

KER. JOGI SEMINÁRIUM
LELTARI SZAM. 3865

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

1933

LVII. ÉVFOLYAM

76. KÖTET

Szakleltár

Társzéki lelt. sz.

P
1608/p

HELYSZÁM

H/102/I

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG
KÖNYVTÁRA

Tartalomjegyzék 1933.

Tanulmányok.

	Oldal
<i>Andreich Jenő</i> : Az ártörvényszerűségek statisztikai megközelítésének tudományos és gyakorlati jelentősége	145
<i>Balás Károly</i> : Az adóztatás mértékéről	377
<i>Dékány István</i> : A „bourgeois” és „kapitalista” megítélésének eredete	497
<i>Ferenczi Imre</i> : A nemzetközi szociálpolitika demográfiai nehézségei	518
<i>Hajdrik Sándor</i> : Államháztartásunk alakulása a szanálás óta	632
<i>Heller Farkas</i> : Vámpolitika és árszínvonal	20
<i>Ladányi Dezső</i> : Magyarország külföldi eladósodása.	423
<i>Láng János</i> : A kivitel jelentősége Magyarország nemzeti termelésében	212
<i>Nagykálnai Levatic László</i> : Nemzeti jövedelem és jövedelemeloszlás Magyarországon	249
<i>Kisléghi Nagy Dénes</i> : A gazdasági individualizmus válsága	548
<i>Pálincás András</i> : A hazai nyersanyagok jelentősége textiliparunkban	395
<i>Rassay Gyula</i> : A bankok szerepe az európai hitelválságban	257
<i>Szádéczky-Kardoss Tibor</i> : A közterhek alakulása Csonka-Magyarországon	745
<i>Takaróné Gáll Beatrix</i> : <u>A tiszta ökonomia és az univerzalizmus viszonya</u>	617
<i>Varga István</i> : Előteremtés és átváltás	

Közlemények.

<i>Bikkal Dénes</i> : A hitelélet legujabb fejlődése Olaszországban	690
<i>Domány Gyula</i> : Devizagazdálkodás és aranyvaluta	452
<i>Éber Ernő</i> : Kékkönyv az ottawai konferenciáról	101
<i>Éber Ernő</i> : A tejforgalom szabályozása a kötött gazdálkodás alapján	574
<i>Heller Farkas</i> : Fogyasztás és gazdasági válság	326
<i>Krasznay Károly</i> : Az 1933. évi Budapesti Nemzetközi Vásár nemzetgazdasági haszna.	461
<i>Künsztler Zoltán</i> : A hitelkamatláb kérdéséhez	792
<i>Mezey Lajos</i> : A mezőgazdaság jövője	317
<i>Óvári Papp Zoltán</i> : A német jegybank-reform	797
<i>Pikler Endre</i> : A pénzdynamikai irány és a mechanikai analógiák	92
<i>Polgár László</i> : Az érték fogalma a matematikai gazdaság-elméletben	568
<i>Prileszky Pál</i> : Roosevelt kísérlete.	683
<i>Rácz Jenő</i> : A középeurópai buzagazdálkodás mérlege az 1933—34. gazdasági évben	785
<i>Sós Ernő</i> : A magán-betegségbiztosítás.	224
<i>Thirring Gusztáv</i> : Válasz: „A nemzetközi vándormozgalom statisztikai felvételéről” c. könyvismertetésre	229
<i>Varga István</i> : Válság és szegénység	323
<i>Varga István</i> : Válság és szegénység (Viszonválasz)	331

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

(Az egyes, e rovatban elemzett munkák címeit l. a Könyvismertetések rovatban.)

	Oldal
A nemzetközi vándormozgalom statisztikai felvételéről (Kovrig Béla)	110
A népesedésmélelet aktuális problémái (Ferenczi Imre)	333
A szervezett gazdaság irodalmáról (Csikay Pál)	465
Autarkia a német főzelék- és gyümölcsellátásban (Rostás László)	468
Magyar agrártörténeti irodalom (H. Pálffy Ilona)	580
Háboru és népesedés (Ferenczi Imre)	700

Könyvismertetések.

A Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesületének 1931. évi jelentése (Sipos Sándor)	243
<i>Andrae Wilhelm</i> : Staatsozialismus und Ständestaat (Kisléghi Nagy Dénes)	337
<i>Annuaire International de Statistique Agricole 1931/32</i> (Tóth Jenő)	600
<i>Annuaire Statistique de la Société des Nations 1931/32</i> (Szádeczky-Kardoss Tibor)	238
Az Országos Mezőgazdasági Kamara évi jelentése (Levatic László)	608
<i>Back Josef</i> : Die Entwicklung der reinen Ökonomie zur nationalökonomischen Wesenswissenschaft (Takaróné Gáll Beatrix)	122
<i>Bakács István</i> : Trautson herceg regéci uradalmának terméseredményei a XVIII. században (H. Pálffy Ilona)	583
Bayern im Lichte seiner hundertjährigen Statistik (Fellner Frigyes)	802
<i>Béldi Béla</i> : A repülőgépközlekedés gazdasági kérdései (Vásárhelyi Boldizsár)	486
<i>Blacket Basil P.</i> : Planned Money (Cs. Szabó László)	478
<i>Block A.</i> : Bausparen in England, Amerika und Deutschland (Áfra Nagy János)	350
<i>Bodor Antal</i> : Budapest mezőgazdasága (Bernát Gyula)	815
<i>Busse Hans</i> : Die Golddevisenwährung (Zelovich László)	605
<i>Cassel Gusztáv</i> : The crisis in the world's monetary system (Cs. Szabó László)	597
<i>Csikay Paul</i> : L'Europe Centrale Économique et Sociale (Hantos Elemér)	605
<i>Dános Árpád</i> : Az iparszabadság a magyar ipari közigazgatási jogban (Éber Antal)	586
<i>Diamant Izsó</i> : Szabad gazdasági rendszer vagy tervgazdaság (Lándori György)	487
<i>Diczig Alajos</i> : A kereskedelem képesítéshez kötése (László Béla)	720
Die Deutsche Volkswirtschaft (Viener A.)	488
<i>Diel Joseph</i> : Der Standort der deutschen gartenbaulichen Produktion (Rostás László)	468
<i>Dobretsberger Josef</i> : Freie oder gebundene Wirtschaft (Neményi Endre)	595
<i>v. Guóthfalvy Dorner Zoltán</i> : Nemzeti gazdasági tanácsok (Tóth József)	133
<i>Eckert Christian</i> : Englands Aufstieg und Gefährdung in der Weltwirtschaft. (Cs. Szabó László)	715
<i>Eulenburg Franz</i> : Grossraumwirtschaft und Autarkie (Székely Arthur)	807
<i>íj. Dr. Fellner Frigyes</i> : Távolkelet közlekedésügye. (Láng János)	128
<i>Ferenczi E.</i> : International Migrations I. Statistics. II. Interpretations. (Kovrig Béla)	110
<i>Freihof Erich</i> : Erzielung und Sicherung der Rentabilität im Einzelhandel (Raith Tivadar)	135
<i>Fried Ferdinand</i> : Autarkie. (Viener András)	481
<i>Georgakopoulos Phrixos</i> : Die Wirtschaftseinheit als Objekt einer wirtschaftswissenschaftlichen Disziplin. (Takaróné Gáll Beatrix)	718

	Oldal
<i>Goldschmidt Hans</i> : Das neue Zeitalter der Organisationswirtschaft. (Csikay Pál)	465
<i>Gottl-Ottlilienfeld Friedrich v.</i> : Der Mythos der Planwirtschaft. (H. F.)	343
<i>Hantos Elemér</i> : Magyarország gazdasági integritása. (Birkás Géza)	240
<i>Huber Michel</i> : La population de la France pendant la guerre avec un appendice sur les revenus avant et après la guerre. (Ferenczi Imre)	700
Hundert Jahre bayerisches statistisches Landesamt. (Fellner Frigyes)	802
International Union for the Scientific Investigation of Population Problems: <i>Problems of Population</i> . (Ferenczi Imre)	333
<i>Kirchner Gyula</i> : Hét hónap szovjet szolgálatban. (H.)	485
<i>Jármay Edith</i> : A regéci uradalom üzeme a XVIII. század első felében. (H. Pálffy Ilona)	583
<i>Josephy Berthold</i> : Währungsschutz, Währungsbeherrschung. (Domanovszky Ákos)	709
<i>Kuczynski Robert</i> : Wall Street und die deutschen Anleihen. (Varga István)	122
<i>Kummer Ludw. & Elfriede</i> : Das Land ohne Sonntag. (—er.)	125
<i>Kuntner Róbert</i> : Bevezetés a könyvviteli ismeretekbe. (Raith Tivadar)	134
<i>Laky Dezső</i> : A kereskedők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. (Sipos Sándor)	126
<i>Laky Dezső</i> : Népesedéspolitika. (Rostás László)	591
<i>Lamor Henry</i> : Le problème national et international du blé. (Csikay Pál)	465
Le Cours et les Phases de la Dépression Économique Mondiale. (H. F.)	704
<i>Lukas Eduard</i> : Weltkrise und deutsche Wirtschaft. (H. F.)	117
Magyar Biztosítási Évkönyv. (Sipos Sándor)	132
<i>Matolcsy Mátyás</i> : A mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon. (Éber Ernő)	347
<i>Mlynarsky Feliks</i> : Credit and Peace. (Varga István)	345
<i>Móricz Miklós</i> : Az erdélyi föld sorsa. (Sipos Sándor)	130
<i>Newfang Oscar</i> : Capitalism and Communism a Reconciliation. (H. F.)	803
<i>Paulinyi Oszkár</i> : A középkori magyar réztermelés. (Cs. Szabó László)	819
<i>Polgár László</i> : Alapvető dolgozatok a közgazdaságtan tiszta quantitativ elméletéhez. (Zelovich László)	471
<i>Reichenbach Béla</i> : Mezőgazdasági üzemtan. (ifj. Leopold Lajos)	587
<i>Reupke Hans</i> : Das Wirtschaftssystem des Faschismus (Csikay Pál)	465
<i>Röpke Wilhelm</i> : Krise und Konjunktur (Heller Farkas)	593
<i>Rothe Carl</i> : Die Front der Gewerkschaften (Viener András)	713
<i>Rudas Béla</i> : Imperializmus (Takaróné Gáll Beatrix)	719
<i>Meerwarth Rudolf, Günther Adolf und Zimmermann, Waldemar</i> : Die Einwirkung des Krieges auf Bevölkerungsbewegung, Einkommen und Lebenshaltung in Deutschland (Ferenczi Imre)	700
<i>Samuel Ludwig</i> : Gemüse, Obst und Südfrüchte im Deutschen Reich (Rostás László)	468
<i>Sipos Sándor</i> : Gazdaságstatisztikai adatok 1926—1932 (Áfra Nagy János)	814
Situation Economique Mondiale 1932/33 (H. F.)	704
<i>Sólyom Jenő</i> : A magyar vámügy fejlődése 1519-ig (Láng János)	483
<i>Szabó Dezső</i> : A magyarországi urbérrendezés története Mária Terézia korában (H. Pálffy Ilona)	580
<i>Szász Lajos</i> : A magyar állam számvitele (Zelovich László)	244
<i>Szeibert János</i> : A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet és Magyarország. (Teszársz Géza)	241
<i>Tarján Róza</i> : Az európai kikötők jelentősége. (Czerny József)	488
Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch IX. (Óvári Papp Zoltán)	816
<i>Walker Karl</i> : Das Problem unserer Zeit und seine Meisterung. (Lipták László)	236
<i>Weber Adolf</i> : „Weltwirtschaft.“ (Mátyásné Marton Clementin)	707
<i>Wilken Folkert</i> : Die Metamorphosen der Wirtschaft. (Lipták László)	476

	Oldal
<i>Woytinsky Wl.</i> : Internationale Hebung der Preise. (H. F.)	230
<i>Xénophon Zolotas</i> : L'étalon-or en théorie et en pratique. (Óvári Papp Zoltán)	812
<i>Zweig Ferdinand</i> : Die vier Systeme der Nationalökonomie. (Takaróné Gáll Beatrix)	233

Külföldi folyóiratok szemléje.

<i>Annali di Economia.</i> (Cs. P.)	610
<i>Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.</i> (K. V.) 136, 245, 357, 723,	820
<i>Internationale Rundschau der Arbeit.</i> (B. G.)	247
<i>Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.</i> (D. Á.) 139, 357, 490,	613
<i>Revue d'Économie Politique.</i> (Cs. P.)	354
<i>Revue Économique Internationale.</i> (Cs. Sz. L.) 612, 721,	822
<i>Weltwirtschaftliches Archiv.</i> (T. J.) 142, 615,	821
<i>Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.</i> (K. V.)	138

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések 143, 248, 359, 492,	824
Igazgató-választmányi ülés	492
Közygülés	496
A főtitkár jelentése az 1932. évről	493
A főpénztárnok jelentése az 1932. évről	494
Tanácskozmány a „Munkaszerzés és pénzürték“ kérdéseiről.	359
Vita a gazdaságtörténet módszeréről. (Ifj. Iványi-Grünwald Béla, Frey András, Gyömrei Sándor)	360
Tanácskozmány a gazdaadóságok rendezéséről	727

A szerkesztőséghez beküldött könyvek jegyzéke	248
--	------------

Vámpolitika és árszinvonal.

Miután *Smith Ádám* megírta a merkantilizmus lesújtó kritikáját, *Ricardo*, *Cairnes* és *John Stuart Mill* a szabadkereskedelem elméletét a komparatív költségekről szóló tanításukkal kiépítették, a nemzetközi munkamegosztás tétele a közgazdasági gondolkozás oly alapvető igazságának látszott, hogy szinte elképzelhetetlen volt Európa gazdasági politikájának a merkantilizmus medrébe való visszatérése. És ami közel egy évszázadon keresztül lehetetlennek látszott, megtörtént. Aki ma a napilapokat olvassa, ugyanazokat a szempontokat hallhatja napról-napra a vezető politikusok és államférfiak, az üzleti élet vezéralakjai, sőt részben a munkásvezetők szájából is, amelyekkel a merkantilisták igazolták politikájukat. És aki ma körülnéz az életben, ugyanazokat az eszközöket látja a külforgalmi politikában, de részben a gazdasági politika egyéb ágaiban is, amelyeket a merkantilisták alkalmaztak. Nemcsak küzdelem az aranyért az egész világon, nemcsak prohibítív vámok, hanem tilalmak, kontingensek és állami engedélyezés az egész vonalon.

Az érvek sem változtak. Már egészen a merkantilizmus gondolkörében mozog a közfelfogás. Aktiv kereskedelmi mérleg biztosítása és a közgazdaságok minél messzebb terjedő önellátása, autarkiója mindenfelé a bevallott célok. Anyyira bűvkörében áll a mai gondolkozás e képzeteknek, hogy még az sem elégíti ki, ha az ország kereskedelmi mérlege a maga egészében aktiv. Aktiv kereskedelmi mérleget akarnak minden egyes országgal szemben külön-külön. Minden állam csak exportálni akar, de nem akar behozatalt engedni, mintha hiába lett volna a közgazdaságtan amaz alapelvének felismerése, hogy kivitel nincsen behozatal nélkül.

Távol áll természetesen tőlem, hogy a gazdaságpolitikában ma uralkodó irányzatot egyszerűen a közgazdaság alap-tételei elhanyagolásának és semmibevételének tulajdonítsam. Kétségtelenül az utolsó két évtized eseményei sodorták ide a világot. De bármennyire érthetővé teszik is ezek az események és a politikai ellentétekből származó gazdasági ellentétek a merkantilizmus mesgyéjére való visszatérést, úgy hiszem, elérkeztünk arra a pontra, ahol ismét magunkba kell szállnunk és megfontolnunk, nem sodortak-e az események tul-

messze a ránk kényszerített uton. Rá kell ismét eszmélnünk a közgazdasági élet néhány alapösszefüggésére, hogy ellenőrizhessük lépteink helyes voltát.

Rákényszerít erre a mai európai helyzet is. A romboló világválság más országokban is felvetette a fenti kérdést és a Verein für Sozialpolitik múlt évi összejövetele is e kérdésnek volt szentelve. Bár a jobb belátástól a megvalósításig gyakran még igen hosszú az út s a jobb belátás is még csak nagyon általános formákban kezd teret foglalni, mégis a világgazdasági konferenciától és a vámfeigverszüneti kísérlettől kezdve a regionális szerződések, a preferenciák ajánlása, az agrárkonferenciák és Stresa mutatják, hogy Európa a gazdasági belfogások sorozata után új utat szeretne keresni a már türehetetlenségig egészségtelen viszonyok megjavítására. E belfogások a békeszerződésekkel és kiegyensúlyozottan működő gazdasági területek felosztásával kezdődtek, a reparációkkal folytatódtak, de a gazdasági törvények ereje a felidézett nagy világválságban hideg zuhanyt zúdított e szerződések kigondolóira és mindinkább parancsolólag józanságot követel. Mi más volt — hogy csak egyet említsek — Tardieu javaslata, mint késői megbánás a békeszerződések okozta esztelenségekért?

Midőn talán lassanként Európában is érlelődni kezd egy új orientálódás gondolata, — aminthogy érlelődni is kell, mert a mai út végveszedelembé sodorja a kulturvilágot, — Magyarországnak is kötelessége e helyzetváltozás lehetőségével gazdasági érdekeit összevetni. Az, hogy Magyarország is oly messzire jutott a gazdasági autarkia útján, hogy összforgalmunk, amely még 1928-ban 2.2 milliárd pengőn jóval felül volt, 1931-ben már csak 1.1 milliárd pengőnél volt valamivel több és 1932-ben még jelentékenyen csökkent, nem a mi hünnünk. Rákényszerítettek erre a körülmények, amidőn egyrésztől kivitelünkkel szemben egyre nagyobb nehézségeket támasztanak, másrésztől exportcikkeink ára hihetetlen alacsonyra süllyedt. Ezzel megfosztottak egyszerűen attól, hogy a külföld áruát nagyobb mértékben vásárolhassuk. *Magyarország elsősorban nem azért nem vásárol nagyobb mennyiségben külföldi árut, mert nem akar, hanem főképen azért mert nem tud vásárolni*, amidőn exportcikkeivel külföldi vásárlóereje katasztrofálisan lesüllyedt s amidőn a külföld még e süllyedt árak mellett is folytonosan újabb és újabb nehézségeket támaszt kivitelével szemben. De a helyzet ránkényszerített volta sem menthet fel bennünket az alól, hogy komolyan szemügyre vegyük helyzetünket és akkor, amidőn talán Európa egy józanabb belátásának mécsese kezd pisladozni, átgondoljuk azokat az összefüggéseket, amelyek gazdasági helyzetünk alapos megítélését teszik lehetővé.

Sombart múlt ősszel Budapesten tartott előadásában azt

mondotta, hogy a jövőben alighanem a gazdasági nézőpont jobban háttérbe fog szorulni. Nem kívánok e tétellel vitába szállni, de kétségtelennek tartom azt, hogy addig, amíg a gazdasági kérdéseken mulik a világ sorsa, amíg a gazdasági élet bajai egész kultúrszínvonalunkat fenyegetik, elsősorban gazdasági gondolkodásra és gazdasági téren való józanságra van szükségünk, hogy saját érdekünk ellen ne cselekedjünk.

E szempontból nézve a dolgokat, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy az autarkia, melynek ma világszerte annyi híve van, nem a gazdasági élet sajátos talajából sarjadzott gondolat. A gazdasági autarkia eszméjét a merkantilizmus mint a hatalmi politika eszközét termelte ki. Ezért játszik korunkban, a még ki nem egyensúlyozott hatalmi viszonyok korában is oly nagy szerepet. Az autarkia lényegében függetlenség. Gazdasági térre átvive, mint ilyen, ellentétbe jut mindenekelőtt az egész közgazdaságnak egyik alapelvével, a munkamegosztás elvével, amely sorsunk javítását azzal munkálja, hogy mindenki erejét arra a térre összpontosítja, ahol legjobb sikerekre van kilátása és ahol így nemcsak magának, hanem az összességnek is a legnagyobb előnyére lehet. Mit szólnánk vajjon ahhoz, ha valaki az egyénekre vonatkozólag is a függetlenség és az önmagára támaszkodás elvét kívánná érvényre juttatni? Vajjon nem jelentené-e ez a termelésnek az önellátás primitív színvonalára való lesüllyesztését?

Gazdasági autarkiáról talán álmodozhatnak a mammut vámterületek, melyek a lakosság számos millióit és egyuttal az élet természeti forrásainak legszélesebb körét foglalják magukban, bár a német konjunkturakutató intézet egyik igen érdekes kiadványa még az Egyesült Államokra vonatkozólag is az ellenkezőt bizonyítja be.¹ Kimutatja ugyanis e füzet, hogy még a hatalmas Unió sem gondolhat igazi gazdasági autarkiára, még pedig nem azért nem, mert természeti forrásai hiányosak, hanem azért, mert számos cikket nem előnyös otthon előállítani akkor, midőn a termelési erők más termelési ágakban jövedelmezőbben foglalkoztathatók. De nyilvánvaló, hogy a gazdasági autarkia annál ésszerűtlenebb és annál veszedelmesebb, minél kisebb vámterületről van szó. Kivált Európa kisebb vámterületei részéről a gazdasági autarkia gondolata egészen elhibázott, mert nem a gazdasági élet fel-emelkedését, hanem lesüllyedését vonja maga után.

Ezzel nem akarom azt mondani, hogy szükséghelyzet nem kényszeríthet bizonyos fokú gazdasági autarkiára. Nálunk ma némileg erről van szó. Ha — mint a mi esetünkben — egy országot nem engednek exportálni, akkor kívülről kényszerítik rá az autarkiát és ha a gazdasági válság nem utolsó

¹ V. ö. Zur Frage der internationalen Arbeitsteilung. Vierteljahreshefte zur Konjunkturforschung. Sonderheft 25. Berlin 1932.

sorban a kiviteli lehetőségek lerontásával aláássa az ország gazdasági egységeinek életlehetőségeit, akkor a népesség eltartása is rákényszerítheti bizonyos autarkiára. A gazdasági autarkia mai széleskörű térfoglalása ez utóbbi körülménynek köszönhető különösen és az első, t. i. a behozatal elől való elzárkózás is ennek következménye. Az autarkiában a válság folytán tértfoglaló munkanélküliség ellenszerét látják. Ebben a felfogásban annyi az igazság, hogy ha elsorvadnak a kiviteli termelési ágak, a belőlük kiszoruló munkások számára más elhelyezkedést kell keresni és találni azzal, hogy sokat, amit eddig a külföldről szereztünk be, ezentul itthon készítettünk és ezzel adunk kiszorult munkásainknak kenyeret.

De ne gondoljuk, hogy evvel a világ, vagy az illető nemzetgazdaság igazán gazdagabb lesz és a jólét emelkedni fog. Ha a világ ismét megtalálná az utat arra, hogy nagyobb mértékben felvegye a világkereskedelem fonalát, jóléte sokszorosán növekednék és a nekilendülő termelés, vele a kiviteli iparok is felszivhatnák ismét a mai munkanélkülieket és az autarkia eredményeként mesterségesen alapított vállalatok munkásait. Ez állapot a mainál sokkal előnyösebb volna, mint egy rövid meggondolás igazolja.

Ha ugyanis abból indulunk ki, aminthogy nem is tehetjük másképp, hogy a csere előnyös, mert míg szabad, célja mindig a gazdasági nyereség, akkor nem lehet tagadásba venni azt, hogy a nemzetközi csere is gazdasági előnyök forrása. Hiszen, miként a csere alapját alkotó munkamegosztás, a nemzetközi munkamegosztás is arra épül fel, hogy termelési erőinket azokra a termelési ágakra összpontosítjuk, melyekben legtökéletesebbek vagyunk, hogy így olcsóbban jussunk azokhoz az árukhoz, melyeket különben nagyobb áldozattal kellene itthon magunknak előállítani. Ez az, amit a komparatív költségek tana már régóta hirdet és ami a józanabb belátás korában a nemzeteket a nemzetközi forgalom kiépítésére indította. Az autarkia ebbe a tételbe, abba a gazdasági igazságba ütközik, hogy egy nemzet is jobban jár, ha nem maga állít elő mindent, hanem erejét elsősorban azokra a termelési ágakra összpontosítja, amelyekben azok leggyümölcsözőbben használhatók fel. Nem egyenesen esztelenség-e az, ha Németország mindenképpen a búzatermelést erőlteti, midőn természeti forrásai más termelési ágakban nagyobb előnyöket nyújtanak neki?

Igaz, hogy Magyarország mai helyzete a nemzetközi forgalomban olyan, hogy majdnem megrendülhetne hitünk — legalább a mai viszonyokra vonatkozólag — a nemzetközi csere előnyös voltában. Hiszen azoknak a termékeknek az ára süllyedt legjobban, amelyek a mi legfőbb kiviteli cikkeink és így majdnem úgy látszik, mint hogy ha a mai helyzetben a nemzetközi forgalmon csak veszíthetnénk. Hazánk tehát ma

szinte iskolapéldáját látszik szolgáltatni annak, hogy lehetnek oly helyzetek, amelyekben a világpiac állapota eddig fennállott komparatív fölényeket eltüntet és a nemzeti bölcsesség követelményeként állítja fel a gazdasági autarkiót, nem ugyan mint önként választott célt, hanem mint olyan irányt, amelyet a helyzet ránkényszerít. Azt is hiszem, hogy Európával szemben ez álláspontot erősen kell hangsúlyoznunk.

Magunk számára azonban be kell vallanunk, hogy a mai Magyarországon még ily körülmények között sem lehet komolyan szó gazdasági autarkióról. Lehetetlenné teszi ezt először is nyersanyaghiányunk, amely rákényszerít bennünket arra, hogy ha süllyedt árakon is, mégis fenntartsuk kivitelünket, mert csak avval vásárolhatjuk meg a gazdasági életünk számára nélkülözhetetlen nyers- és segédanyagokat. De bármily alacsonyak is az árak, lehetetlen a gazdasági autarkiót célnak kitűzni azért is, mert vannak feleslegeink elsősorban mezőgazdasági, de alul nem becsülendő mértékben ipari termelésünkben is, amelyeket magunk nem tudunk elfogyasztani és tekintettel nyomorúságos gazdasági helyzetünkre, nem is szabad elfogyasztanunk. Tőkeszükségletünk ma hiába kényszerít ugyan kivitelre, mert nem kapunk kölcsönt, de mihelyt a viszonyok javulnak, tőkeszükségletünk is kivitelre fog kényszeríteni és a tulságos autarkiótól már csak azért is óvakodnunk kell, mert fennforog a veszély, hogy oly üzemeket is alapítunk, amelyek nem lesznek fenntarthatók, hogy ha egyszer kénytelenek leszünk kivitelünk érdekében a külföldnek jelentékenyebb engedményeket tenni.

Olyan országban, mely oly jelentékeny faimportra és a nyers-, valamint segédanyagok egész sorozatának tetemes bevitelére, valamint feles terményeinek értékesítésére oly nagy mértékben rászorul, mint Magyarország, gazdasági autarkióról komolyan szó nem lehet. Ipari fejlődésünk számára is egyébként nagy hátrány volna az autarkikus gazdasági politika. Hiszen ipari fejlődésünknek egyik főakadálya a hazai piac szűk volta, ami ipari termelésünk egységköltségét növeli. Textil- és gépiparunk, de más iparágaink is jelentékenyebb fejlődésre akkor lesznek képesek, ha kiviteli lehetőségeiket emeljük. Nem szabad nekünk is ugyanarra a lehetetlen álláspontra helyezkednünk, melyet hitelézőink elfoglálnak akkor, amidőn kamatfizetést és tőketörlesztést követelnek tőlünk, de ugyanakkor elzárkóznak kivitelünkkel szemben. Kivitel nincs behozatal nélkül és egészen téves az a felfogás, hogy csak a kivitel előnyös, a behozatal pedig nem. Ha igazán csak a kivitel volna előnyös, akkor legelőnyösebb az az állapot volna, amidőn egy állam tőketartozását rója le a külfölddel szemben jelentékeny kivitel útján, vagy pedig éppen úgy nevezett reparációs tartozásokat fizet árukivitel alakjában, mely kivittel azután tényleg nem áll behozatal szemben. Azt sem lehet

mondani, hogy csak nyers- és segédanyagbehozatalt kívánunk és minden ipari behozatal elől el akarunk zárkózni. Először is ez alapon nem hajlandók velünk szerződni éppen azok az ipari államok, amelyek legkönnyebben tudják felvenni mezőgazdasági feleslegeinket, másodsor pedig a komparatív költségek tételéből következik, hogy az ipari behozatal is lehet előnyös, ha oly termékeket vásárolunk a külföldtől, melyeknek termelési feltételei nálunk kevésbé előnyösek és olyanokat adunk értük cserébe, melyekben bizonyos termelési fölényünk van.

Előnyösnek tarthatjuk-e ezek után azt, ha magas vámokkal mindenképpen igyekszünk a behozatalt nehezíteni? E vámok egy részére bizonyára szükségünk van, mert azokban az iparágakban, amelyek a külföld versenyét sehogy sem bírják ki, a vám erősebb mérséklése az 1920 óta eszközölt nagy tőkebefektetéseinket veszélyeztetné és a munkanélküliséget is növelné. E vámok ellen, míg a szükséges határok között maradnak, józan embernek nem lesz kifogása. Bizonyára vannak azonban már most is annyira megerősödött iparágaink, amelyek egy vámmérséklést nyugodtan kibírnának. Ily mérséklések a vámpolitikában ma oly erősen érvényesülő „do ut des” elve alapján bizonyára arra is felhasználhatók volnának, hogy egyes államokat kivitelünkkel szemben nagyobb engedékenységre bírjunk.

Volna-e azonban magában véve egyes vámok mérséklésének a hazai közgazdaságra is előnyös hatása? Ezzel elérkeztünk helyzetünk megítélésének egyik legfontosabb kérdéséhez, az *árszínvonal problémájához*, mert a felvetett kérdés lényegében az árszínvonal magasságának kérdése.

Hogy a vámok az árszínvonalat befolyásolják, erről ma már egyáltalában nem lehet vitatkozni. Mindenki tudja, hogy a szabadraktárban fekvő elvámolatlan árunak más az ára, mint az elvámolté. És a vámot, ha védővám, egyenesen avval a szándékkal állapítjuk meg, hogy emelje az árat. Kétségtelenül vannak vámok, melyek kisebb hatással vannak az árszínvonalra, mint p. o. oly vámok, amelyeket itthon alig előállított és csak szűkebbkörű fogyasztást felmutató cikkekre alkalmazunk, de a szélesebbkörű fogyasztás cikkeire alkalmazott vámok tagadhatatlanul emelik az árszínvonalat.

Magában véve az alacsony, vagy magas árszínvonal kétségtelenül közömbös dolog. Lényeges csak az árak egymáshoz való viszonya, mely a termelési költségek és a lakosság életszínvonala felett dönt. E szempontból lényeges a jövedelmek és az árak egymáshoz való viszonya és minthogy a legszélesebb néprétegek munkajövedelmekből élnek, a munkajövedelmek és az árszínvonal egymáshoz való viszonya a döntő.

Az árszínvonal emelkedő vagy csökkenő irányzatát is

ebből a szempontból kell megítélni. Általában véve tudvalevőleg a gazdasági élet fejlődésére nézve az emelkedő árirányzat előnyös, mert a termelés könnyebben tud az emelkedő árszínvonalhoz alkalmazkodni, mint a süllyedő árakhoz. A konjunktúra jele mindenkor a felfelé haladó árszínvonal, mely élénkebb tevékenységre ösztönzi az üzleti életet. Hogy az így lassan emelkedő árszínvonal a széles néprétegekre, tehát a munkásokra nézve is előnyös, ebben senki sem kételkedhetik, mert a jó üzletmenet növekvő munkáskeresletet és emelkedő béreket is jelent.² Hátrányos csak az, ha egyes árak, vagy árcsoportok aránytalanul emelkednek és kivált a munkajövedelmekkel szemben élesen eltolódnak. Ez esetben ugyanis széles körök reáljövedelmének az értéke süllyed és a fogyasztás kezd megcsappanni, ami azután tulcsigázás esetén tudvalevőleg végre fordulóponthoz és válsághoz vezet, még akkor is, ha a pénzmennyiség növelésével egy időre sikerül e következményt elhárítani.

De az árszínvonal kérdésének más vonatkozásai is vannak. *A világgazdaságba bekapcsolt közgazdaságban nem szabad az árszínvonal problémáját tisztán a belföldi viszonyok szemével nézni, hanem fel kell vetni azt a kérdést is, vajjon közömbös-e a magas árszínvonal a külföldi viszonylatok szempontjából is.*

E kérdéssel kapcsolatban mindenekelőtt azt a tényt kell megállapítanunk, hogy az egyes közgazdaságok árszínvonalai között jelentékeny különbségek lehetségesek. Az egyes nemzetgazdaságok árszínvonala közötti kiegyenlítődés tétele, amelyet a klasszikus közgazdaságtan hirdetett és amely szerint tehát lényeges különbségek az egyes nemzetgazdaságok árszínvonalai között nem volnának lehetségesek, már magában véve is vitatható, mert kétségtelen először is az, amire már *Taussig*³ élesen rámutatott, hogy t. i. a forgalomban levő áruknak csak egy része áll közvetlen vonatkozásban a világforgalommal és voltaképpen csak a világforgalomban résztvevő áruk azok, amelyeknél a világkereslet és világkinálat szabja meg az árakat. De ezeknél is jelentékeny különbségek lehetségesek a szállítási költségek befolyása és a vámok behatása következtében is. Az előbbi költségeket absztrakciójukban a klasszikusok elhanyagolták, az utóbbiakat pedig nem vették figyelembe

² Semmi újat sem mond *Woytinsky*, midőn ezeket írja: „Die allgemeine Regel muss aber lauten: feste, ja sogar ansteigende Warenpreise bei guter Beschäftigung sind besser als sinkende Preise, mit denen der Rückgang der Beschäftigung und Lohnabbau verbunden zu sein pflegt.“ (Internationale Hebung der Preise als Ausweg aus der Krise. Leipzig, 1931. I. 143. old.)

³ *L. F. W. Taussig: Theorie der internationalen Wirtschaftsbeziehungen. Deutsch umgearbeitet und ergänzt von M. Pályi. Leipzig, 1929. I. 12. old.*

azért, mert lényegileg a szabadkereskedelem gondolatkörében éltek. Éppen ezért azonban megállapításuk a mi korunkra már e pontban sem vonatkozik. A klasszikusok tétele az árszínvonalak nemzetközi kiegyenlítődéséről azonban főképp egy másik, ma nem működő feltevésre is van alapítva. Ez pedig a szabad aranyforgalom. Ma, amidőn az aranyforgalom oly korlátozásoknak van alávetve és a pénzforgalom számos országban az aranytól messzemenőleg függetlenül, kétségtelen az, hogy a pénz mennyiségi elméletére hivatkozva nem lehet az árszínvonalak kiegyenlítődését elfogadnunk. Nem lehet tehát azon kételkednünk, hogy az egyes közgazdaságokban fennálló árszínvonalak között jelentékeny különbségek lehetnek, vagyis, hogy p. o. a magyar árszínvonal jelentékenyen eltérhet a külföldi árszínvonalaktól.

E különbségek nem maradhatnak befolyás nélkül az egyes nemzetgazdaságnak a világforgalomba való bekapcsolódására. Egy magas belföldi árszínvonal mindenekelőtt bevitelre ösztönöz, mert azok a piacok a jó értékesítési piacok, amelyeken drágán lehet az árut eladni. E hatást azonban egyrészt a vámok magas volta, másrészt a devizaforgalom kötöttsége ma meglehetősen kikapcsolja, mert mindkettő gátolja a behozatalt. Nem képesek e tényezők azonban a túl magas belföldi árszínvonal másik káros hatását, t. i. a *termelési költségek emelkedését* kiküszöbölni. A magas termelési költségek kétségtelenül akadályozzák a kivitelt és le is szállítják a kivitelből származó nyereséget. A klasszikusok óta sokat vitatkoztak azon, hogy a külforgalomban melyik ország jár jobban. Nem kételkedhetünk abban, hogy e kérdés nagyrésztben nemcsak a komparatív költségeken, tehát a belföldi termelési ágak termelési költségeinek összehasonlításán, hanem egyúttal a belföldi és a külföldi termelési költségek különbözetének nagyságán is mulik. Minél olcsóbban tudja valamely ország a világpiaci áron értékesülő exportcikkeket termelni, annál nagyobb nyeresége lehet kiviteléből.

Ferenczi Izsó a kereskedelmi mérleg passzivitásáról tartott értekezletünk során rámutatott arra, hogy mezőgazdasági kivitelünk kilátásaira kevés hatása van kereskedelmi szerződéseinknek.⁴ E megállapítás kétségtelenül megfelelt is az akkori helyzetnek, mert a legnagyobb kedvezmény mellett minden vámleszállítás versenytársaink helyzetét is javította. A preferenciák és a kontingensek azonban e tekintetben megváltoztatták a helyzetet. De itt nem erre, hanem arra kívánok utalni, hogy *Ferenczi* a kivezető utat a termelés olcsóbbá tételében jelölte meg a mezőgazdaság és az ipar számára egy-

⁴ V. ö. a Magyar Közgazdasági Társaságnak kereskedelmi mérlegünk passzivitásáról tartott értekezletén való felszólalását. Közgazdasági Szemle, 70. kötet (1927) 716—733. old.

aránt.⁵ Valóban, ez a lényeges helyzetünk javítására, ebben pedig egyes vámtételek alakulásának döntő része lehet, amennyiben leszállításuk egyes fontos kiviteli cikkeink termelési költségeinek leszállításához vezethet.

Azt lehetne ellenvetni, hogy Angliát és az Egyesült Államokat magas árszínvonaluk nem gátolta a kivitelben. Ez igaz. De ezek igen magas termelékenységi államok,⁶ melyek közül az Egyesült Államok nyersanyaguk nagyrésztét maguk állítják elő és nagy fogyasztóterületüknél fogva a gyártás egységköltségeit nagyon erősen tudják csökkenteni, Anglia pedig a nagy angol birodalomból igen előnyösen szerzi be nyersanyagszükségleteit. Mig tehát kiviteli cikkek ára nagy volt, a magas árszínvonal valóban nem gátolta ez országokat kivitelükben. Ha a buza és egyéb kiviteli cikkeink ára magas volna, a magas belföldi árszínvonal Magyarországot sem gátolná gazdasági fellendülésében, ahogy valóban az emelkedő árirányzat Magyarország gazdasági feltárása korában nem is befolyásolta hátrányosan kivitelünket, mert a hazai közgazdaság termelékenységeinek emelkedése jóval túlhaladta az árszínvonalemelkedést.

Miként e megfontolás mutatja, a kérdés sulya tehát azon van, hogy *a kiviteli cikkek ára és a belső árszínvonal között bizonyos összhangnak kell fennállania*. Ha magas a kiviteli cikkek világpiaci ára, a nemzetgazdaság elbirja a magasabb árszínvonalat, sőt az emelkedő árirányzat közgazdaságának előnyére is válhatik. Nem így van azonban akkor, ha a kiviteli cikkek ára alacsony és a nemzeti produktivitást a hitelviszonyok nehézségei, tőkehiány, eladósodottság és egyéb körülmények aláássák és a termelésben amugy is nehézségeket okoznak. A belföldi árszínvonal magas volta, melyet nem ellensúlyoz a produktivitás kedvező volta, a kivitel kerékkötője lesz. Az amugy is nagy kiviteli nehézségeket ugyanis a termelési költségek növekedése okvetlenül még jelentékenyen fokozza. Ha a traktor, az olaj, a kenőanyag, stb. drága, tagadhatatlanul többbe kerül a buza métermázsájának az előállítás, mint hogyha e cikkek ára alacsonyabb. Szépen kifejtette ezt *Matlekovits*, midőn 1922-ben a Közgazdasági Társaságban a vámtarifa kérdése tárgyaltatott.⁷

Egy pontban ezt már nálunk is kezdik mind jobban megérteni. Nevezetesen a kamatláb kérdésében. Érdekes azonban, hogy mig nemcsak nálunk, hanem a külföldön is a kamat leszállításának a kérdése annyira előtérbe került, hogy szinte ma a gazdasági szanálás főkövetelményeként hangoztatják,

⁵ L. u. o. 730. old.

⁶ Erre nézve *Taussig* közöl néhány igen tanulságos adatot; l. előbb idézett munkája 32—33. old.

⁷ V. ö. Közgazdasági Szemle XLVI. évf. 64. kötet (1922.) I. a 723—24. old.

ami bizonyos vonatkozásokban kétségtelenül helytálló is, mégis sokan vannak még, akik nem akarják megérteni, hogy más költségek legalább is olyan mértékben befolyásolják, kivált agrártermelésünk költségeit, mint a kamatteher. Hogy ez mégsem oly szembeszökő, mint a kamatlábnál, ez csak annak tulajdonítandó, hogy itt egyes cikkekről van szó, melyek árának alakulásából származó hátrány nem mutatkozik olyan koncentráltan, mint a kamatlábnál.

És ez egyébként nemcsak a mezőgazdaságra áll, hanem áll az iparra is. Vajjon miért veszít teret az osztrák ipari export? Nem azért-e, mert az osztrák áru drága? És nem áltana-e ez a magyar iparra is? Hála az újabb ipari fejlődésünknek, vannak gyáraink, melyek termelése a hazai szükségleteket felülmulja. Ezek exportlehetőségei termelési költségeiket csökkentenék és ez iparágak vannak olyan fontosak, hogy komoly figyelembevételt kívánnak gazdasági politikánkban.

Lesznek bizonyára, akik arra fognak gondolni, hogy vannak az árszínvonal leszállításán kívül is eszközök, melyekkel leszoríthatnók termelési költségeinket. Itt van a racionalizálás, mely a termelést főkélelteti. Ez nem is vonható kétségbe. De ennek meg vannak a piac felvevőképességében és a munkások foglalkoztatásában a határai. Mások talán azt gondolják, hogy a bérek csökkentésével lehetne ellensúlyozni az árszínvonal magas voltát, mint a kivitelt hátráltató tényezőt. Anglia és Németország tényleg ezzel próbálkoznak. Ahol különböző okokból túlfeszítették a munkabérek magasságát, ez az eszköz valóban szóba is jöhet. De csak itt és itt is azzal a korlátozással, hogy csak az igazán tulesigázott bérek leszállítása hozhat előnyt, mert míg magas az árszínvonal, addig a bérleszállítás könnyen oly mértékben hat vissza a fogyasztásra, hogy a kiviteli szempontjából elért előnyt a belföldi fogyasztás meggyengítése végeredményben hátránnyá változtathatja. Nemzetgazdasági szempontból különben sem lehet célunk, hogy saját lakosságunk életszínvonalának süllyesztésével tápláljuk a kivitelt. Olyan országokban, amelyekben a bérek színvonala általában véve nem magas, az árszínvonal magas voltának a termelési költségek magasságára gyakorolt hatását nem lehet bérleszorítással ellensúlyozni, anélkül, hogy a fogyasztás összezsugorodásával nagyobb kárt ne okozzunk a nemzetgazdaságnak, mint amilyen előnyt a termelési költségek süllyesztésével elérünk. Nem szabad ugyanis felejtelnünk, mire előbb már utaltunk, hogy a termelés és a fogyasztás összhangja szempontjából a széles rétegek jövedelmei és az árak közötti viszony a döntő. Ha ezt a viszonyt a munkajövedelmek hátrányára toljuk el olyan közgazdaságban, melyben a bérek általánosságban nincsenek tulesigázva, akkor csak az életszínvonal leszállítását és a fogyasztás csökkenését érhetjük el. Végeredményben ez a termelőknek sincsen elő-

nyükre, mert a fogyasztás összehuzódása visszahat rájuk. *A magas árszínvonal itt tehát kedvezőtlen jövedelemeloszlást, csökkenő, vagy alacsony fogyasztást és drága termelést jelent.* Utóbbit különösen akkor, ha a legfontosabb nyers- és segédanyagok, valamint félgyártmányok ára aránytalanul magas és így drágítja az egész termelést.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy az általános árszínvonalra nem minden cikknek van egyforma hatása. *Döntő befolyást az árszínvonalra különösen az oly termelési javak gyakorolnak, melyek a termelésnek széles körben nélkülözhetetlen eszközei.* Ezek árának helyes aránya tehát különösen fontos ugy az exportképesség, mint pedig az életszínvonal alakulása szempontjából.

A teljesen a pénzmennyiség hatásainak bűvkörében álló mai felfogás az árszínvonal kérdéseit mindig csak a pénzmennyiség problémájával hozza összefüggésbe. Ha tehát azt mondjuk, hogy magas az árszínvonal, mingyárt és kizárólag a deflációra, vagyis az árszínvonalnak a pénzmennyiség csökkentésével való leszállítására gondolunk. Figyelmen kívül marad itt az, hogy a magas árszínvonal nem mindig a pénzmennyiség bőségének következménye és hogy az árszínvonal szabályozásának van más eszköze is, mint a pénzmennyiség változtatása. Ilyen eszköz kétségtelenül a vámpolitika. Bizonyos körülmények között, addig, míg az árszínvonal magas volta nem egységes, tehát nem terjed ki a mezőgazdaság és az ipar termékeire egyaránt, az árszínvonal leszállítása céljának megközelítésére a pénzmennyiség változtatása nem is látszik helyes eszköznek. A defláció alkalmas a pénzmennyiség túlméretezettségéből származó drágaság megszüntetésére. Ez eszközzel tehát addig kell élni, amíg az árszínvonal magas volta a pénzmennyiség aránytalanul nagy voltának következménye és amíg valutáris szempontok irányadók. Az árszínvonal egyéb vonatkozásokban való szabályozására azonban más eszközt kell keresnünk, és pedig leginkább a vámpolitika kínálkozik itt árszabályozó tényezőnek. Ez ugyanis alkalmas arra, hogy egyenesen egyes túlszigázott árak, vagy árcsoportok leszállítását érhessük el vele, míg a pénzmennyiség csökkentése, legalább közvetlenül, nem érinti az árak egymáshoz való viszonyát és ha ez irányban eltolódásokat hoz is magával, ezek nem fognak mindig a kívánt irányban feküdni.

Nemcsak a magyar gazdasági élet, hanem más közgazdaságok is csodálatos módon inkább hajlandók voltak az árszabályozás egyéb, sokkal tökéletlenebb eszközeivel megbékülni, mint amilyen a vámpolitika helyes alkalmazása. Mert vajjon nem sokkal tökéletlenebb eszközök-e az árvizsgáló bizottságok és a hatósági ármegállapítások? Kevés eredményt érnek el, miként a bajor árszabályozás irányítója, *Fr. Zahn* is elismerte budapesti előadásában, és ha eléri az eredményt, nem min-

dig biztos, hogy az elért eredmény helyes is. Ezen nem is csodálkozhatunk. Végeredményben a gazdasági tényezők szabad egymásrahatását kapcsolja ki az árszabályozásnak ez a módja és így gazdaságilag kielégítő eredményt nehezen adhat. Midőn egyes árukat ragad ki az áruk hosszú sorozatából, könnyen téved kalkulációjában és lehetetlen feladat elé kerül, mert az egyes árak nem állnak magukban, hanem egységes sorozatot, hosszú, szorosan egymásba kapcsolt láncot alkotnak, melynek egyes szemeit magában megbolygatni nehéz és kockázatos. Az árszínvonal egy nagy szerves egész, melynek összhangját legjobban maga a gazdasági élet tudja megvalósítani.

Az árak helyes arányának kialakulásában a vámpolitika számbavehetően közreműködhetik, vagy hátráltatólag hathat, aszerint, amint egészségtelen áralakulásokat előmozdit vagy ellensúlyoz. Hogy melyik irányban vegyük segítségét igénybe, azt az adott helyzetnek kell megállapítania. Jelenleg mindenestre a gazdasági élet oly alakulásával állunk szemben, mely az árkérdésben az *agrárrolló problémáját* tolja előtérbe. Világesemények, melyeket visszafejlesztetni nem lehet, idézték fel a mezőgazdasági és az ipari árak előbb kialakult viszonyának oly erős eltolódását, mely világszerte széles néprétegek életszínvonalát a mélypont felé sodorja. A legszélesebb fogyasztói rétegek vételképessége száll ezzel a minimumra. És nem átmeneti állapotról van szó, hanem állandósuló állapotról, mert a mezőgazdasági termelési technika fejlődését nem lehet feltartóztatni.⁸

Az árak egymáshoz való viszonyának, vagyis az árfelépítésnek a kérdése, miként erre már rámutattam, lényegileg jövedelemeloszlási kérdés. Az agrárrolló azt jelenti, hogy a mezőgazdaság vásárlóereje az iparcikkokkal és egyéb javakkal és szolgáltatásokkal szemben csökken. Ezzel egyuttal az ipar — még ha nem is fejlődne — túlméretezett lesz, mert a megcsappant vásárlóerejű mezőgazdaság kereslete már csak az agrárrollónak megfelelő arányban áll szemben az ipari kínálattal. Az arányokra nézve hazánkban a Magyar Gazdaságkutató Intézet idevágó számai adnak felvilágosítást.

A Magyar Gazdaságkutató Intézet számítása szerint az agrárrolló 1931 végén 71.3 volt, vagyis az 1909—1913. évek árait alapul véve, ennyin állott az agrártermékek ára az ipariakéhoz viszonyítva. A mezőgazdasági cikkek ára tehát az említett alapon számítva, 28.7%-kal volt kedvezőtlenebb, mint az ipari termékeké. A mezőgazdasági cikkek piacra hozatalából származó vásárlóerő az 1925—1927. évek átlagához viszonyítva, 1931 végén 64.2 volt. Ha az iparcikkek időközben bekövetke-

⁸ Erre v. ö. Zelovich László: A mezőgazdasági termelés alakulása. Közgazdasági Szemle LXVI. évf. 75. köt. (1932) a 16—25 old.

zett áresését is figyelembe vesszük, 1925—27 óta 26.7%-kal romlott 1931. év végéig a mezőgazdaság vásárlóképesége. Ez óta 1932 novemberében 57.9-re hanyatlott. Nem komoly megfontolást igénylő tény-e ez? Lehet-e a vásárlóerő süllyedését szemlélve ama meggondolás elől elzárkóznunk, hogy piacunk összehuzódásában és pangásában e vásárlóerőcsökkenésnek döntő szerepe van?

Ha ezen nem kételkedünk, miként nem is kételkedhetünk, akkor azt kell kérdeznünk, hogyan lehetne e bajon segíteni? Itt csak két dologra lehet gondolni. Az egyik a *valorizáció*, vagyis a mezőgazdasági cikkek árának jutalmakkal, intervenciók vásárlásokkal és hasonló módokon való emelése. Oly világcikkeknel, minő a gabona, és oly siralmas pénzügyi helyzetben, minő ma világszerte uralkodik, ez igen nehéz dolog és erre hosszabb tartammal csak nemzetközi alapon lehet gondolni, mint Stresában történt is. Igazán komoly reményeket azonban magam részéről nem merek ily kísérletekhez fűzni. Hiszen az Egyesült Államokban is összeomlottak az idevágó nagy eszközökkel megalapozott kísérletek és Franciaországban nemrég bebizonyult, hogy még jelentékeny áldozatok árán sem lehet állandóan mesterségesen magasan tartani a gabonáárakat. De minden idevágó intézkedés lényegileg mi más, mint belenyulás a jövedelemeloszlásba? A prémiumot a lakosság nem mezőgazdasági részének és így az iparnak is kell felemelt adókban, stb. megfizetnie, mert áldozatok nélkül nem lehet az árviszonyt megváltoztatni. Az amugy is nehézségekkel küzdő iparnak kell tehát megfizetnie a mezőgazdaságnak nyújtott segítséget.

A második út is, mely az agrárrolló problémájának megoldásához vezet, persze áldozatot jelent, és szintén a jövedelemeloszlásba vág, de sokkal biztosabb megoldást helyez kilátásba, mert nem erőszakolja a magasabb árakat ott, ahol az ártényezők lesüllyesztették az árakat. Ez az út az *iparcikkek árának alkalmazkodása* az új helyzethez, a *süllyedt agrárárakhoz*. Ezzel a mezőgazdaság ismét erősebb fogyasztója lesz az iparnak és a mezőgazdaság termelési költségei is csökkenni fognak. Tehát két irányban is megjavítjuk a helyzetet. Ezért úgy hiszem, hogy míg a valorizációval járó áldozat hiábavaló lesz, mert nem tudja feltartóztatni a gazdasági élet logikájából folyó eseményeket, az agrárárak alacsony szintjét, addig a másik út sikerre való kilátással biztat, mert a fejlődés irányában fekszik. Mindenesetre azonban legélesebben szembe kell helyezkednünk avval a felfogással, mely nem vesz tudomást arról, hogy a valorizáció is áldozatot kíván az ipartól, sőt komoly veszedelmet jelent az egész hitelszervezetre, sőt az államháztartásra is, melyek pedig az iparnak és a mezőgazdaságnak egyaránt alapjai. E veszedelem abban áll, hogyha a valorizáció nem sikerül, mi, nézetem szerint, csak idő kérdése,

elvesznek azok az igen jelentékeny összegek, melyeket egy ily nagyarányu valorizáció kíván. Ha a másik utat választjuk és az ipari árak alkalmazkodásával növeljük a mezőgazdaság vásárlóerejét és csökkentjük termelési költségeit, nemcsak gyökerénél ragadjuk meg a bajt, de a pénzügyi kockázatot sem kell vállalnunk.

Kissé fiziokrata ízű ugyan az a közmondás, mely szerint, ha a parasztnak pénze van, másnak is jól megy a dolga. De abban az értelemben mindenesetre igaz, kivált egy agrárállamban, hogyha a mezőgazdaság helyzete javul, akkor az ipari javulás sem maradhat el sokáig. Az agrárollót egyelőre teljesen eltüntetni nem lehet. De némileg alkalmazkodni kell az egész árszínvonalnak a mezőgazdaság megcsappant vásárlóképességéhez.

Hogy az ipari körök e megoldással kevés rokonszenvet éreznek, ez érthető, bár úgy hiszem, végeredményben nem helyesen teszik, midőn — igaz, egyes országokban már morogva — magukra vállalják inkább a mezőgazdaság segélyezésének éppen nem csekély költségeit, de ragaszkodnak saját áraikhoz, mert az árak diszparitása csak meghosszabbítja a válságot és végül a piac törvényei mégis ki fogják kényszeríteni az agrárárakhoz való alkalmazkodást.

A helyzetből adódó következtetések bátor levonása elől való kitérés, úgy hiszem, a főoka annak, hogy egy harmadik — nézetem szerint eleve kilátástalan — megoldásnak, a *valutáris terveknek* a napja ismét felvirradt és ahová nézünk, mindenféle valutaterveket találunk, melyek azt ígérik, hogy az ársüllyedések fájdalmas folyamatának kikerülésével fogják a világot kivezetni a mai nehéz helyzetből. Korunk a váratlan meglepetéseknek kora, mert ilyennek kell azt is tartanunk, hogy az inflációval tett tapasztalatok után a mi nemzedékünk, mely már tudhatja, mi az infláció, mégis ily tervekre hajlik. Azt ugyanis nem kell hosszasan bizonyítani, hogy a válság megszüntetésére kovácsolt valutáris tervek mind lényegileg inflációt akarnak.

Itt vannak mindenekelőtt, akik maguk is becsületesen bevallják igazi szándékukat, t. i. a „*mérsékelt*“ vagy „*ésszerű*“ infláció hívei. Azt kívánják, hogy szigoruan meghatározott keretek között teremtsenek a bankok, vagy pedig minyárt az állam pénzt, mert a defláció megöli a gazdaságot. Nem szólok *Cassel*-ről, kinek ez már régi programja. Csak az újabb megnyilatkozásokra, a német *Brauns-bizottságra* és *Wagemann* tervére akarok utalni. Mind e tervek már csak azért is hibásak, mert lényegileg a *théorie des débouchés* gondolatából indulnak ki és egyszerűen hiteltermeléssel és egyébként a termelésnek pénzzel táplálásával akarják új életre keltetni a termelést. Nézetem szerint lehetetlent akarnak, mert a termelési apparátust az előtt akarják kiszélesíteni, mielőtt a

fogyasztóképeség megvolna. Ezzel szemben meggyőződésem az, hogy új vevőerők teremtesével csak akkor sikerül a válságot leküzdenünk, ha minél közvetlenebbül a fogyasztási szférába tudjuk az új vevőerőket bevinni, hogy a nagy termelőképeség és készenálló termelési erők ellenére is magához térni nem akaró fogyasztóképeség hiányát pótoljuk. Ez azonban gyakorlati okokból lehetetlennek látszik, kivált a háboru vesztesei számára, mert nézetem szerint sem módot, sem mértéket nem lehet számára találni.

Ahhoz, hogy ezt az álláspontot foglaljuk el és kizárjunk minden valutaexperimentumot a megoldások köréből, éppenséggel nem kell elutasítanunk a mind jobban teret foglaló felfogást, hogy elméletileg elképzelhető oly pénzszaporítás, mely nem inflatorikus, mert csak elveszett vevőerőket pótol, és mint *Röpke* mondja, csak azt akarja vele megakadályozni, hogy a pénz oldaláról állandósított defláció által ne vitessék be végzetesen zavaró tényező a gazdasági életbe.⁹ Elég arra rámutatnunk, hogy a gazdasági egyensulynak ily uton való helyreállítása, ha elméletileg elgondolható is, gyakorlatilag keresztülvihetetlen, mert a fogyasztás oldalán nagyobb mennyiségű vevőerőknek a közvetlen beleszivattyúzása ezer legyőzhetetlen akadályba ütközik,¹⁰ a vevőerőknek a termelés oldaláról való bevitele pedig „filius ante patrem“, mert a termelés kiterjesztését akarja anélkül, hogy megvolna a szükséges fogyasztás. Emellett ez az eljárás a termelési költségek le szállításának kérdését sem oldja meg.

Különben is mi az a mérsékelt infláció és hol vannak határai? Ki biztosít az ellen, hogyha az infláció egyszer megindult, kellő ponton meg fog-e állni? Ki tudja annak elhárítását biztosítani, hogy az inflációs tapasztalatokkal már bíró és pénzét féltő közönség nem fogja megismételni, amit az infláció alatt pár év előtt tett? Mert teljesen jogosult az infláció közvetlenül átélt és ilyent még nem látott közönség megkülönböztetése. Az előbbi sokkal érzékenyebb az inflációval szemben. Hiszen már magában az, hogy az inflációs tervek más cégek alatt kérnek szót, mutatja, hogy félnek a valódi cég hitelvesztett voltától.

Ilyen új cégtábla a *valuta nemzetközi értékének süllyesztése*, vagyis a pénz külföldi paritásának süllyesztése. E javaslatok lényege az, hogy engedjük — persze pénzszaporítással — a pengő, a márka stb. értékét süllyedni és egy alacsonyabb ponton igyekezzünk azután a paritást tartani. Tehát itt is az árak süllyesztéséről van szó, de nem közvetlenül, hanem kerülő uton, a valután keresztül akarják a célt elérni.

⁹ *Röpke*: Praktische Konjunkturpolitik. Weltwirtsch. Arch. 34 köt. 462. old.

¹⁰ V. ö. Verbrauch und Krise c. értekezésemet a Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 137. köt. 321—349. old.

Nem akarok arról vitatkozni, hogy a stabilizáció paritásának megválasztása mindenhol helyesen történt-e? Mindenesetre nagyon megszívlelendő, hogy Angliában, hol a régi paritásra fokozták fel a fontot, bajok keletkeztek, míg Franciaországban, hol *Poincaré*, a tőkésvilág kevés tetszésére, alacsonyban stabilizálta a frankot, hangoztatva, hogy ez felel meg az elszegényedés fokának, e rendszabály helyesnek bizonyult.

De most nem erről van szó. A stabilizáció egyszer megtörtént. Ha azóta a valuták meg is ingottak, az újból való stabilizáció ideje még el nem érkezett. Ami tehát a valuta paritásának leszállítására célzó terveknél szóban forog, lényegileg nem más, mint az, hogy ismét megbolygassuk a valutát, még pedig egy infláció kedvéért.

Amire e javaslat hívei támaszkodnak, megnyerőnek látszik. A valuta alacsony állása ugyanis, miként ez régebben egyes délamerikai államokban figyelhető volt, a kivitel erős ösztönzője és végeredményben a kiviteli jutalom jellegét nyeri. Nagyított méretekben a világháború után ez Európában is észlelhető volt, amidőn a nagy német infláció alatt a német kivitel olyan jellegzettséget kezdett ölteni, hogy a jobb valutájú országok antidumping vámokkal kezdtek ellene védekezni. Magyarország saját érdekében kénytelen volt a valuta-süllyedés alatt kiviteli illetekeket szedni, hogy ki ne vásárolják az országot és tönkre ne tegyék a lakosság megélhetési lehetőségeit.

Az ily tervekkel szemben mindenekelőtt arra kell gondolni, hogy a valuta süllyedése által táplált kivitel ellen, — ha nagyméretű a kivitel ezuton való ösztönzése — mint említettük, könnyen antidumping vámokhoz fordul a külföld. De ettől eltekintve is az így fel idézett árszinvonalsüllyedés csak a külfölddel szemben mutatkozik és a belföldön ez intézkedés könnyen ellenkező irányzatot válthat ki. A valutának lesüllyesztése ugyanis végeredményben inflációs jellegű, mert e tervek lényegileg a pénzmennyiség szaporításával akarják a fogyasztás gyengeségét pótolni. Ezért, bár külföldi viszonylatban tényleg árszinvonalkülönbséget idézhetünk elő, a belföldön előbb-utóbb áremelkedés fog bekövetkezni.

De, mint említettük, nemcsak a kivitel erősítése áll a valutaparitás süllyesztésére irányuló tervek mögött, hanem ismét az árszinvonal kérdése is, melynek csökkentését így fájdalommentesen, szinte inflációs narkózisban véljük elérhetőnek. Búvészettel azonban a közgazdaságban nem lehet eredményeket elérni.

Nézzük p. o. *Kokkalis* tervét. Azt javasolja Németországnak, hogy árszinvonalának csökkentése érdekében szállítsa le a márka értékét olymódon, hogy az új egység 25%-kal legyen alacsonyabb a mainál és e 25%-nak megfelelően adjon ki bankjegyeket. Ezzel *Kokkalis* szerint 1.2 mil-

liárd márka új tőke vihető be a német közgazdaságba, mely pótolva a liquid tőke hiányát, új vásárlóerőt fog teremteni. Szerinte ezzel elkerülhetővé lesz a jelentékeny ellenállást kiváltó bércsökkenés keresztülvitele és mégis elérhető lesz az árszínvonalcsökkentés.¹¹

De milyen joggal lehet feltételezni akkor, midőn minden új hitelmennyiségnek forgalombakerülésétől az árszínvonal emelkedését várjuk, hogy az ilymódon forgalomba kerülő jelentékeny vásárlóerőmennyiség egyszerűen a hiányzó forgótőkét fogja pótolni és a fogyasztást fogja növelni, és nem áremelkedésekhez, hanem az árszínvonal csökkentéséhez fog vezetni? Ha nem is fogadjuk el a pénzmennyiség és az árszínvonal közötti lineáris összefüggés tételét, mégis minden eddigi tapasztalásnak és elméleti megfontolásnak is ellene mond az, hogy az ilymódon forgalomba kerülő pénz változatlanul hagyná meg a német árszínvonalat és tisztán a liquid tőkében való hiányt pótolná anélkül, hogy áremelkedést idézne elő. Egész jogosan mondja *Heichen* a Wagemann-féle tervről, mely ugyan nem valutasüllyesztési célzattal, nem is, mint Kokkalis, 1.2 milliárd, hanem 3 milliárd márkával akarná a német pénzforgalmat növelni, a következőket: „Die Wagemann'sche Geldvermehrung wäre die erste in der Währungsgeschichte, die *nicht* so — t. i. áremelőleg — wirken würde.“¹² Hiszen ha így volna a dolog, ha t. i. pénzkibocsátással lehetne a fogyasztást az árszínvonal emelése nélkül is növelni, akkor sokkal egyszerűbb volna bevallottan infláció útján növelni a pénzforgalmat. Helyesen mutat rá egyébként *Lucas* arra, hogy már magában a valuta értékének leszállítása is a külföldről behozott áruk árát emelni fogja.¹³ Hiszen azokért most több márkát kell fizetni, mint azelőtt. Ezzel ez a művelet segít ugyan a behozatalt csökkenteni és a kereskedelmi mérleg kiegyensúlyozását támogatja, de a belföldi árszínvonal, különösen ott, ahol, mint nálunk, sok nyers- és segédanyagot kell importálni, erősen függ e cikkek árától és így a külföldi cikkek áremelkedése magával fogja rántani a belföldi árakat is.

Mindazok, akik valutáris megoldásokra gondolnak a mai válságban, két alapvető tévedésben élnek. Az első az, hogy *összetévesztik a vásárlóerővel és a tőkével a pénzt*. A pénz csupán csereeszköz, a lebonyolítás eszköze. A gazdasági élet igazi éltető ereje a vásárlóerő és ennek egyik válfaja, a tőke. Sem a vásárlóerő, sem a tőke nem egyszerű fizetéstechnikai tényállás, hanem mindkettő az egyénnek a közgazdasághoz

¹¹ V. ö. Das Problem der Arbeitslosigkeit unter Berücksichtigung der wirtschaftlichen Entwicklung Deutschlands. Nürnberg, 1932.

¹² V. ö. *Arthur Heichen*: Anlagenpolitik und autonome Kredit-schöpfung der Banken. Zu den Geldreformvorschlägen Wagemanns. Bank Archiv, XXXII. évf. 64. old.

¹³ *Eduard Lucas*: Weltkrise und deutsche Wirtschaft. Tübingen, 1931. I. 25. old.

való viszonyát fejezi ki. A vásárlóerő függ az egyének jövedelmétől, illetve vagyonától, tehát a közgazdaság pénzmenyiségéből az egyes egyének rendelkezésére bocsátott mennyiségtől és a pénzegység piaci érvényétől, vagyis a pénzegység vásárlóerejétől. Az tehát, hogy egyes társadalmi rétegeknek milyen a vásárlóereje, attól függ, hogy a piacnak van-e szüksége szolgálataikra és hogy értékeli a piac ezeket, ami az árfelépítésben jut kifejezésre. A mezőgazdaság ma nem azért nem vásárol, mert nincs elég pénz a közgazdaságban, hanem azért, mert termékeinek ára ma alacsony és ezért csekély a mezőgazdaság jövedelme. A munkásosztály ismét nem azért vásárol keveset, mert nincs elég pénze, hanem azért, mert szolgálataira csak részben van a piac mai állapota mellett szükség és ezért nagyrésze munka nélkül van.

Es miért nincs szükség arra a sok munkáskézre? Erre megadja a választ a tőke fogalma. A tőke oly vásárlóerő, mely befektetést keres. Feltétele tehát nemcsak a vásárlóerő, hanem a befektetési alkalom is. Enélkül a tőke holt vásárlóerőtömeg, mely nem tudja hivatását teljesíteni. A termelés számára szükséges vásárlóerőt részben a közönség megtakarított pénzei alkotják, részben azonban kétségtelenül hiteltermeléssel a bankok is kiegészíthetik. Itt volnánk tehát a pénzszaporításnál. De evvel csak a termelési célokra használható vásárlóerő volna meg, nem a befektetési alkalom. Mert mi a befektetési alkalom? Rentabilitási kilátás. Ahol tehát a piac helyzete ilyent csak igen kis mértékben nyújt, mert a fogyasztási vásárlóerő csak kevés szükségletet támaszt, ott minimális a befektetési alkalom. De a befektetési alkalom a másik oldalról munkaalkalom. Tehát nem azért nincs munkaalkalom, mert nincs pénz, hanem azért, mert a piac mai helyzetében nem jövedelmező a termelés. És a csunya bankok, mint a közönség képzele, nem azért nem adnak hitelt, mert nincs pénz, vagy mert azon szándékosan rajta ülnek, hanem azért nem, mert nincs biztos befektetési alkalom. Ez pedig ismét nem azért nincs, mert kevés a közgazdaságban forgó pénz, hanem azért, mert kevés a kereslet és bizonytalan a helyzet. Vajjon az, akinek ma még pénze van, értéknárcisba fekteti-e, mint régebben, vagy pedig ingatlant vesz-e érte, mert ezt biztosabbnak tartja?

De folytassuk tovább. Vajjon Magyarország azért kényszerült-e külföldi vásárlásait minimumra leszorítani és végre a transzfermoratóriumhoz fordulni, mert nincs elég dollár, font, frank és márka a világon? Bizonyára nem. Adtak a szanálás után elég dollárt és fontot, mégis transzfermoratórium lett a vége. Nem azért tehát, mert kevés a dollár és a font, hanem azért, mert a világpiaci helyzetnél fogva a magyar mezőgazdasági cikkekért csak kevés dollárt és fontot lehet kapni. Ha ismét hitelbe adnának dollárt és fontot, megint tudnánk fizetni és vásárolni, de ha vagy a mezőgazdasági cikkek árai

nem emelkednek, vagy a külföldről vásárolt egyéb áruk árai nem süllyednek, gyorsan megakadunk. Az infláció is csak ilyen előleg-természetű. Nem jelent állandó erőgyarapodást, mert csak egy ideig folytatható.

Az infláció hiveinek második alapvető tévedése az a terveik mögött lappangó nézet, hogy pénzszaporítással egészségesebbé tehető az árfelépítés, tehát az árak egymáshoz való viszonya olyképp, hogy az ipari árak színvonalára tudnók felemelni az agrárárakat. Hiszen *az agrárárak nem pénzhiány miatt süllyedtek*, hanem azért, mert a mezőgazdaság termelési feltételei és ezzel költségei változtak fontos és széles termelési területeken. Ezért *azt a diszparitást, mely ma termelés és fogyasztás, agrár- és ipari árak, valamint az agrárállamok és ipari államok vásárlóereje között fennáll, semmiféle valutatranzakció, semmiféle pénzkibocsátás nem képes eltüntetni*. Ezzel szemben minden nyílt vagy burkolt infláció nyugtalanítja a gazdasági életet és így éppen azt ássa alá, amire leginkább van szüksége a világnak, t. i. a biztos számítást, mely nélkül nincs javulás és nincs szabadulás a válságból.

Nem habozok éppen ezért azt a meggyőződésemet kimondani, hogy *amíg a világ gazdaságban és az egyes nemzetgazdaságokban az árszínvonal kiegyenlítődése nem fog bekövetkezni, addig a fogyasztók óriási tömegei nem fogják visszanyerni vásárlóerejüket* és az agrárországok fizetéseképtelensége és nyomorgó állapota sem lesz megszüntethető. Ezt ma már a Népszövetség is látja, de nézetem szerint rossz oldalról fogja meg a kérdést, midőn a mezőgazdasági cikkek valorizációjára gondol.

Hogy a vámpolitikának az árfelépítés helyes irányba terelődésében előkelő szerep jut, ezt akartam fenti fejtegetéseimmel bizonyítani. Teljes tudatában vagyok annak, hogy az árak egymáshoz való alkalmazkodását óvatosan kell eszközöznünk, hogy bajt ne csináljunk ott, ahol eddig nincsen. Kimélni kell befektetéseinket, mert újabb tőkeveszteségeket nem birunk el és kimélni kell munkaalkalmainkat, mert újabbakat csak a legnagyobb áldozatok árán lehet teremteni. És éppen ezért ne gondoljon ma senki szabadkereskedelemre, melyet különben is egy kis ország kezdeményezése a világnak meg nem hozna. De igenis gondolnunk kell arra, hogy a vámpolitika is egyik eszköze annak, hogy az árak diszparitását ne növeljük, hanem csökkentsük. Mig a világ nem erre fog törekedni, hanem a mezőgazdasági áraknak valuta- és egyéb manipulációk útján való emelésével akar e szükségszerűség elől kitérni, csak meg fogja hosszabbítani a válságot, melynek mielőbbi elmúlására kell pedig minden erőnket összpontosítani. Ezt kívánja magának az iparnak az érdeke is, melynek legfeljebb egyes kivételes ágai élvezhetik ideig-óráig az egészségtelen árfelépítés előnyeit.

Heller Farkas.

Magyarország külföldi eladósodása.

I.

Magyarország hosszulejáratu külföldi adósságairól több összeállítás jelent meg eddig, amelyek az adósságok összegének mai állása tekintetében többé-kevésbé egymással megegyező végeredményt, körülbelül 2.5—3 milliárd pengő főösszeget mutatnak ki.

A mellékelt összeállítás, amely az egyes, visszafizetést közvetlenül ígért adósok szerinti felsorolásban ismerteti az ország címletesített külföldi adósságait, végeredményként 2798 millió pengős tőkeértéket jelez. (1931 dec. 31.)

Ennek főbb csoportonkénti megoszlása (ezer pengő):

Háboru utáni adósságok . . .	P	1,365.566		
Levonva az angol font ár- folyamesése miatt . . .	„	142.051		
	P	1,223.515	azaz	43.7%
Háborúelőtti felértékelt adósságok „	„	1,324.106	azaz	47.3%
Jóvátétel és Hágai Egyezmény Magyarországra eső részének tő- késített értéke	„	250.000	azaz	9%
Összesen:	P	2,797.621		100%

Csak belföldi fizetési hellyel el-
látott, azaz nem zárt kül-
földi kibocsátás keretében
piacra hozott kötvények . . .

„ 157.265
Együtt: P 2,954.886

A 2.798 millió pengős főösszegben nem szerepel a részletes összeállításban *-gal megjelölt kölcsöntételek 157 millió pengős értéke, mert feltételezhető, hogy miután ezek a címletek nem zárt külföldi kibocsátás útján kerültek piacra, nagyrészüket a belföldi vásárlóknál (magánosok, biztosítók, nyugdíj- és gyámalapok, katonai óvadék, stb.) talált elhelyezkedést. Ezeknél a tételeknél az idegen fizetőeszközben meghatározott névérték inkább csak elszámolási segédeszközként minősíthető.

Lehetséges ugyan, hogy esetenkénti eladásokból számbavehető mennyiség került külföldre, viszont a másik oldalon

számos jel ugyanekkor arra mutat, hogy az eredetileg külföldön elhelyezett kötvényekből bizonyos mennyiség visszaáramlott az ország területére. Ennek arányáról pontos értesülést csak a Magyar Nemzeti Bank, illetve a Statisztikai Hivatal 2470.7 millió pengő végösszeggel záruló összeállítása tartalmaz, mert a Nemzeti Bank, illetve a Statisztikai Hivatal adatgyűjtése arra is kiterjedt, hogy a belföldi kibocsátásokból mennyi áramlott külföldre és viszont.¹

A kb. 330 millió pengős különbözet részletezéséből kitűnően² az eltérés oka tisztázódik, tehát elfogadható az a vélemény, hogy 1931 december 31-én, az összeállítás időpontjá-

¹ Magy. Stat. Szemle 1932. évf. 8. sz. 639. és köv. old. (Dr. Szigeti Gyula és dr. Walder Gyula.)

Millió pengőben	Stat. Hiv. szerinti többlet	Saját összeállítás szerinti többlet	Az eltérés oka
Jóvátétel és Hágai Egyezmény	—	250	Tőkésített érték. A Stat. Hiv. összeállításából hiányzik.
Angol clearing ..	2.3	—	Stat. Hiv. a fontsterlinget a tényleges árfolyamnál magasabban számította át.
Népszövetségi kölcsön	13.8	—	Stat. Hiv. a fontsterlinget a tényleges árfolyamnál magasabban számította át.
Délivasut	—	88.1	A megváltásról szóló egyezményben elvállalt évi törlesztési részösszeg tőkésített értéke a Stat. Hiv. összeállításából hiányzik.
Dunántuli Villamosági R.-T. ...	—	8.6	A Bank of England kezességével kib. címlet névértékét a Stat. Hiv. papirfontban szerepelteti.
Budapest Szföv. 4.5%-os ostendei felért. kötv. ...	—	16.2	Döntőbirósági ítélet szerint aranyértékben fizetendő, tekintet nélkül a fontsterling árf. esésére. Stat. Hiv. papirfontban szerepelteti.
Vármegyei (Rothschild) kölcsön	1.5	—	Angol font árfolyamkülömbözet.
Egyéb	15	—	
	32.6	362.9	
		32.6	
		330.3	

ban, a külföldről visszaszivárgott kötvények névértéke nagyjából fedi a csak belföldi fizetési hellyel ellátott címletekből külföldre került tételek névértékét. Nem gyengíti ezt a feltevést a Stresai Tárgyalásoknak a magyar hosszulejáratu külföldi adósságokról elfogadott 2.626 millió pengős adata sem (Sfres. 2366 millió), mert az a jóvátételek 250 millió pengős értékének hozzáadása után mindössze kb. 80 millióval (3%) haladja meg a jelen fejtegetések alapjául felvett 2798 milliós alapösszeget.³

Idősorrendi felsorolás szerint a külföldi tartozások megoszlása a következő:

Ezer pengőben	Háboru előtti adósság	Háboru utáni adósság	Összesen	%-ban
Államadósság	1,073.013	260.752	1,333.765	52.4%
Állami jellegű adósság	—	275.775	275.775	10.8%
Törvényhatóságok	233.260	223.800	457.060	17.9%
Bankzáloglevelek és községi kötvénytételek	13.690	249.015*	262.705	10.3%
Altruista pénzüzetek ..	—	115.772**	115.772	4.6%
Ipari kölcsönök	4.143	68.401***	72.544	2.8%
Egyéb kölcsönök	—	30.000	30.000	1.2%
Összesen	1,324.106	1,223.515	2,547.621	100%

* Ezenfelül P 143,765.000 nem zárt külföldi kib.

** „ „ 12,800.000 „ „ „ „

*** „ „ 700,000 „ „ „ „

II.

A háboru utáni tényleges külföldi kötvénytartozás átszámított értéke tulajdonképpen 1.366 millió pengő lenne, ebből azonban a font-sterling árfolyamesése folytán az Angliában elhelyezett címletek közül az aranyzáradékkal el nem látott kötvényeknél előállott árfolyamkülönbség címén 142 millió pengő levonandó. Így jelentkezik valóságos külföldi adósságként 1.224 millió pengő végösszeg, amely az 1931 december 31-én fennállott külföldi hosszulejáratu tartozás főösszegének csak 43.7%-át alkotja.

A külföldi kötvényadósságok második része a háboru előtti felértékelt adósságokra esik. Ez az 1324 millió pengőnek megfelelő tétel tulzott terheket ró a megcsonkított Magyarországra, amely a békeszerződés miatt egyes külföldön megszerzendő nyersanyagok folytán különben is elvesztette egy-szersmindenkorra a kiegyensúlyozott fizetési mérleg eredményét.

³ Report by the Stresa Conference for the Economic Restoration of Central and Eastern Europe. Series of League of Nations Publications. C. 666. M. 321. 1932. VII/C. E. U. E. 77., 7. old.

A háborúelőtti terhek 80%-a az államkincstárra, 18.5%-a Budapest székesfővárosra esik, míg a hátralevő 1.5% megoszlik az egyes pénzügyintézetek és iparvállalatok felértékelte kötelezettségei között. A végösszeg még meg is haladja a háború utáni kölcsönökből származó adósságunk december 31-i árfolyamok alapján kiszámított értékét: a háborúelőtti tételekre az összes hosszulejáratu adósságoknak 47.3%-a esik.

Ez annál inkább figyelemreméltó, mert míg a háború utáni kölcsönöknél a font-sterling árfolyamesésének megfelelő összeggel kevesbedhetett az angol adósság pengő-ellenértéke, addig például Budapest székesfőváros 1914. évi 4.5%-os felértékelte kölcsönénél döntőbírói ítélet kötelezi az adósta arra, hogy eredeti aranyértéken átszámított svájci frank ellenértéket fizessen.

A háborúelőtti terhek tőkeértékének megállapításánál tekintetbe kell venni, hogy az 1324 millió pengő összegből 805 millió jut azokra, a köztudatban Caisse Commune gyűjtőfogalom által takart államadósságokra, amelyek kamatszolgálata ezidőszert az eredetinek csak kb. $\frac{1}{3}$ -át teszi. Így tehát a 805 millió pengőt képviselő Caisse Commune tételek járadékszerű tőkeértéke a valóságban csak mintegy 250 millió pengő lehet.

A jóvátételből és a Hágai Egyezményből folyó terhek 9%-kal részesednek a hosszulejáratu kötelezettségek sorában. Célszerűnek látszott ezt a tételt is belefoglalni a hosszulejáratu adósságok közé, mert a lausannei tanácskozásoknak a német jóvátétel rendezésére vonatkozott határozata Magyarországra egyelőre nem érvényes és ennek a tehernek a fizetése mai felosztásában ugyancsak fizetési mérlegünkre nehezedik.

Az összes külföldi adósságok megoszlásának további tanulmányozása során kitűnik, hogy az összes tartozások 52.4 százalékát alkotja az államkincstár közvetlen tartozása (1334 millió pengő). Az állami jellegű kötelezettségekre 10.8%, a törvényhatóságokra pedig 17.9% jut. Összevetve ezt a három részösszeget, megállapítható, hogy a közületi tartozások együttesen a címletesített külföldi adósságok 81.1%-át képviselik. Összehasonlítás végett nem érdektelen annak ideiktatása, hogy Romániában a 4856 millió svájci frank hosszulejáratu külföldi adósságból 96%-ot jelent az államadósság, Jugoszláviában a 2980 millió svájci frank teljes egészében állami kötelezettségekre esik, Bulgáriában 93%, Görögországban 92%, Lengyelországban pedig 94% a részesedési arány.⁴

A bankok és altruista pénzügyintézetek kötelezettségére, azaz záloglevelekre és községi kötvényekre 14.9% jut, míg az ipar közvetlen hosszulejáratu adóssága a főösszegben 2.8%-kal részesedik.

Ezek szerint az összes külföldi adósságnak egyhated ré-

⁴ Stresai tárgyalásokról szóló id. jegyzőkönyv 7. old.

szét alkotja a pénzügyintézetek tényleges külföldi kötelezettsége, ami magábanvéve valóban tekintélyes összeg, de arányait tekintve, semmiesetre sem tölti be azt a szerepet, amivel az általánosításra könnyen hajló napi politika és napisajtó felruházza. A közhangulat, látszat szerint, abban a téves meggyőződésben él, hogy a külföldi hosszulejáratu adósságok körébe kizáróan a bankzáloglevelek tartoznak, azaz egyedül a záloglevelek rendezésével a külföldi adósságok ügye megoldódna.

III.

Annak a pontos megállapítása, vajjon a háboru utáni kötvénykölcsonök jegyzésre bocsátásából mennyi külföldi fizetőeszköz folyt be, nehéz feladat, mert az egyes kölcsönszerződések bizalmas jellegénél fogva az egyetlen Népszövetségi kölcsöntől eltekintve, nem áll rendelkezésre megbízható adat arra vonatkozóan, hogy a piacot szerzett külföldi bankártól milyen elszámolási árfolyam alapulvételével folyt be az általa közvetített kölcsön ellenértéke. Az Összeállítás „ténylegesen befolyt külföldi deviza” című rovata ezért az elszámolási árfolyam helyett a kibocsátási árfolyamok alapján kiszámított ellenértéket szerepelteti. Holott tudvalevő, hogy a kibocsátási és az elszámolási árfolyam közötti különbség a legjobb esetben is 5 pont. Erre nézve zsinórmértékül elfogadható a Népszövetségi kölcsön vonatkozó adata, mely szerint a két árfolyam közötti különbség a névértéknek kb. 5%-a.

Az 1924. esztendő óta felvett összes külföldi hosszulejáratu kölcsön névértéke (angol font átszámítása az eredeti értékviszonylat alapján) 1.549 millió pengő.⁵ A kibocsátási árfolyam figyelembevétele mellett, (eltekintve az elszámolási árfolyamon szerepeltetett Népszövetségi kölcsöntől) a külföldi kötvényjegyzőktől ténylegesen 1421 millió pengő értékű idegen fizetőeszköz folyt volna be. A kibocsátási és elszámolási árfolyam fentemlített 5 pontos különbségét figyelembevéve tehát feltételezhető, hogy a külföldi hosszulejáratu hitelműveletek révén a valóságban csak mintegy 1370 millió pengő értékű devizaköveteléshez jutott az ország.

Ebből is levonandó azonban még további 50 millió pengő általános összeg azon a címen, hogy a közvetítő és kezelést végzett külföldi bankár a kölcsönszerződések szokásos zára-

⁵ A Népszövetségi Pénzügyi Bizottság 1931 október havi vizgálatáról készített jelentésben (S. D. N., Genf kiadványa 22. old.) közölt 1926—30. évi egyesített fizetési mérleg hosszulejáratu hitelműveletekből befolyt tőke címén 1092 millió pengőt jelez. Ehhez hozzászámítva az 1924. évi fizetési mérleg felhasználásával 307 millió pengőt (Népszövetségi kölcsön), 1925-ben 51 milliót, 1931-re pedig 93 millió pengőt, összesen 1543 millió pengő főösszeg jelentkezik, amely megegyező az Összeállításban szereplő adattal.

déka alapján a legtöbb esetben fedezeti okokból fél- vagy egészévi törlesztési résznek megfelelő magasságu tartaléktőkét biztosítékul magánál tartott.⁶

Összegezvén az eddig elmondottakat: 1549 millió pengő adósság elvállalása fejében közgazdaságunk 1320 millió pengő értékű külföldi fizetőeszközt szerzett. Ez az összeg mintegy 46 millió pengővel kevesebb, mint amennyi tőkeadósság ugyanezekből a hosszulejáratú kölcsönökből 1931 végén aranyértékviszonylat alapján számítva még fennállott (1366 millió pengő). Magyarázatul szolgáljon, hogy a fentebb említett 1224 millió pengő és az itt jelzett 1366 millió pengő közötti eltérés onnan származik, hogy a kölcsönök terhes feltételeinek ismertetésénél a tiszta kép elnyerése érdekében a font-sterling árfolyamcsökkenése joggal figyelmen kívül hagyható. Ez az angol belső viszonyokban gyökerező esemény Magyarországon kívül álló okokból következett be, azaz nem azzal a célzattal, hogy az adós állam terhei enyhüljenek.

IV.

Az 1924. esztendő óta, az első háboru utáni kölcsön kibocsátásának időpontjától 1931. december 31-ig, azaz az átutalási moratórium hatályba lépésének idejéig a háboru utáni kölcsönök kamat- és törlesztési szolgálatára a mellékelt táblázat szerint 644 millió pengő értékű visszafizetést teljesített nemzetgazdaságunk. Ebből az összegből csak 183 millió pengőnek megfelelő külföldi fizetőeszköz jutott tőketörlesztésre. A fennmaradó 461 millió pengő kamatokra esik. Hét év alatt tehát a felvett külföldi kölcsönök kölcsönszolgálatára címén a valójában befolyt devizakészletnek 50%-át fizettük vissza. Megjegyzésképpen ideiktatható, hogy ha annakidején 3,5—4 százalékos kölcsönökhöz jut az ország, — tekintet nélkül arra, hogy e tételek legnagyobb része nem is 1924-ben, hanem 2—3 évvel később folyt be, azaz ezekre legfeljebb 7—8 félévi rész-törlesztést teljesítettünk — ugy kamatokban hozzávetőleg csak 230 millió pengőt fizettünk volna és a tőketörlesztés összege 183 millió pengő helyett 414 millió; a ma fennálló háboru utáni adósság pedig kb. 1 milliárd pengő lenne a valójában fennálló 1224 millió helyett.

A háboru előtti felértékelte külföldi adósságok szolgálatára 1924 óta 221 millió pengő értékű külföldi fizetőeszköz került. E tételeknél, tekintve, hogy az elmúlt időre azok nagyrészt járadszerű adósságnak minősítették, a tőkeadósság mindössze 20 millió pengővel kevesbedett.

⁶ Ennek tulajdonítható különben, hogy pl. a Speyer-, Rothschild-féle vármegyei, sőt magát a Népszövetségi kötvények szelvényét még 1—2 félévvel az átutalási moratórium kihirdetése után is külföldi fizetőeszközben kaphatták meg a kötvénytulajdonosok.

A háboru utáni és háboruelőtti adósságok számára hét év alatt összesen 865 millió pengő értékű külföldi kölcsönszolgálatot teljesítettünk. Ez az összeg a háboru után befolyt kötvénykölcsönökből nyert 1320 millió pengőnek 65.5%-át alkotja, azaz hét év alatt a kölcsönökből befolyt devizakészletnek pontosan kétharmad részét fordította az ország kamat- és törlesztő szolgálatra.

A kérdéssel összefüggő kereskedelempolitikai szempontokra való tekintet nélkül sem érdektelen annak hangsúlyozása, hogy az ország kereskedelmi mérlege az 1924-től 1931-ig eltelt 8 év alatt hat esetben behozatali többlettel végződött és csak két esetben jelentkezett kiviteli többlet. Árubehozatali többlet (millió pengő):

1924-ben	148	1927-ben	375
1925-ben	17	1928-ban	385
1926-ban	64	1929-ben	25

Ennek a hat esztendőnek együttes áruforgalmi hiánya 1015 millió pengő. Árukiviteli feleslegek: 1930-ban 88, 1931-ben 18. A két év összes kiviteli többlete 106 millió pengő. Más szavakkal: az első külföldi kölcsön befolyásának ideje óta 900 millió pengő értékű külföldi fizetőeszközt kellett fordítania az országnak egyedül az áruforgalomból eredő tartozások céljára. Hozzáadva ehhez az összeghez a hosszulejáratu külföldi kölcsönszolgálatra átutalt 865 millió pengőt, akkor — figyelmen kívül hagyva az időközben teljesített jóvátételi fizetéseket — nyilvánvalóvá lesz, hogy Magyarország az elmúlt 8 év alatt 1765 millió pengő feltétlen devizafizetési kötelezettséget teljesített. Ugyanezen idő alatt viszont hosszulejáratu hitelműveletek révén csak 1320 millió pengő külföldi fizetési eszköz folyt be. Ez eléggé igazolja, vajjon a rövidlejáratu külföldi hitelek tulzott igénybevételére miért kellett sornak kerülnie.

A fizetési mérleg szétboncolása e helyen tulmessen vezetne, de felesleges is, hiszen annak külkereskedelmi, kamat- és tőkeforgalmi, idegenforgalmi, részvényérdekeltségi stb. adatai eléggé ismeretesek.⁷

Ettől függetlenül összehasonlításképpen megemlíthető, hogy az 1838 millió pengő rövidlejáratu külföldi tartozásból, az állam, önkormányzatok, bankok, villamossági üzemek, továbbá a közlekedési és szállítási stb. vállalatok közvetlen adósságaira eső 712 millió pengő levonása után az árubehozatalból származó kötelezettségek összege mintegy 1130 millió pengőre becsülhető, ámbar ebben a keretben helyet foglal sok oly hitelszerző-jellegű tartozás is, amely egyes vállalatok kül-

⁷ Szigeti Gyula dr. i. m. és Eber Antal „Devizagazdálkodás“ c. műve a Közgazdasági Szemle 1932. évf. 8—9. szám, 501. old.

földi árueledő tevékenységének bankelfogadyánnal lebonyolított hitelellátásaként szerepel.

V.

A közép-európai viszonylatban jellemző példaként⁸ elfogadható terhes magyar kölcsönfeltételek láttán kézenfekvő az az állítás, hogy devizajövedelmet hajtó beruházás nem végezhető oly 20—35 éves kölcsönökből, amelyek kétharmad része hét év alatt visszafizetésre kerül. Ha a magyar kölcsönnyújtási feltételek nem kerültek volna hátulsó rangsorba, úgy az ország külföldi fizetőeszközből fennálló készlete ma viszonylag nagyobb lehetne, sőt esetleg az átutalások felfüggesztése nélkül várhattuk volna be a világválság végét.

A szomszéd államokkal ellentétben Magyarország szabadon fordíthatta gyümölcsöző beruházásokra a befolyt külföldi tőkéket. Fegyverkezésre, vagy más, gazdasági jövedelmet nem hajtó befektetésekre Magyarországon nem került sor.

Még e terhes feltételek láttán is helytelen állítás lenne, hogy „a külföldi hitelezők uzsorások és visszaéltek a helyzettel”. A tőke mindenkor a lehető legkedvezőbb hozam elérésére törekszik és Magyarország, valamint a többi tulajdonsodott ország kölcsönkihozsátásánál a hitelezők nem vették figyelembe azt, hogy gazdasági termelő munkával évi 9—11 százalékos törlesztő részletet az adós egyénileg, illetve a szóbanforgó ország fizetési mérleg szempontjából csak kiválóan előnyös gazdasági helyzet, a fogyasztás állandó emelkedése — a hitelező államok növekvő behozatali többlettel záruló kereskedelmi mérlegei — mellett birna kimunkálni.⁹

A tulajdonképpeni felelősséggel maga a magyar adós tartozik. Két nyomatékos érv menti azonban eljárását:

I. az intéző körök (Popovics Sándor Jegybank-elnök, a

⁸ A Stresai Tárgyalások jegyzőkönyve szerint (8. old.) Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Ausztria és Görögország külföldi adósságának végösszege 17.865 millió svájci frank, amelynek egy évi szolgálata 964 millió svájci frank.

⁹ A Neue Zürcher Zeitung 1932 nov. 4-i száma erre vonatkozólag megjegyzi, hogy „a háború befejezése után az USA nagyarányú kölcsönnyújtásokba fogott. Ennek lebonyolítása azonban annyira válogatás nélkül történt, hogy az USA által folyósított kölcsönök az egyidejű amerikai vámvédelemmel nem csekély mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a már korábban is zavaros nemzetközi egyensúly-helyzet gazdasági és pénzügyi szempontból jelentősen romlott”. Ugyanezen újság november 9-i számából: „Az USA vámvédelme lehetőtlenné tette az adós államok részére, hogy kölcsönszolgálatuk egy részét árukivitel alakjában fizessék. Ezért az USA arra kényszerült, hogy kamatjövedelmét és a tőketörlesztő részeket újból az adós államokban helyezze ki, aminek velejárója volt, hogy az USA tőkekihelyezése egészében véve nem tekinthető egészségesnek, vagy megszokottnak. A jó pénzt sokszor a rossz után vetette.”

pénzügyminisztérium stb.) az elmúlt években többbizben fel-emelték tiltakozó szavukat a külföldi kölcsönök tulzott igény-ovétele ellen. Ezeket a komoly érvekkel alátámasztott tiltakozásokat a hitelezőnek meg kellett volna hallania.

II. Az egyes magyar magánadós legalább oly jóhiszeműen vállalta magára a kölcsönt, mint amilyen könnyen a hitelező azt megadta. Más kérdés, hogy az áruárak esése (a buza ára \$ 1.61-ről 0.53-ra, a cukoré \$ 4.52-ről 2.57-re stb. olcsóbbodott) következtében nem állott be a gyakorlatban az, amire az adós gazdaságok számítottak: a külföldi tőke többtermelő hatásánál fogva a kölcsönszolgálat által szükségelt összegnél több idegen fizetőeszközt szereznek majd árukivitel útján az országnak.

Mindezeken felül a háboru, a megszállások és a korona romlása által elpusztított belső tőke hiányában végső szükségében kényszerítve lett volna az ország még a fennállóaknál is terhesebb kölcsönök igénybetvételére.¹⁰ A történelemből ismert tény, hogy az USA mai magángazdaságának és állampénzügyeinek alapjait a múlt évszázad első felében külföldi tőkével teremtette meg. Ez a példa lebegett a minden erőforrásoktól megfosztott, háboruban vesztes államok előtt, amikor azt hitték, hogy az arany értékének a háboru utáni első években bekövetkezett hanyatlása, illetve az áruárak emelkedése továbbra is a megkezdett irányvonalat fogja követni.

VI.

Mielőtt a terhes kölcsönfeltételek enyhítésével foglalkozó külföldi megnyilatkozások, illetve a vonatkozó multbani módszerek felsorolására kerülne sor, nem érdektelen annak vizsgálása, vajjon a tuladósodás akkor is bekövetkezett volna-e, ha történetesen az ország legfontosabb mezőgazdasági kiviteli cikkeinek árfolyama a három év előtti színvonalon marad és a külföldi piacok elzárkózása nem áll be.

A Statisztikai Hivatal megállapítása szerint¹¹ ugyanis az 1931. esztendei árukivitel értéke a valóságban elért 567 millió pengő helyett 856.8 milliót tett volna ki, ha a magyar árufeleslegek értékszintje az 1929. évi színvonalon marad, amivel szemben a behozatali oldalon hasonló számítással a tényleges 550 millió helyett 744.6 millió pengő jelentkezne. Amennyiben külföldi viszonylatban még ma is az 1929. évi árakkal számolhatnánk, az 1931. évi külkereskedelmi mérleg 112.2 millió pengő kiviteli felesleggel zárult volna a valóságban elért 17.5 millió pengő helyett. Feltételezve, hogy a fizetési mérleg bevételi oldalán található többi tétel fedezetet

¹⁰ V. ö. Kádár Gusztáv New-York Times aug. 3. sz. „The Hungarian Debt Problem“.

¹¹ Szigeti Gyula i. m. Stat. Szemle 1932 aug. 654—55. old.

nyújtana a kölcsönszolgáltatón kívül jelentkező egyéb teher-tételekre (idegenforgalom, osztalékok, biztosítási díj stb.) a magasabb áruárak segítségével Magyarország külkereskedelme évente kb. 110 millió pengőt szolgáltatna a hosszú- és rövidlejáratu kötelezettségek céljára.

Ez magától értetődően arra az esetre vonatkozik, amikor árufeleslegünket a külföldi piacok szabadon beengedik és a három év előtti árak megfelelő ellenértéket nyújtanak — esetleg különféle előny-vámok eszközével. Igaz, a másik oldalon Magyarország is a három év előtti árakat fizetné behozatali cikkeiért; az erre a célra fordított összegek emelése azonban oly módon is történhetne, hogy drágább árak helyett Magyarország a különbözeti 195 millió pengő erejéig enyhébben kezelné a behozatali megszorításokat.

Visszatérve a hosszulejáratu kölcsönök évi 155.2 millió pengős terhére, továbbá a rövidlejáratu tételekre, amelyek évi kamata mérsékelten számítva, legalább 100 millió, kitűnik hogy az országot évi 255 millió pengő feltétlen kölcsönszolgáltatási kötelezettség terheli.¹² A külföldi kamat és törlesztési kötelezettség ezek szerint a három év előtti árak és akadálytalan külföldi értékesítés esetén is több mint kétszeresét teszi az elméletileg elképzelt külkereskedelmi feleslegnek.

Ennek az eszmefuttatásnak elméleti alapjából egyben az is következik, hogy maradéktalan megvalósításához vajmi kevés a remény. Akkor, amikor a Stresai Tárgyalások még az elméleti értékű Ajánlásban is csak egy-három svájci frank q-kénti gabonafelárat javasolnak az adós államok megsegítésére, a komolyabb segítséget jelentő előnyvámok, vagy az áruáraknak felvázolt arányu javulása gyakorlatilag nehezen illeszthető a legközelebbi jövő kilátásai sorába.

Már pedig a rendezés előfeltétele éppen a külkereskedelmi mérleg kiviteli többletének és a kölcsönszolgáltat terhének egyensúlyba hozatala lenne. Ezért a külkereskedelmi többlet elérésére irányuló törekvésnek a kiviteli lehetőségek javítása mellett a behozatali oldalra is nagyobb figyelmet kell fordítania, mert a békeszerződés folytán különben is behozatali

¹² A Stresai Tárgyalásról szóló i. jegyzőkönyv (7. old.) vonatkozó adata ezen a címen 248 millió svájci frankot, azaz 276 millió pengőt jelez. Szigeti Gyula i. m. (Stat. Szemle 659—60. old.) megállapítása szerint 1930-ban a hosszulejáratu kölcsönök szolgálatára 183 millió pengőt fordítottunk. Az eltérés részben a 64 millió pengő, Angliába irányuló kamat- és tőketörlesztésnél jelentkezik: a fontsterling időközi árfolyamesése miatt ez az összeg kb. 21 millió pengővel csökkent, azaz a főösszeg az érmeviszonylat alapján megállapított 183 millió pengőről 162 millióra hanyatlik. A rövidlejáratu kölcsönök kamata címén kimutatott 78 millió pengő ugyancsak helyesbítésre szorul, mert időközben a bankzárlatot megelőző időben végrehajtott tőkeelvonások miatt hanyatlott ugyan a rövidlejáratu kölcsönök álladéka, a kamat-teher viszont az 1931. évinél magasabb lett.

többlettel záródó külkereskedelem miatt rendes körülmények között sem tekinthető biztosítottnak a kölcsönszolgálat.

Egyedül a fabehozatal értéke Csonka-Magyarország kereskedelmi mérlegében annyit képvisel, mint a buzakivitel teljes értéke, sőt egyes években még a liszt kivitelből befolyt ellenérték nagyrésztét is felemésztette.¹³ Ausztriának sincsenek ugyan belső nyersanyagforrásai megfelelő mértékben, ezzel szemben nála jelentékeny segítséget jelent az idegenforgalom, amely például az 1932. évben több mint 300 millió schilling értékű külföldi fizetési eszközt jövedelmezett. Ugyanekkor Magyarország fizetési mérlegét az idegenforgalmi kiadások címén 31 millió pengő terheli.

Feltétlen segítséget egyedül a békeszerződés területi rendelkezéseinek módosítása hozhat. Addig is, amíg a magyar eladósodás és a békeszerződés közötti szoros együvé tartozás eszméje nemzetközi vonatkozásban nem érik meg teljesen, sokak szerint helyes lenne, ha egyes elszakított országrészekkel — amelyek fontos behozatali nyersanyagainkat szolgáltatják — oly megállapodásokra kerülne sor, amelyek szabad vám- és érmezónát teremtve, lehetővé tennék, hogy az áruküldemények kiegyenlítése a pengő értékállandóságának veszélyeztetése nélkül történhessen.

VII.

A közép- és kelet-európai államok külföldi tartozásainak rendezésére irányuló törekvés ma már nemcsak elszigetelten az adós államok irányító gazdasági köreire szorítkozik. Mindinkább kezdenek ezzel maguk a hitelező államok is foglalkozni, aminek oka, hogy az esetek tulnyomó részében kereskedelmi mérlegük behozatali többlettel zárult és az így adódó hiányt fizetési mérlegüknek a külföldi kölcsönök kamatából származó jövedelmei fedezték. Az USA külföldi kölcsönökből származó bevétele 1930-ban 838 millió dollár volt, ami egy évvel később 653 millióra esett. Angliában ugyanez a tétel 250 millió fontról 165 millió fontra hanyatlott. Az elmúlt 1932. évben a visszaesés még nagyobb arányokat öltött.¹⁴

A magyar kormány 1931. december 23-án külön rendeletben hirdette ki a részleges átutalási moratóriumot, aminek következménye az volt, hogy a külföldi adósságfizetés két részből álló menete, azaz az adós által teljesítendő törlesztés és a tétel külföldi átutalása, a devizainség folytán előállott kényszerhelyzetből következően különvált. Az adósok által fizetett törlesztési részeket azóta a külföldi tanácsadóval egyetértésben kezelt „Külföldi Hitelezők Alapja”-ban gyűjtik.

¹³ Kádár Gusztáv New-York Times 1932 aug. 3-i cikke.

¹⁴ Neue Zürcher Zeitung 1932 nov. 4. szám.

Az ország nagyarányu eladósodásából következett, hogy Európában elsőnek Magyarország hozott ilyen rendelkezést. A Stresai Tárgyalások megállapítása szerint (i. m. 7. old.) a külföldi hosszú- és rövidlejáratu adósságokból egy-egy lakosra eső hányad svájci frankban kifejezve, a következőképpen alakul az egyes közép- és keleteurópai államokban:¹⁵

Magyarországon	432	Jugoszláviában	235
Ausztriában	361	Lengyelországban	139
Romániában	292	Csehszlovákiában	138
Görögországban	378	Bulgáriában	118

Az eladósodás tekintetében elfoglalt vezető szerep magyarázza, hogy míg Magyarországon külön rendeletet hoztak az átutalások felfüggesztéséről, addig a hasonló helyzetbe nem sokkal később került szomszéd államok már nem is alkottak kimondottan törvényes rendelkezéseket a cél elérése érdekében, hanem egyszerűen hirdetményt bocsátottak ki a kötvénybirtokosok tájékoztatására. Ezeknek az államoknak sorába tartozik időrend szerinti felsorolásban Görögország, Bulgária, Ausztria, Jugoszlávia és részben Románia.

A londoni tőzsdén jegyzett különféle állami és városi kölcsönök közül 138 millió font sterling értékű kötvénycimletnél esett késedelembe az adós, évi 18 millió font sterling értékű kölcsönszolgálattal. Nemzetiség szerinti megoszlásban ebbe a csoportba a következő országok tartoznak: Ausztria, Brazília, Bulgária, Chile, Columbia, Ecuador, Görögország, Jugoszlávia, Kína, Magyarország, Mexiko, Peru, Románia, Törökország.

Az amerikai tőzsdéken jegyzett 7500 millió dollár értékű külföldi adósság-cimletből 1730 millió dollárt kitevő kötvénycimletnél esett késedelembe az adós. Ebből az összegből 830 millió dollár az 1932. évben beállott fizetési késedelemre esik. (Az 1730 millió dollárnak több mint fele három amerikai államra esik: Brazília 331 millió dollár, Chile 326 millió dollár, Mexico 273 millió.)

¹⁵ Dr. Buday Kálmán (Wiener Wirtschafts-Woche 1932. nov. 16.) helytelennek minősíti ezt az összeállítást azon a címen, hogy míg Magyarország a Caisse Commune adósságokat névértéken szerepeltette a külföldi adósságok között, addig az Utódállamok saját adósságuknál annak csak 27%-át, illetve 32%-át tüntették fel. Szerinte, ha Magyarország is így járt volna el, úgy sfrcs. 374 lenne a magyar fejadósság, azaz négy sfrcs. többlettel (1%-kal) Görögország lenne a legeladósodottabb állam. Ez a felfogás nem fogadható el, mert mint fentebb kiderült, Stresában sem vették figyelembe a magyar jóvátételből és Hágai Egyezményből folyó, összesen 250 millió pengős tartozást, holott ezidőszereint az optánskérdés megoldásának szerkezete folytán ennek az adósságnak nagyrésze magánadósságnak számít, még a Hoover-moratórium sem vonatkozott rá. Sajnos, a szomorú valóság az marad, hogy a magyar túladosodás mértékét más államé nem éri el.

Tény, hogy most már a felforgató, vagy elméleti gondolkodás vádjának felidézése nélkül foglalkozni lehet a külföldi adósságok új rendezésének kérdésével, mert a hosszulejáratu kölcsönszerződések módosításának szükségét világszerte elismerik. A hitelezői államok komoly szaksajtója, amelynek közvélemény-befolyásoló jelentősége a multban talán sohasem érvényesült oly kézzelfogható módon mint ma, számos megnyilatkozásában igazolja, hogy a hitelező a fizetések elmaradását nem az illető bajbakerült adósállam lelkiismeretlen eljárásának vagy zsarolási szándékának tekinti, hanem a világgazdasági helyzet egyenes függvényének, a deviza, állampénzügyi és általános gazdasági helyzetből folyó kényszerintézkedésnek fogadja el.

A hitelező államoknak ez a felismerése kettős irányu: a tulajdonképpen végső egyéni, vagy közületi adós a termékek áresése miatt a három év előtti árszinvonalhoz mért teherbíróképessége mellett tartozását belföldi pénznemben is csak nehezen bírja fizetni, vagy tömeges fizetéseképtelenségekbe kerül; másrészt az adós állam jegybankja ugyancsak az áresés és a gazdasági elzárkózás folytán nem rendelkezik az átutalásokhoz elégséges külföldi követelésekkel. Különösképpen megérlelte ezt a felfogást az az értékes szak-vita, amely Angliának a hadiadósság kérdésében elfoglalt álláspontja körül fejlődött ki.

A kérdés megérlelődését igazoló külföldi vélemények részben csak a bajok megállapításával, felismerésével foglalkoznak, részben azonban tág keretekben mozgó megoldásokat is ajánlanak a bajok enyhítésére, vagy megszüntetésére.

Az első csoportba tartozók sorából említésre érdemes többek között:

1932 július 18-án a Népszövetségi kölcsönkötvények ügyében az angol kötvényvédő egyesület, amely a Bank of England kezdesére alakult és tagjai közé Sir Austen Chamberlain v. külügyminiszter, Lord Goschen, A. Jamieson, C. Lubbock, Sir Otto Niemeyer és Sir A. Salter tartoznak,¹⁶ emlékiratot adott át a Népszövetségnek. A Népszövetség pénzügyi bizottsága október 6-án tartott ülésén tárgyalta az emlékiratot és „a tagok eszmecseréjén az a felfogás alakult ki, hogy a világválság és a hitelkamatok világszerte jelentkező esése miatt becsületes rendezést kellene keresni az adós és hitelezők között, hogy a Népszövetségi kölcsönök szolgálatát újból fel lehessen venni.”¹⁷ A Népszövetség Tanácsa a maga részéről az emlékirattal kapcsolatban „türelemre intette a kötvénytulajdonosokat, mert a hitelezők türelmetlensége nemcsak az adósoknak, de a hitelezőknek maguknak is árt hat.”¹⁸ Ez annál lényegesebb, mert az emlékirat arra hivatkozott, hogy, miután a közönség a Népszövetség erkölcsi erejű ajánlására határozta el magát annak idején a kötvénykibocsátás támogatására, ha

¹⁶ Időközben nemzetközi Népszövetségi kötvényvédő bizottsággá alakult át, amerikai, olasz stb. megbízottak csatlakozása folytán.

¹⁷ Agence Economique et Financière 1932. okt. 7-i szám.

¹⁸ Korányi ny. pénzügyminiszter nyilatkozata a Pesti Napló 1932 szeptember 24-i számában.

most az adós késedelembeeséséért nem szereznek elégtételt, a Népszövetségbe vetett bizalom szélesebb rétegekben megínoghat.

Az angol kötvénnytulajdonosok hangulatának megítélésénél figyelmet érdemel, hogy a Népszövetség ajánlása mellett kibocsátott összesen 79 millió font sterling névértékű népszövetségi kötvényből az angol közönség egymaga 38 millió font sterling névértékű címletet vett át és a nyolc kölcsöncímlet közül hat tételnél az adós máris késedelembe esett.

Ezért különös fontosságu Sir A. Chamberlain-nek a Pester Lloyd 1932. okt. 11-i számában tett nyilatkozata: „a magyar Népszövetségi kölcsön kiméleti ideje tárgyában kiküldendő bizottságban a hangulat Magyarország iránt kedvező. Tudjuk, hogy az eredeti célnak megfelelően, megbízható beruházásokra fordították a befolyt tőkét. Vajha minden nemzetiségbeli hitelezőcsoport ilyen engedékeny lenne (mint az angol)“. A The Economist november 19-i számának véleménye: „A népszövetségi kölcsönök szolgálatára lekötött bevételekre vonatkozó kötelezettségüket az adós államok belső pénznemben rendben teljesítették. A kötvények fizetésében azonban nehézségek állottak be, nem a belső pénznemben letétbe helyezett kölcsönszolgálati összeg elégtelensége folytán, hanem kizáróan a külföldi fizetőeszközökbeni hiány végett.“

A Pester Lloyd szeptember 24-i számából: „Genfben kezdenek rájönni, hogy a hitelezői jogok betűszerinti érvényesítése beláthatatlan következményű társadalmi és politikai zavarokat okozna az adós államokban. Egyes bajbajutott államok külföldi adósságainak legalább ideiglenes rendezése most már nem várathat soká magára. Maguknak a hitelező államoknak kell kezdeményező lépést tenniük.“

A newyorki Institute of International Finance, amely szoros együttműködésben áll az Investment Bankers Association of America-val és a newyorki Tudományegyetemmel, 1932 május 17-én kiadott „Hungary“ c. tanulmányában többek között a következőket állítja: „A nagyrésztben világszerte jól ismert magyar pénzügyintézetekből álló magyar adósok mindenkor gondosan ápolták külföldi hitelképességüket és amennyire az intézet (Institute) megállapíthatta, a Magyar Nemzeti Bankhoz belföldi pénznemben lefizették külföldi kötelezettségeik esedékessé vált tőke- és kamatrészletét. A Nemzeti Bank mindazonáltal képtelen a belföldi fizetőeszközt külföldre átalakítani és most már mindenütt felismerték, hogy ez a kérdés az egyéni kölcsönvevő felek befolyásán felül álló okokkal függ össze és hogy a magyar kormány erőfeszítése egymagában nem bírja meggyógyítani a helyzetet“... (3. old.) „Ámbár az 1924. évi Népszövetségi kölcsön hozzásegítette a magyar kormányt a belföldi pénzegység értékállandósításához és a költségvetési egyensúly helyreállításához, Magyarország gazdasági felépítése továbbra is erőtlen maradt. A Kettős Monarchia összeomlása és az ország területének nagymértékű megszükitése a magyar mezőgazdasági kiviteli cikkek piacainak elvesztését eredményezte, ugyanekkor pedig az országot függő helyzetbe hozta számos külföldi országból származó árucikk tekintetében“... (11. old.) „A világpiaci áresések folytán az ország mezőgazdasági termelésének értéke az 1928. évi 435 millió dollárról 1931-ben 167 millió dollárra esett; az értékvesztés 61.5%... (12. old.)

Pierre Quesnay, a Banque de France volt igazgatója, jelenleg a Nemzetközi Fizetések Bankja vezérigazgatója, Párizsban, 1932. dec. 6-án a Világgazdasági Konferencia feladatairól tartott előadásában azt a reményét fejezte ki, hogy „a tárgyalások három kérdéscsoportra nézve fognak döntést hozni: 1. a fizetőeszközök nemzetközi ujjaszervezése az aranyalap fenntartása mellett, 2. A termelés jövedelmezővé

tétele. 3. Az adósságszerződések nemzetközi felülvizsgálatának előkészítése, abból a célból, hogy elejét vegyék az adósok egyoldalú intézkedéseinek.“¹⁹

Tulajdonképpen érdeklődésre csak a harmadik pont tarthat számot, mert adott tényként elfogadván az adós és hitelező közötti mai visszás helyzetet, a kölcsönszerződések állandóságába vetett hitel nyíltan szembehelyezkedik.

Hasonlóan érdekes a Southern Brazil Electric Co. 6.5%-os kötvényére vonatkozó Financial Times-beli hirdetmény egyik kitétele: „annak ellenére, hogy Brazília részleges átutalási moratóriumot léptetett életbe, nem a külföldi fizetőeszközök megszerzésének nehézsége miatt, hanem a vállalat bevételeinek hallatlan arányu esése folytán kérjük a kötvényeseket védő egyesülettől az alábbi könnyítéseket.“

A New-York Times nov. 1-i számának megjegyzése a jugoszláv kormány hirdetményéhez, amelyben az 1922. évi 40 éves jugoszláv kötvénytulajdonosoknak megokolja az esedékes részlet átutalásának elmaradását: „Az egész világra kiterjedő gazdasági és pénzügyi válság, amely különösképpen Középeurópában élesedett ki, a külkereskedelemből, idegenforgalomból, kivándorlottak pénzküldeményeiből stb. származó külföldi fizetési eszköz-szerző lehetőségeket annyira leszorította, hogy a kölcsönszolgálatához elégséges devizakészletet az ország nem bírja előteremteni.“

A Financial Times beszámolója (1932 nov. 21. szám) a Bolgár Népszövetségi kölcsön szolgálatának csökkentése tárgyában folytatott tárgyalásról: „A Bulgáriára nehezedő költségvetési és devizanehez-ségek a legutóbbi időben tovább súlyosodtak. A kölcsönvédő egyesület ilyen körülmények között úgy véli, a kötvénybirtokosok szempontjából leghelyesebb, ha elfogadják a bolgár kormánynak azt az ajánlatát, hogy a jövőben az eddiginél is kevesebbet utal át kamat fejében, mert, ha a hifelezők magasabb szolgáltatáshoz ragaszkodnának, Bulgária rövidesen képtelen lenne a vállalt kötelezettség teljesítésére.“

Általában véve viszonylag Hollandia és Svájc tölti be a szigorú hitelező szerepkörét. Hollandia azonban éppen a háborúelőtti magyar kölcsönök teljesen elmaradt, vagy szerinte nem kielégítő felértékelése folyományaképpen a háború utáni magyar kibocsátások elől elzárta piacát és így jelenlegi állásfoglalása magyar vonatkozásban gyakorlatilag nem érvényesülhet.²⁰

¹⁹ Berliner Tagblatt 1932 december 6.

²⁰ Jellemző az amsterdami Értéktőzsde szigorú, bizonyos tekintetben rideg magatartására, hogy 1932 november elején döntést hozott, amelynek értelmében új norvég kölcsönök a jövőben Amsterdamban nem hozhatók piacra. Egyidejűen két norvég kölcsönkötvény (közülük egyik államadóssági címlet) megnevezésénél az árfolyamlapra felvezették, hogy az adós késedelembe esett. Norvégia ugyanis ezeket a belső pénzegységre kiállított címleteket a font sterling aranyfedezeti rendszerének feladásával egyidejűen ugyancsak körülbelül 30% árfolyamvesztéssel elszenvedett norvég papírkoronában fizette. Hivatkozással rámutatott arra, hogy az 1923 december 15-i törvény szerint a norvég aranykoronában kifejezett kötelezettség is papírkoronában teljesíthető, ha a Norvég Nemzeti Bank a forgalomban levő bankjegyeket nem váltja be aranyban. A hollandi kötvénytulajdonosok sérelmesnek tartották a kamat- és tőkefizetések ilyen értelmezését, ezért nyilvánította az amsterdami tőzsde késedelembe esett adósnak Norvégiát.

Svájcot illetően viszont egyes jelekből az a következtetés vonható le, hogy a magyar kívánságoknál engedékenyebb magatartást fog tanusítani, mint a németeknél. Figyelemmel ugyanis arra, hogy Magyarország hosszulejáratu adósságai-ból csupán 87 millió, a rövidlejáratu kötelezettségekből pedig 414 millió pengő a svájci hitelezők részesedése, szemben Németország 1620 millió svájci frank rövidlejáratu és 1140 millió svájci frank hosszulejáratu, Svájccal szemben fennálló tartozásával, az összeg viszonylag alacsony voltánál fogva sem valószínű, hogy a német törekvésekkel szemben elfoglalt mereven elutasító álláspontja mellett Magyarország esetében is kitartana.

Engedékenyebb magatartásra annál inkább számíthat Magyarország, mert éppen Svájc tapasztalhatta 1930 végén és 1931 első felében a magyar kötelezettségteljesítés figyelemreméltó megnyilatkozását, egyes magyar pénzügyi intézetek önkéntes áldozatkészségét, amikor is a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó-Bank és a Magyar Országos Központi Takarékpénztár önszántukból 5% felértékelésben részesítették háborúelőtti, korona névértékre szóló, Svájcban elhelyezett zálogleveleik birtokosait.

Az engedékeny svájci felfogás kitükröződik különben a Neue Zürcher Zeitung szeptember 7-i számának a Dettes Ottomane rendezéséhez fűzött véleményéből: „A török adósoknak sikerült érvényesíteniük azt az állításukat, hogy a korábbi rendezés hamis gazdasági feltételezésből indult ki és így alapvető változás szükséges a Törökország teljesítőképességéhez alkalmazkodó szellemben“... „Mindent összevetve, ezt az új megállapodást csak üdvözölni lehet. Ha nem is adja meg az új egyezmény a hitelezőknek azt, amire mindeddig jogot támaszthattak, a kötvénybirtokosoknak úgy kell gondolkodniuk, hogy jobb, ha az igényeket a való tények állásához mérten gazdaságilag elérhető, valóságos és rendszeres keretben tartják, mintha jogilag még oly jól megalapozott, azonban gazdaságilag nem érvényesíthető igényjogosítványt tartanak értékpapírtárcájukban“... „Csak sajnálni lehet, hogy a mai pénzügyi helyzet mellett nagyobb szabású új kölcsön folyósítása a török kormány számára nem lehetséges, holott az ország rejtett erőforrásai így módon egész más mértékben juthatnának érvényre.“

A Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft 25 millió dollár névértékű öt éves kötvénykölcsönének 1932 szeptember 1-én bekövetkezett hároméves kényszermeghosszabbításakor a New-York Times elismerte (szeptember 1. szám), hogy az adós egyénileg gondoskodott tartozásának megfizetéséről, azonban a Reichsbank az árukiviteli lehetőségek gyengülése miatt képtelen a márkaösszeget idegen fizetőeszközeire átváltani.

A svájci Bank Guyerzeller 1932 okt. első felében kiadott gazdasági jelentése a belső (svájci) mezőgazdasági túladosodásról írva, más svájci gazdasági szakértőkhöz hasonlóan szintén megoldási tervet tesz közzé, amelynek bevezetőjében azt állítja, hogy „nagyon sok svájci mezőgazdasági üzemből az eladósodás oly mértékűt ért el, ami még az elképzelhető legolcsóbb kamatláb fennforgása esetén is lehetetlenné teszi a jövedelmező gazdálkodást.“

Ez a svájci vélemény azért becses, mert I. igazolja, hogy nemcsak a közép-európai államok idegen fizetőeszköz-hiánya folytán eshet késedelmbe az adós, hanem a végső adós a befektetett tőkével még jól védett belső piac mellett sem képes gyümölcsöző gazdálkodást folytatni. II. Éppen Svájcban, abból az országból érkezik ez a megállapítás, ahol a lausannei jóvátételi tárgyalások alkalmából ballon d'essay gyanánt elhelyezett állítólagos német magánadósság-rendező szándék a legnagyobb ellenzéssel találkozott („az adós kötelességtudásában beállott hanyatlás példátlan megnyilatkozása”-nak nevezték).

A késedelmbe esett adós ellen a külföldi sajtóban helyel-közzel szemrehányások is elhangzanak, egyes esetekben megtorló intézkedéseket is követelnek. Így pl. ideiktatható a „Neue Zürcher Zeitung” nov. 4-i számában megjelent állítás, amely szerint:

„Ha az adós államok fizetésbeszűntetése időleges jellegű volna, lehetne még rá megoldást találni. A mostani tünet azonban a meglevő adott helyzet velejárója, amelynek megváltoztatása iránt az adós államok nem szívesen munkálkodnak. Épp oly makacsok ezen a téren, mint a hitelező államok az adósoktól származó áruk beengedése tekintetében.”

Ami pedig a már folyamatba tett megtorlóintézkedésekre nézve felhozható: A Magyar Földhitelintézet angol kötvénybirtokosai megakadályozták azt, hogy a Magyar Nemzeti Bank által kezelt Külföldi Hitelezők Alapja a magyar kötvénytulajdonosoknak közvetlenül kifizethesse pengőben az esedékes szelvényeket, illetve kisorsolt címleteket. Hasonló eset fordult elő a Magyar Városok Egyesített Kölcsöne (Speyer-kölcsön), továbbá a European Mortgage záloglevél szelvényeinél.

A megértő hitelezői felfogás kialakulásának legszebb bizonyítékát a Stresai Tárgyalások angol nyelven kiadott tanácskozási anyaga szolgáltatja. A Stresai Tárgyalások jelentí a hitelezői és adós álláspont közötti első közvetlen találkozást. A külföldi kölcsönök tárgyában egyhanguan elfogadott ajánlások közelebbi tanulmányozása bizonyos fokig igazságtalan és alaptalan színbe helyezi a megbeszélések véghatározatait kísért fölényes sajtótámadásokat.

Az eredeti tárgyalási anyag idetartozó részei a következőképpen szólnak:²¹

„A külföldi kölcsönök szolgálata céljára a Közép- és Kelet-európai államok legtöbbjében csak a kereskedelmi mérleg feleslege állhat rendelkezésre. Világos, hogy amikor a terményárak esése és a kereskedelmi elzárkózás nagyobb méreteket öltött, e külföldi kölcsönök terhe súlyosbodott; közülök néhányé túlzottan emelkedett”... „A külföld irányában fennálló eladósodás foka a jelen körülmények között rendkívül terhes ezen országok egyik-másika számára.” (10. old.)

²¹ Report by the Stresa Conference for the Economic Restoration of Central and Eastern Europe. Series of League of Nations Publications. C. 666. M. 321. 1932. VII/C. E. U. E. 77.

„Több kiküldött jelentéséből világosan látható, hogy a jelen körülmények között egyes országok képteleneknek minősítik magukat arra, hogy külföldi hosszulejáratu kölcsöneik szolgálatát teljes egészében, illetve egyes esetekben egyáltalán átutalhassák“ (12. old.)... „A bizottság annak felismerésére kényszerült, hogy a közép- és kelet-európai államok külföldi köz- és magánadósságainak terhe lényegében emelkedett és, ha a jelenlegi nehéz viszonyok tovább folytatódnának, a helyzet még inkább kiélesednék.“ (13. old.)... „Ha valamely kötelezettség elvállaltatott, az elvileg végleges; teljes egészében viselendő, úgy, ahogy a szerződés azt meghatározta. Amennyiben olyan körülmények támadnak, amelyek erősebbek, mint az adós fizetőakárata, vagy képessége, a szerződő felek számára új helyzet áll elő, amelynek alapján a hitelezőnek lehetőséget kell nyújtani arra, hogy az adós valódi viszonyairól képet alkothasson és érdekei számára kezességeket és biztosítékokat kérhessen. Ugyanekkor azonban azt is kell mondanunk, hogy ez a helyzet készítse a hitelezőt arra, hogy megkönnyítse az adósnak a megszokott gazdasági feltételek visszaszerzésére irányuló munkáját. (16. old.)

VIII.

A kérdés megérlelődését igazoló külföldi szakvélemények másik csoportjába azok a javaslatok tartoznak, amelyek a bajok megállapításán túlmenően az eredeti kölcsönszerződések — legalább is ideiglenes — módosítása szellemében jelentenek kezdeményezést.

A The Economist (Sir W. Layton) felfogása szerint a dunai államok gazdasági gyógyulása elsősorban a hosszulejáratu külföldi adósságok kamatmérséklése és a rövidlejáratu hitelek átalakítása útján érhető el.

Sir Arthur Salter: „A lausannei Egyezmények igazi fontossága abban áll, hogy a jóvátételi kérdés megoldása megegyezés, tehát nem egyoldalú szerződésmegtagadás útján ment végbe. Ez arra a reményre jogosít, hogy az állami vagy kereskedelmi adósságok, amelyek az áresések és a kereskedelmi forgalom megcsappanása folytán elviselhetetlenekké váltak, hasonló módon megegyezés útján, újonnan rendezhetők lesznek. A hitelező saját érdekében álló megértő magatartása az egyedüli eszköz a fizetésbeszüntetések megakadályozására. A Világgazdasági Tárgyalásoknak felelnie kell majd arra a kérdésre, vajon kívánatos-e az árak esésének megakadályozását, illetve az árak drágulását megkísérlni. Vissza kell-e állítani az árakat a három év előtti színvonalra? Szerintem az évek előtti árszínvonal felujtására irányuló, együttesen megvalósítandó közös eljárás az egész világ számára óriási előnyt jelentene. Ez valamennyi adósságnak és zálogkötelezettségnek stb. terhét megkönnyítené, illetve elviselhetővé tenné és a kötelezettségek teljesítésének megtagadása megszűnne.“²²

1932 tavaszán, a Tardieu-terv londoni tárgyalásakor, az angol megbízottak az eladósodott középeurópai államoknak állítólag az aranyfedezeti rendszer feladását ajánlották, hihetően abból kiindulva, hogy a külföldi adósságok névértéke pengőre, leire, schillingre, illetve dinárra stb.-re szól.²³ Ajánlatukat csak akkor vonták vissza, amikor értésükre adták, hogy az illető államok küladóssága dollárra, font

²² Neue Freie Presse 1932. november 6-i szám.

²³ L. a Prager Tagblatt, Financial Times és Agence Economique & Financière vonatkozó híradásait.

sterlingre, svájci frankra és a hitelező államok egyéb pénznemeire kiállítva áll fenn.

Tényként megmarad azonban, hogy az angolok lényegében az adósságok tőkeértékének leszállítását ajánlották.

Az angol javaslat visszavonása nem jelenti azt, mintha Anglia végleg lemondott volna arról, hogy saját példáját, az aranyfedezeti rendszer feladását, ne ajánlja továbbra is a közép-európai államoknak. Sokan ezzel magyarázzák azt is, hogy a „Daily Telegraph“ és a „Financial Times“ október végén a svájci frank aranykészfizető képességének várható felfüggesztéséről közöltek nyugtalanító cikkeket — holott kézenfekvő ok ezt a feltevést nem támasztotta alá. Közeláll annak feltételezése, hogy ebben az esetben is az angol példa követése melletti hangulatkeltés volt a cél.

A Stresai Tárgyalások erre nézve is határozott álláspontot foglalnak el, amennyiben kimondják:²⁴ „az Anglia és más országok által elfogadott érmepolitika átvétele Közép- és Keleteurópában tulságosan nagy megrázkódtatást idézett volna elő, tekintettel e földrész lélektani beállítottságára és Európa e részének a külföldi kölcsönök tekintetében elfoglalt rendkívül súlyos helyzetére“... „egyes ilyen országokat nagyszámú külföldi pénznemre szóló küladósság terhel. A belső pénzegység értékének leszállítása semmiféle vonatkozásban nem enyhítené a közvetlen, tényleges terhet, de azonnal növelné (azok) viszonylagos költségvetési jelentőségét.“

Az aranyfedezeti rendszer feladásának célra nem vezető volta kiviláglik Wien város kölcsönének példájából: a városnak a magánclearing-rendszer bevezetése előtti időből származó hivatalos nyilatkozata a külföldi fizetőeszközök hiánya folytán azt ajánlotta a külföldi kötvénybirtokosoknak, hogy fogadjanak el schillinget a newyorki schillingjegyzés alapján. Más szóval ez azt jelenti, hogy az érme-viszonylatnak megfelelő árfolyammal mintegy 20%-kal magasabb összegű schillingfizetést akart teljesíteni az adós. A hitelezők azonban még ezt az ajánlatot is elutasították. Mást, mint tényleges dollárt nem fogadnak el. Az idézett esetben tehát az aranyfedezeti rendszer feladása nemcsak hogy növelte az adósnak amugyis elviselhetetlen terhét, de a hitelező külön rendezés nélkül el sem fogadja a belföldi pénznemben teljesíteni szándékoltnak fizetést.²⁵

Az angol Kötvényvédő Egyesület fentebb idézett emlékirata tudvalevően nem jelölte meg a hozandó rendszabályok, vagy a segítés módját, csupán tiltakozását jelentette be a Népszövetségnek. Sokkal értékesebb részleteket tartalmaz ezirányban a The Times szeptember 20-i vezércikke, amely nyilvánvalóan az érdekelt nagy angol pénzintézetek felfogásával egyetértésben a következőket közli:

„Az ideiglenes adósságrendezésre vonatkozó kezdeményezést ne

²⁴ Stresai Konferencia tárgyalási anyagáról szóló jegyzőkönyv 10. és 12. old.

²⁵ Frankfurter Zeitung 1932. október 18-i szám.

bizzuk továbbra is az egyes adós államokra. A hitelező elvárhatja, hogy az adós vállalt kötelezettségének a lehetőség határain belül eleget tegyen, amennyiben ez az adós állam pénzügyi biztonságát nem veszélyezteti. Ugyanekkor viszont a hitelezőnek türelmet és mérsékletet kell tanusítania. A háború után elvállalt adósságok rendezésének sorrendben, rendszeresen kell megtörténnie, az együttműködés szellemében és a különböző adósságcsoporthoz jellegének világos elismerése mellett. A Népszövetségi kölcsönök különleges helyzetének egyöntetű elismerése után tervszerű, ideiglenes jellegű adósságfelülvizsgálatról lehetne tárgyalni, amennyiben az áruárak összeomlása a szerződés maradéktalan teljesítését elviselhetetlenül súlyossá tette. A Népszövetségnek ki kellene mondania, hogy elsősorban a tőketörlesztés átmenetien beszüntetendő és csak második sorban, amennyiben az első lépés nem lenne eredményes, kerülne sor a kamatfizetések ideiglenes felfüggesztésére. Ugyanekkor azonban a zálogul lekötött (állami) bevételek zálogjogának sérthetlenségéhez az adósság szolgálatra való tekintettel ragaszkodnia kell. Egyedül a Népszövetség képes arra, hogy hatékonyan vegye kézbe a nemzetközi adósságviszonylatok rendezését.²⁶

Ami a francia szakértők álláspontját illeti, határozottan kialakult francia vélemény, a jelek szerint, még nem került nyilvánosságra. Annyi mindenestre elfogadható kiindulásként, hogy már letettek a középeurópai államok együttes szavatossága mellett felveendő új hosszulejáratu kölcsön ajánlására vonatkozó tervükről és most már a franciák is más úton keresik a kibontakozást.

Felix Somary svájci bankár „nagyon mélyenjáró külföldi adósságcsökkentés szükségességéről” ír „Krisenwende?” c. tanulmányában. (56. old.)

A Bank Guyerzeller már ismertetett gazdasági jelentése a svájci mezőgazdaság nehéz helyzetéből azt a megállapítást szűri le, hogy „a mai jövedelmezőségi viszonyok mellett a jelzálogos követeléseknek körülbelül fele értéktelenné vált, amelyet a bank és magánhitelezőiknek hosszabb időre le kell írniok.”

A Neue Zürcher Zeitung 1932. nov. 4-i száma: „Általában véve a nemzetközi hitelegyensúly kétféle úton állítható helyre. Az egyik az lenne, hogy a hitelező államok fizetés helyett árut fogadnak el, a másik pedig, hogy követelésükből engedményeket tesznek. Az érme-rendszerek, pénzügyi és politikai viszonyok rendezése nélkül azonban az áremelési törekvések nem volnának megvalósíthatók. Mindaddig egyetlen hitelező állam sem tett még kísérletet sem árubehozatalának emelésére.”

Ugyanezen ujság november 9-i száma:

„Ma az USA előtt külföldi kihelyezései tekintetében csak két út lehetséges: nagyszabású tőke kiviteli politikát kell kezdenie a vámfalak egyidejű lebontásával, vagy pedig a külföldön beruházott tőkéket nagy arányokban le kell írnia.”

Cassel professzor azt állítja,²⁶ hogy „a nyerstermékek árát az 1928. évi színvonalra kell visszaállítani és ha ennek megtörténte után egyes adósrétegek még mindig képtelenek kötelezettségeik teljesítésére, akkor következzen a kamatmérséklés és a törlesztési idő meghosszabbítása.”

Egyes hollandi gazdasági szakemberek²⁷ a 8.2 milliárd márkát kitevő valamennyi német hosszulejáratu adósság rendezésére azt ajánlják, hogy

„a jelenlegi, átlagosan 6¾% kamat helyett a német adós évi 4.5% kamatot fizessen készpénzben, egyidejűen pedig öt évre függesszék fel

²⁶ Frankfurter Zeitung 1932. augusztus 17.

²⁷ Frankfurter Zeitung 1932. október 10.

a tőketörlesztést. A kamatkülönbözet erejéig 4,5%-os, 65 éves kamattőkésítő kötvényeket adjon a kötvénybirtokosnak. Ezen a módon az eddigi évi 750 millió marka kölcsönszolgálat mintegy 470 millióra mérséklődne.“

Matusewskzi lengyel pénzügyminiszter²⁸ nyilatkozata: „ha a hitelező államok kedvező feltételek nyújtásával nem teszik lehetővé mezőgazdasági termésteleslegeink elhelyezését, akkor a keleteurópai államok többé nem lesznek abban a helyzetben, hogy adósságukat meg bírják fizetni.“

A lengyel pénzügyminiszternek ezt a nyilatkozatát a varsói agrártárgyalásokon egybegyűlt nemzetek október 28-i ülése egyhanguan magáévá tette.

A Stresai tárgyalás ezirányban elfoglalt álláspontja:²⁹ „Feltételezve, hogy az adós minden erejétől telhetőt elkövetett már külföldi kötelezettségeinek teljesítése tárgyában és így egyéb kiut számára nem kínálkozik, magának a hitelezőnek is érdekében áll, hogy tartózkodjék oly követelések támasztásától, amelyek gyakorlati beváltása, legalább is ezidőszert, lehetetlen. Azonban — és ez a pont az, amely különleges hangsúlyozást kíván — ha az adós állam képtelennek találja magát kötelezettségei teljes mértékű kielégítésére, elsőrangú feladata, hogy közvetlenül és haladék nélkül lépjen érintkezésbe a hitelezőivel és ha a hitelezők egyetértének a szükséges tennivaló iránt, gazdasági helyzetének elbírálását vesse alá a mindkét fél által alkalmasnak ítélt szakértő személyiségek pártatlan vizsgálatának“.. „Amennyiben a kölcsönszerződések módosítása szükségesnek látszik, a hitelezők és adósok szempontjából egyaránt kívánatosabb, hogy a módosítás jellege ideiglenes legyen, mert lehetséges, hogy a világkereskedelem most a feléledés előestéjén áll.“

A tárgyalások egyhanguan megszavazott határozatainak 7. szakasza ennek megfelelően kimondja: „Ha a szükséges belső erőfeszítések megtétele után a gazdasági válságból származó különleges nehézségek miatt az adós (állam, nyilvános testület, vagy magános) úgy találja, hogy szerződéses kötelezettségeinek bizonyos fokú módosítása iránt kell igényt támasztania, közvetlenül és idejében lépjen összeköttetésbe hitelezőivel, akik egyedül illetékesek arra, hogy bármiféle szükségesnek található kiigazítást engedélyezzenek.“

A magyar szakértők közül elsőnek Teleszky János ny. pénzügyminiszter fejezte ki nyíltan azt a véleményét 1931 őszén, hogy Magyarország a külföldi hosszulejáratu adósságok mai magas kamatát nem képes megfizetni, ezért a kivezető út csak az lehet, hogy a hitelezők önszántukból mérséklék szerződéses igényeiket.

Egy évvel később Teleszky Jánosnak ezt a javaslatát a Stresai Tárgyalásokon már az összes tulajdonsodott középeurópai államok egyetemes orvosszerként hangoztatták.

Kállay Tibor ny. pénzügyminiszter 1932 elején a külföldi adósságok rendezésére azt a módszert ajánlotta, amelyet a háború befejezése után a háborúelőtti osztrák-magyar államadósságok jövőbeni szolgáltatásainak szabályozásánál követtek a hitelezők.

Báró Sztérynyi József kamatleszállítást igényel, továbbá a fizetési határidő kitolását.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1932 június havi gazdasági jelentése a következőket állítja:

„A külföldnek fizetendő kamatok a belföldi termékek árában beállott nagy esések folytán nem állanak arányban a gazdasági tevé-

²⁸ Gazeta Polska 1932. augusztus 23. szám.

²⁹ Stresai tárgyalás tárgyalási anyagáról szóló i. jegyzőkönyv 14., 15. és 17. old.

kenység jövedelmezőségével, ezért nem méltánytalan az a kívánság, hogy az ország külföldi kamatterhei enyhíttessenek."

Schober Béla, a Magyar Nemzeti Bank vezérigazgatója, a Közgazdasági Kurir 1932. júl. 28-i számában kijelenti: „Magyarországnak oly megegyezésre kell jutnia külföldi hitelezőivel, amely megfelel a világgazdasági válság és az arany vásárlóerejének nagy emelkedése által előállott helyzetnek. Ez a helyzet ugyanis lehetetlenné teszi, hogy Magyarország a lényegesen megváltozott körülmények között régi kamatterheinek a külfölddel szemben teljes mértékben megfeleljen."

Hantos Elemér véleménye szerint³⁰ „A hitelezőknek hosszulejratu adósságaik egy részét le kell írniok, mert az adós önhibáján kívül annak ellenértéke már nem áll rendelkezésükre. A hitelező helyesen teszi, ha ily módon elvesztett tőkéjéből legalább annyit ír le, mint amennyivel az arany vásárlóereje emelkedett."

Milos György, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár h. vezérigazgatójának felfogása, amelyet 1932. elején hozott nyilvánosságra: „Nem bírja Magyarország kitermelni a kölcsönszolgálatokhoz szükséges évi, kb. 300 millió pengőt kitevő külkereskedelmi felesleget. Egyelőre 3%-ra kellene leszállítani a kamatot, majd azt a belső javuláshoz mérten később 4.5%-ig kellene feljavítani. A kölcsönök átlagos törlesztési idejét tanácsos lenne 60—65 évesre meghosszabbítani."

Nagyjából azonos véleményt hirdet dr. Reményi-Schneller Lajos, a Budapest Székesfővárosi Községi Takarékpénztár Rt. vezérigazgatója is.

Az itt felsorolt, fentebbi hitelezői szempontok sorából a svájci állásfoglalás helyes megvilágításához szükséges még arra rámutatni, hogy az ottani szakértők elvből ellenzik a „jó és rossz" adósra egyformán hatályos kedvezményeket. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy jöllehet a svájci magán- és közületi (Államvasut) adósok egy részénél külső okokból beállott vagyoni romlást a saját országukbeli tünetekből jól ismerik, nem látják még elég tisztán, hogy az egyensúlyát elveszített fizetési mérleg miatt a bajbajutott adósállamok összes köz- és magánadósai képtelenek elvállalt kötelezettségeiknek idegen pénznemben teljesítendő kiegyenlítésére.

IX.

Hasonlóképpen értékes anyagot nyújt az egyes délamerikai államok, továbbá Bulgária, Görögország, Jugoszlávia és Románia államadósságainak kölcsönszolgálatában, továbbá az egyes német hosszulejratu adósságok tőke- és kamatszolgálatában beállott, eredeti szerződéses feltételektől eltérő legutóbbi módosítások sora.

A kérdés nemzetközi jogi vonatkozásainak taglalása tulmenne a jelen fejtegetések keretén, ezért helyette talán elégséges lesz az e tárgyban közelmúltban bekövetkezett szemléltető események felsorolása:

A Sächsische Werke A.-G. 1932 július 15-én lejárt hétmillió dollár névértékű kölcsöne tárgyában az előírt készpénzvisszafizetés helyett a hitelezőknek a következőket ajánlotta fel: az esedékes kamaton felül 5% külön jutalékot fizet tényleges dollárbankjegyben, a lejárt 5%-os címleteket 6%-os, 1937-ben esedékes új címletekre cseréli át. Végeredményben tehát az ötéves kölcsönmeghosszabbítás fejében évi 2%-kal

³⁰ Prager Tagblatt 1932. okt. 20-i szám.

magasabb terhet vállalt magára. Az ajánlat hatályba lépésének feltételül kikötötte, hogy a külföldi honos kötvénybirtokosok által képviselt tőkeértéknek legalább 50%-a a feltételek elfogadása mellett szavazzon. Minthogy az ajánlat elutasítása esetén a hitelezőknek meg kellett volna elégedniük az ugynevezett „zárolt márka-számlán” kezelt bankjóváírással, nem keltett meglepetést, hogy az életbeléptetéshez megkívánt szavazattöbbség elfogadta az ajánlatot.

Hasonlóképpen rendezte a Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft is 1932 szeptember 1-én lejárt 25 millió dollár, ötéves 5%-os kötvénykölcsönét, még pedig oly módon, hogy a folyó kamaton felül nyújtott 2%, tényleges dollárbankjegyben fizetett külön jutalék és évi 6%-ra emelt kamat fejében a külföldi hitelezők három évvel meghosszabbították a tőkevisszafizetés lejárátát. A belföldi kötvény tulajdonosok a dollárnévérték márkára átszámított ellenértékét készpénzben kapták meg: az esedékesség meghosszabbítása rájuk nem vonatkozott.

Ezen túlmenő engedményeket értek el többek között a következő német kötvényadósok:

Az Erdmannsdorfer A. G. für Flachgarnspinnerei az üzemi veszteségek miatt bekövetkezett részvénytőkeleszállítással egyidejűen az Angliában elhelyezett 1.6 millió márka névértékű kötvénykölcsön névértékét a hitelezők hozzájárulásával 630 ezer márkára szállította le.

Az I. Grimes & Co. AG. eredetileg 6%-os, font-sterling névértékű kölcsönének évi kamatát 3%-ra mérsékeltek a hitelezők, egyidejűen pedig az 1947-ben végződött kölcsöntörlesztési határidőt 1959-ig hosszabbították meg.

A Textilwerke Wagner und Moras AG. 8%-os kölcsöne tekintetében megállapodott egy tőkecsoporttal, hogy az az eredeti kötvénytulajdonosoktól 22% árfolyamon felvásárolja a címleteket. A hitelművelet megokolásaként azt hozták fel, hogy a szóbanforgó kötvények fedezetül lekötött, annakidején 25 millió márkára becsült ingatlanok mai eladási értéke a még forgalomban levő kötvények névértékének csak 15%-ára lenne elégséges.

Számos német egyházi kölcsön esetében a hollandi hitelezők nagyarányú enyhítések nyújtására kényszerültek. Így például a 7%-os Kath. Gesellen Hospitium kötvénykölcsön évi kamatát a kötvénybirtokosok gyűlése 5 évi időre 5%-ra mérsékelte és egyidejűen hozzájárult ahhoz is, hogy 2 évig az adós tőketörlesztést ne teljesítsen, stb.

A lépésről-lépésre rosszabbodott jugoszláv gazdasági viszonyokat pontosan visszatükrözi az a jelenség, hogy míg az 1932 október 15-én esedékessé vált 1924. és 1927. évi Uprawa Fondawa (Jugoszláv Királyi Jelzáloghitelbank) kötvényekre nézve a jugoszláv kormány még csak azt kérte a hitelezőktől, hogy a már kisorsolt címleteket ne kelljen eredeti idegen pénznemben beváltania — az esedékes szelvényeket azonban a svájci kötvénytulajdonosok számára csorbitatlanul kifizeti,³¹ (a francia kötvénytulajdonosok már ezt sem kapták meg), addig 2 héttel később az Amerikában, 2 részletben kibocsátott, 45 millió dollár névértékű állami kölcsön (ugynevezett Blair-Chase-kölcsön) novemberben lejárt szelvényellenértékét a Jugoszláv Nemzeti Bank már nem bírta dollárban átutalni. Ennek megfelelően az amerikai beváltóhelyeken a szóbanforgó szelvényeket a közönség már nem mutathatta be fizetés végett. November első napjaiban több külföldi ujságban megjelent a jugoszláv pénzügyminisztérium nyilatkozata, amelynek értelmében, miután az árukitelből származó idegen fizetőeszközök 80%-át igénylik a külföldi kölcsönök törlesztési és kamatterhei, a kormány általános rendezésre törekszik.

Jellemző, hogy az 1931. év közepén, legnagyobb részben Francia-

³¹ Agence Economique et Financiere okt. 10. szám.

országban piacra hozott új jugoszláv „stabilizációs kölcsön” esedékes kamat és törlesztési részét sem bírta már átutalni a Jugoszláv Jegybank, úgyhogy itt a kötvénybirtokos mindössze 2 szelvény ellenértékéhez jutott és az adós máris késedelembe esett.

A francia hitelezők által 1933. elején visszautasított jugoszláv ajánlat arra irányult, hogy Jugoszlávia úgy a tőke-, mint kamattartozásra 3 évi moratóriumot kapjon olyképpen, hogy a Banque de France által visszleszámitolás céljára elfogadandó kincstári jegyet ad a kötvénytulajdonosoknak esedékes kamatszelvevényeik fejében. Hasonló megegyezést akart elérni Jugoszlávia az amerikai hitelezőkkel is.

A román kormány 1932 október közepén bejelentette a hitelező államokban, hogy a pénzügyi válság az országot különféle teherkönyvitések igénybevételére kényszeríti. Átmeneti időre azt javasolta a kötvénytulajdonosoknak, járuljanak hozzá a tőketörlesztés felfüggesztéséhez; továbbá a 4.5%-os kamatozásnál drágább külföldi kölcsönök esedékessé váló kamatának csak felét kelljen a hitelező állam pénznemében átutalnia, a másik 50%-ot pedig a Román Nemzeti Bank zárolt lei-számlán kezelje. Külön igényként szerepelt az, hogy ezeken az ideiglenes jellegű könnyítéseken kívül az ugynevezett Caisse Commune értékek kölcsönszolgáltatának összegét az eddigi érték felére mérsékeljék.

A nyilatkozat közzététele után azonnal megindult közvetlen tárgyaláson a hitelezők a tőketörlesztés felfüggesztéséhez hozzájárultak azzal a feltétellel, hogy az eredeti szerződésben meghatározott kamatszolgáltatásokat Románia külföldi fizetési eszközökben továbbra is ellátja.³² Más, egyelőre meg nem erősített hírek szerint „a kamatok végleges leszállításához az érdekelt kötvénybirtokosok azért nem járultak hozzá, mert a lei értékállandóságát nem látják biztosított-nak.”³³

Görögország népszövetségi kölcsöne és háborúelőtti adósságai tárgyában oly megállapodást kötött, amelynek értelmében egy évi időre a kamatnak csak 30%-át utalja át idegen pénznemben, a többit (70%) zárolt drachma-számlára fizeti be a kincstár a Görög Nemzeti Bank által kezelt „Népszövetség pénzügyi bizottságának zárolt számlája” javára.

Bulgária az 1932 április 1-én és október 1-én fizetendő külföldi kölcsönszolgálat céljára idegen fizetőeszközben csak 50% szolgáltatást nyújtott, míg a másik 50%-ot a Népszövetség pénzügyi bizottságának javaslatára levában a Bolgár Nemzeti Bankhoz fizette be. A Jegybank ugyancsak a Népszövetség ajánlására ezt a leva-tőkét bolgár kincstári jegyek megvásárlására fordítja. Miután időközben a helyzet tovább rosszabbodott, ugyancsak a népszövetségi megbízottak támogatásával azt a kérelmet terjesztette a hitelezők elé, hogy a jövőben eredeti kötelezettségének csak 40%-át utalhassa át idegen pénznemben és 60%-ot fordíthasson a Jegybank állami pénztárjegyek átvételére.

Costarica köztársaság 7%-os kölcsöne tekintetében olymódon jutott 3 és fél éves teherenyhítéshez, hogy az erre az időre járó, összesen 24 és fél százalék esedékessé váló kamat helyett készpénzben most fizet 2.3%-ot, míg a hátralékban maradandó kamattartozás fejében 5%-kal gyümölcsöző új kötvényt ad a címletbirtokosoknak.³⁴

A Southern Brazil Electric Co. 6.5%-os font-sterlingre szóló kötvényeinek szolgálata tárgyában az üzemi bevételek „szerencsétlen alakulására” (tehát nem a fizetési mérleg bajaira) hivatkozva, rábirta a köt-

³² Prager Tagblatt 1932. november 27-i szám.

³³ Magyarország 1932. november 30-i szám.

³⁴ New-York Times 1932 augusztus 29-i szám.

vénytulajdonosokat, hogy 1934-ig a tőketörlesztés szüneteljen, 1935-től kezdve pedig annak mértéke az eddiginél alacsonyabb legyen. Egyidejűen 3 évre a kamat 3%-ra szálljon le az eddigi 6.5%-kal szemben.

Columbia köztársaság 15 különféle, az USA területén kibocsátott állami és törvényhatósági kölcsönénél esett késedelmbe. Eddig még nem tett egyességi ajánlatot, a kötvényvédő egyesület azonban már megalakult, amely az amerikai lapokban közzétett hirdetményében felhívja az érdekeltek figyelmét arra, hogy együttes eljárás mellett esetleg előnyösebb feltételeket lehet elérni.³⁵

X.

A kölcsönterhek enyhítése irányában kialakult újabb gyakorlat a fentiekből kitetszően tulajdonképpen két csoportra oszlik: az egyikbe a kamatleszállítás és tőketörlesztés felfüggesztése sorozható, sőt az idézett német példák többségénél a tőketörlesztés elhalasztása a kamatláb felemelésével járt együtt, míg a másik csoportnál az adós érdekében ezen túlmenően az arany vásárlóerejében beállott eltolódás arányában a tőketartozás csökkentését is kívánják. Ez az igény azonban csak elszigetelten fordul elő.

Ami az adósság tőkeértéke leszállítását illeti, ha a hitelező hajlik is a kamatengedményekre, tőkeintlevőségének csökkentésére még mindig nem igen vehető rá, különösen abban az esetben, ha nem egyéni cimletbirtokossal, hanem pénzintézettel, beruházó társasággal (Investment Trust), vagy egyéb vagyonkezelő vállalattal szemben kerül erre sor.

A nyilvános számadásra kötelezett vállalati jellegű kötvényhitelezők által nyújtandó tőkeengedmények a mérlegszerű vagyontételek értékelésének kötelező csökkentését, illetve az így beálló veszteség bevallását vonják maguk után. Ilyenképpen kézenfekvő az a feltevés, hogy az adósságrendezés eme része ellen elsősorban a vagyonkezelői jellegű alakulatok (többek között a cimletek piacrabocsátásával annakidején megbízott bankesoportok is, stb.) tiltakoznának.

Számbajöhet itt azonban az a körülmény, hogy a szóbanforgó kötvények mai árfolyama a kibocsátási, illetve esetleg felvásárlási (intervenciós) árfolyamnak máris csak töredékét képviseli és a józan mérlegelési elvek szem előtt tartása mellett a legtöbb vállalat megfelelő tartalékolásokat hajtott végre a bekerülési és tényleges árfolyam között előállott veszteség fedezetére. Különösképpen vonatkozik ez éppen a külföldi érdekeltekre, ahol az átutalási moratórium miatt gyakorlatilag is elmaradt kamatozás folytán a cimletek a járadékszerű értékelés címén sem szerepeltethetők a mérlegben.

A Berliner Tageblatt 1933 február 10-i száma szerint az USA területén mind több ingatlantulajdonos és iparvállalat kap kötvényhitelezőjétől tőkeengedményt. Az elengedett tartozási összegről a hitelező

³⁵ New-York Times 1932 november 17-i szám.

elismervényt kap, amely csak nagyarányu gazdasági javulás esetén váltható be.

A tőkeleszállítás nyílt keresztülvitelével szembeni másik komoly aggály az, hogy irányadó példaképpen az egyes pártok politikai követelései keretében felhasználhatnák, holtott ez a módszer bizonyos fokig még a kötvényhitelezők esetében is igazságtalan lenne. Fokozottan jelentkezne kára, ha más jellegű hiteleknel a tőkeleszállítás terhét egyedül a közvetítő hitelszervezetekre akarnák áthárítani — kötelezettségeik változatlan fenntartása mellett.

Mint látható volt, a hitelező államok körében valóban jó úton halad a kölcsönszerződések megváltoztatásának eszméje, ez azonban korántsem jelenti azt, mintha a késedelembe esett adós könnyen és rövid idő alatt juthatna majd oly egyességre, amelyet képes valóban is beváltani. Hangsúlyozottan érvényes ez a feltevés Magyarország esetére, ahol az ismertetett okoknál fogva a többi bajbajutott adós államokénál messzebbmenő kívánságok teljesítésétől függ az ország fizetőképességének helyreállítása.

Az áruárak esésén és a kiviteli piacok elzárkózásán kívül ugyanis nálunk a bekövetkezett események nagyrésztben olyan természetűek, amelyek a többi adósállamoknál nem állnak fenn. A békeszerződés területi intézkedései miatt Magyarország áruforgalma akkor sem alakulhat kielégítően, ha a Stresai Tárgyalásokon elhatározott — de meg nem valósított — q-kénti segély sokszorosát fordítanak az akadálytalanul lebonyolítható mezőgazdasági kiviteli forgalom támogatására.

Magyarország 1931. évi árukivitele értékének 48%-át tette ki a külföldi kölcsönök kamat- és törlesztési terhe. Az árubehozatali oldal figyelembevételé után jelentkező kiviteli felesleg viszont a külföldi kölcsönszolgáltatnak mindössze 4%-át fedezte volna. 1932-ben meg éppen 5.2 millió pengős behozatali többlet jelentkezett.³⁶ Görögországban a kereskedelmi mérleg kiviteli oldalának 49%-át, Csehszlovákiában 5%-át, Romániában 28%-át, Jugoszláviában 29%-át alkotta 1931-ben a kölcsönszolgáltat. Jugoszláviában a dinár váltóárfolyamának hanyatlása és a külkereskedelem összezsugorodása miatt a

³⁶ Könnyen megmagyarázza ez, vajjon miért nem birta átutalni Magyarország az átutalási moratórium által feltételesen kivételes elbánásban részesített kölcsönök törlesztési részletét sem. A népszövetségi kölcsön szolgálata is szünetel néhány hónap óta. A kivételesen teljesített Délivasut törlesztési szolgálat egyedüli oka az, hogy itt a kormány az Osztrák Nemzeti Banknál a Magyar Jegybank javára felgyülemlett schillingkövetelést a törlesztési tervben meghatározott készfizes helyett Délivasut-kötvények nyílt piaci visszavásárlására fordította.

kölcsönsszolgálat 1932-ben az egész árukivitel értékének már 80%-át alkotta.

Nem azonos a helyzetünk Németországgal sem, mert ámbár a békeszerződésből folyóan területi veszteséget szenvedett ez az ország is, annak aránya és belső gazdasági jelentősége elenyésző Magyarország területi vesztesége mellett. Az ipari Németországtól — a másik külföld felé leginkább eladósodott európai állam helyzetétől — eltérőek a mi viszonyaink árukivitelünk mezőgazdasági jellege miatt is.

A Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft 1932 augusztus havi jelentése az áruárak akkoriban beállott világpiaci emelkedését német szempontból azért nem tartotta kedvező tünetnek, mert az 1931. évi 2.6 milliárd márkás, eddig soha elő nem fordult magasságu külkereskedelmi többletet Németország csak azért bírta elérni, mert behozatali cikkei nagyrészt mezőgazdasági nyerstermékekből állván, árubehozatal céljára az előző évinél sokkal kevesebb külföldi pénzeszközt kellett előteremtenie. Ugyanekkor viszont külföldön eladott iparcikkeiért nagyjából változatlan ellenértéket kapott.

Ezzel szemben a nyerstermékek áresését éppen Magyarország sinylette meg a legnagyobb mértékben. Más szóval, míg az agrárrolló szétnyílása felborította Magyarország különben is ingatag külkereskedelmi egyensúlyát, addig Németország éppen ellenkezőképpen, annak fokozott hasznát láthatta. Ez magyarázza meg azt a jelenséget, hogy Németország 1932. évi árukiviteli többlete még mindig egy milliárdnál többet tett ki, azaz kb. annyit, amennyit összes rövid- és hosszulejáratu külföldi kötelezettségének esedékes fizetési részlete kitesz. Németország hosszulejáratu kötelezettségeire értelmezve, némi kamatmérséklés és a kötvények törlesztési idejének meghosszabbítása egymagában megoldaná a küladósságok kérdését.

Ilyen körülmények között nem egészen érthetetlen, hogy akkor, amikor a terhek könnyítése mellett mind több hitelező-állambeli szakember nyilatkozik meg egyénileg, illetve a stressai tárgyalásokon testületileg is, — a német szaksajtó a szélsőséges hitelezői állásponttal egyetértően burkolt ellenszenvvel kíséri ezeket a tervezeteket és legfeljebb azt ismeri el, hogy a tőketartozás és kamat leszállítása egyénenként és kizáróan az oly adósokra vonatkozzék, akik gazdasági lehetetlenülés, vagy fizetéseképtelenség folytán képtelenek az eredeti kölcsönszerződés betartására.³⁷

³⁷ Másként vélekedik a Reichskredit Gesellschaft, amelynek véleményét a hitelező államokban különösen becsesnek tartják: „az adós teljesítőképessége az értékesítési lehetőségek romlása folytán annyira gyengült, hogy a kölcsönszerződések eredeti előírásait teljesíteni nem bírja. E szerződéseknek az új körülményekhez alkalmazkodó módosítása elkerülhetetlen. Amíg a piaci szabadság nem áll helyre, átmeneti megoldásokat kell találni, anélkül, hogy a hitelező véleményének kizárása bekövetkeznék“. (1932 első feléről szóló gazdasági beszámoló. 36. oldal.)

Magyarország helyzete a németekétől abban is különbözik, hogy nálunk az átutalási moratóriumot már bevezették és ennek általunk kezelt alakjából kifolyóan új feladatok származtak, amelyekre megoldást kell találnunk. Az ilyen módon meghonosított rendszer fenntartása ugyanis, amely annyira igazságtalan megkülönböztetést tett a népszövetségi kölcsön és az egyéb magyar kötvények, pl. bankzáloglevelek hitelképessége között, mai formájában sokak szerint nem ajánlatos.

A hosszulejáratu kölcsönökből kifolyóan évente kb. 130 millió pengő³⁸ folyik be a Külföldi Hitelezők Alapjába. Már két év alatt ez a tőke a megszokott bankjegyforgalom összegének mintegy kétharmad részére szaporodik és a befizetett összegek felgyülemlelenek anélkül, hogy közvetlen utat találnának külföldre, vagy ami a multbani rendszeres külföldi rövidlejáratu hiteláramlás elmaradása miatt hasonlóan fontos, belföldre. A magángazdasági élet által fizetendő, nyugati szemmértékkel nézve fokozottan súlyos kamat- és tőketörlesztési feltételek miatt az adósok új hitelek felvételére kényszerülnek, ami közvetett utakon (fokozott váltóbenyújtások) a Jegybank pótlólagos igénybevételére vezet. A *The Economist* megállapítása szerint „a Magyar Nemzeti Bank váltótárcájának átlagos szintje egy év alatt pontosan annyival emelkedett, mint amennyit a Külföldi Hitelezők Alapja által kezelt tőke kitesz.”³⁹ Az átutalási moratórium deflációs hatásának érvényesülése helyett a Jegybank váltótárcája máris túlhaladja a bankjegyforgalmat.

A Külföldi Hitelezők Alapja vagyonát a Jegybank az „egyéb kötelezettségek” között számolja el, azaz a pénzforgalmi eszközökhöz (bankjegyforgalom és girókötelezettségek) a fedezeti arány megállapításánál nem számítja hozzá. Az Alap követelése a gyakorlatban mégis fennáll és minél inkább szaporodik az oda befizetett tőke, annál nehezebb feladat lesz az Alap oly felszámoltatása, amely mellett a belső piaci áralakulásban a forgalomba kerülő több pénzeszköz árdragító hatása nem érvényesül.

Eltekintve az átutalási moratórium eme hitelpolitikai veszélyétől, a mai rendszert megváltoztatni, illetve közös meg egyezéssel hozandó döntés útján módosítani azért is célszerű lenne, nehogy a belföldi kötvénytulajdonosok továbbra is a mostani, részben már átmentileg leszállított, de a külföldi vi-

³⁸ Igaz, hogy az 1932. év végéig ennél jóval kevesebb, összesen mintegy 90—100 millió pengő folyt be, ami arra vezethető vissza, hogy a kölcsönszerződések eredeti előírásából következően számos esetben még az átutalási moratórium kihirdetésének napja előtt átutalta az adós a külföldi hitelező megbízottjához a legközelebbi esedékesség fedezetét.

³⁹ Megcáfolja ugyan ezt a feltevést a Magyar Nemzeti Bank 1932 december 31-i állománykimutatása, amelynek „váltótárca” tétele nagyjából az előző évvégivel megegyező összeget jelez.

szonylatban elérni szándékolt arányhoz képest még mindig magas szelvényjövedelmet élvezték. A külföldi fizetőeszközre szóló kötvények budapesti piaci árfolyama már alkalmazkodott a várható kamatmérsékléshez. A rendezés ténye nem jelenthet váratlan eseményt, azaz érvényesülhetne így az a haszna, hogy a külföldi hitelező az egyenlő elbánási elv megsértését nem hozhatná fel. Ez főleg azért fontos, mert, ha sikerül is őket a szerződések módosítására rábírni, — átmeneti ideig, esetleg évekig az átutalási moratórium módosított alakját amugy sem helyezheti az ország hatályon kívül, — amint ez a kereskedelmi mérleg javításának lehetőségeiről közölt adatokból látható volt.

XI.

A mai helyzetet előidézett ható okok mindezek figyelembevételére után a következőképpen csoportosíthatók:

I. az áruárak esése;

a) kevesebb külföldi ellenérték folyik be az árukivitelből,

b) a termelő árujáért kevesebbet kap belföldi pénzben, mint amennyire számított a kölcsön felvételekor; illetve ami mellett jövedelmező gazdálkodást bírna végezni.

II. a külföldi piacok elzárkózása, amelynek következménye a fenti két jelenséget még inkább kiélezi.

III. a trianoni határok miatt a kereskedelmi mérleg alakulása eleve kedvezőtlen.

Az elméleti igazságokat az utóbbi évtizedek alatt túlkönnyen vették Európában és Amerikában. Az adós közép-európai államok fizetési mérlegei, közöttük Magyarországé is, évek óta leplezetlenül feltárták azt a tényt, hogy a már fennálló kölcsönök szolgálatát ezek az országok egyedül új kölcsönök felvételével bírják fenntartani. Nem vették figyelembe, hogy Magyarország a békeszerződés folytán az inflációs években csak úgy bírta árubehozatalát fenntartani, hogy végeladásszerűen exportálta leszerelt gépeit, tenyészállatait, stb. Attól sem féltek, hogy a Magyar Nemzeti Bank megalkulása után megindult külföldi hiteláramlás megakadása fizetésfelfüggesztést okozhat.

Az adós államok gazdaságában beállott 1931. évi eseményeket megelőző időben jelent meg a MacMillan Bizottság jelentése, amely a később valóban bekövetkezett jelenségeket helyezte kilátásba arra az esetre, ha a hitelező államok továbbra is „tétlenül nézik a nyersanyagárak hanyatlását. Az adós ország hitelképességét aláássa az alacsony nyersanyagár. Rövidlátás a hitelező országok részéről, ha nem könnyítenek az adós helyzetén“.

A tények és jóslatok ellenére megelőző óvóintézkedés nem történt és a tőkés közönséget a magas kamat továbbra is újabb kölcsönök folyósítására készítette. Számos tudományos tanulmányban és előadáson többször hangsúlyozták azt, hogy Magyarország a területi megcsonkítás folytán nem képes egészséges külkereskedelmi viszonyok közé kerülni, ez azonban ugyancsak nem keltett oly érdeklődést, amely az orvoslás valamilyen módját vonta volna maga után. Ez annál meglepőbb, mert a multban több gyakorlati példa támasztotta alá azt a feltevést, hogy a rossz kereskedelmi mérleg nemcsak az adós állam elszegényedését hozza magával, nemcsak arany- és fogyasztási árukészletét emészti fel, de a külföldi hitelezők követeléseit is veszélybe dönti.

A kölcsönkérdés megoldása tulegyszerű lenne, ha egyedül a külföldi fizetőeszközökre életbeléptetett korlátozások érvényben tartására irányuló mérték szigorának szabályozásából állana. A főnehézség abban áll, hogy ha a hitelezők az egyedül tőlük elérhető engedményeket érvelésünk hatására el is határozzák, az új rendszer addig még mindig nem lehet hatályos, míg kívülálló tényezők nem teremtenek Magyarország számára oly külkereskedelmi viszonyokat, ami mellett az ország a leszállított adósságszolgálatot elláthatja. Ez a felismerés a magyar gazdasági élet egyes gyakorlati szakértőiben azt a nézetet érlelte meg, hogy a külföldi adósságrendezés ügyének felvetése céltalan, mert pillanatnyilag kézzelfogható fedezetet nem birunk felajánlani. Fizetési mérlegünk nem mutat fel megfelelő felesleget, — alkudni pedig csak ott lehet, ahol az adós, ha csekély összeget is, de mégis azonnali fizetést ajánl és ígéretét kézzelfogható bizonyítékokkal támasztja alá.

Mindenképpen tiszteletreméltó ez az álláspont, de talán nem lényegtelen az a felfogás sem, hogy az adósságrendezés nem csupán a fizetési mérleg feleslegének ügye, hanem e kölcsönök terhes feltételei folytán belső kihatások is jelentkeznek, amelyek fontossága bizonyos irányban a külföldi hitelezők érdekeivel egyenrangú is lehet. A stresai megbeszélések elismerik, hogy az állam, közületek és magánosok eredeti kölcsönszerződéselei elviselhetetlenekké váltak, azokon enyhíteni kell. Ha tehát az átutalási moratórium mai alakját érvényben tartják, a kérdés belső vonatkozása még rendezetlen marad. Az ebből származó veszély ismételt hangsúlyozása felesleges is lenne.

Amennyiben a hitelezői érdekek teljes foku megóvása helyett a belső adósok kívánságainak érvényesülésére, az egyoldalu intézkedésre kerülne sor, úgy viszont a kötvénytulajdonosokkal lenne elkerülhetetlen az összeütközés.

Összeállítás Magyarország külföldi

1931 decem-

N é v	Hány éves	Névérték (ezrekben)	Kibocsátási ár. alapján befolyt (ezrekben)	Ma fenn- (ezrek-pengő)
<i>Államadósságok:</i>				
4%-os aranyjáradék . .	—	—	—	671.732
1913. évi 4½%-os járadék.	—	—	—	18.648
1914. évi 4½%-os járadék.	—	—	—	94.112
1910. évi 4%-os járadék	—	—	—	20.553
Osztrák-Magyar Államvasut	43	P 80.185	—	71.704
Angol clearing	—	—	—	15.209
3%-os Relief	62	S 2.630	\$ 2.570	11.265
6%-os francia pénztárjegy	—	—	—	543
6%-os francia pénztárjegy	21	—	—	13.749
6½%-os francia pénztárjegy	34	Ffr. 120.996	—	23.944
6½%-os olasz pénztárjegy	—	Lit. 14.394	—	2.791
3%-os olasz pénztárjegy				
Francia egyezm. kif. telj. fiz.	—	—	—	11.270
Görög kincstárjegy . .	4	—	—	2.544
6%-os svájci pénztárjegy	17	—	—	14.931
6%-os belga pénztárjegy	20	—	—	3.403
5%-os Osztrák-Magyar Bank kötvény	—	—	—	990
3%-os Vegyes Döntőbíró- sági és egyéb	—	—	—	9.200
Kisebb közl. váll. . . .	—	—	—	2.200
		£ 7.903	£ 6.639	
		\$ 9.000	\$ 7.200	
7½%-os Népszövetségi kölcsön	20	Lit. 170.000	Lit. 149.600	249.487
		Sfr. 30.000	Sfr. 25.500	
		Svk. 4.585	Svk. 4.200	
		Hfr. 5.000	Hfr. 3.800	
		Kc. 83.620	Kc. 69.200	
		P 365.800	P 307.300	
Átvitel			Háboru utáni	260.752
			Háboru előtti	977.525

hosszulejáratu adósságairól.

ber 31-én.

álló tartozás ben) eredeti valuta	Annuitás (ezrekben) idegen valuta	1931. XII/31-ig visszafizettünk (ezrekben)		Hány félét fizettünk
		összesen	ebből tőketör- lesztésre jut	
\$ 117.190	\$ 1.984	\$ 12.900	—	13
Sfr. 16.702	Sfr. 274	Sfr. 1.600	—	12
Sfr. 84.292	Sfr. 1.389	Sfr. 7.600	—	11
Sfr. 18.408	Sfr. 303	Sfr. 1.200	—	8
Ffr. 15.500	Ffr. 1.011	Ffr. 9.600	P 8.481	—
\$ 12.000	\$ 172	\$ 1.600		19
£ 786	—	£ 500		
\$ 1.909	\$ 78	\$ 855	\$ 721	22
Ffr. 2.400	Ffr. 2.609	Ffr. 16.900	—	13
Ffr. 60.987	—	—	—	—
Ffr. 106.229	Ffr. 7.800	Ffr. 62.406	Ffr. 14.767	16
Lit. 9.446	Lit. 2.100	Lit. 19.000	Lit. 4.342	14
Ffr. 50.000	P 420	P 420	—	—
\$ 444	\$ 116	\$ 232	\$ 134	4
Sfr. 13.373	Sfr. 1.850	Sfr. 4.600	—	5
Bfr. 21.706	Bfr. 1.278	Bfr. 5.300	—	8
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—
Sfr. 2.000	Sfr. 80	Sfr. 480	—	—
£ 6.088	£ 794		£ 1.815	
\$ 7.315	\$ 990		\$ 1.685	
Lit. 126.911	Lit. 16.448		Lit. 43.100	
Sfr. 23.225	Sfr. 3.012	P 275.200	Sfr. 6.775	15
Svk. 3.590	Svk. 460		Svk. 995	
Hfr. 3.907	Hfr. 502		Hfr. 1.100	
Kc. 64.949	Kc. 8.396		Kc. 18.620	
			P 92.500	

N é v	Hány éves	Névérték (ezrekben)	Kibocsátási ár. alapján befolyt (ezrekben)	Ma fenn- (ezrek-pengő)
Áthozat			<i>Háboru utáni</i>	260.752
			<i>Háboru előtti</i>	977.525
3%-os Győr-Sopron-Ebenfurti vasut . . .	—	RM. 4.000	—	3.665
Déli Vasut megváltás .	—	—	—	91.823
<i>Allamadósságok összesen:</i>			<i>Háboru utáni P</i>	260.752
			<i>Háboru előtti P</i>	1,073.013
<i>Állami jellegű adósságok:</i>				
4½%-os Dunántuli Villamossági	22	£ 1.000	£ 970	27.431
6½%-os Dunántuli Villamossági	30	£ 2.300	£ 2.047	43.811
5½%-os Földreform . .	50	\$ 36.000	\$ 33.120	204.533
<i>Állami jellegű adósságok: összesen :</i>				P 275.775
<i>Törvényhatóságok kölcsönei:</i>				
1910. évi 3 és 4%-os Budapest	46	£ 1.833	—	35.500
1911. évi 4%-os Budapest	47	Ffr. 102.409	—	22.940
1914. évi 4½%-os Budapest	50	£ 6.284	—	174.820
6%-os Budapest	35	\$ 20.000	\$ 18.400	109.500
7%-os Speyer	20	\$ 6.000	\$ 5.610	29.500
7½%-os Speyer	20	\$ 10.000	\$ 8.900	47.700
7½%-os Rothschild vármegyei kölcsön	20	£ 1.250	£ 1.225	20.600
6%-os Rothschild vármegyei kölcsön	20	£ 1.000	£ 920	16.500
<i>Törvényhatóságok kölcsönei összesen:</i>			<i>Háboru utáni P</i>	223.800
			<i>Háboru előtti P</i>	233.260
<i>Bankzáloglevelek és községi kölcsönök:</i>				
7½%-os Angol-Magyar Bank	35	\$ 1.500	\$ 1.481	8.542
*7½%-os Angol-Magyar Bank	35	£ 100	£ 96	2.744
Átvitel			<i>Háboru utáni P</i>	11.286

* Csak belföldi fizetési hellyel ellátott címlet.

álló tartozás ben) eredeti valuta		Annuitás (ezrekben) idegen valuta		1931. XII/31-ig visszafizettünk (ezrekben)		Hány félét fizettünk		
				összesen	ebből tőketör- lesztésre jut			
RM.	2.691	P	158	RM.	1.674	RM.	1.262	13
\$	16.039	\$	642	\$	5.000	—		17
£	986	P	3.342	{ P 3.100 P 3.400		£	14	7
£	2.280	{ P 11.195	{	{ P 10.400		£	20	7
\$	35.773			{ \$ 4.227	\$	227		4
£	1.833	£	73	P	9.800	—		12
Ffr.	102.409	Ffr.	4.096	P	4.300	—		12
£	6.284	£	283	P	37.600	—		12
\$	19.119	P	7.916	P	39.600	\$	881	10
\$	5.168	\$	562	\$	2.800	\$	832	10
\$	8.174	\$	973	\$	5.800	\$	1.826	12
£	1.065	£	113	P	17.200	£	185	11
£	853	£	80	P	10.000	£	147	9
\$	1.492	\$	122	\$	487	\$	8	8
£	98	£	8	£	28	£	2	7

N é v	Hány éves	Névérték (ezrekben)	Kibocsátási árf. alapján befolyt (ezrekben)	Ma fenn- (ezrek-pengő)
Áthozat			<i>Háboru utáni</i>	11.286
7½%-os Belvárosi Takarékpénztár	35	£ 600	£ 591	11.600
7%-os Belvárosi Takarékpénztár	25	\$ 1.750	\$ 1.568	9.423
7%-os Belvárosi Takarékpénztár	35	P 1.000	P 910	982
7½%-os Belvárosi Takarékpénztár	35	£ 33	£ 30	640
*7%-os Belvárosi Takarékpénztár	35	\$ 384	\$ 365	2.018
7½%-os Községi Takarékpénztár	45	£ 500	£ 483	9.600
*7½%-os Községi Takarékpénztár	45	£ 118	£ 100	2.200
7½%-os Községi Takarékpénztár	35	Sfr. 1.830	Sfr. 1.700	2.019
7½%-os European Mortgage	40	\$ 7.348	\$ 7.100	29.000
7%-os European Mortgage	40	\$ 13.000	\$ 12.600	59.700
*7%-os Hitelbank . . .	35	\$ 2.300	\$ 2.100	29.150
*7½%-os Hitelbank . .	35	\$ 3.100	\$ 2.800	
7½%-os Magyar Általános Takarékpénztár .	35	£ 750	£ 731	14.100
*7½%-os Magyar Általános Takarékpénztár	35	\$ 1.900	\$ 1.824	10.191
7%-os Leszámitolóbank	35	\$ 3.400	\$ 3.247	18.941
*7½%-os Leszámitolóbank	35	\$ 3.260	\$ 3.130	19.007
*7½%-os Olasz Bank .	35	\$ 980	\$ 931	22.019
*7½%-os Olasz Bank .	35	\$ 1.200	\$ 1.140	
7½%-os Olasz Bank .	33	\$ 2.000	\$ 1.940	
7½%-os Olasz Bank .	35	\$ 2.700	\$ 2.666	13.322
7½%-os Olasz Bank .	5	\$ 1.000	\$ 1.005	3.694
*7½%-os Olasz Bank .	35	£ 32	£ 30	600
*7%-os Olasz Bank . .	35	£ 68	£ 66	1.300
7½%-os Moktár . . .	35	\$ 1.500	\$ 1.500	8.000
*7½%-os Moktár . . .	35	\$ 2.416	\$ 2.320	12.300
Átvitel			<i>Háboru utáni</i>	291.092

* Csak belföldi fizetési hellyel ellátott címlet.

álló tartozás ben) eredeti valuta	Annuitás (ezrekben) idegen valuta	1931. XII/31-ig visszafizettünk (ezrekben)		Hány félét fizettünk
		összesen	ebből tőketör- lesztésre jut	
£ 597	£ 49	£ 259	£ 3	10½
\$ 1.646	\$ 178	\$ 484	\$ 104	7
—	P 70	P 280	P 18	8
£ 33	£ 3	£ 14	—	10½
\$ 352	—	\$ 138	\$ 32	—
£ 497	£ 39	£ 96	£ 3	5
£ 114	£ 9	£ 22	£ 4	5
Sfr. 1.830	Sfr. 147	Sfr. 73	—	1
\$ 5.061	\$ 583	\$ 5.200	\$ 2.287	11
\$ 10.436	\$ 1.000	\$ 6.100	\$ 2.564	8
\$ 2.180	\$ 168	\$ 800	\$ 120	9
\$ 2.925	\$ 238	\$ 1.100	\$ 175	9
£ 731	£ 55	£ 219	£ 19	8
\$ 1.780	\$ 140	\$ 700	\$ 120	10
\$ 3.309	\$ 262	\$ 917	\$ 91	7
\$ 3.168	\$ 258	\$ 1.420	\$ 92	11
\$ 885	\$ 69	\$ 300	\$ 95	9
\$ 1.092	\$ 90	\$ 400	\$ 108	9
\$ 1.974	\$ 163	\$ 326	\$ 26	4
\$ 2.327	\$ 192	\$ 672	\$ 373	7
\$ 647	\$ 247	\$ 763	\$ 353	10
£ 30	£ 2	£ 12	£ 2	10
£ 66	£ 5	£ 21	£ 2	9
\$ 1.406	\$ 124	\$ 600	\$ 94	10
\$ 2.147	\$ 199	\$ 900	\$ 269	9

N é v	Hány éves	Névérték (ezrekben)	Kibocsátási árf. alapján befolyt (ezrekben)	Ma fenn- (ezrek-pengő)
Áthozat			Háboru utáni	291.092
*7½%-os Moktár . . .	35	£ 167	£ 167	3.200
7%-os Hazai Takarékp.	20	Sfr. 15.000	Sfr. 14.700	16.151
*7½%-os Hazai Takp. .	35	\$ 3.600	\$ 3.456	19.537
*7%-os Keresk. Bank .	35	\$ 4.300	\$ 4.128	23.600
*7½%-os Keresk. Bank	35	\$ 800	\$ 784	4.300
7%-os Keresk. Bank .	20	Sfr. 15.000	Sfr. 14.700	16.000
6½%-os Keresk. Bank	40	£ 310	£ 291	5.400
*7%-os Keresk. Bank .	25	£ 50	£ 48	900
Jelzáloghitelbank . . .	25	—	—	13.690
Egyéb tételek	—	Sfr. 11.800	Sfr. 10.800	12.600
Bankzáloglevelek és köz- ségi kötvények összesen:			Háboru utáni P	392.780
			Háboru előtti P	13.690
Altruista intézetek záloglevelei:				
7%-os Kisbirtokosok .	35	\$ 2.000	\$ 1.840	9.900
*7½%-os Kisbirtokosok	35	\$ 380	\$ 350	2.100
*7%-os Kisbirtokosok .	35	\$ 2.480	\$ 2.282	12.800
7½%-os Magyar Föld- hitelintézet	35	£ 2.000	£ 1.860	36.100
7½%-os Magyar Föld- hitelintézet	45	£ 1.000	£ 930	15.300
7½%-os Magyar Föld- hitelintézet	35	\$ 3.000	\$ 2.850	16.100
7½%-os Magyar Föld- hitelintézet	33½	\$ 3.000	\$ 3.000	16.400
7½%-os Altruista Bank	35	\$ 500	\$ 465	2.772
7%-os O. K. H. . . .	10	\$ 3.000	\$ 2.955	17.100
Altruista intézetek zálog- levelei összesen:				P 128.572
Ipari és egyéb kölcsönök:				
7%-os Ipari Jelz. Int.	20	\$ 5.000	\$ 4.737	25.200
7%-os Rima	30	\$ 3.000	\$ 2.640	15.901
4½%-os M. Á. K. . .	41	—	—	4.143
7½%-os Goldberger . .	20	£ 300	£ 288	4.900
Átvitel			Háboru előtti P	4.143
			Háboru utáni P	46.001

* Csak belföldi fizetési hellyel ellátott címlet.

álló tartozás ben) eredeti valuta	Annuitás (ezrekben) idegen valuta	1931 XII/31-ig visszafizettünk (ezrekben)		Hány félét fizettünk
		összesen	ebből tőketör- lesztésre jut	
£ 164	£ 14	£ 35	£ 3	5
Sfr. 14.640	Sfr. 1.403	Sfr. 1.403	Sfr. 360	2
\$ 3.417	\$ 280	\$ 1.500	\$ 183	11
\$ 4.127	\$ 319	\$ 1.400	\$ 173	9
\$ 754	\$ 62	\$ 342	\$ 46	11
Sfr. 14.387	Sfr. 1.400	Sfr. 1.400	Sfr. 613	2
£ 278	£ 21	£ 53	£ 32	5
£ 45	£ 4	£ 17	£ 5	9
Ffr. 62.000	Ffr. 3.400	Ffr. 27.200	—	16
Sfr. 11.100	Sfr. 800	Sfr. 2.400	Sfr. 700	6
\$ 1.722	\$ 151	\$ 450	\$ 278	6
\$ 369	\$ 24	\$ 130	\$ 11	7
\$ 2.337	\$ 193	\$ 579	\$ 243	6
£ 1.866	£ 165	£ 784	£ 134	8
£ 790	£ 78	£ 288	£ 210	2
\$ 2.815	\$ 247	\$ 1.361	\$ 185	11
\$ 2.857	\$ 246	\$ 984	\$ 143	8
\$ 485	\$ 42	\$ 208	\$ 15	10
\$ 2.990	\$ 210	\$ 900	\$ 10	9
\$ 4.408	\$ 472	\$ 1.400	\$ 592	6
\$ 2.758	\$ 242	\$ 1.693	\$ 242	14
Sfr. 4.145	P 561	Sfr. 4.200	—	15
£ 254	£ 29	£ 100	£ 46	7

N é v	Hány éves	Névérték (ezrekben)	Kibocsátási árf. alapján befolyt (ezrekben)	Ma fenn- (ezrek-pengő)
Áthozat			Háboru utáni P Háboru előtti P	46.001 4.143
*8%-os Stephaneum . .	20	£ 40	£ 34	697
8%-os Lóversenypálya-építő	—	\$ 385	\$ 346	1.941
Egyéb tételek	—	P 23.400	P 23.000	kb. 22.400
Ipari és egyéb kölcsönök összesen:			Háboru utáni P Háboru előtti P	71.039 4.143
Egyházi kölcsönök:				
7%-os Prot. kölcsön . .	35	\$ 1.250	\$ 1.250	7.100
8%-os Izr. Hitközség .	35	£ 200	£ 200	3.800
8%-os Premontrei Rend	35	Hfr. 1.600	Hfr. 1.512	3.500
7%-os Premontrei Rend	35	Hfr. 600	Hfr. 564	1.200
7%-os Kath. Vallásalap	35	Hfr. 2.840	Hfr. 2.755	6.300
8%-os Orsolya Nővérek	35	Hfr. 200	Hfr. 198	500
8%-os Isteni Megváltó	25	Hfr. 900	Hfr. 887	2.000
8%-os Békéscsabai Kath.	35	Hfr. 650	Hfr. 637	1.500
8%-os Kisebb Egyh. k.	35	Hfr. 1.260	Hfr. 1.160	2.700
7½%-os Jezsuiták k. .	—	Hfr. 200	Hfr. 180	400
7½%-os Jezsuiták k. .	—	Hfr. 120	Hfr. 110	300
Egyházi kölcsönök össz.				<u>P 29.300</u>

A háboru utáni hosszulejáratu kölcsönök megoszlása a hitelező államok pénzneme szerint.

(Angol font aranyparitáson számítva.)

\$	55 %
£	34 %
Sfres.	5.2%
Lit.	2.6%
Hfl.	1.9%
Kc.	0.9%
Svk.	0.4%
	<u>100 %</u>

Magyarország külföldi hosszú-
(1931 dec. 31-i adatok ezer pengőben,

N é v é r t é k		A kibocsátási árfolyam alapján befolyt		1931 dec. 31-én fennálló cimletkintlevőség	
1. Háboru utáni eredeti külföldi kölcsönkibocsátások :					
\$	145.924	\$	135.783	\$	131.774
£	19.176	£	17.239	£	16.554
Sfr.	84.730	Sfr.	75.848	Sfr.	76.282
Hfl.	13.370	Hfl.	12.242	Hfl.	12.087
Lit.	170.000	Lit.	139.600	Lit.	126.911
Svk.	4.585	Svk.	3.900	Svk.	3.590
Kc.	83.620	Kc.	69.200	Kc.	64.949
P	1.000	P	910	P	982
P	1,548.899	P	1,421.115	P	1,223.515
2. Háboru előttről származó felértékelt terhek :				Ffrs.	399.525
				\$	161.723
				Sfr.	138.920
				Lit.	9.446
				£	8.903
				Bfr.	21.306
				RM	2.691
				P	1,324.106
3. Háboru utáni, külföldi valutára szóló, de nem zárt külföldi emissziók :				\$	25.429
				£	517
				P	157.265

lejáratu adósságainak összesítése.

(illetve ezer külföldi egységben.)

Évi annuitás teher		A népszövetségi kölcsön felvétele óta fizetett valamennyi külföldi kölcsön-szolgálat		Ebből tőketörlesztésre jut	
\$	7.395	\$	38.624	\$	14.150
£	1.498	£	1.970	£	2.622
Sfr.	5.962	Sfr.	2.876	Sfr.	8.448
Hfl.	1.097	Hfl.	2.500	Hfl.	1.283
Lit.	16.448	P	358.900	Lit.	43.089
Svk.	460	—	—	Svk.	995
Kc.	8.396	Kc.	—	Kc.	18.671
P	22.453	—	—	P	18
<i>P</i> 111.386		<i>P</i> 643.907		<i>P</i> 183.212	
Ffrs.	18.916	Ffrs.	113.206	P	8.481
\$	3.014	\$	20.240	\$	855
Sfr.	3.816	Sfr.	19.200	Sfr.	14.767
Lit.	2.100	Lit.	10.500	Lit.	4.342
£	856	P	51.700	—	—
Bfr.	1.278	Bfr.	5.300	—	—
P	561	—	—	RM	1.262
<i>P</i> 43.790		<i>P</i> 220.604		<i>P</i> 19.700	
\$	1.831				
£	42				
<i>P</i> 11.322					

A rendezéssel foglalkozó tárgyalások akkor is sürgősek, ha a kézzelfogható bizonyítékkal alátámasztott készpénzegyeségi ajánlat lehetősége hiányzik. Az ország pillanatnyi devizahelyzetéből folyóan még nyersanyagszükségletét is csak clearing és árucseremódozatok útján bírja fedezni.

A megegyezés szerkezetének elvileg olyképpen kellene alakulnia, hogy a csökkentett évi részletek (beleértve a jelenleg névleg még rövidlejáratu kölcsönök kamat- és tőketörlesztési szolgáltatát is) számára az átutalási moratórium mindaddig érvényben marad, amíg csak a külföldi áruforgalom a Békeszerződés megváltoztatása és az áruárak javítása eszközénél fogva nem képes a kölcsönszolgálathoz szükséges külföldi pénzkészlet előteremtésére. E módon talán a hitelezői csoportok személyében értékes segitőtársat is nyerhetne az ország a Békeszerződés területi rendelkezéseinek megváltoztatása iránt pillanatnyilag különben is megértőbb nemzetközi közhangulat mielőbbi eredményes befolyásolásához. Amíg csak a fizetési mérleg kellő fedezetéről külön egyezmények segítségével a kereskedelmi mérleg megjavítása útján gondoskodni nem bíránk, a küladósságok tárgyában elért engedményeket olyan módon lehetne a valóságba átültetni, hogy annak hasznát élvezze ugyan a magyar adós, a kötvénybirtokos azonban átmeneti időre ne készpénzhez, hanem más kiegyenlítő eszközhez jusson.

Az elegendő fizetési mérlegtöbblet eléréséig érvényben maradna az átutalási moratórium, mégis azzal a módosítással, hogy az állami és egyéb közületi adósságtételeknél az adós tétület az esedékes kamat- és tőketörlesztés fejében új tőkésítő (funding) kötvényt adna át a hitelezőnek,⁴⁰ míg az oly tételeknél, ahol a kötvény által fizetést ígérő személye nem azonos a tulajdonképpeni adóssal, ott a csökkentett szolgálati összeg belföldi pénznemben az állampénztárba folya be és a kincstár ugyancsak saját nevére szóló tőkésítő cimletet adna át a kötvénybirtokosnak az esedékes szelvény egyidejű bevonása mellett, hasonlóan a Brazília által meghonosított gyakorlathoz.

Érdemes itt kitérni arra, hogy a Külföldi Hitelezők Alapja jelenleg kezelt tőkéjére vonatkozóan még Korányi Frigyes ny. pénzügyminiszter azt az ajánlatot tette a Népszövetség pénzügyi bizottságának, hogy az államháztartási kiadási többlet fedezése céljára ezt a tőkét több évre szóló kincstári jegyek ellenében kölcsönvehesse. 1933 januárjában a Népszövetség ehhez hozzá is járult.

⁴⁰ Budapest székesfőváros 1933. év elején az u. n. „Ostendai Kötvények” tárgyában már hasonló szellemű megállapodásra jutott külföldi hitelezőivel.

XII.

A miniszterelnök és a pénzügyminiszter több nyilatkozatában kifejezte már, hogy a rendezést célzó külföldi tárgyalások meg fognak indulni, illetve azok folyamatban vannak. Maga a Nemzeti Munkaterv is határozott állásfoglalást tartalmaz ebben az irányban.

A Magyarország különleges helyzetéről közölt adatok nemcsak azt követelik meg, hogy a rendezés a kereskedelmi mérleg elméletileg elképzelhető legkedvezőbb alakulását, évi kb. 60—80 millió pengő kiviteli többlet kimunkálását tegye mindenekelőtt lehetővé, hanem oly természetű engedményeket igényel gazdaságunk, amelyek mértéke messze meghaladja a fentebb részletesen ismertetett, gyakorlatban már megvalósult, vagy csak ajánlat állapotáig megérett módozatokat.

Alapul véve a jelenlegi magyar külkereskedelmi, pénzügyi és érmeügyi adottságokat, az a megállapítás vonható le, hogy nagyjából véve, a mai körülmények a háboru befejezését közvetlenül követett évek viszonyainál nemcsak hogy nem kedvezőbbek, de bizonyos fokig hátrányosabbak is. A háboru utáni bizonytalan első időkével, az értékrombolást követően fellépett termelési és fogyasztási válság korszakával nagyon sok, a maival megegyező tünet figyelhető meg gazdaságunk helyzetében.

A kötvényhitelezők szemszögéből nézve is a beállott eseményeket, az azonos helyzet kiviláglik abból, hogy maga az átutalási moratórium a külföldi kötvénytulajdonos számára azzal a gyakorlati következménnyel jár, mint amit a háboru alatt a hadiállapot folytán az ellenséges államokbeli kötvényhitelezőink beváltatlanul maradt szelvényei idéztek elő.

Ez a felismerés maga után vonja azt a kíváncsalmat, hogy ma is a 12—13 év előtti módszereket kell a kölcsönkérdés megoldásánál alkalmazni. Annakidején a Békeszerződés miatt beállott területi és államháztartási megrázkódtatások következménye már előre vetette árnyékát abban, hogy e vesztes államok pénzegysége a bankóprés várható, vagy már bekövetkezett igénybevétele folytán elvesztette állandóságát és kézenfekvőbb volt az eredeti kölcsönszerződések teljesítése elé háruló akadályok mibenléte.

Ezzel ellentétben a jelen esetben a jobbára az ezekben az időkben szerzett érmeügyi tanulságok szem előtt tartásának hála, a tulajdósodott államok több-kevesebb sikerrel belső viszonylatban fenn bírják tartani az értékmérő állandóságát. Nem vitás azonban, hogy amennyiben a hitelezői alakulatok megfelelő engedményekre nem hajlanak, sőt erőszakkal ragaszkodnak a vállalt kötelezettségek betartásához, úgy könnyen beállhat ugyanaz, ami az elmúlt évtized első felében a vesztes államok legtöbbszörében lejátszódott.

Szerencsére nemcsak az adós részéről veszik már tudomásul, hogy eme megismétlődés nem szolgálná a hitelezői érdeket sem.

A válság méretének és jellegének ebből az azonosságból következik, hogy a kölcsönszerződések rendezésénél a volt Osztrák-Magyar Monarchia, illetve a Török Császárság háboru előtti külföldi adósságainak rendezésénél követett elveket kellene alapul elfogadtatni.

Az említett háboru előtti külföldi államadósságok rendezésének közös jellemvonása, hogy a hitelezők a fennállott tőkeadósságból engedményt nyújtottak, illetve a kamatlábat jelentékeny arányban leszállították. Mellékesen mindjárt meg kell jegyezni, hogy amennyiben a gyakorlati lebonyolítás módjával azonosítani kívánná is magát Magyarország, ez még nem jelenti azt, mintha a hivatkozott államadósságok Békeszerződésből folyott felosztási tervének igazságosságába bele nyugodhatna. Ellenkezőleg, ha a Békeszerződések igazságatlan rendelkezéseit világos példával kellene igazolni, először éppen a csonka országra háritott háboru előtti kölcsöntelher jöhetne e tárgyban számításba.

A magyar államadósságokat illetően a Békeszerződés 186. §-ának első szakasz 5. bekezdése kimondta: „az Utódállamokra háramló magyar adósságrész az adósságot átvállaló állam pénznemére fog szólni, ha az eredeti kötvényösszeg osztrák vagy magyar papirpénzre szólt. Az átszámításra az az árfolyam irányadó, amelyen az illető állam először cserélte be a magyar pénzt saját bankjegyre“.

Ez tehát azt jelenti, hogy a 100 korónára szólt kötvényeket 25 dinár, illetve 50 lei névértékű új értékeléssel kellett el látni (a dinár átszámítási kulcsa 4:1, a leié 2:1 volt).

Miután a jóvátételi bizottság irányítása mellett felosztották az utódállamok között a háboru előtti államadósságokat, 1923-ban tartották meg Innsbruckban azt a tárgyalást, amely többek között meghatározta a 4% magyar aranyjáradék, a 4% magyar járadék, a 4.5% 1913. évi magyar járadék és a 4.5% törlesztéses magyar járadék után jövőben fizetendő kamat mértékét, illetve az 1919—1924. évben beváltatlanul maradt szelvények felértékelési arányát.

A 4% magyar aranyjáradék ujonnan megállapított kamatlába 1.28% lett, azaz az eredetinek 32%-a. Egyidejűen az adósság járadékjellegét törlesztéses kölcsönre változtatták oly módon, hogy a tőketörlesztés az egyezmény életbelépte után körülbelül 30 évvel indul meg.

A 4% 1910. évi magyar járadék kamatozását ugyancsak 1923. júniusban szabályozta az innsbrucki egyezmény. Ez az adósságrész is törlesztéses kölcsönként alakult át, 4%-os kamata pedig 1.12%, azaz a réginék 28%-ára hanyatlott.

A 4.5% 1913. évi magyar járadék szintén törlesztéses kölcsönként változott, új kamatlába pedig 1.215% lett, az eredetinek 27%-a.

Végül a 4.5% 60 éves törlesztéses magyar járadék lejáratát idejét hat évvel meghosszabbították, kamatozását pedig 1.215%-ban, az eredeti 27%-ában határozták meg.

A tárgyalások határozata értelmében a szóbanforgó államadóssági címletek kötvénybirtokosai számára külön képviselő alakult,

amelynek neve Caisse Commune des Porteurs Étrangers des Dettes Publiques Autrichienne et Hongroise d'avant Guerre, Paris lett. A szerv a kötvénytulajdonosok összességét képviseli az adós utódállamokkal szemben. Vezetőségében helyet foglalnak az érdekelt angol, belga, francia, holland, olasz és svájci kiküldöttek. Az intézmény az adós államokkal szemben önálló jogi személyként képviseli a kötvénybirtokosokat. Innen ered a felértékelte háborúelőtti államadósságok „Caisse Commune Értékek” gyűjtőneve is.

Az innsbrucki egyezmény az enyhítéseket azzal a feltétellel adta meg, hogy amennyiben a jövőben az adós állam helyzete javulna, a felértékelési kulcsot megfelelően emelni fogja. 1930-ban ennek megfelelően bizonyos foku, évenként emelkedő kamatozást feltételező pót-tervet készítettek. Ezt az egyezményt Magyarország képviselője nem írta alá — és mint a következmények igazolták, nemcsak hogy javulás nem állott be az adós államokban, de még a háború utáni kölcsönök törlesztésére sincs elég fedezet.

Még a Caisse Commune engedményeknél is nagyobbarányú előzékenységet tapasztaltak a francia kötvényvédő egyesület (Association Nationale des Porteurs Français de Valeurs Mobilières, Paris) részéről azok a magyar pénzügyezetek, amelyek a háborúelőtti időkben kibocsátott mezőgazdasági zálogleveleiket részben Franciaországban hozták piacra.

Irányadó példa gyanánt értékesebb tanulságokkal szolgál a háborúelőtti török adósságok rendezése. Ez a rendezés a Caisse Commune engedményeknél előnyösebb feltételeket nyújt az adós állam számára, főleg amiatt, mert míg a C. C. Egyezményt idestova már 10 évvel ezelőtt írták alá, addig a Dettes Ottomane-rendezés — szigorúan az alakiséget tekintve — még most sem jött létre és így a legújabb események tapasztalatainak felhasználására bőven jutott idő.

A török egyezmény (Dettes Ottomane) a C. C.-hez hasonló eljárással eredetileg arra kötelezte Törökországot, hogy a régi császárságra jutó 84,6 millió angol fontsterlingből 52 milliót (62½%) vállaljon magára. A Békeszerződés aláírása óta folyt tárgyalások berekesztéseként 1928-ban jött létre a megegyezés, amelynek értelmében a török kincstár kötelezte magát, hogy 1936-ig évi 2 millió török fontot fizet, amelynek évi mértéke fokozatosan 3,4 millió fontra emelkedett volna a végleges kiegyenlítésig.

1930-ban, amikor Törökország látta, hogy a hátrányos egyességért cserébe kilátásba helyezett új külföldi kölcsönt nem kapja meg, bejelentette, hogy pénzügyi és külkereskedelmi okokból a vállalt évi résztörlesztésnek csak egyharmadát bírja átutalni. Az akkor megindult új alkudozás csak 1932 végén fejeződött be. Általa Törökország oly egyezményhez jutott, amely a mai, sokak szerint a válság mélypontján levő világgazdasági viszonyokhoz mért adósságenyhítést állandósított számára. Az eredetileg 52 millió fontra leszállított tőketartozást a hitelezők 8 millió aranyfontra mérsékeltek, úgyhogy a háborúelőtti 408 márka névértékű cimleteket 35 márkás

uj, 7.5%-os kötvényre cserélik át. Törökország évente 700 ezer török aranyfontot fizet (az 1928-ban megállapított összegnek mintegy 30%-a) és ez a kölcsönszolgálati tétel nem növekszik. Az új kötvények törlesztési ideje 50 év lett.⁴¹

A török egyezmény létrejövetelére befolyást gyakorolt okok között nemcsak az állhatatosan kitartó adós és a mindinkább kifáradó hitelező közötti, lélektani alapon nyugvó viszony különben is erősen vitatható hatása játszott szerepet, hanem a hitelező érdekeltek józan számítása is.

Magyarországnak minden reménye meglehet, hogy ez az érzelmi szempontoktól független jövedelmezőségi számítás a magyar küladósságnál is engedmények nyújtására sarkallja majd a hitelezőket. A hitelezők szívesebben hajlanak a jól megalapozott egyességre, mint arra, hogy a szerződésszegés esetére érvényesíthető zálogjogukkal éljenek. Jobbnak tartják a megfelelő biztosítékokkal erősített alacsonyabb évi kamat- és tőkeszolgáltatást, mint azt, hogy zálogjoguk érvényesítése útján természetben szállítsák ki az országból az adós földbirtokok lefoglalt termését, vagy saját maguk kezeljék a fedezetül lekötött vagyontárgyakat stb. Már csak azért sem tarthatnák az ilyen megoldást célravezetőnek, mert voltaképpen erőszakos és az adós számára hátrányosabb módon ugyanazt valósítanák meg, mint amit az adós felajánlott: a hitelező állam árut fogadjon el fizetés fejében.

Az egyesség létrejövetele nem vitás azért sem, mert a kötvényvédő szervezetek is tudják, hogy az állandósult alacsony árfolyamok láttán a keresetre és a biztonságra felépített számvetések mellett előbb-utóbb bekövetkezhethet az is, hogy előnyös feltételekkel valamely külföldi tőkecsoport hajlandó a kötvények nyiltpiaci maradéktalan felvásárlására. Ennél a hitelműveletnél a végleges lebonyolódás hosszulejáratu voltával tisztában levő vállalkozói csoportot az a feltételezés vezetheti, hogy az alacsony árfolyamon álló kötvények vásárlására fordított tőkéje biztosítottnak minősíthető és ezért egyben alacsonyabb kamatlábbal elégedne meg. Az adós szempontjából ez a fordulat egyértelmű a kétoldalú, előnyös rendezéssel; a másik oldalon viszont egyedül az eredeti kötvénybirtokos járna rosszul, hiszen éppen a teherfeltételek enyhülése folytán jobb megítélésű követelését akkor engedi át a közbeékelődő harmadik félnek, amikor a rendezés ténye folytán önműködően az árfolyam javulása következne be.

⁴¹ Voltaképpen ebbe a csoportba tartozhatnának azok az engedmények is, amelyeket Anglia és Franciaország az USA-val szemben fennálló hadiadósságaik tárgyában 6—8 évvel ezelőtt értek el, amikor is jelentős tőke-, illetve kamatmérsékléshez jutottak. Mégsem lett volna teljesen helyénvaló ennek az itteni szerepeltetése, mert a hadiadósságoknál hitelezőként az egyik állam kormánya, az államkinestár érvényesíti jogait, míg a kötvényesített köz- és magánadósságoknál a cimlettulajdonosok (magánosok) összessége jelentkezik igényeivel.

A hitelezők kamatleszállító készségének feltételezésénél az is számba jöhet, hogy a Külföldi Hitelezők Alapja által kezelt átutalatlan összegek után átlagban a magyar betéti kamat színvonalán mozgó késedelmi kamatot fogad el a külföldi hitelezők megbízottja. Ez a késedelmi kamat nemcsak az átutalatlan szelvényösszegekre érvényes, hanem a kisorsolt, de természetesen be nem váltott címletekre is, amely más szóval azt jelenti, hogy ámbár az illető címleteket még nem vonták be a forgalomból, a sorsolás ténye miatt a tényleges beváltás idejének elérkeztéig a kötvénytulajdonos elvileg a névérték után járó eredeti kamatnál lényegesen alacsonyabb jövedelmezőséghez fog jutni.

A Külföldi Hitelezők Alapja által nyújtott alacsonyabb kamatozást az Alap kezelésénél ellenőrző tisztséget betöltő külföldi képviselő hozzájárulásával határozták meg. Ezenfelül az sem lényegtelen, hogy amikor az átutalási moratóriumrendelet szövegét előzetesen bemutatták a nagyobb hitelező államok kormányának, azok a részben esedékessé váló sorsolások megtartása ellen nem tiltakoztak, holott a görög átutalási moratórium esetében a már végrehajtott, de külföldi fizetőeszközben nem hatályosított sorsolásokat a görög kormány külön hirdetmény útján annyiban érvénytelenítette, hogy „a kisorsolt címletek mindaddig, míg a devizahelyzet nem javul, ugyanazon jogokat élvezik fedezet és kamat tekintetében, mint a kisorsolatlanok.”⁴²

Ez már ugy is magyarázható, hogy a kamatleszállítás szükségét hitelezői oldalról is elismerik, még pedig nem csupán az előállott kényszerhelyzetből folyó elkerülhetetlen teendő gyanánt, hanem azért is, mert mind többen látják be, hogy az eredeti kamatláb szokatlanul magas színvonala éppen a várható kockázatért nyújtott kárpótlást. Minthogy a feltételezett veszély — az adós önhibáján kívül beállott fizetési késedelme — gyakorlatban megvalósult, a kötvénybirtokosnak engedményt kell nyújtania, tekintet nélkül arra, vajjon az eltelt idő alatt élvezett kamattöbblet ellensúlyozza-e a jövőbeni veszteségeket.

A *The Economist*, amely megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a magyar kölcsönök rendezésének előkészítése érdekében, 1932 nov. 19-i számának tőzsdei részében erre nézve a következő megállapítást teszi: „Az olyan kötvénytulajdonos, aki a nyolcféle népszövetségi kölcsön mindegyikéből 10—10 ezer font sterlingért jegyzett címleteket, az összes befektett 80 ezer fontért a mai tőzsdei árfolyamok alapján 42.000 font sterlinget kapna. Tiszta vesztesége 38 ezer font, azaz 47.5%. Ez az

⁴² A *New-York Times* 1932 október 21-i számában közzétett görög kormánynyilatkozat: „...As no date can yet be fixed for their (The Drawn Bonds) actual repayment, the Bonds will meanwhile be entitled to the same rights as the undrawn Bonds as regards security and interest“.

elméletileg feltételezett tőkés mindaddig, míg idén a kötvényadósok tömeges késedelembe esése nem állott be, nagyon jó jövedelemhez jutott; kamat fejében 36.000 fontot vett be az eltelt idő alatt. A népszövetségi kölcsön vásárlója kockázatot vállalt magára és ha az események másként alakulnak, jó haszonnal járt volna ránézve ezeknek az inkább tőzsdei játékpapír-jellegű kötvényeknek megszerzése. A gazdasági válság azonban megérkezett és a kockázat, amely a magas kamatban testesült meg, élő valóság lett."

Pusztán a tőkebefektető fél egyéni szempontjából véve, a magas kamat és a kockázat közötti összefüggés elismerése a magyar törekvéseket elegendő mértékben támasztja alá. Mégsem érdektelen e helyütt arra is rámutatni, hogy Magyarországon a 12 pengős buzaárát az adós termelőnél 8%-os hosszulejáratu kölcsön terheli, ugyanekkor Franciaországban a 25 pengős (100 frank) „alacsony buzaár“ (tavaly még kb. 200 frank) mellett a mezőgazdasági kölcsön kamatlába 3—3.5%. Ez a terhelési és jövedelmezőségi arány között fennálló különbség mondhatni mindegyik külföldi kölcsönt igénybevett magyar adóscsoportra vonatkoztatható kisebb-nagyobb eltéréssel.

XIII.

Visszatérve a hitelezőknek a magyar nehézségek csaknem egyöntetű felismeréséről elmondottakra, sajnálatos módon tapasztalható, hogy idehaza, egyes jelek szerint, az adóserdekeltségek között nincs meg a kellő egyetértés a követendő út tekintetében. Csekély tulzással azt lehetne állítani, hogy nálunk a „szigorú hitelező“ kevesebb bajt okozhat, mint az angolok által „szigorú adós“-nak elnevezett, az összefüggéseket félreismert adósok egyeteme.

A külföldi ajánlások és multbani, további újabb példák számonvétele után a gyakorlati lebonyolítás lényeges alapelveire kerül sor, nevezetesen annak taglalására, vajjon célravezető lenne-e ez az ugynevezett „egyoldalú intézkedés“. A hitelező beleegyezése nélkül végrehajtandó teherenyhítésnek lennének-e előnyei, illetve vannak-e hátrányai; továbbá a belső kötvényhitelezők előnyösebb elbírálásban részesítendők-e, mint a külföldiek?

Ez a kérdés voltaképpen már eldőlt. A záloglevelek 7½%-os, illetve 7%-os kamatozásának 5%-ra szóló csökkentése a jelenségek felületes szemlélőjében azt a benyomást keltette, hogy Magyarország ezzel rátért az egyoldalú intézkedések útjára. A kamatcsökkentést megokolt hivatalos nyilatkozatból, továbbá a Budapesti Hírlap 1932 nov. 3-iki számában megjelent magyarázó cikkből kitűnik azonban, hogy pusztán a mezőgazdasági adós helyzetének könnyítése érdekében kerestek módot arra, hogy a végleges külföldi intézkedésig feltételeken kevesebb kamatot fizessen az adós, mint amennyit szerződés szerűen magára vállalt. Egyidejűen gondoskodás

történt, hogy a közvetítést intézett hitelszervek — kibocsátó bankok — változatlanul az eredeti szerződéses kötelezettségnek megfelelő 7, illetve $7\frac{1}{2}\%$ -os kamatot fizessék be a Külföldi Hitelezők Alapjába. Ilyenképpen a külföldi hitelezői jogok önhatalmu megcsonkítása nem következett be.

Korányi Frigyes pénzügyminiszter már az átutalási moratóriumrendelethez fűzött kísérő nyilatkozatában kifejezte, hogy „kivánatos lenne, ha az egyes országok nemzeti kötvényvédelmi egyesületet alapítanának és azokkal felvehetné Magyarország a tárgyalást a kérdés rendezése céljából”.

Nem Magyarországon mulott, hogy ez a felhívás külföldön nem mindenütt talált kellő visszhangra. Mindezek a körülmények azt igazolják, hogy a kormány egyoldalú intézkedések megtételére nem hajlandó. Ennek a bizonyosságnak tudatában sem felesleges az egyoldalú intézkedéssel kapcsolatos körülmények külön taglalása. Természetük szerint két csoportba tartoznak a különféle adósérdekeltségek oldaláról származó egyoldalú intézkedés-tervek. I. A kamat- és tőketörlesztés pengőben történő fizetésének teljes beszüntetése, vagy annak csökkentett mértékben folytatandó fenntartása. II. Az egyenlő elbírálási elvre való tekintet nélkül az egyoldalúan csökkentett kamat és törlesztési részfizetésekből származó tőkét a belföldi kötvénytulajdonosok kamatigényének fedezésére fordítsák, — a külföldi pedig semmit sem kapjon.

A túl nehéz helyzetbe került adós rendszerint elveszíti ítélőképeségét. Csak erre vezethető vissza az az elég általános kívánság, hogy Magyarország a hitelezők megkérdezése nélkül, egyoldalúan járjon el. Azok, akik ezt a kívánságot hirdetik, kétségkívül nagyon népszerű feladat hirdetésére vállalkoztak és alátámasztja érvelésüket az a tény, hogy a bajba jutott adósszállamokban mindenütt a politikai pártok hasonló elvek vallásával akarnak népszerűséget, illetve szerintük gazdasági fellendülést elérni.⁴³

A hitelezők megkérdezése nélküli lépés különben sem jelentene végleges rendezést, mert előbb-utóbb mégis csak egyetértésre kell jutni velük. Nem látszik kellőképpen alátámasztva az egyoldalú eljárás „hasznos és célravezető” volta

⁴³ A New-York Times 1932 aug. 29-i száma „Moratorium Urged on Argentine Debts.” címmel írja: „Mindinkább nőnek annak a népszerű követelésnek hívei, hogy úgy a bel-, mint a külföldi köztartozásokra moratóriumot rendeljenek el. Azzal érvelnek, hogy az államot és mégyéket mentesítsenek a súlyos kölcsönszolgálat alól és a megmaradó pénzen nagy közmunkákat lehetne indítani, ami munkaalkalmakat teremtené és a devizakorlátozásokat feleslegessé tenné. Azzal támasztják alá követelésüket, hogy Buenos Aires tartomány máris USA-dollárban 4.5 milliót vesztett a kölcsönszolgálatához szükséges külföldi pénzeszköz átutalásakor fizetett rossz átszámítási árfolyam miatt. Cordoba tartomány máris magánegyhességet kötött a múlt héten a newyorki bankokkal.”

azért sem, mert ismerve a hitelezőknek e kérdésbeni tájékozottságát, a kötendő kétoldalu megegyezés csak abban a keretben épülhet fel, amit a tárgyaló fél, a Magyar Állam, mint a magyar közületi és magánadósok képviselője kiindulási alappyanánt felajánl. Csak olyan rendezést hozhat a hitelezőkkel folyamatba kerülő tárgyalás, amely az ország teherbiróképességével, a világválságból és a békeszerződésből folyó gátló okok figyelembevételével mellett a fizetési mérleg által ellátni képes feltételeket szab meg.

Az olyan egyesség, amelyben a magyar kívánságok nem érvényesülnének teljes mértékben, máris magán viselné a későbbi módosítás csiráját: a vállalt adósi kötelezettségek teljesítésének alapja hiányozván, a kölcsönszolgálatban újabb zökkenők következnenének, úgyhogy a kötvénybirtokosok ismét tárgyalásokra, további engedményekre kényszerülnének.

Előrebocsátva azt, hogy *a)* az egyoldalu intézkedést előbb-utóbb mégis csak követné a közös megegyezés; *b)* a kétoldalu megegyezés más megoldást nem nyújthat, csak amit a fizetési mérleg elbir, fokozott figyelmet érdemelnek azok a nehézségek, amelyek az esetleges egyoldalu eljárás tényéből magából származnának és a máris terhes helyzeten felül új bonyodalmat okoznának:

1. A hitelezők biztosított jogokkal rendelkeznek. Ez Magyarországon annál inkább számbaveendő, mert nálunk, ellentétben pl. Törökországgal, a küladósságok csoportjába nemcsak az államadósságok tartoznak, ahol bizonyos nemzetközi testületek utólag jó szolgálataikat gyümölcsöztethetik a zárolt bevételek és lekötött vagyonrészek felszabadítása iránt, — hanem földbirtokok, iparvállalatok és bankok stb. is szerepelnek adósokként. Ezekkel a fizetésre kötelezettekkel szemben a hitelező szerződésileg biztosított jogánál fogva adott esetben terméselkobzást, földbirtok- és ingatlanlefoglalást, az iparvállalatok és bankok annakidején felajánlott szavatossági kötelezettségének beváltását érvényesítheti.

Az események ilyen alakulásának feltételezése multbani gyakorlati példák hiányában ellenőrzésre alkalmas adattal nem támasztható alá. Elméleti feltételezésről lévén szó, nem megokolatlan annak megjegyzése, hogy néhány évvel ezelőtt a fizetési mérlegek aggasztó alakulásának láttán nagyon kevesen számítottak komolyan arra ugyancsak multbani gyakorlati példák híján, hogy ennek a helyzetnek végső következménye egyedül az lehet, hogy néhány állam beszünteti külföldi adósságainak fizetését.

Az önhatalmu eljárás ajánlói többek között arra is hivatkoznak, hogy lényegében az átutalási moratórium elrendelése sem kétoldali megállapodáson nyugodott, a hitelezői zálogjogok érvényesítése mégsem következett be. Ez a felfogás kiigazításra szorul, ugyanis a rendelkezés csak az átutalások

felfüggesztésére irányult, azaz a fizetésre kötelezett végső adós azáltal, hogy az esedékes törlesztést belföldi pénznemben közvetlen hitelezőjének megfizette, illetve a Nemzeti Banknak átutalás végett átadta, a szerződésben vállalt kötelezettségét beváltotta. Legalábbis vitás lett volna tehát a hitelezőnek az a joga, hogy egyedül a Jegybank hiányos devizakészletéből származó késedelem folytán az adóssal szemben lépjen fel.

A hitelezők egy része máris erélyesebb hangot üt meg: a Financial News 1932. szeptember 22-iki száma azt írja a sok fizetési késedelem láttán: „vajjon az eddig türelmesen tűrő és szenvedő barom — a brit hitelező — most már végre hátrarug-e, még pedig keményen“.

Példaképpen felemlítésre érdemes a fizetési nehézségekbe került berlini Karstadt Áruház Amerikában elhelyezett kötvényeinek esete. A kötvénybirtokosok szervezete úgy határozott, hogy amennyiben az eredetileg elvállalt kötelezettséget az adós nem teljesitené, úgy az annakidején felvett kölcsönből még fel nem használt többmillió márka összegű készpénzt és bankbetétet, továbbá a fedezetül lekötött városi épületeket, illetve annak bérjövödelmét lefoglalja a kölcsönszolgálat céljára. Ez természetesen maga után vonná az áruház üzemének beszüntetését.

Az egyoldalú intézkedés meghozatala Magyarországon 1932 második feléig egy esetben történt meg: a Népszövetségi kölcsön eredeti feltételei értelmében ugyanis a fedezetül lekötött állami jövedelmek (vám, só, cukor, dohány) összege, amely a kölcsönszolgálat értékének többszörösét alkotja, mindaddig a Jegybanknál vezetett, a Trustee javára lekötött számlán kezelendő, amíg a legközelebbi esedékesség külföldi fizetőeszközzé átváltott összege nem áll a hitelezői megbízott rendelkezésére. 1932 augusztusában, amikor a beállott nehézségek miatt az átutalási moratórium hatálya alól kiemelt Népszövetségi kölcsön törlesztő részét sem bírta a Jegybank teljes összegben idegen pénznemre átcserélni, a kormány egyoldalú intézkedéssel a lekötött számlán csak akkora pengőegyenleget hagyott érintetlenül, ami a törlesztő rész átváltatlan maradványának hivatalos jegyzés szerinti ellenértékét fedezte. Ez alapján véve csak elméleti szerződésszegést jelentett, hiszen a kincstár a hitelezőknek részben devizában, részben pengőben teljes járandóságukat rendelkezésükre bocsátotta; mégis a szerződésszegés vádjának felvetése miatt a pénzügyminisztérium annak kijelentésére kényszerült, hogy „Magyarország csak utolsó eszközként, kényszerhelyzetben cselekedett így.“⁴⁴

Az óvatoló hitelezői megbízottak elfogadták ezt a magyarázatot, mert tudják, hogy a kölcsönszerződések eredeti előírásai a rendetlen és rosszhiszemű adósok ellen irányultak;

⁴⁴ Korányi Frigyes báró 1932 július 1-i nyilatkozata.

a gazdasági lehetetlenülés bekövetkezett méreteire a kölcsön-szerződések megalkotásakor nem számítottak.

2. A végleges rendezés határidejének kitolása — már pedig az egyoldalu intézkedés nem más — nem előnyös, mert nem bizonyos, hogy a jövőben is fentfoglagnak-e majd azok az okok, amelyek oly világosan érzékeltetik a jelentékeny adósságenyhítő igények jogosultságát.

3. A megegyezés kikapcsolása Magyarország hitelképessége tekintetében kárt okozna, ami meggondolandó akkor is, ha a magyar gazdasági életnek eltökélt szándékában áll, hogy a jövőben külföldi segítséget nem vesz igénybe.

A hitelezői felfogást illetően elhatározó a stresai tárgyalás állásfoglalása. Ez a kétoldalu megoldásra vonatkozóan kizáróan az érdekelt adósok és hitelezők hatáskörébe utalja a rendezést: „bármiféle szellemű döntést kizáróan a hitelezők maguk hozhatnak és a pillanatnyi nehézségek enyhítésére irányuló módokat a hitelezők és adósok közvetlen tárgyalásai révén kell keresni és meghatározni. Bármiféle, szükségesnek látszó kiigazítás⁴⁵ engedélyezése tekintetében egyedül a hitelezők illetékesek”; azaz ez úgy értelmezhető, hogy ez az elv következetes keresztülvitele érdekében a közvetlen tárgyalásokban a hitelező állam kormánya vagy jegybankja részt sem vehet.

Az egyoldalu intézkedést sürgető indítványok más része teljes fizetésbeszüntetést kíván, — állandóan az egész kölcsön-szolgálatra fordított külföldi pénzértéket fogadván el számítási alapul — a másik oldalon azonban számításon kívül hagyva, hogy ebben az esetben az egyenlő elbírálás elve mellett a belföldi, jelentős megtakarított tőkét képviselő kötvénytulajdonosok összessége is elesne járandóságától. Ismét az a társadalmi réteg szenvedne veszteséget, amely a kötvények háboru utáni elértéktelenedése ellenére segítőkészet nyújtott az állampénzügyek és a mezőgazdasági hitelélet ujjaépítéséhez. Az is szem előtt tartandó, hogy a belföldi árvaszékeket, biztosítókat, nyugdíjintézeteket, stb., amelyek esetleg még kétoldalu rendelkezés mellett is érzékeny veszteséget szenvednének, a teljes fizetésbeszüntetés válságba sodorná. Természetes ugyanis, ha már a kétoldalu megegyezés elvét Magyarország nem bírná alkalmazni, ezt nem tetézhethné az egyenlő elbírálás kötelezettségének megszegésével is.

Az egyoldalu intézkedést kívánó azon javaslat alátámasztása, amely a belföldi hitelező javára a külföldiénél előnyösebb elbánást követel, nemzetközi jogi és erkölcsi nézőpontból tekintve az érvek oly mértékét kívánná meg, hogy a fentebb már elmondottak figyelembevételé után részletesen

⁴⁵ Stresai tárgyalásokról kiadott i. jelentés 13. oldal.

foglalkozni ezzel ehelyütt nem is érdemes. Ennek még méltányossági megokolása is ingatag, hiszen a remélhetően 2—3 százalékra leszállítható évi gyümölcsözés mellett a pénz belső vásárlóerejének 5—6 év alatt tagadhatatlanul bekövetkezett gyarapodása folytán a belföldi kötvénytulajdonos még mindig jobban jár, mint az az adós, aki annakidején a kölcsönt igénybevette.

A stresai tárgyalások erre vonatkozó határozata a következőképpen szól: „minden esetben, ha a külföldi hitelezőnek az adósságokban megtestesített terhek irányában engedményeket kell nyújtania, ezek az engedmények semmi esetre sem eredményezhetik azt, hogy a belföldi hitelező jobb helyzetbe kerüljön, mint a külföldi. Inkább az lenne a helyes, ha a belföldi hitelező érdekét csekély fontosságú gyanánt bírálják el. Mindenesetre figyelembe tartandó, hogy maguknak a külföldieknek el nem hanyagolható — ámbár közvetett — érdeke az, hogy minden ország sértetlenül őrizze meg belföldi piacán kölcsönfelvevő képességét”. Ennek megfelelően az elfogadott határozatok 9. §-a úgy határozott, hogy: „a zálogjogok és kezességek folytán rendes körülmények között különleges elbánásra jogosult külföldi hitelezővel szemben tanúsítandó bánásmód jogilag, vagy ténybelileg nem lehet hátrányosabb a belföldi hitelezővel szembeni bánásmódnál.”⁴⁶

XIV.

Az engedmények elvi elnyerése után a kölcsönök átalakításának módja rendes körülmények között az lenne, hogy a magyar állam, illetve magánadósok az összes kötvénykintlevőségüket visszafizetésre felmondanak és egyidejűen olcsóbb kölcsönt ajánlanának fel csereképpen, ami mellett a kötvénytulajdonosnak módja nyílnék választani a készpénzkielégítés és az ezentul kevesebb jövedelmet ígérő új kötvény jegyzése között.

A rövidlejáratú hitelek kamatának külföldi nagyarányú hanyatlása (Newyorkban pl. a napi pénz kamata évi ½%, ami a Wall Street történetében eddig előfordult legalacsonyabb kamatláb, a 3—4 év előttinek kb. egytized része), nemkülönben a háromhavi elfogadványok kamatának olcsóbbodása együttjárt a belföldi takarékbetéti és váltóleszámitolási kamatláb ugyancsak tekintélyes olcsóbbodásával és a bérházak jövedelmezőségének csökkenésével. Ez magával hozta az adósok olcsóbb kölcsön iránti igényét. Angliában, az Észak-amerikai Egyesült Államokban, Franciaországban és az előjelekből ítélve Olaszországban is, már végbement, vagy a közeljövőben fog végbemenni az államadosságok kamatterhének enyhítése.

Magyarországon és általában a középeurópai államok legtöbbségében nem kétséges, hogy amennyiben a kötvénytulajdonosok szabad tetszésére bízják a készpénzfizetés és az új köt-

⁴⁶ Stresai tárgyalásokról szóló i. jegyzőkönyv 16. old. és 17. cld.

vények közötti választást, úgy a belföldi, mint a külföldi cimbirtokosok a felmondás — készpénzfizetés — igénylése mellett határozódnak. Ugyanekkor viszont az adósok (állam és mezőgazdaság) még az esedékes kamatot sem bírják előteremteni.

A kötvényhitelező bizalmának megrendülése nemcsak a közép-európai államok kibocsátásaival szemben megnyilatkozó jelenség. Többé-kevésbé a tőkeerős nyugati államok is arra kényszerültek, hogy különféle mesterséges eszközökkel befolyásolják a jegyző közönség szabad mérlegelését. Angliában az Államkincstár már hónapokkal a nagy hadikölcsön olcsóbbító hitelművelet előtt kibocsátási tilalom (embargo on new issues) elfogadására kötelezte a londoni tőzsdén működő, kötvényüzlettel foglalkozó cégeket. Megakadályozta azt, hogy a belföldi közönség tőkefeleslegét a kincstári konverzió szempontjából esetleg hátrányos következménnyel járható, magas kamatozású új kötvényekbe fektethesse. Mesterséges rövidlejáratu tőkebőséget teremtett az angol pénzügyminisztérium Londonban és ezt a megszokott hosszulejáratu tőkekeresletétől megfosztott pénzpiacot állította az elé a választat elé, vajjon hajlandó-e olcsó kötvényt elfogadni, vagy inkább készpénzt kíván-e? Ez utóbbinak rövidlejáratu kamatozása még az új kötvény gyümölcsözésének is csak töredékét alkotja és előreláthatóan az arány nem is fog változni. Ha ugyanis a hitelművelet nem járt volna a kívánt eredménnyel — tulkevés lett volna a cimbetátvételi arány — akkor a kibocsátási tilalom hatálya még az eddiginél is hosszabb ideig maradt volna érvényben. Mindezekhez hatalmas sajtóhadjárat csatlakozott, amely a hazafias kötelességre hivatkozva, nem is nagyon burkoltan a hűtlenség vádját szegezte azok ellen, akik nem hajlandóak olcsóbb kötvényt elfogadni.

A pénzpiaci erők szabad játékának érvényesülését Franciaország is korlátozta a magas kamatozású állami kölcsönök átcserelésénél, habár ezt enyhébb formában gyakorolta a francia franknak a fontsterlingénél még most is jobb megítélésének megfelelően. Franciaországban a betéti- és hitelkamatlábak, továbbá az egyéb tőkegyümölcsöztetési lehetőségek már eredetien is alacsonyabbak az angolénál. A francia tőke kiviteli tilalom a közép-európai államok nagyrésze előtt kb. 20 éve elzárva tartja a párisi pénzpiacot, úgy hogy az elhelyezhetetlen tőkék évek óta növelik a rövidlejáratu pénzkinálatot, azaz olcsóbbítják a kamatot. A francia államkölcsönök olcsóbbításának elérésénél a kormány a megszokott módszerekhez képest csak azt a változást alkalmazta, hogy egyedül azoknak a kötvénytulajdonosoknak kellett a jegyző helyeken jelentkezniük, akik készpénz visszafizetést kívántak. Az itt is élénk sajtósegítség mellett az erősen nemzeti érzelmű francia közönség felfogását ismerve, nem hatott ujdonság erejé-

vel, hogy az áteserélésre bocsátott államkölsönök névértékének csak 1%-a jelentkezett készpénzvisszafizetés iránt.

Olaszországban rendeleti uton már több mint négy hónappal ezelőtt leszállították a bank- és postatakarékpénztári betéti kamatlábat, hogy előkészítsék a talajt a nagy hitelművelet sikere érdekében.

A konverzió korábban megszokott alakjai tehát a legujabb példákban nem igen jelentkeznek eredeti mivoltukban, mert még a felsorolt tőkeerős államok egyrésze is szükségét érzi annak, hogy eredeti szerződéses kötelezettségét a szabad véleménynyilvánítás látszatának fenntartásával — valójában azonban a magasabb cél érdekében az államhatalom egész súlyának igénybevételével — bizonyos fokig erőszakos uton könnyítse.

Figyelembe véve, hogy ezek az angol és francia módok csak a belföldi cimlettulajdonosok szabad mérlegelési lehetőségét befolyásolják, a külföldiekre pedig közvetlenül nem gyakorolhatnak hatást, a bizonyíték ereje mégis csak megmarad: az eredeti szerződéses kötelezettségeket a nagy államok is eleddig szokatlan eszközökkel igyekeznek enyhíteni.

XV.

A népszövetségi kötvények angol védőbizottsága által a Népszövetséghez benyújtott emlékiratot a Times már ismertetett cikke többek között azzal a megjegyzéssel kísérte, hogy a népszövetségi kötvények különleges kielégítési jogát a rendezés előfeltételeként az adós és hitelezői csoportokkal el kell ismertetni.

Erre nézve érdekes véleményt nyilvánít a The Economist 1932. november 19.-i League loans című cikke, amely ebben a kérdésben hitelezői szemmel bírálván meg a különleges elbánási igény jogosultságát, arra a felfogásra jut, hogy a Népszövetségi kölcsönt alapjában véve ez a jog nem illeti meg.⁴⁷

⁴⁷ „A Népszövetség ajánlása a cimletek vásárlói számára annak idején három irányban jelentett biztosítékot: 1. A Népszövetség kijelentette, hogy saját szakértői megállapításából meggyőződött arról, hogy a szóbanforgó államok ujjaépítésére vonatkozó terv maradéktalan megvalósítás esetén a remélt cél elérésére alkalmas. 2. A Népszövetség vállalkozott arra, hogy saját megbízottja útján felügyeletet gyakorol abban az irányban, vajjon a kölcsönből befolyt tőkét az illető adós állam valóban a szakértők által helyesnek ítélt célra használja-e fel. 3. A Népszövetség az adós állam bizonyos adó, vám és egyéb jövedelmét zárolta a kölcsönszolgálat fedezetére. Mindezekon felül a kötvénytulajdonos bizonyos erkölcsi kötelezettséget velt felfedezni a Népszövetség ajánlásában; azaz, hogy a Népszövetség mindenkor gondoskodni fog arról, hogy esetleges nehézség bekövetkezésekor ezek a kölcsönök kivételes elbánáshoz jutnak“. „... A Népszövetség az első három pont-

Az adós állam szempontjából a különleges kielégítés iránt támasztott igénnyel szemben a következő meggondolások említhetők fel:

I. Éppen a Népszövetségnek, mint elismert erkölcsi testületnek kellene előljárnia a követendő példa szolgáltatásával oly módon, hogy méltányosságot tanúsít az önhibáján kívül késedelembe esett adós állam irányában. A példaadás értékét elveszíti, ha a többi hitelezők által elérhető eredményeket felülmúló követelésekkel áll elő.

II. A feltételezett magyar fizetési mérleg-többlet oly csekély, hogy egyes kölcsön csoportok előnyösebb kielégítésének többletét a többi hitelezői osztályok, tehát nem az adós ország viselné. Így pl. az átlagos 3% helyett az egyik csoport 5%-ot, a másik viszont csak 1—1.5%-ot kapna.

III. Az életrehívandó kötvényvédő egyesületek többsége tiltakozna az ilyen elbánás ellen. Különös mértékben vonatkoznék ez az Északamerikai Egyesül Államokra, ahol már az átutalási moratórium által kivételes elbánásban részesített

ban felsorolt tennivalóit rendben ellátta. A kölcsönöket eredeti céljukra használták fel. A Népszövetség vállalt köteleességét oly alaposan hajtotta végre, hogy amikor megbízott szakértői, a főbiztosok, Ausztriát és Magyarországot munkájuk befejeztével elhagyták, a két ország pénzügyeit és fizetőeszközét bátran össze lehetett hasonlítani bármelyik európai államéval. Annyi viszont igaz, hogy a Népszövetség ugyanugy, mint a nagy európai országok, semmit sem tett a kereskedelmi elzárkózás ellen. „Igényt tarthatnak a Népszövetségi kölcsönök különleges elbírálásra? Minden külföldi kölcsönkibocsátás két különféle irányú kockázatot rejt magában: azt a tervet, amin alapul, rosszul állították össze, vagy a tervet nem hajtották végre az előírásnak megfelelően. ezért a belőlük származó jövedelem a törlesztésre nem elég. A második kockázat az, hogy az adós belföldi gazdasági zavarok, vagy nemzetközi bajok miatt kötelezettségét nem teljesíti, beleértve esetleg a társadalmi összeomlás, vagy forradalom veszélyét is. A Népszövetség tagadhatatlanul kifejezett felelősséget vállalt e kockázatok első csoportja irányában és mindjárt hozzátehetjük: a felmentést megkapja, mert feladatát teljesítette. A kockázat második csoportját a kötvénytulajdonosnak magának kell viselnie. Hogy mennyire ez az igazság, onnan látható, hogy e kölcsönöknél a kötvényjegyzők megszerzése érdekében 7%-nál magasabb tényleges kamatozást kellett annakidején felajánlania az adósoknak. „... Bizonyos alapvető tények szem előtt tartandók. Az áruárak esése következtében a kölcsönrészletek terhe kb. megegyeszer akkora, mint amire az adós eredetileg számított. Az adós államok árukivitelét a gazdasági válság nemcsak értékben, de mennyiségben is nagymértékben visszaszorította. Ezek a tények nemzetközi okokból fakadnak, nem pedig a Népszövetség beruházási tanácsainak helytelenségéből, vagy a beruházási terv nem előírászerű végrehajtásából. A Népszövetségi tanács által a hitelezők összességének ajánlott egyességi módok ilyen körülmények között megszívlelendők. Ha a viszonyok javulnak majd, jobb kiegyezést lehet kötni. Az pedig nyilvánvaló, hogy a Népszövetségi kölcsönöknél egész Európára gyakorolt jótékony hatása állandó és érezhető. Több ország lakossága számos éven keresztül boldogabb viszonyok közé került és még mindig jobb helyzetben él, mint hogyha a Népszövetségi kölcsönöket nem vehette volna igénybe.“

Népszövetségi kölcsön is vitát és tiltakozást váltott ki. Megjegyzendő azonban, hogy ujabban az USA Népszövetségi kötvénybirtokosai is csatlakoztak az angol kötvényvédő egyesülethez.

IV. Megokolatlan osztályozással a magyar kötvénykibocsátók egy részét hitelképesség szempontjából hátrább helyezné, annak ellenére, hogy pl. a bankzáloglevelek belső értéke éppen a pénzüintézetek óvatos üzleti gyakorlatának hála, biztonság tekintetében kifogástalan. A pénzüintézeti kibocsátásokra értelmezett eme lefokozás annál károsabb lenne, mert a bankok külföldi megítélését éppen akkor ásná alá, amikor az újabb külföldi kölcsönök felvételének elvi kizárása mellett a magyar külkereskedelmi forgalom külföldi rövidlejáratu hitellel történő ellátása miatt fokozott szükség lesz a közvetítő magyar pénzüintézetek jó hírnevére és szabad mozgási lehetőségére.

XVI.

Belebocsátkozva az egyes kötvénycsoportoknál kínálgó tehermérséklő lehetőségek osztályozásába, több olyan szempont jelentkezik, amely anélkül, hogy ellentmondana az egyenlő elbírálás elvének, kisebb-nagyobb megkülönböztetéseket kínál.

A stresai tárgyalások az eladósodott közép- és kelet-európai államok adósságainál — eltekintve a rövidlejáratu tartozásoktól — nem mondják ki ugyan világosan, de mégis abból indulnak ki, hogy a szóbanforgó hosszulejáratu terhek kizárólag állami adósságokból állanak.⁴⁸ („Egyes országokban a hosszulejáratu kölcsönök nagyrésze, vagy teljes egésze közadósság. Ennélfogva a kérdésnek két vonatkozása áll fenn: egyrészt a költségvetési teherbíróképesség; másrészt pedig a külföldi fizetőeszköz átutalási képesség.“)

A helyzet valóban az, hogy Jugoszláviában, Romániában, Bulgáriában, Görögországban, de bizonyos fokig Ausztriában is, a hosszulejáratu tételek az állam, illetve állami intézmények kötelezettségeiből állanak. Magyarországon viszont a magánpénzüintézetek és iparvállalatok is adóssai a külföldnek: az egész külföldi hosszulejáratu eladósodásnak 14.9%-át alkotja az ilyen tétel. Az alanti vizsgálgóadás évégből a háboru utáni és háboru előtti terhek egyéni megítélésén kívül külön foglalkozik a magánadósságokkal is.

Az állami adósságoknál általában tekintetbe jöhetne a baseli „A“ és „B“ alappal létesítendő kiegyezés, olyképpen, hogy a két alap számára biztosított olasz, francia és angol, feltételhez nem kötött befizetések, beleértve azt az összeget is, amit a nevezett hatalmak külön a folyamatban volt cseh földbirtokkiszajátítással kapcsolatban ajánlottak fel, beszámi-

⁴⁸ Stresai tárgyalásokról szóló i. jegyzőkönyv 14. old.

tási módszer útján az államadósságok tőkekintlevőségének csökkentésére fordítanak. A magyar felperesek kellően megállapított követelésüknek megfelelő részét belföldi pénznemben kapnák meg. A megoldás elképzelhető úgy a jelzett hozzájárulás leszámított tőkéjének egy tételben történő kifizetése útján, mint oly kötelezettség elvállalása mellett, aminek alapján a külföldi résztvevő fél (az angol, francia és olasz államkincstár) évenként előre meghatározott összegű optáns kötvényt vásárol fel a nyílt piacon. Szóba kerülhetne itt az a megoldási mód is, hogy az Utódállamok belső viszonyai miatt a Magyar Államkincstárra hárult trianoni nyugdíjterhek kárpótlásaképpen a Caisse Commune-kölcsönök tőke- és kamatterhét a Magyar Királyságból levált Utódállamok vegyék át.

Ami magát a Caisse Commune értékeket illeti, addig míg a békeszerződésnek ez az igazságtalan adósságáthárító intézkedése hatályát nem veszti, átmenetileg két eltérő természetű lépés következhetne be:

I. Tekintve, hogy ezeknek a tételeknek kamatozása az ismertetett innsbrucki egyezmény értelmében az eredetinek nem egészen egyharmad részét (27—28, illetve 32%-a) teszi, szükséges lenne a tőketartozás névértékének megfelelő arányú csökkentése a tiszta kép elnyerése érdekében. Így a valóságos tőkeérték 805 millió pengőről 251 millió pengőre csökkenne.

II. Abban az esetben, ha a háboru utáni terhes kölcsönök kamatát enyhítenék a hitelezők, a Caisse Commune tételeknél azzal a különleges kívánsággal kellene fellépni, hogy a címleteket visszaható érvénnyel törlesztéses kölcsönnek minősítsék és ennek megfelelően az eddig járadékszerűen fizetett kötvénykamatoknak mintegy felével (85.3 millióból 43 millió pengő) szállítsák le a forgalomban levő címletek 251 millió pengő járadékszerű tőkeérték kb. 210 millióra.⁴⁹

Magyarország eképpen még mindig nagyobb áldozatot hozna háboru előtti kötelezettségeiért, mint pl. Csehszlovákia, amely közvetlenül a békeszerződés aláírása után egész alacsony áron vásárolta össze külföldön a reá jutó adósságrészt.

A C. C. tételekhez hasonló eljárás kínálkoznék a Déli Vasut adósságánál is, ahol az évi járadékszerű törlesztő részt kellene csökkenteni. Ugyanez vonatkozik a többi háboru előtti felértékelt államadósságra is.

⁴⁹ A párizsi és berlini tőzsde, a Caisse Commune felkérésére a múlt év végén felfüggesztette az osztrák és magyar Caisse Commune-kötvények jegyzését, mert meg akarja akadályozni azt, hogy a forgalomban levő címletek jugoszláv és magyar tulajdonosai kötvényük szelvényét külföldön válthassák be, ugyanakkor, amikor a két ország az esedékes annuitást az átutalási moratórium miatt nem utalja át. Ez a rendelkezés teljesen új helyzetet teremt, aminek keretében az összes érdekelt államok a jövőben esetleg egyedül saját honosaik kötvényigényét fogják kielégíteni, azaz a kibocsátás kifejezetten belső adóssággá alakul át.

A törvényhatósági kölcsönök sorában Budapest székesfővárosnak az ostendei egyezményben felértékelt kötelezettségei csoportjánál lenne megokolt, ha az egyenlő elbírálás elvénél fogva a háboru utáni, tényleges külföldi fizetőeszköz gyarapodást eredményezett kölcsöntételek enyhítésével egyidejűen itt is engedmény nyújtására bírná rá az adós a hitelezőket.

Ennek egyfelől a fontsterlingre szóló, de arany fontban, illetve svájci frankban fizetendő 1914. évi 4.5%-os kölcsöntétel tőkeértékének papirfontra szóló átalakításában (a tartozás értéke 175 millió pengőről kb. 113 millió pengőre csökkenne), másfelől pedig a járadékszerű adósságnak ugyancsak visszamenő hatállyal törlesztéses kölcsönné történő átalakításában, azaz az eddig fizetett kamatok (P 52 millió) egyharmadának (13 millió pengő) tőketörlesztéssé minősülő jóváírásában kellene jelentkeznie.

Ami a bankzálogleveleket illeti, itt tanácsos lenne elkülöníteni a külföldi fizetési hellyel ellátott címletek csoportját azoktól az eddigi vizsgálódások keretén különben kívülállott címletektől, amelyek nem zárt külföldi kibocsátás keretében találtak piacot, hanem amelyeket eredetileg tulnyomórészből a belföldi közönség körében helyeztek el és amelyeknek külföldi szelvénybeváltó helyeik nincsenek. Ez a második csoport voltaképpen nem vonható az átutalási moratórium soronkívüli visszafizetési, illetve sorsolási tilalmának hatálya alá, mert itt — belföldi elhelyezéssel állván szemben — nem foroghat fenn az az eset, hogy „kamatfizetésre nincs külföldi fizetőeszköze az országnak, de a külföldi leszakadt árfolyamon kapható adósságcímletek céljaira annál inkább” címmel komoly alappal bíró vád hangozzék el az ország ellen. Az ilyen címletek soronkívüli visszafizetési lehetőségével az egyenlő elbírálás elvén nem esne sérelem. Éppen e címletek belföldi jellege miatt a Brüning kormány 1931 december 8-i szükségrendelete mintájára rendeleti úton lehetne kimondani az alacsonyabb kamatozást. Erre remélhetően nem kell sornak kerülnie, ha az összes külföldi adósságtételek tekintetében sikerül a magyar álláspontot érvényre juttatni.

Az általános külföldi adósságrendezéssel egyidejűen, de annak keretén kívül a hosszulejáratu adósságok rendezendő végösszege a következőképpen alakulna:

Millió pengő	Ezidő szerint	Az előrendezés után
Caisse Commune adósságok . . .	805	210
Egyéb háboruelőtti államadósságok	268	268
Budapest székesfőváros (Ostendei)	233.3	158.3
Egyéb háb. el. és háb. utáni tételek	1241.3	1241.3
Jóvátétel	250	250
	2797.6	2127.6

Mindeddig az 1838 millió pengőnyi rövidlejáratu kölcsön kérdése⁵⁰ érdemileg kívül maradt a vizsgálódások keretén. Tekintve azonban, hogy a rövidlejáratu tételek nagyrésze, elsősorban az állam tartozásai, voltaképpen a hosszulejáratu kölcsönlehetőségek hiánya miatt előállott szükség-szerűségből kerültek rövidlejáratu alakban az országba, továbbá, mert a végleges rendezés az árutartozásoktól és az egyes kereskedelmi és ipari tételektől is eltekintve, a mai körülmények között csak konvertálás útján lehetséges, ezt a tárgykört is be kell vonni a hosszulejáratu kölcsönök csoportjába.

Az 1838 millió pengőből pótlólagos árukivitel (zusätzliche Export) segítségével és a remélhetően fellendülő idegenforgalom (zárt pengőkövetelésekre szóló idegenforgalmi hitlevelek) útján kiemelhető az a kb. 710 millió pengő, amely az ipar és kereskedelem tartozásaira esik, továbbá a fentmaradó 1130 millióból még kb. 120 millió pengő, amely román, jugoszláv és osztrák hitelezők járandósága és amely természeténél fogva remélhetően ugyancsak az áruforgalom keretében egyenlíthető ki.

A fentmaradó kb. 1 milliárd pengő rövidlejáratu hitel jellegének megváltoztatásánál a vezető szempont az lenne, hogy az a gyakorlatban bekövetkezett tényleges helyzetet visszatükrözze. Az érdekelt hitelezőkben máris hajlandóság jelentkezik az ilyen rendezés iránt. Az 1932. évi Német Hitelrögzítő Egyezmény záradéka (u. n. Schweizer Klausel) a német adós által márkában teljesített tőketörlesztés felhasználása tekintetében úgy rendelkezett, hogy a Reichsbank hozzájárulásával a külföldi hitelező ezt a szabad követelését közzéplejáratu (5—8 éves) újabb németországi kölcsönök folyósítására fordíthatja. Az 1933 januárjában megindult meghosszabbító tárgyalások ennek a lehetőségnek még szélesebb körben biztosíthatnak szerepet, mert:

„... a külföldi hitelezők belátják, hogy az egyes tételek lejáratának meghosszabbításakor kézhezvett kereskedelmi váltók, elfogadványok csak névleg alkotják a rövidlejáratu hitelellátás eszközét, a valószínűségben hosszulejáratura lekötött követelést testesítenek meg és így nem elleneznék, ha forma szerint is törlesztéses kölcsönkötvényt kapnának, amelynek forgalomképességét a Német Állam és a hitelező állam kormányai szavatossági záradékkal fokoznák.”⁵¹

Uruguay Köztársaság magánbankjai 1932 október elején felajánlották már külföldi rövidlejáratu hitelezőiknek, hogy idegen pénznemre kiállított hosszulejáratu kötvényt adnak tartozásuk fejében.⁵²

⁵⁰ Dr. Szigeti Gyula és dr. Walder Gyula i. m.

⁵¹ Berliner Tagblatt 1932 december 1. és december 2. szám.

⁵² Frankfurter Zeitung 1932 okt. 11. szám.

A magyar pénzüzetek külföldi hitelezőinek juttatott korábbi magas kamatok többlete a rövidlejáratu tételeknél annál könnyebben felhasználható érvelés gyanánt, mert a mai, „befagyott“ követelés tulajdonosa személy szerint bizonyíthatóan azonos azzal, aki a korábbi összeköttetés folyamán a jó idők hasznát teljes mértékben élvezte.⁵³ (A kötvények esetében, értékpapírról lévén szó, ez az elv nem érvényesülhet ilyen tisztán. Megtörténhet ugyanis, hogy valamely személy hét éven át élvezte a magas kamatokat, de 1931-ben még magas árfolyamon tulajdonított birtokán; viszont az új tulajdonos, aki még egyszer sem kapott szelvényjövedelmet, most súlyos áldozatot hozhat.)

Az általános rendezés keretében:

2128 millió pengő hosszulejáratu és

1000 millió pengő rövidlejáratu

összesen: 3128 millió pengő adósság tartozna.

XVII.

Ebből a mintegy 3130 millió pengőből remélhetően sikerülni fog mindenekelőtt a 250 millió pengős jóvátételi tehertől olyképpen mentesíteni az országot, hogy a békeszerződés folytán megduzzadt magyar nyugdíjterhek tekintetbevételével, illetve az Utódállamokra történendő áthárítása mellett az optáns felperesek a Hágai Egyezményben biztosított járandóságukat belföldi pénznemben kapják meg.

Ennél a pontnál ki kell még térni arra a tényre, hogy a lausannei tárgyalásokon elvben máris törölték a német jóvátételi terheket, ami az ennek megakadályozása iránt érvényesült politikai gátlások figyelembevételével Magyarországnak jogcímét kínál fel a jóvátételi terhek hasonló természetű törlési igényéhez. Sőt, figyelemmel a német és magyar jóvátétel közötti arányra, továbbá a magyar Békeszerződés által okozott összehasonlíthatatlanul hátrányos gazdasági helyzetre, olyan engedményeket kívánhat meg az ország, amelynek felhasználásával magánadósságait (hosszulejáratu állami és magántartozások) is csökkentheti.⁵⁴

A teherkönnyítésre vonatkozó bármiféle természetű javaslat súlyát csak emelné, sőt a rendezésnek előfeltétele az,

⁵³ A Magyar Gazdaságkutató Intézet (10. szám 25. old.) szerint

	Magy. Pénzüzeteknek ajánlott három havi \$ és £ hitelek kamatlába		Londonban 3 havi bankelfogadvány kamatlába	New-Yorkban
1929 IV/23	7.5%	7 ¹ / ₃ %	5 ¹ / ₈ %	5 ⁵ / ₈ %
1929 XI/23	6 ¹ / ₄ %	6 ⁵ / ₈ %	4 ³¹ / ₃₂ %	3 ⁷ / ₃ %
1930 V/7	4%	3 ⁷ / ₃	2 ¹ / ₈ %	2 ³ / ₄ %

⁵⁴ V. ö. Kádár Gusztáv cikke a Pesti Tőzsde 1932 okt. 27. sz.-ban.

hogy a tervezetet a Népszövetség, vagy Nemzetközi Fizetések Bankja közvetítésével és erkölcsi támogatásával felszerelve terjessze a magyar adósok egyeteme az egyes országokbeli hitelezői érdekeltségek elé. Jóllehet, a külföldi adósságok fent jelzett része kimondottan magántestületek kötelezettségeire esik, a kormány kezdeményező szerepköre erre a csoportra nézve is illetékes a gazdasági lehetetlenülés fennforgása folytán.⁵⁵

Az már más kérdés, vajjon a Népszövetség által jóváhagyott irányelveken elindulva, a Stresai Határozatok értelmében egyedül illetékes kötvényvédő szervezetekkel az állam és az egyes magánadós egyedek külön tárgyalások keretében állapodnának meg az ország teljesítőképességére támaszkodó gyakorlati megvalósítás, nevezetesen a kötvénytulajdonosok többsége hozzájárulásának megszerzése tárgyában.

A tőketartozás összegszerű csökkentésének tényleges keresztülvitele, azaz a cimletek névértékének lebélyegzése a már fentebb említett aggodalmak miatt oly súlyos ellenállást válthatna ki a hitelezői csoportokból, hogy legalábbis meggondolandó, vajjon észszerű eljárás-e számunkra az, hogy a rendezés eme részéhez ragaszkodjunk. Igaz, a Dettes Ottomane példája nagy vonzerőt jelenthet a tőkeleszállítás mellett, azonban kérdéses, vajjon más, már ugyancsak járt ut kevesebb zökkenővel nem vezet-e el ugyancsak a célhoz.

Kállay Tibor ny. pénzügyminiszter már a múlt év első napjaiban felvetette azt az eszmét, amely szerint a Caisse Commune terhek rendezésének példájára kellene a kiutat megtalálnia az országnak. Ezt a javaslatát 1932 novemberében újólág megismételte⁵⁶ és úgy látszik, a magyar viszonyokra megokolt különleges engedmények az általa felvetett módszer szerkezete mellett ölthetnék határozott sikerreményét.

Hasonló természetű kibontakozási tervet tartalmaz gróf Bethlen István 1932 május 4.-i képviselőházi beszéde, amelynek keretében azt ajánlja, hogy ha a hitelezőket záros határidőn belül nem lehet arra rábírni, hogy a kamatokat az eddigi felére mérsékelhesse az ország, úgy egyoldalú intézkedéssel kell ezt az elkerülhetetlen módosítást hatályba lép-

⁵⁵ Erre azért is szükség lenne, nehogy egyes adósok hamis becsvágytól vezettetve az ország jövőbeni fizetési mérlegének teherbíróképességét meghaladóan terhes egyezségeket vállaljanak. Sajnálatos, hogy Budapest székesfőváros a háborúelőtti, u. n. „Ostendei“ kötvényadóssága tárgyában tett egyességi ajánlatában nemcsak hogy kamatengedményt nem ért el, de hajlandónak nyilatkozott 10%-kal magasabb névértékű „Funding“ kötvényt kiszolgáltatni a fizetetlenül maradt szelvények ellenében.

⁵⁶ Ungarischer Volkswirt 1932 nov. szám.

tetni. Addig is, amíg a fizetési mérleg megfelelő fedezetet nem nyújt, ezt a mérsékelt kamatot sem utalja át az ország, hanem a tőketartozáshoz csatolja.

Miután mindkét javaslat tág körökben mozog, szükségesnek látszik a kapcsolódó körülmények részleteinek taglalása.

A *Caisse Commune* esetében tulnyomórészt járadékadósságokkal foglalkoztak a tárgyaló felek, a jelen esetben viszont törlesztéses kölcsönök rendezésének szükségessége áll előtérben. A román és német kölcsönszerződések újabb módosításánál az az irányzat érvényesült, hogy esetleges kamatenyhítés mellett a tőketörlesztési kötelezettség alól átmeneti időre mentesül az adós. Kérdés viszont, vajjon a hitelező, vagy az adós szempontjából kívánatos-e az, hogy a törlesztéses kölcsönök járadékadósságok természetét vegyék fel. *Argentina* az eddigi tervezetekből ítélve, valószínűleg közép-utat foglal el ebben a kérdésben. Anélkül, hogy a tőketörlesztést felfüggesztené, vagy a törlesztési határidő meghosszabbítását kérné, a mai kamatok épségben tartása mellett új törlesztési tervet akar felállítani, amelynek kiinduló alapja nem az eredetileg felvett kölcsön névértéke, hanem a mai kötvénykintlevőség lenne.

Ilyenmódon *Argentina* az idei és jövő évben kb. annyit takarít meg, mint amennyit a tőketörlesztés felfüggesztése jelentene, mert a kölcsöntörlesztési tervezet természetesen azon az alapon épül fel, hogy az első évi kölcsönszolgálati rész tulnyomó arányban kamatokra esik és csak elenyésző összeg jut a tőketörlesztés céljára.⁵⁷

XVIII.

A hitelező felfogása általában véve az lehet, hogy a követelés épségének, valóságos értékének bizonyítéka éppen a tőketörlesztés tovább-folytatódásában testesül meg, hiszen a hosszulejáratú tőkebefektetés lényeges biztonsági eleme — az élő követelési jog — éppen a rendszeres törlesztés menetében fejeződik ki.

Ismert tény a moratóriumok tanulságaiból, hogy ha a rendelkezés az esedékes kamatok pontos továbbfizetését ki is mondja, a hitelező követelése sokat veszít eszmei értékéből. A járadékszerű értékpapírok árfolyama ezenfelül tisztán a hozadék mérvéhez igazodik, ami, tekintetbe véve a hitelezőknek a magyar kölcsönök esetében különben is hozandó áldozatát, számukra újabb veszteséget okozna, mert így elesnének a sorsolás helyetti visszavásárlás által előidézendő kereslet árfolyamszabályozó befolyásától is.

⁵⁷ Frankfurter Zeitung 1932 dec. 16. szám

Az adós oldaláról nézve sem kívánatos az évről-évre változatlan szinten maradó tőketartozás, hiszen ennek hatása bizonyos fokig azonos lehet az elvileg elítélt újabb külföldi kölcsönfelvétel következményeivel. Az elmaradó tőketörlesztés egyértelmű azzal, hogy a különbözeti összeg után is lerovandó a kamat. Hatása ugyanolyan, mintha a tőketörlesztés céljára mindig újabb külföldi kölcsönt vállalna magára az adós.

A tőketörlesztés fenntartása mellett megnyilatkozó másik adósszempont elvileg talán kevésbé megalapozott, fontossága azonban szintugy figyelmet érdemel: amikor lehetőség kínálkozik arra, hogy a külföldi adósságok szolgálata a kereskedelmi mérleg áruforgalmi többletéhez igazodjék, észszerű, ha ebbe a keretbe belevonni szándékszik az adós a tőketörlesztést is, — mert ha ehhez nem ragaszkodik, vagy arról lemondani kényszerül, — a jelzett keretet a hitelező teljes egészében a valamivel magasabb kamatfizetés céljára veszi igénybe.

Ezen az utvonalon továbbhaladva, a tervezetbe fel lehetne venni a kölcsönszerződések tőketörlesztésre irányuló előírásainak módosítását is. Általános az a kívánság, hogy a kötvények törlesztési ideje a 90 éves belga állami díjas kölcsön, vagy a 75 éves francia Crédit National mintájára 60—70 évre hosszabbodjék meg. A Stresai Tárgyalások jegyzőkönyve erre nézve közli, hogy az egyes delegátusok „arra is rámutattak, hogy bizonyos esetekben a jelenlegi terhek észrevehető könnyítését jelentené a tőketörlesztési részletek csekély módosítása“.

Ha a cimletek mai árfolyama névértéken, vagy ahhoz közelállana, ennek a nézetnek a figyelemreméltatása talán indokolt lehetne. A mai alacsony árfolyamok mellett azonban érdemes itt is megfontolni, valóban haszonnal jár-e, ha a hitelezőktől a kölcsön tartamának meghosszabbítását kéri az adós. Célszerűbbnek látszik a szerződéseknek oly szellemű módosítása, aminek alapján minden kölcsönnél egyöntetűen a nyílt piaci visszavásárlás lehetőségét mondják ki a törlesztés módjaként. Így a tőkeleszállítással szemben táplált aggodalom okának megszüntetése mellett az alacsony árfolyamok előnyét az adós nemcsak hogy élvezhetné, de adott esetben soronkívüli visszavásárlással a tervszerű tőkehátralékot is kevesbíthetné. A hitelezők között szereplő, nyereszkeskedésre alakult vállalatok is megtalálnák számításukat, mert mérlegükben továbbra is névértéken szerepeltethetnék kötvénybirtokukat mindaddig, míg tartalékolások, vagy egyéb vagyongyarapító események segítségével eléggé meg nem erősödnek ahhoz, hogy magyar kötvénykészletüket a nyílt piacon értékesíthessék és az elszenvedett veszteséget leírják.

Csökkentené ennek az elgondolásnak értékét, ha a

netalán bekövetkezhető erős kötvényárfolyamjavulás következményét eleve enyhítendő, az eredeti szerződéseket az adós olymódon akarná módosítani, hogy a sorsolás ne névértéken, hanem az áruárak esését szerény mértékben visszatükröző 70-es vagy 75-ös árfolyamon mehessen végbe. Habár az új, alacsony kamat az eredeti névérték után számíttatnék, hatása lényegében azonos lenne a bevallottan tőkeleszállítást indítványozó javaslattal, amely valamennyi kölcsöncimlet névértékét az eddig fizetett kamatok felével (kb. 320 millió pengő) kívánja csökkenteni azon a cimen, hogy a múltban lerótt túl magas kamatterhek fele tőketörlesztésnek minősítendő. (A s 100 névértékű cimlet új névértéke 70—75 s, azaz a mai alacsony árfolyam 2—3-szorosa lenne.)

A két utóbbi módszer világos félreérthetlenséggel törné át a tőkehátralék épségbenmaradásának — a valóságban burkolt adósságleszállítás — elvét. Mindenesetre hasznos lenne, ha oly rugalmas megoldási módot lehetne találni, ami a névérték alatti sorsolás biztosítékát nyújtaná a cimletek nem kívánatos, tulzott árfolyamdrágulása ellen.

Nagyjából ezek volnának azok az irányelvek, amelyek a Caisse Commune értékek rendezési módszerének követésénél a változott körülményeknek megfelelően tekintetbe veendőek lennének.

XIX.

A megoldás tekintetében felmerült tervek közül figyelemreméltó még Hantos Elemér javaslata, amely⁵⁸ abból indulva ki, hogy az adósságterheket mérsékelni kell, azt ajánlja, hogy a

„jó adósok egyéni úton kezdjenek tárgyalni hitelezőikkel és ha záros határidőn belül megegyezésre nem jutnak, az egyes adósságcsoportokat egyetemesen kell rendezni . . .” A stresai tárgyalások által szükségesnek ítélt és külön tanácskozás anyagát képező „Valutastabilizációs Alap” olyképpen bevonását javasolja, hogy az adós államok jegybankjainak ez az alap aranykölcsönöket nyújtson a külföldi kölcsönök szolgálatának céljára. Az alap a hitelező államok által folyósítandó, meghatározatlan időre — valószínűen közép lejáratra — nyújtott hitelek az adós államok fizetési viszonyainak meggyógyulása után utalná vissza az illető hitelezői állam jegybankjának.

A tervvel szemben a következő észrevételek támaszthatók: 1. az adósságrendező tárgyalásokat úgy kell elképzelni, hogy a hitelezőket a kötvényadósok egyénenként felkérlik a szerződésmódosító javaslat feltételeinek elfogadására. Ezek a feltételek a belső adós helyzetre való tekintet nélkül egyöntetűek. Jó és rossz adós közötti megkülönböztetésnek, legalább is egyelőre, helye nem lehet. Hitelezői oldalról éppen a

⁵⁸ Prager Tagblatt 1932 okt. 20. szám.

jó és rossz adós közötti megkülönböztetést kívánják, amivel szemben az adós állam álláspontja az, hogy a kölcsönt igénybevevett adós a jegybank csekély aranykészlete folytán az eredeti szerződést akkor sem teljesítheti, ha belföldi pénznemben az esedékesség megfizetésére történetesen képes lenne.

2. Hasonlóképpen megfontolandó a Jegybank aranykészletének olymódon javasolt frissítése is, hogy a „Valutastabilizációs Alap“ folyósítson számára rövidlejáratú hitelek. Ez ugyanis lényegében nem lenne egyéb, mint az adós államnak adandó, a régi kötelezettség teljesítésének elősegítését hivatott újabb kölcsön, azaz ugyanaz, ami az elmúlt évtizedben évről-évre végbement és amely gyakorlat végül a mai, széles rendezést igénylő válsághoz vezetett. Ebben a tekintetben nem sokat változtat a lényegen az, hogy az alap nem készpénztámogatást nyújtana, hanem forgatmányával látná el az adós fél fizetés helyett kiállítandó adósleveleit. A kötvénybirtokosok nyílt piaci értékesítés céljára a szelvények, illetve kisorsolt címletek fejében készpénz helyett ilyen utalványokat kapnának az esedékességkor.

Ámbár a javaslat a terhek csökkentésének fontosságát elismeri, az átutalási moratórium által teremtett helyzetet csak a hitelező pillanatnyi érdekei szempontjából orvosolja (a hitelező megkapja a szelvény ellenértékét), ugyanis az adós állam felé nem javasol intézkedést a lejárt kötelezettségek felgyülemelésének megakadályozására, ugyanakkor, amikor az adós jegybank egyelőre az esedékes kamat- és tőketörlesztés 1—1 évi fedezetére szükséges külföldi pénzmenynyiséget sem bírja évente előteremteni.

A terv ezenkívül feladja azt az elvet, hogy a rendezés kétoldali hatálybalépése, az átutalások felvétele, sorrendben csak követheti, de magától értetődően meg nem előzheti a kereskedelmi mérleg rendbehozatalát.

Több tervezet a pótlólagos árukivitel (zusätzliche Export) eszközét indítványozza a küladósságok rendezésére. A mai alacsony kötvényárfolyamok révén mintegy jutalmazni, serkenteni kívánják az árukivitelt, olymódon, hogy akár a termelő, akár pedig az árukivitelt valójában lebonyolító közvetítő kereskedelem a külföldi piacokon alacsonyabb eladási árakkal jelentkezhesen. Az így elért látszólagos áruforgalmi veszteséget bőségesen fedezné az alacsony árfolyamon külföldön beszerzendő, vagy áruellenérték gyanánt elfogadandó kötvénycímlet illetve szelvény itthoni névérték-szerű beválthatósága.

Mint látható volt, a hosszulejáratu külföldi adósságok névértéke, a jóvátételt nem számítva, kb. 2550 millió pengő. Feltételezve, hogy a külföldi tőzsdei kötvényjegyzések a névértéknek nagy átlagban csak 30—35 százalékát képviselik, az

egész rendezéshez 770—900 millió pengő értékű külföldi fizetőeszközre lenne szükség.

Ez az összeg természetesen a mai, erőtlen kereslet melletti alacsony tőzsdei árfolyamok alapján kiszámított ellenértéket jelenti és nem számol a rendszeres felvásárlásból folyó erősebb kereslettel, a külföldi árfolyamok erősödésével. Ugyancsak nem számol azzal sem, hogy pótlólagos árukivitel esetében a világpiaci áraknál olcsóbban kell az illető árucikket forgalomba bocsátani, úgy, hogy a megjelölt 770—900 millió pengő külföldi pénzeszköz előteremtéséhez valójában 900—1100 millió pengő értékű magyar árucikk kiszállítására kellene sornak kerülnie, feltételezve, hogy időközben a kötvényárfolyamok a kereslet ellenére is a mai szinten maradnak.

A pótlólagos árukivitel két akadály: I. a Hitelrögzítő Egyezmények és az átutalási moratórium hitelezői eleve eleneznek minden oly módozatot, amely csökkenti a jegybankhoz kerülhető külföldi követeléseket. II. Az 1932. évi egész árukivitelértéke kb. 300 millió pengő és ennek az összegnek kb. négyszeresét kellene az országnak oly árucikkekben kiszállítania, amelyekre nézve a devizabeszolgáltatási rendelkezések éppen azért nem vonatkoznak, mert eddig külföldön nem találtak piacot.⁵⁹

E módszernek magángazdasági — kereseti — szempontból lehetnek előnyös oldalai és egyes csoportoknál alkalmazá-

⁵⁹ A legutóbbi év folyamán külföldről hazaáramlott kötvénycimletek ügye azért figyelemreméltó, mert ez nem jelentette feltétlenül a külföldi fizetési korlátozások kijátszását. Az átutalási moratórium fennállása óta több esetben Magyarország szemére vetették, hogy a kamat-esedékességeket a jegybank nem bírja átutalni, mégis az tapasztalható a külföldi piacokon, hogy az alacsony árfolyamok felhasználásával, magyar számlára jelentékeny vásárlások mennek végbe. Itt hivatkozni lehet az 1931/4950. sz. rendelet 5. §-ának rendelkezésére, amelynek értelmében mindazok, akik 1931 szeptember és októberében a tulajdonukat képezett külföldi pénzkészlet felét kölcsönképpen a kincstárnak rendelkezésre bocsátották, a Nemzeti Bank felajánlotta a készletük másik felerésze felett gyakorolható szabad rendelkezési jogot. Ez a szabadon felhasználható összeg kb. 6 millió pengő lehet, aminek mikénti igénybevétele tekintetében a Nemzeti Banknak nincs illetékessége, tehát törvényes alapon állva, meg sem akadályozhatja e készletnek jövedelmező külföldi kötvényvisszavásárlásra irányuló felhasználását. A külföldi hitelezők egyetemére nézve sem lehet hátrányos, ha az oly csoportoknál, ahol a kibocsátó szerv és a végső adós személye nem azonos, a soronkívüli visszafizetések emelkednek. Éppen ellentétben a Hambros Bank—Magyar Földhitelintézet tárgyaláson kialakult hitelezői felfogással, amely szerint a soronkívüli visszafizetések lehetőségével a különben is hitelképes adósok élnének elsősorban és így a forgalomban maradó címletek fedezete mind silányabb lenne, a valóság az, hogy a kevésbé jó adósanyag részesedése hanyatlana. A fizetési késedelembe esett földbirtokokat új vásárlók szereznék meg az alacsony záloglevélárfolyamok által kínált előnyös feltételek miatt. A forgalomban maradó záloglevelek fedezetéül szolgáló földbirtokok átlagos adósi minősége így éppen ellenkezőképpen, javulna.

suk az adós számára előnyt nyújthat, egyetemes megoldásként azonban a mai adottságok mellett nem jöhet számításba.

Pósch Gyula, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár ügyvezető igazgatójának javaslata, amely az egyoldalú intézkedést sürgető kívánságokra mintegy válaszként jelent meg,⁶⁰ azt ajánlja, hogy a már esedékessé vált, de idegen pénznemben beváltatlanul maradt szelvényeket és kisorsolt kötvénycimleteket egyes árucikkek külföldi értékesítésénél az áru értékének 5—100%-a erejéig az ügyletet létrehozó fél idegen fizetőeszköz helyett szolgáltatthassa be a Magyar Nemzeti Banknak, miáltal a Külföldi Hitelezők Alapja mintegy pénzellátó szervként működne a belföldi termelés érdekében.

Erre a javaslatra nézve megjegyezhető, hogy, mint fentebb kifejezésre jutott, megfelelő mennyiségű pótlólagos kiviteli árucikk hiányában nem jelenthet még ideiglenes megoldást sem. Végleges rendezési tervként annál kevésbé fogadható el, mert a magyar végső adósoknak természetesen továbbra is az eddigi kamat- és törlesztési terhet kellene a Külföldi Hitelezők Alapjába befizetniük. A kérdésnek az adóst érdeklő részét tehát érintetlenül hagyja és ha az adós által fizetendő kölcsön-szolgálat csökkentésére határoznánk el magunkat, akkor itt is ugyanugy először a külföldi hitelezőkhöz kellene fordulni beleegyezés elnyerése végett, mint a kétoldalú megegyezést hirdető többi terv esetében.

Koós Zoltán, a Magyar Földhitelintézet vezérigazgatójának javaslata: három évi átmeneti időre a tőketörlesztés felfüggesztendő, a kamat felét a tőketartozáshoz kellene csatolni. Készpénzben a névértékszerű kamatnak csak $\frac{1}{4}$ részét fizesse az ország, a másik 25%-ot engedje el a hitelező, mert ennyivel emelkedett a pénz vásárlóereje a kölcsönök felvétele óta.

Ez a terv nem nyújtana végleges rendezést, mert eltekintve attól, hogy növelné a fennmaradó adósságot, ami ellen alapvető kifogás merülhet fel — lényegében az ország teherbíróképességét meghaladó jövőbeni szolgáltatást állandósítana.

Felmerült az a terv is, hogy a Külföldi Hitelezők Alapja által kezelt tőkét a kötvényvédő egyesületek ingatlanok (bérház és földbirtok) vásárlására fordítsák. Ez a módszer csak bonyolódottabbá tenné a majdani rendezést a felgyülemelő bér és egyéb jövedelmek miatt.

XX.

Feltételezve, hogy sikerülne a font sterlingre szóló adósságok mai árfolyamát az angol viszonylatban fennálló tartozásoknál előfordulható legmagasabb elszámolási egység gyanánt

⁶⁰ Pester Lloyd 1932 okt. 7. szám.

elfogadtatni, az összes hosszulejáratu adósság (a jóvátételi teher figyelmen kívül hagyásával) 2880 millió pengő lenne.

A Békeszerződés módosításából és a magyar kiviteli felesleg értékesítési lehetőségének javításából származó vélt külkereskedelmi felesleg a legjobb esetben mintegy 80 millió pengő lehet.

A 7 és 7.5%-os bankzálogleveleknek nagyobb ellentállás felidézése nélkül 5%-ra leszállított kamatozásával szemben a jelzett árukiviteli többlet legfeljebb 2.5%-os átlagos kamatfizetésre és hozzávetőleg 1%-os évi, névértéken végrehajtandó tőketörlesztésre elegendő. Ezen a körön belül mindenestre valamennyi kötvénytulajdonosnak együttes mértékben kellene viselnie az áldozatokat.⁶¹ (Az alacsony, 4—5%-os cimletek kamatozását az eredetinek oly hányadára kellene leszállítani, mint ami a 7.5%-ról a 2.5%-ra történő leszállítás folytán adódik.)

Az áldozat nagy, azonban nem erősebb, mint ami a Caisse Commune-értékek annakidején megvalósított rendezésénél fordult elő. A kamatveszteség ténye mellett nem megvetendő kárpótlást nyújthat a tőkekövetelés elvi épségben maradása és az eddigi bizonytalan helyzetet felcserélő biztató kilátások is.

A gazdasági lehetetlenülés kényszerítő hatásának nyomatékos kifejezésére a Népszövetség, Nemzetközi Fizetések Bankja és a hitelezői érdekeltségek előtt az ország becsületes adósi mivoltának alátámasztására a módosított szerződéseket javulási záradékkal kellene ellátni, amelynek értéke abban állana, hogy nagyobb időközönként pártatlan nemzetközi szakértő testület vizsgálná meg az ország helyzetét, vajjon a javulás mértéke olyan-e, hogy az ideiglenesen enyhített terhek szigorítása zökkenő nélkül megvalósítható.

Gyakorlatilag ilyen módon lehetne a stresai tárgyalás által előfeltételül kikötött „ideiglenes jelleget” keresztülvinni. A Határozatok 8. §-a kimondja ugyanis: „ha a kiegyezés szükségesnek látszik, az lényegében ideiglenes jellegű legyen, számításba véve az általános jelenségek ezidőszerinti helyzetét”, „... mert lehetséges, hogy a világkereskedelem most a feléledés előestéjén áll”.

*

Külön megvitatandó kérdésesoportot alkot a hitelezői engedményeknek a belföldi végső adósokra történő áthárítása. Elvileg nem tanácsos a rendezés eme részletének a külföldi tárgyalások eredményes befejezése előtti felvetése, mert a tárgykör belső politikai felülete végeláthatatlan pörpatvar magját

⁶¹ Lényegtelen az adós szemszögéből, hogy Svájcban máris akadnak hangok, amelyek az adós államok által kimunkálendő fizetési mérlegfelesleget nem egyenlő arányban akarják a hitelezők között felosztani, hanem aszerint, amint könnyelmű, vagy komolyabb tételről lenne szó, a részesedés alacsonyabb, vagy magasabb legyen. (Neue Zürcher Zeitung 1932 nov. 1-i szám.)

híntené el, amelynek zaja nem kívánatos módon gyengítené azt a magyar álláspontot, hogy a rendezés elsősorban a fizetési mérleg egyensúlyba hozatalát célozza. Irányadóul szolgál a záloglevélkölsönöknél már folyamatba tett új gyakorlat megokolásaként közzétett félhivatalos nyilatkozat, amely a mezőgazdasági ingatlanok és a bérháztulajdonosok közötti megkülönböztetés okait taglalja. A nyilatkozat szerint „habár a könnyítésekben kivétel nélkül minden adóosztály részeltetendő, az áthárítás mértéke tekintetében megkülönböztetés szükséges a válság folytán segítségre jobban rászorult egyes adóscsoportok között“.

Az adósok befizetéséből ilyenképpen előállható különbözetek mikénti felhasználása iránt megszívlelendő javaslatot nyújt dr. Nyulászi János,⁶² aki azt ajánlja, hogy e felesleg felhasználásával kellene támogatást nyújtani egyes oly kötvénybirtokos-intézményeknek, amelyek fennmaradása éppen a címletek jövedelmezőségétől függ.

Annak eldöntése, vajjon a rendezés végrehajtása után a külföldi fizetőeszközök forgalmának korlátozása érvényben maradjon-e, ugyancsak megoszló véleményeket felidéző kérdés, mert a hitelezők legnagyobb hányada, különösképpen angolok, az eddigi előjelek szerint éppen azért sürgetik a rendezést és éppen ezért hajlanak az áldozatokra, hogy ezen a réven a szabad árucseré megindulhasson. Mindössze azt kívánják, hogy úgy az adós államok, mint saját pénzkölcsönző szerveik a jövőben központi nyilvántartás segítségével szabályozzák az egyes adósegyedek és államok kölcsönigényeit.

Előrebocsátván, hogy a rendezés tényéből önként következne az, hogy a különféle utakon visszaáramló kötvénycímleteket tervszerű, vagy soronkívüli visszafizetésekre akadálytalanul használhassa fel tulajdonosa, nem tévesztendő szem elől az a tény, hogy Magyarország fizetési mérlege az elképzelhető legjobb esetben is csak akkor biztosíthatja a kölcsönök mérsékelt kamat- és tőkeszolgáltatát, ha a másodlagos szükségletek által támasztott igények kielégítésének a külföldi fizetési forgalom központi kezelése révén a Jegybank gátat vet. Ellenkező esetben újabb nehézségek támadhatnak, amelyek nem utolsósorban friss külföldi kölcsöntőkék igénybevételére vezethetnének.

*

Akkor, amikor a rövidlejáratu hitelek meghosszabbításával foglalkozó Hitelrögzítő Tárgyalásokon a kevésbé fontos részletek felett is néha hetekig tartó viták folynak, talán túlzottnak tűnnek fel azok a kívánságok, amelyek a fentiekből

⁶² Pesti Tőzsde 1932 nov. 3. szám.

következően rendkívül súlyos áldozatokat kívánnak hitelezőink egyetemétől. Közgazdaságunknak mégis bizakodással kell a jövőbe néznie, hiszen a körülmények kényszerítő voltánál fogva ma ezeket az áldozatokat, ha nem is bevallottan, a hitelezők sokkal nagyobb mértékben kénytelenek tudomásul venni és elszenvedni, mint amennyit az egyetemes rendezés kíván tőlük.

Ladányi Dezső.

Közlemények.

A pénzdynamikai irány s a mechanikai analógiák.

A pénzelméleti irodalomnak van egy újabb ága, mely a „pénzdynamikai irány“ elnevezéssel jelölhető meg. A pénzdynamika megalapítójának, „Geldzins und Güterpreise“ című 1898-ban megjelent munkája alapján, *Knut Wicksell* tekinthető; az irány legkiválóbb továbbfejlesztői: David Kinley, E. W. Kemmerer, Irving Fisher, Gustav Cassel, Luigi Amoroso, J. M. Keynes, D. H. Robertson, Albert Hahn, R. G. Hawtrey, François Divisia, Jacques Rueff. A pénzdynamikai elméletek körében a matematikai eljárásokon kívül, több-kevesebb szerep jut a mechanikai megfontolásoknak is. A mechanikai vonatkozásoknak, a csupán szórványosan jelentkező mechanikai képzetektől a rendszeresen kidolgozott mechanikai analógiákig, számos változatával találkozunk. „A kinetikai pénzelmélet rövid alapvetése“ című tanulmányában¹ jelen sorok írója is kísérletet tett a pénzelmélet mechanikai megalapozására. A pénzelméletet, mintegy a pénzmozgások elméleteként kívántuk fogalmazni, rámutatván arra, hogy e tömegmozgalmat, a kinetikai gázelmélet analógiájára, a nagy számok törvényeinek segítségével lehetne mechanikai alakban leírni. Utaltunk arra is, hogy a gáztörvényekkel a matematikai analogia bizonyos mértékig tényleg kimutatható s a gázanalogia nyomán kísérletet tettünk a pénzdynamikai folyamatok fizikai érzékeltetése tekintetében is.

Jelen tanulmányunk célja a pénzdynamikai elméletekben szereplő fontosabb mechanikai szempontok rövid áttekintése s ez utóbbiaknak különösen saját mechanikai előfeltevéseinkkel való egybevetése.

A mechanikai vonatkozások ismertetését *Irving Fisherrel* kezdhetjük. Irving Fisher alapvető pénzelméleti munkájából a kinetikai gázelméletre vonatkozó részletet kívánjuk kiragadni.² a kinetikai gázelméletnek az idézett saját tanulmányunk körében vitt szerepénél fogva. Fisher a gázelméletet két vonatkozásban idézi. Rámutat mindenekelőtt arra, hogy a gázelméletből jól meg lehet tanulni a „*ceteris paribus*“ következtetéseket, a következtetések egy oly nemét, melynek igazi értelmével a deduktív közgazdaságtan ellenzői nincsenek tisztában. A fizikai elméleteket, így a gázelméletet is, az a körülmény jellemzi, hogy azok könnyen áttekinthető okozati összefüggések rögzítésére törekszenek. Ennélfogva a fizikus kísérleteit lehetőleg úgy intézi, hogy az állapotváltozás két tényező megváltozására szorítkozzék. Ily leegyszerűsített folyamatokat

¹ Közgazdasági Szemle, 1932. 2. sz.

² The Purchasing Power of Money, 1911. 296—298. old.

sohasem lehet tökéletesen megvalósítani; a tudományos világ előtt mégis közneveltségnek tenné ki magát az, — folytatja Fisher — ki Boyle törvényének érvényességét csupán azért tagadná, mert a térfogatváltoztatás közben a hőmérséklet tökéletes állandósága technikailag nem valósítható meg. A tudomány csupán leegyszerűsített folyamattípusok megragadására vállalkozhatik; oktalanság volna tehát a pénzdynamikai elméletnek külön is felróni, hogy az a pénzdynamikai folyamatokat elvont alakban szemléli. Még egy más szempontból is utal Fisher a kinetikai gázelméletre. Cáfolja azt a tévhitet, mely szerint deduktív uton nem lehet új tényigazságokra következtetni. Példaképen rámutat Boyle törvényére s a kinetikai gázelméletre, melyből a nyomásoknak, a hőmérséklet állandósága esetén, a sűrűségekkel való arányossága deduktív uton is levezethető.

A mondottakon tulmenőleg, Irving Fishernél voltaképpen gázanalógia nincsen. Fisher sűrűn alkalmazott ugyan mechanikai analógiákat, mind ár és érték, mind pedig pénzelmélete körében, ez analógiákat azonban nem a gázak, hanem a folyadékok mechanikájára alapította.

A gázanalógia kifejezettebb változatával találkozunk *Luigi Amoroso* „*La cinematica economica in un mercato chiuso* (1924)” című munkájában; e tanulmány 10-ik oldalán az itt magyar fordításban közölt következő megfontolás olvasható:

„A forgalmi egyenlet alakilag azonosítható a gázakra nézve érvényes egyenlettel, ha azt az előbbivel a következő módon egyeztetjük:

1. A forgalomban levő pénzmennyiségeket az abszolút hőmérséklettel. (Sic!)

2. A közgazdasági volument a gázvolumennel.

3. Az árszinvonalat a gáznyomással.

4. A forgalmi sebességet az egyetemes gázállandóval. (Sic!)

Amoroso a forgalmi egyenlet és az általános gáztörvény egybevágóságát alaki jellegűnek minősítette s nem látta meg mögötte a molekulák mechanikájába vágó kinetikai analógiát. Amorosonak, ki a gázanalógiához igen közel jutott, ezen állásfoglalása nyilvánvaló elvételén alapszik. Amoroso u. i. *elmulasztotta elemezni az egyenletekben szereplő tényezők mechanikai természetét s azokat taláalomra egyeztetette*. Ez az eljárás felerészben helyes, fele részben azonban hibás eredményre vezetett. Lássuk a két egyenletet!

A forgalmi egyenlet tartalma a következő:

$$\text{Pénzmennyiség} \times \text{Forgalmi sebesség} = \text{Árszinvonal} \times \text{Közgazdasági volumen.}$$

Az általános gáztörvény szerint:

$$\text{Együttható} \times \text{Hőmérséklet} = \text{Nyomás} \times \text{Volumen.}$$

Amoroso, mint említettük, a két egyenlet tényezőit taláalomra egyeztetette. Helyesen azonosította, bár minden mechanikai indokolás nélkül, a két egyenletünk jobboldalán, viszont hibásan egyeztetette a baloldalon szereplő tényezőket. Helyes az árszinvonalnak a nyomáshoz, valamint a közgazdasági volumennek a gázvolumenhez való hasonlítása, viszont prima vista is képtelenség a pénzmennyiséget a hőmérséklethez (!), másfelől a pénz forgalmi sebességét azon együtthatóhoz hasonlítani, mely tudvalevően a gáz mennyiségét (!)

képviseli. Helyesnek csupán oly megoldást fogadhatunk el, mely a tényezők mechanikai természetét tartja szem előtt. Miként idézett tanulmányunkban kifejtettük, a szerkezeti analógia a pénz mennyisége és a gáz mennyisége, másfelől a forgalmi sebesség és a hőmérséklet között állapítható meg. E megállapítás indokolását nem kívánjuk ismételni, csupán kiegészíteni.

Ha a külvilág kvantitatív adatait szemügyre vesszük, ez adatokat természetükhöz képest három csoportba sorolhatjuk. Különböztetnünk kell az u. n. „állományok“ (műkifejezéssel: „stock“-ok), az „állapotjelzők“ (műkifejezéssel: „intenzitásfaktorok“), végül az u. n. „kapacitásfaktorok“ között. Már eleve is bizonyos, hogy valamely analógia csupán akkor „vághat“, ha „állományt“ „állomány-nyal“, „állapotjelzőt“ „állapotjelzővel“, végül „kapacitásfaktort“ „kapacitásfaktorról“ azonosítunk. Ezzel szemben nyilvánvalólag abszurd dolog valamely állományt (pénzmennyiség) egy „állapotjelzővel“ (hőmérséklet) s vice versa egy állapotjelzőt (a pénz forgalmi sebessége) egy „állománnyal“ (gáztömeg, illetőleg az azt képviselő koefficiens) analógiába hozni. Már pedig így járt el Amoroso. *Gázanalógiája ennél fogva nem szerkezeti analógia s csak természetes, hogy azt maga Amoroso is mindössze alakí értékkünek tekinti.* Amoroso találomra keresett ki egy a forgalmi egyenlettel alakilag azonos egyenletet az elméleti fizika köréből. Ami Fisher számára a mérleg egyensúlyát kifejező, szintén hasonló alakú egyenlet, az Amoroso számára az általános gáztörvény. Amorosótól minden további kinetikai megfontolás távol állott. Az ily pusztán alakú analógiák az emberi ismereteket természetesen nem gyarapítják.

Attérünk *François Divisia* nagyérdékű mechanikai szempontjainak ismertetésére. Divisia első pénzdynamikai munkája³ már azért is nagy figyelmet érdemel, mert az a forgalmi egyenlet önálló levezetését s általánosítását tartalmazza. Divisia a forgalmi egyenletről, melyet „*loi circulatoire*“-nak nevez, azt tartja, hogy az önmagában véve szintelen. A forgalmi egyenlet négy változós függvény; már pedig a többváltozós függvényekből sohasem lehet kiolvasni azt, hogy valamely tényező megváltoztatása miként befolyásol valamely más konkrét tényezőt? Magából a forgalmi egyenletből tehát okozati összefüggéseket kiolvasni nem lehet. *E vonatkozásban Divisia is idézi az általános gáztörvényt.* Hogyan lehetne mégis, kérdezi Divisia, a forgalmi egyenletnek tartalmat adni? *Divisia álláspontja az, hogy a forgalmi egyenlet mögé még bizonyos mechanikai elméletet kellene helyezni.* Divisia egy igen általános, többek között a gázelméletben is nagy szerepet játszó energetikai elv, melynek mint a fizikában, mint pedig a kémiában számos megnyilatkozásával találkozunk, kiaknázására gondol. Ezt az elvet a kémiában, mint Le Chatelier elvét emlegetik. *Le Chatelier elve szerint: minden ok oly következményt vált ki, mely az okra visszahatva, ez utóbbit gyengíti.* Más szavakkal: *egy ok sem erősíti önmagát.* Tény az, hogy a hatás és visszahatás ezen elvének a pénzelméletben is számos meglepően jellegzetes megnyilatkozásával találkozunk. Így a váltóárfolyamok mechanikájának körében. A váltóárfolyamok diszparitásai tudvalevően arbitragemozgalmakat váltanak ki, mind az áru-, mind a pénzpiacokon. Az arbitrage viszont

³ L'indice monétaire et la théorie de la monnaie, 1925.

visszahat magukra a váltóárfolyamokra, s ez utóbbiak diszparitá-sait tompítja. Hasonló mechanika működik, a szabad veretési jog érvényesülése idején, a valutafém piacán is. A valutafém ára a paritásoktól tartósan nem távolodhatik el; minden diszparitás a nyereszkeszűk körében olyan mozgalmat vált ki, mely a diszparitásra visszahatva, azt gyengíti. Divisia hatás-és visszahatás e mechanikájában egy egészen általános pénzdynamikai törvény megnyilvánulását látja s a Le Chatelier elvnek a forgalmi egyenlet elmélete körében leendő messzemenő alkalmazási lehetőségeire gondol.⁴

Idéznünk kell Divisia munkájából egy másik nagyfontosságú gondolatmenetet is. Divisia ismerte fel először világosan azt, hogy a pénzelmélet kalkulusa a valószínűségi számítás. Tudvalevően Walras matematikai pénzelmélete, miként a klasszikus gazdasági egyensúlyelmélet egész rendszere, az infinitezimális számításra van alapítva. Azt a felismerést, hogy a pénzdynamikában a nagy számok törvényei működnek, csirájában már Knut Wicksell említett munkájának függelékében is meg lehet találni. Wicksell a pénztárállományok ingadozását a valószínűségi törvény egy megnyilatkozásaként kívánta felfogni. Wicksell kétségtelenül felismerte azt, hogy a pénztárállományok átlagos értékek körül hullámoznak, hogy a kis eltérések sűrűn, a nagy eltérések ritkán, s hogy végül mindeme eltérések mindenkor ingadozásszerűleg fordulnak elő. Csakhogy Wicksell ezen elszigetelt konkrét ténynél megállott. Ezzel szemben Divisia a pénz egész dynamikáját a nagy számok törvényeire kívánja alapítani s felveti mindenekelőtt e törvények érvényesülési feltételeinek kérdését. Hangoztatja azt, hogy a gazdasági mozgalomban szereplő tömegek nagysága a nagy számok törvényeinek érvényesülését önmagában véve még nem biztosítja s hogy a statisztikai törvények érvényesülésének más előfeltételei is vannak. Divisia mindezen feltételeket különös tekintettel a pénzdynamika szempontjaira, gondosan végigelemzi s meggyőzően mutatja ki, hogy a pénzdynamika jelenségei a nagy számok törvényeinek uralma alatt állanak. Divisia újabb munkáit is a statisztikai törvények érvényesülésének e nagyszabású gondolata hatja át.⁵

A valószínűségi számítás alkalmazhatóságából indul ki Jacques Rueff is. Vezérgondolata az, hogy a pénzelmélet „statisztikai“ tudo-

⁴ A Le Chatelier elvével kapcsolatos pénzdynamikai tüneményeket a pénzdynamikai állapotjelzők nivellációjának törvényeiben véltük összefoglalhatni, rámutatván egyszersmind a valószínűségyszámítási alapokra.

⁵ „L'épargne et la richesse sociale“ (1927) c. munkájában felle-tette a „megújuló összességek“ („ensembles renouvelés“) nagyszabású gondolatát. Idézett tanulmányunkban „dynamikus egyensúly“-ban lévő állományokról szözlöttünk s ezek alatt oly állományokat értettünk, melyek elemeikben fluktuálnak, az eloszlási törvény működése folytán egészükben mégis állandóak igyekeznek maradni. Így fogható fel nevezetesen a pénztár- és folyószámlaállományoknak a fizetési mozgalmak közepette való megmaradási törekvése. (Pénzdynamikai egyensúly.)

Az „Économique rationnelle“ (1928) c. munka, mely ezidőszert a klasszikus matematikai közgazdaságtannak legkiválóbb tankönyvszerű feldolgozása, pénzelméleti részében a gazdasági egyensúly egyenletrendszerének a forgalmi egyenlet elméletével való korrelációját kutatja.

mány.⁶ A „statisztikai“ megjelölést Rueff matematikai műértelében használja; statisztikai módszer alatt az elméleti mechanikában használatos ama eljárást érti, melynek segítségével a tömegmechanikai jelenségeket szokás leírni. E módszer legtökéletesebb alkalmazásával a kinetikai gázelmélet körében találkozunk; *így jut Rueff a gázanalogia gondolatára.* Munkája bevezető részében mindenekelőtt kifejti azt, hogy a *gazdasági jelenségek, tömegjelenségek.* A tömegmozgalmakat bizonyos egyetemes rend jellemzi, mely a szövevényes részletmozgalmak tömkelegéből bontakozik ki. Közömbös az, hogy e részletmozgalmakat szigorú mechanikai törvények vagy pedig az egyedek szabad akarata irányítja-e. U. i. a nagy számok törvényei, melyek a tömegmozgalmak egyetemes rendjét alakítják ki, a részletmozgalmak *felett* állanak s az azokat irányító erőktől függetlenek. Ennélfogva a „statisztikai törvények“ az emberi akarat-szabadsággal sincsenek ellentétben.⁷ A gazdasági törvények is „statisztikai“ törvények; elhibázott dolog volna tehát a gazdasági törvények érvényét, az emberi akarat-szabadság tényének ellenvetésével, tagadásba venni. Ha Rueff e megfontolásaihoz hozzávesszük még azt, hogy az ily „statisztikai“ jellegű gazdasági törvények az érzetek mérhetőségét sem előfeltételezik, megcáfolva látjuk mindama ellenvetéseket, melyeket a gazdasági törvény fogalma, különösen pedig a matematikai elméletek mechanisztikus szerkezete ellen szokás alaptalanul felhozni.

Rueff ez egész gondolatmenetet a gázanalogia segítségével világítja meg. Ha a gázmolekulák világába tudnók transzponálni magunkat, elmélkedik Rueff, megfoghatatlan zür-zavart látnánk magunk körül. Ha a molekulák világában elhelyezkedő képzeletbeli fizikus vizsgálódásait a molekulák individuális életsorsaira irányítaná, mulhatatlanul eltévedne a részletek tömkelegében. Képzeletbeli fizikusunknak hihetőleg rá kellene eszmélnie arra, hogy a molekulák hemzsegeése felett a nagy számok törvényei érvényesülnek. A sebességeloszlás vizsgálata rávezetné a hőmérséklet, az ütközések eloszlásának tanulmányozása a nyomás kategóriájához s így az elméleti kutatás, hangoztatja Rueff, a molekula-világ forgatagából is dedukálni tudná a gáztörvényeket. *A közgazdaságban mintegy a molekulák világában élünk.* A molekulák maguk az emberek.⁸ szövi

⁶ Théorie des phénomènes monétaires, 1927.

⁷ Rueff „Des sciences physiques aux sciences morales“ (1921) c. munkájában még csupán ismeretelméleti alapon hirdeti a tudományok egységét. A munka jelentékeny része a matematikai közgazdaságtannal foglalkozik. A statisztikai törvény gondolata már megcsillan a „L'économie Politique, Science Statistique“ (1925) c. dolgozatban.

⁸ E ponton jelölhetjük meg a főkülönbséget Rueff elmélete, másfelől saját tanulmányunk között. Rueff fogalmazása szerint az emberi cselekvések állanak a nagy számok törvényeinek uralma alatt s gázmolekulák Rueff-nél az *embereket* jelképezik. Saját fogalmazásunk szerint a nagy számok törvényei a pénz mozgásai felett érvényesülnek a gázmolekulák mozgásaival a „pénzmolekulák“ (Divisiánál „signes monétaires“, Rueff-nél „unités monétaires“) helyváltozásait kívántuk érzékeltetni. Ez a dinamikai képzet indított bennünket az állapot-egyenletek analógiájának megállapítására. Rueff munkájának egy helyén (136 old.) felvillan az a gondolat is, hogy a pénz mozgásait a gázmolekulák mozgásaihoz lehetne hasonlítani, s hogy *a pénz forgalmi sebessége a hőmérsékletéhez volna hasonlítható*, mint amely tud-

tovább Rueff a hasonlatot. A konkrét alany cselekvését az egyén szabad akarata határozza meg; a rendezetlen részletmozgalmakból mindazonáltal kibontakozik a tömegmozgalom egyetemes harmóniája. A gazdasági kutatásnak e tömegtörvények tanulmányozására kellene szorítkoznia; a gazdasági kutatónak, mintegy *óriás módjára*, az embermolekulák forgataga fölé kell emelkednie s vizsgálódásait a tünetmények egészére irányítania.⁹

A gázanalógia nyomán Rueff felteszi a statisztikai törvények megbízhatóságának kérdését is. A statisztikai törvények természetéhez hozzátartozik az, hogy azok csupán bizonyos ingadozásokkal érvényesülnek. Ezen ingadozások a gázak mechanikájában, a molekulák nagy számánál fogva, oly kicsinyek, hogy azokat a rendelkezésünkre álló mérőeszközökkel rendszerint nem is tudjuk észlelni. Emlékeztet Rueff arra, hogy a gázak u. n. normáltérfogatában 60×10^{22} számú molekula horribilis sokasága van jelen. Ezzel szemben Franciország embermolekuláinak száma alig 40×10^6 . Nincs mit csodálkozni azon, ha a közgazdaságban a statisztikai törvények jóval nagyobb ingadozásokkal érvényesülnek, mint a természetben. Mindazonáltal elhibázott volna a gazdasági törvények érvényességét teljesen tagadni; a fizikus is tisztában van azzal, hogy a gáztörvények a ritkított gázokban csupán jelentős ingadozások közepette valósulhatnak meg.

A statisztikai törvényeknek a közgazdaságban való megvalósulását még egy más körülmény is zavarja; ez utóbbinak képzetét is a kinetikai gázelméletből meríti Rueff. Nevezetesen *Maxwell* képzeletbeli *démonjára* céloz, mely a gázelméletben a tömegmozgalmak természetes és legvalószínűbb elrendeződésébe való mesterséges beavatkozást jelképezi. A közgazdaságban — fejtegeti Rueff — néha valóban fellép *Maxwell* démonja, p. o. pánikhírek alakjában s mintegy egyenirányúsítja az egyébként természetes szétszóródási tendenciával bíró emberi cselekvéseket. Ilyen esetben a nagy számok törvényeinek érvényesülése szünetel s a rendszer a káosz állapotába megy át.

Rueff e gondolatának legfényesebb alkalmazásával a clearing-elmélet körében találkozunk. Az átutalások tömegmozgalmából kibontakozik a bankok clearingegyensúlya; a valamely meghatározott bankba naponta be- s az onnan kiutalt pénzek között világosan felismerhető az egyensúlyi tendencia. Merőben valószínűtlen p. o. az, hogy egy meghatározott napon *egy* konkrét bankba csupán beutalások, illetőleg onnét csupán kiutalások eszközöltessenek. A folyószámlatulajdonosok cselekvéseinek hasonló, párhuzamos felfejlődése elvileg nincsen kizárva, de annak *valószínűsége igen csekély*. Még kevésbé valószínű az, hogy a normális clearingforgalom rendjén

valévóleg a molekulák sebességátlagából bontakozik ki. Idézzük e részletet azért is, mert bizonyítékul szolgál *Amoroso* gázanalógiájával szemben és saját gázanalógiánk mellett.

⁹ E felfogás nem tévesztendő össze *Othmar Spann* univerzalizmusával. A vitalista filozófia és *Spann* az organizmusban, mint univerzumban magasabbrendű egységet látnak. Ezzel szemben Rueff és a kinetikai gázelmélet szerint az „egész“ („phénomène global“, *Paul Painlevé*) azon *statisztikai átlagokat* jelenti, melyek a nagy tömegekből bontakoznak ki. A „phénomène global“ megismerési s nem ontológiai egység.

az összes átutalások egyetlen konkrét bankba irányittassanak. E ponton ismét a gázanalogiára tér rá Rueff. Az emberi tömegcselekvések azonos irányu felfejlődése époly valószínűtlen, mint az az eshetőség, hogy valamely gáztömeg molekulái egymással párhuzamos mozgásirányokban fejlődjenek fel. A valószínűségi törvény azt követeli, hogy a folyószámlamozgalmak a nemzetgazdaság összes clearing-számláit behálózva, minden irányban szétszóródjanak. Az eloszlási törvény e működését a bizalmi válság alakjában fellépő Maxwell-i démon olykor megszakítja. Egy pánikhir valamennyi bank ietevőit arra ösztönözheti, hogy letéteiket egyetlen konkrét bankba tereljék össze. Ily időszakokban a clearing-törvény érvényessége megszűnik.

Csupán röviden méltathatjuk Rueff nemzetközi forgalmi elméletét. Rueff, a Ricardo óta hagyományos felfogás szerint, nivellációs folyamatokat lát a nemzetközi forgalom jelenségeiben. Alaptétele szerint, mely rokonságban van Divisia már ismertetett megfontolásaival, *a nemzetközi forgalomban minden diszparitás oly ellenfolyamatot vált ki, mely magát a diszparitást gyengíti*. A fentebb jellemzett energetikai elvvel való kapcsolatot Rueff is hangoztatja.

Rueff pénzelméletéből mindeztideig csupán a sztatikai részt tartalmazó első kötet jelent meg. Nagy várakozással nézünk a második kötet elébe, mely hihetőleg a pénzdynamikai állapotváltozásokkal foglalkozni.

✱

A pénzdynamikai elméletekben szereplő mechanikai mozzanatok rövid áttekintését nem fejezhetjük be anélkül, hogy néhány szóval ne méltassuk maguknak a mechanikai analógiáknak jelentőségét. Mig egyesek a mechanikai analógiákkal minden módszertani aggodalmaskodás nélkül élnek, mások az analógiákat csupán érzékeltetés céljaira hajlandók elfogadni s nagy számban akadnak végül olyanok is, még a közgazdaságtan matematikai irányának művelői körében is, kik a mechanikai analógiákat teljesen elvetik.

Magunk részéről a *mechanikai analógiák érzékeltető erejét* vitathatatlannak tartjuk. A mechanikai érzékeltetés megengedett voltát és hasznát aligha tagadhatja az, aki a geometriai érzékeltetés létjogait elismeri. Csupán fokozati különbségről van u. i. szó, lévén a mechanikai szemléltetés mintegy továbbképzése a geometriai szemléltetésnek. Geometriai uton csakis két és három változós függvényeket lehet megjeleníteni. Ami a három változós függvényeket illeti, ezeknek már térbeli alakzat felel meg. A háromnál több változós függvények (ilyen p. o. a pénz forgalmi egyenlete) geometriai érzékeltetésének lehetősége már egyáltalán nincsen adva, mert hiányzik a megfelelő térszemléletünk. *Hiányzó térszemléletünkért szerencsére bőségesen kárpótol fizikai létszemléletünk*. Ezen a ponton kezdődik a mechanikai analógiák hivatása. Hiszen *a természet sem egyéb, mint a több változós függvények egy nagyszabásu megnyilatkozási rendszere, csakugy mint lausanne-i iskola matematikai gazdaságelmélete szerint: a közgazdaság*. Ha a többváltozós függvények körében ugyanoly könnyedséggel tudnánk gondolkodni, mint a két változóju függvények gondolkodásában, semmiféle érzékeltető analógiára nem volna szükség. Bár ne feledjük azt, hogy még a két változós, illetőleg a két változóra szorított gazdasági problémák áttekintésénél is mily didaktikai könnyebbséget jelent a geometriai

ábrázolás. Gondoljunk p. o. a keresleti görbékre. Mindeme előnyök annál fokozottabban érvényesülnek, minél bonyolultabb függvényekkel állunk szemben. Mennyivel világosabban érthető át p. o. a gazdasági egyensúly mibenléte, ha abban egy sztatikai problémát látunk! *Walras egyenletrendszerének* valósággal kézzelfogható tartalmat ad az az analógia, mely ezen egyenletrendszer, másfelől a mechanikai egyensúly feltételeit a legnagyobb általánosságban rögzítő *Lagrange-féle egyenletek között áll fenn*. Ami a pénz forgalmi egyenletét s a pénzdynamikai folyamatokat illeti, ezek mibenlétét is nagy mértékben megvilágítani volna képes egy megfelelő szerkezeti analógia. Az előzőekben már idéztük *Divisia* hasonló megfontolásait. A vizuális képeknél nem állanak az emberi értelem számára alkalmasabb ismeretrögzítő eszközök rendelkezésre. A mechanikai képzeteknek ily értelemben a gazdasági megismerés körében is érvényesülő rendkívüli fontosságát élénken hangsulyozza *Divisia*. A magunk részéről, egyenesen úgy véljük, hogy a mechanisztikus képzetek valamennyiünkben élnek, anélkül, hogy azt mindannyian egyforma őszinteséggel ismernők el. Bizonyítékképpen a közgazdasági köznyelv számos kifejezésére utalhatnánk, melyek a valamennyiünk gondolkozásában uralkodó mechanisztikus képzetokről cáfolhatatlanul tesznek tanuságot.

A mechanikai analógiáknak az érzékeltető erőn kívül *magyarázó erőt* is tulajdonítunk. A mechanikai analógiák oly hypothesisek birtokában juttatnak, melyek segítségével valamennyi megfigyelt tüneményt közös nézőpontra tudunk visszavezetni. Ily központi magyarázófogalomnak az újabb gazdasági elmélet körében a gazdasági egyensúly és a stacionér gazdálkodás fogalma tekinthető. Mindkét fogalom tartalma a mechanika köréből van merítve. De ha a központi magyarázóelvet valóban megtaláltuk, egyszersmind oly munkahypothesisre is szert tettünk, mely új tényigazságok feltárását is előmozdítja. Hogy az analógiák olykor tévuttra is vezethetnek, kétségtelen; az analógiák irányító erejének helyességét egyedül a tapasztalat hivatott eldönteni. Mindent összevéve, nem tétozhatunk kijelenteni azt, hogy a mechanikai analógiának a közgazdaságtanban *ismeretgyarapító erejük* is van. *H. L. Moore* szerint az elméleti közgazdaságtannak az analógiákat annál is inkább fel kellene karolnia, mert az analógiás eljárás a természetkutatás terén jóformán a legtermékenyebb módszernek bizonyult.

A végcél természetesen az analógiáktól megtisztított tiszta gazdasági megismerés. Ez utóbbinak az analógiák csupán hatékony eszközei.

A mechanikai analógiák létjogosultsága végeredményben a matematikai alapok közösségén alapszik. Közös matematikai alapok nélkül szerkezeti analógiát elképzelni nem tudunk. A helyes analógiákat matematikai megalapozottságuk mindenkor élesen megkülönbözteti mindazon olcsó és felületes hasonlatoktól, melyeknek forrása nem a matematika, hanem a fantázia. Nem mulaszthatjuk el, hogy a valószínűségi számításban gyökeredző analógiák sajátos szerepét és mibenlétét külön is ne méltassuk. A valószínűségi törvények, miként azt *Rueff* fejtegetéseinek ismertetése kapcsán is hangsulyoztuk, a részletmozgalmakat irányító erők *felett* állanak. A valószínűségi törvény szempontjából közömbös, hogy a részletmozgalmakat az egyének szabad akarata, vagy pedig mechanikai törvények kormányozzák-e? Közömbös az is, hogy a részletmozgalmakat irányító

esetleges mechanikai törvények. közelebbről tekintve, minő szerkezetűek? A valószínűségi törvényeknek u. i. egészen sajátos, itt közelebbről nem részletezhető érvényesülési előfeltételeik vannak. Hogy a valószínűségi törvény a természet valamennyi tömegmechanikai jelenségeit (kinetikai gázelmélet, oldatok mechanikája, kémiai mechanika¹⁰ stb.) áthatja, ma már közhelye a természettudománynak. A valószínűségi törvény számos megnyilatkozásával találkozunk a biológiai és a társadalmi tömegmozgalmak terén is. Ha ennélfogva bizonyos analógiákat észlelünk, (p. o. *Le Chatelier* elvének a pénzdinamikában meglepő módon való érvényesülését, miként azt *Divisia* és *Rueff is hangoztatta*), voltaképen be kellene látnunk azt, hogy *nem analógiákkal, hanem lényegazonosságokkal van dolgunk*. *Le Chatelier* elve, illetőleg az entropiatörvény, azért érvényesül a természet összes tömegmozgalmi körében, mert a nagy számok törvényeiben gyökeredzik. S ha ugyane törvények a pénz dynamikájában analóg megnyilvánulásokat hoznak létre, *Rueff*-hez hasonlólag, nem zárkozhatunk el attól a megállapítástól, hogy egy és ugyanazon világtörvény megnyilatkozásainak különböző változataival állunk szemben. Az egybevágóságok szóbanforgó csoportját tekintve, voltaképen nem helyes az, ha a fizikus (p. o. az energetika körében) gazdasági s a közgazdász fizikai analógiákról szól. Valójában egy és ugyanazon valószínűségi törvénynek, mely egyaránt uralkodik mind a természeti, mind a társadalmi tömegmozgalmak felett, különböző megnyilatkozásainak gazdag változataival állunk szemben.

Az ismertetett körülmény köztudatba jutása, meggyőződésünk szerint, előbb-utóbb el fogja oszlatni azt az idegenkedést, mellyel ma még az elméleti közgazdaságtan művelőinek nagy része a mechanikai analógiákat fogadja.

A pénz kinetikáján kívül az áruoldal kinetikája is mechanikai sé mába kívánczik. A mechanikai analógiát nem csupán *Lagrange* egyenletrendszeréből, hanem célszerűen lehetne a kémiai mechanikából is meríteni. Ezen utóbbi analógia során a termelőtényezőket a reagensekhez, a termékeket a termékekhez, a kémiai reakciósebességet az áruk u. n. „forgalmi sebességéhez“ (= az átlagos élettartam reciprokja), végül a piac stacionér állapotát a kémiai átalakulások stacionér állapotához lehetne hasonlítani. A kémiai strukturanalógia bizonyos csiráival az osztrák határhaszonelmélet körében is találkozunk, (a kombinációk elméletében). Ezen analógia is matematikai természetű s a valószínűségi számításban gyökeredzik. Mindkét elmélet közös alap gondolata: *a tömeghatások eszméje*. A kémiában alkalmazott matematikának a közgazdasági elméletben való alkal-

¹⁰ *Henri Poincaré* felvetette azt az eszmét, hogy a tejut mechanikáját is „gázelméleti“ alapon kellene tanulmányozni, s hogy *a gáztörvények, mintegy a tömegmozgalmak világtörvényei*, a tejut mechanikájában is érvényesülnek. Állításának igazi értelmét akkor látjuk át, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a gázmolekulák között a rugalmas ütközés, míg a tejut csillagai között a nehézkedés törvényei működnek.

Az alapul fekvő részlettörvények e különbözősége a nagy számok törvényei szempontjából közömbös. Így egy helyesen fogalmazott „kinetikai“ pénzelmélet a pénz mozgásaiban korántsem lát mechanikai jelenséget, hanem a határhaszonra és határtermelőkenységre alapított emberi megfontolásokat fogja a pénz helyzetváltozásait kormányzó részlettörvényekül felvenni. A statisztikai törvények e részlettörvények felett bontakoznak ki.

mázásával ujabban két orosz tudós *Scucarev* („Die Mechanik der Massenprozesse“, (Metron, 1932. 3—4. sz.) és *Prokopowitsch* foglalkozik. Az entropiafogalom bizonyos analógiás alkalmazására törekusnek.

Elméleti, sőt mondhatnánk világnézeti szempontból rendkívül érdekes a matematikai *analógiák* ama csoportja, mely az *értékelmélet és az energetika* között állapítható meg. E kérdés nem csupán a közgazdászok (*Vilfredo Pareto, Irving Fisher*), hanem a fizikusok (*Vito Volterra*) és matematikusok (*Bernouilli, Laplace*), sőt a filozófia értékteoretikusainak figyelmét is megragadta. A magyar értékteoretikusok között említhetjük *Jankovich Bélát*, ki „Az értékelmélet mechanikai alapelveiről“ irt tanulmányt (Közgazdasági Szemle, 1906—1907) s ki a Weber—Fechner törvénnyel kapcsolatban is több ízben foglalkozott e nagyérdekű kérdéssel. *Neubauer Gyula*: „A határhaszonelmélet bírálata“ c. munkájában hangoztatja a gazdasági és filozófiai értékfogalom, végül *Schilling Zoltán*: „Energiatan és pénzelmélet“ c. munkájában az értékelmélet és az energetika kapcsolatait.

Felfogásunk szerint a *matematikai szerkezeti analógia az ofelimitási elmélet s az u. n. entropiaelmélet között állapítható meg. Miként az ofelimitás a jószágmennyiségnek, az entropia az energiának logaritmikus függvénye. Az értékintegrálformulában a jószágmennyiségnek az energiamentiség, az ofelimitásnak az entropia, s a határhaszonnak az u. n. intenzitási faktor (illetőleg annak reciproka) felel meg. Miként a gazdasági alany az ofelimitást, a természet az entropiát „kivánja“ a maximumra emelni. A határhaszonelmélet egész rendszere mechanikai nyelvre is lefordítható. E felfogás egy vitális értékelmélettel volna kiegészíthető, mely egyszersmind Weber és Fechner törvényét is alkalmas volna új megvilágításba helyezni.*

Befejezésül megemlítendőnek véljük azt a körülményt, hogy Amorosó, Divisia és Rueff munkáival csupán idézett tanulmányunk megírása után volt alkalmunk megismerni s hogy e munkák szerzőik előzőkenysége folytán jutottak birtokunkba.

Pikler Endre.

Kékkönyv az ottawai konferenciáról.

Az 1930-ban Londonban tartott brit birodalmi konferencia határozatából 1932 július 21-én ült össze a kanadai Ottawában a birodalmi gazdasági konferencia, melynek feladata Kanada miniszterelnökének, Bennetnek Londonban tartott javaslata szerint az volt, hogy a brit *Commonwealth* egyes tagjai között preferenciális alapon gazdasági együttműködést létesítsen. Az ottawai konferencia iránt érdeklődés nyilvánult meg nálunk akkor, amikor az összeült és aggódo figyelemmel értesültünk a sajtó közleményeiből ennek a konferenciának lefolyásáról és határozatairól. Teljesen tiszta képet kaphatunk az ottawai konferencia tárgyalásairól és jelentőségéről most azáltal, hogy az angol gyarmatügyi miniszter „*kékkönyv*“-ben terjesztette a parlament elé ennek a konferenciának egész anyagát. Érdekes és fontos lehet nekünk tudomást szerezni azokról a tanácskozásokról és határozatokról, melyek a jövőben „*Ottawa*“ gyűjtőnév alatt vésődnek majd a köztudatba. De érdekes ezzel megismernednünk a mi saját gazdasági érdekeinken kívül azért is, mert mint *György király* a konferenciát megnyitó beszédében mondotta: „Ezen a konferencián a *történelemnek új lapjai nyílnak meg*, melyekre annak az elhatározott akaratnak megnyilvánulása íródik, hogy a súlyos nehézségek, melyek nemcsak minket, hanem az egész világot terhelik, megoldódjanak.“

Az 1932 július 21-én megnyílt ottawai konferencián annak elnöke, *Bennett* kanadai miniszterelnök terjedelmes és tartalmas beszédben körvonalozta a konferencia céljait és feladatait. Büszkén utalt arra, hogy „*historic gathering*“, történelmi jelentőségű gyűlés az, melyen a brit birodalom képviselői megjelentek. *a földkerekség lakosságának egynegyed része* érdekeit megvédendő és sok tekintetben a történelem gyűlései között egyedülálló ez. „Soha nem volt nagyobb szükség önzetlen és összetett munkára, mint most. — mondta *Bennett* — mert olyan időkben élünk, midőn a világkereskedelmi forgalom megakadt, a nemzetközi pénzügy letört, a régi divatu gazdasági élet, mellyel felnőttünk, melyet megszoktunk, elmerült és *a dolgok új gazdasági rendje felé haladunk*.“ Ismertette *Bennett* a londoni birodalmi gazdasági konferencián előadott tervét, mely a preferenciális vámtarifára vonatkozott és azt a véleményét fejezte ki, hogy ez a rendszer az, mely a birodalom egyes tagjai között azoknak prosperitását biztosíthatja. A konferencia céljául azt jelölte meg, hogy a birodalmon belül az egyes tagállamok részére tágabb piacokat biztosítson és *a kedvezményes vámtarifák életbeléptetésétől várja a jelenlegi gazdasági élet reorganizálását*. A preferenciális rendszert nagyobb mértékben kiterjesztendőnek jelezte a nyersterményekre és nyíltan megmondotta, hogy azok a kanadai iparágak, melyek a védővámok hatása alatt értek meg és a világpiacon másokkal versenyeznek, kell, hogy elviseljék a rájuk a kölcsönös preferenciákból háruló terheket azokkal a nagy előnyökkel szemben, melyek a nyerstermények exportálóra nézve származnak. Valóban klasszikus tömörséggel fejezte ki azt a szabad, emelkedett gondolkodást, melyet a konferencia figyelmébe ezekkel a szavakkal ajánlott: „A megélhetés színvonalának állami megállapítása, a munkának állami szabályozása, az állam által előmozdított dumping keresztülvitele elméletben és gyakorlatban összeütközik a Brit Birodalom szabad intézményeivel. Az egyéni jognak és szabadságnak a nemzeti gazdasági terv alá való rendelése beleütközik a nemzeti fejlődés tiszta gondolatába. Intézményeink védelménél erőseknek kell lennünk, de mindenek elé kell helyeznünk békénket és boldogságunkat.“

Az angol delegáció vezetője, *Baldwin* miniszter kifejtette a megnyitó ülésén tartott beszédében, hogy a *nagyobb gazdasági egységek felé* halad a világ gazdasági fejlődésének irányzata és hogy ennek következtében a Brit Birodalom tagjainak is meg kell alkotniok az egymással való nagyobb kereskedelemhez vezető csatornákat. Különös nyomatékkal emelte ki azt, hogy az összes államokat legsúlyosabban érinti *az elsőrendű szükségleti cikkek árának kataszrofális esése*, melyet *a termelés és a fogyasztás esése* követ. Felhívta figyelmét a kongresszusnak arra, hogy a *brit commonwealth sorsa a világ gazdasági helyzetétől közvetlenül is függ*, mert az a világpiac, melyen áruit eladni akarják, nélkülözhetetlen részükre, de közvetve is, amennyiben ha Angliába akarnak árut eladni, Anglia vásárlóképességét befolyásolja, hogy képes-e eladni a világpiacon és hogy másfelől képes-e a világ árucikkeket vásárolni. Véleménye szerint: „*A világpiaci árak helyrehozása a világ felépülésének egyik lényeges feltétele* és a brit Egyesült Királyság politikája az, hogy minden gyakorlati irányu nemzetközi tervvel együttműködjék, mely a világpiaci árak emelését előmozdithatja. Az árak emelése pedig elsősorban a kereskedők és termelők bizalmának

visszaállításától függ. Ez pedig legjobban úgy érhető el, *ha a kereskedőnek piacot biztosítunk árui részére, ha eltávolítjuk a kereskedelem útjában álló akadályokat és ezek között különösen a kontingensek szisztémáját és a devizarendelkezéseket, ha a háborús reparációk és adósságok kérdését megoldjuk és enyhítjük az adók és kamatok súlyát*. A preferenciák alkalmazásának két módszerét jelölte meg: vagy a birodalom államai között levő korlátok lebontását, vagy ilyen korlátoknak más országokkal szemben való emelését. Nézete szerint az első módszer az, melyet a kongresszusnak követnie kell, mert bármily nagyok legyenek is a brit államközösség erőforrásai, nem tudja magát elkülöníteni a világtól. „Nincs nemzet, vagy nemzetek csoportja — mondta — bármily egészséges, nagy lakosságu legyen is az, mely jólétét fenn tudja tartani egy olyan világban, ahol depresszió és szegénység uralkodik. Az akadályoknak inkább iebontására, mint növelésére törekedjünk, még ha nem is tudjuk teljes mértékben céljainkat elérni és ne felejtjük el, hogy *minden akció, melyet itt elhatározzunk, valahol reakciót kelt*”. Baldwin is kifejezte azt a véleményét, hogy ha a kongresszus határozatai értelmében a birodalmon belül megnövekedik és megerősödik a kereskedelem, *ez az egész emberi civilizáció érdekeit fogja szolgálni*.

Ausztrália miniszterelnöke, *Bruce*, ugyancsak ezt a szempontot fogadta el és azzal kezdte beszédét, hogy mindaz, amit a birodalom államai egymás segítségére tenni fognak, az a civilizáció javára is szolgál, melyet meg kell menteni. Szinte drámai hatásuak voltak ezek a szavai: „Elképzelhetetlen a kongresszus sikertelensége, mert ha mi brit népek, kik a rokonság és közös érdek kötelékeivel vagyunk összekötve, a válságnak ebben az órájában nem tudunk az egyetemlegesség és jóakarát szellemében együtt működni. *micsoda reményünk lehet arra, hogy nemzetközi konferenciában megegyezzenek egymással különböző nemzetek, egymástól sok esetben századokon keresztül elfogultságban és ellenségességben élő nemzetek?*” Ausztrália delegátusa is a javak árának katasztrofális esésében látja az első bajt, mely a bizalom aláaknázására vezetett, a nemzeti és nemzetközi beruházások szünetelését hozta magával, továbbá az adós államok elviselhetetlen megterhelését. Ő is a gazdasági szabadságban jelölte meg a követendő elveket és ezekkel kívánja kapcsolatba hozni a preferenciális rendszert.

New Zealand delegátusa teljes mértékben csatlakozott azokhoz a beszédekhez, melyek a preferencia rendszerének életbeléptetésére nézve elhangzottak és ismertetette azokat a belső intézkedéseket, melyeket kormánya néhány év óta tett azzal, hogy az illetmények, a járadékokat és a kölcsönök kamatait általában 20%-kal leszállította. Közölte azt is, hogy a kormány saját költségvetését drasztikus eszközökkel csökkentette és három év alatt 10.3 millió fontsterling megtakarítást eszközölt 25 millió fontsterlinges budget mellett. Ez a politika a javulás útjára vezetett, de a delegátus szerint világos, hogy *sem ez a rendszabály, sem más, mely tisztán egy ország belső elhatározásából származik, nem lehet alkalmas a jólét biztosítására*. Ezért néz Ujzéland a legnagyobb várakozásokkal az ottawai tárgyalások eredménye elé. De bármily nagy fontosságot tulajdonít is Ujzéland a birodalom közötti kereskedelemnek, tudatában van annak, hogy úgy Anglia, mint a birodalom többi állama a külföldi piacokra is rá van szorulva és ezért a kereskedelemnek

a megszorításoktól való feloldása a külállamokban sürgös szükségesség.

Dél-Afrika kiküldöttje jórészt más álláspontot foglalt el a kérdés lényegében és kijelentette, hogy Dél-Afrika nem írja alá az ön-ellátó és izolált Brit Birodalom teóriáját, mert a birodalom egyik országa sem és Anglia sem élhet meg a külállamokkal való kereskedelem nélkül. Kijelentette ez a delegátus, hogy a délafrikai ipar megélhetése céljából vámkorlátok elkerülhetetlenek és csak ezen elkerülhetetlen szükség keretén belül mérlegelhetik, hogy a preferenciák milyen mértéke fogadható el a kereskedelem szabadságának biztosítása érdekében.

Ami már most a konferencia tanácskozásának eredményeit illeti, több bizottság foglalkozott a konferencia teljes ülése elő terjesztendő javaslatokkal. Az I. bizottság, melynek elnöke Viscount *Hailsham*, Anglia hadügyi államtitkára volt, a birodalmon belüli kereskedelem előmozdításának kérdésével foglalkozott és a következő határozatot hozta, melyet azután a konferencia teljes ülése el is fogadott.

Tekintettel a célra, az egyes államok közös kereskedelmének kölcsönös preferenciális vámokkal való kiterjesztésére és a közöttük már kötött egyezményekre, a konferencia a következőket határozta:

Mínthogy a brit commonwealth nemzetei egymással bizonyos egyezményeket már létesítettek, hogy a közöttük levő forgalmat kedvezményes tarifák kölcsönös alkalmazásával élénkebbé tegyék, a konferencia tudomásul veszi ezeket a megállapodásokat és azt a véleményét fejezi ki, hogy az egyes államok között fennálló korlátozások megszüntetésével, vagy enyhítésével, amit ezek az egyezmények el akarnak érni, a kereskedelem folyamata a birodalom különböző országai között meg lesz könnyítve és hogy népeik vásárlóképességének ebből következő emelkedése az egész világ kereskedelmét élénkíteni és növelni fogja. A konferencia ezeket az egyezményeket olyan lépésnek tartja, mely a jövőben a haladást ebben az irányban elő fogja mozdítani és lehetővé fogja tenni, hogy a birodalom gazdasága egészséges alapokon fejlődjön tovább. A konferencia továbbá tekintettel arra, hogy a kiviteli prémiumok és a szabad pénzügyi forgalmat megakadályozó intézkedések a preferenciális vámok érvényesülését akadályozzák, azt a reményét fejezi ki, hogy a szükségleti cikkek árának emelkedésével és stabilizált pénzügyekkel ilyen kiviteli prémiumok és különleges intézkedések meg fognak szűnni.

Az idegen államokkal való kereskedelmi összeköttetés szabályozása tárgyában kiküldött bizottság mindenekelőtt azt az általános kérdést tárgyalta, hogy a birodalom országai közötti preferencia és a kereskedelmi szerződések legtöbb kedvezményt biztosító klauzulájának elve milyen viszonylatba kerülnek egymással és a konferencia azt határozta, hogy a birodalom minden tag-országa maga fogja erre vonatkozó politikáját meghatározni, de több ország kormányának képviselői már eleve kijelentették, hogy a jövőben nem fognak olyan szerződéses kötelezettségeket vállalni, melyek ellenkezésbe kerülnének a birodalom országai között egymással a kölcsönös preferenciákra vonatkozóan létesített egyezményekkel és ha a már megkötött kereskedelmi szerződésekből folyó olyan kötelezettségeik még vannak, ezeket meg foják szüntetni, mert tényleg minden intézkedést meg akarnak tenni a kedvezményes vám hatá-

lyosítására és biztosítására. Reánk nézve igen érdekes lehet a konferenciának az az álláspontja, mely *egyes idegen országoknak regionális megálapodására vonatkozik kölcsönös vámpreferenciák nyújtásával* és melyek nem terjeszthetők ki más országokra. Ezen a ponton az volt az általános megegyezés, hogy olyan idegen országok, melyeknek jelenleg kereskedelmi szerződéses kötelezettségeik vannak a legtöbb kedvezmény elvének alkalmazásával a commonwealth valamelyik tagjával, nem boríthatják fel kötelezettségeiket a fent említett regionális preferencia-egyezményekkel. „Ebben a viszonylatban *különös jelentőséget kell tulajdonítani a kérdésnek a dunai államokra való tekintettel*, melyek részére preferenciális elbánást határoztak el más országok a gabonakivitel előmozdítása céljából, ami az egész világ, tehát a brit birodalom egyes országainak gabonakivitelét is érinti. A konferencia különben úgy van informálva, hogy a Lausanneban erre vonatkozóan folytatott tárgyalásoknál harmadik országok jogait kifejezetten fenntartották.“

A *pénzügyi kérdések* tárgyalására kiküldött bizottság tanácskozásai alapján a konferencia azt a véleményét fejezte ki, hogy „*a javak árának általános emelkedése az egész világon a legnagyobb mértékben kívánatos* és az árak esését kormányzati és individuális tevékenységgel igyekezni kell minden esetben megakadályozni akár politikai, gazdasági, pénzügyi, vagy valutáris okai vannak. Ebből a szempontból a konferencia azt a meggyőződését fejezi ki, hogy valamilyen *nemzetközi konferencia sürgősen szükséges* és bejelenti abbéli készségét, hogy más nemzetekkel együttműködjek bármely praktikus intézkedés életrekeltésénél az árak emelése céljából“. Az árak emelésére ható tényezők között a konferencia rámutat az egészséges pénzügyi viszonyok helyreállításának szükségességére, így *az alacsony kamatlábra és a rövidlejáratú hitelekre*. Egyidejűleg szükségesnek jelezte, hogy a pénzügyi intézkedések ne legyenek inflatorikus jellegűek és a birodalom egyes tagjainak pénzügyei a fontsterlinghez alkalmazkodjanak, de másfelől a fonsterling és az arany közötti napi hullámzások megszűnjenek. A konferencia ebben a tekintetben, mint végső kifejezendő kívánságot, a nemzetközi valutáris viszonyok kielégítő rendezését látja, amit azonban meg kell előzni néhány feltételnek, melyek között a legfontosabbként a következőket jelöli meg: az árak általános emelkedését addig a színvonalig, mely fedezze az előállítási költségeket, beleértve ezek közé az adósság terhét és más meghatározatlan terheket; azoknak a politikai, gazdasági, pénzügyi és valutáris tényezőknek megváltoztatását, melyek számos országokban az aranystandard letörését idézik elő és melyek, ha meg nem változnak, elkerülhetetlenül újabb letörésre vezetnek, bármily nemzetközi standard állapíttatnék is meg.

A konferencián résztvett *egyes országok közötti gazdasági együttműködés* szabályozására vonatkozó módszereket illetően a konferencia elsősorban is azt ajánlja, hogy egy bizottság alakításuk, melyben minden résztvevő ország kormánya nem több, mint két tagot küldene ki és mely bizottságnak célja volna, hogy az egyes országok között a gazdasági élet és együttműködés megkönnyítésére vonatkozó javaslatokat tegyen és ezenkívül a már most is fennálló birodalmi jellegű bizottságok és intézmények működését ellenőrizze, irányítsa, anyagilag támogassa. Ezek a birodalmi jellegű bizottságok és intézmények a következők: gazdasági bizottság, hajózási

bizottság, kereskedelmi kamara, a mezőgazdasági intézmények végrehajtóbizottsága, a birodalmi intézet, a birodalmi entonologiai és mikologiai intézet, a birodalmi közlekedésügyi intézet, a mechanikai szállító tanács, az erdészeti intézet, az egészségügyi és tropikus betegségek leküzdésére alakult intézet, a gyapjukisérleti állomás és a gyapottermelő testület.

A konferencia továbbá az ipari standardizációra nézve az alábbi elveket ajánlja figyelembe, amennyiben azok teljesíthetők: a) hogy az iparban olyan specifikációk létesíttessenek egységesen az egyes országokban, melyek az általános szükségnek megfelelnek, b) hogy ennél a termelők és fogyasztók közös érdeke fenntartassék, c) hogy az ilyen specifikációk általános beleegyezéssel hozassanak, d) hogy azok idővel revízió tárgyává tétessenek. A konferencia az ipari együttműködésre kiküldött bizottság megállapításait magáévá tette és a maga részéről is konstataálta, hogy az ipari termelés fejlődése még a legkevésbé industrializált országokban is folyik és a jövőben is folyni fog. Ez a fejlődés változtatásokat igényel úgy az industrializált, mint a kevésbé industrializált országok gazdasági strukturájában és a konferencia helyesléssel veszi tudomásul a kiküldött bizottságnak azt a véleményét, hogy az országok közötti kooperáció nem olyan és nem lehet olyan, hogy a fejlődést megakadályozza, hanem olyan kell, hogy legyen, mely annak irányát megszabja. A konferencia véleménye szerint minden ipari együttműködés politikájának célja a commonwealthon belül az kell hogy legyen, hogy biztosítsa az ipari tevékenység legjobb megoszlását az egyes tag-országok között, ezzel a további fejlődést előmozdítsa és a termelésnek és a termelt javak szétosztásának maximális eredményét érjék el.

Mint a fentiekből látjuk, az ottawai birodalmi gazdasági konferencia tevékenysége nem merült ki a londoni birodalmi konferencián felvetett preferenciális vámrendszer lefektetésében és megvalósításában, hanem olyan gazdaságpolitikai elveket és módszereket is állított fel, melyek a brit birodalom államai között egy állandó és szoros együttműködést eredményezhetnek. A konferencia fő célja és fő eredménye gyakorlati értelemben mégis azoknak az egyezményeknek sora volt, melyeket a konferencia során és hatása alatt Anglia az egyes országokkal és az egyes országok egymással a preferenciális vámrendszer alapján kötöttek. Így egyezmény létesült Anglia és Kanada, Anglia és Ausztrália, Anglia és New Zealand, Anglia és Dél-Afrika, Anglia és Newfoundland, Anglia és India, Anglia és Dél-Rhodesia között.

Az Anglia és Kanada között létesült egyezmény szerint a Kanadában termelt és gyártott javak 1932 november 15-ike utáni időben is szabadon vámmentesen kerülhetnek az angol piacra, ami mégis — és ez vonatkozik az Ausztráliával, New Zealanddal és Dél-Afrikával kötött egyezményekre is — a tojást, baromfit, vaját, sajtot és más tejterméket illeti, ezeknek szabad bevitele 3 évre biztosított, Anglia azonban fenntartja magának azt a jogot, hogy a 3 év elteltével, amennyiben szükségesnek tartja az angol termelők érdekeinek megvédését, revízió alá veheti ezt a kedvezményt és vagy preferenciális alapon vámmal illeti ezeket, vagy az illető kormánnyal való egyetértésben más megoldást kereshet. Az egyezmény értelmében Anglia törvényhozása az idegen országokból való alábbi árukra az eddigiekkel szemben új vámokat vet ki és pedig

a *buzára* 2 sillinget quarterenként, *vajra* 15 s. cwt-ként, *sajtra* az érték 15%-át, *almára* és *körtére* 4 s. 6 d. cwt-ként, *száritott gyümölcsre* 10 s. 6 d. cwt-ként, súlyminőség szerint, *tojásra* 1 s. —1.9 s. 100 drb-ként, *kondenzált tejre* 5 s. cwt-ként, *rézre* 2 d. fontonként. Az Ausztráliával kötött egyezménynél ehhez a listához még *tejpor*, *méz*, *narancs*, *grapefruit* járul hozzá. Anglia kormánya kötelezettséget vállalt, hogy az általános 10%-os értékvám, melyet az 1932. évi vámtörvény léptetett életbe, a *fára*, *friss tengeri halra*, *száritott halra*, *asbestre*, *cinkre* és *ólomra* nézve csak a kanadai kormány hozzájárulásával csökkenthető. Megállapodás jött létre azonban, hogy azok a vámok, melyek *buzára*, *rézre*, *cinkre* és *ólomra* az egyezményekben vonatkoznak, visszavonható, ha az idők folyamán a birodalom *buza*-, *réz*-, *cink*- és *ólomtermelői* nem képesek, vagy nem akarnak ezekből a cikkekből a világpiaci árakat meg nem haladó áron szállítani olyan mennyiségeket, melyek az angol fogyasztás érdekeit kielégíthetik. Az angol kormány kötelezettséget vállalt, hogy a parlament útján megváltoztattatja azokat a feltételeket, melyek a Kanadából Angliába való *élő-állat* bevitelre vonatkoznak azon az alapon, mely megegyezés szerint a két ország között ma is érvényben van. Kijelentette az angol kormány, hogy mihelyst megtörténnek azok a folyamatban levő intézkedések, melyek az angol piacnak *szalonnával* és *sonkával* való ellátására vonatkoznak, intézményesen *szabad és vámmentes behozatalt*, biztosítanak jóminőségű kanadai *bacon* és *sonka* bevitelére nézve maximálisan évi 2.500.000 cwt. mennyiségben. Kanadára nézve kedvezményes vámmegállapítást állapít meg az egyezmény 10 év tartamára a *dohányra* nézve a külföldi vámbehozatal terhére. Az angol kormány saját önkormányzattal nem bíró gyarmatait és protektorátusait fel fogja szólítani, hogy Kanadával egyezséget kössenek preferenciális alapon olyan mértékben, mint ahogy a brit birodalom más országaival történt. Az Anglia és Kanada között kötött egyezmény másik része tartalmazza azután azokat a kedvezményeket, melyeket *Kanada nyújt Angliának*. Kanada kormánya kötelezettséget vállalt, hogy törvényhozása útján az *áruknak Angliára nézve kedvezményes vámoktól, vagy vámmentességet fog biztosítani az idegen országok áruira megállapított vámokkal szemben*. Nem áll módunkban ezeknek az áruknek egész jegyzékét közölni, csak egyeseket emelünk ki ebből a sorból, így cigarettát, vágott dohányt, sört, szeszt, amil-alkoholt, parfümöt, acetont, könyvet, igen sok vegyi szert, festéket, ipari olajokat, egészségügyi berendezéseket, üveget, rézárut, aluminium-árut, drótárut, konyha- és szobabútor, nikkeltárgyakat, vas- és acélhordókat, vas- és acéllemezeket, egyéb acél- és vasárutakat, tejjgazdasági gépeket és egyéb gépeket, puskákat, villany-, táviró- és telefonkészülékeket, pamutfonalakat és pamutárutakat, gyapju- és gyapotszöveteket, ruhákat, bizonyos mértékben kikészített bőröket, kalapokat stb. A kanadai kormány kötelezettséget vállalt, hogy vámvédelmet az angol iparcikkek ellen csak olyan kanadai iparágak részére nyújt, melyeknek egészséges fejlődésére a természetes feltételek megvannak, továbbá, hogy az egyezmény érvényének tartama alatt az alkalmazandó vámok tarifája azon az alapon nyugszik majd, hogy a védővámok ne haladják meg azt a mértéket, melyen túl az angol termelőknek az előállítási költségek mellett már nem lenne lehetőségük eredményes versenyre. Az egyezmény a többi végrehajtásra vonatkozó rendelkezésen kívül Kanada ugyan-

azokat a kedvezményeket biztosítja Angliának önkormányzattal nem bíró gyarmatai, protektorátusai és mandátuma alatt levő területei részére, mint magának Angliának.

Az *Anglia—Ausztrália* között kötött egyezmény nagyjában ugyanazokat a rendelkezéseket tartalmazza, mint a Kanadával kötött egyezmény. Külön szakasz intézkedik azonban Ausztrália tekintetében a *fagyasztott birka és bérány*, valamint a *fagyasztott marhahus* tekintetében, melyeknek kedvezményes behozatalára nézve az angol kormány kötelezettséget vállalt, külön függelékben állapítván meg pontosan ezeknek feltételeit. Ezek között a feltételek között meg van állapítva, hogy 1933 január 1-től 1934 június 30-ig egyes évnegyedekben milyen mennyiségű külállamokból való fagyasztott juhhus és marhahus szállítható Angliába. Ez a mennyiség az 1933 január—márciusi időszak 90%-áról 1934 április—júniusi időszakig 65%-ra fog csökkenni. Ausztráliára nézve viszont egy kontingens állapítatik meg az Angliába való kivitelnél azon az alapon, hogy Ausztrália 1933-tól ugyanazt a mennyiségű fagyasztott húst szállíthatja, melyet az 1932 június 30-án lejárt évben exportált. Az angol iparcikkek preferenciális vámkezelésére nézve Ausztráliával az egyezmény azt mondja ki, hogy amennyiben az angol iparcikkek vámmentesek, vagy az érték legfeljebb 19%-os vámjával vannak terhelve, az angol preferenciális vámtétel és az idegen országokkal a legtöbb kedvezmény alapján fennálló vámtétel közti különbség legalább 15%-a lesz az angol iparcikk javára. Olyan cikkeknel, melyeknél az értékvám 19%-ot meghalad, de 29%-ot nem ér el, a különbözet, az angol árukat terhelő és az idegen országok áruit terhelő vámok között legalább 17.5% lesz az angol áruk javára. A 29%-os értékvámot meghaladó vámtételnél ez a különbözet 20% lesz, ugyancsak az angol iparcikkek javára. Az egyezmény felsorolja azokat az angliai ipari exportcikkeket, melyeknél a jelenleg is már érvényben levő preferenciák továbbra is fenntartandók. Ausztrália Anglián kívül az angol gyarmatok és protektorátosok legtöbbjének megfelelő kedvezményes vámokat biztosít.

A *New Zealanddal* kötött egyezmény elve az előző egyezményekkel nagyjában megegyezik. Az egyezmény alkotórésze az a levélváltás, mely az Újzélandból Angliába irányuló *fagyasztott juh- és marhahus* preferenciális exportját biztosítja. Ennek a mennyisége 1932/33-ra 200.000 tonnában van megállapítva és az egyezmény tartalma szerint minden évben 5%-kal emelkedhetik ez a mennyiség egész 1934 júniusig; a fagyasztott marhahusra nézve 220.000 tonna a megállapított mennyiség, 10%-os emelkedéssel. Az idegen országokból származó fagyasztott hús bevitelét 1934 júniusáig nem emelhetik. A *szalonna- és sonkaforgalom* szabályozásával kapcsolatosan Újzéland kiköti, hogy ezen cikkekben való kivitele figyelembe vétessék. Ami az angol iparcikkek kedvezményes kezelését illeti, Újzéland kormánya kötelezettséget vállalt, hogy vizsgálat tárgyává teszi a jelenleg érvényes védővámokat és amennyiben szükséges, ezeket olyan színvonalra szállítja le, mely az angol termelőket a hazai termelőkkel egyenlő helyzetbe hozza, vagyis, hogy az újzélandi termelőnek kijáró védelem ne legyen olyan nagy, mely megakadályozhatná az angol termelőt a sikeres versenyzésben. Kikötött, hogy az a különbség, mely az idegen országokból származó és Angliából származó iparcikkek váma között van, nem szállítható le 20%-nál alacsonyabbra. Az Angliával kötött egyezménynek meg-

felelő megállapodások létesültek Újzéland és az angol gyarmatok stb. részére is.

Az *Anglia* és *Dél-Afrika*, valamint *Newfoundland* között kötött egyezmények ugyanolyan elvek szerint létesültek, mint az előzőek. figyelemmel mégis azokra a kiviteli, illetőleg behozatali cikkekre, melyek az egyezményt kötő országokra nézve a legfontosabbak. Dél-Afrikára nézve külön intézkedés van *rézkivitel* tekintetében a *juh-* és *báránykivitel*nél, valamint egyes iparcikkekre vonatkozóan. Hasonló az egyezmény *Újfoundlandra* is. Az *Indiával* és *Dél-Rhodesiával* kötött egyezmények ugyancsak ezekhez hasonló intézkedéseket tartalmaznak.

A fentiekben inkább csak azoknak az elveknek és reánk nézve is fontosabb rendelkezéseknek ismertetésére szorítkoztunk, melyek az ottawai konferencia tanácskozásaiban, határozataiban és az egyes országok között kötött egyezményekben kialakultak.

Az ottawai konferencia óriási jelentőségét mutatják azok a számok, melyeket a konferencián a kereskedelmi forgalomra nézve közöltek. Ezek szerint a konferencián résztvett országok Angliába 315.8 millió *fontsterling* értékű árut szállítottak ki és 220.1 millió *fontsterling* értékű árut hoztak be Angliából. Anglia egész bevételének értéke ugyanakkor 698 millió *fontsterling* értékű, a dominiu-mok bevételének értéke pedig 673 millió *fontsterling* értékű volt.

Nem kétséges, hogy a vámpreferenciáknak azon a rendszerén, mely az ottawai konferencia folyamán a brit Egyesült Királyság és a commonwealth egyes országai között az egyezmények szerint létesült, nagyobb és szabadabb kereskedelmi forgalom fog fejlődni. Bizonyos kételyek azonban támadhatnak abban a tekintetben, vajon beteljesedik-e az a kívánság, vagy vélemény, hogy az ottawai határozatok hatása alatt a világ egyéb részeinek helyzete javulni fog és hogy ezek következtében ezek fogyasztó- és vásárlóképessége emelkedik-e majd. Mert az a szabadság, melyet a kereskedelmi forgalomban egyes országok egymásnak biztosítanak, az ebből a *szabadságból kizárt más országok részére nézve kétségtelen hátrány*. És az a preferencia, melyet országok egymásnak adnak, *de nem minden országnak, súlyosbítja a preferenciából kimaradt országok helyzetét*. Az Angliába irányuló kivitelnek az ottawai konferencia határozatai óta történt alakulása mutatja a brit államközösségen kívül álló országok Angliába irányuló exportjának rosszabbodását és a Kanadába, Ausztráliába és a brit birodalomhoz tartozó más országokba irányuló ipari kivitel az Angliának nyújtott vámpreferenciával szintén kedvezőtlenebb helyzetbe fog kerülni.

Eber Ernő.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A nemzetközi vándormozgalom statisztikai felvételéről.

Két testes kötetben fekszik előttünk hü beszámoló a modern ember vándorlásáról¹ Hideg, tárgyilagos az első. Nem az egyént és tömeget vándorutra serkentő roppant történelmi, gazdasági szellemi erők kölcsön- és összhatását tárja elénk, benne hasztalanul kutatunk a kivándorlás jelenségének társadalom- és gazdaságpolitikai motiválása után, a szerző tudatosan és következetesen önuralommal tárgyánál marad: megadja a XIX. század földszépi és földszépközi nemzetközi vándormozgalmának képét 643 tábla felsorakoztatásával.

A mű tárgya és szerzője okán különösen közel áll hozzánk. Tárgya, a vándormozgalom, egyik darabja a magyar történelemnek; benne tükröződik népünk alakulása, birtoklásunk szerkezete, államtragédiánk egyaránt. A szerzőről, magyar vonatkozásairól szólni sértő lenne a Szemle olvasóira, akik a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal vándormozgalmi szakértőjének, *Ferenczi Imrének* volt hazai szociálpolitikai munkásságát és irodalmi működését jól ismerik.

Ferenczi e mű megírásával kapcsolatban kivételes és érdekes alkalomhoz jutott, ami megadta számára azt a mindinkább ritkuló lehetőséget, hogy tudományos felkészültségével kiaknázza mindazt, amit az amerikai tudománytermelő nagyüzem kutatónak nyujthat. Bár nem tartozik szorosan a tárgyra, rövidesen meg kell emlékeznek a könyv kialakulásáról, mert rendkívüli és tiszteleteméltó az az őszinteség, amellyel a szerző leplezetlenül feltárja azt a hivatali apparátust és anyagi erőt, melyet e munka létrejöttének támogatásaként egy amerikai tudományos nagyüzem mozgósított.

A *Social Science Research Council* elhatározására az Országos Gazdaságkutató Intézet (*Nat. Bureau of Economic Research*) elhatározta a nemzetközi modern vándormozgalmak tömegjelenségeinek feltárását. *Willcox* tanár, a kutató intézet teljhatalmu megbízottja Európába érkezik, megállapodik a genfi munkaügyi iroda igazgatójával a munka elvégzésének módjában, abban, hogy a genfi szakértő irányítása alatt a munkaügyi iroda egész hivatali berendezésének és összeköttetéseinek igénybevételével záros határidőig létrejön a megrendelt mű: hitelkeret 12.500 dollár (az amerikai lelkület ismeretében

¹ *Ferenczi I., International Migrations, I. Statistics, Nat. Bureau of Economic Research, Newyork, 1112 old.*

Intern. Migrations, II. Interpretations, N. B. of Economic Research, Newyork, 1931. 745 old.

a szerző megjelöli az összeget, mint a könyv szellemi részének termelési költségét, hogy az óceántuli olvasó elmondhassa: „this book is 12.500 dollar worth.”) A hitelkeretet megajánlották, a munka megindult: a genfi munkaügyi szervezet az összes tagállamokat megkeresi, közölgék e tárgyra vonatkozó összes nyilvánosságra hozott és — lehet — még nem hozott adatokat. Megkeresést intéznek hasonló célból a világ összes statisztikai és kivándorlási hatóságaihoz és vándormozgalmi szakértőihez. Külön e célra alkalmazott szakértő segédek Európá vezetéállamainak könyvtáraiban és levéltáraiban végzik — a szerző utmutatásait követő — kutató és gyűjtőmunkát. Sevilla levéltárából XVI. századbéli kikötői utas-lajstromot, Wienben II. József kivándorlási patense szerinti kivándorlási engedélyek kimutatását bányásszák ki, míg Párizsban a prefektus jelenlétében és hivatali szobájában másolja a genfi megbízott a délfrancia kikötők XVIII. századbéli tengerentuli utasforgalmára vonatkozó — eddig a franciák előtt is ismeretlen — iratokat. Madagaskárba vándorló indusokról, Amoi-parti vándorló kulikról, ausztráliai fegyenc-vándorlásról, a spanyol és portugál, afrikai óceáni szigetek félrabslolgáinak utjairól, az „indentured labourer”-ek vonulásáról, fajok és tömegek világjárásáról gyűlt és tornyosult a tömérdek adat, 116 országra és államszerű kerületre vonatkozó kimutatást emésztett fel az adatgyűjtő gépezet, 55 millió ember vándorsorsáról vetnek számot az oszlopok, sorok, az adatoknak bábeli tornyosulásába igazító kézzel és sikerrel belenyulni csak az tud, aki csiszolt kategória ismerettel, kiforrott módszerrel és tántoríthatatlan következetességgel építi fel az adatgyűjtést és feldolgozást. Így járt el a szerző, sikere azért elsősorban jelentős tudományos szervezői teljesítményt jelent.

A szerző előjáróban megjelöli, majd következetesen érvényesíti „kivándorló” fogalmát: aki lakhelyét egy évnél hosszabb időre más országba, vagy más földrészre helyezi át, akkor is, ha az utóbbi annak az országnak birtoka, melyhez a vándorló korábban tartozott. Vizsgálódásainak előterébe a földségek közti vándormozgalmakat állítja, de minden vonatkozásban tapasztalható figyelemmel az Európán és a többi földségen belül áramló országközi vándormozgalmakra. Igen helyesen, minthogy legtöbbször mindkettőt azonos politikai és gazdasági rugók váltják ki. A szerző a földségek közti vándormozgalmak kategóriába sorozta a bár ilyen természetű, de mégsem nemzetközi vándormozgalmakat, például azt, ami Franciaország és Alger között jelentkezik.

A kötet főrésze ketté tagolt: az első rész a XIX. század nemzetközi vándormozgalmának 1929-ig kiegészített leirói statisztikája történelemszerű magyarázó szöveggel, a második rész a XIX. század vándormozgalmi statisztikája az országok hivatalos adatait közlő és a szerző által szerkesztett nemzetközi táblákkal. Az adatközléssel kapcsolatban figyelemreméltók a szerzőnek — alapos munkáról tanuskodó — magyarázatai és jegyzetei, nemkülönben utalásai arra, hogy az egyes államok tekintetében melyik a megállapítható legrégibb adat, a hiányzó anyag pótlásának mi a kínálkozó lehetősége, továbbá egyes országok vándormozgalmi statisztikájának melyek a törvényhozási és technikai alapjai. Ezzel *Ferenczi* meghatározza adatai értékének korlátait és feltételeit és ezzel a szociálpolitika jóhiszemű művelőit különben téves következtetések levonásától és alaptalan összehasonlításoktól óvja meg.

Számos általános érvényüként hirdetett tétel közül a következőket emeljük ki: még a XIX. századot megelőző vándorlást a közhatalom irányította, a modern idők tömeges vándorlása olyan egyéneknek mozgalma, akik — rendszerint — az óceán egyik oldalán sem alkottak és a vándorlás befejezésével sem fognak alkotni összefüggő közösséget. A XIX. század vándorlása tehát nem kormányzati politikának eredménye, nem nemzeti vállalkozás, hanem egyéni mozzanatok által kiváltott spontán elhatározás következménye. (Nézetünk szerint ez áll a világháborúig, tehát a jogállam eszméje érvényesítésének korában, de ha az angolok birodalmi telepítési törekvéseire, az utódállamok tömeges menekülést kiváltó eljárásaira, a lausannei szerződésből folyó török-görög tömeges csereszerű telepítésre és az újabb rajtelepülésekre gondolunk, el kell ismernünk, hogy a vándormozgalmak terén is újra érvényesül a közhatalmi beavatkozás).

Helyes *Ferenczi* álláspontja, hogy a vándormozgalom és népfajtság között nincs összefüggés, hiszen egy emberöltő előtt még tudományos megállapításként hirdették, hogy a germán vándorlófajta, — a latin nem, holott 1875-től a helyzet megváltozott és inkább Dél- és Kelet-Európa latin népei, nem pedig az európai dél és észak „germánjai“ vesznek részt a tömeges földségközi vándorlásban. Kétségtől: az európai kivándorlás súlypontja az iparosodás élén álló nyugateurópai államoktól az agrárjellegű európai délre és keletre tolódott. Elismerést érdemel a szerző, hogy szülőföldjére vonatkozó táblákat — 29 táblát — bő részletességgel és kifogástalan magyarázatokkal közli, bár érthetetlennek tartjuk a források között megjelölt és *Ferenczi* által felhasznált mű címe mellől az e tárgyban jeleskedő magyar szakértő nevének mellőzését, amikor a szerző az irodalomban alárendelt jelentőségű munkák külföldi íróit dicséretreméltó módon kiemeli. Bizonyára a szerző nemzetközi beállítottságának tudható be, hogy a háborút követő keleteurópai országközi vándorlással kapcsolatban mellőzi a magyar népcsalád életében nevezetes olyan mozzanatoknak kiemelését, melyek tömeges vándormozgalmi jelenséget váltottak ki. Ha *Ferenczi* nem vonja le adataiból a magyar szempontból tanulságos következtetéseket, adatai minden szövegnél beszédesebbek. A romániai kivándorlásról szólva a szerző idézi a román Országos Statisztikai Hivatal vezérigazgatójának 1926 június 25-én kelt levelét, mely szerint „a háboru előtt Románia számára a vándormozgalmi kérdés nem létezett“, minek következtében erre vonatkozólag statisztikákat sem hoztak nyilvánosságra. Ezt az állítást alátámasztják a tengerentuli bevándorlási adatok, melyek szerint az U. S. A.-ba 1909—1913 között évi 1500—2000, 1914-ben 4000-nél valamivel több román vándorolt be, míg 1921-ben 25.817, 1922—24-ben körülbelül évi 11.000 volt a román bevándorlók száma. (95. old.). Braziliába 1915—1918-ig évi 13—63 (551. old.) Kubába 1901—1912-ig legfeljebb évi egy román vándorolt. (525. old.) ezzel szemben 1924-ben Braziliába 6340 és Kubába 951 (95. old.). A szerző ezzel kapcsolatban hivatkozik arra, hogy Románia több mint megkétszerezte népességét és megjegyzi, hogy „ez részben magyarázza meg azt, hogy Románia és az U. S. A. között a legnagyobb vándormozgalom a háboru után jelentkezett.“ E vándormozgalmi jelenség legfőbb okát *Ferenczi* művében nem fejezi ki, tehát nemzetközi jelentőségű, e téren standard művében szakértői tekintélyével kiemelni elmulasztja, hogy a román vándorfolymat meg-

duzzadását nem lehet sem az államterület megnagyobbodásának, sem a kivándorlás háboru alatti szünetelésének betudni, hanem tulajdonképpen ennek a magyarázata az erdélyi öslakosság, jelesen a magyarság népi birtokállományának terhére kifejtett kormányzati kivándorlási politika. (Gondoljunk csak az 1924. évi román kivándorlási panama botrányra és a hunyadmegyei kivándorlási ügy-nökök nyílt hatósági támogatására.) A magyar néptörténelmi elhelyezkedését érintő hasonló vándormozgalmi eltolódást mutathatunk ki, a szerző — sajnos e szempontból nem rendszerezett — adataira támaszkodva a szerb, illetőleg jugoszláv kivándorlással kapcsolatban. Ilyen bő adatkészlet birtokában megfelelő és szaktudományi szempontból kifogástalanul tárgyilagos csoportosítással a szerző közvetve értékes szolgálatot tehetett volna a magyar ügynek, különösen akkor, ha a háborút követő középeurópai országhközi vándorlásokról szólva, nem szorítkozott volna arra — az egész magyar menekültügyet, ezt a modern időkben példátlan politikai jellegű vándormozgalmat elpalástoló — lakonikus megjegyzésre, mondván, hogy ez: „jelentős volt a háborút követő években.“ Meggyőződésünk, hogy ennek a nagy gonddal szerkesztett műnek magyar szempontból fájó hiányai csupán annak tudható be, hogy Willcox tanáron kívül esetleg másoknak is volt beleszólása e mű felépítésébe és az anyag feldolgozásába.

Ferenczi munkájával szemben egyik vagy másik országnak a nemzetiesség partikulárisnak mondott szempontból vizsgálódó fia talán emelhet némely kifogást, egyet azonban minden szakembernek el kell ismernie: a módszer csiszoltságát, az adatok bőségét, a táblák szerkesztésének gondosságát és azt a nagy szolgálatot, amit a szerző ennek a tudományos nyersanyagnak gondos egybegyűjtésével és szakszerű csoportosításával a társadalompolitikának tett. A tudományos kutatómunka, a szervezőképesség és az anyagi erő összeműködésének amerikai stílusu szellemi termékét üdvözljük Ferenczi Imre művében.

A kiadvány második kötete különböző országok vándormozgalmi szakértőinek husz — kizárólag egy-egy ország vándorlási viszonyairól szóló — tanulmányát tartalmazza. Ezeknek a dolgozatoknak sorából — kiemelkedő jelentőségük miatt — külön meg kell emlékeznünk *Wilcox, C. E. Snow, F. Burgdörfer, G. Findlay Shirras* és *Thirring Gusztáv* tanulmányairól.

A *F. Burgdörfer* által tárgyalt német kivándorlás birodalmi jelentőségét megvilágítja az a ténykörülmeny, hogy 1840—1910 között a 37.1 milliós természetes szaporodással szemben a lakosság tényleges szaporulata 32.1 millió volt. A ki- és bevándorlás egyenlege tehát 5 millióval csökkentette a birodalom lakosságát. 1895-ig Németország inkább embert, ezentul inkább árut exportált.

Burgdörfer tanulmányában a modern vándormozgalom plasztikusan kiemelkedik a kor társadalomgazdasági háttéréből. Kifejezésre jut a vándormozgalom mértékének összefüggése és a német és a tengerentuli történetekkel, az áralakulással, a hadviseléssel, a politikai ábrándok virágzásával és a kijózanodással. A kivándorlás focusainak vizsgálata vezet el a hatórugók helyes felismeréséhez. A mult század első felében Württemberg Baden és a bajor Palatinatus népfészkeiből keltek tömegével utra a világutak vándorai. A század második felében Pomerania, Posen, a porosz nyugat jelölhetők meg

focusokként. A nagy birtoktestek és a gazdálkodás maradi módszereinek tartományai. A pomeraniai gránátos földmives fia felismeri, hogy szorgalommal és takarékossgal földvágját kielégíteni sohasem tudja, kivándorol. Helyét elfoglalja a bevándorló, nálánál is igénytelenebb lengyel, a bérszintet lenyomja és igénytelenségével kiszorítja falvaiból a német paraszt fiát. Így apadt ki keleten a német népi erő, így duzzadt a népek óceánt keresztező áradata, így szlávósodott el — föl Berlinig — a német kelet. Birtokviszonyok — kivándorlás — mortalitás észszerű és mégis démonikusan ható összefüggésben jelentkeznek Burgdörfer művében. A szerzőnek van bátorsága átlépni a magukban véve is beszédes ténymegállapításoknak demarkációs vonalát, következtet: A kis-, közép- és nagybirtok egészséges aránya biztosítja a mezőgazdasági népesség számára a társadalmi felemelkedést s a kiegyensúlyozott népszerkezet előnyeit.

A szerző eleget tesz a „Gelddenken“ követelményeinek és pénzben igyekszik értékelni a vándormozgalom jelentőségét. Számításának egysége az emberegység termelési költsége (a human cost value), 1928 január 1-es értékkel 3000 R. M. Ennek figyelembevételével 1820—1926-ig Németország, illetve a Németbirodalomnak megfelelő terület 182 milliárd R. M. értékű embert exportált. (Magam részéről Mönckmeiernek nézetét osztva a számhiedelmeknek behódoló amerikai olvasónál kisebb jelentőséget tulajdonítok ilyen számításoknak.) Ha ehhez hozzászámítják a kivándorlók által magukkal vitt és a már pontosabb becslések alapján 2 milliárd márkára becsült javait, 1928 január 1-ével és 4 százalékos kamatlábbal tőkésítve, 200 milliárd márkára értékelhetik a német nemzeti vagyonnak kivándorlás okozta veszteségét. Szám, melyet állítani és cáfolni egyaránt lehet.

Burdörfer tanulmányának gyenge pontja a birodalom területén kívül élő némettség számszerű jelentőségének értékelése. Szerinte az U. S. A-ban 36.4 millió lakós német anyanyelvű, vagy ilyenek leszármazottja és 1925-ben 11½ millió anyanyelv szerinti német élt Európán kívül. Abból, hogy a szerző elfogadja Winklernek adatait, mely szerint a trianoni Magyarország német anyanyelvű lakosainak száma 600.000, adatkritikájának szigoratalanságára következtethetünk, ami nehézzé teszi számunkra többi adatainak kritikátlan elfogadását. Burdörfer tanulmánya szempontjainak értékével és sokaságával így is messze felülemelkedik a kötet többi tanulmányának színvonalán.

C. Findlay Shirras bombayi szakértő értékes rajzát adja az indentured labourernek, ennek a félrabszolgának, aki a szállítási költség és előre kialkudott bér ellenében esztendőkre eladja magát a gyarmati vállalkozónak. Ezeknek az indus páriáknak Kelet-Afrikába, a maláji szigetekre való vándorlása tárgya Shirras fejtegetéseinek. A brit demokrácia ösztönességét kétséssé teszi az a körülmény, hogy a rabszolgaságnak ezt a nemét csak egy 1922. évi törvény szüntette meg és az angol birodalom egyes részeiben az indusokat nem illeti meg az iparüzésnek, az ingatlantulajdon-szerzésnek, a letelepedésnek, másokat különben megillető joga.

Shirras belevilágít a távolkeleti fajoknak a munkapiacra is átszapo küzdelmére. Az engedelmesebb, fegyelmezettebb, de renyhébb és ezért olcsóbb indust háttérbe szorítja a serényebb, kitartóbb, ke-

vesebb felügyeletet igénylő kínai munkás. A szerző szakszerű fejtegetései mögött egy friss nacionalizmus szenvedélye izzik és a számadatokból minduntalan kibukkan az indus gravamenes politikája, ami semmit sem von le a kelet munkarendszerébe mélyen belevilágító tanulmány értékéből.

W. F. Willcox a föld és földségek népességének fejlődéséről szóló tanulmányával és több kisebbjelentőségű irással járul az általa szerkesztett műhöz. Willcox 1650-ig visszamenően vizsgálja az emberiség számszerű fejlődését, kutatva, hogy 1650—1750, 1800—1850, 1850—1900 és 1900—1929 időszakokban milyen mértékben fejlődött a föld és az egyes földségek népessége, továbbá milyen irányban és ütemben változott a különböző földségek népességének jelentősége az egész emberiséghez viszonyítva. *Willcox* munkájában a legjobbat nyújtja, amit ebben a vonatkozásban a rendelkezésre álló összes adatok és források birtokában nyújtani lehet. Más kérdés, hogy tudományos okfejtésre alkalmas-e a tanulmány tárgya, ha figyelembe vesszük, hogy 1800 előtt a legnagyobb áttekintéssel rendelkező embernek is csak sejtései és föltevésai, nem pedig bizonyosságai voltak az emberiség számszerű jelentőségéről. Willcox nagy szorgalommal és szakértelemmel összehordott minden véleményt és becslést e tárgyra vonatkozólag, de azzal a módszerrel aligha közelíthetjük meg a valószínű számadatot, ha az összes becsléseknek — a maximális és minimális becslési adatot figyelmen kívül hagyva — számtani középarányosát fogadjuk el megbízható adatnak. Hogy ezek a feltevések tudományos következtetés levonására mennyire használhatatlanok, jellemző, hogy a legtöbb feltevés *Riccioli-tól* (1661) *Balbi-ig* (1826), *King-től* *Süssmilch-ig* (1741—1762) Afrika népességét változtatlanul 100 millió, Ausztráliáét pedig 2 millió emberre becsüli. Azzal még nem teszünk szert komoly célra használható adatra, ha 11 feltevésnek középarányosát vesszük. Feltevések közarányosa ugyancsak — feltevés. Így csak kevés valóságértéket tulajdonítunk azoknak a — különben érdekes — megállapításoknak, hogy Észak-amerika lakossága 1650-ben körülbelül 1 millió volt, tehát egyharmada Amerika össznépségének (jelenleg a fele) továbbá, hogy alig három század alatt az emberiség megnégyszereződött. *Levasseur*, *Bodio* és *Sündbörg* részletes számításai alapján annyit elfogadhatunk Willcox közléséből, hogy Európa 1800-ban körülbelül 175—187 millió lakost számlált, a trópusok lakossága ritkult és az utolsó évszázad alatt Európa lakosságának fejlődése az ázsiaiét megkétszerezte. Kritikátlanul azonban nem fogadhatjuk el azt az állítást, hogy 1650-től Európa népessége meghatszorozódott, míg a nem európai csupán megháromszorozódott. Bármennyire is érdekesek az embernek régebbi nézetei önmagának sokaságáról, ezeknek a gondolatkuriózusoknak tudományos jelentőséget tulajdonítani nem szabad, különben önmagunkat vagy olvasóinkat tévesztjük meg.

C. E. Snow az angol kivándorlásról írt kisebb dolgozatában különösen a skót Highland és Írország egykori túlnépesedése és a kivándorlás, továbbá a szegényügyi terhek és a vándormozgalom összefüggéseinek feltárásával foglalkozik. Nézete szerint a XVIII. század utolsó negyedében bővülő kivándorlás oldotta meg Írország és Highland túlnépesedéséből kinőtt szociális problémákat. A gabona-termelés irrentabilitásának hatása alatt a skót szántóföldek legelőkké váltak és a földesurak finanszírozni kezdték környékük földműveseinek kivándorlását, hogy megszabaduljanak a munkanélkülivé

vált cselédek és mezőgazdasági munkások eltartása végett terhükre irt külön helyi adóktól. *Snow* szerint egyes földesurak olcsóbbnak találták a helyi munkanélküli mezőgazdasági munkások kivándorlásának anyagi támogatását szegényügyi törvények értelmében fizetendő *parish rateknál*. Így például *Lady Gordon Catchart* 100 font fejenkénti támogatást nyújtott minden munkásnak, aki hebridai birtokáról Kanadába vándorol. Gazdaságpolitikai birodalmi szempont először Wakefield kivándorlásügyi alapelveivel érvényesül. Az általa alapított Colonisation Society a munka és a tőke kombinált gyarmatra vándorlását propagálta a gyarmati természeti erőforrásoknak a birodalom érdekében mielőbbi kiaknázása céljából. *Wakefield* lelkes munkája — megannyi idealista erőfeszítésének sorsa — az adelaidei telekspekuláció posványába fulladt. *Snow* előadásában kiemelkedik a XIX. századbéli szervezett gyermekkivándorlás jelentősége. Kitűnik, hogy a városi magisztrátusok, hogy csökkentse az elhagyatott gyermekek közkölségen nevelésével járó terheket és gátat vessenek a korai kapitalizmus ipari világában elburjánzott fiatalkori bűnözésnek, közhatalmu eljárással erre vállalkozó gyarmati nevelőszülökhöz telepítették az új környezetben új élethez alkalmazkodó — anyaföldön meghagyni nem kívánatos — emberpalántákat. A szerző tanulmányának értéke részleteinek érdekességében és a szociális hatótényezők tárgyilagos értékelésében jelölhető meg.

A modern vándormozgalomról szóló amerikai standard munkának tanulmányozásakor fokozott figyelemmel vizsgáltuk, hogy vajjon a statisztika és kivándorlásügy szakértőinek díszes grémiumban miként számol be népünk vándormozgalmáról az ezzel megbízott magyar tudós, *Thirring Gusztáv*. *Burgdörfer* pompás tanulmánya után biztosra vettük, hogy *Thirring* kiaknázza e ritka lehetőséget és e standard munka útján nemzetközi fórumon a tudományos tárgyilagosság lenyűgöző erejével fogja kimutatni a békeszerződés teremtette társadalmi-gazdasági helyzet és a magyar vándormozgalom összefüggéseit, a menekültek bevándorlásának rugóit, e kérdésnek szociális, gazdasági és állampénzügyi vonatkozásait, stb., stb. E kérdésekre azonban feleletet nem kaptunk, pedig — bármennyire is figyelemreméltó a tengerentúlra vándorló behajózott magyar kivándorlók számának megoszlása az európai kikötők között — ezeknek az összefüggéseknek értékelésén felül érdekes és kívánatos lett volna a magyar kivándorlás focusainak, a vándormozgalom bel- és külföldi, tehát a tömegek mozgása tekintetében ható, taszító gazdasági rugóknak és a vonzó szociális-gazdasági motívumoknak megvilágítása, a vándormozgalom és nemzeti vagyon, az előbbi és a fizetési mérleg összefüggéseinek tárgyalása, amelyekre *Thirring* — ellentétben e kötetnek több szerzőjével — csak hallgatással válaszol.

Miről számol be a magyar szerző? 22 táblája közül 6 a magyar kivándorlók nemzetiségi megoszlásáról szól. Bár *Thirring* nagyon helyesen megállapítja, hogy a kivándorlókat anyanyelvük szerint mennyire lehetetlen valószínű módon osztályozni és ezért becslésekre vagyunk utalva (424. old.), mégis az erről szóló 168/b, 175. és 176. táblákat a számszerűség pontosságának látszatát keltve közli, annak végkövetkeztetésszerű megállapításával, hogy a magyarok „részesedése a kivándorlásban messze elmaradt a népességnek reájuk eső hányadától és a későbbi években alig érte el az

egésznek (az összes kivándorlók számának) egyharmadát . . .“ Igen, ezzel érvelnek — és országterületünk feldarabolásának előkészítésénél ezzel érveltek — velünk szemben, amikor Eötvös nemzetiségi törvénye ellenére bizonyítani kívánják, hogy a nemzetiségek erőszakos elnyomása volt a történelmi Magyarország kisebbségi politikájának lényege. Tartunk tőle, hogy Thirringnek — e látszatnak motiválására alkalmas — 6 tábláját és nemzetpolitikai szempontból aggályos beállításban csoportosítható számait a rövid öt sorba tömörített gazdasági érv ugyancsak nem ellensúlyozza, különösen nem akkor, amikor a szerző a Romániába irányuló kivándorlásról szólva, azt a — erdélyiek előtt a különösen meglepő — kijelentést teszi, hogy „ez jelentőségében 1886. után, az akkor kezdődő vámháború következtében emelkedett, mely Erdély román lakosságát az ország minden részéből kivándorlásra készítette“. (L. 430. oldal.) Ime, a nemzetiségi elemet országból kiüldöző magyar gazdaságpolitika, — félek, így kiáltana fel *Seaton Watson*, ha keleteurópai barátai a kisebbségek magyar elnyomásának bizonyságaként felütnék előtte emez angol nyelven megjelent tanulmánynak idézett oldalát.

A mondottak után csak megemlítjük, hogy a szerző a magyar kivándorlásügy háborutkövető legfontosabb momentumairól sem emlékezik meg. A kanadai összefüggő magyar telepek kialakulásáról, a Franciaországba irányuló szervezett csoportos kivándorlásról, a magyar kivándorlók pas de calaisi, paris—bouglognei, lyoni nagy kolóniáinak kifejlődéséről, a csoportos vándorlással kapcsolatban elért anyagi és alaki bérvédelemről és társadalombiztosítási jogvédelemről, a Pouillot-féle megállapodásról, Magyarország magatartásáról a kivándorlókra vonatkozó nemzetközi munkatügyi egyezmények tekintetében, a brazíliai magyar kivándorlók falvainak (Nagyboldogasszonyfalva, Ujszentistvánfalva, stb.) kialakulásáról, a belga szénbányászat magyar kivándorlóiról a magyar tanulmányban szó sincsen.

Amikor ugyanebben a munkában *Burgdörfer* szabadon nyilvánítja nézetét a versaillesi békeszerződés és a német vándormozgalom összefüggéseiről és oldalakon demonstrálja a külföldre vándorló németekben rejlő népi erőt, tehát a németiség világjelentőségét, amikor *Anna Maria Ratti* nem feledkezik meg a külföldi olaszság népi és pénzügyi jelentőségének kidomborításáról és a bombayi *Findley Shirras* részletesen beszámol az indus kivándorlókat Afrikában, jelesül Natálban, általában az angol gyarmatokon ért — megélhetésüket veszélyeztető — sérelmekről, nem tételezhetjük fel, hogy a kiadó amerikai tudományos társaság, vagy a szerkesztő *Willcox* professzor éppen a magyar vándormozgalommal kapcsolatban fojtotta volna el a nemzeti önérzetnek számokban való megnyilatkozását és hiúsította volna meg a háborutkövető magyar vándorlás legfontosabb mozzanatainak kifejtését. *Kovrig Béla.*

Könyvismertetések.

Lukas, Eduard: Weltkrise und deutsche Wirtschaft.
Tübingen, Mohr, 1931. 67 p.

Lukas előttünk fekvő dolgozata első részében a válságproblémát elméleti vonatkozásában vizsgálja. A kérdést a fizetési erők cirku-

lációjánál fogja meg, minthogy a mai válság fő szimptomáját a gazdasági forgalom általános csökkenésében ismeri fel. A vásárlóerő keringését számtalan, egymástól független körfolyamatra bontva képzei, melyek közül egy-egy kör megzavarása éppenséggel nem idézi fel szükségképpen a többi fizetési kör fennakadását. Ahhoz tehát, hogy az egyes ily körfolyamatokban bekövetkezett fennakadás más körökre is áttérjedjen, tehát általánosuljon, mint ahogy ez a mai válságban észlelhető, különös oknak kell fennforognia. A fizetési forgalom alakulását vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy a konjunktura erős fellendülése különösen érzékennyé teszi a közgazdaságot a vásárlóerőforgalom szempontjából. Amint tehát a közgazdaság valamely részében erős konjunktura esetén a válságot felidéző okból a fizetési forgalom hirtelen erős összehuzódása következik be, ennek hajlama van az általánosulásra és így a válság általánosítására is. Ennek magyarázatát Lukás abban találja, hogy a gazdasági élet fellendülése nagy szerepet juttat a girális forgalomnak, ez pedig rendkívül érzékeny és zavarok esetén igen nagyméretű összehuzódásra hajlamos. Ez az összehuzódás könnyen érinti a gazdasági élet egészét, mert a rendelkezésre álló vásárlóerőnek hirtelenül való összehuzódását vonja maga után. Így tehát Lukás, bár mint előszavában kiemeli, nem osztja mindenben *Hahn* nézeteit a hitelről, mégis a hitelteremtésnek, melynek kiváló eszköze a girális pénz, a válságok létrejövetelében nagy szerepet tulajdonít. Ebben, úgy hiszem, nem igen számíthat ellentmondásra, mert, ha nem is a hitelteremtéssel és a girális pénzzel kapcsolatban, magának a hitelmechanizmusnak a válságok felidézésében való szerepét már régóta ismeri a közgazdaságtan. Lukás ezenkívül előbbi tételén tulmenőleg a nemzetközi vásárlóerőcirkulációnak is nagy szerepet tulajdonít és úgy hiszem, a mai válság szempontjából ebben is feltétlenül igaza van. Nemzetközi vonatkozásban az aranymozgalmak kétségkívül erősen befolyásolták a háboru utáni fizetési forgalmat, mert a belföldi fizetési rendszerek, ha az aranyvalutát nem is sikerül teljesen fenntartani, az aranyalappal mégis megtartották az összefüggést. Igen helyesen nem mulasztja el a szerző az arra való utalást sem, hogy ma az árak egy része és a bérek tekintélyes része a kartellek és a szakszervezetek működése folytán merev és így nem reagál oly mértékben a fizetési erő összehuzódására, mint régebben.

Ezután rátér Lukás a német helyzet közelebbi jellemzésére. Abból indul ki, hogy a reparációs tartozások Németországban alacsony árszínvonalat és kiviteli felesleget tételeztek volna fel. Ehelyett az történt, hogy Németország folytonosan külföldi hitelekkel vett igénybe és pedig magas kamat mellett, de a külföldi hitelek mintegy ellene dolgoztak a magas kamatlábnak, mely az árleszorítás irányában hatott volna. E periódusban a valóságban tehát az történt, hogy Németország lényegében nem maga fizette a reparációkat, hanem tartozását külföldi tőkebeözönlésekkel, tehát végeredményben hitelekkel egyenlítette ki. A tényleges állapotot mintegy palástolta ez a körülmény, melynek azonban előbb-utóbb bajokhoz kellett vezetnie, melyt a külföldi tőke beözönlése lassult és később megszűnt. A külföldi tőke ugyanis nem hosszulejáratra, hanem legnagyobbbrészt rövidlejáratra hiteleztetett Németországnak és ezzel pillanatnyi helyzetektől tette függővé a német közgazdaság állapotát. Amint nemzetközi zavarok álltak be és ezek a külföldi tőkék egy részének a fennmaradását hozták magukkal, az összeroppanás veszélyének volt ki-

téve az egész német közgazdaság. Már 1929 második felében megkezdődött Németországban a vevőerők cirkulációjának összehuzódása és ezzel a munkanélküliség nagyméretű növekedése. A Danat-bank bukásával azután nagy megrázkódások következtek, melyek még továbbbi összehuzódásra kényszerítették a vásárlóerő cirkulációját és növelték a munkanélküliséget.

A helyzet javulását Lukas szerint csak akkor lehet várni, ha Németországban az árszínvonal a változott viszonyokhoz alkalmazkodik és a fizetési mérlegnek oly kiegyenlítését teszi lehetővé, amely a külföldi eladósodásnak megfelel. Ez pedig csak oly árszínvonal mellett következhetik be, amely jelentékeny kiviteli felesleget tesz lehetségessé. Természetesen olyan kiviteli feleslegre a német közgazdaság sohasem számíthat, hogy abból a rája rótt reparációs tartozásokat is kiegyenlíteni legyen képes. Ezért elsősorban e tartozások eiengedése feltétele annak, hogy valamennyire egészséges állapotok álljanak helyre Németországban. Ekkor is szükség lesz Lukas szerint arra, hogy a behozatalt lehetőség szerint csökkentsék, hogy Németország tudalósodása helyzetéből kijusson. Azonban arra sem lehet gondolni, hogy még így is rövid idő alatt visszafizesse Németország külföldi hiteleit és ezért elengedhetetlen a rövidlejáratu hitelek jelentékeny részének hosszulejáratuakká való átváltoztatása.

Miként látjuk, Németország helyzete ugyan sok tekintetben más, mint a miénk, de itt is ugyanazok a kérdések állanak előtérben a helyzet megjavítása szempontjából, mint nálunk. A kereskedelmi mérleg aktívá tétele és ezzel kapcsolatban az árszínvonal kérdése. valamint a külföldi adósságok rendezése a döntő mozzanatok.

A kis füzet elméleti szempontból számos tanulságos részletet tartalmaz. Mutatja egyuttal azt is, hogyan foglal teret mindjobbán az a meggyőződés, hogy az árszínvonal magasságának kérdése mily fontos a válság leküzdése, vagy legalább is a helyzet enyhítése szempontjából. Csodálatos azonban, hogy Lukas az agrárrolló kérdését tárgyalásában teljesen mellőzi, holott az a német közgazdaság állapota szempontjából sem közömbös.

H. F.

Dr. Back, Josef: Die Entwicklung der reinen Ökonomie zur nationalökonomischen Wesenswissenschaft. Jena, Gustav Fischer, 1929. 244 oldal.

A gazdaságbölcsélet ujabban gazdag fejlődést mutat. Különösen a német irodalomban jelent meg számos mélyenjáró munka, amely a közgazdaság ontológiájával, ismeretelméletével és kategóriáival foglalkozik. *Back* könyve is gazdaságbölcséleti munka s az a célja, hogy a tiszta ökonomiának, mint önálló tudományágnak a lehetőségét és szükségességét kimutassa, önálló feladatkörét megismertesse s a közgazdaságtan más ágaihoz való viszonyát tisztázza.

A mű két főrészsre oszlik. Az elsőben a szerző az ujabbi tiszta ökonomiai irányokat ismerteti, a másodikban pedig megvilágítja saját álláspontját a tiszta ökonomiára, mint önálló „lényegtudományra” vonatkozólag.

Szerinte a tiszta ökonomiát *Menger* alapítja meg a társadalomtudományok módszeréről írott művével. A további fejlődésben három jellegzetes irányt lehet megkülönböztetni: 1. a *lélektanit* (főképvise-

ője Emil Sax), 2. a *mechanikust* (Schumpeter), 3. a *racionalist* (Max Weber).

Menger Kant ismeretelméleti felfogásából indul ki. Két csoportra osztja a jelenségeket: individuális és tipikus jelenségekre. A tipikus jelenségformák és viszonyok tudományát *gazdaságelméletnek*, az individuálisakét *gazdaságtörténetnek* nevezi. Harmadik közgazdaságtani tudományágnak felveszi a *gazdaságpolitikát*, mint olyant, amely azt kutatja, hogy bizonyos gazdasági célok milyen körülmények között valósultak meg. A *gazdaságelmélet* tudományát újból két külön ágra osztja: az *empirikus-reális* jelenségek elméletére és az *exakt teóriára*. Ez utóbbi a *tiszta ökonomia*.

A Menger-féle tiszta ökonomia tehát azt tüzi ki célul, hogy szigorú típusokat és exakt törvényeket állapítson meg. E típusokhoz és törvényekhez azonban tapasztalati uton, megfigyelés alapján akar eljutni és kimondja, hogy minden általánosításhoz legalább egyrendbeli megfigyelés szükséges. Ennek az elhamarkodott általánosításnak természetes következménye, hogy sokszor mesterséges konstrukciókhoz jut. Exakt törvényei közeli rokonságban vannak Kant apriori ítéleteivel, bár Menger Kantot nem említi műveiben.

A lélektan nagy szolgálatot tesz azzal, hogy felismeri a cselekvő ember központi helyzetét a gazdasági életben. Ezzel a külső gazdasági történéseket, mint a gazdálkodó egyén élményfolyamatait tünteti fel. Mig *Mengernél* az exakt és az empirikus-reális elmélet között lényeges különbség van, *Saxnál* fokozati, mert nála minden közgazdasági ismeret a tapasztalásból ered. A közgazdaságtan csak annyiban tud exakt törvényeket felmutatni, amennyiben a pszichológia. Az értékitételek az érzelmekre épülnek.

A szerző szerint Sax a tiszta ökonomiát nem vitte előbbre. Mert: 1. Pusztá tapasztalásra nem építhető tiszta ökonomia. A tapasztalat u. i. az absztrakt vonatkozásokat elhanyagolja, holott minden induktíve megfigyelt jelenség mögött van valami általános érvényű mozzanat, ami csak absztrakcióval közelíthető meg. Pl. a kauzalitás törvénye nem nyerhető induktíve. — mint Sax véli, — mert az indukció már a kauzalitásra támaszkodik. 2. Az érzelmek kétségtelenül motiválják az ember tetteit. A gazdálkodás mégsem vak visszahatása a szubjektív benyomásoknak. 3. A gazdasági fejlődés tényét sem tudja Sax magyarázni, mert hiszen az emberi természet állandóan ugyanaz marad, miközben a gazdasági formák és tartalmak folytonos változást és fejlődést mutatnak.

A *mechanikus* irány tipikus képviselője, *Schumpeter*, abból indul ki, hogy a jelenségek végtelen sokféleségében messzemenő hasonlóságok figyelhetők meg. Hogy a tények átláthatatlan sokaságát az értelem számára hozzáférhetővé tegyük, rövid, világos összefoglalásban, áttekinthető kifejezésekben, sémákban kell azokat adni. A tiszta ökonomia feladata, hogy olyan gondolatsémákat állítson fel, amelyek a gazdasági történéseket exakt, általános érvényű formákban ábrázolják. E sémákat nem aszerint kell megítélni, hogy igazak-e, vagy hamisak, hanem hogy használhatók-e, vagy nem. A gyors, könnyű, biztos áttekintés kedvéért felhasználhat az elmélet minden lehető, fiktív konstrukciót, mert e sémáknak önmagukban nem, csak eredményeikben kell összhangozniok a valósággal.

Schumpeternek ez a mechanikus tiszta ökonomiai felfogása az ugynevezett *pragmatikus* ismeretelméletből ered. Az empirikus kuta-

tás reális fogalmakra törekszik, a pragmatikus kutatás pedig önkényes, fiktív konstrukciókkal és hipotézisekkel próbál céljához érni. A mechanikus tiszta ökonomiát a következőképpen bírálja a szerző:

A tudomány célja mindig pozitív ismeret, tudás megszerzése, ehhez pedig nem elég a jelenségsokaság áttekintése. A célszerűség sem lehet öncél a tudományban. Szintugy az érvényesség és használhatóság sem cserélhetők fel. Az érvényesség az igaznak-tartással azonos, tehát egészen más kérdéskörbe vezet, mint a használhatóság. A tiszta ökonomia *lehetőségét* nem az dönti el, hogy önkényes konstrukciók képzése lehetséges-e a közgazdaságtanban, hanem az, hogy azok *a lényeges és szükségszerű összefüggések*, amelyek a tények kutatásánál minduntalan felbukkannak, *fogalmilag megragadhatók-e*, vagy sem. A közgazdaságtan logikai és tudományelméleti problémái tehát pragmatikus célszerűségi szemléletekkel nem oldhatók meg, mint ahogy azt *Schumpeter* akarja.

Max Weber elmélete sok tekintetben *Mengeréhez* kapcsolódik. noha egészen új felfogása és értékelése van a tiszta ökonomia számára. Szerinte a reális tudományok vagy *a)* relációfogalmakat alkotnak *generális* érvényességgel (törvények), vagy *b)* dologi fogalmakat *individuális* (históriai) jelentéssel. Az első a *generalizáló természettudományok*, a második az *individualizáló kulturtudományok* csoportja. A kulturtudományoknak *Weber* szerint nincs törvényük, mely matematikai evidenciát mutatna fel, hanem csak szabályban, kifejezhető okozatai összefüggésük. Az itt fellépő általános fogalmak sem fajfogalmak, mint a természettudományokban, hanem csak *ideáltípusok*. Nem is sémák, amelyekbe be lehetne a valóságot szorítani, hanem ideális határfogalmak. Minden individualizáló kulturtudománynak megvan a maga generalizáló segédtudománya, mely számára a racionálisan konstruált, ideáltípusos struktúrát adja. A közgazdaságtan *Weber* szerint individualizáló kulturtudomány, a tiszta ökonomia pedig ennek generalizáló segédtudománya.

A szerző szerint *Weber* elméletének erőssége az, hogy a tiszta ökonomiát nem köti ahhoz a kérdéshez, hogy vannak-e gazdasági életnek törvényszerűségei. Gyengéje pedig, hogy az elméleti közgazdaságtant s a tiszta ökonomiát segédtudománynak tekinti. A közgazdasági írók előtt az elméleti kutatás mindig főcél volt, hiszen pl. a klasszikusok idejében gazdaságtörténetről nem is nagyon lehetett szó.

Back könyvének második részében önálló fejtegetéseket nyújt a következő központi gondolatok köré csoportosítva: A valóságot szerinte a tapasztalás alapján ismerjük meg. Tapasztalni azonban többféleképpen lehet. Van praktikus tapasztalás, amellyel a mindennapi élet gondjait kísérik és van tudományos tapasztalás, amely általánosabb jellegű. Az első a tényösszefüggések, a második a lényegösszefüggések felismeréséhez vezet. A tények kutatása a lényegkutatáson nyugszik. Amíg a gazdasági élet nincs fogalmilag megragadva, addig nem lehet az egyes tényállásokat szisztematikus módon, zárt magyarázati összefüggésbe foglalni. A lényegkutatás nyújtja az általános fogalmakat, az egyértelműleg meghatározott alapelveket, törvényeket, amelyekkel a különböző gazdasági tények bizonyos magyarázati összefüggésbe rendezhetők. A közgazdasági kutatás tehát két részre esik szét: 1. a *tényállások*, 2. a *lényeg kutatására*. Az utóbbi a tiszta ökonomia.

A hagyományos közgazdaságtan a gazdaságot csupán mint faktumot fogta fel s nem mint lehetőséget. A valóság fogalma azonban a lehetőséget is magában foglalja. A lehetőségek realizálása cselekvéssel történik. E cselekvésnek értelmesnek s magával a lehetőséggel összhangzónak kell lennie. Értelmes akkor a cselekvés, ha úgy van rendezve és irányítva, hogy a lehetőségből valóságot teremtsen. Ezt pedig csak úgy érheti el, ha igazodik a lehetőség determináltságához. A gazdasági cselekvéseknek tehát belső szükség-szerűségéből van bizonyos előre megszabott rendjük, ami azt mutatja, hogy minden gazdasági történésben bizonyos sajátos törvényszerűség van.

Látnivaló, hogy *Backnál* tehát tiszta ökonomiai szempontból a lehetőség is annyi, mint a valóság. A lehetőség szétesik tiszta lényeglehetőségre és empirikus-individualis lehetőségre. A lényeglehetőség jelenti a tisztán racionális cselekvések ideális lehetőségét. Ezeknek a megvalósulása korlátolt, mert a tényleges gazdasági történések sohasem folyhatnak le tisztán racionálisan. E lényeglehetőségek vizsgálata is tárgya a tiszta ökonomiának. A tiszta ökonomia sajátos módszere az explikáció. Ez abban áll, hogy az emberi léthelyzet s az általános praktikus gazdasági ész alapján magyarázzuk, kifejtjük, hogy milyen törvényszerű rendet kell a cselekvésben betartani, hogy a gazdasági ténykedések határozott gazdaságszerűségét elérjük.

Back művének igen értékes az a része, melyben az eddigi tiszta ökonomiai kutatásokat rendszerezi, ismerteti és bírálja. Munkájával nagyban hozzájárul annak a homálynak az eloszlatásához, amely eddig a tiszta ökonomia fogalmát körülvette. Az eddigi meghatározásoknak u. i. nincs közös, egységes bélyege. Beszélnek exakt, tiszta, absztrakt, általános, racionális tiszta ökonomiai elméletről. E nagy értelmi ellentét onnan ered, hogy mindenik felfogás egyoldalú.

Az ő vizsgálatait azonban nem egy tekintetben kiegészítésre szorulnak. *Ricardo*, *Cournot* alapvető munkásságát egészen figyelmen kívül hagyja. Szerintünk tévesen jellemzi a matematika kutatási módszert, amikor azt állítja, hogy „*fiktív*“ kiindulási pontokra építi törvényszerű megállapításait.

Mindenesetre értékesé teszi azonban *Back* művét az az alapos bölcséleti elgondolás, amellyel előkészíti és megvilágítja fogalmain. Viszont más írókat érdemlegesen nem említ, — sem közgazdasági, sem filozófiai vonatkozásban — csupán németet. A műnek ez a sovíniszta hangulata a tudományos értékelés szempontjából csak hátrányos lehet.

Takaróné Gáll Beatrix.

Kuczynski, Robert: Wall Street und die deutschen Anleihen. Bankierprofite und Publikumsverluste. Hans Buske, Leipzig, 1933. 174. l.

A Dawes-terv életbeléptetése óta 135 német kölcsönt helyeztek el az Északamerikai Egyesült Államokban, összesen 1239 millió dollár összegben, mely összegből 1932 június 1-én még 994 millió dollár nem volt törlesztve. Az erre vonatkozó részletes adatok a következők:

Év, illetve kölcsönvevő	A kölcsönök száma	Összeg dollárban	Ebből az Egyesült Államokban elhelyezve	1932 június 1-én még fennállt összesen	Ebből az Egyesült Államokban
d o l l á r					
1924	2	120,000.000	119,000.000	74,456.400	74,456.400
1925	28	233,950.000	208,997.500	163,038.500	144,882.500
1926	39	296,050.000	248,205.000	236,675.000	197,369.500
1927	19	287,225.000	231,068.000	223,241.000	173,787.000
1928	33	284,950.000	249,603.000	266,563.000	232,503.500
1929	7	42,100.000	30,066.000	39,742.000	28,554.500
1930	7	166,250.000	152,092.000	156,684.500	142,777.500
K ö l c s ö n v e v ő k					
A birodalom	2	208,250.000	208,250.000	169,134.900	169,134.900
A tagállamok ...	11	135,000.000	115,650.000	92,784.500	75,796.500
Községek és városok	20	109,400.000	103,425.000	88,132.000	82,915.000
Közérdekű egyesületek	41	303,700.000	276,883.000	264,327.000	222,155.000
Iparvállalatok ..	28	301,725.000	214,418.500	227,856.500	171,529.000
Közcélú hitelintézetek	19	253,350.000	213,435.000	210,547.500	177,082.000
Magánkereskedelmi vállalatok	11	105,600.000	94,070.000	96,017.000	84,632.000
Egyházak	3	13,500.000	12,900.000	11,601.000	11,086.500
Összesen....	135	1.430.525.000	1.239.031.500	1.160.400.400	994.330.900

K. azt vizsgálja, hogy az Egyesült Államokban elhelyezett e kölcsönöknek mi volt a sorsa és különösképpen, hogy mit kerestek azokon a kölcsönöket közvetítő pénzintézetek és bankárok és mit vesztett a kötvényeket vásárló közönség. A rendelkezésére álló anyag eléggé részletes és hiteles, már annak következtében is, hogy e kölcsönök kérdéseivel az amerikai szenátusnak egy vizsgálóbizottsága is foglalkozott. A szóbanforgó anyag elbirálásánál épp az meglepő és az európai kontinensen mindenestre elképzelhetetlen, hogy ily subtilis kérdésről, amelyet Európában feltétlenül üzleti titoknak minősítenének, részletes, megbízható adatszerű közlések történtek.

A kölcsönkibocsátással kapcsolatos bizalmas körülményekre vonatkozó ezek az adatok akkor sem hallgattattak el, amikor azok a kölcsönkibocsátás kényes szempontjaira vonatkoztak. Az amerikai pénzintézetek az általuk nyújtott kölcsönök tekintélyes hányadánál közvetítők szolgálatait vették igénybe, csak ritkábban tárgyaltak közvetlenül a kölcsönigénylőkkel. A közvetítők egy része olyan személy volt, hogy jogosult annak feltevése, hogy a kölcsönt igénybevevők egyik fontos intenciója épp az volt, hogy e közvetítők keresethez jussanak. Az Amerikában elhelyezett német kölcsönöknél ilyesmi, úgy látszik, nem igen fordult elő, de azért közvetítők és ügynökök tevékenysége ezek egy részénél is tekintélyes költséggel járt.

K. részletesen leírja és a kölcsönök hosszú sorára nézve adatokat közöl arról, hogy a kölcsön átvétele és elhelyezése miként bonyolódott le. A rendszer eléggé komplikált volt, miután akárhányszor 3—4 egymásba skatulyázott szindikátus bonyolította le ezt a műveletet. A kölcsönök elhelyezéséhez sokszor több mint ezer ügynöki céget is igénybevettek, ennek ellenére egész kis emberek nem igen vásároltak ily kötvényeket. Egy 40 kölcsönre kiterjedő kimutatás szerint azoknak 152 millió dollárnyi összegét 37.095 tételben

adták el úgy, hogy az eladott tételek átlaga 4.104 dollárt tett. Egy, a Dawes-kölcsönre vonatkozó reprezentatív statisztika szerint az elhelyezett tételeknek 90.9%-a 100—5.000 dolláros volt. A kölcsön összegének 53.6%-át tették ki e kisebb tételek. A kölcsönnek a publikum között való kihelyezéséhez természetesen széleskörű reklám szükséges, amelynek során részben félrevezető kijelentések is történtek. Ugyanily jelentősége van természetesen a kötvényárfolyamok tőzsdei manipulációjának is, különösen oly esetekben, amikor a kötvényeket átvevő pénzcsoportnak nem sikerült a teljes kötvénymennyiséget már a tőzsdei bevezetés előtt a nagyközönség között elhelyezni.

K. részletes adatokat közöl a kötvényeket elhelyező pénzintézetek és bankárok hasznára vonatkozóan is. Ez a haszon jórészt abból a különbségből adódik, ami a kötvény átvételi és kihelyezési árfolyama között mutatkozik, bár természetesen egyrészt különféle felmerülő költségek csökkentik ezt a hasznot, amely többnyire számos pénzintézet között oszlik meg, másrészt viszont mellékkörülmények — opciók, kamatelszámolások, stb. — néha az első pillanatban felismerhető hasznot tekintélyesen növelik. A kihelyezés során elért mageről a következő táblázat tájékoztat, amely 110 kölcsön adatait dogozta fel:

Marge	A kölcsönök száma		
	1924—26 között	1927—30 között	Összesen
2.5—3.25	—	15	15
3.5	—	8	8
3.51—3.99	2	5	7
4	1	8	9
4.01—4.99	5	6	11
5	5	3	8
5.01—6	18	3	21
6.01—7.5	11	2	13
7.51—9	10	1	11
10 és több	6	1	7
Összesen...	58	52	110

K. számítása szerint az amerikai pénzintézetek és bankárok a szóbanforgó 135 német kölcsön kihelyezésénél összesen 70 millió dollárt kerestek meg, amit azonban hozzávetőlegesen 20 millió dollár költség terhelt. Ez azt jelenti, hogy az amerikai bankárok által elért brutto haszon átlag 5.65%-ot tett. A konzorciumvezető jutaléka 0.1 és 0.8% között mozgott, a konzorcium tagjainak jutaléka 0.5 és 5.0% között, a konzorcium kockázatának csökkentésére alakuló bankcsoportok jutaléka többnyire a konzorcium tagjai jutaléka egy részének átengedéséből adódott. Az eladási jutalékok viszont 1—4.5% között mozogtak.

K. kétségtelennek tartja, hogy az amerikai bankárok által elért haszon nagysága elhallgattatta velük a józan megfontolást, amely a Németországnak nyújtandó kölcsönöket megszorította volna. Ez bizonyos mértékig azért is meglepő, mert különösen kezdetben az amerikai kormány minden alkalmat felhasznált arra, hogy a bankárokat figyelmeztesse a Németországnak nyújtandó hitelekkel járó kockázatra. K. erre vonatkozóan számos rendkívül érdekes okmányt közöl.

Németország pénzügyi nehézségei ellenére a hosszulejáratu kölcsönök kamat- és törlesztésszolgálatának felfüggesztését a devizahelyzet nem tette szükségessé. 1931 július óta csupán az azóta egyösszegben esedékessé vált középlejáratu kölcsönök kényszerprolongálása vált a német devizahelyzetre való tekintettel szükségessé. A német adósok azonban ezekben az esetekben is igyekeztek a hitelezőcsoportoknak oly feltételeket nyújtani, amelyek a kényszerprolongálás hátrányait némileg ellensúlyozták.

Ezzel szemben mégis több hosszulejáratu kölcsön németországi adósa ment tönkre és ez esetekben a hitelezők természetesen veszteséget szenvedtek, ha a kötvények árfolyamcsökkenésére figyelemmel vagyunk. Igaz, hogy e veszteségeket részben ellensúlyozta, hogy a kötvénybirtokosok hosszú időn keresztül — épp a fennálló kockázatra való tekintettel — az Egyesült Államokban szokásos kamatlábnál jóval magasabb kamatjövedelem élvezetében állottak. A veszteségek kiszámítása rendkívüli nehézségekbe ütközik. K. számítása szerint az amerikai kötvénybirtokosok vesztesége 315 millió dollárra tehető.

K. könyve rendkívül érdekes és adatközlései igen tanulságosak. Ezek megbízhatóságát nehéz elbírálni. Az adatok általában hiteleseknek látszanak. Azonban azok tárgyalásának beállítása néha elfogult, nem mindig igazságos. K. nézete szerint ugyanis az amerikai pénzintézetek által a kötvénykihelyezés során elért haszon az általuk végzett munkával és a vállalt kockázattal nem állt arányban. Egész figyelmen kívül hagyja azonban azt, hogy a kötvénykihelyezéssel foglalkozó amerikai nagy bankárok minden esetben jelentős erkölcsi obligót is vállaltak és a kötvénykihelyezés többnyire a nagyközönségnek irántuk való névbecsülésére épült fel, amit természetesen díjazni kellett.

Varga István.

Kummer, Ludw. und Elfriede. Das Land ohne Sonntage. Leipzig, Salis. 1932. 344 l.

A számos eredeti rajzzal diszitett könyvecske lebilincselően érdekes volna akkor is, ha történetesen az ország, amelyről szól, nem Oroszország volna. Mert szerzőkben megvan a képesség az elfogulatlan meglátásra és a felkészültség a józan megítélésre. Ezért a perzsa határtól a lengyel határig megtett autóutjuk leírása több egy egyszerű utleírásnál. A munka az által, hogy a nagy orosz szfinksz társadalmi és gazdasági arculatába nyújt bepillantást, közgazdasági szempontból is érdeklődésre tarthat számot.

Autóutjuk viszontagságai során, mikor az uttalan utakon megrekedtek, vagy kocsijuk javításra műhelybe került, a melléjük adott Inturistvezető — G. P. U. megbízott — minden igyekezete ellenére is találtak közvetlen kapcsolatot a néppel. Szerzőnek az orosz nép helyzetéről szerzett tapasztalataira jellemző a mindig visszatérő kérdésre: „Mikor lesz nálatok forradalom?” többször adott felelete: „Bizonyára akkor, mihelyt valamelyik kormány eltűri, hogy munkásaink csak két napig oly kizsákmányoltatásban éljenek, mint ti itt a szovjetállamban.” (279. p.)

A rostowi állami autóüzem kapujában bizonyára nem a munkások szabadságának és a proletárdiktaturának szimbolumaként ül térdén keresztbevetett puskával a vörösgárdista! A szakszervezetek függésbe kerültek az államtól; nincs sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadság. A háromfázisu munkanap bevezetése óta feléledt az éjjeli

munka. A dolgozók kétharmada éjjel tér vissza, vagy hagyja el tulsufolt otthonát. A napi munkaidő számtalanszor hosszabb a törvényben megszabottnál, sokszor 12, kivételesen 16 órás is. A „gyári iskolák”-ban a gyermekek napi 6 órát töltenek munkában, ehhez még 4 órai tanítás is csatlakozik. A kizsákmányolás mérvére jellemző a reálbér alacsonyysága, mely az áruhiánnyal párosulva, nyomorban sinylődésre kárhoztatja a dolgozókat. Emellett pl. a dnjprostroyi erőmű vezetője évi 240.000 dollárt keres, míg munkásainak évi 1000 papirrubellel kell beérniök. A bérfizetés az akkordrendszer legkiméletlenebb formái alapján történik. Az ujságokban csucsteljesítményeket tesznek közzé és elítélik az iramot nem győzőket.

Az Oroszország homlokerében álló gazdasági kérdésről, az ötéves tervről is volt alkalmuk közvetlen tapasztalatokat szerezni. Kerves tapasztalatuk volt, hogy az ötéves terv keretében kiépítendő rostow—kiewi műutnak, melynek létezésével őket városról-városra hitegették, eddig néhány kilométernyi szakasza épült meg csupán. Mocsarakon átvergődve, vasuti töltésen futva kellett az utat megtenniök.

Láttak állami traktortelepet, melynek 40 traktora közül 22 állt javítás alatt a legnagyobb dologidőben. Alkalmuk lett volna Poltawában megtekinteni a világ legnagyobb vágóhidját, napi 8000 sertés vágására felkészülve, hol anyaghiány miatt csak napi 30 sertést öltek. Noworossiskban felkeresték Oroszország legnagyobb cementgyárát s egy udvarban a tárolásra szánt hordódongák háromnegyed-részét, mintegy 100.000 dollár értékben, az idő viszontagságai folytán tönkrementnek találták.

Tiflisben a New-York Harald tudósítójától értesültek, hogy a Turksib vasut, melynek elkészültét óriási reklámmal kürtölték világgá, üzemét építkezési fogyatékoságok miatt rendszeresen fenn sem tarthatja. Szerzők ottartózkodása idején volt épülőfélben Eriwanban egy cementgyár, melynek számára a központi szerv sok vizet igénylő gyártási módot irt elő, holott ott víz gyéren van. Mikor a vezetésre szerződött külföldi mérnök és a gépeket kísérő szerelő ezt Moszkvában szóvátették, egy 60 km. hosszú vízszolgáltató csatorna haladéktalan megépítésére kaptak megbízatást, mert az ötéves terv rendelkezéseit keresztezni nem szabad . . .

Egy téren azonban elérte a kívánt eredményt az ötéves terv: fokozza a munkakedvet és reménykedést ültet a nélkülöző oroszok szívébe. Sajnos, hogy erőfeszítésük eredménye és nélkülözéseik gyümölcse politikai és nem gazdasági szempontok figyelembevételével nyer elosztást: nagyrészből külföldre kerül, mint a nyugtalanító dumping eszköze, vagy belföldön maradva, a nehéziparnak szolgál.

—er.

Laky Dezső: A kereskedők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények, 61. kötet. Szerkeszti: Illyefalvi I. Lajos. Kiadja: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest, 1932. 386 lap.

Laky Dezső új könyve a budapesti kereskedők szociális és gazdasági viszonyait veszi vizsgálat alá, annak a külön e célból megéjtett statisztikai adatfelvételnek az alapján, amelyet a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal 1928. évben hajtott végre. Ez az adatgyűjtés a kereskedőtársadalom fontosabb életkörülményeiről és gazdasági viszonyairól monografikus munka céljaira alkalmas adatokat igye-

kezett beszerezni. A felvétel a kereskedők *demografiai, kulturális, szociális* viszonyaira, továbbá az *üzleti munkára* vonatkozó részletes adatok beszerzésére irányult, de a kényszerítő körülmények teljes kikapcsolásával és mellőzésével. E révén sikerült is elérni azt, hogy a kereskedővilág széles rétege vett részt az adatszolgáltatásban és hogy a gyűjtött adatok megbízhatósága ellen a feldolgozás folyamán sem merült fel semmi kétely.

Az 1928. évi kereskedői statisztikai felvételbe 13.575 önálló kereskedő kapcsolódott be. Ez a szám az 1920. évi népszámlálásnál megállapított kereskedőtársadalomnak mintegy 62.3%-át teszi. (Az 1920. évi népszámlálás 13.800 önálló kereskedőt, 6.550 piaci árúst és 1.504 házaló kereskedőt irt össze.)

Szerző az egy tömegbe összevont kereskedők adatközlését használja fel a budapesti kereskedővilág viszonyainak részletes ismertetésére. A statisztikai rész leírását megelőzőleg azonban a budapesti kereskedelem fejlődését rajzolja meg a középkortól egészen napjainkig. Ennek a résznek a felépítésénél, amely igazán értékes történeti adaléknak tekinthető, számos eddig kevésbé kiaknázott forrásmunkára támaszkodik.

A könyv második része a kereskedők *hely, családi állapot, foglalkozás és nemek* szerinti megoszlását tartalmazza. Megállapítást nyert, hogy a kereskedők zöme a VII. kerületben lakik, ez tehát Budapestnek a tipikus kereskedői városrésze. Külön fejezet tárgyalja a kereskedők *korviszonyait, vallását, nyelvtudását és honosságát*. A kereskedők zöme a 40. és 50. év közé esik, nem ritka azonban a 70 évet meghaladó kereskedő sem. A kereskedők nemzetiségi megoszlását vizsgálva, azt látjuk, hogy a kereskedővilág 955 ezreléke a felvétel időpontjában magyar volt. Az idegen nemzetiségűek közül első helyen állanak a lengyelek 21 ezrelékkel. A kereskedők túlnyomó része (784 ezrelék) kiskereskedő, 107 ezreléke nagykereskedő és 24 ezreléke kis- és nagykereskedő volt. Az adóterhekre vonatkozó adatokból megállapítható, hogy a kereskedők 75%-ának forgalmiadója évi 100—500 pengő között ingadozott. Elég tekintélyes volt tehát azoknak a száma, akiknek forgalmiadója nem érte el a 100 pengőt. Mindössze 36 olyan kereskedő volt, akinek forgalmiadója 25—50 ezer pengő között mozgott s a felső határt csak 14 kereskedő forgalmiadója haladta meg. Az állami és községi adófizetési kötelezettség alól az egyes főcsoportokban a kereskedők 4—5 százaléka mentesítést nyert. Az utcai házalók csoportjában ez az arányszám 7% fölé emelkedett. Az állami és községi adóterhet viselő kereskedők 402 ezreléke 101—500 pengőt fizetett. Kétségtelen, hogy a kötetnek ez a kereskedők vagyoni helyzetéről számot adó része a legértékesebb.

A könyvet a kereskedőtársadalom magánviszonyaira vonatkozó legkülönbözőbb szempontok szerint csoportosított adatok táblázatainak egész sora tarkítja, de az a kép, amelyet végeredményében *Laky Dezső* ezek alapján a budapesti kereskedőtársadalomról megrajzol, sajnos, nem kedvező. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az adatfelvétel időpontjában a világgazdasági válság szele már érezhető volt s ha e kép kedvezőtlen, a szerző ítélete, aki a felsorakoztatott adatokból Budapest kereskedelmi élete fejlődésének megtorpanására következtet, teljesen indokoltnak mondható.

Sipos Sándor.

Ifj. dr. Fellner Frigyes: Távolkelet közlekedésügye. Budapest, Gergely R. 1932. 256 oldal.

E munka megírására az alkalmat szerzőnek egy földkörüli utazása adta meg, mely sok irányban személyes tapasztalatok gyűjtését tette neki lehetővé. Már magában ezt a könyvet tisztán írásbeli források alapján megírt munkák fölé emeli. A szerzőt abba a helyzetbe hozza, hogy sok olyasmit mondhat azon területek viszonyairól, amelyeknek közlekedési ügyét vázolja, ami nem szorosan közlekedésügyi természetű, de a közlekedési viszonyok megítélése szempontjából tárgyalt területek népességi, történeti és politikai helyzete tekintetben is sok becses adatot tartalmaz.

250 oldalas könyvében hatalmas anyagot kellett szerzőnek összefoglalnia, de még hatalmasabbat elhagynia. És éppen az, amit elmondott s amit elhagyott, mutatja az író tárgyismeretét s ezen túlmenőleg logikus gondolatmenetét és gazdasági iskolázottságát. A közlekedésüggyel foglalkozók részére a Távolkelet közlekedésének az európai és amerikai államok viszonyaitól sok tekintetben eltérő technikai, üzleti, szervezeti, stb. különbségei csábító alkalmakat nyújtanak a részletekbe való elmerülésre s éppen ez által az összefogó gondolat elvesztésére. Ezt a hibát ifj. Fellner szerencsésen elkerülte. Könyve oly értelemben monografiája a Távolkelet közlekedésügyének, hogy mindazt felöleli, ami e tekintetben akár mint ok, akár mint okozat nemcsak Kína, Japán, Mandzsúria, hanem a világ nagyhatalmai távolkeleti gazdasági és politikai életének multjával, jelenével és jövőjével összefügg.

A munkában Japán, Kórea, Mandzsúria, Kína, Sziám vasutjai, tengeri és belvizi hajózása, cabotage-a, utjai, automobilizmusa, légi közlekedése, postája, távirói, telefonjai és rádió-ügye éppen úgy megtárgyaltnak, mint a transzszibériai és Pacifik vasutak, a Panama és szuezi csatornák. És mindezek mellett ott van a gazdasági és természeti háttér, a gazdasági és természeti tényezők hatásainak keresése és megjelölése.

Mingyárt az első fejezetben igen eredeti és termékeny válható, részint a gazdaságtörténetbe, részint a gazdasági földrajzba tartozó fogalmat alkot a szerző. Egy ország területén egymástól nagyobb távolságokra fekvő, egy-egy terület gócpontját képező és ennek következtében rendszerint úgy a kereskedelem, mint az ipari és szellemi élet központját képező városokon kívül megkülönbözteti az u. n. iker-városokat. E városok (Liverpool-Manchester, stb.) jellemző vonása, hogy míg az egyikben rendszerint a tőke és az ipar helyezkedik el, a másikban inkább a kereskedő elem teng tul. Japánban is megtalálja ezt az alakulást Tokio és Jokohama s Ósaka és Kobe között. E két város csoport simbiózisában és egymás közötti versenyében az egész japáni gazdasági élet egyik jellegzetes vonását látja s összekötő egyenesüket a japán szárazföldi közlekedés tengelyeként jelöli meg.

Egyébként a munka elolvasása után nagyjából az a meggyőződés alakul ki az olvasóban, hogy *tanulságai* csak a japáni közlekedésügynek vannak, míg a másik, sokkal nagyobb, de ugy gazdaságilag, mint politikailag jelentéktlenebb ország, Kína közlekedésének egyelőre csak *lehetőségei* vannak. A japáni közlekedésügy kialakulásának gazdasági okait és a kínai belvizi hajózást tárgyaló részei kétségtelenül legsikerültebb fejezetei a könyvnek.

A japáni vasutakról szóló fejezetben egy igen érdekes megállapítást találunk. Eltérőleg majdnem valamennyi állam vasutaitól, melyek lényegesen többet nyernek az áruszállításon, Japánban megfordított helyzet áll fenn: a vasutak többet nyernek a személy-, mint az áruszállításon. Szerző ezt az érdekes alakulást igen helyesen és kielégítő módon részint az ország földrajzi konfigurációjával — ami természetszerűleg kizárja az átmenő áruforgalmat, ami pedig egyéb államok vasutainak igen jelentékeny bevételi forrása, — másrészt pedig a cabotage versenyével — ami ismét a földrajzi viszonyokkal függ össze — magyarázza.

Szerző gazdasági felfogásának alapja a tiszta gazdasági liberalizmus. Az a gazdasági liberalizmus, amely a nagy klasszikus közgazdák műveiben nyert kifejezést és amelynek célszerűségét ma, midőn a gazdasági élet természetes rendjét uton-utfélen az egész világon erőltetett, mesterséges beavatkozásokkal zavarják, nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ifj. Fellner dr. e tekintetben a szó nemes értelmében ortodox. Oly állami intézkedéseknél, melyek nem állanak összhangban a szabad verseny követelményeivel, kifogását fenntartja még abban az esetben is, ha ezek az intézkedések egyébként valamely különös körülmény folytán indokoltak is. Szerzőnek ez az elméletileg csak helyeselhető felfogása szépen jut kifejezésre a japáni tengerhajózásról szóló fejezetben. A japáni kormányzat kétféle módon igyekszik a tengerhajózás fejlődését előmozdítani. Egyrészt a kis hajózási vállalatokat iparkodik nagy vállalatokba tömöríteni, másrészt az ilyen nagy vállalatokat különböző támogatásokban (anyagi hozzájárulás, monopólium egyes utvonalakon) részesíteni. Szerzőnek nem kerüli el figyelmét ennek a politikának jellege. Azt mondja: „Általános közgazdasági szempontból talán lehet kifogásokat emelni a japán kormánynak ez ellen a politikája ellen. nevezetesen, hogy a gazdasági liberalizmus és szabad verseny elvével nem egyeztethető össze.“ Elkerüli azonban a merev egyoldalúságot, midőn, ha megengedve nem is, de igazoltnak látja a kormány ezirányú tevékenységét az által, hogy a kényszer-kartellbe való tömörítés jelentős kiadásoktól óvja meg a hajóstársaságokat s ellentállóbakká teszi őket a Csendes oceánon és az ázsiai vizeken angol, amerikai és egyéb hajóstársaságok által kifejtett hatalmas versennyel szemben.

Érdekesen vázolja a japáni tramp- és charter-hajózást s gyakorlatilag is értékes megállapításokat tesz a kínai — szokatlanul fejlett — folyami charter-hajózásról és a — Kína különleges természeti és gazdasági viszonyainál fogva lehetséges — belvizi tramp-hajózásról, mely utóbbi fogalom tudtunkkal ifj. Fellner könyvével nyert polgárjogot a tudományos irodalomban.

A leírásokon, történeti, politikai és gazdasági oknyomozásokon kívül éppen ezek alapján számos oly megállapítást találunk, melyek a lehető biztonsággal a jövőben várható alakulásokra vonatkoznak és gyakorlatilag általános gazdasági s közlekedéspolitikai szempontokból értékes utmutatásul szolgálnak. Ilyen természetű megállapítások egyik legsikerültebbje az, amely a Távolkelet és a többi világ rész közötti hajóforgalomra a jövőben befolyással lehető körülményeket analizálja. Az Európa felé irányuló forgalomra szerző szerint a következő körülmények lesznek befolyással: a) a transzibériai vasutnak az áruforgalom számára való megnyitása (a hajó-

zási árutarifák esésére vezetne); b) a Kanton—Peking vasut teljes kiépítése (nem minden árukategóriára nézve jelentene versenyt. A kínai cabotage és a Jang-tze-kiang hajózása érezné hatását. Annál jelentősebb lenne a személyszállítás szempontjából); c) Japán és Kína iparosodása (az Európába szállított nyersanyag mennyisége és ennek következtében a visszavándorló iparcikkek mennyisége is csökkenne. Ezzel szemben Kína és Japán között emelkedne a hajóforgalom).

Ugyanilyen alapossággal részletezi az Amerika felé irányuló forgalom valószínű alakulását is. Az Atlanti és Csendes oceanok világgazdasági jelentősége és versenye tekintetében egyes német szerzők (Grabowsky) felfogásával szemben az ellentétes amerikai véleményt támasztja alá gondosan megválogatott statisztikai adatokkal. E szerint a Csendes oceánnak áruforgalmában kifejezésre jutó gazdasági jelentősége mindinkább emelkedik és pedig nem csak abszolút, hanem az Atlanti oceánhoz való viszonyában is, amely folyamatban a gazdasági centrumoknak az emberiség egész történelmében keresztül megfigyelhető kelet-nyugat irányu eltolódása jut kifejezésre.

Az ismertetés terjedelme nem engedi meg, hogy, ha csak futólag is, de érintsük a könyvnek minden egyes, külön-külön közlekedési eszközre vonatkozó fejezetét. Meg kell elégednünk, hogy ezek közül külön kiemeljük a munka III. részének III. fejezetét, melyben összefoglaló képet nyerünk az angol birodalom ütőerének, a szuezi csatornának világ és angol birodalmi jelentőségéről, gazdasági történetéről és jelenlegi viszonyairól. S talán éppen itt aktuális — a szuezi csatorna forgalmi adatait 1870-től 1832-ig kimutató statisztikai táblázat szemlélésekor — a könyv bőséges és legfrissebb statisztikai anyagáról megemlékezni.

Távolkelet a világpolitikába ezentul alighanem sokkal jobban fog beleszólni, mint eddig. Ifj. Fellner munkája nagyon alkalmas arra, hogy e tekintetben a magyar közönségnek érdeklődését felkeltse és sok hasznos tudnivalót közöl olvasóival. *Láng János.*

Móricz Miklós: Az erdélyi föld sorsa. Kiadja az Erdélyi Férfiak Egyesülete. Budapest, 1932. — 212 oldal és 2 térkép.

Mitrany Dávid, Londonban élő román publicista a „Land and Peasant in Rumania. The war and the Agrar Reform 1917—1921” című könyvében a háboru utáni román földreform eredményeit és hatását ismerteti. Ez a munka azonban tendenciózus beállítású, megtévesztő jellegű és teljesen nélkülözi a tárgyilagosságot. Mivel a könyv a Carnegie-alapítvány közgazdasági sorozatában jelent meg, a román földreform nemzetközi megítélésénél végzetes sullyal esik latba. Éppen ezért elismerés illeti meg *Móricz Miklóst,* hogy „Az erdélyi föld sorsa” címen megírt könyvével, amely angolul is meg fog jelenni, igyekszik a román földreformról kialakulóban lévő nemzetközi véleményt a tényeknek megfelelően helyesebb irányba terelni.

Móricz Miklós könyve teljes cáfolata azoknak a sok esetben minden pozitív alapot nélkülöző állításoknak, amelyek az erdélyi földreform szükségét és az elért eredmények kielégítő voltát alátámasztani igyekeznek. Épügy, mint Mitrany, *Móricz* is a történelmi háttér megfestésével vezeti be tárgyalásait. Amíg azonban Mitrany csak a román agrárproblémára helyezi a fősúlyt s nem is érinti

sem Erdélynek, sem a többi volt magyarországi résznek a történetét, addig Móricz egymás mellé állítva, behatóan tárgyalja mind a regáti, mind pedig az erdélyi agrár- és kulturtörténet fontosabb mozzanatait az elmúlt 150 esztendőben. Ebből kitűnik az a nagy fejlődésbeli különbség, amely a két ország között van s a történelmi vázlat végeredményeként megállapítható, hogy Mitranynak a regáti történelemből levont következtetései helytelenek. Amíg ugyanis a regátban a földreform történelmi szükségesség, a román paraszt évszázados színlődésének megszüntetése, tehát a múlt bűneinek méltányos és időszerű rendezése volt, addig Erdélyben ez a körülmény nem állott fenn. Erdélyben különben is csak mérsékelt mennyiségben, az országnak csak kis részében volt felosztható föld. Itt tehát nem a történelmi kényszerűség hatott sürgetőleg, hanem a háboru által feltüzelt szenvedélyek és a bosszu fűtötték a kedélyeket s terelték a földreformmozgalmat egészen helytelen irányba. Hiszen a magyar területen lakó románok közül 1910-ben 13.5% volt önálló földbirtokos, ugyanakkor a németeknek 9.9%-a, a magyaroknak pedig csak 8.8%-a rendelkezett önálló birtokkal.

De Móricz Miklós ugyancsak egymás mellé állítva tárgyalja a román kormány által 1921 július 14-én és 23-án kihirdetett regáti és erdélyi földreform-törvény egyes szakaszait is. Enélkül valóban nem lehet tisztán látni és tárgyilagos ítéletet hozni ebben a kérdésben. A két törvény megfelelő szakaszainak egymással való összehasonlításából azonban rögtön kitűnik, hogy azok egymástól teljesen eltérő rendeltetéssel készültek, ugyannyira, hogy a regátban végrehajtott tényleges földreformmal szemben Erdélyben valósággal földelkobzás történt. Az erdélyi földreform valóban nem szolgált más célt, mint azt, hogy meg lehessen fosztani az erdélyi magyarságot gazdasági erejétől s hogy ezek az erők azután az új államalakulat nemzeti érdekeinek szolgálatába állíttassanak be. Kitűnik ez a kisajátítási korlátozásokból is, mert amíg a Regátban alsó határként 100 kat. hold mivelhető terület jelöltetett meg, addig Erdélyre vonatkozólag a törvény nem állapított meg alsó határt. A törvény a Regátban felsőhatárként 2 millió hektárt jelölt meg, ami azt jelenti, hogy a kisajátítást csak addig folytatják, amíg a kisajátítás ezt a területet el nem éri. A regáti 8 millió hektár területnek tehát csak egynegyed részét érintette a kisajátítás. Erdélyben ellenben, ahol felsőhatárt sem szabtak meg, a kisajátítás nagy területeken idézett elő változást.

A regáti törvénynek még kivételei is voltak. Az erdélyi reform-törvény kivételei azonban éppen azt a célt szolgálták, hogy a kisajátítást a kisebbségi birtokosra nézve súlyosabbá tegyék. Az erdélyi törvény még a községek legelőit és rétjeit is kisajátította, nem beszélve az erdőkről. Az erdélyi földreform tehát minél több jogcímet adott arra, hogy a föld a régi tulajdonosoktól elvehető legyen. Tökéletes megvilágítás ez, amely Mitrany állításait és érveléseit tarthatatlanná teszi. A két törvény egyes szakaszainak összehasonlításánál önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy mik voltak az okai annak a mélyreható különbségnek, amely az egy államalakulat keretén belül hozott két agrártörvény között mutatkozik. És erre a fentiek helyett más választ adni nem lehet.

„Az erdélyi föld sorsa“ című könyvben mindenre kiterjedő figyelemmel felsorakoztatott statisztikai adatokon nyugvó eredmé-

nyek cáfolják Mitrany állításait. Ezek alapján valóban el lehet készíteni annak az új helyzetnek a mérlegét, amelyet Erdélyben az 1921. évi július 23-án életbeléptetett földreform teremtett. Az eredeti terv az volt, hogy 2.1 millió kat. hold mivelhető területet juttat az erdélyi földnélküli román parasztságnak, azonban ez a határ sem tartatott be, mert valójában 2.9 millió kat. holdat vettek el a 3583 községben lévő 8963 magyar birtoktestből. A kisajátítás a magyarokon kívül még a többi kisebbségeket és főleg az egyházakat és azokat a kulturális intézményeket sujtotta, amelyekről a románok feltételezték, hogy a későbbiek folyamán a magyar kisebbség kulturális ügyét fogják szolgálni. Az erdélyi római katolikus egyháznak 290.507 kat. hold birtokából mindössze 13.000 holdat hagytak meg, az egésznek mintegy 4.5%-át. A protestáns egyházi birtokoknak 45%-át sajátították ki. Érdemes megemlíteni a távollévők birtokainak a kisajátítására vonatkozó adatokat. 348 optánstól összesen 674.159 kat. holdat vettek el, vagyis egyötödrészét annak a területnek, amelyet a földreform céljaira az egész Regátra kivetettek.

Ha a földreformot Erdélyben is a regáti törvény alapján hajtották volna végre, amelynek negyedik szakasza kimondja, hogy „a kisajátítás csak olyan birtoktestet érinthet, amelynek legalább 100 kat. holdnyi mivelhető területe van“, akkor a 8.7 millió kat. holdat kitevő nagy- és középbirtokból a kisajátítás csak 2.75 millió kat. holdra terjedhetett volna ki s ebből is csak 1.1 millió kat. holdat lehetett volna igénybe venni, mert a 2.75 millió kat. holdból a hivatalos statisztika szerint csak ennyi volt a mivelhető terület.

Szerző a földreform statisztikája című fejezetben rámutat azokra a statisztikai tévedésekre is, amelyek Mitrany könyvében alkalmasak a valóság elferdítésére s kimutatja, hogy a Mitrany-féle adatok több mint egyharmadrésszel térnek el a valóságtól.

A könyv negyedik része Erdély lakosságára, birtokmegoszlására, továbbá a kereső népességre vonatkozó részletes statisztikai adatokat tartalmazza törvényhatóságok, nemzetiségek szerint. Értékes táblázatait a birtoktesteknek miveltési ágak szerint való megoszlását feltűntető térképei egészíti ki.

Szerző uttörő munkásságát kétségtelen, hogy a legteljesebb elismerés illeti meg. Könyve nemcsak azért bír értékkel, mert szembeáll Mitrany állításaival és kimutatja azok érvénytelenségét, hanem azért is, mert fegyvert ad azok kezébe, akik nem érzelmi alapokon, hanem a tényeknek megfelelően a statisztika megdönthetetlen adatai alapján kívánják az erdélyi földreform kérdését és annak úgy az összes, mint a kisebbség szempontjából való gazdasági és kulturális hatását vizsgálni.

Sipos Sándor.

Magyar Biztosítási Évkönyv. 1932—1933. XXIV. évfolyam. A Biztosítási és Közgazdasági Lapok kiadása. Budapest, 1932. 348 lap.

Az 1932—1933. évi Biztosítási Évkönyv a nehéz idők dacára is az előző évinél nagyobb és gazdagabb terjedelemben jelent meg és a biztosítási tevékenység minden egyes mozzanatát és eredményeit teljes részletességgel tárgyalja. A szerkesztési munkát ezúttal is *Török Jenő Ernő* végezte.

Az Évkönyv mindenekelőtt a biztosítási magánvállalatok 8 éve fennálló felügyelő hatóságának 1931. évi működéséről számol be. Ez a szerv a jelentési évben is a legnagyobb szakértelemmel végezte

azt a nehéz, felelősségteljes feladatot, amelyet a felügyeleti törvény reá ruházott. A biztosítási tevékenységet a gazdasági válság 1931-ben is erősen sujtotta. A behajthatatlan kintlévőségek még jobban megduzzadtak. A valutakorlátozás pedig az életbiztosítás díjfizetési kötelezettségének a megfelelő valutában való teljesítésénél okozott leküzdhetetlen nehézségeket. A pengőben fizetett díjak letétbe-helyezésével a díjfizetések végleges rendezése későbbi, a valutakorlátozás felszabadítása utáni időpontra tolódott ki. A felügyeleti hatóság ebben a kérdésben hozott döntésénél nemcsak a vállalatok teljesítőképességére, hanem az állam érdekeire is tekintettel volt. A később kötendő életbiztosításoknak valutában, vagy valutára szóló külföldi csekkekben való fizetését a minimumra szállította le, a mái megkötött biztosításokra vonatkozólag pedig úgy intézkedett, hogy a fizetési kötelezettségek pengőben is eszközölhetők legyenek. Legfontosabb ténykedése azonban az volt, hogy a biztosítási alapnak önként való növelésére vonatkozó 1930. évi megállapodásnak érvényt szerzett. A biztosítási alapoknak összege így 4.7 millió pengőre emelkedett, amely összeg a vállalt kötelezettség alapján évenként még kereken 0.6 millióval fog emelkedni.

A jelentési évben tétetett közzé az átértékelés alá eső életbiztosításra vonatkozó kimutatás, amelyben 172 ezer darab életbiztosítás van felvéve. A biztosítások aranyértékének kifizetésre kerülő 5%-a mintegy 16.5 millió pengőt jelent. Ez az összeg azonban még növekedni fog, az átértékelés iránt érdeklődő kötvénytulajdonosok későbbi bejelentései folytán.

1923-ban, a felügyelő hatóság megalakulásának időpontjában, Magyarországon 82 biztosító vállalat működött. Kétségtelen, hogy ez a szám a csonka országra nézve túlméretezést jelentett. Az 1931. év folyamán részint önként, részint a felügyelő hatóságok határozata folytán ismét 5 biztosító vállalat számolt fel s az év végével már csak 55 működő vállalat volt.

Az Évkönyv további részében részletes kimutatásokat látunk az egyes biztosító társaságok üzleteredményéről. Olyan statisztikai kimutatást azonban, amely a működésben lévő biztosítók évi eredményeit biztosítási ágazatonként külön összegezve tüntetné fel, amelyből tehát több évre visszamenőleg egységes képet kaphatnánk az egyes biztosítási ágazatok mikénti alakulásáról és fejlődéséről, sajnos, nem találunk, pedig annak a gazdag anyagnak, ami az Évkönyvben össze van sűrítve, ez adná meg az igazi használhatóságát és értékét.

Az Évkönyv második részét tudományos értekezések töltik meg, amelyek sorából ki kell emelnünk *Altenburger Gyula*, *Kuncz Ödön*, *Goldzieher Károly*, *Sós Ernő*, *Hajdrik Sándor* és *Berczel Aladár* értékes és hézagpótló dolgozatait.

Sipos Sándor.

Vitéz *Guothfalvy Dorner Zoltán*: Nemzeti Gazdasági Tanácsok. A Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadása. Budapest, 1932. 172 lap.

Walter Eucken német professzor írta legutóbb egyik cikkében: „A gazdasági állam a gazdasági politikában legtöbbször csak arra szorítkozik, hogy azoknak a hatalmi csoportoknak követeléseit, amelyektől függ, összeegyeztesse és keresztülvigye. A tiszta államérdeket érvényesíteni ritkán tudja.” A fenti megállapítás jól dombo-ritja ki a mai helyzetet. A gazdasági kérdések megoldása az állam

eminens feladata, ezért élünk gazdasági államban s egyszersmind ezért a különböző gazdasági tényezők tulajdonképpen az állam vezetői, akik kisebb és nagyobb sikerrel igyekeznek befolyásolni érdeküknek megfelelően az államhatalmat. A gazdasági érdekképviselteknek sohasem volt akkora jelentőségük, mint ma és ezek az érdekképviseltek sohasem tartoztak annyira szervesen az ország hatalmi strukturájához, mint az utolsó tíz évben. Ennek a ténynek aktualitása ad különös jelentőséget *Dorner Zoltán* legújabb könyvének, amelyben a gazdaságpolitika szakértő szerveiről, különösen pedig a gazdasági tanácsokról értekezik s amelyben a gazdasági tanácsok legfontosabb hivatásának mondja azt, hogy: „az egyes érdekelt felek között a gazdaságpolitikai összhang megteremtését nagymértékben előmozdítják“.

A szerző ennek az egyszerű igazságnak szélesebbkörű társadalmi filozófiai alapot akar adni akkor, amikor a gazdasági tanácsnak helyét keresi és megállapítja az állam szervezetben, valamint a foglalkozási ágak viszonyában. Ez a kísérllet — úgy érezzük — felesleges volt, mert csak erőszakosan hozható a gazdasági tanács alakításának *gyakorlati kérdése* összefüggésbe a politikai tudomány nagy problémáival, amelyeket az állami élet új szervezési formái vetettek a felszínre. A könyv értéke az általános és elméleti részen kívül a gazdaságpolitikai szakértői szervezetnek országonként való ismertetésében, az idevonatkozó jogszabályok összegyűjtésében rejlik, valamint azokban a gyakorlati tanácsokban, amelyeket a külföldi példák alapján egy magyar gazdasági tanács esetleges alakítására vonatkozóan ad.

Sajnálattal nélkülözzük a könyvben a külföldi gazdasági tanácsok működésénél nyert tapasztalatokat. Ennek ellenére nagy szolgálatokat tett a szerző a gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkozóknak, amikor az első ilyen tárgyú magyar munkát nagy gonddal megírta.

Tóth József.

Kuntner Róbert dr.: Bevezetés a könyvviteli ismeretekbe. Birák, ügyvédek, mérnökök, vállalatok vezetői, igazgatósági és felügyelő-bizottsági tagjai számára. Budapest. a Magyar Könyvviteli Folyóirat kiadása, 1932. — 257 old. és 40 old. melléklet.

Kuntner Róbert könyve nem azok részére készült, akik a könyvvitel kérdéseivel csak most akarnak megismerkedni, hanem mint azt a könyv alcíme is bizonyítja, olyanok részére akarja a szerző a könyvvitel kérdéseit hozzáférhetőkké tenni, akik maguk már a gyakorlati életben állanak, akik tudják, hogy mi a könyvvitel, arról már van is valami fogalmuk, de eddigi laza, rendszerbe, logikus egészbe nem foglalt ismereteiket szilárd alapra akarják helyezni. A könyvnek ez a szempontja azután lehetővé teszi a szerzőnek azt, hogy a számvittel kapcsolatos nagy kérdéskomplexumot szinte lexikális tömörséggel kb. 300 oldalon ne csak felvázolja, hanem részleteiben is megtárgyalja.

A könyv szerkezetileg négy részből áll és egy külön mellékletként hozzátartozó mintagyűjteményből. Az első, az *Általános rész*, a számviteli elszámolás lényegét, a számvitel alapfogalmainak és technikáját ismerteti, hogy végül a könyvvitel történetét és irodalmát mutassa be nagy vonásokban. Különös értéke ennek az első résznek az, hogy az eddig magyar nyelven még alig ismertetett különleges

könyvelési módokat, az olasz logizmográfiát s az ebből kifejlődött sztatomográfiát is ismerteti s hogy a könyvviteli eljárások bemutatásánál nem áll meg ott, ahol a legtöbb hasonló célu könyv, hanem a könyvelés technikájának legujabb eredményeire, a szabadlapos, az átiró és a gépi könyvelés jelentőségére is rámutat. Logikailag ehhez az első, bevezető jellegű részhez kapcsolódik a könyv végén levő *Mintagyűjtemény* is.

Könyvvitel-irodalmi szempontból kétségtelenül a könyv második része, a *Különös rész* azonban a kötet legértékesebb része. amennyiben itt a szerző — többéves gazdag revizori gyakorlatának eredményeképpen — a legkülönbébb vállalatok és a legváltozatosabb ügyletek elszámolására mutat be példákat. Azt hisszük, hogy a kötetnek ez a része az, amely a szakköröknek a legnagyobb szolgálatot fogja tenni, mert az itt tárgyalt anyag nagyrésze a magyar szakirodalomban eddig még módszeres tárgyalás anyagául nem szolgált. Kuntner érdeme az is, hogy egyáltalában nem doktrinár, nem ragaszkodik egy-egy megoldási lehetőséghez, hanem bemutatja a legkülönbébb megoldási lehetőségeket és azok előnyeit és hátrányait is ismerteti.

A harmadik rész, *A magyar törvényes rendelkezések*, a számviteli vonatkozású törvények és rendeletek ismertetése. Ez a fejezet szintén hézagpótló a magyar szakirodalomban, mert a gazdasági vonatkozású törvények és rendeletek a kereskedelmi törvény könyvelési intézkedéseit már nagyrészt módosították. Kár azonban az, hogy a szerző, — talán a keret diktálta ökonomiából — a hivatkozott paragrafusok mellett nem mindig említi meg azt, hogy milyen törvény vagy rendelet az, amely így intézkedik. Ezt a hiányt azonban legfeljebb a jogász érezheti, aki viszont a törvényes intézkedéseket ismerni tartozik, a könyvelőnek vagy a vállalati vezetőnek elég az, ha tudja az intézkedést magát.

A könyvnek legkisebb része a negyedik és befejező része, *A mérlegtan lexikális vázlata*, amely ezt a gyakorlatilag annyira fontos kérdést csak vázlatosan adja, mert mint a szerző megjegyzi, a tárgynak ez a része egy külön könyv anyagát foglalja magába s itt csak a teljesség kedvéért szerepel.

Kuntner könyve kétségtelenül nagy nyeresége az összefoglaló művekben meglehetősen szegény magyar számviteli irodalomnak s erősen gyakorlati és gazdag anyagával nagy szolgálatot tehet a gyakorlat és az elmélet emberének egyaránt.

Raith Tivadar.

Freihof, Erich: Erzielung und Sicherung der Rentabilität im Einzelhandel. Wege aus dem Wirrwarr. Mit einem Geleitwort von Max Lewin, Präsident der Corvin-Kaufhaus A. G. Verlag L. Schottländer & Cie. Berlin. 1932. 199 oldal és 11 melléklet.

A háború utáni német üzemgazdaságtan figyelme főleg a termelőüzemek s ezek közül is inkább a nagyüzemek felé fordult s meglehetősen elhanyagolta a kereskedelmi üzemeket. Ez a magyarázata annak, hogy amíg a termelőüzemek racionalizálásáról egész könyvtárra való szakmunka jelent meg, addig a kereskedelmi üzemekkel foglalkozó művek száma teljesen elenyésző. Épp ezért *Freihof*

könyve, amely a kereskedelmi üzemek rentabilitásának kérdéseivel foglalkozik, valóban hézagpótlónak mondható.

Freihof az amerikai és német üzemfelvételek statisztikai adataiból (utóbbiak nagyrészt a Forschungsstelle für den Handel és a német konjunkturakutató intézet munkái) meggyőzően mutatja ki a háboru utáni évek jellemző tünetét a kereskedelmi üzemeknél: a csökkenő forgalom mellett egyre emelkedő költségeket. Másszóval a bevételek degresszív alakulásával szemben a költségek progresszív alakulást mutatnak. A kedvezőtlen fejlődésnek egyéb jelei is mutatkoznak a csődök és kényszeregyezségek egyre nagyobb mérvű szaporodásában. Freihof azonban nem áll meg a tények megállapításánál, hanem a kivezető utat is keresi, azt az utat, amely alkalmas arra, hogy a kereskedelmi üzemek rentabilitását megjavítsa s azt biztosítsa. Ez az ut az üzemek tervszerű vezetése, amely a véletlent az üzemi költségek alakulásában a minimumra csökkenti.

A tervszerűségnek a kereskedelmi üzemben elsősorban a megfelelő raktár, a normálraktár megszervezésében kell megnyilvánulnia. Budgetírozni kell a beszerzést, ellenőrizni kell állandó raktár-felülvizsgálattal a raktár tényleges szükségleteit, megfelelő eszközökkel (árleszállítás) megszabadulni a nem kelendő áruktól s mennyiségi statisztika segítségével állandóan ellenőrizni az áruforgalom alapján a tényleges szükségletet. Mindezekkel az intézkedésekkel a tőke forgási sebességét meg tudjuk gyorsítani, ami a rentabilitás fokozódásában fog megnyilvánulni.

A raktártartás racionalizálása mellett nagy szerepük van az üzem egyéb személyi és tárgyi költségeinek. A személyzet fizetése és a helyiségbér épügy, mint a reklám és a többi költségtelek megfelelőképpen statisztikailag ellenőrizendők. Amíg azonban az utóbbiaknál az egész forgalomhoz viszonyítjuk a költségeket, a személyi költségeknél az eladó fizetését az általa forgalmazott áruk értéke alapján ellenőrizzük. Elv: minden alkalmazottnak legalább annyi forgalmat kell felmutatnia, amennyi az öreá eső személyi költség megfelelő többszöröse. Ez a szorzószám természetesen az üzemi tőke forgási sebességétől függ.

Hogy a veszteségforrások milyen látszólag jelentéktelen intézkedésekkel csökkenthetők, arra nézve igen jellemző példát hoz fel a szerző az elmérés esetében. Kelméknél ugyanis a gyakorlat általában 2% elmérési veszteséget szokott számítani. Ha megfelelő mérési gyakorlattal sikerül ezt a veszteséget 1%-ra csökkenteni, 100.000 márka hatszorosan forgatott üzemi tőke mellett ez évente a költségeknek 6%-kal való csökkentését jelenti.

Elméletileg és gyakorlatilag egyaránt nagy nyeresége a kereskedelmi üzemre vonatkozó irodalomnak Freihof műve, amelynek adatai nemcsak üzemgazdaságtani, hanem közgazdaságtani szempontból is igen értékeseknek tekinthetők.

Raith Tivadar.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.

68. kötet, 1. füzet. 1932. Október.

Reichwein, Adolf: Bevölkerungsdruck in Ostasien. A túlnépesedés ellen külföldre kellene levezetni a felesleges tömegeket, azonban erre jelen helyzetükben a keletázsiaiaknak nincsen kilátásuk. Ellenszernek marad a mezőgazdaság intenzívvé tétele és a fokozott industrializálás. — *Dobretsberger, Josef: Kartelle unter dem Druck der Krise.* A kartellalakulások nem befolyásolják a konjunkturalefolyást, legfeljebb az idényingadozások határain belül. Ezzel szemben megfordítva: a konjunktura határozza meg a gazdasági tömörüléseket. — *Ichheiser, Gustav: Erfolgsnormen und Erfolgsgesetze.* — *Bekerath, H. v.: Frankreich und das dynamische Gleichgewicht Europas:* Lavergne: D'un examen général des problèmes franco-allemands, Viénot: Incertitudes Allemandes és Lyautey: La bataille économique című munkákat ismerteti. — *Jeserich, Kurt: Die allgemeine Arbeitsdienstpflicht. Idee, Entwicklung, gegenwärtiger Stand und Zukunft.* A munkakötelezettség gondolatértékelésében az univerzalisztikus érdek szerepét találjuk: államérdek a mérvadó, mégha szemben is áll az egyénével. Első megvalósulása az 1873-iki német törvény, mely a hadkötelezettség párhuzamát gyanánt állította a munkakötelezettséget. Ezt azután francia, újra német s 1916-ban magyar-osztrák törvény követi. Legfontosabb az 1928-as bolgár törvény s annak 1929-es novellája. Oroszországban is hoztak törvényt. A háború után Németország is tett kísérletet, azonban megvalósításához nagy összeg kellene. Mégis meg kellene hozni az áldozatot valamely komoly kísérletért, mert a munkakötelezettség állampolitikai-nevelési, nem pedig szociális és gazdaságpolitikai program. — *Litteratur.*

68. kötet, 2. füzet. 1932. November.

Goldschmidt, Raimund W.: Banken und Bankpolitik in den Vereinigten Staaten in der Krise von 1929—1932. — *Falk, Werner: Hegels Freiheitsidee in der Marxschen Dialektik.* Tévhit az, hogy Marx csak ifjú korában volt bölcseő, később csak a politika és gazdaság érdekelte. Bölcseő volt, ugyan nem rendszeres, hanem hegeli értelemben: a jelen világ képét akarta megalkotni. A filozófia céljának a jelen, a valóság megragadását tartotta, mert a jelen kérdése világosít fel az „új” keletkezésének módjáról. Filozófálás alatt a világ tudatosítását értette, az embereket fel kell kelteni álmukból s gondolkodásukat megfeszíteni a hittől és a tekintélytiszteltől. A bölcselet, a tiszta észnek ezen szabad akciója alkalmaztassék azután a társadalomra és a politikára. Miként a filozófia szabadította meg annakidején a fizikát kutatásai gátjától, a teológiától, úgy fogja most a politikát is emancipálni. A szabadság filozófikus ideája veszi észre a polgári társadalom hiányosságát s követeli reformjait. E szabadság-fogalommal Marx a hegeli értelelem-fogalmat teljes tartalmában ragadja meg. Hegelnél és Marxnál a politikai szabadság elképzelése azonos. Marx megvalósítását azonban radikálisabban képzei el. — *Hintze, Hedwig: Jean Jaurès und die materialistische Geschichtstheorie.* Valamint Hegel befolyása nélkül a marxizmus nem lehetett volna azzá, ami lett, úgy Jaurès sem tudta volna a materialisztikus ökonomia nélkül rendszerét elmélyíteni, az osztályharc dinamikum feszítőerejű gondolata nélkül csupán a klasszikus francia szocializmusnak lett volna folytatója. — *Vleugels, W.: „Probleme der Wertlehre“.* Mises és Spithoff kiadásában hasonló című munka jelent meg. Gottl, Liefmann, Mises, Morgenstern, Oppenheimer, Spann és még mások dolgozatai az értékelmélet különböző irányairól tájékoztatnak. — *Marschak, Jakob: Literatur über den Wirtschaftskreislauf.* — *Litteratur.*

K. V.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.

93. kötet, 1. füzet. 1932. Augusztus.

Herkner, Heinrich: Die soziale Frage und der Katholizismus. Hásoncimű emlékkönyvet adott ki a Görres-társaság a Rerum Novarum negyvenedik évfordulójára. A német katolicizmus súlyát és jelentőségét mutatja ez a 27 értekezés, mely a legkülönbözőbb kérdéseket öleli fel. Más országokban megjelent emlékművek közül legjelentősebb XI. Pius Quadragésimo anno-ja, mely a Rerum Novarum gondolatainak korszerűsített és elmélyített folytatása. A katolicizmus, szemben a protestantizmussal, szociálpolitikai gondolatait nemcsak a Szentírásra alapozza, hanem a természetes erkölcsi törvényre és a természetjogra. Ez megengedi a fejlődést, mert a létén alapszik, mely maga is változó. A természetjoggal együtt Szt. Ágoston, Aristoteles és Aquinoi szt. Tamás racionalizmusa vonul be ebbe a felfogásba, így veszít az evangéliumi melegségből, de megóvjá ez a racionalizmus minden radikális kilengéstől. A kommunisták szeretnek a Szentírásra hivatkozni! A legfontosabb a Quadragésimo anno állásfoglalása a tulajdon kérdésében. Míg a Rerum Novarum a tulajdon létjogosultsága mellett döntött, addig XI. Pius a tulajdonnak oly formáit ismeri el, melyeket át kell adni a köznek. A szakszervezetek kérdésében is inkább negatív volt XIII. Leo álláspontja, Pius megengedi, de rendi alapon kívánja szervezni azokat. Legértékesebb része a Quadragésimo anno-nak az, amely a negyven év alatt beállott világ gazdasági és szociális változásokat ecsegteli. — *Tönnies, Ferdinand: Das statistische Jahrbuch für das Deutsche Reich.* Az évkönyv ötvenedik megjelenésének tiszteletére. — *Métall, Rudolf Aladár: Verfassungsrecht und Sozialversicherung. Eine rechtsvergleichende Studie.* Milyen helyet juttatnak a háború utáni új alkotmányok a szociális biztosításnak az egyes országokban. — *II. Miscellen.* *Josephy, Berthold: Keynes' Geldlehre.* — *Hantos Elemér: Neue Mitteleuropa-Literatur.* Röpke (Der Weg des Unheils) a reparációk törlését, Mariaux (Der Schutthaufen) német-osztrák fúziót, Wirsing (Zwischeneuropa und die deutsche Zukunft) német önállóságot, a nyugati kapitalizmustól való eltávolodást s a kelettel való kooperációt akarja. Menczel (Trügerische Lösungen) nem német, hanem osztrák vezetés alatt álló Közép-Európát szeretne, Kászonyi (Rassenverwandschaft der Donauvölker) faji közösségek alapján látja azt megvalósíthatónak. Gürge és Grotkopp munkája (Grossraumwirtschaft) főleg az agrárkérdéssel foglalkozik, Gross kiadásában megjelent cikksorozat (Mittel- und Südosteuropäische Wirtschaftsfragen) különböző problémákkal. Hoffmann (Südosteuropa), Schacher (Die Nachfolgestaaten) s még néhány író munkáit ismerteti sorra a szerző. — *Meisel, Franz: Zur Entwicklung der englischen Einkommensteuer.* Arendt: Entwicklung u. innere Aufbau d. engl. E. c. könyvét ismerteti. — *Kunz Josef L.: Baldassaris Kritik der „Wiener Schule“.* — *Morstein Marx, Fritz: Jugend und Radikalismus in den Vereinigten Staaten.* — *Literatur.*

93. kötet, 2. füzet. 1932. Október.

Bothe, Friedrich: Frankfurts Wirtschaftsleben im Mittelalter. Frankfurt város életében még a XV. század végén is nagy szerepet játszott a mezőgazdaság, de azért nem szabad elvitatni, hogy a nagykereskedelem volt gazdasági létük tengelye. Bücher tagadja ezt, azonban a gazdaságtörténet mai állása bizonyítani tudja, hogy Frankfurt középkori gazdálkodása korántsem volt oly kapitalisztikus, mint vélték. Sokkal több nagy kereskedő-családot ismerünk, mint Bücher, ezek igen gazdagok voltak. Több cikkel kereskedtek egyszerre s a nagybani eladás volt ideáljuk. Maga az ipar, az előállítási mód sem volt oly primitív, mint Sombart is feltételezte. A lakosság száma s a népszaporulat is nagyobb volt, mint amekkoráról Bücher beszélt, s az egész városban nem uralkodott az a „vidéki légkör“, melyet ő a középkori

Frankfurtnak tulajdonit. — *Ritter, Kurt: Zur Problematik der Agrarkrisen.* Az igazi agrárkrízist a mezőgazdaság természetéből folyó tényezők idézik elő. E tényezők: endogén elemek s a gazdaság más területeiről folyó exogén elemek egyaránt okozhatnak áresést vagy a termelési költségek emelkedését. A háboru utáni agrárkrisis jobbra endogén tényezőkön nyugszik. Ilyen a tultermelés és a fogyasztáscsökkenés, a kettő egy jelenség két nézőpontból tekintve. A krízisérzékenység vizsgálatánál a talaj nagy szerepét figyelhetjük meg, azonkívül igen fontos tényező az üzem nagyság. A kis- és nagybirtok vitatott problémájánál krízisérzékenység szempontjából az optimumot valahol a középén találjuk. Hogy melyik krízis-oknak mekkora hatóereje van s hogy egy ilyen ok mely ponton támadja meg a mezőgazdaságot, erre nézve a termelési tényezők elemzése után juthatunk esetleg nyomra. Ha megtudjuk, hogy a jövedelem melyik része mely tényezőnek számítható be (ezt ugyan igen nehéz szétválasztani), a jövedelemösszetétel ismerete felvilágosíthat az endogén és exogén krízis-okok befolyásának erejéről. Miután ez igen bonyolult feladat, azért oly nehéz a krízis elleni küzdelem. Legtöbb ellenintézkedés a végső krízis-jelenségekbe kapcsolódik: az áresést akarják megakadályozni. Azonban az áremelést, s minden egyéb állami beavatkozás eredményét nem lehet állandósítani. Abszolút autarkia segíthetne, de ez a liberális gazdasági rend mellett lehetetlen. Meglévő körülményeink között a krízis legfeljebb a „leggyengébb termelő kizárásával” lenne elkerülhető: ha ezek eladnák a földjeiket, s a föld ára s ezzel a termelési költségek annyira esnének, hogy kereslet és kínálat ismét egyensúlyba jutna. — *Jastrow, J.: Wirtschaftliche Heimatkunde in Wissenschaft und Unterricht.* — *Miscellen.* *Glum, Friedrich: Zur Hochschulreform.* Bernhard: Akademische Selbstverwaltung in Frankreich und Deutschland című munkáját ismerteti. *Weyr, Franz: Die Stellung der politischen Partei.* Hartmann: Die politische Partei in der Tschechoslovakischen Republik című könyvét bírálja. — *Sommer, Luise: Erkenntnisgebiet und Methode in der älteren deutschen Volkswirtschaftslehre.* Kretschmer Hans: Die Einheit der Volkswirtschaft in den älteren deutschen Wirtschaftslehren című munkája ismertetése kapcsán mutatja ki a régi német nemzetgazdaságtanban tudományunk örök antitézisének: a liberalizmusnak és etatizmusnak (individualizmus és univerzalizmus) fejlődését. A merkantilizmusnak szenteli Kretschmer a legnagyobb figyelmet s szerzőnek Die österreichischen Kameralisten c. munkája fejtegetéseit folytatja. A merkantilizmus voluntarisztikus racionalizmust jelent, szemben a liberális rendszerek spontán racionalizmusával. A merkantilizmus mellett a romantika s List rendszere univerzalisztikus, míg a klasszikus iskola az individualizmust adta tovább követőinek. — *Pfister, Bernhard: Literatur über Rationalisierung und Arbeitslosigkeit.* Bauer Otto, jóllehet szocialista, nem ellenzi a racionalizálást, gondolatainak végeredményét azonban csak következő munkájában fogja közölni. Scheffbuch valószínűtlen kimenetelű proposíciókat tesz a munkanélküliség enyhítésére a racionalizálás fenntartása mellett. Fricke speciálisan német munkanélküliségről beszél s ennek okait keresi. A munkanélküliség eddig elfogadott okait cáfolja, számszerint 11-et s csak a munkásbiztosítás mulasztásait, hibáit s a túlmerev bérszínvonalat ismeri el annak. Nem így Mannstädt és Lederer. Utóbbi Wirkungen des Lohnabbaus c. dolgozatában tagadja azt, hogy a bér tényezője lenne a munkanélküliségnek s ezt a gondolatot mélyíti ki részletes munkája, a Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit. — *Literatur.* K. V.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

137. Bd. 2. Heft. — August 1932.

Conrad, Otto: Der Interventionismus als Ursache der Wirtschaftskrise. Eine Auseinandersetzung mit Ludwig Mises. Mises a gazdasági krízis okát az intervencionizmusban látja s felidézéséért a közületeket,

elsősorban az államot s annak vám-, adó-, ár- és szociálpolitikáját, továbbá a munkásságot s ennek bérpolitikáját teszi felelőssé. A vállalkozóról és árpolitikájáról egy szót sem szól. Igaz, hogy az intervencionizmus a gazdasági életet megbénítja, de intervencionizmus elsősorban a vállalkozóknak vethető szemére, akik az árak szükségessé vált leépítésének útjában állanak. Misesz ferde állásfoglalását az általa elkövetett következő hibák terhére kell írunk: 1. az általa adott monopóliumfogalom bizonytalan és tulszük; a konkurrencia korlátozásait teljesen figyelmen kívül hagyja s a monopóliumok eljterjedését erősen alábecsüli, szóval nem veszi észre az intervencionizmusnak azokat az eseteit, melyekért a vállalkozó felelős. 2. M. nincs tisztában azzal, hogy a munkanélküliek hogyan kapcsolódhatnak be ismét a gazdasági életbe. Csak a bérek leszállítását követeli, szerinte ezzel az új munkaalkalmak már adva vannak; az árak leszállítása szerinte fölösleges. Pedig az új munkaalkalmakat csupán az árak leszállítását követő emelkedett fogyasztás teremti meg, nem pedig az üzemek rentabilitásának emelkedése. 3. Nincs tisztában a racionalizálásnak a munkaszükségletre gyakorolt hatásával sem. Szerinte a munkás elhelyezkedhetik, ha hajlandó a munkanemet és a munkahelyet változtatni. Nem látja, hogy az is szükséges, hogy a vállalkozó a racionalizálás révén elért megtakaritást árcsökkenésre használja föl, mert ellenkező esetben a fogyasztás nem emelkedik s a racionalizálás eredménye az lesz, hogy ugyanaz a jószágmennyiség kevesebb munkás közreműködésével fog termeltetni, s a felszabaduló munkások munka nélkül maradnak. 4. Hibás az árproblémát illető állásfoglalása is, még pedig azért, mert a beszámítási elmélet alapján áll, ez pedig tarthatatlan. — *Wendt, Siegfried: Die methodischen Grundlagen der Lohntheorie.* — *Weinberger, Otto: Die mathematische Methode und die österreichische Schule der Volkswirtschaftslehre.* Az osztrák iskola a közgazdaságtan pszichológiai irányjai közé tartozik, érthető tehát ellenszenve a matematikai módszerrel szemben. Schumpeter megkísérelte a kettő összeegyeztetését: matematikai módszereket alkalmaz és a határhaszonelmélet alapján áll; a pszichológiai szemlélet jogosultságát azonban tagadja. Wieser szerint ha Schumpeternek igaza lenne, akkor éppen az omlana össze, amit az osztrák iskola a maga legjelentősebb tedjesítményének tartott. Ez a metodikai vita céltalan. Pszichológia és matematika teljesen különböző síkban fekszenek és a két különböző metódust követő kutatók útja sohasem fogja keresztezni egymást, — a két út azonban egyformán jogosult és egyaránt vezethet fontos megismerésekhez a gazdaságtanban. A matematikai módszer főérdeme, hogy a gazdasági egyensúly fogalmában a gazdasági kvantitásokat egy nagy szintézisben egyesítette. Hasonló nagy szintézist, átfogó rendszert azonban az osztrák iskola is adott a beszámítási elméletben, csak kevésbé tökéletes eszközökkel. — *Paneth, Erwin: Die historische Entwicklung des Abzahlungsgeschäftes in der deutschen Wirtschaft und Gesetzgebung.* — *Redlich, Fritz. Wandlungen in der Absatzorganisation.* — *Albrecht, Gerhard: Von der Arbeitslosenversicherung zur Nothilfe für Erwerbslose.* — *Dobretsberger, Josef: Bemerkungen zu den Arbeitsbeschaffungsplänen.*

137. Bd. 3. Heft. — September 1932.

Heller, Wolfgang: Verbrauch und Krise. A közgazdaságtan újabb rendszerezéseiből többnyire hiányzik a fogyasztásnak szentelt fejezet, amelyet a régi kézikönyvekben rendszeren megtalálunk. Ennek az az oka, hogy régebben csak statisztikai alapon, vagy etikai színezéssel foglalkoztak a fogyasztás problémájával, ami többnyire csak lapos általánosságokra vezetett. Ezeket a modern elmélet természetesen nem használhatja; ellenben szüksége van a fogyasztásnak egy olyan elméletére, amely azt mint tényleg gazdasági kategóriát, a gazdasági folyamatnak lényeges alkotórészét fogja fel. Hiszen a fogyasztás a lánc utolsó szeme, a gazdálkodás végpontja és célja s így a közgazdasági folyamat megítélésénél az értékelési alap. Közgazdasági értelemben a

fogyasztás mindig jószágoknak a piacról való elvonását jelenti, vagyis a piac tehermentesítését; de csupán a közvetlen fogyasztás eredményezi a piac végleges tehermentesítését, a reprodukтив fogyasztás ellenben nem. A fogyasztás elmélete nem esik egybe a kereslet elméletével, mert ez utóbbi kizárólag az áralakulás szempontjából foglalkozik a fogyasztással. Már pedig a fogyasztás közgazdasági szerepét áralakító vonatkozásai nem merítik ki. Mint közgazdasági jelenség, a fogyasztás is kapcsolatos a piaccal, piaci folyamatok, a jövedelemeloszlás hatása alatt áll. A fogyasztás közgazdasági megvizsgálásánál tehát a jövedelemeloszlásból kell kiindulnunk, nem pedig — mint azt eddig tették — a szükségletekből és az egyéni hajlamokból. A jövedelemeloszlás folyamatának színhelye a piac; a piac alapelve „nincs szolgáltatás ellenszolgáltatás nélkül” irányítja a jövedelemeloszlást, a vásárlóerő alakulását is. A vásárlóerő nem más, mint pénzbeni szolgáltatási képesség, tehát bekapcsolódási lehetőség, hatalmat biztosít a piacon; ez a hatalom, a javak fölött való rendelkezésnek ez a lehetősége rendszerint magán a piacon keletkezik. A fogyasztásnak a közgazdaságban elfoglalt szerepét illetőleg a legfontosabb kérdés az, hogy mi határozza meg a vásárlóerőnek azt a mérvét, amely a közgazdaságnak egy bizonyos időszakban a közvetlen fogyasztás céljaira rendelkezésére áll. Válasz: az előző termelési időszakban keletkezett vásárlóerő, amelyből azonban levonandó a reprodukтив fogyasztásra fordított hányad s hozzáadandók a korábbi jövedelmi időszakokból származó tartalékok. Eddig a fogyasztás rendelkezésére álló alapot mindig csak a természetbeni gazdálkodás szempontjából vették szemügyre s egyszerűen úgy határozták meg, mint a közgazdaság rendelkezésre álló fogyasztási javak összességét. Pénzgazdálkodás mellett azonban nem a jószágoldal határozza meg a fogyasztás mérvét, hanem a vásárlóerő oldala. A vásárlóerő csökkenése bekövetkezhetik hibás tőkefelhasználások következtében, mert ezek mindig gazdasági alanyoknak a forgalmi gazdaságból való kikapcsolódására vezetnek, továbbá vagyonok megsemmisülése, vagy követelések elértéktelenedése következtében. A piaci elv zavartalan érvényesülése ugyan automatische kizárja túlzott mennyiségű vásárlóerő keletkezését, de már az ellen nem nyújt biztosítékot, hogy a piacon csak *túlcsúszóan kevés* vásárlóerő keletkezzék. Nincs kizárva ugyanis, hogy a piacon keletkezett vásárlóerő egészségtelenül oszlik meg a közvetlen és a reprodukтив fogyasztás között s hogy ez utóbbinak a túlzott előterbenyomulása a termelés túldimenzionálását s így az egyensúly felborulását idézi elő. Nem nyújt védelmet a piac továbbá a már meglevő vásárlóerő pusztulása, a jövedelmi források bedugulása esetében sem. S ha az egyensúly egyszer felborult, ha a meglevő termelési apparátushoz viszonyítva túlcsúszó vásárlóerő bocsáttatik a közvetlen fogyasztás rendelkezésére, akkor elkerülhetetlen az új vásárlóerők keletkezésében beálló csökkenés s így a forgalmi gazdaság circulus vitiosusba jut, mely a baj fokozatos elmérgesedésére vezet. Ez a veszedelem annál nagyobb, mivel a piac éppen a fogyasztás oldaláról a legkevésbé befolyásolható. Ha a termelésnek a szükséglethez képest túlcsúszó vásárlóerő áll rendelkezésére, ezen a hitel segíthet, a fogyasztásnál a segítségnek ez a módja nem lehetséges. A fogyasztás a gazdasági mechanizmus passzív oldala, mely teljes mértékben a vásárlóerő keletkezésétől függ s mellyel szemben közvetlen beavatkozásra nincs mód. Vizsgáljuk meg, hogy a fenti eredmények mennyiben hasznosíthatók a világ gazdasági válság orvoslása szempontjából? Mindenesetre rávilágítanak arra a tényre, hogy a fizetőeszközök oly gyakran követelt szaporítása nem lenne célravezető. Hiszen az árak alacsonyossága a krízisnek nem oka, hanem maga is egy mélyebben fekvő oknak: a fogyasztási oldal (háború és infláció által előidézett) gyengülésének a következménye. Az árnívónak a pénzoldal részéről előidézett emelése itt legfeljebb csak átmeneti javulást hozhat. De nem célravezető az a javaslat sem, mely külföldi tőke segítségével kíván életet önteni a leromlott

nemzetgazdaságokba. Hiszen e hitelek csak a termelésen keresztül lehetne az illető nemzetgazdaságoknak juttatni s így a termelés kiterjesztése ellensúlyozná a fogyasztás növekedését. Az említettekkel szemben igen figyelemreméltó P. W. Martin javaslata. Ő a krízis leküzdésére közmunkák keresztülvitelét ajánlja, melyek finanszírozását új vásárlóerő segítségével képzei. Szóval nem esik a fönti javaslatok hibáiba, a kérdés csak az, hogy a finanszírozás általa ajánlott módja nem egyértelmű-e az inflációval. Ha eléggé mélyre hatolunk, vagyis ha a pénz- és áruoldal harmóniáját tartjuk szem előtt, akkor az árszínvonalnak pénzszaorítás útján való befolyásolását nem kell okvetlenül inflációnak tekintenünk. A fennálló árszínvonal nem okvetlenül jelenti a gazdasági élet egyensúlyát, amint ezt napjainkban is láthatjuk. Ha a közgazdaság elszegényedése nem áruhiánynak a következménye, akkor a pénzszaorításnak oly mérvét, mely a pénzmennyiséget a termelés mérvével összhangba hozza, semmi szín alatt sem lehet inflációnak tekinteni. A fontos persze az, hogy a pénztöbblet lehetőleg közvetlenül, szóval a termelés kiterjesztése nélkül jusson el a fogyasztáshoz s emellett ne vezessen a fogyasztásnak — a meglevő termelési kapacitáshoz viszonyított — túldimenzionálására, mert ez már infláció lenne. Ezt a helyes mértéket azonban nagyon nehéz meghatározni, éppen ebben rejlik minden hasonló kísérletnek a veszélye. Ha viszont a pénzszaorítás eszközét minden körülmények között elvetendőnek tartjuk, akkor nincs más kiút, mint további nagymérvű árcsökkenés, amelyet azonban lehetőleg gyorsan, szükség esetén állami kényszereszközök igénybevételel kell végrehajtani, nehogy a gazdasági életnek az áresés által előidézett gyöngülése katasztrófára vezessen. — Müller, Johannes: *Die wirtschaftliche und soziale Gesetzgebung des Deutschen Reiches* (1932 április 1-től június 30-áig). — Mönch, Hermann: *Die Tarifvertragsdiskussion. Versuch einer systematischen Erfassung und objektiven Würdigung.* — Albrecht, Gerhard: *Zur Reform der Krankenversicherung.* — Haasen, Herbert: *Das private Versicherungswesen im Jahre 1934.* D. Á.

Weltwirtschaftliches Archiv.

36. Band, Heft II. 1932.

Rücken, Walter: *Staatliche Strukturwandlungen und die Krisis des Kapitalismus.* Azt a kérdést, hogy vajon a mai gazdasági rend a tervgazdasági rend felé halad-e, világtörténelmi szempontból kell vizsgálni. A teljesen kifejlődött kapitalizmusban a gazdasági fejlődés a vállalkozókon nyugszik, de objektíve meg kell állapítani, hogy a kapitalista vállalkozói szellem ma sem hiányzik és a továbbfejlődésnek technikai feltételei is adva vannak. Változás nem a kapitalizmusban, hanem abban az állami és társadalmi rendszerben következett be, amely mellett a kapitalizmus naggyá fejlődhetett. A merkantilista korban az állam fejleszti a kapitalizmust, majd amikor a demokrácia uralomra jutott, a liberalizmus a gazdasági életet függetlenítette az államtól és ebben a függetlenségben hatalmas fellendülés következett, de végül a kapitalizmus harmadik, mai korszakában gazdasági állam keletkezik, ahol az intervencionizmus a vezető elv, az államhatalom pedig az érdekeltségek befolyása alatt működik. Nincsen szó tervszerű beavatkozásról, ellenkezőleg, valóságos anarchia jön létre a kapitalizmus szabad erőinek megkötése következtében. Ha a veszélyes állami beavatkozást megszüntetjük, akkor a kapitalizmus ismét fellendülhet. Tévesen hiszik, hogy Oroszországban a kapitalizmust semmisítették meg. Ellenkezőleg az antikapitalista vezetők tudattalanul is a kifejllett kapitalizmusban növelik a fejlődésben eddig hátramaradt országot. — Del Vecchio, Gustavo: *Zur theoretischen Analyse der Weltwirtschaftskrisis.* — Viner, Jakob: *The doctrine of comparative costs.* — Neisser, Hans: *Lohnhöhe und Beschäftigungsgrad in Marktgleichgewicht.* A klasszikus iskola is foglalkozott azzal a pro-

blémával, amelyet az állótőke jelent az egyensúlyi helyzet meghatározása szempontjából. Megmagyarázatlan marad, hogy a tőkeakkumulációnál honnan veszik a munkaerőt az új génekhez és gyárakhoz és hogyan lehetséges tőkehiánynál bérleszállítással a foglalkoztatottak számát emelni. *Walrasnak és Casselnek válasza* az, hogy valamely termelő tényezőnek hiánya esetén olyan árakban emelkedik a kereslet, amelyeknek termelésében az a tényező kis szerepet játszik. Ezenkívül rámutatnak arra, hogy a kamat és a bér nagysága befolyásolja a termelés módját a tőkeinvestíció szempontjából, de úgy ez, mint az előbbi magyarázat csak részben fogadható el, mint ahogyan téves az a feltevés is, hogy egyensúlyi helyzetben nincsen munkanélküli. Ha a bér csökken a munkanélküliség következtében, a profit emelkedik s így a tőkegyűjtés is, de ez még nem jelenti azt, hogy a munkanélküliek elhelyezést találhatnak, mert más körülmény ellensúlyozhatja a munkaalkalom szaporodását, például a technikai fejlődés, ennek következtében végrehajtott újabb beruházás, amely további munkástömeget tehet munkanélkülivé. Az sem igaz, hogy a munkabércsökkenés feltétlenül emeli a tőkeakkumulációt és nem lehet elfogadni azt az állítást sem, hogy a munkanélküliek számára való munkateremtés kizárólag a munkabérek csökkentésének kérdése. — *Predöhl Andreas: Die Industrialisierung Russlands.* — *Drinkmann Karl: Gruppenautarkie und Freihandel im südosteuropäischen Raum.* — *Hoffmann Friedrich: Der Ruf nach Autarkie in der deutschen politischen Gegenwartsdeologie.* — *Machlup Fritz: Die Theorie der Kapitalflucht.* — *Schenkman E. M.: Russlands Zahlungsbilanz und Zahlungsverkehr mit dem Ausland.* — *Chronik. Dix Arthur: Stellung der Guineaküste im Welthandel.* — *Hyde Ludwig: Chronik der internationalen Sozialpolitik 1930—32.* — *Roscher Max: Der internationale Post- und Schnellnachrichtenverkehr im Jahre 1931—32.* — *Halkemakohl I. F.: Belgisch—niederländisch—luxemburgische Wirtschaftskooperation.* T. J.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Január 12-én *Eber Antal* elnöklése mellett tartott ülésünkön *Heller Farkas* műegyetemi tanár, társaságunk alelnöke tartott előadást „Vámpolitika és árszínvonal” címen. A nagy érdeklődéssel fogadott előadás alapjául szolgáló tanulmányt a *Közgazdasági Szemle* jelen száma közli.

*

Január 26-án *William E. Rappard*, a genfi egyetem tanára és Svájc egyik népszövetségi födelegátusa tartott előadást „A világgazdasági válság és a Népszövetség” címen, rendkívül nagyszámu hallgatóság előtt. *Eber Antal* elnök üdvözlő beszédében hangsúlyozta, hogy Rappard azok közé a kivételes népszövetségi szaktekintélyek közé tartozik, akik nem tévesztették szem elől a Szövetség eredeti nagy céljait, így pl. a nemzetközi együttműködést, amelyet a szabadkereskedelem megakadályozása gazdasági és politikai téren egyaránt lehetetlenné tesz. Rappard a nemzetközi béke egyik előharcosa és ennek az érdekében sürgeti a népszövetségi szerződés 19. pontjának alkalmazását, amely a lehetetlenné vált szerződések revíziójáról szól.

Rappard professzor meleg szavakkal köszönte meg az üdvözlést és hangsúlyozta, hogy Svájc közvéleménye, a két ország sok tekintetben ellentétes strukturája ellenére, nem áll érzéketlenül Ma-

gyarország igazságos nemzeti követelményeivel szemben; ha a svájciak Európa rendjének megszilárdítására törekszenek, mindenesetre csakis az igazságon alapuló rend stabilizációját óhajtják. Előadásának sajátos tárgyára áttérve, Rappard professzor mindenekelőtt az előadásának címében szereplő két fogalom meghatározását nyújtotta. Kifejtette, hogy a világgazdasági válságot eléggé könnyű meghatározni, ha a termelés, fogyasztás és forgalom mindinkább összezugszorodó számaira, a folytonosan növekvő munkanélküliségre, szaporodó fizetéseképtelenségekre és mind nagyobb költségvetési hiányokra gondolunk. Ellenben a Népszövetség meghatározása nem olyan könnyű feladat. Mert a Népszövetség több, mint annak pusztá intézőszervei, viszont kevesebb, mint valóságos nemzetek feletti közösség, hiszen igen jól el lehet képzelni egy gyenge Népszövetséget erős tagállamokkal. Ezután az előadó a világgazdasági válságnak a Népszövetség aktivitására és vitalitására gyakorolt hatását fejtegette, nevezetesen a Népszövetség budgetáris nehézségeit, hiszen pusztá külső kereteinek fenntartása is mind nagyobb erőfeszítéseket kíván. Még inkább érinti a válság a Szövetség életképességét abban a circulus vitiosusban, hogy egyfelől a tagállamok közvéleménye a Népszövetségtől éppen a világválság leküzdése terén látható és komoly eredményeket vár, ami azonban másfelől csak úgy lenne lehetséges ha ugyanez a közvélemény nem tiltakoznék az ellen, hogy a tagállamok nemzeti szuverénitásuk egy részéről a Népszövetség javára lemondjanak. Az érem másik oldalát, a Népszövetségnek a világgazdasági válságra gyakorolt hatását tekintve, az előadó négy előzetes megállapítást tett: először hangsúlyozta, hogy a válság pontos okainak elemzését még nem lehetett végrehajtani, minél tudományosabb eszközökkel nyúl valaki a kérdéshez, annál kevésbé sikerül az; másodszor a világgazdasági válságnak nem csupán nemzetközi okai vannak, ezért leküzdése sem történhetik kizárólag nemzetközi területen; azután egész biztossággal lehet állítani, hogy a nemzetközi politika ésszerűtlensége által a válság kiélesedett és elmélyült, végül a népszövetségi politika eszközei épúgy a nemzeti tagállamok kormányainak kezében is vannak, mint a nemzetközi hivatalnoki szervezet kezében.

Ezután Rappard professzor azt fejtegette, milyen változásokon mentek keresztül a népszövetségi politikusok gazdasági nézetei, amelyek a Szövetség bizottságainak és kongresszusainak munkálataiban és nyilatkozataiban 1929 óta kifejezésre jutottak. Különösen azokat az okokat tárta fel részletesebben, amelyek az 1931. esztendő két nagy kísérletét kudarcba fullasztották: e kísérletek egyike az volt, hogy a keleteurópai államok részére preferenciális vámrendszert létesítsenek, a másik pedig egy nemzetközi jelzálogbank létesítésének terve volt. A jelenlegi válság legmélyebb okait az előadó a világ politikai és gazdasági fejlődésének különböző irányzatában látja. Míg a gazdasági fejlődés világosan arra vallott, hogy Európa és az egész világ új, nagyobb egység felé halad, a nemzeti államok politikája homlokegyenest az ellenkező irányt tünteti fel. A válság tapasztalataiból a politikai és az emberi kultúra új koncepciójának kell kialakulnia, amely szerint a huszadik század emberének mindinkább Európa, sőt az egész világ egységét kell maga előtt látnia, anélkül, hogy ezért hazájának sajátos nemzeti alapjait megtagadná.

Rappard professzor ritka szellemes és érdekfeszítő előadását a hallgatóság rendkívül nagy tetszéssel fogadta.

Az ártörvényszerűségek statisztikai megközelítésének tudományos és gyakorlati jelentősége.

I.

A közgazdasági elméleti irodalom úgy mai, mint történelmi anyagának lapozgatásával önkéntelenül is az ragadja meg figyelmünket, hogy attól kezdve, hogy szűkebb értelemben veendő gazdaságelméleti kérdésekkel s az egyre fejlődő forgalmi gazdaságunk fontosabb problémáinak megmagyarázásával vagyunk elfoglalva, érdeklődésünk középpontjában a gazdasági javak áramlása, cseréje, áralakulása s az ehhez közvetlenül felcsatlakozó jövedelemeloszlási kérdések állanak.

A klasszikusoktól kezdve a szubjektív értékelméleti iskolán keresztül napjainkig minden elméleti irányzat közvetve, vagy közvetlenül elsősorban az árucsere, az áralakulás jelenségeivel igyekszik tisztába jönni. A modern irányzatok (Cassel, Amonn, Spann, stb.)¹ ma már egyenesen azt vallják, hogy a tulajdonképpeni közgazdasági kérdések az ár problémájánál kezdődnek, szívesen eltekintenek az árjelenségek logikai épületét szolgáló s a régi iskolák által nyújtott elméleti előzményektől és a tagadhatatlan tudományos értékkel bíró pszichológiai alépítménytől s mintegy megelégszenek a kész ármechanizmus szemléletével.

A közgazdasági tudományok fejlődésében talán éppen az oly nagy jelentőségre szert tett alkalmazott természettudományok nyomása alatt a tudományos munka öncéluságának teljes háttérbe szorításával, az elméleti megállapításoknak a gyakorlati életben való alkalmazása és hasznosítása s azok az igények nyomulnak előtérbe, melyek egészen az említett tudományok mintájára a közgazdaságtanban is a jelenségek közt tapasztalható kapcsolatok, törvényszerűségek megismerését, felkutatását tűzik ki célul. A kutatás eddigi alkalmazott módszereit tekintve, általában azt látjuk, hogy azok az elméleti munka régi megállapításaival teljesen egyértelműen forgalmi gazdaságunk ármechanizmusának működésével járó törvényszerűségeket igyekeznek megközelíteni, mint olyanokat, melyek legalkalmasabbak arra, hogy azok segítségével a közgaz-

¹ Honegger, Hans: Volkswirtschaftliche Systeme der Gegenwart. Karlsruhe, Braun, 1925. Einführung, Kapitel I., II.

dasági élet állapotváltozásaira leginkább jellemző folyamatokat áttekinthessük s azok lezajlására nézve bizonyos valószínűséggel következtethessünk.

Általában két módszertani irányzatot látunk egymás mellett kialakulni. Az egyik az, amely a közgazdasági élet változásait, a jelenségek egymáshoz való viszonyát a maguk komplex, teljes egészének a szem előtt tartásával, az azokra nézve több jellemző s a piac mechanizmusán keresztül egymással kapcsolatban álló folyamatok mentén kívánják megragadni. Ezek az eljárások tulnyomórészen a különböző okok által létrehozott árreakciók tüneti lefolyásában s azzal szerves kapcsolatban álló jószágtermelés és áramlás mennyiségi változásaival járó törvényszerűségek alapján próbálnak a gazdasági élet változásaira nézve megállapításokat tenni és segítségükkel következtetni.

A másik irányzat nem hivatkozik a perifériális, tüneti vizsgálati rendszernek, bár az előbbivel ellentmondásmentesen azoknak mintegy kimélyítésével, kiegészítésével az ármechanizmus működését nemcsak gazdasági hőmérő mivoltában, hanem annak törvényszerűségeit egyes konkrét esetekre visszamenő módon strukturálisan akarja megfigyelni. Tehát arra kíváncsi, hogy az adott árfeltételi viszony mellett azok mily törvényszerűségek alapján alakítják ki a piac árát, másszóval melyek és milyen természetűek azok a függvényeszerű kapcsolatok, melyek a kereslet, kínálat és ár közt állandó, vagy változó feltételi viszony mellett létrejönnek. Ez az utóbbi vizsgálati mód annál is inkább létjogosultnak minősíthető, mivel az árat alakító ármechanizmusban a fejlődés folyamán strukturális változások mennek végbe, melyek az ártörvényszerűségek érvényességi körét lényegesen befolyásolhatják. A törvényszerűségek feltételi viszonyának változása a szabad verseny tiszta érvényesülésétől a billaterális monopóliumok kialakulásáig igen sok változatosságot mutat,² amit az ármechanizmus működésével járó jelenségek törvényszerűségeinek tanulmányozásánál, megmagyarázásánál figyelmen kívül nem hagyhatunk. Hogy az egyes uralomra jutó és lehanyagló eleméletek szemlélete is módosíthat az árucserét, áruszétosztást irányító mechanizmus törvényszerűségek értelmezésén, elegendő az individualizmustól kezdve az univerzalizmusig az egymásután uralomra jutó elméletekkel járó magyarázatokra rámutatni.³

² *Marschak, Jakob*: Elastizität der Nachfrage. Tübingen, Mohr, 1931. Methodologische Vorbemerkungen. IX—XIX.

³ *Streller, Rudolf*: Die Eingliederung der Geld- und Konjunkturlehre in die Theorie der Nationalökonomie. Zeitschr. f. d. ges. Staatswiss. 1931. 91. Bd. 33. p.

Gerhard, Albrecht: Die Bedeutung der Wirtschaftsganzheit für die Wirtschaftsprozess. Jahrbücher f. Nationalök. u. Statistik. 1931. 134. Bd. 487. p.

E két módszer teljesítményeinek összehasonlításán és értelmezésén kívül röviden meg kell emlékeznünk azokról a még mindig tartó nézeteltérésekről, melyek az uralkodó elméleti irányzatok alkalmazási jogosultságát, elsőbbségét vitatják. Módszertani vitára e helyen nem térhetünk ki. Annyit azonban mégis meg kell jegyeznünk, hogy az u. n. „tudományos tapasztalás” minden kézzelfogható eredménye dacára mégis csak nagy előnye az emberi elme munkájának és fantáziájának, hogy különböző gondolatképek segítségével is kellőképpen meg tudja a valóságot közelíteni, anélkül, hogy a tapasztalás részletesebb eredményeire való támaszkodás szükségessé válnék. Az ilyen elméleti munkát bármilyen mértékben is vegyük igénybe, nélkülözni nem lehet.

Általában értekezésem elején egész röviden arra szeretnék rámutatni, hogy a módszertani értékelésből származó nézeteltéréseink tulnyomórészen a használatban levő fogalmak tisztázatlanságán és a tudományos megismerési munkában nélkülözhetetlen elvonatkoztatási eljárásoknak a célszerűségi határok mellőzésével való túlhajtasán alapulnak. A közgazdasági tudományokban alkalmazott különböző módszerek teljesítőképségéről már bőven hallottunk, e helyen csak annyiban kívánok velük foglalkozni, amennyiben azok a fejlődő módszerek bírálatára nézve szükségessé válnak. Az előzmények vizsgálatában először is arra a kérdésre kell választ kapnunk, hogy milyen természetűek tulajdonképpen az u. n. szociális és közgazdasági törvényszerűségek. A tudomány mai álláspontja szerint azt látjuk, hogy a természeti és társadalmi törvényszerűségek közti és erősen hangsúlyozott lényegkülönbségnek legalább is módszertani munka szempontjából nincsen nagyobb jelentősége. Ugyanis valahányszor a valóságtudományok keretében a valóságok tapasztalati világában megfigyelhető törvényszerűségekről beszélünk, azokat egy tudományágban sem, tehát a szívesen megkülönböztetett u. n. természettudományokban sem vesszük szigorú logikai értelmezésük szerint, mert a valóság világában ideális, exakt rigorozitással megfogalmazott törvények nincsenek.⁴ Ilyenek csak logikai konstrukciókban ismeretesek, melyeknek egyébként is csak tudományos módszertani jelentőségéről beszélhetünk.⁵ A valóság világában általában *nem törvények*, hanem csak

⁴ *Menger Carl*: Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften in d. politischen Ökonomie. Leipzig, 1883. Anhang V. 260. p.

⁵ *Sombart, Werner*: Die drei Nationalökonomien. Geschichte und System der Lehre von der Wirtschaft. München u. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1930. 99—137. p.

U. a.: Gesetze der Nationalökonomie. Schmollers Jahrbuch, 1929. 53. Jhg., II. Halbbd. 21—45. p.

Eulenburg, Franz: Naturgesetze und soziale Gesetze. Logische Untersuchungen. Archiv. f. Sozialwiss. u. Sozialpol. 1910., Bd. 31. 713. p.

törvényszerűségek figyelhetők meg, s az exakt törvényeknek is csak bizonyos hibahatárok közt s csak változó valószínűséggel való megközelítését ismerjük. Hiszen még a legexaktabb természettudományi törvénykutató induktív módszerek is csak valószínűséggel bíró általánosításokhoz vezetnek.⁶

Általában a törvénykutató tudomány a megközelítés munkájában csak óvatos feltevésekből indul ki s a visszatérő jelenségeknek inkább csak szabályosságára és nem egyformaságára helyez súlyt. A valóság természetére nézve is csak egy bizonyos ritmikusságot tételez fel. Viszont igen nagy erőssége a törvénytudomány és annak alapjait képező logikának és tudományos módszertannak az a körülmény, hogy a valóságtudományok összes ágaira nézve egyöntetű érvényességgel a priori felteszi, hogy az egész létező világfolyamatban törvényszerűség és nem kaotikus összevisszaság uralkodik. Különböző is minden induktív eljárás abból az a priori meggyőződésből indul ki, hogy a megfigyelhető jelenségkapcsolatok valamely átfogó egésznek részei s így azok egy létezőnek elképzelt totalitásra utalnak, melyek feltevése nélkül semmi értelme sem volna, de nem is lehetne indukciót folytatni. Figyelnünk kell tehát a törvényszerűségek osztályozásánál a tudományos rendszertani vagy egyéb filozófiai szempontok hatása alatt felmerülő nehézségekre, melyek gyakran nem alkalmasak a törvényszerűségek jellegéről alkotott fogalmaink tisztázására. Nem célszerű pl. a „természeti és szociális” törvényszerűségek megkülönböztetésén kívül az u. n. „metafizikai és természettudományi” (materialisztikus) szemléletből származó különválasztásuk sem, mert ebben az esetben is a módszer teljesítmény értékelését tekintve, törvényszerűségek hierarchikus szemléletével járó előnyök rovására dolgozunk. A legtöbb nehézséget természet és társadalmi törvényszerűségek közti különbségek értékelésénél a szabad akarattal bíró embernek a szerepe okozza, holott az emberi cselekvés motivumaiban az egységesítő alapok bőségesen kimutathatók, különösen etikai, szellemi irányban. De nagy szerepet játszanak a szociális és gazdasági életben tapasztalható azok az egyformaságok is, melyek az emberi nem alaptermészetében kereshetők s a változatlan ösztönökben és egyéb tényekben találják az egységesség motivációját.⁷ (Hatalmi vágy, hiúság, egoizmus, stb.) Ilyen motiváló alaptények még a tradíció, s az előbbieken kívül általában a miliőt meghatározó autonóm és heteronóm körülmények s a sok többi közt az embernek tiszta racionális és szabad akarata (főltéve természetesen, hogy a gazdasági társadalom józan egyénekből tevődik

⁶ *Pauler Ákos: Logika.* Budapest, 1925. 179. o.

⁷ *Sombart, Werner: Die Gesetze in der Nationalökonomie.* I. m. 39. p.

össze), mely tények mind az egységes cselekvéshez és azok relativ állandóságához vezetnek; minek feltételezése nélkül semmiféle praktikus cselekvés nem volna elképzelhető. Az irodalomban még mindig széttartott természeti törvényszerűségekkel szemben csak annyiban tapasztalhatunk különbséget, hogy a természettörténés sokkal tovább és sokkal lassabban fejlődő valami, mint a kulturális események lefolyása, lényeges, legalább is a rendező szemlélet szempontjából számottevő különbség a kettő között nincsen.⁸ A világnak az egyizben már elmúlt helyzete, állapota teljes azonosságban tulajdonképpen nem tér többé vissza, csak a logikailag fogalmazott törvény ugyanaz, a konstelláció azonban, melyeket az szabályoz és meghatároz, megváltozott.

A létező világ törvényszerűségeinek megismerési munkájában rá kell mutatunk azokra a nehézségekre, melyek az emberi megismerés változó fejlődési folyamatából adódnak, melyekre nézve példákat bőségesen találunk a valóságtudományok körében.⁹ Az említett fejlődés eredményeképpen vagy az elméletek, vagy pedig a törvény fogalmazása módosul. Nem szabad megfélekezünk arról, hogy a létező világ jelenségeinek csak igen kis összességét vagyunk képesek feltárni, bár e fejlődő tudományos módszerek folyton fokozzák ebbeli képességeinket, eddigi tudományos eredményeink korántsem jogosítanak fel minket hosszabb vagy éppen örökérvényű törvények felismerésére.¹⁰ E megállapításaink a természeti és szociális törvényekre egyaránt vonatkoznak, de talán különösebb mértékben az utóbbiakra, tehát az oly nagy gonddal küllöntartott természeti törvényszerűségekkel szemben is fenn kell tartanunk azt a lehetőséget, hogy majd a haladó tudomány megdönti azt, mert hiszen az általunk felismert természeti törvények is csak igen félénk, óvatos és ideiglenes általánosítások igényeivel léphetnek fel.¹¹

Fokozottabb óvatosságra int még a szociális és gazdasági törvényszerűségeknél az a körülmény is, hogy azok feltételei heterogénebb természetűek, közvetettebbek, s a feltételi viszony érvényességének határa és tartama relative korlátoltabb. Mindemellett a tudományos törvénykutató módszerek nagyobb teljesítményt ígérnek abban az esetben, ha a még

⁸ Brandenstein Béla: *Methaphysika*. 275. o. (Grundlegung der Philosophie. Halle/Saale, Niemeyer, 1927.)

⁹ A természettudományokban a megismerés fejlődése egyöntetűbb, mint a társadalomtudományokban, de azért még ott is nagy változást látunk a törvényszerűségek megállapításaiban. Gondoljunk csak pl. a csillagászat történetében a naprendszerrel kapcsolatos szemléletekre, melyek az ókortól napjainkig a legnagyobb változásokon mentek keresztül.

¹⁰ Pauler Ákos: *Logika*. I. m. 191. o.

¹¹ Pauler i. m. 191. old. u. o.

mindig tulságosan lekicsinyelt, u. n. metafizikai, helyesebben a létező világ hierarchikus törvényrendszer szemléletére s a valóságtudományokra nézve egységes érvénnyel bíró egyöntetű törvényfogalmazásra támaszkodunk.

Arra is választ kell még adnunk röviden, hogy a társadalmi élet gazdasági tevékenységeiben megnyilvánuló törvényszerűségeknek tulajdonítunk-e immanenciát, vagy sem, s ha igen, esetleg mily mértékben. Az alaptények egy bizonyos részében a feltételi viszony relativ állandóságát elképzelve, a tapasztalható törvényszerűségek egy része immanens természetű, csupán az egyéb társadalmi és kulturális hatások változó nyomása folytán átütő erejükben ingadozók. A törvények alaptendenciája kétségtelenül egynéhány vonatkozásban immanenciát mutat.¹²

Ami a szociális és gazdasági törvényszerűségeknek a tudományos irodalomban való formai osztályozását illeti, igen sokféle és többnyire hasznavehetetlen módjával találkozunk. A részletesebb felsorolásokra nem térhetünk ki.¹³

Tény az, hogy bár el lehetne várni, hogy a szociális és gazdasági törvényszerűségek fogalmazása a tudományok saját igényéből nőjön ki, ezzel szemben mégis azt látjuk, hogy sok esetben a többi valóságtudomány nézeteinek vagy analógiáinak a kopirozásáról van szó s így nem véletlen, hogy a közgazdasági tudományokban a természettudományokéhoz való hasonlatosságot fedezzük fel. A hasonlatosság egyik igen fontos okát leginkább abban látjuk, hogy a gazdasági törvényszerűségek nagyrésze *számszerűen megközelíthető*, tehát *quantitative megfogalmazható* és így természetes, hogy a jelenségek közt megfigyelhető kapcsolatok logikai követelményei, praemissái nem véletlen folytán állanak közel egymáshoz.

A közgazdasági tudományokban általában igen sok olyan törvényszerűséget ismerünk, mely *quantitative megközelíthető* és *megfogalmazható*, ilyenek pl. a szükséglettelítési, határhaszon, haszonmaximum, jegyében folyó egyéni csere, produktivitás, rentabilitás, az ár- és költségelmélet, az áruforgalom, a pénz- és tőkeforgalom, jövedelemeloszlás, munkabérialap, munkabérek általában, a közlekedés, a Weber- és Thünen-féle ipari hely kialakulásának és még az említetteken kívül a gazdasági élet számos más törvényszerűsége. A gaz-

¹² Honegger H.: i. m. 5. p. és Wagemann E.: Struktur u. Rhythmus der Weltwirtschaft. Grundlagen einer weltwirtschaftlichen Konjunkturlehre. Berlin, 1931. 170—175. p.

¹³ Sombart: Gesetze d. Nationalökonomie, i. m. 26. o. és Eulenburg i. m. Eulenburg szerint: természeti és társadalmi, statisztikai, első- és másodrendű, exakt s nem exakt, stb. Sombart szerint: fiktív, értelmi, lényeg, kvantitatív törvények, törvények és tendenciák, stb. különböztethetők meg.

dasági és egyéb társadalmi jelenségek igen nagy csoportja, ha másképp nem is, mint közvetve, számszerűen megragadható és így természetesen matematikai módszerek segítségével további kutatások számára előkészíthető. Kétségtelenül erős köteléket jelent a valóságtudományok rendszerében a kvantitatív megoldásokon épülő törvénykutató indukciónak egyöntetű alkalmazási lehetősége, miért is a természet- és közgazdasági tudományban nyert törvényszerűségeket a megközelítés módja szerint *formailag „statisztikai törvényszerűségeknek”* szokás nevezni.

Lényegtelen és üres dolog volna ma még az egyes, u. n. deduktív, induktív és redukciós módszerek elsőbbségéről vitatkozni, hiszen a logika tudománya már elég régen rájött arra, hogy az indukció és dedukció csak együtt alkalmazható eredményesen és hogy a tudományos tapasztalásban több van, mint amit az empiria szolgáltat, ezt a többletet a gondolkodás a priori mozzanatokat tartalmazó munkája adja.¹⁴ E helyen különösen Apelt és Geyser megállapításaira hivatkozhatunk. A módszertan alkalmazásával kapcsolatosan inkább arról lehetne szó, hogy vannak valóságtudományok, melyekben a *dedukció* és vannak olyanok, melyekben a *tudományos tapasztalati* módszerek lesznek tulnyomó mértékben alkalmazva. A statisztikának a közgazdasági segédtudományi minőségében való rohamos fejlődése egész természetes módon hozza magával az indukciónak közgazdasági tudományokban a deduktív módszerekkel szembeni előtérbenyomulását. A régi közgazdasági elméletnek ugyanis nem állott kellő mértékben gazdasági statisztika a rendelkezésére és így igazságainak megállapításában mintegy rá volt utalva a deduktív módszerek nehézkesebb agymunkájára. A gazdasági statisztikában napjainkban elterjedt és szívesen használt matematikai statisztikai módszerek majdnem kivétel nélkül ugyanazok, melyeket az induktív természettudományok hasznosítanak. Ezek a matematikai statisztikai módszerek a közgazdasági tudományok számára a váratlanul jött kényelmi berendezések jellegén kívül egyuttal módszertani műszertárunk igen értékes szaporulatát is jelentik.

Az új módszertani berendezések alkalmazásánál mindig arra kell vigyázni, hogy a sajátóságukban egymástól eltérő tudományokban olyan eljárásokat használjunk, amelyek azok tulajdonságainak a legjobban megfelelnek, vagy másképpen kifejezve, hogy ne alkalmazzunk pl. természettudományi módszereket olyan tudományi ágakban, melyek más adottságúak és más jellegűek, mert így azok hibás értékelésnek lehetnek okozói és így vagy túl- vagy alábecsüljük az egyes módszereket, lehetetlen megoldásokat várunk tőlük, sőt bizal-

¹⁴ Pauler i. m. 197 o.

matlanságot keltenek olyan eljárásokkal szemben, melyek helyesen alkalmazva, további igazságok eredményes felismeréséhez vezethetnének.¹⁵ Ez körülbelül a közgazdasági tudományokban a matematika alkalmazásának a problémája. Volt idő tehát, amikor még deduktív módszerek uralták az elméleti munka területeit, ma azonban a statisztikai megfigyelés folytonos tökéletesedésével az induktív módszerek alkalmazási hányada erősödik és ez a körülmény is egy a sok közül, mely a természettudományok közelébe hozza a közgazdasági diszciplinákat. Az induktív módszerek helymeghatározásával egyuttal afelől is képet alkothatunk magunknak, hogy mily vonatkozásban állunk módszertanilag a valószínűség fogalmának értelmezésével és ezen keresztül az alkalmazott, valószínűségi elmélet egész anyagösszességével. A törvényszerű kapcsolatoknak a valóság tudományok keretében stochasztikusokká való válása, s azoknak a valószínűségi és korrelációs számítások útján való megközelítése természetes folyamánya az induktív módszerek alkalmazásának.

II.

Az előbbi összehasonlítások folytatásaképpen a fejlődő közgazdasági elmélet módszertani felszerelésében feltűnik még az is, hogy az alkalmazott logikai konstrukciók gondolatképek, fikciók megválasztásában is a természettudományi módszerekre támaszkodunk. Az alkalmazott konstrukciók származásának helyes áttekintése kedvéért meg kell említenünk, hogy a természettudományok csoportján belül a fizika, mint legrégibb tudomány szolgáltatja a módszertani vezérelveket, ami leginkább azzal magyarázható, hogy viszonylagosan egyszerű kérdésekkel foglalkozik és így messzemenő általánosításokra alkalmas, s ez a magyarázata egyuttal annak is, hogy azok használata a többi valóság tudományok terén elterjedt.¹⁶ A közgazdasági tudományok viszont végyesen a többi valóság tudományok tételeire támaszkodnak. A leggyakoribbak azok a fikciók, melyek magából a fizika, mechanika, biológia stb. területéről származnak. A közgazdasági elmélet gondolatképei közt megtaláljuk már a fiziokratáknál használt biológiai eredetű cirkulációs elméletet, majd az energetikai áramlási, chemiai hidrodinamikai, elektrotechnikai analógiák közvetítésével felhasznált gondolatképeket,¹⁷ melyek segítsé-

¹⁵ *Pauler* i. m. 186. o.

¹⁶ *Eulenburg* i. m. 748. o.

¹⁷ A magyar szerzők közül megemlítjük *Ganz-Ludassy Gyula*: Die Wirtschaftsenergie. I. Teil. Jena, 1893. — *Pikler Endre*: A kinetikai pénzelmélet rövid alapvetése. Közgazdasági Szemle 1932. 2. sz. — *Schilling Zoltán*: Energiatan és pénzelmélet. Budapest, Studium, 1932.

gével rendszerint strukturális természetű törvényszerűségeket kívánunk megismerni. Feltűnően elterjedtek a mechanikából kölcsönvett gondolatképek, u. m. az egyensúly, statika, dinamika, statikai és dinamikai egyensúly, s azok különböző összetételeinek válfajai. A közgazdasági tudományokban a kinetikából az egyenletesen, egyenlőtlenül változó mozgások és azok összetett alakjai, de különösen a harmonikus mozgások, rezgések, a ciklikusságot, hullámmozgásokat matematika nélkül és annak segítségével tárgyaló fikciók vannak elterjedve.

De nemcsak a kölcsönvett elméleteken keresztül állunk erősen függőviszonyban a természettudományokkal, hanem még a részletesebb módszertani, logikai műveletek átvételével is. Ilyen pl. az elvonatkoztatási eljárásoknak az a fajtája, melyet *izoláló absztrakciónak* nevezünk. A kialakuló közgazdasági elméletben eleinte nagy közkedveltségnek örvendő „homo oeconomicus” gondolatképe is ilyen konstrukció, mely különösen a gazdasági törvényszerűségek pszichológiai vonatkozású tételeinek megállapításában vált ismeretessé. Az abstract izoláló módszer a természettudományokból került át a gazdasági tudományok területére a hozzátartozó, helyesebben velejáró variációs módszerekkel együtt. A természettudományokban alkalmazott törvénykutató indukciónak általában az egész módszertana azon alapszik, hogy annál inkább lehet nagy valószínűséggel bíró törvényt megformuloznunk, minél közvetlenebb kapcsolatokat sikerül a vizsgált jelenségek közt megfigyelni. A természettudományi kísérleti módszereknek éppen az az előnye, hogy a megfigyelendő jelenségeket leegyszerűsítve, azokat céljainak megfelelő módon állítjuk be, mely módszertani előnnyel a közvetlen tapasztalás esetében már nem rendelkezhetünk. A kísérletszerűen leegyszerűsített jelenségek közt azok tervszerű variálásával a konkrétebb törvényszerű kapcsolatokat közelítjük meg. Az „abstract izoláló módszer” a többiek és pedig „a csökkenő és növekvő abstractiók”, különösen az utóbbi módszer mellett erősen tartja magát a közgazdasági tudományokban. A módszer alkalmazásának feltételei bár nem elégíthetők ki oly módon, mint azok a természettudományokban szükségessé válnak, de ennek dacára vannak határozott alkalmazási előnyei. A fizikai természetű kísérletek ugyanis abban a lényeges tulajdonosságban különböznek azoktól, melyeket az orvos, a biológus, esetleg a közgazdász alkalmaz időnként, hogy tetszés szerint meg kell azokat ismételni tudni, azaz a kísérleteknek reprodukálhatóknak kell lenni.¹⁸ Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a közgazdasági tudományok nem ismernek kísérleteket,

¹⁸ Gerlach, Walter: Über das Wesen physikalischer Erkenntnis und Gesetzmässigkeit, Tübingen, 1927. 8. p.

sajnos, igen, többféle vonatkozásban, azonban ily irányu, nem tervszerűen beállított, hanem inkább történelmi tények szabad lefolyására támaszkodó feltevéseink az elsődleges feltételi viszonyoknak véletlenül hasonlóan megismétlődő körülményeivel számolhatunk csupán. A folytonos mozgásban lévő gazdasági jelenségek egyre tartó milieu és structura változása dynamikája csak erősen körülhatárolt esetekben engedi meg a jelenségkapcsolatok kísérletszerű megállapítását. A közgazdasági tudományokban használt abstract izoláló és variáló módszer a logikai konstrukcióknak csak fictiv értelmezésével tudja a közgazdasági bonyolultabb összetett és heterogén jelenségek közt tapasztalható kapcsolatokat (összefüggéseket, interdependenciákat) megközelíteni. A fikcióknak és a különböző fajtájú elvonatkoztatási rendszereknek azonban a módszertani elvek által adott célszerűségi határokat nem szabad túllépnie.¹⁹ Különösen a matematika egyébként igen termékenynek bizonyuló módszertani igénybevételénél kell előbbi célszerűségi korlátokat megfontolás tárgyává tennünk, mert a matematikának a tudományos megismerési munkában közvetett módszertani alkalmazásában a megszokott elvonatkoztatási folyamatokon kívül, amely nélkül egyébként semilyen tudományos megismerési munka sem lehetséges, az abstractiónak még egy másodlagos formájával is találkozunk, mely a matematikának a valóságtudományoktól teljesen független logikai jellegű, módszertani strukturális igényeiből nő ki. Még mielőtt azonban a gyakorlatban elkövetett hibák alaptípusaira rámutatnánk, szükségesnek tartom kiemelni, hogy a közgazdasági elmélet módszertani munkájában a mennyiségtant kétféleképpen alkalmazzák és pedig ha lehetne így kifejezni „törvénykutató“ és „törvényfogalmazó“ formájában. „Törvénykutató“ az induktív matematikai statisztika egész modern, sok tekintetben egyéb alkalmazási területekről kikölcsonzött felszerelésével. Lényegileg egy kifinomodott megfigyelő berendezés, a jelenségkapcsolatok megközelítési munkájában. A „törvény fogalmazó“ matematika lényege viszont az, hogy a már megközelített összetettebb kapcsolatokat vagy elszigeteltebb törvényszerűségeket matematikai vagy geometriai analízis igénybevételével a képzetalkotás lényegesen leegyszerűsített formáival megfogalmazza. A törvény meghatározása abstractióval jár, amihez felesatlakozik még a tisztán a matematika kedvéért alkalmazott elvonatkoztatás is, aminek a célszerűségi határokon való túlhajtása a támadók részéről sokszor jogosan hangoztatott „mathematische Spielei“-hez vezethet. Ezzel szemben a matematika alkalmazási

¹⁹ Sommer, Albrecht: Die Fiktion in den Wirtschaftswissenschaften. Jahrb. f. Nationalökonomie und Stat. 136. Bd. III. F. 81. Bd. 1932. 375. p.

előnyei sokszor felbecsülhetetlenek, s józan korlátok között való térhódításuk, úgy, ahogy azt a többi valóság tudományok, különösen a természettudomány terén láthatjuk, nemcsak, hogy hasznos, hanem egyenesen szükségessé is válik, ha az induktív módszerek fokozatos fejlődésében a teljesítményeket tekintve, a többi tudományok módszertani munkája mögött nem kívánunk elmaradni.²⁰ A létjogosultság határai között mégis miért válik a matematika alkalmazása csak nehezen népszerűvé, ennek okait Wieser szavainak megismétlésével már jó régen abban láttuk, hogy megnehezíti az olvasók tömege számára az elméleti kérdések megértését és így a matematika alkalmazásának az előnye nem elegendő a mellőzésével járó hátrányok kiegyensúlyozására.²¹ Hozzáfűzném még azt, hogy a közgazdasági elméletnek u. n. „litteráris” művelői csak nagy energiapazarlással szemléltetik és értetik meg azokat az igazságokat, melyekhez egyébként mindkét módon eljuthatunk.

A matematikának a közgazdasági elméletben való térfoglalásán keresztül egy erősen matematikai jellegű fikció is kezd polgárjogot nyerni. De nem kezdetbeli szélsőséges matematikai funkcionális, hanem a matematikai statisztika kutató módszereivel átszőtt és kiszolgált „stochastikusan” alkalmazott függvényyszerű kapcsolatok alakjában. A matematikai függvények a fizika, mechanika, dinamika és kinetikából átvett fikciók külső megjelenési formájában burkolva jelennek meg, egyszerűen azért, mivel a rajtuk keresztül az előbb említett elvonatkoztatási módok mindkét fajtáját kielégítve a mennyiségtannal közvetve ugyan, de sokkal kényelmesebben kapcsolódhatunk be a megfigyelés tudományos munkájába.

A függvényyszerű kapcsolatok a gazdasági élet jelenségeire való első alapvető alkalmazását ak lasszikus matematikai u. n. „*lausannei iskolában*” találjuk,²² (Walras, Pareto, Barone, Antonelli Boninsegni, Bowley, Amoroso stb.) melyet a megfigyelhető kapcsolatokra nézve *általános* (generális) szemléletnek nevezhetnénk, mely szerint feltesszük, hogy a

²⁰ A társadalomtudományok egyéb ágaiban is találkozunk a matematika alkalmazásának kísérleteivel: *Chirac, Auguste*: Introduction a la sociométrie. Paris, Giard, 1905. — *Haret, Sp.*: Mécanique sociale Paris, Gauthier-Villars, 1910. — *Kováts Elemér*: A jogi gondolkodás ökonomiája. (Különlenyomat a Magyar Jogi Szemléből.) Budapest, 1930.

²¹ *Friedrich, Frhr. v. Wieser*: Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft, 2. §. 137. p. Grundriss der Nationalökonomik. Tübingen, 1914 I. Bd.

²² *Bayer, Hans*: Lausanner und österreichischer Schule der Nat. ökonomie. Zeitschr. f. ges. Staatswissensch. 1929. 86. Bd. 491. p., 514. p.

Lange, Oskar: Die Preisdipersion als Mittel zur statistischen Messung wirtschaftlicher Gleichgewichtsstörungen. Buske, Leipzig, 1932. 7—13. p.

gazdasági élet jelenségei egymással kölcsönhatásban lévő függvényyszerű kapcsolatokban állanak. A másik alapvető feltevés, hogy ezek a kölcsönös összefüggésben lévő jelenségek legalább is a köztük feltételezett értékkapcsolatok szerint mindig egy normálállapotot igyekeznek elfoglalni, tehát bizonyos egyensúlyban vannak. Ha ezen egyensúlyi helyzetet valamilyen belső vagy külső erőhatások megváltoztatják, úgy egy állandó tendencia nyilvánul meg a régi egyensúlyi helyzetük visszaállítására. Ez az, amit helytelenül az irodalomban *statikai állapotként* jelölnek meg, holott az idő fogalmától semmi elvonatkoztatás se történt, csupán egy *stationär*²³ gazdasági folyamatra gondolunk, amelyhez való visszatérést kívánjuk a rosszul értelmezett statikai egyensúlyi analógiájával kifejezni. Az egyensúlyi, helyesebben permanens állapottal járó elvonatkoztatás eredményeinek érvényét azonban nemcsak a fentebb vázolt jelenségkapcsolat összességére, hanem a jószágáramlás minden részfolyamatára is fenn kell tartani tudni, még pedig minden komolyabb ellentmondás nélkül. Az atomisztikus szemlélet elfogadását feltételezve, a cserénél minden egyén kiadásának és bevételének, továbbá a forgalmazott áruk úgy a csere előtti, mint utáni mennyiségeit egyenlőknek tételezzük fel. Általában egy ilyen általános zárt, egészet képező köteléken belül nagyobb jószágmennyiségnek alacsonyabb árak, alacsonyabb árak kevesebb mennyiség, ennek viszont ismét magasabb ár felel meg. S az ilyen módon elképzelt folyamat mellett ugyanazon jószágforgalomban, keresletben és kínálatban egyensúlyi állapot magától adódik. Hasonló elgondolásokból indulnak ki a többi részfolyamatok következetes megmagyarázásában. (A termelés, tőkegyűjtés, stb.)²⁴ Ezeknél a részfolyamatoknál, mint már fentebb láttuk, immanensnek elképzelt hajtóerők nyomása alatt megvan a törekvés az u. n. normálhelyzethez való visszatérésre. A „*normálhelyzet*“ fogalma maga is csak gondolatkép, melyet a matematikának kényelmes alkalmazása kedvéért a mechanikából származó statikai és dinamikai egyensúly fikciójának közvetítésével szoktunk felhasználni.²⁵

Hogy ebben a logikai konstrukciónak a keretében hogyan képzelik el az áralakulás függvényyszerű kapcsolatainak megoldását, Walras kezdeményezéseiből bőségesen ismerjük. A gazdasági jelenségek összességének ez a szemlélete azonban oly elhanyagolásokkal és az elvonatkoztatás oly tulságos mértékével dolgozik, s egyszerre annyira sokat kíván a jelenségek összességéből a megismerés számára meríteni, hogy gya-

²³ A hydrodinamikában és annak gyakorlati alkalmazásában a *stationär* folyamatokat permanenciával jelöljük meg.

²⁴ Lásd bővebben Bayer i. m. 496. o.

²⁵ Lange i. m. 10. o.

korlati hasznosítás szempontjából alkalmazási lehetősége majdnem reménytelennek látszik. Előbbi megfontolások alapján önkéntelenül is a dinamikus szemlélet alkalmazásában látunk kiutat, mert sokkal jobban simul a jelenségek tényleges lezajlási formáihoz.

A dinamikai egyensúly fikciójának legkülönbözőbb alakjai szintén a természettudományokból származnak és magukkal hozták legalább is módszertani munkamegosztás elve gyanánt az absztrakt izoláló és variációs megközelítő eljárásokat, anélkül, hogy a generális szemléletnek, mint irányelvnek a létjogosultságát feladták volna. A „*lausannei*“ és az u. n. „*neoklasszikus*“ elméleti irányok közti szakadéknak úgy elméleti, mint alkalmazott módszertani áthidalási kísérleteit *Moortól*, s méltatójától, *Neubauertól*²⁶ bőségesen ismerjük, én csak annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy a modern mozgó egyensúly fikciójának nem annyira az általános és átfogó szemléletnek meggyőző ereje, mint inkább a neoklasszikus matematikai statisztika által kiépített módszerek az erősségei.²⁷ Más szóval a gyakorlati hasznavehetőség garanciái a modern statisztikai módszerek teljesítményeiben fekszenek.

Legujabban *Wagemann* lazít az egységes szemléleti kép tulságosan mechanisztikus felfogásán azáltal, hogy a közgazdasági élet berendezéseit egy biológiai egységes, zárt rendszerhez hasonlítja, melynek részei függvénytörvényszerű kapcsolatban állanak egymással, s jelenségeiben, életmegnyilvánulásaiban saját immanens törvényszerűségeinek vannak alávetve.²⁸ Az ily kapcsolatrendszer feltárása pedig a legalkalmasabban úgy történik, hogy bizonyos alapvető összefüggéseket absztrakt izoláció útján leegyszerűsítünk oly módon, hogy a függvénytörvényszerű kapcsolatok feltételi viszonyát a variációs módszer igénybevételével a szükséges minimumra szorítjuk és feltesszük, hogy a vizsgálat tartamára a többi összefüggésekben történő értékváltozások állandóan ugyanazok maradnak. A megközelítési módszernek ezt a fajtáját a gazdasági (konjunktura) statisztika hasznosítja bőségesen, erősen mechanizált kiviteli formáiban, melyet elősegít még a megoldások folyamán egyéb matematikai függvényfikcióknak a felesatlakozása.

²⁶ *Neubauer Gyula*: Statisztika és közgazdaságtan. Közg. Szemle 1931. 253—287. o. — *Moor, H. L.*: Synthetic Economics. Newyork 1929.

²⁷ *Lange, Oskar*: Die allgemeine Interdependenz der Wirtschaftsgrößen und die Isolierungsmethode. Zeitschr. für Nationalökon. B. IV. Heft 1. 1932. Okt. 52. p., 78. p.

²⁸ *Wagemann, Ernst*: Struktur und Rhythmus der Weltwirtschaft. Grundlagen einer weltwirtschaftlichen Konjunkturlehre. Berlin, 1931. 18. Kapitel. 322—339. p.

III.

A gazdasági statisztikai módszertannak kedvelt gondolképe az egyenletesen, vagy egyenlőtlenül emelkedő, vagy hanyatló mozgó egyensúly tengelyvonalnak tartós gazdasági irányzat (trend) módjára való elképzelése és annak matematikai fogalmazása, továbbá az egyensúlyi tengelyvonal mentén egyenlőtlenül változó és mozgásban levő értékösszetevőknek harmonikus, ciklikus mozgás módjára való feltételezése. Azaz úgy képelem, hogy az elszigetelten vizsgált gazdasági értékidősor számszerű adatai (ár-idő, mennyiség-idősor) egy bizonyos tartós irányzat mentén, mint egyensúlyi tengelyvonal körül nagy általánosságban harmonikus rezgésben vannak, hol a kilengéseket nemcsak a kép síkjában, hanem még arra merőleges irányban is mozgásban levőknek képzelünk el, s ezzel mintegy több változós függvényszerű kapcsolatok megfelelő matematikai fikciójává válik. A gyakorlatban az egyszerűség kedvéért majdnem kizárólag megelégszünk az egy síkban lezajló hullámozások értelmezésével.

Az értékeknek ilyen harmonikus rezgések módjára való elképzelésével a megfigyelés alatt álló tényleges statisztikai adatsorra egy matematikai törvényszerűséget kényszerítünk és ettől a szigorú törvényfikciótól a hibaelmélet módszertani eszközeivel a valóságban lefolyó adatsor valószínű eltéréseit mérjük. A harmonikus rezgések gondolképe kedvelté vált a gyakorlatban, különösen a konjunktúra-statisztika módszereiben azért, mert a törvény logikai értelmének lényegét a visszatérés, megismétlődés, a periodicitás, mondjuk tágabb fogalmazással így, hogy ritmikus jellegét magán viseli. Az esetleges következtetéseknek tehát konkrét matematikai alapjuk van és így extrapoláció lehetséges. A bekövetkezésnek szigorú garanciája csak a matematikai függvény felveendő értékeire áll fenn, a megfigyelt értékekre azonban csak valószínűséggel. A matematikai elvonatkoztatás értelmét ebben az esetben is külön mérlegelés tárgyává tehetjük. A vizsgált értékösszességéből a feltűnő szabályossággal ismétlődő idényhullámozásoknak, továbbá a tartós irányzatoknak kiemelésével, s a számítási u. n. tisztítóműveletekkel meg nem határozható maradék (residuális) értékösszetevők a használat számára előkészített statisztikai sorban maradnak, ami által az az eset állhat elő, hogy a maradékértékek hányada az egész elvonatkoztatási eljárás eredményének minden értelmét és jelentőségét illuzóriussá teheti. Tehát az u. n. sortisztítási eljárással nagyon óvatosan kell bánni, s nem szabad a fokozatos elvonatkoztatás elvét tulhajtani. Általában a következtetés lehetősége is más a ciklikus és nem harmonikus függvényfikciók esetében. A hosszú hullámok (long trend) feltételezé-

sének mellőzésével a szakaszonként és egymástól külön és függetlenül értékelt tartós irányzatszakaszok extrapoláció szempontjából teljesen hasznavehetetlenekké válhatnak. A harmonikus rezgések fikciójának van azonban egy még nagyobb elvonatkoztatási fokkal használt alakja, amidőn a mozgó egyensúly általános iránya, de különösebb szabályosságot nem mutató tengelyvonala körüli értékfluktuációk intenzitásának is tulajdonítunk valamilyen értelmezést. Ez az eset fordul elő a Babson által szerkesztett konjunktura-barométer-nél,²⁹ midőn a számszerűen kifejezhető értékintenzitások a tengelyvonalhoz mint egyensúlyi helyzetek nyomvonalához való visszatérés mértékévé is válhatnak. Ha utólag akarom a tartós irányzatot, helyesebben az egyensúly tengelyvonalát az eredeti értékek közé befektetni, a tengely az elosztó vonal szerepét játssza. A mérnöki praxisban gyakori e gondolatmenet alkalmazása a tömegelosztási kérdésekkel kapcsolatosan. Látjuk tehát, hogy az alkalmazott fikció szerint a valódi értékek feltételi viszonyában kötöttebb függvényeszerű kapcsolatok létezését tételezem fel. Ismeretes a gyakorlatban a harmonikus függvények alkalmazásának még az az alakja is, melynek megfelelően a mozgó egyensúly tengelyvonala maga is egy ciklusgörbe nyomain halad és így jutunk az u. n. „Kontratíeff-Oparin“-féle hosszú hullámok (long trend) fikciójá-

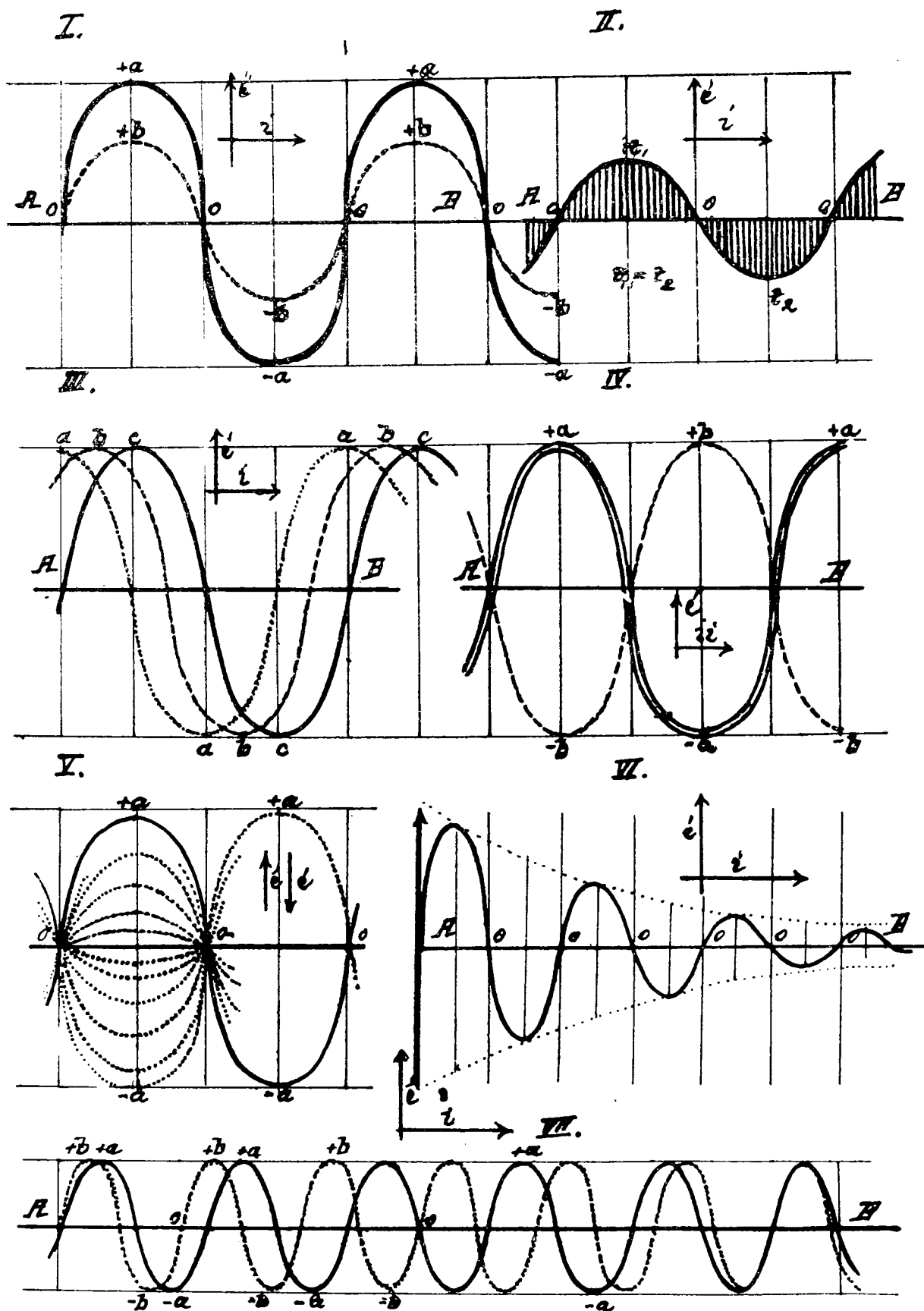
²⁹ Grafkont lásd: Tanulmányok a konjunkturakutatásról. Közgazd. Könyvtár VI. k.-ben megjelent tanulmányomban, 49. o. „Babson Reports“. January 1927. Továbbá Vierteljahrshefte z. Kon. Forsch. Sonderheft 12. Russische Arbeiten z. Wirtschaftsforschung. 1929. 28. p.

A messzebbmenő feltételi viszony kielégítésére való tekintettel önkéntelenül is azt hihetnénk, hogy a teljesítmények összehasonlításánál a Harvard-rendszer a Babson barométer elé kerül. A hibapontozás eredménye, mint ahogy a mellékelt táblázat bizonyítja, a rangsorban a „Babson-rendszer“ eredményeit részesíti előnyben. Ezek szerint is nagy a valószínűség, hogy a módosított, szigorított, de viszont mozgékonyabb, alkalmazkodóképesebb egyensúlyi fikcióval a közgazdasági élet állapotváltozásait kielégítőbb módon sikerült megközelíteni.

Garfield V. Cox: *Evaluation of economic forecasts. 1930.*

Cox és 11 egymástól független megfigyelő által végzett pontozás eredménye.

	Cox átlagolása	11 megfigyelő átlagolása
Standard Statistics Company	0.54	0.40
Babson's Statistical Organisat.	0.48	0.38
Harvard Economie Society	0.34	0.29
Brookmire Economic Service	0.32	0.32
Moody's Investors Service	0.24	0.15
National City Bank	0.23	0.22
Átlag:	0.36	0.29

I. sz. ábra.

hoz.³⁰ Az elvonatkoztatásnak ilyen értelmű alkalmazása azonban a megközelített törvényszerűségeknek fiktív jelleget is adhat, mért a bekövetkezés valószínűsége az elvonatkoztatás mértékétől nem függetleníthető teljesen.

A gyakorlatban legelterjedtebb módszer a sejtett törvényszerű kapcsolatok felderítésére az értékidősoroknak egymáshoz való viszonyítása. Az összehasonlítás módjai az esetenként alkalmazott matematikai függvények törvényszerűségeiből adódnak. Ez az eljárás az absztrakt izolációs módszer tulhajtásával a közös hatóokok felkutatásában valóságos *kauzál monizmus*sá egyszerűsítheti a kiindulásokban feltételezett függvényyszerű kapcsolatok kategóriai előnyeit.³¹ Ha a vizsgált sorok egymáshoz való viszonyában szigorubb matematikai feltételek is kielégítést nyernek, úgy erősebben mechanizált törvényszerűségek fikciójával dolgozunk és a jelenségek tényleges lefolyásában a feltételi viszonyoknak az analógiákon keresztüli szigorubb bekövetkezését várjuk. Jellemző ezekre az eljárásokra, nézve, hogy általában értékidősorokkal, harmonikus függvények és mozgó egyensúly matematikai fikciójával dolgoznak.³² Az analógiák leggyakoribb alakjai a harmo-

³⁰ Kondratieff, N. D.: Die langen Wellen der Konjunktur. Arch. f. Sozialwiss. u. Sozialpol. 1926. 56. Bd. 573. p.

Lásd még: Wainstein, A., Peruschin, S. I., Ignatieff, M. V. tanulmányait Vierteljahrshefte z. Konjunkturforschung, Sonderheft 12. Russische Arbeiten zur Wirtschaftsforschung. Berlin, 1929.

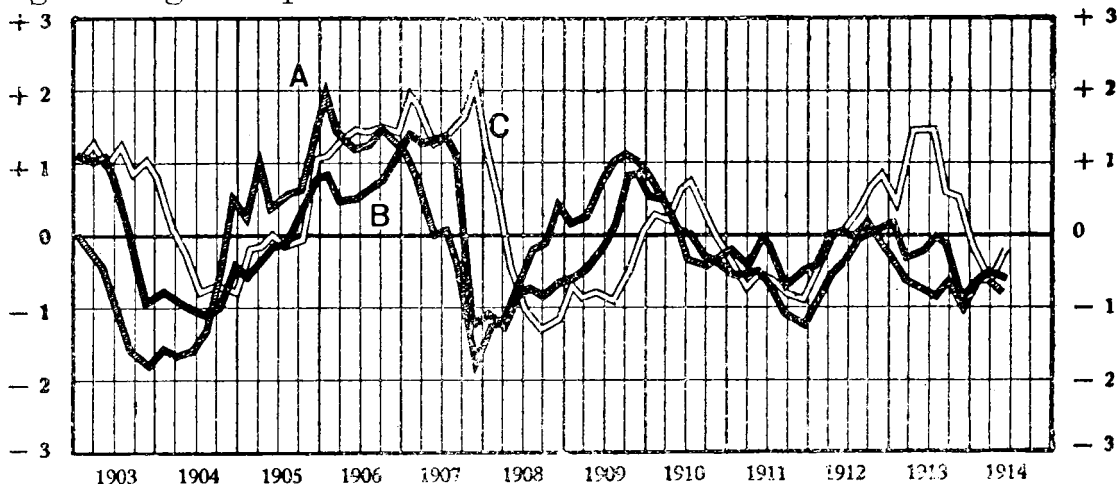
Továbbá Cassel, Gustav: Theoretische Sozialökonomie. Leipzig, 1918. 404. p. — Woytinsky, Wl.: Internationale Hebung der Preise als Ausweg aus der Krise. Leipzig, 1931. II.

³¹ A vonatkozó kategóriakülönbségek részletesebb ismertetését lásd „Az okozati és függvényyszerű kapcsolatok jelentősége a tudományos gazdasági kutatómunkában“ c. tanulmányomat. Kenéz Emlékkönyv. 1932. 229—244. o. lásd ne meléggé érthető módon. L. Moor i. m. bevezetőjében és A. C. Pigon and D. H., Robertson: Economic essays and addresses. London, 1931. 1—20. p.

³² Az 1. sz. ábrán az alkalmazásra kerülő harmonikus függvényfikcióknak egynéhány primitív alaptípusát mutatjuk be, melyek mintegy elvi kiindulás alapjául szolgálnak azoknak az elgondolásoknak, melyekkel a gazdasági életben adódó bonyolultabb eseteket módszertanilag megközelítjük és számszerűen meghatározzuk.

Az I. sz. alatt két különböző amplitudoju, de sinkron rezgésű harmonikus függvényt látunk. Az A—B. vonal a rezgés tengelye s egyuttal iránya és egyensúlyi vonala, mellyel (0 pontban) összeeső pontok nyugalmi helyzetben vannak és így analóg módon a neki megfelelő érték-adatok zérusértéket vesznek fel. Az A—B. tengelyvonal egyuttal elosztóvonal is. A hullámgörbét ebben a minőségében még a II. sz. alatt külön is feltüntettük. teljes tudatában annak, hogy gyakorlatban ilyen egyszerű esetek jóformán sohasem fordulnak elő. A III. sz. alatti ábra a fáziseltolódás egyszerű elvi esetét ábrázolja, a IV. sz. alatti pedig a fázis szembenállást, amit a gyakorlatban ollónak neveznek. Az V. ábra az álló csomópontok közötti, a tengely irányában időtlen rezgést, a VI. ábra pedig a csillapodórezgés eredeti alaku fikcióját szemlélteti. Ugyancsak ritkán található a gyakorlatban az az idealizált egyszerű eset, melyet a VII. sz. ábrán feltüntetett közös tengelyirányu egyenlő

nikus függvényeknek fáziseltolódásából, szembenállásából, álló csomópontok közti kilengésekből, egyszerű erőhatások folytán létrejövő erősödő és csillapodó rezgésekből, hullámzásokból, stb. adódnak, s egyuttal hipotetikus értelmet kölesőnőznek a valóságra többé-kevésbé ráerőszakolt fiktív törvényszerűségeknek. Ezek a függvénytani, de a fizika területéről közvetve átvett analógiák általában a gazdasági jelenségek közti kapcsolatoknak felületi és tüneti vizsgálatainál használatosak. A konjunkturastatistikában jól ismert barométerek tulnyomórészben ezeken a fikciókon alapulnak. A fáziseltolódásra támaszkodik a nemrég még nagy tekintélynek örvendő „*Harvard barométer*”³³ legnagyobbbrészt ár és mennyiségi sorok felhasználásával, melyek segítségével a részpiacok közti összefüggéseknek próbálnak a nyomára jönni és az okból gazdasági állapotváltozásokra következtetni. A fáziseltolódá-

2. sz. ábra.*1

sokon alapuló barométerek, konjunkturastatistikai módszertani fejlődésük folyamán szigorúan mechanizált értelmezésükből sokat veszítettek, amit különösen az európai alkalmazásuknál tapasztalhatunk.

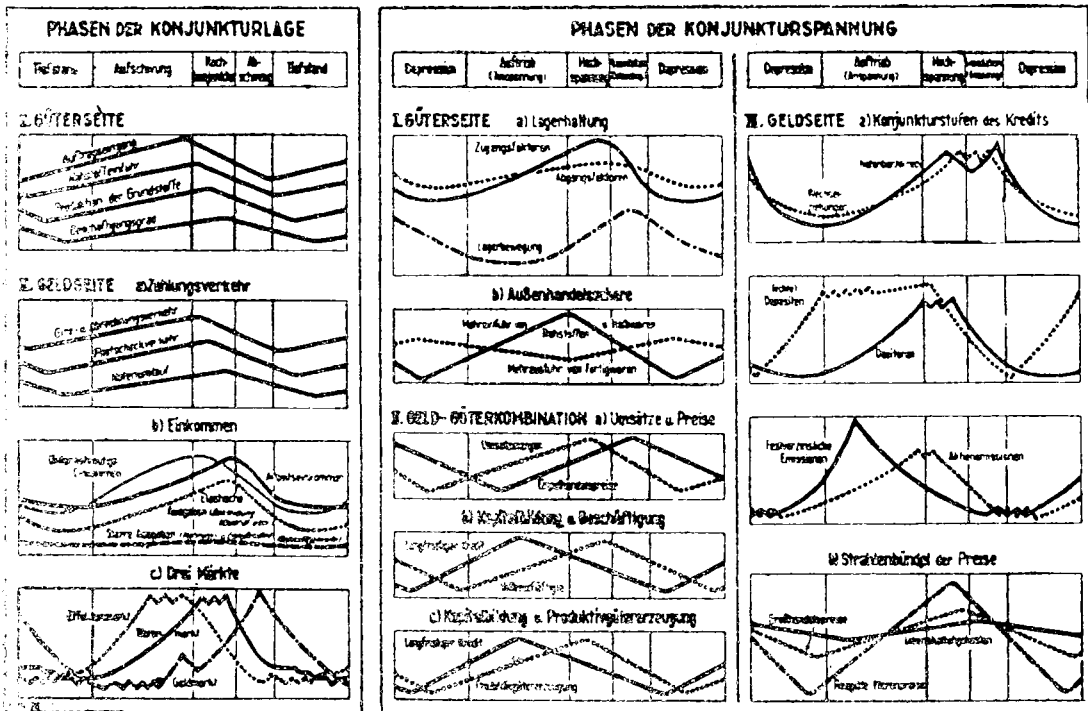
Európai államokban egész barométer-rendszerek épültek ki, több a fáziseltolódáson alapuló, kiegészítő barométer ki-

amplitudoju harmonikus, de nem sinkron lefolyásu sorok ábrázolnak. Általában a gyakorlatban a felsorolt, de ki nem meritett alaptípusok csak bonyolult összetételükben találhatók. Ami pedig az alkalmazott matematikai módszerek teljesítőképességét illeti, ugy meg kell állapítanunk, hogy azok a fejlettség mai viszonyát tekintve, teljesen kiépültnek mondhatók.

³³ Gatter, Rudolf: Die Konjunkturprognose des Harvard-Institutes. Eine Kritik ihrer Methoden und ihrer Ergebnisse. Zürich, 1931. 156—162. p.

Bulletin de l'Institut International de Statistique. Tome, XXIV. 2. eme. Livraison. Varsovie, 1930. W. M., Person: L'étude des éléments statistiques les plus instructifs en vue des prévisions économiques a rassamblar deu les principaux pays. 282—231. p. (Lásd 2. sz. ábrát.)

építésével, de egyuttal a harmonikus függvények fentebb említett többi fikciójának felhasználásával is. (Lásd 3. ábrát.)³⁴ A pótlólag alkalmazásra kerülő fikcióknak legismertebb alakja az ár vagy mennyiségi indexolló, mely az egységesítő elvi szemlélet értelmében tulajdonképpen nem egyéb, mint az elemntéses rezgésben, esetleg fáziseltolódásban levő érték hullámzásoknak fiktív szembenállása, melynél hallgatólágonosan elfogadjuk az u. n. ollózáródásoknak szükségességét és a tartós irányzat (rezgéstengelye), mint mozgó egyensúly vonala körüli stationär állapotba való helyezkedésének tendenciáját. A

3. sz. ábra.*

* jelzett ábra Wagemann E. Grundsätzliches zum Problem der Konjunkturprognose című i. m.-ból van átmásolva.

matematikai fikció tehát ebben az esetben is fedné az immanens természetű gazdasági erőhatások tendenciájának az értelmét. A tényleges gazdasági, különösen a forgalmi gazdaságunk áralakulási problémáinál tapasztalható jelenségek (kartelláralakítás, spekuláció stb.) az említett törekvést ideiglenesen kiegyensúlyozhatják, mégis azt mondhatjuk, hogy előnyösen szaporítottuk az egyes áralakulási jelenségek meg-

³⁴ Wagemann, E.: Grundsätzliches zum Problem der Konjunkturprognose. 322—339. p. Bulletin de l'Inst. Int. de Stat. XXIV. 2. eme Livr. Varsovie, 1930.

Wagemann, E.: Struktur und Rhythmus der Weltwirtschaft. Grundlagen einer weltwirtschaftlichen Konjunkturlehre. Berlin, 1931. 16. Kapitel. 175—182. p.

magyarázásához szükséges gondolatképeinket. De ha a harmonikus függvény analógiánk elméleti rendszerező alkalmazásában következetesek kívánunk maradni, úgy nem okoz nagyobb nehézséget, ha egy mozgó egyensúlyi tengely körül hullámzó értékek szóródásában és azoknak eddigi gondosan kiépített hibaelméletéhez felcsatlakozva az álló csomópontok közt létrejövő harmonikus rezgések fikciója szerint igazodunk el. Az ily módon elképzelt értékek ingadozás esetleg gondolatokkal szolgálhat az egyensúlyi helyzetűli eltávolodás és az ahhoz való visszatérés matematikai mérésének újabb módszerek segítségével való megoldásaihoz. Az eddigi statisztikai módszertani munkában különösen a tartós irányzatok (trend) kiküszöbölési számításában az értékek szóródását csak a hibaelmélet alapján már sokan hasznosították. Ismerünk azonban oly megoldásokat is, amidőn az árértékek szóródásából gazdasági strukturaváltozási, vagy dinamikai koefficien-eket állapítanak meg (Grohman).³⁵ Az árértékszóródások azonban Lange eljárása szerint a dinamikai egyensúlyi állapotváltozások pontosabb mérésére is felhasználhatók, melyek a szemlélet szempontjait tekintve, a harmonikus rezgések fizikai alaptételeinek elvi alkalmazásával nem ellenkeznek.

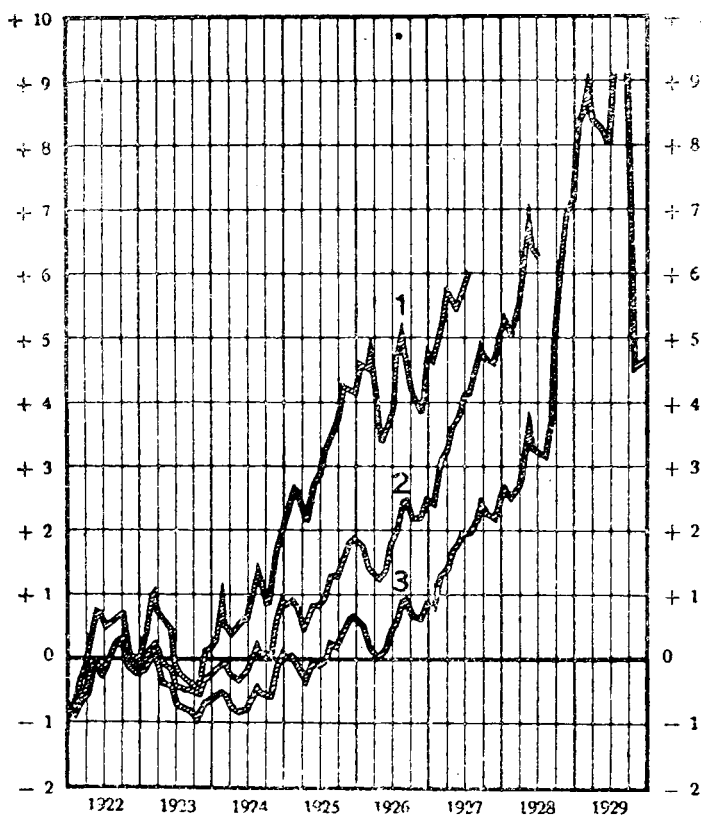
Általában a harmonikus függvényfikcióknak a gazdasági folyamatok, különösen az áralakulás jelenségeinek a vizsgálatában azok strukturális törvényszerűségeinek a feltárására, mint már ahogy arar fentebb ismételten rámutattunk, kevésbé alkalmasak, mivel vagy tulságosan szigorú feltételi viszony létezését követelik meg és így az alkalmazott eljárások a matematikai elvonatkoztatás áldozatává válnak, vagy pedig csak a perifériális, tüneti jelenségek matematikai le-
kisérésében merülnek ki anélkül, hogy a gazdasági törvényszerűségek strukturális jellegére nézve közvetlen és hasznavehetőbb támpontokkal szolgálnának. Amint a megfigyelt gazdasági egység strukturájában lényegbevágó változások mennek végbe, úgy egész természetesen a tüneti jelenségek közt megfigyelt törvényszerűségek jelentőségüket veszítik s módosításokra és egész kiegészítő eljárásokra szorulnak.³⁶ Ez általában a harmonikus matematikai függvényfikciókra helyezkedő törvénykutató módszerek alkalmazási jelentősége és egyuttal sorsa is, mely megállapításunk a minket jelen eset-

³⁵ Lange i. m. 18—20. p.

³⁶ (Lásd 4. és 5. sz. ábrákat.) A diagrammokat R. Gáter: Die Konjunkturprognose des Harvard-Institutes. Eine Kritik ihrer Methoden und ihrer Ergebnisse. Zürich, 1931. c. munkájának mellékletéből vettem át. A 4. ábrán az (A) görbének szükségessé vált revíziós menetét látjuk. Az 5. sz. ábrán az 1928-ban újra átépített barometer-rendszert látjuk, melyet a 2. sz. ábrán feltüntetett rendszerrel egybevetve, lényeges eltéréseket figyelhetünk meg. A fáziseltolódás elve a fentemlitett okoknál fogva nem érvényesül, de szerintem még egyelőre korai a fáziseltolódáson alapuló „Harvard barometer” esődjéről beszélni.

ben közelebbről érdeklő ártörvényszerűségek a fenti közvetett jellegű módszerek segítségével való megközelítésére nézve is egyaránt érvényes.

Mielőtt a strukturális ármegállapítás módszereinek ismertetésére térnénk, nem akarjuk elhallgatni, hogy az absztrakt izoláció módszer elvi alkalmazásán kívül a matematika kedvéért is élünk elvonatkoztatással. Izolálva elvonatkoztatunk, amidőn egy bizonyos folyamatot az általános függvény-szerű kötelekből kiemelve teszünk vizsgálat tárgyává, s ezt az eljárást a matematikával kiszolgált kutató módszerek alkalmazásánál is keresztülhajtjuk. A tüneti módszereink használatában a matematika kedvéért vonatkoztatunk el, mi-

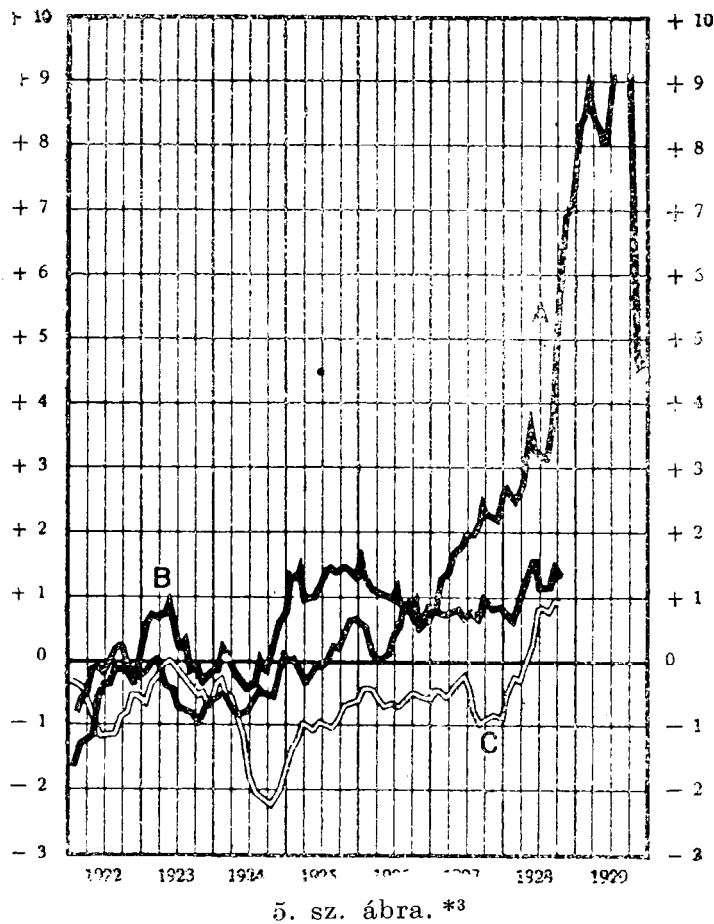
4. sz. ábra.*2

dőn a gyakorlatban a hullámmozgások számszerű leképezésében nem trigonometrikus, ciklikus függvényeket alkalmazunk és nem fejtjük azokat Fourier-féle sorokba, hanem megelégszünk a Lorenz- és Jordan-féle megközelítési eljárásokkal.³⁷ Ezek az eljárások a hullámmozgások tartós irányza-

³⁷ Lorenz, Paul: Der Trend. Ein Beitrag zur Methode seiner Berechnung und seiner Auswertung für die Untersuchung. Wirtschaftskurven und sonstigen Zeitreihen. Berlin, 1931. Vierteljahrshefte zur Konjunkturforsch. Sonderh. 21. 6. Der Sinn des Trendes höheren Grades. 7. Referat über verwandte Arbeiten 16—25. p.

Hahn, Walter: Die statistische Analyse der Konjunkturschwingungen (Problem der Weltwirtschaft, Nr. 47.) Jena: Fischer, 1929. 147—175. p.

tának értékszámításaiban (trendszámítások) orthogonális egész racionális függvényeket alkalmaznak. E helyen a részletesebb ismertetésükre nem áll módunkban kitérni, csak

5. sz. ábra. *3

*1 *2 *4 jelzett ábrák Gater R.: Die Konjunkturprognose des Harvard-Institutes című i. m. 158—162 sz. oldalon található diagrammokról van átmásolva.

annyit említünk meg, hogy a tartós irányzat megközelítési munkájában a kevésbé precíz matematikai eljárásokat s az ezzel járó elhanyagolásokat tudatosan eszközöljük abbeli meggyőződésünkben, hogy még így is tulságosan pontos matematikai módszereket használtunk.

IV.

Az ártörvényszerűségek statisztikai megközelítési módjainak másik csoportját, mint ahogy azt már értekezésem elején kiemeltem, azok a módszerek képviselik, melyek a megfigyelhető törvényszerű kapcsolatokat bizonyos célszerűségi határokon belül az idő jelenségétől kísérlék meg elvonatkoztatni. Tehát minden módszertani törekvésünk abban nyilvánul meg, hogy a vizsgált kapcsolatokat időtlenekké és akauzálisokká igyekszünk tenni, még pedig módszertani munkamegosztás és a könnyebb szemléltetés kedvéért. Az ily módon meg-

ejtett vizsgálatoknál teljes tudatában vagyunk annak, hogy a megfigyelés alatt álló jelenségek időreakcióval járnak, azaz lezajlásuk valamilyen időtartamot igényel. Mégis feltesszük, hogy az adott kiindulási feltételi viszony alapján elképzelt függvényyszerű kapcsolatok belső relációjában egy bizonyos időtartam alatt oly jelentéktelen változások mennek végbe, hogy azok egy előre megállapítható hibahatárokon belül elhanyagolhatók. Felteszem tehát, hogy viszonylagosan a vizsgálati időszakasz (intervallum) terjedelmét tetszés szerint úgy meg tudom választani, hogy az időben végbemenő változások által okozott értékelteledőségeket figyelmen kívül hagyhatjuk. Az idősorokkal dolgozó módszereknél is számos ilyen természetű megoldási törekvést látunk bizonyos egy időpontra vonatkoztatott reprezentatív értékek (közép-, átlag-, átlagok átlaga-, stb.) megközelítésében és gyakorlati értelmezésében.

Az ártörvényszerűségek időtlen funkcionális vizsgálati módszereinek ismertetése előtt lássuk röviden, hogy milyen természetű értékkapcsolatokat értünk ártörvényszerűségek megjelölése alatt? Verbális és az irodalomban elterjedt fogalmazás szerint „Saytól“ származik a törvényszerűségnek az a meghatározása, hogy egy áru ára a keresett áru mennyiségével egyértelműen s a kínált mennyiséggel ellentétes módon változik.³⁸ Ezzel csak nagy általánosságban jelöltük meg az összefüggéseket, mert lényegileg a közelebbi értékkapcsolatokra nézve semmit sem állapíthatunk meg. Eltekintve attól, hogy a gyakorlat bőségesen ismer olyan kivételeket is, melyek szerint az említett kapcsolat ellenkezője érvényesül. Már „Cournot“ és „Marshall“ kimerítik azokat a lehetőségeket, melyek a fenti összefüggések érvényét korlátok közé szorítják.³⁹ A leggyakoribb, midőn nagy keresletnek örvendő áru a piacra kerül, a viszonylagos telítettség bekövetkezéséig a növekvő kereslettel az árak és a kínálat is növekszik. Általában a spekulációnak különböző esetei kartell és monopol, továbbá kényszer áralakításnak itt fel nem sorolható hatásai erősen módosíthatnak a feltételezett alapösszefüggéseken. A keresett és kínált mennyiségek és azok piaci ára között

³⁸ Schultz, Henry: Der Sinn der statistischen Nachfragekurven. (Veröffentlichungen der Frankfurter Gesellschaft für Konjunkturforschung.) E. Altschul. Berlin, 1930. 11. p.

³⁹ Marshall, A.: Handbuch der Volkswirtschaftslehre (Ephraim-Salz fordítás). Stuttgart u. Berlin, 1905. III. Buch, 4. Kap. 146—59 p. Lauderdale megállapítása stb.

Cournot, A.: Untersuchungen über die mathematischen Grundlagen der Theorie des Reichthums (Waffenschmidt fordításában). Jena, 1924. IV.-ben foglaltakat „Vom Gesetz der Nachfrage“.

Staehele, Hans: Die Analyse von Nachfrage in ihrer Bedeutung für die Konjunkturforschung, Bonn, 1929. (Veröffentlichungen der Frankfurter Gesellschaft für Konjunkturforschung. H. 2. Kap.

Schultz, H. i. m. 11—18 p.

bonyolult függvényszerű kapcsolatok állanak fenn, melyeket több irányu és értelmű elvonatkoztatás útján vagyunk csak képesek megközelíteni. Inkább csak a szemléltetésre és a verbális leírásra alkalmas a kapcsolatoknak az a felbontási kísérlete, mellyel p. o. Wygodzinski próbálja meg az ártörvényszerűségek alapösszefüggéseit áttekinthetővé tenni.⁴⁰ Az ilyen általánosságban tett megközelítéseknel már megszokottá váltak azok a kiindulási elvonatkoztatások, melyek szerint feltesszük, hogy az árak hosszabb időszakon belül változatlanok maradnak, a piacra kerülő mennyiségek az elfogyasztott mennyiséggel egyenlők, a készletek állandóak, az egyének a piacot áttekintik, a piacon szabad verseny uralkodik, az egyének az összes termelvények árát ismerik, a vizsgált ár mellett a többi árak árában változás nem megy végbe, a pénz értékelésére a vásárlóerő változása nincs kihatással, a vizsgálati időszakon belül az egyéneknek a kereslet kialakító tulajdonságai ugyanazok maradnak.⁴¹ Hozzá lehetne még fűzni, hogy sem a kereslet, sem a kínálat oldalán (divat, technikai találmányok, népesség szaporodása, a pénz vásárlóerejének változása, stb. folytán) strukturális változások nem történnek, az árak a vizsgált időszakon túl nem készletezhetők, vagy hogy a mezőgazdasági, vagy ipari eredetű árak készletezhetőségükben nem mutatnak különbséget, a kereslet és kínálat rétegződik ugyan, de azok egymáshoz való hányada az időintervallumon belül nem változik, komplementär javak, összefüggő árak hatásaikat nem gyakorolhatják, stb. Sőt a szabad verseny érvényesülésével járó többi részletfeltételek közül is felsorolhatnánk egynéhányat, pl. hallgatólágosan feltesszük még azt is, hogy az egyedek a maximális haszon elérésére törekszenek, hogy egyenlő árak egyenlő árak mellett kerüljenek a piaci forgalomba, hogy a termelő adott piaci árakkal kalkulál s azokat tervszerűen módosítani nem kívánja,⁴² a termelő által előállított mennyiségek az összárutermelésben fontos szerepet nem játszanak, hogy a termelő, a termelt mennyiségeket úgy állapítja meg, hogy nincs tekintettel versenytársaira stb. A megszokott elvonatkoztatások felsorakoztatása számunkra csak annyiban bír jelentőséggel, hogy

⁴⁰ Wygodzinski, W.: Einführung in die Volkswirtschaftslehre 7. Aufl. Wissenschaft und Bildung. Leipzig, 1926. 26. p. Tulajdonképpen nem egyéb, mint az ármechanizmus hidrosztatikai alapon való magyarázásának leírása, úgy, ahogy azt Fischer tanulmányában találjuk. (Fischer, Irving: Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices. Yale University, 1892. 24—35. p.)

⁴¹ Auspitz, R. und Lieben, R.: Untersuchungen über die Theorie des Preises. Leipzig, 1889. 3. p.

⁴² Lásd összefoglaló megjegyzéseket Moore H. L.: Synthetic economics. 1929. New York. II. Fundamental Notions 11—17. p.

Lásd még Weinberger Ottó: Eine Synthetische politische Ökonomie. Jahrbücher für Nationalök. u. Statistik. 1930. I. 77. Bd. 177—99. p.

rá akartunk mutatni az elvonatkoztatás különböző mértékű lehetőségeire, melyek adott esetben figyelembe veendő pontatlanságokhoz és hibaforrásokhoz vezethetnek.

Az előbbiek után lássuk röviden, hogy melyek a matematika módszereinek alkalmazásával járó elvonatkoztatási feltételek. Minket annál is inkább érdekelhetnek, mivel a mennyiségtannak egyéb valóságtudományokban való igénybevételénél is bőségesen szükségessé válnak s a feltételi viszony ily értelmű átformálását s azoknak mennyiségtani módszerek igénybevételével járó követelményeit a közgazdasági tudományokban való alkalmazásuknál sem nélkülözhetjük.⁴³ Az ártörvényszerűségek matematikai fogalmazásával (mely tulajdonképpen Cournot-tól származik a maga egyszerű, idealizált, de még ma is kifogástalanul értelmezhető alakjában) véget akarunk annak a fogalmi zavarnak vetni, mely a törvényszerűségeknek túl sokat átfogni kívánó literális leírásából származik. Az ártörvényeknél a függvényyszerű kapcsolatokat teljesen akauzálisan fogjuk fel s midőn azt mondjuk, hogy az ár magassága a kereslet és kínálat függvénye, ezzel semmi körülmények közt sem állítjuk azt, hogy a kereslet és kínálat mennyiségi értékváltozások okai a kialakuló ármagasságának. Ugyanigy azt is mondhatnánk, hogy az ár az oka a kereslet és kínálat értékváltozásainak.⁴⁴ Általában a tapasztalati tényeket fedő feltevéseink szerint az ár, kereslet és kínálat értékei közt egy függvényyszerű kölcsönhatás és nem az értékkapcsolatoknak egyoldalu befolyásolása áll fenn. Így tehát csak annyit mondhatunk, hogy az egyik értékben végbe menő változások a többiekben is egy bizonyos törvényszerűség alapján változásokat váltanak ki. A függvényyszerű feltételi köteléket általában tisztán fenomenológiai értelemben lehet szigorítani, vagy lazítani, de azok a kiindulási feltételi viszonynál többre sohasem vonatkozhatnak. A változók közül, melyek a primär természetűek, pontosan nem adhatjuk meg, minket inkább az összefüggések módja, törvényei érdekelnek. A függő és független változók szerinti megkülönböztetést már módszertani lépésnek tekinthetjük és a matematikai funkcionális fogalmazásnak egyébként tisztán akauzálisan értelmezendő velejárói.⁴⁵ Tekintettel arra, hogy a gazdasági függvénykapcsolatok közelebbi meghatározására még a legtöbb esetben is csak hiányosan állanak konkrét számadatok a rendelkezésünkre, különböző segédkonstrukciók, gondolatképek igénybevételével igyekszünk magunkat az adódó akadályokon átsegíteni és a függvényeknek legalább elvi alakját

⁴³ Cournot i. m. 38. p.

⁴⁴ Drenckhahn-Schneider: Wirtschaft und Mathematik. Leipzig u. Berlin, 1931. Mathematisch-Physikalische Bibliothek. 77. Bd. 2—4. p.

⁴⁵ Cournot i. m. 39. p.

megállapítani. Az alkalmazásra kerülő elvonatkoztatási rendszer a fokozatos megközelítés, vagy másképpen a csökkenő absztrakció esete az elszigetelő eljárás együttes alkalmazásával.

Cournot az árfüggvényszerű kapcsolatok közül a kereslet és ár közti viszonyt ragadja meg, feltételezi arról, hogy az időegység (1 év) alatt keresett áru mennyisége a piacon elhelyezhető ár mennyiségével (Absatz) egyenlő és hogy az egységnyi időben lezajlott kereslet (D) parciális függvénye a vizsgált áru árának, azaz matematikai alakba írva $D=F(p)$ -vel s így a függvény formájának a birtokában a kereslet és kínálat törvényszerűségéhez juthatnánk.⁴⁶ A kiindulási pontban beállított elvonatkoztatás körülményeire felesleges rámutatnunk. Cournot a piaci árucserefolyamatot stationárnak tételezi fel és azt az időegységnek a megválasztásával és a keresett mennyiségeknek a kínálati mennyiségekkel való feltételes egyenlősítésével igyekszik alátámasztani. Szerinte tehát a keresleti függvény tulajdonképpen tükörképe a kínálati görbének. A cél és öntudatos leegyszerűsítési törekvések Cournot uttörő tudományos munkájában kézenfekvők, hogy azután egy általánosabb érvényt nyújtó pozícióból tapasztalás hiányában mennyiségtani úton is kényelmesebben megközelíthesse a gyakorlati életben adódó esetek válfajait. A monopol áralakulásban, mint általános esetből való kiindulásban, a függvény fogalmának, gondolatképének kihasználásában is matematikailag kényelmesebben kezelhető tárgyalási menetet látunk a későbbi Walras-féle elképzeléssel szemben, ki feltétlenül egységesebb, szigorubb, de gyakorlatilag kényelmetlenebbül hasznosítható fikciókból indul ki. A szemléletbeli különbségek értelmezését volt már alkalmunk röviden megvilágítani. Az ártörvények megközelítési törekvéseiben a lausannei iskola eltéréseitől eltekintve általában azt láthatjuk, hogy az elméletben és annak gyakorlati alkalmazásában fokozatosan, de modern formákban visszatérünk Cournot elgondolásaiban javasolt megoldásokhoz, miként azt a „Moore“, „Schultz“, „Leontieff“ stb. által jelzett utvonal szemléltetően mutatja.⁴⁷ Cournot tehát statisztikai megkérdezést vélt szükségesnek, hogy gyakorlati, tapasztalati támpontokat kaphassunk az elméletileg feltételezett s elgondolásunk szerint helyeselt s megoldásában és szemléltetésében mindig idealizált keresleti törvényvonal megszerkesztéséhez. Egyébként teljesen a napjainkban használatos módszertani elgondolások alapján a megközelítés lehetővé tételére ugy a törvénykutató, mint a törvény fogalmazó matematikai munka kedvéért szá-

⁴⁶ Cournot i. m. 38. p.

⁴⁷ Lásd rövid áttekinthető összefoglalását Schultz, H.: Der Sinn statistischen Nachfragekurven i. m. 11—27. p.

mos elvonatkoztatási feltétel rendszerezését kívánja meg, így azt, hogy a függvények folytonosak, integrálhatók s mint már említettük, a megfigyelés időszakasza az év, az árak, az évi átlagárakat jelentik, annál is inkább, mivel az árfüggvényeknél a strukturális változások is lehetségesek és így a nyert árfüggvény egy átlagos, közepes lefolyást mutató törvényvonal, mely esetben a periodikus (idény) változások nem érdekelnek.⁴⁸

Általában képtelenek vagyunk a bonyolult árfüggvénykapcsolatokat még a modern módszertani eredmények minden hasznosítási törekvése mellett is a maguk teljes egészében megragadni s kénytelenek vagyunk a kutató munkát tervszerűen részekre bontva keresztülhajtani és számos elhanyagolás és elvonatkoztatás útján nyert eredményeinket szintetikus módon ellentmondásmentesen egységes logikai épületté egyesíteni. A gyakorlatban az ártörvényeket külön árkinálatti, árkeresleti alakjukban keressük fel, sőt tovább megyünk a részletrebontás munkájában és termelői, nagykereskedelmi, nagy- és kiskereskedelmi és fogyasztói árfüggvényeket számítunk.⁴⁹ Külön vizsgálat tárgyává tesszük a fontosabb tényezőknek az alapösszefüggésekre gyakorolt hatását, így a pénz vásárlóerejéből, a készletek nyomásából (aszerint, hogy milyen eredetűek és a keresleti, vagy kínálatti oldalon érvényesülnek-e) származó változásokat. Amint Drenckhahn által felsorolt példákból is láthatjuk,⁵⁰ az ismert gazdasági függvények általában primitív fenomenológiai kapcsolatokat rögzítenek, mint pl. a jószág haszna a készlet függvénye, a pénzérték a pénzmennyiségének a függvénye, a vállalkozói nyereség a termelt áru árának, forgalmazott mennyiségének, önköltségének függvénye, stb. Az árfüggvényeknél még fokozottabb mértékben érvényesül a leegyszerűsítés tendenciája és az elhanyagolások utvesztőjében egy rekonstruktív verifikációs munka indul meg és folyik tervszerűen lépésekre bontva az elméleti és kutató munka céljainak egyetemes biz-

⁴⁸ Cournot i. m. 43. p.

⁴⁹ Lásd a gyakorlati módszertani megoldásnak részletesebb menetét Donner, Otto: Bestimmungsgründe der Baumwollpreise. Vierteljahrshefte zur Konjunkturforsch. Sonderheft Nr. 50. Berlin, 1931.

Ezekiel, Mordecai: Preisvoraussage bei landwirtschaftlichen Erzeugnissen. Bonn, 1930. Veröffentlichungen der Frankfurter Gesellschaft zur Konjunkturforschung (G. Altschul) H. 9.

Warren, G. F. and Pearson, F. A.: Interrelationships of Supply and Price Cornell University. New York, 1928. Bulletin 466. Lásd még a benne foglalt igen részletes bibliográfiát.

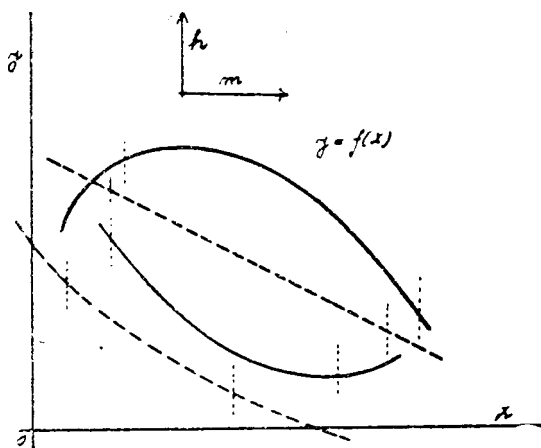
⁵⁰ Drenckhahn-Schneider i. m. 4. p.

tosítására. A megközelítő eljárás így határozottabban egyszerűbb, áttekinthetőbb és mivel könnyebben verifikálható. célravezetőbb.⁵¹

V.

Az árfüggvények legegyszerűbb fogalmazása Cournot-féle. Gyakorlati támpontok nélkül a törvény vonalára nézve csak annyit tudunk, hogy rendes körülmények közt analitikailag szemléltetett alakjában az első térnegyedben monotonon lefutó görbe (lásd 6. sz. ábrát), a függvény pontosabb alakjára nézve verifikáció nélkül nincs konkrétabb támpontunk. Az első térnegyedbeli görbék többféle képet adhatnak.⁵²

3.

6. sz. ábra.

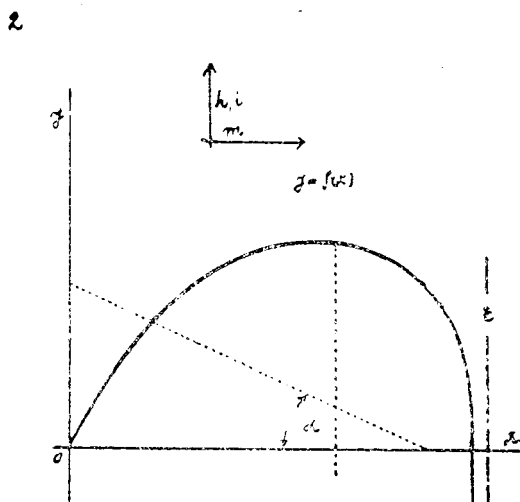
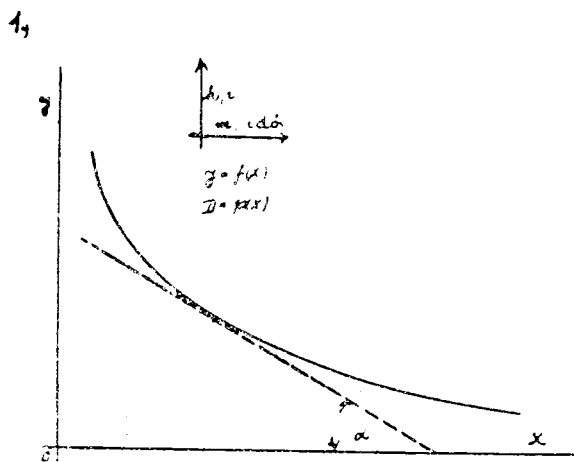
A kereslet függvénye tulajdonképpen ebben az alakjában a szükséglettelítés törvényvonalához hasonlít s az értelmet teljesen fedő módon nem is tekinthető másnak, mint a koordináták átnevezésén keresztülment szükségleti függvénynek (lásd a 7. sz. ábrát), föltéve természetesen, hogy a szükséglettelítés törvényvonalaként a „Gossen“ és „Jevons“ által javasolt függvényeket használjuk. Gondolhatunk t. i. az „Auspitz“ és „Lieben“ által alkalmazott ábrázolási módra is, mely

⁵¹ A verifikáció szükségességének és lehetőségének tagadását a kutató munka értékelésében és bírálatában mint elvi álláspontnak hangsúlyozását, úgy ahogy azt Carrelnél látjuk, céltalannak tartom; lásd részletesebben Carrel, Erich: Sozialökonomische Theorie und Konjunkturproblem. München, 1929. Kritische Stellungnahme zum Argument der Wirklichkeit, Widrigkeit und zum Problem der Vertifikation.

Lásd még Vogel, Emanuel Hugó figyelemreméltó és tanulságos megállapításait: Statik und Dynamik als Grundprobleme der theoretischen Nationalökonomie. Zeitschr. f. d. ges. Staatswiss. 1927. 84. 225—79. p.

⁵² Stahle, H. i. m. 19. p.

felfogás szerint a szükséglettelítési folyamatban megkülönböztethető valamilyen kiindulási állapot, mely a telítési folyamat alatt a szükséglet fajától függően maximumot ér el s majd fokozatosan átmegy egy teljes telítettségi állapotba.⁵³ (Lásd 8. sz. ábrát.) A szükséglettelítési törvénynek ebből az alakjából a Cournot-féle keresleti törvény típusa nem származtatható le, de azért nincs akadálya annak, hogy a neki megfelelő keresleti függvényeket, mint ahogy fenti írók meg is teszik, ellentmondásmentesen levezethessük.⁵⁴ Nagyobb gyakorlati jelentősége ugyan nincsen, de éppen a tulhajtott technikai kényelmi és elvonatkoztatási hibák felfedése és bíráló egybevetésének céljából a keresleti függvényeknek elvileg egységesebb beállításával is megpróbálkozhatunk. Az

egységesebb szemlélet számára elég tűrhető fikcióval szolgál a valóság világában uralomra jutó ritmikusságnak elve.

A valóságtudományok, különösen a természettudományokban uralkodó elméletek szerint a tapasztalati tényekkel elég összhangzásban az az általuk adódó jelenségek legnagyobb részét a ritmikusság gondolatképével próbálkoznak megközelíteni és megmagyarázni. Így p. o. a fénytán, az elektromosságtan, a hangtan, a rádió, stb. jelenségeit a harmonikus, vagy általában a rezgő mozgások (éterrezgés) különböző hullámelméletek egységes szemléletében igyekeznek összefoglalni. Valóban, ha a minket környező természeti jelenségeket figyeljük, főként azokat, amelyek az emberre, az ember materialis vonatkozású életének lefolyására kihatással vannak, úgy azt látjuk, azok lezajlásában helyenként elég erős érvényrejutással a különböző természeti erők működése folytán határozott ritmikusság uralkodik. A termelés folyamatában

⁵³ Auspitz és Lieben i. m. 10—12. p.

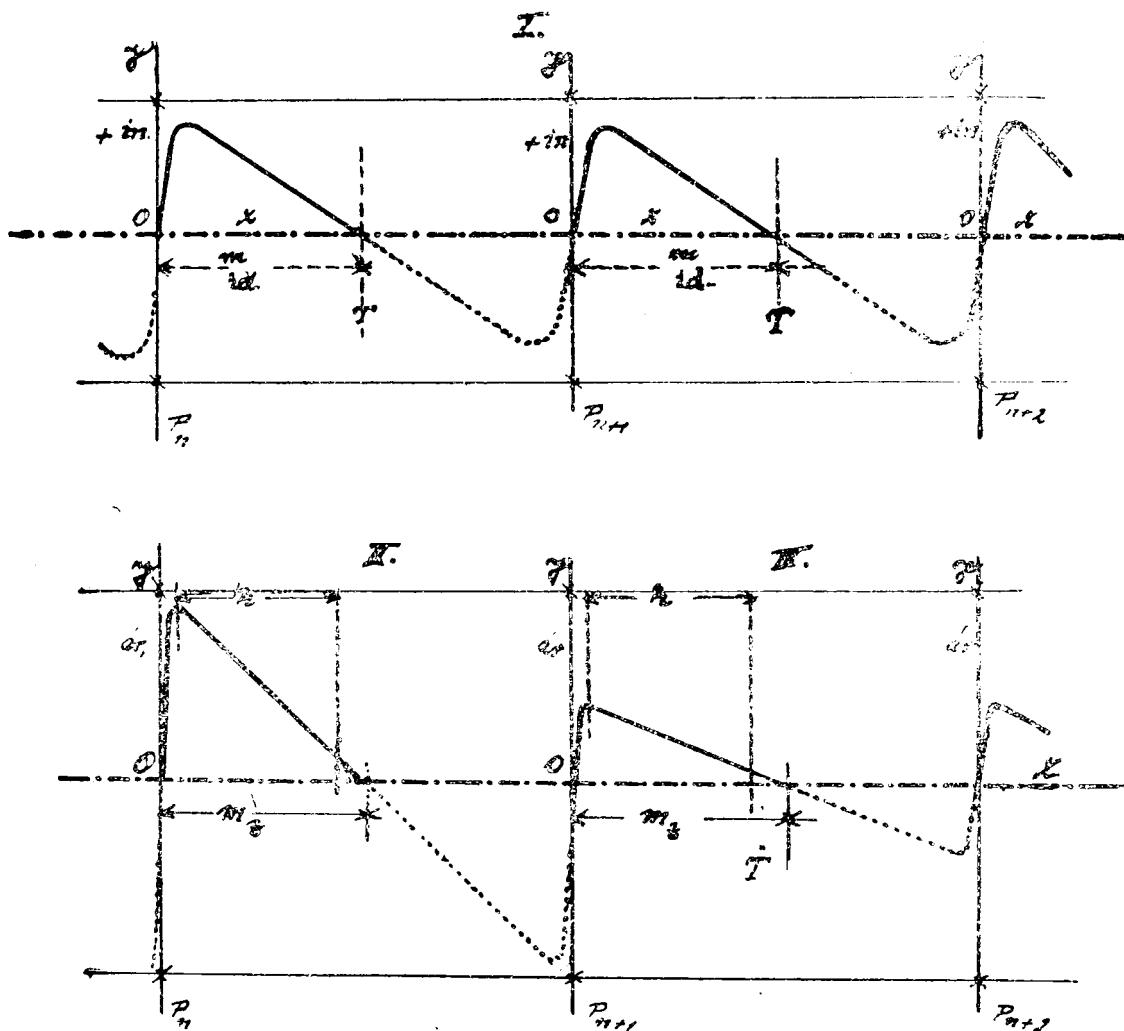
⁵⁴ Auspitz és Lieben i. m. 17. p.

különösen a szerves javak előállításában s a fogyasztás igényeinek ily javakkal való kielégítésében a meteorológiai, különösen az évszakok váltakozásának hatása jut átütő szerephez. A termelési folyamatok a meteorológiai év időközéin belül szigoruan érvényre jutó periodikusságot mutatnak. Ezek a majdnem szabályszerűen megismétlődő jelenségek forgalmi gazdaságunk életfunkcióiban a javak termelésében, áramlásában, forgalmazásában a piac mechanizmusának a működésében, a kereslet különböző feltételeinek, a jövedelmek, árak időrendbeli alakulásában szintén bizonyos szabályosságot, ritmikusságot váltanak ki. A materiális életet élő emberi társadalomban mondhatni immanens erők hatása alatt majdnem tervszerűen igyekeznek ezek ellen a lökésszerűen jelentkező változások ellen védekezni és többféle hajtóerő folytán egy állandó tendencia nyilvánul meg a gazdasági élet körülményeinek stacionárré tételére. A fogyasztás, a javak kereslete oldaláról tekintve a létrejövő hatásokat, azt látjuk, hogy az embernek biológiai minőségű szerepléséből is származnak bizonyos szabályossággal megismétlődő jelenségek.

Az emberi szervezet által leadott teljesítmények s az ezzel járó energiaveszteségek pótlása nem történik folytonosan, hanem lökésszerűen, megszakításokkal, kimondott periodicitással. Ugyanez áll a szükségletek telítési folyamatára is, mert azok is aszerint, hogy milyen szükségletek kielégítéséről van szó, rövidebb, vagy hosszabb időszakon belül visszatérő megismétlődő jelenségek. A szükséglettelítés törvényét individuális vonatkozásban, azaz az egyénre nézve érvényes lezajlási formájában a harmonikus hullámmozgások, rezgések fikciójának felhasználásával egy-egy szükségletre nézve a ciklikus függvények valamely összetettebb hullámvonalával ábrázolhatnánk. A már fentebb leírt telítési folyamatot a fokozatos hiányérzettel járó intenzitási értékváltozások viszik át a telítési folyamat elindulási állapotába (lásd 9. ábrát). Mi tulajdonképpen az eddig megszokottá vált részletekbe merüléssel és elhanyagolásokkal a tárgyalt szükséglet hullámgörbéjének az első ténnyedbe eső azzal a függvényszakaszával foglalkoztunk, mely az abscisszával való metszéspontjával kezdődik és a félhullámhossz tengelypontjáig, az u. n. telítési metszéspontig terjed. A szükséglettelítés törvényének a folytonosság feltételezése mellett a kezdő és telítési pont közt bármilyen alakot is vesz fel, matematikai lekirésére minden körülmények közt lehetséges.⁵⁵ Az egységesebb szemlélet létjogosultságának elismerésével annak sincs különösebb akadálya, hogy a harmonikus függvények elvi alkalmazásán felépülő szükséglettelítési görbéből a kereslet függvényszerű-

⁵⁵ Szécsi János: A Gossen-törvények módosítása. Közg. Szemle, 1931. 3. sz. 183. p.

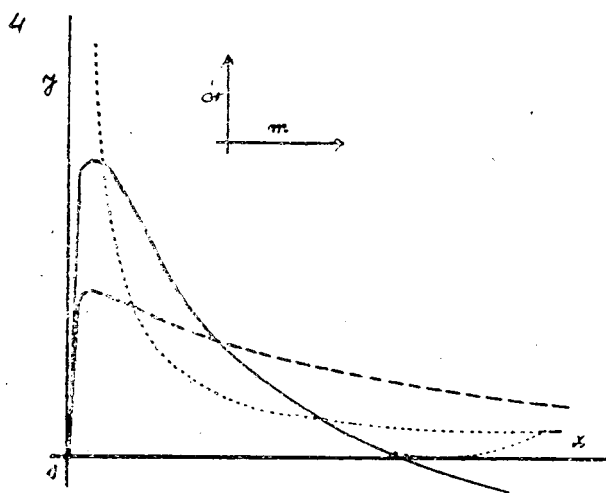
ségeit is leszámaztathassuk. Addig, míg a ritmikusság az egyéni szükséglet telítési folyamatainál erősebben jut érvényre, az u. n. keresletnél, azaz a szükségletek forgalmi gazdasági tömeges kielégítésnél a periodicitást tiszta alakjában csak kivételes esetben tapasztalhatjuk. A szükségleteknek az egymáshoz viszonyított időbeli eltolódottsága erősen tompítja az egyenetlenségeket. Ennek dacára más kötelékekben és más függési viszonyban, különösen az évszakoktól függő mezőgazdasági nem tartalékolható nyersanyagok, a belőlük készí-

9—10. sz. ábra.

tett ipari termelvények iránt megnyilvánuló keresletnél, vagy a fogyasztás oldalán évszakok követelményei mellett kialakuló keresletnél még ma is erősen érvényesül a periodikusság. Fokozottabb mértékben áll a ritmikusság ténye a piaci gazdálkodásnak kínálati oldalára, amit racionális készletezéssel enyhíthetünk, de ugyanakkor spekulatív, a haszonmaximum irányába terelődő, majdnem immanensnek tekinthető erőhatások nyomása alatt le is ronthatunk. Látjuk tehát, hogy megvan a kellő alap a kereslet törvényvonalának legalább is elvi-

leg a ritmikus szükségleti törvénnyel összhangban levő levezetésére. A koordináták átnevezésével (lásd a 10. ábrát), az egységes szemlélet alapfeltételeinek elvi kielégítésével, tehát a matematikai formai kellékeknek megfelelően a kereslet függvényét le is származtattuk volna. Ennek a szemléltetési módnak előnyei szerintem tulnyomó részben elméleti természetűek, mert a gyakorlat a kereslet függvényeinek csak bizonyos szakaszaival foglalkozik és így a gyakorlati megoldásokat tulajdonképpen az elhanyagolás, vagy elvonatkoztatásból származó inkonzekvenciák, tökéletlenségek nem érdeklik.⁵⁶ A gyakorlatban az első térnegyedben megfelelő lezajlást mutató bármilyen függvény alkalmas szakaszát felhasználják s az elméleti szempontok jelentőségüket veszítik. Pedig

11. sz. ábra.

ha arra gondolunk, hogy ma is az az uralkodó vélemény, hogy a keresleti görbe elméletileg helyes alakjának a hiperbolát tartják, úgy kénytelenek vagyunk rámutatni arra, hogy a hiperbola törvényvonalának elfogadása a matematikai szemléltetés, de többek között az elaszticitási fogalom kényelmes matematikai kezelése kedvéért történő elvonatkoztatásnak az eredménye.⁵⁷ Ugyanis ha a keresleti görbe egyenszáru hiperbola szerint alakul, úgy egy olyan kedvező keresleti függvénnyel van dolgunk, melynek minden pontjában az elaszticitás ugyanaz, azaz a keresleti görbe anelasztikus és ebben a minőségben kényelmes összehasonlítás alapjául szolgálhat. A hiperbolikus keresleti függvények azonban a kereslet gazdasági törvényszerűségét nem tökéletesen, elméletileg leg-

⁵⁶ C. F. Warren and F. A. Pearson i. m. 122—123. p.

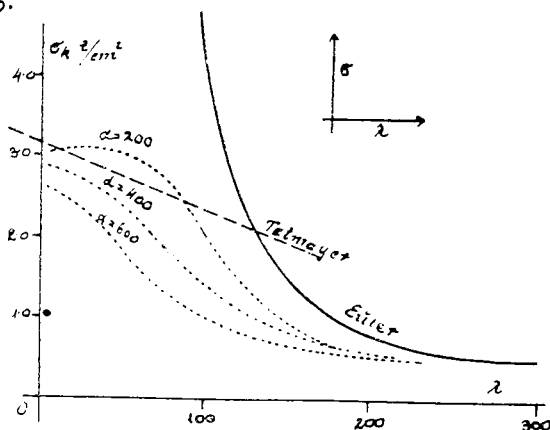
⁵⁷ Lásd még az egyenszáru hiperbolaháló alkalmazásának jelentőségét Marshall Alfred i. m. Die Theorie der Monopole 13. Kap. 456—471. p.

Ricci, Umberto: Klassifikation der Nachfragekurven auf Grund des Elastizitätsbegriffes (Marschak fordítása) Archiv f. Sozialwiss. u. Sozialpol. 1931. 66. Bd. 1. H. 36—62. p.

alább is csak kifogásolható módon szemléltetik, mert a szélső szakaszaiban a matematikai elvonatkoztatás előnyei miatt nem következetesek (lásd a 11. sz. ábrát). A nulla keresletnek végtelen ár felel meg és nem magyarázza meg a telítettség esetét sem, ami pedig viszonylagosan minden kereslet esetére elképzelhető. A matematikai elvonatkoztatásból származó hibák és elhanyagolásokra a matematika alkalmazási területéről számos példával szolgálhatnánk.⁵⁸ Ezzel szemben az egysegesebb szemlélet szerint a harmonikus függvények gondolatképének alkalmazása a kezdő és telítési pont körüli inkonzekvenciákat elvileg kiküszöbölni látszik, legalább is a javak minősége alapján megkülönböztetett kereslet esetében aszerint, hogy elasztikus, vagy nem elasztikus keresletről van szó (lásd 10. II., III. és 11. ábrákat). A kereslet görbéje az áralakulás folyamatának elindulásától hirtelen emelkedéssel

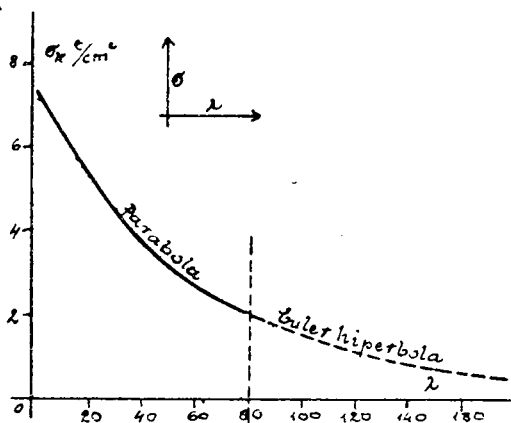
⁵⁸ A hiperbola gyakorlati alkalmazásával kapcsolatosan a szilárdságtanból ragadunk ki két példát, amely a kovácsolt és öntöttvasrudak igénybevételére vonatkozik (lásd 12. és 13. ábrákat). A nyomásra igénybevett rud végtelen kis hosszúság esetében ugyanazon keresztmetszet mellett végtelen nagy nyomást bírna ki. Végtelen hosszú rud végtelen kis hajlítóerő igénybevételére hajlana ki (az abszcisszára a karcusági tényező, az ordinátára pedig az igénybevételek vannak felrakva). Elméleti esetben a kedvező matematikai elvonatkoztatással a törvényszerűség vonala egy hiperbola görbéjével volna helyettesíthető, a gyakorlat azonban rácsafol az alkalmazás lehetőségére, mert a vas anyagának fizikai természeténél fogva igénybevételi határai vannak és aszerint, hogy a rudat milyen excentrikusan vesszük igénybe, értékeinek megfelelően el kell térnünk a hiperbola pályájától. Az Euler-féle hiperbolákat Tettmayer a gyakorlat számára egy egyenes szakasszal pótolja. Az öntöttvas esetében meg éppen parabolával kell helyettesíteni a hiperbolának hasznavehetetlen szakaszát, mintegy megtoldani azzal Euler törvényvonalát.

5.

12. sz. ábra.

6.

13. sz. ábra.

A hidrodinamikából is említünk egy ismert példát, hol D'Alembert szerint a víz ársodrában egy hengeralaku testet, amelynek tengelye a mozgás irányára merőlegesen áll, ellenállás nélkül lehet mozgatni. A gyakorlat azonban lerontja a gyakorlati elvonatkoztatás eredményeit a hidraulikában feltétlenül figyelembe veendő surlódások, ellenállások alapján.

egy maximális árhatárig, majd monotonon eső vonallal a telítési pontig folytonos függvény alakjában elképzelhető.⁵⁹

⁵⁹ A fokozataiban emelt parabola általában kielégítően alkalmas a hullámmozgások lekísérésére. Azonban aszerint, hogy hányadfokú parabola alkalmazásáig megyünk el és hogy páros vagy páratlan hatványu, egyszer azonban mégis vagy egyező vagy ellentétes irányban a parabola függvényének szárai a végtelenbe veszik irányukat. Amennyiben ettől az elhanyagolástól el kívánunk tekinteni és még nagyobb pontosságot követelünk meg a hullámmozgásokat lekísérő függvénytől, úgy „Fourier“-féle harmonikus függvények alkalmazására térünk át. A „Fourier“, vagy „Euler-Fourier“ harmonikus függvények a legbonyolultabb rezgéseket is le tudják követni a tőlünk esetenként megkívánt pontossággal. Az amplitudót és a hullámhosszt tetszés szerint hozzáídomíthatjuk a megközelítendő hullámvonalhoz.*

A függvény eredeti alakja:

$$f(x+2\pi) = f(x)$$

$$f(x) = \frac{a_0}{2} + \sum_{n=1}^{\infty} a_n \cos nx + b_n \sin nx$$

$$a_n = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) \cos nx \, dx$$

$$b_n = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) \sin nx \, dx$$

2π -ről $2l$ hullámhosszra transformált alakja pedig:

$$f(x+2l) = f(x)$$

$$f(x) = \frac{a_0}{2} + \sum a_n \cos n \frac{\pi x}{l} + b_n \sin n \frac{\pi x}{l}$$

$$a_n = \frac{1}{l} \int_{-l}^l f(x) \cos n \frac{\pi x}{l} \, dx$$

$$b_n = \frac{1}{l} \int_{-l}^l f(x) \sin n \frac{\pi x}{l} \, dx$$

Mi azonban a keresleti függvénynek az analitikai szemléltetésénél teljesen eltekinthetünk a harmonikus függvénytől való lezármaztatástól és az egyszerűség kedvéért, mint az első ténnyedben lezajló oly görbének tekinthetjük, mely az alábbi egyelet szerint viselkedik:

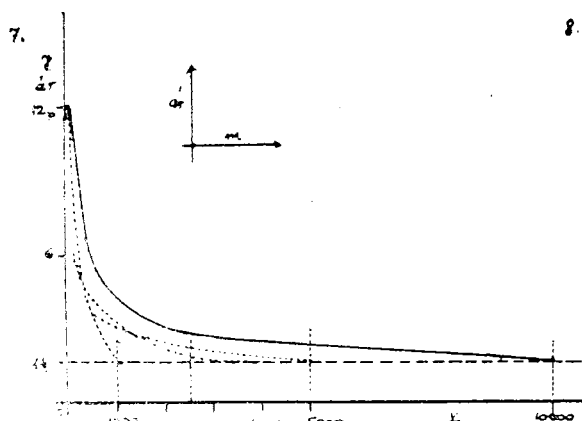
$$y = bx^\alpha (a-x)^\beta \quad (a \text{ görbe típusát lásd a 11. sz. ábrán}).$$

Az egyenletben az (a) az abszcissával való érintési pontja a függvénynek. Az $a > 0$, $b > 0$ értékek kellő megválasztásuk mellett, arányosan növelik az ordinátát. Ha az (α) értékét úgy választjuk meg, hogy 0 és az egység közé esik, azaz $0 < \alpha < 1$, akkor az $\alpha = 0$ helyen érintési pontot kapunk. $\beta = 2n+1$ esetében pedig $= 2n$ esetében, metszés és ellenmetszés következik be.

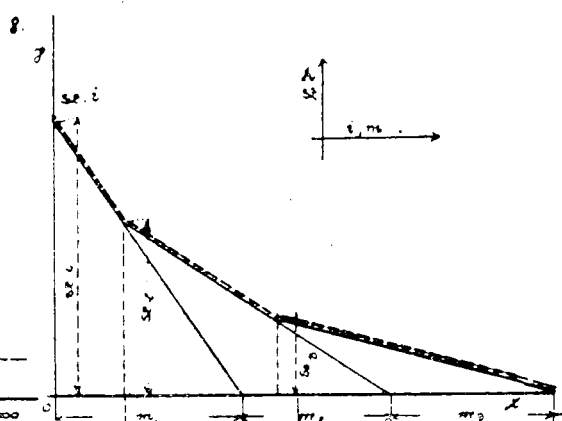
* A Fourier-féle számítások részletesebb alkalmazását lásd Hahn Walter i. m. 169—74.

A gyakorlat azért ebből a függvényből is kiemelheti a maga számára azt a szakaszt, amely a megfigyelési feldolgozás számára figyelembe jöhet és hasznosítható.

Vannak azonban a matematikai elvonatkoztatással járó egyéb nehézségek is. Ugyanis az egyszerűbb, egy síkban lezajló függvények nem alkalmasak olyan változások szemléltetésére, melyek az egyesítő függvénybe bele vannak foglalva. Az összkereslet és kínálat (összköltség) értékváltozásait ábrázoló görbék tulajdonságából a részletfüggvények viselkedésére, azaz az összkereslethől a kereslet rétegződésére a szükségletek összesítő görbéjéből a részletszükségletekre, vagy az önköltség görbéjéből a költségelemekre és azok összetevő hányadára, valamint az összfüggvény elaszticitási tulajdonságaiból a részelaszticitásokra ily primitív szemléltetési alapon

14. sz. ábra.

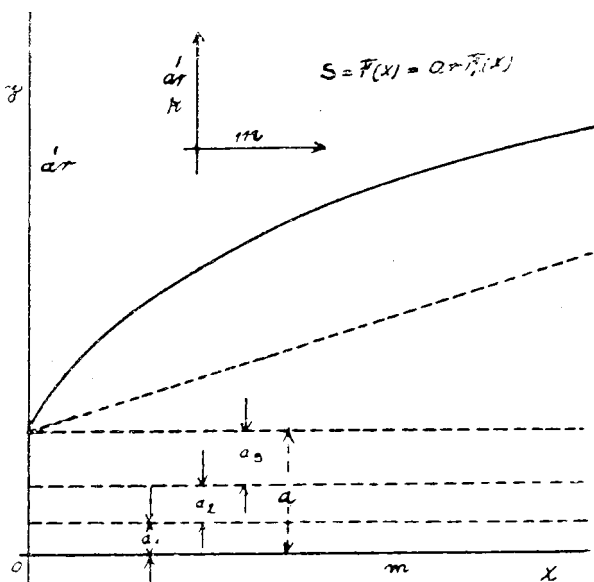
15. sz. ábra.

nem áll módunkban következtetéseket tenni (lásd a 14., 15. és 16. ábrákat).⁶⁰ Az elvonatkoztatási hibaszámba megy még az is, hogy az ártörvényszerűségek vizsgálatában tulajdonképpen csak az áru ára és a kereslet mennyisége közti szigorú ármennyiségi viszonyt emeljük ki a szemléltetés és az ártörvény vonalának a megállapítására. Van azonban módja a függvénytörvény kötélekek lazításának is, még pedig abban az esetben, ha az áruknak a piaci mechanizmuson keresztül való áramlásában a kínálat alatt nem akarunk pusztán mennyiségi forgalmat érteni.⁶¹ Ebben az esetben a stationär kínálat da-

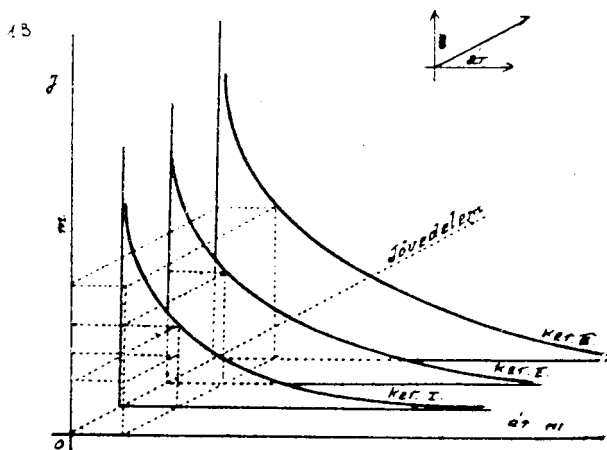
⁶⁰ A 14. sz. ábra a Marshall-féle borsó példának részletesebb ábrázolása, hol az összkeresleti függvény mellett a keresletnek a példaszorinti rétegződése is fel van tüntetve. A kereslet rétegződési hányadára, vagy bármilyen viselkedésre nézve az összkeresleti függvény képéből nem áll módunkban következtetni. A példa statisztikai anyagát lásd Marshall i. m. 148. p. A 15. ábra az összszükséglet alakulását szemlélteti, a több és különböző intenzitású szükséglet sorrend szerinti telítési folyamatában a különböző elasticitású és rétegződési keresleti függvények mintájára (lásd 14. ábrát). A 16. ábra a tipikusabb költségelemeket és az összköltség függvényeit ábrázolja.

⁶¹ Marschak Jakob i. m. 26. p.

cára is végbemehet a javak piaci áramlása úgy is, hogy más árak mellett más a forgalmazott mennyiség, „azaz a kínálat magasságát nem egy szám (vagy mennyiség), hanem két változó szám közötti viszony határozza meg“. Ha mindenképpen magas, vagy alacsony keresletről akarunk beszélni, úgy ez alatt egy bizonyos keresleti készséget (Bereitschaft) kell értenünk ugyanazon mennyiségnek magasabb, vagy alacsonyabb ár melletti megszerzésére. A kereslet függvényének alakja „a készséggel“ változik. A különböző és változó keresleti függvények egy keresleti felületből metsződnek ki különböző jövedelmi kategóriáknak megfelelően (lásd 17. ábrát)⁶². A háromdimenzióju szemléltetés mélyebb betekintést enged

16. sz. ábra.

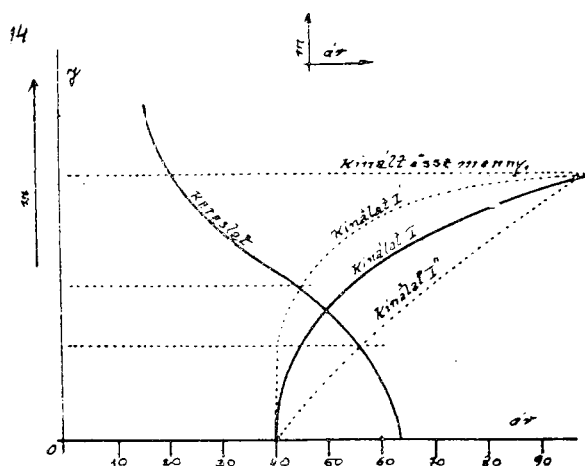

17. sz. ábra.

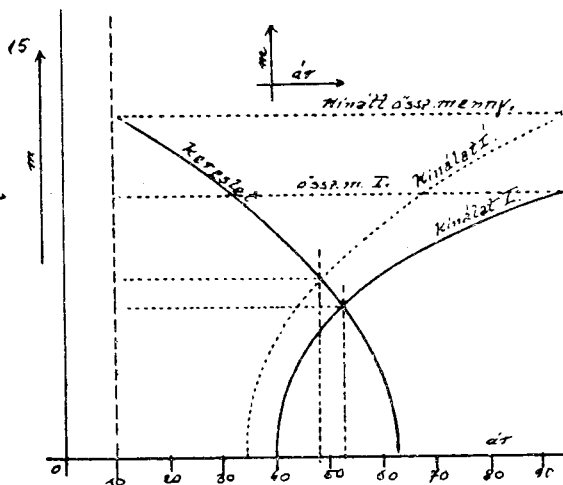
⁶² A 17. ábrát Marschak idézett munkájának 26. oldaláról rajzoltuk át. (Az irodalomban ez a szemléltetési mód Roy-Marschak-féle eljárás címen ismeretes.)

az árfüggvényszerűségek benső kapcsolataiba, de azért még mindig messze vagyunk attól, hogy az áralakulás törvényszerűségeinek tulajdonképpeni függvényszerű kapcsolatait a maguk bonyolult rendszerében felderíthettük volna. A „Mar-schak“-féle három dimenzióju szemléltetésnek tökéletesebb formája mellett megvan az a hátránya, hogy a készletek akár természetes, akár spekulatív, tehát időben irányított nyomá-sának hatásával szemben érzéketlen és hogy a még szabadabb, mozgékonyabb függvénykötelékrendszer mellett is egy alap-vető elvonatkoztatási hibával, az időtől való abstrahálás meg-oldhatatlan problémáival nem birkózott meg. Ismer a köz-gazdasági irodalom olyan kísérleteket is, ahol aránylag egy-szerű függvények segítségével (Yenkin-Fleeming) szemlélte-tik azokat a kapcsolatokat, amelyek az ár kereslet és kínálat mennyisége közt a kínált összmenyiségben, vagy a kereslet és kínálat elaszticitásában és strukturájában végbemenő válto-zások folytán létrejönnek.⁶³ (Lásd a 18. és 19. ábrákat.)

Igen sok megoldatlan problémával találkozunk még a nem stationär jószágáramlás törvényszerűségeinél. Általában kény-telenek vagyunk megállapítani, hogy az áralakulás törvénysze-rűségeinek megközelítő munkájában úgy, hogy azokat a maguk dinamikai mivoltában megragadhasuk, még gyermekcipők-

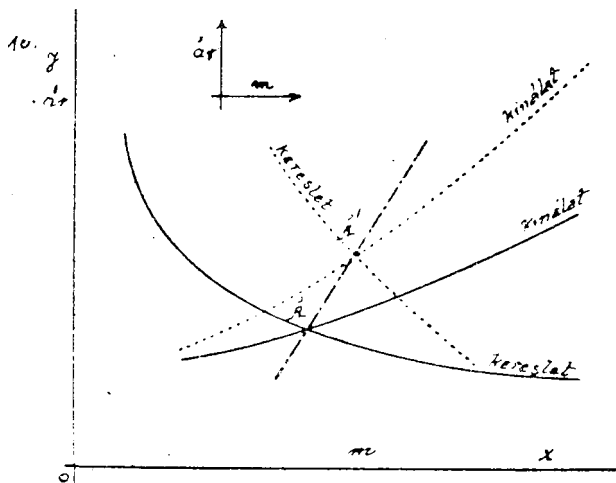
18. sz. ábra.

19. sz. ábra.

⁶³ Yenkin-Fleeming: The Graphic Representation of the Laws of Supply and Demand and other Essays on Political Economy. London, 1887. No. 9. in series of reprints of scarce facts in economic and political science. A 18. és 19. ábrákat az i. m. 80. és 82. oldalán talál-ható Nr. 3. és 5. diagrammról rajzoltuk át, a kínálat elaszticitása és strukturaváltozásából származó áralakulás szemléltetésére. A munka egyébként Marshall idézett könyve előtt jelent meg három évvel. Mar-shall szintén részletesen, de általánosabban foglalkozik a struktura-változások jelenségeivel; lásd Marshall i. m. 12. fejj. 443. p.

ben járunk.⁶⁴ Megjegyzésünk nem az elméleti meglátás, vagy primitív szemléletekben való bővelkedés, vagy a jelenlegi matematikai műszerberendezésünk felkészültségére, mint inkább a segítségükkel felépített módszerkonstrukciók és megközelítési eljárásokra vonatkozott. Ma egyelőre még ott tartunk, hogy az áralakulás tengelyvonalát (lásd 20. ábra) figyeljük meg különböző módszerek segítségével. A gazdasági kutató munkában alkalmazott s ma már közismertnek nevezhető eljárások, indexszámsorok, általában ennek a tengelyvonalnak a különböző feltételek melletti viselkedését figyelik meg közvetve, vagy közvetlenül, leggyakrabban egymáshoz való viszonylagos állapotváltozásaikban. A módszertani munka részleteit ismertnek tételezem fel. A vizsgálatok arra való tekintettel, hogy idősorokkal foglalkoznak, jellegük szerint feltétlenül dinamikai módszereknek nevezhetők, mint

20. sz. ábra.

ahogy azt már kimutatni igyekeztem nem strukturális kapcsolatokat kutató eljárások. Ezzel szemben, ha az ár időtengelyvonalára merőleges irányban felvett metszetekben előálló időtlen és akauzális kapcsolatokat tanulmányozzuk és azokat a tengelyvonal mentén lezajló eseményekkel valamilyen organikus kapcsolatba tudjuk hozni, úgy tulajdonképpen rossz hasonlatokkal élve, statikai vizsgálatokat végezzük.⁶⁵ (Lásd a 21. és 22. ábrákat.) Az első ábra stacionár, a második a nem stacionár folyamatokra nézve sablonosan és nagy általánosságban alaptípusok szerint lépésekre bontva mutatja be a dinamikus jellegű ártörvényszerűségek megállapítására beállított aránylag kezdetleges módszertani munkát.

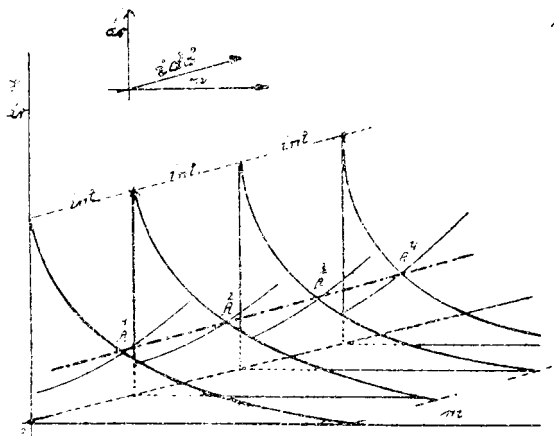
⁶⁴ Hecht, L., A., *Cournot and L., Walras: Ein formaler und materialer Vergleich wirtschaftstheoretischer Ableitungen.* Heidelberg, 1930. (Heidelberger Studien aus dem Institut für Sozial- und Staatswissenschaften H. 6.) 90. p.

⁶⁵ Hecht L. i. m. 68. p. és Staehle II. i. m. 22. p.

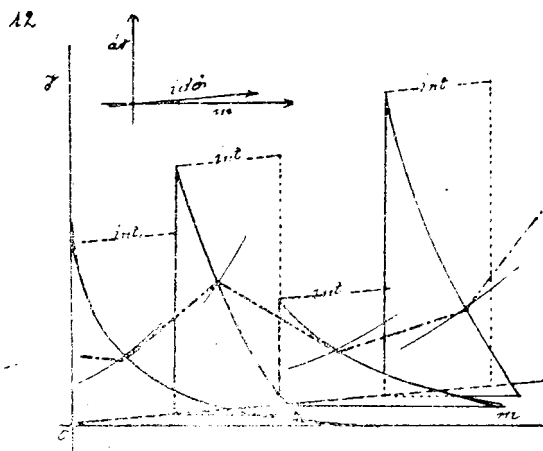
VI.

Az alkalmazásra kerülő matematikai statisztikai módszerek tökéletessége szerint a strukturális árvizsgálatoknak általában két csoportját különböztethetjük meg; az elsőbe tartoznak azok a megközelítő eljárások, melyek az árfüggvények alakját aránylag egyszerű statisztikai módszerek igénybevételével határozzák meg, vonatkozó számítások az eddigi gazdaságstatisztika munkaköréből már eléggé ismeretesek. A másik kategóriába azok a számítási eljárások tartoznak, melyek az árfüggvény-kapcsolatok keretében végbemenő változásokat nagy pontossággal és érzékenységgel dolgozó matematikai módszerekkel, u. n. elaszticitási és korrelációs számításokkal vizsgálják meg.

Az említett számítási eljárások mindkét csoportja külön

21. sz. ábra.

22. sz. ábra.

e céljaira beállított statisztikai megfigyelésre támaszkodik, mellyel a teljesítmények szempontjából a legmesszebbmenő függő viszonyba kerül. Rossz, elmaradt és primitív statisztikai megfigyelés helytelenül felfogott és begyűjtött s rendszertelenül szolgáltatott statisztikai nyersanyag helytelenné és illúziórrá teheti a finomabb statisztikai módszertani munkát. Az érzékenyebb matematikai módszerek alkalmazásának csak úgy van létjogosultsága, ha kifogástalan szempontok szerint begyűjtött és hosszú vizsgálati időtartamra érvényes, egyöntetű statisztikai nyersanyag áll rendelkezésünkre. Az említett alapfeltételeket megkövetelő módszertani elveket ismerteknek tételezzük fel és így azokra további tárgyalások menetében csak szükség esetén és egész röviden térünk ki.

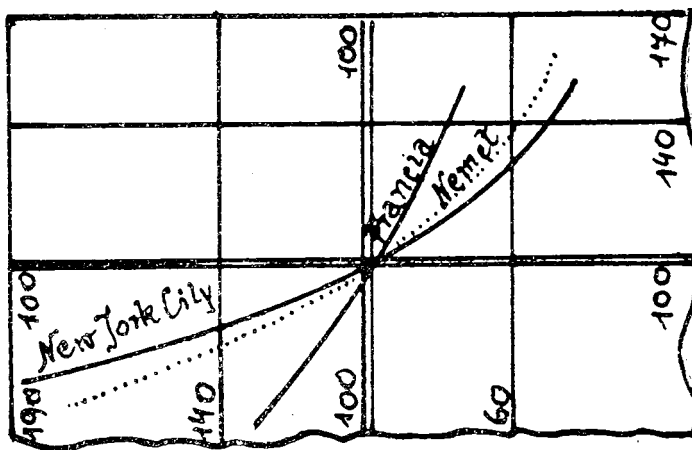
Az egyszerű statisztikai eljárások bemutatására választott példánk részletes ismertetése előtt lássuk egész röviden az alkalmazott egyszerű módszereljárások lényegét. Mint már fentebb említettük az árfüggvények vizsgálatánál, a módsze-

rek egyszerűsítése kedvéért mindig egy-egy kapcsolatot ragadunk ki a kapcsolatkötelékből s feltételezzük, hogy vizsgálataink tartamára az összefüggések többi vonatkozásában lényegesebb változások nem mennek végbe, úgy hogy azoknak kötelékhataásai elhanyagolhatók, vagy ha azok észlelhetők is, számítási eljárásainkat nem komplikálhatják, mert aránylag egyszerű módszerekkel figyelembevehetők. Így pl. árkinálati és árkeresleti függvényeket határozhatunk meg s azokat is a számításaink technikai leegyszerűsítése végett még további részletekre bontjuk. Ahhoz, hogy az árkinálati, vagy az árkereslet törvényvonalát meghatározhassuk, bizonyos egymáshoz tartozó értékeknek egybevetéséről, koordinálásáról gondoskodunk, ami úgy történik, hogy összetartozó ár- és mennyiségi értékeket keresünk ki s az ily módon koordinata rendszerbe iktatott ponthalmazban aszerint, hogy arra milyen mód és alkalom kínálkozik, valamilyen rendszeresség, törvényszerűség nyomait igyekezzünk felfedezni. Ha azt tapasztaljuk, hogy bizonyos előre kikötött hibahatáron belül lehetséges valamilyen törvényszerűséget kijelölni, úgy megkíséreljük azt analitikai formába önteni, helyesebben matematikailag megfogalmazni. Az árfüggvények törvényvonalának matematikai megfogalmazása általában úgy történik, hogy a ponthalmaz közé kellő indikáció alapján egy oly vonalat illesztünk, amely az értékeket lehető legjobban megközelíti. Itt mingyárt a matematikai fogalmazással járó tisztán technikai természetű kényelmi szempontjainak figyelembevételével lehetőleg egy matematikailag egyszerű görbét kísérlünk meg a kiszemelt pontsorba törvényvonalként befektetni, s az egész műveletet egy már kipróbált u. n. legkisebb négyzetek módszerével végrehajtani.⁶⁶

Az elvégzendő módszertani munkának tulajdonképpen kényelmetlenebb oldala nem a felismert törvényszerűségnek a matematikai megfogalmazásában, hanem a koordinálandó értékek nyersanyagának előkészítésében fekszik. Mint ahogy már említettük, az egybevetendő mennyiségi és árértékeket idősorokban adja meg a statisztika, amelyekből bizonyos elgondolások alapján a reprezentatív értékeket meg kell állapítani tudni. A legtöbb nehézséget az ár idősorok anyaga okozza, mert a céljainknak leginkább megfelelő adatok meghatározásához az idősorokat leegyszerűsítő és tisztító, helyesebben izolációs munkának vagyunk kénytelenek alávetni. A használt eljárások aszerint különböznek egymástól, hogy az árfüggvények szemléltetésében olyan módon megadott függvényekre van-e szükségünk, amelyekben közvetlenül a nyersadatokat állítjuk egymással szembe, vagy pedig különböző

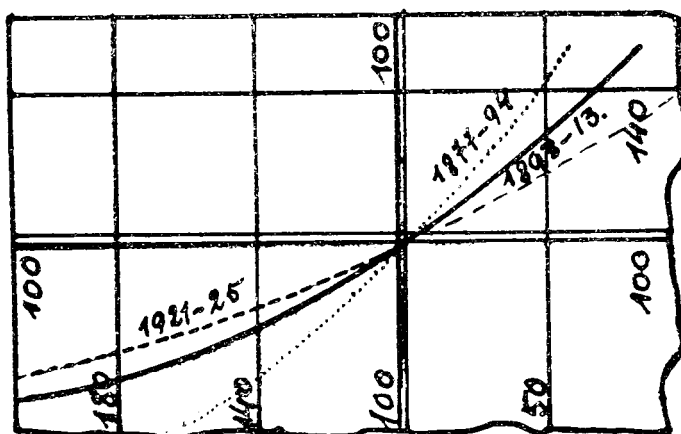
⁶⁶ Lásd az eljárás népszerű leírását Lorenz, P.: *Höhere Mathematik für Volkswirte und Naturwissenschaftler*. Leipzig, 1929. 144—158. p.

III.

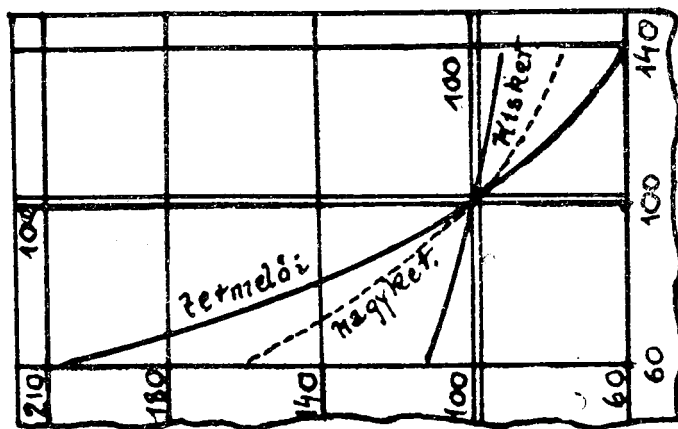
23. sz. ábra.

II.

24. sz. ábra.

I.

25. sz. ábra.

árfüggvények összehasonlítási lehetőségeiről is gondoskodni kívánunk és így a nyers ár- és mennyiségi adatokat csupán százalékos változásaiban vetjük össze. A százalékosan kifejezett árfüggvények a legkülönbözőbb összehasonlításokat engedik meg. (Lásd 23., 24., 25. sz. ábrákat.) ⁶⁷

Az egybevetéseknek ez a kényelmes módja az, ami szerintem a strukturális árvizsgálat előnyeit jelenti, a régebbi index számsoros összehasonlítással szemben, hol az egybevetés munkáját elvégezhetjük ugyan, de sokkal kényelmetlenebb és nehézkesebb áttekintéssel. A strukturális szemléltetésnek másik előnye pedig az, hogy az árrétegződésről és a függvények elasticitásáról számszerűen közvetlenül tájékozódhatunk. Az árfüggvények egyszerű statisztikai módszerek segítségével történő számításaira egy magyar statisztikai nyersanyagforrásra támaszkodó példát is feldolgoztunk. Nem véletlenül, hanem hosszú megfontolások egész sora után egy mezőgazdasági terményt szemeltünk ki módszertani gyakorlati eljárásunk bemutatására, s a kidolgozott példában a magyarországi burgonyatermelés és forgalom árkinálati függvényét határoztuk meg. Előre kell bocsátanom, hogy teljes tudatában voltam annak, hogy a burgonya árkinálati függvényének kiszámítása a primitív statisztikai nyersanyag folytán csak igen nagy hibahatárok és nagy elhanyagolások árán fogja számítási eljárásaink alkalmazását megengedni, mégis megpróbáltuk azokat keresztülhajtani. Próbaszámításainkat abban a reményben végeztük, hogy az alkalmazott eljárások elvi helyességét a gyakorlati példán való bemutatása nem fogja befolyásolni. A burgonya statisztikai anyagát többek közt azért választottuk, mert annak áruforgalmában piaci szabad áralakulása kisebb elhanyagolásokkal is elképzelhető, bár az utóbbi időben a burgonya áruforgalmánál is láttunk kényszerátalakító törekvéseket érvényre jutni, sőt az export kapcsolatain keresztül a külföld átalakulásával is mindinkább erősödött áralakító befolyások érvényesülnek. A kiindulási statisztika hiányai közül csak a legfontosabbakra hivatkozunk. Nem áll módunkban az egyes burgonyafajokat mennyiség szerint meg-

⁶⁷ A 23., 24. és 25-ös ábrákat G. F., Warren and F. A., Pearson: *Interrelationships of Supply and Price*. Cornell University Ithaka. New York, 1928. Bulletin 266. No. 9. 11. p. No. 38—40 p. No. 40—43. p. diagrammjáról rajzoltuk át. A 23. számú ábra a nagykereskedelmi árkinálati burgonyatermelési függvényt mutatja be a német-, franciaországi és newyorki összehasonlításban. A termelési és árértékek százalékosan vannak megadva. A 24. ábrán az Északamerikai Egyesült Államok tengeri termelésének termelői árkinálati, a chicagói nagykereskedelmi árkinálati és az Egyesült Államok kukoricalisztre vonatkozó kiskereskedelmi árkinálati függvényei vannak százalékos koordinációval szemléltetve. (Háboru előtti értékek.) A 25-ös ábrán az 1921-től 1925. évek deflációjának a hatását látjuk az Iowa termelői árkinálati függvényre gyakorolt hatásában.

Csonka-Magyarország burgonya termelésére, forgalmára és fogyasztására vonatkozó nyers adatok.*

Év	Termés métermázsza	Be- hozatal méter- mázsza	Kivitel méter- mázsza	Behozatali többlet (—) Kiviteli többlet (+) métermázsza	Belföldi fogyasztás		Vetőmag- szükséglet (8) q katasz- trális holdanként	Bevotott terület hektáro- kban	Learatott terület hektáro- kban	Átlagos termés- eredmény q hektár
					összesen métermázsza	ebből szesz- gyártásra métermázsza				
1920	20,722.294	2.730	453.181	(×) 450.451	16,533.019	346.200	3,738.824	254.127	254.127	81; 6
1921	12,491.603	5.783	30.781	(×) 24.998	8,894.821	399.040	3,571.784	268.945	268.145	46; 6
1922	13,197.067	140.179	10.289	(—) 129.890	9,692.573	580.818	3,634.384	256.129	256.929	51; 4
1923	13,342.276	4.041	343.396	(×) 343.555	9,508.233	488.395	3,490.688	261.432	258.858	51; 5
1924	15,351.479	31.539 (36.854)	173.109 (200.051)	(×) 141.570 (166.097)	11,538.693 (11,233.468)	567.881 (476.467)	3,671.216 (31,621.379)	251.096	247.619	62; 0
1925	23,095.057	23.481	429.509	(+) 406.028	19,159.917	1,087.029	3,529.112	264.082	260.748	88; 6
1926	18,746.228	31.052	1,688.708	(+) 1,657.656	13,462.668	719.465	3,625.904	253.860	250.700	74; 8
1927	20,048.772	127.238	563.582	(+) 436.344	15,905.164	1,400.077	3,707.264	260.823	259.620	77; 2
1928	14,705.052	141.351	476.526	(+) 335.175	10,427.317	745.093	3,942.560	266.675	264.961	55; 5
1929	21,682.735	21.128	747.218	(+) 726.090	17,126.517	1,368.426	3,830.128	283.601	283.267	76; 5
1930	18,414.465	21.108	612.669	(+) 991.561	13,828.288	979.904	3,994.616	276.009	272.180	67; 7
1931	14,474.938	14.554	840.347	825.823	—	—	—	—	—	—

* (A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal évkönyveiből.)

határozni, mert csak az összburgonyatermelést jegyzi a statisztika. (Lásd az 1. sz. táblázatot.)⁶⁸ A területi megoszlás szerinti statisztika igényeivel sem lépünk fel, mert vannak súlyosabb hiányai is az adatszolgáltatásnak. Így pl. a burgonya áralakulási adatait a budapesti vásárcsarnokok árjegyzéke szállítja, pedig, ha szigorúan vesszük, a vásárcsarnokon keresztül futó burgonya mennyisége még jó termő évben is az ország termelésének csak $\frac{1}{100}$ része, sőt a fővárosba kerülő burgonyaimportnak legjobb esetben fele. Az export vagy fogyasztás számára történő helyi készletezés közt nem tudunk különbséget tenni, tehát a nagykereskedelmi ár kialakulására legfeljebb reprezentatív lehetne következtetni, de még ezt is kétségbevonjuk. Nem állnak továbbá termelői árak sem rendelkezésünkre, ugyancsak így a fogyasztók által fizetett árak statisztikája sem.⁶⁹ Nem ismeretes a burgonya áralakulása területi megoszlás szerint sem, úgyhogy az ország egész burgonyatermésének átalakulására nézve a budapesti vásárcsarnoki jegyzéseket vagyunk kénytelenek, mint mértékadókat elfogadni. Számolnunk kell még azokkal a nehézségekkel is, melyek a burgonyatermelés úgy belföldi, mint külföldi fogyasztásában végbemenő strukturváltozásokból származnak, ezek mind olyan jelenségek, melyeket kénytelenek vagyunk a statisztika hiányában figyelmen kívül hagyni. Ilyen a burgonyának ipari, különösen szeszgyártásra való fokozottabb igénybevétele, a korai burgonyafajok termesztésének térhódítása, ami több irányban éreztetheti hatását, a burgonyabehozatalunk és kivitelünk, a belföldi árakban a többi burgonyafajok áralakulására gyakorolt hatásaiban és közvetve azok termelt mennyiségeinek eltolódásában, amit mind nem áll módunkban számszerűen megállapítani. A készletstatisztika hiányában a készleteknek az áralakulásra gyakorolt nyomását sem tanulmányozhatjuk. Némi közvetett tájékoztatást nyújthat a külkereskedelmi és vasúti forgalmi statisztika. (Lásd a 2. és 3. számú táblázatot és a 26. számú ábrát.)⁷⁰ A külkereskedelmi statisztikából ugyanis kiolvasható, hogy a hehozatalunk tulnyomórészen korai, a kivitel pedig őszi (leginkább fehér) burgonyából áll,

⁶⁸ Az ismertebb burgonyafajok, melyeknek mennyiségi statisztikáját külön nem ismerjük: fehér, sárga, kifli, nyári rózsza, őszi rózsza, Ella, Deodóra, Krüger, Wohltmann, stb. ipari célokra, tenyésztésre használt különböző burgonyafajták.

⁶⁹ A burgonya-árvizsgálóbizottság eddigi intézkedései alapján a termelési árakat legalább is az exportált burgonyamennyiség feljegyzéseiből fel lehetne dolgozni, a kivonatosan közölt statisztikai anyag módszertani munkálataink számára nem értékesíthető. Lásd az Országos Magyar Mezőgazdasági Kamara évi jelentéseit 1927-től 1931-ig. Az 1931. évi Jelentés, 178—180. p.

⁷⁰ A 3. számú táblázatban foglalt statisztikai adatok a Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentéséből származnak.

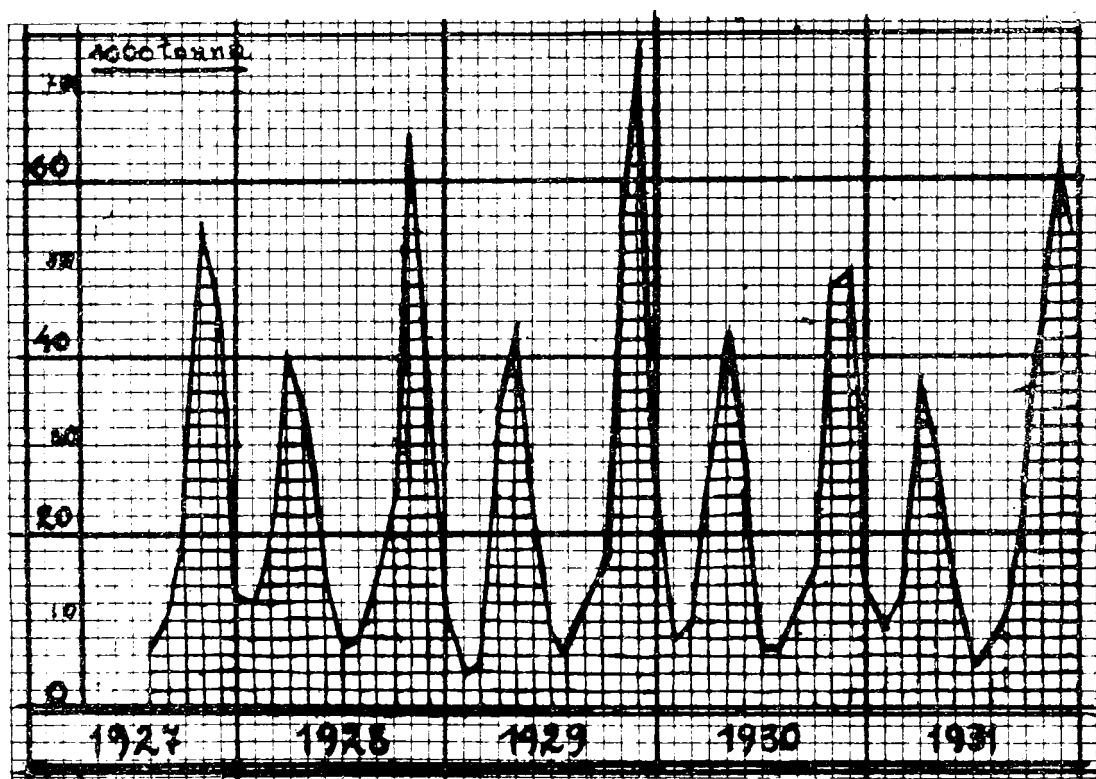
3/a. sz. táblázat. **A burgonyára vonatkozó termésbecslések összehasonlítása a tényleges terméseredményekkel — métermázsákban.**

Févek	Augusztus 1—20	Augusztus 20—31	Szeptember 1—30	Október 1—20	Október 20—31	Tényleges termés- eredmények	A becslés átlaga a termelést megközelíti
1924—1925	24,133.165	23,599.324	22,649.945	—	23,054.775	23,095.057	—3.1%
1925—1926	20,636.933	20,559.249	—	18,324.408	—	18,746.228	5.8 „
1926—1927	17,833.364	—	—	18,072.151	—	20,048.772	10.4 „
1927—1928	17,872.132	—	—	12,867.641	—	14,705.052	—2.4 „
1928—1929	22,687.682	21,481.433	—	—	23,565.264	21,682.735	—4.1 „
1929—1930	14,469.918	15,819.699	—	—	16,190.267	18,414.465	15.8 „
1930—1931	14,087.745	14,400.700	14,337.790	14,584.094	14,716.697	14,474.938	1.7 „

3. sz. táblázat. **A burgonya vasúti forgalma tonnákban.** (Magyar Gazdaságkutató Intőzöt adatai.)

Év	Január	Február	Március	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptemb.	Október	November	December
1927	—	—	—	—	—	—	7.675	11.280	21.073	56.010	42.741	13.744
1928	10.347	20.971	41.662	32.899	17.435	7.444	8.117	16.695	25.149	65.035	37.475	12.042
1929	4.678	5.679	34.769	45.799	21.146	8.409	6.805	12.635	18.044	58.768	76.437	27.618
1930	8.519	9.358	30.446	42.741	28.130	7.742	7.720	11.432	16.995	48.401	49.968	17.619
1931	10.470	13.033	38.817	29.570	14.653	5.701	8.604	13.582	26.606	62.457	42.238	15.150

továbbá azt is, hogy a behozatal az év első felére, a kivitel az év második felére esik. A belföldi fogyasztás kielégítése és azt kiszolgáló készletezések nagyjából az egész év terjedelmére megoszlának. Az árfüggvények megközelítéséhez a statisztikai adatok ebben a csoportosításban, ahogy azt az 1. sz. táblázatban látjuk, kevésbé alkalmasak, mivel nem tudjuk, hogy azokon belül milyen mennyiségek kerülnek a piac mechanizmusán keresztül, vagy közvetlenül felhasználásra.⁷¹

26. sz. ábra.

Ami az árstatisztikai nyersanyag előkészítését és igénybevételét illeti, tekintettel arra, hogy a rózsaburgonya termelt, forgalmazott, felhasznált mennyiségére nézve megfigyelési anyag nem áll a rendelkezésünkre, annak az elgondolásnak az alapján, hogy az össz burgonyatermés zömét a fehér burgonya teszi ki és hogy a fehér burgonya árának alakulására a többi burgonyafajok árai és piacrakerülő mennyiségei többféleképpen lehetnek kihatással, a fehér burgonya árait

⁷¹ A belföldi szükséglet a magyar királyi burgonyatermelési hivatal számításai szerint (a hivatal 1931-ben a növénytermesztési osztállyal egyesült) az 1930-as évre az alábbiak szerint oszlik meg:

élelmezésre 8 millió q (lakosság fejkvótája szerint 1 q),
takarmányozásra 4 millió q,
ipari célokra 2.5 millió q,
vetőmagra 4.5 millió q,
hulladék 1 millió q.

A fehérburgonya árának alakulása havi átlagokban.

Év	Január	Február	Március	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptemb.	Október	November	December
1924	10.41	8.66	11.78	11.87	11.54	18.50	21.23	8.99	7.74	9.43	11.60	11.44
1925	11.20	10.73	9.94	10.83	10.50	10.48	8.87	5.22	5.60	5.47	4.60	6.00
1926	5.40	5.42	5.41	5.02	6.79	5.62	6.22	5.44	4.42	8.03	7.64	8.02
1927	9.75	13.50	12.00	12.00	13.50	16.00	12.50	8.50	8.00	7.00	7.50	8.50
1928	9.50	9.50	11.00	11.00	13.00	13.00	14.00	12.00	12.00	13.50	12.00	10.00
1929	12.50	13.50	15.00	15.00	12.50	10.50	8.50	6.75	5.25	5.00	5.00	5.25
1930	5.50	4.50	3.75	2.50	2.50	2.50	2.50	2.50	5.00	7.00	6.00	6.00
1931	6.00	6.00	6.75	8.00	9.20	10.00	10.25	8.75	7.75	6.75	6.25	6.50

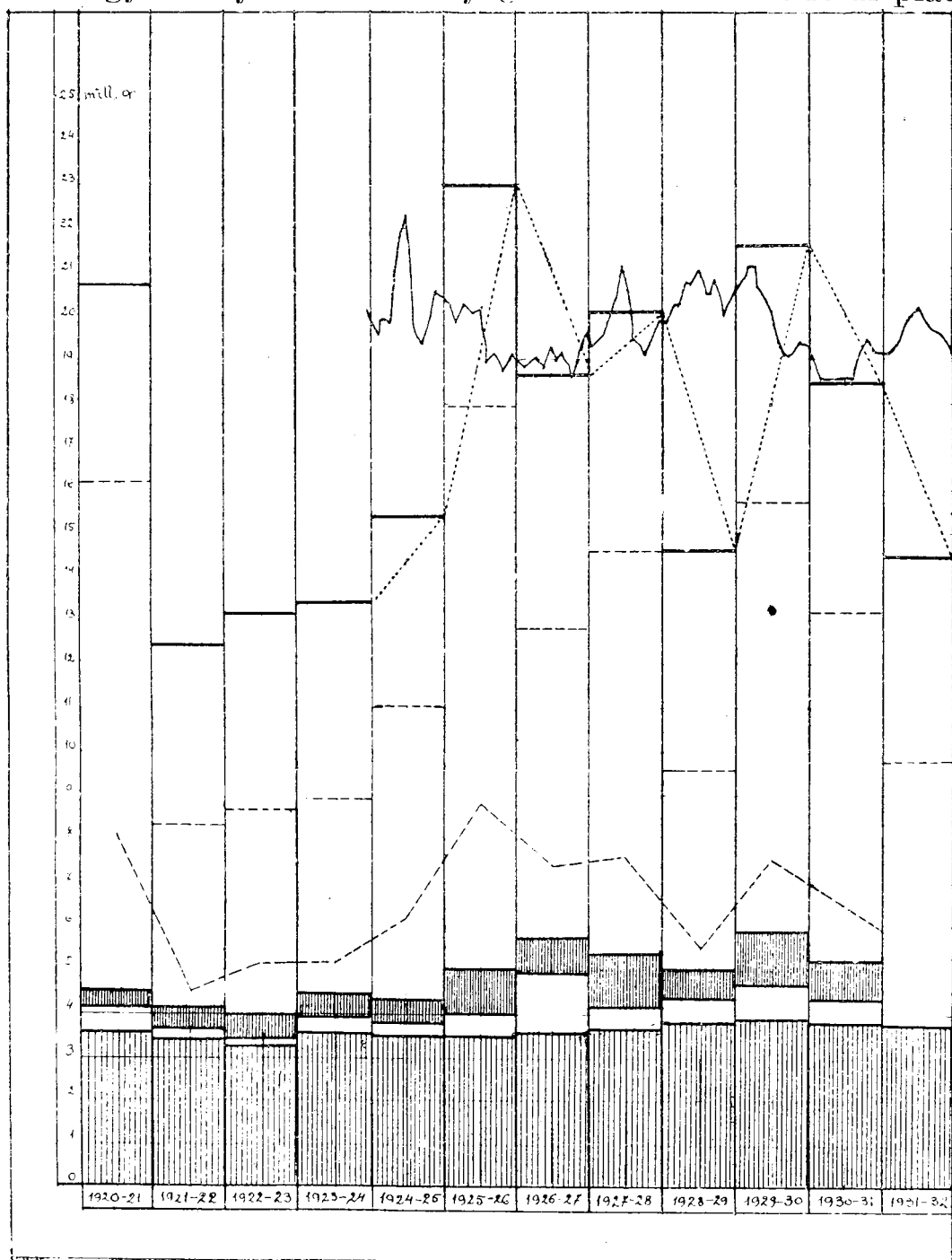
5. sz. táblázat.

A rózsa burgonya ár alakulása havi átlagokban.*

Év	Január	Február	Március	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptemb.	Október	November	December
1924	33.50	43.00	31.20	31.20	27.60	—	—	—	17.60	24.60	26.60	28.60
1925	24.80	24.80	21.60	19.60	21.60	19.20	10.20	7.60	7.20	8.40	7.60	11.60
1926	11.60	10.80	10.80	10.00	11.20	8.80	8.40	7.60	7.60	12.80	11.80	15.80
1927	16.80	21.70	20.50	20.00	23.00	21.00	11.50	12.50	13.50	15.25	15.50	21.00
1928	20.00	22.50	22.50	22.50	23.00	23.00	15.00	14.00	16.50	19.25	17.00	18.00
1929	23.00	26.00	28.00	27.00	27.00	23.00	11.00	9.00	8.50	7.50	6.50	6.50
1930	10.50	9.50	7.50	6.25	6.25	5.50	14.00	12.00	11.00	12.75	13.00	16.50
1931	10.50	13.00	15.50	15.75	13.50	13.75	15.00	13.00	10.80	11.25	11.25	12.50

* (A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal évkönyveiből).

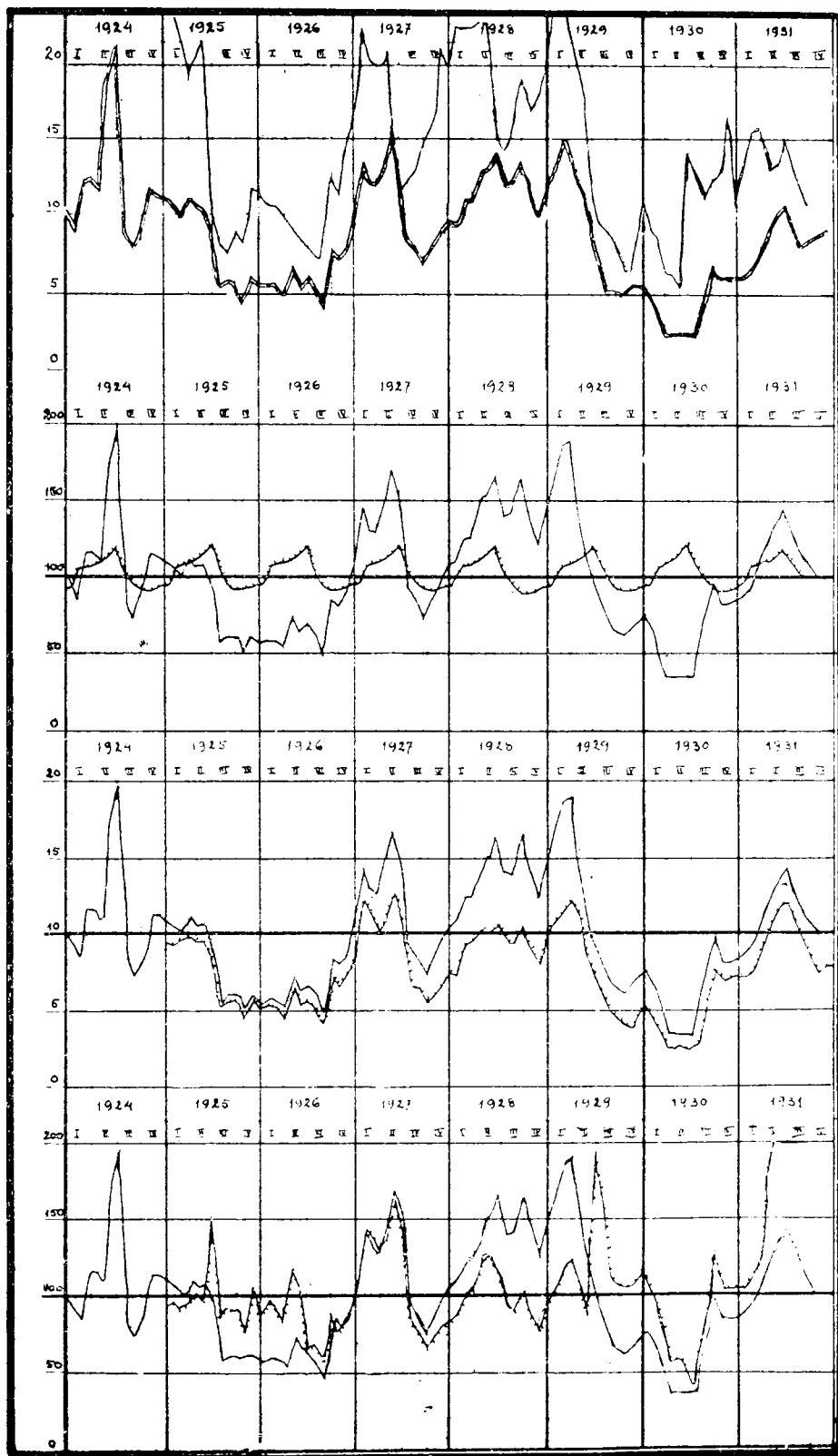
hasznosítottuk számításainkban. (Lásd a 4. és 5. számú táblázatokat.) A szükséges ármennyiségi értékadatok koordinációjának elvégzésénél az adatok hiányában kénytelenek voltunk egynéhány durva elhanyagolással élni. A belföldi piaci

27. sz. ábra.

áralakulásbefolyásoló összkínálati mennyiséget kísérletképpen a behozatali és kiviteli mennyiségi értékekkel is korrigáltuk, hogy kerülő úton az összkínálat tiszta mennyiségeit is némiképpen megközelíthessük. (Lásd a 11. és 12. táblázatot.) Az egybevetendő értékek megállapításánál, tekintve azt,

hogy a számításaink számára igénybevett áradatok a budapesti nagykereskedelmi árak, a mennyiségi értékek számára a tiszta fogyasztásra felhasznált burgonyamennyiségeket

28. sz. ábra.

koordináltuk. Mivel a megközelítőleg összeállított adatok a nyert ársorral egybevetve reciprocitást mutatnak, lehet némi reményünk az árfüggvényszerűség megközelítő meghatározására. (Lásd 27. ábrát.)⁷²

Az ársor korrekciós számítása a Persons-féle (Harvard) tisztító módszerekkel mentesítjük a tartós gazdasági irányzattól és idényszerű változásoktól.⁷³ A tartós gazdasági irányzat kiküszöbölését a regressziós eljáráson kívül az átlagok-átlagával is elvégeztük. A vásárlóerő oldaláról jövő behatások különválasztására a nyers ársor adatait a Központi Statisztikai Hivatal nagykereskedelmi, továbbá a magyar Gazdaságkutató Intézet mezőgazdasági termékek 1909—1913 = 100 indexével redukáltuk. Megkíséreltük a fenti tartós irányzatokon kívül különböző megfontolások alapján az év középső hónapjaitól kezdve átlagokra, mint tartós irányzati értékekre sorkorrekciót végezni, s az így nyert adatokat a vásárlóerő változó hatásaitól mentesíteni. (Lásd a 28. és 31. ábrákat.)⁷⁴

Megpróbálkoztunk egy olyan redukciós eljárással is, mely lehetővé teszi a tartós irányzati értékek kötött folytonosságát szakaszonként egymástól függetleníteni, mely eljáráshoz az a gondolat vezetett, hogy a koordinálandó értékek meghatározásához előnyösebb adatokhoz juthatnánk, ha az

⁷² A 27. számú ábrában alulról fölfelé az első vonalozott sáv a vetőmagszükségletet, a fehéren hagyott területrészek a szeszgyártásra felhasznált, a harmadik bevonalozott sáv részlet a kiviteli mennyiségeket szemléltetik. Alulról számítva az első pontozott vonal az átlagos termés, a második az összburgonyatermelés mennyiségi idősorát ábrázolja, fenn az áralakulás nyers görbéje is be van rajzolva, a tiszta fogyasztást pedig szaggatott vízszintes egyenes vonalak mutatják.

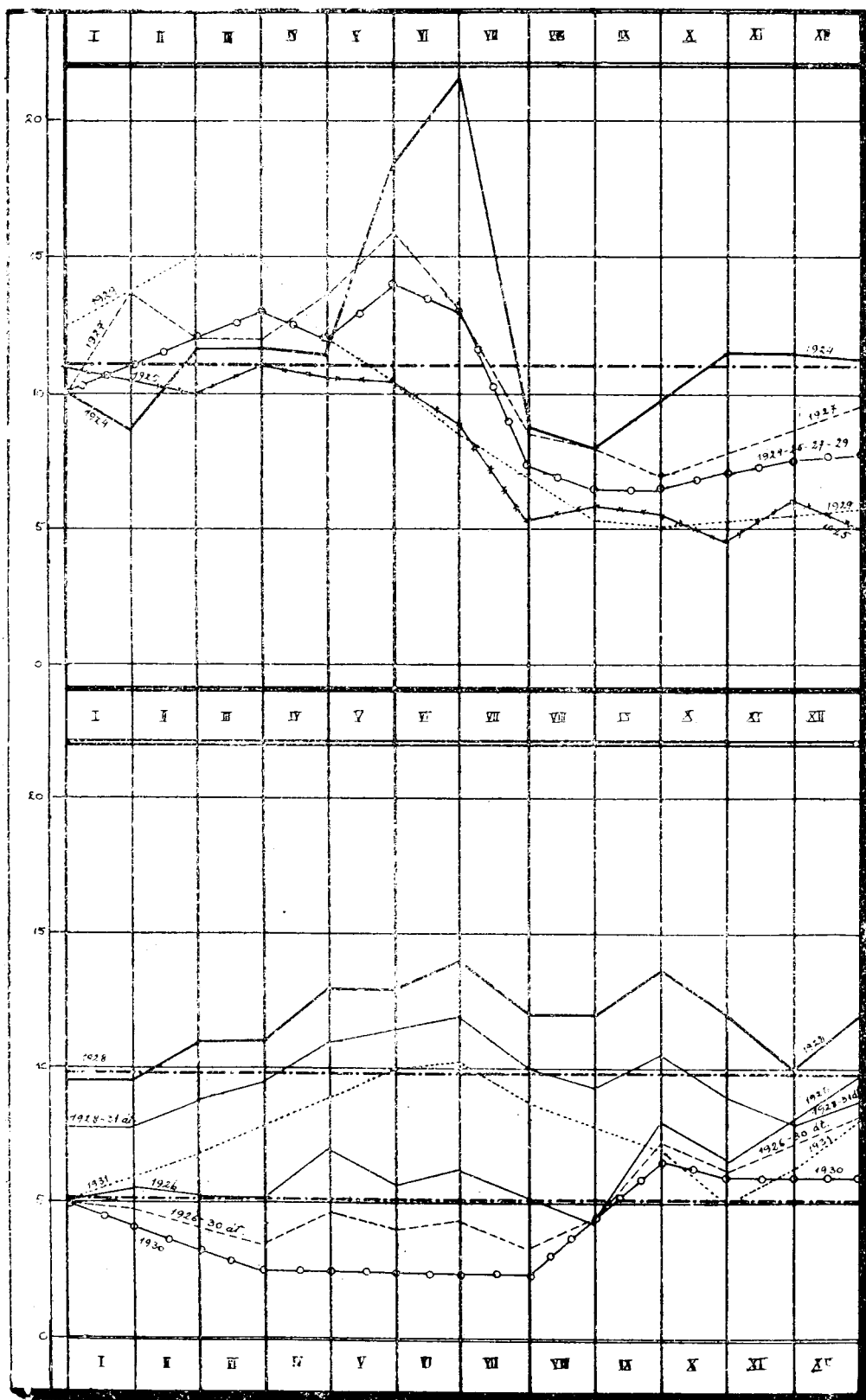
⁷³ Korrekciós és függvényt fektető számítások időt és türelmet igénylő munkáját Kövessy Ferenc közgazdasági mérnök ur volt szíves elvégezni, miért e helyen is köszönetemet fejezem ki. A számított értékek értekezésem végén felcsatolt 13., 14., 15. és 16-os táblázatban foglaltatnak.

⁷⁴ A tisztított és redukált sorok a 28. és 31. ábrákon vannak feltüntetve. A 28. ábrán felülről lefelé az első a rózsza- és fehérburgonyának nyert árgörbéje, a második sorban a tartós irányzatra korrigált ársor és a külön kiszámított idényértékek vannak ábrázolva. A harmadik helyen a nagykereskedelmi és mezőgazdasági indexekkel helyesbített, a negyediken pedig a regressziós és június és júliusi átlagra redukált nyerssor alakja van felrajzolva. A 31. ábra első diagrammján az átlagra, mint tartós diagrammra vonatkoztatott értékek vannak feltüntetve, aszerint, hogy az alapértékek május, június, vagy július havával kezdődnek. A középre eső legnyugodtabb értéksort a június—júliusi átlagolásokra számított korrekciók adják. A redukcióhoz felhasznált index értékei a 6. számú táblában találhatóak, hol a bekerezett évekre vonatkozó értékek nagykereskedelmi, a többiek mezőgazdasági termékek indexéből adódnak. A mezőgazdasági vásárlóerő indexét, tekintettel arra, hogy a vizsgálati időtartam egész terjedelmére nincsen meg, nem tudtuk felhasználni, az érzékeny indexet pedig azért nem, mert nem mutatott különösebb reakciót.

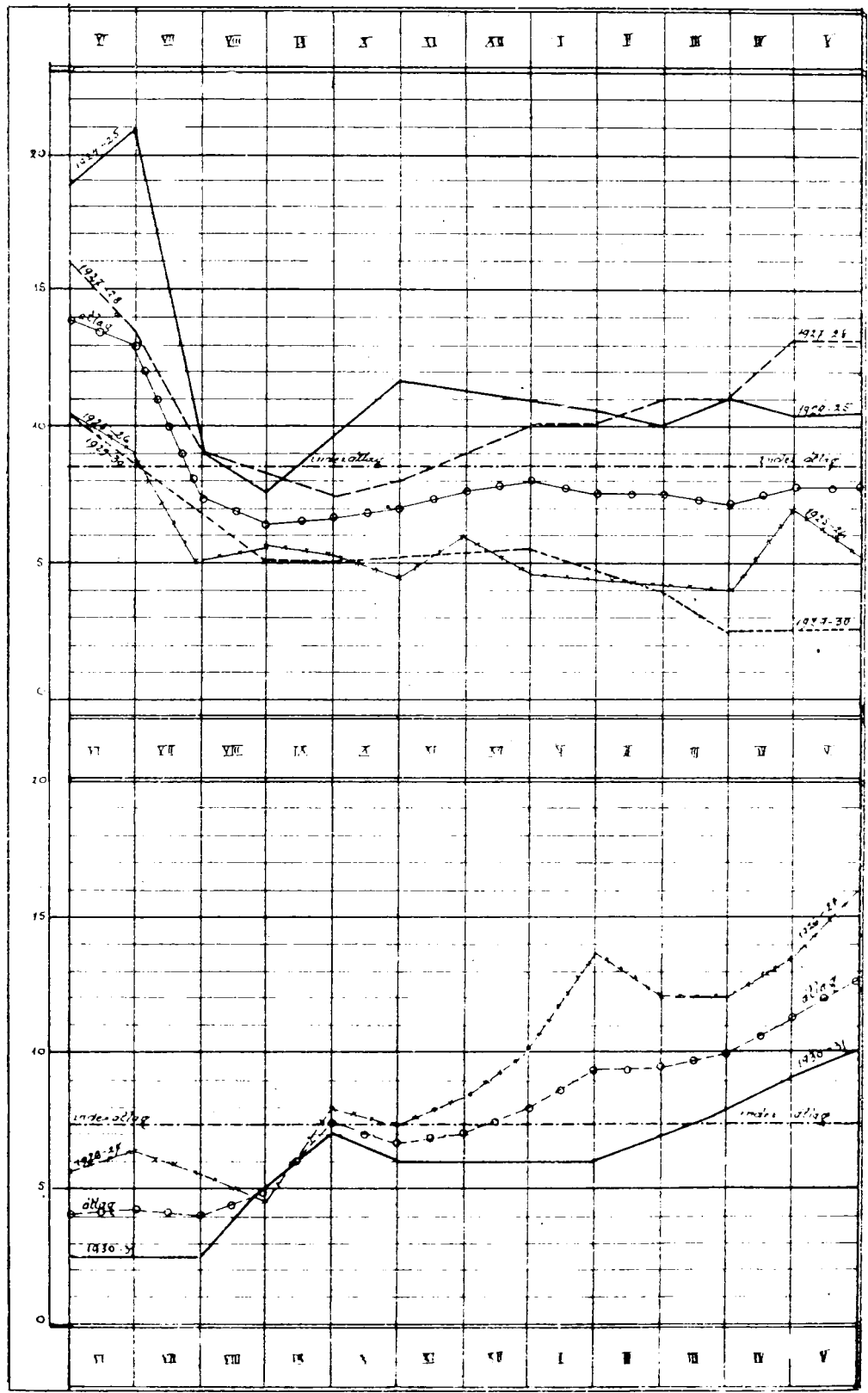
A burgonyaárindex redukciójához felhasználta a M. kir. Statisztikai Hivatal „általános és nagykereskedelmi” és a Magyar Gazdaságkutató Intézet „mezőgazdasági termékek” indexe. 1909/13=100.

Év	Január	Február	Március	Április	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptemb	Október	November	December	Átlag
1925	120.5	115.2	109.9	109.1	106.8	106.8	103.0	101.5	102.3	99.2	97.7	98.5	—
1926	107.2	107.0	105.3	104.3	103.6	104.8	107.3	104.3	105.8	111.9	114.3	112.6	—
1927	112.8	119.3	118.1	120.0	123.5	126.7	124.3	124.2	123.2	124.2	124.8	127.5	—
1928	124.9	128.7	129.4	128.7	127.9	129.0	128.2	129.9	128.7	128.4	127.7	121.7	—
1929	123.4	125.5	128.4	122.8	116.1	116.1	116.7	108.9	103.5	104.7	103.3	103.4	—
1930	101.1	97.2	95.6	88.3	86.6	85.6	91.5	89.3	88.3	88.2	86.6	84.1	—
1931	83.9	84.5	85.8	84.4	83.8	82.8	84.2	80.4	81.0	81.5	85.4	82.9	—
A fehérburgonya redukált árindexe.													
1925	9.2	9.2	9.7	9.9	9.7	9.7	8.6	5.4	5.5	5.5	4.6	6.0	8.0
1926	5.0	5.1	5.1	4.8	6.5	5.3	5.7	5.2	4.1	7.1	6.7	7.1	5.6
1927	8.6	12.1	11.0	10.0	10.8	12.7	10.8	6.4	6.4	5.6	6.0	6.6	8.8
1928	7.5	7.4	9.2	9.3	10.1	10.0	10.9	9.1	9.3	10.5	9.4	8.2	9.2
1929	10.1	10.8	11.7	12.2	11.6	9.0	7.7	6.2	5.0	4.7	4.1	4.1	7.2
1930	5.4	4.5	3.8	2.8	2.8	2.9	2.6	2.9	5.6	7.9	7.0	7.1	4.6
1931	7.1	7.1	7.7	9.4	10.9	12.0	12.0	10.8	9.5	8.2	7.3	7.8	9.2

ársor értékeit annak egyes szakaszaira tipikus átlagok értékei szerint végeznénk a reprezentatív értékek kikeresését és redukeióját. A leegyszerűsítési számítás s mondjuk, időtlenítési munkájában a tipikus évek csoportosítását a kényelmes

29. sz. ábra.

30. sz. ábra

grafikus összehasonlítási módszerrel végeztük el.⁷⁵ Az évtípusok szerinti osztályozást nemcsak a naptári év, hanem a vizsgált áru, tehát a példánk esetében a burgonyatermelésre jellegzetesebb forgalmi év beosztása szerint is elvégeztük. A burgonyatermelésre, annak forgalmára és áralakulására jellegzetes periodikusan visszatérő tartós irányzati nulla pontoknak nagy általánosságban az év középső hónapjaira eső tulajdonságát az átlagok szerinti redukciós számításokban is kihasználtuk. Némiképpen megerősítik elgondolásunkat, hogy a tartós irányzati nulla pontok nagyjában inflexiók helyei is az értéksornak és így az általánosságban érvényesülő harmonikus függvények alaptételei is elvi kielégítést nyernek. A naptári év szerinti grafikus eljárásból adódó számítási eredmények a 29. számú ábrán a 7. számú táblázatban találhatóak, ugyanazok a forgalmi évre pedig a 30. ábrán és a 8. számú táblázatban vannak feltüntetve. A 29. és a 30. számú ábrákon a felső csoportban a rossz, az alsóban a jó termő évek vannak egybefoglalva. A forgalmi év szerinti egyesítés lényeges egyszerűsítéshez és összevonási lehetőséghez vezet, amennyiben az utóbbinál csak két idényindextípus különválasztása válik szükségessé. Az egyforma jellegű indexek havi értékeit átlagolva az átlagos index görbéjét kapjuk és az így nyert havi index átlagát is kiszámítjuk.⁷⁶

A tartós irányzattól függetlenített számítási eljárás következő lépéseként az eredeti nyers ársor havi adatait aszerint, hogy melyik évtípus csoportjába tartoznak, a neki megfelelő havi első idényátlagra redukáljuk. Az ily módon havonként egyszerűsített ársor értékeiből évi átlagokat képezünk, ezeket a sor szerinti évi átlagokat a neki megfelelő, fentebb említett táblázatokban található és előre kiszámítható indexátlagokkal, aszerint, hogy számításainkat naptári, vagy forgalmi évre végeztük, beszorozzuk. Az így nyert értékeket a 9. és 10. számú táblázatokban tüntetjük fel. Az összehasonlítások kedvéért a 12 havi átlagolás módszerével, továbbá a Persons-eljárás alapján nyert értékeket is kiszámítottuk. Az eredmények annyiban is tanulságosak, hogy abban az esetben, ha nagyobb pontosságra nem fektetünk súlyt, úgy aránylag rövid idősorok előkészítési munkálataiban, mint amilyenek jelen példánkban is dolgunk van, a legegyszerűbb eljárások is tökéletesen megfelelnek. Abban az esetben, ha nagyobb pontosságra tartunk igényt, úgy a Persons-féle eljárás jön figyelembe, s annak dacára, hogy módszertani előfeltételei egy-

⁷⁵ Az eljárás lényegét lásd a Konjunkturastatistika módszereinek birálata c. idézett tanulmányomnak 87. oldalán.

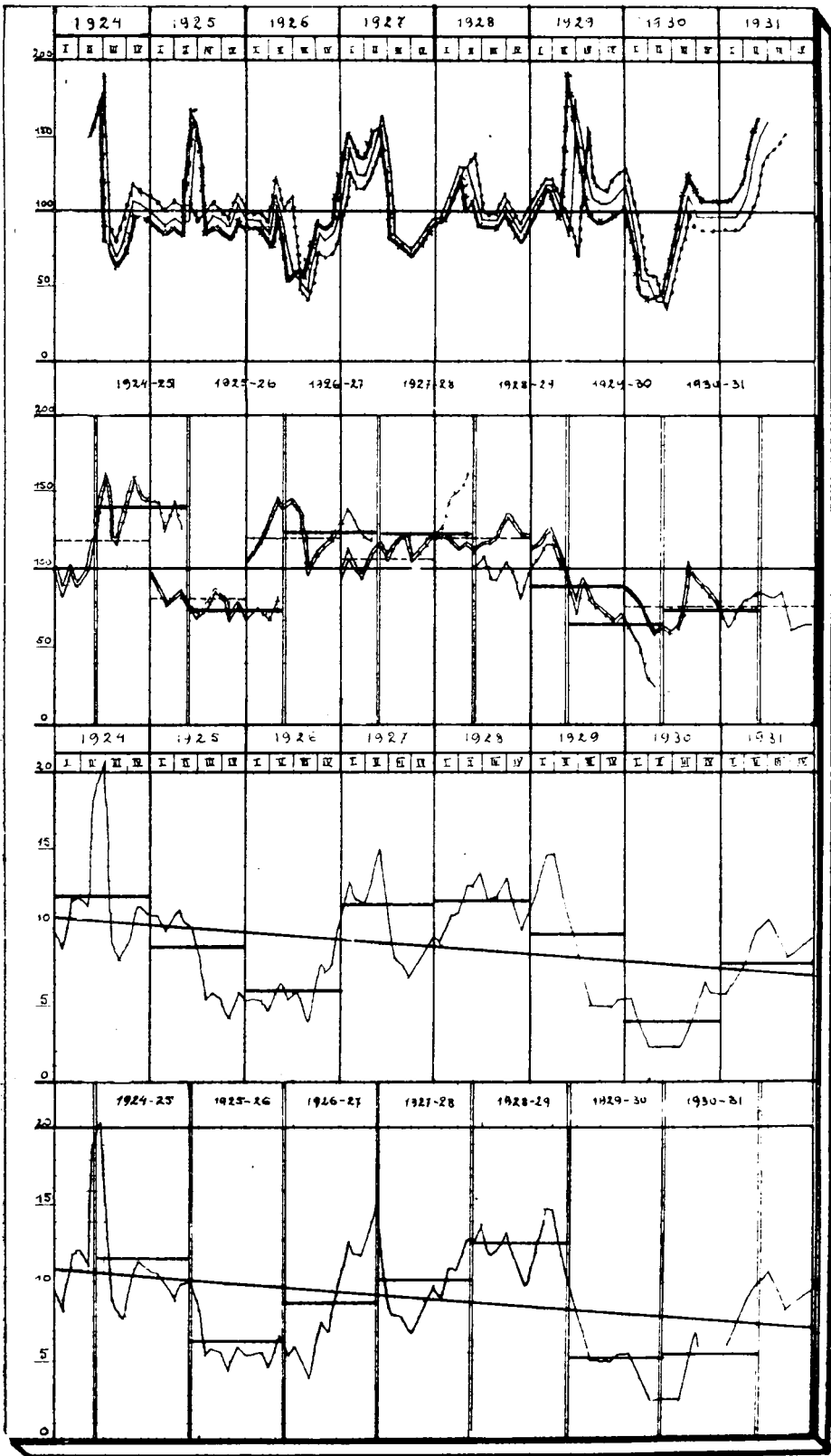
⁷⁶ Az átlagos értékeket a 29. és 30. ábrákon eredményvonalak jelzik, az átlagos havi indexek pedig külön lefutó vonalakkal vannak megrajzolva. A megfelelő számértékek a 7. és 8. számú táblázatban találhatóak.

**A függetlenített irányzatu indexrendszerrel megállapított évi
9. sz. táblázat. átlagár értékek.**

É v	N a p t á r i é v r e				Átlagok átlaga
	Naptári év- indexek sze- rint redukált árak pengő fillérben	12 hónapos átlagolás szerint redu- kált árak pengő fillér- ben	Harvard sze- rint redukált árak pengő fillérben		
1924	12; 03	11; 96	11; 99	8.92	
1925	8; 78	8; 29	8; 26		
1926	6; 20	6; 12	6; 15		
1927	11; 49	10; 81	10; 74		
1928	11; 72	11; 71	11; 69		
1929	9; 86	9; 56	9; 48		
1930	4; 03	4; 18	4; 20		
1931	7; 75	7; 68	7; 79		

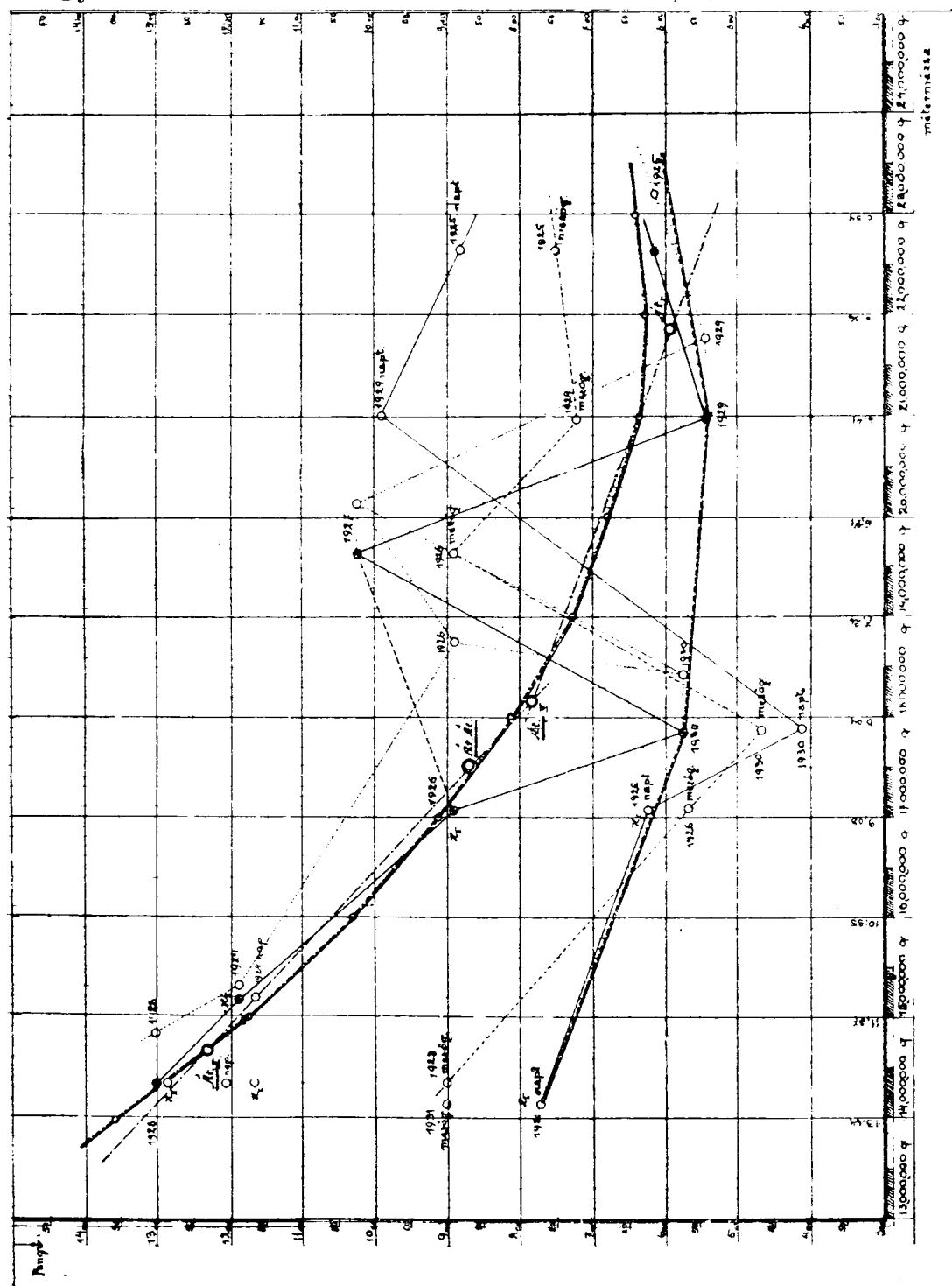
10. sz. táblázat.

É v	F o r g a l m i é v r e				Átlagok átlaga
	Forgalmi év- indexek sze- rint redukált árak pengő fillérben	12 hónapos átlagolás szerint redu- kált árak pengő fillér- ben	Harvard sze- rint redukált árak pengő fillérben		
1924/25	11; 80	11; 85	11; 90	(Regressió átlag: 8.84) 8.73	
1925/26	6; 24	6; 19	6; 18		
1926/27	8; 89	8; 85	8; 89		
1927/28	10; 28	10; 25	10; 22		
1928/29	12; 94	12; 92	12; 90		
1929/30	5; 39	5; 42	5; 38		
1930/31	5; 57	5; 62	5; 66		
1931/32	—	—	—		

31. sz. ábra.

általában nincsenek kielégítve, az eljárás tökéletességére nézve jellemző, hogy mégis pontos eredményeket szolgáltat. A tartós irányzattól függetlenített számítási eljárás, mint ahogy az az összehasonlításokból is kitűnik, a rövid idősorok

32. sz. ábra.

előkészítési munkájában a legkedvezőbb eredményeket nyújtja.⁷⁷

Ezen eljárás szerint nyert értékeket indexszámokban mindkét és pedig naptári és forgalmi évek szerint a 31. ábra második sorában is feltüntettük. Az ábra 3. és 4. diagrammja az eredeti nyersárértékekre való áttérést szemléltetik a regressziós tartós irányzatukhoz való viszonyában. Az áradatoknak előbbi módszerek alapján való előkészítése után szükségünk van még olyan támpontokra is, melyek az általuk keresett árkinálatti függvény körvonalára nézve adnak felvilágosítást. Ehhez a tájékoztató eljáráshoz a nagyobb időszakaszok értékeit összefoglaló átlagok képzése nyújt segítséget. Az átlagolást jó, közepes és rossz termő évek szerint végezzük el, úgy a mennyiségi, mint a hozzájuk tartozó árértékekre nézve. Példánk esetében viszont véletlenül a kiviteli értékekkel redukált összmenyiség piaci forgalmazása feltevéseink szerint az általunk is időszakaszra és nem naptári évre esik. A megfelelő ár- és mennyiségi értékek egybevetésének nincsen akadálya. (Lásd 11. és 12. sz. táblázatot.)

Az átlagoknak a kiszámítása és a diagrammon való kijelölése után (lásd a 32. sz. ábrát) az összes rendelkezésünkre álló koordinálható értékeket felrakjuk s az előkészítési számításainkban nyert különböző pontosságú eredmények egybevetésével megpróbálkozunk az árkinálatti törvényvonal matematikai megfogalmazásával. Ehhez a munkához a már fentebb ismertetett eljárásokat vesszük igénybe. Az árfüggvény megközelítéséhez a parabola tulajdonságait használtuk fel elegendő pontossággal, bár nem sokkal nagyobb hibahatárok közt az egyenes alkalmazása is megfelelt volna. A függvényfektetés számításait helyszüke miatt részletesebben nem áll módunkban leközölni s ezért az alábbiakban csak az alap-egyenletrendszer számított együtthatóit (l. 13. és 14. sz. táblázatot) és ordinata értékeit tüntetjük fel. Számításainkat természetesen logaritmikus úton és százalékosan is elvégezhetjük volna, de már említett módszertani jellegű aggályaink miatt kénytelenek voltunk attól eltekinteni. A strukturális megközelítő munka primitív módszereinek elvi bemutatására az általunk alkalmazott természetes értékekben lefolytatott számítási eljárásaink is megfelelnek. A gyakorlatilag elérhető

⁷⁷ A 9. és 10. számú táblázatban található *Harward*-módszer szerint számított értékeknél megjegyezzük, hogy azok a ciklikus értékekből lettek pengőre visszaszámítva, ami úgy történik, hogy az egy évre vonatkozó előjel szerint átlagoljuk, (az így nyert számok százalékszámok) aszerint, hogy az eredeti ciklikus számai százon felüli vagy aluli értéket adnak, pozitív vagy negatív előjelű százalékszámokat kapunk. A nyert százalékszámokat százhoz hozzáadva, vagy abból levonva, eredeti árértékekhez, azaz példánk esetében pengőértékekhez jutunk. Szóval az indexértékekről az árértékekre való átszámítás helyességére kell csupán figyelni.

Az ár és termelési értékek koordinációjához felhasznált kiindulási adatok táblázata.

Év	Össz-termelés korrigálva a behozatallal értékekkel méter-mázsa	I. Jótermő évek csoportja méter-mázsa	II. Rossz-termő évek csoportja méter-mázsa	III. Közepes termő évek csoportja méter-mázsa	Naptári évre vonatkozó árátlagok pengő fillérben		
					I.	II.	III.
1924	15,383.018	—	15,383.018	—	—	12.03	—
1925	23,118.538	23,118.538	—	—	8.78	—	—
1926	18,777.280	—	—	18,777.280	—	—	6.20
1927	20,176.010	20,118.538	—	—	11.49	—	—
1928	14,846.403	—	14,846.403	—	—	11.72	—
1929	21,705.863	21,705.863	—	—	9.86	—	—
1930	18,414.465	—	—	18,414.465	—	—	4.03
1931	14,494.573	—	14,494.573	—	—	7.75	—
Átlagok:	18,364.518	21,666.803	14,874.664	18,595.872	10.04	10.50	5.11

12. sz. táblázat.

Év	Össz-termelés korrigálva a kivitelei értékekkel méter-mázsa	I. Jótermő évek csoportja méter-mázsa	II. Rossz-termő évek csoportja méter-mázsa	III. Közepes termő évek csoportja méter-mázsa	Forgalmi évre vonatkozó áratlagok pengő fillérben		
					I.	II.	III.
1924	15,209.909	—	15,209.909	—	—	11.80	—
1925	22,689.029	22,689.029	—	—	6.24	—	—
1926	17,088.572	—	—	17,088.572	—	—	8.89
1927	19,612.328	—	—	19,612.328	—	—	10.28
1928	14,563.701	—	14,563.701	—	—	12.94	—
1929	20,966.695	20,966.695	—	—	5.39	—	—
1930	17,822.904	—	—	17,822.904	—	—	4.18
1931	14,174.930	—	14,174.930	—	11.63	—	—
Átlagok:	17,766.007	21,827.862	14,649.513	18,177.931	5.81	12.37	7.78

13. sz. táblázat.

Az árfüggvénynek legkisebb négyzetek módszerével való megközelítéséhez szükséges alapegyenletrendszer együtthatói.

Év	$X/10^6$	$X^2/10^{12}$	$X^3/10^{18}$	$X^4/10^{27}$	W_p	$WX/10^6$	$WX^2/10^{12}$
1928	14; 564	212; 11010	3089; 17150	44; 99017	12; 94	188; 52286	2744; 7047
1924	15; 210	231; 34410	3518; 74376	53; 52007	11; 80	179; 47800	2729; 8604
1926	17; 089	292; 03392	4990; 56766	85; 28354	8; 89	151; 92121	2596; 1815
1930	17; 822	317; 62368	5660; 68922	100; 88459	5; 57	99; 26854	1769; 1639
1927	19; 612	384; 63054	7543; 37415	147; 94044	10; 28	201; 61136	3954; 0020
1929	20; 966	439; 57316	9216; 09087	193; 22449	5; 39	113; 00674	2369; 2993
1925	22; 689	514; 79072	11680; 08665	265; 01014	6; 24	141; 57936	3212; 2940
Σ	127; 952	2392; 10622	45698; 7243	890; 85394	61; 11	1075; 38807	19375; 5038

14. sz. táblázat.

A függvény választott független változó értékeihez számított ordinata értékek és együtthatók táblázata.

X	$X^2/10^{12}$	$C X^2$	$a + C X^2$	$- b X$	Y
14.000	196; —	23; 924	87; 894	74; 257	13; 64
14.564	212; 110	25; 890	89; 861	77; 248	12; 61
15.000	225; —	27; 464	91; 434	79; 561	11; 87
15.210	231; 344	28; 238	92; 208	80; 675	11; 53
16.000	256; —	31; 248	95; 218	84; 865	10; 35
17.000	289; —	35; 276	99; 246	90; 169	9; 08
17.089	292; 034	35; 646	99; 619	90; 641	8; 98
17.822	317; 624	38; 769	102; 742	94; 529	8; 21
18.000	324; —	39; 547	103; 517	95; 473	8; 04
19.000	361; —	44; 064	108; 034	100; 7 7	7; 26
19.612	384; 631	46; 948	110; 919	104; 023	6; 90
20.000	400; —	48; 824	112; 794	106; 081	6; 71
20.966	439; 573	53; 654	117; 627	111; 205	6; 42
21.000	441; —	53; 828	117; 798	111; 385	6; 41
22.000	484; —	59; 077	123; 097	116; 689	6; 36
22.689	514; 791	62; 835	126; 805	120; 343	6; 46
23.000	529; —	64; 570	128; 540	121; 994	6; 54
<div><div>— 6</div><div>— 12</div><div>Az egyenlet $Y = 63.97 - 5.30406 \cdot 10^{-6} X + 0.122063 \cdot 10^{-12} X^2$.</div></div>					

15. sz. táblázat. (1)

A korrekciós számítások összefoglalt eredményei.

Év	H ó n a p	Nagykereskedelmi ár pengőben. Nyers adat sor	Irányszat adatai pengőben regressziós szerint számítva	Ár és hozzátartozó irányszati adatok viszonya %-ékban	Ársor idényindexe %-ékban	Ciklikus értékek %-ban	12-hónapos eltolt átlag pengőben	12 hónapos közponosított átlag pengőben
1924	Január	10; 41	10; 68	97	93	+ 4	—	—
	Február	8; 66	10; 64	81	94	—13	—	—
	Március	11; 78	10; 60	111	104	+ 7	—	—
	Április	11; 87	10; 56	112	105	+ 7	—	—
	Május	11; 54	10; 52	109	108	+ 1	—	—
	Junius	18; 50	10; 48	176	111	+65	—	—
	Julius	21; 23	10; 44	203	119	+84	11.96	11.98
	Augusztus	8; 99	10; 40	86	103	—17	11.99	12.08
	Szeptember	7; 74	10; 36	75	94	—19	12.17	12.09
	Október	9; 43	10; 32	91	94	— 3	12.07	11.98
	November	11; 60	10; 28	113	86	+27	11.90	11.89
	December	11; 44	10; 24	112	89	+23	11.85	11.52
1925	Január	11; 20	10; 20	110	93	+17	11.18	10.67
	Február	10; 73	10; 16	106	94	+12	10.15	9.99
	Március	9; 94	10; 12	98	104	— 6	9.83	9.79
	Április	10; 83	10; 08	108	105	+ 3	9.75	9.54
	Május	10; 50	10; 04	104	108	— 4	9.32	9.03
	Junius	10; 48	10; 00	105	111	— 6	8.74	8.52
	Julius	8; 87	9; 96	89	119	—30	8.29	8.05
	Augusztus	5; 22	9; 92	53	103	—50	7.80	7.58
	Szeptember	5; 60	9; 88	57	94	—37	7.36	7.17
	Október	5; 47	9; 84	56	94	—38	6.98	6.74
	November	4; 60	9; 80	47	86	—39	6.50	6.35
	December	6; 00	9; 76	61	89	—28	6.19	5.99
1926	Január	5; 40	9; 72	56	93	—37	5.78	5.67
	Február	5; 42	9; 68	56	94	—38	5.36	5.57
	Március	5; 41	9; 64	56	104	—48	5.58	5.53
	Április	5; 02	9; 60	52	105	—53	5.48	5.59
	Május	6; 79	6; 56	71	108	—37	5.69	5.82
	Junius	5; 62	9; 52	59	111	—52	5.95	6.04
	Julius	6; 22	9; 48	66	119	—53	6.12	6.30
	Augusztus	5; 44	9; 44	58	103	—45	6.48	6.82
	Szeptember	4; 42	9; 40	47	94	—47	7.15	7.43
	Október	8; 03	9; 36	86	94	— 8	7.70	7.99
	November	7; 64	9; 32	82	86	— 4	8.29	8.57
	December	8; 02	9; 28	87	89	— 2	8.85	9.28
1927	Január	9; 75	9; 24	105	93	+12	9.71	10.02
	Február	13; 50	9; 20	146	94	+52	10.32	10.45
	Március	12; 00	9; 16	131	104	+27	10.57	10.72
	Április	12; 00	9; 12	132	105	+27	10.87	10.83
	Május	13; 50	9; 08	148	108	+40	10.78	10.78
	Junius	16; 00	9; 04	172	111	+61	10.77	10.79
	Julius	13; 50	9; 00	150	119	+31	10.81	10.80
	Augusztus	8; 50	8; 96	95	103	— 8	10.79	10.63
	Szeptember	8; 00	8; 92	90	94	— 4	10.47	10.42
	Október	7; 00	8; 88	79	94	—15	10.37	10.33
	November	7; 50	8; 84	85	86	— 1	10.29	10.27
	December	8; 50	8; 80	97	89	+ 8	10.25	10.13

15. sz. táblázat. (2)

Év	H ó n a p	Nagykereskedelmi ár pengőben. Nyers adatsor	Irányszat adatai pengőben regresszió szerint számítva	Ár és hozzártartozó irányzati adatok viszonya %-ban	Ársor idényindexe %-ban	Ciklikus értékek %-ban	12 hónapos eltolt átlag pengőben	12 hónapos közponosított átlag pengőben
1928	Január	9; 50	8; 76	108	93	+15	10.00	10.02
	Február	9; 50	8; 72	109	94	+15	10.04	10.19
	Március	11; 00	8; 68	127	104	+23	10.33	10.50
	Április	11; 00	8; 64	128	105	+23	10.67	10.94
	Május	13; 00	8; 60	151	108	+43	11.21	11.40
	Junius	13; 00	8; 56	152	111	+41	11.58	11.65
	Julius	14; 00	8; 52	164	119	+45	11.71	11.84
	Augusztus	12; 00	8; 48	142	103	+39	11.96	12.13
	Szeptember	12; 00	8; 44	143	94	+49	12.29	12.45
	Október	13; 50	8; 40	160	94	+64	12.62	12.79
	November	12; 00	8; 36	142	86	+56	12.96	12.94
	December	10; 00	8; 32	180	89	+31	12.92	12.42
1929	Január	12; 50	8; 28	151	93	+58	12.71	12.48
	Február	13; 50	8; 24	164	94	+70	12.28	12.03
	Március	15; 00	8; 20	183	104	+79	11.81	11.53
	Április	15; 00	8; 16	184	105	+79	11.25	10.90
	Május	12; 50	8; 12	154	108	+46	10.54	10.26
	Junius	10; 50	8; 08	130	111	+19	9.97	9.77
	Julius	8; 50	8; 04	106	119	—13	9.56	9.27
	Augusztus	6; 75	8; 00	84	103	—19	8.98	8.60
	Szeptember	5; 25	7; 96	66	94	—28	8.23	7.71
	Október	5; 00	7; 92	63	94	—31	7.29	6.77
	November	5; 00	7; 88	67	86	—23	6.25	5.84
	December	5; 25	7; 84	63	89	—22	5.42	5.09
1930	Január	5; 50	7; 80	70	93	—23	4.75	4.50
	Február	4; 50	7; 76	58	94	—36	4.25	4.07
	Március	3; 75	7; 72	49	104	—55	3.89	3.89
	Április	2; 50	7; 68	33	105	—72	3.88	3.96
	Május	2; 50	7; 64	33	108	—75	4.04	4.08
	Junius	2; 50	7; 60	33	111	—78	4.12	4.15
	Julius	2; 50	7; 56	33	119	—86	4.18	4.21
	Augusztus	2; 50	7; 52	33	103	—70	4.23	4.29
	Szeptember	5; 00	7; 48	67	94	—27	4.35	4.48
	Október	7; 00	7; 44	94	94	0	4.60	4.83
	November	6; 00	7; 40	81	86	—5	5.06	5.34
	December	6; 00	7; 36	82	89	—7	5.62	5.94
1931	Január	6; 00	7; 32	82	93	—11	6.25	6.57
	Február	6; 00	7; 28	83	94	—11	6.89	7.15
	Március	6; 75	7; 24	93	104	—11	7.41	7.53
	Április	8; 00	7; 20	111	105	+6	7.64	—
	Május	9; 20	7; 16	129	108	+21	—	—
	Junius	10; 00	7; 12	140	111	+29	—	—
	Julius	10; 25	7; 08	145	119	+26	—	—
	Augusztus	8; 75	7; 04	125	103	+22	—	—
	Szeptember	7; 75	7; 00	111	94	+17	—	—
	Október	—	—	—	—	—	—	—
	November	—	—	—	—	—	—	—
	December	—	—	—	—	—	—	—

16. sz. táblázat. (1)

Év	Hónap	s z á z a l é k o k b a n						
		Nyers áradatok évi június—májusi átlagokra redukálva	Nyers áradatok évi július—júniusi átlagokra redukálva	Nyers áradatok évi augusztus—júliusi átlagokra redukálva	Július—júniusi átlagokra viszonyított ársor reagibilis árszél index-szel korrigálva	Július—júniusi átlagokra viszonyított ársor mezőgazdasági index-szel korrigálva	Naptári év szerint tipizált index-szel korrigált július—júniusi átlagokra viszonyított nyers ársor	Termelési év szerint tipizált index-szel korrigált július—júniusi átlagokra viszonyított nyers ársor
1924	Január	—	—	—	—	—	95	—
	Február	—	—	—	—	—	74	—
	Március	—	—	—	—	—	98	—
	Április	—	—	—	—	—	92	—
	Május	—	—	—	—	—	96	—
	Junius	156	—	—	—	—	133	133
	Julius	182	193	—	—	—	165	165
	Augusztus	76	80	90	—	—	122	122
	Szeptember	65	69	76	—	—	116	117
	Október	80	85	93	—	—	140	140
	November	98	104	114	—	—	162	162
	December	96	102	112	—	—	147	147
1925	Január	95	100	110	93	92	162	142
	Február	91	96	106	95	92	98	143
	Március	84	89	98	94	97	82	132
	Április	91	97	107	96	99	84	147
	Május	88	94	104	101	97	87	128
	Junius	170	94	104	96	97	75	75
	Julius	148	143	88	148	86	68	68
	Augusztus	85	90	94	85	51	71	71
	Szeptember	91	97	101	92	55	84	84
	Október	89	95	98	92	55	81	81
	November	75	80	83	79	46	64	64
	December	97	104	108	106	60	78	78
1926	Január	88	94	97	89	50	99	69
	Február	88	94	97	98	51	104	72
	Március	88	94	97	95	51	116	72
	Április	81	87	90	87	48	134	68
	Május	110	118	122	118	65	146	83
	Junius	64	98	101	101	53	140	140
	Julius	70	64	112	62	57	142	142
	Augusztus	61	56	53	56	52	137	137
	Szeptember	50	45	43	45	41	94	94
	Október	90	83	78	89	71	106	106
	November	86	79	74	78	67	112	112
	December	90	83	78	84	71	114	114
1927	Január	110	101	94	106	86	89	124
	Február	152	139	131	148	121	116	139
	Március	136	123	116	134	110	99	128
	Április	136	123	116	128	100	93	120
	Május	152	139	131	138	108	112	119
	Junius	156	164	155	166	127	115	115
	Julius	132	135	131	135	108	103	104
	Augusztus	83	85	85	83	64	115	115
	Szeptember	78	80	79	78	64	120	120
	Október	68	70	69	69	56	104	104
	November	73	75	75	72	60	105	105
	December	83	85	85	80	66	109	109

16. sz. táblázat. (2)

Év	Hónap	s z á z a l é k b a n						
		Nyers áradatok évi június—májusi átlá- gokra redukálva	Nyers áradatok évi július—júniusi átlá- gokra redukálva	Nyers áradatok évi augusztus—júliusi átlagokra redukálva	Július—júniusi át- lagra viszonyított ársor reagibilis ár- index-szel korrigálva	Július—júniusi át- lagokra viszonyított ársor mezőgazdasági index-szel korrigálva	Naptári év szerint tipizált index-szel korrigált július—júni- usi átlagra viszonyi- tott nyers ársor	Termelési év szerint tipizált index-szel korrigált július—júni- usi átlagra viszonyi- tott nyers ársor
1928	Január	93	95	94	83	75	123	120
	Február	93	95	94	87	74	123	126
	Március	107	110	109	101	92	124	146
	Április	107	110	109	103	93	115	149
	Május	127	130	129	124	101	117	159
	Június	100	130	129	126	100	113	100
	Július	108	110	139	107	109	115	108
	Augusztus	93	94	98	92	91	116	93
	Szeptember	93	94	98	90	93	121	93
	Október	104	106	110	101	105	132	104
	November	93	94	98	89	94	132	93
	December	77	79	82	76	82	121	77
1929	Január	97	98	102	96	101	114	97
	Február	104	106	110	107	108	116	104
	Március	116	118	122	119	117	123	116
	Április	116	118	122	121	122	117	116
	Május	97	98	102	101	116	104	97
	Június	194	83	86	89	90	76	76
	Július	157	177	70	193	77	65	65
	Augusztus	125	142	158	153	62	92	97
	Szeptember	97	110	124	112	50	79	79
	Október	92	105	118	106	47	74	74
	November	92	105	118	105	41	70	70
	December	97	110	124	107	41	67	67
1930	Január	101	116	130	118	54	92	70
	Február	83	95	106	97	45	86	60
	Március	69	79	88	83	38	80	50
	Április	46	53	53	36	28	67	34
	Május	46	53	53	58	28	54	31
	Június	44	53	53	59	29	62	62
	Július	44	40	53	43	26	58	58
	Augusztus	45	40	36	44	29	63	63
	Szeptember	89	80	73	88	56	106	106
	Október	125	112	102	25	79	93	43
	November	107	96	87	104	70	88	88
	December	107	96	87	103	71	86	86
1931	Január	107	96	87	105	71	78	76
	Február	107	96	87	105	71	105	62
	Március	120	108	98	118	77	105	72
	Április	142	128	116	141	94	118	80
	Május	164	147	134	187	109	141	81
	Június	—	160	145	212	120	187	—
	Július	—	—	149	—	120	212	—
	Augusztus	—	—	—	—	108	—	—
	Szeptember	—	—	—	—	95	—	—
	Október	—	—	—	—	82	—	—
	November	—	—	—	—	73	—	—
	December	—	—	—	—	78	—	—

pontosság, sajnos, szemmel láthatólag kicsi, amiért is nem az alkalmazott túlságosan pontosaknak nevezhető módszereinket, hanem egyedül a statisztikai megfigyelés és adatszolgáltatási munkát érhetik jogosan szemrehányások.

Befejezésül meg kell még említenünk, hogy a számított és meghatározott árfüggvények bizonyos értelmű prognosztikus munkát is lehetővé tesznek, amennyiben mezőgazdasági termények és az azoktól függő ipari termények esetében, termésbecslések alapján (lásd 3/a. sz. táblázatot), a termőév típusáról is tájékozódhatunk és így az árkinálati függvényben koordináció alapján a termelt mennyiségnek megfelelő átlagár-értékeket is kijelölhetjük. Abban az ideális esetben, hogy különösebb nemvárt befolyások a meghatározott értékkapcsolatokat nem módosítják, nemcsak az átlagárak, hanem a piaci árak idényszerű alakulására is következtethetünk, az általunk is (de nem erre a célra) különválasztott idénytípusok szerint.⁷⁸ Az árkinálati függvény a prognosztikus munkán kívül igen alkalmas még a strukturális változások részletesebb megfigyelésére és tanulmányozására. Ebbe a vizsgálatba kapcsolódnak bele a finomabb módszerekkel dolgozó kutató, korrelációs és elaszticitási számítások, melyek a statisztikai módszertan különleges fejezetébe tartoznak.

⁷⁸ Az idényárak prognózisára vonatkozó rövid tájékoztatót lásd Ezekiel Mordecai i. m. 11. p.

Nemzeti jövedelem és jövedelemeloszlás Magyarországon.

Mindenekelőtt reá kell mutatnom arra, hogy a jelen tanulmány egyrészt az anyagnak roppant szétfolyó és kiterjedt volta, másrészt pedig a rendelkezésre álló statisztikai adatok hiányossága miatt nem tart igényt arra, hogy tudományos szempontból csak megközelítően is tökéleteset nyújtson. Inkább csak elindulás kíván lenni a felvetett probléma megoldása felé. A jelen tanulmány nem is nyújt exakt pontossággal „fillérre“ kiszámított adatokat, hiszen ilyen adatoknak a tárgy természeténél fogva sem tudományos, sem gyakorlati jelentőséget tulajdonítani nem lehet, hanem csak arra törekszik, hogy a nemzeti jövedelem, jövedelemeloszlás és a termelés közötti összefüggésekre mutasson reá a rendelkezésre álló adatok kapcsán.

Hogyha jövedelemeloszlásról beszélünk, akkor mindig a mai modern, munkamegosztásos társadalomra gondolunk, ahol mindenki, aki a termelési folyamatban résztvesz, termelése, vagy mondjuk munkája eredményének egy részét kénytelen másoknak átengedni. Az elszigetelt (izolált) gazdaságban, ahol mindenki maga gondoskodik összes szükségleteinek kielégítéséről, vagy legalább is a gazdálkodás köre csak egy-egy családra szorítkozik, jövedelemeloszlásról a szó modern értelmében természetesen nem beszélhetünk. A modern jövedelemeloszlásnak legfőbb jellemzője, hogy a jövedelmek túlnyomó része pénzben keletkezik s itten csak a parasztgazdaságok jelentenek kivételt, amelyeknél az élelmiszerfogyasztás túlnyomó részének biztosítása közvetlenül a termelés eredményéből történik, miért is *Hans Knöpp* „Das Verhältnis zwischen Arbeits- und Besitzeinkommen“¹ című munkájában azt hangoztatja, hogy a földmiveslakosság saját élelmiszerfogyasztása nem is számítható jövedelemnek. Ez azonban inkább játék a szavakkal, mert valójában teljesen közömbös az pl. egy bizonyos életszínvonal fenntartása szempontjából, vaj-

¹ Hans Knöpp: Das Verhältnis zwischen Arbeits- und Besitzeinkommen, Halberstadt, 1928. 16. l.

jon a létfenntartáshoz szükséges élelmiszymennyiséget magam termelem meg, avagy a piacon vásárolok meg.

Az a körülmény, hogy ma a jövedelmek tulnyomó része pénzben keletkezik: vagyis az emberek juttatnak valamilyen teljesítményt a közgazdaságnak, ezért pénzt kapnak, a pénzt pedig visszaadják áruk, szolgáltatások ellenében a közgazdaságnak, nem cáfolja meg azt a tényt, hogy tekintet nélkül a javak tényleges szétesztódását elhomályosító pénzfátyolra, több jószág, mint amennyit a nemzetgazdaság produkál, nem kerülhet szétesztásra s a termelés és fogyasztás szempontjainak sérelme nélkül egyetlen társadalmi osztálytól sem lehet többet elvenni egy vagy más címen jövedelméből vagy termelési eredményéből, mint amennyi a fizikai létet biztosító életfenntartási költség levonása után megmarad. Egy nemzet jóléte szempontjából — zárt nemzetgazdaságot tételezve fel — végeredményben teljesen közömbös lehet viszont az, hogy a nemzeti termelés eredményének, a németek által Nationalproduktnak nevezett jószágkészletnek, amely valamely adott nemzetgazdaság keretén belül évente termeltetik, mi a pénzben kifejezett ára, vagyis mennyi a nemzeti jövedelem pénzben kifejezve. *A fontos az, hogy az évente elfogyasztható jószágkészlet lépést tartson a lakosság szaporodásával, kulturigényeinek növekedésével s hogy ez a jószágkészlet a pénz- és hiteligazdálkodás keretében is úgy osztassék szét éppen a pénzben keletkező jövedelmeken keresztül, hogy a termelés fejlődését a lakosság fizetőképes fogyasztása biztosítsa.* A jövedelemeloszlás alapja ugyanis a termelés, de megfelelő jövedelemeloszlás nélkül a termelés nivója fenn nem tartható!

Ha már most vizsgálat tárgyává tesszük, hogy mennyi is voltaképpen az a nemzeti jövedelem, amely a magyar társadalomnak évente rendelkezésére áll, sajnos, kénytelenek vagyunk ezt a nemzeti jövedelmet az összehasonlíthatóság és az összemérhetőség szempontjából forgalomgazdaságilag, pénzben kifejezve, számokkal is érzékelhetővé tenni, jóllehet a nemzeti jövedelem alapjában véve természetgazdasági (naturálgazdasági) és nem pénzgazdasági fogalom, úgy, hogy a termelt javak mennyiségének számszerű feltüntetése felelne meg jobban a nemzeti jövedelem fogalmának. Az egy év alatt termelt és elfogyasztott javak mennyiségének regisztrálása azonban nagy akadályokba ütközik éppen az összemérhetőség és összehasonlíthatóság szempontjából, mert hiszen különböző javakról van szó, amelyeknek csak egy közös tényezőjük van és ez az ár.

Fellner Frigyesnek Magyarország nemzeti jövedelméről közölt közismert számításai szerint² Magyarország nettó nem-

² Fellner Frigyes: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme, Budapest, 1930. 90 oldal.

zeti jövedelme az 1926—28. évek átlagában számítva kerekén 4.400 millió pengő volt. Fellner — mint tudjuk — nemzeti jövedelemnek veszi az őstermelés, a nagyipar és a kisipar termelésének értékét a közgazdasági értelemben vett termelési költségek levonásával és azt az értéknövekedést, amelyet a különböző termelvények a szállítás s a kereskedelem tevékenysége, vagyis lényegileg a helyzetváltoztatás folytán érnek. Számításai ellen nem is lehet semmiféle elvi kifogást emelni, hiszen tudjuk, hogy ma csaknem minden jövedelem árjövedelem, — kivétel csak a saját gazdaságban elfogyasztásra kerülő termelvény — miért is a kétszeres számítást csak úgy lehet elkerülni, ha a nemzeti jövedelem kiszámításánál, illetve összeállításánál, a közjogi járadékot, a földjáradékot, a házjáradékot, a tőkekamatot s a szabadfoglalkozásuak jövedelmét — minthogy termelési költségek és így árelemek lévén, a termelvények árában bennfoglaltatnak — teljesen figyelmen kívül hagyjuk, jóllehet az angol és amerikai és részben a német szakirodalom is pl. az állami tisztviselőknek — a közjogi járadékból fedezett — fizetését külön hozzászámítja a nemzeti jövedelemhez. Az ugynevezett származékos jövedelmek csak jövedelemeloszlási jogcimeken részesülnek a nemzeti jövedelemből, de annak mennyiségét *közvetlenül* nem befolyásolják s ugyanezt kell az eredeti jövedelmek némelyikéről, mint pl. a tiszta földjáradékról, a házjáradékról és a tőkekamatról elmondani. Természetesen nem kell külön számbavenni a munkások munkabérét sem, mert hiszen a kifizetett munkabérek szintén benn vannak az árakban.

Fellner Frigyes számításainál legfeljebb azt lehetne kifogás tárgyává tenni, amire *Hegedüs Márton* „A hazai kézművesipar jelentősége a nemzeti jövedelem szempontjából” című tanulmányában mutatott rá, hogy nem vette figyelembe a kisipar által a feldolgozott nyersanyagoknak biztosított teljes ártöbbletet, mert csak a kisiparosok tiszta keresetét vette kisipari értéktermelés címén figyelembe, holott a kisiparosok árjövedelmében nemcsak a nyersanyag árának, hanem a kisiparosok tiszta keresetén kívül az általuk kifizetett munkabéreknek is meg kell térülniök. Ezen az alapon számítva, *Hegedüs Márton* említett tanulmányában Magyarország nettó nemzeti jövedelmét kerekén 500 millió pengővel többre tette, mint Fellner és így összesen kerekén 4.900 millió pengőt mutat ki Magyarország 1926—28. évi átlagos nemzeti jövedelmeként. Ugyanezt a kifogást, amelyet a kisiparral kapcsolatban megtettünk, meg lehetne tenni a kereskedelemmel kapcsolatban is, mert Fellner Frigyes a kereskedelem árnövelő tevékenysé-

³ *Hegedüs Márton*: A hazai kézművesipar jelentősége a nemzeti jövedelem szempontjából. Budapest, 1931. 8 oldal.

gének számbeli meghatározásánál csak a kereskedők tiszta keresetét vette figyelembe, holott az árnövelés legalább annyit tesz ki, mint a kereskedők tiszta keresete, hozzáadva ehhez az általuk kifizetett munkabért. Mivel azonban Fellner a kereskedők tiszta keresetét elég magasan becsülte meg s a kereskedelemben alkalmazott személyek száma sem túlságosan nagy, a differencia elhanyagolható. Ilyenformán megállapíthatjuk, hogy *Magyarország 1926—28. évi nemzeti jövedelme a korrekciók megejtése után sem tesz ki még 5 milliárd pengőt sem.* Ennél az adatnál is szem előtt kell tartanunk, hogy *a nemzeti jövedelem kiszámításánál a kartellalakulatok által megszabott, a világpiaci áraknál lényegesen magasabb árak vétettek figyelembe, úgy, hogy világpiaci árakra átszámítva, a nemzeti jövedelem összege lényegesen kisebb lenne.*

Hogyha Fellner Frigyes módszere szerint, azonban a fentebb említett korrekcióval, hozzálátunk a magyar nemzeti jövedelem 1931. évi adatainak megállapításához, úgy azt a szomorú megállapítást kell tennünk, hogy a magyar nemzeti jövedelem az 1926—28. évek óta — legalább is pénzértékben kifejezve — nagymértékben, sőt szinte azt mondhatnók, hogy katasztrofális mértékben csökkent. Közbevetőleg megjegyzem még, hogy *Éber Antal* szerint a magyar nemzeti jövedelem Fellner Frigyes adatainak publikációja, illetve az 1926—28. évek óta 1931-ben legalább a felére csökkent.⁴ *Szigeti Gyula* pedig a Statisztikai Szemlében Magyarország 1931. évi fizetési mérlegéről írott cikkében⁵ azt írja, hogy hozzávetőleges becslés szerint Magyarország 1931. évi nemzeti jövedelme nem haladta meg lényegesen a 2500 millió pengőt, vagyis a két és félmilliárdot.

Meg kívánom még jegyezni, hogy az alább közlendő adatok összeállításánál inkább felfelé kerekítettem ki, mint lefelé, illetőleg semmi esetre sem kívántam abba a hibába esni, hogy alacsony nemzeti jövedelmet mutatva ki, a gazdasági defétizmus szószólója legyek.

Magyarország 1931. évi nemzeti jövedelme számításaim szerint a következőképpen alakult:

⁴ Éber Antal: „A legsürgősebb teendő“ című cikk. Pesti Napló, 1932 október 30. 11. oldal.

⁵ Szigeti Gyula: Magyarország nemzetközi fizetési mérlege és külföldi tartozásai az 1931. évben. Magyar Statisztikai Szemle, 1932. aug. 645 oldal.

	millió pengő
I. Őstermelés (különf. ágazatok, de bánya- és kohó-termelés nélkül) ⁶ kb.	1000
II. Bánya- és kohótermelés ⁷ kb.	100
III. Gyáripár ⁸ kb.	950
IV. Kézműipar ⁹ kb.	700
V. Kereskedelem ¹⁰ kb.	300
VI. Szállítás ¹¹ kb.	170
Összes nemzeti jövedelem:	3220
Fizetési mérlegünk passzivitása 1931-ben:	220
Netto nemzeti jövedelem 1931-ben	3000

Hogy mások az én számításaimtól teljesen függetlenül csak lényegtelenül eltérő eredményre jutottak, azt igazolja a *Szekeres Endre* „Földbirtokszanalás”¹² című könyvében közölt kimutatás, amely szerint Magyarország nemzeti jövedelme 1931-ben a következőképpen alakult:

	millió pengő
Mezőgazdaság	1250
Bányászat és kohászat	104
Nagyipar	937
Kézműipar	720
Kereskedelem és közlekedés	436
Összesen:	3447

A két számítás közötti különbséget tehát csak mintegy 7%-ot tesz ki és így elhanyagolható. A különbséget elsősorban az őstermelés által produkált nemzeti jövedelemrész különböző felbecsüléséből ered.

A fenti adatok szerint tehát Magyarország 1931. évi tiszta nemzeti jövedelme kb. 3 milliárd pengőt tett ki, úgy, hogy az 1926—28. évi nemzeti jövedelemmel szemben a csökkenés, ha nem is 50%-os (pénzértékben kifejezve), de a 40 százalékot feltétlenül eléri. Ha az 1931. évi nemzeti jövedelmet teljesen Fellner metódusa szerint számítottam volna ki, úgy a kézműiparnál 700 millió helyett csak kb. 300 milliót lehetett volna számításba venni és a kereskedelemnél is csak kb. 250 milliót, úgy, hogy ilyenformán a nemzeti jövedelem Fellner Frigyes módszerének korrekciója nélkül kb. 450 millió

⁶ Szigeti Gyula: Az 1931. évi szántóföldi termelés értéke. Magyar Statisztikai Szemle, 1932 május, 358 oldal.

⁷ A bánya- és kohótermelés országos eredményekben 1929—1931-ig. Magyar Statisztikai Évkönyv, 1931. 107 oldal, ahol olvasható, hogy a barnaszénttermelést kivéve, a bánya- és kohótermelés az 1929. évi nivó $\frac{1}{3}$ -át alig éri el. Fellner 120 millióra vette a bánya- és kohótermelés értékét.

⁸ Magyar Statisztika Évkönyv, 1931, 109 oldalán közölt adatok felhasználásával.

⁹ Hegedüs Márton részletesen megindokolt adata.

¹⁰ A pénzügyminisztérium által kiadott adóstatisztika II. füzetének 108. oldalán foglalt 1931. évi adatok felhasználásával.

¹¹ Magyarország vasutai az 1930—31. évben. Magyar Statisztikai Szemle, 1932 február, 135 oldal.

¹² Szekeres Endre: Földbirtokszanalás, Debrecen, 1933. 71 oldal.

pengővel kevesebbet tenne ki az általam számított összegnél, vagyis 2.550 millió pengőt, tehát megfelelné a *Szigeti Gyula* tanulmányában közölt adatnak.

A magyar nemzeti jövedelem fentebb jelzett csökkenésének oka elsősorban is a magyar mezőgazdaság termelvényeinek áresése, amellyel párhuzamosan járt a szőlő- és bortermelés, konyhakertészet, erdészet stb. produktumainak árcsökkenése is. Hogy mennyire reális pl. az őstermelésnek általam felvett 1.000 milliós hozzájárulása a nemzeti jövedelem kialakításához, azt mi sem igazolja jobban, mint az az egyetlen adat, hogy míg Fellner Frigyes szerint a magyarországi szántóföldi termelés értéke 1928-ban még több, mint 2.200 millió pengő volt,¹³ addig ez a termelési érték 1931-ben egymilliárdot alig meghaladó összegre csökkent le,¹⁴ holott az értékkszámításnál a szalma, szár és kóro értéke is figyelembe vétetett, bár viszont igaz, hogy a rétek szénatermése, az erdők hozadéka stb. ebben az összegben benn nem foglaltatik. Ha az elhasznált vetőmagot, az alomszalma értékét és az igavonó állatok takarmányozására szükséges takarmány értékét figyelembe vesszük, úgy az 1.000 millió pengős adat semmi esetre sem tűnhetik fel pesszimisztikusnak. A gyárpar bruttó termelési értéke 1931-ben 2.050 milliót alig meghaladó összegre csökkent az 1926—28. évi átlag 2600 millió pengőről.¹⁵

Hogyha az 1931. év adatait vizsgálódás tárgyává tesszük, úgy mindenekelőtt feltűnik, hogy *az őstermelés a tiszta nemzeti jövedelemnek csak egyharmadát szolgáltatja*, ami önmagában elegendő bizonyíték az áralakulás egészségtelen voltára. Meg kell ugyanis gondolnunk azt, hogy *az őstermelés szolgáltatja a nagyipar nyersanyagát, az őstermelés által termelt élelmiszereket fogyasztják a gyárpari és kézműipari munkások és az ország egész lakossága és a külföldről behozott nyersanyagokat is az agrártermékek exportjával fizetjük meg*. Az agrárlakosság által piacra hozott érték, amelyet a német „Verkaufserlös“ szóval fejez ki, maximálisan a termelés kétharmadára tehető csak — amint azt szakemberek már több ízben kimutatták — s ez, a bányá- és kohótermelés produktumaival együtt kb. 760—800 millió pengő értékű nyersanyag az, amelyből végeredményben a 3 milliárdos, vagyis közel négyszeres-kora nemzeti jövedelem kialakul. Nem lehet egészségesnek tartani azt az állapotot, amikor az ország lakosságának közismerten több mint felét, mintegy 56%-át kitevő agrárnépesség a nemzeti jövedelemnek csak egyharmadát produkálja. Naturálgazdasági fogalmakban gondolkodva viszont egyenesen lehetetlennek kell tartanunk, hogy reális értékelés mellett

¹³ Fellner Frigyes 2. alatt idézett művének 22. oldala.

¹⁴ Lásd 6. alatt.

¹⁵ Lásd 8. alatt.

csak a nemzeti jövedelemnek egyharmadát produkálja az a termelési ág, amely bel- és külföldi nyersanyaggal és élelemmel látja el közvetlenül vagy közvetve az országnak egész lakosságát.

Hogyha feltesszük azt a kérdést, vajjon mennyiségben ugyanolyan mértékben csökkent-e a nemzeti termelés eredménye, mint pénzben kifejezve 1926—28. óta, úgy erre a kérdésre határozott nemmel kell felelnünk. Nagy szerencse a szerencsétlenségben, hogy a nemzeti jövedelemnek végső fokon természetes alapját képező östermelés termelésének eredménye mennyiségben eddig még alig csökkent, míg ugyanezt már nem lehet a nagyipari termelésről elmondani, amelynél a mennyiségi csökkenés kb. 25—30%-os volt 1931-ben az 1927-es állapottal szemben. A nemzeti termelés mennyiségének csökkenése már feltétlenül veszedelmes jelenségnek minősítendő. Nem a nemzeti jövedelem pénzben kifejezett számszerű összegének csökkenésében rejlik a veszedelem, hanem abban, hogy *eltolódik az arány, amellyel az egyes termelési ágak a nemzeti jövedelem kialakításában résztvesznek és az áralakulás változása, vagy konkrétebben kifejezve az egyoldalú ársüllyedések és áreltolódások folytán a nemzeti jövedelem eloszlásában is olyan mélyreható változások állanak elő (a javak és szolgáltatások kicserélési aránya megváltozik), amelyek a termelési ágak régebbi egyensúlyát megbontják és ennél fogva súlyos bajokat idéznek elő a közgazdaságban, magángazdasági és állampénzügyi téren egyaránt.* Ezek a folyamatok végeredményben a termelés mennyiségének nagyarányú kényszerű csökkentésére és ezzel a nemzeti jövedelem naturálgazdasági mennyiségének, vagyis a Nationalproduktinak, tehát a tényleg termelt jószágok mennyiségének is csökkentésére vezethetnek, aminek viszont a nép megélhetési bázisának szűkülése és az általános elnyomorodás lehet csak a szükségképpen következő következménye.

Természetes dolog, hogy az a körülmény, hogy valamely termelési vagy foglalkozási ág a nemzeti jövedelemnek ennyi meg ennyi százalékát szolgáltatja, még korántsem enged arra következtetni, hogy az illető termelési ágban működő egyének összessége ugyanilyen arányban részesedik a nemzeti jövedelemből. A nemzeti jövedelem és annak szolgáltatása ugyanis nemzetgazdasági, vagy még inkább *naturálgazdasági*, míg az egyéni jövedelem *magángazdasági* fogalom.

Nem lesz talán érdektelen vizsgálat tárgyává tenni, hogy mindazok, akik a nemzeti jövedelem kialakításában közvetlenül vesznek részt, a nemzeti jövedelemnek milyen hányadát kénytelenek átengedni azoknak, akik a termelésben és a javak átalakításában, szállításában, valamint közvetítésében nem vesznek részt, ellenben mint a jövedelemeloszlásnak alanyai szerepelnek, vagyis mennyi az a nettó jövedelem, amely a köz-

terhek (vagyis a közjogi járadék), a földjáradék, a házjáradék, tőkekamat, biztosítási díjak és egyéb, az árjövedelemből fedezendő költségek vagy terhek kifizetése után visszamarad.

A nemzeti jövedelemnek ilyen terhei 1931-ben a következők voltak:

	millió pengő
1. A különböző közületek és azok üzemének igénye ¹⁶ kb.	2050
2. A különféle biztosítási díjak és járulékok ¹⁷ kb.	200
3. A házjáradék (tisztán, adó és kamat nélkül) ¹⁸ kb. . . .	125
4. A hitelintézetek és magánhitelvezők igénye különféle cimeken (brutto) ¹⁹ kb.	450
5. A szabadfoglalkozásuak jövedelme ²⁰ kb.	75
6. Veszteségek magán- és kényszeregyességeknél és csődöknél, ugyszintén likvidációknál ²¹ kb.	100
Összes teher kb.	3.000

Ezek szerint a nemzeti jövedelmet szolgáltatóknak többé-kevésbé improduktív terhei semmivel sem tennének ki kevesebbet, mint az egész nemzeti jövedelem. A dolog azonban még sem áll egészen így, mert hiszen ezekben a terhekben számos ugynevezett visszatérő, forgó érték foglaltatik. Így pl. a szabadfoglalkozásuak eltartásához az állami tisztviselők és háztulajdonosok, ugyszintén banktisztviselők stb. is hozzájárulnak, a hitelintézetek és biztosítók is fizetnek adót, az állam viszont fizet kamatot és biztosítási díjat, továbbá a szállítást jobbára állami üzemek bonyolítván le, aállítás címén az állami üzemek is hozzájárulnak kb. 170 millióval a nemzeti jövedelem szaporításához stb. Ha ezeket a kétszeresen számított értékeket bőséges becsléssel 50%-ra tesszük, úgy még mindig *másfél milliárd az a teher, amely 1931-ben a nemzeti jövedelmet szolgáltatókra közteher vagy egyéb címen nehezedett,*

¹⁶ Az 1931. évi Statisztikai Évkönyv 343 oldalán foglaltak szerint az 1930—31. költségvetési évben az állami közigazgatásnak és az állami üzemeknek összes kiadásai 1628.—millióra rugtak. Az 1931—32. költségvetési év összes kiadásai a P. H. aug. 11. száma (3. oldal) szerint összesen kereken 1340 millió pengőt tettek ki. Eszerint az 1931. naptári év összes állami kiadásai kb. kereken 1500 millió pengőre voltak tehetők. A törvényhatósági és megyei városok háztartása, önálló vagyonekezelésű intézményei és alapjai pedig az 1931. évi Statisztikai Évkönyv 304. oldalán foglalt adatok szerint a vármegyék közigazgatási kiadásaival együtt kereken 500 milliót vettek igénybe s ehhez jön a községeknek legalább 80 millió pengős kiadása (e tekintetben l. Fellner idézett művének 93. oldalát), úgy, hogy a 2050 millió pengő inkább kevés, mint sok.

¹⁷ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1931, 224—225. oldal és a Magyar-ság 1933 március hó 12-i számában Kovrig Béla „117 millió a termelés szociális terhe” című cikke.

¹⁸ Adóstatistika, II. füzet 88 oldalán közölt adatok felhasználásával.

¹⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1931, 217 oldal.

²⁰ Dr. Sulyok Endre: A mezőgazdaság adóterhe, Budapest, 26 old.

²¹ Az OHE-től beszerzett magánértesülés alapján.

vagyis a nemzeti jövedelemnek 50%-a, tehát fele és itten még nem is vettük figyelembe a bérbeadott földek jövedelmeként élvezett tiszta földjáradékot, mert ennek nagyságát az adatok hiányossága miatt nem tudtuk megállapítani.

Hogyha feltesszük, hogy a fentebb említett jövedelmi jogcímek alapján, amelyek mint a termelés tehertételei jelentkeznek egy vagy más oknál fogva, Magyarország 1931. évi kereken 8,700.000 főnyi lakosságából 1,700.000 ember él, ami erősen meg is közelíti a tényleges helyzetet, úgy a nemzeti jövedelmet szolgáltató fennmaradó 7 millió emberre — amely számból csaknem 5 millió az agrárlakosságra esik — nem jut több a nemzeti jövedelemből, mint évi 1500 millió pengő, vagyis egy főre nem lehet a termelő rétegeknél többet számítani, mint kereken évi 215 pengő jövedelmet, ami *havi 18 pengőnek, vagyis napi 60 fillér értéknek felel meg.* Ennek az adatnak komorságát nem lehet lényegesen enyhíteni azzal sem, ha azt veti közbe valaki, hogy a számítás túl pesszimisztikus, mert nyilvánvaló, hogy még havi 20 vagy 25 pengő is kevés lenne fejenkénti létminimumnak, amikor egy öttagú munkáscsalád létminimuma nem 5×25 , hanem 5×50 , vagyis havi 250 pengő körül van. Le kell azonban itten szögeznünk azt, hogy a nemzeti jövedelemnek teljesen egyenlő elosztása mellett — ami fizikai lehetetlenség s még egy szocialisztikus államberendezkedés mellett sem lenne megvalósítható — sem esnék sokkal több egy személyre, mint évi 340 pengő; vagyis havi 30 és napi 1 pengőnél kisebb összeg. *Mindezekből kitűnik, hogy a nemzeti jövedelem, mint kielégítési alap a nemzet megélhetésének biztosításához — még az 1931. évi árszínvonal figyelembevételével is — meglehetősen szűk, úgy, hogy itten tultermelésről csak forgalomgazdasági, de nem általános emberi vagy naturálgazdasági értelemben lehet beszélni.*

Ha vizsgálat tárgyává tesszük valamely termelési ágak, illetőleg valamely foglalkozási kategóriának tiszta jövedelmét, úgy a termelési ágak nettó jövedelmét nem vehetjük egyenlőnek azzal az összeggel, amellyel a nemzeti jövedelem szaporításához hozzájárultak. Ezt csak akkor tehetnők meg, hogy ha az adóteher és a kamattéher teljesen arányosan oszlanék meg az egyes termelési ágak és foglalkozási kategóriák között s minden termelési ág vagy foglalkozási kategória ugyanannyit kapna egy vagy más címen az államtól vagy más közülettől, mint amennyit közteherben elfizetett. Erről azonban — mint tudjuk — szó sem lehet és a nettó jövedelem kialakulására sokszor döntő kamattéher sem nehezedik egyenlő súllyal az egyes termelési ágakra, illetve foglalkozási kategóriákra.

Hogy a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás és a nemzeti jövedelemből való tényleges részesedés mennyire nem fedik egymást, azt a legnagyobb termelési ágak, a mezőgazdaságnak példáján fogom beigazolni. Amint láttuk, a magyar

őstermelés kb. 1 milliárd pengővel járult hozzá 1931-ben a nemzeti jövedelemhez. Ebből az egy milliárdból kb. kétharmad rész, vagyis 660 millió pengő lehetett az ugynevezett Verkaufserlös, vagyis egyévi bruttó készpénzbevétele, míg kb. egyharmadrészt,²² 340 millió P értékű élelmiszert, az agrárnépesség maga fogyasztott el. Ezt a 660 millió pengőt a következő költségtelek terhelték: Az 1931 végére már 2100—2200 millió pengőre felfzaporodott tartozás kamatai címén kereken 170 millió pengő.²³ Az állam és egyéb közületek 1931. évi bevételei az üzemek bevételei nélkül kereken 1.050 milliót tettek ki.²⁴ Ha feltesszük, hogy az agrárlakosság ugyanolyan mértékben adózik, mint a lakosság többi része, vagyis reá ugyanannyi közteher esik fejenként, úgy a kb. 4.900.000 főnyi agrárnépességre az adóstatisztika által 1931-re kimutatott fejenként 120.5 pengő közteher révén 1931-ben kereken 590 millió pengő közteher esett. De ha csak 100 pengőt is számítunk fejenként, akkor is 490 millió pengő az agrárnépesség évi közterhe. Ha ehhez az összeghez hozzáadjuk a kamat címén fizetett 170 millió pengőt, úgy az így kapott 660 millió pengő megfelel annak az összegnek, amelyet az agrárlakosság összesen készpénzben bevesz. Igaz ugyan, hogy a közterheknek egy része nem közvetlen s a közvetlen adóterhet kb. 200—220 millió pengőre lehet tenni,²⁵ de ez csak kismértékben enyhíti a helyzet súlyosságát, hogyha figyelembe vesszük, hogy a mezőgazdasági üzemek fenntartására minimálisan évi 300 millió pengőt kellene fordítani,²⁶ mert hiszen ebből kitűnik, hogy az agrárlakosság saját iparcikkszükségletének kielégítésére akkor sem fordíthatna egy fillért sem, hogyha csak közvetlen adóterhet (földadó és pótlékai stb.) kellene viselnie. Arról persze hallgat minden statisztika, hogy voltaképpen hány millió pengőre lenne az agrárlakosságnak szüksége, hogy ne legyen kénytelen lyukas csizmában és szakadt ködmönben járni és hogy fusson némi kulturszükségletek kielégítésére, fűszerárak, cukor, só stb. vásárlására, szóval személyes szükségleteinek kielégítésére is.

A mezőgazdaság nettó jövedelme éppen ezért legfeljebb az, amit saját termeléséből táplálkozásra fordít. Ennek az élelmiszermennyiségnek termelői ára kb. 340 millió pengő le-

²² Juhos Lajos gazd. akad. tanár és Károly Rezső min. tan. szerint.

²³ Konkoly-Thege Gyula: A magyar föld jelzálogos terhei az 1931. év végén. Budapest, 1932. Hornyánszky. 34 oldal.

²⁴ Adóstatisztika. II. füzet, 12 oldal.

²⁵ Sulyok Endre: A mezőgazdaság adóterhe. Budapest, Eggenberger, 15 és 29 oldalon közölt adatok felhasználásával.

²⁶ Mezőgazdaságunk válsága számokban. Budapest, 1930, Pátria. 218 oldal.

het, városi, fogyasztói ára természetesen lényegesen több. A mezőgazdaság piaci szempontból deficités üzem, mert az agrárlakosság a mai termény- és állatárak mellett *adót és kamatot fizetni és iparcikket vásárolni a mezőgazdasági üzem és saját szükségletei számára bebizonyítottan képtelen volt 1931-ben és ma még kevésbé képes.*

Ennek a tagadhatatlan ténynek szomorú következménye az az állampénzügyi, hitelügyi, termelési és fogyasztási válság, amelynek súlyát hovatovább minden magyar ember érzi. Ez a magyarázata az agrárnépesség sok-sok millió pengőre rugó adóhátralékának, kamathátralékainak és fogyasztóképesége óriási visszaesésének. Annak a ténynek, hogy közel 5 millió ember nem képes rendesen adót és kamatot fizetni és nem tud jóformán semmit sem vásárolni, következményei a leg-súlyosabbak. Ha a gazda nem tud vásárolni, leállanak a gyárak s ha nő az ipari munkanélküliség, úgy csökken a városi lakosság élelmiszerfogyasztása s tovább csökken az agrártermékek ára, minek következtében a gazda kénytelen kótyavetyére bocsátani mindent, hogy csak legsürgősebb fizetési kötelezettségeinek eleget tehessen s ne kelljen teljesen mezetenül járnia. Ez egy rettenetes circulus vitiosus, mert az ipari termelés további korlátozására s a mezőgazdaság termelési eredményének csökkenésére, vagyis a magyar nép megélhetési alapjának további szűkülésére fog vezetni. Még elképzelni is szörnyű, milyen életnivóra kényszerítették a magyar nép, ha az ipari termelés csökkenése az eddigi ütemben folytatódik s hogyha a fizikai leromlás és a munkaeszközök hiánya miatt a magyar mezőgazdasági termelés mennyisége is ugyanolyan mértékben fog csökkenni, mint a nagyipari termelésé! Aki figyelemmel kíséri a nyersvastermelés, a szesztermelés, a sör- és cukorgyártás stb. adatait és a fogyasztási statisztikát, annak meg kell döbbennie, mennyire szűkül szinte hétről-hétre a nemzet megélhetési bázisa.

Ujából összefoglalva: a mai jövedelemeloszlásnak — amelynek legfőbb jellemvonása az agrárlakosság hátrányos helyzete — következményei a következők:

1. Az adók egy része behajthatatlan, vagy csak az adófizetők exisztenciájának tönkretétele, tehát vagyonlikvidáció révén hajtható be.
2. A kamatok fizetése az agrárlakosság részéről, legalább is mai magasságukban, gazdasági lehetetlenség.
3. Az agrárlakosság életnivója állandóan hanyatlik, saját élelmiszerfogyasztása is csökken, ami növeli az élelmiszerkinálatot és további árrombolásra vezet, iparcikkfogyasztása pedig jóformán nullára redukálódik.
4. A mezőgazdasági termelés nivójának előbb-utóbb szükségképpen csökkennie kell mennyiségben és minőségben is.
5. Az ipari termelés eddigi méreteiben sem tartható fenn, aminek súlyos szociális kihatásai van-

nak. 6. A mezőgazdasági s ipari termelés csökkenése általános elnyomorodásra vezet, mert a szétosztható jószágkészletek mennyisége, vagyis a naturálgazdasági értelemben vett nemzeti jövedelem is csökken. 7. A termelés, fogyasztás és forgalom csökkenésével együtt jár az állam adóbevételeinek további csökkenése.

A fentiekben iparkodtam a lehetőség határain belül tények regisztrálására és következtetések levonására szorítkozni. Annak taglalása, hogy miként és milyen eszközökkel kellene gondoskodni arról, hogy a magyar nemzeti jövedelem eloszlásában olyan változások álljanak be, amelyek biztosítanák a termelés eddigi nivójának fennmaradását, sőt a termelés és ezzel a nemzeti jövedelem fokozását is, már nem tartozik a jelen tanulmány keretébe.

Nagykálnai Levatic László.

Közlemények.

A magán-betegségbiztosítás.

Mi sem bizonyítja jobban a biztosítás eszméjének elevenen lüktető erejét, mint az a sok új ág, mely régi törzsén időnként keletkezik. Bizonyos, hogy nem mindegyik hoz gyümölcsöt, sok csenevész marad, de némelyik erőteljes fejlődésnek indul. Ilyen meglepően gyors kialakulást tapasztalhattunk az utóbbi években. Németországban a magán-betegségbiztosítás terén. Aránylag rövid idő, kb. másfél évtized alatt, 3.5 milliónál több biztosított felet tudott szerezni, kiknek évente 120 millió R.M. körüli összeget fizet ki kártérítésképpen. Pedig biztosított felei sorába már eleve nem vehette számításba azt a nagy tömeget, melynek betegségbiztosítási szükségletét a társadalmi biztosítás látja el. Igaz viszont, hogy a háborút követő gazdasági viszonyok számos olyan családban tették kívánatossá az orvosi és gyógyászati költségeknek biztosítási alapon való elintézését, mely régebben kedvező anyagi helyzete folytán nem szorult erre rá, hanem keresetéből vagy tartaléktőkéjéből képes volt ezen szükségletének fedezésére.

A magán-betegségbiztosítás feltételeiben, szolgáltatásaiban, eljárásaiban sokat tanult idősebb testvérétől, a társadalmi betegségbiztosítástól, de azért sok lényeges jegyben különbözik is tőle. Ilyen fontosabb eltérések: a magán-betegségbiztosítás önkéntes belépésen, illetve ilyen tagok szerzésén alapul, a társadalmi betegségbiztosítás kötelező. Emennek szolgáltatásai jórészt a betegség elhárítását célozzák (orvos, gyógyszer, kezelés stb.), míg amaz a betegségek okozta költségeket téríti meg. Az egyik inkább jóléti gondoskodás, a másik inkább biztosításjellegű. Az orvosválasztás kötött, illetve szabad voltán kívül még több egyéb eltérés is van közöttük, így magát a betegség fogalmát különféleképp értelmezi a két intézmény, valamint a judikatura is, aszerint, amint a peres ügy melyik intézmény kerebébe esik.

Mit nyújt a magán-betegségbiztosítás? Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a betegségek folytán fellépő költségeket pótolja. Ilyenek:

1. Az orvos díjazása. Az újabb gyakorlat szerint a biztosító a megállapított orvosi díjszabás alapján járó maximális díjnak 72 százalékát téríti meg. Az orvost a fél — miként említettük — szabadon választhatja a Németországban elismert orvosok sorából.

2. A gyógyszer. A vény bemutatása alapján kerül kifizetésre: itt maximálás nincsen.

3. Gyógyeszközök (szemüveg, sérvkötő stb.) Ezek költségeit csak a legegyszerűbb minőségben téríti meg.

4. Korlátolt mértékben fizeti a biztosítás a fogkezelés és a fogpótlás költségeit.

5. Ugyancsak korlátolt mértékben vállalja az operációk, valamint a kórházban való kezelés költségeit.

6. Ezeken, a betegségből közvetlenül eredő, költségeken kívül kifizetésre kerülhet:

- a) szülési segély,
- b) napibér (csak teljes munkaképtelenség esetén),
- c) temetkezési segély.

7. Különösen indokolt esetekben speciális gyógyeljárások (diathermia, szanatóriumi, fürdőhelyi kúrák, stb.) költségeit is viselheti a biztosító.

A felsorolásból kitűnik, hogy a magán-betegségbiztosítás igen sokfélét nyújt, s bár néha a tényleg felmerült költségeknek bizonyos hányadát téríti csak meg, azért mégis igen áldásos működést fejt ki.

Mekkora az ellenszolgáltatás, melyet a biztosító mindezekért feleltől megkíván? A különböző társaságok beszedte díjaknak csak az a közös vonásuk, hogy havonként esedékesek, egyébként a tarifálás ismérvei nem egységesek. Van ugyan a díjszámításnak többféle elméleti megalapozása is (l. pl. erre vonatkozólag az 1929. évi stockholmi biztosítástudományi kongresszus iratait: F. csoport), mely hol az élet-, hol a nyugdíjbiztosítás mintájára építi fel rendszerét. Azonban még igen sok idő fog elmúlni, amíg ezeket a megfontolásokat a gyakorlat felhasználja. Elsősorban hiányzik az alapvető, — a halandósági és rokkantsági táblázatok mintájára készült — betegségi, illetve megbetegedési táblázat. Az ilyen táblázat az előbb említetteknel jóval több felosztási szempontot tartalmaz, s így statisztikai összeállítása bonyolultabb és költségesebb amazokénál. (Kurth a Bl. f. Vers. math. II. 5. számában 9×17 alapfogalom kombinációjából szerkeszti meg a felmerülő valószínűségeket, evvel szemben az élet- és nyugdíjtáblázatoknál 10—20 alapfogalomra van csak szükség. Balzer szerint 100.000 fél betegségbiztosítás statisztikája adatainak feldolgozása havonta kb. 1500 RM.-ba kerül.) Viszont a magán-betegségbiztosításnak, hogy kellően el tudjon terjedni, sokféle szolgáltatásokat is kell nyújtania, de egyszerűen kezelhetőnek is kell lennie; ennél fogva nem bír el nagyon részletesen tagolt díjszabásokat. Mindezt a gyakorlatban — egyelőre legalább — csak igen kevés tételt tartalmazó tarifákat használnak. Némely intézet a díjakat még a nemek szerint sem különbözteti meg, tehát a nőekkel ugyanazt a díjat fizetteti meg, mint a férfiakkal, noha tapasztalat szerint a nőnek átlagban csaknem kétszer akkora a díjszükséglete, mint a férfinak. Tájékoztatásul közöljük két társaság díjszabását.

A. társaság: Egyes személy havi 7 M.; férj, feleségével és egy gyermekkel 14 M.; egy egész család 15 M.

B. társaság korcsoportok szerint tagozza a díjszabást: Ha a biztosított fél kora:

0—7 8—15 16—30 31—45 46—55 56—60 61—65 év,
ugy a havi díj:

2.— 3.— 5.— 6. 7.— 8.— 9.— M.

Mindkét díjszabás a kockázatok igazságos felosztásának szempontjából bizonyos kritikával illethető. Az elsőnél (A. társaságnál) a díjak tagolása túlságosan csekély, a másiknál a kockázatnak a korral való emelkedése nincsen eléggé tekintetbe véve.

A károk gyakorisága természetesen társaságok szerint változó; a tapasztalat azt mutatja, hogy nagyjában minden félre minden évben egy kárbejelentés esik.

A magán-betegségbiztosításnak leggyöngébb pontja a szubjektív kockázat, melynek kiküszöbölésére a társaságok sokféle eljárást próbáltak ki. A kár beállta (a betegség fellépése, illetve gyógykezelése) némi, és nem is jelentéktelen, módon a biztosított fél önkényétől is függ; sok könnyű indiszpozíció, muló rosszullét, apró sérülés jut az orvos elé, csak azért, mert gyógykezelése nem kerül külön költségbe. A kórházban való tartózkodás tartamát, fogak pótlásának szükségét másképp ítéli meg a beteg, aszerint, amint neki kell ezeket fizetnie, vagy pedig a biztosítósársaságnak. Nem is beszélnek olyan félről, amelyik csakis azért köti meg a biztosítást, hogy régi baját ingyen megopcráltassa, vagy más rosszhiszemű módon spekulál a biztosító szolgáltatásaira. Ilyen szubjektív kockázat fennforgása nem teszi ugyan lehetetlenné a biztosítást, amint ezt pl. a baleset- és szavatossági ágazatoknál, de még a tűz- és élet-biztosításoknál is tapasztaljuk, ahol a kockázatnak e része ugyancsak nem hanyagolható el, csak különösebb óvintézkedések megtételére serkent. A szubjektív kockázat csökkentésére a magán-betegségbiztosításban némely társaság az évi nyereségben részelteti azt a felét, amelyik az üzleti év folyamán kárt nem jelentett; más társaság ily esetben a díjnak bizonyos részét (30—80%-át) adja vissza. Ide tartozik az is, hogy elvileg csakis teljesen egészséges emberek fogadhatók el; minthogy e tekintetben a felek kijelentései nem teljesen mérvadók, várakozási időt állapítottak meg, amely társaságonként 6 hét és 3 hónap között változik olyformán, hogy a kárfizetés nem kötelező, ha a betegség ebben az időközben lép fel. Némely szolgáltatás részére ez a karencia-idő még hosszabb is, így pl. operációt és fogkezelést illetőleg 6 hónap, szülési és temetkezési segélyeknél 9—12 hónap. A régi betegségek okozta károsodások kiküszöbölésére az ajánlatban a félnek esetleges előzetes megbetegedéséről kell számot adnia, ugyszintén esetleges testi anomáliákról is — ugyancsak a társaságok csak az objektív tényeket fogadhatják el döntőknek, nem pedig a felek szubjektív érzéseit. Eszerint a biztosítandó fél ama kijelentése, hogy a biztosítás megkötése idején teljesen egészségesnek érzi magát, — ami természetesen szintén szükséges. — ez a kijelentés nem eléggé megbízható a társaság szempontjából. Minthogy a fél előzetes beteg volta-
nak eldöntése sok kellemetlen surlódásra adhat alkalmat, volt oly társaság, mely visszakelteztett biztosítást (Rückwärtsversicherung) vezetett be. E módozatnál a társaság nem kifogásolhatja az oly betegségekből eredő kifizetések teljesítését, mely betegségek már a biztosítás megkötésekor megvoltak, noha a fél nem tudott róluk, ha a fél a visszakeltezési biztosítás díjait megfizeti. (A díj egyes személyeknél 0.75—1.00 M., egész családnál 2.00—3.00 M.) Ilyen visszakeltezés más biztosítási ágazatnál (élet, szállítmányozás, szavatosság) is előfordul.

Közfelfekvő gondolat az előzetes orvosi vizsgálat bevezetése, amint ez pl. az életbiztosításban szokásos. Ennek ellene szól egyrészt az, hogy ily vizsgálat költséges, az aránylag alacsony betegségbiztosítási díjak nem bírnák ki, másrészt ily módon is még csak az objektív kockázatot lehetne bizonyos mértékben kiküszöbölni. Még a legalaposabb orvosi vizsgálat sem képes eldönteni, nem hajlamos-e a fél arra, hogy jelentéktelen gyengélkedés esetén is kezeltesse magát, nem fordul-e betegségében oly orvoshoz, aki szívesen terheli meg sok vizsgálattal, drága gyógyszerekkel a biztosító mérlegét. Nem hiába mondják, hogy a betegségbiztosító pénzszekevényének kulcsa az orvosok kezében van.

A szubjektív kockázat ellen való védekezésnek másik módja a szerződés tartamának korlátozásában áll. Németországban a biztosítás tartama, a biztosítók felügyeleti hivatalának jóváhagyása értelmében, *egy* év, melynek leteltével mindkét szerződő félnek jogában áll annak felmondása. Ezzel szemben a svájci felügyeleti hatóság álláspontja értelmében ily biztosítás *öt* évnél rövidebb időre nem köthető. A svájci álláspont a biztosító részére az üzlet stabilitása szempontjából kedvezőbb ugyan, viszont nagyobb kockázat, tehát nagyobb — esetleg a korral növekvő — díjat követelne meg, ami megint az üzlet megszerzését nehezítené, kezelését bonyolultabbá tenné.

Ebben a gondolatsorban említendő meg a bagatellkárok kérdése, amely itt is, csak úgy, mint a tüzbiztosításnál, nem lekicsinyelendő veszteségek forrása. Egyik, hivatalnoki körökben dolgozó betegségbiztosító társaság közli, hogy 261.731 kárigényből 49.641 darab 5 M.-nál kisebb volt, 53.217 darab 5 és 10 M. között levő kártérítésre vonatkozott; eszerint az igényeknek közel 40%-a bagatellkárnak (10 M.-nál nem nagyobb) minősíthető. Ilyenek kiküszöbölésére az egyik biztosító mindazon feleinek, akik a biztosítási év alatt kárt nem jelentettek, mint már említettük, díjaik jelentékeny (80%-ig terjedő) visszatérítését, illetve a következő évi díjba való betudását, iktatta be feltételei közé. Ez az intézkedés, melyet utóbb más intézetek is követtek, ennél a társaságnál magánál az 1925. és 1926. években 80%-os térítés mellett 32, illetve 426 ezer R.M.-ot tett ki, az 1927. és 1928. években 50%-nál 852.000, illetve 1,321.000 M.-t, az 1929. és 1930. években 33 $\frac{1}{3}$ % mellett 2,320.000, illetve 2,338.000 M.-t tett ki.

Más intézetek *egy* havi díjat hoznak levonásba a kártérítésből, ha ez az évi díjnál nagyobb, ismét mások az önrészesedéssel (franchise) igyekeznek csökkenteni a szubjektív kockázatot.

A német magán-betegségbiztosító társaságok, néhány kisebb egylettől eltekintve, két nagyobb szövetségben egyesültek: az egyik, amely Drezdában székel és 15 társulatot ölel fel, a „Verband der Versicherungsanstalten für selbstständige Handwerker und Gewerbetreibende Deutschlands“, amely a kézművesség és a kisiparosság köréből gyűjti tagjait, a másik Lipcsében van, s 13 társaság tartozik hozzá, a „Verband Privater Krankenversicherungsunternehmen Deutschlands“, melyek különféle foglalkozások (hivatalnokok, ügyvédek, kereskedők, orvosok) keretein belül szerzik meg feleiket. Az előbbihez 1931 elején 1.1 millió, az utóbbihoz 1.8 millió biztosított fél tartozott. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy több életbiztosító társaság is felvette a betegségi ágazatot, azonfelül egy tucatnyi kisebb egyelet is foglalkozik vele, úgy a betegség ellen magánuton biztosított személyek számát Németországban 3.5 millióra becsülhetjük.

A szövetségek céljai között normatív feltételek megszerkesztése és elfogadtatása, érdekképviselés, továbbá az intézmény törvényes szabályozása, valamint a közös propaganda szerepel. Ez utóbbira nézve megjegyezzük, hogy Németország nagyobb városaiban évenként megrendezett kiállításokon — amennyiben azok célja az egészségüggyel kapcsolatot mutat — külön pavillonokat építenek, melyekben a reklám legkülönbözőbb eszközeivel (nyomtatványok, grafikonok, plasztikus ábrázolások, mozi stb.) igyekeznek higiénikus ismereteket a nagyközönségbe bevinni és egyuttal a betegségbiztosítást is kiterjeszteni.

A drezdai Verband 1931. évi jelentéséből megtudjuk, hogy a díjbevétele 54 millió M. volt, melynek 79.77%-át a károk kifizetésére, 16.23%-át kezelési költségekre fizették ki. A szolgáltatások 44%-a orvosok díjazására, 12%-a gyógyszerekre és 9.2%-a gyógyeszközökre jutott. A lipcsei Verband erre vonatkozólag nem nyújt részletes kimutatást, viszont a magánbiztosítók felügyeleti hatósága — amely alá a betegségbiztosítás is tartozik — 1930. évi jelentéséből látjuk, hogy ezen ágazatban az összes díjbevétele az 1928., 1929. és 1930. években 127, 142, illetve 148 millió RM. volt.

A magán-betegségbiztosításnak már komoly tudományos irodalma van; a biztosítási lapok (különösen Németországban és Svájcban) elég gyakran foglalkoznak reá vonatkozó kérdésekkel, melyeknek tárgyalása még távolról sincsen kimerítve. (Legutóbb a „Die Versicherung“ adott ki terjedelmes különszámot, amely kizárólag a betegségbiztosítással kapcsolatos közleményeket tartalmazott; belőle meritettük adataink egy részét.) Van évkönyv is, amely rendszeresen összefoglalja az év üzleti és irodalmi eseményeit.

Ujabb időben Ausztriában („Krankenschutz“) és Csehszlovákiában („Elbe“) keletkezett ily magán-betegségbiztosító, mind a kettő a Phönix életbiztosító égisze alatt. Működésükről egyelőre még keveset lehet mondani.

*

Magyarországon még a háború előtt voltak kisebb egyletek, melyek a betegségbiztosítást patriárhális módon, félig-meddig jótékonyági alapon üzték. Különösen a háztartási alkalmazottak biztosításában fejtettek ki hasznos tevékenységet, melyet utóbb a társadalmi biztosítás kisajátított. Ennek folytán ezek az egyletek részben megszűntek, részben szűkebb méretek közé szorultak. A jelen viszonyok között helyénvalónak találnók, ha biztosító és különösen életbiztosító társaságaink a betegségbiztosítással is foglalkoznának. Minálunk is létezik az a középosztály, melynél leszegényedése folytán, egy-egy tartósabb betegség, egy nagyobb operáció katasztrofális a család pénzügyi egyensúlya szempontjából, amelynél az orvos elhívása csak egészen komoly esetekben történhetik. A háziiorvosi intézménynek, ennek a hajdan kitünően bevált rendszernek, megszűnése is egyik jellemző tünete a ma viszonyainak. Ugy tudjuk, hogy már történtek bizonyos lépések a magán-betegségbiztosítási ágazat felvételére, amely lépéseket csak helyeselni tudunk.* Remélhető, hogy az Orvosszövetség részéről nyilvánuló antagonizmust, melyet az orvosi honorárium kérdése idézett fel, sikerül majd idővel mindkét fél, valamint a biztosított betegek megalégedésére megszüntetni. A betegségbiztosítás gondolata még a mai gazdasági viszonyok között is kellő megszervezéssel megvalósítható, megfelelő óvatossággal hasznothajtó vállalkozás is lehet, de ezeken felül azáltal, hogy úgy az egyesek, mint a nagy közösség egészségügyét előmozdítaná, a biztosító intézmények eddigi kulturális munkálkodásának további értékes láncszeme volna.

Sós Ernő.

* Cikkünk megírása után kapta meg egyik biztosító intézetünk az engedélyt a magán-betegségbiztosítás üzésére.

Válasz „A nemzetközi vándormozgalom statisztikai felvételéről” című könyvismertetésre.

Tekintetes Szerkesztőség! Kovrig Béla urnak a *Közgazdasági Szemle* folyó évi 1—2. számában a Willcox-féle kivándorlás-statisztikai munka magyar fejezetéről közzétett bírálatára röviden a következőkben legyen szabad válaszolnom: Midőn Willcox tanár ur e fejezet megírására felkért, egyben megszabta ennek keretét és tartalmát is. A megküldött utasítás (Memorandum on Plan for a Joint Study of the Statistics of International Migration) kifejezetten a rendelkezésre bocsátott statisztikai táblázatok „interpretálását” kívánta s ezt is azzal a korlátozással, hogy „It will not go beyond the field of statistical interpretation into that of governmental policy or of causes and effects not susceptible of statistical appraisal”, majd pedig: „Each contribution should be mainly an interpretation of the figures in words”. Nyilvánvaló, hogy ez a határozott direktíva, melyhez magamat tartanom kellett és az ez által szűkre szabott tartalmi keret, melyhez még a terjedelemnek 20 oldalra való korlátozása is járt, valamint a háború utáni adatoknak 1924/26. évvel történt lezárása az okoknak, kísérőtűneteknek és következményeiknek csupán egészen rövid érintését tette lehetővé s sok mindennek elmondásában gátolt, mire a statisztikai interpretáláson túlmenő, szabadabb és tágabb keretben mozgó tanulmányban lehetett és kellett volna kiterjeszkedni. A kiadó azonban — nyilván a mű egyes részeinek arányossága szempontjából — még az ekként már szűkre szabott kéziratot is lényegesen megrövidítette; így teljesen törölte a magyar kivándorlások történetére vonatkozó egész bevezető részt, melynek során pedig a régmúlt és a modern kivándorlások jelleg- és jelentőségbeli eltérésének kifejtése során nemzetiségeink betelepődése s az elmúlt kétszáz évnek a nemzetiségi viszonyok kialakulása szempontjából oly fontos telepítései, ugyyszintén az erdélyi, horvát-szlavonországi és ausztriai vándormozgalom behatóbb megvizsgálást nyertek; kihagyta továbbá a kézirat más részét (hazai és amerikai hátér, kontinentális kivándorlóink foglalkozási megoszlása stb.) s egyéb olyan rövidítéseket és törléseket eszközölt, melyek természetesen nem válhattak a kézirat javára. Azzal pedig, hogy a kiadó a csángó és székely kivándorlás átfogóbb ismertetését törölte, ellenben meghagyta a románok kivándorlására vonatkozó rövid sorokat, — bizonyára akaratlanul — előidézte az erdélyi kivándorlás képének azt az eltorzulását, melyet a bíráló méltán kifogásolhatott.

A bíráló ur konkrét kifogásaira vonatkozólag csak annyit kívánok megjegyezni, hogy a 168/b, 175. és 176. táblák ellen tett ama kifogásai, hogy e tábláknak „becslései... a számszerűség pontosságának látszatát” keltik, nem helytállóak, mert a 168/b és 176. táblák a Központi Statisztikai Hivatalnak egyénenkénti felvételén alapuló, tehát számszerűleg teljesen pontos adatgyűjtésének eredményeit közlik s a 175. sz. táblának (már ezrekre lekerekített) adatai is csak hat évre vonatkozólag erednek (miként azt a szöveg meg is mondja) a statisztikai hivatalnak (nem becsléséből, hanem) számításaiból, a többi évek adatai azonban szintén pozitív felvétel eredményei. Lehet, hogy ezek a táblázatok bizonyos „látszatnak motiválására alkalmasak” s számaik „nemzetpolitikai szempontból aggályos beállításban csoportosíthatók”. A statisztikai adatokkal való esetleges visszaélés

lehetősége azonban nem lehet ok a való tényállást kifejező adatok elhallgatására, annál is kevésbé, mivel ez adatokat a magyar és amerikai statisztika hivatalos kiadványaiban, részben pedig a Willcoxféle mű I. kötetében is bárki könnyen megtalálja. De egyébként is a nemzetiségi adatoknak az egyéb demografiai és foglalkozási adatokkal kapcsolatos taglalása a magyar statisztikában nemcsak tradíciószerű, hanem, nézetem szerint, éppen ezeknek az adatoknak elhallgatása erősítené meg a legjobban az objektív statisztikai kutatómunka törvényeit figyelembe nem vevő ellenfeleinek álláspontját.

Végül még egy megjegyzést. Kéziratom 1927. év nyarán készült el s még ugyanazon év december havában küldte meg a kiadó változatlanul meghagyott *egész* kéziratomnak angol fordítását helyességére való átvizsgálás céljából. Munkámat ezután már csak a kész kötetben láttam meg abban a formában, amelyben az megjelent. Az eszközölt változtatásokhoz és kihagyásokhoz hozzászólni vagy ellenük felszólalni eszerint módomban nem volt.

Thirring Gusztáv.

Könyvismertetések.

Woytinsky, Wl.: Internationale Hebung der Preise.
Leipzig: Buske, 1931. VI + 163. p. Veröffentlichungen der
Frankfurter Gesellschaft für Konjunkturforschung. H. 1.

A könyv szerzője ismert statisztikus, kinek nevét *Die Welt in Zahlen* című többkötetes munkája tette híressé. Régebben foglalkozik konjunkturakutatással és különösen az u. n. hosszú hullámok megfejtésével.

Ez indította arra, hogy a mai világválságnak külön tanulmányt szenteljen, mert hiszen avval már tisztábajött a tudomány, hogy egyszerűen konjunkturaingadozásokból a mai világválságot nem lehet megmagyarázni. A magyarázatot tehát a konjunkturahullámokon kívül kell keresni a hosszabb időre szóló fejlődési irányzatban, tehát bizonyos körülmények által kiváltott trendben. Woytinsky az orvosló konjunkturakutatás hívének mondja magát és így problémabeállítása is az, hogy azért keresi a válságot felidéző hosszú hullám magyarázatát, hogy a válság terápiáját megtalálja.

Mellesleg megjegyezve, minden konjunkturaelmélet és kutatás a terápiának is szolgál, mert az okok felkutatása mindig alapja az orvoslásnak. Ennélfogva nem egészen tudományos Woytinsky álláspontja, midőn az eddigi konjunkturakutatást, mint meteorológiát és fatalisztikust lekicsinyli és helyette orvosi, vagyis a terápiára irányított kutatást követel. A kutatás mindig összefüggések keresése marad és a terápia, melyet soha senki sem kicsinyelt le, mindig csak eredmények alapján lehetséges. Woytinsky szerint a kutatás eddigi eredményei elegendők arra, hogy a terápiához foghassunk és a mai kötött gazdálkodás erre megadja az eszközöket is.

Könyvének első része a hosszú hullámok általános problémájának van szentelve. Alaposan elemzi az áralakulást, kivált a háború utáni időkre vonatkozólag és arra az eredményre jut, hogy az egyes árucsoportoknál egyenesen katasztrofális ársüllyedés nem tulajdonítható a túltermelésnek vagy a mezőgazdaság terén végbement átalakulásoknak. Általánosabb okot kell tehát véleménye szerint keresnünk, hogy az árak süllyedésében megnyilvánuló irányvonalat megmagyarázzuk. Ilyen általános oknak kínálkozik mindig elsősorban a pénzmenyiség változása. Ezért Woytinsky mindenekelőtt Cassel elméletével foglalkozik, mely tudvalevőleg azt mondja, hogy a XIX. század eleje óta lezajlott hosszú hullámok monetárius eredetre vezetnek vissza és az aranymenyiség változásával függnek össze. Mint tudjuk, Cassel szerint a viszonylagos aranymenyiség, vagyis a tényleges aranynövekmény viszonya a normális aranymenyiséghez magyarázza meg ez időközben az irányvonal megváltozását, mert 1850-ig a tényleges aranynövekmény a gazdasági élet fejlődési üteménél kisebb volt és így a tényleges aranynövekmény

mögötte maradt a normálisnak, míg 1850 után megfordult a viszony. Ebből magyarázható Cassel szerint, hogy 1850-ig a süllyedő árak, 1850-től 1910-ig pedig az emelkedő árak uralkodtak. Helyesen mutat rá arra Woytinsky, hogy Cassel magyarázata mindenekelőtt azért nem kielégítő, mert számításai az egész arany mennyiségre és nem tisztán a monetárius célokra szükséges arany mennyiségre vonatkoznak. *Kitchin* a monetárius arany mennyiséget véve alapul, végzett Cassel gondolatmenete alapján számításokat, amelyek azután sokkal nagyobb párhuzamot mutatnak az arany növekmény és az árszínvonal alakulása között. Ebből, valamint abból a körülményből, hogy az árak emelkedése valamivel az arany növekmény elébe siet, mi az arany mennyiségre fokozottan épített girális forgalomnak tulajdonítható, azt a következtetés^t vonja le, hogy tehát *nem az aranyon, hanem általában véve a bankok tevékenységén és pedig azon mulik az irányvonalnak a kérdése*, hogy a bankok mily mennyiségben bocsátanak a forgalom számára fizetési eszközöket rendelkezésre. E mennyiség bankrendszerünk alkatánál fogva természetesen kötve van az arany mennyiséghez, de mégis szabadabban mozog, mint magának az arany mennyiségnek a változása.

Miután ily módon Woytinsky monetárius oknak tulajdonítja az irányvonal változását, természetesen a válságból kivezető utat is ebben az irányban keresi. Ezért mindenekelőtt a Népszövetség aranybizottságának jelentéseit és az azokban foglalt javaslatokat veszi szemügyre. Az idevonatkozó fejtegetései már csak azért is érdekesek, mert igen jó és rövid összefoglalását adja az e jelentésekben foglaltaknak és néhány érdekes bírálati megjegyzéssel is kíséri azokat. Németországban — helytelenül — nem tulajdonítottak elég jelentőséget az aranybizottság jelentéseinek. Felfogása szerint mégis csak lényegileg az e jelentésekben foglalt javaslatok volnának alkalmasak arra, hogy a helyzetet megjavítsák, illetőleg azt a célt elérjék, melyet már könyvének címe is jelez, t. i. *az áraknak a felemelését, mégpedig nemzetközi alapon*. Miként az aranybizottság, úgy Woytinsky is tisztában van azzal, hogy egyes nemzetek magukban a monetárius oldalról nem tehetnek komoly sikerre való kilátással lépéseket a válság gyógyítása irányában, mert ez csak valutájukat ásná alá és a nemzetközi viszonylatból veszedelmet jelentene számukra. Ezért a monetárius megoldásnak elengedhetetlen feltételét látja a nemzetközi megegyezésen alapuló eljárásban. Szerinte, miként az aranybizottság szerint is, elsősorban az aranynak, mint a fizetési eszközök alapjának, sokkal intenzívebb kihasználására van szükség, mint eddig történt és ez nézete szerint veszély nélkül eszközölhető is. Teljesen visszautasítja azoknak a felfogását, akik inflációtól félnek. Olyan inflációról, milyen a háború utáni volt, az ő nézete szerint sem lehet persze szó, csupán a pénzmennyiség nemzetközi alapon való oly tudatos kiszélesítéséről, mely elegendő legyen ahhoz, hogy az árak nemzetközi emelése megtörténjék. Szerinte evvel minden osztály nyerni fog, mert a gazdasági élet meg fog indulni és ha egyszer a gazdasági élet vérkeringése megint mederbe terelődött, akkor magától fog kiemelődni a közgazdaság mai pangó állapotából. Minthogy az árszínvonal megszilárdításában, vagy pedig emelésében látja a megoldást, természetesen a leghatározottabb ellensége minden deflációnak és ennek azonnali beszüntetését követeli.

Tévednének azonban azok, akik azt hiszik, hogy Woytinsky tehát a mai árszínvonalat a mag egyenlőtlenségeiben sem kifogásolja

és tisztán és egyszerűen a pénzmennyiség növelésével akar a helyzetet segíteni. A legerősebben állást foglal mindazon tényezők ellen, amelyek az árszínvonalat, mint szakszervezetek, kartellek és védővámok, megmerevítik és az árak egymás közötti alkalmazkodásának ellene dolgoznak. Ezért a javasolt monetárius megoldással párhuzamban az autarkikus törekvések és az állami intervenciók leépítését is követeli.

Ami már most Woytinskynak a gazdasági élet hosszú hullámaina vonatkozó magyarázatát illeti, nem lehet kétségbe vonni azt, hogy a pénznek, mint a gazdasági élet egészét érintő tényezőnek, jelentős befolyása van a hosszú hullámokra is. Mindamellett már e pontban is óvatosnak kell lennünk, mert úgy Cassel, mint Kitchin, mint pedig Woytinsky idevágó bizonyítéka csak az angol árszínvonal és a pénzmennyiség változásainak összevetésén alapszik. A még oly szembeszökő párhuzam mellett is nem kétséges-e az, hogy szabad-e erre a hosszú hullámok általános elméletét felépíteni? Másrészt amilyen kétségtelen, hogy a pénzmennyiségnek igen jelentős befolyása van a gazdasági élet irányzatára, lehet-e kétségbevonni azt, hogy más tényezőknek is igen jelentős kell, hogy legyen a befolyásuk a gazdasági élet irányzatára? Hiszen lehetetlen, hogy a háború, a jövedelemeloszlás és vagyoni viszonyok gyökeres megváltozása, az országhatárok eltolódása és egyéb, a gazdasági élet egészét mélyen érő változások a trendre ne lennének befolyással. Ha pedig erre az álláspontra helyezkedünk, akkor aligha oszthatjuk Woytinsky fel fogását abban a tekintetben, hogy a mai válságot pénzszaporítással megszüntetni lehet.

H. F.

Zweig, Ferdinand: Die vier Systeme der Nationalökonomie. Berlin, Carl Heymanns. 1932. S. 147.

Dogmatörténetet óhajt nyújtani e könyv, de nem az elméletek egyszerű felsorakoztatásával, hanem úgy, hogy az egyes közgazdasági tanokat rendszerbe foglalja azon végső értékek alapján, amelyek vezérelvüket alkotják.

Annak a megállapításával kezdi, hogy az egyes doktrínák szorosán összefüggnek koruk társadalomgazdasági intézményeivel, vagyis mindig adott történelmi alapra támaszkodnak. *Aristoteles* a rabszolgamunka, *Aquinói szt. Tamás* a feudalizmus, *Ricardo* a fejlődő kapitalizmus, a mai közgazdasági írók a kartellek, trösztök, munkásszervezetek szemszögéből nézik az életet, mert ez koruk gazdasági realitása. Így az egyes rendszerek más és más előfeltételekből indulnak ki. A gazdasági életnek eszközszerű, teleologikus jellege uralkodóvá teszi benne az irányító, normatív szempontokat. Nincs tehát a szerző szerint olyan tiszta közgazdasági tudomány, amely exakt, általános érvényű eredményeket nyújtana, világnézeti állásponton kívül vizsgálná a jelenségeket. Minden közgazdasági elméletet szubjektív értéktételek hálóznak át, amelyek szabályozó elvvé lesznek benne és normatív jellegűvé teszik. Ezen a gondolaton épül fel az egész mű.

Aki közgazdasági tantörténetet ír, annak valami módon rendszereznie kell anyagát. Szerzőnk a *világnézeti* alapra épülő rendszerezést követi. Eszerint a közgazdaságtudomány négy olyan önálló rendszert mutat fel, amelyek tovább már nem kategorizálhatók, mert alapelveikben mereven eltérnek egymástól. Ezek: az univerzalizmus, nacionalizmus, liberalizmus és szocializmus.

Az *univerzalizmus* valláserkölcsei felfogáson alapszik. A társadalmat egységes szellemi egésznek, élő szervezetnek tekinti, amely a tagok szolidaritásán épül fel és tökéletesedésüket segíti elő. Alapja a rendi élet, amelyben megvan mindenkinek a kötelessége. A gazdasági élet eszközjellegét hangsúlyozza, amelyet a kereseti szellem és gazdagodás vágya helyett a szükségletek korlátozása irányít. A magántulajdon jogosságát csak megszorításokkal fogadja el. Központi problémái az igazságos ár és igazságos bér. Ellenzője a nagy államalakulatoknak, hiányzik belőle a nacionalizmus eszméje. Vallási közösséget akar, amelyben a tagok testvéri szeretetben éljenek. Főképviselei: *Aristoteles*, *Aquinói szt. Tamás*, *Müllernél* és *Spannál* nemzeti szempontokkal bővül.

A *nacionális* világszemlélet szerint a társadalom az államban testesedik meg. Az állam élő, szuverén alakulat, amely célját önmagában találja. Eszerint az egyén érdeke elenyészik a nemzetével szemben s a gazdasági tevékenység célja a nemzet politikai, kulturális és anyagi erejének a legfelsőbb fokra emelése. A fejlett nemzeti kultúra egyúttal mint gazdasági érték is jelentős, mert az anyagi javak szaporodása csak gazdag szellemi életből következhet. Gazdasági ideálja az autarkia. Főképviselei a politikában és közgazdaságtanban: *Machiavelli* és *List*, a filozófiában *Fichte* és *Hegel*.

A *liberalizmus* a társadalmat az egyének komplexumának tekinti, amit a munkamegosztás és csere tartanak össze. Alapeszméi a szabadverseny, a magántulajdon és a gazdagodás. E három elv a kapitalizmusban testesedik meg. Világnézete a materiális és utilitáris filozófiából nő ki. Eszerint annál helyesebb és erkölcsösebb egy cselekedet, minél több ember minél nagyobb boldogságát idézi elő. E felfogásban van demokratikus jellege. A nemzetközi érintkezésben is a szabadság és béke pártolója. *Hume* álláspontján áll: a szomszédok emelkedő jólétével emelkedik a miénk is. Mindenütt a harmonikus együttműködést keresi. Hisz a gazdasági élet törvényszerűségében és automatizmusában. *Smith* a forradalmi, *Bastiat* a konzervatív liberalizmust képviselik. *Ricardo*, *Malthus* pesszimisták, *Stuart Mill* a szocializmus felé hajlik.

A *szocializmus* a kikényszerített egyenlőség rendszere. Vezető eszméje a gazdasági javak egyenlő elosztása, ami a szabadversenyyel nem egyeztethető össze. A szabadverseny különben is csak csálóka látszat akkor, amikor a versenytársak különböző helyzetből indulnak. A milliomos fia egészen más kilátásokkal kezdi az életet, mint a munkásé. A magántulajdont mindenkinél a minimumra kell szállítani, mert különben a birtoktalan tömegek lassanként gazdasági rabszolgaságba süllyednek. A termelés célja nem a profit, hanem a szükségletek fedezése a legszélesebb mértékben. A liberalizmus az önzésre, a szocializmus az önzetlenségre és áldozatkészségre épít. Filozófiája a természetjogból és a materializmusból táplálkozik. etikai és kulturális célok helyett minden ember egyenlő jólétét tűzi ki. Társadalmi felfogása nem automatikus, mint a liberalizmusé, hanem mechanikus, mindent tervszerűleg akar rendezni. A racionalizmusra, az ész mindenható erejére építi elveit. Főképviselei: *Marx* és *Engels*. Az utópisztikus szocialisták már kombinálják a liberalizmussal.

Ilyen elméleti magaslatról nézve a dolgokat, megállapíthatjuk, hogy tiszta típust a valóság nem tud teremteni, mert az életben az egyes rendszerek hatnak egymásra, összefolynak s a kombinációk gazdag sora keletkezik.

Társadalmi megoszlás szerint az univerzalizmus a klérusnak s a nagybirtokos nemességnek a világnézete, amely minden gazdasági haladástól fázik, a hagyományokat ápolja. A nacionalizmus a hadseregé, bürokratáké, kisiparosságé, a fejletlen államok gazdasági felfogását jellemzi. A liberalizmus a nagykapitalisták: nagyiparosok, nagykereskedők, tőkések ideológiája; a szocializmus a gyengébb társadalmi rétegeké. Az univerzalizmus közgazdaságtana etikai, a nacionalizmusé történelmi, a liberalizmusé természettani, a szocializmusé társadalmi tudomány s így módszertanuk is ennek megfelelően változik. A problémák fontossági sorrendje is más és más az egyes rendszereknél. A liberalizmusban az ár és csere, a nacionalizmusban a kereskedelmi mérleg, az univerzalizmusban az igazságos ár és bér, a szocializmusban a jövedelemeloszlás körül csoportosul az érdeklődés. A közgazdaságtan többi problémáit (érték, pénz, kamat, bér, válság, külkereskedelem, egyensúly, népmozgalom) szintén különbözőképpen állítják be világnézetüknek megfelelő szemszögből.

Lényegében sok újat nem mond ez a könyv s mégis mindenkinek el kellene olvasnia, mielőtt állást foglal egyik vagy másik gazdasági rendszer mellett. A különböző világnézetek legádázabb harcukat vívják ma körülöttünk. Ebben a zürzavarban nagy szolgálatot tesz ez a könyv azzal, hogy tisztázza, tudatossá teszi azokat a fogalmakat, amelyekkel esetleg kuszált, szétfolyó ismereteink mellett is könnyedén dobálódzunk. Stílusa szép, tartalmi felépítése világos, átgondolt, tervszerű. Egyéni álláspontja nem teszi elfogulttá, bár a szocializmus iránti előszeretete ki-kicsillan helyenként.

Mégis van benne néhány olyan sajátság, amely arra készteti az olvasót, hogy vitába szálljon az íróval. Hibájául rójuk fel, hogy egészen homályba engedi veszni a fejlődési szempontokat. Maga mondja, hogy minden közgazdasági doktrína valamilyen történelmi realitással párosul s mégsem adja meg a történelmi háttérét. Ennek a következménye azután, hogy olyan fogalmi magaslatokig emelkedik, hogy az már nem história, hanem filozófia. További következménye e történelmi mentességnek a tulságos leegyszerűsítés és általánosítás, amelyben több lényeges különbség elmosódik. Például *Aristoteles*, vagy *Aquinói szt. Tamás* univerzalizmusát *Müllerével* és *Spannéval* még akkor sem lehet együtt emlegetni, ha vannak is közös vonásaik. A rabszolgamunkára és feudalizmusra támaszkodó rendi szervezet nem sorozható közös kategóriába azzal, amit *Spann* óhajt. Vagy például a mai kapitalizmus annyira más, mint a korábbi volt s annyira kezdi elveszteni liberális jellegét, hogy nehéz azokat egy világnézet megnyilvánulásába foglalni. Ugyiszintén a merkantilizmus nacionalizmusa is más ideákból táplálkozik, mint *Listé*. Az első az anyagi javak felhalmozásában, a másik a szunnyadó nemzeti erők felébresztésében látja a célt. E különbségre pedig nem mondhatjuk, hogy csupán más eljárási mód és más eszközök használata azonos szándéokra, hanem merő világnézetű különbségek ugyanazon politikai felfogás mellett.

Másik bírálható sajátsága a műnek az, hogy csupán teleologikus beállításban szemléli az egyes közgazdasági elméleteket. Felállítja magának azt a tételt, hogy minden közgazdasági kutatás tartalmaz normatív elemet s ebből a szemszögből vezeti végig kutatásait. Természetes, hogy a gazdasági élet csupa célirányozottság, hiszen a létfenntartási eszközök megteremtésére szolgál és így a szabályozó,

normatív elvek sora kíséri; de az elmélet más. Az elmélet kettévál: Az egyik rész azt kutatja, hogy mi van, tanulmányozza a gazdasági életet, úgy, amint a valóságban megjelenik, tehát tényítéleteket alkot. Nem lehet átsiklani a közgazdaságtannak e része felett. Vannak olyan fundamentális elvek, objektív mozzanatok, amelyek minden világnézettől függetlenül érvényre jutnak, amíg a gazdasági élet struktúrája meg nem változik, pl. a lex minimi, a szükséglettelítés törvénye, vagy a termelési költségek és az ár viszonya. Van tehát olyan közgazdasági kutatás is, amelyben nincs normatív szempont. Szerzőnk e tiszta ökonómiai rendszereket besorolja a liberalizmus kategóriájába, holott bennük a világnézet legfeljebb csak negáció formájában nyilvánul meg. Az általuk kifejezett törvényszerűségek minden világnézet mellett megállanak, amíg a kiindulási feltételek nem változnak. Az elméletnek a másik része: a közgazdasági politika, már értéktételekre támaszkodik és normatív jellegű. Itt az ember és az anyagi javak viszonya kerül megvilágításra, tehát valóban a nézőponttól és világszemlélettől függ, hogy milyen elveket és irányokat képviselnek az egyes doktrinák. *Zweig* a közgazdaságtudomány e két részét nem választja el. Könyve végén ugyan elismeri, hogy azok a vizsgálatok, amelyek a gazdálkodó egyén, a „homo oeconomicus“ tanulmányozásából erednek, érvényesek minden gazdasági rendben, de igen lenézi a közgazdaságtudománynak ezt a részét. Azt mondja, hogy bár köre kiterjedt, igazságai szegényes tartalmuak, inkább csak formaszerűek. Előtte csak az a közgazdasági kutatás számít, amely szociális vonatkozásokat ölel fel.

Az utolsó részben felteszi a szerző azt a kérdést, hogy jelennek-e haladást az egyes közgazdasági rendszerek egymással szemben? S azzal felel, hogy *nem!* Szerinte ugyanis mindenik világnézet más és más gazdasági realitást akar megragadni, nem folyamánai tehát egymásnak s így nem is lehet érték szempontjából rangsorba állítani őket. Bátran lehetne e könyvnek azt a címet adni, hogy „*Relativitás a gazdaságpolitikában*“, mert azt nagyszerűen igazolja, hogy az emberi elme nem az abszolútumokra, hanem a relativumokra van beállítva. Látjuk, hogy minden világnézet túl van a logikus gondolkodás határain, mert bizonyos hányadában irracionális elemeken, érzelmi momentumokon épül fel és ésszel nem bizonyítható szubjektív elvekre támaszkodik s mégis irányító szerepet nyerhet az egyes tudományok továbbfejlődésében.

Takaróné Gáll Beatrix.

Walker, Karl: Das Problem unserer Zeit und seine Meisterung. 1931. Rudolf Zitzmann Verlag. 226. o.

Az utóbbi időben egyre gyakrabban jelennek meg könyvek, amelyek a világválság megoldására tartalmazzak javaslatokat. Walkernek is ez a célja. Fölhívja a figyelmet *Silvio Gesell*¹ eszméire, amelyeket szerinte a közgazdaságtudomány nem volt képes megérteni, vagy elhanyagolt. Továbbá szemére veti tudományunknak, hogy a gyakorlati életet ignorálja, hogy nem tudja megállapítani bizonyos gazdasági jelenségek okait és nem tud irányokat szolgáltatni a gazdasági politikának.

Javasatai a következők: Az aranyvalutát meg kell szüntetni a *Gesell* által javasolt „szabad pénz“ (Freigeld) bevezetésével.

¹ Gesell: Die natürliche Wirtschaftsordnung durch Freiland und Freigeld.

A vámhatárokat el kell törölni. A földet „szabaddá” kell tenni az előző tulajdonosok kártalanításával.

Nem célunk részletesen bírálni ezeket a tanokat, hiszen azok a közgazdaságtudomány egész területét érintik, sőt általános gazdaságpolitikai programot is megszabnak. Erre pedig nemcsak ez az ismertetésnek szánt hely, hanem még talán *Walker* könyvének terjedelme is kevés. De meg kell állapítani, hogy mindaz, amit *Walker* a „főiskolai” tudománnyal szemben állít, tulzott. A főiskola valóban nem előfeltétele a gazdasági igazságok megismerésének, de értékes alapja. Ha *Walker* a régebbi tudósok műveit tanulmányozza, akkor láthatja, hogy már *Locke* (XVII. század) fölismerte, hogy a pénz csupán számítási egység és már *Ricardo* (1772—1823) azt állítja, hogy helyesen szabályozott papírpénz elláthatja a pénz föladatát. Természetes azonban, hogy a gyakorlati megoldásnak nehézségei vannak.

Igy *Cassel* valutastabilizációs javaslatai az *aranyalapot* csak azért tartották meg, mert az infláció után nem látta a lehetőségét, hogy a megrendült bizalom mellett papírvalutát vezessenek be. De már akkor egyetértett *Keynes*-szel abban, hogy az aranyvaluta is papírvaluta, melynek értékét az arany értéke szerint szabályozzák. Mai álláspontja ismeretes.

Diehl szerint az a kérdés, hogy szabadkereskedelem vagy vám, nem is tehető föl általánosan. A szabadkereskedelem hívei rendszeren a „komparatív költségek elméletét” hangsúlyozzák. Nincs helyünk ennek a megvitatására sem, de rá kell mutatni, hogy *Walker* a német problémák megoldását tartja szem előtt. Például a magyar viszonyok egészen mások. Különösen a mi helyzetünkben látható, hogy a szabadkereskedelem nem általános megoldás, mert szinte minden termelési ágban akadna olyan ország, amely nálunk előnyösebb áron termel. A megoldást tehát a gazdasági egységek létrehozásában kell keresni, vagy az egymást kiegészítő termelési országok érintkezésének könnyítésében.

Hogy tudományunk nem ad általános gazdaságpolitikai irányelveket, annak az az oka, hogy ilyeneket nem is kíván adni. *Heller Farkas* mutat rá, hogy minden gazdaságpolitikának előfeltétele a világnézet.² Tudományunknak éppen ezért az a törekvése, hogy elhatárolja magát a gazdasági politikától, mert nem kíván a különböző világnézetektől függőségbe jutni.

A „szabad pénz” célja *stabil* árak mellett a pénz forgalmi sebességét fokozni. A válságot azonban nem szabad csak a monetáris oldalról tekinteni. Kétségtelen, hogy a pénz csökkent forgalmi sebessége oka a depresszió tartósságának,³ de a monetáris jelenségek rendszeren csak a termelési és forgalmi jelenségek következményei.⁴ A monetáris válságelméletek egyoldalúságát ugyan enyhíti az, hogy *Walker* és *Gessel* állandó árszínvonalat is kívánnak. Az állandó árszínvonal valóban megkönnyíti a gazdasági számítást. De a gazdaság fejlődésének más feltételei is vannak. Az áraknak proporcionálisaknak kell lenniök az egyes termelési ágak feltételeivel és a jövedelmekkel. A termelési és fogyasztási viszonyok megváltozása esetén az árak stabilitása akadálya lehet a fejlődésnek és

² Heller Farkas Közgazdaságtan II. 1932. 4 l.

³ V. ö. Stucken: Theorie der Konjunkturschwankungen. Jena 1926.

⁴ V. ö. a. „Verein für Sozialpolitik” 1928. szeptember zürichi ülésének jegyzőkönyvével.

oka a válságnak. Az az eszköz, amelyet *Gesell* ajánlott, *kerésnek* látszik a válság leküzdésére, bár hatása lehet. A pénz teaurálása, a befektetések hiánya rendesen erősebb *bizalmatlansági* okokra vezethető vissza, mint amelyet egy év alatt pl. 5% értékesökkenés kockázatával teljesen ellensúlyozni lehetne. Az is kérdés, hogy nem egy évi 5%-os tőkekamatadót jelent-e *Gesell* terve, mert hiszen a bankbetétek összegét az év egész tartama alatt változatlanul hagyja. Viszont a bank, ha forgalomba hozza a pénzt, kénytelen felülbélyegezni. A gazdasági fejlődéssel a jövedelemeloszlásnak is összhangban kell lennie, amint ezt már *Sismondi* és *Malthus* is látták. *Walker* és *Gesell* a föld szabaddá tételével kívánnak erre hatni. A klasszikus földjáradék elmélettel és *Thünen* határtermelékenységi gondolatával szembetűnő itt a kapcsolat. De az a mód, hogy a földeket mind megváltják és árverésen adják bérbe, még nem biztosíték a munkajövedelmek emelésére. Sőt, ha azt tekintjük, hogy *Walker* a vámo*kat* teljes megszüntetését is kívánja, akkor éppen azt kell mondanunk, hogy Európában a tengeren túli verseny miatt a szabaddá tett föld bérlői nem lesznek képesek bért fizetni és legfőljebb önellátó primitív gazdaságok képződhetnek, de nem eladásra termelő gazdaságok. A reáljövedelmek tehát így nem emelhetők.

Hogy *Gesell* tanainak követői támadnak, annak nem az az oka, hogy tudományunk téves alapon áll, hanem a bírálat, amely az aranyvalutával és a védvámokkal szemben már általánossá vált és amely elítéli azt az *aránytalanságot*, amely egyrészt „tultermelésben”, másrészt pedig a társadalom ki nem elégítő jövedelmi viszonyaiban mutatkozik és a munkanélküliségnek is egyik oka. A birtokreform eszméjének népszerűsége is közrejátszik, ez azonban Európában már csak kevés országban időszerű.

Walker-nek szem előtt kell tartania tudományunk megítélésénél, hogy a helyes út megismerése és gyakorlati megvalósítása között nehéz és göröngyös az út.

Lipták László.

Annuaire Statistique de la Société des Nations
1931—32. Société des Nations. Service d'études économiques.
Genève, 1932. 342 p.

A Nemzetek Szövetségének közgazdasági tanulmányi szolgálata legújabb nemzetközi statisztikai Évkönyvében a demográfiai, gazdasági, pénzügyi és társadalmi viszonyokat megvilágító gazdag anyagot ölel fel. E kötet, a korábbi hasonló kiadványokhoz képest, jelentékeny fejlődést mutat. Az Évkönyv beosztása nem változott, de tartalma nemcsak a legújabb (az 1931. évre, ill. az 1931—32. gazdasági évre vonatkozó) adatokkal, hanem több új táblázattal is bővült. E kiadványban fokozottabb mértékben megnyilvánul az a törekvés, hogy a begyűjtött anyag nemzetközi összehasonlíthatóságát lehetőleg biztosítsák. Az Évkönyv adatainak a tudományos kutatás céljára való felhasználását megkönnyíti az, hogy a különböző országok statisztikáinál alkalmazott — olykor egymástól eltérő — módszerekre a táblázatokban mindenütt utalás történik.

A terület, népesség c. fejezet egyik új táblázata a párizsi Nemzetközi Szellemi Együttműködés Intézetének adatgyűjtése alapján az irni-olvasni nem tudók nemek és kor szerint való tagozódását országokként ismerteti. Feltűnő, hogy a kimutatásból az európai államok közül pl. Románia, Jugoszlávia, Nagy-Britannia adatai hiányoznak; Magyarország analfabétáiról csak az 1920. évi állapot szerint szá-

molnak be, bár a kötet szerkesztése idején már az 1930. évvégi népszámlálás eredményei is rendelkezésre állottak.

Az Évkönyvben a munkanélküliség nemzetközi statisztikája a munkanélküliek korábbi foglalkozási viszonyainak részletezésével gazdagodott. Itt nélkülözzük a magyarországi adatokat. Ezzel kapcsolatban legyen szabad rámutatnunk arra, hogy a hazai munkanélküliek korábbi foglalkozási viszonyait a legutóbbi népszámlálás tanulságai alapján e sorok írója már 1931 decemberében más helyen feltárta. A magyarországi munkanélküliség statisztikáját a Nemzetek Szövetségének legközelebbi statisztikai Évkönyvében tehát pótolni kellene.

Az állatállomány, termelés és fogyasztás c. fejezet ujonnan beiktatott anyagából a közfogyasztásra levágott szarvasmarhák számáról, a bortermelésről, a platina-, a koks-, a krómtermelésről készült kimutatásokat említjük meg. A világgazdasági válság jelenlegi állapotában nagy figyelmet érdemelnek a világ nyersanyagtermelését és az ipari termelést jellemző tanulságos indexszámok. Csonka-Magyarország ipari termelésének szemléltetése céljából a kötet a Magyar Gazdaságkutató indexszámsorát használja fel.

A kereskedelem, szállítás és felszerelés c. fejezet egyik új táblázatában a nemzetközi fizetési mérlegek főbb adatait találjuk; az erre vonatkozó részletes anyag egyébként a Nemzetek Szövetségének korábbi értékes kiadványsorozatából már ismeretes. A gépjárművek egyre növekvő jelentősége indokoltá teszi, hogy a legújabb nemzetközi statisztikai Évkönyv az autók gyártásáról is beszámol. Magyarország itt csupán az „egyéb országok” összefoglaló rovatában Dániával, Lengyelországgal, Spanyolországgal, Svájjal és Svédországgal együttesen szerepel. A rádió széleskörű elterjedéséről képet nyerünk a használatban levő rádiókészülékek abszolút számát és az egyes országok népességének ezrelékében kifejezett arányszámát feltüntető új táblázatból, melyet a rádió-adóállomások energiájára vonatkozó adatok egészítenek ki.

A közületi pénzügyek, pénzügyi statisztikák és árak c. fejezetben a világ monetáris aranykészletének 1925—1931. évi alakulásáról közölt kimutatás a jelenlegi pénzügyi viszonyok között fokozott érdeklődésre tarthat számot.

Az Évkönyv utolsó táblázatában, mely a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal feldolgozása alapján a munkabérek 1926—1931. évi indexszámaait nyújtja, sajnálattal nélkülözzük a hazai adatokat. Évekkel ezelőtt már felhívtam az illetékes körök figyelmét arra, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal a különböző nagyvárosok reálmunkabér-indexszámainak alakulásáról rendszeresen közölt kimutatásaiából Budapest adatait teljességgel kihagyja. Fontos érdekek fűződnek ahhoz, hogy a nemzetközi statisztikai Évkönyv pl. Cseh-Szlovákia és Románia munkabérstatisztikája mellett a hazai adatokat is feltüntesse. Kíváncsinos volna, hogy a jövőben az Évkönyv e hiányosságai is pótoltassanak.

A kötet túlnyomórészt gazdasági és pénzügyi adatokat tartalmaz. A kiadvány értéke emelkednék, ha a demografiai és a szociális-statisztikai részt megfelelően kibővítenék.

A tudományos és gyakorlati élet számára e nélkülözhetetlen, fontos forrásmunka szerkesztéséért elsősorban *Lovedayt*, a Nemzetek Szövetsége pénzügyi osztályának és közgazdasági tanulmányi szolgálatának kiváló vezetőjét illeti elismerés.

Szádeczky-Kardoss Tibor.

Hantos Elemér: Magyarország gazdasági integritása. A nemzeti megújulás útja. Budapest, Athenaeum, 1932. 194 l.

A Dunavölgyének aktuális kérdéseivel foglalkozó eddigi munkákat vagy elfásult, terméketlen, politikai problémáink előtt megdőbben pesszimizmus vagy a kérdéseknek kizárólagosan gazdasági, tehát politikailag gyakorlatiatlan szemlélete jellemzi. A szerzők jelentékeny része a határrevízió szükségszerűségének vagy veszélyének fejtegetésére helyezi a súlypontot, s a kérdést magyar szempontból akár pozitív, akár negatív dönti el. a legtöbb munka inkább égbekiáltó vádirat akar lenni, inkább bűnbakokat keres, mint gyakorlati megoldási lehetőségeket. Fejtegetésük legtöbbször belevész a történelmi jogok labirintusába vagy abba a ködbe, amely a 19. §. gyakorlati értékét fedi és amely köd egyre sűrűsödik. Ezzel az általános hangulattal száll szembe *Hantos* munkája, amelyben Közép-Európa rekonstruálásának szempontjából valami egészen új hanggal találkozunk. Ebben a munkában egyesül az erőteljes optimizmus, a konstruktív gyakorlatiasság, az elméleti felkészültség és a nemzeti idealizmus. Jelentőségét abban látjuk, hogy a magyar irredenta-eszmét és törekvést a lassu megmerevedés felé közeledő mai formájából rugalmasabb és gyakorlatibb alakba önti.

Egy nemzet integritása felfogható területi, gazdasági és kulturális szempontból. A területi integritás számunkra az ideál, a végcél, amelyet az erők jelenlegi konstellációja mellett nem valósíthatunk meg, de közeledhetünk hozzája. Ennek a közeledésnek módját a rendelkezésünkre álló eszközök határozzák meg. Ezek az eszközök pedig *Hantos* szerint elsősorban gazdasági eszközök. (5—17 l.)

A magyarság gazdasági és hatalmi emelkedésének útja szerte egy dunai gazdasági blokkba való bekapcsolódás, melynek keretében a magyar gazdaság szabad verseny alapján egy. a régi területünket meghaladó területen, mint legyőzhetetlen fél léphetne fel és ez a terület ismét organikusan bekapcsolódna a magyar gazdaságba. Ezen gazdaságilag egyesített területen aztán komoly perspektívák nyílnának annak a törekvésnek számára, melynek célja az államilag széttagolt magyarság kulturális, lelki egységének fenntartása s további kiépítése és amely kedvezőbb politikai konstelláció esetére a területi integritást hivatott előkészíteni.

Az általános elvek és a gazdasági integritás értelmének kifejtése után *Hantos* a csonka országnak szomszédaival való helyzetét ismerteti, azután külkereskedelempolitikai felfogását fejti ki, majd a nemzetközi kartellek jelentőségének ismertetése után az egységes forgalmi valuta és hitelpolitika alapelveit és a magyar gazdasági integritás szempontjából való jelentőségét tárgyalja. A javaslatának gerincét alkotó pontok: a dunai államok külkereskedelmi viszonyának a regionális preferencia alapjaira való helyezése, az agrárállamoknak egy agrárértékesítési kartellben való egyesítése, a kartellek jogi jellegének elismerése és ezzel kapcsolatban úgy belső állami, mint nemzetközi ellenőrzésük intézményes megszervezése, az aranyvalutarendszer fenntartása és a dunai államok jegybankjainak kartellálása. E javaslatpontok részben önálló állami szinten, részben nemzetközi kooperáció útján lennének megvalósítandók, mely utóbbi esetben ismét részben közvetlen, államok közötti jogi kapcsolatok jönnek létre, részben pedig az egyes államok termelésének szervezeti kerülnének egymással intézményes kapcsolatba.

A szerző hálátlan szerepre vállalkozott és vannak, akik mai viszonyaink közt aggályokkal és pesszimizmussal eltelve gondolnak a hatásra, melyet ez az értékes munka a magyar közvéleményre gyakorolhat. Az hisszük, nincs igazuk és Talleyrand következő szavai jutnak az eszünkbe: „A kompromisszum nem veszélyezteti az ideált. Csak az a kompromisszum veszélyes, amely mögött nem állanak olyan ideálok, amelyek erősebbek, mint a kompromisszum.”

Birkás Géza.

Dr. Szeibert János: A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet és Magyarország. Budapest, 1933. 150 old.

Szerző a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet és a háború utáni magyar szociális fejlődés kapcsolatát kívánja bemutatni munkájában.

Tanulmánya első részében a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet létrehozásának előzményeit, a nemzetközi munkásvédelem kiépítésére irányuló korábbi törekvéseket vázolja, majd rátér a versaillesi békeszerződés XIII. fejezete alapján életre hívott Munkaügyi Szervezet alapokmányának, egyezményeinek és ajánlásainak, Magyarországgal való kapcsolatának és szociális tevékenységének ismertetésére.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek főfeladata nemzetközileg érvényes munkafeltételek megteremtése. Az erre irányuló egyezmények és ajánlások képezik tehát tevékenységének tényleges eredményeit. A Munkaügyi Hivatal 1932 áprilisában közzétett kimutatása szerint a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet tagállamai az 1919. évben első ízben tartott üléstől kezdve a genfi 1930. évi 14. ülésig 31 egyezményt fogadtak el. Az összes tagállamok ratifikációinak lehetőségét tekintve, azt találjuk, hogy a ratifikációknak csupán kb. egyharmada valósult meg. Az egyezmények elfogadása szerint a kisállamok (Luxemburg, Bulgária) vezetnek, amelyek szempontjából az egyes egyezmények elfogadása nem sok szociális megterhelést okoz.

Magyarország ezideig a következő 15 nemzetközi egyezményt iktatta be a magyar törvénytárba: a fehér (sárga) foszforral való gyújtógyártás eltiltása, a mezőgazdasági munkára alkalmazható gyermekek legkisebb életkora, a munkahiány, a tengerészeti munkára bocsátható gyermekek legkisebb korának megállapítása, a szénmunkára vagy fűtőmunkára bocsátható fiatakoruak legkisebb életkorának megállapítása, a hajókon alkalmazott gyermekek és fiatakoruak kötelező orvosi vizsgálata, a fiatakoruak éjjeli ipari munkája, a nőknek szülés előtt és után való foglalkoztatása, a nők éjjeli munkája, az üzemi balesetek kártalanítása, a foglalkozási betegségek kártalanítása, az idegen és a saját honos munkavállalóknak az üzemi balesetek kártalanítása szempontjából egyenlő elbánásban részesítése, az ipar és kereskedelem körében foglalkoztatott munkavállalóknak és a háztartási alkalmazottaknak betegségi biztosítása, a kívándorlók hajókon történő felügyeletének egyszerűsítése, végül a legkisebb munkabérek megállapítására vonatkozó eljárások tárgyában tervezet alakjában elfogadott nemzetközi egyezményeket.

Az elfogadott 15 egyezmény közül azonban — a szerző véleménye szerint — szociális viszonyaink korábbi szabályozottsága folytán csupán a nők és fiatakoruak éjjeli ipari munkájára vonatkozó egyezmények elfogadását tekinthetjük szociális haladást előidézőnek. Négy elfogadott egyezmény a tengerhajózással kapcsolatos

és így a mi jelenlegi viszonyaink között szociális jelentőséget nem képviselnek. A Nemzetközi Munkaügyi Egyetemes Értekezleteken elfogadott 31 egyezmény közül 10 vonatkozik a tengerészekre, a fennmaradó egyezmények közül pedig tizet már elfogadtunk, úgy, hogy tulajdonképp a fennmaradó 10 egyezmény elfogadása jelentene szociálpolitikai szempontból lényegesebb haladást.

Az általunk el nem fogadott egyezmények közül elsősorban a 8 órás egyezmény elfogadásának általános nehézségeit ismerteti. Megállapítja, hogy „a munkaidőre vonatkozó magyarországi rendelkezések rendkívül hiányosak és a meglévő rendelkezések tulnyomó részét is teljesen meghaladta az élet“, a magyar kormány felfogása szerint azonban „az adott viszonyok között lehetetlen, hogy Magyarország a munkaidő tekintetében az egyezményben foglalt megkötöttséget vállalhassa“. Egyébként a Szervezet az 1933. évi májusi konferenciája tárgysorozatába a nagy munkahiányra tekintettel a 40 órás munka hét kérdését is felvette.

A sütőipari éjjeli munka tárgyában elfogadott nemzetközi egyezmény törvénybeiktatásának megtagadásánál a magyar kormány a lakosságnak földműveléssel foglalkozó részére volt tekintettel, miután az egyezmény szerint a sütőiparban a munkaidőt a nálunk megengedett reggeli 4 óra helyett általánosan csak 5 órakor lehetett volna megkezdeni, tehát emiatt az egy óra miatt nem járultunk hozzá annak ratifikálásához.

A genfi értekezleten az ólomfehérnek a festésnél való felhasználása tárgyában elfogadott egyezmény a Hivatal kimutatásában Magyarország részéről feltételesen elfogadott egyezményként szerepel, ratifikálva nincsen. Semmi akadálya nincs azonban annak, hogy az iparfelügyeletről szóló törvény 1. §-ában és az ipartörvény-novella 58. §-ában nyert felhatalmazás alapján rendeleti úton megfelelő rendelkezéseket adjanak ki.

Az ipari munkára bocsátható gyermekek legkisebb életkora tárgyában elfogadott egyezményrel szemben törvényhozásunk arra az álláspontra helyezkedett, „hogy addig, amíg a mindennapi elemi népiskola látogatásának kötelezettsége csak a 12. életév betöltéséig áll fenn, a mi viszonyaink között lehetetlen a korhatárt betöltött tizenegyedik évben megállapítani“.

A társadalombiztosításra vonatkozó egyezmények az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség- és balesetbiztosításával kapcsolatban Magyarországot új helyzet elé nem állíthatták. Az 1927: XXI. és az 1928: XL. tc.-ek minden irányban megfelelnek az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegségi és baleseti biztosítására vonatkozó egyezményben és a rokkantsági, öregségi és a hátrahagyottak biztosítására vonatkozó ajánlásokban foglalt követelményeknek, sőt a baleseti biztosítás terjedelme az egyezményben meghatározott mértéknél sok vonatkozásban még tágabb.

Annál szomorubb azonban a magyar mezőgazdasági munkásoknak helyzete baleset- és betegségi biztosítási szempontból. Az erre vonatkozó egyezménytervezetet a magyar parlament abból a szempontból nem találta elfogadhatónak, mert megvalósításának legfőbb előfeltétele, „az egész országra kiterjedő szerves orvosi hálózat kiépítése hiányzott“. Elvi szempontból szerző vitathatónak véli, hogy ez az elutasító megokolás fedi-e a valóságot, „mert hiszen lehetne a kérdést abból a szempontból is nézni, hogy vajon az orvosi hálózat kiépítése előfeltétele-e tényleg a mezőgazdasági népesség betegségi

biztosításának, vagy pedig éppen fordítva, először szükséges-e a betegség biztosítás megteremtése és azután az így készített állásokon keresztül lehet az orvosok vidéken való megtelepítését előmozdítani és ezáltal a mezőgazdasági, a vidéki egészségügyet előmozdítani?"

Ugyancsak elutasításban részesültek a mezőgazdasági munkások egyesülési és szervezkedési jogára, a mezőgazdasági munkahiány megelőzésére, a női munkásoknak a lebetegedést megelőző és azt követő időben való védelmére, a mezőgazdasági társadalombiztosításra, a nők, a gyermekek és fiatalok éjjeli munkájára, a mezőgazdasági szakképzésre és a mezőgazdasági munkások lakásügyére vonatkozó ajánlások.

Áttekintve a Munkaügyi Szervezetnek a mezőgazdasági munkavállalókra vonatkozó, egyelőre még kisszámu egyezményeit és ajánlásait, megállapíthatjuk, — mondja a szerző — hogy azok közül a legfontosabb szociális követelményeket tartalmazók a magyar jogalkotásban még nem foglalnak helyet.

A munka hatodik fejezetében futólagos áttekintést nyerünk azokról a szociális embervédelmi jelentőségű rendelkezésekről, amelyek a Munkaügyi Szervezet egyezményeitől és ajánlásaitól függetlenül jöttek létre.

Az ismertetésből látható, hogy szerző munkájában az egész magyar munkaügyi szociálpolitikának az utolsó tíz évben mutatkozó fejlődését tárja elénk és erre a fejlődésre vonatkozólag értékes adatokat szolgáltat. Könyve ott folytatja a magyar szociálpolitika fejlődéstörténetének ismertetését, ahol Heller Farkas „Magyarország szociálpolitikája” c. munkájában 1923-ban abbahagyta volt.

Teszársz Géza.

A Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesületének 1931. évi jelentése. A Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesületének kiadása. Budapest, 1932. (74 lap).

A magyar vegyészeti gyáripár helyzete 1931 folyamán, főleg pedig annak második felében, rendkívül kedvezőtlenül alakult. A fogyasztás csökkenése folytán az év utolsó hónapjaiban még azoknak a vegyészeti szakmáknak a számára is megnehezültek a viszonyok, amelyek addig a gazdasági válság nyomán keletkezett nyomást kevésbé érezték. Igaz ugyan, hogy a bekövetkezett devizainség a belföldi termelésnek új irányokban való kifejesztésére ösztönzőleg hatott, azonban mégsem éreztette hatását a kívánt mértékben. Amíg ugyanis a belföldön nem gyártható vegyészeti cikkek 1931. évi behozatalának értéke az előző évihez képest csak 25%-os visszaesést mutat, addig a belföldi termelésben 25—75%-os hanyatlás jött létre. A magyar vegyészeti gyárak jelentékeny része az év folyamán kénytelen volt 2—3—4 munkanapos hetekkel dolgozni, de a folyamatos üzemmel dolgozó szakmák is csak 4—5 hónapig dolgoztak az elmúlt esztendőben. A termelés hanyatlása folytán a vegyészeti vállalatok munkáslétszáma 10.000 fő alá esett.

A vegyészeti ipar termelésének hanyatlását a jelentés elsősorban a mezőgazdasági termékek árzuhanására, kivitelének megbénulására, továbbá a gazdátársadalom vásárlóképességének hanyatlására vezeti vissza. Emellett természetesen nagy szerepet játszott még az állami, törvényhatósági és a vasuti beruházások elmaradása is. A fogyasztóréteg elszegényedése, az átlagos vásárlóerő rohamos

csökkenése mind nagyobb mértékben éreztették hatásukat. Mindezekhez járult az adóknak, a közszolgáltatásoknak, illetékeknek és a szociális terheknek a számottevő emelkedése, amelyek a termelés versenyképességét lényegesen korlátozták.

Legsúlyosabb válságba a szuperfoszfát-műtrágyagyártás került. A termelés egész éven át szünetel. A hazai műtrágyafogyasztás, mely 1929-ben 19.000 vagón felett mozgott. 1930-ban 2000 vagónra esett, 1931-ben pedig mindössze 7—800 vagón volt. A kénsavtermelés az előző évi 7000 vagónról 800 vagónra csökkent. Az általános fogyasztás számára termelő vegyészeti üzemek a vásárlóerő csökkenése folytán kapacitásuknak mindössze csak 25%-át tudták kihasználni. A vegyészeti iparágak közül csak a szénre alapított iparágaknál mutatkozik fejlődés. A barnaszénleparlás ebben az évben öltött nagyobb arányokat. A szénbehozatali korlátozások pedig a brikettgyártást lendítették fel, úgy, hogy a belföldi fogyasztás csaknem teljesen felszívta a kátrányolajsziurok- és kokszttermelést

Sipos Sándor.

D. Szász Lajos: „A magyar állam számvitele.” Budapest. 1932. Pallas.

Sajnálatos tény, hogy éppen a szakszerűség az, ami a nagyközönséget legkevésbé érdekli, noha a pénzügyi és gazdasági kérdések az érdeklődés homlokterében állanak ma és velük szakszerű előismeretek nélkül nem lehet eredményesen foglalkozni. Mindenki tárgyalja az államháztartási kérdéseket, de nagyon kevés embernek jut eszébe az, hogy ezeknek a kérdéseknek a technikai részleteibe is belemerüljön, hogy tájékozódják az állami számvitel módszere felől is.

Talán részben ez a körülmény magyarázza meg azt, hogy illetékes folyóirataink nyilvántartását nagyrészen elkerülte az a valóban kiváló és felette akutális tárgyú munka, amelyre itt szeretnénk a figyelmet felhívni. Szász Lajos könyve nagy elméleti megalapozottsággal készült. Értékét emeli az a körülmény, hogy szerzőnél senki nem ismerheti jobban a kérdés gyakorlati oldalát, hiszen Szász Lajos a pénzügyminisztérium költségvetési osztályának a vezetője és ebben a minőségben bizony rendkívüli időket élt át a legutolsó évek alatt. Könyve tudásának és szerzett tapasztalatainak a gyümölcse. Előszavában szerényen megjegyzi, hogy könyvét azok számára írta, akik az államszámviteli vizsgára készülnek, sőt még a vizsga anyagából is csak magát az állami számvitelt ismerteti. Ugy hisszük azonban, hogy felette hasznos tanulmány ez mindenki számára, aki állami pénzügyeinkkel szakszerűen kíván foglalkozni.

A könyv anyaga a következő: 1. A költségvetés szerkesztése. 2. A költségvetés végrehajtása. 3. A költségvetés végrehajtásából folyó vagyonkezelési szabályok. 4. A pénztárak és a vagyonkezelő-hivatalok szolgálata. 5. Az állami készpénzbevételek és kiadások postatakarékpénztári kezelésének szabályai. 6. A számvevőségek szolgálata. 7. Az állami adósságok kezelése. 8. A számadási perrendtartás. 9. Az állami zárszámadás. 10. A pengőértékben való kötelező számításról. 11. A legfőbb állami számvevőszék.

Zelovich László.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.

68. kötet, 3. füzet. 1932 december.

Lederer, Emil: Das Problem der russischen Wirtschafts- und Sozialverfassung. Az orosz nép szellemén a történelmi materializmus, gazdasági programján az industrializmus gondolata uralkodik. Ez az industrializmus a szegényes vasúthálózat, idegen tőke és szakképzett munkásság hiánya ellenére nagyot alkotott. A tény, hogy így, vállalkozó személye és haszon kilátása nélkül, tisztán a koncentrált osztályakarat eredményeképpen érték el céljaikat, érdekesebb, mint maga az ötéves terv ideája. Ez az orosz gazdálkodás csak annyiban tervgazdaság, amennyiben az összesség műveli, azonban nem terjed ki a termelés valamennyi ágára s nem törekszik minden szükséglet kielégítésére. — *Walther, Andreas: Gesellschaftliche Gruppen nach Art und Grad der Verbundenheit.* — *Mitnitzky, Mark: Lohn und Konjunktur vor dem Kriege.* Hogy a munkabérek mennyire alávetettek a konjunkturának, azt legjobban az 1860-tól a háború előtti vezetett angol bérstatisztikán tanulmányozhatjuk. A béringadozás egyik jele lesz a konjunkturának, csupán a fordulóponton, mikor depresszióból fellendülésbe megy át a gazdaság, a bérek emelkedése csak 1—2 évvel később követi a konjunkturát. Az 1860—1914 közt lefolyt hat konjunktúra adataiból szerző megállapítja, hogy a depresszióban kisebb a béresés, a konjunkturában nagyobb az emelkedés. A bérszínvonal esése és a munkanélküliség emelkedése mindig párhuzamosan tapasztalható. Az eddig ismert minimális munkanélküliséget természetesen a legnagyobb konjunktúra évei (1879—82, 1904—7) mutatják. Bérnövekedést csak üzemeknek munkásokért való versengése, nagyobb igényű munkások jelentkezése, tehát a konjunktúra jelei idézhetnek elő. A konjunkturák kezdetével a bérek nem nőnek rohamosan, ellenben a munkanélküliség esökken nagyobb tempóban, később fordítva lesz. A bérek nagyobb emelését csak a nélkülözhetetlenné vált munkások tudják kivinni s oly erősen ragaszkodnak ehhez, hogy mikor a konjunktúra depresszióba hajlik át, lassabban következik be a bércsökkenés, mint ahogy a konjunktúra a béreket növelte. A háború előtti konjunkturák tanulmányozása arra az eredményre vezet, hogy bármennyire is javult az utolsó században a munkásság helyzete, a konjunktúra hullámainak nagymértékben alá van vetve. — *Vleugels, Wilhelm: Neuere Literatur über die Gegenwarts Lage der ostdeutschen Wirtschaft und die deutschen Ostgrenzen.* Volz, Wilhelm: Die ostdeutsche Wirtschaft; Raphaël, Gaston: Allemagne et Pologne és Fischer, Otto Chr.: Der deutsche Osten című munkák ismertetése. — *Literatur.*

68. kötet, 4. füzet, 1933 január.

Marschak, Jakob: Volksvermögen und Kassenbedarf. — *Lande, Lco: Kapital und Kredit im Konjunkturzyklus.* A konjunktúraelméletek főhibája, hogy átfogó szempontok mellőzésével, az egyes jelenségek vizsgálatával keresik a folyamat magyarázatát. Szerző sorra veszi és bírálja ezen egyoldalú elméleteket. Szerinte valójában a gazdaság megélénkülése a járulékos hitelnek köszönhető, ez finanszírozza a konjunkturát. A járulékos beruházások és a termelés kiszélesítésének forrása nem a felnövekedett pénzállomány, mint Tugan-Baranovsky és

más elméletek vallják, sem a pénz elértéktelenedése és bizonyos fogyasztás elmaradása, mint a monetáris teória hirdeti, hanem a vállalkozók tőkeállományában rejlő képesség, mely a termelést növelheti. Ez a képesség az anonym hitel, mely a vállalkozók között forog, leg-hatásosabb eszköze a tőke aktívá tételének, azonban hatásának határát is önmagában hordja: a konjunkturát megindítja, de nem tudja stabilizálni. A járulékos hitel kitérít a termelés határait, anélkül, hogy kereslet és kínálat egyensúlyát zavarná, azonban a konjunktúra csúcsán beáll az idő, mikor az egyensúly felborul. Abszolút túlkínálat keletkezik, az ár és bérzuhanás csak melléktünetei a krízisnek, amelynek a legyőzéséhez tőkemegsemmisítés szükséges. Az erők, melyek erre hivatottak, magából a depresszióból születnek, természetük magángazdasági kell, hogy legyen, másképp romboló hatású a tőkepusztítás. Ezért ártalmas az intervenció, a beteg folyamathból származó árakat nem szabad stabilizálni. Ha a folyamat megszakad, újra rentábilis lesz a termelés kiszélesítése, melyet az aktívá vált tőke tesz lehetővé s mely azután újabb tőkeképzés alapját teremti meg. — *Millner, Fritz: Zur ökonomischen Struktur und Funktion der Kartellquote*. E fogalom alatt azt a piacrészt értjük, melyet a kartell magának biztosít. A termelő, mint olyan is rendelkezik piaccal, azonban a kartelltag piaca strukturájában különbözik attól. A termelő nem saját, hanem a kartell vevőit szolgálja ki s a kartell a termelőnek áttekintési lehetőséget ad a piac felett. A kartell jogot és hatalmat képvisel, melynek a termelő is részese lesz. Bármennyire is támadják a kartellt, szerves része a mai gazdasági rendnek az által, hogy tagjainak biztosított piacrészt nyújt. — *Kirchheimer, O. und N. Leites: Bemerkungen zu Carl Schmitts „Legalität und Legitimität“*. A weimari alkotmány ismertetéséről szóló munka bírálata. — *Literatur*.

68. kötet, 5. füzet. 1933 február.

Borkenau, Franz: Soziologie des Faschismus. A faszizmus vajjon a kapitalisztikusan visszamaradt államok speciális jelensége, vagy pedig egyetemes áramlata a kornak? Minden nemzet saját nemzeti jellegéből származtatja, hogy elhárítsa más országok eseményeiért magáról a felelősséget. Azonban a faszizmus mégis inkább világjelenség, mely forradalmak eredményeivel kapcsolja össze. Olaszországban a fejletlen kapitalizmus alacsony színvonalu munkássága aránylag magas fokon organizált, kitűnő parlamenti képvisellel rendelkező, szemben vele gyenge polgárság áll. Az ellenfélnek ez a gyengesége szülte a reakciót. Ebből azt látjuk, hogy faszizmus ott talál jó talajra, ahol a demokratikus formák megelőzik a fejlett kapitalizmust (Olaszország), vagy pedig, ahol ellenkezőleg, a demokrácia a gazdasági fejlődés mögött maradt, erre Németország a példa. Tipikus az olasz faszizmus, mely — mint minden diktatura — átmeneti forma, mely ez esetben az ipari kapitalizmushoz fog vezetni. A polgárság teremtette meg, azonban, amint szolgálatait megtette, le fogja rázni magáról. — *Niehaus, Heinrich: Nordwesten und Osten in der deutschen Futtermittelpolitik*. A mai nehéz helyzetben óvakodni kell az átfogó agrárpolitikai konstrukcióktól, a piaci közbelépések csak kedvezőtlenül befolyásolhatják a termelési mennyiség meghatározását. Az agrárpolitikások rendszeres tervgazdaságról gondolkodnak, holott csak a felszínes beavatkozások helyesek, a mélyreható az agrárállapotokat kormányozó anonym erőkkel kerülnek szemben. Ezt illusztrálja a kelet-nyugatnémet takarmánypolitika. A háború előtt a keletnémet termelés piaca egyrészt Oroszország, másrészt a gazdag nyugatnémet iparvidék volt. Ma azonban ez a terület elszegényedett s ezért bűn a keletnémet gabonát és takarmányt ráerőszakolni Nyugatnémetországra. Szerző Baade híres „Deutsche Roggenpolitik“-jével vitatkozik s a német agrárkrízisért ezt a politikát okolja. — *Braun, Martha Stephanie: Schwerkheiten und Aufgaben internationaler Lohnkostenvergleiche*. — *Mombert, Paul:*

Neuere Erscheinungen zur Bevölkerungslehre und Bevölkerungsstatistik. Az utolsó három év népesedéstani irodalmának termését ismerteti. A különböző országokról szóló munkák, melyek a népesedés problémáját közgazdasági és orvosi, a kivándorlás és telepítés szempontjából vizsgálják, nyernek itt említést. — *Gurwitsch, A.: Zur Bedeutung der Prädestinationstheorie für die Ausbildung des „kapitalistischen Geistes“.* Ellentétben Max Weber tanával, Groethuysen (Die Entstehung der bürgerlichen Welt- und Lebensanschauung in Frankreich) a polgári kapitalisztikus öntudatot nem a vallásból vezeti le, hanem már eleve konstituáltak tartja. Ezen tétel természetesen jobban megfelel a katolikus Franciaország szelleméről alkotott képnek, mint Weber elmélete, mely a protestáns angolszász országokra illik. A predesztináció tana ugyan Franciaországban is meghonosodott a jansenizmus hatása alatt, de csak átmenetileg, e mozgalom múlásával az egyházi és polgári vagyonszerzés utjai újra elváltak. Ugyan a polgári vagyonszerző is aszkéta, mint Weber mondja, de a katolikus egyház egészen más, öncélú aszkézist kíván hiveitől. — *Literatur.*

K. V.

Internationale Rundschau der Arbeit.

Nr. 11. November, 1932.

Kuttig E.: Probleme der Schlichtung im Lichte der Rechtsvergleichung. Azokkal a módszerekkel foglalkozik, amelyekkel különböző államok a munkás és a munkaadó között felmerült viták békés elintézését intézményesen biztosítani igyekeznek. A különböző elméleti főirányok ismertetése után a szerző összehasonlító alapon az egyes államok irányu törvényhozását és gyakorlatát tárgyalja. Különösen részletezett problémák: a kiegyenlítő eljárásban való „perképeség” kérdése, a sztrájk minősítése, a kiegyenlítő eljárás jogi természete és a kényszer vagy az önkéntesség, mint az eljárás alapelve. — Anonym cikk: *Die Mitwirkung der Arbeitgeber und Arbeitnehmer bei der Behandlung internationaler Wirtschaftsfragen.* A munkás és munkaadó együttműködésének jelentőségével foglalkozik a nemzetközi gazdasági problémák megoldásának szempontjából. Ismerteti az eddigi állapotot, az eddigi javaslatokat és a munkás és munkaadó együttműködésének a jelenlegi alapokból kiinduló intézményes kiépítését javasolja. Az együttműködés lehetőségével az egyes foglalkozási ágak szerint külön foglalkozik — *Nisot M. E.: Die Stellung der geistigen Arbeiter in der chemischen Industrie.* A kémiai iparban foglalkoztatott szellemi munkások jogi helyzetét ismerteti a különböző államokban. — A folyóirat speciális rovatai (munkaközvetítés, munkaidő, munkabérek, munkásbiztosítás, ki- és bevándorlás, a kiskereskedelmi árak és a létfenntartási árak alakulása) érdekes anyagot nyújtanak az egyes államokban uralkodó viszonyokról.

Nr. 12. Dezember, 1932.

Johanson, A.: Die Arbeitslosigkeit in Schweden. A svéd munkanélküliség háboru utáni alakulásával foglalkozik. Ennek keretében beható ismertetését adja a svéd gazdaság háboruutáni fejlődésének, rámutat a svéd viszonyok speciális jellegére és azon felfogásnak helytelenségére, mely a munkanélküliségben oly jelenséget lát, mint ha azt az egész világon lényegileg azonos okok idézték volna elő. A baj általános, de az okai jórészt speciálisak. — *Sitzler, F.: Zur Frage einer internationalen Arbeitszeitverkürzung.* A munkaidőnek egyezményes megrövidítéséről értekezik. Különösen érdekes cikkének az a része, amelyben azt bizonyítja, hogy a munkaidő nemzetközi megrövidítése az egyetlen lehetősége annak, hogy az európai ipar visszanyerje világhegemóniáját — *Cassel, G.: Der Wiederaufbau der Weltwirtschaft.* A világ gazdaság reorganizációjának kérdésével kapcsolatban

röviden reflektál Martin P. W. az I. R. A. ezévi szeptemberi számában megjelent cikkére. Az említett kérdés megoldását egy nemzetközi alapon végrehajtott inflációban látja. — A speciális rovatok bőséges adatokkal illusztrálják a nemzetközi munkaviszonyok múlt őszi alakulását.

B. G.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülés.

Február hó 9-iki ülésünkön ifj. *Iványi-Grünwald Béla* „A magyar történetírás új utjai és gazdaságtörténet” címen, *Frey András* pedig „Politikai és gazdasági világnézet” címen tartottak előadást. Mindketten *Gyömrei Sándornak* Társaságunk múlt évi ciklusában felolvasott és a *Közgazdasági Szemle* múlt évi októberi számában megjelent tanulmányával szemben fejtették ki álláspontjukat. Előadásukat, valamint *Gyömrei Sándor* válaszát a *Szemle* legközelebbi számában közöljük.

A szerkesztőséghez beküldött könyvek jegyzéke.

- Béldi Béla*: A repülőgépközlekedés gazdasági kérdései. Budapest. Szerző kiadása. 1931. 134 p.
- Elek István*: Arany és kenyér. Nemzetgazdasági tanulmány. Eger. Szerző kiadása. 1931. 119 p.
- Haidegger, Ernst*: Die systematische Untersuchung der Energiewirtschaft Ungarns. Budapest, 1932. 110 p.
- Kemény, Georg — Vágó Josef*: Die Volkswirtschaft Ungarns im Jahre 1932. Budapest: Pester Lloyd, 1933. 369 p.
- Klug Emil*: Az egyenesadók legújabb érvényükben. Teljes gyakorlati utmutató adónaptárral. Budapest, 1933. 32 p.
- Krompecher László*: A közmunkák vállalatbaadásának gyökeres reformja. Budapest; Danubia, 1932. 28 p.
- Laurentzy Vilmos*: Új magyar iskolapolitika. Budapest. 1932. 51 lap.
- Magyar Pál*: A bankkérdés Magyarországon. Budapest: Globus, 1932. 31. p.
- Péchy Henrik*: A neokapitalista világrend képe. A „Neokapitalizmus” gyakorlati alkalmazása. Bpest: Ábrahám, 1932. 126 p.
- Schilling Zoltán*: Energia-tan és pénzülmélet. Budapest, „Studium”, 1932. 255 p.
- Schulz, Paul*: Die Lösung des Weltwirtschaftsrätsels. Budapest. G. Vajna & Comp. 1933. 75 p.
- Sólyom Jenő*: A Magyar Vámügy fejlődése 1519-ig. Budapest. Kiadja a „M. K. Vámszaki Tisztviselők Otthona”. 1933. 216 p.
- Tallos János*: A biztosító magánvállalatok állami felügyeletének feladatai. Budapest. Szerző kiadása. 1932. 319 p.
- Vonház István*: A szatmármegyei német telepítés. Pécs. Szerző kiadása. 1931. 525 p.

A gazdasági individualizmus válsága.

E kis dolgozatban a *gazdasági individualizmus* válságával, e válság tüneteivel, okaival és várható következményeivel szándékozunk röviden foglalkozni. A helyes gondolatfűzés követelménye magától adódóan két részre osztja fejtegetésünket: az első részben a gazdasági individualizmus mibenlétét óhajtjuk röviden emlékezetbe idézni, fogalmi meghatározását adni, rámutatni elméleti és gyakorlati megnyilvánulásaira. A második részben azután azokkal a jelenségekkel foglalkozunk, amelyekből a gazdasági individualizmus visszaszorulására, gazdasági gondolkozásunk és társadalmi-gazdasági szervezetünk átalakulására következtethetünk. Az egész probléma-szövevény nyilván rendkívül aktuális, valamennyiünkben több-kevesebb tudatossággal élő kérdéseket, világnézleti elveket, politikai meggyőződéseket érint. Hiszen végeredményben a gazdaságról vallott nézeteink egész gondolkozásunk, életfelfogásunk függvényei és a gazdasági individualizmus válsága is végső gyökerében annyit jelent, hogy úgy gondolati, mint gyakorlati téren az individualizmus elveivel szemben más, új igazságokat, más irányító és szervező elveket keresünk. A gazdálkodás maga az emberi életnek egyik sajátos megnyilvánulása s mint ilyen nem választható el az *élet egészétől*, összefügg annak teljességével. Gazdasági gondolkozásunk és cselekvésünk is egész kultúránkat tükrözi vissza és nem lehet azt más jelenségektől egészen elszigetelten vizsgálni. A gazdasági individualizmus tanításai épügy bölcséleti elvek, metafizikai, etikai, politikai eszmék függvényei, mint ahogy az ilyenekkel való kapcsolat jellemzi az individualizmus ellenfeleiként fellépő tanításokat, minők teszem, a marxista szocializmus, vagy sokkal mélyebbre hatolóan az univerzalizmus, gyakorlati téren a szovjetrendszer próbálkozása, vagy a fasizmus, vagy az ugynevezett tervgazdaság gondolata, vagy egyéb gazdaság-szervező kísérletezések, minő például a szociálpolitikai állami beavatkozások mind terjedelmesebb szövevénye.

Nézzük már most mindenekelőtt, mit értünk gazdasági individualizmus alatt és hogy ne vesszünk el elvont általánosságokban, vegyük annak példajaként azt a konkrét közgazdasági tanítást, amelyre a gazdasági individualizmus emlegetésekor elsősorban és önkénytelenül is gondolunk: az *angol klasszikus iskola* elveit. Mi jellemzi Smith Ádámot és követőit, akik a XIX. század

közgazdasági gondolkozását és gazdaságpolitikáját szinte egyed-
uralmi módon meghatározták és akiknek ma is még úgy az elmélet,
mint a politika terén egyaránt sok a hívük? Smith módszerének
alapvető sarktétele, lényege, hogy a gazdasági jelenségek magya-
rázatában az *egyénből* indul ki: az egyének önmagukban is meg-
álló, autonóm, szabad lények, kész adottságok, akiket szükségleteik
kielégítésének vágyában *önérdekük* mozgat. Ez a mozgató okozza,
hogy egymással érintkezésbe lépnek, cserélnek, lemérik, értékelik
egymással szemben a jószágokat: így alakul ki a *piac* s alakulnak
ki az *árak*. Egy egészen leegyszerűsített sémára hozva, úgy mond-
hatnók, hogy a gazdasági élet nem egyéb, mint az egyéni érdekek
kölsönös érintkezésének, ütközésének szinte gépiesen lejátszódó
mechanizmusa. És ebből az elméleti alaptól következik azután
a gazdaságpolitikának fő irányító eszméjeként a *gazdasági szabadság*
követelménye, a liberalizmus. Nincs is értelme az egyéni gazdasági
cselekvések, a szabadverseny korlátozásának, állami beavatkozá-
soknak: az ilyesmi tulajdonképpen csak az önérdekektől irányított
mechanizmus helyes működését zavarja. Ime eszünkbe jut a
Smithékkel közös forrásokból táplálkozó *fiziokraták* maximája:
„laissez faire, laissez passer, le monde va de lui-même“.

Le monde va de lui-même: magától mozog a világ; a világnak
meg vannak a maga változtathatatlan törvényei. Ezek a változtatha-
tatlan, örök törvények érvényesülnek a természet, az élet, a társada-
lom minden területén. Mi más a tudomány, mint e mechanizmusok
feltárása? Mechanizmus a világ, gép maga az ember, mindenütt
természeti törvények uralkodnak. A gazdasági tünetményeknek is
megvannak a maguk törvényes okai és ezeket az okokat kell éppen
a tudományos kutatásnak felfedeznie. Ezekkel a törvényekkel
szemben persze nincs hatalmunk, épügy nincs hatalmunk, mint
ahogy nem tudunk szembehelyezkedni, teszem, a szabadesés tör-
vényével. Ime, látnivaló, eme gondolkozás szerint nincs különbség
természettudományi és szellemtudományi megismerés között: itt
is, ott is az okság elve, a *kauzálitás principiuma* uralkodik. Nem
sikerült-e az asszociáció elvével a lelki tünetmények gépies lejátszó-
dásának módját megmagyarázni? És nem sikerült-e a gazdasági
életben is — akár a fizika tudományának területén, az anyagi
világban — változtathatatlan törvények uralmát kimutatni?
Minden hiába: a munkabér nem lehet nagyobb, mint a munkás
létfenntartási költsége — tanítja *Ricardo*. Minden hiába: a sze-
génység, a nyomor elkerülhetetlenek, nem mindenkinek terítettek
a természet asztalánál — tanítja *Malthus*. Hagyni kell tehát az
embereket, az egyéneket: küzdjenek, versenyezzenek egymással
szabadon, korlátok nélkül, mindenki kövesse a maga érdekét, hasz-
nálja a maga erejét, ilyen módon az egyéneknek, mintegy a gaz-
dasági élet *atomjainak* ütközéseiből, kapcsolataiból, szintéziséből
adódik a maga jelenségeinek nagy tömegével a közgazdaság.

Ime a gazdasági individualizmus jellemző jegyei: egyrészt
a háttérben bizonyos *mechanisztikus világfelfogás*, másrészt a gaz-

dasági életnek mintegy *egyéni atomokból* való felépítése, végül éppen ebből kifolyólag minden téren, munka, ár, kereskedelem, hitel terén az egyének korlátoktól mentes versenyének, a *szabadság* elvének követelése. Ime a szabadság, az individualizmus jegyében győző francia forradalom egyik nagy jelszava így jut uralomra a gazdaságtanban és gazdaságpolitikában is.

Csakhogyan lényeges különbség van ennek az individualista szabadságelvnek a társadalmi élet különböző területein való érvényrejutásában. Bizonyos — ama kor politikai gondolkozása szerint, amely éppen az individualizmusnak talán legszélsőségebb megnyilvánulása volt, — bizonyos, hogy az ember ősállapota a szabadság, amikor mindenki csak önmagának parancsol, csak a maga erejére támaszkodik s létéért megverekszik mindenkivel. Ezt az ősi, nagyszerű, természetes állapotot, ezt a teljes korlátmentességet, ezt az egyéni autarkiót azonban elnyeli a Leviathán, az állam, bilincsbe kötve a szabadnak született embert. Valami olyanféle szövetkezési formát kellene tehát találni, amelyben az ember emez ősi, *természetes jogai* megóvassanak, amelyben az ember másokkal közösségbe lépve valamiképpen mégis csupán önmagának engedelmeskedjék. Ime Rousseau, a *Contrat social*, a társadalmi szerződés problémája, az egyéni szuverén akaratokon felépülő állam, a demokrácia. Politikai téren tehát az individualizmus a *szerződés elvéhez* vezetett, amelynek segítségével az egyének saját akaratukból korlátozzák ősi szabadságukat, természetes jogaikat s létrehozzák az egyénekből gyökerező, azok akaratából felépülő demokratikus államot. Gazdasági téren azonban a szabad verseny elvének következetesen érvényesített uralkodása idején nincs semmiféle ilyen szerződészerű önkorlátozás, az erősebb leszorítja, kihasználja a gyengébbet: valóban, a *kapitalizmust* kialakulásának eredeti formájában bizonyos önző ridegség és bizonyos következetes hódító jelleg jellemzi. Valóban, a kapitalizmus, amelyet persze száz más oldalról lehet jellemezni, ebből a szempontból tekintve s a maga rideg érvényesülési formájában a gazdasági individualizmusnak úgy mondhatnók, harcos formája: kiméletlen verseny, a piacokon vívott bellum omnium, amelyben az emberek egyenlőtlen erővel állanak szemben egymással s amelyben az erősek, nem is mindig a legtisztább eszközökkel győznek.

A bírálat, amely a gazdasági individualizmusnak eme kapitalisztikus formájával szemben fellépett — és itt jutunk fejtegetésünk második részéhez, amelyben tehát a gazdasági individualizmus *válságának* tüneteit akarjuk vizsgálni, — a bírálat, sematikusan tekintve és szükségképpen merészen általánosítva, két irányban és kétféle módszeres kiindulással dolgozott és mi azt hisszük, hogy a gazdasági liberalizmus és a kapitalisztikus gazdasági rendszer minden kritikája végeredményben erre a két alapforrásra vezethető vissza: az egyik, bár öntudatlanul és nem mindenütt következetesen, megtartotta az individualizmust mint szociológiai alapot, csupán annak más formáját, az egyénekből felépülő társa-

dalmi gazdálkodás másféle módját követelte, a másik ellenben magát az individualizmust támadta meg s azzal szemben más bölcséleti és szociológiai alapvetésre, más államfelfogásra s a gazdálkodásnak is másféle meghatározására törekedett.

Természetesen nagyon messzire vezetne, ha az individualizmus és a mai gazdasági rend bírálatának és ebből folyólag a gazdasági individualizmus válságának messze elágazó szövevényét minden irányban követni akarnánk. Azért a jelzett kétféle beállítás mindegyikére csupán egy-egy példát veszünk elő, amelyek szükségképpen rövid és tudatosan egyoldalú elemzésével egyszerre belemerülünk azokba a jelenségekbe, amelyek a gazdasági individualizmus — ne mondjuk bukásának, de legalább is erős mérseklődésének tüneteit jelentik.

Annak a kritikának és annak az elméleti és gazdaságpolitikai iránynak a példajaként, amely kiindulásában az individualizmus jegyében áll — és ez a megállapítás ma már többé-kevésbé közkeletűnek mondható — a *marxizmust* akarjuk pár szóval jellemezni. Bármennyire gyökeres is Marx bírálata a kapitalizmussal szemben: társadalomtudományi alapfelfogásában és a jövőendő gazdasági rendjének eszményében, legalább is nagy részben, azzal rokon elveken nyugszik. Mindenekelőtt nem vitás, hogy *Marx* is a mechanisztikus-materialista világfelfogás alapján áll, hiszen a francia racionalista felvilágosodás hatását gondolkozására és műveire kimutatták.¹ Mechanikus történetbölcséleti álláspontja is, az u. n. történelmi materializmus, amely szerint a társadalom szellemi részei pusztán járulékos függvényei az azokat kizárólag meghatározó technikai-termelési alapnak, valamint az a tanítása, hogy a történelmi fejlődés menetéből kényszerű törvényszerűséggel várja a jövőendő kommunista társadalom létrejöttét. Ennek a társadalmi fejlődés végén megvalósulandó kommunista társadalomnak az egyénei a teljes szabadságot fogják élvezni, abban már nem lesz osztály és osztályharc, meg fog szünni a kizsákmányolás, nem fogja az egyéneket korlátozni a tőke érdekeit szolgáló állam: ime paradox módon a marxista kommunizmusnak is végcélja a *szélsőséges individualista utópia, az ideális anarchia eszménye*.² Viszont gazdaságpolitikai alapeszmeként, főirányító elvként minden modern szocializmus előtt az a cél lebeg, hogy miként az individualizmus politikai megnyilvánulási területén, a népszuverenitáson alapuló demokráciában az állítólagos őszállapot, a harc helyébe az egyének jogi egyenlőségét biztosító szerződés lépett: úgy gazdasági téren is az egyének, illetve azok halmazatai, az „osztályok” közötti verseny és az erősebbek harcos uralmának megszűnésével a magántulajdon szocializálása révén a *gazdasági egyenlőség* individualista eszméje

¹ *Surányi-Unger Th.*: Philosophie in der Volkswirtschaftslehre. II. Jena. Fischer 1926. 485 s köv. I.

² V. ö. egyébeken közt: *Spann O.* Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre. 20. Aufl. Leipzig, 1930. 147. l.

jusson diadalra. Azt mondhatnók tehát, kissé leegyszerűsített formulával, hogy a szocializmus az individualizmus harcos, kapitalisztikus formája helyére annak szerződéses, békés formáját akarja léptetni.³ Ezért, ismét paradox módon, a proletáriátus diktatúráját csupán a helyzet követelte technikai módszernek tekinti, a végcél azonban minden egyén jogi és gazdasági egyenlősége. Amit úgy is kifejezhetnénk, hogy az első, a diktatura módszere a társadalmi valósággal, az uralom szükségességével számoló reálpolitikai elv, a második, a végcél ellenben egy kétségkívül elvont és erősen bírálható szociológiai állásfoglalásból levont távoli társadalmi ideál. Egyebekben az orosz bolsevizmus „tanács”-aiban is nyilván az individualizmus elvének szélsőséges érvényesülését láthatjuk: a szovjetek elvileg az egyéni szuverénitást akarják gazdasági téren is a „társadalmi szerződés” mintájára megvalósítani, a tőke a közösségé, a kapitalizmus nagy szervező vezéreinek és azok szellemi uralmának helyébe mindenütt az egyének akaratáig visszanyúló „tanácsok” lépnek.

Látnivaló, hogy midőn a gazdasági individualizmus válságáról szólunk, e válság igazi megnyilvánulási módját, bármennyire szembehelyezkednek is a mai gazdasági renddel, a kapitalizmussal, nem a modern szocialista tanításokban és azok megvalósítási kísérleteiben látjuk. Társadalomtudományi alapját tekintve a szocializmus, különösen annak marxista formája, nem jelent az individualizmussal való szakítást, ha dogmái között természetesen vannak is antiindividualista elemek s ha gyakorlati sikerei elsősorban bizonyára annak tulajdoníthatók, hogy a kapitalisztikus szabadversenyt bírálat tárgyává tette és — mint azt szociálista részről mondani szeretik — az ugynevezett „termelési anarchiával” szemben bizonyos szervezést követelt. Mégis, az a bírálat, amely az individualizmust magát boncolja szét, nyilván nemcsak a kapitalizmusra, hanem annak sok részben közös talajon álló ellenfelére, a szociálista tanokra is vonatkozik.

Térjünk tehát át a kritikának eme második fajára s vessük fel újra a kérdést, amelyen az egész individualizmus nyugszik és amelyet *Smith Ádám*mal kapcsolatban mint a klasszikus iskola sarkétételét emlegettünk és kérdezzük ezzel a felfogással szemben: Vajjon tényleg abszolútum-e az egyén s vajjon nem más-e, több-e a társadalom és az állam és nem más-e, több-e a közgazdaság, mint egyéni atomok pusztá halmazata, mint az egyéni lét praktikus, hasznos formája? És vajjon másrészt igaz-e, hogy a társadalomban is és nevezetesen a gazdasági életben, akár az anyagi világban, gépiesen működő törvények uralkodnak s a társadalmi lét nem egyéb, mint az egyének ilyen törvények által meghatározott mechanikus összetétele? Nincs-e inkább úgy a dolog, hogy az egyén csak szerv a társadalmi organizmusban, ebben az egyén-

³ V. ö. „Az univerzalizmus államelmélete” c. cikkemet. Közgazdasági Szemle 1931. 706. l.

feletti szellemiségben, amely más, mint az anyagi világ s amelyet nem is lehet ugyanazon kategóriákkal magyarázni? Talán közelebb visznek az igazsághoz azok a gondolkozók, akik, mint *Platon*, azt tanították, hogy az egyénből, vagy éppen az egyéni haszonból nem lehet semmit se megérteni s hogy például az állam valami magasabb, örökéletű és öröktörvényű szelleminek, az igazságosság eszméjének megtestesítője? Vagy a mi, *Hegel* bölcséletéből táplálkozó *Conchánk*, amikor azt mondja, hogy „az emberi élet rejtély marad, ha az emberiségnek végtelen jellegét, szellemiségét, a természet életétől való különbségét fel nem vesszük”.⁴ Bőven szaporíthatnók az ilyenféle idézeteket, de emlékeztessünk még csupán egy gondolkozóra, *Spann Othmár*ra, aki az univerzalizmusnak ma legkiválóbb képviselője s akinek a tanításában az eddigi nagy organikus gondolkozók tanai új életben összefoglalva, rendszeresen kifejlesztve és különösen a gazdálkodásra alkalmazva jelennek meg.

A gazdasági individualizmus válsága végeredményben egész *világfelfogásunk válsága*. Csupán célozni akarunk itt az idealizmus és romantika ujjaéledésére, a naturalisztikus filozófia visszaszorulására: az ugynevezett „természettudományi gondolkozás”, amely még nemrégiben a „felvilágosult szellemek” világnézete volt, ma már kétségkívül éppen a szellemi képzésben való elmaradottság jele. Az individualizmus gyökerében pedig, mint azt láttuk, a mechanisztikus világfelfogás rejlik. A gazdasági individualizmus igazi válságát egyfelől a materialista metafizika, másfelől az utilitarista ethika és állambölcsélet bukása jelzik. Az állami és nemzeti lét egyénfeletti értékeket, szellemet jelentenek és az egyén érdekéből, hasznából, egyáltalán az egyénből nem magyarázhatók. Épigy nem magyarázható az egyéni atomizmus alapján a közgazdaság sem. Sőt a dolognak a mélyére hatolva, magát az egyént sem lehet önmagából megérteni: „Sollen Menschen überhaupt sein, so müssen mehrere sein” — idézi *Spann Fichtét*. Mihelyt az ember fogalmát teljesen meghatározzuk, az egy ember elgondolásából egy másik ember elfogadására kényszerülünk, hogy az elsőt meg tudjuk magyarázni.⁵ Ime, ontológiailag is az ember, mint szellemiség, csupán a másik emberrel való többségből, kettességből születik. Ez az, amit *Spann* a „*Gezweiung*” szóval jelez.

Az egyén tehát nem abszolútum, nem önmaga által teremthető kész adottság, a közösségen kívül, a közösséget megelőzőleg nincs egyén, nincs az egyes ember⁶. Nem is az egyénre háramló hasznosság „belátása” és nem is az önérték hozza létre az egyének akaratából a társadalmat, hanem, miként *Aristoteles* mondta: az egész

⁴ Politika I. 32. l.

⁵ *Spann O.*: Gesellschaftsphilosophie. München-Berlin, Oldenbourg. 1928. 35. l.

⁶ „Die Gesellschaft ist das schöpferische Prinzip des individuellen Lebens, die geistige Lebensform des Einzelnen.“ *Spann* i. m. 13. l.

a rész előtt van. A társadalomtudománynak és így a gazdaságtannak is szükségképpen egészen *más kategóriákkal*, más módszerekkel kell dolgoznia, mint a fizikai tudományoknak: a szervezetenek, az egésznek, amely csupán a részekben kitagolódva jelenik meg, tulajdonságait, a részeknek az egészhez és egymáshoz való kapcsolatait kell kifejtene. A társadalom főelve nem is az egyének „természetes” szabadsága és egyenlősége, hanem éppen ellenkezőleg, az organizmus eszméjének megfelelően a különbözőség s az egyenlőtlen részek között bizonyos rangsor elismerése, hierarchia. Minden résznek az őt rangjánál fogva megillető helyet kell elfoglalnia: ez az igazságosság nagy elve, mint vezető elv az államban. Minden társadalom piramishoz hasonlítható, legfelül van a legmagasabb, vezető értékek kis csoportja, lefelé azután a csekélyebb értékek mind szélesebb rétegei. A különböző részek a társadalom szellemi kozmoszában egybeilleszkedve alkotják a *rendeket*. Az u. n. osztály nélküli társadalom, minden rétegződés hiánya, a marxizmus utópisztikus ideálja tulajdonképpen a közösség belső, szellemi alaptulajdonságával ellentétes követelményt jelent. A történelem valóságában csakis rendileg tagozott államokat ismer, korunk főproblémája éppen az individualista és kapitalisztikus hullám által elsöpört régi rendiség helyébe új tagozottságok, új kötöttségek, új rendek létesítése.

A gazdaság maga is rend és pedig a gazdálkodás a maga egészében a társadalmi célok eléréséhez szükséges *eszközöket* szolgáltatja. Rangsorban legelöl álló rendjei a társadalomnak az öncélú szellemi részek: vallás, tudomány, művészet, azután a faj- és létfenntartás vitális céljai; a cselekvés terén a főszervező rend: az állam, az eszközöket szolgáltató rész pedig a gazdaság. A gazdálkodás tehát sohasem öncél, hanem mindig tőle különböző szellemi célok szolgálatában áll. Az individualizmus egyik legsivárabb vonása éppen abban rejlik, hogy az egyént a nagy egyénfeletti céloktól elszakítva: az eszközöket, a gazdasági cselekvést mintegy öncélnak tünteti föl, innen a nagy történet az aranyért, viszont a belső kulturának elszegényedése, a metafizikai értékek ápolásának hiánya.

De az individualizmusnak következménye az egyén magára hagyatottsága is. Nemcsak *Spann* szociológiája és a Ständestaat német gondolata vezet a rendi gazdaság eszméjéhez, hanem érdekes módon és már sokkal korábban a francia pozitív társadalomtudománynak egész más módszeres elvekből kiinduló, kiváló képviselője is, *Durkheim*, korunk nagy problémáinak megoldására az egyéneknek bizonyos gazdasági testületekbe való beillesztését, az idejét multa korporációk modern formában való felujtását, a professzionális organizációt kívánta⁷. Az olasz fasiszmus

⁷ Le Suicide. Paris Alcan 1897. 434 s köv. I. De la division du travail social. II. kiadás. Préface: Quelques remarques sur les groupements professionnels. Paris Alcan 1902.

nagy ereje is kétségkívül abban rejlik, hogy korunknak ezt a nagy szükségletét, vágyát a „testületi” szellem, a rendi tagozódás iránt, felismerte és talán nem egy szempontból bírálható módon, de sok tekintetben sikeresen megvalósította.

Valóban, a gazdasági individualizmus válságát a gazdaságpolitika terén elsősorban azok a kísérletek és törekvések jelzik, amelyek a szabad verseny helyébe *kötöttségeket, organizációt, testületi összefogást* akarnak léptetni. Ilyenek mintegy maguktól adódóan a szakszervezetek, a kartellek, a kamarák, a munkások és munkaadók között kötött bértarifaszerződések sokféle szabályozó megállapodásaikkal és ilyenek a szociálpolitika nagyszabású intézményei. Mi más a *szociálpolitika*, mint keretek felállítása az egyéni kezdeményezés szabadságával szemben? Tényleg, helyesen értelmezve, a szociálpolitika célját nem is az individualista gazdasági rend egyes hibáinak lenyesésében kell megjelölnünk, lényege, hogy a magárahagyott s a gazdasági versenyben léthibonytalansággal küzdő egyént újra erősen társadalmi, jogi szabályok, törvények, végeredményben egy rend keretébe illessze. Az u. n. munkáskérdés megoldásának egyetlen módja itt kínálkozik: „gebet dem Arbeiter seinen Stand zurück, und die Arbeiterfrage ist gelöst . . .!” — mondja kétségkívül kissé merész bizakodással *Spann*.⁸

Ha már most eddigi fejtegetéseinket egy mondatba akarjuk összefoglalni: a gazdasági individualizmus válságát az elmélet terén a materializmussal szemben a filozófiai idealizmus s az atomizmussal szemben az organikus társadalombölcselet előtérbe nyomulása jelzi, gyakorlati téren pedig az a kívánság, hogy az individualizmus gazdaságpolitikai főelve, a szabadság helyébe kötöttségek, testületi szellem, rendekbe való tagoltság, egyszóval az egyéneknek mint a szerves szellemi egész tagjainak a közbe való erősebb szervezeti beillesztése lépjen. Alig lehet kétséges, hogy, bármennyire groteszken hatnak is egyes tulegyszerű programmok és kísérletek e téren, a társadalmi és gazdasági élet további fejlődése ebben az irányban fog történni.

Kisléghi Nagy Dénes.

⁸ Die Krise der Sozialpolitik. Ständisches Leben I. 1931. 10. 1.

A közterhek alakulása Csonka-Magyarországon.*

1. Bevezetés.

A modern állami élet kialakulásával általánosan érvényre jut a közteherviselés elve, s egyben az az elv is, hogy a közületi terheket az adófizetők arányosan, egyenletesen viseljék. Az *általános és arányos adóztatás* elvének gyakorlati megvalósulásáról megbízható, teljes és átfogó képet csak részletes pénzügyi statisztika beható tanulmányozása alapján lehet alkotni.

A *pénzügytan* régóta érezte annak hiányát, hogy a pénzügyi statisztika és különösen annak adóstatisztika elnevezéssel megjelölt ága sokáig nem volt kellően kiépítve. Mindaddig, míg részletes adóstatisztika nem volt, a közterhek megoszlásának vizsgálata nagy nehézségekbe ütközött.

De nemcsak a pénzügytan, hanem a *pénzügyi politika, a gazdaságpolitika és a társadalompolitika* szempontjából is nagy jelentőséget tulajdoníthatunk a részletes adóstatisztikának.

Egyes pénzügypolitikai feladatok megoldásának, főleg adóreformok előkészítésének nélkülözhetetlen előfeltétele az adóstatisztika. *A törvényhozás és a kormányzat a nagy horderejű adóreformok kérdésében csak a megbízható statisztikai adatok kellő ismerete és gondos mérlegelése alapján dönthet.*

Ha az adóstatisztikát az egyes adóalapok, valamint a különböző kereseti ágak és foglalkozási csoportok szerint is megfelelően részletezik, nemcsak a közterhek megoszlásának pénzügyi, hanem közgazdasági és társadalmi hatásait is vizsgálhatjuk. Különösen figyelmet érdemel annak kutatása, hogy mily hatást gyakorolnak a közterhek a jövedelemeloszlásra, a termelésre, a fogyasztásra és a forgalomra. Az adóztatás alapjául szolgáló jövedelemforrások, vagyontárgyak,

*A Magyar Közgazdasági Társaságban 1932 december 15-én tartott előadás.

keresetforrások stb. adatai az ország gazdasági erőinek megvilágítását is lehetővé teszik.

A közterhek alakulásának tudományos vizsgálatára fokozottabb mértékben van szükség jelenleg, amikor a világ-gazdasági válság kiélesedése folytán a világháború óta megnövekedett adóterhek súlyát a gazdasági élet minden ága és az egyes társadalmi rétegek nyomasztóbban érzik, mint valaha.

*

Rövid áttekintést nyújtunk az adóstatisztika fontosabb hazai forrásmunkáiról.

A m. kir. pénzügyminisztérium a fogyasztási adó statisztikai eredményeit már 1867-től 1913-ig évenkénti részletezéssel hozta nyilvánosságra. Az egyenesadóstatisztika első hivatalos kiadványa hazánkban 1870-ben jelent meg.¹ Az egyenesadók tárgyában id. *Wekerle Sándor* miniszterelnök által 1893-ban benyújtott emlékirat mellékletei² és a pénzügyminisztérium külön kiadványai³ az önkormányzati testületek adóztatására is kiterjeszkedő, részletes egyenesadó statisztikát tartalmaznak. Az egyenesadó reform irányelveinek megvitatása céljából 1896 május havában tartott szaktanácskozáson történt felszólalások szükségessé tették az egyenesadók statisztikai anyagának további gyűjtését: az adatgyűjtés eredményeiről 10 kötetből álló kiadványsorozat számolt be.⁴ A vármegyei és községi adók statisztikájáról a pénzügyminisztérium 1904-ben önálló kötetet is kiadott.⁵

Az országos m. kir. statisztikai hivatal a községek háztartásáról és pótdóiról első ízben 1883-ban közölt részletes adatokat.⁶ Magyarország adóstatistikájának rendszeres feldolgozására uttörő kísérletet tett *Láng Lajos* az 1891. évi

¹ A magyar korona országaiban az 1867. évre megállapított egyenes adók eredményeinek statisztikai átnézete. Kiadta a m. kir. pénzügyminisztérium. Budán, 1870.

² Az egyenes adóreformok tárgyában összehívandó szakbizottsághoz intézett emlékirata a pénzügyminisztérium vezetésével megbízott m. kir. miniszterelnöknek. Budapest, 1893. Mellékletek 1—123. lapok.

³ Egyenesadó-statisztika. Kiadta a m. kir. pénzügyminisztérium. Budapest, 1893. Ezt kiegészíti: Az egyenesadó-enquête I. kiadványa: Statisztikai adatok az egyenesadóreformok tárgyában készült emlékirathoz. (Az egyenesadó-statisztika pótfüzete.) Budapest, 1895.

⁴ Adatok az egyenesadók reformjához. I—X. kötetek. Kiadta a m. kir. pénzügyminisztérium. Budapest, 1898—1909.

⁵ Magyarországon az állami egyenesadók alapján kivetett vármegyei és községi adók statisztikája az 1898—1899. évekről. Budapest, 1904.

⁶ A községek háztartása és pótdójuk az 1881. évi jóváhagyott költségvetések alapján. Hivatalos Statisztikai Közlemények. Szerkesztette: *Jekelfalussy József*. Budapest, 1883.

hiányos és fogyatékos adatok alapján.⁷ A központi statisztikai hivatal Közleményei sorozatában Buday László Magyarország községei⁸ és vármegyéi⁹, Laky Dezső a törvényhatósági jogu és a rendezett tanácsu városok¹⁰ háztartásának kérdéseit behatóan tárgyaló művei az önkormányzati testületek adóstatistikáját is nyújtják.

A világháború alatt a pénzügyminisztérium feldolgozta a jövedelemadó statisztikáját is.¹¹ *Az adóstatistika teljes épületének kiépítésére azonban Nagy-Magyarországon nem került sor.*

A világháború után 1925-ben a központi statisztikai hivatal az egyenesadókról részletes statisztikát készített, de a feldolgozás eredményeit, sajnos, nem tette közzé. A Magyar Statisztikai Évkönyvek az állami zárszámadások alapján közölnek adóstatisztikai adatokat.

Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának Közleményei,¹² Évkönyvei és Havifüzetei is felölelnek értékes adóstatistikát; ezek az Évkönyvek közölték pl. először az általános forgalmi adó és a kereseti adóalap — foglalkozások szerint is részletezett — gazdag adatait.

A m. kir. pénzügyminisztérium 1929 tavaszán első ízben adta ki Csonka-Magyarország közterheiről készített hivatalos kimutatásokat és az 1932. év nyarán közrebocsátotta az adóstatistika legújabb anyagát tartalmazó második füzetet is. E hivatalos adatok¹³ feldolgozása alapján alábbiakban részletesen megvilágítjuk Csonka-Magyarország 1913. és 1927—1931. évi közterheinek alakulását, az egyes adónemek tagozódását, viszonylagos súlyát, a közterhek nagyságát, megoszlását és a főbb egyenesadónemek kivetési és befizetési eredményeit.

⁷ Magyarország adóstatistikája 1891-ről. Közgazdasági és Közigazgatási Szemle 1893. évi XVII. évf. II. köt. 105—114. lapok. U. o. 224—246. lapokon a részletes statisztikai táblázatok: „Adatok az 1891. évi adóstatistikához.”

⁸ Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben. Magyar Stat. Közl. Új sorozat, 39. köt. Budapest, 1913.

⁹ Magyarország vármegyéinek háztartása és gyámpénztárai az 1909. évben. Magyar Stat. Közl. Új sorozat, 40. köt. Budapest, 1914.

¹⁰ Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. Magyar Stat. Közl. Új sorozat, 58. köt. Budapest, 1916.

¹¹ Jövedelemadóstatistika. Kiadja a m. kir. pénzügyminisztérium. Budapest, 1916.

¹² A székesfővárosi statisztikai hivatal egyik kiadványában Laky Dezső a forgalmi adók egész kérdéskomplexumát részletesen megvilágítja. (Az általános forgalmi adó Budapesten, 1921—1927. Statisztikai Közlemények. Szerkeszti: Illyefalvi I. Lajos. 57. kötet. 3. sz. Budapest, 1929.)

¹³ E hivatalos kiadványokat alábbiakban *Adóstatistika* megjelöléssel idézzük.

2. Az Adóstatistika rendszere és módszertani kérdései.

A vizsgálódásaink alapjául szolgáló Adóstatistika Csonka-Magyarország közterhei között helyesen nemcsak az állam közszolgáltatási bevételeit, hanem az egyéb közületek és közadók szedésére jogosult hatóságok (kereskedelmi és iparkamarák, mezőgazdasági kamarák, egyházak, stb.) bevételeit is felöleli.

A hivatalos kimutatások a közszolgáltatásokat 6 főcsoportba sorolják: 1. egyenesadók, 2. forgalmi adók, 3. fogyasztási adók, 4. illetékek, 5. vámok és 6. jövedékek. E csoportosítással kapcsolatban felvethetjük azt a kérdést, hogy vajon a hivatalos kimutatásokban az egyes adónemek osztályozása helyes-e.

A pénzügytan irodalmának sokat vitatott, még le nem zárt kérdése a főbb adónemek osztályozása. Kiváló pénzügytani írók egymástól eltérően más és más beosztást ajánlanak. Az egyes államok költségvetéseiben és zárszámadásaiban is különféle csoportosításokat találunk. A leginkább elterjedt felosztási rendszer szerint egyenes- és közvetett adókat szoktak megkülönböztetni. Az egyenesadókat a közvetett adóktól többféle meghatározás szerint különböztetik meg: az adófizetőre gyakorolt hatás, az adó kivetése és beszedése; továbbá a törvényhozónak arra irányuló szándéka alapján, hogy ki viselje az adót (Schäffle). De lehet a javak megoszlását, fogyasztását és forgalmát is figyelembe venni és ez alapján egyenes-, fogyasztási és forgalmi adókat megkülönböztetni; utóbbi meghatározás szerint az egyenesadók a magángazdaságok jövedelme, vagyona, illetve gazdálkodásának hozadéka után szedett adók. Nagyjából az utóbbi megkülönböztetés szolgál a hivatalos Adóstatistika csoportosításának alapjául: az egyenesadók után a forgalmi és a fogyasztási adók következnek. Ezen osztályozás szerint az *egyenesadók* közé tartoznak a föld-, a ház-, a tőkekamat-, a társulati adó (a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója), a bányaadó, a keresti adó, a jövedelem- és a vagyonadó. De vajon helyes-e, hogy a m. kir. pénzügyminisztérium hivatalos kimutatásaiban az egyenesadók közé kerültek a különféle „vegyes adók“ között a vízdi, a csatornájárlék, az utfenntartási díj stb.? Viszont az *illetékek* közé sorolja a m. kir. pénzügyminisztérium az értékpapírforgalmi adót. Az sem helyes, hogy az osztálysorsjáték bevételeit a mesterséges édesítő szerekével egybefoglalva, a *fogyasztási adók* közé sorozzák. Az osztálysorsjáték és a mesterséges édesítőszer a *monopóliumok* közé tartoznak.

A hivatalos Adóstatistikában az egyes adónemek csoportosítása tehát elméleti szempontból nem teljesen kifogás-

talán. A m. kir. pénzügyminisztériumot a közterhek egyes nemeinek csoportosításánál nyilván gyakorlati szempontok vezették és irányadó a magyar állami költségvetések és zárszámadások felosztási rendszere volt, amely szintén nem elégséges ki teljesen a tudományos igényeket. Kétségtelen azonban, hogy a gyakorlatban igen nehéz, csaknem lehetetlen az egyenes- és közvetett adók közötti határt tökéletes pontossággal megállapítani.

A Nemzetek Szövetségének a különböző államok pénzügyi statisztikáiról készített kiadványai az egyenesadókat „a jövedelmet és vagyont terhelő adók“, a közvetett adókat pedig „a termelést, a használatot és az ügyleteket terhelő adók“ megjelöléssel közlik.¹⁴ E megjelölések sem minden tekintetben megfelelőek.

Nagy figyelmet érdemel az adók felosztásánál a pénzügytan irodalmában eddig elhanyagolt az a szempont, melyre Heller Farkas mutatott rá, t. i., hogy az adóztatás ténye az adózót nyugvó állapotban, vagy pedig a gazdasági élet mozgásában akarja-e megragadni. E megkülönböztetés szerint vannak *statikai* és *dynamikai* adók; az előbbiek nyugvó állapotban, az adózás alapját mintegy megrögzítve ragadják meg az adózókat (pl. a hozadéki adók), míg dynamikai adók a gazdasági élet mozgását veszik kiindulási pontul (pl. a jövedelemadó).¹⁵ E megkülönböztetés jelentőségét az adóstatisztika tanulságai alapján fogjuk megvilágítani.

Legujabban a hazai irodalomban Balás Károly különbséget tesz *ár-adók* és *residuum-adók* között, az előbbiek alatt főleg a forgalmi- és fogyasztási adókat és a fogyasztási adókhoz hasonló hatásu pénzügyi monopóliumokat, az utóbbiak alatt főként a jövedelmi és a hozadéki adókat érti.¹⁶

További megvizsgálandó kérdés az, hogy a hivatalos Adóstatistikában felsorolt közületi bevételek valóban mind olyanok-e, melyek a közterhek megállapításánál számításba veendőek.

Az egyenesadók, a forgalmi adók és a fogyasztási adók közszolgáltatás jellege általában nem vitás. Csakhogy a m. kir. pénzügyminisztérium az Adóstatistikában Csonka-Magyarország egyenesadói között a „vegyes adók“ rovatában — mint említettük — felsorolja a vízdíjat, a csatornájárlékot stb. is, melyek adójellegét vitathatjuk. Feltűnő, hogy a helyhatóságok által az 1931. évben szedett „vegyesadók“ részletezésénél a vízdíj, a csatornadíj és a csatornázási

¹⁴ Mémorandum sur les Finances Publiques 1926—1928. Société des Nations. Genève, 1929.

¹⁵ Pénzügytan, 1. kötet. Elméleti pénzügytan. Budapest 1921. 126. l.

¹⁶ Adóztatás és konjunkturák. Közgazdasági Szemle 1931. évi 75. kötet 5. l.

járulék csupán a törvényhatósági jogu és megyei városoknál, valamint a kis- és nagyközségeknél van kimutatva, ellenben a székesfővárosnál nem, bár e közületi bevételi források Budapest költségvetéseiben is jelentős szerepet játszanak.¹⁷ Az Adóstatistika II. füzetéből világosan kitűnik, hogy az egyenesadók csoportjában több oly közületi bevétel is szerepel, melyeknek adó jellege — tágabb értelemben véve is — kétséges. Így pl. a helyhatóság által szedett „vegyes adók” között találjuk a szemétkihordási díjat is, amelyet az országos eredményeknél a „vegyes adók” csoportjában részletezett csatornajárulékkal és vízdíjjal együtt a közületek üzemi jellegű bevételei közé sorolhatjuk. Több más, kisebb tételtől eltekintve ugyancsak a helyhatóságok által szedett „vegyes adók” között találjuk a járdaadót, a járdaépítési járulékot és a kövezési járulékot, melyeket a közületek az érdekelt házbirtokosoktól a járda építése, illetve fenntartása fejében szednek.

Az Adóstatistika a közterhek egyes nemei között az illetékek, a jövedékek és a vámok bevételeit is felsorolja.

Az *illetékek* középhelyet foglalnak el az adók és a közületek magángazdasági jellegű bevételei között. Az illetékek és az adók közös jellemvonása, hogy mindkét közületi bevételi forrás a pénzügyi felségjogon alapszik, de míg az illetékeket a közületek a magángazdaságoktól azok számára végzett külön szolgáltatásért szedik az illetékely alapján, az adókat a közületek a szolgáltatásra és az ellenszolgáltatásra való tekintet nélkül szabják meg. Az illetékek megegyeznek a közületek magángazdasági bevételeivel annyiban, hogy a közületeknek valamely ténykedéséből származnak, e ténykedés díjazásaképpen szerepelnek és érvényesül bennük is a „do ut facias” elve. Viszont különböznek az illetékek a közületek magángazdasági bevételeitől abban, hogy azokat a közületek nem magángazdasági, hanem közjogi természetű funkcióinak díjazásaképpen szedik és e közhatósági cselekményekért járó szolgáltatást a pénzügyi felségjog alapján egyoldaluan szabják meg.¹⁸

A *monopóliumokból* származó állami bevételek pedig középhelyet foglalnak el az állam közjogi és magángazdasági jellegű bevételei között. Az állami jövedékek bevételeiből

¹⁷ V. ö. Laky Dezső: A helyhatósági adózás az adóstatistika tükrében. (Fejezetek a közjog és közigazgatási jog köréből. Némethy Károly születésének 70. évfordulója és a „Magyar Közigazgatás” félé százados fennállása alkalmából. Budapest, 1932. 276. l.)

¹⁸ Lásd Teleszky János: Illetékek c. cikkét a Közgazdasági Lexikon II. kötetében. (Budapest, 1900. 3. l.) — Adolph Wagner: Finanzwissenschaft. Zweiter Theil. Gebühren und allgemeine Steuerlehre. Leipzig und Heidelberg, 1880. 5. és köv. lapok.

közzszolgáltatás jellegűnek csupán a jövedékek *netto* bevételeit tekinthetjük, tehát a monopóliumok (nálunk pl. a dohány- és sójövődék) *brutto* bevételeiből a termelési és az eladási költségek levonása után megmaradó összeget. A Nemzetek Szövetsége a különböző államok pénzügyi statisztikáiról közölt kimutatásaiban a tágabb értelemben vett adóbevételek között helyesen az állami monopóliumoknak csupán *netto* bevételeit öleli fel.¹⁹ Ezzel szemben a m. kir. pénzügyminisztérium az Adóstatistikában a közterhek közé a dohány- és sójövődék *brutto* bevételeit sorolja, helytelenül, mert pl. valamely dohányárucikk vételéért fizetett összeget nem tekinthetjük teljes egészében közzszolgáltatásnak.

A pénzügyi jellegű behozatali *vámokat*, melyek a belföldi fogyasztási adókat egészítik ki, szintén bele kell vonni a tágabb értelemben vett adóteherbe. A védővámokból származó állami bevételeket is számításba kell venni. Más kérdés az, hogy a védővámok a befolyt állami bevételen felül a belföldi fogyasztók szempontjából további terhet is jelentenek-e, mert a belföldi áralakulásra gyakorolt hatásuk folytán a fogyasztók jövedelmét csökkentik.

A tágabb értelemben vett adóteher súlyának megállapítása céljából tehát az adók mellett az illetékeket, a különféle díjakat, a vámokat és a jövedékek *netto*-bevételeit szintén számításba lehet venni.

A m. kir. pénzügyminisztérium az Adóstatistika II. füzetében a közterhek között kimutatja a társadalombiztosítási járulékokat (az Országos Társadalombiztosító Intézet és a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének bevételeit) is. A szociális terheknél ezen a címen az Adóstatistikának az Országos Gazdasági Munkáspénztár bevételeiről is be kellene számolnia.

Az Adóstatistika nem sorolja a közterhek közé az *állami és egyéb közületi üzemek bevételeit*. E bevételi forrásokat a külföldi statisztikai forrásmunkák a tágabb értelemben vett adóbevételektől többnyire elkülönítve mutatják ki: pl. a Nemzetek Szövetségének pénzügyi statisztikai kiadványai.

Kétségtelenül nehéz feladat előtt állott a m. kir. pénzügyminisztérium illetékes osztálya akkor, midőn a közületi bevételek adatai közül a közzszolgáltatási bevételeket kiválogatta, mert e téren az elméletileg helyesen megjelölhető határvonalat igen nehéz a gyakorlatban teljes biztonsággal megvonni. Nem egészen a minisztériumon mulott, hogy nem tudott tökéletes munkát végezni.

A hivatalos Adóstatistika a közzszolgáltatásokat nem

¹⁹ Mémorandum sur les Finances Publiques 1926—1928. id. m.

költségvetési évek, hanem *naptári* évek szerint részletezi. Ezért nem lehet az Adóstatisztika adatait az állami zárszámadások eredményeivel egybevetni.

Az Adóstatisztika 1913. évi adatai nem tüntetik fel pontosan Csonka-Magyarország háboru előtti tényleges közterheit, hanem csupán az integer Magyarországon 1913-ban tényleg befolyt köztartozásoknak az ország jelenlegi területére eső hányadát. Az átszámítás módszerét pontosan nem ismerjük. Az erre vonatkozó számítások eredményeit tehát nem tekintjük a háboru előtti közterhek pontos mértékéül. A fogyasztási adók és a jövedékek befizetése nem azokon a helyeken történt, ahol az adó alá eső tárgyakat fogyasztották; továbbá Magyarország gazdasági területének megváltoztatása következtében az egyenesadók és az illetékek alakulása az ország jelenlegi területén is módosult. Így pl. a hivatalos kimutatásban Csonka-Magyarország 1913. évi cukoradó- és sójővedék bevétele a valóságnál kisebb, viszont a szesz- és a söradó bevétele a ténylegesnél jóval nagyobb összeggel szerepel, mert az elcsatolt területeken folytak be azok a cukoradó- és sójővedék bevételek is, amelyeknél az adótárgyakat Magyarország jelenlegi területén fogyasztották, ellenben az 1913. évre kimutatott csonka-magyarországi szesz- és söradóbevételek jelentékeny részét az elszakított területeken fogyasztott adótárgyak után szedték. A hivatalos kimutatásban szereplő 1913. évi vámbevételek sem tükrözik vissza hiven a háboru előtti tényleges állapotot, hanem csupán a jelenlegi, megcsonkított területen szedett vámokról adnak számot; az adatok az elcsatolt területekre rendelt áruk után az ország jelenlegi területén kivetett vámokat is felölelik, ellenben nem tüntetik fel az 1913. évben Magyarország jelenlegi területére rendelt, de valamely ausztriai vagy Nagy-Magyarország egykori határmenti vámhivatalainál befolyt vámbevételeket.²⁰ Az 1913. és az 1927—31. évi vámbevételek adatainak összehasonlításánál szem előtt tartandó az is, hogy a világháboru óta gyökeresen megváltoztak Magyarország vámpolitikai viszonyai, az ipar helyzete stb.

Adórendszerünk 1913 óta lényegesen átalakult; több fontos, új adónemmel szaporodott bonyolult adórendszerünk.

Az 1913. évi adatokat tehát fenntartással kell fogadnunk és azokat csak megfelelőbb számok híjján — a fenti megjegyzések figyelembevételével — használjuk fel abból a célból, hogy Csonka-Magyarország 1927—1931. évi közterheinek vizsgálatánál a világháboru előtti állapotról is nyújthassunk némi tájékoztatást.

²⁰ Adóstatisztika I. füzet. 51.

Csonka-Magyarország közterheinek alakulását több szempontból vizsgálhatjuk: a közterhek időbeli és térbeli alakulását, nemeit (a különféle adók, illetékek, vámok és jövedékek részletezésével). A további kutatási irány annak megismeréséhez vezet, hogy a kimutatott közszolgáltatási bevételekből mennyi jutott az államra, a vármegyékre, a törvényhatósági jogu városokra, a megyei városokra, a községekre és egyéb, közadók szedésére jogosult hatóságokra stb. Tekintettel arra a fontos szerepre, melyet adórendszerünkben az egyenesadók betöltenek, indokoltnak véljük, hogy a főbb egyenesadónemek 1928—31. évi kivetési és befizetési eredményeiről, s adóalapjairól is beszámoljunk. Az egyenesadónemek kivetési és befizetési eredményeire vonatkozó legfontosabb számokat területi részletezéssel is közölni fogjuk.

Az Adóstatisztika I. füzete az egyenesadók 1928. évi kivetési eredményeit és kivetési alapjait, valamint az állami egyenesadók 1928. évi befizetési eredményeit adóhivatalonként részletezte, az Adóstatisztika II. füzete azonban ily részletezést nem nyújt, a hivatalos indokolás szerint azért, mert annak a legtöbb esetben nincs gyakorlati jelentősége és az adatoknak ez irányú feldolgozása az anyag közzétételét késleltette volna. Mégis kíváncsún tartanók, hogy a jövőben az adóstatisztika főbb eredményei bővebb területi részletezéssel kerüljenek nyilvánosságra.

Az Adóstatisztika az egyenesadónemek közül a föld-, a ház-, az általános kereseti-, a jövedelemadó és a vagyonadó kivetési alapjait mutatja ki, feltűnő azonban, hogy a társulati adó kivetési alapjairól nem számol be. E hiányt a jövőben pótolni kellene.

Sajnos a m. kir. pénzügyminisztérium az egyenesadókon kívül a közterhek többi nemeiről hasonló részletes adatokat nem közöl, bár az Adóstatisztika I. füzetének megjelenése alkalmával, 1929 áprilisában, kilátásba helyezte, hogy a fogyasztási adók, a forgalmi adók és az illetékek 1928. évi eredményeiről is legközelebb részletes adatokat fog közzétenni.

A hivatalos Adóstatistikának arra a hiányára is rá kell mutatnunk, hogy az *adózás jövedelem- és vagyoneloszlási problémájának* vizsgálatához nem nyújt kellő alapot. Pedig a jövedelemeloszlásra vonatkozó statisztikai adatoknak annál inkább nagy jelentőséget tulajdoníthatunk, mert a jövedelemeloszlás az ország adófizetési képességére is jelentékeny befolyással van. Az ország jövedelem- és vagyoneloszlási viszonyainak beható megvilágítása lehetővé válnék, ha az Adóstatisztika az *adóalapokra* vonatkozó adatokat kellően részletezné. Nemcsak az adóalapok, hanem az *adó-*

összeg szerint való tagolás is szükséges. De az adóalapokról csak hiányos képet kapunk. Így pl. az Adóstatistika II. füzetében a jövedelemadó, a vagyonadó és az általános kereseti adó alá eső adóköteleseket csak két csoportra: a 10.000 pengő adóalapig és a 10.000 pengőn felüli adóalappal rendelkezőkre tagolja.²¹ A jövedelemadónál és az általános kereseti adónál a 10.000 pengőn aluli adóalapok megfelelő részletezése a probléma behatóbb vizsgálata céljából kétségtelenül nélkülözhetetlen volna, mert nagy fontossággal bír annak az ismerete, hogyan tagozódnak az alsó jövedelmi csoportok, hiszen minél egyenletesebb a jövedelemeloszlás, annál nagyobb — azonos nemzeti jövedelem mellett — az ország adófizetési képessége. A hivatalos Adóstatistikának ezt a hiányosságát aligha pótolhatja pl. az a kimutatás, mely az 1931. évben 10.000 pengőn felüli jövedelemmel rendelkező adófizetők jövedelem és jövedelemadó fokozatonként való megoszlásáról készült, mert az adatok a jövedelemadóköteleseknek csupán elenyésző kis hányadáról (5.4%-áról) számolnak be.²²

A tudomány és a gyakorlati élet szempontjából tehát egyaránt kívánatos, hogy a jövőben a magyarországi jövedelemadó és az általános kereseti adó statisztikai anyaga a 10.000 pengőn aluli adóalapok egyes csoportjai (pl. 1001—2000, 2001—3000, 3001—4000, 4001—5000, 5001—6000, 6001—8000, 8001—10.000 pengő adóalap) szerint is részletezve dolgoztassék fel és kerüljön nyilvánosságra. A nyugati kulturállamokban erre vonatkozólag részletes adatok állanak a tudományos kutatás rendelkezésére.²³ Az Adóstatistikának az is hiánya, hogy nem nyújtja a közterheknek foglalkozási ágak szerint való pontos részletezését. Az Adóstatistika II. füzetében pl. mindössze csak 6 foglalkozási ág (1. földbirtokosok, 2. földbérlők, 3. házbirtokosok, 4. iparosok, 5. kereskedők és 6. alkalmazottak) 1931. évi állami egyenesadóterhét tünteti fel; a foglalkozási ágaknak e csoportosítása egyáltalán nem kielégítő. Az Adóstatistika ennek a közgazdasági és társadalmi szempontból nagyjelentőségű kérdésnek megvilágításához csak kevés adalékkal járul. A közterheknek az egyes foglalkozási ágak szerint való meg-

²¹ Az Adóstatistika I. füzetében a jövedelemadó 1928. évi kivetési eredményeit a következőképpen részletezi: 6000 P-ig, 6001—10.000, 10.001—20.000, 20.001—50.000, 50.001—100.000 P-ig, 100.000 pengőt meghaladó adóalappal rendelkező adókötelesek szerint. Nagy kár, hogy az Adóstatistika II. füzetében legalább ily részletezést nem nyújt.

²² Adóstatistika II. füzet, 133. l.

²³ Így pl. Angelos Angelopoulos: Die Einkommenverteilung im Lichte der Einkommensteuerstatistik (Leipzig, 1931) c. munkájában a németbirodalmi s különösen az évtizedekre visszanyúló poroszországi, szászországi és ausztriai jövedelemadóstatistika alapján beható vizsgálatokat végzett.

oszlását csak részletesebben tagolt és teljesebb adatok alapján lehetne kellően feltárni.

Kivánatos volna, hogy a jövedelemadónál az adómentes és meg nem adóztatott jövedelmek összegét, a vagyonadónál pedig a tőketartozások összegét *foglalkozási ágak* szerint is részletezzék. A ház-, a földadó adatait pl. az adóköteles *fizikai személyek foglalkozási csoportjai és a jogi személyek* egyes kategóriái (pénzügyintézetek, ipari, kereskedelmi, közlekedési és egyéb részvénytársaságok, szövetkezetek, egyesületek stb.) szerint lehetne tagolni.

Mindezek a most érintett hiányok és más kisebb, főleg szerkesztéstechnikai hibák²⁴ ellenére elismerés illeti a m. kir. pénzügyminisztériumot a hézagpótló Adóstatistika gazdag anyagának szerkesztéséért és a körülményekhez képest gyors közzétételéért.

Kérdés, hogy nem volna-e helyesebb, ha a m. kir. kormány az adóstatisztikai anyag feldolgozását és eredményeinek nyilvánosságra hozatalát a m. kir. központi statisztikai hivatalra bizná. A nyugati kulturá államokban a pénzügyi statisztikát többnyire a központi statisztikai szolgálat hivatalos szervei művelik. Így pl. a Németbirodalomban, Dániában, Svájcban stb. a központi statisztikai hivatalok értékes kiadványsorozattal gazdagították a pénzügyi statisztikát és ennek körében az adóstatisztikát is.²⁵

²⁴ Felesleges a nagy helypazarlás és a sok ismétlés: pl. az Adóstatistika II. füzeté az 1928—1931. évi közterheknek összegszerű megoszlásáról készített kimutatásban ugyanazokat az 1928. évi adatokat egymásután háromszor (a 16., 18. és 20., majd a 22., 24., és 26., végül a 28., 30. és 32. lapokon) ismétli. — Az Adóstatistika II. füzetében a 40. és a 48. lapokon közölt százalékokat egymással felcserélték; e hiba a szakkörökben is félreértésre adott okot.

²⁵ Külföldön több állam központi statisztikai hivatala mintaszerű adóstatisztikát rendszeresen közöl. Pl. a *svájci* Eidgenössische Stat. Bureau Mitteilungen c. sorozatában értékes adóstatisztikai füzetek láttak napvilágot. (Die Steuereinnahmen des Bundes, der Kantone u. der Gemeinden 1920 u. 1921, 1922 u. 1923. — Die Erwerbs- und Vermögenssteuern in den grösseren Gemeinden der Schweiz 1919—1929. — Die kantonalen Erbschafts- u. Schenkungssteuern im Jahre 1919 stb.) — A *dán* Statistiske Departement „Danmarks Statistik“ c. sorozatában az állami jövedelem- és vagyonadókról, valamint a községi adókról évente jelennek meg közlemények. — Nagy elismerést érdemelnek a *német birodalmi* statisztikai hivatal becses adóstatisztikai kiadványai is.

3. A közterhek főbb nemei.

Vizsgálódásainkat a csonka-magyarországi közszolgáltatási bevételek összesített adataiból kiindulva kezdjük meg:

1. tábla. Csonka-Magyarország közterhei az 1913. és az 1927—31. években.

	1913.	1927.	1928.	1929.	1930.	1931.
	években a bevételek összege					
	a) millió pengőben:					
Egyenesadók . . .	265.2	372.8	440.9	458.4	449.1	464.4
Forgalmi adók . .	—	175.6	169.7	144.3	110.1	94.3
Fogyasztási adók .	158.9	131.8	137.2	136.8	126.9	118.5
Illetékek	123.8	191.0	155.7	159.2	153.9	140.8
Vámok	56.3	165.3	152.1	126.7	101.7	78.5
Jövedékek	100.0	169.5	179.3	180.8	168.1	156.0
Együtt:*	704.2	1.206.0	1.234.9	1.206.2	1.109.8	1.052.5
	b) százalékokban:					
Egyenesadók . . .	37.7	30.9	35.7	38.0	40.5	44.1
Forgalmi adók . .	—	14.6	13.8	12.0	9.9	9.0
Fogyasztási adók .	22.5	10.9	11.1	11.3	11.4	11.2
Illetékek	17.6	15.8	12.6	13.2	13.9	13.4
Vámok	8.0	13.7	12.3	10.5	9.2	7.5
Jövedékek	14.2	14.1	14.5	15.0	15.1	14.8
Együtt	100	100	100	100	100	100

* A társadalombiztosítási (O.T.I. és M.A.B.I.) járulékok összege 1928-ban 58.1, 1929-ben 91.8, 1930-ban 83.4 és 1931-ben 76.7 millió pengő volt.

Az Adóstatistika legelső, szembeszökő tanulsága a közterheknek a világháború előtti állapothoz képest 1927-ben mutatkozó nagyarányú növekedése. Míg Nagy-Magyarország 1913. évi közterheinek az ország jelenlegi területére eső összege kb. 704 millió pengő volt, Csonka-Magyarországra 1927-ben 1.206 millió pengő közteher nehezedett: az emelkedés ez idő alatt névleges értékben 71.3%-os.

A közszolgáltatási bevételek hatalmas megduzzadását több tényező idézte elő. Egyik fontos okcsoport a világháborúval és annak következményeivel kapcsolatos. A több, mint 4 évi hadviselés folytán a közületekre közvetlenül és közvetve háruló súlyos terhek, továbbá a forradalmak, az elenséges megszállások okozta közgazdasági károk, Magyarország területének feldarabolása, a trianoni békediktátumból folyó kötelezettségek: az ország gazdasági és pénzügyi helyzetét aláásták.²⁶

²⁶ Csonka-Magyarországon 1913 óta a közterhek jóval erősebben emelkedtek, mint a nagykereskedelmi árak és a megélhetési költségek indexe. Az 1927. év átlagában a nagykereskedelmi árindex 132, a megélhetési költségek indexe lakbérrel 111.0, lakbér nélkül 125.1 volt. (1913 = 100.)

A világháborút követő inflációs években Csonka-Magyarország államháztartása súlyos nehézségekkel küzdött. Mivel 1924-ig a közszolgáltatásokat nem valorizálták, a magyar korona értékének fokozatos romlása folytán a világháború után 1924-ig az államháztartás egyenlege éveken át jelentékeny hiánnyal zárult. Az államháztartás egyensúlyának a Nemzetek Szövetsége támogatásával véghezvitt helyreállítása után azonban az 1924—25. költségvetési évtől kezdve az 1927—28. költségvetési évig bezárólag az állami bevételek rohamosan növekedtek s jelentékeny államháztartási bevételi többlet mutatkozott. E fordulat csak részben annak következménye, hogy az állami bevételek egyrészét már 1924-ben aranykorona értékben valorizálták. Az államháztartási u. n. szanálás után a megjavult gazdasági és pénzügyi viszonyok, a külföldi tőke beözönlése, a forgalmi korlátozások fokozatos megszüntetése folytán a nemzetközi gazdasági kapcsolatok kimélyülése, a nagyarányú állami beruházások és mindezen jelenségek nyomában a fogyasztás és forgalom növekedése is a közületi bevételek szaporodását eredményezték. De a *lakosság adófizetőképességének a legszélsőbb határig menő, sőt túlzott igénybevétele* nélkül nem lehetett volna biztosítani azt, hogy Csonka-Magyarország államháztartása az 1924—25. költségvetési évtől az 1927—28. költségvetési év végéig állandóan nagy bevételi többlettel záruljon.

Igaz ugyan, hogy az államháztartás egyensúlyának sikeres helyreállítása után a pénzügyi kormányzat a súlyos közterhek enyhítésére törekedett, így pl. az 1921-ben életbe léptetett általános forgalmi adó kulcsát 1925 augusztus 1-étől 3%-ról 2%-ra csökkentették, a kincstári házbérhaszonrészesedést előbb felére szállították le, az 1926. évi IV. t. c. alapján pedig teljesen eltörölték, a cukoradót mérsékeltek, a vámkezelési illetéket eltörölték stb. Majd az 1927. évi V. t. c. egyes adók és illetékek további mérsékeléséről rendelkezett. E törvény fontos intézkedéseket tartalmaz az egyenesadók közül a föld-, a ház-, a jövedelem-, a vagyon- és az általános kereseti adóra, továbbá a különféle forgalmi adókra és illetékekre vonatkozólag.

Ámbár az 1913. évi adatok — mint a fent előadottakból kitűnik — nem teljesen pontosak, mégis annak bizonyosságát szolgáltatják, hogy *a közteher Csonka-Magyarországon a világháború óta valóban nagy arányban emelkedett.*

E jelenség megállapításánál figyelembe kell vennünk azt is, hogy Csonka-Magyarországon az állami és egyéb közületi *kiadások* a békebeli állapothoz képest jelentékenyen növekedtek. De nemcsak nálunk, hanem az összes kulturált államokban is a világháború óta a közületek tevékenységi köre általában kibővült: főleg a közegészségügyi, szociális

és kulturális szükségletek jóval nagyobb mértékben nyernek kielégítést, a közületi gondoskodást a népességnek egyre szélesebb rétegeire terjesztik ki, mint a világháború előtt. *A közületi funkciók kereteinek kitágítása, a közületi intézmények szaporítása egyik legfontosabb oka annak, hogy a folytonosan növekedő közületi kiadások fedezése céljából a közterheket nagymértékben fokozták.*

Csonka-Magyarország közterhei 1928-ban az előző évhez viszonyítva 28.9 millió P-vel (2.4%-kal) emelkedtek. Érdekes a közszolgáltatási bevételek főbb csoportjainak 1927—28. évi alakulását közelebbről megvizsgálni. Az *egyenasadók* hozama 1928-ban 68.1 millió pengővel gyarapodott és kisebbmértvű emelkedés mutatkozott még a *jövedékek* és a *fogyasztási adók* bevételében is (9.8, illetve 5.4 millió P). Ezzel szemben az *illetékek* hozama 35.3 millió P-vel, az összes *vámok* bevétele 13.2 millió P-vel és a *forgalmi adóké* 5.9 millió P-vel apadt. Az *illetékek* hozamának nagyarányú hanyatlását főleg az 1927. évi V. t.-c.-nek egyes illetékek mérséklésére vonatkozó rendelkezései eredményezték. A *vámokból* származó bevételek csökkenését az egyes államokkal kötött kereskedelmi szerződések alapján a vámtételek mérséklése okozta. A *forgalmi adók* közül az értékpapír forgalmi adó hozama egy év alatt felénél is kisebbre zuhant, amit az értéktőzsde pangásával magyarázhatunk. Az általános forgalmi adó bevételének csökkenésében is a gazdasági viszonyok romlása jut kifejezésre.

Már az 1928. évben a mezőgazdasági termények értékesítése terén nehézségek mutatkoztak és előrevetette sötét árnyékát a mezőgazdaság és állattenyésztés válsága, mely közvetve az ipar és kereskedelem helyzetét is rontotta. A mezőgazdasági termények árának jelentékeny hanyatlása folytán a mezőgazdasági népesség teherviselőképesége 1929-ben meggyöngült, amint ez a földadó 1929. évi hozamának 1927. évhez képest kb. 4 millió pengőnyi veszteségéből kitűnik. De mivel nemcsak a mezőgazdasági népesség, hanem más foglalkozási ágak helyzete is romlott, ismét szükségessé vált a nagy adóterhek további csökkentése. Ezt a célt szolgálta pl. az 1929. évi II. t.-c. a házadó kulcsának lényeges enyhítésével és az 1929. évi XXIII. t.-c. a különféle egyenasadók terén nyújtott újabb mérséklésekkel és kedvezményekkel. De míg 1929-ben egyfelől az állam az adóterhen valóban könnyített, másfelől a vármegyék és községek a pótagókat növelték, úgyhogy az 1929. évben az egyenasadók címén kimutatott összes közületi bevételek tovább emelkedtek (3.9%-kal). Viszont a forgalom és a fogyasztás csökkenése folytán a forgalmi és a fogyasztási adók, valamint a behozatali vámok hozama jelentékenyen visszaesett. Végeredményben a közszol-

gátlatási bevételek együttes összege 1929-ben 28.7 millió P-vel volt kevesebb, mint az előző évben.

1930-ban a gazdasági válság hazánkban is kimélyült. A mezőgazdasági termények árának zuhanása és a mezőgazdasági termények értékesítési lehetőségeinek megcsappanása folytán a mezőgazdasági népesség jövedelme és adózóképesége tovább csökkent s a gazdasági élet egyéb ágai is egyre nyomasztóbban érezték a gazdasági válság hatását. 1930-ban a közszolgáltatási bevételek összes főcsoportjai apadtak. Közszolgáltatások címén 1930-ban közel 100 millió pengővel (96.4 millió pengővel) kevesebb folyt be, mint 1929-ben.

Az államháztartás megbillent egyensúlyának helyreállítása céljából a m. kir. kormány 1930-ban egyrészt az állami kiadások apasztására, másfelől a bevételek fokozására törekedett. E cél érdekében az 1930:XLVII. t.-c. az állami kiadások apasztásáról, továbbá a szolgálati vagy munkabérvizonyból és a tantiémekből származó jövedelmek ideiglenes megadóztatásáról intézkedett. E törvény alapján az alkalmazottak „külön adója“ címén 1931-ben 19.4 millió pengő folyt be az államkasszába. A m. kir. kormány az államháztartás súlyos helyzete miatt nyilván kénytelen volt minden rendelkezésre álló eszközt megragadni, hogy az állami költségvetések egyensúlyát lehetőleg fenntarthassa.

Bár az 1931. évben gazdasági és pénzügyi viszonyaink tovább romlottak, *a közterhek összegét nem enyhítették a nemzeti jövedelem csökkenésével arányosan.* Az adónyomás fokozására következtethetünk az egyenesadók hozamának 1931. évi 15.3 millió P-nyi emelkedéséből, amelyet nemcsak az 1930. évi XLVII. t.-c. rendelkezéseinek tulajdoníthatunk, hanem annak is, hogy amidőn 1931 őszén az államháztartás helyzete egyre súlyosabbá vált, a m. kir. kormány csaknem az összes közszolgáltatások kulcsát felemelte: a jövedelemadó 100%-át és a házadó alapjának 10%-át „szükségadó“ címén vetette ki, a szolgálati vagy munkabérvizonyból és a tantiémekből származó jövedelmek után kivetett „különadót“ 100%-kal, az általános forgalmi adót 50%-kal (2%-ról ismét 3%-ra), egyes illetékeket 25%-kal, a cukoradót 25%-kal növelte stb.

Az egyenesadók 1931. évi 15.3 millió pengős bevételi többletével szemben az előző évhez képest a vámok hozama 23.2 millió pengővel (22.8%-kal), a forgalmi adóké 15.8 millióval (14.4%-kal), a fogyasztási adóké 8.4 millióval (6.6%-kal), az illetékeké 13.1 millióval (8.5%-kal) és a jövedékek bevétele pedig 12.1 millióval (7.2%-kal) apadt.

A népesség vásárlóképeségének csökkenése jut kifejezésre a fogyasztási és forgalmi adók hozamának jelentékeny visszaesésében. A forgalmi adóbevételeknek 1929-től 1931-ig

34.6%-os apadásában az árszínvonal hanyatlásának is része van. De a gazdasági válságnak a termelésre és a forgalomra gyakorolt hatása következtében a forgalmi adók hozamának vesztesége ezidő alatt jóval nagyobb mérvű volt, mint a nagykereskedelmi árindex süllyedése.

A vámbevételek zuhanásszerű hanyatlása pedig összefüggésben van a behozatal értékének összezsugorodásával és a vámtételeknek említett csökkentésével.

4. A közszolgáltatási bevételek főcsoportjainak aránya.

A világháború előtt a kimutatott közszolgáltatási bevételeknek közel kétötöde (37.7%-a) *egyenесadókból* folyt be. A közvetett adók közül a legnagyobb szerepet a *fogyasztási adók* játszották (22.5%), míg a közterheknek több mint egyhatodát (17.6%-át) az *illetékek* és kb. egyhatedét (14.2%-át) a *dohány- és sójövedéki bevételek* alkották. Az 1913. évre kimutatott közszolgáltatási bevételi források közül a *vámok* hozadékának volt a legkisebb viszonylagos súlya (8.0%); azonban az erre vonatkozó adatok megítélésénél figyelembe kell venni, hogy azok csak az ország jelenlegi területén tényleg befolyt vámbevételeket fejezik ki, tehát nem nyújthatnak reális képet.

Az 1913. évi állapothoz képest 1927-ben a közterhek főbb nemeinek arányszámában lényeges eltolódások mutatkoznak. Figyelmet érdemel, hogy az *egyenесadók arányszáma* 37.7%-ról 30.9%-ra *hanyatlott*; másfelől megnőtt a közvetett adók viszonylagos jelentősége. A közvetett adónemek közül ki kell emelnünk a *forgalmi adókat*, melyekből 1927-ben az összes közszolgáltatási bevételeknek egyhatede (14.6%-a) származott. *A forgalmi adók kétségtelenül a gazdasági élet súlyos megterhelését jelentik. A fogyasztási adók arányszámának* 22.5%-ról 10.9%-ra történt zuhanásából nem volna helyes általában a fogyasztási adók viszonylagos jelentőségének csökkenésére következtetni, mert — mint már az Adóstatistika módszertani kérdéseinek tárgyalásánál rámutattunk — az 1913. évi hivatalos kimutatásban a sör- és a szeszadó hozadéka túl magas összeggel szerepel.

A közvetett adók arányának a háború előtti állapothoz képest mutatkozott előtérbe nyomulása, amelyet más országokban is észleltek, nálunk az 1927. évvel véget ért. Amíg hazánk gazdasági életében kedvező konjunktúra volt, az élénk belső és külső forgalom, a nagyobb fogyasztás a közvetett adózásból származó közületi bevételi forrásokat jelentékenyen megduzzasztották. De az *egyenесadók arányszáma* 1928-ban 30.9%-ról 35.7%-ra javult és 1929-ben már elérte, sőt felül is multa (38.0%) a háború előtti színvonalat. Azóta egyfelől a különféle egyenесadónemek kulcsának emelése, más-

felől a közvetett adózásból származó állami és egyéb közületi bevételek apadása folytán az egyenesadók viszonylagos súlya tovább nőtt. 1931-ben Csonka-Magyarországon a közszolgáltatási bevételnek már több, mint kétötöde (44.1%-a) az egyenesadókból folyt be.

A közszolgáltatási bevételek közül 1929 óta 1931-ig a legnagyobb visszaesést a *vámok* és a *forgalmi adók* arányszámánál látjuk (előbbieké 10.5%-ról 7.5%-ra, a forgalmi adóké pedig 12.0%-ról 9.0%-ra zsugorodott össze); e százalékokból is a belső és külső forgalom nagyarányu hanyatlására következtethetünk.

Mivel a *fogyasztási adók* alá eső egyes cikkek pl. a cukor, a szesz, az ásványolaj stb. fogyasztását bizonyos mértékben alul korlátozni nem lehet, így érthető, hogy ezeknek az adóremeknek viszonylagos pozíciója az összes közszolgáltatásoknál a vizsgált háború utáni években nagyjában (11% körül) változatlan maradt.

Az *illetékek* és a *jövedékek* hozama pedig az 1929. évi átmeneti javulás után kisebb mértékben esett vissza, mint a közterhek végösszege s ennek folytán arányszámuk 1931-ben az 1928. évi állapothoz képest némi emelkedést ért el.

A közszolgáltatási bevételek egyes főcsoportjainak 1931. évi indexszámainál a következő feltűnő eltéréseket találjuk (1927=100):

Egyenesadók	124.6	Illetékek	73.7
Forgalmi adók	53.7	Vámok	47.5
Fogyasztási adók	89.9	Jövedékek	92.0
Összes közterhek 87.3.			

Ezek az indexek élesen jellemzik a közterhek főbb ne-
meiben az 1927—31. évek alatt bekövetkezett változásokat.

Ezirányu vizsgálódásaink legfőbb tanulsága az *egyenesadók viszonylagos jelentőségének 1927 óta észlelt növekedése*, ami *adózásunkban az egyenletes és arányos adózás elvének fokozottabb érvényesülését jelenti.*

5. A fejenkénti közteher. A nemzeti jövedelem és a közteher.

A közteher súlyáról világosabb képet nyújthatunk, ha a közteher kimutatott összegét a népesség számával elosztjuk.²⁷ Nyilván megfelelőbb volna, ha a *kereső népesség* fejenkénti közterhének átlagát számíthatnók ki. De jelenleg Csonka-Magyarország kereső népességének csak 1910. és 1920. évi adatai ismeretesek.

²⁷ A hivatalos Adóstatistika Csonka-Magyarország 1927. évi népességének számául a természetes népszaporodás alapján a központi statisztikai hivatal által kimutatott adatot használja fel, míg az 1928—31. évi népességi számok az Adóstatistikában némileg eltérnek a központi statisztikai hivatal adataitól.

Az egy főre eső közteher az ország jelenlegi területén 1913-ban és az 1927—31. években a következőképpen alakult:

2. tábla. A fejenkénti közteher alakulása Csonka-Magyarországon az 1913. és az 1927—31. években.

	1913.	1927.	1928.	1929.	1930.	1931.
	évben egy lakosra eső közteher pengőben					
Egyenesadók . . .	33.68	43.72	51.22	52.89	51.71	53.17
Forgalmi adók . .	—	20.59	19.71	16.65	12.68	10.80
Fogyasztási adók .	20.18	15.47	15.94	15.78	14.60	13.56
Illetékek	15.73	22.40	18.08	18.37	17.72	16.11
Vámok	7.14	19.38	17.66	14.61	11.71	8.99
Jövedékek	12.70	19.89	20.83	20.86	19.36	17.87
Összesen* . . .	89.43	141.45	143.44	139.16	127.78	120.50

* Ehhez járulnak még a *szociális terhek*, melyeknek fejenkénti átlaga 1928-ban 6.75, 1929-ben 10.60, 1930-ban 9.62 és 1931-ben 8.78 pengő volt.

E számítások eredményei világosan szemléltetik a közteher súlyának Csonka-Magyarországon a világháború óta történt nagymérvű növekedését. Míg 1913-ban egy lakosra 89.4 pengő közteher esett, 1927-ben már 141.5 pengő. Ezek az átlagok a fejenkénti megterheltség 58.2%-os emelkedését jelzik. (Itt megemlítjük, hogy a Nemzetek Szövetségének pénzügyi szakértői 1924-ben Csonka-Magyarország egy-egy lakosának elviselhető közterhét 50 aranykoronában (58 pengőben) jelölték meg.) 1928-ban a fejenkénti közteher 143.4 pengőre emelkedett. Az 1929—31. években az egyre súlyosbodó gazdasági válság következtében — mint arra fentebb rávilágítottunk — a közszolgáltatások együttes összege fokozatosan csökkent és ez időszak alatt az egy főre eső közteher 139.2 pengőről 120.5 pengőre szállott alá. De a továbbiakban ki fogjuk mutatni, hogy *a közteher fejenkénti átlagának ez a mérséklődése valójában nem jelenti az adónyomás enyhülését.*

A közteher tényleges súlyát a *nemzeti jövedelem*hez való viszonyítással szokták megvilágítani. A nemzeti jövedelem fogalmának meghatározása a közgazdaságtan egyik sokat vitatott, mindezideig meg nem oldott problémája. Bármelyik meghatározást is vesszük a vizsgálódás alapjául, statisztikai szempontból nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a nemzeti jövedelmet tökéletes pontossággal nem lehet kiszámítani.

Azok a nagy nehézségek, melyekbe valamely ország nemzeti jövedelmének megbízható, pontos megállapítása ütközik, fokozottabb mértékben lépnek előtérbe, ha a különböző országok nemzeti jövedelmét akarjuk összehasonlítani, mert az egyes országokban a nemzeti jövedelem becslése céljából alkalmazott módszerek és az alapul szolgáló fogalmi meghatározások olykor lényegesen különböznek egymástól.

A fejenkénti nemzeti jövedelmet az egy főre eső köz-

teherrel lehet egybevetni és ennek alapján a közteher arányára következtetni. E módszer — különös nemzetközi összehasonlítások céljaira — nem teljesen kifogástalan. Nagy különbségek vannak ugyanis az egyes országok nemzeti vagyona, gazdasági strukturája, pénzügyi rendszere, a közületi költségvetések rendszere és elkészítésének alapelvei között. Már fentebb hazai viszonylatban rámutattunk arra, hogy a közteher a közületek kiadásai-val változik. E kiadásokat a közületek feladatkörének terjedelme és intenzitása szabja meg, mely országonként ugyancsak eltérő. Alberto *Pirelli* a nemzetközi kereskedelmi kamarának Bruxellesben, 1925 júniusában tartott ülésézése alkalmával annak a nézetének adott kifejezést, hogy a fejenkénti adótehernek a fejenkénti nemzeti jövedelemhez való viszonyítása nemzetközi összehasonlításban téves következtetésekhez vezethet, mert lehetséges, hogy valamely gazdag ország az adóterhet, bár az a nemzeti jövedelemnek pl. 20%-a, könnyen viseli, ha a népesség átlagos jövedelme elég magas ahhoz, hogy abból a fenyűzési kiadásokra és a megtakarításokra is jusson. Ezzel szemben szegény országban a nemzeti jövedelemnek alacsonyabb (pl. 5—10 %-os) megterhelése igen nyomasztó hatást gyakorolhat, ha az átlagos jövedelem csak a létminimum kielégítésére elegendő. *Pirelli* azt javasolta, hogy az adóterhet a nemzeti jövedelemnek ahhoz a részéhez kell viszonyítani, amely az adómentes létminimum felett van.²⁸ Bármennyire is helyes elméleti alapról indult ki *Pirelli*, eme javaslatának gyakorlati megvilágításához nem fűzhetünk sok reményt. A létminimum nagyságát adott esetben egyénenként is nehéz megállapítani, még nehezebb valamely országra vonatkozólag. A létminimum — nemzetközi összehasonlításra alkalmas — egységes mértékének megállapítása pedig alig lehetséges.

Igaz ugyan, hogy csupán a fejenkénti adótehernek a fejenkénti nemzeti jövedelemhez való arányából nem lehet valamely ország közterhének valóságos súlyára következtetni, de talán mégsem volna helyes, ha teljesen figyelmen kívül hagynók a fejenkénti közteherre és nemzeti jövedelemre vonatkozó kombinatív számítások eredményeit. Ezeknek az átlagoknak és az egymáshoz való arányszám megállapítása mellett a *fejenkénti nemzeti jövedelemnek a közteher levonása után fennmaradó összegét is ki kell számítani* és azt a nemzetközi összehasonlító vizsgálódások céljára fel lehet használni. Emellett a *közteher súlyának megítélése céljából a részletes adóstatistika és a gazdasági statisztika tanulságait is figyelembe kell vennünk*.

²⁸ *Pirelli* előadása német fordításban megjelent *G. Findlay Shirras: Volkseinkommen und Besteuerung c. munkájának* (Jena, 1926) függelékékeppen (57—71. lapokon).

Csonka-Magyarország nemzeti jövedelmének legujabb alakulásáról pontos számok nem állanak rendelkezésre.²⁹ Ha felhasználjuk annak a becslésszerű számításnak eredményét, mely szerint Csonka-Magyarország 1931. évi nemzeti jövedelme kb. 3.3 milliárd pengő volt,³⁰ ez alapján arra az eredményre jutunk, hogy 1931-ben a közterheknek a nemzeti jövedelemhez való aránya kb. 34% volt. Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme az 1932. évben tovább apadt, hozzávetőleges becslés szerint a 3 milliárd pengő alatt maradt, másfelől a folyó 1932—33. költségvetési évben az állam és egyéb közületek előirányzott bevételei kb. 1.2 milliárd pengőre rugnak,³¹ tehát a közterhek a nemzeti jövedelemnek immár jelentékeny részét (kb. 40%-át) igénybe veszik. Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy e becslés sem tarthat igényt a tökéletes pontosságra, csupán némi következtetés támpontjául szolgálhat. Kiindulva abból, hogy Csonka-Magyarország 1927—1928. évi közterhének a nemzeti jövedelemhez való viszonya kb. 22% volt,³² fenti számításunk eredménye arra mutat, hogy hazánkban *a közteher súlya a legutóbbi években nagy arányban növekedett és jelenleg — már túllépve az adóztatás megengedhető maximális határát — az u. n. tulajdoni adóztatás állapotába jutottunk.*

Az adóztatás megengedhető legmagasabb határát ugyan elméletileg sem lehet pontosan meghatározni. Az adófizetési képesség különféle körülményektől függ: pl. a fizikai létminimumtól, az egyenes és a közvetett adóztatás arányától, ezeknek az adónemeknek fajától, az adók hozadékaának felhasználásától, a fundált és a nem fundált (tulajdoni és munka) jöve-

²⁹ *Fellner* Frigyes: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme c. (Budapest 1930.) munkájában az ország nemzeti jövedelmét az 1926—28. évek átlaga alapján állapította meg.

³⁰ *Szigeti* Gyula szerint (Magyarország nemzetközi fizetési mérlege és külföldi tartozásai az 1931. évben. Magyar Statisztikai Szemle, 1932. évi X. évf. 645. l.) Csonka-Magyarország 1931. évi nemzeti jövedelme alig haladta meg a 2.5 milliárd pengőt. Utóbbi becslés eredménye szembetűnően alacsony.

³¹ V. ö. *Éber* Antal: Emlékirat közgazdasági politikánk irányelveiről. (A budapesti kereskedelmi és iparkamara kiadása.) Budapest, 1932. 9. l. — A m. kir. belügyminiszter 1932 október 21-én kelt rendeletével az ingyenyhités költségeinek az 1932—33. évben való fedezésére a városokban *egyszeri ingyjárulék* kivetéséről intézkedett. Az egyszeri járulék kulcsa a jövedelemadónak 20%-a, a társulati adónak 20%-a és az általános kereseti adónak legfeljebb 2%-a (valójában az általános kereseti adót 40%-kal emelték). — E tanulmány revíziója idején, 1933 február elsején jelentek meg a legujabb adóemelésekről szóló kormányrendeletek, melyekkel nem áll már módunkban itt foglalkozni.

³² *Csizik* Béla: Államháztartás és közteher. Közgazdasági Szemle. 1930. évi LIV. évf. 588. l. — *Fellner* id. munkájában (94. l.) a közterheknek a nemzeti jövedelemhez való arányát az 1926—28. évekre vonatkozólag 24.55%-ra becsülte. A magyar szent korona országaiban 1913-ban a közterhek a nemzeti jövedelemnek csak 19.25%-áig emelkedtek.

delmek arányától, a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem eloszlásától, az ország lelki állapotától, stb.³³ Az, hogy az adóztatásnak melyik határán következne be valamely ország közgazdaságának összeroppanása, kétségtelenül sokat függ *a népesség áldozatkészségétől és szívósságától* is. Fontos szerepet játszik *az adófizetési képesség túlzott igénybevételének időtartama* is: pl. valutastabilizálás, vagy egyszer esedékes háborus kárpótlás céljaira szolgáló *átmeneti* megterhelésnél az adóztatás határa magasabb, mint *állandó* közületi szükségletek céljaira szolgáló igénybevételnél. Az adóztatás megengedhető határára különösen nagy befolyással van a nemzetgazdaság szervezete; az nevezetesen, hogy az önellátó gazdálkodás a nemzeti termelésnek mily hányadát alkotja, mert az önellátó gazdálkodás adózási képessége százalékosan is jóval kisebb, mint a piaci gazdaságé. A kevés forgótőkével rendelkező agrárország az adóztatás megengedhető maximális határát ipari országokhoz képest viszonylag alacsonyabban éri el, mert agrárországban az adófizetéshez szükséges likvid eszközök előteremtése sokkal nagyobb nehézségeket okoz, mint a fejlett ipari országokban. A tulnyomólag agrár népességű országok közgazdasága általában kevésbé rugalmas, alkalmazkodóképese; az ily országok közgazdaságát az adóteher jelentékeny emelése — éppen azért, mert a változásokhoz nehezebben tud alkalmazkodni — sokkal érzékenyebben érinti, mint oly országok közgazdaságát, mely mozgékonyabb, rugalmasabb.³⁴ Ez a fontos megállapítás Csonka-Magyarországra is érvényes és az adóstatisztika tanulságainak vizsgálatánál fokozott figyelmet érdemel.

Bár az adóztatás maximális határát tehát rugalmasnak tekinthetjük, mégis vannak bizonyos jelek, amelyekből a tuladóztatásra lehet következtetni: az adók hozamának lényeges csökkenése, az adóbefizetések fokozódó nehézségei, az adóhátralékok összegének és ezzel kapcsolatban a behajthatatlan adók miatt megtartott ingó- és ingatlanárverések számának emelkedése. Ezeket a jelenségeket alább Csonka-Magyarországra vonatkozólag statisztikailag is ki fogjuk mutatni és így a *tuladóztatásra* vonatkozó megállapítás bizonyítást nyer.

Csonka-Magyarországon a tuladóztatás a népesség életszínvonalának jelentékeny mérvű süllyedéséhez, a fogyasztás csökkenéséhez, a takarékosági lehetőségek kisebbedéséhez s

³³ V. ö. G. Findlay *Shirras*: Taxable Capacity and the Burden of Taxation and Public Debt. Journal of the Royal Statistical Society. 1925. évi LXXXVIII. köt. 513. és köv. lapok.

³⁴ Wolfgang *Heller*: Die Grenzen der Besteuerung. Beiträge zur Finanzwissenschaft. Festgabe für Georg von Schanz zum 75. Geburtstag 12. März 1928. II. köt. Tübingen 1928. 95—99. 1.

ennek folytán a tőkeképződés megakadásához és a termelés megzavarásához vezetett: e jelenségek káros hatását a gazdasági élet minden ága közvetlenül vagy közvetve megsínyli.

*

A közteher súlyának elbírálásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni egyfelől az *állami és egyéb közületi adósságok* összegének alakulását, másfelől a *közületi kiadásokat* sem. Az állami és egyéb közületi háztartások hiányainak fedezésére szolgáló belföldi és külföldi kölcsönök hozadékait nem lehet ugyan tágabb értelemben vett adóbevételnek tekinteni, de nyilvánvaló, hogy a közületi adósságok növekedése a közteher súlyának emeléséhez vezet. Viszont a közteher jelentőségét csak a közületi bevételek felhasználási céljainak beható tanulmányozása alapján lehet kellően megítélni. E tanulmány keretében nincs helyünk e kérdések tárgyalására. Ezzel kapcsolatban röviden csak azt említjük meg, hogy nagy különbség van egyfelől a *közületek belföldi szükségleteinek fedezésére* és másfelől a *háborús jóvátételek, a külföldi adósságok fizetésére fordított adóbevételek* között. Azok az adóbevételek, melyeket az állam és egyéb közületek az előbbi célokra fordítanak, a közületi alkalmazottak fizetése, lakbére, egyéb javadalmazása, a közületeknél alkalmazott munkások munkabére, a nyugdíjasok nyugdíja stb., valamint a beruházások révén utóbb a magángazdaságokhoz visszafolynak. Míg a jóvátételek, a külföldi adósságok fizetésére fordított adóbevételek a nemzeti jövedelemnek különösen súlyos megterhelését jelentik.

Csonka-Magyarország közterhe jelentékenyen csökkenne, ha egyrészt az u. n. békeszerződésből folyó jóvátételeket és „egyéb hozzájárulásokat” végleg törölnék, másrészt a közületek külföldi kölcsönei után tőketörlesztés és kamat címen fizetendő összegeket leszállítanák.

*

A nemzeti jövedelemnek a közterhek által igénybevett hányadára vonatkozó legújabb külföldi adataink nincsenek. *Shirras* becslése szerint³⁵ az *adótehernek* a nemzeti jövedelemhez viszonyított százaléka néhány külföldi országban a világháború előtt és után a következőképpen alakult:

³⁵ Journal of the Royal Statistical Society id. köt. 534. I.

	A háboru előtt (az 1913—14. években)	A háboru után (a megjelölt években)	
Németország	11.8	1924/25.	26.0
Nagybritannia	11.4	1923/24.	22.1
Japán	18.2	1921/22.	21.8
Olaszország	8.6	1923/24.	20.0
Kanada	13.0	1921/22.	19.2
Ausztrália	10.4	1921/22.	18.4
Franciaország	13.8	1924.	17.8
Svájc	6.9	—	—
Északam. Egyesült Államok	6.5	1923/24.	10.5
India	4.4	1921/22.	5.1

A németbirodalmi Statisztikai Hivatal számítása szerint³⁶ a *közületi szükségleteknek* (a társadalombiztosítás nélkül) a nemzeti jövedelemhez való aránya:

a Németbirodalomban	1927-ben	30.1%
Franciaországban	1925-ben	30.9%
Nagybritanniában	1925/26-ban	28.3%
Olaszországban	1925/26-ban	27.2%
Belgiumban	1928-ban	24.1% volt.

Hangsúlyoznunk kell, — amint az egyébként a fenti fejtegetéseinkből is következik, — hogy ezeket a különféle módszerek segítségével nyert adatokat csak nagy óvatossággal lehet nemzetközi összehasonlítás céljaira felhasználni. E számok arra engednek következtetni, hogy a köztehernek a nemzeti jövedelemhez való aránya főleg a háborut követő évtizedben az imént felsorolt egyes kulturállamok szerint nem mutat nagy eltéréseket, másfelől a közteher a háboru előtti állapothoz képest a háboru után a legtöbb vizsgált országban jelentékenyen súlyosbodott.

6. Az egyenesadók főbb nemei.

Az egyenesadókból származó közületi bevételek 1927—31. évi adatainak az 1913. évi adatokkal való összehasonlítása némi nehézségekbe ütközik, mert 1913 óta a magyarországi egyenesadók rendszerében jelentős változások történtek. Így pl. a világháboru alatt léptették életbe a jövedelemadót és a vagyonadót, melyeket már az 1909. évi egyenesadó-reform illesztett adórendszerünkbe; a világháboru után 1922-ben adórendszerünk általános reformja kapcsán a föld-, a ház-, a kereseti és társulati adóra vonatkozó törvényes rendelkezéseket lényegesen módosították; 1926 január elsején lépett életbe a rokkantellátási adó; 1930-ban bonyolult adórendszerünk az alkalmazottak különadójával és az u. n. szükség-

³⁶ Finanzen und Steuern im In- und Ausland. Bearbeitet im Statistischen Reichsamt. Berlin, 1930. 548. és 668. lapok.

adóval szaporodott stb. A hivatalos Adóstatistikában az egyenesadók közé sorolt mezőgazdasági illetéket pedig csak 1923 óta szedik.

Az azonos adónemek összehasonlítása révén megkísérjük, hogy az alábbi táblázatban a fontosabb *egyenesadók*-nak a világháború óta történt alakulásáról áttekinthető képet nyujtsunk.

3. tábla. A főbb egyenesadónemek bevételei Csonka-Magyarországon az 1913. és az 1927—1931. években.

	1913.	1927.	1928.	1929.	1930.	1931.
	millió pengőben					
Földadó	33.0	41.8	38.9	37.8	31.2	29.4
Házadó	35.0	57.9	68.3	68.2	73.4	69.6
Kereseti adók:						
a) Általános ker. adó	40.7*	26.9	28.3	27.6	25.7	23.9
b) Alkalm. ker. adója		19.3	22.3	22.9	22.7	21.2
Társulati adó (nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója)	14.4	13.4	19.9	21.2	21.3	16.0
Jövedelemadó (Általános jövedelmi pótdadó)	21.9	45.0	45.0	44.2	42.2	36.4
Vagyonadó	—	13.5	12.8	12.9	12.3	11.0
Alkalmazottak különadója	—	—	—	—	—	19.4
Szükségadó	—	—	—	—	—	22.9
Rokkantellátási adó **	2.7	9.3	11.2	10.1	10.6	9.4
Betegápolási pótdadó	6.9	22.3	25.8	24.5	24.6	21.1
Gépjárművek közuti adója	—	—	3.0	4.0	4.5	4.4
Vármegyei és községi pótdadók	70.7	57.6	66.6	74.0	73.8	79.8
Utadó, közmunkaváltság	13.3	27.0	28.6	27.0	28.0	26.0
Keresk. és iparkamarai illeték	0.4	1.5	1.8	2.2	1.6	1.3
Mezőgazdasági kamarai illeték	—	0.9	0.8	0.8	0.7	0.7
Vizszabályozási járulékok	5.6	8.4	8.7	8.7	9.3	8.1
Egyházi adók és felekezeti iskolai adók***	4.5	8.2	21.9	22.9	23.1	21.4
Ebadó	0.7	1.7	1.7	1.6	1.6	1.3
„Vegyes adók” stb.	15.4	18.1	35.3	47.8	42.5	41.1
Összesen	265.2	372.8	440.9	458.4	449.1	464.4

* Ebből I—IV. osztályu kereseti adó 23.0, bányaadó 0.5 és tőkekamataadó 17.2 millió pengő.

** 1913-ban *hadmentességi díj*.

*** 1913-ban és 1927-ben csak a községi (városi) közegek által beszedett egyházi és felekezeti iskolai adók, az 1928—31. években az egyházak által beszedett adók is.

A világháború előtt Magyarország egyenesadórendszerében a legbővebb állami bevételi forrás a hozadéki adókból származott. Az ország jelenlegi területén 1913-ban a *hozadéki adók* közül a házadóból 35 millió, a földadóból 33 millió, az I—IV. osztályu kereseti adókból 23 millió, a tőkekamataadóból 17.2 millió, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójából 14.4 millió pengő folyt be; a bányaadó hozama csekély (0.5 millió P) volt. Az egyenesadók címén ki-

mutatott közszolgáltatási bevételeknek több, mint egynegyede: 26.7%-a (70.7 millió P) vármegyei és községi pótdadó volt. *A vármegyék és községek adóztatása révén már a világháború előtt is súlyos teher nehezedett az adófizetőkre.*

A háború előtti állapothoz képest 1927-ben a főbb egyenesadónemek hozamának összege és egymáshoz való aránya lényegesen módosult. Az egyenesadók címén kimutatott közteher 1927-ben 107.6 millió pengővel több volt, mint 1913-ban, ami 40.6%-os emelkedést jelent. *A különféle egyenesadónemek közül 1913-tól 1927-ig csupán a vármegyei és községi pótdadók, valamint a társulati adó (1913-ban „nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyesületek adójának“) hozama apadt; az előbbi 18.5%-kal, az utóbbi 6.9%-kal, míg a többi egyenesadónemek bevétele kisebb-nagyobb arányban növekedett.* A vármegyei és községi pótdadók hozamának a békebeli állapothoz képest mutatkozó csökkenése ellenére 1927-ben még mindig jelentékeny volt a pótdadóteher. A pótdadók összegének apasztása azáltal vált lehetségessé, hogy az állam a háború után az általános kereseti adót, az alkalmazottak kereseti adóját, a borital-, a huszfogyasztási adót és az italmérési illetéket teljesen átengedte az önkormányzati testületek háztartása javára és a forgalmi adók részesedése címén is nagy összegeket juttatott a városoknak és a községeknek.

A főbb egyenesadónemek hozamának 1913—1927. évi alakulását indexszámokkal szemléltetjük. Az 1913. évi bevételek összegét 100-nak véve, az 1927. évre vonatkozólag a következő indexszámokat kapjuk:

Földadónál	126.7
Házadónál	165.4
Kereseti adóknál (I—IV. osztályu kereseti adók)	113.5
Jövedelmi adónál (általános jövedelmi pótdadó)	205.5
Betegápolási pótdadónál	323.2
Utadó- és közmunkaváltságnál	203.0
Kereskedelmi és iparkamarai illetéknél	375.0
Egyházi adók és felekezeti iskolai adóknál	182.2

Az indexszámokból kitűnik, hogy 1913-tól 1927-ig legnagyobb mértékben emelkedett a betegápolási pótdadó (223.2%-kal) és az egyenesadók közé sorolt kereskedelmi és iparkamarai illetékek bevétele (275.0%-kal). A háború előtti általános jövedelmi pótdadó helyébe iktatott jövedelemadó hozama az 1913. évhez viszonyítva több, mint kétszeresére duzzadt (+105.5%) és az utadó, valamint a közmunkaváltság együttes bevételei is megkétszereződtek (+103.0%).

Ha a főbb egyenesadónemek 1927. évi hozamátösszege-rüleg vizsgáljuk, a legnagyobb bevételi forrásként a házadót jelölhetjük meg (57.9 millió pengő); bevételi összege meghaladta a vármegyei és községi pótdadókét is (57.6 millió pengő). A házadó hozamának hatalmas megduzzadását a lakás- és üz-

letberek fokozatos felszabadítása és emelkedése, valamint az is okozza, hogy az adóköteles házak száma 1927-ben jóval nagyobb volt, mint 1913-ban.

Az egyenesadók bevételeinek 1927—31. évi alakulásából szembeszökő a *földadó* hozamának csökkenése, melyet részben annak tulajdoníthatunk, hogy a földadó kulcsát az 1929. évi XXIII. t. c. alapján leszállították (a kataszteri tiszta jövedelem 20%-ára), de főleg annak, hogy a mezőgazdasági termelés értékének zuhanása miatt a mezőgazdasági népesség teherviselőképessége nagymértékben hanyatlott, ezért nehezebben fizettek adót és így az adóhátralékok nőttek. 1927-től 1931-ig Csonka-Magyarországon a földadó hozama 29.7%-kal esett vissza; az ország szántóföldi termelésének összes értéke pedig a m. kir. központi Statisztikai Hivatal adatai³⁷ szerint:

az 1927/28. évben	2.484 millió pengő
az 1928/29. „	1.660 „ „
az 1929/30. „	1.196 „ „
az 1930/31. „	1.043 „ „

volt, tehát ez idő alatt az értékesökkenés 58.0%-os.

A mezőgazdasági népesség súlyos helyzetén akart a kormány segíteni az u. n. gabonajegyrendszer (boletta) életbe léptetéséről szóló 1930. évi XXII. t. c. -kel. E törvény tudvalevőleg a buza-, rozs- és kétszeres termelőknek a kialakult áron felül 3 pengőt juttatott, egyben az olyan földbirtokosok számára, „akiknek egy község területén levő összes földbirtokának kataszteri tiszta jövedelme 50 koronát (58 pengőt) meg nem halad“, *földadómegtérítést* biztosít. A gabona értékesítésének elmozdítására szolgáló alap által e kisebb földbirtokosok földadója fejében az 1931. évre megtérített összeg 4.3 millió pengőre rugott s ebben az adómegtérítésben 1,254.990 adózó részesült.

1928 óta három év alatt a földadó után a legnagyobb arányban a *társulati adó* hozama hanyatlott (19.6%-kal), míg a többi egyenesadónemek közül a *jövedelemadó* bevétele 8.6 millió pengőnyi (19.1%-os), az *általános kereseti adóé* 4.4 millió pengőnyi (15.5%-os), a *betegápolási pótdadó* hozama 4.7 milliónyi (18.2%-os), a *vagyondadó* bevétele pedig 1.8 milliónyi (14.1%-os) apadást mutat.

Csak néhány egyenesadónem hozadéka emelkedett az 1928—31. években. Itt meg kell említenünk, hogy a 3. táblázatban az *egyházi adók és felekezeti iskolai adók* címén kimutatott összegnek az 1927. évről 1928-ra mutató ugrásszerű növekedése abban leli magyarázatát, hogy míg a m. kir. pénzügyminisztérium e tételben az 1913. és az 1927. évre csupán a

³⁷ *Sajóhelyi Istrán*: Az 1929. évi termés értéke. Magyar Statisztikai Szemle 1930. évi VIII. évf. 516. l. — U. a. 1931. évi szántóföldi termés értéke. — U. o. 1932. évi X. évf. 358. l.

községi (városi) közegek által szedett adókat tüntette fel, az 1928—31. évekre az egyházak által közvetlenül szedett adókat is felölelte. Az egyházi adók és a felekezeti iskolai adók hozama 1928-tól 1930-ig bezárólag fokozatosan emelkedett, csupán 1931-ben történt visszaesés, de alig valamivel az 1928. évi színvonal alá. A népesség jövedelmének, ill. keresetének általános csökkenése 1931-ben az egyházak adóbevételeinek apadásában is éreztette hatását.

Az 1931. évben Csonka-Magyarországon befolyt *egyházi és hitfelekezeti iskolai adók* adatai felekezetek szerint nagy eltéréseket mutatnak.

4. tábla. Csonka-Magyarországon az 1931. évben szedett egyházi és hitfelekezeti iskolai adók.

	Egyházi adók (párbérrrel együtt)	Hitfelekezeti iskolai (óvodai) adók	Összesen	Egyházi adókból száz oldalt megnevezett hitfelekezetű lakosra*	Hitfelekezeti iskolai adókból száz oldalt megnevezett hitfelekezetű lakosra*
	ezer pengőben			esik pengőben	
Római katolikus . . .	6.391	4.145	10.536	113	74
Görögkatolikus . . .	142	67	209	71	33
Református	3.603	1.405	5.008	199	77
Ág. hitv. evang. . . .	1.199	480	1.679	225	90
Görögkeleti	6	6	12	15	15
Unitárius	8	—	8	127	—
Izraelita	3.691	318	4.009	830	72
Baptista	3	—	3	64	—
Együtt	15.043	6.421	21.464	173	74

* Az egyes hitfelekezetek népessége az 1930. dec. 31-i népszámlálás eredménye szerint.

A római katolikus egyház kimagasló országos arányszámának (1930-ban 64.8%) megfelelően mind az *egyházi adók*ból, mind a *hitfelekezeti iskolai (óvodai) adók*ból a legnagyobb hányaddal részesedik; 1931-ben előbbi címen 6.4 millió pengő, hitfelekezeti iskolai (óvodai) adók fejében pedig 4.1 millió pengő folyt be a római katolikus egyház javára. A legutóbbi népszámlálás eredménye szerint 5.1%-ra lecsökkent izraeliták 1931-ben nagyobb összegű (3.7 millió pengő) egyházi adót fizettek, mint a 20.9%-kal képviselt reformátusok (3.6 millió pengő). Viszont a hitfelekezeti iskolák céljára történő adóztatásnál a zsidókat aránylag kevésbé vették igénybe. Az ágostai hitvallású evangélikusok az egyházi adók és a hitfelekezeti iskolai (óvodai) adó fizetésével országos arányszámuknál (6.1%) jóval nagyobb mértékben járultak egyházuk anyagi szükségleteinek fedezéséhez. A felekezeti adóterhekből *hitfelekezeti iskolai adók* fejében a különféle vallású adófizetők közül a legmagasabb arányt a római katolikusok viselik.

Az egyes hitfelekezetek adóztatásának mértékéről át-

tekinthetőbb képet nyújtunk azáltal, hogy kiszámítottuk az 1931. évben szedett egyházi adók és hitfelekezeti iskolai adók fejenkénti átlagát. Az *egyházi adókból* átlagosan az izraelitákra 8.3, az ágostai hitvallásu evangélikusokra 2.25, a reformátusokra 2.0, az unitáriusokra 1.27 és a római katolikusokra 1.13 pengő esik. A görögkatolikusok, a baptisták és a görögkeletiek egy főre eső egyházi adója jelentéktelen (0.71—0.15 P). A zsidók fejenkénti egyházi adója tehát a többi felekezetekéhez képest feltűnően nagy. A *hitfelekezeti iskolai (óvodai) adóknál* ellenben a legmagasabb átlaggal az ágostai evangélikusok tűnnek ki, akik az egyházi adóknál mindjárt az izraeliták után következnek. A csekély lélekszámú görögkeletiek (1930. év végén 40 ezren) egyházi és felekezeti iskolai adóátlaga a legkisebb.

E vizsgálódásaink végső tanulsága szerint a népesség számához viszonyítva 1931-ben az egyházi adók és felekezeti iskolai adók még sem jelentettek súlyos terhet.

Az egyenesadók közül 1928-tól 1931-ig összecszerüleg a legnagyobb (13.2 millió pengőnyi) emelkedés a *vármegyei és községi pótdadók* bevételeinél mutatkozik; a pótdadókból 1931-ben egyötöd résszel (19.8%-kal) több folyt be, mint három évvel korábban. *A vármegyei és községi pótdadók hozamának — az állami és egyéb közületi adóbevételek alakulásával ellentétesen — a legutóbbi években észlelt jelentékeny fokozódását a közgazdasági és pénzügyi viszonyok nem indokolják.* Az Adóstatistikának ez a fontos tanulsága annak szükségességét bizonyítja, hogy *a közteher enyhítése és egyenletesebb megosztása érdekében az önkormányzati háztartások kérdése valóban gyökeres rendezést igényel.*

Az önkormányzati terhek nagymérvű növekedésének több oka van: Korábban a vármegyék dologi kiadásait túlnyomórészt a háztartási alapon számolták el és e költségek fedezésére főleg az állami javadalmazás szolgált, utóbb e kiadásokat az önkormányzatokra hárították át; az államrendőrség kiadásainak jelentékeny része újabban a városokat terheli; számos más (kulturális, szociális, köz- és állategészségügyi) kiadás terheit is a községekre hárították át. De az önkormányzati testületek a vizsgált évek alatt oly feladatok megoldására is vállalkoztak, melyeket a háború alatt és a háborút követő első években nem tudtak teljesíteni és e feladatok pótlásánál — a m. kir. pénzügyminisztérium megállapítása szerint — az önkormányzatok talán nagyobb lendületet vettek, mint amilyet a gazdasági helyzet fokozatos romlása mellett az adózók érdekeinek megfelelő szem előtt tartásával venniük szabad lett volna.³⁸ Mivel az önkormányzati testületek kiadásai az

³⁸ Önkormányzati testületek háztartási joga és statisztikája. Kiadja a m. kir. pénzügyminisztérium. Budapest, 1931. 3. l.

1928—31. években növekedtek s azokat az állam által átengedett bevételek csak részben fedezték, a pótdók jelentékeny emelésére került a sor.

Az összes egyenesadónemek közül a *gépjárművek közuti adója* érte el az 1928—31. években a legnagyobb arányu (46.7 százalékos) bevételi növekedést, bár ez az állam számára az 1928. évhez viszonyítva 1931-ben mindössze csak 1.4 millió pengő többletet jelentett. Ezen adónem hozamának az egyéb állami adóbevételekkel szemben észlelt fokozódó gyarapodása a forgalomban állott gépjárművek számának 1928 óta észlelt emelkedésével áll összefüggésben.³⁹

Feltűnő, hogy a „*vegyes adók*“ címén kimutatott különféle adók, díjak, járulékok és egyéb közterhek összege 1928-tól 1931-ig 5.8 millió pengővel emelkedett. Mint a módszertani kérdések tárgyalásánál rámutattunk, heterogén adónemeket s részben adójelleggel nem is bíró közületi bevételeket foglalt e tételbe a m. kir. pénzügyminisztérium; a szükséges részletezés hiányában az idesorolt állami és egyéb közületi bevételek jelentősége nem nyer kellő megvilágítást.

Az egyenesadók 1931. évi alakulását is indexszámokkal szemléltetjük (1927=100):

Földadó	70.3	Vármegyei és községi pótdók . .	138.5
Házadó	120.2	Utadó és közmunkaváltság . . .	96.3
Általános kereseti adó . .	88.8	Ker. és iparkamarai illeték . . .	86.7
Alkalmazottak ker. adója	109.8	Mezőg. kamarai illeték	77.8
Társulati adó	119.4	Vizszabályozási járulék	96.4
Jövedelemadó	80.9	Ebadó	76.5
Vagyonadó	81.5	Vegyes adók, stb.	227.1
Rokkantellátási adó . . .	101.1		
Betegápolási pótdó . . .	94.6	Összes egyenesadók	124.6

Ezek az indexszámok a fentebb kifejtettek után magyarázatot nem igényelnek.

7. A közterhek egyéb fontosabb nemei.

Röviden beszámolunk az Adóstatistika tanulságai alapján a közterhek egyéb főbb nemeinek 1913. és 1927—31. évi alakulásáról is.

1913-ban a hivatalos kimutatás szerint a *fogyasztási adók* közül a legnagyobb bevétel a szeszadóból folyt be (57.5 millió P). A söradó (37.7 millió P) és a borital-, hus- és egyéb fogyasztási adók (32.7 millió P) is hatalmas összegeket juttattak az állam, ill. a törvényhatósági városok háztartása javára. A Csonka-Magyarország területére eső 1913. évi *cukor-*

³⁹ Csonka-Magyarországon a forgalomban állott összes gépjárművek száma az 1928. év végén 24.250, 1930. év végén 30.305 és 1931. év végén 28.509 volt.

adó-bevétel az Adóstatisztika szerint közel 20 millió pengő (19.9 millió) volt.

Az 1927. évben a *fogyasztási adókból* származó közületi bevételek az 1913. évhez képest 17%-os apadást jeleznek, ami főleg abból ered, hogy — amint tudjuk — az 1913. évi hivatalos adatok között a *szesz-* és a *söradó*bevételek túlmagasan vannak feltüntetve és ehhez viszonyítva 1927-ben a szeszadónál 29.7 millió pengős, a söradónál pedig 30.6 millió pengős apadás mutatkozik. 1913 óta e két fogyasztási adónemen kívül csupán még a fogyasztási adók közé sorolt italmérési illeték hozama csökkent, míg az összes többi fogyasztási adók jelentékeny bevételi többletet nyújtottak a közületek számára. A fogyasztási adók tételeit 1913 óta általában emelték. A legnagyobb arányu (108.7%-os) az *ásványolajadó* hozamának emelkedése volt, a gépjárművek számának és forgalmának növekedése, valamint az ásványolajmotorok széleskörű elterjedése következtében. A *cukoradó* bevétele is csaknem kétszeresére duzzadt; itt azonban emlékeztetnünk kell az olvasót arra, hogy az 1913. évi cukoradóbevétel az Adóstatistikában túlalacsonyan szerepel,⁴⁰ tehát az 1913. évhez képest az 1927. évre kiszámítható emelkedés aránya a ténylegesnél magasabb. A cukoradó hozama az 1928—29. években tovább növekedett és 1930—31-ben csak kissé esett vissza. Kétségtelen, hogy az ország jelenlegi területén a lakosság cukorfogyasztása a világháboru óta növekedett s ennek folytán az államnak a cukoradóból az 1927—31. években nagyobb bevétele volt, mint a világháboru előtt. Csonka-Magyarország *cukorfogyasztásának* a legutóbbi évtizedben történt fokozatos emelkedését a következő adatok bizonyítják:

5. tábla. A cukorfogyasztás Csonka-Magyarországon a világháboru után.

Termelési év (szept. 1-től aug. 31-ig)	A belfogyasztásra fordított cukor mennyisége métermázsákban tisztasúlyban	Az egy főre eső fogyasztás kg-okban*
Átlag 1920/21—1924/25.	587.111	7.22
1925/26.	739.859	8.84
1926/27.	935.067	11.06
1927/28.	1,043.633	12.24
1928/29.	1,080.528	12.56
1929/30.	1,037.678	11.97
Átlag 1925/26—1929/30.	967.353	11.35
1930/31.	1,362.507	15.68

* A fogyasztás mennyisége az előző naptári év dec. 31-ére kiszámított népességhez, ill. az 1930/31. termelési évben az 1930. évi népszámlálás eredményeihez viszonyítva (a Magyar Statisztikai Évkönyv alapján).

A *gyújtószeradó*, a *szivarkahüvely-* és *szivarkapapiradó* 1913-ban még nem volt adórendszerünkbe iktatva; 1927-ben

⁴⁰ Lásd e tanulmány módszertani fejezetét.

ezek az adónemek 6.1 millió pengővel gyarapították az állami bevételeket.

A *fogyasztási* adók együttes hozama 1928-tól 1931-ig fokozatosan csökkent: 1931-ben 18.7 millió pengővel kevesebb fogyasztási adó folyt be, mint három évvel előbb, ami 13.6 százalékos visszaesést jelent. Ez időszak alatt a fogyasztási adók közül a *söradó* bevétele 57.3%-kal, a *szeszadó* 45.6%-kal hanyatlott, amit az általános gazdasági válság kimélyülésének hatásaképpen lakosságunk életszínvonalának romlásával magyarázhatunk. A sörfogyasztás nagymérvű hanyatlásához járult az is, hogy a legutóbbi években a borárak jelentékenyen alászállottak, de a sörárakat nem mérsékelték.⁴¹ A csonka-magyarországi *sörfogyasztásnak* a legutóbbi években bekövetkezett nagyarányu csökkenését tükrözik vissza az alábbi számok:

6. tábla. A sörfogyasztás Csonka-Magyarországon a világháboru után.

Termelési év (szept. 1-től aug. 31-ig)	Belfogyasztásra maradt mennyiség hektoliterekben	Fogyasztás fejenként literekben*
Átlag 1920/21—1924/25.	517.020	6.35
1925/26.	454.869	5.44
1926/27.	689.733	8.15
1927/28.	670.076	7.86
1928/29.	602.144	7.00
1929/30.	446.739	5.15
Átlag 1925/26—1929/30.	572.713	6.72
1930/31.	308.998	3.56

* A fogyasztás mennyisége az előző naptári év dec. 31-ére kiszámított népességhez, ill. az 1930/31. termelési évben az 1930. évi népszámlálás eredményeihez viszonyítva (a Magyar Statisztikai Évkönyv alapján).

A fogyasztási adók 1928—31. évi hozamát vizsgálva, a legnagyobb állandóságot az *ásványolaj*-, a *cukor*-, a *szivarkahüvely*- és *szivarkapapiradónál* s a „*borital*-, *hus*- és *egyéb adóknál*“ állapíthatjuk meg. Az elsőrendű létszükségletek kielégítésére szolgáló cikkek fogyasztását bizonyos mértéken alul csökkenteni nem lehet s így ezekre a cikkekre kivetett fogyasztási adók — gazdasági válság idején is — a többi adónemek hozamához képest állandóbb bevételi forrást biztosítanak a közületek számára.

A *forgalmi adók* 1927. évi 175.6 millió pengőre rugó hatalmas összegéből több mint kilenctized rész (91.6%) az általános forgalmi-, az állatforgalmi és a cukorrépaforgalmi adóra esett, míg a fényüzési forgalmi adó bevétele 14.8 millió pengő volt. Az állatforgalmi adót utóbb eltörölték. 1928-tól kezdve az

⁴¹ Budapest székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyvének 1931. évi kötete szerint (szerkesztette *Illyefalvi I. Lajos*) a sör évi átlagos ára az 1928—30. években változatlan volt (id. köt. 563. l.).

általános forgalmi adó hozadéka — a forgalom ellanyhulása következtében — egyre nagyobb arányban apadt. A forgalmi adók közül a fényüzési forgalmi adó bevételeinek hanyatlása volt a legnagyobb mérvű. A fényüzési forgalmi adó 1931. évi hozama az 1928. évi összegének kétötödét sem érte el (39.4%).

Az *illetékekből* származó közületi bevételek tulnyomó részét (1913-ban 77.8, 1927-ben 57.9 és 1931-ben 71.7%-át) a vagyonátruházási, okirati, törvénykezési és közigazgatási illetékek alkották. Az 1913. évi állapothoz képest 1927-ben az illetékek összes nemeinek hozama emelkedett. Ezzel szemben a hivatalos Adóstatistika szerint az illetékek együttes bevétele az 1927. évi 191.0 millió pengőről a következő esztendőben 155.7 millióra zuhant, főleg az „illetékszerű és egyéb tárcabevételek” tételének 47.8 millió pengős apadása révén. Az utóbbi tétel feltűnő összezsugorodásának bizonyára feldolgozástechnikai okai is vannak. Az illetékek hozama az 1929. évi csekély javulás után az 1930—31. években újra visszaesett. Ennek ellenére az illetékek címén feltüntetett közületi bevételek összege 1931-ben csak kb. egytized résszel (9.6%-kal) volt kevesebb, mint 1928-ban.

Az Adóstatistika a *behozatali vámbevételeknek* az 1913. évhez képest 1927-ben közel négyszeres növekedéséről számol be. A tényleges helyzet helyes elbirálása céljából azonban figyelembe kell venni az Adóstatistika módszertani kérdéseinek tárgyalása kapcsán tett megjegyzéseinket.

Csonka-Magyarország behozatali vámbevétele 1928-tól 1931-ig évről-évre jelentékenyen apadt. A *behozatal értékének* és a *behozatali vámok összegének* alakulását a 7. táblázat szemlélteti:

7. tábla. A behozatal értékének és a behozatali vámok összegének alakulása Csonka-Magyarországon az 1927—31. években.

Év	Behozatal értéke		Behozatali vámok bevétele	
	millió P.-ben	indexszámban 1927=100	millió P.-ben	indexszámban 1927=100
1927.	1.182.3	100	151.7	100
1928.	1.211.4	102.5	134.8	88.9
1929.	1.063.7	90.0	110.1	72.6
1930.	823.4	69.6	86.5	57.0
1931.	549.6	46.5	65.8	43.4

A behozatal értéke az 1928. évi csekély emelkedés után 1929-től kezdve egyre fokozódó arányban hanyatlott: külkereskedelmi forgalmunk összezsugorodásának következtében behozatalunk értéke 1931-ben az 1927. évi összeg felét sem képviselte. Ezzel szemben a behozatali vámok hozamának csökkenése már 1928-ban kezdetét vette, amikor a létrejött kereskedelmi szerződések alapján számos vámtételt mérsékeltek.

Az 1931. évben a behozatali vámbevételek alig haladták meg az 1927. évi bevételek kétötöd részét. A behozatali vámbevételek nagyarányu hanyatlásának egyik fontos oka az is, hogy az import szükségessé vált korlátozása miatt számos magas vámtétel alá eső árucikk behozatala utóbb lényegesen megesappant.

Az *ut-, hid- és egyéb vámok* hozama 1927-ben 3.7 millió pengővel volt kevesebb, mint 1913-ban, de már 1928-ban elérte a háborúelőtti színvonalat és a következő két évben csupán kisebb mértékben szállott alá. 1931-ben e címen szedett közületi bevételek az 1928. évhez viszonyítva, csak 26.6%-kal csökkentek, míg a behozatali vámok hozama ezidő alatt 51.2%-os veszteséget szenvedett.

A *jövedékekre* vonatkozó hivatalos adatokat fenntartással kell közölnünk, mert a m. kir. pénzügyminisztérium kimutatásaiban általában a jövedékek bruttó bevételei⁴² szerepelnek és az 1913. évi sójövédéki adatok a ténylegesnél jóval alacsonyabbak. Csak így adhatjuk magyarázatát annak, hogy a hivatalos kimutatásban a *sójövédék* bevétele az 1913. évi 1.9 millió pengőről 1927-ben 24.7 millióra ugrott fel. A sójövédék bruttó bevétele az 1927—31. években a 25.1—24.6 millió pengő között ingadozva, viszonylag nagy állandóságot mutat.

A *dohányjövédék* bruttó bevétele már nagyobb ingadozásokat tüntet fel: hozadékát az 1913. évi 98 millió P-ről 1927-ben 144.9 millióra növelve, az 1928—29. években további javulást ért el. De az 1930—31. években már a dohányjövédék bevétele is jelentékenyen alászállott (143.5 millió pengőről 131.3 millióra).

*

Az adóstatisztika részleteinek vizsgálatából kitűnik, hogy Csonka-Magyarországon a *dynamikai adók* (elsősorban a forgalmi adók, kisebb mértékben a jövedelemadó stb.) *hozádékai gazdasági életünk változásaihoz alkalmazkodva, az 1928—31. években a gazdasági válság kiélesedése folytán jelentékenyen visszaesett.* A dynamikai adók hullámozása t. i. rendszerint párhuzamosan halad a gazdasági élet változásaival. Ezzel szemben a *statikai adók* (elsősorban a házadó és a földadó) *merevségüknél fogva a gazdasági helyzet romlásával egyre súlyosabb terhet rónak az adófizetőkre.* Szükséges tehát, hogy a jövőben fokozottabban érvényesüljön az a szempont, hogy a különféle hozadéki adók alapjának megállapításánál a hozadékforrásoknak a gazdasági válság hatásaképpen a legutóbbi években megkezdődött és jelenleg is észlelhető jelentős értékcsökkenése kellően figyelembe vétessék.

⁴² Mivel a jövedékek bevételeire és kiadásaira vonatkozó részletes adatok csak költségvetési évek szerint kerülnek nyilvánosságra, a jövedékek *netto* bevételeit naptári évek szerint nem lehet pontosan kiszámítani.

Szociális szempontból fontosnak tartjuk annak megállapítását, hogy az elsőrendű szükségleti cikkekre kivetett fogyasztási adók és a sójövedék hozama az 1928—31. években viszonylag nagy állandóságot mutat; ezek a közszolgáltatások az Engel-féle törvény következtében az alsóbb társadalmi osztályok adófizetési képességét jóval nagyobb mértékben használják ki, mint a magasabb rétegeket. Az általános elszegényedés folytán ez a közvetett adóztatás az alsóbb néprétegek háztartási budget-jét egyre fokozódó arányban terheli. Bármennyire is tudatában vagyunk annak, hogy a pénzügyi kormányzat az államháztartás nehéz viszonyai mellett jelenleg a különféle fogyasztási adók bevételeit sem nélkülözheti, mégis szociális szempontból kívánatos, hogy adórendszerünk tervbevett reformja során megvizsgáltassék az a kérdés, vajjon nem lehetne-e az elsőrendű szükségletek kielégítésére szolgáló cikkeknél egy részét a fogyasztási adók alól mentesíteni és ezzel szemben esetleg más adóforrásokat a jelenleginél jobban kimunkálni.

8. *A közszolgáltatások megoszlása az állam, az egyéb közületek és közadók szedésére jogosult hatóságok között.*

További feladatunk annak kutatása, hogy miképpen oszlanak meg a közszolgáltatások az állam, a vármegyék, a törvényhatósági jogú városok, a megyei városok, a községek és egyéb, közadók szedésére jogosult hatóságok (egyházak, kereskedelmi és iparkamarák, mezőgazdasági kamarák stb.) között.

A világháború előtt 1913-ban az összes közszolgáltatási bevételeknek négyötöd része (79.7%-a) az állam, csaknem egytizede (9.3%-a) a törvényhatósági jogú városok, 7.9% a rendezett tanácsú városok s községek javára jutott, míg a vármegyék és az egyéb közjogi társulatok stb. javára csupán elenyésző csekély hányad (1.6, ill. 1.5%). Nagyjában hasonló maradt a világháború után még 1927-ben a közületek és egyéb, közadók szedésére jogosult hatóságok részesedési aránya, de már 1928-tól kezdve a hivatalos adatok szerint fokozatosan csökkent a közszolgáltatási bevételekből az államot megillető hányad (74.9%-ról 70.2%-ra) és viszont emelkedett az egyéb közületek, ill. közjogi társulatok stb. részesedése. 1931-ben a közszolgáltatási bevételekből az állam javára már csupán 70.2 százalék esett, míg egynolcad rész a törvh. jogú városok, egytized a megyei városok és községek, 3.6% a vármegyék és 3.0% az egyéb közjogi társulatok stb. javára. Összességére az 1931. évi 1.052 millió pengőre rugó közterhekből az állam 739.2, a törvényhatósági jogú városok 135.4, a megyei városok és községek 108.8, a vármegyék 37.6 és az egyéb, közadók szedésére jogosult hatóságok pedig 31.6 millió pengővel részesedtek.

Az 1927 óta történt változásokat legjobban úgy világíthatjuk meg, ha rámutatunk arra, hogy míg az 1927. évi állapothoz képest 1931-ben az állam közszolgáltatási bevételei 205.6 millió P-vel csökkentek, másfelől a megyei városoké és községeké 30.2 millió pengővel, a törvényhatósági jogu városoké 8.0 millió, a vármegyéké 2.4 millió és az egyéb, közadók szedésére jogosult hatóságoké 11.5 millió pengővel emelkedtek.

Az állam tehát 1927 óta a közszolgáltatási bevételekből egyre csökkenő arányban részesedik és ezzel szemben az egyéb közületek hányada emelkedik. Az Adóstatistikának ez a fontos tanulsága egyben arra is rávilágít, hogy az *immár tulságos nagy közterheknek szükséges enyhítésére nem csupán az állami funkciók és intézmények körének szűkítésével és ennek folytán a túlméretezett állami kiadások helyes apasztásával, hanem az egyéb közületek kiadási politikájának is alapos módosításával kell törekedni.*

Az államnak, az egyéb közületeknek, ill. közadók szedésére jogosult hatóságoknak a közszolgáltatási bevételek egyes nemeiben való részesedési aránya érdekes eltéréseket mutat.

Az *egyenесadók* bevételeiből 1913-ban az állam javára még 58.3% esett, a rendezett tanácsu városokra és községekre egyötöd rész (20.3%), a törvényhatósági jogu városokra kb. egyhated rész (13.2%), a vármegyékre csupán 4.2% és az egyéb közjogi társulatokra stb. 4.0%. 1927-ben az egyenesadó-bevételekből az államot 54.5%, az 1928—31. években pedig már csak felerész illette meg. Ezzel szemben az egyéb közületeknek, ill. közjogi társulatoknak az egyenesadók hozamából való részesedési aránya 1913 óta jelentékenyen emelkedett: 1931-ben a törvényhatósági jogu városok hányada 18.4, a megyei városoké és községeké 15.7, a vármegyéké 7.5 és az egyéb, közadók szedésére jogosult hatóságoké 6.8% volt.

Már a világháború előtt is a legtöbb *egyenесadónem* kizárólagosan az államot illette (igy a föld-, a házadó, a kereseti adók, a bánya-, a tőkekamatadó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyesületek adója, az általános jövedelmi pótdó, a hadmentességi díj és a betegápolási pótdó). E téren is 1913 óta jelentős változások történtek: egyfelől az *állami egyenesadónemek száma* megszorodott (a vagyonadóval, az általános jövedelmi pótdó helyébe életbeléptetett jövedelemadóval, az alkalmazottak különadójával, a szükségadóval, a rokkantellátási adóval, a gépjárművek közúti adójával stb.), másfelől az állam a kereseti adókat (az általános kereseti adót és az alkalmazottak kereseti adóját) — mint már említettük — az önkormányzati testületek háztartása javára engedte át.

A *vármegyei és községi pótdók* bőséges bevételeiből 1913-ban a rendezett tanácsu városokat és községeket több, mint háromötöd (62.6%), a törvényhatósági jogu városokat pedig közel kétötöd rész (36.9%) illette meg; a vármegyék há-

nyada igen csekély (0.5%) volt. 1927-ben e pótdadók hozamából a vármegyék és a törvényhatósági jogu városok aránya némileg megjavult; az 1928. évi hivatalos adatok a vármegyék részesedésének feltűnő emelkedéséről számolnak be (22.3%). A vármegyék pozíciója e téren utóbb kissé meggyöngült. A pótdadókból származó bevételek kétötöde 1931-ben a törvényhatósági jogu városok, valamivel nagyobb része (42.3%-a) a megyei városok, ill. községek és egyhatoda a vármegyék pénztáraiba folyt be. Az *utadó és közmunkaválltság* címén szedett közületi bevételek zöme (1913-ban 78.1%, 1927-ben 73.7%, 1931-ben 79.6%-a) a vármegyék kiadásainak fedezésére szolgált.

A „*vegyes adók*“ címén egybefoglalt különféle közületi bevételekben a törvényhatósági jogu városok (1913-ban 56.8, 1931-ben 64.5%-kal) és a megyei (rendezett tanácsu) városok, valamint a községek (1913-ban 43.2, 1931-ben 35.5%-kal) osztozkodnak.

Az egyenesadók közül az állam még az ebadó szerény bevételi forrását is átengedi az egyéb közületeknek; ezen adónem hozamának legnagyobb része (1913-ban 81.8, 1931-ben 65.1%-a) a vármegyéké, kb. egyhated—egyhatod része (1913-ban 13.1, 1931-ben 18.8%) a törvényhatósági jogu városoké, míg a háboru előtt egyhuszada (1913-ban 5.1%-a), 1931-ben pedig már egyhatoda (16.1%-a) a megyei (rendezett tanácsu) városoké és községeké volt.

A *forgalmi* adók közül a fényüzési forgalmi adó bevétele kizárólag az államé. Az általános forgalmi adó és a cukorrépa forgalmi adó hozamából az állam kb. négyötöd részt (1928-ban 81.5, 1931-ben 78.5%-ot) saját javára tartott meg, a fennmaradt részt pedig az önkormányzati testületeknek engedte át. Az általános forgalmi adó és a cukorrépa forgalmi adó bevételeiből a megyei városok és községek részesedése az 1928—31. években 1.9%-ról 7.5%-ra növekedett.

A *fogyasztási adók* együttes hozamának 1913-ban még több, mint kilenctizede (91.9%-a) az állam javára folyt be, 1928 óta azonban az állam részesedése e téren is fokozatosan kisebbedett (73.6%-ról 69.9%-ra). A fogyasztási adók közül a világháboru előtt csak a törvényhatósági jogu városok részesedtek a „borital-, hus- és egyéb fogyasztási adók“ bevételeiben (1913-ban 39.4%-os arányban); a világháboru után azonban az e címen kimutatott fogyasztási adók már teljes összegükben, valamint a fogyasztási adók közé sorolt *italmérési illeték* is az önkormányzati testületek bevételeit gyarapítják.

A világháboru előtt az *illetékek* hozamának csaknem teljes összege (1913-ban 97.9%-a) az államé volt. De 1927 óta az állam egyre kisebb arányban részesedik az „illetékek“ címén kimutatott közületi bevételekből (1928-ban 92.4%-kal, 1931-ben már csak 85.2%-kal). A törvényhatósági jogu városok, a

megyei városok és a községek által szedett „illetékek“ között a m. kir. pénzügyminisztérium Adóstatistikájában a vigalmi adók, a helyhatósági illetékek (városi bélyegilleték és adó-behajtási illetékek), valamint egyéb városi, illetve községi illetékek és díjak (pl. ipardíj, fedeztetési, doboltatási és hirdetési, anyakönyvi kivonati, vágóhídi és husszemle, mérlegetelési és hitelesítési, települési, hatósági engedélydíjak stb.) is szerepelnek. A helyhatóságok által az 1931. évben szedett „egyéb illetékek“-ből a fővárosra 23.5, a megyei városokra 25.3 és a kis- és nagyközségekre 30.4% esett.

A *behozatali vámok és jövedékek* hozama tudvalevőleg teljes egészében állami bevételi forrás.

A törvényhatósági jogu városok, a megyei városok és a községek az „*ut-, hid- és egyéb vámok*“ révén jutnak még elég tekintélyes bevételekhez. 1913-ban e közszolgáltatásoknak még kilenctizede (89.4%-a), 1927-ben már alig valamivel több, mint négyötöde (82.8%-a), a törvényhatósági jogu városok, a fennmaradó rész pedig a rendezett tanácsu városok és községek bevételi forrásaiul szolgált. Az Adóstatistika 1928 óta a vármegyék javára is kimutat ily bevételeket. Az „*ut-, hid- és egyéb vámok*“ hozamából a vármegyékre 1928-ban kb. egynegyed rész (25.1%), 1931-ben már csak egyötöd (20.6%) esett.

9. Az egyenesadók kivetési eredményei és kivetési alapjai.

Tanulmányunk további részében az egyenesadók kivetési eredményeit és kivetési alapjait tesszük kutatás tárgyává. Az erre vonatkozó adatok a főbb egyenesadónemeknél az adókötelesek számát és a kivetett adóösszeget területileg is részletezik és ezáltal a *jövedelem- és vagyoneeloszlás területi változásairól* is tájékoztatnak. A csonka-magyarországi jövedelem- és vagyoadó statisztikájának vizsgálatánál azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy a területileg részletezett adatok nem tüntetik fel mindig hiven az egyes törvényhatóságok területén fennálló tényleges vagyoni és kereseti viszonyokat, mert az egyes adózók jövedelemforrása, vagyontárgya olykor nemcsak annak a törvényhatóságnak területén fekszik, ahol az összes vagyon és jövedelem után az adót fizetik, már pedig a hivatalos kimutatások az adófizetés adatai alapján készültek.

A hivatalos Adóstatistika nem nyújt teljes, kimerítő képet Csonka-Magyarország jövedelemeloszlási viszonyairól, mert nem közli a jövedelemadó alá nem eső, az adómentes egyének számát; az adókötelesek adatait pedig nem kellően részletezi.

1928-ban a *jövedelemadókötelesek* száma Budapesten a

lakosság 7.9, vidéken 3.5 és Csonka-Magyarországon 4.0%-át alkotta. Itt megjegyezzük, hogy kétségtelenül helyesebb volna, ha az adókötelesek számát nem az össznépességhez, hanem a kereső népességhez viszonyíthatnók. Azonban jelenleg Csonka-Magyarország kereső népességének még csupán 1910. és 1920. évi adatai állnak rendelkezésünkre, mint arra fentebb rámutattunk.

A *jövedelemadókötelesek* számának adóalap-fokozatonként való tagozódását a következő táblázatban ismertetjük:

8. tábla. A jövedelemadókötelesek száma Csonka-Magyarországon, Budapesten és a vidéken 1928-ban adóalap fokozatonként.

	Csonka-Magyarországon	Budapestert	Vidéken
1. A jövedelemadókötelesek száma:			
6.000 P adóalapig . .	301.358	52.463	248.895
6.001— 10.000 P „ . .	21.325	9.918	11.407
10.001— 20.000 P „ . .	13.636	7.135	6.501
20.001— 50.000 P „ . .	5.075	3.182	1.893
50.001—100.000 P „ . .	783	555	228
100.000 pengőn felüli adóalappal .	216	140	76
Összesen	342.393	73.393	269.000
2. A jövedelemadókötelesek százaléka:			
6.000 P adóalapig . .	88.0	71.5	92.5
6.001— 10.000 P „ . .	6.2	13.5	4.2
10.001— 20.000 P „ . .	4.0	9.7	2.4
20.001— 50.000 P „ . .	1.5	4.3	0.7
50.001—100.000 P „ . .	0.2	0.8	0.1
100.000 pengőn felüli adóalappal .	0.1	0.2	0.1
Összesen	100	100	100

A 8. táblázatból kitűnik, hogy Csonka-Magyarországon 1928-ban a jövedelemadókötelesek 88%-ának adóalapja nem haladta meg a 6000 pengőt és csupán egytizenhatod részük tartozott a 6001—10.000 pengős jövedelmi csoportba, míg a 10.000 pengőn felüli jövedelemadóalappal az adóköteleseknek alig valamivel több, mint egyhuszada rendelkezett. Ezek a számok a *csonka-magyarországi jövedelemeloszlás kedvezőtlen alakulására* engednek következtetni.

Budapest domináló helyzete az ország gazdasági életében is érthetővé teszi, hogy a *fővárosi jövedelemadókötelesek számának tagozódása a csonka ország adataitól eltérő képet nyújt*. Budapesten 1928-ban a jövedelemadókötelesek 71.5 százalékának adóalapja 6000 pengőn aluli volt, viszont a 6001-től 10.000 pengős kategóriába kb. egyhated részük és a 10.000 pengőn felüli csoportba közel egyhatodik került. Ezzel szemben a vidéken az Adóstatistika alapján kimutatható

jövedelmi viszonyok jóval sivárabbak. A vidéki jövedelemadóköteles népesség több, mint kilenctizedének adóalapja 6000 pengőnél nem volt magasabb, míg a felsőbb fokozatokba csak elenyésző csekély része (7.5%-a) tartozott.

Az 1929—31. évi hivatalos adatok a jövedelemadókötelesek számát csupán két csoportra tagolják, a 10.000 P adóalapig és a 10.000 pengőn felüli adóalappal rendelkezőkre. Az erre vonatkozó számokat Csonka-Magyarország, Budapest és vidék szerint részletezve különféle kombinációkban alább közöljük.

9. tábla. A jövedelemadókötelesek számának alakulása Csonka-Magyarországon, Budapesten és vidéken az 1929—31. években.

Év	Csonka-Magyarországon	Budapesten	Vidéken
a) A jövedelemadókötelesek száma:			
1929.	349.994	76.336	273.658
1930.	324.543	77.126	247.417
1931.	310.709	77.360	233.349
b) A jövedelemadókötelesek a népesség %-ában:			
1929.	4.0	8.2	3.5
1930.	3.7	7.6	3.2
1931.	3.6	7.6	3.0
c) Az összes jövedelemadókötelesek közül 10.000 P-n felüli adóalappal:			
1929.	19.383	10.831	8.552
1930.	17.625	10.373	7.252
1931.	16.619	10.217	6.402
d) A 10.000 P-n felüli jövedelemadóalappal rendelkező adókötelesek az összes jövedelemadókötelesek %-ában:			
1929.	5.5	14.2	3.1
1930.	5.4	13.4	2.9
1931.	5.3	13.2	2.7

A 9. táblázatban foglalt adatok a jövedelmi viszonyoknak Csonka-Magyarországon a legutóbbi években bekövetkezett fokozatos romlását tárják fel. Az 1929—31. években Csonka-Magyarországon egyre csökkent a jövedelemadókötelesek száma és kissé alászállott a 10.000 pengőn felüli adóalap után adózóknak az összes jövedelemadókötelesekhez viszonyított aránya. A vidéki jövedelemadókötelesek számának 1929 óta két év alatt 40 ezer főnyi apadása élesen rávilágít vidéki népességünk jólétének nagyfoku hanyatlására. Ezzel szemben Budapesten kb. ezerrel növekedett a jövedelemadókötelesek száma az adókiivetés fokozottabb eredményessége folytán. A 10.000 pengőn felüli jövedelemadóalappal rendelkező adókötelesek számának a legutóbbi években Csonka-Magyarországon, Budapesten és a vidéken egyaránt észlelhető összezsugo-

rodása a jövedelemeloszlásban beállott változásokra enged következtetni.

Az 1931. évi jövedelemadó kivetési eredményei alapján a megállapított jövedelem és jövedelemadó fokozatonként való megoszlása további érdekes tanulságok megismeréséhez vezet. Előbb az adózók számának, összes jövedelmüknek, az első fokú kivetésnél figyelembe vett tehertételek összegének, s ezek levonása után megmaradt adóalapnak, valamint a kivetett jövedelemadónak összegszerű és százalékos megoszlását vizsgáljuk.

10. tábla. A jövedelem és a jövedelemadó fokozatonként való megoszlása 1931-ben Csonka-Magyarországon.*

Jövedelmi fokozatok	Az adózók száma	Összes jövedelem	A teher-tételek összege	Adóalap	Kivetett jövedelemadó
e z e r p e n g ő b e n					
10.000 P-ig	294.090	905.299	79.824	825.475	18.085
10.001— 50.000 „	14.932	297.529	52.442	245.087	13.032
50.001— 100.000 „	1.240	83.359	32.918	50.441	4.958
100.001— 150.000 „	248	29.747	13.701	16.046	2.127
150.001— 200.000 „	99	16.900	8.710	8.190	1.266
200.001— 250.000 „	43	9.732	4.949	4.783	910
250.001— 500.000 „	43	14.827	7.821	7.006	1.527
500.001—1,000.000 „	12	7.398	5.910	1.488	461
1,000.000 P-n felül . . .	2	4.852	3.970	882	309
Összesen. . . .	310.709	1,369.643	210.245	1,159.398	42.675
S z á z a l é k o k b a n :					
10.000 P-ig	94.6	66.1	38.0	71.2	42.4
10.001— 50.000 „	4.8	21.7	24.9	21.1	30.5
50.001— 100.000 „	0.4	6.1	15.7	4.4	11.6
100.001— 150.000 „	0.1	2.2	6.5	1.4	5.0
150.001— 200.000 „	0.1	1.2	4.1	0.7	3.0
200.001— 250.000 „		0.7	2.4	0.4	2.1
250.001— 500.000 „		1.1	3.7	0.6	3.6
500.001—1,000.000 „		0.5	2.8	0.1	1.1
1,000.000 P-n felül . . .		0.4	1.9	0.1	0.7
Összesen. . . .	100	100	100	100	100

* Az első fokú kivetés szerint.

Az 1931. évi jövedelemadófizetők számának jövedelem-fokozatok szerint való tagozódása is a *jövedelmi viszonyokban 1928 óta történt kedvezőtlen eltolódásokat* tünteti fel. Az 1928. évhez képest kissé emelkedett az évi 10.000 pengőn aluli jövedelműek arányszáma és viszont csökkent a 10.001-től 50.000 pengős jövedelmű adózók hányada. A legmagasabb kategóriák arányszámának változása ugyan nem jelentős, mégis említésre méltó, hogy 1928 óta három év alatt Csonka-Magyarországon az évi 50.001-től 100.000 pengős jövedelmű adózók száma 783-ról 1240-re, a 100.000 pengőnél is magasabb jöve-

delmű adózóké pedig 216-ról 447-re emelkedett. Valószínű, hogy e legmagasabb jövedelmű adózók számának növekedésében az adókivetés nagyobb szigorúságának is része lehet. De a hivatalos adatokból leszűrődő tanulság a jelenlegi általánosan kedvezőtlen gazdasági viszonyok mellett a jövedelemelosztás problémája szempontjából figyelmet érdemel.

A jövedelemadó statisztikája alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a 10.000 pengőnél nagyobb jövedelmű adózók kategóriái az adókivetésnél figyelembe vett *tehertételek* összegéből fokozatosan növekvő arányban részesednek. A 10.001-től 50.000 P-ig terjedő jövedelmi kategória az összjövedelemből kb. egyötödrészt (21.7%-ot), a tehertételek összegéből pedig egynegyedrészt foglal le. Az 50.001-től 100.000 pengős jövedelmi csoportra az összes jövedelemnek csak kb. egytizenhatod része, a tehertételek összegéből viszont közel egyhatoda jut, végül a 100.000 pengőn felüli kategória az összes jövedelemnek 6.1%-át képviseli, a tehertételeknél azonban háromszorosnál is nagyobb hányaddal szerepel. Tehát az adóalapból levont *tehertételeknek az összes jövedelemhez viszonyított hányada a jövedelemfokokozatok emelkedésével egyenes arányban növekszik*. Hogy azonban a *kivetett jövedelemadó összegének jövedelmi fokozatok szerint való százalékos megoszlása* mégis a magasabb csoportok arányszámának emelkedését tünteti fel, azt a jövedelemadó progresszív kulcsával magyarázhatjuk.

Az összes jövedelemnek, a tehertételek összegének, az adóalapnak és a kivetett jövedelemadónak egy-egy adózóra eső átlagát is kiszámítottuk.

11. tábla. Egy-egy adózóra eső jövedelem és jövedelemadó Csonka-Magyarországon az 1931. évben.

Jövedelmi. fokozatok	Egy adózóra eső átlagos			
	jövedelem	tehertétel	jövedelem-adóalap	kivetett jövedelemadó
	p e n g ő b e n			
10.000 P-ig	3.078	271	2.807	61.5
10.001— 50.000 „	19.926	3.512	16.414	872.8
50.001— 100.000 „	67.225	26.547	40.678	3.998.4
100.001— 150.000 „	119.948	55.246	64.702	8.576.6
150.001— 200.000 „	170.707	87.980	82.727	12.787.9
200.001— 250.000 „	226.326	115.093	111.233	21.162.8
250.001— 500.000 „	344.814	181.884	162.930	35.511.6
500.001—1.000.000 „	616.500	492.500	124.000	38.416.7
1.000.000 P-n felül . . .	2.426.000	1.985.000	441.000	154.500.0
Együtt	4.408	677	3.731	137.3

Csonka-Magyarországon az 1931. évben a jövedelemadó kivetése alkalmával megállapított jövedelmekből egy-egy adózóra átlagosan 4408 P, az adókivetésnél a figyelembevett teher-

tételek összegéből pedig 677 P jutott és ennek megfelelően az átlagos adóalap 3731 P volt, amelyre fejenként 137 P jövedelemadó esett. A kivetett jövedelemadó tehát 1931-ben átlagosan az adóalap 3.68%-nak felelt meg. Az egyes jövedelmi fokozatoknál a jövedelemadó összege az adóalapnak következő százalékát tette:

a	10.000 P	jövedelemig	2.19%
a	10.001— 50.000 P	„	5.32%
az	50.001— 100.000 P	„	9.83%
a	100.001— 150.000 P	„	13.26%
a	150.001— 200.000 P	„	15.46%
a	200.001— 250.000 P	„	19.03%
a	250.001— 500.000 P	„	21.80%
az	500.001—1,000.000 P	„	30.98%
az	1,000.000 pengőn felüli jövedelemnél		35.03%.

Számításaink eredményei igazolják, hogy a magyar jövedelemadónál a szolgáltatási képesség arányát figyelembe véve kellően érvényesül a progresszivitás; ezáltal jövedelemadónk a hazai jövedelemeloszlást jelentékenyen befolyásolja.

Társadalompolitikai szempontból fontos, hogy a magyar jövedelemadó az évi 1000 pengőn aluli jövedelmet, az alkalmazottak kereseti adója az évi 960 P-n aluli jövedelmet adómentesen hagyja. A népesedéspolitika céljait tartja szem előtt az 1929. évi XXIII. t.-c.-nek az a rendelkezése, mely szerint a több gyermekkel bíró adózók adómentes jövedelmét olyképpen állapította meg, hogy a jövedelemadó alól mentes 1000 pengő jövedelem összege a második és harmadik gyermek után 100—100 P-vel, a negyedik, ötödik és hatodik gyermek után 200—200 P-vel, a további gyermekek után 300 P-vel emelkedik. E rendelkezés alapján a gyermekek számára való tekintettel 1929-ben 20.834, 1930-ban 20.281 és 1931-ben 20.693 adózó mentesült a jövedelemadó alól.

10. Az adóalapok jövedelemforrások, vagyontárgyak és keresetforrások szerint.

A jövedelemadóalapoknak jövedelemforrások szerint részletezett adataival némileg megvilágíthatjuk az egyes kereseti ágak, foglalkozási csoportok jövedelemeloszlását, bár itt is hangsúlyoznunk kell, hogy e fontos probléma vizsgálata szempontjából a rendelkezésre álló anyag részletezése korántsem kielégítő.

Az 1928—31. évi jövedelemadóalapoknak jövedelemforrások szerint való megoszlása érdekes változásokat tüntet fel.

(Lásd a 12. táblát.)

12. tábla. A jövedelemadóalapoknak jövedelemforrások szerint való megoszlása Csonka-Magyarországon, Budapesten és a vidéken az 1928 - 1931. években.*

A d ó a l a p	1928.			1929.			1930.			1931.		
	Csonka-Magyarország	Budapest	Vidék	Csonka-Magyarország	Budapest	Vidék	Csonka-Magyarország	Budapest	Vidék	Csonka-Magyarország	Budapest	Vidék
a) M e g o s z l a s :												
Földbirtok	443.9	22.6	421.3	431.6	22.5	412.1	382.3	17.0	365.3	330.7	13.3	317.4
Házbirtok	193.2	107.5	85.7	253.0	152.0	101.0	273.1	164.9	108.2	289.3	175.6	113.7
Ált. keresetiadó alá eső jogalkozás.	422.2	166.6	255.6	407.5	155.9	251.6	367.4	144.6	222.8	332.4	132.6	199.8
Tantiémadó alá eső javadalmozás.	11.4	8.3	3.1	13.5	10.0	3.5	14.3	10.6	3.7	14.0	10.4	3.6
Szolgálati viszony.	271.0	189.9	81.1	308.9	212.8	96.1	337.6	228.9	108.7	348.3	233.5	114.8
Tőkevagyon	16.6	11.3	5.3	18.6	12.7	5.9	19.2	12.8	6.4	21.0	14.5	6.5
Egyéb jövedelemforrás	13.2	8.5	4.7	11.9	7.5	4.4	11.9	7.1	4.8	10.7	6.6	4.1
Összesen	1,371.5	514.7	856.8	1,448.0	573.4	871.6	1,405.8	585.9	819.9	1,346.4	586.5	759.9
Telhetőségek és adómentes jöv. összege.	118.3	58.8	59.5	170.0	92.8	77.2	199.0	108.7	90.3	219.9	117.4	102.5
Marad adóalap	1,253.2	455.9	797.3	1,278.0	480.6	797.4	1,206.8	477.2	729.6	1,126.5	469.1	657.4
Adóösszeg	47.2	22.0	24.6	48.8	24.5	24.3	44.4	23.9	20.5	40.1	22.8	17.3
b) S z á m m a r z a s :												
Földbirtok	32.4	4.4	49.2	30.0	3.9	47.1	27.2	2.9	44.6	24.6	2.3	41.8
Házbirtok	14.1	20.9	10.0	17.5	26.5	11.6	19.4	28.2	13.2	21.5	29.9	15.0
Ált. keresetiadó alá eső jogalkozás.	30.8	32.4	29.8	28.1	27.2	28.7	26.2	24.7	27.2	24.7	22.7	26.3
Tantiémadó alá eső javadalmozás.	0.8	1.6	0.4	0.9	1.7	0.4	1.0	1.8	0.4	1.0	1.8	0.5
Szolgálati viszony.	19.8	36.9	9.5	21.4	37.2	11.0	24.0	39.1	13.2	25.9	39.8	15.1
Tőkevagyon	1.2	2.2	0.6	1.3	2.2	0.7	1.4	2.2	0.8	1.5	2.4	0.8
Egyéb jövedelemforrás	0.9	1.6	0.5	0.8	1.3	0.5	0.8	1.1	0.6	0.8	1.1	0.5
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* A másodfokú megállapítás szerint.

A közterhek alakulása szempontjából nagy fontossággal bír az, hogy bár Csonka-Magyarországon 1928-tól 1931-ig a jövedelemadó kivetésénél a másod foku megállapítás szerint figyelembevett összes jövedelem csak 25 millió P-vel apadt, a tehertételek és az adómentes jövedelmek levonása után megmaradt adóalap 127 millió pengővel csökkent. A kivetett jövedelemadó összegét az 1928. évi 47.2 millióról 1931-ben 40.1 millió pengőre mérsékeltek. Ez a nagyarányu visszaesés jelzi, hogy a jövedelemadó, mint *dynamikai adó*, *közgazdasági viszonyainknak a legutóbbi években észlelt romlásához valóban alkalmazkodott*.

Az 1928—31. évi jövedelemadóalapokat jövedelemforrások szerint vizsgálva, összezszerűleg és arányszám szerint is a legnagyobb hanyatlás a *földbirtok* adóalapjánál mutatkozik (113.2 millió P, — 25.5%). Valamivel kisebbmértvű (21.3 százalékos) volt az *általános kereseti adó alá eső foglalkozások* jövedelmének csökkenése (89.8 millió P). Az „egyéb jövedelmi források” adóalapja pedig ezidő alatt kb. egyötöd részzel (18.9%-kal, 2.5 millió P-vel) apadt. Ezzel szemben az Adóstatisztika a többi jövedelemforrások adóalapjának jelentékeny emelkedéséről számol be. 1928-tól 1931-ig a *házbirtok* kimutatott jövedelme 96.1 millió pengővel (49.7%-kal), a *tőkevagyoné* pedig 4.4 millió pengővel (26.6%-kal) gyarapodott. Feltűnő, hogy a különféle vállalatoknak a legutóbbi években általánosan kedvezőtlen üzletmenete ellenére a *tantíemeadó alá eső javadalmak* 2.6 millió pengős (22.8%-os) emelkedést értek el.

Az alábbi indexszámok arra vonatkoznak, hogy az egyes *jövedelemadóalapok* 1928. évi összegét 100-zal téve egyenlővé, miképpen változtak ezek az adóalapok 1931-ben:

A d ó a l a p	Csonka-Magyarországon	Budapesten	Vidéken
Földbirtok	74.5	58.8	75.3
Házbirtok	149.7	163.3	132.7
Ált. kereseti adó alá eső foglalk. .	78.7	79.6	78.2
Tantíemadó alá eső javadalm. .	122.8	125.3	116.1
Szolgálati viszony.	128.5	123.0	141.6
Tőkevagyon	126.5	128.3	122.6
Egyéb jövedelemforrás	81.1	77.6	87.2
Összes jövedelemadóalapok . .	98.2	113.9	88.7

A hivatalos adatok szerint 1931-ben a jövedelemadónak legerősebb forrása a *szolgálati viszonyból származó jövedelem* volt, mely az összes figyelembevett jövedelmeknek több, mint egynegyedét alkotta, míg 1928-ban alig egyötöd részét. A *földbirtok jövedelmének* hányada viszont az 1928. évi egyhar-

madáról 1931-ben egynegyedrésznire (24.6%-ra) hanyatlott. Csaknem hasonló arányszámmal részesedett 1931-ben az *általános kereseti adó alá eső foglalkozások jövedelme* is (24.7%). *A házbirtok jövedelmének viszonylagos súlya a legutóbbi években fokozatosan megnőtt.* A házbirtok 1928-ban a jövedelemadó kivetésénél figyelembevett összjövedelemnek egyhatedét képviselte, 1931-ben már több, mint egyötödét. Feltűnő alacsony a *tőkevagyon* jövedelemadóalapjának arányszáma (1931-ben 1.5%). Ez az adóalap még kimunkálható volna. Az egyéb jövedelemforrások aránya elenyészően csekély.

A jövedelemadó statisztikája alapján tehát nemcsak a jövedelemforrások együttes összegének 1927 óta történt apadását, hanem *az egyes jövedelemforrások viszonylagos súlyának évről-évre való változását* is megállapíthatjuk.

A különféle jövedelemforrások tényleges *adóerejének* megítélése szempontjából a hivatalos adatközlésnek igen nagy hiánya az, hogy a tehertételek és az adómentes jövedelmek összegét s ezek levonása után megmaradó adóalapot, valamint a kivetett jövedelemadó összegét jövedelemforrások szerint nem részletezi.

Az *egyes foglalkozási ágak* jövedelmi viszonyairól csak az 50.000 pengőn felüli összjövedelemmel bíró adózók adatai segítségével tájékozódhatunk némileg. A különféle foglalkozási ágak csoportosítása az Adóstatisztikában eltér attól a rendszertől, melyet a m. kir. központi statisztikai hivatal a népességnek foglalkozási fő- és alcsoportok szerint való osztályozásánál alkalmaz. Egyébként az alábbi számokat nem vethetjük egybe Csonka-Magyarország 1930. évvégi népességének foglalkozások szerint részletezett adataival, mivel az 1930. évvégi népszámlálás eredményeit foglalkozási csoportként még nem dolgozták fel.

A m. kir. pénzügyminisztérium az adózóknak foglalkozási ágak szerint való osztályozásánál döntő kritériumul azt a foglalkozást tekintette, amelyik után az adózóknak legnagyobb az adóalapja. E módszer segítségével nem kapunk hű képet az egyes foglalkozási, ill. kereseti ágak jövedelmi viszonyairól.

1931-ben az 50.000 pengőnél nagyobb jövedelmű adózók száma és jövedelemadója foglalkozási ágak szerint a következőképpen tagozódott:

13. tábla. Az 50.000 pengőn felüli összjövedelem után adózók számának és jövedelemadójának megoszlása foglalkozási ágak szerint az 1931. évben.

	Csonka-Magyarországon		Budapesten		Vidéken	
	az adózók száma	az adó összege ezer P-ben	az adózók száma	az adó összege ezer P-ben	az adózók száma	az adó összege ezer P-ben
Földbirtokosok	274	1.652	52	376	222	1.276
Házbirtokosok	860	4.394	766	4.064	94	330
Kereskedők	56	324	41	246	15	78
Iparosok	51	678	35	236	16	442
Haszonbérlők	11	59	4	38	7	21
Szabadfoglalkozásuak	16	94	14	86	2	8
Különféle foglalkozásuak . .	10	136	6	69	4	67
Tantiemet élvezők	34	681	32	646	2	35
Szolgálati viszonyban levők	289	2.758	258	2.571	31	187
Tőketulajdonosok	43	700	32	652	11	48
Egyéb foglalkozásuak	10	106	8	85	2	21
Összesen.	1.654	11.582	1.248	9.069	406	2.513
Százalékos megoszlás:						
Földbirtokosok	16.6	14.3	4.2	4.1	54.7	50.8
Házbirtokosok	51.9	37.9	61.4	44.8	23.2	13.1
Kereskedők	3.4	2.8	3.3	2.7	3.7	3.1
Iparosok	3.1	5.9	2.8	2.6	3.9	17.7
Haszonbérlők	0.7	0.5	0.3	0.4	1.7	0.8
Szabadfoglalkozásuak	1.0	0.8	1.1	1.0	0.5	0.3
Különféle foglalkozásuak . .	0.6	1.2	0.5	0.8	1.0	2.7
Tantiemet élvezők	2.0	5.9	2.6	7.1	0.5	1.4
Szolgálati viszonyban levők	17.5	23.8	20.6	28.4	7.6	7.4
Tőketulajdonosok	2.6	6.0	2.6	7.2	2.7	1.9
Egyéb foglalkozásuak	0.6	0.9	0.6	0.9	0.5	0.8
Összesen.	100	100	100	100	100	100

A hivatalos adatok szerint *Csonka-Magyarországon* 1931-ben e magas jövedelemmel bíró adófizetőknek több, mint fele a házbirtokosok és kb. egyhatoda a szolgálati viszonyban levők közé tartozott. Jellemző a nagybirtok kedvezőtlen jövedelmi viszonyaira, hogy az 50.000 pengőn felüli összjövedelem után adózóknak csak egyhatoda (16.6%-a) földbirtokos.* Az iparosok és kereskedők igen csekély számban vannak e nagyjövedelmű adózók kategóriájában képviselve, amit az ipar és kereskedelem rendkívül nehéz gazdasági viszonyaival magyarázhatunk. Feltűnő azonban a „tőketulajdonosok” és a „tantiemet élvezők” alacsony arányszáma. Ennek megértése céljából szükséges rámutatnunk arra, hogy 1931-ben az 50.000 pengőn felüli összjövedelem után adózók közül a „tőketulajdonosok”-ra a tőkevagyonból eredő összes jövedelemforrásnak csak 29.8%-a jutott, míg a tőkevagyon jövedelmének

* Csonka-Magyarországon a 2000 kat. holdnál nagyobb földbirtokosok száma 1925-ben 545 volt.

70.2%-a a többi foglalkozási ágak között oszlott meg; a „tantièmet élvezők“ pedig a tantièm-adó alá eső javadalmozásból csupán egyharmaddal részesedtek, e jövedelemforrásnak kétharmad részében a többi foglalkozási ágak osztoztak.

Budapesten némileg másképpen alakul az 50.000 pengőn felüli jövedelem után adózók számának egyes foglalkozási ágak szerint való megoszlása. A fővárosban a házbirtokosok és a szolgálati viszonyban levők szerepe előtérbe nyomul: e magas jövedelmű adózóknak több, mint háromötöde a házbirtokosok és egyötöde a szolgálati viszonyban levők közül kerül ki. *Budapesten* természetesen csak kevés nagybirtokos fizet adót. A *vidéken* ellenben az 50.000 pengőnél magasabb jövedelemmel bíró adófizetőknek több, mint felét a földbirtokososztály szolgáltatja, míg a házbirtokosok aránya alig közelíti meg az egynegyedrészt.

Az 50.000 pengőn felüli összjövedelem után adózók 1931. évi *jövedelemadóijából* foglalkozási áganként egy adózóra Csonka-Magyarországon, *Budapesten* és a *vidéken* a következő jövedelemadóátlag esett:

	Csonka-Magyar- országon	Budapesten	Vidéken
	egy adózóra eső átlagos jövedelemadó pengőben		
Földbirtokosok	6.029	7.231	5.748
Házbirtokosok	5.109	5.319	3.511
Kereskedők	5.786	6.000	5.200
Iparosok	13.294	6.743	27.625
Haszonbérlők.	5.364	9.500	3.000
Szabadfoglalkozásuak	5.875	6.143	4.000
Különféle foglalkozásuak	13.600	11.500	16.750
Tantièmet élvezők	20.029	20.187	17.500
Szolgálati viszonyban levők	9.543	9.965	6.032
Tőketulajdonosok	16.279	20.375	4.367
Egyéb foglalkozásuak	10.600	10.625	10.500
Együtt.	7.002	7.267	6.190

Az egyes foglalkozási ágak fejenkénti jövedelemadóát-
laga nagy eltéréseket jelez. *Csonka-Magyarországon* 1931-ben átlagosan a legnagyobb jövedelemadót a tantièmet élvezők és az u. n. tőkések fizették, jóval kevesebbet a „különféle foglalkozásuak“ csoportja és az iparosok. A földbirtokosok és a házbirtokosok alacsonyabb jövedelemadóátlagát azzal magyarázhatjuk, hogy e kategóriák más egyenes adónemek (földadó, ill. házadó) révén egyébként súlyos adóterhet viselnek.

Budapesten a legtöbb foglalkozási ág jövedelemadóát-
laga az országosénál magasabb, ami abból ered, hogy e nagy-
jövedelműek tulnyomó része a fővárosban fizet adót. Kirivó a *vidéki* „iparosok“ rendkívül magas átlaga, melyet csupán 16

adózonak kivételesen nagy jövedelemadó összege torzít el. A vidéki tantièmet élvezők és a „különféle“ foglalkozásuak jövedelemadóátlagja is feltűnő kiugrást mutat, de ezek az átlagok sem jogosítanak messzemenő következtetésre. mert szintén csak néhány adózó jövedelmi viszonyaira vonatkoznak.

Ha azt kutatjuk, hogy az egyes foglalkozási ágak jövedelemadójának összege a tehertételek és az adómentes jövedelmek levonása után megállapított adóalapnak hány százalékát teszi, a következő eredményekhez jutunk:

Földbirtokosok.	13.6%	Tantièmet élvezők	18.2%
Házbirtokosok	10.8%	Szolgálati visz. levők.	13.2%
Kereskedők	10.2%	Tőketulajdonosok	17.2%
Iparosok	17.8%	Egyéb foglalkozásuak	13.1%
Szabadfoglalkozásuak.	10.6%	Együtt	12.7%
Különféle foglalkozásuak	15.2%		

1931-ben a legmagasabb százalékos adóterhet a „tantièmet élvezők“ jövedelemadójánál találjuk. Az „iparosok“ magas jövedelemadókulcsával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az itt számbavett adózók jövedelmének csak kb. háromötödrésze (61.9%-a) származott az általános kereseti adó alá eső foglalkozásokból és 1.5%-a a szolgálati viszonyból, míg jövedelemforrásuk további részeit a földbirtok, a házbirtok, a tőkevagyon stb., tehát fundált (tulajdoni) jövedelmek alkották. Az iparosok után a tőkések következnek magas arányszámmal. A földbirtokosok és a házbirtokosok jövedelemadója mérsékeltebb, ugyszintén a kereskedőké, a szabadfoglalkozásuaké és az egyéb foglalkozásuaké is.

Ezirányu vizsgálódásaink tanulságos eredményei tehát arra mutatnak, hogy *adózási rendszerünkben érvényesül az arányos adóztatásnak egyik fontos követelménye: a fundált (tulajdoni) jövedelmek erősebb megadóztatása.* Kétségtelenül helyes, hogy a magyar jövedelemadó a fundált jövedelmek erősebb megterhelésénél a különféle jövedelmi források *természetét* is figyelembe veszi, s a földbirtok és a házbirtok fundált jövedelmeit, melyek más tekintetben nagy közterhet viselnek (hiszen adóalapjukat nem lehet eltitkolni), a tantièmet élvezők és az u. n. tőkések jövedelemadójához képest némileg enyhébben terheli.⁴³

A vagyonadóalapoknak *vagyontárgyak* szerint tagolt adatai segítségével a *vagyoneloszlás* egyik részletébe nyujthattunk betekintést. Az 1928—31. évi vagyonadóalapok Csonka-Magyarországon, a fővárosban és a vidéken a következőképpen változtak:

(Lásd a 14. táblát.)

⁴³ V. ö. Navratil Ákos: A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata. Budapest. 1908. 284. l.

14. tábla. A vagyonadóalapoknak szerint való megoszlása Csonka-Magyarországon, Budapesten és a vidéken az 1928—1931. években.*

A d ó l a p	1928.			1929.			1930.			1931.		
	Csonka-Magyarország	Budapest	Vidék	Csonka-Magyarország	Budapest	Vidék	Csonka-Magyarország	Budapest	Vidék	Csonka-Magyarország	Budapest	Vidék
Mezőgazdasági ingatlan	5.066.1	422.4	4.643.7	5.078.9	431.7	4.647.2	4.816.6	398.9	4.417.7	4.503.0	373.7	4.129.3
Mezőgazdasági üzemtőke	716.5	58.5	658.0	700.7	49.4	651.3	658.8	48.5	610.3	596.4	34.3	562.1
Házbirtok	3.367.1	1.823.4	1.543.7	3.717.6	2.018.2	1.699.4	3.939.9	2.119.7	1.820.2	4.102.7	2.189.1	1.913.6
Ipar üzemi tőkéje	519.6	204.4	315.2	519.8	200.3	319.5	503.1	208.1	295.0	429.5	175.5	254.0
Kereskedelmi üzlet üzemi tőkéje	574.5	282.2	292.3	569.8	277.4	292.4	502.2	230.4	271.8	490.1	235.8	254.3
Bánya és kohó	29.0	3.6	25.4	21.2	5.0	16.2	22.8	3.1	19.7	16.8	2.6	14.2
Tőkevagyon	373.0	244.3	128.7	412.3	271.3	141.0	421.2	279.1	142.1	418.7	278.0	140.7
Egyéb vagyon	43.5	13.6	29.9	49.6	16.7	32.9	50.9	17.1	33.8	46.7	14.8	31.9
Összesen	10.689.3	3.052.4	7.636.9	11.069.9	3.270.0	7.799.9	10.915.5	3.304.9	7.610.6	10.603.9	3.303.8	7.300.1
Tőketartozások összege .	625.7	162.2	463.5	925.1	304.9	620.2	1.102.1	367.1	735.0	1.201.3	400.5	800.8
Marad adóalap	10.063.6	2.890.2	7.173.4	10.144.8	2.965.1	7.179.7	9.813.4	2.937.8	6.875.6	9.402.6	2.903.3	6.499.3
Adóösszeg	13.3	3.9	9.4	13.2	4.0	9.2	12.7	4.0	8.7	12.0	3.8	8.2
Mezőgazdasági ingatlan .	47.4	13.8	60.8	45.9	13.2	59.6	44.1	12.0	58.0	42.6	11.3	56.6
Mezőgazdasági üzemtőke	6.7	1.9	8.7	6.3	1.5	8.4	6.0	1.5	8.0	5.6	1.0	7.7
Házbirtok	31.5	59.8	20.2	33.6	61.8	21.8	36.1	64.7	23.9	38.7	66.4	26.2
Ipar üzemi tőkéje	4.8	6.7	4.1	4.7	6.1	4.1	4.6	6.3	3.9	4.1	5.3	3.5
Kereskedelmi üzlet üzemi tőkéje	5.4	9.3	3.8	5.2	8.5	3.7	4.6	7.0	3.6	4.6	7.1	3.5
Bánya és kohó	0.3	0.1	0.3	0.2	0.1	0.2	0.2	0.1	0.3	0.1	0.1	0.2
Tőkevagyon	3.5	8.0	1.7	3.7	8.3	1.8	3.9	8.5	1.9	3.9	8.4	1.9
Egyéb vagyon	0.4	0.4	0.4	0.4	0.5	0.4	0.5	0.5	0.4	0.4	0.4	0.4
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* A másodfoku megállapítás szerint.

Csonka-Magyarországon a vagyonadó másod foku megállapítása szerint figyelembevett *összes vagyontárgyak* értéke 1928-tól 1931-ig 10.689 millióról 10.604 millió pengőre csökkent s így a veszteség mindössze 0.8%-os. Ezidő alatt azonban a tőketartozások összege megkétszereződött (625.7 millióról 1201.3 millió P-re emelkedett) úgy, hogy végeredményben a megmaradt vagyonadóalap 661 millióval (6.6%-kal) hanyatlott. Ennek folytán a kivetett vagyonadó összege az 1928. évi 13.3 millió P-vel szemben 1931-ben csak 12.0 millió P volt.

Az egyes vagyontárgyak közül összességében a legnagyobb veszteséget a *mezőgazdasági ingatlan* vagyonértéke szenvedte (563.1 millió P=11%). A *mezőgazdaság üzemtőkéje* 1928-tól 1931-ig kb. egyhatodával (120 millió P-vel) csökkent és kb. hasonló arányu volt az *ipar üzemi tőkéjének* vesztesége is (90.1 millió P=17.3%). A legnagyobb mérvű apadás a *bánya- és kohóvállalatok üzemi tőkéjénél* mutatkozik, melyet 1931-ben négy év előtti értékének háromötödére (57.9 százalékra) becsültek. A *kereskedelmi üzlet üzemi tőkéje* a vizsgált időszak alatt egyhated résszel (84.4 millió pengővel) kisebbedett. Ezzel szemben a vagyonadó kivetésénél 1928-tól 1931-ig a *házbirtok* értékének 735.6 millió pengőnyi (21.8 százalékos), a *tőkevagyon* értékének pedig 45.6 milliónyi (12.3 százalékos) gyarapodását állapították meg.

A *vagyonadóalapok* 1931. évi alakulását is indexszámokkal fejezzük ki (1928 = 100).

A d ó a l a p	Csonka-Magyarországon	Budapesten	Vidéken
Mezőgazdasági ingatlan . . .	88.9	88.5	88.9
Mezőgazdasági üzemtőke. . .	83.2	58.6	85.4
Házbirtok	121.8	120.1	124.0
Ipari üzemtőke	82.7	85.9	80.6
Keresk. üzlet üzemi tőkéje .	85.3	83.5	87.0
Bánya és kohó	57.9	72.2	55.9
Tőkevagyon	112.2	113.8	109.3
Egyéb vagyon	107.4	108.8	106.7
Összes vagyonadóalapok . . .	99.2	108.2	95.6

A vagyonadó másodfoku megállapítása szerint a *legutóbbi években a házbirtok és a tőkevagyon értékének növekedése csak részben tudta pótolni azt az érzékeny veszteséget, melyet a mezőgazdasági ingatlan, a mezőgazdasági üzemtőke, valamint a bánya és kohó, az ipar és a kereskedelem üzemi tőkéje szenvedett.*

Csonka-Magyarországon a mezőgazdasági ingatlan nagy értékcsökkenése ellenére az 1931. évi megállapítás szerint az összes kimutatott vagyonnak még több, mint kétötödét (42.6%-át), a mezőgazdasági üzemtőke pedig kb. egyhuszadát (5.6%-át) alkotta. Viszont a házbirtok vagyonértékének emelkedésével arányszámát az 1928. évi 31.5%-ról 1931-ben 38.7 százalékra javította. A tőkevagyon arányszáma is emelkedett

kissé a vizsgált évek alatt (3.5%-ról 3.9%-ra); ennek ellenére a tőkevagyon részesedése a vagyonadóalapokban még mindig igen kevés.

Az arányszámok visszatükrözik az egyes vagyontárgyak viszonylagos súlyának évről-évre végbemenő változását. A fenti adatokból arra következtethetünk, hogy *Csonka-Magyarországon az 1927—30. évek alatt a vagyoneloszlásban is jelentős eltolódások történtek.*

Az egyes vagyontárgyakban rejlő tényleges *adóerőt* nem lehet megállapítani, mert a hivatalos kimutatások a tőketartozások összegét, az ezek levonása után megmaradó adóalapot és a kivetett adó összegét vagyontárgyak szerint nem részletezik.

Az 50.000 pengőn felüli összjövedelem után adózók *vagyontárgyainak és tőketartozásainak összege*, tőketartozásaik levonása után megmaradt *vagyonadóalapja* és a rájuk kivetett *vagyonadó* összege 1931-ben foglalkozások szerint a következőképpen alakult:

15. tábla. Az 50.000 pengőn felüli összjövedelem után adózók vagyontárgyainak, vagyonadóalapjának és vagyonadójának megoszlása Csonka-Magyarországon 1931-ben.*

A foglalkozás megnevezése	Az adózók száma	Összes vagyon-tárgy	Tőketartozások összege	Vagyon-adóalap	Kivetett vagyonadó
e z e r p e n g ő b e n					
Földbirtokosok	274	746.678	233.157	513.521	1.239
Házbirtokosok	860	854.906	132.556	722.350	1.106
Kereskedők	56	29.947	4.567	25.380	33
Iparosok	51	99.603	16.402	83.201	553
Haszonbérlok	11	19.470	4.723	14.747	30
Szabadfoglalkozásuak	16	7.073	320	6.753	9
Különféle foglalk.	10	26.208	7.724	18.484	52
Tantiémet élvezők	34	26.147	3.006	23.141	59
Szolg. visz. levők	289	82.983	16.896	66.087	105
Tőketulajdonosok	43	81.458	11.589	69.869	165
Egyéb foglalkozásuak	10	33.625	10.809	22.816	89
Összesen	1.654	2,008.098	441.749	1,566.349	3.440
<i>S z á z a l é k o k b a n:</i>					
Földbirtokosok	16.6	37.2	52.8	32.8	36.0
Házbirtokosok	51.9	42.6	30.0	46.1	32.2
Kereskedők	3.4	1.5	1.0	1.6	1.0
Iparosok	3.1	5.0	3.7	5.3	16.1
Haszonbérlok	0.7	0.9	1.1	0.9	0.9
Szabadfoglalkozásuak	1.0	0.4	0.1	0.4	0.3
Különféle foglalkozásuak	0.6	1.3	1.8	1.2	1.5
Tantiémet élvezők	2.0	1.3	0.7	1.5	1.7
Szolg. visz. levők	17.5	4.1	3.8	4.3	3.0
Tőketulajdonosok	2.6	4.0	2.6	4.4	4.8
Egyéb foglalkozásuak	0.6	1.7	2.4	1.5	2.5
Összesen	100	100	100	100	100

* Az elsőfoku kivetés szerint.

Az 50.000 pengőn felüli összjövedelem után adózók vagyontárgyainak 1931. évi értéke meghaladta a kétmilliárd pengőt, tehát a vagyonadó 1931. évi kivetésénél figyelembe vett összes vagyontárgyak értékének kb. egyötöde volt. Ebből a hatalmas összegből a legnagyobb hányadot a *házbirtokosok* összes vagyontárgyai képviselik (855 millió P), míg a *földbirtokosoké* (747 millió P) a mezőgazdasági ingatlanok és a mezőgazdasági üzemtőke jelentékeny csökkenése folytán itt a második helyre szorulnak; e földbirtokosok vagyontárgyainak tulnyomó részét (76.7%-át) mező- és erdőgazdasági ingatlan, közel egytizedét (9.2%-át) mező- és erdőgazdasági üzemi tőke, egytizenketted részét (8.2%-át) házbirtok alkotja, míg csupán 3.6%-át tőkevagyon. Az „*iparosok*” csoportjába sorolt adózók vagyontárgyainak értéke csaknem 100 millió (99.6 millió) pengőre rugott; vagyonuk nagyobbik fele (51.9%) mező- és erdőgazdasági ingatlan, egynegyede ipari üzemtőke, egytizede házbirtok és egytizenhatod része tőkevagyon volt. A házbirtokosok után legnagyobb számban talált *szolgálati viszonyban álló* adózók vagyontárgyait az 1931. évi adókivetés szerint 83 millió pengőre, a *tőketulajdonosokét* közel hasonló összegre (81.5 millió P-re) becsülték. Az 1931-ben 50.000 pengőnél magasabb jövedelem után megadóztatott *kereskedők* 30 millió pengőre értékelt vagyontárgyainak kb. fele (49.3%-a) kereskedelmi üzlet üzemi tőkéjéből, csaknem egyharmad része házbirtokból és 6.5%-a tőkevagyonból állott.

Jellemző a fenti táblázatban szereplő nagybirtokosok eladósodására, hogy az 1931. évben 747 millió P-re becsült vagyontárgyaikat 233 millió P tőketartozás terhelte (31.2%). Ezzel szemben pl. az itt figyelembe vett házbirtokosok összes vagyontárgyaira csupán 15.5%-os tőketartozás nehezedett. A kisebb házak tulajdonosait azonban átlagosan súlyosabb adósság nyomja.

Feltűnő, hogy bár e magas adózókatégoriákba tartozó házbirtokosok 1931. évi *vagyonadóalapja* a tőketartozások levonása után több, mint 200 millió pengővel meghaladta a nagybirtokosok *vagyonadóalapját*, utóbbiakra mégis jóval nagyobb *vagyonadó* összeget vetettek ki. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a házbirtokosok a sokféle egyenesadó között a házadóalap után külön szükségadót is fizetnek.

Az 50.000 pengőn felüli jövedelemadóalap után adózók foglalkozási áganként részletezett *vagyonadóját* *vagyonadóalapjuknak* a tőketartozások levonása után megmaradó összegéhez *viszonyítva*, az alábbi vagyonadó megterhelési százalékokat kapjuk:

Földbirtokosok	0.24%	Különf. foglalkozásuak	0.28%
Házbirtokosok	0.15%	Tantiémet élvezők	0.25%
Kereskedők	0.13%	Szolg. visz. levők	0.16%
Iparosok	0.66%	Tőketulajdonosok	0.24%
Haszonbérlok	0.20%	Egyéb foglalkozásuak	0.39%
Szabad foglalkozásuak	0.13%	Együtt	0.22%

Az 50.000 pengőn felüli jövedelemadóalap után adózók közül a legnagyobb arányu vagyonadóterhet az „iparosok“ csoportja viseli. A csekély számú „különféle foglalkozásuak“ és „egyéb foglalkozásuak“ adataitól itt is eltekintve, a tantiémet élvezők, a tőketulajdonosok és a földbirtokosok kimagasló vagyonadó megterhelési százaléka vonja magára a figyelmet.

*

Az általános kereseti adóalapoknak keresetforrások szerint tagolt adatai a kereseti viszonyok változásaira világítanak rá. Az általános kereseti adóalapok keresetforrásai az 1928—31. években a következőképpen alakultak:

(Lásd a 16. táblát.)

Az általános kereseti adó másod fokú kivetésénél megállapított adóalapok összege 1928-tól 1931-ig 85.8 millió pengővel (15.1%-kal) csökkent. A mezőgazdasági termelés értékének fokozódó hanyatlása következtében ezidő alatt a földhaszonbérlet adóalapja kb. háromnegyedére zsugorodott össze. (Az egyéb haszonbérlet adóalapja 41.1%-os veszteséget szenvedett.) A mezőgazdaság nehéz helyzetében az ipar és kereskedelem is osztozik. Az ipar és kereskedelem kereseti viszonyainak romlására vet világot az, hogy a vizsgált időszak alatt az ipar kereseti adójának alapja 37.7 millió pengővel (15.3%-kal), a kereskedelemé pedig 32.4 millióval (16.9%-kal) kisebbedett. E keresetforrások nagyarányu apadásával szemben kisebb jelentőséggel bír a bányaművelés kereseti adóalapjának 334 ezer pengőnyi emelkedése, mely a belföldi bányászati termelés fokozásával áll összefüggésben. A járadékok, szolgáltatások és egyéb kereseti források adóalapjának növekedése összességüként és százalékosan is jelentéktelen (128 ezer pengő = 0.7%).

Az általános kereseti adó statisztikájának meglepő adaléka, hogy az értelmi foglalkozások adóalapját az 1928. évi 48 millió pengővel szemben 1931-ben 49.3 millió pengőben állapították meg. A legutóbbi években — a gazdasági válság következményeképpen — a szellemi szabadfoglalkozásuak kereseti viszonyai is romlottak. Ennek ellenére az értelmi foglalkozások általános kereseti adóalapját 1931-ben mégis emelték, ami szintén az adónyomás fokozódására vall.

16. tábla. Az általános kereseti adóalapoknak keresetforrások szerint való megoszlása Csonka-Magyarországon, Budapesten és a vidéken az 1928—1931. években.*

A d ó a l a p	1928.			1929.			1930.			1931.		
	Csonka-Magyarország	Budapest	Vidék	Csonka-Magyarország	Budapest	Vidék	Csonka-Magyarország	Budapest	Vidék	Csonka-Magyarország	Budapest	Vidék
	a) $\overline{K} z e r p e n g ö b e n$											
Ipar	245.493	75.367	170.126	244.214	75.027	169.187	223.642	67.483	156.159	207.838	62.894	144.944
Kereskedelem	191.094	82.224	108.870	184.711	75.711	109.000	170.484	70.671	99.813	158.701	67.031	91.670
Bányaművelés	995	4	991	1.994	26	1.968	1.513	53	1.460	1.329	78	1.251
Földhaszonbérlet	59.965	432	59.533	59.455	629	58.826	50.313	540	49.773	44.159	506	43.653
Egyéb haszonbérlet	4.038	668	3.370	3.352	398	2.954	3.044	515	2.529	2.379	491	1.888
Értelmi foglalkozások	48.068	21.450	26.618	50.529	23.411	27.118	49.293	22.646	26.647	49.322	23.042	26.280
Járadékok, szolgáltatások és egyéb ker. források	17.737	5.862	11.875	15.968	4.415	11.553	17.920	6.127	11.793	17.865	6.343	11.522
Összes adóalap	567.390	186.007	381.383	560.223	179.617	380.606	516.209	168.035	348.174	481.593	160.385	321.208
Adóösszeg	28.326	9.261	19.065	27.944	8.931	19.013	25.859	8.382	17.477	24.205	7.994	16.211
b) $S z á z a t l é k o k b a n$												
Ipar	43.3	40.5	44.6	43.6	41.8	44.5	43.3	40.2	44.8	43.1	38.1	45.1
Kereskedelem	33.7	44.2	28.5	33.0	42.2	28.6	33.0	42.1	28.7	33.0	42.8	28.6
Bányaművelés	0.1	0.0	0.3	0.3	0.0	0.5	0.3	0.0	0.4	0.3	0.0	0.3
Földhaszonbérlet	10.6	0.2	15.6	10.6	0.3	15.5	9.8	0.3	14.3	9.2	0.3	13.6
Egyéb haszonbérlet	0.7	0.4	0.9	0.6	0.2	0.8	0.6	0.3	0.7	0.5	0.3	0.6
Értelmi foglalkozások	8.5	11.5	7.0	9.0	13.0	7.1	9.5	13.5	7.7	10.2	14.5	8.2
Járadékok, szolgáltatások és egyéb ker. források	3.1	3.2	3.1	2.9	2.5	3.0	3.5	3.6	3.4	3.7	4.0	3.6
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* A másodfokú megállapítás szerint.

Az általános kereseti adóalapok 1931. évi indexszámai a következők (1928=100):

A d ó a l a p	Csonka-Magyarországon	Budapesten	Vidéken
Ipar	84.7	83.4	85.2
Kereskedelem	83.0	81.5	84.2
Bányaművelés	133.6	195.0	126.2
Földhaszonbérlet	73.6	117.1	73.3
Egyéb haszonbérlet	58.9	73.5	56.0
Értelmi foglalkozások	102.6	107.4	98.7
Járadékok, szolgalmak és egyéb kereseti források	100.7	108.2	97.0
Összes kereseti adóalapok	84.9	86.2	84.2

Csonka-Magyarországon a kereseti adóalapok legerősebb forrása az ipari foglalkozásokból származik. Az 1928—31. években a kereseti adóalapoknak több, mint kétötöd részét (43 százalékat) az *ipari*, egyharmadát a *kereskedelmi* foglalkozások keresete szolgáltatta, míg a *földbérlelőkre* kb. egytized rész és az értelmi foglalkozásokra is hasonló hányad esett; a bányaművelés, valamint a járadékok, szolgalmak és egyéb keresetforrások részesedése viszonylag csekély.

A vizsgált időszak alatt a kereseti adó együttes összegének egyharmadát Budapesten és kétharmad részét a vidéken vetették ki.

11. Az egyes foglalkozási ágak egyenesadóterhe.

Miután vizsgáltuk néhány fontos állami egyenes adónem kivetési alapjait és eredményeit foglalkozási ágak szerint, most már azt kell megállapítanunk, hogy az adóteherből a különféle foglalkozási ágak hogyan részesednek. Erre vonatkozólag csak az 1931. évről készült hivatalos kimutatás s az is hiányos, mivel mindössze az *állami egyenesadóterhek egy részét* öleli fel (az egyéb közületi egyenesadóterheket nem) s másfelől a *foglalkozási ágak részletezése* — mint arra már rámutattunk — helytelen. Mindenesetre nagy kár, hogy ha már az Adóstatisztika adatait foglalkozásonként nem a központi statisztikai hivatal rendszere szerint dolgozták fel, miért nem alkalmazták az állami egyenesadóterhek kimutatásánál legalább azt a csoportosítást, amely szerint az 50.000 pengőn felüli összjövedelem után adózók 1931. évi jövedelem- és vagyonadójának foglalkozási áganként való részletezése történt. Csupán hat foglalkozási ág állami egyenesadóterhének megoszlásáról kapunk képet. Hiányzanak pl. a szabadfoglalkozásuk, a tőkések, a tantiemet élvezők, az egyéb, különféle foglalkozásuk adatai.

A megfelelőbb statisztikai anyag hiányában fenntartással közöljük a földbirtokosok, a földbérlelők, a házbirtokosok, az iparosok, a kereskedők és az alkalmazottak 1931. évi egyenesadójáról készült alábbi táblázatot.

(Lásd a 17. táblát.)

17. tábla. Az egyes foglalkozási ágak állami egyenesadó terhének megoszlása Csonka-Magyarországon 1931-ben.

Foglalkozási ág	a) E z e r p e n g ö b e n :											
	Földadó*	Házadó	Házadó- alap után szükség- adó	Általános kereseti adó	Alkalma- zottak kereseti adója	Alkalma- zottak külön adója	Jövede- lemadó	Jövede- lemadó után szük- ségadó	Vagyon- adó	Rokkant- ellátási adó	Beteg- ápolási pótadó	Együtt
Földbirtokosok	32.106	—	—	—	—	—	9.675	4.350	5.664	1.898	5.137	58.830
Földbérlet	—	—	—	2.178	—	—	826	373	60	86	348	3.871
Házbirtokosok	—	76.070	10.443	—	—	—	8.377	3.766	4.668	4.233	12.171	119.728
Iparosok	—	—	—	10.383	—	—	3.935	1.740	492	592	1.661	18.803
Kereskedők	—	—	—	8.205	—	—	3.109	1.378	588	476	1.313	15.069
Alkalmazottak	—	—	—	—	18.977	19.402	9.978	4.510	—	1.068	—	53.935
Összesen	32.106	76.070	10.443	20.766	18.977	19.402	35.900	16.117	11.472	8.353	20.630	270.236
Földbirtokosok	54.6	—	—	—	—	—	16.4	7.4	9.6	3.3	8.7	100
Földbérlet	—	—	—	56.3	—	—	21.3	9.6	1.6	2.2	9.0	100
Házbirtokosok	—	63.5	8.7	—	—	—	7.0	3.2	3.9	3.5	10.2	100
Iparosok	—	—	—	55.2	—	—	20.9	9.3	2.6	3.2	8.8	100
Kereskedők	—	—	—	54.5	—	—	20.6	9.1	3.9	3.2	8.7	100
Alkalmazottak	—	—	—	—	35.2	35.9	18.5	8.4	—	2.0	—	100
Együtt	11.9	28.1	3.9	7.7	7.0	7.2	13.3	6.0	4.2	3.1	- 7.6	100

* Ebből az összegből 4-3 millió pengőt, a gabona értékesítésének előmozdítására szolgáló alap térített meg.

A hivatalos kimutatás szerint 1931-ben 270 millió pengő állami egyenesadóteherből a házbirtokosokra több, mint két-ötödrész (44.3%), a földbirtokosokra kb. egyötöd és az „alkalmazottak” megjelöléssel felölelt foglalkozási csoportokra is közel hasonló hányad esett. Feltűnő a kimutatásban az iparosok és kereskedők alacsony részesedési aránya (6.9, ill. 5.6%).

A hivatalos kimutatásnak foglalkozási csoportok és adónemek szerint való részletezéséből kitűnik az adatok feldolgozásának egyik nagy hibája: az egyes adónemek összege *nincsen pontosan széjjelosztva a felsorolt 6 foglalkozási ág között*. A földadó pl. csupán a földbirtokosok terhére van kimutatva, pedig ezt az adónemet a földbirtokkal bíró iparosok, kereskedők, házbirtokosok, szolgálati viszonyban levők stb. is fizetik. Ezt bizonyítja egyébként az Adóstatistikának az a közlése is, mely szerint az 50.000 pengőnél nagyobb jövedelmű adózók közül 1931-ben az iparosok vagyontárgyainak 51.9%-át, a haszonbérlikének 40.4%-át, a tantièmet élvezők vagyontárgyainak 28.2%-át, a szolgálati viszonyban levőkének 20.0%-át mező- és erdőgazdasági ingatlan alkotta. Az 1931. évre kivetett házáadó 76 millió pengős összege pedig egy tételben csak a házbirtokosok terhére van feltüntetve. A házáadó terhében tudvalevőleg a többi foglalkozási ágak is részesednek. Ugyancsak az Adóstatistika szerint 1931-ben az 50.000 pengőn felüli jövedelmű adózók közül a szolgálati viszonyban levők vagyonadóalapjának 39.1%-a, a szabadfoglalkozásuaké-
nak 34.8%-a, a kereskedőkének 31.2%-a házbirtok volt. Nyilvánvaló tehát, hogy azok, akiket a pénzügyminisztérium Adóstatistikája a „házbirtokosok” foglalkozási csoportjába sorol, nem tartoznak mind a kizárólag háztulajdonból élők közé. E csoportba kerültek t. i. a házáadót fizető összes adózók.

Az adóstatistika alapján képet lehet alkotni arról a súlyos adóteherről, mely a házbirtokra nehezedik. Számítások szerint a házbirtokot közvetlenül és közvetve terhelő közterhek adóköteles háznál 1931-ben a nyers házbérbevétel 44.3%-át tették és jelenleg már 52.1%-ára emelkedtek.⁴⁴

Kérdés, vajjon a többi egyenesadónemek terhének foglalkozási áganként való megoszlásáról is ily helytelenül készült-e a pénzügyminisztérium hivatalos kimutatása? Ennél fogva az erre vonatkozó adatokat a legnagyobb óvatossággal kell fogadnunk.

A felsorolt hiányok és hibák miatt a hivatalos Adóstatistika nem alkalmas annak megállapítására, hogy az egyes termelési és kereseti ágak milyen arányban vesznek részt a közteherviselésében. A megbízható, részletes adatok hiányában kombinatív számítások sem vezethetnek tudomá-

⁴⁴ György Ernő: Adalékok az üzletbér alakulásához. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 5. sz. külön kiadványa. Budapest, 1932. 31. l.

nyos és gyakorlati szempontból kielégítő eredményekhez. Le kell tehát mondanunk ennek a nagyfontosságú kérdésnek eldöntéséről mindaddig, míg a jelzett hibák ki nem küszöböltetnek, illetőleg a hiányok nem pótoltnak.

12. Adóhátralékok és a behajthatatlan adók miatt megtartott árverések.

A tuladóztatásnak egyik kétségtelen jele, hogy növekedik az adóhátralékok összege és ezzel együtt a behajthatatlan adók miatt tartott ingó- és ingatlan árverések száma is.

Azon megállapításunkat, hogy Csonka-Magyarországon immár eljutottunk a tuladóztatás állapotába, az Adóstatistika számsoraival is alátámaszthatjuk.

Az együttesen könyvelt állami adók (a föld-, a ház-, a társulati-, a jövedelem- és a vagyonadó) *hátraléka*⁴⁵

az 1928. év végén	58.3	millió P
az 1929. „ „	63.1	„ „
az 1930. „ „	66.5	„ „ és
az 1931. „ „	78.7	„ „ volt.

Az *együttesen könyvelt állami adók hátraléka* tehát az 1928—31. években fokozatosan emelkedett. Figyelembe kell még azt is venni, hogy az állam a vizsgált években az adóhátralékokból behajthatatlanság, elengedés, helyesbítés címén kénytelen volt nagy összegeket (az együttesen könyvelt adóknál 1928-ban 10.3, 1929-ben 29.8, 1930-ban 15.0 és 1931-ben 12.3 millió pengőt) törölni. Az adóhátralékok arányát úgy lehet kellőképpen megvilágítani, ha a hátralékok összegét a kivetett adók százalékában fejezzük ki:

	Csonka-Magyarországon	Budapesten	Vidéken
	az együttesen könyvelt állami adók hátraléka a helyesbített folyó előírás százalékában		
Az 1929. évben	31.5	29.3	33.0
Az 1930. évben	35.3	28.4	40.6
Az 1931. évben	44.4	30.1	55.4

Az 1929—31. években a vidéken az együttesen könyvelt állami adóhátralékoknak a kivetett adók összegéhez viszonyított aránya jóval magasabb volt, mint a fővárosban. A vidéken és főleg a kis- és nagyközségekben élő népesség lecsökkent adófizető képességére következtethetünk abból, hogy 1931-ben az együttesen könyvelt állami adók hátraléka a kivetett adók összegéhez képest Budapesten 30.1%, a törvényhatósági jogu városokban 36.9%, a megyei városokban 53.3%, a kis- és nagyközségekben 61.2% volt.

⁴⁵ Az együttesen kezelt adók hátralékait a hivatalos kimutatás adónemenként pontosan nem részletezi.

Hasonló kedvezőtlen eredményekhez jutunk a *külön könyvelt állami egyenesadók* hátralékainak arányszámaival is:

	Betegápolási pótdó	Rokkantellátási adó	Gépjárművek közúti adója	Szükségadó
	1931. évi hátraléka a helyesbített folyó előírás			
	s z á z a l é k b a n			
Budapesten	31.0	31.0	39.9	7.7
A törvényhatósági jogú városokban	37.1	35.9	26.6	13.1
A megyei városokban	50.6	51.7	40.3	22.8
A kis és nagy községekben	60.1	57.9		21.2
Csonka-Magyarországon együtt	44.8	41.6	38.9	12.4

A külön könyvelt állami adók 1931. évvégi hátraléka 19.5 millió pengő volt.

Az *állami bevételi hátralékok* növekedését tünteti fel a következő kimutatás:

A költségvetési évek végén	H á t r a l é k o k		
	a közszolgáltatási-	a tárca-	az összes
	bevételeknél millió pengőben		
1925—26.	167.2	13.7	180.9
1926—27.	174.5	33.4	207.9
1927—28.	177.6	40.3	217.9
1928—29.	187.8	25.4	213.2
1929—30.	186.2	28.7	214.9
1930—31.	203.3	30.9	234.2

1931 június végén az állami bevételi hátralékok összege 234.2 millió pengőre rugott és ebből a közszolgáltatási bevételek hátraléka 203.3 millió pengő volt, még pedig

az egyenesadóknál	82.8 millió P
a forgalmiadóknál és illetékeknél	108.7 „ „
a fogyasztási adóknál	9.6 „ „
a vámjövedéknél	0.6 „ „ és
a dohányjövedéknél	1.6 „ „

Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az utóbbi években az adókötelesek egy részénél nemcsak az *adófizetési képesség*, hanem az *adózó készség* is csökkent.

Az ország gazdasági helyzetének súlyosbodása a legutóbbi években az adóhátralékok behajtását mind nehezebbé teszi. Az *adóhátralékok miatt megtartott ingóárverések száma az 1929-től 1931-ig több, mint háromszorosára emelkedett.*

	A megtartott ingóárverések száma	Az elrendelt ingatlanárverések száma	A megtartott
1929-ben	1.716	30	—
1930-ban	2.641	30	2
1931-ben	5.744	217	—

Az adóhátralékok összegének és az adóhátralékok miatt megtartott árverések számának nagyarányu növekedése jelzi, hogy Csonka-Magyarország népessége a legutóbbi években a rossz gazdasági konjunktura mellett a súlyos adóterhet nem tudja teljesen viselni.

Összefoglalás.

Vizsgálódásaink legfőbb tanulságait röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

Csonka-Magyarország közterhei a világháboru előtti állapothoz képest 1927-ig jelentékenyen emelkedtek. E jelenség a lakosság adózó képességének a világháboru és következményei folytán szükségessé vált nagyobbfoku igénybevitelében leli magyarázatát s főleg abban, hogy a világháboru óta a közületek tevékenységi köre kibővült, az állami és egyéb közületi intézmények száma szaporodott s ennek következtében kiadásai megduzzadtak.

A gazdasági helyzet romlásával függ össze, hogy az 1930—31. években az állami közszolgáltatási bevételek csökkentek, de a közszolgáltatások összegének apadása ezidő alatt kisebb arányu volt, mint a nemzeti jövedelem összezsugorodása. Csonka-Magyarországon 1931-ben a közterhek a nemzeti jövedelemnek már jelentékeny részét (kb. 34%-át) igénybe vették.

A csonka-magyarországi közszolgáltatási bevételeknél az egyenesadók viszonylagos súlya az 1927—31. években fokozatosan megnőtt. 1931-ben a közszolgáltatási bevételeknek 44%-a egyenesadókból folyt be.

A közszolgáltatásokból az állam javára eső hányad 1928 óta kisebbedett (75%-ról 70%-ra), viszont az egyéb közületek és közadók szedésére jogosult hatóságok részesedési aránya megjavult.

Mivel az ország jelenlegi gazdasági helyzetében már nem lehetséges, hogy a közterhek súlyának nagyarányu emelkedése a gazdasági erőmegfeszítés további fokozásával járhasson, *immár alig halasztható feladat: a közterhek enyhítése.* De addig is, míg a súlyos adók mérséklésére sor kerülhet, a közterhek igazságos és arányos elosztására kell törekedni. A közterhek csökkentése céljából az adó- és illetékrendszer megfelelő reformja, a közületek kiadási politikájának alapos módosítása, a nélkülözhető közületi intézmények és közüzemek lebontása, általában a közületek túlméretezett tevékenységi körének szűkítése és a közigazgatás célszerű racionalizálása válik szükségessé.

Ezáltal remélhetjük a termelés eredményességének és zavartalan folytonosságának biztosítását és népességünk lecsökkent életszínvonalának emelkedését.

Szádeczky-Kardoss Tibor.

Közlemények.

A mezőgazdaság jövője.

Ennek a rövid eszmefuttatásnak nem az a célja, hogy az évek hosszú sora óta dúló mezőgazdasági válság amugy is elég bőséges irodalmának termékeit eggyel szaporítsa, hanem hogy — a jelenlegi helyzeten tulmenőleg — összefoglaló pillantást vessen a mezőgazdaság sorsát befolyásoló különböző tényezőkre, azoknak egymáshoz viszonyított fontosságára, s ezek alapján a távolabbi jövő kilátásaira is . . .

A mezőgazdaság sorsa a mezőgazdasági termékek áralakulásától függ. Minél magasabb a mezőgazdasági termékek ára az egyéb szükségleti cikkekhez viszonyítva, annál kedvezőbb a mezőgazdaság helyzete. Mivel pedig az áralakulást a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonya szabályozza, ennél fogva a mezőgazdaság jó- vagy balsorsa azoknak a tényezőknek eredője, melyek egyrészt a mezőgazdasági termékek keresletének, másrészt kínálatának alakulásában szerepet játszanak. Ezeket a tényezőket kell tehát vizsgálódás tárgyává tennünk.

A *kínálat* oldalán tekintetbe jövő mozzanatok között elsősorban „a föld csökkenő hozadékképességének törvénye” érdemel figyelmet. Ezen törvényszerűség szerint: ha a föld megművelésére újabb és újabb befektetéseket áldozunk, a termelés hozadéka növekszik ugyan, de — egy bizonyos ponton túl — kisebb mértékben, mint amilyen mértékben a befektetéseket szaporítjuk. Ha tehát a kereslet emelkedésével a termelés kiterjesztése (= a kínálat növelése) válik szükségessé, ez — ama bizonyos ponton túl — csak a termékegységre eső költségek emelkedésével érhető el. A megnövekedett kereslet kielégítésére persze a termelők csak akkor vállalkoznak, ha olyan árat remélhetnek, mely a szükségessé váló nagyobb költségeket is fedezi, úgy, hogy a termelés kiterjesztése egyuttal az árak emelkedését is jelenti (a kereslet feltételezett emelkedése esetén). Mindazok tehát, akiknek már a termelés szükségessé vált kiterjesztése előtt földbirtokuk volt s akikre nézve a termelés már az eddigi alacsonyabb árak mellett is kifizető volt, a termelés indokolt kiterjesztésével az eddiginél kedvezőbb helyzetbe kerülnek, mert termelvényeik ára emelkedik, anélkül, hogy termelési költségeik növekedtek volna.

Nem újkeletű igazság, hanem a tudománynak már *Ricardo* munkáiban leszögezett megállapítása, hogy az imént vázolt fejlődési folyamatot bizonyos technikai újítások időnként megzavarhatják olyképpen, hogy ilyen újítások révén a termelési költségek csökkenése érhető el, úgy, hogy esetleg az újabb, a technika haladásának felhasználásával eszközölt befektetések nagyobb hozadékot eredményezhetnek, mint a régibb befektetések s így végeredményben a ter-

melés kiterjesztése az eddigieknél csekélyebb áldozatok árán válik lehetségessé. A jelenleg dúló agrárválság csak annyiban jelent e tekintetben meglepetést, hogy ezúttal a technikai újításoknak ez a költségcsökkentő szerepe szokatlan erővel, eddig nem tapasztalt heves-séggel érvényesül. A termelési technika fejlődése, midőn egyrészt eddig használhatatlan területeket művelhetővé tett s másrészt az eddig is művelés alatt álló területeken a gépek alkalmazásával a termelési költségeket bámulatos mértékben csökkentette,¹ — a termelés kiterjesztésére vezetett, anélkül, hogy a kereslet megfelelő mértékben emelkedett volna s így szükségképpen az árak csökkenését eredményezte. Ez a körülmény végzetes hatással nehezedik a mezőgazdákra, kik (pl. kisbirtokosok) a technikai újításoknak kellő mérvben hasznát venni nem képesek s kénytelenek az eddigi termelési feltételek mellett termelni.

Ezek a jelenségek látszólag azokat igazolják, akik — pl. különösen *Oppenheimer*² — már régen, a jelenlegi válságot megelőző időkben hangoztatták, hogy a technika fejlődése (s egyéb körülmények, pl. sűrűbb lakosság, nagyobb munkamegosztás stb. közrehatása) kiegyenlítheti, sőt „tulkompenzálhatja“ a föld csökkenő hozadékképességét, vagyis a technika stb. segítségével elért hozadékszaporítás nagyobb mérvben növekedhet, mint amily mérvben csökken a termelés kiterjesztésével a föld termőerejének hatékonysága . . . Azonban bármily szembeszökőek is a termelési technika eredményei, bármennyire a saját bőrünkön érezzük is jelenleg, mint főként agrárország, ennek a technikának ostromcsapásait: nem lehetünk vakok azzal az egyszerű igazsággal szemben, hogy a termelési technika fejlődése nem lehet végtelen, hanem előbb-utóbb kimeríthetetlenül érvényesíti hatalmát a föld csökkenő hozadékképességének törvénye.³ A fák nem nőhetnek az égig. Ha a föld csökkenő hozadékképességét a technika fejlődése állandóan ellensúlyozhatná, ez végeredményben oda vezetne, hogy akár 1 hold földön is elő lehetne állítani az emberiség egész gabonaszükségletét, csak a befektetéseket és újításokat kellene megfelelő mérvben fokozni.⁴ Ez az „a contrario“ okoskodás minden szószaporításnál kézzelfoghatóbban igazolja azt, hogy a technikai újítások nem állandósíthatják a költségek csökkentését s hogy a termelés hozadékának szaporítása előbb vagy utóbb csak a termelési költségek emelkedése árán érhető el. A termelési technika fejlődése tehát csak azt a bizonyos pontot tolhatja kijebb, mely ponton túl a hozadékképesség csökkenni s a termelés költsége emelkedni kezd. Ez a pont a technika állása (s az említett egyéb körülmények) szerint közelebb vagy távolabb lehet s a technika fejlődésével állandóan távolabbra kerül a kiindulási ponttól, de sohasem tolódhat ki a végtelenségbe. — míg a hozadékképesség csökkenése végnélküli.

¹ Zelovich L.: „A mezőgazdasági termelés átalakulása.“ Közgazdasági Szemle. 1932. évf. 18. l.

² F. Oppenheimer: „Das Bevölkerungsgesetz des T. R. Malthus und der neueren Nationalökonomie.“ 2. kiad. Berlin. 1901.

³ Ricardo óta uralkodó nézet. L. az újabb irodalomból pl. Heller: „Theoretische Volkswirtschaftslehre.“ (Leipzig, 1927.) 140. l. és Diehl: „Theoretische Nationalökonomie.“ II. k. (Jena, 1924.) 62. l. III. k. (Jena, 1927.) 161. és 215. l.

⁴ Schweitzer Pál: „Ricardo védelmére.“ Közgazdasági Szemle. 1920. évf. 83. l. Ugyanez a gondolat Diehl i. m. II. kötet, 60. l.

vagyis elérheti a nullpontot, tehát azt a pontot, melyen túl a befektetések szaporítása egyáltalán nem növeli már a hozadékot.

Mindez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy az agrárnépeség helyesen teszi, ha ölbetett kezekkel várja be, míg a mezőgazdasági termékek ára újból emelkedni kezd. (A kereslet elemzésénél látni fogjuk, hogy esetleg ítéletnapig várhat erre.) Gyakorlatilag életbevágó fontosságú következményei vannak a termelési technika fejlődésének. Szükségessé teszi a *kinálat csökkentését*, illetve a kínálatnak azokról a művelési ágakról, melyekben a géptechnika tér foglalása tulkinálatra vezetett, részleges átcsoportosítását olyan művelési ágakra, melyekben ilyen tulkinálat létrejövetelének természetes akadályai vannak. Ez pedig úgy érhető el, ha — mint sokan kívánják — oly országok, melyeknek sajátos körülményei (pl. kisbirtokrendszer) utját állják a géptechnika tökéletes kihasználhatásának, a termelésüket átszervezik, olyképpen, hogy legalább részben oly művelési ágakra térnek át, melyekben a gép szerepe aránylag kisebb,⁵ az emberi munkáé pedig aránylag nagyobb, mint egyéb művelési ágakban. Persze az ilyen átszervezésnek nem szabad merevnek lennie s alkalmazkodnia kell az illető ország vagy vidék sajátos körülményeihez, így elsősorban az éghajlati és talajviszonyokhoz;⁶ tehát egyrészt a géptechnika, másrészt az éghajlati és talajviszonyok Scyllája és Charybdise között kell megfelelő „modus vivendi“-t találni.⁷ Az az egy azonban bizonyos, hogy a géptechnika mellőzésével üzni olyan művelési ágakat, melyeknél ez a technika elsőrangban bevált, még akkor is hátrányos eljárás, ha egy bizonyos kisebb piacnak a világforgalomból való mesterséges kikapcsolása és az illető piacon a *kinálat mesterséges korlátozása* (pl. egyes államok javára preferenciális vámok biztosítása, vámszövetség stb.) útján ideiglenesen biztosítva van a kedvezményezett államok mezőgazdasági termelésének jövedelmezősége abban az esetben is, ha ez a termelés a világpiacon nem állhatná is meg a sarat. Minden ország elsőrendű érdeke, hogy termelése meg tudjon állni a saját lábán is, ne csak mankókon, mert sohasem lehet tudni, hogy a mankót mikor rántják ki a kezéből (pl. a volt osztrák-magyar vámegyesület).

Végeredményben a termelés érintett átszervezésének csak annyi jelentősége van, hogy a technika fejlődésével létrejövő tulkinálat aránytalanságait kiegyenlíti, t. i. azokról a művelési ágakról, melyeket a tulkinálat közvetlenül támad meg, részben átviszi ezt a tulkinálatot egyéb művelési ágakra, úgy, hogy az aránylagosan oszlik meg a különböző művelési ágak között; ha ugyanis az eddigi gabona-termelők egy része ezentúl gabona helyett főzeléket és gyümölcsöt fog termelni s baromfit tenyészteni, meg a tejtermékeket szaporítani, ez csökkenti ugyan a gabonakinálatot, de viszont növeli ezen utóbbi cikkek kínálatát.⁸ A kínálatnak egyes rész-piacokon való mesterséges korlátozása viszont azt jelenti, hogy az így védett piacot kivonjuk a világforgalom egyéb piacainak közösségéből s ezáltal ezen utóbbi piacokon a tulkinálat — ha csak a termelést nem korlátozzák

⁵ L. erre nézve Zelovich i. m. 16. és 18—19. l.

⁶ Éber Ernő: „A földbirtokmegosztás jelentősége termelésünkben.“ Közgazdasági Szemle. 1930. évf. 270—71. l.

⁷ Pl. Éber i. m. 289—91. l.

⁸ L. pl. Ihrig K.: „Mezőgazdasági válságok.“ Közgazdasági Enciklopédia. (Budapest, Athenaeum.) III. kötet, 1087. l.

— még nagyobb mértékben fog érvényesülni, mint eddig, mert az a termékfelesleg is ott reked, melyet különben a védett piacra vetnének a termelők. Egyik megoldás sem eredményezheti tehát a kínálat általános csökkenését s így a mezőgazdasági termékek általános ár-emelkedését. Aminthogy a kínálat körében egyáltalán nincs olyan tényező s nem képzelhető oly intézkedés, mely általános javulást eredményezhetne. Hiszen a föld csökkenő hozadékképességének ténye is csak a termelésnek s így a kínálatnak bizonyos határon túl való kiterjesztését, a kínálat terjedelmének további növekedését akadályozza meg, ellenben egyáltalán nem vonja maga után a kínálat már elért terjedelmének korlátozását. Mindezek figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy az agrárnépesség helyzetének állandó és tartós javulását csak a kereslet oldalán mutatkozó tényezőktől, végső sorban a kereslet emelkedésétől remélhetjük.

A kereslet oldalán alapvető jelentőségű körülmény, hogy mezőgazdasági termékekre minden embernek szüksége van s kivétel nélkül minden embernél intenzívebb szükséglet mutatkozik mezőgazdasági termékek után, mint bármely más jószág után. Fizikailag, illetve fízológiaiilag tekintve a dolgot, ez a kereslet tisztán az emberiség létszámától függ; ha az emberiség szaporodik, akkor a kereslet megfelelő arányban emelkedik, mert a nélkülözhetetlen elsőrendű életszükségleti cikkek legnagyobb és legfontosabb részét éppen mezőgazdasági termékek képezik.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a keresletnek az áralakulásra való hatása nem csupán a kereslet tagjainak fízológiai felvevőképességétől, hanem azok fizetőképességétől is függ. Ha a kereslet fizetőképessége csökken, akkor a szükségletérzet intenzitásának változatlansága dacára is képtelen ugyanazon összegeket fizetni a javakért, mint azelőtt s így az áru csak alacsonyabb árakon talál vevőket. Kétségtelen, hogy a fizetőképesség változásai tekintetében is nagy előnye a mezőgazdasági termékeknek egyéb javakkal szemben, hogy nélkülözhetetlenségükönél fogva a fizetőképesség csökkenése elsősorban és aránytalanul nagyobb mértékben az egyéb javak piacán fog megérzödni, mert a fogyasztók ezen utóbbi, könnyebben nélkülözhető cikkeket fogják elsősorban megvonni maguktól s fizetőképességüket ugyyszólván kizárólag a mezőgazdasági termékekre vonatkozó szükségletük szolgálatába állítják. A kereslet fizetőképességének csökkenése esetén „a vásárlóerőnek a nélkülözhetetlen javakra való koncentrálása következik be és ez aránytalan mértékben csökkenti az egyéb javak iránt való keresletet”.⁹ A fizetőképesség nagymérvű csökkenése azonban előbb-utóbb éreztetni fogja hatását még az elsőrendű életszükségleti cikkek keresletében is. Aki-nek nincs egy fillérje sem, az a legnélkülözhetetlenebb javakért sem tud semmit fizetni. (Viszont a magasabb jövedelemmel bírók jövedelmüknek aránylag csekélyebb részét költik elsőrendű életszükségleti cikkek s így mezőgazdasági termékek vásárlására.) Sajnos, társadalmunk legújabb fejlődése során a munkanélküliek s a nagyon csekély jövedelemmel bírók számának ijesztő mérvű szaporodása észlelhető. Olyannyira, hogy ez a körülmény a mezőgazdasági termékek keresletének jelentékeny csökkenését eredményezi.¹⁰ Nemcsak

⁹ W. Heller: „Theoretische Volkswirtschaftslehre.“ 92. l. Hasonlóan ugyanezen mű 278. l.

¹⁰ L. pl. Ihrig i. m. 1087. l.

magának a közvetlenül érdekelt proletárosztálynak, hanem a mezőgazdaságnak is létérdeke, hogy a kereseti viszonyok alakulásában mélyreható javulás következze be. Ha elsorvadnak a fogyasztók, elsorvad a mezőgazdaság is. *Agrárérdek az olyan társadalmi berendezkedés, mely minél nagyobb számú ember részére biztosítja a szerény, közepes megélhetést biztosító életszínvonalat; az ezen mértéken felülemelkedő jómód és fizetőképesség viszont a mezőgazdasági termékek kereslete s így a mezőgazdaság érdeke szempontjából nem bir számottevő jelentőséggel.*

Okszerűen következik a mondottakból, hogy a mezőgazdaságra nézve nem az a fontos, hogy a társadalom tagjainak jövedelme a lehetőségig egyforma legyen, hanem hogy az elsőrendű szükségletek maradéktalan kielégítését biztosító jövedelemmel bíró egyének *abszolút* száma minél nagyobb legyen. Tegyük fel, hogy valamely államban teljes vagyon- és jövedelemegyenlőség uralkodik, azonban az illető állam aránylag csekély számú népességet bir csak el: ez esetben a mezőgazdasági termékek kereslete ebben az államban akkor is csekély lesz, ha az állampolgárok teljes 100 százaléka megfelelő jómódban él is. Viszont lehetséges, hogy egy másik állam berendezkedése, bár ez az állam nem valósítja meg a jövedelem- és vagyonegyenlőséget, az előbbinél sokkal nagyobb népesség számára nyújt megélhetési lehetőséget. Ezen utóbbi állam jobb piaca lesz a mezőgazdaságnak, mint az előbbi. Ha tehát a jövőben az emberi társadalomban a legalább szerény megélhetéssel bíró népesség száma fokozatosan emelkedni fog, akkor a mezőgazdaság — minden technikai forradalom dacára — újból felvirágzik; ha ellenben ezen népesség száma hanyatlani fog, akkor a mezőgazdaság helyzete egyre siralmasabbá válik . . .

De most felmerül a kérdés: vajjon ezen megállapítások nem pusztá általánosságokat foglalnak-e magukban, olyan általánosságokat, melyek éppen úgy vonatkoznak az iparra s általában az összes foglalkozási ágakra, mint a mezőgazdaságra? Vajjon az ipar virágzásának nem éppen úgy a szerény megélhetéssel bíró fogyasztók minél nagyobb száma az előfeltétele, mint a mezőgazdaságnak? Részben már erre a kérdésre is feleletet adott az a megállapítás, hogy a szerényebb jövedelmű fogyasztók kereslete „a vásárlóerőnek a nélkülözhetetlen javakra való koncentrálása” folytán a kevésbé nélkülözhetetlen iparcikkek iránt aránylag csekély lesz. Azon iparágaknak tehát, melyek fényüzési, vagy a változó egyéni ízléshez alkalmazkodó cikkek gyártásával foglalkoznak, nem sok hasznuk van abból, ha minél több embernek van szerény megélhetést biztosító jövedelme, hanem érdekük inkább az, hogy minél többen legyenek a közepes megélhetést meghaladó jólét élvezői, mert az ő fogyasztóik ezek köréből kerülnek ki.

De lássuk azon iparágakat, melyek a legfontosabb tömegszükségletek kielégítését célozzák! E tekintetben alapvető jelentőségű tény, hogy míg a mezőgazdaságban a csökkenő hozadékképesség törvényénél fogva a termelésnek a kereslet emelkedésével szükségessé váló kiterjesztése — mint láttuk — csak a termékegységre eső költségek növelésével érhető el, mert a termelés kiterjesztése csak az eddig is művelés alatt álló területek további, fokozott költségekkel járó belterjesítésével, avagy új, az eddigieknél terméketlenebb (illetve rosszabb fekvésű) területek megművelésével érhető el, — addig az iparban a termelés kiterjesztése a termék egységére eső költségek

növelése nélkül vihető keresztül. Ha ugyanis egy bizonyos időpontban bizonyos iparágban 1000 gyár dolgozza fel a rendelkezésre álló nyersanyagkészletet, akkor a nyersanyagtermelés megduplázása esetén akadálytalanul lehetséges újabb 1000 olyan gyárat alapítani, melyek legalább olyan alacsony költségekkel dolgoznak, mint az első 1000 gyár.¹¹

Felhozták, hogy a csökkenő hozadékképesség törvénye előbb-utóbb az iparban is érvényesülni kezd, ha a termelést fokozatosan, minden határ nélkül mindig tovább és tovább kiterjesztjük. Minden emberi dolog szükségszerűen véges volta alapján valóban el kell fogadnunk, hogy az ipari termelés kiterjesztése sem fokozható korlátlanul a termelési költségek emelkedése nélkül. Felvetett problémánk szempontjából azonban nem korlátlanúságról, hanem nagyon is véges korlátok közé szorított termelésről van szó. Ezeket a véges korlátokat pedig az ipari termelésre nézve — éppen az östermelés szabja meg. Ugyanis az ipar csak az östermelés által termelt anyagokat dolgozza fel,¹² tehát valóságosan csak addig a határig mehet el a termelés kiterjesztésében, amíg az östermelés (elsősorban: a mezőgazdaság) anyagot szolgáltat; illetőleg precízebben: amíg az östermelés olyan alacsony költségekkel tud nyersanyagot termelni, hogy ezek a költségek a termék árában kifizetődnek. Az iparcikkek ára szabja meg az iparosokra nézve a nyersanyagokért fizethető árat s viszont ez a nyersanyag-ár irányadó az östermelőkre nézve abban a tekintetben, hogy mily határig terjeszthetik ki a termelést; csak addig a határig, amíg a csökkenő hozadékképesség folytán előidézett költségemelkedés a nyersanyagokért remélhető árban megtérül. A mi problémánk szempontjából tehát egészen mellékes az, hogy az ipari termelésnek minden határ nélkül elgondolt további és további kiterjesztése esetén előbb-utóbb itt is érvényesülni kezd a csökkenő hozadékképesség törvénye; hanem az a kérdés, hogy a nyersanyagtermelés jövedelmezőségének korlátai között előállítható nyersanyagkészlet feldolgozása a termék egységére eső feldolgozási költségek emelkedése nélkül megvalósítható-e vagy sem. Tehát az a kérdés, hogy vajjon az ipari termelés kiterjesztésénél beáll-e a csökkenő hozadékképesség ténye még azon határ elérése előtt, mely határt az a körülmény szab meg, hogy a további nyersanyagtermelést az östermelőkre nézve a gazdaságosság szempontja a föld csökkenő hozadékképessége által előidézett költségemelkedés folytán megakadályozza. E tekintetben pedig aligha lehet helye véleményeltérésnek. Az élet valósága a jövedelmezőség szemmeltartása mellett nem tud oly nagymérvű nyersanyagtermelést produkálni, amely termelés hozadékának feldolgozása megfelelő számú új ipari üzem alapítása által költség-növekedés nélkül ne volna megvalósítható. Míg tehát a mezőgazdaságban a kereslet megnövekedése áremelkedést idéz elő, mely az egész mezőgazda-osztályra s főleg és elsősorban a régi (eddig is jövedelmező) üzemek tulajdonosaira nézve előnnyel jár, addig az iparban a kereslet megnövekedése nem okvetlenül vezet áremelkedésre, hanem az üzemeknek az eddigiekkel egyenlő költségek alapján való szaporíthatósága folytán legfeljebb azt eredményezi, hogy több ipari üzem állhat fenn, mint eddig (bár a mammuth-vállalatok lehetősége sok iparágban még ezt a reményt is illuzóriussá te-

¹¹ Diehl: „Theoretische Nationalökonomie.“ II. k. 96. l.

¹² Diehl i. m. II. k. 95. l.

heti), anélkül, hogy az egyes vállalatok jövedelmezősége emelkednék. Végeredményben tehát az a követelmény, hogy minél nagyobb számu embernek legyen legalább szerény megélhetése s ennek megfelelő fizetőképessége, a mezőgazdaságnak — az általános emberi szemponttól eltekintve — nem annyira az iparral közös, hanem inkább, habár azzal semmiesetre sem ellentétes, de sajátos érdeke.

Mezey Lajos.

Válság és szegénység.

Az évek óta tartó válság keletkezését számtalan módon igyekeztek megmagyarázni. Az alapvető szempontokat illetően is sok kontroverz kérdés maradt fenn. Így eltérőek a vélemények, hogy a kapitalizmus ciklikusan visszatérő válságainak egyikével állunk-e szemben, avagy pedig a háboru rendkívüli körülményeinek utóhatásaként jelentkező egyszeri esettel. A magyarázatot keresők e két főirányzatán belül is számtalan különleges magyarázási kísérlettel találkozunk. Tulsulyban az eklektikusok vannak, akik a válság súlyosságát és tartósságát azzal magyarázzák, hogy a kapitalizmus ciklikus konjunktura-hullámai során kialakuló válság időpontját tekintve összetalálkozott a háboru által előidézett, azonban mégis csak néhány esztendővel a háboru után jelentkezett strukturális válsággal. És ez eklektikusok a kétirányu magyarázat összefonását — mindenestre igen helyesen — tetézik azzal, hogy a két alap-ok mindegyikét sem monisztikusan, hanem pluralisztikusan, sokféle kiváltó tényezővel igyekeznek megmagyarázni.

A konjunkturaprobléma magyarországi művelőinek két jelese: *Heller Farkas*¹ és *Vágó József*² az általuk válságelőidéző okoknak tekintett tényezők tömegében a háboru okozta elszegényedést is felsorolják. Hivatkoznak arra, hogy a hallatlan ember- és anyagáldozattal járó világháboru a világot szegénnyé tette. Ez elszegényedés következtében nem csupán a luxusiparok termékei nem találhatnak vevőre, hanem az árszínvonalnak is csökkennie kell, mert a szegénység a jövedelmek csekélységét, az elszegényedés pedig a jövedelmek csökkenését jelenti, aminek következtében csak kis összegek fordíthatók az egyes szükségleteknek kielégítésére.

E válság-ok a külföldi tudományos irodalomban nem igen szerepel: ezért indokoltnak látszik azt behatóan analizálni.

A szegénység fogalmával a közgazdaságtani elmélet taglalásaiban alig találkozunk. A közgazdaságtani irodalomban az inkább csak gazdaságpolitikai fogalomként szerepel. „Az szegény, aki nincs abban a helyzetben, hogy a létfenntartásához szükségeset saját erejével megszerezze.” Ezzel szemben a magyar közgazdaságtani iroda-

¹ „Vámpolitika és árszínvonal.” Közgazdasági Szemle. 1933 január—februári szám.

² „Rückblick auf Ungarns Volkswirtschaft im Jahre 1932.” „Die Volkswirtschaft Ungarns im Jahre 1932” című kötetben. Budapest, 1933.

³ *Eugen von Philippovich: Grundriss der politischen Oekonomie.* Zweiter Band, zweiter Teil. Vierte, neu bearbeitete Auflage. Tübingen, 1912, 402. l.

⁴ *A társadalmi gazdaságtan elemei.* Második átdolgozott kiadás Budapest, 1898, 108—114. l.

lomban e fogalommal a szükségletek rétegeződésének tárgyalása során is találkozunk. Különösen *Földes Béla*⁴ volt az, aki e kérdésnek nagy figyelmet szentelt. Gazdaság, jólét, szerény vagyonság, kétes vagyoni helyzet, szegénység, inség és nyomor hierarchiáját állítja fel. De a fogalmak e sorozata csak állapotok megkülönböztetésére szolgál s így nyilvánvalóan nem alkalmas egy válság dinamikus tüneményének a megmagyarázására. *Heller* és *Vágó* ezért nem is annyira a *szegénységre*, mint inkább az *elszegényedés* folyamatára hivatkoznak, mint amelynek a válságot kialakító tényezők sorában előkelő hely jutna.

Vizsgáljuk meg, hogy ez állítás jogosult-e, ami annak taglalását teszi szükségessé, hogy ez állítás tulajdonképpen mit jelent s azért, hogy a tények mit mutatnak? Naturálgazdasági megfontolásokból kell kiindulni s csak utóbb szabad a pénzgazdálkodás valóságára áttérni.

Elszegényedés a naturálgazdálkodás szempontjából azt jelenti, hogy az emberiségnek, vagy annak egy tágabban vagy szűkebben körülhatárolt körének szükségletkielégítésére kevesebb jószág áll rendelkezésére, mint korábban. A világháború folyamán — így értelmezve — az emberiség valóban elszegényedett. Az átlagos életszínvonal megrosszabbodott, de ez válságot még sem idézett elő. Mert a válság jellemzője nem az életszínvonal alászállása, — bár az is velejárója — hanem a fizetéseképtelenségek nagy száma, a munkanélküliség elharapódzása, a termelő apparátus egy részének kihasználatlansága. S a háború folyamán — az elszegényedés folyamata alatt — a felsorolt válságjellegzetességek egyike sem jelentkezett, mert ép az elszegényedés következtében az áruéhség oly nagy volt, hogy a termelés arányosságának kérdése háttérbe szorult: minden előállított áru jó áron vevőre talált.

A háború végeztével rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy — az emberiség szerencséjére — a háborús pusztítás naturálgazdálkodási ellentétét részben ép a háborús évek alacsonyabb színvonalú fogyasztása képezte. A termelő apparátus háborús fejlődése — még pedig úgy terjedelem, mint technikai készütség tekintetében — oly méretű volt, hogy a mégis mutatkozó áruhiányt igen gyorsan teljes mértékben pótolni tudta. Ezzel beigazolódott, hogy a jólét mértéke nem annyira a jószágkészletek nagyságától, mint inkább a termelő apparátus mikéntjétől, a természeti adottságoktól, a tőkefelszereléstől, a lakosság számától és képességeitől, a technikai fejlettség és tudás fokától függ. S mikorra ezek segítségével a háború pusztításainak nagyobb részét meglepő gyorsan pótolni sikerült, a világgazdaság nagyobbik részében⁵ 1920-ban válság tört ki. Ekkor az emberiség nagyobb része gazdagabb volt, mint akár a háború előtt, vagy alatt — nem csupán pénzben (ami az arany akkori alacsony vásárlóereje mellett természetes), de már a jószágellátottság tökéletessége szempontjából is. S mégis válság tört ki, mert ekkorra — ép a jószághiány megszűnte következtében — a termelő apparátus arányosságának kérdése ismét jelentőségre tett szert s ez az arányosság számos ok következtében nem bizonyult a szükségletek arányainak megfelelőnek. Ez okok között szerepel a szorosan vett háborús szükség-

⁵ Középeurópában nem, mert ott az elvesztett háború nyomán és az új államegységek kialakulása során még teljes volt a káosz.

letek elapadása, de az is, hogy közvetlenül a háború megszűnte után úgy az elpusztított tőkejavak, mint a felélt készletek pótlása a termelő apparátus egy részét csak átmenetileg tudta mozgásban tartani.

S miként az 1920. évi világválság, úgy az 1929 óta tartó sem minősíthető egy elszegényedési folyamat következményének. Ez állítás igazolására bizonyítékokat sem kell felsorakoztatni, a tények annyira közismertek. Ellenkezőleg: a válság vált elszegényedés okává. Kiváltotta ugyanis azt a gazdasági jelenséget, amelyet *Navratil Akos*⁶ *subjectiv fogyasztásnak* nevez. Ez akkor áll elő, „amikor valamely jószággal szemben a társadalom értékbecslése megváltozik“, „ha a társadalomban valamely szükséglet megszűnik, nem kíván többé kielégítést“ ... amikor is „a jószág elveszti előbbi értékét“. Ezzel a folyamattal és jelenséggel a jelenlegi világválság során is találkozunk. A termelő apparátus arányai nem feleltek meg többé a szükségletek arányainak. Ennek következtében annak egy része kénytelen volt leállni. Ez legalább is értéke egy részének elvesztését, tehát *subjectiv elfogyasztását* is jelenti, ami viszont elszegényedéssel is egyértelmű. Már e folyamatból is csak az aránytalanságok kialakulását lehet a válság okának tekinteni, míg az elszegényedést csak a jelzett aránytalanságok s így a válság következményének. De nyilvánvaló, hogy *Heller* és *Vágó* nem az ilyfajta elszegényedésre gondoltak.

Heller és *Vágó* okoskodásukat arra a gondolatra építik, hogy az utolsó esztendők áresései elszegényedésünknek következményei. A jövedelmek csökkentek és alacsonyok, ezért az árukért is csak alacsonyabb és fokozatosan eső árakat lehet megfizetni. Ez az állítás ebben a formában természetesen helyes, de nem bizonyítja a tételt. A jövedelmek ugyanis — ezt a közgazdaságtanban *Liefmann* formulázta meg a legélesebben, de már előtte is ismeretes volt — árakból tevődnek össze és ismét árakra bomlanak szét, amiből az következik, hogy jövedelmek és árak között mindig van összefüggés. Javuló konjunktura, vagyonosság és jólét mellett a jövedelmek összegének növekedése természetesen nagyobb, mint az árak emelkedése, rosszabbodó konjunktura mellett pedig a jövedelmek összegének hanyatlása meghaladja az áresések mértékét. Előbbi esetben tehát a reáljövedelmek emelkednek, utóbbi esetben pedig csökkennek. A jólét nagyobb vagy kisebb foka csak a reáljövedelmek e változásaitól függ, ez azonban — már fogalmilag is — független az árak és névleges jövedelmek nagyságától. E tekintetben pedig közömbös, hogy az áresések — a jól ismert közgazdasági összefüggések, elsősorban a hitelviszonylatok következtében — a válságnak kétségtelenül fontos okai, mert ezek az áresések — már a *théorie des débouchés* alapján is — közvetlenül még nem jelentenek szegényedést, hanem ismét csak gazdaságsszervezeti aránytalanságok okozói, amely aránytalanságok váltják ki a „subjectiv fogyasztást“ és a szegényedést.

Naturálgazdálkodási szempontból szegénység javakkal való kielégítetlen ellátottságot, drágaság pedig azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló produktumok értékelése csereviszonylatban kedvezőtlen. A magyar nemzetgazdaság szempontjából kétségtelenül állitható, hogy a válság ily értelmű drágulással járt egybe. Ismeretes, hogy a magyar exportproduktumok világpiaci ára jóval erősebben hanyat-

⁶ „A gazdasági élet elemi jelenségei.“ Budapest, 1901, 129. l.

lott, mint a legtöbb magyar importcikké. Ami azonban magyar viszonylatban helytálló, az világviszonylatban mégis téves, mert amit a magyar nemzetgazdaság — és a többi mezőgazdasági exportország — a csereviszonylatok eltolódása folytán elveszített, azt a mezőgazdasági termékeket importáló országok megtakarították. Emiatt még a világ jószágellátottságának nem kellett rosszabbodnia, ez még nem jelentette volna a világ elszegényedését — pedig csak ez esetben volna *Heller* és *Vágó* állítása helytálló. Sőt ellenkezőleg, a szóbanforgó áreltolódást, az iparcikkeknek drágulását a mezőgazdaság számára közvetlenül oly jelenség idézte elő, amelyet nem szegényedésnek, hanem — ellenkezőleg — naturálgazdálkodási szempontból *gazdagságnak* kell nevezni. Ez a jelenség a mezőgazdasági tultermelés. De mert ez a világgazdaság és az egyes nemzetgazdaságok kitagozódási rendjét megzavarta, gazdaságszervezeti aránytalanságokat idézett elő, amelyek következtében a világgazdaság termelési apparátusának kihasználtsága is megromlott és a jószágellátás tökéletlenebbé vált, ami már elszegényedéssel egyértelmű. Ez az elszegényedés azonban — szerény véleményem szerint és ellentétben *Heller* és *Vágó* állításával — a jelenlegi válságnak nem oka, hanem egyik fontos, súlyos kihatásokkal járó következménye.

*

A pénzgazdálkodási szempontot még alig érintettem. De az eddigi fejtegetések nyilvánvalóvá teszik, hogy annak az érintett kérdés szempontjából nincs is jelentősége. Jólét és szegénység nem az abszolút árszínvonal magasságától függ, hanem a jószágellátottság mértékétől. A háború folyamán az árak rendkívül magas szinten mozogtak s az emberiség mégis igen szegény volt. A jelenlegi alacsony árszint mellett jószágellátottságunk — és így jólétünk is — a válság ellenére jóval kedvezőbb. Az áresések — bármi is idézze azokat elő — a hitelviszonylatok alakulása következtében tönkretelhetnek ugyan adósokat s ezáltal a termelés csökkentését, a jószágellátottság megromlását, egyszóval a *válságot* is előidézhetik, de akkor sem szabad az okot az okozattal összetéveszteni.

Varga István.

Fogyasztás és gazdasági válság.

— *Válasz dr. Varga István urnak.* —

A fenti érdekes fejtegetések azt igyekeznek bizonyítani, hogy „az elszegényedés . . . a jelenlegi válságnak nem oka, hanem egyik fontos, súlyos kihatásokkal járó következménye“. Amit tehát a fenti közlemény igen tisztelt szerzője kétségbe von, az, hogy a fogyasztóképességnek a háború, az azt követő infláció és gazdasági bizonytalanság, valamint a békeszerződések gazdasági következményei folytán beállott megcsökkenése oka volna a mai gazdasági válságnak. Szerinte ugyanis a napjainkban oly szomorúan tapasztalható elszegényedés nem oka, hanem következménye a válságnak.

Minthogy vita közben tisztázódnak legjobban a dolgok, az alábbiakban néhány sort szeretnék fűzni érveléséhez.

A cikk jeles szerzője helyesen abból indul ki, hogy nem sokkal a világháború megszűnése után a világ már pótolni tudta a háború pusztításait. Ehhez a szerintem már helyt nem álló azt a megjegy-

zést füzi, hogy 1920-ban a világ nagy része gazdagabb volt, mint akár a háboru előtt. Egész fejtegetésén azután az a gondolat vonul végig, hogy a világ gazdagsága vagy szegénysége nem az árakon, hanem a termelési apparátus tökéletes vagy tökéletlen voltán mulik, mert ettől függ a jószágellátás foka.

Naturálgazdasági szempontból, vagyis az egész emberiséget egységnek és gazdaságát egységes önellátó gazdaságnak fogva fel, ez természetesen feltétlenül helytálló. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy a világ mai termelési felkészültsége sokkal magasabb színvonalu ellátást tenne lehetővé, mint amilyent ma világszerte élvez a tömegek legnagyobb része.

Miért nem élvezzi hát és miért van oly mérhetetlen nyomor és pangás, midőn képesek volnánk sokkal többet termelni és sokkal többet fogyasztani is?

Maga *Varga István* ezt mondja 1920-ról: „S mégis válság tört ki, mert ekkorra — ép a jószághiány megszűnte következtében — a termelő apparátus arányosságának kérdése ismét jelentőségre tett szert s ez az arányosság számos ok következtében nem bizonyult a szükségletek arányainak megfelelőnek. Ez okok között szerepel a szorosan vett háborus szükségletek elapadása, de az is, hogy közvetlenül a háboru megszűnte után úgy az elpusztított tőkejavak, mint a felélt készletek pótlása a termelő apparátus egy részét csak átmenetileg tudta mozgásban tartani.“

Vajjon miért lehetett a termelési apparátusnak csak egy részét és miért csak átmenetileg mozgásban tartani? És vajjon miért tett szert a termelő apparátus arányosságának kérdése — mint *Varga* mondja — ismét és már 1920-ban, tehát röviddel a háboru befejezése után, jelentőségre? A válasz nézetem szerint nem lehet kétséges. Azért nem indulhatott meg és állandósulhatott a termelés az egész vonalon, mert a világgazdaság és az egyes nemzetgazdaságok *nem önellátó gazdaságok, hanem piaci gazdaságok, melyekben szükséglet és ellátás csak a piacon keresztül kapcsolódnak egybe*, melyeknél tehát nem elegendő a bőség, vagyis az ellátási lehetőség javulása, hanem ennek *piaci feltételeinek is adva kell lenni ahhoz, hogy a bőségesebb termelés és ellátás valóra is válhassék*. Éppen e piaci feltételek pedig azok, melyek a háboru befejezési módja következtében hiányoztak és a háborut követő események folytán hiányoznak ma is. E feltételek lényege az, hogy nemcsak a szükségletek legyenek meg több jószág iránt, hanem a *hatályos kereslet* is. Ez pedig a fizetőképesség függvénye. E fizetőképesség pedig nincs közvetlenül a termelési lehetőségek által meghatározva, hanem főtényezői a vagyoni állapotban és a közgazdaságba való bekapcsoltságban (munkaalkalmakban) van.

Mindkét szempontból a háboru utáni idők nagyon kedvezőtenek voltak. Óriási vagyonpusztítással jártak először is. Gondoljunk csak a hadikölcsönökre és a bizonytalanság okozta téves tőkebefektetésekre, az infláció forgótőkepusztítására, a fizetéseképtelenségekre. Maga a mezőgazdasági tultermelés is tőkepusztítás, vagy legalább is oly vásárlóerőeltolódás, mely széles körben szállítja le a vásárlóképességet. Ami pedig a másodikat, a közgazdaságba való bekapcsolódást és a munkaalkalmakat illeti, ezeket sem a háboru befejezésének módja, sem az infláció, sem a belpolitikai körülmények okozta bizonytalanság és fokozottan tovább folyó gazdasági

háboru nem befolyásolhatták kedvezően. Ha idevesszük még a háboru és a következő bizonytalan helyzet erkölcsi következményeit, melyek sokakat a munkától és a gazdasági felelősségtől elszoktattak, akkor nem vonhatjuk kétségbe, hogy a háboru által elvágott gazdasági kapcsolatok szálainak újból szövődésére a lefolyt másfél évtized nem volt alkalmas.

Mindez vagyon- és jövedelempusztulást vont maga után, amelyet nem szabad azért figyelmen kívül hagyni, mert talán csak „má-gángazdasági károkat” okozott volna e pusztulás. Minthogy a közgazdaság felépítésének a vagyoni és jövedelmi viszonylatok lényeges alkatrészei, a közgazdaság részei egymásba illeszkedésének e viszonylatok integráns tényezői nemzeti és nemzetközi viszonylatban egyaránt. Tehát nemcsak termő területek, épületek, gépek és egyéb termelőeszközök pusztítása közgazdasági kár, hanem vagyonok pusztulása és jövedelmek elapadása is.

Mi adódhatott ezekből más, mint a hatályos kereslet hihetetlen lecsökkenése, széles tömegeknek a piaci gazdaságon belül áruk felvételére való képességének minimumra szállása? És mi más ez, mint *elszegényedés*? *Elszegényedés természetesen a piaci gazdaság értelmében.* De ez ma az egyedül reális valóság. A gazdagság és szegénység naturálgazdasági fogalmának, amíg a piaci gazdaság fennáll, nincs reális valósága. Gazdaság és szegénység a piaci gazdaságban az egyének piaci erejével összefüggő fogalmak. Legalább is abban az értelemben, hogy gazdag az, kinek megvan a lehetősége, sok jószágot a piacból kivonni, szegény, ki csak kevesét tud vásárolni. És annak, hogy sok-e egy országon belül a piaci értelemben vett szegény, az egész közgazdaságára döntő hatása van. Hiába gazdag természeti forrásokban az illető ország, mégsem igazán gazdag a nemzet, mint a háboru előtti Oroszország példája mutatta. Termelési ágai nem tudnak potenciális erőinek megfelelően kibontakozni és gazdagsága csak *potenciális*, mint a mai világgazdaságé.

Ha a szegénységet oly állapotnak tekintjük, mely a piaci gazdaságban csak kevés áru megszerzését és ezzel csak alacsony életszínvonal folytatását teszi lehetővé, akkor e szegénység, mely széles rétegek sorsa ma, kétségtelenül oka a válságnak, vagyis oka annak, hogy a közgazdaságok és a világgazdaság a fennálló vagyonmegosztási és árviszonyok mellett nem tudnak ma a termelés ama széles bázisán egyensúlyba helyezkedni, melyet a termelési lehetőségek mai állapota lehetővé tenne és egyenesen megkíván. A mai viszonyok számára túlméretezett termelési berendezések nem használhatók ki kellően és nem elég jövedelmezők azért, mert a piac másik része, a kereslet a mai, a háboru és következményei által megrontott jövedelmi bázison nem tudja felvenni a termelhető árukat.

Téves tehát, hogy szegénységet csak a termelési források elapadása idézhetne elő. A piaci gazdaságban az egybekapcsolódási lehetőségek hiánya is széles rétegek nyomorát idézheti elő, miként napjaink mutatják. A piaci gazdaság sima lefolyásának ugyanis a termelés és fogyasztás helyes egymásbakapcsolódása fontos, sőt alapvető feltétele. E lefolyást sem a termelési lehetőségek, sem a fogyasztási készség nem szabják meg egyoldaluan. A kettő összhangján mulik a közgazdaság sima lefolyása. Ennek pedig, vagyis a termelés és fogyasztás egymásra hangolódásának szabályozója a mai piaci gazdaságban az áralakulás. Ettől függ, hogy adott vagyoni és jövedelmi viszonyok mellett mennyit lehet az egyes árukból eladni, ille-

tőleg megvenni. Ha a vagyoni és jövedelmi viszonyok leromlottak, ha széles rétegek jövedelem nélkül vannak, vagy jövedelmük csekély, akkor adott árak mellett csak keveset tudnak fogyasztani, de alacsonyabb árak mellett fogyasztókéességük nagyobb volna. Nyilvánvaló tehát, hogy a pénzgazdálkodási szempont, melyről Varga fejtegetései végén azt mondja, hogy „az érintett kérdés szempontjából nincs is jelentősége“, nagyon is döntő tényezője a válságnak. A piac, melyen a mai közgazdaság folyamatai végbemennek, a pénzgazdaság, a pénz-vagyon és a pénzjövedelmek alapján áll. A közgazdaság részeinek egymásbakapcsolódása és egymásbailleszkedése a piaci gazdaságban az árakon keresztül megy végbe. Ezért számomra egyenesen érthetetlen az az állítás, hogy ezek nem volnának befolyással magára a helyzetre, vagyis arra, hogy technikailag meglevő termelési lehetőségek gazdaságilag valóra válthatók-e?

„Jólét és szegénység nem az abszolút árszínvonal magasságától függ, hanem a jószágellátottság mértékétől“ mondja Varga. De hát a „jószágellátottság mértéke“ független-e az árszínvontól? Hát hogyan kerülnek a javak az egyesek rendelkezése alá? Nem-e vásárlás útján, melynek egyik tényezője az ár? Az ár és az árszínvonal nem lehet tehát hatás nélkül a tömegek jószágellátottsági mértékére, mely pedig itt az irányadó. E mérték második tényezője a jövedelem. Ha a jövedelmek általában magasak, akkor magas árszínvonal mellett is magas lehet a jószágellátottság, de ha a jövedelmek vagyonok pusztulása és bekapcsolódási zavarok (munkanélküliség) folytán alacsonyak, akkor a vásárlási képesség hiánya, a szegénység okozója lesz a válságnak, mert a fennálló árak mellett nem tud kifejlődni az a kereslet, mely nyeregbe segitené a nagyobb keretekre méretezett termelést. Ennek igaz voltát, úgy hiszem, bizonyítja az árak fejlődése is, mert még kartellált cikkek közül is számosnál igen jelentékeny áresések mutatkoztak, annak jeléül, hogy a gazdaság maga is kénytelen levonni az árak süllyesztésére irányuló és éppenséggel nem kellemes következtetést.

„Jövedelmek és árak között mindig van összefüggés“ mondja Varga. Hiszen éppen ez az, ami az ársüllyedéseket kiváltja, mert az árak elhelyezése megcsappant jövedelmek mellett csak süllyedt árakon lehetséges. Ezzel éppen az van bizonyítva, hogy az elszegényedés oka a válságnak, mert a süllyedő árak további nehézségeket okoznak a közgazdaságban. De e nehézségeken egyszer keresztül kell menni, hogy a gyógyulás megindulhasson.

„A jólét nagyobb vagy kisebb foka“, mondja Varga, „csak a reáljövedelmek változásaitól függ, ez azonban — már csak formailag is — független az árak és névleges jövedelmek nagyságától.“ De hát mi más a reáljövedelem, mint az árak és a névleges, vagyis pénzbeli jövedelmek viszonya? Magas árszínvonal és széles körökben alacsony pénzjövedelem alacsony reáljövedelmet jelent a tömegek számára. Az árak és a pénzjövedelmek között kétségtelenül van összefüggés, — hiszen ezt mutatja korunk ársüllyedő irányzata is — de ez az összefüggés — kivált akkor, ha sok a kötött (kartellszerűen megkötött) ár — nem olyan szoros, legalább is rövidebb időközökben nem olyan szoros, hogy a névleges jövedelmek mindig és a közgazdaság minden rétegében az árakkal egyformán változnának. Hiszen, ha ez így volna, akkor a reáljövedelmekben eltolódások egyáltalában nem volnának lehetségesek, holott a tapasztalat azt mutatja, hogy az eltolódások igen jelentékenyek lehetnek.

Egyébként is, ha az árak és jövedelmek diszparitásáról szólnunk, nem kell mindig az árszínvonal egészére gondolnunk. Az árszínvonal általában süllyedő, tehát az elszegényedéshez alkalmazkodni törekszik, de az árszínvonal számos árból tevődik össze. Ez az *árfelépítés* (Preisaufbau, amint a németek ujabban nevezik). Az árfelépítés az egyes árak egymáshoz való viszonya. Egyes árak süllyednek, mások nem. Egyesek jobban süllyednek, mások kevésbé. Ez azt jelenti, hogy nem minden ár vonja le agyaránt a következtetést az adott helyzetből. Hogy ezt a mai páratlan magasságu védővámok, kartellszerű árkötések, kollektív szerződések, a kötött gazdálkodás számtalan intézkedései és az adóztatás a világon mindenfelé erősen megkönnyítik, ez alig lehet kétséges.

Amit a szerző *Vágó* igen tisztelt barátomnak és nekem szemünkre vet, — ha jól értem sorait — az is, hogy az áraknak az elszegényedés fokához való alkalmazkodásától enyhülést remélnénk. Ennél többet ugyanis nem állítottunk soha, mert hogy a politikai és ezzel együtt járó gazdasági bizonytalanság megszűnése előtt és a nemzetközi gazdasági háboru enyhülése nélkül a válság sem szűnhetik meg egészen és hogy a mezőgazdaság mai átalakulása is fontos tényezője a válságnak, ezt mindig hangsúlyoztuk. De hogy az áraknak a megcsappant jövedelmekhez való alkalmazkodása fontos feltétele a javulásnak, ezt úgy hiszem, minden normális konjunkturaciklus is bizonyítja. Itt is az árak lemorzsolódása készíti elő a jövőendő fellendülés útját. A közgazdaság egyensúlyából fel- és lefelé billenhet ki. A válság lefelé való kibillenés, mert a piac nem képes a kialakult árak mellett a termelt árukat felvenni. A mai válság, bármennyire különbözik is egyébként a ciklikus válságoktól, ebben velük egyezik. Az egyensúly felbomlott és pedig nem azért, mert a fogyasztás tulsokat követelne a termeléstől, minek ez nem tudna megfelelni, hanem fordítva, azért, mert a termelés tulsokat kíván a fogyasztástól, t. i. túl sok árut akar eladni oly árakon, melyek nem egyeznek a fogyasztók gazdasági erejével. Egyensúly ismét csak úgy lehet, ha az árak és a fogyasztóképesség összhangba kerülnek.

Egyik vonatkozásban a piac befolyását a válságra Varga is elismeri. Nevezetesen elismeri azt, hogy beviteli cikkeink árainak emelkedése és kiviteli cikkeink áresése kedvezőtlenül befolyásolja közgazdasági helyzetünket. A világra nézve azonban ez szerinte közömbös, mert amit Magyarország ezáltal veszít, más államok nyerik meg. „Emiatt”, mondja, „még a világ jószágellátottságának nem kellett rosszabbodnia.” De nem csökkent-e ezzel a világgazdasági viszonylatban lebonyolítható cserék száma? Minthogy pedig minden csere nyereségforrás, ezzel a világ is szegényebb, ellátása tökéletlenebb lett. Mert hiszen a mi veszteségünk nem is növelte okvetlenül egy másik közgazdaság gazdagságát, mert p. o. a minket környező államok nem is élnek a mezei termények olcsóbb beszerzési lehetőségeivel teljes mértékben, hanem magas vámokkal önmaguknak drágítják a gabonát, az állatokat, állati termékeket, stb.

De térjünk vissza az alapgondolathoz. *A közgazdaság helyes működését nem a potenciális lehetőségek, hanem a valóságban fennálló viszonylatok szabják meg* és a közgazdaság, de a világgazdaság is csak részeinek megfelelő egymásbailleszkedés alapján működhetik zavartalanul. *Zavartalan lefolyásának elengedhetetlen feltétele a gazdálkodás alaptényálladékának, a termelésnek és fogyasztásnak egymásbailleszkedése.* Nem a termelési potentia magában, hanem csak az

egymásbailleszkedés biztosíthatja zavartalanságát. Az egymásbailleszkedés pedig nemcsak termelőképeséget, hanem felfevőképességet is tételez fel. Ez utóbbi a mai válságnak, de a termelési potentia fejlődésének is legfőbb problémája ma. A technika folytonos haladásának gyümölcseit az emberiség csak úgy fogja élvezhetni, ha gazdasági berendezkedésünk széles rétegek életszínvonala megjavításának lehetőségeit fogja megtalálni, minek az árkérdés és vele a jövedelemeloszlás kérdése a gyújtópontjai. Ha a múlt század első felében az iparcikkek ára nem süllyedt volna jelentékenyen és a munkások kereseti viszonyai nem emelkedtek volna számbavehetően, a kapitalizmus már nem sokkal kibontakozása után zsákutcába került volna.

Heller Farkas.

Válság és szegénység.*

— *Viszonzválasz.* —

Heller professzor urnak igénytelen fejtegetéseimre tett figyelemreméltó megjegyzéseit nem szabad válasz nélkül hagynom, mert úgy vélem, hogy a kettőnk felfogása közötti ellentét kisebb, mint amilyennek az első pillanatban látszik. Ezzel nem kívánom a felfogásunk közötti különbséget tagadni. Heller professzor ur a *pénzgazdálkodás* jelenségeire helyezi a fősúlyt, magam pedig *naturálgazdasági* megfontolásokból indulok ki, mert a szegénységet naturálgazdasági jelenségnek tekintem. Ez az utóbbi kiindulópont mindamelllett lehetővé teszi a *piaci gazdasági* szempont figyelembevételét, sőt — meggyőződésem szerint — ez a nézőpont vet arra csak világos fényt.

Heller professzor ur a válság egyik okát a háboru okozta elszegényedésben látja, amelynek következtében a kereslet nem tudja a régi árakat megfizetni. Ez, szerinte, az árszínvonal leszorítását indítja meg, ami természetesen válsághoz vezet. Az egyensúly, szerinte, csak akkor állhat ismét helyre, „ha az árak és a fogyasztóképeség ismét összhangba kerülnek“.

Ezzel szemben, igénytelen nézetem szerint, a valóban realizált — tehát nemcsak követelt — árak és a fogyasztóképeség, a jövedelmek számszerű nagysága azonos, mert hisz a jövedelmek a realizált árakból tevődnek össze, alakulnak ki. A baj tehát nem az, hogy az árak és a jövedelmek szétágaznak, hanem az, hogy a termelőapparatban és a készárak kínálatában aránytalanságok keletkeztek, amely aránytalanságok közgazdasági kiküszöbölésének módja valóban az *árfelépítés* megváltozása volna. Ez utóbbi tekintetben tehát teljesen egyetértek Heller professzor ur álláspontjával. Sőt azt is elismerem, hogy e diszproporciók kialakulásában a társadalom egyes rétegeinek elszegényedése, stb. nagy szerepet játszott. Csak éppen úgy vélem, hogy egyes társadalmi rétegek elszegényedését (különösen, ha azzal más rétegek vagyonosodása áll szemben) nem szabad a nemzet, vagy éppen a világgazdaság elszegényedésével azonosítani, még akkor

* Szívesen adom át még egyszer a szót a Szemle régi munkatársának, dr. Varga István urnak. Fejtegetéseire nem kívánok további megjegyzéseket fűzni, hanem utalok „A világgazdasági válság okairól“ (Magyar Statisztikai Szemle IX. évf., 1931.) és „Verbrauch und Krise“ (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 137. köt., 321—349. old.) című cikkeimre, melyekben álláspontomat bővebben kifejtettem.

H. F.

sem, ha — miként kétségtelen — e rétegek elszegényedése valóban keresleti és kínálati aránytalanságok előidézőjévé vált s ez aránytalanságok hatásaképpen az elszegényedés tényleg bekövetkezik.

Meg kell ismételni: szegénység, helyesebben elszegényedés alatt a jószágellátás elégtelenségét kell érteni. A jószágellátás mértéke pedig egyrészt a termelőapparátus tökéletességétől függ, másrészt pedig annak arányosságától. Ez az arányosság akkor áll fenn, ha minden jószágfajtából annyi termeltetik, amennyit a többi jószág termelője és a derivált jövedelmek élvezői átvenni hajlandóak. A válság oka, hogy ez az arányosság megbomlott, ez okozta az elszegényedést s nem szabad az egész nemzet, vagy pláne világgazdaság elszegényedését kiindulópontul tekinteni. Egyesek elszegényedtek s az ezáltal előidézett jövedelem- és vagyoneeloszlási eltolódások „szubjektív fogyasztást“, a rendelkezésre álló javak *hasznosságának* csökkenését s az imént jellemzett aránytalanságokat idézték elő. De a pénztőke pusztulása a termelőapparátust változatlanul hagyta, a reáltőkét nem csökkentette. A pénztőke kötelmi viszonyokból áll s ha elpusztul, úgy azt, amit egyesek elvesztenek, mások — az adósok — nyerik. Emellett az infláció utáni idő igazolta az újabb pénz- és hiteleméletet (*MacLeod, Hahn*) s a szorosan vett pénztőke (a bankbetétek) regenerálódását rendkívül gyorsan tette lehetővé. A piaci gazdálkodás élénkségét biztosító tranzakciókhoz pedig csak ennek a pénztőkének kielégítő bőségére van szükség, míg a hosszulejáratuan kihelyezett (kötvényekben megtestesülő) pénztőkének sokkal csekélyebb a jelentősége. De ennek az utóbbinak a pusztulása — ezt *Heller* professzor urral teljesen egyetértve hangsúlyozom — jövedelmi és vagyoni eltolódásokat idéz elő, amelyeknek azután már rendkívül nagy a visszahatása. Ez azonban nem a nemzetgazdaság *primer* elszegényedését jelenti, hanem csak *egyesek* elszegényedését, amellyel közvetlenül mások vagyonszaporulata áll szemben. Hogy azonban a nemzetgazdaság *szekunder* mégis szegényedik, annak oka, hogy a termelőapparátus nem alkalmazkodik a változott jövedelmi viszonyokhoz. Ez képezi *Heller* professzor ur és a magam szerény véleménye közötti különbséget. Abban, hogy az alkalmazkodásnak az *árfelépítés* módosulása révén kell megtörténnie, már teljesen egy nézetben vagyunk.

A „pénzfátyolt“ félretolni igyekvő e felfogásomat a „hatályos keresletre való utalással“ nem lehet megcáfolni. Hisz a „hatályos kereslet“ és a „hatályos kínálat“ nagysága mindig szükségszerűen azonos. De a háborús infláció következményeire, mint a válság okára való utalás is csak részben lehet helyes, mert hisz annak lezajlása után 1—2 évvel a nemzetgazdaságok nem szegényebbek, hanem gazdagabbak voltak, mint a háború előtt — a háború finanszírozása jórészt az egyéb célokat szolgáló fogyasztás csökkentése révén történt — s mert a háború után is megértük a jó konjunktúrának egy időszakát.

Varga István.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A népesedéstudomány aktuális problémái.

International Union for the Scientific Investigation of Population Problems: *Problems of Population*. Being the Report of the Proceedings of the Second General Assembly of the International Union for the Scientific Investigation of Population Problems. Held at the Royal Society of Arts, London, 15—19 June 1931. Published under the direction of the Executive Committee. Edited by G. H. L. F. Pitt-Rivers, B. Sc.

A kötet mindazon előadások teljes szövegét tartalmazza, amelyeket a népesedési problémák tudományos kutatására alakult nemzetközi Unió második általános kongresszusán 1931 júniusában Londonban tartottak. Magát az egyesülést illető jegyzőkönyvek az Unió hivatalos közlönyében tettek közzé és nincsenek benne e kötetben. Ép úgy a módosított alapszabályok is külön kerültek kiadásra. Az előttünk fekvő kötet elsősorban azt mutatja, hogy a népesedés sokoldalú kérdései mily különböző szempontokból tárulnak ma a kutatók elé.

A Nemzetközi Népesedéstudományi Unió céljainak mennél hatékonyabb elérésére igyekezve, az élettan, társadalomtudomány, ember- és állatorvostudomány, statisztika, közgazdaságtan, mezőgazdálkodás, földrajz, történetírás kiváló képviselőit egyaránt bevonta munkatársai körébe. A kötetben foglalt huszonhárom dolgozat elrendezésében viszont nem törekedtek azoknak valamely vezető elv szerint való csoportosítására, vagy valamely teljes szisztémába való beillesztésére. Nem szándékozunk itt azokkal a tanulmányokkal foglalkozni, amelyeknek túlnyomólag élettani vagy matematikai jellegük van, hanem az alábbiakban csupán azokat elemezzük röviden, amelyek a közölt tények vagy következtetések szempontjából a társadalompolitika számára birnak különösebb jelentőséggel.

A dolgozatok egy része a népesség számának és tagozódásának a különböző országokban várható jövőbeli alakulásával foglalkozik s a demográfiai változások társadalmi és gazdasági okait és következményeit próbálja meghatározni. Ebbe a kategóriába tartoznak A. L. Bowley professzor tanulmánya (A népesség fejlődésének gazdasági szempontjai Nagy-Britanniában), továbbá dr. Louis L. Dublin-é (Az amerikai születési szám alakulásának kilátásai), P. K. Whelpton professzoré (A népesség szaporodása az Egyesült Államokban) és Ferdinand Baudhuin professzoré (Belgium népességének jövője).

Bowley a jelenlegi születési és halálozási számot veszi számításainak alapjául, tudatosan kihagyva a vándorlások tényezőjét. Ezen

az uton jut Nagy-Britannia 1951. évi valószínű népességének becsléséhez korcsoportok szerint. Dublin abból indul ki, hogy az Egyesült Államok lakosságának várható élettartama (life expectation) 70 év lesz és számításait a halandósági és a születési szám megfelelő változásának párhuzamos vizsgálatára alapítja. Afelé a feltevés felé hajlik, hogy a születési szám az eddigi csökkenésnél még jobban fog esni, vagyis 14.4%-ról 10%-ra egyfelől a bevándorlás megakasztása, másfelől a népességnek a vidékről a városokba való még fokozottabb tördulása következményeképp. Számításai szerint az Egyesült Államok lakossága a 2000. év körül közel a fele lesz csupán a mainak: 76 millió lélek. Whelpton ellenben, aki a népesedési kutatások céljára alapított „Scripps Foundation“ vezetője, azt a meggyőződését fejezi ki, hogy a népesedés jövő fejlődési irányának becslésében a jelenlegi születési és halálozási számból kell kiindulni; de az ilyen módon kapott becslés a korcsoportok és nemek közötti arány eltolódásai következtében természetesen mindig ki van téve változásoknak. Ugy véli, hogy a világválság után a bevándorlás ismét évi 200.000 embert fog jelenteni. Ezen az alapon 1970-re 144 milliós népességre számít.

Vizsgálva a népesedési irányvonalaknak a munkásosztályok helyzetére gyakorolt hatását, Bowley professzor kimutatja, hogy a tanulatlan munkásokat illetőleg Nagy-Britanniában a reálmunkabérek emelkedésének és a gyermekszám kisebbedésének igen kedvező befolyása volt. Dublin is erészt optimista és azt a véleményét fejezi ki, hogy a népesség fejlődésében, függetlenül minden faj- és osztály-érdektől, kizárólag az individualizmus elve fog uralomra jutni: azt hiszi, hogy az orosz és ázsiai népek előtérbe nyomulása elkerülhetetlen. Whelpton attól tart, hogy a népesség lassu fejlődése kedvezőtlenül fogja befolyásolni a fogyasztást. Éppen ezért nagy óvatosságot tart szükségesnek a „birth-control“ propaganda és új ipari telepek létesítése terén és olyan bér- és külkereskedelmi politikát kíván, amely nagy piacok feltárását teszi lehetővé. Hozzátehetjük ehhez, hogy az Egyesült Államokat illetőleg *A. J. Reed* professzor dolgozata szerint a 16 éven felüli férfiak és nők általában mind nagyobb számban alkalmaztatnak kereső foglalkozásokban, azonban a számbeli növekedés nagyobb a nők, mint a férfiak sorában. Ennél fogva matematikai uton kiszámítható, hogy a kereső férfiak és nők megoszlása végül az Egyesült Államokban az 1:3 arányt fogja mutatni, — ha csak forradalmi változások nem fogják ezt a tendenciát ellensúlyozni — amíg a népesség állandósult stádiumot nem ér el. Baudhuin professzor azt deríti ki, hogy Belgiumban a népesedés jelenlegi irányvonala tovább fenn fog maradni, sőt talán gyorsulni is fog, kivéve az élettartam növekedését. Jelentékeny csökkenés állhat be a népesség terén 1970-ben. Az utóbbi esztendő nagyszámu bevándorlói úgy Franciaországban, mint Belgiumban elhomályosítják a valódi helyzetet. Oroszország esetleges népfölöslegét, úgy véli, Franciaország és Belgium hiánya fogja ez országokba vonzani s az ilyen módon el fogja árasztani Európa nyugati részeit. *J. W. Gregory* attól fél, hogy az angol gyarmatok, nevezetesen Ausztrália és Kanada, veszedelmesen ki vannak téve keleti fajok inváziójának, főleg, ha a fehér bevándorlókkal szembeni korlátozásokat továbbra is fenntartják. Általában azt hiszi, hogy gazdasági és pénzügyi szempontokból is aggályos a mostani bevándorlási politika további követése, amely nagyobb hátrányokkal jár ezekre a területekre, mint a kivándorló országokra nézve.

A születési arányszám csökkenésének okait keresve, *Frank H. Hankins* professzor (Csökkent-e a nyugati népek szaporodási képessége?). a probléma mélyreható elemzését nyújtja. A csökkenést előidéző okok három csoportját különbözteti meg. Az elsőbe a fogamzás mesterséges megakasztásának jelenségei tartoznak (óvszerek, magzatelhajtás), a másodikba a politikai tényezők és öröklött faji sajátságok, végül a harmadikba a fiziológiai okok, a testi energiák terén beállott olyan változások, amelyek a szaporodási képesség csökkentésére alkalmasak. Megállapítja, hogy az első kategóriába tartozó okokat illetőleg nem tudunk pontos statisztikai adatokhoz jutni; épügy az okok második csoportját illetőleg sem tudott a tudomány végleges igazságokat megállapítani. Erős bírálatnak veti alá *Gini* elméletét, amely szerint a fajfenntartás és a nemzetek szaporodása terén ciklikus változások vannak. A harmadik okcsoportot illetőleg ahhoz a meggyőződéshez jut, hogy Nyugat-Európa hátrányos helyzetbe került, nem azért, mintha népessége megújításának képessége az örökletes faji tényezők közül eltűnt volna, hanem azért, mert az élet nehézségei s a társadalmi rangért való küzdelem az embereket a születések korlátozására ösztönözték és úgy látszik, ez az, ami a szaporodási képesség csökkenéséhez vezetett.

Dr. G. W. Kosmak (A szülészek felelőssége a népesség-problémában) meg van róla győződve, hogy a születések csökkenése elleni küzdelemnek egyfelől az anyák és gyermekek életének a tudatlansággal szemben való védelmével, másfelől az orvosi kezelés kiterjesztésével kell megindulnia. Több az Egyesült Államokban lefolytatott ankét eredményei alapján kimutatja, hogy a szülőanyák halálozási száma egyharmaddal csökkenthető jobb orvosi kezelés, közegészségügyi intézmények és ipari egészségügyi berendezések útján.

Wicksell arra mutat rá, hogy a népesség jövő alakulásának becslésénél nem lehet elhanyagolni a házasságok számának alakulását sem s a termékenységet a férjhezmenő nők életkora alapján kell vizsgálni. A termékenységi arányszám fontosságára *Dr. Frank W. Notestein* kitűnő tanulmánya hívja fel a figyelmünket. (A társadalmi intézmények viszonya a benszült férjesnők termékenységéhez az Egyesült Államokban). Ez a dolgozat, amely a különböző társadalmi osztályok különböző termékenységét vizsgálja, statisztikai táblázatra van alapítva, amelyet a „Millbank Memorial Fund” a népszámlálás eredeti és nyilvánosságra még nem hozott kérdőíveinek alapján állított össze. Ez az adatgyűjtés 99,226 férjes asszonyra vonatkozott, akik 1910-ben éltek. Az adatok csupán olyan asszonyokra terjedtek ki, akik mind apai, mind anyai ágon ben a vidéki csoportra. A városi csoport asszonyai azután férjeik foglalkozása alapján tovább tagozódnak négy nagy társadalmi osztályra: szellemi foglalkozásuak, üzletemberek, tanult és tanulatlan munkások osztályaira. A vidéki csoport tagozódásai viszont: birtokosok, bérlők és mezőgazdasági munkások. Hogy a különböző osztályok termelékenységét tiszta százalékban meg lehessen állapítani, összehasonlítások történtek egyforma kormegszóslással bíró csoportok között. *H. W. Methorst* professzor jelentésében (A csecsemő-halandóság Hollandiában), amely a hollandi or-

szágos bizottság második kongresszusának tevékenységéről ad számot, elmondja, hogy már 1897-ben ankétot rendeztek a gyermekek születési és halálozási számának felderítésére. Két városban és negyven községben a családokat vagyoni helyzetük szerint három csoportba osztották és megállapították, hogy különösen a csecsemőknél és az egyéves gyermekeknél közvetett összefüggés áll fenn a születések száma és a halálozások száma között. Az új ankét 135 községre terjedt ki, amelyeknek lakossága 40.000-től 10.000-ig váltakozik és két városra (Utrecht és Dordrecht). A módszer ennél a kutatásnál is nagyjában ugyanaz, mint amelyet 30 évvel ezelőtt alkalmaztak. A kérdőíveket már szétküldték a különböző községeknek, de a válaszok még csak részben érkeztek be. Az új népszámlálási adatokkal kapcsolatosan az új népességi nyilvántartással lehetővé fogják tenni, hogy egyéni nyilvántartólapok alapján végigkísérjék minden polgár életét és részben érdekes adatokat szolgáltatassanak a családoknak szociális helyzetükhöz képest különböző termékenységéről.

Eugen Fischer professzor érdekes dolgozatban számol be a Muckermann-tanulmányokról, amelyeket az embertan, az átöröklés és eugenika problémáinak kutatására alakult Kaiser Wilhelm Intézetben folytattak. Az utolsó három esztendőben a német nemzet bizonyos fontos társadalmi rétegeinek termékenységére nézve végeztek kutatásokat. Már hét tanulmány jelent meg, amelyeknek alapjául ott, ahol a csoportok tanultsági foka ezt megengedte, kérdőívek szolgáltak. Az egész poroszországi tanszemélyzet és evangélikus papság ilyen irányú megvizsgálását tervezik, sőt az már munkában is van. Az első elkészült sorozat, amely a főiskolai tanárookra vonatkozik, már ki is adatott. Termelékenységüket 250 parasztcsalád termelékenységével hasonlították össze. Kiderült, hogy a főiskolai tanároknak előkelő társadalmi helyzetű rétege körülbelül csak félszáz évvel ezelő termelékenységgel bír, mint a parasztoké és hogy alacsony termékenysége már az 1879–1886. években vette kezdetét.

Dr. Karl Arvid Edin a maga egyéni kutatásairól számol be, amelyeket a társadalmi osztályok termelékenységére nézve különböző módszerekkel Stockholmban és Gothenburgban 1909-től 1929-ig végzett s amelyek alapján a differenciális termelékenység új típusát állapította meg. A magasabb jövedelmű osztályok a háború előtti helyzettel ellentétben kedvezően differenciált fertilitást mutatnak.

Eugène Dupréel brüsszeli egyetemi tanár (A nagy családok életkörülményeinek feltárására irányuló belga kutatások első adatai) a 870 családhoz intézett kérdőívekből már visszakapott 130 válasz alapján arról a benyomásáról ad számot, hogy ott, ahol a kisebb családok számban predominálnak, a nagy családok viszont kiemelkednek és két különálló típusra oszthatók: az accidentális vagy passzív és a megfontolt vagy intencionális típusra. Ugy látszik, az akart nagy család sikeresnek mutatkozik, a gazdasági tényező ösztönző hatását tagadják és a felelősséget csupán erkölcsi okokból vállalják. Az író előre látja azt az időt, amikor a nagy családot, amely ritka lesz, magasabb társadalmi osztállynak fogják tekinteni.

C. B. Fawcett professzor (A népsűrűség bizonyos tényezői) megállapítja, hogy olyan országok számára, amelyek az egész világon fellelhető anyagoktól függnék, a megművelt területek négyzetmértföldjeként 120 főnyi standardlakosság vehető fel az összehasonlítás alapjául. A világ országait a népsűrűség szerint három csoportra osztja, felsorolva a népsűrűség különböző tényezőit, ame-

lyeket azonban nem lehet teljeseeknek elismerni. További kutatásokat kíván, különböző szűkre szabott területekről, amelyek által meg lehessen állapítani, hogy milyen összefüggésben áll a népsűrűség a népesedéstan sok más problémáihoz.

Warming James (A mezőgazdasági termelésben mutatkozó irányvonalak Dániában) egy kis ország példáját mutatja be, amely a termelés nemzetközi megosztása folytán abban a helyzetben van, hogy a legnagyobb mértékben visz be pl. olajpogácsát és viszonylag a legnagyobb mennyiségben visz ki állati terményeket és amely 1750 óta mezőgazdasági forrásainak legmagasabb kifejtését érte el. Kimutatja, hogy ha a világgazdaság jól meg van szervezve, a túlnépesedés veszélye csak a nagyon távoli jövőben fenyeget. Ezt hozták fel érvül *H. P. Fairchild* professzornak (A népesedéstudomány új szempontja) sikertelen kísérletével szemben is, aki Malthus elméletét, legalább részben, rekonstruálni akarta.

*

A közgyűlés idején az Uniónak már 12 nemzeti osztálya volt (Argentína, Belgium, Csehszlovákország, Dánia, Egyesült Államok, Franciaország, Nagybritannia, Németország, Németalföld, Olaszország, Spanyolország és Svédország). A közgyűlésen, amelyen alulírott a Nemzetközi Munkahivatal részéről volt jelen, nagy érdeklődés mutatkozott egy magyar osztály alakítása iránt. Ennek az alakulásnak nagyérdekű voltára ezuttal is felhívom a figyelmet.

Ferenczi Imre.

Könyvismertetések.

Andreae Wilhelm: Staatssozialismus und Ständestaat.
Jena, Fischer, 1931. VI+227 S.

Andreae könyvének célja az államszocializmus és a rendi állam alapvető ideológiáinak társadalomtudományi és közgazdaságtani szempontból való boncolgatása s a nyert eredmények világánál az orosz bolsevizmus és olasz fascizmus megítélése. Az elsőben, az államszocializmusban, a feltétlen szabadság és egyenlőség fogalma. kapcsolatban a haladás eszméjével, a másodikban, a rendi államban, az államilag megteremtett szabadság és organikus egyenlőtlenség gondolata az uralkodó. A kérdés óriási irodalmi anyagával szemben állva, szerző azt a módszert követi, hogy az államszocializmus, illetve rendi állam eszméjének egyes kiváló képviselőit elemzi és azok tanain át vezet el bennünket a mai valóságig. Hogy azonban egyfelől ezeknek a tanoknak és eszméknek jelentőségét, másfelől a valóságban való megnyilvánulásukat jól meg lehessen érteni, ahhoz mindenekelőtt az állam, társadalom és gazdaság egymáshoz való viszonyát kell tisztázni. Ezért Andreae bevezetesként tömör összefoglalásban ismerteti az univerzalizmus idevágó tanításait. *Spann* és az újjáéledt idealizmus nyújtják tehát fejtegetéseinek irányító elveit.

Az államszocializmus szerinte homályos és ellentmondásokkal telt eszmekört jelent, amely önmagában meg sem érthető és csupán a rendi gazdaságból a kapitalizmusba, ebből viszont a szocialista vagy új rendi gazdaságba vezető útként tekintendő. Egyaránt kitűnik ez a merkantilizmusból, bolsevizmusból, vagy fascizmusból, amelyek mind az említett ellentétek feszültségét viselik magukban. Ugy ezeket, mint a középkor rendi gazdaságát csupán a *rendi ál-*

lam eszméjéből érthetjük meg. Ezt az eszmét szerző, *Platon* egyik legkitünőbb fordítója és ismerője, először a nagy görög bölcse Államában találja meg s annak normáján át szemléli és méri a mai jelenségeket is.

Az élet oszthatatlan egész s midőn a tudomány absztrakció útján szétválasztja különböző megnyilvánulásait, minők az állam, társadalom, gazdaság, könnyen abba a veszélybe jut, hogy az élő alkotóerők helyébe elvont, üres fogalmakat állít. Ezért óvakodni kell attól, hogy az említett hármas egységet erősen elválasszuk és a részeket önmagukban tekintsük; helyesebb az élet egésze számára teljesített, sajátos szolgálataikat tartani szem előtt. Csak ily módon kerülhető el az állam kapitalisztikus elgazdasodása, vagy a gazdaság szocialisztikus elállamosodása (*Verwirtschaftlichung des Staates*, ill. *Verstaatlichung der Wirtschaft*). A gazdaság nyilván csak részterület és nem adhatja az élet össztartalmát. Ellenben úgy az állam, mint a társadalom más-más értelemben az élet totalitását hozzák kifejezésre. És pedig az állam egy nemzeti társadalom keretező életformája, a társadalom pedig a nemzeti szellem tartalmának összessége. E kifejezések azonban a művészi alkotás értelmében értendők, ahol forma és tartalom egyenértékűek, egyik a másik nélkül nem létezhetik. Az állami forma sem merev keret, nem is az egyéni életek utilitarisztikus eszköze, hanem az emberi élet egyik ösfeltétele, ontológiai kategória. Tovább menve a művészi alkotás hasonlatával: mint ahogy a formának és tartalomnak *anyagra* van szüksége, úgy van szüksége az államnak és társadalomnak a gazdaságra. S mint ahogy a művésznek számolnia kell a rendelkezésére álló anyaggal, úgy az állam is a társadalmi tartalmak formálásában kötve van a gazdasági eszközök szükségessége, végeredményben a termelés alapjai által.

Ismeretes, hogy *Spann* a társadalom tartalmát két részre osztja: szellemi értékek és vitalitás. Vallás, művészet, tudomány adják a társadalom örökértékű tartalmát, ezek nélkül nincs kultúra, ha némi-lykor egyik, másszor másik terület nyomul is inkább előtérbe. Az erkölcsiség nem külön tartalom, hanem mint a tökéletességre való törekvés, szükségképpen kapcsolatos minden emberi tevékenységgel. Viszont a jog a formáló állam szabályait jelenti. Az empirikus államokból kiinduló elméletek mind erősebben absztrahálva, végül azonosítják az államot a joggal. És valóban, az értékmentes logika alapján ez az államfogalom megcáfolhatatlan. De vajjon lehetséges-e értékmentes logika? Hiszen a releváns jegyek kiválasztása már értékítéletet jelent. Az értékítélet szubjektívizmusa viszont csak úgy kerülhető elő, ha sikerül objektív kritériumhoz jutni, meghatározni az államnak a társadalom részére teljesített szolgálatát és ily módon tisztázni a „legjobb állam” fogalmát.

Az állam *Spann* szerint a legmagasabb szervezeti forma, a szervezés maga pedig cselekvést keltő létrehozó cselekvés. Az állam lényege a cselekvés, nem pedig a jog, amely a cselekvésnek csupán normája, érvénnyel bíró statútuma. Mint szervező tevékenység, az állam nem hozhat létre szellemi tartalmat, csupán utat nyithat az értékek fejlesztésének, vagy ellenkezőleg, elzárhatja azt alértékek elől.

Az állam lényegéből következik, hogy nem tűr szervezetlenséget, mindent szervezni akar. Ebben rejlik hatalma és veszélye egyaránt. Mert funkciójánál fogva csupán cselekvést megindító, létrehozó cselekvés, de nem végrehajtó orgánus. Ezért nem is lehet egyet-

len organizáció, hanem mellette és alatta más társadalmi és gazdasági szervezetek vannak. Ahol a nem állami szervezetek önállóságát elnyomják, ott az organizáció bürokratikus mechanizmussá lesz. viszont ahol az önállóságot viszik tulmессzire, ott anarchia lép a szervezet helyébe. Hogyan lehet tehát az organizáló államtevékenység határait megszabni? Organizálni, vagyis cselekvést megindítani, létrehozni csak akkor lehet, ha az:

1. elvileg organizálható mozgalomra irányul (szervezhetőség); például az értelemfölöttiség, a genie épügy nem szervezhető, mint az értelemalattiség, a természet;

2. ha a szervezendő mozgalmak a megfelelő, kellő időben ragadtatnak meg (szervezési érettség);

3. ha a mozgalmak kellő szaktudás alapján organizáltatnak (szervező művészet).

Az állami, társadalmi és gazdasági organizáció elválasztásának a szolgálatokból kell folynia, amelyeket az ezeket képviselő rendek teljesítenek. Az állam a legfőbb, a vezető rend. Sajátos feladata a polgárok védelme kifelé és befelé. Amennyiben a többi rendek nem képesek teljesíteni sajátos feladataikat, az állam azokat nem veheti át a bürokratizmus veszélye nélkül, de másfelől feladatuk teljesítésére újra képesekké kell a rendeket tennie.

E bevezetés után a szerző rátér a dogmatörténeti elemzésre. Fejtegetései mélyrehatóan világítanak bele a politikai és gazdasági gondolat alakulásának titkaiba s azok részére is élvezetes és termékenyítő olvasmányt jelentenek, akik nem fogadják el szerzőnek univerzalisztikus alapelveit. A rendiség, szabadság, igazság, egyenlőség eszméinek ez a vázlatos követése az állambölcselek és közgazdasági írók tanainak szövevényén át újabb bizonyossága annak, hogy *Spann* és iskolája mily sok és új megvilágítással tud szolgálni. Terünk természetesen nem engedi meg, hogy itt a részletekbe belehatoljunk. Azért csupán a későbbi elmélet és gyakorlat alapjait megteremtő antik idalizmus kitűnő jellemzésére térünk ki kissé hosszabban s a dogmatörténet többi részéből csak egy-egy, szükségképpen töredékes elemzést idézünk.

Platon az államot a Jó eszméjére alapítja, amely az állam életében úgy jut kifejezésre, hogy mindenki a maga feladatát teljesíti. Ez a Jó a Kozmosz mindent magában foglaló értéktartalma, maga az Istenség, amelyben forma és tartalom, cselekvés és megismerés oszthatatlan egyet alkotnak. A Jó felismerése az államnak az igazság alapján való felépítését teszi lehetővé: ez az erő, amely mindenkit a képességeinek megfelelő helyre állít, ez az emberi együttélés formája. E forma csak azért lehetséges, mert az emberek lelkében megvan rá az alap, az emberek lelke ugyanolyan összhangot kíván, mint az állam. Miután a Jót, az eszmét egyedül a bölcsek látják, ők a született államalapítók és uralkodók. Uralmuk a bennük élő államértékeken nyugszik, gyakorlása az eszme szolgálata. Minden emberben meg kell lennie a belátás (*σωφροσύνη*) erényének, amely elfogadtatja vele a bölcsek uralmát: *az egyenlőség abban nyilvánul meg, hogy éppen ezen alárendelés által lesz mindenki részes az isteniben, a szellemben.* Már most minden rendi tagozódás értelmét az emberi természetek különbözőségéből nyeri, szükségssége a különböző szolgálatokon nyugszik, lehetősége pedig attól függ, hogy a természeti különbözőségek megfeleljenek a teljesítendő feladatok különbözőségének. Ezen a hármas felismerésen nyugszik a platoni állam;

innen annak három feltétele: 1. az uralkodó rend, amelyben a mondotak tudata él s amely a szervezés művészetével bír, 2. a szervezhető, a belátás crényével bíró emberek és 3. a szervezésre érett, vagyis olyan emberek, akiknek különböző tehetségeit az államélet termékenyen kifejleszti. Fogalmilag az államhoz: államforma, társadalmi tartalom és gazdasági anyag szükséges; ebből három rend adódik: az állami forma, a társadalmi tartalom és a gazdaság hordozói. Platonnál ettől annyiban van eltérés, hogy ő nem tesz különbséget az állami forma és a társadalmi tartalom között: ennek oka, hogy az ókorban a társadalom át volt itatva az állammal. Nála az államhordozó rend, a böleseké, egyuttal a legmagasabb társadalmi értékek letéteményese.

Platon nem az egyének anyagi bőségét és boldogságát látja az állam céljának. Sőt az államhordozó rendeknek minden gazdasági önérdék fölé kell emelkedniök: ezért ezek számára nincs magántulajdon, ezeket semmiben sem vezérelheti a gazdasági nyereség szempontja. Szemben a szocialista utópiákkal, amelyek minden polgár számára egyenlő és mennél nagyobb gazdagságot kívánnak. Platon éppen a politikai rendeknek csak a legszükségesebbet hagyja meg. A gazdák részére viszont megmarad a magántulajdon és a nyereség elve. Velük szemben az állam feladata csupán lelki: az erkölcsi szabályozás, de az anyagiak, a gazdálkodás terén minden szakértelmüknek van fenntartva. *Aristoteles* is kiemeli a gazdaság pusztá eszközjellegét az állam öncélúságával szemben: ezért zárja ki a gazdasági munkásokat az igazi államélet boldogságából. Innen állásfoglalása a rabszolgaság kérdésében.

A középkor theokráciájának rendi tagozódása nagyjában megfelel a platoni állam követelményeinek, attól elsősorban abban különbözik, hogy a középkor kettéválasztja az isteni, tanító és világi védőrendeket. Később, különösen a céhrendszer kifejlődésével, a gazdasági rend is megerősödik, mindamellett sokáig a katonai és gazdasági tevékenység legalább elvileg az Isten szolgálatának van alárendelve. A rendiséget először az állami imperializmus kezdi ki, melyet már II. Frigyes sziciliai berendezkedésében „merkantilizmus“-ként jellemeztek, bármennyire különbözött is politikája Colbert központozító s a megmerevült céhek önkormányzatát eltörlő tevékenységtől. *Quesnay* tablójában, bár még felfedezhetők benne platoni vonások, a gazdaság szempontja nyomul előtérbe, a társadalom s a rendek a gazdaságon nyugszanak. Viszont a fiziokratizmus gazdaságfogalma s a termékeny és meddő osztályok megkülönböztetése teljesen a technológián alapszik.

A rendi gondolatot azután az *egyenlőség* és *szabadság* természetjogi fogalmai szorítják háttérbe. Legérdekesebb e részt *Rousseau*, akinél ezek az eszmék az angol racionalizmus és utilitarizmus tanainál magasabbra emelkednek s akinél az individualizmus nem tudja teljesen kiszorítani az állam mibenlétének helyes megérzését. A „közakarat“ fogalma nyilván univerzalisztikus jellegű, de persze tévedés, hogy a közakarat, amelynek tárgyi követelményeknek kell megfelelnie, a többség, a nagyobb szám itéletéből lenne levezethető. Az állami akarat jellegét *Rousseau* helyesen állapítja meg, midőn nem a kisebbséget rendeli alá a többség akaratának, hanem a polgári szabadság és egyenlőség lényegét abban látja, hogy az összes polgárok egyformán a közakaratnak engedelmeskednek.

Kant metafizikai szabadság-eszméjének jellemzése után rend-

kívül érdekes elemzését olvassuk *Fichte* bölcséleti fejlődésének. Kezdetben teljesen természetjogi alapon állva, a polgári szabadság és egyenlőség híve, aki az államban csupán a tökéletes társadalom megalapításának eszközt látja: a kormányzás főcélja, hogy önmagát feleslegessé tegye. Ettől az anarchisztikus felfogástól később az államszocializmushoz jut: most az állam feladatának azt tekinti, hogy az embereket anyagiakhoz juttassa, az egyéneket segítse. Itt látjuk minden szocializmus egyik fontos vonását: minél inkább tagadja az állam szellemi lényegét és öncéluságát, annál inkább kívánja az egyének érdekében való gazdasági tevékenységét. *Fichte* szellemi fejlődésének harmadik stádiumában már teljesen leküzdö a természetjogi individualizmust és az idealizmus univerzális állameszméjéig, a nevelés, a kultúra közösségének s a tudás rendeltetésének platonai felfogásáig emelkedik.

Schelling után különösen *Hegel* fejleszti ki a szabadság, mint állami termék és a rendi állam elméletét, míg *Rodbertus* tanaiban univerzalisztikus és szocialista elemek érdekes egyvelegben keverednek. *Rodbertus* az államban a szellemi, erkölcsi és anyagi értékek közöségét látja, de minden államformát csupán átmeneti jelenségnek tekint. Az államszocializmus paradox módon az állam fölöslegessé tételét, megszüntetését magától az államtól, míg a kommunizmus ugyanezt a proletariátus diktatúrájától várja. Igen érdekesen fejtegeti a szerző *Rodbertus munkafogalmát* és annak fejlődését is és kimutatja, hogy a szellemi munkának és az egyetemes termelőerőknek hangsúlyozása mindjobban előtérbe nyomul és hogy a „Nationalprodukt“ a szervesen összefüggő, a multat s a közvetett gazdasági tevékenységeket is magában foglaló nemzeti munka eredménye.

Ezután *Marx* és *Lenin* evolúciós és forradalmi elméleteit boncolgatva, rátér a bolsevizmus jellemzésére. *Marx* és *Lenin* között az alapvető különbség utóbbinak felfogása a demokráciáról: *Lenin* ez alatt az osztálytudatos proletariátus uralmát érti. Ez azonban Oroszországban mindenesetre kisebbség: ezért a bolsevizmus nem elégedhetett meg azzal, hogy az orosz magánkapitalizmust „az egész nép érdekében“ monopolisztikus államkapitalizmussá alakítsa át, hanem azt a feladatot is maga elé tűzte, hogy a kapitalizmus iskoláján még át nem ment nagy paraszt- és egyéb tömegeket osztályöntudatos proletariátussá nevelje. Ez nem csupán „az átmeneti forradalmi állam“ tartamának messzi időre való meghosszabbítását, hanem a történelmi materializmus tanításaival szemben az állami feladatok tulbecsülését is jelenti. *Marx* „átmeneti államának“ gazdasági célja van: a termelési viszonyokat átalakítani s a munkaérték-elmélet alapján mindenki részére lehetőleg gazdag szükséglet-kielégítést biztosítani; ez azonban a bolsevizmusban háttérbe szorul egyfelől a belpolitikai feladattal szemben, hogy a nagy tömegeket proletár-öntudatra nevelje, másfelől az imperialista külpolitikai feladattal szemben, hogy a világkapitalizmust világforradalom útján megsemmisítve, jussanak el az egyenlő és szabad emberek társadalmához.

Andreae rendkívül érdekes és kitűnő jellemzését adja az orosz törekvéseknek, mindenütt visszavezetve az intézkedéseket a mozgó eszmékig és szembeállítva a tényeket a mögöttük rejlő elvekkel. Az orosz kommunizmusnak *Lenin* haláláig terjedő első részében három szakaszt lehet megkülönböztetni: a forradalom, a hadi kommunizmus és a „Nep“ éveit. Mindháromra jellemző, hogy ellentétben a marxi materialista felfogással, mely szerint az új gazdasági rend magától

létrehozza az új társadalmi felépítményt: a bolsevikik a régi társadalmat új állami formákba akarják szorítani. Az állam tultengését jelzi negative a társadalmi tartalmak közül a vallás megsemmisítésére való törekvés, a művészet és tudomány terén pedig a vezetőelmék és teljesítmények leszorítása, alkotás és képzés eltömegesítése.

A kommunizmusban a polgári világ eltörlése címén a centralizmus élére állítatik: minden téren szocializálnak, ami viszont az ipar és mezőgazdaság csaknem teljes tönkretételét eredményezi. A „Nep“ korszaka alatt ugyan javul a helyzet, de éppen az elvek megtagadása, a magánkapitalisztikus tevékenység erősödése által. A Lenin halálát követő második fázisban *Stalin* primitív nyakassággal tér vissza az elvhez és kitart az államkapitalizmus mellett. E második fázis is két részre osztható: az első a „Nep“ likvidációja, a második az ötéves terv. Az utóbbiban a termelési javak mindenáron való fokozása a cél. Evégből a fogyasztás, a szükséglet-kielégítés a háttérbe szoríttatik. Ami a szocialista közgazdaságot a magánkapitalizmustól erészt megkülönbözteti, az, hogy az elsöben a munkás „kizsákmányolása“ a jövőre való beállitottsággal történik. Mint ahogy a politika terén a liberális állam és a kommunizmus jövőndő szabad társadalmá közé egy despotikus állam, a valóságban tehát egy oligarchia ékelödik: ép így a kapitalizmus elégtelen szükségletkielégítése s a jövőndő bősége közé egy közbeeső korszak illesztetik, amelyben a jelen szükséglet-kielégítése még szükösebb. Andreae végső következtetése szerint a bolsevizmus eszközei és céljai között ellentmondás van. Egyébként, mint minden vallásnál, itt is bebizonyul, hogy a jövőndőben való hit erősebb, mint a jelen nyomorusága. E szélsőséges materializmus titka abban az erőben rejlik, amelyet neki az idealizmus kölcsönöz.

Szeretik a forradalmi forma hasonlóságánál fogva az olasz *fascizmust* egy kalap alá venni az orosz kommunizmussal. De közöttük döntő jelentőségű különbségek vannak. Szemben a bolsevizmussal, amelynek gyökere egy elvont elmélet, a fascizmust élő nemzeti eszme fűti. Azonban a Stato corporativo mint végcél és a fascizmus szocialista kiindulása közé jelenleg Olaszországban is egy államszocializmus ékelödik. A fascizmus elveti a bolsevizmus abszolút szabadság-ideálját, szabadság-fogalma a német idealizmus értelmében alkotott eszme: az emberi személyiség államilag támogatott kifejtése. Bármennyire fontos is *Mussolini* vezéri képessége, a fascizmus nem csupán az ő személyén, hanem rendszeresen kiépített idealista-univerzalisztikus elveken nyugszik. A szervezésnek fentebb idézett elvei alapján azt kell tehát megvizsgálnunk: 1. vajjon szervezhető-e Itália nemzeti mozgalma? 2. Megvan-e szervezeti érettsége és 3. Megvan-e vezetőjében a szervezés művészete? Ha e kérdésekre történetileg még nehéz is véglegesen felelni, bizonyos, hogy a fascizmus jól működő szervezatként mutatkozik és vezére valódi államférfiúi tehetségekkel bír. Kérdés csupán, hogy az államnak a társadalmi területekre való átnyulásával nem megy-e túl a vezető, legfőbb rendkíségítő szerepén, ilyen módon az államszocializmus érdekében tartósan kiszorítva a rendeket, avagy ellenkezőleg, éppen új társadalmi rendi építmény alapjait rakja-e le? *Mussolini* valláspolitikája, a Szentszékkal való megegyezés, a vallás sajátos társadalmi tartalmának elismerése a második lehetőség mellett szól. Kevésbé tiszta képet nyújt az iskolareform. Egészben véve azt lehet mondani, hogy az államélet fasciszta formája a társadalmi tartalmakat a termékeny

mértéken tul korlátozza és részben megakadályozza kifejlődésüket. Az államszocializmusnak ugyanez a veszedelme áll fenn a fascizta gazdasági rendszerrel szemben. Mégis a carta del lavoro elemzéséből az tűnik ki, hogy általán szólva az olasz állam egyfelől igyekszik a gazdasági életbe való túlzott beavatkozást elkerülni, másfelől a kapitalizmus szabad gazdaságát önkormányzó kötött gazdasággá akarja átalakítani. Szemben a más országokban észlelhető államosi-tási törekvésekkel, az olaszoknál inkább az államtól való mentesítés tendenciáját észlelhetjük. Testületi rendszerüknek két eleme van: a szindikátusok, foglalkozásbeli kötelékek és ezzel a vertikális szervezeti formával szemben a horizontális elven alapuló korporációk. A szindikátusokban csak munkások vagy munkaadók egyesülnek, helyi kötelékekből mind szélesebb testületekbe, végül a konföderációkba tömörülve. A korporációk feladata viszont, hogy a szindikátusok részben ellentétes érdekei között közvetítsenek s a nemzetgazdaság és állam azok felett álló szempontjait képviseljék.

Általán szólva, a Stato corporativo-ban mégis a rendi állam megvalósulásának kezdeteit lehet látni. Megvan az államhordozó rend és megvan a törekvés, hogy mindenki a többiek szükségleteinek kielégítését szolgálja s ismét a nemzeti tulajdon és valódi népjólét legyenek a vezető principiumok. Ilyen értelemben a „Stato corporativo“ már ma az univerzalista államelmélet, a platoni elvek megvalósításának tekinthető: egésznek, amely sajátos részeire tagolódik.

Kisléghi Nagy Dénes.

Gottl-Ottlilienfeld, Friedrich v.: Der Mythos der Planwirtschaft. Vom Wahn im Wirtschaftsleben. Jena: Fischer, 1932. VII+114. p.

Az elméleti közgazdának, aki a forgalmi gazdaság problémái felé vonzódik, *Gottl-Ottlilienfeld* munkáiban nem mindig telik öröme. Nagyobb könyvei az ismeretelmélet igen magas, majdnem misztikus szféráiban szeretnek szárnyalni és így sokszor az empirikus alapokra támaszkodó közgazdasági elmélettől igen távol esnek.

Gottl-nak a tervgazdaságról írt kis kötete is szerzőjének mélyen szántó és a gazdasági élet szociológiai összefüggéseit kereső törekvéseit tükrözi vissza, de a magas ismeretelméleti fejtegetések mellőzésével szorosan tárgyánál, a gazdasági szervezet alapszerkezetének vizsgálatánál marad. A tervgazdaság kritikáját a közgazdasági szervezet felépítésének alapkérdéseiből szűri le. Ezen az alapon cáfolja meg a termelés és a gazdasági élet anarchiájáról kitalált regét és mutatja ki a tervgazdaság hibáit.

„Wirtschaft als Gestaltung zu Gebilden“, vagyis a gazdaság mint magasabbrendű, egységeket egybefogó kapcsolatokká kialakuló folyamat vizsgálata kiindulási pontja. A probléma ily alakban felvetésével mingyárt munkája elején rávezeti az olvasót arra, hogy a közgazdaság, mint szervesen kialakuló folyamat, mindenkor két alakító tényező befolyása alatt áll. Az egyik az önalakulás (*Eigenstaltung*), a másik a szabályozás, mely lényegileg sehol sem hiányzik. E szabályozásnak három főalakja, illetőleg elve van. Az első a szokás (*Brauchregelung*), a második a szabad piacon megnyilvánuló önszabályozódás (*Selbstregelung*), a harmadik pedig az irányító szabályozás (*Leitregelung*). Talán nem egészen szerencsések maguk a kifejezések, melyeket Gottl választ, a fogalmak azonban, melyeket

itt megalkot. a közgazdaság lényegének megértéséhez nagyban hozzájárulnak. Mindenekelőtt tudatosá teszik a tényt, hogy igazi gazdasági összeműködés szabályozás nélkül nincs, téves tehát akár az önszabályozódáson nyugvó piaci gazdaságról is azt képzelni, hogy az szabályozás nélkül való, hiszen magának a piacnak is megvannak a szabályai, amelyek egyébként számos irányban variálhatók.

Behatóan elemzi a továbbiakban Gottl az irányító szabályozást, melynek több változatát különbözteti meg az egyszerű gazdaságpolitikai szabályozó rendelkezésektől egészen a kényszergazdaságig (Zwangswirtschaft). Kimutatja azt, hogy a kényszergazdálkodás egyes területeken nem is olyan ritka jelenség, mint gondoljuk. Előfordul, mint felülről elrendelt, vagy pedig mint közös megállapodással létesített kényszergazdálkodás. Az utóbbi tényálladékat mutatják a kartellek és a szakszervezetek. A kényszergazdálkodás lényegében mindig az egyéni gazdasági erők és az egyéni alkotóképesség rovására megy. Minél jobban erősítjük, annál inkább aláássa az önszabályozódás gazdasági pilléreit, az árakat, amelyeket Gottl a gazdasági élet irányító nagyságainak (Richtgrößen) nevez. A kényszergazdálkodás minden kiterjesztése tehát nemcsak az önalkotás erőit sorvasztja el a közgazdaságban, hanem mindjobban torzítja és, amennyiben teljes volna a kényszergazdaság, lényegükből teljesen kiforgatja az árakat, melyek a gazdaság alaptényálladékaiként számukra lecsapódásai. Ehhez járul Gottl szerint az a nagy kockázat, amely minden szélesebbkörű kényszergazdálkodással jár. Igen nehéz ugyanis még az egyszerű gazdasági beavatkozás összes közgazdasági hatásait is előre megmondani, hát még akkor, hogy ha az egész gazdasági életet ily kényszerrendelkezések alá akarjuk helyezni. Igen szépen hasonlítja Gottl a közgazdaságot egy házhoz, amelyet a tervgazdaság hívei át akarnak építeni előre kigondolt tervek szerint, de a ház olyan, hogy abból lakói ki nem költözhetnek, mert a gazdaság sohasem szünetelhet, ennél fogva minden átépítés összes terhei és veszélyei rájuk hárulnának és folytonosan a fejük felett lebeg az egész ház összeomlásának a veszedelme.

A tervgazdaság eme nyilvánvaló hibáinak meggyőző kifejtése mellett a munka egyik főérdeme annak kimutatása, hogy a gazdasági szabályozás egyrészt mindenhol ott van, ahol valamennyire kifejlődött már a közgazdaság, másrészt pedig a vezető, irányító szabályozás magában véve nem ellensége és nem elsorvasztója a közgazdaság önalkotó erőinek. Amilyen mértékben azonban a kényszergazdálkodás kiterjeszkedik, annál nagyobb a veszedelem ezen a gazdasági életből magából kiemelkedő alkotó és alakító erők elsorvasztására. Helyesen mutat rá a szerző továbbá arra is, hogy csak általános szólamokra építenek azok, akik elsősorban csak a nagyipar képét tartván szem előtt, azt hiszik, hogy a közgazdaságban szélesebbkörű kibontakozásával általában elsorvad a fejlődéssel az önalkotó erő és helyébe mindinkább a felülről való irányítás tényezőinek kell lépniök. A vállalati tömörülések, melyek fejlett gazdasági életünk csucsain mutatkoznak, megtévesztenek, mondja Gottl, midőn azt hisszük, hogy az önszabályozás elve evvel kijátszotta szerepét. Egyrészt a gazdasági élet széles körei e tömörüléseken kívül maradnak, másrészt e tömörüléseken belül is megnyilatkozik az önszabályozódás, mely sokszor felbomlásukra és szétesésükre vezet és egyébként sem jelenti a piaci önszabályozódás teljes kiküszöbölését.

A közgazdaság alakító tényezőinek mélyreható elemzése mellett Gottl munkája szépen kimutatja, mily felületesek a tervgazdaságról szóló elképzelések. Gazdaság nincs tervszerűség nélkül, a tervgazdaság kifejezés tehát majdnem olyan, mintha nedves vízről beszélnénk („von einem wässrigen Wasser“, 1. 2. old.). A tervgazdaság mint álmkép („Wunschbild“) mithoszszerű elképzelés, mely ha valóra volna váltható, magát a közgazdaságot ölné meg önalkotó erejének megfojtásával. Csodálatos, hogy Gottl kerüli az oroszországi példa segítségül vételét a tervgazdaságról szóló szép fejtegetéseiben, holott több állításának bizonyítása támogatható az orosz eseményekkel.

H. F.

Mlynarski, Feliks: Credit and Peace. A Way out of the Crisis. London, George Allen and Unwin Ltd., 1933. 92 l.

E könyv szellemes javaslatokat tesz, amelyek alkalmasaknak látszanak a világválság enyhítésére. Nem próbál általános válságelméletet nyújtani, hanem kiindul abból a tényből, hogy a jelenlegi válság a korábbiaknál sokkal súlyosabb s csak azokat az okokat keresi, amelyek a jelenlegi válság e súlyosságát előidézték. Ezeket az okokat főként abban látja, hogy az állandó költségek aránya a változó költségekhez képest az utolsó évtizedek során lényegesen emelkedett, ami által az ár-struktúra ellenállása a gazdasági viszonyokban bekövetkezett változásokkal szemben is megnőtt, alkalmazkodóképessége tehát csökkent. Amikor azután az ár-struktúra ellenállóképessége mégis gyengének bizonyult a bekövetkezett gazdasági változások árfolyásoló erejével szemben, az árszínvonal letörése annál nagyobb volt, már azért is, mert rögtön további árcsökkenések lehetőségét is leszámították.

M. szerint a jelenlegi világválság speciális okai a következők:

a) A rövidlejáratu hitelek összege jelentősen nagyobb mértékben emelkedett, mint a termelés. Ennek következtében a rövidlejáratu hitelek kamatterhe viszonylag nagyobb általános költségeket jelent, mint a háború előtt, különösen azért, mert az átlagos kamattétel is magasabb.

b) A nemzetközi hitelek összege is jóval nagyobb, mint a háború előtt, még akkor is, ha a nemzeti jövedelmek emelkedését is tekintetbe vesszük.

c) A közterhek is nagyobb mértékben emelkedtek a nemzeti jövedelemnél. Ezek a közterhek növelték a termelés költségét, még pedig jórészt az általános költségek emelkedése révén, ami által az ár-struktúra elaszticitása csökkent. Az adóterhek növekedése következtében az ipar és a mezőgazdaság hitelszükséglete is emelkedett. De az adóterhek növekedése a tőkeakkumuláció számára is hátrányos volt s ez hozzájárult a külföldi tőke iránti szükséglet növekedéséhez.

d) A védvámrendszer elfajulása, a védvámok emelkedése. E tekintetben különösen az komplikálta a helyzetet, hogy az Egyesült Államok adósországból hitelezőországgá vált, de nem vonta le ennek konzekvenciáit. Adósország részéről ugyanis bizonyos mértékű elzárkózás jogosult és szükségszerű, míg hitelezőországnak a külföldi árubehozatallal szemben nem szabad elzárkóznia.

M. a válságból való kilábalás lehetővé tétele céljából különböző figyelemreméltó javaslatokat tesz, amelyek arra irányulnak, hogy a termelés általános költségeit elasztikusabbá tegyék. Különösen a közterhek és a hitelköltségek reformálására gondol.

A hosszulejáratu hitelek kamatterhe tekintetében lehetetlennek tartja, hogy az adósok 20—30, vagy esetleg még több észendőre magas kamat melletti kötelezettséget vállaljanak, tekintet nélkül üzletük valószínű rentabilitására. Ez a probléma — ismeretesen — már régóta foglalkoztatja a közgazdaságtant. Az ezirányu legtöbb javaslat indexvaluta alapon történő elszámolást javasol, amikor is az adósságok nominális összege változnék meg. M. ezzel szemben változó kamatlábra gondol. Javaslatára szerint a hosszulejáratu tartozások után fizendő kamat két részből állana: egy állandóból és egy változóból. Az állandó rész kb. évi 3%-ot tenne, a változó rész pedig a nagykereskedelmi ár változásainak megfelelően fluktuálna. Ezáltal az adós a jelenlegi rendszernél jobban tudna kötelezettségeinek megfelelni, a hitelező pedig áremelkedésekért magasabb kamatlábbal volna kompenzálva, míg az árcsökkenések esetén neki jutó alacsonyabb kamatláb csak látszólagos veszteséget jelentene, mert hisz áruban számított jövedelme csak kisebb mértékben vagy egyáltalában nem csökkenne, míg követelésének biztonsága emelkednék. E rendszernek további előnye volna, hogy az arany vásárlóerejét a hosszulejáratu hitelek terén stabilizálná, ami valószínűleg hozzájárulna ahhoz, hogy az arany vásárlóereje egyéb tereken is állandóbbá váljék.

A jegybankrendszereket is reformálni kellene. M. szerint hiba, hogy a jegybankrendszerek nem alkalmazkodnak az egyes országok sajátosságaihoz. Adósországok jegybankrendszerének másfélének kellene lennie, mint a hitelező országokénak. Adósországban a jegybankok aranyfedezetének minimális ércfedezetét alacsonyan kellene megállapítani és valószínűleg helyes volna letérni a jegybankmonopólium rendszeréről és több magánbankot is felruházni a bankjegykibocsátás jogával. Ezáltal a jegybankrendszer jóval elasztikusabbá válnék. E rendszernek meg volna az a további előnye is, hogy a rövidlejáratu kölcsönök kamatja csökkennék és ezáltal a belföldi tőke inkább keresne hosszulejáratu elhelyezkedést.

A közületi háztartások reformja is szükséges volna M. szerint. Nézete szerint a közületi háztartásoknak legfeljebb a nemzeti jövedelmek 20%-át szabadna igénybe vennie. Főleg az hibáztatható, hogy a közületi háztartások jó konjunktura idején, amikor a közháztartások bevételei is emelkednek, növelik kiadásait, de csökkentik az adóterheket is, míg megfordítva: rossz konjunktura idején, amikor a közületek bevételei is csökkennek, a kiadásokat ugyan leszállítják, de az adótételeket emelik. M. szerint ez helytelen eljárás. A közületi kiadásoknak az árszínvonallal ellentétes módon kellene alakulnia. Áremelkedések idején csökkenteni kellene a beruházásokat és tartalékokat kellene gyűjteni, hogy rosszabbodó konjunktura idején a termelés volumenjének csökkenését a beruházások növelése révén részben ellensúlyozni lehessen.

A válságból való kivezető utat M. szerint ez elvek alkalmazásával lehetne megtalálni. Az adós államok devalvációt is alkalmazhatnának, hogy ezáltal kiviteliüket élénkítsék. A devalváció következtében a jegybankok nagyobb nyereségre tennének szert. Arra kellene őket kötelezni, hogy az ezáltal elért nyereséget az államkincstáraknak hosszulejáratu kölcsön formájában beruházások céljaira bocsássák rendelkezésre, hogy ezáltal is élénkítsék a termelést.

M. javaslatai mindenesetre figyelmet érdemelnek.

Varga István.

Matolcsy Mátyás: „A mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon.” A Magyar Gazdaságkutató Intézet kiadása, Budapest, 1932. 44 l.

Szerző nagy alapossággal, a materia teljes birtokában és a mezőgazdasági élet ismeretével tárgyalja nem is csak a mezőgazdasági munkanélküliséget, hanem magát az egész mezőgazdasági munkás- és munkakérdést. Megokolva bocsátja előre tanulmányában, hogy Magyarországon abszolút mezőgazdasági munkanélküliségről nem lehet szó, a földműves népnek ugyyszólván minden tagja hosszabb, rövidebb ideig, de munkát talál és minden évben bizonyos ideig munkában áll. Rámutat arra is, hogy a mezőgazdasági munkanélküliség tulajdonképpen „*elégtelen foglalkoztatottság*” csak, melyben a konjunkturális elem csekély és melynek mértéke inkább a mezőgazdasági termelés strukturájától, a birtokmegoszlástól és a népsűrűségtől függ. Megállapítja a tanulmány azt is, hogy az egyes mezőgazdasági munkás foglalkoztatottságának mértéke nem is változott lényegesebben, a munkanélküliség érzetét és a több munkavégzés iránti vágyat a mezőgazdasági termékek katasztrofális árzuhanása és a kereset vásárlóképségének csökkenése okozza.

Érdekes és eredeti módszert alkalmaz Matolcsy a mezőgazdasági munkanélküliség meghatározásánál, melyet a kézimunkaerő-szükségletnek az ország mezőgazdaságilag művelt területén lévő és az állattenyésztésben igényelt munkásszükségletből vezet le. A föld művelésével kapcsolatos kézimunkát az egyes földművelési ágaknál szükséges munkateljesítmény alapján, az állattenyésztési ágaknál kapcsolatos kézimunkateljesítménnyel hozza összefüggésbe. Ezen az alapon számításának eredményeképpen azt kapjuk, hogy a különböző művelési ágak szerint hasznosított 13.2 millió kat. hold területnek megműveléséhez és az állatállománynak kezeléséhez *évenként kerekén 360 millió normál munkanap szükséges*. Igen jól megkonstruált grafikus ábrák szemléltetik ennek a 360 milliós normál munkanapszükségletnek az év folyamán és a munkáknál való megoszlását és időnyoszerű ingadozásait. Figyelemre méltó az a számítás is, melyben a tanulmány kimutatja, hogy a 6.6 millió kat. hold nagybirtokok munkaszükséglete 94 millió, a 8.5 millió kat. hold kisbirtokok munkaszükséglete 266 millió munkanapot tesz ki. Ehhez a számításhoz azonban meg kell jegyeznünk, hogy a nagybirtokokhoz aligha számítható a városok, községek, közbirtokosságok, legelőtársulatok stb. legelőterületei, melyeket csaknem egészen a kisbirtokok használ állatai részére és azok a rétterületek sem, melyeket a kisbirtokokosságnak évről-évre bérel, vagy részért kaszál a nagybirtoknál. A kérdés analitikusabb tárgyalása miatt is szükséges lenne a birtokkategóriákban disztíngválni, mert a 100, sőt 200 holdas parasztbirtokok — tulajdonképpen alföldi parasztbirtokok — nemcsak terület és üzemrendszer, de munkaszükséglet és munkásfoglalkoztatás szempontjából is lényegesen elütnek az ezer, vagy több ezer holdas valódi nagybirtokoktól. Ezekből az ábrákból az állattenyésztésben való ugyyszólván változatlan foglalkoztatás mellett látjuk a kézimunkaszükségletnek az év egyes szakaiban való egyenetlen megoszlását és látjuk azt, hogy az egyes növénytermelési ágak milyen nagyságú kézimunkaszükségletet igényelnek. A munkaszükséglet kiszámítása a mezőgazdasági munkásság teljesítőképességének egybevetésével mutatja azután meg a földművelő népesség foglalkoztatottságának, illetőleg a munkanélküliségnek méreteit.

Matolcsy számítása szerint a mezőgazdasági lakossághoz tartozó 1,348.375 kereső férfi, 580.242 kereső nő és 158.209 kereső gyermek *évi összes munkateljesítőképesége 471 millió normál munkanappal* egyenértékű, melyből napszámosokra és törpebirtokosokra (0—10 kat. hold) 216 millió, kisbirtokosokra (10—100 kat. hold) 87 millió, gazdasági cselédekre 57 millió munkanap esik. A mezőgazdasági lakosság munkateljesítőképeségét egybevetve a mezőgazdasági termelés fentemlített kézimunka-szükségletével, megállapítja Matolcsy, hogy *a mezőgazdasági keresők hasznossá tehető munkaidejének 24%-a* a jelenlegi népesedési, birtokmegosztási és gazdálkodási rendszer mellett *kihasználatlan*. Nem állandó kihasználatlanság ez, mert a legnagyobb munkaszükséglet idején az összes rendelkezésre álló munkaképesség alig több, mint az egyszerre jelentkező munkaszükséglet. A munkaidő kihasználatlanságának százalékos arányszáma országrészenként és vármegyénként változik a talaj és klimatikus viszonyok, a termelési ágak, a népesség sűrűsége és más adottságok szerint. A Dunántul a teljesítőképeség 79.4%-a, az Alföldön 75.5%-a, az Északi Dombosvidéken csak 69.9%-a van kihasználva.

A tanulmány három főcsoportra osztja a mezőgazdasági *munkavégzés* szempontjából figyelembe jöhető rétegeket és pedig a *mezőgazdasági cselédség*, a *kisbirtokosság* és a *kisbirtokos napszámosok* csoportjára. Mint fentebb láttuk, a harmadik csoport 216 millió munkanappal adja nemcsak a mezőgazdasági munkások zömét, hanem a mezőgazdasági munkanélküliség gondját is. Matolcsy tanulmánya szerint ezt a csoportot a mezőgazdasági munkások és kisbirtokos napszámosok alkotják, tehát a nincstelenek és illetőleg a 0—10 kat. hold tulajdonnal rendelkezők. Véleménye szerint „az utóbbi nagyságú, átlagban 3.5 kat. holdnyi birtok még nem elegendő egy család foglalkoztatására és megélhetésére, miért is a kisbirtokosok is napszámba járnak” és pedig főként a nagyobb birtokokra. Minthogy az egész mezőgazdasági, ugynevezett munkanélküliségi kérdés ezt a népréteget öleli fel, azért véleményünk szerint ezt a főcsoportot még tüzetesebben kellene tanulmány tárgyává tenni és elemeire szétbontani, mert ha igaz is, hogy az átlagban 3.5 kat. holdnyi birtok nem elegendő egy család foglalkoztatására és megélhetésére, viszont ezt nem lehet teljes mértékben elfogadni a nagyobb területű, a 8—10 kat. hold terjedelmű kisbirtok tulajdonosaira nézve, különösen ott nem, ahol intenzívebb gazdálkodás, nagy városhoz való közelség, szőlő-, vagy gyümölcskultúra elfoglalja a család teljes erejét és semmit sem hagy ebből feleslegben, különösen ha a család nem nagy. Ez a körülmény pedig más képet adna ennek a csoportnak munkateljesítőképeségéről és ezáltal a munkanélküliség egész kérdéséről. Es ennek a körülménynek figyelembe vétele esetén talán másképp mutatna a mezőgazdasági népesség munkaképességének kihasználatlan hányadát ábrázoló megyei térkép is, mely szerint a köztudomás szerint intenzívebb Sopron, Vas és részben Pest megyében kedvezőtlenebb a kihasználatlanság hányada, mint pl. a kevésbé intenzívnek ismert Fejér megyében. Szabolcsban, Csanádban, vagy Zalában. Nem tudjuk megállapítani a munkaerő-kvantum kiszámításának helyességét a gazdasági cselédekkel illetőleg sem, mivel a 225.000 gazdasági cseléd csoportjánál a kereső családtagok nincsenek felemelve, holott ezek is kétségtelenül bizonyos munkamennyiséget reprezentálnak

A tanulmány behatóan foglalkozik a mezőgazdasági népesség kedvezőtlen foglalkoztatottságának *okaival* is és itt egy korrelációs tényező alakul ki a népsűrűségből, a megművelt területnek kapásnövényekre és a nagybirtokra eső százalékából, mint amelyek a mezőgazdasági munkanélküliség alakulását döntően meghatározzák. Ebben a vonatkozásban foglalkozik azután a tanulmány a birtokmegoszlás kérdésével is és rámutat arra, hogy a nagybirtok kézimunkaszükséglete abszolút is viszonylag is kisebb, mint a kisbirtoké és az év folyamán való eloszlása is egyenetlenebb és ezt veszélyezteti még az is, hogy a nagybirtok kézimunkaszükséglete inkább mechanizáló, valamint, hogy a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének csökkenése következtében a nagybirtok töle telhetően igyekszik a munkaszükségletet csökkenteni. Minthogy ez a körülmény éppen 1930 óta tehát a Matolcsy tanulmányának statisztikai alapja után vált különösen fontossá, a *jelenlegi* helyzet ebben a tekintetben már bizonyára mutat is változást.

Kimutatja a tanulmány, hogy a termés hozam többlete a nagybirtoknál a kisbirtokkal szemben a fontosabb mezőgazdasági terményeknél 19—27% volt és itt a kérdést talán nem úgy kellene exponálni, hogy a kisbirtok alacsony termésátlagai „ellenére mégis a mezőgazdasági termés nagyobb részét a kisbirtok állítja elő”, hanem úgy, hogy alacsony átlagtermések miatt a kisbirtokról származott termés minden növénynél *kisebb, mint a kisbirtokra eső szántóterület aránya*.

Matolcsy tanulmányában nem kívánt a mezőgazdasági üzem rentabilitásának kérdésével is foglalkozni, hanem kizárólag a munkaszükséglet kérdésével és az annak megállapítására vonatkozó törekvés módszertani szempontjaival. Érdekes mégis, hogy nyomatékosan utal arra, miszerint „sem a birtokmegoszlás, sem a szántóföldek jelen kihasználási módjának megváltoztatása nem biztosítaná szükségszerűen azt a javulást, melyre a tanulmány adatai alapján első pillanatban következtetni lehetne”. Nem óhajtja tárgyalni a tanulmány a mezőgazdasági népesség kedvezőtlen foglalkoztatottságának remédiumait sem. Matolcsy a mezőgazdasági munkanélküliséget tette tanulmánya tengelyévé és kétségtelen, hogy a mezőgazdasági üzem jövedelmezőségének és ezzel kapcsolatban a munkásság kedvezőtlen foglalkoztatottságának kérdése más, új és rendkívül nagy vitaanyag lenne maga is.

Érdekes, értékes és uttörő munka az, amelyet Matolcsy a magyar mezőgazdasági munkanélküliség kérdésének ilyen módon való tárgyalásával végzett. Azok az észrevételek, melyeket fentebb tettünk, talán hozzájárulnak ahhoz, hogy ez a munka a felhozott szempontok figyelembevételével tökéletesíthessék. Mindenesetre tisztább és teljesebb képet nyernénk a magyar mezőgazdasági munkanélküliség jelentőségéről, ha hasonló módszerrel megállapított külföldi adatokkal lennének a hazai adatok összehasonlíthatók. Bizonyos, hogy a külföldre vonatkozó megállapítások mások lennének és hogy az industrializált, több és nagyobb várossal ellátott országokban a mezőgazdasági lakosság munkanélkülisége más képet mutatna; bár bizonyos, hogy a mezőgazdasági üzem jellege és a mezőgazdasági munkaszükséglet idényszerűsége mellett egy bizonyos fokú munkanélküliség a mezőgazdasági népesség körében minden országra nézve kimutatható lesz.

Eber Ernő.

Block, A.: Bausparen in England, Amerika und Deutschland. Berlin, Bauwelt-Verlag. 1932. 495 lap.

Az építőtakarékpénztárak szülőföldje Anglia, de az Egyesült Államokban terjedtek el eddig legjobban és váltak úgy szociális, mint közgazdasági tekintetben legnagyobb jelentőségűvé. A kontinensen az 1924-ben alakult wüstenroti német építőtakarék volt az első ilyen vállalat. Azóta rohamosan szaporodik számuk a tőke- és lakás-ínséggel küzdő középeurópai országokban, különösen Németországban. Hazánkban 1931-ben alakultak az első építőtakarékok. *Alexander Block* könyve az első kísérlet a német, angol és amerikai építőtakarék-ügy átfogó tudományos ismertetésére. Az angolszász gazdasági terület építőtakarékjairól írott terjedelmesebb fejezetei inkább *leíró*, történelmi módszerrel tájékoztatnak arról, mi módon fejlődött oly hatalmasra Angliában és Amerikában ez az intézmény, míg a németországi Bausparkasse-kről szóló rész inkább *kritikai* jellegű. Az angol-amerikai „*Building and Loan Societies* (Associations)“-ok több mint százéves fejlődés után ma már babéraikon pihennek, míg a német — s hozzátehetjük: az ezeket utánzó magyarországi — építőtakarékok most élik gyermekkorukat, most kísérleteznek az angolszász társulatok által már régen meghaladt fejlődési fokon, s így a Block által alkalmazott történelmi módszer magyar szempontból is kiválóan tanulságos lehet. E tanulságoknak az ad különös jelentőséget és *időszerűséget*, hogy a németországi példa után nálunk is most készülnek az építőtakarékpénztárak működésének törvényes szabályozására.*

Az építőtakarékpénztárak eredeti alakjukban az *önsegély-elmet* képviselő hitelintézmények voltak. Lényegük, hogy tagjaik betéteiből tőkealapot gyűjtenek, amelyből tagjaiknak családház-építésre vagy vásárlásra hosszulejáratu törlesztéses kölcsönöket folyósítanak. Tulajdonképpen helytelenül nevezik őket *építő*-takaréknak, mert rendszerint nem építenek, legfeljebb építési tervekkel és szaktanácsokkal látják el üzletfeleiket. (Leghelyesebb magyar elnevezésük talán „*építőhitel-takarékpénztár*“ lehetne.) Angliában a 18. század végén alakultak először olyan klubszerű takarékegyletek, amelyek tagjai *kötelezően vállalt rendszeres befizetések* révén összegyűjtött kölcsönalapból egymást támogatták a családház szerzésben. Ha egy bizonyos összeg már egybegyűlt, azt egyik társuknak kisorsolták. A klub aztán addig működött, míg minden tagja kölcsönhöz jutott és akkor *feloszlott*. Idővel olyanok is tagjai lettek ezeknek a *Building Societies*-nek, akik nem igényeltek kölcsönt, csak tőkéiket akarták biztos gyümölcsözésre elhelyezni. A modern elveken felépülő angol építőtakarékoknál már teljesen kettévált a betétgyűjtő és a hitelígénylő (adós) ügyfelek tábora. A *betétgyűjtőknek* két csoportja van: 1. a vállalkozó tagok, akik az igazgatást is intézik (részvényesek), s akik a betéti kamaton kívül *osztalékot* is kapnak a nyereség után és 2. a rendes betevők, akik 3—4% os kamatot élveznek adómentesen a betétek után.

Az építőtakarékmozgalom a háztulajdon nélküli munkások és polgárok százezreit juttatta családházhoz Angliában. Ezért már az

* A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1933 február 23-iki ülésén is sürgették ezt a törvényes szabályozást. A felszólalók szerint már Magyarországon is 15-re emelkedett az építőtakarékok száma.

1836-ban hozott első törvény is *célszerűnek* nyilvánította létesítésüket. A 40-es években kialakultak az állandó (permanent) építőtakarék szövetkezetek is és az 1874. évi második törvény már ezek működésének alapelveit is szabályozta *nyilvános számadásra, bejelentésre kötelezve őket és korlátolt felelősséget szabva a tagokra.* Az állami ellenőrzés nem is volt fölösleges. Az építőtakarék-alapításilag idejében (1874—94) a sok spekuláció, a vezetők csalárdsága, a szabálytalan üzletvezetés Angliában is igen sok kisember pénzét vitte pusztulásba. 1894-ben, a máig is érvényben lévő harmadik törvénnyel még hatályosabbá tették az elszámolási kötelezettséget és az ellenőrzést, amelyet Angliában a „Chief Registrar of Friendly Societies” lát el a bejegyzési és elszámolási kényszer alapján. Az angol B. S.-ek száma 1896-ban volt a legnagyobb (2635). A háború után újból rohamos fejlődésnek indultak, bár *számuk* a felhagyó intézetek megszűnése és az állandó pénztárak fuziója miatt egyre csökkent. 1928-ban az 1035 angolországi építőtakaréknak közel másfélmillió betevője és részvényes tagja volt. A háború előtt még csak 9—10 millió hitelt nyújtottak évente, 1928-ban már 58 milliót és összes jelzálogos követelésük ekkor 227.5 millió £-re emelkedett a háborúelőtti 62 millióval szemben. Hazai viszonyainkhoz mérve, valóban óriási szociális jelentőségüket semmisem jellemezheti jobban, mint az adat, hogy *a háborút követő 11 év alatt (1919—29) mintegy 9 milliárd márka építési kölcsönt juttattak üzletfeleiknek* s ezáltal a háború utáni lakáshiány megszüntetésében elsőrendű szerepük volt. Az angol építési hitel-takarékpénztárak kölcsöne sem olcsóbb tulajdonképpen, mint más hitelintézeté, de a kényelmes *részletfizetési mód*, másrészt a betevőknek is előnyös biztos tőkeelhelyezés igen népszerűvé tette őket. Nagy érdemük az is, hogy maguk gondoskodnak a nép széles új rétegeinek a takarékoskodásba való bevonása révén a kihelyezendő tőkék előteremtéséről, s ez irányu tevékenységük talán még fontosabb a hitelüzletnél.

Amerikában 1831-ben alakult az első Building Associations, mint időleges (felhagyó) építőtakarék. Száz év alatt Amerika valószínűs klasszikus földjévé lett ennek az intézménynek s ezzel együtt a kis családi házaknak is, amelyek itt főleg fából épülnek az építőtakarékok népszerű törlesztéses kölcsöneivel. *A pénztárak száma 1929-ben 12.342 volt, 8.7 milliárd dollár aktívával, amelynek 90 százaléka a családi házakra adott jelzálogos kölcsönökben volt elhelyezve.* Tagjaik száma mintegy 12 millió, ezek között a betétgyűjtők száma meghaladja az összes amerikai takarékpénztárak betevőinek számát. „Soha még oly sok milliárd dollárt hosszulejáratra, oly kedvező kamatozás mellett, oly soha nem létezett biztonsággal s oly módon el nem helyeztek még, mint az amerikai építőtakarékok” — írja róluk a *The Magazine of Wall Street* egyik 1929. évi számában. Eredeti alakjukban a belépő tagok 5500 dollár névértékű üzletrészeket jegyezték s erre rendszeresen havi 3 dolláros betétet helyeztek el. Kiutaláskor ugyanennyi kölcsönt kaphatott az a tag, aki a legmagasabb „felpénzt” (prémiumot) ígérte a kölcsönért. Tervszerű üzletmenet mellett mintegy 10 és fél év alatt tettek eleget a tagok vállalt kötelezettségüknek, „az időközi kamatok és nyereségek beszámításával ennyi idő alatt „megérték” a részvények. Az időleges építőtakarékok lassan Amerikában is eltűnnek. Az állandó intézeteknek háromféle fajtája van elterjedve. 1. a „sorozatos rendszerű”-ek, amelyek szabályszerű időközökben, félvévenként,

vagy évenként bocsátanak ki jegyzésre egy-egy részvénytársaságot, amelyre havi egydolláros törlesztést teljesítenek a részvényjegyzők. 2. az „*egyéni rendszerű*“ pénztárak, amelyeknél bármikor lehet jegyezni *egyenlő* részletekkel törlesztendő üzletrészt (Angliában is ez a rendszer a legelterjedtebb) és a 3. az u. n. „*Dayton-rendszer*“, amelynél a tag *bármikor* tetszés szerint növelheti és veheti fel betétjét. A régi, felhagyó építőtakarékok elég súlyos büntetésekkel, kártérítésekkel igyekeztek biztosítani tagjaik kényszerszertakarékosságát, sőt *kötelezték őket kölcsön felvételére* is. Ujabban teljesen kettévált az intézetek betéti és hitelüzlet ága, legtöbb intézetnél eltűnt a takarékosági kényszer, sőt az adósok tagsági kötelezettsége is. Egyrészt tiszta takarékpénztár, másrészt modern jelzáloghitelintézet lett az amerikai építőtakarékokból, a kölcsönösségre és takarékosági kényszerre alapított régi forma helyett. Legnagyobb problémájuk, amit a régi pénztárak nem ismertek, hogy a hosszulejáratu törlesztéses kölcsönüzletet a betevők érdekeivel, a likvidálással összeegyeztessék. Betevőiknek magasabb kamatot és „teljes biztonságot“ ígérnek a bankok alacsonyabb kamatával szemben. Természetesen igen erős a versengés a többi betétgyűjtő pénzintézetek, valamint a jelzálogüzletben a biztosítók és az építőtakarékok között, bár ez utóbbiak különleges rendeltetését, a törlesztéses jelzálogkölcsön-üzletet, a bankok nem üzemeltetik. A kiadott kölcsönök *törlesztésének* módja régebben a jegyzett részvények „*érése*“ útján történt, ma a törlesztéses kölcsönök szokásos módján. A hitelért ma már prémiumot sem kell fizetni, az igénylés *sorrendjében* minden megbízható kérést teljesítenek, miközben inkább az adós jellembeli megbízhatóságát vizsgálják. Második helyre csak kivételesen folyósítanak kölcsönöket. Az amerikai építőtakarékok a törvényes szabályozás tekintetében is sokkal változatosabb képet mutatnak, mint az angliaiak. A szakértő állami felügyelet szükségességét mindenki elismeri s azt az intézetek maguk is igyekeznek minél hatályosabbá tenni.

A *német építőtakarékok* az 1923–24. évi deflációs idők nagy tőkeinségének, hitel- és lakáshiányának köszönhetik keletkezésüket. Egy *Kropp György* nevű droguista és író alapította 1924 elején Württemberg egy kis városában, Wüstenrothban, az első építőtakarékot, a „*Gemeinschaft der Freunde*“ elnevezésűt. A merész kezdeményezés meglepő sikerrel járt s a társaság 1929-ben már több mint 45 millió márka építési kölcsönt folyósított tagjainak. Pár év múlva sorra alakultak Németország egész területén az építőtakarékok, amelyeknek itt csak *egyféle* tagjai vannak: akik betevők és hiteligénylők *egy személyben*, mint a legrégibb angol példánál. A tagok *szerződésileg* kötelezik magukat egy minimális összeg rendszeres havi befizetésére s ennek ellenében *kölcsönigényjogosultakká* válnak. De a tag sohasem tudhatja, hogy *mikor* kaphat kölcsönt, ami a legnagyobb mértékben észszerőtlenül *gazdaságellenes*. A leghosszabb várakozási idő gyakran a 20 éven is fölüli van, de megtörténik, hogy már félévi befizetés után is építési hitelhez jut *szerencsés esetben* a tag. Minthogy ezek a pénztárak tagjaik betéteikért vagy semmi, vagy csak igen alacsony kamatot írnak jóvá, a kölcsönöket is igen alacsony kamatra tudják adni. Az így adható „*olcsó*“ kölcsön ígéretével csábítják, kényszerítik aztán betétfizetésre azokat, akik inkább *kapni* szeretnének pénzt, mint *adni*, az olcsó kölcsönért és a szerencsés esélyért azonban mindenre képesek, még saját betétjeik kamatozásáról is lemondani. (Egy 8%-os záloglevélbefektetéssel

szemben 16 év alatt például 5026 pengő kamatveszteség egy kamatmentes építőtakaréknál a 10.000 pengős kölcsön ára.) Amerikában és Angliában teljesen eltűnőben van ez a betétgyűjtési kényszer, csak az takarékoskodik ott, akinek van félretenni való pénze. Természetes, hogy az „olcsó“ kölcsönöket valakinek meg kell fizetni s ezek azok, akik *később* kerülnek sorra a kiutalásban. Ez a kiutalás vagy *sorshuzás* vagy különféle *kulcsszámok* alapján történik. Az a *lehetőség*, hogy egyesek hamarabb juthatnak az „olcsó“ kölcsönhöz, az egész rendszernek *sorsjátékjellegét* ad és a szerencsejáték-szenvedélyt ébreszti fel az emberekben. A kiterjedt *ügynökrendszer* is igen hátrányos a német építőtakarékoknál, mert ezek sokszor erőn felüli kötelezettségekre veszik rá az embereket a magas jutalékért.

A könyv írása idején terjesztették a német parlament elé az építőtakarékokról szóló javaslatot. Block behatóan bírálja az azóta már érvénybe is lépett törvényt, amely *megkövesíti* az u. n. „kollektív“ takarékoszágra épített intézeteket, amely rendszert Block a legprimitívebb, legegavultabb hitelszervezeti formának minősít és sürgeti ennek „kapitalisztikus“ irányúvá való átalakulását. *Mig várni kell* a reménybeli kölcsönre, mindig lesznek nyerők és vesztek az „olcsó“ kölcsönöknél s ezt az erkölcstelen szenvedélyt nem lehet az állami ellenőrzéssel kiirtani. A jövő fejlődés útját Block úgy látja, hogy vagy teljesen átalakulnak a német építőtakarékok is az angol mintára, ahol kétféle üzletfél van: a betevő és az adós és olcsó kölcsönök helyett reális és szolid hitelt ígérnek vagy teljesen el fognak tűnni. Mint elsőhelyi jelzáloghitelintézetek a családi házáépítés finanszírozása terén a jövőben is lesz létjogosultságuk, sőt a betéti üzletágban is hivatottak a részletre megszerezhető családi ház vonzó erejével új betétgyűjtőket teremteni. A német építőtakarékok egy része már 1930-ban rá is tért az átalakulásnak erre az útjára. Alexander Block könyvének függelékében igen sok angol, amerikai és német intézet üzlettervét, nyomtatványait és mérlegét ismerteti s ezzel még hasznosabbá teszi értékes munkáját.

Áfra Nagy János.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue d'Économie Politique.

No. 4. Juillet— aout. 1932.

Pirou Gaetan: Une théorie positive du salaire. Simiand rendszerét, a „monétarisme social“-t ismerteti, amely azonban nem ment bizonyos egyoldalúságoktól. Így pl. alig hihető, hogy Transvaal befedezése és az ott levő nagy aranykészletek lettek volna okai a munkásosztály jólétének. Mindenesetre értékes adatokat gyűjtött össze. S. a pénz társadalmi fogalommeghatározására, s a kvantitási elmélet alapjaitól eltérő magyarázatára. — *Robert Wolff: Réflexions sur les crises.* A válság okait egy atomisztikusan lekicsinyített gazdaságban mérlegeli és először is a mezőgazdasági helyzetet veszi vizsgálat alá. A mezőgazdaság válsága áttérjed az iparra, amely nem tudja cikkei eladni. Következmény, hogy a nagyipar beruházásai szünetelnek, leépítések következnek be, mert a beruházások és befektetett tőkék nem kamatoznak többé. Az állami beavatkozás a maga kontingenseivel és védővámjaival a válságot még jobban elmélyíti. — *Bompère François: L'Économie mathématique d'après l'oeuvre comparée de ses représentants les plus typiques: A. A. Cournot, L. Walras, W. Pareto.* Elsőbben Cournot-val, ezzel a különös matematikai zsenivel foglalkozik, akiről elmondja, hogy bár egyike volt a francia, sőt az egész gazdasági-matematikai iskola megalapítóinak, mégis, bármily korszakalkotót is alkotott, nem mentes bizonyos alapvető tévedésektől. Helyesen belátta, hogy a „gazdasági egyensúly“ fenntartása egyik legfontosabb kellék a gazdasági élet rendes ütemű menetében s az elsők között volt, akik a piaci áralakulást matematikai uton magyarázták. Walras elmélete szintén a „gazdasági egyensúlyhelyzet meghatározásán alapul. Csakhogy ő a legkisebb áldozat által elért hasznosságot veszi még tüzetesebb vizsgálat alá és különválasztja a föld hozamát a többi termelési tényezőétől. Walras és Pareto egymást nagyban kiegészítik, s az utóbbi az előbbi formuláit is használja fel. — *Lassere Georges: Essai d'une classification économique des entreprises.* — *Hérisson Charles: Le machinisme et l'agriculture française.* A mezőgazdaság mechanizálása és motorizálása súlyos népesség-, vám- és árpolitikai kérdésekre tereli reá a figyelmet. Amerikában a mezőgazdasági üzem gépesítése következtében hárommillió ember hagyta ott a farmokat, akik addig, amíg az iparnak is jól ment, felszívódtak, azonban most ez a tömeg nem tudva elhelyeződni, mint szociális robbanóanyag, igen veszedelmes lehet. A francia viszonyokat illetőleg azt javasolja, hogy legjobb lenne a vámhatárok lebontásával olcsóbbá tenni a mezőgazdasági gépek behozatalát, amely eszközzel olcsóbb lenne a termelés, de a nép főtápláléka is, a kenyér. A mezőgazdaság villamosítása szintén jelentékeny eredményekre vezetett Franciaországban. Ez maga alkalmas lehet a termelés olcsóbbá tételére és arra, hogy megszüntesse a diszparitást a francia és a külföldi gabonaárak között. — *Lauffenburger Henry: La vie économique en Allemagne.* — *Notes et Memoranda: Nécrologie: Arthur Fontaine, Albert Thomas, William Oualid. Chronique législative. Articles bibliographiques.*

No. 5. Septembre—Octobre.

Divisia François: Économie et Statistique. A statisztikai módszereknek célja, hogy a közgazdasági jelenségek mennyiségi vonatkozásait jelenítsék meg. Ujabban ezen vonatkozások művelésére egy külön társaság, az u. n. „*Econometric Society*” alakult, amelyet szerző mint a matematikai közgazdaságtan művelésére alakult társaságot tekint. Képletekben ismerteti ezután azokat az eredményeket, amelyeket ez a társaság a jövedelemeloszlás analizise terén felmutat. Megállapításait így végzi: „csak akkor tudunk egy gazdasági jelenséget igazán megismerni, ha nemcsak mechanizmusát, hanem statisztikai képét is magunk előtt megjelenítve látjuk”. — *James Emil: l'État au secours des entreprises défailtantes.* Azoknak a kapitalizmus utáni formáknak az ismertetésével foglalkozik, amelyek a kapitalista rendszert a jövőben helyettesíteni fogják. Az államnak a magángazdaságba való beavatkozása mind kiáltóbbá és gyakoribbá válik. Az állam ott lép közbe, ahol a segítségreszoruló magángazdaság ezt leginkább megkívánja. Ennek a segítségülhívásnak mindig a rossz üzemi vezetés az oka. Három csoportba foglalva ismerteti ezt a felsőbb vezetést és a külfölddel foglalkozva, szól a Kreditanstalt összeomlásáról és szanálásáról, majd a DANAT bankokról, végül Franciaországra térve, ismerteti a Transat, a Banque Nationale de Crédit és az Aéro-postale szanálásának történetét. Azt következteti, hogy a mai etatista gazdaságban máris megvalósult a „vesztések szocializálása”, miáltal a „secteur socialiste” bevonult a társadalmi gazdaságba. — *Hoffherr René: l'Afrique, champs d'expérimentation des formules d'économie mixte.* Afrika egyik kísérleti állomása azon gazdasági utópiáknak, amelyeket a gazdaságtörténetből már jól ismerünk. Az irányított gazdaság rendjének bevezetése a félig állami, félig magánvállalati formák létesítése itt könnyű szerrel megtörténhetik. A beavatkozásnak első állomásaként említi a közlekedésügynek engedményes társaságok által való kisajátítását. Az állam eme „coparticipation”-ja rendkívül súlyos áldozatokat jelent, ami azonban nem egészen vesz kárba, mert a három marokkói vasuttsársaság folyton emelkedő rentabilitásáról számol be. A másik kötött gazdasági forma a salétrombányák állami kiaknázása, a harmadikat pedig az állami bank szervezetében (Banque d'État du Maroc) pillantja meg. — *Gauzel Georges: Recherches sur la distribution des denrées d'épicerie par le commerce privé et par les coopératives.* — *Borgatta Gino: La vie économique en Italie.* Olaszország másfélmilliárdos deficitje dacára, legkevésbé érzi az európai válságot. A mezőgazdaság termelési átlaga 1932-ben $15\frac{1}{3}$ mázsás rekordot ért el a szemtermelés terén és a mezőgazdasági kivitel csak lényegtelenül csökkent. Legsúlyosabban van érintve az ipar, ahol egyes iparágakban nagy visszaesés mutatkozik, míg viszont az idegenforgalom szaldója nyereséggel zárul. Dicséret illeti a Banca d'Italiát a követett deflációs politikáért, amely a lira nemzetközi viszonylatban való javulásához vezetett. — *Saint Germès Jean: Chronique législative.* — *Revue des livres.* — *Revue des périodiques.*

N. 6. Novembre—Décembre.

Franciaországban majdnem minden nagyobb gazdasági folyóirat külön Gide-számot adott ki, abból az alkalomból, hogy a tudományos világot a nemzetgazdák *doyen*-jének elhunytával oly nagy veszteség érte. — *Bancel Daudé: L'homme, sa vie, sa personnalité.* Gide személyiségét és tudományos hajlamait ismerteti, leírja, hogy mennyi fogékonyságot tanusított már fiatalok óta az exakt tudományok, valamint a történelem iránt. Rendkívüli képzelőtehetsége, valamint irányának nagy gazdasága nem annyira a kaedrán, mint inkább a szövetkezeti szöszéken jutottak kimagasló szerephez. — *Dolléans Édouard: L'écrivain, l'orateur.* Gide zárkózott modora még legközelebbi környezetének sem engedett betekintést jellemébe. Elsősorban mora-

lista volt és azután közgazda, s előbb mint egy új evangéliom hirdetőjét kellene jellemezni. Innen származik rajongása Fourier-ért és mindazokért a morálfilozófusokért, akiket az emberiség boldogulásáért való szeretet izzó tüze jellemez és hevít. Gyűlölte a békeszerződések által teremtetett helyzetet és Versailles, valamint Trianon ellen is nyilatkozott. — *Rist Charles: L'économiste*. A gazdaságelméletben oly problémák kötik le, amelyeknek morális vonatkozásaival jobban szeret foglalkozni, mint a közgazdaságiakkal. Az ár, a határhaszon, a jövedelemeloszlás, a tőke keletkezéséről vallott felfogása esik ebbe a kategóriába. — *Bouglé Gaston: L'historien des doctrines*. Mint a gazdasági irányító eszmék fejlődésének tanulmányozóját természetes, hogy először a történelem köti le. Azonban az ideák fejlődése, az eszmetörténet érdekli. Kedvenc autorai a szocialisták előfutárai, akiket asszocialistáknak nevez el. Tőle származik a különbségtétel *économie politique* és *économie sociale* között, azonban ő az utóbbira fekteti a súlyt. — *Landry Adolphe: Le moraliste*. Iskolája, az *École de Nîmes* a kölcsönösségen alapuló társulásból fejlesztette ki a szolidarizmust, s ezzel közeli rokonságba került a tengerentúli puritánokkal. A szolidarizmus tanának kidolgozása, s ennek a „szociális gazdaságtan” alapjává tétele tisztán és elsősorban G. nevéhez fűződik. A szociális igazság és szociális haszon tudományában, mint ahogy ő a közgazdaságtant nevezi, a szolidarizmusnak döntő szerep jut. Ennek a betöltésére elsősorban a fogyasztók megszervezésével jut el, akiket szövetkezetekbe tömörít. Abban a pillanatban, amidőn a termelő fogyasztóvá, a hitelező is adóssá, a munkás munkaadóvá lesz, a szövetkezetek által a gazdasági élet legnagyobb antagonizmusa szűnik meg. — *Lavergne Bernard: Le théoricien de la coopération*. A szolidarizmus eszméje szerint egészen új alapot adott a premarxista alapokból kiinduló szövetkezeti eszmének, amelynek előfutárai az 1848 előtti francia szocialisták voltak. A szövetkezeti eszme azonban a liberalizmusnak is rengeteget köszönhet, mert a szabadforgalom, a szabadkereskedelem, a vámhatárok ledöntése, a tőkék nemzetközi elosztódásának programja az ő programja is. — *Poisson Ernest: Le militant coopérateur*. Az *Alliance Coopérative Internationale* létrejöttét ismereti, s itt bizonyítja be azt, hogy a szövetkezeti mozgalom célja sem nem a nemzetközi szabadverseny, sem pedig a nemzetközi elzárkózás, amelyek háborúra vezetnének, hanem éppen az *Alliance* a kölcsönös megértést szolgálja a népek között, s a béke olajágát hozza a gazdasági érdekek küzdelmébe. — *Puech Jules L.: Le pacifiste*. Ellenezte a háborút és ő volt az, aki a Németországgal való gazdasági együttműködés mellett legelőször tört pácát. Meggyőződése volt, hogy a gazdasági fejlődés feszült hangulatának nem levezetői a háborus kisülések. A háborút mint gyarmati megszállást tartja csupán megengedhetőnek akkor és ott, ahol a gyarmatosító népben elég érettség van az emberi kultúra áldásainak közlésére. — *Bourgon (Georges Gaussel) Georges: Contribution à la bibliographie des oeuvres de Ch. Gide*.

47. Année Janvier—Février. No. 1. 1933.

Leener Georges: L'économie libérale et l'économie dirigée. A mai iránygazdasági jelszavak csak szerves folytatása annak az eszmearamlatnak, amely a colbertizmusban és a merkantilizmusban találta meg a múltban a maga elődjét, ellenlábasa pedig a manchesteri iskola volt. Az állami gazdasági beavatkozásnak nem híve, mert itt minden felelősség, tehát a veszteség is, az államé lenne; végül ez a rezsim megölné minden kezdeményezést is. Említi a Valois- és Mathon-féle intervenciók irányzatokat, valamint az amsterdami kongresszus idevágó határozatait. — *Aucuy Marc: L'homme et la machine*. Az amszterdami üzemszervezési kongresszusnak, amely az újabb racionalizálási problémákkal foglalkozott, csak annyi értelme volt,

mint a megelőző bázelinek. Itt elismerték a racionalizálás csődjét, felidézve azt a tényt, hogy a hollandok a Zuyder-See lecsapolásával mily károkat szenvedtek, mert tönkrement a heringhalászat. A kapitalizmus válsága szerző szerint maga alá temeti a tulbeszervezett nagyipart, fayollizmusával, fordizmusával, trösztjeivel egyetemben, ha a nagy fogyasztó tömegek nem szervezkednek. — *Pirou Gaetan: Léon Duguit et l'économie politique.* A szolidaritás tanát fejlesztette tovább D., amennyiben azt a szociabilitással helyettesítette. Inkább gazdaságjogász volt és a pozitív jog tételes felfogásával szemben az objektív jog fogalommeghatározásához hajlik. — *Dauriac Fernande: Le travail des femmes en France devant les statistiques.* A nők helyzetére nézve azért nehéz statisztikát adni, mert a legutolsó francia népszámlálás nem azzal a módszerrel dolgozott, mint a mostani, az 1932-iki. — *Amphoux Marcel: Le Maroc et la crise économique.* Marokkó nagy államadósságát, a földművelés belterjesítését, a műtrágyagyártás monopóliumát tárgyalja és bírálja a francia gyarmatpolitikát. — *Bourton Henri: La crise économique en Amérique du Sud.* — *Notes et Memoranda. Nécrologie: Émile Dugarçon.* — *Louftfalla Georges: Compte-rendu de la deuxième réunion européenne de l'Économetric Society.* — *Saint Germès: Chronique législative, Compte rendu critique.* Cs. P.

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.

68. kötet, 6. füzet. 1933 március.

Lewalter, Ernst: Zur Systematik der Marxschen Staats- und Gesellschaftslehre. Marxnak Hegel felett gyakorolt kritikája elsősorban azt a feloldhatatlan antinomiát jelenti, mely szerint az állam egyrészt külső szükségszerűsége a polgári társadalomnak, másrészt immanens célja. Marxot idea és empiria ezen antinomiája nem elégitette ki, mert az igazi államban a kettőt szerinte ki kell békíteni. A mai államban állam és társadalom harchan állnak egymással, az igazi államban ennek meg kell változnia. Marx szerint Hegel elmélete helytálló, de csak a mai s nem az igazi államot festi vele. Hegel így a történelemben lett államról beszél, Marx pedig arról az államról, mely lesz a forradalom által. Marx államelmélete primár, megelőzi osztályelméletét. Ebbe kapcsolódik bele az átmenetnek kérdése, mely a mai és az igazi államot köti majd össze s elsősorban a proletárdiktatura problémája. Nagy vita volt afelett, hogy e fogalom komolyan veendő-e? Az orosz teoretikusok (Lenin, Bucharin, Trotskij) szerint a proletárdiktatura Marxnak centrális problémája volt, az osztrákok (Carl Schmitt, M. Adler, Kelsen) szerint el kell tekinteni e fogalomtól, mert ellentétes Marx egyéb tanaival. Leszögezhetjük, hogy a szociáldemokrácia kontinualisnak képzel el a két államforma közti átmenetet, a radikálisok diszkontinualisnak s a proletárdiktaturát ezen ugrás formájának képzelik. Hogy utóbbi a helyes magyarázat, az abból tűnik ki, hogy Marx elítéli Hegelt, ki „láthatatlan átmenetet” képzel a mai és a leendő államforma közt. — *Makower, H.: Warenlagerpolitik und rationalisiertes Angebot.* Mik a kínálat racionális ellenőrzésének szabályai a szabad verseny elvei szerint? Racionális ellenőrzés az organizációnak technikája: a nemzeti jövedelmet rendszer által kell fokozni, akkor kell szállítani, mikor az árura szükség van. Fontos azonkívül a hitelciklus megrövidítése. — *Bartsch, Ferdinand: Das Völkerbundsekretariat.* — *Menzel, Adolf: P. J. Proudhon in neuer Beleuchtung.* — *Literatur.* K. V.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Bd. 137. Heft 4. — 1932 Oktober.

Lütge, Friedrich: Der Begriff Sozialpolitik. Ein neuer Versuch. Az eddigi megoldási kísérletek ismertetése után a következő definíciót

adja: a szociálpolitika azoknak a rendszabályoknak az összessége, melyeknek értelme és feladata, egy egységes szociális alapgondolat rendszeres szemmeltartása mellett, a társadalmi csoportoknak egymáshoz és a közösséghez, valamint a közösségnek a társadalmi csoportokhoz való szociális viszonyát szabályozni. — *Riedenauer, C.: Die Fortbildung der wirtschaftlichen Genusslehre.* Az élvezetek gazdasági elméletének a fejlődését vázolja Gossen óta (Jevons, Menger, Walras, Auspiz és Lieben, Wieser, Schumpeter, Spann, Cassel, Liefmann és főleg Launhardt állásfoglalását). — *Baasch, Ernst: Der Verkehr mit Kriegsmaterialien aus und nach den Hansestädten vom Ende des 16. bis Mitte des 17. Jahrhunderts.* — *Krebs, Willy: Das Genossenschaftswesen im Jahre 1931.* — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des ersten Halbjahres 1932.* — *Fehlinger, H.: Ein erstes Gesetz über Arbeitslosenunterstützung in den Vereinigten Staaten von Amerika.* Wisconsin államnak egy a munkanélkülieket segélyező pénztár felállítását elhatározó, 1932-ben életbelépett törvényét ismerteti.

Bd. 137. Heft 5. — 1932 November.

Freudenberg, Karl: Beiträge zur Lehre von den statistischen Gewichten. I. Einleitung. II. Gewichte bei der Berechnung von statistischen Mittelwerten. III. Gewichte bei der Berechnung von Streuungen. IV., Gewichte bei der Berechnung von Korrelationen. V. Gewichte bei der Berechnung der Sterbewahrscheinlichkeit nach Böckh. VI. Gewichte bei der Ausgleichung von Sterbetafeln. — *Vöchting, Friedrich: Die Wanderbauern der römischen Campagna.* A vándorlások okai, formái és céljai; a vándorló parasztok gazdasági, szociális és kulturális helyzete; kormánytörekvések e helyzet javítására. — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des ersten Halbjahres 1932. (Fortsetzung und Schluss.)* — *Hennig, Richard: Die deutschen Verkehrsbetriebe im Wettbewerb miteinander.*

D. Á.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Tanácskozmány a „Munkaszerzés és pénzérték“ kérdéseiről.

Társaságunk igazgatóválasztmánya már régóta foglalkozott az-
zal a tervvel, hogy egyes kényesebb természetű aktuális közgazda-
sági problémákat nem előadó ülésen, avagy pedig nyilvános tanács-
kozmányon tárgyal, hanem zártkörű értekezlet keretében vitat meg.
E terv megvalósításának első kísérleteként *Éber Antal* elnöklete mel-
lett március 13., 16., 20. és 21-én mintegy ötven meghívott résztvevő-
vel tanácskozmányt tartottunk a „Munkaszerzés és pénzérték“ prob-
lémájáról, vagyis arról a kérdésről, lehet-e monetáris eszközökkel
a munkanélküliség leküzdésére hatékony intézkedéseket tenni anél-
kül, hogy ezáltal a pénztérték állandóságát veszélyeztetnők? A meg-
beszélés módszereként a külföldi, különösen az amerikai szenátusi
vizsgálóbizottságok, az angol Royal Commission-ok szokásos eljá-
rását követtük. A kérdést *Varga István*, a Magyar Gazdaságkutató
Intézet igazgatója fejtette ki, akinek javaslata alapján az ankét a té-
mát három részletben tárgyalta: *a)* a pengő értékének bármilyen ok
által, vagy eszközök segítségével előidézett csökkenése élenkitené-e
a gazdasági tevékenységet? *b)* A transzfer- és kliringgazdálkodás
által kiváltott állandó deflációs tendencia ellensúlyozására minő in-
tézkedések tehetők? *c)* Egy tényleges hitelvolumen kiterjesztésének
mik volnának a következményei?

A kérdésekhez hosszabban hozzászóltak: *Csizik Béla*, *Éber An-
tal*, *Eckhardt Tibor*, *Fellner Vilmos*, *Gyömrei Sándor*, *György Ernő*,
Harrer Ferenc, *Havas Jenő*, *Judik József*, *Kállay Tibor*, *Kemény
György*, *Konkoly Thege Gyula*, *Koós Mihály*, *Kovrig Béla*, *Lakatos
Gyula*, báró *Madarassy Beck Gyula*, *Magyar Pál*, *Neubauer Gyula*,
Posch Gyula, *Schiffer Miksa*, *Székács Antal*, *Székely Arthur*, *Zelo-
vich László*. Az említetteken kívül az üléseken résztvettek: *Andreich
Jenő*, *Balla Szigfrid*, *Bari Ágoston*, *Beck Lajos*, *Becsey Antal*, *Ber-
talan István*, *Fuchs Bertalan*, *Gál Benő*, *Gomperz Ervin*, *Gyulay Ti-
bor*, *Hámos Róbert*, *Hantos Elemér*, *Kelemen Móric*, *Lengyel Géza*,
Micsah Andor, *Mónus Illés*, *Rassay Gyula*, *Sipos Sándor*, *Surányi-
Unger Tivadar*, *Szádeczky-Kardoss Tibor*, *Szigeti Gyula*, *Vágó Jó-
zsef*, *Volzer Károly*, *K. Nagy Dénes* főtitkár.

A felszólalásokat gyorsíró jegyezte s az egész ankét a Köz-
gazdasági Könyvtár 14-ik köteteként nyomtatásban legközelebb meg-
fog jelenni.

Felolvasó ülések.

Április hó 6-án *Éber Antal* elnöklete alatt *Ledermann László*
genfi egyetemi magántanár tartott előadást „*A világgazdasági kon-
ferencia jelentősége és programja*“ címmel. A konferencia össze-
hívása előzményeinek ismertetése után kiemelte annak jelentőségét.
hogyan a konferencián hetven állam kiküldöttei vesznek részt és utalt

arra az általános érdeklődésre, amely a konferencia iránt nemcsak a szakkörök és a szakirodalom, hanem a nemzetközi gazdasági élet részéről is megnyilvánul. Ezután a világ gazdasági konferencia elé kerülő problémákat négy főcsoportba osztva ismertette, és pedig: valuta-, pénz- és hitelpolitikai, nemzetközi kereskedelem politikai, árpolitikai, végül terméspolitikai kérdések szempontjából. Hangoztatta, mennyire fontos e problémák rendezése az adós agrárállamok és így Magyarország számára is, mert az agrárrolló tágulása és a mezőgazdasági termékek aránytalan áresése miatt a hitelkérdések végleges rendezése csak ezeknek figyelembevételével oldható meg. A passzív fizetési mérlegű adósállamoktól a hitelezők nem várhatnak többet, mint adósságuknak termékekben való törlesztését a jelenlegi csökkent árnívó figyelembevételével, megfelelő kamatleszállítással és a függőkölcsönöknek rövidlejáratu, a rövidlejáratuaknak pedig hosszulejáratuakká való konverziója mellett. Ezután behatóan foglalkozott a nemzetközi kereskedelem- és valutapolitikai helyzettel és befejezésül méltatta a nemzetközi kereskedelmi kamara és a kamara magyar csoportjának munkásságát. Az érdekes előadásért *Eber Antal* fejezte ki a Társaság köszönetét.

Vita a gazdaságtörténet módszeréről.

Előző számunkban már megemlítettük azt a f. é. február 9-i ülésünkön lefolyt vitát, amely *Gyömrei Sándornak* 1932 január havában a „Magyar gazdaságtörténetírás új utjai” címen tartott előadásához fűződött. Alábbiakban adjuk *ifj. Iványi-Gründwald Béla*, valamint *Frey András* felszólalásait és *Gyömrei Sándor* válaszát:

Ifj. Iványi-Gründwald Béla: A Magyar Közgazdasági Társaság múlt évi januári ülésén *Gyömrei Sándor* a magyar gazdaságtörténetírás új útjaival foglalkozott. A magyar historiografia fejlődésének vázolója és a szellemtörténeti iskola egy-két kimagasló tagjának cikkei alapján arra a megállapításra jutott, hogy pár részlet tanulmánytól eltekintve, a múltban nem volt, a jelenben nincs, — sőt egyes aggasztónak feltűnő programkitűzések miatt — a jövőben sem várható a magyar gazdaságtörténeti irodalom létrejötte. *Gyömrei* azonban nemcsak a szűkebb értelemben vett gazdaságtörténet diszciplinájának a sorsát félti, hanem az egész újabb magyar történetírásban aggasztó jelenségeket vél felfedezni. Előadása tulajdonképpen támadás volt a liberáliszmust megtagadó, az empiria és indukció ösvényeiről letérő s helyette kizárólag az intuición göröngyös útjaira tévedő, a német idealizmusnak hódoló iránynak, mely tetejében mintha a fajelmélet alapjain állana. Azt lehetne *Gyömrei* előadásából következtetni, hogy a magyar történetírás letért az eleven élet útjáról, fellegekben jár, szellemtörténet ez s nem anyagi reális történet, nem gazdaságtörténet.

A tartalmilag oly sokrétegű előadás felveti az újabb törekvésekkel szemben a szellem és anyag filozófiai okság viszonyát és megtámadja azt a történeti felfogást, mely múlt korok világát, csupán azok saját értékrendszerében, saját ideáljaiban, saját összefüggésében akarja megvizsgálni, nem pedig a jelen fogalmai alapján.

Az ő tudománytörténeti vázolásához kell először is hozzászólnunk. *Gyömrei* szerint a magyar gazdaságtörténetírás tragikus helyzetben van: a régi történetírásból a politikai érdeklődés, a háboru utániból pedig a szellemtörténet szorította ki a gazdaságtörténetet. Ugy gondoljuk, hogy ebben az ábrázolásban hangsúlyozni kellett

velna, hogy a háboru előtti történetírói nemzedék tulajdonképpen már megalapozta az analitikus magyar gazdaságtörténeti kutatást. A háboru előtti historikusokra ép az a jellemző, hogy az organikus történet szemlélet rovására, a politikai és világnézeti szempontok háttérbe szorításával, főleg forráskutató és forráskiadó munkát végeztek, másrészt szinte kizárólag a történeti segédtudományokat művelték. A politikai történetírás (Pauler, Károlyi Árpád, Marczali és Angyal Dávid értékes munkásságától eltekintve) alig talált művelőkre. Ebben az apolitikus légkörben indul meg a magyar gazdaságtörténeti kutatás. 1894-ben megindul a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. A háboru előtti generáció jelesebb idősebb és érdemesebb fiatalabb tagjai megindítják a nyugati színvonalon álló, bár analitikus, de a legtöbb esetben egy későbbi szintézis követelményeivel is számoló magyar gazdaságtörténeti irodalmat. Az előadó ur által is megnevezett Tagányin, Domanovszkyn, Eckhartont és Kováts Ferencen (hozzátehetjük: Takáts Sándoron) kívül a szellemtörténeti irány reprezentánsaiként megemlített Szeffü Gyula és Hóman Bálint háboru előtti történeti munkásságának javarésze is egyes korszakok gazdasági és társadalmi életét rekonstruálja.

Ha a háboru utáni fejlődést tovább nyomon követjük, elsősorban arról a szintézis utáni vágyról kell beszámolnunk, mely az analitikus munkát egyre jobban és jobban a szintézis szempontjainak alá akarja rendelni. Ez a szintétikus törekvés nem jelenti az analitikus munkásság lebecsülését. Így nem jelenti a gazdaságtörténeti kutatás elhanyagolását sem, hanem annak rendszerezését, az értékesíthető részletmunka preferálását, a rendszeres gazdaságtörténeti kutatás megszervezését. Ez a szempont érvényesül a háboru előtt a gazdaságtörténet területén már tevékeny s most vezető pozícióba került nemzedék egyetemi nevelő, szervező munkájában és végül saját történetírói szintézisében.

A háboru után egyre több kiváló doktori értekezés veszi tárgyát a gazdaságtörténetből. (Lederer, Pleidell, Fekete Nagy.) Ujabban kiváló szintétikus gazdaságtörténeti munkaszervezet alakult ki a Domanovszky-növendékek munkásságában, kik az ujkori magyar agrártörténet problémáit tisztázzák.

Az egyetemen kívüli szervezett történeti munka a Magyar Történettudomány Kézikönyvében és a Klebelsberg-féle Fontes kiadványok keretében jut kifejezésre. Előbbiben befejezéshez közeledik Domanovszky Sándor magyar gazdaságtörténete. Utóbbiban a XVIII. századi jobbágyviszonyok forrásanyaga és történeti bevezetése van megjelenőben. Már megjelent e vállalatban József nádor iratainak egy része, mely a XIX. század eleji gazdaságtörténet becses forrása, s a folytatása a magyar infláció- és a pénzügyek rendezésének története szempontjából nyilván igen értékes lesz.

Ami a szintétikus munkát illeti, ismeretes, hogy a Hóman—Szeffü-féle Magyar Történet hatalmas kötetei az analitikus kutatás, így a gazdaságtörténeti kutatás eredményeinek tökéletes figyelembevételével készültek s a szerzők minden eddigi magyar szintézisnél bővebben foglalkoznak a korok gazdasági helyzetével.

Ilyen körülmények között Gyömrei aggodalmait nem osztjuk. A magyar történetírás fejlődése olyan irányu, hogy a jelentől nem kell féltetni annak a gazdaságtörténetnek fejlődését, melyet ép a jelen vezető történészei műveltek. Természetesen a szintétikus irány a gazdaságtörténetnél nem áll meg, abban résztudományt lát s eredményeit az egészhez viszonyítja. Ám ép ezért a gazdasági jelenségek feltárását talán még fontosabbnak tartja, mint a régebbi irány.

Ennyit a magyar gazdaságtörténet és a történettudomány fejlődésének kérdéséről. Ám Gyömrei nemcsak a historiografia fejlődésére alapítja diagnózisát, hanem a szellemtörténeti irány képviselőinek

egyes dokumentumaira is hivatkozik. Mielőtt kifogásainak részletes tárgyalására rátérnénk, nézzük elvi álláspontját.

Gyömrei fejtegetéseiben az élet és fogalom tragikus kettőssége kísért. Azt kívánja, hogy a történetírás a mai élettel szoros kapcsolatban álljon, attól vegye szempontjait, azt szolgálja. Ám hirtelen éles támadásba megy a történetírás ama iránya ellen, amely az életnek azt az attitűdjét képviseli, amely nem azonos az ő fogalmi világával. Elfelelti, hogy vagy jogosultaknak ismerjük el mindazokat a különböző törekvéseket, melyeket az élet, a mai élet produkál, vagy sem. Első esetben igazolt az az új romantika is, mely ábrázolása szerint a magyar történetírás új útjaira jellemző s nem lehet azt elvetni, hisz az élet termelte ki. A másik esetben már megvan a jogunk ahhoz, hogy tiszta igazolt fogalmak alapján vitába szálljunk egyes tendenciákkal, de akkor az élet és történelem kapcsolatát nem lehet Nietzsche-i reminiscenciák alapján meghatározni . . . Ugy vesszük észre, hogy Gyömrei a közgazdaság tudományának művelőitől várja ennek az ellentétnek áthidalását, az élet és történelem viszonyának fogalmilag is tökéletes megoldását. Amint mondotta: „ . . . Százszázalékosan áll Nietzsche szava a közgazdásznak a történettel szemben elfoglalt álláspontjára: Nur soweit die Historie dem Leben dient, wollen wir ihr dienen. Talán az ifjú közgazdász-generáció utat vág mégis az ismeretlen gazdasági múlt felé. Ez az út azonban csak akkor vezethet célhoz, ha a pozitív tények és a tisztult közgazdasági fogalom köveiből lesz kirakva.“ Ám a történész minden tiszteletével a közgazdasági tudomány iránt fel kell vetnünk azt a kérdést: vajon a közgazdaság tudománya az ő fogalmait olyan egyöntetűséggel állapítja-e meg, mely kizárja a multa vonatkozóan azokat a hibaforrásokat, melyek a történésznél — Gyömrei szerint — felmerülhetnek, ha az a multa a múlt saját eszméi és ideáljai s nem a jelen közgazdasági fogalmait át akarja szemlélni? Azt hisszük, hogy sem az ifjabb, sem az idősebb közgazdász-nemzedéknél nem létezik a kiindulásul alkalmas fogalmak ilyen egyöntetűsége. Hisz ha így lenne, akkor a közgazdaságtan — nem lévén benne differenciáltság, mozgás — már maga is holt tudomány volna. A történet pedig egy holt tudományon keresztül nem szolgálhatná az élő életet.

Mindez azonban már átvezet Gyömrei ellenvetéseinek részleteire. Ő a Magyar Történetírás Új Utjai c. kolligátumból főleg *Hóman* és *Szekfü* cikkei alapján foglalkozik a szellemtörténettel. Alig érinti pl. *Dékány* ugyanezen kötetben megjelent: Gazdaság- és társadalomtörténet c. cikkét. Ezt csak azért említjük meg, mert — előadásához igazodva — így nem érinthetünk a közgazdaságtan és gazdaságtörténet viszonyáról pár olyan problémát, amellyel különben szívesen foglalkoztunk volna.

Gyömrei ellenvetései a következők:

1. A szellemtörténet elveti a XIX. század liberális-pozitivistá haladás-eszméjét, így nem alkalmas a gazdasági múlt megragadására;
2. a szellemtörténet módszere az intuición oly formája, mely lehetetlenné teszi a gazdaságtörténeti analízist;
3. nem ért egyet Gyömrei a szellem irányító erejéről vallott szellemtörténeti felfogással;
4. fő kifogása, hogy a szellemtörténet minden kort annak saját ideáljai alapján akar megérteni.

A szellemtörténet módszeréről mondottakkal gyorsan végezhetünk. Teljesen egyetértünk Gyömrei állításával, mely szerint a történész munkájában nem szabad hiányoznia az elsősleges analitikus és empirikus indukciónak. Ám a szellemtörténész sem munkássá-

gában, sem programjában nem hanyagolja ezt el s nem mondja, hogy az intuición előzne meg minden más, értelmi munkásságot.*

Attérve a többi kifogásra, azt kell megállapítanunk, hogy mindaz, amit Gyömrei a szellemtörténészekkel szemben a szellemi élet irányító erejéről mond, annyira polemikusan fogalmi természetű, hogy részben önmagában hordja dialektikai cáfolatát. Szeméreveti a szellemtörténész — ugymond Gyömrei — a pozitív liberális történet-felfogás híveinek, hogy mellőzik a szellemi élet irányító erejének hangsúlyozását. Azt bizonyítja Gyömrei, hogy ez a vád igazságtalan, mert a liberális történet szintén látott szellemi tényezőket. Ám ha e vádat, mint olyant, igazságtalannak véli, akkor végül is maga Gyömrei ad igazat a szellemtörténésznek, ki a gazdasági élet jelenségei mellett szellemi tényezőket lát. Nagyon messze vezetne viszont, ha a korszellemnek s egyéb képzetek felvételének indoklásáról szólnánk. Azt hisszük, hogy egyes korok stilusegységének hangsúlyozása, racionalista, felvilágosodott és például romantikus korszellem felvétele elvben nem vethető el. Természetesen a részleteket nyomozó gazdaságtörténésznek óvakodnia kell össze nem függő kauzalitások erőszakos keresésétől, ami époly nagy hiba volna, mint viszont meg nem látni korok szellemi strukturájának egyes gazdasági rendszerekkel való összefüggését. De semmi esetre sem jelenti a szellemtörténeti irány, „... a történeti élet materiális jelenségeinek, a gazdasági, társadalmi, politikai jelenségeknek és folyamatoknak, vagy azok bizonyos kategóriáinak figyelmen kívül hagyását és a történeti ismeret alapjául szolgáló forrásadatok negligálását”. (Hóman id. m. 42. l.)

A szellemtörténész hangsúlyozza tehát, hogy analitikus eredmények figyelembevételével jut el a szellemtörténeti szintézishez, mely az egyes történeti jelenségeket a kor nagy tendenciáitól nem elszakítva, hanem azokkal organikus egységben szemléli. A történetírás új útjának jellemzője, ha szabad ily dogmatikus fogalmakkal élni, bizonyos organikus látásmód, mikor is korok szintetikus ábrázolásában rendszerező elv a kor szellemi strukturája. E szintetikus-organikus ábrázolás s szemlélet szükségképp együtt jár azzal a Gyömrei től több ízben támadott elvvel, hogy elmúlt korok jelenségei felé azok saját fogalmi rendszere, ideáljai, értékrendszere alapján közeledik a történetíró s nem a jelen fogalmain keresztül. Ez ellen szóló két érve tulajdonképpen összefügg: a múltat nem saját értékrendszerén át kell nézni, hanem (s ez érvelésének pozitív oldala) a jelen liberális haladáseszméjén át, tehát egy mai életből vett kategóriával. Ezzel visszatértünk az előadásunk elején mondottakra, mikor hangsúlyoztuk, hogy nem lehet a múltat bármely jelen diszciplína, pl. a közgazdaságtudomány fogalmi világán át nézni, mert ennek a tudománynak sincsen egységes érték- s fogalmi világa. Nagyon jól tudjuk, hogy előadó ur azt felelheti, hogy ő csak a gazdasági fejlődésre, a gazdasági multa véli a közgazdaságtan haladáseszméjét alkalmazni, mi ennek a közgazdasági fogalomnak céltermészetéből folyik. Ebben a korlátozott esetben természetesen nem áll teljes mértékben mindaz, amit előbb az egész történeti múlt közgazdasági fogalmakkal való szemlélhetőségéről mondottunk. Ám ha ez a helyzet, akkor viszont nem kifogásolható a gazdaságtörténet sorsát illetőleg a szellemtörténésznek az a kritikája, melyet ő az egész történeti folyamattal szemben felállított liberális-pozitívista-utilitárisztikus haladáseszmével kapcsolatban nyilvánított. Mert ha a gazdasági történés fejlődését közgazdasági fogalommal mérnénk is, ez akkor sem jelentené, hogy a törté-

* *Hóman* cikke több helyen: 23., 44. l., v. ö. kifakadásai a dilettáns vendégtörténészek ellen, kik „... elhanyagolják, sőt teljesen mellőzik az analízist, félredobják az empirikus indukció eszközeit”. 42. l. Ennek elsősleges voltáról szemben az intuiciónal: 26—27. l.

nelmi haladásban hiszünk-e, vagy sem. Gyömrei ezt a disztinkciót nem veszi tekintetbe. „Természetes, — ugymond — hogy a gazdaságtörténész a multat a fokozódó jólét haladáseszméjének szemszögébe helyezi. De tehet-e másként? Hiszen a közgazdász csupa célfogalommal dolgozik, termelés, tőke, hozadék stb. Mi lesz a gazdaságtörténetből, ha félve a szellemhistorikus lekicsinylő ítéletétől, visszariad a mult jelenségeinek abból a szempontból való vizsgálatától, melyet a gazdasági haladás, a növekvő jólét eszméi jelentenek. Az ujkor gazdaságtörténete egy emelkedő trendvonalban írható le . . . Ha ezze: a trendvonallal nem párhuzamosan haladó . . . görbékét látunk . . . akkor itt hanyatlást kell látni. A közgazdász, akinek szeme a gazdasági élet hullámvonalában a fellendülés, a hochkonjunktura, a stagnálás és válság fázisaira van beállítva, nem teheti magáévá a szellemtörténeti felfogást, hogy a fejlődésnek nincsenek mélypontjai . . .” Am a szellemtörténész nem vonja kétségbe egy közgazdasági tényezőkből szőtt folyamat (pl. konjunktura) fejlődési képességét, csak azt tagadja, hogy a történész, midőn haladásról beszél, akkor egy légüres térben képzelt gazdasági jelenségre (pl. konjunktura) gondolhat. A történész a történeti folyamat s nem egy (pl. gazdasági) folyamat haladását vonja kétségbe. A Gyömrei által gazdaságtörténetnek vallott történeti szegmentum ép azzal vallja be az egyetemes történettől való korlátozottságát, hogy pusztán közgazdasági fogalmakkal konstituálhatónak vallja magát. Mi azonban nem hiszünk ebben a korlátozott gazdaságtörténetben; mi történetben hiszünk s mikor gazdaságtörténetről beszélünk, ez csak anyagunk ideiglenes és körülményekhez alkalmazott korlátozása. A történet jelenségeit nem lehet s nem is szabad más jelenségektől elvonatkoztatva szemlélni. Már pedig egy bizonyos gazdasági konjunkturát övező egyéb jelenségek igen-igen távol lehetnek olyanoktól, melyeket trendvonalban tudunk ábrázolni. A történész organikus nézőpontjából feltétlenül ez a felfogás a helyes. Ha ezzel szemben előadó ur a gazdaságtörténet valami speciális szempontjait vetné fel, úgy feleletünk csak az lehet, hogy bármily fokig ismerjük is el a gazdaságtörténetnek, mint részletdiszciplinának jogosultságát, egyáltalában nem ismerhetjük el annak lehetőségét, hogy a gazdálkodó alanyokat (kik az intézményeket alkotják) ki lehetne szakítani a maguk történeti organizmusaiából. Le lehet ezeket praktikus szempontból külön írni, s akkor a leírason belül lehet szólni emelkedésről és hanyatlásról, de ez független a történeti folyamat haladásától és fejlődésétől. Már pedig, ismétljük, a történész nem egy gazdasági folyamat, hanem a történeti folyamat haladását vonja kétségbe. Hozzátehetjük azonban (visszatérve Gyömrei idézett soraira), hogy amit Gyömrei ott fejlődésnek nevez (tehát mély és magas pontok váltakozását), ennek létét a történetben sem lehet kétségbevonni, csupán azt, hogy ezen mély és magas pontok eredője pluszt, megállapítható növekedést jelent az előző stádiummal szemben. Ez a jelenség ugyanis már nem fejlődés lenne (amit a történész nem von kétségbe az egész történeti folyamatnál), hanem haladás, melynek létezését az egész történeti folyamatnál kétségbevonja, de elismeri az egyes részfolyamatokban; a gazdaságtörténet ujkori területén, ha úgy tetszik, a közgazdaságtan célfogalmaiból kiindulva.

Az értékvonatkoztatás kérdésében Gyömrei ellenvetése a következő: „Saját mértékével és ideáljaival mérni minden kort? Igen, de melyekkel? Hány ellentétes ideológia, eszme és értékegység küzd egymással ugyanazon koron belül!” Legyen szabad az értékvonatkoztatás kérdésében előadó ur szellemi arzenáljából vett fegyverekkel, szorosan ragaszkodva Gyömrei érveléséhez, harcolni. Előadó ur a történész eljárásával szemben a jelen szempontjainak termékeny haladásáról szól s azt óhajtja, hogy a multat a jelen szempontjai szerint vizsgáljuk. Akkor a történész felveti a kérdést: vajjon a jelen korban szintén hány ellentétes ideológia, eszme és mértékegység küzd egymással, vajjon

sikerülhet-e a történésznek egy minden önkénnytől mentes zsinórmértéket találni a mult intézményeinek megértésére, ha a jelenből választja ki mértékegységét? Természetesen ez az ellenmondás nem tűnik fel annak, ki — mint Gyömrei — megvan győződve saját értékeszméje abszolút helyességéről. Gyömrei a liberális-pozitívizmus haladáseszméjében véli ezt az abszolút helyes értékeszmét felfedezni. Előadásában ennek az elvnek alapján megtámadja *Szekfü Gyulának* a magyar kapitalizmus koráról alkotott történeti képét. Rövid analízis megmutatja e konkrét esetben a modern életből vett értékeszme multa való alkalmazhatóságának határait. Gyömrei azt kérdi, hogyan lehetséges a kiegyezés utáni korszak „lejtős” síkjára felrajzolni a magyar hitelügy, ipar és kereskedelem fejlődésének felfelé irányuló vonalát. Azt hisszük, igaza lehetne Gyömreinek, ha Szekfü a „Három nemzedék”-ben a kor gazdaságtörténetét, helyesebben a magyar kapitalizmus korának ipar- és kereskedelem-történetét írta volna meg. Ám ő erről a korszakról, mint történeti egésről szolt s feltétlenül találhatott olyan tényezőket, melyek az ipar és kereskedelem trendvonalával nem hozhatók párhuzamba. Már pedig mi biztosítja azt, hogy ezzel a korról szemben (sőt akár a magyar kapitalizmus *gazdaságtörténetében* is) mindenkinek az ipar és kereskedelem szempontjait kell érvényesítenie? A jelenből vett értékeszmék a történeti látásmódot hihetetlenül eldifferenciálják s végül osztály-szemléletre vezetnek, amit a történész el akar kerülni. Hisz ha elismerem azt a jogot, hogy valaki az ipar és kereskedelem szempontjából vizsgálja e kort, akkor meg kell engednem, hogy más valaki a magyar parasztság szempontjából, vagy a földbirtokos nézőpontjából mondjon ítéletet, állapítson meg haladást vagy hanyatlást bizonyos történeti korokkal kapcsolatban. Elismerem, hogy az utilitárizmus filozófiája igen tiszteletreméltó polgári álláspont, ám ha ez azért, mert a jelenből van meritve s megfelel egy tiszteletreméltó réteg álláspontjának, helyes, akkor viszont helyes minden más réteg álláspontja is s honnét tudjuk megállapítani, hogy e különböző mai aktuális rétegszemléletek közül melyik az igazolt? Természetesen át lehetne a kérdést hidalni a szigorúan dialektikus szemléleti móddal, mely úgy véli, hogy valamely dialektice feltörőnek, értékesnek megállapított osztály álláspontja a helyes. Kérdés azonban, nem helyesebb-e, ha a végtelen differenciálódás helyett inkább valami abszolútat keresünk? Ezt véljük feltalálni abban az eljárásban, mely a multat nem aktuális szempontok szerint nézi, hanem annak saját értékeszméi alapján vizsgálja.

A történetírás új utjaira az jellemző, hogy modern történészeink a leghatározottabban állást foglalnak minden differenciált szemlélettel szemben.

Gyömrei elvi ellenvetéseire vonatkozó válaszunk tehát a következőkben foglalható össze: A módszer kérdésében a szellem-történész nem cseréli fel az analízis és intuición sorrendjét. A szellem és az anyagi jelenségek kapcsolatára rátérve, megállapítható, hogy bármi legyen is a szellem-történész álláspontja a szellemi hatások és a koroknak sajátos színezetet megadó korszellem kérdésében: ez nem jár együtt sem a korokat a maguk egészében szemlélő szintézissel a gazdasági tényezők elhanyagolásával, sem az analitikus, tiszta leíró gazdaságtörténeti részletmunka jogosultságának elvetésével. Ebben az utóbbi esetben, korok gazdasági életének feltárásában a hanyatlás és emelkedés szempontjait is lehet akár közgazdasági célfogalmak szerint is érvényesíteni; míg viszont maga az egész történeti mult nem vizsgálható valamely, a jelenben aktuális értékeszmén át, hanem csak a kor saját ideáljain és eszméin keresztül, már csak jelen differenciálódások elkerülése miatt is.

Ismételjük, hogy a történetírás új utjain járóknál tudatos az a törekvés, hogy függetlenítsék magukat minden differenciálódástól, minden osztály- és réteg-nézőponttól. Valamely magasabb kollektívi-

tás szempontjaihoz igazodnak a történészek. Szekfü Gyula például „A Magyar Történetírás Új Utjai”-ban megjelent dolgozatában hangsúlyozza, hogy a történész a tiszta humanummal megférő s minden partikularizmustól ment Széchenyi-féle nacionalizmus elvi tisztaságában a differenciálódás veszélyét a lehetőség szerint elkerüli s az egész nemzetre vetheti tekintetét. Ha azonban Gyömreinek példákkal alátámasztott további fejtegetéseire figyelemmel vagyunk, azt kellene következtetnünk, hogy gyakorlat és program között ingadozás van. Két tételben konkretizálhatók Gyömrei eddig még nem ismertetett ellenvetései. Elsősorban azt a kérdést veti fel, miért nincs figyelemmel a modern magyar történetírás a rendi Magyarországon kívül álló rétegekre, miért hiányzik a polgárság története, miért nem olvashatjuk sehol, hogyan élt s gazdálkodott a régi magyar kereskedő, hogyan működtek a régi kereskedelmi házak stb.? Erre feleletünk csak az lehet, hogy Gyömrei elvi kiindulópontját helyesnek ismerjük el. A modern magyar történetírásnak, mindentől eltekintve, már tisztán történeti szempontok miatt is foglalkoznia kell a történelmi Magyarországon kívüli rétegekkel. Hisz minél inkább közeledünk korunkhoz, annál nagyobb erőt képviselnek e rétegek a fejlődésben. Nem értünk egyet előadó urral, mikor egy igen kvalitásos magyar történésznek a polgárságról szóló rövidebb dolgozatát megtámadta, de egyetértünk azzal, hogy e réteg történetének feltárása szükséges. Ám itt meg kell jegyeznünk, hogy a magyar történésznek — eltérően a külfölditől — alig áll módjában, hogy a kereskedelmi házak, polgári családok, újabb gazdasági szervezetek életét, illetve forrásanyagát megismerje, használhassa. Csupán azt említem meg, hogy míg közgyűjteményeinkben, így a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályában, százával állanak nemesi családok letétjei a tudományos kutatás rendelkezésére, addig a céhlevelek csoportjától eltekintve, más összefüggő gazdasági anyag alig van, polgári családok, kereskedőfamíliák letétjei pedig legnagyobb ritkaság számba mennek. Legyen szabad a közgazdaság és a történetírás iránt érdeklődők e mai találkozásán felvetnem a kérdést: nem lehetne-e a Magyar Közgazdasági Társaság segítségével akciót indítani abban az irányban, hogy ezek a becses dokumentumok rendszeres gyűjtés eredményeként nagy közgyűjteményünkbe, a Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályába vándoroljanak? Míg ez a forrásanyag nem lesz közgyűjteményeinkben hozzáférhető: a történésznek alig áll módjában, hogy végrehajtsa azokat a kutatásokat, melyeket az előadó ur joggal sürget.

Gyömrei másik ellenvetése a szellemtörténet és élet kapcsolatára vonatkozik, most már nem mint történeti szempontokat termelő területet nézve az életet, hanem mint szociális térreumot. Ugy tűnik fel fejtegetéseiből és példáiból, mintha a szellemtörténet túl mozdulatlan, minden dinamikus óhaj nélküli szemlélet, élet- és történelem viszonyának gyanusan konzervatív kapcsolata lenne. Mintha az új történet-szemlélet gondolkozási technikája a mozdulatlanságot dicsérné s lemondana arról, hogy a történetírás és élet között valami szociális relációt teremtsen. Mi ezeket következtettük azokból a lapokból, melyekben előadó ur *Szekfü Gyulának* két cikkét elemezte, mint a szellemtörténeti irány jellemző dokumentumait. E cikkek közül az egyik a magyar nagybirtok történeti szerepéről, a másik a magyar börtörmelő lelki alkatáról szól. E fejtegetésekből az derül ki, hogy Gyömrei inkább racionalista fogalmi, mintsem történeti kategóriákban gondolkodik, azt hisszük, ezért nem mutat e konkrét esetben megértést a szellemtörténettel szemben. Szekfü történeti (s nem közgazdasági) cikket írt, amelyben azt vizsgálta, milyen funkciót töltött be a fejlődés során a magyar világi nagybirtok. Ezt a tevékenységet, hiven az új irány organikus fellegéséhez, az egészre viszonyítja. A köz, a nemzet szempontjából nézi s tárgyalás közben nem ragadja ki organikus kötöttségéből. Hármass szerepet játszik a fejlődés folvamán a világi

nagybirtok. Szerintünk Gyömrei a fejlődés harmadik fázisának Szekfütől eredő megállapításait félreértette. De az első két funkcióval kapcsolatban tett megállapításai is élénken ábrázolják a történész és a nem történész gondolkozási technikájának különbségét. Szekfü szerint a török hódoltság alatt a magyar világi nagybirtok volt a honvédelem gerince. Nem tudom, Gyömrei ennek a funkciónak történeti valóságát akarja-e kétségbevonni, mikor pár esetben (éppen Szekfü más művei alapján) e katonai rendszer fogyatekosságait megállapítja s Bocskay példájára, meg a svájci polgárság honvédelmére célozva, azt mondja, hogy „nincs kellőképpen bebizonyítva, hogy más földbirtokmegosztás mellett az ország védelme nem lehetett volna biztosítható . . .” Azonban a történész, mikor valamely rendszert, mint a múltban létezőt bemutat, sohasem mondja, hogy az hibátlan volt, vagy hogy más körülmények között más, esetleg jobb rendszer elképzelhetetlen volna. A történet annak tudománya, ami létezett s nem annak, ami ideális szempontból, vagy eltérő körülmények között elképzelhető. A katonai funkció tehát megvolt, ha alá is írjuk, hogy a nálunk nem létező polgárság jobb rendszert is tudott volna produkálni. A második funkció a telepítés volt a törökök kiűzése után. Gyömrei ellenvetéseivel szűkreszabott helyünkön nem tudunk bőven foglalkozni. Azt azonban megjegyezhetjük, hogy a tanult idézett Schwartnernek nincs forrásértéke e kérdésben s ez az 1809-ben megjelent munka is elismeri a nagybirtok telepítőtevékenységét a telepítés történeti idején, csak a statisztikus korában, a XVIII. század végén és a XIX. század elején tagadja azt. Aminthogy Szekfü sem tulajdonít ebben a korban a nagybirtoknak már ilyen nemzeti munkát. Sőt. A telepítés utáni korban, Széchenyi korszakában s azt követően Szekfü gondolatmenete egyáltalában nem az, mit Gyömrei összefoglal e mondatban: „Széchenyi korszaka óta pedig az ország agrártermésében való vezetés, a több, jobb és mintaszerűbb termelés a nagybirtok programpontja.” Ha Szekfü cikkét valaki elolvassa, látja, hogy nem a többtermelésben van a hangsúly s egyáltalában nincs ilyen idealizált kép rajzolva a Széchenyi utáni kor nagybirtokáról. Sőt. Éles választvonal van a Széchenyi-féle program és annak megvalósítása — Széchenyi ideális követelményei, egyéni aldozatkészsége és kortársainak s az őt követő nagybirtokos generációnak tényleges nemzeti szolgálata között. Hangsúlyozza Szekfü, hogy a nagybirtoknak még e mérsékelt, a Széchenyi-féle eszménytől már eltávolodott formájában is fontos feladata kellene legyen, hogy a rajta lakó lakosságnak jobb, megnyugtatóbb életfeltételeket nyújtson, mint a kis- és középbirtokon lehetséges lenne. Ebből — ezt már mi fűzzük hozzá — logikusan az következik, hogy a nagybirtok létalapja igen meggyöngül, ha ezt a funkciót nem képes betölteni. Ismétlem, Szekfü cikke, ha figyelmesen elolvassuk, azt tanúsítja, hogy a történész, mikor egy bizonyos gazdasági formát egy egész nemzet szempontjaihoz viszonyított funkciójában vizsgál, mikor a legmagasabb Széchenyi-féle követelményeket állította fel, azokhoz az eszményekhez ragaszkodott, melyekről előzőleg szoltunk. Az a tény pedig, hogy szerző aldozatkészséget s egyéb lelki tényezőket hangsúlyozott, szimbolikus a szellemtörténet és élet kapcsolatára: a szellemtörténész annak a történeti igazságnak felderítésével, melyet a nemzet egyetemes szempontjai szerint állapít meg: a belátásra, a lélekre, a nevelésre akarván hatni, a nemzet rétegeken felüli érdekeire üdvös eredményt vár.

Hasonló Szekfü másik, Gyömrei által támadott tanulmánya, a magyar bortermelő lelki alkata. Az 1922-ben megjelent cikk nem osztja a kortársak nagyrészenek illúzióját abban a kérdésben, lehet-e máról holnapra gazdálkodásra, kereskedelemre átalakítani a nemzet nagyrésztét. Szekfü szerint ez csak lassu nevelőmunkával lehetséges, a szellemet, a gondolkozást kell megváltoztatni. Mert a magyarságnál hiányoznak oly lelki tulajdonságok, melyek fejlettebb kapitalista gon-

dolgozásu népeknél megvannak. Ilyen a termelés reformkészsége, a pontosság, az áru állandó javítása, főleg a piac szempontjainak tisztelete. A hortermelő lelki alkata Szekfü fogalmazásában nem annyira faji képlet, mint Gyömrei gondolja. Ep azért nevelhető s megváltoztatható kitartó lassu munkával (nem annyira intézményekkel, mint neveléssel) ez az alkat, mert spirituális, lelki.

E példákon keresztül talán sikerült halványan érzékeltetni, hogyan látjuk mi pár jeles historikusuknál a szellemtörténetet és élet kapcsolatát. Itt már többet nem időzhetünk s már csak megállapításaink összefoglalása van hátra:

A szellemtörténet nem hanyagolja el a gazdasági mult jelenégeit. A gazdasági folyamatot azonban az egészbe helyezi s nem szakítja el az intézményeket és gazdasági jelenségeket az emberektől, kikre koruk szelleme hat. A szellemtörténész s általában minden modern történész a kort annak saját eszméin át méri és vizsgálja. Habár a gazdasági jelenségekben lát is fejlődést, sőt haladást, de nem erre alapítja az egész történeti korszak emelkedéséről vagy hanyatlásáról alkotott véleményét, hisz midőn szintetikus képet rajzol, sok olyan más jelenséget lát, mely nem hozható trendvonalba a gazdasági jelenségekkel. Már pedig a modern történész minél többet akar látni az egészből. Ez az egészre irányuló organikus felfogás határozza meg kapcsolatát az étellel. Hisz abban a történész, hogy ha hittel hirdeti azt a történeti igazságot, amit a részeken felülállva nyert, akkor képvisel bizonyos fokú szociális dinamikát. Természetesen azt is jól tudja a történész, hogy jószándéku csoportok és rétegek az egészre figyelőt gyakran vádolják azzal, hogy más csoportok érdekeit szolgálja, vagy az értékeknek csak bizonyos csoportját tiszteli. E vád egyszer egyik, máskor másik oldalról hallatszik. Lehet, hogy ilyen körülmények között az új történeti irány esetleg egyedül marad. Am ez nem jelenti azt, hogy a történész kiszakította volna magát a maga részéről a nemzet organikus egészéből. Ez ilyenkor csupán az ibseni egyedüllét nemes formája, az az egyedüllét, mikor az illetőnek igaza van a tisztult nacionalizmus és az azzal nagyon is megférő humanum nemes szellemértékeinek szolgálatában.

Frey András: A Gyömrei és Iványi-Grünwald Béla közt lefolyt eszmecsere mögött nem csupán kutatói és módszertani szakkérdéseket látunk, hanem két világnézet szembekerülését is. Gyömrei a liberális világnézetet képviselte, szemben a szellemtörténet organikus világnézetével s ezzel e társaság elé idézte azt a küzdelmet, amely ma az egész világon folyik a liberális és organikus világnézetek között s amelyet annál nagyobb figyelemmel kísér a gazdasági élet, minthogy egyik vagy másik világnézetnek előnyomulása kétségkívül az egész gazdasági élet fejlődését is befolyásolja.

A háboru előtt a magyar történetírók és közgazdászok közti viszony teljesen zavartalan volt. Az akkori történetírók alapfelfogása, hogy a társadalom az egyének atomjaiból áll, hogy fejlődését a liberáliszmus biztosítja legjobban, ez a társadalmi darvinizmus, a könyörtelen küzdelem a létért, amely szerint a hatalomra jutó egyszersmind a különb is — természetesen nem állt ellentétben az uralkodó gazdasági rendszerrel s így valóban érthető, hogy a háboruelőtti liberális történetírás és a közgazdaság erkölcsi szövetségben, mintegy szimbiózisban élt egymás mellett. A háboru után ez a viszony megváltozott. A szellemtörténészek fiatalabb nemzedéke már szembekerült a háboru előtti liberális történetírással s így a gazdasági életben otthonos liberális világnézettel is, ami arra indította a gazdasági közvéleményt, hogy ez új szellemtörténeti iránnyal szemben a háboruelőtti történetírásnak álljon pártjára, még pedig azzal a megokolással, hogy a közgazdaságnak a liberális történetírás mellett a helye, minthogy a libe-

rális történetirók mind az egy-igaz materialista módszerrel dolgoznak. Mindenesetre érdekes és jellemző a magyar közgondolkodás kialakulatlanságára, hogy ugyanakkor viszont a közvélemény jobboldali része azt hiszi, hogy az ugynevezett jobboldali történetirók mélységesen megvetik a materialista módszereket. Holott mind ennek ugyszólván az ellenkezője igaz, mert éppen a liberális történetirók vizsgálják szinte kizárólag közjogi szempontból és a gazdasági fejlődés elhanyagolásával a történelmet s viszont éppen a nem-liberális történeti iskolák voltak azok, amelyek a magyar történetírásban érvényesítették a gazdasági szempontokat.

De szembenáll a magyar gazdasági közvélemény a szellemtörténeti iránnyal azért is, mert attól tart, hogy a szellemtörténeti iskola olyan irányba tereli a közgondolkodást, amely káros a demokráciára és káros a magyar közgazdaság fejlődésére. Ha ez igaz volna, megérthetnők a gazdasági közvélemény távolmaradását a szellemtörténeti iránytól s érthető volna az az idegenkedés, amellyel Gyömrei erről az irányról beszélt. Nekem azonban meggyőződésem, a gazdasági közvéleménynek föl kellene ismernie, először, hogy a szellemtörténet világnézete nem antidemokratikus, másodszor, hogy ez az irány mutat rá a gazdasági továbbfejlődés egyedül termékenynek ígérkező útjára és harmadszor, hogy a közgazdaság ma két ugyanolyan áramlat ellen harcol, mint amelyekkel a szellemtörténet is szemben áll. Ez a két áramlat pedig az etatizmusra és az autarkióra való törekvés.

Az első kérdés mindenesetre az, hogy egyáltalán mi jellemzi a szellemtörténeti irányt? Hogy válaszolhassunk rá, azt hiszem, olyan formában kellene összehasonlitanunk a szellemtörténetet a többi világnézettel, hogy szakítunk a jobboldali, baloldali, konzervatív és radikális jelzőknek ma már teljesen összekuszált fogalmaival s helyettük két szempont szerint ítéljük meg a különféle világnézeteket: ugymint az etika és a módszer nézőpontjáról.

Az etika szempontjából vannak reakciós világnézetek, amelyek nem az egész társadalomnak, hanem csupán egy-egy osztálynak érdekét képviselik s vannak a-szociális világnézetek, amelyek a tömegeket kiszolgáltatják az erők szabad játékának. Ennek a szociálérkölcsi nihilizmusnak reakciós példája az Oroszországban, valamint a Japánban uralkodó politikai rendszer, az a-szociális példát pedig mindazok a liberális kormányzatok mutatják, amelyek közömbösen tűrték saját népük tömeges kivándorlását. E rendszerekkel szemben erkölcsi alapon állnak mindazok a világnézetek — és ezek közé tartozik a szellemtörténeté is —, amelyek nem egyes osztályok, hanem az egész társadalom javára törekednek és amelyek minden egyes embernek elismerik a jogát bizonyos szellemi és anyagi jólétre.

Az erkölcs mellett a másik szempont a módszer, amelyet az egyes politikai rendszerek egyfelől a maguk elméletének kiépítésében, másfelől pedig gyakorlati politikájukban alkalmaznak. A liberáliszmus elméleti módszere pozitivistá, mert csupán az anyagnak és logikának kiismeréséből akarja megszerkeszteni a szociális fizika törvényeit. Ezzel szemben a szellemtörténet módszere azért idealista, mert az anyag és ész mellé hozzáveszi a misztikus erőket is, az egyéni és tömeglélektanának ösztönös, érzelmi, természeti adottságait. Ami pedig a gyakorlati módszert illeti, itt az a kérdés, hogy a társadalmi reformküzdelmeket hogyan akarja megvívni? Ha az osztályharcot megengedi, mint a liberáliszmus, vagy ha osztályharcot hirdet, mint a marxizmus, akkor ez a politika atomisztikus, mert a társadalmat olyan mozaikként kezeli, amely az egyéneknek és osztályoknak külön érdekeiből és öncélú munkájából tevődik össze. Ez az a liberális és marxista politika, amely szerint az egyének és osztályok viszonyát egyszerűen a köztük lévő nyers erőviszony szabja meg és amely az erősebb győzelmét mindig legitimálja. Ezzel szemben organikus az a módszer, amely az osztályharc nélkül akarja együttműködésre bírni az egyéneket és osztályokat.

Teszi pedig ezt annak a meggyőződésnek alapján, hogy amint az egyén maximális gazdasági jóléte a munkamegosztáson és árucserén, tehát az egyénnek a társadalomba való beilleszkedésén keresztül érhető el, ugyanugy az embernek kulturális jóléte is a szociális erkölcs, a társadalomban való feloldódás révén közelíthető meg legjobban. Itt megint a liberális világnézet ad példát az osztályharcos, atomisztikus, individualista módszerre, amivel szemben a keresztényszociális, továbbá a fasiszta és a szellemtörténeti felfogás alkalmazza az organikus módszert.

Ha azonban a legtanulságosabb szempontból hasonlítjuk össze a különféle politikai rendszereket, akkor a milió-kérdésre bukkanunk, a világnézeteknek e leghatásosabb választóvizére. A liberáliszmus a Taine-féle milió-elmélet alapján az intézmények megváltoztatásától reméli az ember lelkiségének fejlődését; ezen alapul a liberáliszmus forradalom-elve és ezen a réven lehet a kommunizmust is, ezt a nem-liberális rendszert a liberáliszmus édes gyermekének tartani, minthogy a kommunizmus egyenesen tőle vette át forradalmi módszerét. Láthatjuk ezt a következő gondolatmenetből:

A polgári társadalom azért ragaszkodik a magánkapitalizmushoz, mert úgy látja, hogy a mai embernek legfőbb mozgatója az önzés és azért utasítja el a tervgazdálkodást és etatizmust, mert az ember nem áll a közért való önfeláldozásnak és felelősségérzésnek azon a fokán, amelyen az államkapitalizmus, akár mint elmélet is, elképzelhető. A kommunisták válasza erre az, hogy ha a tömegeket felszabadítjuk az osztálynyomás alól és máról holnapra való átalakítással új intézményeket teremtünk számukra, akkor a hirtelen felszabadított milióhoz a tömegek lelke is hozzá fog nemesedni.

Hogy ez a liberális forradalmi elv mennyire csődöt mondott éppen Oroszországban, azt eléggé bizonyítja az a tény, hogy ott minden intézmény megváltozott, csak éppen a tömegek lelkisége; lustasága, felelőtlensége és önzése változatlanul a régi, még pedig nem csupán a parasztnál, hanem az uralkodó hivatalnokoknál is. Vagy hogy közelebbi példát említsünk arra, hogy a tömegek lelkisége mennyire nem tud lépést tartani az intézmények tulgyors változásával, gondoljunk a német köztársaságra, amely átmenet nélkül adott teljes önkormányzatot a német tömegeknek. Már pedig hogy e tömegek hogyan tudtak gazdálkodni az ölükbe hullott autonómiával és szabadsággal, a német események elég tanulságosan mutatják.

Amíg tehát a liberáliszmus szerint az ember környezete a döntő és maga az ember annak csupán függvénye, a társadalom haladása tehát úgy érhető el, hogy az intézmények reformálásával irányítjuk az ember fejlődését, addig a liberáliszmussal szembenálló szellemtörténet tapasztalat alapján állítja ugyyszólván az ellenkező tételt, nevezetesen, hogy az emberiség fejlődésében egyedül az ember lelkisége, a szellem az, ami halad, a társadalom fejlődését tehát nem úgy mozdítjuk elő, hogy a logika számtana szerint kiépítjük az elgondolhatóan legtökéletesebb intézményeket, hanem ellenkezőleg, magát az emberi szellemet kell fejleszteni, hogy azután lépésről-lépésre haladjanak együtt az intézmények a korszellemmel.

Egyébként ez a milió-elmélet — amely a környezetnek nevelőhatását sem becsüli le — magyarázza meg egyszersmind, hogy a szellemtörténetből folyó elvek miért szállnak szembe az etatizmussal. Nemcsak azért, mert a termelés feladatait az államnál jobban látják el a magánosok, hanem azért is, mert a szellemtörténet szerint a fejlődés egy-egy lépésének magából a társadalomból kell kiindulnia az állam felé és nem a tulgyorsan fejlesztett intézményekből a társadalom felé. Innen van, hogy a szellemtörténetet elsősorban a társadalom érdekli és csak másodsorban az állam, innen van, hogy a szellemtörténészeknek az a Széchenyi az ideáljuk, aki a társadalom megváltoztatására törekedett, szemben azzal az újabb államférfi-típussal, akinek minden

figyelmét és minden energiáját az államélet, a parlament köti le s aki azt hiszi, ha a parlamentben egyensúly uralkodik, akkor a társadalomnak is minden problémája meg van oldva.

Ezért látja a szellemtörténet a fejlődés súlypontját a társadalom, a közszellem fejlesztésében, amelyet rendszerint nagy egyéniségek gondolata, kezdeményező ereje indít meg. Mivel pedig a szellemtörténet szemében ez a kezdeményezés, ez az akció, ez a reformálás a történelem igazi hajtóereje, megállapítható, hogy a szellemtörténet konzervatív hajlandósága a módszerében, de nem az a céljaiban. A szellemtörténetnek azt a tanítását, amely óv az intézmények elhamarkodott reformjától, természetesen olyan körök is helyeslik, amelyek távol állnak a szellemtörténet alapelveitől és akik csupán a fennálló viszonyoknak megrögzítésére törekednek. Ez azonban nem változtat a szellemtörténetnek azon a tanulságán, hogy a társadalom állandóan mozgó organizmus, amelynek fejlődését sem tulságosan hajszozni, sem lehorgonyozni nem lehet, de amit igenis elő kell mozdítani fokozatosan, erőfeszítéssel, áldozatokkal, az embereket felvilágosító küzdelemmel. Ez az állandó mozgás, fejlődés, reformálás egyébként annyira lényeges eleme a szellemtörténetnek, hogy maguk a szellemtörténészek is ebből merítik egyik létjogukat, nevezetesen abból a törvényből, hogy időnkint mindent revízió alá kell venni, minden újabb nemzedék revideálja az örökségbe kapott fogalmakat, a történelem folytonos fellebbezés, különösen Magyarországon, ahol a generációk annyi hamis illúziót és oly hamis ideálokat örökölnek egymástól.

A társadalom mozgása, rétegeinek eltolódása természetesen fölveti a demokrácia kérdését is. A köztudat szerint a liberálisizmus harcol a demokráciáért, viszont az organikus világnézetek antidemokratikusak. A kérdés nem ilyen egyszerű. Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy a demokrácia szóval ma tulajdonképpen két fogalmat fejezünk ki és hogy e kettőt minduntalan fölcseréljük. A demokrácia ugyanis jelenti egyfelől a számbeli többség uralmát — ez a politikai demokrácia. Másfelől pedig jelenti a társadalmi kapillaritást, amely egyforma tehetségű emberek számára egyforma lehetőséget biztosít — ez a társadalmi demokrácia. A liberálisizmus mind a kettőt programjába vette, a szellemtörténet csupán a társadalmi demokráciát látja megvalósíthatónak, a politikai demokráciáról pedig azt tartja, még pedig főleg tapasztalatok alapján, hogy annak arányban kell állania a tömegek szellemi nivójával — bár ugyanakkor a politikusokat a szellemtörténet szerint nem csupán műveltségük kvalifikálja a kormányzásra, hanem a politikai kérdésekben való jártasság is és az a lelki függetlenség, amely megóvhatja őket a népszerűség jármától.

Az már azután a liberálisizmus végzete, hogy miután megszülte a demokráciát, azt engedte elpusztulni azáltal, hogy a liberális állam közömbösen tűrte a politikai klikkeknek, a politizáló tőkének és a demagógiának hármasszövetségét, amely a közélet legfontosabb intézményeinek, a pártok és a sajtó meghódítására irányult.

Hogy pedig az államok mind ennek reakciójaként úgy kanyarodtak le a liberálisizmus utjáról, hogy beletévedtek ennek antitézisébe, az etatizmusba, az már nemcsak a liberálisizmusnak, hanem a mai társadalmaknak is tragédiája. Mivel pedig a liberálisizmusnak szerves reakciója és terméke a marxizmus és etatizmus, sőt talán maga a spenglerizmus is, amely minden európai szolidaritást megtagadva, a nemzetek szellemi és gazdasági autarkiaja mellett agitál, tisztán áll előttünk az a tény, hogy a liberálisizmusnak mindegyik eszméje zsákutcába jutott. A liberálisizmus a politikai és gazdasági szabadságot és demokráciát hozta, vele jelent meg a nacionalizmus is és mindez végül beletorkollott az osztályharcba, az álparlamentarizmusba, a gazdasági monopóliumokba, az imperializmusba s újabban az autarkiaiba és az etatizmusba.

A tézisek és antitézisek e tömkelegével áll most szemben a szel-

lemtörténet, kutatva a szintézis felé vezető utat. A történelem első modern nagy tézisének a középkort tekinti, az első nagy antitézisnek pedig a liberálizmust. A középkorban látja első megvalósulását a szociális eszmének, ahol a hűbériségben kölcsönös szolidaritás keresett megnyilvánulást a társadalmi hierarchia különféle fokozatain állók között és amelynek egységes keresztény világnézetében nyilatkozott meg az organikus felfogás. A középkor idejében ezzel együtt járt a zárt gazdálkodás és a rendi alkotmány s természetes, ha a később kifejlődő munkamegosztás, árucseré és a felvilágosodás szétfeszítette a középkor intézményes kereteit, a céheket és a rendeket. A szellemtörténet azonban, amikor a középkori társadalmat erkölcsileg magasabbrendűnek tartja a mainál, akkor nem ezeket az idejüket mult intézményeket akarja visszaállítani, nem a zárt gazdálkodást, a kamattilalmat és a feudalizmust, hanem csak a tömeglélek világnézeti egységét, a társadalom részeinek kölcsönös szolidaritását, az intézmények organikus beállítását. Hogy a szellemtörténet mennyire nem ért egyet a középkori intézményeknek túl sokáig történt fenntartásával, azt bizonyítják Szekfü Gyulának ilyen mondatai: az ipar és a kereskedelem virágzó ágai áldozatul estek a nemesi adómentességnek, a magyar államot erőszakkal konzerválták középkori állapotában. — hozzátevé, hogy — Magyarországot mégis csak a kiváltságos osztályok emelték fel a fejlődés következő fokára.

A szellemtörténeti irány mellett akadnak olyan mozgalmak is, amelyek a középkornak nemcsak szociáletikáját, hanem kisüzemi céheit, hierarchiáját, sőt országokint való zárt gazdálkodását is vissza akarják állítani, mint például a hitlerizmus és részben *Othmar Spann* iskolája. Maga a szellemtörténet nem tanítja mindezt, sőt ellenkezőleg, a népek együttműködésében látja a fejlődés egyik tényezőjét. A szellemtörténet általában tartózkodik attól, hogy olyan pontosan megjósolja a társadalom jövődj szervezetét, mint *Othmar Spann* hivei. A szellemtörténet a poroszos spenglerizmustól áll a legtávolabb és a keresztény-szociális eszmékhez a legközelebb. Innen meríti szociális erkölcstanának alapját, a használati jogot, amely szerint a társadalom köteles eltartani minden tagját, továbbá az organikus gondolatot és a korporációs berendezkedést, amelyet a fasizmus kezdett megvalósítani s amelynek filozófiáján *Spann*nek dolgoznak. A magyar szellemtörténetben nem találjuk nyomát annak, hogy *Spann* rendi parlamentarizmusa is átültetődött volna, csupán azt a szokráteszi tanítást látjuk érvényesülni benne, hogy ha a cipőkészítést és házépítést mindenki szakemberre bizza, miért szólhat bele a politikába és a kormányzásba mindenki, aki még az alapfogalmakkal sincs tisztában. Lényegileg ezen alapul *Spann* természetes gazdasági és politikai rendje s erre támaszkodik a korporációs parlamentnek az az alapgondolata is, hogy az embereket saját foglalkozási körükben lehet a legjobban konzultálni. Ennek a rendiségnek átmenet nélkül való bevezetését a magyar szellemtörténészek közül, azt hiszem, senki sem propagálja, bár sokan különös figyelemre méltatják, minthogy a korporációknak, e természetes foglalkozási közösségeknek autonómiájától remélhető egyfelől az emberek belenevelődése a közvetlenebb felelősségérzésbe a közélettel szemben, másfelől pedig így lehetne elérni a termelési és piaci hullámzások enyhülését, még pedig nem központosított tervgazdálkodás, hanem ép a magánkapitalizmus alapján.

E gondolataival a szellemtörténet mindenesetre nem áll egyedül. *Keynes* már határozottan a félig autonóm testületekben látja a gazdasági továbbfejlődés útját és valamiféle visszatérést javasol az önálló autonómiák középkori formái felé. *Sombart* is vet egy-egy sóvár pillantást a középkori szociálfilozófiára, *Heller Farkas* pedig egyenest ki mondja, a közgazdasági tudomány visszatért arra a kiinduló pontra, ugyanarra az erkölcsi alapra, amelyet a középkor nagy keresztény bölcselőinél találunk.

Ezekután jutunk el a fókuszához Szekfü e mondatainak: A többtermelésnél fontosabb több embernek munkát adni; el kell ismernünk embertársainknak azt a jogát is, hogy emberi módon az illető korszak emberi felfogásához hiven élhessék le életüket; ez a humanizmus és politikai formája a demokrácia, amelyet én kereszténynek szeretnék nevezni; a kereszténység a politikában nem hierarchia, amelyben egyházi személyek rendezik a világi dolgokat is, hanem méltányosság és szeretet, az emberi méltóság biztosítása. (1930/III. 57. o.)

Hogy ez a hegeli vonal sok helyütt találkozik a már inkább Nietzschehez közel álló fasizmussal, az igaz, a szellemtörténet azonban, amint a többi politikai irányzattal, úgy ezzel sem azonosítható. A szellemtörténetben nem politikai, hanem filozófiai irány nyilatkozik meg, nem program, hanem világnézet, amely a szellem útját keresi.

Éppen ezért a szellemtörténet számára nem abban összegeződik a probléma, hogy milyen intézményeket kellene rá szabni a társadalomra, hanem inkább abban, hogy hová fog fejlődni az emberi szellem? Innen van, hogy bár a szellemtörténet nem szereti a történelmi párhuzamokat, mégis azzal jellemezném a szellemtörténetből folyó legfőbb tanulságot, hogy a társadalom vezető egyéniségeinek és vezető osztályainak arra kell törekedniök, hogy elősegítsék saját népük tömegeit azon az úton, amelyet a gyermek tesz meg a maga fejlődésében. A francia pedagógusok a nevelésben három korszakról beszélnek. A je veux, tu dois és az il faut korszakáról. Az elsőben a gyermek önállótlan és felelőtlen, minden feladata abban merül ki, hogy kövesse a felnőttek parancsát. A másodikban már neki magának is tudnia kell, hogy adott helyzetben mi volna a parancs. És csak később jut el az il faut, az erkölcsi önkormányzat korszakába, amikor már nem külső parancs vezeti, hanem a maga belső erkölcsi érzése és belátása. A társadalmak is ilyen fejlődési etapokat élnek át. A bosszuálló Jehovakomplexusban kereshetjük az első korszakot, amikor csak büntetéshez fűződő parancs tudja szabályozni a társadalmat. A második korszak talán a középkor kötött rendszerében ismerhető fel, ahol még a filozófia is skolasztikus, vagyis előre lefektetett sineken mozog. Ez után következnek a harmadik korszak. A liberálizmus előharcosai azt hitték, hogy az il faut korszaka már elérkezett és abban a hiszemben szálltak szembe minden kerettel, hierarchiával, vallással, hogy a társadalomnak nincs többé szüksége külső iránytűre, mert megszólal benne a belső iránytű, a szociális etika.

És ha a liberálizmus zsákutcába jutott, nem azért jutott ide, mintha ideáljai nem jelentenének haladást a gondolkodás történetében, hanem csak azért, mert még mindig mérhetetlen messzeségben vagyunk ettől a harmadik korszaktól. Sőt magának a liberálizmusnak reakciói oly hevesen jelentkeznek az etatista és autarkias mozgalmakban, hogy attól a bizonyos belső erkölcsi iránytűtől ma talán még messzebb vagyunk, mint voltunk a XVIII. században.

A harc tehát, amely minden modern embert össze kell, hogy fűzön, azért folyik, hogy minél előbb kigyomláljuk a liberális világnézet a-szociális befolyását, hogy leküzdjük a liberálizmusnak mechanikus reakcióit és hogy a tömegek nevelésével rálépjünk arra az utra, amely az új ember és egy új organikus társadalom felé vezet bennünket és amelynek sikere nem annyira attól függ, hogy hogyan fogják befejezni, mint inkább attól, hogy kik és milyen szándékkal kezdik el.

Gyömrei Sándor: Hálás köszönetet kell mondanom bírálóimnak polemikus fejtegetéseikért, amelyekkel a kérdés tisztázását elősegítették. Ha a szellemtörténet programját az ő megfogalmazásaikban, a pozitívizmus oly tiszta és oly objektív megítélésében tették volna közzé, amint azt az előbb hallottuk, talán az egész vita elkerülhető lett volna.

Iványi-Grünwald ellenvetéseire ennek sorrendjében térek ki. Az első: a történelmi *haladás* kérdése. Ennek, mint Iványi-Grünwald is meg-

állapítja, főként az egyetemes történet szempontjából van jelentősége. Itt nagyjában egyetérthetünk, mert a gazdaságtörténetre nézve nem zárja ki a gazdasági folyamat haladását. Én csak azért a következtetésért kifogásoltam ezt a szellemtörténeti álláspontot, mert *Szekfü*, a hanyatló korok fogalmának elvetője, ezt a címet adja egyik munkájának, amelyben a liberális korszakról ír: „Három nemzedék, egy hanyatló kor története”. Tehát nincs haladás, minden kor értékes, éppen csak a liberálizmus korszaka hanyatló?

A második vitás pont köztünk az *intuición módszere*. Ebben már nem érthetek vele egyet. Hómant tévesen idézte. *Hóman* szerint a szintetikus meglátás jelentőségében minden esetben megelőzi a részleteket tisztázó analizist. A primátum tehát a szintézisé. Ezt a módszert azonban veszedelmes dolog methodologiai követelménnyé tenni. A szintézis a keveseknek titka. Akinél sikerül is, annál sem nyomhatja agyon a fogalmi megismerést. Csalóka szintézisek helyett inkább töredékeket kérünk, de az igazság töredékeit.

Hogy az általánoshól a különös felé vezető út milyen súlyos tévedésekre vezethet, arra nézve legyen szabad éppen *Hóman* magyar pénztörténetére rámutatni, amely 700 oldalon keresztül tárgyalja középkori pénzü viszonyainkat, anélkül, hogy a pénzügyletekről említést tenne. Az az intuitív meglátás vezethette őt a hitelügyletek elhanyagolására, hogy a középkori ember lelkevel, az aszketizmus szellemével, a kánoni kamatszedési tilalommal a hitelügyletek valahogy nem férnek össze. Jellemző erre a beállítottságára *Hóman* pénztörténetének egyik jegyzetében tett polemikus megjegyzése, hogy a nemesek és papok nem foglalkozhattak pénzügylettel, azon egyszerű ok következtében, mert nem értettek ahhoz és a korfelfogás szerint magukra nézve lealázonak tartották e foglalkozást.

Nemrégiben jelent meg *Lederer Emmának* a magyarországi pénzügyletek történetéről írott uttörő munkája, amelyből egész más képet nyerünk a magyar gazdaságtörténet kardinális kérdéséről. Ha *Lederer* szellemtörténeti recept szerint járt volna el, akkor e témát tulajdonképpen mellőznie kellett volna, hiszen a középkori szellem felvázolásánál a hitelügyletek kikutatása csak zavaró momentum lehetne. *Lederer* azonban minden történetfilozófiai elfogultságtól menten vágott neki annak az irdatlan levéltári anyagnak, amelyben a magyar pénzgazdálkodás első hajtásainak okmányai el vannak rejtve és csodálatosan gazdag anyagot bányászott ki belőle. Kutatásainak eredménye csak megerősítheti a közgazdáknek azt a régebbi tudatát, hogy amint a kamatvételt kiátkozó kánonjog ellenére a kamatszedés a legváltozatosabb formákban történt nyugaton, úgy nálunk is teljesen hasonló volt a helyzet. (Régi és új *Satzung*.) Sőt mi több: a *Lederer* által feltárt kábitóan gazdag anyagból azt is megállapíthatjuk, hogy a magyar hitelélet kialakulásában kezdeményező szerepet vittek az egyház és a főurak.

A korai középkor Magyarországon a legtőkeerősebb az egyház volt, amely pénze számára biztos befektetést keresett és talált a birtokra adott zálogkölcsönben. Legrégibb hitelügyleti oklevelünkben a hitelező maga a pannonhalmi *apát*. Az egyház a nála letétbe helyezett, illetve misealapítványra szolgáló összegek kihelyezésénél előszeretettel választja a városi ingatlanokra nyújtott 10%-os kölcsönöket. Ugy látszik, a középkori prelátusok nem ismerték a szellemtörténet által felderített középkori szellemet.

Amikor ilyen meglepetésekkel szolgált középkori hiteltörténetünk, akkor teljesen igazat kell adnunk *Lederer*nek, aki könyvének bevezetésében felkiált, hogy a gazdaságtörténeti kutatás terén tulzott szellemtörténeti módszereknek nincsen helye.

A harmadik kérdés a *történelmi értékkronatkozatás* szempontja: *a multat a maga mértékével mérni*. Iványi-Grünwald elevenünkre tapint, amikor azt kérdezi, vajjon a közgazdaság tudománya az ő fogal-

maít olyan egyöntetűséggel állapítja-e meg, amelyik kizárja a multa vonatkozóan azokat a hibaforrásokat, amelyek a történésznél felmerülhetnek, ha a multa nem a jelen fogalmain át akarja szemlélni és kérni, vajjon a jelen korban nem ellentétes ideológiák küzdenek-e egymással?

Az ellenvetés rendkívül szellemes, de ezzel szemben szabadjon arra hivatkozni, hogy a jelenkorban egy tudományos közgazdaságtannal szemben küzdenek világnézetileg megalapozott rendszerek, tehát nem lehet nehéz megtalálni a jelenkor helyes zsinórmértékét. Mi nem az ellen emeltünk kifogást, hogy a történetíró ne nézhesse a multa az illető kor szemszögéből, hanem azt akarjuk, hogy ne szabadjon tudománytalannak bélyegezni egy olyan kutatót, aki a jelen szemértékével nézi a mult dolgokat.

Igy például a szellemtörténet tudománytalannak bélyegezte Acsády Ignác jobbágytörténetét, mert ez a historikusunk a mult század végének demokratikus felfogásával ítéli meg a régi jobbágyság helyzetét. Ha azonban Acsády tudománytalan, akkor éppen ugy tudománytalan a modern agrártörténet standardmunkája, *Georg Knapp: Bauernbefreiung*-ja is. Knapp ugyanis ebben a művében a napoleoni háborúk alatt végbement porosz jobbágyfelszabadítást a századvégi katedra-szocializmus szemüvegén nézve, súlyos kritikával illeti, ellentétben a 19. század német történetíróival, akik el voltak ragadtatva a liberális Stein—Hardenberg-féle reformoktól. Ezzel szemben Knapp kifogásolja, hogy az akkori porosz kormány nem törődött a parasztfelszabadítás hátrányos szociális következményeivel. Tehát Knapp ép-ugy egy későbbi mértékegységet alkalmaz egy előbbi korra: a szociálpolitikai átítatottságu katedra-szocializmus álláspontját egy olyan korra, amelynek szelleméből ez a szempont még teljesen hiányzott.

Ha elfogadjuk e szellemtörténeti elv helyességét, akkor a gazdaságtörténet könyvtárából ki kell dobnunk Knapp és Acsády munkáit.

A nagybirtok történeti szerepéről mondott megjegyzéseket nem értem. *Szekfü* azt keresi, mi az a létjogosultsági többlet, amely a nyugati nagybirtokokkal szemben a magyar történelmi nagybirtok javára fennáll. Igyekeztem kimutatni, hogy sem a honvédelem, sem a telepítések, sem pedig a többtermelés terén a különös szolgáltatokat nem látom. Nem a retrospektíve felfedezett service a lényeges, hanem az eredmények. Azt hiszem, hogy a nagybirtok fennmaradásának okát egyedül a Verbőczy-féle jogrendszerben lehet megtalálni.

És most jövök az utolsó ellenvetéshez, a *szellemi tényezők* jelentőségének, az idealista-materialista ellentétnek kérdéséhez. Frey utal a problémák politikai és világnézeti kapcsolataira is.

Valóban úgy van, hogy a háboru utáni Magyarországon megbélyegződött, aki nem hangsúlyozta a szellemi vonatkozásokat. Pozitívista, az politikai nyelvre átfordítva, forradalmi liberálissal, szociáldemokratával, vagy még rosszabbal egyenlő. Természetes, hogy minden nem szellemtörténeti megmozdulás ilyen beállítás mellett lehetetlené volt téve. Közben azonban a helyzet megváltozott. Ugy látom, hogy a pozitívista felfogás újból salonképessé válik. *Bainville*, ez a kitűnő royalista francia történetíró, a háboru után megjelent francia történetében a nagy forradalom tulajdonképpen okát a Law-féle spekuláció és infláció következményeiben látja, ami majdnem egy évszázadra lehetetlené tette Franciaország pénzügyi erősödését és szétzilálta az államháztartást. Tehát nem a felvilágosodás filozófusainak könyvei érlelik a forradalmat, amint a szellemtörténeti alapon következnek.

A másik oldalon pedig *Trockij* az orosz forradalom történetének megírásánál szakít a materialista állásponttal és a forradalmi eseményeket az egymással szembenálló osztályok tudatában beállt változások hatásaként magyarázza. A gazdasági tényezők csupán a folyamat medrét határozzák meg. Ime tehát a királypárti materialista és a

kommuniista szellemtörténész. Most tehát, azt hiszem, minden politikai belemagyarázás nélkül szabad pozitivistának lenni, sőt materialistának is.

Hogy problémánk szempontjából tévesnek kell mondani a világnézeti vonatkozásokkal való operálást, arra nézve legyen szabad mint perdöntő tanura egy jezsuita páternek, S. B. Krausznak egy nemrégiben megjelent: Scholastik, Puritanismus und Kapitalismus c. könyvére hivatkozni. Krausz páter többek között a következőket mondja: „Nem szabad az idealizálás charibdiszének áldozatul esni, nem szabad a szellemi tartalom formulájával, vagy pláne metafizikai szerkezetekkel a valóságot átformálni, abban a törekvésben, hogy a gazdasági materializmus Scillája mellett elvitorlázzunk. Mindig keserűen megbosszulja magát, ha kész eszmék sémájába akarjuk a valóságot beszorítani, ez valóban annyit jelent, mint a kocsit a ló elé fogni. Csak úgy lehet harmonikus tudományos bepillantást szerezni a nagy összefüggésekbe, ha a szellemi és anyagi tényezők kölcsönhatását gondosan lemérjük, anélkül, hogy az egyiket a másikkal egyoldalúan meg akarják magyarázni. A kapitalizmus keletkezése elsősorban gazdasági adottságokból magyarázható meg, nem pedig valami világnézeti megalapozott szellemi habitusból. A gazdaság alakulását elsősorban a technika és a kereskedelem fejlettsége és más személytelen tényezők befolyásolják, nem pedig etikai vagy lélektani ideológiák.” „Mindig hibás új ideákat és nézeteket, mint a semmiből hirtelen kibukkanó jelenségeket odaállítani. Ez fokozottabban mértékben áll gazdasági eszmékre és nézetekre, amelyek a tényleges gazdasági fejlődéssel való kölcsönhatásban formálódnak.”

Mi egy táborban vagyunk a tudós jezsuita páterrel, a történeleméleti felfogásunkat illetően.

A frappánsabb szellemtörténeti ábrázolás mindig kielégítetlenül hagyja az olvasót. Érzi, hogy a problémák voltaképpen ott kezdődnek, ahol a szellemtörténész magyarázatképpen a korszellemet, a fajt, vagy a hőst vonultatja fel. A gazdaságtudomány fogalmain át nem szűrt kép, bármily ragyogó legyen az, tudományos szükségleteinket nem elégítheti ki, és itt idézem Max Weber-t, aki a fogalmi megismerés elvetőinek odakiáltja: wer Anschauung will, der soll ins Kino gehen.

Ha husz év múlva az Akadémia pályadíjat tűzne ki a háború utáni korszak gazdaságtörténetének megírására, akkor ezt a szellemtörténész így oldaná meg: a kor lelke az etatizmus, a nemzeti autarchiák gondolata volt és e rendező elvek szerint csoportosítaná a gazdasági történet adatait. A közgazdasági fogalmakkal dolgozó közgazdász pedig fogalmilag elemezné korunk gazdasági jelenségeit és kiméletlenül megállapíthatná mindazt, amit a gazdasági tudomány törvényei ellen vétettek. Bizonyos, hogy az első megoldás kitűnő történeti munkát eredményezne, azt azonban mégis meg lehet állapítani, hogy a közgazdásznak az utóbbi módszer felel meg. Hegel megállapításának kis változtatásával szabadon állítani: Wirtschaftsgeschichte ist Wirtschaftsgericht.

Ezzel felelek Iványi-Grünwaldnak arra a megállapítására, hogy nálam az élet és a fogalom tragikus kettőssége kísért. Nem. Az élet és a fogalom egységét egyedül az a felfogás adhatja, amely fogalmilag tisztázta az élet processzusát, és ez a liberális történeti, illetőleg gazdasági felfogás.

Az adóztatás mértékéről.

1. Manapság, amikor az adó az állampolgárok jövedelmeinek ugyancsak nem jelentéktelen hányadait veszi igénybe és amikor a fogyasztási, illetőleg a forgalomban levő jószágok árainak nagy, de nem ritkán nagyobbik része az adótétel, a legaktuálisabb és mondhatjuk a legéletbevágóbb pénzügyi kérdések egyike az, hogy a konkrét esetekben meddig terjedhet az adóztatás mértéke.

Ezt a kérdést ma már anakronisztikus dolog volna jogbölcseleti úton eldönteni, amint azt a szokásos pénzügyi elméletek olyan időkben tették meg, amikor az adóztatásnak kvantitatív méretei ugyancsak jóval szerényebbek voltak a jelenlegieknél.

Rideg tény, hogy a modern állam napjainkban a teljesítőképesség határáig igyekszik, vagy kénytelen adófizetőit igénybevenni. A *teljesítőképesség* fogalma tehát az, amelyből ki kell indulnunk. Hozzá kell tennünk azonban mingyárt, hogy az államnak az adófizető teljesítőképességét *közérdekűen* kell és lehet csupán felfognia. A teljesítőképesség közérdekű elgondolásában pedig benne van annak nemcsak egy alkalomra, vagy rövidebb időre való figyelembevétele, hanem a maradandóság, a minél huzamosabb ideig való konzerválás feltétele is.

Egy államnak ekként, ha el nem apadó bevételi forrásokat akar biztosítani a maga számára, féltő gonddal kell őrködnie az adóforrások el nem apadásán és fennmaradásán. Tehát nemcsak afféle egyszerre kimeríthető maximális teherviselési határnak kell odaállítanunk a teljesítő képességet, hanem be kell kapcsolnunk az adóztatás *arányosságának* a követelményeit is.

Az adózás mértékéhez fűződő közérdekek az adó arányosságában összpontosulnak főképpen. Az adó arányossága fejezi ki ugyanis egyrészt az igazságos viszonylagosságot az államnak adókövetelése és az adófizető ereje között, másrészt pedig azt az itt mindennél mélyebb jelentőségű közgazdasági kompromisszumot az évente, vagy időszakonként esedékes adókötelezettség nagysága meg az adóforrások szolgáltató erejének megőrzése között.

Az adóztatás mértékének szempontjában benne kell lennie

tehát az adóteher *arányosságának* is, mint követelménynek. Adóteherviselőképességéhez viszonyítva *kiki egyenlő arányban legyen a Közület részéről megadóztatva és senki ne legyen adóteherviselőképességén túl megadóztatva*. Ezzel a pozitív és negatív ideális követelménnyel fejezhetjük ki a legáltalánosabban az adóztatás mértékének helyes elvét, amelynek megvalósítására minden adóztatónak törekednie kell, s amelynek figyelmen kívül hagyása ellen minden adóviselőnek kell, hogy joga legyen és módjában álljon küzdeni.

A pénzügyi irodalom sok más szempontot emelt még ki az adóztatás mértéke tekintetében, amelyekre nem térünk ki közelebbről. Ezeknek a szempontoknak többje főleg akörül forgott, hogy az állam mennyit ad, illetőleg adjon az adózó által teljesített szolgáltatás fejében. A szolgáltatások egyenlőségének elve alapján egyesek azt kívánták, hogy az adózó lehetőleg pontosan megkapja adójának ellenértékét az államtól annak szolgáltatásaiban. Mások szerint az adó produktív befektetés az adózó részéről, illetőleg az állam kezében s ezért az adófizető többet kap a Köztől, mint amennyit áldoz annak részére. Ebből folyólag csak látszólagos áldozat az adó stb.

E gondolatmeneteket csak azért említettük fel, hogy velük szemben rámutassunk arra, hogy az adóteher nagyságának mai problémájánál nem azon a kérdésen van a súly, hogy mit ad a közület az adófizetőnek az adó fejében, hanem azon, hogy *mennyit* vehet és vegyen el tőle. A modern közület (állam, község) feladatai az egyénnel és a társadalommal szemben olyan nagyok és sokoldalúak és annyira szerteágazók, hogy azok nemcsak összességükben nem állíthatók viszonyba az adózók részéről teljesített konkrét adómennyiségekkel, hanem legtöbbszörre az egyes elkülönített állami teljesítménymennyiségek sem a konkrét adóteljesítményekkel. Ha a gazdasági javak egyik főlényegét azok eszköz-jellegében látjuk a legkülönbözőbb társadalmi és emberi célokkal szemben, akkor szinte fokozottan áll ez a közháztartások eszközeivel szemben. A közháztartások eszközeit pedig elsősorban az adók szolgáltatják.

Igen lényeges dolog most már az adóviselés nagysága tekintetében eddig hangoztatott ideális mértéknek a valóságban elérhető formáját és körülírását is megadni. Két főkérdésnek gyakorlati megvalósításáról van itt szó. Az egyik, hogy meddig fokozható kinek-kinek az adóterhe s a másik, hogy miképpen lehetne elérni azt, hogy a különböző élethivatásu emberekre kivetett adóterhek kinek-kinek adózóképességéhez viszonyítva lehetőleg egyenlő megterhelést jelentsenek. Ez az utóbbi szempont egyuttal azt is jelenti, hogy amennyiben valakinek élethivatása, foglalkozása, keresete, jövedelme vagy vagyona olyan természetű, hogy az aránylag nagyobb adóterhet bír elviselni, mint egy másik embernek a vagyona, jöve-

delme, keresete stb., akkor aránylag erősebben is kell az illetőt adóval megterhelni.

2. Annak a kérdésnek a tekintetében, hogy meddig terjedhet az adóval való megterhelés, elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy milyen adóösszeget bir valaki megfizetni adózóképeségének sérelme nélkül. Más oldalról ez azt jelenti, hogy meddig lehet az adót kiterjeszteni az adóforrás tönkretétele, szolgáltatóerejének csorbitása nélkül?

Különösen fontos ez a probléma olyan viszonyok között, amikor nagy megrázkódtatások és válságok idején az állam kénytelen a legvégső határokgig elmenni.

A legegyszerűbb válasz a kérdésre az szokott lenni, hogy az adózóképeség határát a *jövedelem* határozza meg. A jövedelem ugyanis a legtisztábban foglalja össze azokat az időszakonként visszatérő gazdasági javakat, amelyek az adófizető teljesítőképességét megadják. A teljesítőképesség megítélése szempontjából nemcsak a jövedelemi összecszerű terjedelmét kell néznünk, hanem annak az adózó személyi, családi, háztartási, életmódbeli viszonyaihoz mért nagyságát is. Minél nagyobb valakinek a jövedelme, annál nagyobb része marad is fenn ennek a jövedelemnek rendszerint, vagy többnyire az elsőrendű és legfontosabb szükségletek kielégítése után. Óvakodnunk kell azonban ebből arra következtetni, mintha a jövedelmek és az adózóképeség szüksége között a viszony mindig matematikailag pontosan kiszámítható volna. A nagyobb jövedelem természetesen nagyobb adózóképeséget is jelent általában, de a növekedés aránya nem lehet csupán matematikai számítás eredménye, mert számos más természetű — egyéni, pszichológiai, társadalmi stb. — tényező is közrejátszik. Legfeljebb számszerű *megbecslésről* beszélhetünk itt tulajdonképen, ami a pontos „kiszámítástól” sokban különbözik.

A teljesítési képesség megállapításánál tehát nem nélkülözhetünk bizonyos *intuiciót* sem a konkrét esetekben, mert az maga komplex-okoknak és a legkülönbözőbb konjunkturák összeszővődésének az eredménye.

Ha most már azt mondjuk, hogy a jövedelem mutatja meg a teljesítőképesség mértékét általában véve a legjobban, kérdés *a)* milyen adókra nézve állapíthatjuk meg a leginkább és milyen adókra nézve kevésbé és *b)* az állapíthatóságok szerint melyeknél tételezhetünk fel nagyobb, vagy kisebb teljesítőképességet, illetőleg melyeknél vezetjük be a jövedelem nagyobb hányadát adó céljaira?

Az első kérdést illetőleg körülbelül megállapíthatjuk, hogy minél inkább a valóságos fennmaradó, *tiszta* jövedelem az adó közvetlen tárgya, annál közvetlenebbül, és tisztábban mutathatja is meg kinek-kinek valóságos és közvetlen *tiszta* jövedelme az ő adóteherviselési képességét. Minél kevésbé

ilyen valóságos tiszta jövedelem ellenben az adótárgy, annál kevésbé közvetlenül és biztosan következtethetünk magából az egyén tiszta jövedelméből arra, hogy az illetőt, mint adóalanyt milyen nagy, a jövedelmitől eltérő típusu adóval lehet megterhelni.

Más szóval: minél kevésbé egyenes-adóról van szó, annál kevésbé lehet az adóteherviselőképeség közvetlen mértékének tekintenünk a legfontosabb jövedelemeloszlásbeli residuumot, a valóságos fennmaradó tiszta jövedelmet. A hozadéki adók teljesítési mértékét a jövedelem szintén mutatja általánosságban, de már nem annyira közvetlenül és pontosan, mint a valóságos jövedelmi adókét. A hozadéki adóknál ugyanis az adótárgy szintén bizonyos residuum, de már más természetű residuum, mint a valóságos tiszta jövedelem. A vagyonadók tárgya még távolabb esik a jövedelmi residuumtól, de a teljesítőképesség tekintetében itt is igen sokat mond a jövedelem, hiszen a vagyonadó észszerű célja is csak a jövedelem megterhelése lehet. Ilyen például az örökösödési adó, melynek észszerű mértékét ugyancsak a jövedelem nagyságában kell keresnünk, hacsak szociálpolitikai fegyverként nem használják ezt az adót vagyoncsökkentési célokra, — ami azonban nem lehet objektív pénzügyi szempont.

Lényegesen más azonban a helyzet a *fogyasztási és forgalmi adóknak* tulajdonképpen csoportjánál, főként pedig akkor, amikor az adóáthárítás műveletét is számításba kell vennünk. Végeredményben a teljesítőképesség határát közvetlenül itt a fizetési képesség mutatja meg. A fizetési képesség azonban csak azoknál azonos — ezekre az adófajtákra vonatkozóan — a jövedelemmel, akik az adót már tovább nem tudják háritani. Csakhogy nem mindig akad meg az adó áthárításának lehetősége az adótétel teljes összegére nézve egy és ugyanazon személynél. Gyakran az adóteher, illetőleg adótétel átháríthatósági lehetőségei nem egy csapásra és egy konkrét adóalanynál merülnek ki, hanem akként szűnnek meg, hogy az adóteher egyes részei az áthárításnak, illetőleg a továbbhárításnak különböző hosszúságu utjait futják be. (Az adótétel egyharmadrésze például nem hárul tovább a csereforgalomban szereplő harmadik egyénél, míg annak további részei sokkal tovább hárítódnak és sokkal kisebb részekre oszolva akadnak meg, mint már tovább nem tolható árrészletek az illetőknek jövedelmükből végezendő drágulások gyanánt.) Az adózóképesség fokára nézve az adók eme fajtáinál tehát sokkal kevésbé közvetlenül jelentkezik mérték gyanánt a jövedelem. Közlebről nézve, az adóteherviselési képességet végeredményben az *adóforrásnak* az ereje mutatja meg. Ott természetesen, ahol az adóforrás erejét a jövedelem mértéke mutatja és hozza kifejezésre közvetlenül, — egyuttal a jövedelem is az adóviseelési képesség legbiztosabb mértéke. Azoknál az adófajtáknál

ellenben, ahol az adóforrás meghatározása végett tovább kell néznünk a közvetlen adófizető jövedelménél, csak az adóforrás természetének, erejének, az áthárítás lehetőségeinek tüzetesebb kinyomozása útján találhatjuk meg az adóteherviselési képesség pontosabb mértékét.

3. Az adóztatás mértékével összefüggő további kérdés, hogy a különféle jövedelmi, kereseti, foglalkozási, megélhetési stb. típusok közül melyeknél tételezhetünk fel nagyobb és melyeknél kisebb teljesítési képességet az adófizetés szempontjából. Ez a kérdés régi kérdése a pénzügytannak, különösen abból a tekintetből, hogy milyen természetű, illetőleg milyen forrásból származó jövedelmet, keresetet, vagy hozadékot kell erősebben, vagy gyöngébben megadóztatni.

Elsősorban a szóbanforgó adóforrás adóztatásbeli teljesítőképesége az irányadó. Adópolitikai szempontból azonban ezenkívül más megfontolások is jöhetnek szóba. Így mindig elsőrendű fontossággal kell érvényesülniök az adóforrások fenntartásához, fejlesztéséhez, elapadni nem engedéséhez fűződő pénzügyi érdekeknek. Olyan időszakokban pedig, amikor a modern állam kénytelen a rendelkezésére álló adóztatásbeli erőforrásokat minél teljesebben kihasználni és az adócsavart nem ritkán a végsőkéig feszíteni, ugyancsak nem közömbös dolog annak a körülménynek az ismerete sem, hogy mely jövedelmek azok, amelyek erősebb, vagy tulerős megadóztatásával nagyobb közgazdasági, pénzügyi vagy nemzeti stb. érdekeket sértünk és melyeknek erősebb megadóztatása vihető keresztül ilyen mélyebb érdeksérelmek nélkül. A tulságosan súlyos adó ugyanis mindig az adóforrás sérelmével jár. Hogyha most már a megsértett adóforrás a gazdasági életnek valamely erőtadó kategóriájához tartozik, akkor az ilyen kategória sérelmével járó tuladóztatás ugyancsak destruáló hatást kell hogy gyakoroljon előbb-utóbb pénzügyi szempontból is. Lehetséges azonban, hogy a súlyos adó által érintett adóforrás nem ilyen, a gazdasági élet erőit érintő jellegű. Ebben az utóbbi esetben a tulságos adónak közgazdasági és pénzügyi hatásai sem lehetnek annyira komolyak. Ha például a tulságba vitt adóteher egy termelővállalatnak likvidálására kényszeríti az adóalanyt, akkor közgazdasági szempontból ugyancsak fontos adóforrást roppantott az össze. Ily adóforrás összeroppanása folytán egészséges megélhetési alkalmak száma csökkenhet meg, reális vállalati, munkabérjövedelmekkel és termékmennyiségekkel válhatik szegényebbé a nemzet. Ha ellenben a nagy adó csupán egy játékszerű tőzsdei nyereségekre alapított jövedelmi kategórián vág eret, az előbbi esethez hasonlóan mély közgazdasági sérelmet még nem idéz elő.

Minél hasznosabb, szükségesebb, a gazdasági, állami, nemzeti stb. élet szempontjából nélkülözhetetlenebb adóforrásokat sujt végeredményben valamely adó, annál nagyobb és

mélyebb károkat von maga után annak az adófajtának a tulságosan súlyos mértékben való alkalmazása. Ezért az adóztatás súlyosságának kérdésénél ennek a tekintetnek a józan pénzügyi politika művelőinél mindig komoly mérlegelésre kell találnia. Még pedig, minthogy az adóforrások megfelelő mennyisége és megfelelő állapota adhatja meg csupán az alapját a megfelelő szolgáltatóerejű adóztatásnak, az adótehernek az adóforrásra gyakorolt hatását kell az adóforrások jelentőségének és természetének vizsgálatával e célból összekapcsolni és az adóforrások érdekvédelmét keresztülvinni a tulságos megadóztatásra irányuló igényekkel szemben.

Gyakran szociálpolitikai, osztályhatalmi, politikai szempontok és helyzetek következményei is lehetnek az adóztatás mértékében elkövetett tulzások. Tulzásnak kell tartanunk pénzügytani szempontból általában olyan adótehermegállapítást, *mely az adóforrás lényeges sérelmével, rombolásával jár.* Hogy a tulzásba vitt és az adóforrást már elpusztító adóztatás az adómorált is aláássa, alig lehet vitás. Lehet-e kellő adómorál ott, ahol a tuladóztatás ellen való védekezésben igen gyakran, szinte a végszükségbeli önvédelem esete forog fenn?

A *szociálpolitikai* tekintetekből keresztülvitt adóteherfokozás pénzügyi szempontból jelentékeny tulzásokba csaphat át például az örökösödési adónál is. Az a gyakran hangoztatott „szociális igazságossági” elv, hogy méltányos dolog a nagy örökségek jelentékeny hányadait — mint érdemnélküli vagyonszaporulatokat — az államnak elkoboznia, súlyos közgazdasági következményekkel járhat, ha a tulságos örökösödési adó például termelő vállalatok likvidálására kényszerít és fontos adó- és gazdasági erőforrásokat, kereseti alkalmakat zuz össze, esetleg munkanélküliséget növel. Az állam egyébként az adót jövedelemnek tekinti s évről évre elkölti akkor is, ha adójövedelmében termelő törzsvagyonhányadok foglaltatnak s így az állam hozadékforrásokat pusztíthat el időszaki kiadásainak fedezésére.

4. A különböző természetű adótárgyak megadóztatásánál ekként tekintettel kell lennünk az illető adóval sujtott jövedelmek, hozadékok stb. származására. Különösen az egyenesadóknál kell és lehet is ezt a tekintetet különös figyelemben részesíteni.

A pénzügytan irodalmában már régen halljuk hangoztatni azt az elvet, hogy az ugynevezett fundált, vagyis általában a vagyonból származó jövedelmeket erősebben, a nem vagyonjövedelmeket, vagy nem fundált jövedelmeket enyhébben kell megadóztatni. Kifejezésre jut ez a követelmény a progresszív adók irodalmában és gyakorlatában is. Ez a követelmény azonban nagyon is egyoldaluan általános és ma már különben sem elegendő.

Az az elv, hogy a fundált jövedelmet erősebben, a nem

fundáltat egyhébber kell megadóztatni, szociális igazságossági szempontból való meggondolásokra vezethető vissza, melyekhez azonban hozzá kell csatolnunk az adóforrások fenntartásának érdekvédelméhez fűződő meggondolásokat, valamint a modern gazdasági élet újabb változásaiból folyó tapasztalatokat is.

Addig, ameddig a régi típusu vagyonok, főleg ingatlanvagyonok adták a legnagyobb jövedelmeket, amelyekkel szemben a pusztán munkájukból élők nagy seregének új kategóriái tüntek fel a múlt század elején és közepe táján, meglehetősen találónak látszott az az egyszerű adópolitikai elv a szociális igazság szempontjából, hogy a fundált jövedelmet erősebben, a nem fundáltat gyöngébben kell megadóztatni. Méltányosnak látszott, hogy nagyobb adót fizessen aránylag is az, akinek jövedelme vagyonból, mint akinek munkából származik.

De a megváltozott gazdasági étellel új jövedelemfajták alakultak ki, amelyek nem mondhatók teljesen vagy nagyobb-részt fundált jövedelmeknek, mert főleg a konjunkturák kihasználásából származnak s ennek dacára jelentékeny nyereségeket jelentenek, jóval nagyobbakat s könnyebbeket, mint a kis- és középvagyonok jövedelmei.

Azelőtt szinte adópolitikai alapelvnek számított, hogy az ingatlanvagyonot kell a legerősebben megadóztatni. Ma már nem ingatlanokban vannak a legnagyobb vagyonok, amelyek a legnagyobb jövedelmeket szolgáltatják, hanem anonim jogokban, értékpapirokban, esetleg más modern vagyonjogi intézményekben mobilizálva.

A múlt század 60—80-as éveiben az adóztatás erejére vonatkozólag felállított sorrend körülbelül a következő volt: legerősebben adózzon az ingatlanvagyonból eredő jövedelem, a tőkekamatot kevésbé, az ipari és rokon vállalatokból eredő jövedelmet még mérsékeltebben és a tiszta munkajövedelmet a legenyhébben kell adóval megróni.

Azóta azonban megváltozott a helyzet. Eltekintve attól, hogy a legnagyobb gazdasági hatalmat jelentő jövedelmek ma már nem egyszerűen az ingatlanjövedelmek, a vállalati jövedelmek természetében, adóteherbírárásában igen nagy különbséget tesz azok nagy kapitalisztikus, esetleg kapitalistamonopolisztikus, vagy attól eltérő, esetleg csak szerény kisebb polgári tőkeerővel támogatott természete. A legnagyobb pénzértékben kifejezhető vagyonokat a névtelen társaságok (részvénytársaságok) és a mögöttük álló monopolalakulások vagyonai és a legnagyobb jövedelmeket a konjunkturák kihasználásával elért nagy modern nyereségek képviselik.

Az adóteher súlyosságára nézve ekként a fejlett kapitalisztikus gazdasági rendben a következő sorrendet kell felállítanunk: Legerősebben kell megadóztatni 1. a konjunkturális (főleg spekulatív) nagy nyereségeket (főleg a banktőkének és tőzsdei spekulációnak nagy konjunkturális nyereségeit),

2. csak másodsorban következzenek a *termelő* nagytőkék és nagyipari stb. vállalatok, 3. azután a nagybirtoküzemek, 4. a kisebb tőkék jövedelmei, 5. a kis tőkékkel támogatott és dolgozó közép- és kistermelővállalatok, 6. a csekély tőkével segített munkabérbeli és fizetésbeli keresmények és legenyhébben 7. a pusztá munkabérek, illetőleg fizetések (értve a köz- és magánalkalmazotti szolgálati jellegű fizetéseket, nem pedig esetleg ilyeneknek nevezett tantième-szerű jövedelmeket, melyek konjunkturális nyereségek jellegével bírnak inkább).

A konjunkturális nagy nyereségek legerősebb megadóztatását mindennél erősebben indokolja az a szempont is, hogy ezeknek a jövedelmeknek lefölözésével a társadalmat nem érik közgazdasági hátrányok a termelőüzemekből álló adóforrások megrontásával. Ezért kell a termelővállalatoknak reális termelési tevékenységből előálló normális méretű jövedelmét, illetőleg üzemi hozadékát a megadóztatás súlybeli sorrendje szempontjából különválasztani a konjunkturális nagy nyereségektől, illetőleg nyereségtöbbletektől és enyhébben terhelni meg.

5. A különböző nagyságu, vagy különböző természetű adótárgyak, illetőleg jövedelmek különböző arányu adóval való megterhelésének egyik intézményesen kialakult alakja az ugynevezett *adófokozás*, a *fokozatos* (progresszív) adó.

A progresszív adó alapgondolata az adóviselés arányosságának a szociális igazságosság bizonyos szempontjaival való kombinálására vezethető vissza.

Ha az adóviselés arányossága alatt nemcsak az adótételnek az adótárgy összegbeli értékéhez viszonyított számtani egyenlő arányát értjük az adófizetők összességénél, hanem az adótételnek az egyéni adózóképestségéhez való mérését is, akkor szakítanunk kell a mindenkre nézve egységes adókulccsal és ott vagyunk nagyjában az adófokozás gondolatánál. Az adófokozás tulajdonképpen csak a legáltalánosabb — néha durván általánosító — eszköze az adózóképestséghez arányosított adóteher megvalósításának. Az arányos adóteher elérésének teendői körében többetmondó, illetőleg szélesebbkörű és az arányosítás céljának megfelelőbb feladat az adókulcs individualizálása (egyénesítése), az egyéni adózóképestség szerint. Az adókulcsnak ez az individualizálása volna az ideális feladat természetesen az igazságos, arányos stb. adóteher megvalósítása szolgálatában.

Az adókulcsot és az adónak általánosan előírt mértékét azonban gyakorlati szükségességek és gyarlóságok miatt az állam csak átlagok, átlagos fokozatok, százalékok formájában hozhatja kifejezésre és így az adókulcs individualizálása is csak hozzávetőlegesen érvényesülhet az előírt fokozatok és sablonok keretében. Az öntudatos adóigazgatás, illetőleg adópolitika előtt azonban mindig ott kell lebegnie a tulajdonképeni

célnak, tudniillik az adózóképeséghez mért adó-individualizálásnak. Ezt kell kifejezésre juttatnia, bár esetleg csak durva átlagosságban és hozzávetőleg — az adófokozásnak is. Ellenkező esetben az adófokozás maga nem mozditja elő az adózás arányosságát, hanem talán éppen az ellenkező hatást éri el.

Ha kiindulunk abból a meggondolásból, hogy minél nagyobb valakinek a jövedelme, annál többje marad fenn az illetőnek a legszükségesebb kiadások fedezése után, akkor egyre fokozódó nagyságu olyan jövedelemfölöslegeknek fennmaradását tételezhetjük fel, amelyekből az állam egyre nagyobb és nagyobb hányadokat hasíthat ki a maga számára az adóalany legfontosabb szükségletkielégítésének sérelme nélkül. Az adófokozás most már abban áll, hogy minél nagyobb a jövedelem, annál erősebb adókulcsot alkalmaz az állam.

Az adófokozásnak, vagyis progresszív adónak ez az alapgondolata, mint láthatjuk, szorosan össze van forrva a residuum-adók képzetével. A residuum maga a gondolati alapfeltetele az adóforrásnak: azért fokozódják az adó, mert a jövedelem nagyságával egyre nő, sőt nagyobb arányban nő, az a bizonyos jövedelmi residuum, melynek az állam növekedő arányban való megterhelését tartja méltányosnak, szükségesnek stb.

Igen természetes, hogy az adófokozás mértéke már matematikai szükségességeknél fogva is csak viszonylagos lehet. Az adókulcs növekedésének tehát meg kell állania valahol. A matematikailag elképzelhető legnagyobb adókulcs a 100 százalékos volna, amikor az adó az abszolút vagyon-, illetőleg jövedelemelkobzással volna egyértelmű. Az adókulcsnak a jövedelmet, illetőleg az adóforrást megsemmisítő hatása azonban már jóval előbb jelentkezik. Ha például egy termelővállalat örököse 50 százalékos örökösödési adót kénytelen elviselni, ez rendszerint a vállalat likvidálását jelenti, amennyiben az ilyen nagy adót már semmiféle jövedelemből, vagy hozadékból, sőt többnyire hitelműveletből sem lehet komolyan előteremteni. A jövedelmek egész, vagy tulnyomórészben való elkobzása a fokozott jövedelemadó révén, a tulajdoni, sőt kötelmi jogi szerzés illuzóriussá tételével egyenlő hatásu bizonyos fokon. Figyelembe veendő körülmény az is, hogy éppen a nagyösszegű modern — különösen vállalati — jövedelmek természete az, hogy nagyrészükből tőkebefektetéseké válnak, vagyis produktív módon helyeződnek ismét el. Az a felfogás tehát, hogy minél nagyobb valakinek a jövedelme, annál nagyobb része jelent a jövedelemnek fölösleget, meglehetősen egyoldalú. Ha a jövedelemrészekhez fűződő egyéni tulajdonjogban teljes elvontsággal csak a jus utendi et abutendi-t látjuk, akkor mondhatjuk, hogy minél nagyobb a jövedelem, annál nagyobb hányadát lehet fölöslegnek tekinteni és fölöslegesekre elkölteni. Méltányos tehát, ha az állam minél többet hasít ki ebből

a fölöslegből. Az emberek jó és rossz dolgát, vagyis a sors kegyét, kegyetlenségét, igazságos, vagy igazságtalan voltát hasonlítva össze egymással, szintén azt látjuk, hogy minél nagyobb valakinek a jövedelme, rendszerint annál jobban, könnyelmesebben, fényűzőbben élhet, annál nagyobb darab anyagi boldogságot hasíthat ki a maga számára ezen a földön. Ilyen alapon tehát a szociális igazságosság érzelmi szempontjai javasolhatják a progresszív adót. Ennek a szempontnak azonban a teljes konzekvenciáit levonni pénzügyi téren nem jelentene kevesebbet, mint — igazságérzetből, esetleg irigységből — szegénnyé tenni mindenkit, hogy ezáltal a vagyon- és jövedelem-egyenlőtlenség igazságtalanságait kiküszöböljük.

Az államháztartás tanának azonban a mérleg serpenyőjébe kell tennie egyéb szempontokat és érdekeket is. A jövedelmek és vagyonok jelentőségének és funkcióinak megítélésénél figyelembe kell vennünk a gazdasági élet másik oldalát is. A tulajdon ugyanis az élet realitásában nemcsak *jus abutendi*, hanem *jus utendi* is. Azt mondhatjuk, hogy éppen a kapitalisztikus gazdálkodás korában minél nagyobb a jövedelem, tehát minél nagyobb pénzösszeget, vagy pénzösszegben kifejezett értéket képvisel az adótárgy, annál nagyobb hányada jelent annak a társadalom számára szükséges funkciókat teljesítő, produktív termelési tőkéket, tehát szükséges termelési eszközöket is.

A valóságban ekként a növekvő jövedelmek, illetőleg vagyonok (melyek egyuttal adótárgyak is) természete kétoldalu. Egyrészt minél nagyobb a jövedelem (illetőleg a vagyon), annál több marad meg abból tulajdonosának egyéni szükségletkielégítése után. Másrészt minél nagyobb a jövedelem (vagyon, hozadék stb.), annál nagyobb része fordítható annak az egyéni szükségletkielégítés megtörténte után termelő befektetésre, más emberek megélhetését is elősegítő további termelésre, tehát a társadalomnak új jószágokkal való gazdagítására, amely új jószágok egyuttal adóforrássá is válnak.

A kérdés most már az, hogy e kétoldalu lehetőségek között hogyan alakul a növekvő jövedelmek (vagyonok stb.) felhasználása a valóságban. Egészen bizonyos, hogy bár — legalább jogilag — az egyéni szükségletkielégítés után fennmaradó jövedelemrészek egyszerűen egyéni élvezeti célokra is fordíthatók, vagy improduktíve elpazarolhatók és elspekulálhatók, — az összes ily jövedelemfölöslegek nem fognak ekként elpazarlódni, vagy elélveződni a társadalomban, hanem egy részük, vagy nagy részük termékeny befektetésre fog fordítódni. Ezen a ponton kell tehát az adófokozás problémájában megpróbálni a szociális méltányosság és a társadalom termelő érdekeinek szempontjait bizonyos kompromisszum egyensúlyába hozni, mert enélkül a gazdasági életnek nagy realitásait hagyjuk figyelmen kívül, államgazdaságtani szempontból pedig az adóforrásokat pusztító utra lépünk.

Az adóztatás gyakorlatának — ha reális funkciót akar az képviselni az államgazdasági érdekek szolgálatában — nem feltevéseket és pszichológiai lehetőségeket, hanem a valóságos tények természetét kell alapul venni itt is. Akkor, amikor valamely nagy, vagy nagyobb jövedelemnek, mint adótárgynak éppen az adófokozás szempontjából való igénybevételéről van szó, azt kell megállapítania, hogy az a feltételezett és adóztatás céljaira igénybevehető jövedelemfölség a valóságban élveződik, elpazarlódik, elspekulálódik-e, avagy mint produktív pénzösszeg, jövedelem- és vagyonrész teljesít-e hasznos szolgálatokat a társadalom számára? Ez a szempont fontos koefficiensként kell hogy sezepeljen az adókules megállapításánál is.

Elvben el kell fogadnunk ekként az adófokozás gondolatát azoknál az adóknál, amelyeknél ez logikusan megvalósítható. A fokozás mértékének, vagyis az adókules növelésének megállapításánál pedig az adóköteles jövedelem (vagyon) közgazdasági természetéből kell kiindulnunk.

Egyrészt helyesnek kell elfogadnunk ekként azt a szempontot, hogy minél nagyobb a jövedelem stb., annál fokozottabb hányada vehető annak igénybe adó gyanánt, másrészt azonban annál nagyobb óvatosságot kell gyakorolni az adókules fokozásában: 1. minél kevésbé jelent a fokozódó összegű adóalap (nagyobb jövedelem, vagyon, hozadék stb.) egyuttal fokozott arányu adózóképességet is és 2. minél hasznosabb közgazdasági funkciót teljesít az a valóságban.

Eszérint tehát nemcsak az adótárgyak *nagysága* alapján, hanem azok *természete* szerint is különböző nagyságu és különböző arányban fokozódó adókulesokra van szükség a gyakorlatban.

Ez a kérdés szorosan összefügg ily módon mindazzal, amit a megadóztatás mértékéről mondtunk a különböző természetű jövedelmekre, illetőleg adótárgyakra nézve. Az ott (l. a 4. pontot) felállított minőségi sorrendhez hozzá kell kombinálnunk az adókules fokozásának mennyiségi sorrendjét. Ha azt mondjuk, hogy legerősebben kell megadóztatni a konjunkturakihasználás gyümölcseiként jelentkező spekulációs nagy nyereségeket, ennél enyhébben a termelő vállalatok tőkeit és ipari üzemeit stb., stb., még enyhébben a közepes jövedelmeket, akkor az adóprogresszivitás megvalósításánál is követelnünk kell ezt a sorrendet. Vagyis a legerősebben emelkedő adókulesot az első helyen említett természetű adótárgyakkal szemben kell alkalmaznunk, a sorrendben hátrább következő minőségű jövedelemrészekkel, illetőleg adótárgyakkal szemben pedig következetesen enyhébben emelkedő adókulesot.

6. További kérdés, hogy mely adóknál vihető keresztül helyesen a progresszív megadóztatás.

A progresszív megadóztatás *helyes* keresztülvitele alatt azt kell értenünk, hogy ne legyen az együttljáró, vagy talán

egyértelmű az adóforrások pusztításával, vagy megsemmisítésével. Ilyen volna a progresszív adó abban az esetben, amikor például a kisebb jövedelmű nagyobb üzemet erősebb kulccsal róná meg általában, mint a nagyobb jövedelmű kisebb üzemet csak azért, mert nagyobb számok, nagyobb adótárgybeli pozitív és negatív komponensek szerepelnek az adóztató Köz szemei előtt. Ebből a példából is látszik a progresszív adóztatásnak az adótárgy residuális elgondolásával összefüggő természete (mely bár sokszor a tudat alatt érvényesül, de mondhatjuk, hogy mindenkor megvan), mert csak ily residuális adótárgyelgondolás mellett tűnhetik az fel teljesnek és méltányosnak.

Ez a residuális elgondolás az adóprogresszivitásnál viszont — ha közelebbről nézzük — összefügg a tulajdon intenzitásának¹ természetével. Minél nagyobb ugyanis azoknak a javaknak a mennyisége, amelyekre a tulajdonjogunk vonatkozik (akár a vagyon, akár a jövedelem keretében rendelkezünk velük), viszonylag annál kisebb mennyiségét használhatjuk fel ezeknek a javaknak egyéni céljainkra, élvezetünkre stb. A használat ugyanis az egyén szempontjából többé-kevésbé mindig fiziológiai fogalom is. Ezért egészen más természetű például fiziológiai tekintetben az a tulajdon, mely egy-egy embernek a szükséges élelmiszereire vonatkozik, mint az, amelynek tárgya például egy százezer holdas birtok, vagy egy több ezer embert foglalkoztató gyári vállalat.

A tulajdon voltaképpen kis és nagy vagyontárgyakra egységesen megalkotott jogi fikció, a tulajdon tárgyát és tartalmát képező javak felhasználása azonban kétféle oldalról nézhető, ugymint: *a)* jogi és *b)* fiziológiai oldalról. Az igen kis használati tárgyakból álló tulajdonoknál a jogi és fiziológiai felhasználás tartalom tekintetében sokkal inkább egybeesik, mint a nagy, a kvantitativ sokat tartalmazó tulajdonoknál. Egy zsemlyének, az egyetlen pár cipőnek, az egyetlen öltözet ruhának jogi és fizikai, illetőleg fiziológiai egyéni felhasználása többnyire az, hogy *teljesen* felhasználjuk a kis tulajdont. Elhordjuk — vagy a végső nyomorban eladjuk — az egyetlen pár cipőt, az egyetlen öltözet ruhát. Megesszük a napi egyetlen kenyéradagot stb. Szóval a tulajdonjogunk tartalmát képező használati jogot éppen úgy, mint a fiziológiai használat gyakorlását teljesen kimerítjük. Minél nagyobb azonban a tulajdon volumenje, annál kevésbé gyakorolható vele szemben a teljes fiziológiai felhasználás, úgyhogy a valóságban csak a jogi felhasználás teljessége marad fenn. Akinek például 100 vagy 1000 vagon buzája terem, vagy akinek pél-

¹ Lásd erről a tárgyról szerzőtől: Társadalmi politika. Budapest, 1924. Centrum kiad. 8. l. 35. és köv. l. — Die Grundlage der Sozialpolitik. 1926. Jena. Fischer. 34. és köv. l.

dául száz öltözet ruhája van, már csak jogilag használhatja fel ezeket a jószágmennyiségeket teljesen, de nem materialiter egyénileg, fizikailag stb. A tulajdon nagyságával tehát egyre nő a tulajdon tartalmát képező javak vagyoni jogi és egyéni fizikai, illetőleg fiziológiai felhasználhatósága között való különbség is.

Voltaképpen ennek a jelenségnek a megfigyelése, vagy talán sokszor annak elvi következményeit csak szinte a tudat alatt érző tapasztalása érlelhette meg azt az irányt, mely úgy szociális, mint állami pénzügyi szempontból kihasználandónak tartotta a tulajdon (illetőleg jövedelem) jogi és fiziológiai felhasználhatósága között való különbségeket, a fokozott mérvű közjogi járadékok (adók) kihasítására. Voltaképpen tehát a tulajdonunk alá eső javak fiziológiai felhasználásának a tulajdon nagyságával szemben csökkenő lehetősége adja meg az impulzust úgy szociálpolitikai, mint adópolitikai oldalról a progresszív adó gondolatához.

Nem, vagy csak kevésbé vonta le azonban a progresszív adóztatás gondolatvilága a tulajdon *jogi* felhasználásának lehetőségeiből folyó következményeket. A tulajdon tartalmát képező javak *jogi* felhasználásának lehetősége (a fölöttük való tulajdoni stb. rendelkezés) már rendszerint nem csökken a tulajdon nagyságával. Ennek dacára azonban — amint fentebb rámutatni is igyekeztünk — nagy különbség van abban a tekintetben, hogy a tulajdon tartalmát képező javak jogi felhasználása a valóságban hogyan és milyen célokra történik. Nagy különbség van abban a tekintetben, hogy a modern jövedelmeknek összegeit *mire* költik el. Úgy szociális, mint adópolitikai szempontból másként kell elbírálni például a termelő befektetések céljaira fordított nagy jövedelmet, mint a spekulációs, vagy élvezeti célokra elköltöttet. Ennek a különbségnek kell érvényesülnie a különböző természetű jövedelmek különböző mértékben emelkedő adókulccsal való megterhelésénél, mint fennebb már jeleztük azt.

Ami most már az egyes adófajtáknak az adófokozás keresztülvitelére való alkalmas voltát illeti, az adótárgyak tartalmát alkotó különféle javak egyéni fiziológiai használatához fűződő szempont szerepe a jövedelmi adót teszi elsősorban alkalmassá erre. A rendelkezésünkre álló, vagyis jogilag minket megillető és ezzel szemben a tényleg fontosabb szükségletek kielégítésére, egyénileg felhasznált jövedelemmennyiségek közötti eltérés ugyanis ennél az adófajtánál tűnik szembe egyre fokozódóan a jövedelem növekedésével. Alkalmas továbbá az adófokozás keresztülvitelére a vagyonadó. A hozadéki adóknál adótechnikailag többnyire szintén adva van az adófokozás lehetősége, ha az adótárgy megállapítása az „adóköteles tiszta jövedelem” analógiájára valamely „adóköteles tiszta hozadék” formájában történik (amelyet a gyakorlatban ismét többször

neveznek „jövedelemnek“). Minél inkább pénzösszeg, illetőleg pénzösszezszerű residuum alakjában jelentkezik a hozadéki adóknál az így megállapított adótárgy (például a tőkekamat-adónál, a kereseti és ipari adók számos esetében), annál inkább rendelkezésre áll az adófokozásra alkalmas adóalap. A fiziológiai használattal összefüggő egyes fogyasztási (illetőleg használati) adók különösen lehetnek alkalmasak a fokozatos adókulcs előírására (például bizonyos fényüzési és fényüzési lakásadók). A közvetett adók több fajtájánál azonban nagy nehézségei és sokszor alig elhárítható akadályai vannak az adófokozás keresztülvitelének. Így például a termelőktől, kereskedőktől, szállítóktól beszedett forgalmi és fogyasztási adóknál rendszerint megvannak a keresztülvitelnek ezek az akadályai.

Mondanunk sem kell, hogy a progresszív adónak helyesen és észszerűen a fokozott *adózőképességet* kell megterhelnie. Ezért keresztülvitelénél az alapvető feladat ennek a *fokozott adózőképességnek a megállapítása* az adóviselővel szemben, mert különben nemcsak igazságtalanság, hanem az adóforrás destrukciója is az eredmény. Ez az alapvető szempont is mutatja, hogy a progresszív adóztatás helyes keresztülvihetősége az adóalanyok *személyi* teherbirásával áll a legszorosabb vonatkozásban, tehát személyi, egyéni szempontokkal. Még pedig — mint rámutattunk — nemcsak jogi, hanem a javak használatának fiziológiai tekinteteivel is. Minél kevésbé szerepelnek ezek az adótárgy természetének megállapításánál koefficiensek gyanánt, annál kevésbé vannak meg — az adótechnikai keresztülvitel szempontjaitól elkülönítve is — a progresszív adóztatás szociálpolitikai és pszichológiai alapjai.

7. Az adófokozásnak, vagyis az emelkedő adókulccsal való megadóztatásnak, mintegy szociálpolitikai ellenpárja a *csökkenő adókulccsal* való, ugynevezett *degresszív* adóztatás, mely bizonyos adótárgyösszegeken alul fokozatosan csökkenő adókulcsot alkalmaz. A csökkenő adókulccsal való adóztatásnál ekként az adótárgy pénzbeli összegének csökkenésénél nagyobb arányban kisebbedik az adóztatás mértéke. Célja tehát a kisebb jövedelmek (hozadékok, residuumok) kiméltése adóteher tekintetében.

A csökkenő adókulccsal való adóztatás éppugy szociálpolitikai éllel is bír, mint a fokozódó kulccsal való adóztatás. Mind a kettőnél kifejezésre jut a javak tulajdonának különböző intenzitásából elvonható adópolitikai következmény. Ott, ahol az adótárgy összegében foglalt jószágmenntiségek nagy része nem használódik fel egyéni fontosabb szükségletek kielégítésére, nagyobb hányadot lehet az adóalapnak nagyobb sérelme nélkül kihasítani a közjogi járadék céljaira. Ott ellenben, ahol az egyéni fontosabb szükségletek kielégítése után semmi sem, vagy csak kevesebb marad, ahol tehát a jövede-

lem (hozádék, residuum) tartalmát alkotó javak tulajdonjogának társadalmi funkciója a fontos egyéni szükségletek biztosítása, ott a közjogi járadékok céljaira aránylag is annál kevesebb telhetik ki, minél kevesebb az adótárgy.

Az adófokozás tanát egyesek (igy *Bräuer*, *Umriss und Untersuchungen zu einer Lehre vom Steuertarif*, Jena, 1927) anyagi és alaki értelemben vett adótarifaelméletre osztják. Az *anyagi értelemben* vett adófokozás tana alatt az adófokozás indokaira, a segítségével való méltányos és igazságos teherelosztásra stb. vonatkozó nézeteket értik, *míg alaki értelemben* a progresszív adótarifa megszerkesztésének mikéntjére vonatkozó szempontokat.

Fokozatos adótarifákat már a múltban is fel lehet fedeznünk. Ilyenek bőven akadtak már a középkori olasz városi államokban, a német városok középkori vagyoni adóinál. Ilyennek említik a szász választófejedelemség 1742-i jövedelmi adójának tarifáját. Ismeretes a francia forradalmi adóztatás tarifáinak a vagyonelkobzásig terjedő progresszivitása. E forradalmi példák okozták azután, hogy a francia és az angol közvélemény sokáig oly mereven ellene szegült az adó progresszív gondolatának. Az adófokozás tanával ebben az (anyagi) értelemben foglalkozó írók közül, különösen a németek közül, *Schell*, *Lehr*, *Max Grabein*, az amerikai *E. R. A. Seligman*, az olasz *Masé-Dari* és a francia *Louis Suret* nevét kell megemlítenünk *Karl Bräueren* és a francia forradalom idejének íróin (*Condorcet*, *Jollivet*, *Compagnoni*) kívül. (V. ö. *Bräuer* i. m. 127—130.).

Sokkal kevésbé van kiépítve az alaki értelemben vett tarifateória. Kétségtelenül az anyagi értelemben vett progresszivitás tanát kell sokkal fontosabbnak tartanunk, de a tarifaszervezés mikéntjének szempontjait sem szabad alábecsülnünk. Francia és angol matematikusok foglalkoztak először elszórt példákban az alaki értelemben vett tarifaproblémákkal.

Először *Vauthier* francia szocialista analizálta a matematika módszereivel az adótarifákat (1871). A hatvanas években *Emminghaus* idevonatkozó tanulmányait kell kiemelnünk, bár az akori adótörvényhozások gyakorlata nem vett tudomást ezekről.

A 80-as években tapasztalható a progresszív adótarifák matematikai alapjainak elméleti kimélyítése. Befolyással volt erre a határhaszonelmélet fellépése is, amennyiben az adózásbeli progressziót némileg a javak határértékének kísérelésekként lehetett magyarázni. Ilymódon ugyanis az adótárgyul szolgáló vagyon- és jövedelemrészek határértékét lehetett az adóztatás szempontjából koefficiensként odaállítani. A hollandi *Cohen Stuart* nyújt tulajdonképpen először (1889) adótarifateóriát és a Bernoulli-féle értéktörvényben

(1730) találja meg a helyesen felépített progressziós adótarifa igazolását. A Bernoulli-féle értéktörvény szerint ugyanis a bizonyos pénzösszeghez újonnan hozzájáruló pénzmennyiségek értéke fordított arányban áll a már meglévő pénzmennyiség értékével. Ennek alapján arra az eredményre jut, hogy az a helyesen megszerkesztett tarifa, amelynél a jövedelem mértani arányu növekedése mellett az (adótétel) adókulcs számtani arányban nő egy bizonyos pontig (az igen nagy jövedelmekig), amelytől kezdve az adókulcs nem emelkedik tovább. A szász (1878) és a porosz (1891) jövedelemadó tarifái nyújtottak gyakorlati alkalmat a tarifaproblémák behatóbb vizsgálatára alaki szempontból is. Az 1896-iki osztrák személyi adótörvény kormányjavaslatában már egy ilyen matematikai képlet szerepel a progresszív adókulcs kifejezésére, melyet a létrejött törvény nem alkalmazott ugyan, de az ausztráliai adótörvényhozásban és Olaszországban a tarifaképlet gyakorlati alkalmazásra talált (l. *Bräuer* i. m. 64., 134—138. l., *Grohmann* i. m. 618. l., *J. Stamp* i. m. 52.). Az osztrák törvényjavaslattal kapcsolatban ki kell emelnünk *Grohmann* id. munkáját, mely matematikai módszerrel törekszik a helyes adótarifa megállapítására. Munkája tehát tisztán tarifaelméleti.

A XX. század kezdetén új korszak nyílik a tarifaelméletre. Jellemző módon, a progresszióellenes Angliában foglalkoznak vele erősebben. Az államháztartás szükségletei felvetik a kérdést, vajjon nem kellene-e a jövedelmi adó tarifáit is az örökösödési adóéhoz hasonlóan bizonyos „graduation“-nak alávetni. Az erre vonatkozó vita irodalma az *Economic Journal*-ban és a kormány által kiküldött Royal Commission emlékirataiban található főleg. *G. Cassel*, *Douglas White*, *Steggall* és *Edgeworth* neveit említhetjük meg itt. Mig *Edgeworth* nyílt egyenes progresszióval kívánja az adótarifát felépíteni, addig *G. Cassel* arányos adótarifát javasol közvetett fokozással (l. *Bräuer* u. o.). Az alaki tarifaelmélettel foglalkozók közül meg kell említenünk még az olasz *Libelli*-t, aki a grafikai ábrázolást tervszerűen és rendszerességgel állította a tarifaelmélet szolgálatába, valamint *A. Veigt*-ot, aki az adótan és a matematika között ügyes összeköttetést tudott létrehozni és nem csupán a matematikus nézőszempontjából analizálja az egyes adótarifákat. Így *Wendler*, *Riebesell* és *Mieses* tarifa-matematikai munkái *Bräuer* szerint inkább arra irányulnak, hogy bizonyos matematikai követelményeknek megfelelő formális tarifákat dolgozzanak ki. Ujabban *Ernst Günther* munkáit említhetjük olyanok gyanánt, amelyek a matematikai módszer segítségével, de az adóelméleti szempontok előtérbe helyezésével mélyítik ki a tarifaelméletet.

Bräuer szerint azonban mindezek az írók inkább

egyes részletkérdésekkel foglalkoznak, többnyire kisebb terjedelemben, anélkül, hogy az alapul szolgáló anyagi problémák mélyebb összefüggését felismernék. Így tehát munkáikat az adótarifa tanának kiépítése irányában inkább csak kezdő lépéseknek lehet tekinteni (u. o. 139. l.).

Bräuer maga a fokozatos (progresszív) adótarifának a következő fajtáit különbözteti meg: Vannak 1. közvetlenül, 2. közvetve fokozódó és 3. kombinált fokozatu adótarifák (Steuertarife mit direkter, indirekter Progression und Kombinationstarife).

A tulajdonképpeni közvetlen tiszta fokozatos tarifa az, amelynél az adóteher nagysága az adótárgy mennyiségének minden növekedésével (tehát a legkisebb arányu megnövekedésével is) állandóan növekszik. Az adófokozás további menete függ azután attól, hogy milyen adókulccsal kezdődik és milyennel végződik az adófokozás (Höchstszatz, Mindestsatz), valamint, hogy az adótárgynak milyen mennyiségére alkalmazandó a legkisebb és milyen összegű adótárgyra a legnagyobb adótétel. A közvetlen progressziónál lehet azután *egyenletes*, vagy *nem egyenletes* (gleichförmig — ungleichförmig) a progresszió lefolyása aszerint, amint az adótárgy összegében ugyanolyan nagyságu változások szerint érvényesül az adóteher fokozódása (pl. minden 100 pengőre). Az egyenletes fokozódásnak is három alfaja lehetséges, t. i. az egyenlő nagyságu (összegű) fokozatoknál is az adókulcs az adótárgy növekedésével *egyenlő* arányban *a)* nőhet (már t. i. az adókulcs minimális és maximális fokán belül), így pl.: 1000 P-nél 1%, 1100-nál 1.1%, 1200-nál 1.2%, 1500-nál 1.5%, vagy nőhet az adókulcs az adótárgy növekedésénél *b)* *gyorsabb* arányban (gyorsított progresszió), vagy *c)* *lassabb* arányban (lassított progresszió). (Gyorsított progresszió pl. 1000—1%, 1100—1.10%, 1200—1.21%, 1300—1.33%, 1400—1.46% stb. Lassított progresszió: 1000—1%, 1100—1.1%, 1200—1.19%, 1300—1.27%, 1400—1.34%, 1500—1.40% stb.)

Az *egyenlőtlen progressziónál* is három fajtát lehet megkülönböztetni, u. m. *a)* a teljesen egyenlőtlen fokozódást, amikor a fokozódás teljesen szabálytalan, az adókulcs növekedései tehát minden törvényszerűség nélkül majd gyorsabb, majd lassabb tempóban vannak megadva, *b)* egyenlőtlen arányban gyorsabbodó és *c)* egyenlőtlen arányban lassabbodó progressziót (ad *a)* pl. 1000 pengőre az adókulcs 1.0%, 1100-ra 1.1%, 1200-ra 1.4%, 1300-ra 1.6%, 1400-ra 2.3%, 1500-ra 2.7%, — ad *b)* 1000 pengőre 1.0%. 1100-ra 1.1%, 1200-ra 1.5%, 1300-ra 2.3%, 1400-ra 3.6%, 1500-ra 5.2%, — ad *c)* 1000 pengőre 1.0%, 1100-ra 1.5%, 1200-ra 1.9%, 1300-ra 2.10%, 1400-ra 2.25%, 1500-ra 2.30%).

A progresszív adótarifához is lehet természetesen kiegészítő, vagy pótlólagos adókulcsokat is hozzácsapni. Ha pl. egy

bizonyos adótárgy összegére az adókulcs 5% és ehhez még 20%-os adókulcspótlékot csatolunk, végeredményben az adókulcs ennél a tételnél 6% lesz. Az adókulcspótlékok lehetnek arányosak (proportionalisak), progresszivek és degresszivek, aszerint, amint az adókulcsnak minden fokozatához egyenlő arányu (pl. 20%-os), vagy pedig a magasabb fokozatokhoz növekvő, illetőleg csökkenő arányu adókulcspótlékot csapnak hozzá. (L. i. m. 1—20. l.)

Közvetve fokozódó adótarifák keletkezhetnek *a) arányos adókulcs mellett is*, hogyha a különböző nagyságu adótárgy-összegekből különböző arányu leszámításokat, vagy ritkábban hozzászámításokat lehet eszközölni. Pl. általában egyenlő nagyságu az adókulcs (pl. (6%)) bármilyen összegü jövedelemre, de pl. egy bizonyos összegen (pl. 1000 pengőn) aluli jövedelem adómentes. A valóságban ekként annak adókulcsa 0 lesz. Azután bizonyos kisebb jövedelmeknél az adóalapból annak bizonyos részét lehet levonni. Ha pl. az 1000—10.000 pengőig terjedő jövedelmeknél az adóalap $\frac{2}{3}$ -át lehet levonni, akkor az adókulcs a valóságban ezeknél csak 2% lesz s ha pl. a 10.000 és 20.000 P közti jövedelmekből $\frac{1}{3}$ -nyi levonás tehető, emezek adókulcsa a valóságban 4% lesz. Ebben a példában ekként arányos adókulcs mellett, közvetve mégis a következő progressziója érvényesül az adókulcsoknak: 0, 2, 4% stb.

De keletkezhetik közvetett progresszió természetesen akkor is, ha *b) egy más fokozatos adótarifához lehet levonásokat, vagy hozzászámításokat eszközölni* (i. m. 69—105. l.). Végül *kombinált fokozatu* adótarifákról ott beszélhetünk, ahol többféle nagyságu adókulcsrendszereket, vagy különböző adókiszámítási módokat alkalmaznak ugyanannál az adónemnél. Így pl. ha a fundált és nem fundált jövedelmekre különböző arányban fokozódó adókulcsok szerint róják ki az adót, vagy ha pl. az arányos (proporciós) adókulcshoz progresszív adókulcspótlékot, vagy a progresszív adókulcshoz szintén progresszív adókulcspótlékot csatolnak. Még komplikáltabb összetételű adóprogressziót látunk pl. egyes örökösödési adóknál (ilyen pl. a német 1925. évi), ahol az adókulcs nagysága nemcsak az adótárgy összege, hanem ezenkívül a rokonság foka szerint is változik. Ilyen kombinált progresszív tarifája van pl. az 1916. évi német társulati hadinyereségadónak is, ahol az adókulcs nemcsak az alaptőkéhez, hanem az évi üzleti nyereséghez viszonyított nyereségtöbblet szerint is különböző arányban változik (i. m. 105—124. l.).

Balás Károly.

A bankok szerepe az európai hitelválságban.

Az 1931. év közepe óta tartó hitelválság épugy az előzmények szükségszerű következménye volt, mint a gazdasági élet minden egyéb történése. Áll ez egyaránt a hitelválság támadópontjára, területi kiterjedésére és páratlan mélységére. Az okozatként jelentkező előzmények visszanyulnak a világháború befejezésének időpontjára, amikor a világgazdaság változott alapokon, új nekiindulás előtt állott.

A világháború után Észak-Amerika felduzzadt aranykészletében, az európai országok elleni hatalmas követeléseiben, a háború által alig megviselt morálitásu, aktiv szellemű népességben mindazokkal a tényezőkkel rendelkezett, amelyek egy gyors gazdasági fejlődés előfeltételei. Ez a fejlődés, elősegítve attól a körülménytől, hogy időbelileg összeesett a technika és a termelési módszerek nagyarányu tökéletesedésével, az 1921—22. évek átmeneti jellegű depressziója után rendkívüli arányokban következett be. Az amerikai nép jelleméből folyt, hogy a lendület tulcsapott a valóságban rendelkezésre álló tőkék és az azon alapuló szokásos hitelnnyújtás korlátain és az 1924—29. években nagymérvű *hitelkiterjesztés segélyével* megteremtette a gazdaságtörténelemben páratlanul álló prosperity-korszakot, majd kiváltotta azt a tőzsdespekulációt, amelynek 1929. év őszén bekövetkezett összeomlását a világválság kiinduló pontjának szokás tekinteni.

Európa viszont a háború következtében mobil tőkében óriási veszteséget szenvedett, úgy, hogy a termelés megindítása végett a háború után a bankjegyinflációra kényszerült. Egyes országok, elsősorban Németország, az infláció következtében belföldi és nemzetközi viszonylatban egyaránt előálló vagyoneltolódást felhasználták arra, hogy a termelési berendezéseket modernizálják, sőt új beruházásokkal bővítsék ki. Az inflációs korszak vége, a valuták megrögzítése és aranyalapra helyezése deflációval járt, de egyben megteremtette a nemzetközi kereskedelmi és hitelforgalom lehetőségét és ezzel megnyitott az amerikai tőkék Európa felé áramlásának útja. Az infláción átesett országokban a modernizált és tulfejlesztett termelési berendezésekhez hiányzott a forgótőke, a világszerte fennálló nagy lakásínség, a háború alatt fokozottan igénybevett, de éveken át minden felujtást nélkülöző közüzemek és az egyéb tényleges

vagy legalább érzés szerint fennálló közszükségletek, további nagytőkéket igényeltek. Ily mérvű tőkekereslet természetesen magas kamatokat hoz felszínre, amelyek mágnesszerűen vonzák Amerika tőkéit. A tőkeáramlás az 1924—28. években főleg az európai hosszulejáratu kölcsönökön át történik, míg végül az amerikai közönség a fixkamatozású papirokkal megtelítődik. Ettől kezdve az amerikai tőkék az ottani részvénytőzsiacokra tördulnak, ami átmenetileg megfordítja a tőkék mozgásának irányát: rövid ideig Európából Amerikába áramlanak a meg nem kötött tőkék, hogy kihasználják a newyorki tőzsdén a spekuláció által fizetett abnormális napipénz-kamatokat. Az 1929. őszén bekövetkezett tőzsdekrach után e pénzek sürgősen térnek vissza Európába és nyomon követik őket a tőzsdéről menekülő amerikai tőkék, de most már az elhelyezkedés csaknem kizárólag rövidlejáratu bankhitelek formájában történik.

Ugyanezen idő alatt, az 1923—27. években, jelentős tőkekoncentráció megy végbe Európában is, Franciaország javára. Kiindulópont a háborúelőtti nagy francia tőke maradványa, amely a frank értékének esése elől külföldre menekült. E tőke 1928-ig állandóan emelkedik, ami Franciaország aktív kereskedelmi mérlegének, akkor óriási mérvű idegenforgalmának, a német reparációs fizetéseknek és nem csekély részben a francia nép takarékosságának a következménye. A későbbi eseményekben oly döntő jelentőségűvé váló francia tőkefelesleg külföldön és pedig — kis töredék kivételével — rövidlejáratu hitelek formájában helyezkedik el. A hitelek főleg Amerika és Anglia, kisebb részben Svájc és Hollandia veszi fel, ahonnan azok jelentékeny részben ismét a tőkeszegény Közép- és Kelet-Európába jutnak.

A hitelviszonylatok nemzetközi összebonyolódásának további tényezője alakul ki egyes országok menekülő tőkéiben. Közép- és Kelet-Európa országai részben már amerikai eredetű tőkék, politikai feszültségek, tulajdóztatás és az újonnan stabilizált valuták iránti bizalmatlanság miatt változó intenzitású, de az egész időszakban észlelhető folyamattal, a szomszédos, erősv valutájú országok, főleg Svájc és Hollandia felé gravitálnak, ahol rövid lejáratra átvéve és ahonnan újból rövid lejáratra kikölcsönözve, e menekülő tőkék gyakran a származási országokba térnek vissza.

Fokozza végül a nemzetközi hitelösszekapcsolódás bonyolultságát és méreteit az aranydeviza-standard, amely szerint a jegybankok az előírt fedezetet, a nem-kamatozó arany helyett, feltétlenül aranyértékűnek elismert valutájú országok — leginkább Anglia és az Egyesült Államok — elsőrendű bankjainál látra szóló követelésekben tartják.

Hogy mindezek az alapokon végeredményben mily abnormális mértékben szaporodtak fel az egyes országok között tartós megkötés nélkül fluktuáló tőkék, arra jellemző a követ-

kező néhány számadat: A Nemzetközi Fizetések Bankja a rövid lejáratra elhelyezett tőkéket 1931. év elejére összesen mintegy 10 milliárd dollárra becsüli. Ugyanezen időpontra a Mac-Millan-report Anglia rövidlejáratu külföldi tartozását 407 millió fontban összegezi, míg az ugyancsak tőkeexportáló New-Yorkkal szemben fennálló külföldi követelések ugyanezen időpontban kb. 3 milliárd dollárra rugnak. Míg azonban a most említett országok külföldi követelései külföldi tartozásaikat messze túlhaladják, addig a közép- és keleteurópai országok időszakunk végén per saldo súlyos eladósodást mutatnak. Csak magának Németországnak külföldi tartozásai az 1931. év júliusában, tehát már jelentős visszafizetések után, az akkor eszközölt statisztikai felvétel szerint 23.5 milliárd márkát tettek ki, amely összegből a rövidlejáratuakra 12 milliárd, a hosszúlejáratuakra 11.5 milliárd esett.

E nemzetközi tőkemozgások végeredményben megoldották azt a feladatot, hogy a világ rendelkezésre álló tőkéi, a háboru, majd a békék által leginkább sújtott európai országok gazdasági életének újjászervezésére használtassanak fel. Az eredmény minden várakozást meghaladó rövid idő alatt következett be: Európa már 1925-ben elérte a termelésnek háboru-előtti színvonalát, majd 1929-ig fokozatosan egyenlítette ki azt a relatív visszaesést is, amelyet termelése és a világkereskedelemben való részesedése más világrészek, különösen Amerika termelésével és külkereskedelmével szemben a háboru óta szenvedett. A látszatra ragyogó műnek azonban egy súlyos szerkezeti hibája volt: alapjai nagyrészt kölcsöntőkéek voltak és még hozzá oly kölcsöntőkéek, amelyek két világrészt behálózó kerülő utakon, szilárd lekötés nélkül jutottak el felhasználásuk helyére.

Az ingatag struktúra csak addig állhatott fenn, amíg meg nem rendült a rövidlejáratu nemzetközi hitelek egyedüli alapja: a bizalom. Szinte meglepő, hogy a bizalom megrendülése a depressziónak oly előrehaladt időszakában, másfél évvel a new-yorki tőzsdekrach után, 1931. év nyarán következett be. A nagy összeomlást két figyelmeztető rengés előzi meg. Az egyik 1929 tavaszán, a másik 1930 őszén. Az első izben a párizsi reparációs tárgyalások nehézségei, a második alkalommal a német választások eredménye, a szélsőségek előretörése kelt nyugtalan-ságot. Mindkét feszültségen átsegíti Németországot jegybank-jának felkészültsége és főleg az elhelyezkedést kereső külföldi tőkéek nagysága, amelyek a visszavont hiteleket gyorsan pótol-ják, úgy, hogy Németország külföldi eladósodása még 1930-ban is növekszik. Egyedül Franciaország értékelte helyesen a figyelmeztető jeleket: bankjai a francia kormány intimálására 1929 tavaszától kezdve következetesen repatriálják a külföldön elhelyezett tőkéket.

Bár a francia tőkéek visszavonulását közvetlenül csak Lon-

don, Newyork és Svájc érzi, a pénzpiac feszültsége 1931. év tavaszán világszerte fokozódik és pedig nem csekély részben azon politikai nyugtalanság miatt, amit Németország az osztrák vámunió tervével felidéz. Ebben a feszültségben óriási robajként hat 1931. év májusában az osztrák Kreditanstalt összeomlása. A világgazdaság hitelfelépítményének legerősebb tartóoszlopai, a középeurópai nagybankok közül az egyik kidőlt. A vezető gazdasági körök az esemény jelentőségével kezdettől fogva tisztában voltak. Sir Arthur Salter, a nagytekintélyű pénzügyi szakértő „Recovery“ című munkájában elmondja, hogy ép a Federal Reserve Board elnökénél volt Newyorkban, amikor az angol bank kormányzója telefonon közölte a Kreditanstaltnál tartott vizsgálat súlyos eredményét s azt a véleményét, hogy a bukásnak messze kiható következményei lehetnek. Sir Arthur Salter azt írja, hogy e közlés úgy hatott reá, mint 1914 júliusában a szerajevói gyilkosság hire. Sajnos, mind a két megítélés abszolút helyes volt: a hatás valóban messze kihatónak bizonyult és súlyosságában alig maradt mögötte a szerajevói gyilkosság fejleményeinek.

Kezdetét vette a hitelválság és az események most már gyors ütemben követik egymást. A Kreditanstalt bukása, de különösen annak kísérő jelenségei, az amerikai bankároknál megingatják a bizalmat Közép-Európának, elsősorban Németországnak, eddig korlátlan hitelt élvező nagybankjai iránt: megkezdik rövidlejáratu hitelek felmondását. Rövidesen csatlakoznak hozzájuk az angol, holland és svájci bankok. Run alakult ki a német és keleteurópai bankok ellen: egyelőre bankok run-je bankok ellen. A német bankok kezdetben elég jól állják a rohamot, de a jegybank devizakészlete aggasztóan csökken. Ekkor lép közbe június hó 20-án Hoover egyéves moratórium-javaslatával. De sajnos, sem ez, sem a Reichsbanknak nyújtott 100 millió dolláros BIZ. kölcsön, már nem tudták az eseményeket feltartóztatni. A Reichsbank május végétől július 1-éig arany- és devizakészletéből 1400 millió márkát vesztett. Szerencsétlenségre ép ebbe az időbe esik Németország legnagyobb textilkoncernjének, a brémai Nordwollenak összeomlása, amelynél egyes nagybankok sokmilliós hitellel voltak érdekelve. A nagybankok iránti bizalom ezzel a német közönségben is megrendült és most már a külföldi hitelezők hitelfelmondásaihoz a betevők run-je járul és pedig elsősorban a Darmstadter und Nationalbank ellen, amelynek az iparban és egyebek között a Nordwollenál való nagy érdekeltsége köztudomásu volt. Július hó 13-án nyilvánosságra jutott a Darmstadter und Nationalbank fizetéseképtelensége, aminek folytán a betevők run-je a pénzintézetek minden kategóriájánál általánossá válik. A kormány a bankszünnapokkal jön a szorongatott bankok segítségére, ami azonban nem tudja megakadályozni, hogy pár héten belül a második D. Bank, a Dresdner

Bank nehézségei is nyilvánosságra kerüljenek, a brémai Schröder-bank becsukjon, a nagy vidéki fiálbank, az Allgemeine Deutsche Creditanstalt állami garanciára szoruljon, a Landesbank der Rheinprovinz fennakadást szenvedjen. Rövid pár napon belül átesapott a hitelválság Kelet-Európára is: akkor él-tük át mi is a bankzárlat napjait.

Németországban a külföldi hitelek visszavonásának egyelőre a jegybanknak az az intézkedése vetett véget, hogy az adósságok visszafizetésére a valuták kiszolgáltatását megtagadta. Ezzel a külföldnek németországi rövidlejáratu hitelei befagytak, de hasonló sors érte a keleteurópai ily hiteleket is. Ez volt a válság továbbterjedésének kiinduló pontja. A befagyott hitelekben Amerikán kívül elsősorban Anglia volt érdekelve. Az első német Stillhalte alá eső angol hitelek magukban véve 100 millió fontot tettek ki. E körülmény közvetlen veszélyérzést támasztott az angol font már amugy is évek óta gyenge pozíciója tekintetében. A francia bankok most fokozott tempóban hívták vissza Angliában elhelyezett hatalmas tőkéiket. Londonnak és Párizsnak drámai erővel ható küzdelme, miután Franciaország Angliától összesen 136 millió font aranyat vont el, szeptember hó 20-án az angol font bukásával végződött. Az angol font bukása magával rántotta a valuták egész sorát és a világ összes valutái iránt megingatta a bizalmat. Az egész világon megindul a küzdelem a valuták védelmére, amelynek eszközei: harc az egyik oldalon külföldi követelések inkasszálásáért, a másik oldalon a külföldi fizetések megtagadása, mindenütt egyformán törekvés a kivitel fokozására és a behozatal megszorítására, a vámtarifák emelésével, behozatali kontingensekkel, nyílt és burkolt exportprémiákkal. Az eredmény: nemzetközi szempontból az országok gazdasági együttműködésének teljes felborulása, sőt több, valóságos gazdasági világháború, az egyes országok határain belül pedig: a bizalmatlanság fokának megfelelő mérvű defláció, árak és értékek zuhanásszerű esése, nagy vállalatok sorozatos bukása, szóval a gazdasági válság példátlan kimélyülése. Az ut, amely a Kreditanstalt bukásától ehhez a reménytelen kép teljes kialakulásához vezetett, igen rövid volt: megtételéhez alig kellett több mint félév.

Visszatekintve az eseményekre, minden újabb esemény az előzmények kényszerű következményének mutatkozik.

Kezdődött a láncolat az amerikai hitelexpanzióval, folytatódott Európában az Amerikától kölcsönzött tőkék alapján felépülő újabb hitelkiterjesztéssel, majd hirtelen fordulattal jött a végelszámolás napja akkor, amikor az egész konstrukció alapja, a bizalom elveszett. Hogy a válságnak mi volt az alapoka, a felett szinte végeláthatatlan vita folyik. De nincs véleményeltérés abban a tekintetben, hogy az 1925—28. évek abnormálisan magas konjunktúrája és a válságnak 1931 kö-

zepe óta kialakult páratlan mélysége elsősorban a *hitelélet jelenségeiben* találja magyarázatát.

A hiteléletnek a gazdasági élet egész menetére gyakorolt ez a mondhatni determináló hatása az egész világon kényszerítő erővel tolta előtérbe a hitelélet problémáit, részben azért, mert balaszthatatlan intézkedések váltak szükségessé és részben azért, mert a felelősség kérdésének felvetése és vitatása ily súlyos katasztrófában el nem maradhatott. De elkerülhetetlenül foglalkozni kell e problémákkal a jövőben értékesíthető tanulságok okából, mert a nagy földrengés után a romokat el kell takarítani, az épen maradt alapokat ki kell kutatni és ezeken az alapokon az új építményt úgy kell megkonstruálni, hogy a jövő földrengéseivel szemben lehetőleg ellenálló legyen.

A hitel ma már a gazdasági életnek egész területét átszövi, úgyhogy a gazdasági fejlődés mai stádiumát jogosan nevezhetjük a hiteligazdálkodás korszakának. A hitel ezen általános jellege mellett sokkal messzebbmenő koncentrációt mutat, mint aminő a gazdasági életnek egyéb területein, például a termelés vagy a fogyasztás területein áll fenn. A hitel koncentrációs pontja a bankszervezet. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a gazdasági életben jelenlevő teljes hitelvolumen vagy annak túlnyomó nagy része közvetlenül a bankoktól származik. A mindenkori hitelvolumen jelentős része az áruhitelek, a pénz- és tőkepiac hiteleiből s kisebb részben a magánhitelek, a magánbankokból tevődik össze. De mindezek a bankon kívüli hitelek úgy terjedelmük, mint feltételeik tekintetében a bankrendszer messzebbmenő befolyása alatt állnak. A bankrendszeren belül pedig a hitelpolitikának az irányát a hitelbankok és a jegybank szabják és pedig olyképp, hogy a jegybank — szemben az elméleti megállapításokkal — a gyakorlati tapasztalat szerint a mai jogköre mellett a hitelbankok politikáját csak kivételes helyzetekben és csak átmenetileg képes irányítani.

Ezért a hitelélet problémái közelebbről tekintve, elsősorban a hitelbankok problémáiként jelentkeznek. Mindazok a hatalmas tőkemozgalmak és egyéb hiteléleti jelenségek, amelyek az utolsó évtized történetének áttekintésénél világ gazdasági hatásukban érvényesülni láttunk, a hitelbankok politikájára nyulnak vissza, sőt még közelebbről tekintve, a bankok egyes hiteltranzakcióinak összességéből rezultálódtak. A háború utáni hitelélet legjellemzőbb vonása a nagymérvű hitelkiterjesztés, amelynek általános gazdasági hatását fentebb láttuk. Ehhez képest a válság előtti és az azóta felmerült bankpolitikai kérdések központjában is a hitelkiterjesztés problémája áll.

Hogy a hitelbankok a közgazdaságban dolgozó hitelvolumen a bankátutalási forgalom kifejlődése óta hitelpoliti-

kájuk által a takaréktőkék növekedésén túl is emelhetik, immár általánosan elismert tény. Véleményeltérések vannak azonban a pénz- és hitelteoretikusok között, a bankhitelkiterjesztés gyakorlati érvényesülésének módja, korlátjai és különösen előfeltételei tekintetében. A kérdés teoretikus része, dacára a beható kutatásoknak, még mindig elég homályos. A gyakorlat mindenesetre igazolja azt a tételt, hogy a bankok által nyújtott hitelek a bankrendszerben, mint egészben, emelik a bankbetéteket. De bármily érdekes is a hitelbankok primár hitelteremtő szerepének sokat vitatott problémája, a hitelkiterjesztés fogalma és gyakorlati jelentősége szempontjából közömbös, vajjon a hitelkiterjesztés mily alapon megy végbe. A hitelkiterjesztés fogalmilag a hitelvolumennek anélkül való emelését jelenti, hogy a meghitelezés alapjául szolgáló saját tőkék értéke — mindennemű konjunkturális értékelés kizárásával — aránylagosan emelkedett volna, vagy konkrétebb oldaláról tekintve e kérdést, azt jelenti, hogy az egyes gazdaságokban az idegen és saját tőke aránya a saját tőke rovására eltolódik. Hogy az ezen eredményt előidéző új hitelek a hitelbankok vagy esetleg a jegybank primár hitelteremtéséből származnak-e, avagy már előbb is létező, de eddig a hitelforgalomba be nem vont takaréktőkék, vagy üzemi pénzek aktiválásában, külföldi hitelekben, avagy a hitelforgalom menetének meggyorsulásában birják eredetüket, — mindez nem változtat a hitelkiterjesztésnek sem általános gazdasági, sem a hitelbankok helyzetére gyakorolt különleges hatásán.

A hitelkiterjesztés fennforgását, vagy mértékét egy-egy bank mérlegéből közvetlenül leolvasni nem lehet, különösen minthogy a mérlegben „betét és hitelezők“ címén szereplő teher tételek természete, kellő részletezés hiányában, rendszerint még megközelítőleg sem ítéltető meg. A bankmérlegek végösszegének tartós és nagyarányú emelkedése azonban, ha az nem áll arányban a meghitelezési alap kalkulálható gyarapodásával, kétségtelenül hitelkiterjesztés folyamatbanlétére mutat.

Az amerikai bankok hitelkiterjesztésére jellemző a következő néhány számadat: Az Egyesült Államok összes bankjai által nyújtott rövid- és hosszulejáratú hitelek összege 1914-ben 20 milliárd, 1924-ben 45 milliárd és 1929-ben 58 és félmilliárd volt. E számok értékelésénél ne felejtjük el azt, hogy Newyorkban az említett 1924. és 1929. évek között több mint hatmillió dollár külföldi emisszió is történt.

A németországi hitelbankok mérlegeinek főösszegei a következő emelkedést mutatják: az összes hitelbankoknál 1924-ben 7.415 millió, 1928-ban 20.085 millió. Az összes hitelbankok mérlegének végösszege tehát négy év alatt 2.7-szeresre emelkedett. Ha külön vesszük a berlini nagybankokat, akkor mérlegösszegeiknek emelkedése a következő: 1924-ben 4057

millió és 1929-ben 13.765 millió, vagyis a mérlegösszegek emelkedése a berlini nagybankoknál öt év alatt majdnem három és félszeres. A nagybankok mérlegösszegeinek relative nagyobb emelkedése az egész idő alatt folyamatban volt koncentrációs folyamat következménye, de része van benne annak a közismert ténynek is, hogy a nagybankoknak a hitelkiterjesztésben vezető szerepük volt. Ha ezekkel az adatokkal szembeállítjuk azt a tényt, hogy ugyanezen idő alatt a takarékpénztárak betétei ugyanily arányban emelkedtek, viszont a reparációs fizetések egy állandó tőkeelvonást jelentettek, amihez még a magántőkék külföldre menekülése is járult, végül, hogy a bankok mérlegösszege a tőkegazdag békebeli Németországban, 1913-ban csak 16 milliárd volt, a legjelentősebb ipari vidékétől is megfosztott háború utáni Németországban pedig — miként fentebb láttuk — 20 milliárd fölé emelkedett, úgy a német hitelexpanzió rendkívüli méretei kétségtelenül szembeszökővé válnak.

És hogy Kelet-Európa adósállamai a hitelkiterjesztés terén nem maradtak messze el Németország mögött, utalunk Magyarországra adataira, ahol a bankmérlegek összesített főösszege 1925-ben 1688 millió, 1930-ban pedig 4633 millió volt, vagyis ahol az emelkedés ugyancsak több mint két és félszeres. Ez volt az a tény, amelyre mint gazdasági erőink gyors gyarapodásának jelére az elmúlt években a hivatalos körök ismételten utaltak és amely jelenségre támaszkodva, megengedhetőnek tartották az állami berendezkedés hatalmas fejlesztését.

Allítsuk most ezekkel a példákkal szembe Franciaország adatait. A francia frank de facto stabilizálásától, 1926. év végétől 1929. év végéig, a nagy párizsi letéti és finanszírozó bankok mérlegvégösszege 36 milliárdról 55 milliárdra, vagyis mindössze másfélszeresére emelkedett, aminek bőséges magyarázatát adják az ugyanezen időszak alatt külföldről állandóan visszaszivárgó francia tőkék. Azokban az országokban, amelyekben a bankforgalom emelkedésének ily rendkívüli oka nem volt, pl. Hollandiában és Angliában 1925-től 1929. év végéig a részvénytársasági formában működő hitelbankok mérlegösszegeinek emelkedése mindössze 5, illetőleg 7.5%-ot tett ki, úgyhogy teljesen indokoltnak látszanak a MacMillan Reportnak közvetlenül a hitelválság kitörése előtti megállapításai, amelyekkel az angol bankrendszer által még ki nem használt hitelkiterjesztési lehetőségekre utalt.

Bármilyen eltérők legyenek e vélemények abban a kérdésben, hogy a hitelkiterjesztés, annak minden kihatását mérlegelve, általában bizonyos időpontban kívánatos-e, az kétségtelen, hogy a gazdasági életben működő hitel volumenének minden emelése, amely arányaiban meghaladja a meghitelezési alapok már bekövetkezett növekedését, csakis az egész közgazdaság és főleg a bankok likviditásának rovására

történhetik. Amikor ugyanis a bank hiteleit a már realizált gazdasági haladás mértékén túl, egy további haladás anticipálásával növeli, kénytelen igényeit a kihelyezésnek likviditása, de egyszersmind azok bonitása tekintetében is leszállítani.

A likviditást és bonitást csak az biztosíthatja, ha szigorúan figyelembevételnek a hitel közgazdasági hivatása által megszabott korlátok. A hitel közgazdasági hivatása nem terjed azon túl, hogy a hitelvevő oldalán mutatkozó átmeneti jellegű tőkehiányt pótolja olyankor, amikor az időlegesen hiányzó tőkének egy későbbi időpontban, a hitel lejáratakor való előállása, a már fennálló tények alapján biztosítottnak tekinthető. Csak az ezen keretek között mozgó kihelyezés felel meg a likviditás követelményének, míg a banküzletvitelben megkivánt bonitás akkor van meg, ha a hitelvevőnek a kölcsönnyújtáskor már meglévő vagyona a hiteltőke megtérülése tekintetében kellő biztosítékot nyújt arra az esetre is, ha a hitelvevőnél a lejáratra számításba vett tőkeszaporulat bármi okból mégsem következne be. Amint látjuk a likviditás és bonitás elbírálásánál, a követelmények legszigorubb körülírása mellett sem kerülhető el a jövő eshetőségeinek bizonyos foku mérlegelése. Az esetenkénti egyéni mérlegelés megkönnyítésére a bankok gyakorlatában kialakultak a hitelnyújtásnak az említett szempontok szerint igazodó bizonyos elvei. Így például a háborúelőtti időben alapelv volt, hogy bank csupán termelési célra, de ne fogyasztásra nyújtson hitelt; a hitelvevő a kölcsön céljával együtt mutassa ki azt is, miként van biztosítva a lejárat időpontjára a kölcsönösszegnek saját gazdaságában való rendelkezésre állása; részvénytársaságok csupán saját tőkéjük bizonyos hányadáig kaphattak hitelt; a reálhitel nem haladhatta meg a biztosítékul szolgáltatott érték-papír, áru vagy ingatlan forgalmi értékének bizonyos százalékát.

A hitelkiterjesztés mindezeknek az elveknek fokozatos tágitását tette szükségessé. Megkönnyítette ezt a folyamatot Közép-Európának infláción átesett országaiban a gazdasági élet átmeneti dezorganizációja, amelynek folytán az inflációt követő években úgy az értékeléshez, mint egy normális gazdasági élet lehetőségeinek megítéléséhez hiányzott a mérték. Ehhez járult, hogy a konjunkturának felfelé haladó vonala a jövő megítélésében mindinkább fokozódó optimizmushoz vezetett. Ismét elkövették azt a végzetes tévedést, hogy a hitelnyújtás alapjául konjunkturális értékelések és konjunkturális lehetőségek vétettek.

A hitelkiterjesztés a gazdasági élet minden ágánál érvényesült és pedig oly mértékig, hogy a hitelnyújtásnak jól bevált korlátai a bankok gyakorlatában elhomályosultak. Közép- és Kelet-Európa bankjait tartva szem előtt, a hitelkiterjesztést főleg az ipar, a mezőgazdaság, a háztulajdon és az

alacsonyabb közületek, községek, városok irányában látjuk érvényesülni. A tőzsdehitelek és az állami hitelek, amelyek az északamerikai hitelexpanzió oly fontos területei voltak, Közép- és Kelet-Európa hitelbankjai szempontjából a válságot megelőzőleg jelentősebb szerephez nem jutottak.

Az agrárhitelek kiterjesztése a hitelbankokat közvetlenül legtöbbször nem érintette, mert a hosszulejáratu agrárhitelek rendszerint speciális hitelintézetek, a rövidlejáratu agrárhitelek pedig elsősorban a takarékpénztárak és a szövetkezetek üzletágát képezik. A hitelkiterjesztés az agrárkölesönök mindkét fajánál igen jelentős volt, amiről a földbirtoknak nagy eladósodásáról nyilvánosságra jutó számadatok, majd a jelzálogintézeteknél és a szövetkezeteknél jelentkező nehézségek tanuskodtak. Az eladósodás a mezőgazdasági konjunkturák szokásos kísérő jelensége. A tapasztalat azt mutatja, hogy a gazdák nem a kedvezőtlen viszonyok, hanem a kivételes konjunkturák, a különféle protekcionista intézkedések által előidézett magas terményárak idején adósodnak el. A konjunktura alatt összehalmozott adósságok azután az alacsony terményárak bekövetkeztével elviselhetetlen teherré válnak és súlyos általános gazdasági, sőt szociális problémákat vetnek fel. Ezekért a helyzetekért legfőképp a mezőgazdasági hitelpolitika, még inkább az átgondolt mezőgazdasági hitelpolitika hiánya felelős. A tőkeszegény országok a termőföldet mint a hitelkiterjesztésre és főleg a külföldi hitelek szerzésére különösen alkalmas alapot tekintik és igyekeznek a reálhitel jogi biztosítékainak és mobilizálási lehetőségeinek minél tökéletesebb kiépítésével a mezőgazdasági hitelekben való elhelyezkedést a tőke számára vonzóvá tenni. Az eredmény az, hogy a mezőgazdasági hitelintézetek gyakorlatában a szekuritás szempontja mellett teljesen háttérbe szorul a hitel gazdasági céljának és gazdaságos felhasználásának vizsgálata és ha a gazdáknak takarékosági hajlama, gazdasági előrelátása nem korlátozza hiteligényeiket, a hitelkiterjesztésnek — amint a válság előtti időben némely országban történt — csakis a meghitelezhető objektumok hiánya szab határt. Természetes, hogy ily körülmények között a mezőgazdasági hitelek tekintélyes része mint egyszerű fogyasztási vagy új birtokszerzésre felhasznált, lényegileg spekulációs hitel jelentkezik. A hitel közgazdasági rendeltetését figyelmen kívül hagyó e hitelkiterjesztés a jelenlevő vásárlóerő emelésével átmenetileg egyéb gazdasági ágak konjunkturáját fokozza ugyan, de a dekonjunktura bekövetkeztekor a mezőgazdaságot katasztrofális helyzetbe sodorhatja. Ugyane tényezők, bár kisebb mértékben, érvényesültek a városi ingatlanokra nyújtott reálhiteleknel is. Itt a hitelkiterjesztés különösen az új építmények értékelésénél mutatkozott, amennyiben a szabad bérmegállapítás alá eső új lakások konjunkturális bérjövödelme

vétetett a hitelnyújtásnál figyelembe. Bár mindez — miként fentebb említettük — legtöbb országban csak a záloglevélki-bocsátó intézeteket érintette közvetlenül, a konjunkturális hitelkiterjesztések általános közgazdasági hatásaira és visszahatásaira tekintettel nem látszik feleslegesnek annak megállapítása, hogy a reálhiteleknek, különösen pedig a mezőgazdasági reálhitelnek helyes korlátok közé szorítása és evégből a záloglevélemissziós üzletnek magasabb közgazdasági szempontok szerint irányított, lehetőleg a konkurrencia káros hatását kizáró központosított kezelése a jelenlegi válság tanúságai szerint igen kívánatosnak mutatkozik.

A hitelbankok helyzetére általánosabb kihatásuk volt az ugynevezett kommunális kölcsönöknek. Nem szólva ugyanis a túlzott méretű és nem kellő előrelátással felhasznált hosszulejáratu közületi kölcsönökről, a dekonjunktura első éveiben a hitelbankok a városoknak és községeknek oly összegű rövidlejáratu kölcsönöket folyósítottak, hogy azok a hitelválság kitörésekor egyes bankok immobilizálásának főtenyezőivé váltak.

A hitelbankok helyzetére döntő jelentőségű az ipari hitelek kiterjesztése volt. Mint említettük, az infláció után Közép- és Kelet-Európa iparvállalatai, miután az infláció alatt a Sachwertekben való valorizálás volt a vezető eszme, nagy teljesítőképességű modern telepeikhez nélkülözték a forgótőkét. E helyzet orvoslásának minden tekintetben kielégítő módja egyedül az lett volna, hogy az iparvállalatok saját tőkéjüket új részvénykibocsátás útján megfelelő mértékben szaporítsák. Ennek lehetősége azonban nem volt megadva. Az ipar tehát forgótőke szükségletének hitelalapon való fedezésére kényszerült. A bankok és iparvállalatok között Közép- és Kelet-Európában fennálló szoros érdekeltségi kapcsolat, amelyet az inflációs idők még a békebeli állapoton messze túl fejlesztettek, magával hozta, hogy az ipari hitel kérdése, a rendkívüli helyzet által kívánt rendkívüli megoldás helyett — a teljesen változott viszonyok ellenére — a békebeli séma szerint nyert megoldást, nevezetesen a bankok egyszerű folyószámlahitelalapon, ugynevezett Dauerkreditekkel finanszírozták az iparvállalatokat anélkül, hogy passzív üzleteikben megfelelő külön fedezetről gondoskodtak volna. A rendszer alapvető hibájából következett azután, hogy ez a finanszírozás a konjunktura kifejlődésével oly méreteket vett, amely egy oldalról a bankszerű hitelnyújtás, a másik oldalról pedig a hiteligénybevétel észszerű korlátaait igen sokszor messze túlhaladta, amennyiben utóbb már nemcsak majdnem a teljes forgótőke pótlására szolgált, hanem — különösen Németországban — hatalmas ipari investícióknak, gyáripari konsernek kiépítésének vált alapjává.

A hitelbankok és iparvállalatok egymáshoz való vi-

szonya a bankpolitika legtöbbet vitatott, mondhatni centrális problémája. Két rendszer áll egymással szemben: az angol bankok rendszere, amely érvényesül a francia nagy hitelbankok politikájában és Hollandiában is, másrésről az ugynevezett kontinentális vagy német-osztrák rendszer, amely a most említett országokon kívül alkalmazást talált Belgiumban, az északi államokban, Svájcban, a monarchia valamennyi utódállamában és Olaszországban. Az angol rendszer lényege az, hogy a hitelbankok tartózkodnak attól, hogy akár ipari, akár kereskedelmi vállalatnál oly kapcsolatba lépjenek, amely őket a vállalat sorsában a szigorúan vett hitelezői minőségen túlmenőleg érdekeltté teheti. Ezzel szemben a kontinentális rendszer szerint működő hitelbankok résztvesznek ipari és kereskedelmi vállalatok alapításában, meglevő ily vállalatokban tőkeérdekeltséget vállalnak és hitelezői viszonyukat is a bankszerűség szempontjának háttérbe helyezésével úgy alakítják, hogy a bank lényegileg a csendes társ pozícióját foglalja el. A bank által létesített ily érdekeltségek nyilvánosak, a bank hatalmi pozícióját és a vállalat más irányú hitelképességét emelik, de viszont a bankra nem csupán hitelezői, hanem részben vállalkozói rizikót is hárítanak, különösen, mert a bank a vállalat sorsa tekintetében saját presztizse által is el van kötelezve. Ez az utóbbi, kontinentális bankrendszer mindazokban az országokban alakult ki, amelyek mint tőkeszegény országok léptek az iparosítás terére. El kell ismerni, hogy Németország, Svédország; Ausztria, Csehország és Magyarország e rendszernek köszönik az ipari fejlettségnek azt a fokát, amelyet elértek. De viszont e rendszer súlyos veszélyeket rejt magában a bankokra és attól kezdve, hogy az ipar némileg megerősödött, nincs hátrányok nélkül az ipar szempontjából sem.

A veszély a patronizáló bankra abban áll, hogy érdekeltségei financirozásánál gyakran oly messzire kénytelen elmenni, hogy nemcsak az immobilizálás megengedhető határát lépi át, hanem a befektetés bonitása is kétségesse válik. A nagyszámu érdekeltséggel megterhelt bankra nézve megszűnik a tisztára saját szempontjai szerint igazodó üzletvitel és hitelpolitika lehetősége. Amint a közelmúlt példái mutatják, a bank az iparvállalatok vagy azok terjedelmének fenntartása tekintetében a presztizs-szempontokon kívül a közvélemény és kormány kényszerítő befolyása alá is kerül. További egészségtelen fejlemények állanak elő abból, hogy a patronizáló bankok között mindenütt fennálló rivalitás az egész ipar túlméretezésére vezet, majd e helyzet felismerése ellenére, a szükségessé vált leépítést és racionalizálást akadályozza, ami egyrészt ipari depressziót eredményez, másrészt a bankok anyagi erejének egyre fokozódó igénybevételét vonja maga után. Előáll a bankok által kitartott ipar, ami a rendelkezésre álló tőkék téves utakra vezetését jelenti.

Mindezek a kedvezőtlen fejlemények a hitelválságot megelőző évek során Közép- és Kelet-Európában eddig még sohasem tapasztalt méretekben jelentkeztek. A bankok immobilizációjának fokozódása az iparban az egész konjunktura alatt, sőt a dekonjunktura első éveiben is számszerűen kimutatható. E fejlődés kifejezője a bankmérlegek „adósok” tétele. A német hitelbankok egyesített mérlegeinek főösszegéből az adósok tétele 1913-ban 43.2%-ot, 1925-ben 48.2%-ot, 1930-ban pedig 60.6%-t tett ki. Ugyanezen emelkedést a berlini nagybankoknál a következő számok mutatják: 37.1%, 48% és 58%. Minthogy az „adósok” tétele tulnyomó részében az iparvállalatoknak különböző formában nyújtott üzemi hitelek tartalmazza ugyan, de ezenkívül magában foglalja az értékpapírlombardokat és egyéb tőzsdei hitelek is, s minthogy a tőzsdei hitelek az egész idő alatt csökkenést mutattak, az „adósok” tételének viszonylagos emelkedése az ipari hitelek még nagyobb mérvű emelkedését jelenti, mint amennyit a felsorolt százalékszámokból lehet következtetni. Az illikviditásnak az ipari hitelek által okozott ezt a fokozódását állapíthatjuk meg egyébként például Ausztriában is, ahol — miként a Creditanstalt bukásánál megállapított — az osztrák ipari termelés háromnegyed részének hitelellátása ezt az egy intézetet terhelte.

Nehezebb a mérlegek alapján nyomon követni az immobilizálódásnak azt a mértékét, amely a bankokra az iparvállalatoknál átvett tőkeérdekeltségből állt elő. A számok ugyanis, amelyek „az értékpapírok és részesedés” rovat alatt rendszerint közelebbi részletezés nélkül megjelennek, nem mindig fejezik ki a bank ily irányú teljes engagementjét. Nem szólva ugyanis az értékelés kérdéséről, a példák sora mutatja, hogy a bankok mérlegszerű likviditásuk emelése végett gyakran hitelezői számlák alá rejtik idegen részvényállományukat, akár egyszerű könyvelési technikával, akár valamely önálló léttel nem bíró részvénytársasági keret közbeiktatásával. Természetes, hogy ezen eljárás, az érdekeltségeknek a mindinkább divatosá váló holdingokba helyezése, ha ezzel nem sikerül valóban kívülálló tőkék bevonását elérni, a bank likviditását lényegileg nem javítja. A középeurópai tőzsdék állandó lanyhasága folytán a bankok az általuk patronizált iparvállalatok részvényeiből az árfolyamok tartása végett éveken át igen jelentős mennyiséget vásároltak fel. Likviditásuknak ebből származó romlását a bankok igyekeztek lehetőleg elhárítani. Az amerikai tőzsde-hossz alatt a német bankok résztvettek több amerikai investment trust alapításában és ezzel elérték, hogy ipari részvényeik egy részét azok átvették. A newyorki tőzsdekrach után azonban az amerikai investment trustok tömegesen dobták európai értékeiket a piacra és azok jelentékeny része ismét visszakerült a bankokhoz. A Credit-

anstalt a bukását megelőző időben szintén tett kísérleteket ipari részvényállományának csökkentésére: 1930 októberében Baselben Continentale Gesellschaft für Bank- und Industriewerte cég alatt, 1931 tavaszán pedig Luxemburgban Union Internationale de Placements cég alatt investment-trustot alapított, amelyekbe bevitte jobb ipari részvényeinek jelentős részét. Ez azonban tényleges tehermentesítést számára nem jelentett, nevezetesen az investment-trustok részvényeit nem sikerült számottevő részben a közönséggel felvételni.

A közép- és keleteurópai bankok az ipar finanszírozásának békebeli rendszerét az inflációs idők után a viszonyok lényeges változása dacára vették újból alkalmazásba. A viszonyok változása mindenekelőtt az által következett be, hogy a középeurópai bankok az inflációs idők alatt saját tőkében rendkívül nagy veszteséget szenvedtek. A háború előtt a középeurópai bankokat az jellemezte, hogy a saját és az idegen tőke aránya, a saját tőke javára sokkal kedvezőbb volt, mint az angol és francia hitelbankoknál. Az inflációs veszteség folytán ez a helyzet megváltozott. A német hitelbankoknál a saját tőkének aránya a békebeli 23%-kal szemben 1925-ben csak 13.9%, az osztrák bankoknál a békebeli 22.7%-kal szemben csak 14.6% volt és a hitelkiterjesztés előrehaladásával ez az arány tovább romlik, úgyhogy 1929. évben a német hitelbankoknál a kimutatott saját tőkének a mérleg főösszegének csupán 6.7%-át tették ki. És ezek a számok még nem is fejezik ki a saját tőke csökkenésének teljes mértékét. Amíg ugyanis a békebeli a *kimutatott* saját tőkét, a *valóságos* saját tőke, a nagy titkos tartalékok folytán lényegesen meghaladta, addig az infláció óta a bankok jövedelmük erős csökkenése és a kifizetett osztalék változatlan fenntartása folytán, számottevő tartalékokat nem tudtak gyűjteni. A kimutatott *alaptőke* szempontjából pedig figyelembe kell venni, hogy a nagybankok saját részvényeiket az utóbbi években az árfolyamtartás céljából oly tömegesen vásárolták vissza, hogy — miként szanalásuk alkalmával kitűnt — az alaptőke 30—40, sőt 50%-át meghaladó saját részvény volt birtokukban, ami természetesen alaptőkéjüknek ugyanily méretű, sokszor veszteséggel keresztülvitt leszállításával volt egyértelmű. A saját tőkének ez az összezsugorodása az ipar finanszírozásának kontinentális módszerét azért tette különösen aggályossá, mert nyilvánvalóan az alaptőke az, amelyet a bank likviditásának veszélyeztetése nélkül leginkább immobilizálhat és a tartalékok viselhetik el leginkább a banküzlet ezen ágának jelentős rizikóját.

A viszonyoknak ide kiható lényeges változása más irányban az volt, hogy a középeurópai tőkepiacok az infláció óta minimális felvevőképességgel rendelkeztek. A közönség, a befektetési papírok iránti bizalmat csaknem teljesen elvesztette.

A bankok tehát nem voltak képesek rohamosan felgyülemelő ipari engagementjaikat az érdekkörükbe tartozó vállalatok alaptőkefelemelése, vagy kötvénykibocsátása útján leváltani, vagy legalább saját tőkéiket fokozódó immobilizálásuk arányában szaporítani.

Mindehhez járult, mint a viszonyok változásából folyó legsúlyosabb momentum az, hogy a passzív ügyletek, amelyekkel a bankok a finanszírozáshoz szükséges összegeket előteremtették, normális betétek helyett igen jelentős részben rövid lejáratra igénybevett külföldi hitelek voltak. Egyes német bankok idegen tőkéjének 30, 35, 40%-át tették ki a külföldi kontók. A háboru előtt sem volt ismeretlen, hogy a közép-európai hitelbankok a nyugateurópai bankoktól rövidlejáratu hiteleket vegyenek igénybe. Az ily hitelek összege azonban egyrészt nem volt jelentős a bank által kezelt normális betétek összegéhez viszonyítva, legfeljebb 15—20%, másrészt lényeges különbség volt azon mód tekintetében is, amely mellett az ilyen bankközi hitelkapcsolat a háboru előtt és a háboru után létesült. Háboru előtt a levelezői összeköttetésből származó jelentéktelen szaldókon kívül a bankok külföldi hitelének főleg két formája volt gyakorlatban: a francia váltópensiohitel és az angol remboursehitel. Mindkét hitelnyújtás már alapja által korlátozta a hitelvevő bankot úgy a hitel mértéke, mint annak felhasználása és időtartama tekintetében. Ezzel szemben a háboru után a hitelnyújtás formájából folyó megkötöttségen itt is tágitottak. Szokásba jött a külföldi bankok által nyújtott egyszerű pénztári előleg és a bank által kontingentált összegben élvezett remboursehitel, amely utóbbi már csak formailag volt a nemzetközi áruforgalom finanszírozása, lényegileg ipari üzemhitelek céljából való közönséges kölcsönvételt jelentett. Természetes, hogy az ily alapon nyújtott külföldi hiteleknek az ipari finanszírozás céljára való felhasználása után a bankok aktív és passzív ügyletei között szükséges időbeli összhang még lényegesen kisebb mértékben volt meg, mint a háboru előtt. Míg ugyanis a normális belföldi betétek bizonyos igen magas hányadának állandóságára *nem egyes* bank, hanem valamennyi bank ellen irányuló run esetén is lehet számítani, addig a külföldi bankhitelek — miként az események igazolták — a hirtelen, tömeges és pótlás nélküli visszavonás veszélyének vannak kitéve.

Az 1931. évi hitelkrízis legmélyebben fekvő oka a háboru utáni nagy ipari fellendülésnek hitelalapon és hozzá még alkalmatlan formában történt finanszírozása volt. A válság a hitelbankok szempontjából — a Creditanstalt esetét kivéve — időrendileg először csupán mint likviditási krízis jelentkezett és pedig legelőször és leghevesebben azokban az országokban, amelyek az ipar finanszírozásának most tárgyalt

formáját rövidlejáratu külföldi hitelek igénybevétele mellett alkalmazták, de járványszerűen áttért a többi országokra is, azon bizalmatlansági hullám következtében, amelyet a közép-európai nagybankok nehézségei, majd a valuták megingása mindenütt kiváltottak. A válságnak ezen okokból történt hirtelen elmélyülése okozta azután, de részben csupán feltárta a súlyos effektív veszteségeket, amelyeket a bankoknak a hitelkiterjesztés folytán el kellett szenvedniök.

A likviditásnak azt a veszélyeztetését, amely a bankok külföldi hiteleinek felmondásából állt elő, gyökeresen hártották el azok az intézkedések, amelyek előbb kényszerű, majd egyezményes Stillhalte alá helyezték a külföldi rövidlejáratu követeléseket. E megoldás a bankok szempontjából egyrészt nem volt végleges, mert hiszen a Stillhalte-tartozások rendezése Közép- és Kelet-Európának még ma is egyik legfontosabb pénzügyi kérdése, másrészt mint likviditási segítség némileg megkésett, minthogy a bankok külföldi hitelezőiknek már megelőzőleg jelentős visszafizetéseket voltak kénytelenek teljesíteni.

A külföldi hitelek visszavonása által meggyöngyítve kellett a közép- és keleteurópai bankoknak a likviditási küzdelmet felvenniök akkor, amikor 1931 nyarán a belföldi betevők runja is megindult. Rendkívül súlyosan esett latba, hogy e bankok — néhány különös elismerésre méltó kivételtől eltekintve — a válság fenyegető jelei ellenére, a legutóbbi hónapokig sem tértek át a fokozott likviditás politikájára, holott például a francia bankokat már az egész 1930. év folyamán erős likviditásra törekvés jellemezte.

Visszatekintve az európai hitelválság történetére, a legszembetűnőbb jelenség, hogy egy ilyen nagyarányu, a nagybankokra is kiterjedő *likviditási krizissel szemben mindenütt teljesen felkészületlenül*, a követendő eljárás tekintetében teljesen terv nélkül állottak szemben. Mióta részleteikben köztudomásra jutottak azoknak a napoknak az eseményei, amelyek a Creditanstalt vagy a Danatbank nehézségeinek publikálását megelőzték, látjuk, hogy a cselekvésre hivatott körökben — értve ezek alatt ugyanazérdekelt, mint a többi nagybankok vezetőit, a jegybankokat s a kormányokat — mindenütt a legnagyobb zavar, tanácstalanság és a harmonia hiánya mutatkozott. Ebben a lelkiállapotban és a sürgősség nyomása alatt születtek meg a krízis elhárítására az első intézkedések, amelyeknek helyessége és célszerűsége tekintetében utóbb a legnagyobb kétségek merültek fel. Csak a bankszünnapokat akarom itt megemlíteni, amelyek egy-egy veszélyeztetett bankról a bizalmatlanságot az egész bankrendszerre átvitték, avagy a veszélyeztetett bank összes tartozásaiért vállalt állami garanciákat, amelyek utóbb a végleges rendezést igen megnehezítették. Avagy megemlíthetem a német Reichsbanknak

a legakutabb krízis napjaiban tanusított visszautasító magatartását a bankok fokozott hiteligényeivel szemben, amely a válságot rohamosan mélyítette ki és amelyet néhány hét múlva a Reichsbank legmesszebbmenő hitelkészsége váltott fel.

A tervben és eszközökben való felkészültség hiánya különösen végzetes volt azért, mert rövidesen kitűnt, hogy a nagybankokat is érintő veszélyben azok szolidaritására és önkéntes kooperációjára számítani nem lehet. A régebbi mult példái szerint a bankok szolidaritása a krízis továbbterjedése elleni harcnak egyik leghatásosabb eszköze volt. Most a Danatbank megmentésére nem sikerült a többi német nagybankot közös akcióra összehozni és amikor a nagyság szerint negyedik francia letéti bank, a Banque Nationale de Credit 1931 szeptemberében nehézségekbe került, csakis a francia kormány legerélyesebb fellépése volt képes a bankok kooperációját megteremteni. Ezzel szemben megállapíthatjuk, hogy most is jól működött a bankok kooperációja például a svájci bankok elleni runnél.

A bankok likviditási küzdelmükben a leghathatósabb segítséget a jegybankok részéről kapták. Pedig a jegybank azokban az országokban, amelyek egyidejűleg valutakrízisbe is kerültek, súlyos dilemma előtt állott. A valuta védelme hitelmegszorítást tett volna kívánatossá, míg a bankok fenyegetett helyzete nagymérvű hitelkiterjesztést követelt. A dilemma felmerülése már magában véve mutatja, hogy e két feladat nehezen egyeztethető össze és hogy likviditásuk tekintetében a hitelbankoknak nem szabad magukat teljesen a jegybanktól várt segíségekre bízni. A dilemma az egész világon — helyenkint némi habozás után — a bankok javára dőlt el és a valuta védelme azokra a kivételes rendszabályokra hárult, amelyek a nemzetközi fizetési és áruforgalom korlátozására életbeléptek. A jegybankok hitelnyújtás tekintetében két irányban voltak korlátozva. Az egyik korlát a bankjegyek előírt törvényes fedezete, a másik a hitelnyújtás alapja volt. A szükséghez képest mind a két irányban tágitottak a fennállott korlátokon. Németországban, Ausztriában, Dániában és máshol a válság folyamán leszállították a bankjegyek törvényes fedezeti arányát. A hitelnyújtás alapja a jegybankoknál — a kevésbé jelentős lombardhiteltől eltekintve — a statutumoknak megfelelő váltó. A bankstatutumok a leszámítható váltóknak csupán külső ismérveit — aláírások száma, lejárata — írják ugyan elő, de a jegybankok gyakorlata normális időkben leszámítolásra alkalmasnak csak a valóságos kereskedelmi váltókat és ezenfelül a pénzpiacon át a bankacseppeket tekintette, a prolongációs váltókat pedig a leszámítolásból mindenestre kizárta. A bankoknak ily leszámítható váltóanyaga a krízis folyamán rövidesen elfogyott, főleg,

mert az áruváltó a háború és az inflációs idők alatt a gyakorlatban viasszaszorult és utóbb sem nyerte vissza békebeli jelentőségét. Rövidesen sor került tehát az ugynevezett mobilizációs, vagyis a bank által ügyfeleire intézvényszerített váltók leszámítolására, amelyek voltaképp csupán a folyószámlatartozásoknak mobilizálás céljából váltóformába öltöztetését jelentették. A hitelnyújtási keretek tágítása terén eddig a határig, valamint a prolongációs váltók elfogadásáig egyébként még a francia jegybank is kénytelen volt elmenni. Az osztrák jegybank a Creditanstalt fenntartása érdekében ezen egyetlen intézet váltóimpegnóját közel 600 millióra terjesztette ki. A Bank of England habozás nélkül sietett a közép-európai hitelek befagyása folytán kritikus helyzetbe jutott merchant banker-ek segítségére azzal, hogy továbbra is diszkontálta az ily befagyott hitelekről kiállított prolongációs váltókat. Az északamerikai Federal Reserve System a válságra tekintettel, példátlan mértékben tágította a hitelnyújtás kereteit. A válság által legsúlyosabban érintett Németországban a válság első napjaiban megalakult az Accept Bank, amely mint a pénzintézetek és a jegybank közé beillesztett puffer-bank, arra volt hivatott, hogy a legalább formailag jegybankképes váltóanyagot szaporítsa. Az Accept Bank útján azután a hitelbankoktól, takarékpénztáraktól és magánbankároktól származó tisztán *financváltók* sokszáz milliója került a jegybanknál leszámítolásra. Hasonló célra, nevezetesen a gazdasági élet fokozódó illikviditásának ellensúlyozására alakult Svájcban az 1932. évben a Eidgenössische Darlehenskassa, amely azonban váltóanyagából egyelőre csupán a kisebb részt továbbította a jegybankhoz, a nagyobb részt a Bundesfinanzamt-nál számítottatta le. A jegybankok kríziselhárító tevékenysége azonban nem állt meg a hitelnyújtás kereteinek kibővítésénél, hanem a jegybankok saját tartalékaikat is igénybevéve, többizben aktíve közreműködtek az egyes nagybankoknál szükségessé vált tőkefelzárkózás keréztülvitelésében is. Példaképp megemlíthetem a Golddiskontbanknak a német nagybankok tőkereorganizálásában, vagy az osztrák jegybanknak a Creditanstalt reorganizálásában, utóbb a Wiener Bankverein 1932. évi alaptőkefelemelésében való részvételét, végül ugyancsak az osztrák jegybank közreműködését a folyó évben a Wiener Bankverein és a Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft szanálásában.

A bankok likviditási küzdelmében a jegybankok mellett a legfontosabb szerep az államokra hárult. A hitelélet a kapitalisztikus gazdasági rendszerben egészében véve a magánvállalkozás terepuma, amely az állami beavatkozással szemben mindig a legélesebb ellenállást tanúsítja. A hitel nemzetgazdasági jelentőségének fokozódása ismételten arra indította az államokat, hogy bizonyos különleges hitelfeladatok megol-

dását maga vegye kézbe olyankor, amikor a magánvállalkozás a fennálló szükségleteket vagy egyáltalában nem, vagy nem megfelelően elégítette ki. Az állam ily vállalkozásait a bankok legtöbbször kifejezett ellenszenvvel fogadták. Azokban az országokban is, mint pl. Németországban, ahol történelmi fejlődés folytán jelentős szerepet játszottak az úgynevezett közjogi jellegű pénzintézetek, a bankok azok továbbfejlesztését és versenyét állandóan sérelmezték. Az államoknak az a törekvése, hogy a magánvállalkozást a hitelélet terén korlátok közé szorítsa és legalább némi közérdekű felügyelet alá helyezze, a bankok részéről mindig heves tiltakozást váltott ki. Példakép említem, hogy csupán röviddel a válság kitörését megelőzőleg hosszú küzdelem után vállalták a német bankok azt, hogy külföldi rövidlejáratu tartozásaikat a jegybanknak bejelentik. A bankkörök ily beállitottsága mellett természet-szerűleg adódnék a kormányzat azon állásfoglalása, hogy a maga részéről érdektelenséget tanusít egy-egy tisztán magánvállalkozási alapon álló bank esetleges nehézségeivel szemben. A közvélemény rendszerint így is ítéli meg a kérdést és ha az állam a kritikus helyzetbe jutott bank megmentésére áldozatot hoz, ebben a bank részvényeseinek, vagy pláne vezetőinek jogosulatlan kedvezményezését látja. Érdekesen jutott kifejezésre a széles körök ily felfogása a legutóbbi válságban a Banque de Montreux esetében. Ez az elég jelentékeny svájci bank az idegenforgalmi iparok válsága folytán került fizetési-képtelenségbe. A városi tanács hajlandó volt a szanálás érdekében új részvényeket átvenni és ezen az alapon el is készült a részletes szanálási terv. A városnak e tranzakcióban való részvételéhez azonban a polgárság hozzájárulása kellett és ezért a kérdést a svájci közvetlen népképviselési rendszernek megfelelően a polgárság szavazata alá bocsátották. A polgárság a város anyagi részvételét a bank szanálásában hatalmas szótöbbséggel elutasította. Alig hiszem, hogy más lett volna az eredmény, ha a világszerte állami pénzzel folyó bankszanálások kérdését esetenként előzetesen a polgárság döntésétől kellett volna függővé tenni. Elitélő kritikában így sem volt hiány.

Bármily fonák helyzet is az, hogy az állam tőle teljesen független és — amint kitűnt — gyakran súlyosan kifogásolható magánüzletvitel következményeit az összességre hárítsa át, mégis minden szempont mérlegelése mellett arra az eredményre kell jutnunk, hogy a nehézségbe jutott bankoknak alátámasztása az államok részéről elkerülhetetlen szükség-szerűség volt és hogy az államok ily eljárásukkal a társadalom legszélesebb rétegeit fenyegető súlyos katasztrófát hártottak el. A kormányok az egyes bankok megsegítése alkalmával tett nyilatkozataikban egyrészt a betevők méltánylandó érdekeire, másrészt — a középeurópai nagybankoknál — a

hozzájuk kapcsolt ipari üzemek folytonosságának biztosítására utaltak. E két szempontot emeli ki a csehszlovák 1932. évi banktörvény is, az ugynevezett nyilvános bankszanálás előfeltételeinek meghatározásánál. Magam részéről az adott helyzetben a bankok állami megsegítésének kényszerűségét még mélyebben fekvő okokban látom. A válság legutóbb is, mint mindig, erős hiteldeflációval járt. Ha ehhez egy oly nagy bank kiesése járul, amely a gazdasági életben működő hitelvolumen jelentős hányadának alapja, ez magában egy hatalmas arányú és brutális gyorsasággal keresztülvitt deflációt okoz, amely az illető bankkal való közvetlen vagy közvetett kapcsolatok körén tulterjedve, a gazdasági élet egész területén beláthatatlan arányú rombolást von maga után. Ugyanennek a megfontolásnak kellett az államot a közbelépésre késztetnie akkor, ha egy oly bank válságáról volt szó, amelynél a kapcsolatok folytán, vagy pszichológiai okokból a válsagnak a pénzügyzetek egész sorára való áttérjedésétől kellett tartani, és pedig annnyival inkább, mert ily esetekben a deflációt a pénznélküli fizetési forgalom megbénulása is fokozza. A nemzetközi forgalomban szerepet játszó nagybank válságánál még egy szempont kívánta az állam intervencióját. Nemzetközi hitellel bíró bankok minden ország gazdasági berendezkedésének nélkülözhetetlen szervei, mert nagyrészt rájuk hárul a feladat, hogy a nemzetközi fizetési mérleg időleges passzivitásait hitelműveletekkel kiegyenlítsék és ezzel közreműködjenek a valuta stabilitásának biztosításában. Ha az állam ily bankot bukni hagy, az egész nemzeti bankrendszer hosszú időre elveszti külföldi hitelét és képtelen betölteni említett fontos feladatát. A mostani hitelválságban csak egyetlen eset fordult elő, hogy nemzetközi jelentőségű bankot kormánya fizetéseképtelenségbe engedett menni. Ez is Romániában történt meg. A Banca Marmorosch Blank et Co. 1931 novemberében szabályszerű kényszeregyezségi eljárás alá került, mert a kormány, állítólag politikai okokból, a megsegítés elől elzárkózott.

Már a válság előtti időben is többször kifejezésre jutott az a vélemény, hogy az egyre haladó bankkoncentrációból előállott nagybankok az állam hallgatólagos garanciáját élvezik. A válság eseményei e meglátás helyességét teljes mértékben igazolták.

A nagybankok állami szanálásának elég tekintélyes sorozatát a Creditanstalt nyitotta meg, ahol az állam a bank való helyzetének ismerete nélkül a válság legelső napjaiban a legszélesebb körű garanciavállalással és 100 millió schilling befizetésével lépett közbe. Az általános garanciavállalás az államot mindig súlyosabb és súlyosabb áldozatokra kényszerítette, aszerint, amint a bank nagy veszteségei feltárultak. A végleges eredmény, amely utóbb a bank külföldi hitelezőivel való

rendezkedés során kibontakozott, az állam szempontjából igen szomorú. A banknak, amely 1930. évi mérlegében még 1700 millió schilling tényleges aktívát mutatott ki, mérlegösszege a rekonstruálás után mintegy 750 millió; a 141 milliós új alaptőkéből 51% az állam kezébe jut és az állam garanciája a bel-földi betevőkkel szemben 150—200 millió schilling értékben fennmarad; az eredmény az államnak, állami intézményeknek és a jegybanknak összesen 930 millió schilling áldozatába került. Az elért eredmény kedvezőtlen volta és az áldozatok mértéke tekintetében a Kreditanstalt páratlanul áll az állami bankszanálások közt. Az Ausztriában folyó évben szükségessé vált újabb bankszanálások — a Wiener Bankverein és a Nieder-österreichische Escompte-Gesellschaft — eseteiben a jegybank mellett az állam ismét jelentős áldozatokat hozott. E rekonstrukció, bár a Gesellschaft für Revision und Treuhändige Verwaltung közbeiktatásával vitetett keresztül, mind a két bankot az állam — és pedig az utóbbit majdnem teljes alaptőkéjé erejéig — az államtól függő helyzetbe hozta.

A német nagy bankszanálást a helyszűke miatt csak esz-közeiben és végeredményében tekinthetjük át. Az állami garanciavállalással csak a krízis első napjaiban találkozunk, például a Danatbanknál és az Allgemeine Deutsche Creditanstaltnál. A vállalt ily obligók leépítése itt is gondot okozott. A Danatbankért vállalt garanciát a Birodalom leválotta egy százmillió márkás delkredere-alappal, amelyet a Danatbank beolvasztásakor a Dresdner Banknak kincstári utalványokban juttatott. A volt Danatbank külföldi hitelezőivel szemben azonban a Birodalom garanciája 380—400 millió márka értékben jelenleg is fennáll. Az Allgemeine Deutsche Creditanstalt esete majdnem humoros. Ezen lipcsei nagy filialbank számára 1931 júliusában úgy szereztek meg a szász állam garanciáját, hogy egész fennálló üzletét poolba helyezték a Sächsische Staatsbanknak, a szász állam garanciája alatt álló üzletével. Amikor azután az Allgemeine Deutsche Creditanstalt az 1932. év februári nagy bankreorganizálás alkalmával megszilárdított, a szász országgyűlés az 1932. év júniusában egyszerűen megtagadta hozzájárulását ahhoz a pool szerződéshez, amelyet a kormány annakidején megkötött és amelynek alapján az Allgemeine Deutsche Creditanstalt közel egy éven át élvezte a szász állam garanciáját.

A német nagybankoknak az állam részéről nyújtott anyagi támogatás kétféle természetű volt és pedig részben liquiditási segély, részben pedig a szenvedett veszteségek pótlására szolgáló részvény-érdekeltségvállalás. A liquiditási segélyek jórészt kincstári váltókban, illetőleg kincstári utalványokban adtak, amelyek a Reichsbanknál leszámíthatók, illetve lombardirozhatók. A bankok a segélyeket jövőbeni

nyereségeikből fogják a kincstárnak visszatéríteni. A részvény-érdekeltségvállalás terén a birodalom az első lépést az 1931 júliusi krízisben tette, amikor a Dresdner Bank saját részvényeiből 22 milliót átvett, amit rövidesen követett 300 millió márka elősbségi részvény jegyzése 1931 augusztusában. Az 1932. évi februári nagy rekonstrukciónál a bankok alaptőkéjének felfrissítése közvetlenül a jegybank alvállalata, a Golddiskontbank útján történt, de végeredményben szintén a Birodalomra nyulik vissza. Ugyanis a tranzakciók lehetővé tétele végett a Birodalom további intézkedésig lemondott a Reichsbank által fizetendő bankjegydóról (évente 50 millió körüli összegről), aminek ellenében a Reichsbank az intervenációs részvények átvétele céljából a Golddiskontbank alaptőkéjét 200 millióval felemelte. A német nagybankok szanálására különböző formában felhasznált közpénzek összege együttvéve meghaladja az egymilliárd márkát. Végeredményben a helyzet következőkép alakult. Az egész rekonstrukciós művelet nagyban továbbfejlesztette az amugy is előrehaladt stádiumban levő bankkoncentrációt, amennyiben a Dresdner Bank beolvasztotta a Danatbankot, a Commerz und Privatbank pedig felvette a másik nagy vidéki filialbankot, a Barmer Bankvereint. A berlini nagybankok száma, amely még néhány évvel ezelőtt 8 volt, most 6-ról 5-re szállott le. Ezen öt nagybank közül egy, a Reichskreditgesellschaft, már eredetileg száz százaléig állami bank volt. Az új Dresdner Bank részvénytöbbsége a birodalom kezében van. A Commerzbank 80 millió alaptőkéjéből 24 millió van privátkézben, a többi a birodalomnál és a Golddiskontbanknál. A Deutsche Bank und Diskontogesellschaft 144 millió alaptőkéjéből kb. 45 millió legalább átmenetileg szintén a Golddiskontbank birtokába jutott. A berlini nagybankok közül az öffentliche Handtól mentes egyedül a nagyipar bankja, a Berliner Handelsgesellschaft maradt, amivel szemben a nagy vidéki filialbanknál, a Deutsche Allgemeine Creditanstaltnál az alaptőke 70%-a ugyancsak a Golddiskontbank birtokába jutott. Ha emellett még figyelembe vesszük, hogy Németországban, az egészben közületi jellegű takarékpénztárakat nem is tekintve, az összes pénzügyi mérlegek főösszegéből már a válság előtt is 30% esett a különféle birodalmi, állami, városi és egyéb közintézmény jellegű bankokra, úgy tisztán áll előttünk, hogy Németországot mai állapotában csak egy lépés választja el a hitelügy államosításától. Igaz ugyan, hogy az eddigi német kormányok e gondolatot elutasították, az állam ölébe hullott nagybankok üzletvitelének továbbra is a magángazdasági elvek szerint való irányítását és a bankok mielőbbi reprivatizálását vallották programuknak, de a jövő politikai alakulását előre látni nem lehet, a talaj pedig a bankügy szocializálására a hitelkrízis következményeképp teljesen elő van készítve.

Más államokban a nagybankok állami alátámasztása a krízis kisebb terjedelme és az alkalmazott módszer eltérősége folytán nem eredményezett ily mélyreható változásokat a bankügy strukturájában. Franciaországban a már említett Banque Nationale de Crédit volt az egyetlen nagy letéti bank, amely az 1931. év őszén run folytán komoly nehézségekbe került. Nem véletlen, hogy ép ez a bank volt az, amely eltérve a francia letéti bankok tradíciójától, az iparral a kontinentális rendszer szerinti kapcsolatokat tartott fenn. Mikor a jegybank hitelei a run elhárítására elégteleneknek bizonyultak, az államkincstár 2 milliárdot meghaladó betétet bocsátott rendelkezésre a többi betétesek kielégítésére, majd utóbb a bank tartozásait garantálta is, de egyben kényszerítette a francia bankokat, hogy az esetleges veszteség fedezésére garancia-alapot létesítsenek.

Ugyancsak 1931. év őszére esett a Banca Commerciale Italiana liquiditásának állami segítséggel történt helyreállítása. Valamennyi állami szanálási művelet közül ez volt leglogikusabban, legmessziretekintőbben felépítve. Célkitűzése az volt, hogy a bankot végleg megszabadítsa a liquiditását veszélyeztető ipari érdekeltségeitől. A bank 3 milliárdra emelkedett ipari részvényállományát az állam támogatásával egy holdingnak adta át és azóta tevékenységét mint tiszta letéti bank folytatja. Egyébként ez a megoldás az olasz kormány következetes politikáját tükrözi vissza, mert hasonló átalakuláson ment át már 1930-ban a második legnagyobb olasz bank, a Credito Italiano, amely érdekeltségeit az államhoz közelálló ipari finanszírozó banknak, a Banca Nazionale di Credito-nak adta át.

Svédországban a Kreuger-konzern bukása nehéz helyzetbe hozta a vele szoros üzleti összeköttetésben állott nagybankot, a Skandinaviska Kreditaktiengesellschaftot. Az állami intervenció itt sem késett. A svéd államadóssági pénztár 100 millió új kölcsönt nyújtott a banknak, 1940. évre szóló lejáratúval és ezenkívül a már fennálló 114 millió kölcsönét 1934. évtől kezdődő évenkénti 10%-os törlesztésre lekötötte. Utóbb, 1932. év nyarán, a svéd törvényhozás 30 milliót engedélyezett további bankszanálások céljára.

Csehszlovákiában az 1932. évi új banktörvény alapján 12 bank került szanálás alá, köztük igen jelentős prágai intézetek. Az 1924. évi banktörvény értelmében létesített válság-alapokon kívül, itt is találkozunk az állami betétekkel és állami garanciával. Lengyelországban a pénzügyminiszter két ízben is nyert bizonyos keretek között felhatalmazást arra, hogy válságos helyzetben levő pénzintézeteket, akár betét, akár részvényjegyzés, akár állami garancia útján támogasson.

Az európai hitelválság történetéből merített ezeknek az adatoknak alapján most már az állami gazdasági politika álta-

lános érvényű szabályának tekinthetjük, hogy a hitelgazdálkodás mai kiterjedtsége mellett a hitelszervezet mélyreható meg-
rázkódtatásait az állam jogalkotási rendelkezéseinek (moratóriumokon, különleges fizetéseképtelenségi jogszabályokon, stb.) tul-
menőleg saját anyagi erejének latbavetése útján is kénytelen
elhárítani.

A hitelkrízisnek és ezzel együtt az általános gazdasági
válság rendkívüli méreteinek a hitelkiterjesztésben gyökerező
eredete egyrészt, az államoknak a hitelkrízis enyhítésére tör-
tént, néhol talán tulzásba vitt, de mindenestre kényszerű in-
tervenciója másrészt, az a két kimagasló tény, amelyekből a
ma és a holnap bankpolitikai problémái adódnak. Ha a hitel
oly hatalmas erejű stimulációs eszköz, amelynek segítségével a
fejlődés útján ma mérőföldes lépésekkel tudunk előre haladni,
de amelynek mértéktelen igénybevétele a gazdasági organiz-
mus időnkénti súlyos letörését vonja maga után; ha a nemzet-
közi hitelösszekapcsolódás létre tud ugyan hozni olyan csodá-
latos eredményt, hogy a legszörnyűbb háború után a feldult
kontinensen néhány év alatt egy még soha el nem ért élelnívó
alakult ki, de viszont az ilymértű hitelösszekapcsolódás za-
vartalan fennállásának és lebonyolításának előfeltételei, a
nemzetközi termelési munkamegosztás, a szabadáruforgalom
és a bevándorlási szabadság nincsenek megadva, akkor az ösz-
szesség jólétéért felelős államhatalom nem helyezkedhetik a
hiteléleti kérdésekkel szemben oly foku érdektelenség állás-
pontjára, mint azt a múltban tette. A problémának az egész
gazdasági élet alapjait érintő ezzel a beállításával szemben
szinte eltörpül az a magában véve szintén súlyos és megoldat-
lan ellentét, amely egyrészt a bankiparnak magángazdasági
felépítése, másrészt a válságos időkben bekövetkezett közpén-
zekből való kényszerű támogatása között fennáll.

Mindezeknek az alapjukban konvergáló problémáknak
egy logikailag hibátlan és gyökeres megoldása adva van a
hitellellátás államosításában. Valóban nem csekély azoknak a
száma, akik a dilemmából kivezető utat csak a megoldásban
látják, jóllehet egyébként nem hívei az államszocializmusnak.
Professzor Wagemann, a német birodalmi statisztikai hivatal
és konjunkturakutató intézet vezetője legutóbb megjelent kis
füzetében annak a véleményének adott kifejezést, hogy az ál-
lam a nagy hitelbankokat már régen államosította volna, he-
kellő időben felismeri, hogy a látra szóló bankbetét és a giro-
pénz ép oly kollektív fizetési eszköz, mint a sajátváltóból vagy
letétpénzből kifejlődött bankjegy. Kétségtelen, hogy a bank-
szervezetnek világszerte folyó koncentrációjából, összevetve a
német és az osztrák hitelkrízis eseményeivel, a jövő fejlődés
irányakép a hitelügy államosítására lehet következtetni. Tisz-
tában kell azonban lennünk azzal, hogy a bankügynek, mint
az egész közgazdaság Schlüsselgewerbe-jének szocializálása, a

gazdasági élet széles területének kollektív berendezkedését tételezi fel, illetve vonja maga után. Lehet, hogy a fejlődés valóban ebben az irányban fog vinni, de a gyakorlati gazdasági politikus sohse vállalkozzék ideológiák megvalósítására, sohse akarja a gazdasági életet alapjaiban átalakítani, hanem a meglevő alapra támaszkodva tegye meg azokat a lépéseket, amiket a mindenkori helyzetnek már cselekvésre indító szükségletei előírnak.

Azt hiszem, hogy ezt az egyedül veszélymentes politikai elvet követve, a hiteléletnek a világválság által éles megvilágításba helyezett problémái a ma és a holnap számára kielégítően megoldhatók, anélkül, hogy a bankügy magángazdasági jellegéhez kellene nyulni. A feladatot két irányúnak látom: egyrészt elejét kell venni annak, hogy a bankok egy felé haladó konjunktúra fasciáló hatása alatt tulzott hitelkiterjesztéssel a konjunkturát olyképp fokozzák fel, hogy azt katasztrofális pusztítású deflációnak kelljen követnie, másrészt az államot meg kell szabadítani attól a számára idegen és veszélyes lejtőre vezető feladattól, hogy a hitelválságok idején kénytelen legyen egyes bankok érdekében anyagi eszközökkel interveniálni.

Az elsőnek jelzett célkitűzés a hitelvolumen szabályozása és ezzel az ugynevezett konjunkturakiegyenlítés. Az elmélet a feladat ellátását a bankok bankjához, a monopóliumot élvező jegybankhoz utalta, de a gyakorlat azt igazolta, hogy a jegybankok a most rendelkezésükre álló eszközökkel e hivatást betölteni nem voltak képesek. Pedig a jegybank mint általános és végső hitelreservoir és a kormányzattól függetlenített organum, amely magas pontról és relative-érdektelenül tekinti át a gazdasági élet menetét, a hitelvolumen szabályozására kiváltképp alkalmas, sőt egyedül alkalmas szervnek látszik. De meg kell adni e feladathoz az eszközöket is. A jegybank, mint a hitelbankoknak legtöbb országban állandó és közvetlen, de mindenütt hatalmas potenciális hitelforrása, a magángazdaság elvei szerint is jogosult arra, hogy a hitelbankok üzleti politikájába betekintszen, azt irányítsa és ha kell, restriktív eszközökkel korlátozza is. Az pedig, hogy a jegybank a hitelbankok nemzetközi hitelműveleteit ellenőrizze és befolyása alá vonja, a jegybanknak a valutaügy terén betöltött hivatásából egyenest következik.

A jegybank és hitelbankok közötti viszonynak ezen elvek alapján való szabályozása az államhatalom feladata. Hogy az állam jogalkotási úton közvetlen korlátokat is szabjon-e a bankok tevékenységének, szintén megfontolást kíván. Egyes országokban a törvény előírja, hogy a bankok a jegybanknál megfelelő állandó liquiditási tartalékot kötelesek tartani, más hol a banktörvények továbbmenő liquiditási szabályokat is előírnak, szigorúan körülírják a bankszerű üzleteket, megszab-

ják a bank saját tőkéi s a kezelt idegen tőkék között betartandó arányt, korlátozzák az egy-egy személynek nyújtható hitel magasságát stb. Véleményem szerint az ily szabályozás addig a határig kívánatos, míg a helyes banküzletvitel alápelveinek betartását teszi csupán kötelezővé anélkül, hogy a bankok tevékenységét szükségtelen korlátozásoknak vetné alá.

Mindezek azonban csak jogszabályok keretei, amelyeknek közgazdaságilag kívánatos tartalommal való kitöltése a jegybankok és a hitelbankok jövőbeni tevékenységétől függ. A gyakran hangoztatott kívánság, hogy a hitelbankok tevékenységükben a magángazdasági szempontok mellett fokozottabb érvényesülési teret engedjenek a nemzetgazdasági szempontoknak, nagyon kevés gyakorlati utmutatást tartalmaz. A magam részéről úgy vélem, hogy a helyesen értelmezett magángazdasági szempont érvényesülése nem állhat ellentétben az általános közgazdasági érdekekkel. A bank akkor szolgálja legjobban a közgazdaság érdekét, ha a hitelnyújtásnál a liquiditás és bonitás követelményeinek legszigorubb mérlegelésével jár el, mert így találja meg legbiztosabban a közgazdaság adott helyzetében jogosult hitelvolumen mértékét is. Csakis a helyes magángazdasági elvnek fognak eleget tenni a bankok akkor, ha visszatérve a bevált tradíciókhoz, kihelyezéseiknél nemcsak a meglevő vagy vélt szekuritást tekintik döntőnek, hanem azt is vizsgálat tárgyává teszik, vajjon a hitelvevő a kölcsöntőként — ismét csak magángazdasági szempontból tekintve — gazdaságosan használja-e fel. Ily kihelyezési politika mellett meg fognak szünni azok a nyílt s burkolt fogyasztási hitelek, amelyek a magángazdaságok eladósodásának legfőbb forrásai voltak.

A helyes magángazdasági szempontok érvényre juttatásával ki fognak küszöböltetni azok a tényezők is, amelyek a hitelbankokat az utolsó évtizedben elemi erővel hajtották előre a hitelkiterjesztés útján. Értem ez alatt a hitelszervezet túlméretezését és a kontinentális bankoknak az iparvállalatokkal fennálló túlszoros kapcsolatát. A túlméretezés leépítése felé kényszerü erővel viszi és fogja továbbra is vinni a bankokat aggasztó mértékben csökkenő rentabilitásuk. A bankoknak és az iparnak egymáshoz való viszonya, amely a túlzott hitelkiterjesztés egyik főoka volt, a kontinentális államokban elkerülhetetlenül átalakítást kíván. Bár a hitelbankok az ezen kapcsolatokból származó hatalmi pozíciót nem szívesen adják fel, az átalakulás máris folyamatban van. Az olasz nagybankoknak letéti bankokká való alakításáról már megemlékeztünk. Azóta Olaszország az ipar új finanszírozási formájának kiépítése irányában további jelentős lépést tett az Istituto per la Ricostruzione Industriale létesítésével. Németországban a folyó év elején megalakult Deutsche Finanzierungs Institut és Tilgungskasse feladata lesz, hogy a bankok és az ipar szo-

ros kapcsolatát meglazítsák. Az északi államok törvényhozásai mindinkább korlátozzák a bankokat az iparvállalatokban való részesedésvállalás tekintetében. Angliában a viszonyok, de főleg a munkáskormányok politikai nyomása alatt a nagy részvénybankok átmenetileg kénytelenek voltak tradicionális álláspontjuk merevségéből engedve, az iparral szorosabb finanszírozási kapcsolatokat is teremteni. Az ebből származó jelentős veszteségek és a „common sense” a bankokat a mellékvágányról visszatérésre birták és most az Angol Bank iniciatívájára és támogatásával a Banker's Industrial Development Company és a Securities Management Trust útján a hitelbankok keretén kívül keresik az ipar finanszírozásának racionális megoldását. E példák által támogatott nézetünk szerint a kérdés elsősorban nem törvényi, hanem gazdasági megoldást kíván, amelynél esetleg az állam anyagi közreműködése is szükséges, de indokolható is.

Mindezeknek a reformoknak keresztülvitele nagyban csökkentené azt a veszélyt, hogy a gazdasági válságok, amelyek periodikus visszatérésének elmaradására, sajnos, nem számíthatunk, olyan mérvű hitelkrizissel párosuljanak, mint amilyenek most estünk át. A válságok azonban mindig próbára fogják tenni a bankok ellenálló erejét. A krízisekre a bankoknak fel kell készülniük és a védekezés eszközeit magánvállalkozási jellegüknek megfelelően maguknak kell előteremteniük. Minthogy pedig erre a válság kitörésekor tapasztalat szerint már nincs meg a lehetőség, de ilyenkor már az együttműködés is nehezen biztosítható, kötelezni kell a bankokat arra, hogy a válság leküzdésére szolgáló alapokat közös hozzájárulással előzetesen teremtsék meg. Ebből az elgondolásból született meg 1916-ban a háború utánra várt bankkrízisre tekintettel a magyar Pénzügyi Központ, amely azonban a továbbiakban az eredeti elgondolástól némileg eltávolodott. A gondolat helyességét azonban bizonyítja, hogy Pénzügyi Központunk azóta Ausztriában utánzásra talált. A cseh bankok válságalapjáról már említést tettem. A válság során több államban különféle intézmények létesültek a bankok liquiditásának emelésére. Kíváncos volna, hogy e szervek mint állandó krízis elleni felkészültség megfelelő formában állandósuljanak.

A válságnak ahhoz a mélységéhez, amelyben jelenleg a világ van, a hitelszervezetnek a tulzott hitelkiterjesztés folytán szükségkép bekövetkezett letörése által jutottunk. A fölfelé vezető ut is a bankokon át vezet. Nem arra az erőszakos, a válság természetes menetével szembehelyezkedő hitelkiterjesztésre gondolok, amelyet számos helyről ajánlanak, dacára, hogy ezzel a gyógyszerrel Amerika sikertelenül, sőt — úgy látszik — a helyzetet lényegesen súlyosbító eredménnyel kísérletezett. A bankok nem tudják a felemelkedés

első impulzusát megadni, de ha majd a hullámvonalban haladás belső törvénye folytán a felemelkedés meg fog indulni, utja a bankokon át fog vezetni. A mai kor gazdasági szervezetének az egészséges alapokra helyezett, a közönség és a külföld bizalmát élvező bankrendszer nélkülözhetetlen alkotóeleme. A válság által szétzilált hitelszervezet ilyen irányban reorganizálni minden államban, a gazdasági felemelkedés lehetővé tétele végett, a legsürgősebb feladat. Nagyon kíváncsi volna, hogy ez a munka mindenütt konstruktív és pozitív irányban a bankok közgazdasági jelentőségének teljes felismerése mellett, ne pedig csupán a krízis által-felszínre hozott kifogásolható jelenségekből táplált bankellenes hangulat jegyében folyjék le.

Rassay Gyula.

A kivitel jelentősége Magyarország nemzeti termelésében.

I.

A nemzetgazdaságok külkereskedelmi forgalmának két iránya, a kivitel és behozatal mennyiségi és minőségi alakulása, legfőképpen pedig értékszint különbsége, a kereskedelmi mérleg egyenlege, mindenkor fontos tárgya volt a közgazdaságtudományok vizsgálódásainak. A kereskedelmi mérleg egyenlegében két, ellentétes irányban ható gazdasági erőnek egymáshoz való viszonya jut kifejezésre. Az egyenleg energiafeszültséget, energiakülönbséget fejez ki, amely kiegyenlítődésre törekedve, gazdasági folyamatokat indít meg. E folyamatok közül a valutáris változások a legközismertebbek és legszembetűnőbbek. A külkereskedelmi forgalomban fellépő, különböző irányú gazdasági erőket azonban nem csak egymással, hanem más tényezőkkel, gazdasági energiákkal is kapcsolatba kell hoznunk. A külkereskedelmi mérleg passzivitása vagy aktivitása által előidézett gazdasági jelenségek függetlenek a mérleg kiviteli és behozatali tételeinek abszolút nagyságától, hanem csupán az értékkülönbség nagysága által határozhatnák meg. Ezzel szemben a behozatal és kivitel abszolút értékei egyirányú változást okozhatnak egy másik tényezővel, a nemzeti termeléssel, illetve fogyasztással való viszonyuk megváltoztatása által. Ez a változás a külkereskedelmi forgalomnak a nemzeti termelésben, szabatosabban a nemzeti termelés kereskedelmi forgalomba kerülő részében, illetőleg a nemzeti fogyasztásban szerepet játszó fontossága, amelyet a *külkereskedelmi forgalom potenciális energiájának* nevezhetnénk s amelyet a külkereskedelmi forgalom aktív vagy passzív tételének a nemzeti termeléshez, illetőleg fogyasztáshoz való viszonyítása által, az *export és import koefficiens* segítségével fejezhetünk ki. Ennek megvilágítására szolgáljon a következő elgondolás: Adott időszakban a nemzeti termelés értéke legyen 5000 értékegység, a behozatal 500, a kivitel 1000 s a külkereskedelmi mérleg egyenlege ennek következtében 500 értékegység. Ilyenformán a nemzeti termelésnek az export 20%-át képezi. E jelzőszám az export-koefficiens s kifejezi a kivitel potenciális energiáját. Egy bizonyos következő időszakban a nemzeti termelés értéke 25.000, a behozatalé 2000, a kivitelé 2500 értékegységre emelkedik. Az

egyenleg így változatlanul 500 értékegység, azonban a kivitel potenciális energiája, dacára értéke abszolút emelkedésének, csökkent, amennyiben most már csak 10%-át teszi a nemzeti termelésnek. Sem a forgalom két tételének abszolút nagysága, sem a változatlan egyenleg nem nyujtanak felvilágosítást azon fontosságról, amelyet a külkereskedelmi forgalom a nemzet gazdasági életében játszik, bár kétségtelen, hogy a nemzeti termelés és kivitel arányának 20%-ról 10%-ra való esése fontos változást jelent az ország gazdasági szerkezetének összetételében.

A külkereskedelmi forgalom egész értékének a nemzeti termelés értékéhez való viszonyítása még igen nyers eredményt ad. Valamely nemzetgazdaság szerkezetének más nemzetgazdaságokkal való összefüggéseit részleteiben tisztábban felismerhetjük, ha a termelést és külső forgalmat gazdasági ágak szerint elkülönítve, e részek külkereskedelmi koefficienseit is megállapítjuk. Ezáltal nemcsak a nemzetgazdaságok közötti összefüggéseket, de a vizsgált nemzetgazdaság egyes alkotó elemei közötti csereviszonyokat is felfedjük.

Számításainkat három időpontban eszközöltük. Először az 1897—1899. évek, majd az 1908/10. s végre az 1927/29. esztendő átlagára vonatkozólag állapítottuk meg az export-koefficiens-t. Ez időpontokat nem önkényesen választottuk. Alapulvételüket az a körülmény tette szükségessé, hogy a háboru előtti időkből csak az 1898., továbbá az 1906. és 1909. évi iparstatisztikai felvételek állanak célunknak megfelelően rendelkezésünkre. A háboru előtti és utáni időkre vonatkozó eredményeink nem hasonlíthatók egymással össze, vagy legalább is ebből az összehasonlításból nem vonhatunk le oly következtetéseket, mint az 1897/99. és az 1908/10. évek átlagára vonatkozó eredmények összehasonlításából. Az ország megcsonkítása a gazdasági struktúrában is mélyreható változásokat hozott létre és a rendszer egyensúlyi helyzetét is egészen másként határozta meg, úgy, hogy ilyen értelemben a háboru utáni Magyarország gazdasági jelenségei nem tekinthetők a háboru előtti Magyarország gazdasági folyamatai megszakítás nélküli folytatásainak. Az 1897/99. és 1908/10. esztendő átlagára vonatkozó eredmények azonban ugyanazon gazdasági egységnek egymástól 11 év távolában lévő állapotaira vonatkozván, egy folytonos gazdasági folyamat alakulását tárják elénk.

A kiviteli forgalommal való összehasonlítás céljából először elkülönítve mutatjuk ki a három nagy termelési ág, a mező- és erdőgazdaság, a bányá- és kohógazdaság és végre az ipar termelésének értékét.

II.

A szoros értelemben vett mezőgazdasági termelés értéke az 1897/99. esztendő átlagában 2.405,346.000 korona volt.¹ Ebből az értékből azonban bizonyos rész a következő évi vetőmagszükséglet fedezésére szolgál. A vetőmag értékét le kell vonni a termelés értékéből, mivel az nem kerül a kereskedelmi forgalomba, illetve ha annak tárgyává válik is, nem hagyja el a mezőgazdaságnak, mint elkülönült termelési ágnek, keretét. A vetőmag, ha látszólag a kereskedelmi forgalomban szerepel is, végeredményben se nem emeli, se nem csökkenti a kereskedelemnek egy meghatározott időszakban rendelkezésre álló terménymennyiséget s végső rendeltetésekor csupán mezőgazdasági terményért cserélthetvén, kizárólag a mezőgazdaság intern áruforgalma tárgyának tekinthető.

A vetőmag értékének kiszámításánál elsősorban az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai felvétel adatait használtuk fel. E felvétel a hüvelyesek és kereskedelmi növények kivételével a többi terményre vonatkozólag kimutatja a területegységre szükséges vetőmagot és az 1900. esztendő alapulvételével a bevetett területeket.² A szemtermények vetőmagjának értéke ezen adatok s a statisztikai évkönyvek által közölt, helyszíni megállapításon alapuló árak felhasználásával 187,048.962 korona volt. Ebben azonban még nem foglaltatik benn a hüvelyesek és kereskedelmi növények vetőmagszükségletének értéke. E terményekkel bevetett területek statisztikailag nem vétettek fel, úgy, hogy a szükséges vetőmag értékének megállapítása céljából közvetett módszerhez kell folyamodnunk. Az előbb említett 187,048.962 korona a szemtermelés egész értékének 13,8%-a. Feltéve, hogy a hüvelyesek és kereskedelmi növények termésének és vetőmagjának értékei szintén ilyen arányban állanak egymással, az 1897—99. évek átlagában 320,005.000 koronát kitevő termelési értékből 44,161.000 koronát számítottunk a vetőmagra. Az összes vetőmag értéke így 231,209.962 koronára tehető.

A mezőgazdasági termelés értékéből levonandó következő tétel a mezőgazdasági népesség mezőgazdasági termény fogyasztása. E tétel levonásának indokolása ugyanaz, mint a vetőmagé. Gyakorlatilag azonban lehetetlen megállapítani minden egyes terményre vonatkozóan a mezőgazdasági népesség fogyasztását. Meg kell elégednünk a legfontosabb két szemtermény, a buza- és rozs fogyasztás mennyiségének, illetőleg értékének megállapításával. Az a jelentős helyzet, amelyet e két termény mezőgazdaságunk termelésében és országunk népességének fogyasztásában elfoglal, indokolja egyrészt e tételek kiszámítását annak ellenére, hogy bizonyos becslések elkerülhetetlenek, másrészt a többi terménynek, mint az emberi

¹ Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. V., VI., VII. k. (90—91., 62—63. és 84—85. l.) Az utónövények értékét nem vettük számításba, mivel ezek termelése 1927/29-ben nincsen kimutatva és így az összehasonlíthatóságot veszélyeztetnők, ha olyan elemeket vennénk figyelembe, amelyek nem szerepelnek minden felvételnél.

² A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. V. k. Budapest, 1900. (85. l.)

fogyasztásban jóval jelentéktlenebb szerepet játszóknak elhanyagolását.

Ha a buzatermelésből levonjuk a vetőmagszükségletet és a kiviteli többletet (a buzaliszt kiviteli többletét $1\text{ q liszt} = 1.33\text{ q buza}$), úgy megkapjuk a belföldi fogyasztás rendelkezésére álló mennyiséget.³ Ez az 1897/99. évek átlagában 19,880.509 q volt.⁴ Az a kérdés, mennyit fogyaszt ebből a mezőgazdasági népesség és mennyit a nem mezőgazdasági lakosság. A mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozó népesség (keresők, segítő családtagok és eltartottak) 1900-ban 9,885.244 lelket számolt.⁵ Ehhez még hozzá kell adni a mezőgazdasági munkásokat és eltartottjaikat. Mivel azonban a mezőgazdasági munkások munkabérük egy részét általában nem terményben, hanem pénzben kapják és így maguk is mint vásárlók lépnek fel, a mezőgazdasági munkásnak s eltartottnak⁶ csupán felét számítjuk a mezőgazdasági népességhez.⁷ Azon okból pedig, hogy a mezőgazdasági népesség általában nagyobb mennyiségben fogyasztja a kenyérterményeket, mint a városi lakosság, 20%-kal nagyobb buzafogyasztást vettünk fel náluk.⁸ Az összes népesség az 1900. évi népszámlálás szerint 19,254.559 személyt téve ki, a 20%-kal megnövelt mezőgazdasági népesség az egész lakosságnak 7.14%-át alkotja. A fogyasztás rendelkezésére álló mennyiségnek tehát 71.4%-át számíthatjuk a mezőgazdasági népesség szükségletének kielégítésére. Ez a 14,194.741 métermázsát kitevő mennyiség, a háromévi átlagárak alapulvételével 260,189.603 koronányi értéket reprezentál.

A rozsnál a mezőgazdasági népességre 50%-os fogyasztási többletet számítottunk. Így a rendelkezésre álló mennyiségből (3,712.341 métermázsá)⁹ a nem mezőgazdasági népesség csupán 10.8%-ot fogyaszt, míg a fennmaradó 89.2% a mezőgazdasági néposztály szükségleteit fedezi. E mennyiség értéke 46,028.613 koronát tett ki. Végeredményben tehát a mezőgazda-

³ A magyar korona országainak külkereskedelmi forgalma. Megfelelő évfolyam. (22., 23., ill. 23. l.)

⁴ Az 1897—99. évi külkereskedelmi statisztika csupán a „lisztgabonából” forgalmat mutatja ki, a buzaliszt kivített nem tünteti fel külön. Az 1898. évi gyáripari statisztika azonban ez évre vonatkozóan az egyes lisztféleségek kivitelét elkülönítve mutatja ki. A gabonaliszthez számítva a buza-, rozsa-, árpa- és köleslisztet, a buzaliszt aránya 93.8%. (A magy. kor. országainak gyáripara az 1898. évben. Malomipar. Budapest, 1901. 136. l.)

⁵ A m. kor. országainak 1900. évi népszámlálása. Magy. Stat. Közl. új sor. 2. k. 15. l.

⁶ U. o.

⁷ Konkoly-Thege Gyula: A kenyértermények kereskedelmi forgalma és mezőgazdasági készletei. Magy. Stat. Szemle. 1926 április. (197. l.)

⁸ U. o. (198. l.) , é

⁹ A rozskiviteli többletet lásd: A magy. kor. országainak külk. forg. megfelelő évfolyamaiban. (22., 23., ill. 23. l.)

sági népesség buza- és rozs fogyasztása címén a mezőgazdasági termelés értékéből 306,218.216 koronát fogunk levonni.

Mielőtt a szoros értelemben vett mezőgazdasági termelés értékéhez hozzáadnók az őstermelés egyéb ágai (méz és viasz, selyemgubó, gyümölcs, stb.) termelésének értékét, meg kell emlékeznünk az állattenyésztés értékéről. A mezőgazdasági termelés értékében a takarmánymagvak és növények értéke is bennfoglaltatik. A takarmánynövények és magvak végső megjelenési formái azonban éppen az állattenyésztési termékek, úgy, hogy ezek végeredményben nem új gazdasági javak, hanem csak a takarmánynövények változott megjelenési alakjai.¹⁰ Értékük így a takarmánynövények értékében foglaltatik s minimálisan azzal egyenlőnek vehető. Igaz ugyan, hogy az állatok felnevelése és ápolása érdekében teljesített emberi munka értékének is meg kell térülnie az állattenyésztési termékek értékében s ez által azok értéke is nagyobb lesz, mint az általuk fogyasztott takarmány értéke. Ezen értéktöbblet figyelembe vételét azonban annál is inkább elhanyagolhatjuk, mivel az állattenyésztés hozadékának egy igen jelentékeny részét, a trágyatermelés értékét, mint a kereskedelmi forgalomba ugyiszólván alig kerülő javat, az állattenyésztés értékének megállapításánál amugy sem vennénk tekintetbe. Az állatok gondozása által előálló értékszáporulat ellensúlyozva van a trágyatermelés értékével.

Ellenben számításba vesszük a baromfitenyésztés hozadékát. E tekintetben nem állanak hivatalos adatok rendelkezésre s Fellner becslési módszeréhez kell fordulnunk.¹¹ A baromfiállomány 1895-ben hivatalos adatok szerint 32,765.339 darabból állott.¹² Ezen állomány évi termelésének megközelítő értékéről az áruforgalmi statisztika segítségével nyerhetünk felvilágosítást. Az 1897—99. évek átlagában a kivitel élő baromfiban (csirke, kappan, lud, kacsa, pulyka és gyöngytyuk) 5,567.997 darabot tett ki, 9,846.333 korona értékben, ami darabonként 1.77 korona átlagárnak felel meg. E szerint az 1895. évi baromfiállomány 57,994.650 korona értéket képvisel. Ha feltételezzük, hogy a baromfiállomány háromnegyede az évi belföldi fogyasztás és a kivitel céljaira szolgál, úgy a baromfitenyésztés évi husztermelésének értékét 43,459.988 koronában állapíthatjuk meg. Ehhez azonban hozzá kell még számítanunk az évi toll- és tojástermelés értékét is. A tollkivitel értéke az 1897—99. évek átlagában 11,175.617 korona volt.¹³ A belföldi fogyasztásra is ugyanennyit számítva, a tolltermelés értéke 22,351.234 korona. Végül ugyancsak a kiviteli forgalom adataira támaszkodva, a tojástermelés értékét 70,729.638 koronában adhatjuk meg. E résztételek alapján a baromfitenyésztés összes hozadéka 136,576.860 korona, amely összeg az őstermelés produkciójának értékét emeli.

¹⁰ Dr. Fellner Frigyes: A nemzeti jövedelem becslése. Budapest, 1903. (13. és 14. l.)

¹¹ U. o. (16. l.)

¹² Mezőgazdasági statisztika. V. k. (24. l.)

¹³ A magyar korona országainak külk. forgalma megfelelő é. f. (40., 43., ill. 43. l.)

Az élő anyagot termelő őstermeléshez kell számítanunk a szőlészeti, a fa-, a gyümölcs- és a selyemtermelés értékét is.

Az 1897—99. esztendőök átlagában a magyar korona országaiban termelt must és eladott szőlő értéke 58,951.333 korona volt.¹⁴ Ezt az összeget teljes egészében az őstermelés értékéhez számítjuk.

Ugyanekkor a selyemtermelők keresete, ami a selyemgubótermelés értékét fejezi ki, a statisztikai évkönyvek adatai szerint átlagban 2,043.496 koronát tett ki.¹⁵ Ez a tétel is az őstermelés értékéhez csatolandó.

A méhészeti termelés értékéről ugyancsak a statisztikai évkönyvek adnak számot. A méz- és viasztermelés értéke a vizsgált időszakban évenként átlag 2,789.295 korona volt,¹⁶ ami természetesen szintén számbaveendő az őstermelés évi produkciójának megállapításánál.

A gyümölcstermelés értékére vonatkozó hivatalos adatok, sajnos, nem állanak rendelkezésünkre. Fellner Frigyes 1903-ban, Magyarország nemzeti jövedelmének első ízben való kiszámítása alkalmával, egyéb adatok híján, 1864. évi adatokra támaszkodva, 23,241.090 koronában állapította meg a gyümölcstermelés értékét.¹⁷ Ezt az összeget e kell fogadnunk, más adat hiányában.

Kedvezőbb helyzetben vagyunk a fatermelésre vonatkozó adatok tekintetében. Az osztrák-magyar vámterület autonóm vámtarifájáról szóló törvényjavaslat indokolása szerint¹⁸ 1896-ban termeltetett:

tölgyfa	7,094.517 köbméter
bükk és más lombfa	12,878.133 „
fenyőfa	7,600.477 „

E famennyiség értéke az akkori árak alapulvételével¹⁹ 159,209.811 korona.

Az élő anyagot produkáló őstermelés egyes ágai termelésének értékét összegezve, 2,250.729.707 koronát nyerünk az egész termelés értékeül.

Az őstermelés export-koefficiensének kiszámítása céljából, a termelés emez értékével elsősorban ezen termelési ágak köréből eredő kivitt értéket kell szembeállítani. A tárgyalt őstermelési ágak köréből származó összes kivitel értéke az 1897/99. évek átlagában, a külkereskedelmi statisztikai kimutatások szerint 611,529.399 korona volt.²⁰

¹⁴ Magyar Statisztikai Évkönyv. 1899. (92. l.)

¹⁵ U. o. (112. l.)

¹⁶ U. o. (111. l.)

¹⁷ Dr. Fellner Frigyes: i. d. mű. (17. l.)

¹⁸ (131. l.)

¹⁹ 1 köbm. tölgyfa 12.18 K

1 „ bükk- és más lombfa 2.82 K

1 „ fenyőfa 4.80 K

Matlekovits: Das Königreich Ungarn. I. B. Leipzig, 1900. (496. l.)

²⁰ E kivitel egyes tételeinek összeállításához az 1928. évi külkereskedelmi statisztika csoportosítását használtuk fel alapul. A megadott értékösszegben mindazon vámtételek bennfoglaltatnak, amelyeket az 1928. évi külkereskedelmi statisztika a „Mező- és erdőgazdaság nyersanyagai” címen foglal össze, a következő tételek kivételével: melasz, cukrozatlan szilvaiz hordókban vagy egyébként nem légmentesen csomagolva, holt csontszén, csontszén kiégetve, mindennemű korpa, papiroshulladék, makulatura-papiros, szövethulladék és rongy, hidrogénezett zsir, ásványi eredetű mesterségesen előállí-

A kivitel emez értékéhez azonban hozzá kell még adnunk a fontosabb mezőgazdasági iparágak kivitt termékeiben foglalt mezőgazdasági eredetű nyersanyag értékét is. Így számba kell vennünk a cukor-, sör- és malátagyártás, borszesz és malomipari termelés kész termékeiben foglalt nyersanyagok, a cukorrépa, árpa, burgonya, buza, stb. értékét is. Eljárásunkat az a kézzelfogható, szoros összefüggés igazolja, amelyben a felsorolt mezőgazdasági iparágak a nyersanyagukat termelő mezőgazdasággal állanak. A liszt- vagy cukorgyártmányok exportálása lehetővé teszi újabb buza- vagy cukorrépa mennyiség kivitelét. Ez újabb mennyiségek kivitele vagy csak gyártmányalakban volt már lehetséges s az ipar értéktermelő feldolgozása nélkül azokat külföldön elhelyezni már nem lehetett volna, vagy egyébként is megtalálták volna, mint nyersanyagok külföldi piacaikat. Kivitelük közvetlenül vagy közvetve mindkét esetben a mezőgazdasági termelőágakat hozza kapcsolatba a külfölddel. Másrészt azonban igaz, hogy minden ipari termelés a mező- és erdőgazdaság s a bányászat termékeit dolgozza fel és így előbbi okfejtésünk alapján indokolt lenne valamennyi ipartermékben foglalt mező- és erdőgazdasági eredetű nyersanyagot az őstermelés köréből eredő kivitel javára számba venni. Ez az ellenvetés az elméletben jól megállja helyét, de a gyakorlatban a késztermékekben foglalt nyersanyag értékének a késztermék értékéhez való aránya önként elhatárolja azon iparágakat, amelyek kivitelét az őstermelésnél kell figyelembe vennünk. A fentebb felsorolt iparágak termékei értékében a mezőgazdasági nyersanyagok értéke jelentős hányadot alkot. A nyersanyag értékét a feldolgozási processzus nem emeli olyan mértékben, hogy a nyersanyag és késztermék értéke között aránytalanul nagy eltolódás jönne létre. A buza és buzaliszt értéke között távolról sincsen olyan különbség, mint pl. a gyapju s a szövet, vagy a nyersvas és acél és a gőzgép vagy finom precíziós műszer értéke között. A mezőgazdasági iparok különleges helyzetét s a mezőgazdasághoz való különös és szoros viszonyát egyébként az a körülmény is igazolja, hogy a többi iparágaktól való elkülönítés, megkülönböztetés céljából „mezőgazdasági iparok” elnevezéssel illetjük. Ilyenképpen a

tett zsirok, zsírsavak és viaszok, valamint a szisztematikus csoportosításban III. (1.) a. jelzés alatt szereplő mezőgazdasági élelmiszeri és élvezeti cikkek.

Mind e tételeket ipartermék természetük következtében soroltuk az ipari kivitelhez, kivéve a cukrozatlan szilvaizt, amelyet azért sorolunk az ipari kivitelhez, (bár különben, tekintve, hogy a cukorhozzátétel nélkül konzervált gyümölcsöket, főzelékeket, stb. a mezőgazdasági kivitelnél vettük számitásba, e tételeknek is itt lenne a helye), mert az 1897/99. évi külkereskedelmi statisztikákban a cukorral és az anélkül készített szilvaiz nincsen külön kimutatva, már pedig a cukorral készült gyümölcsöket semmi esetre sem számíthatjuk a mezőgazdaság par excellence nyersanyagai közé.

tényleges viszonyoknak megfelelően járunk el, ha csupán az említett iparágak kivitelére leszünk tekintettel.

A cukorgyári termelés értéke az 1898—99. termelési évben a gyáripari statisztika adatai szerint 60,999.057 korona volt.²¹ Ugyanekkor a cukorgyárak által felhasznált cukorrépa értéke 27,449.377 koronát tett ki. A cukorgyári termelés és a felhasznált cukorrépa értéke közötti arány ennek következtében 44.9%. Vagyis a cukorgyári termelés egységnyi termelésének értékéből 44.9% a termékekben foglalt cukorrépára esik. A cukorgyári termelés köréből eredő kivitel az 1897—99. évek átlagában 35,653.807 korona volt. Ha ennek az összegnek 44.9%-át vesszük, úgy megkapjuk a kiviteli mennyiségben foglalt nyers cukorrépa értékét, 16,008.559 koronát. Ez időben azonban cukorgyáraink külföldi eredetű nyersanyagot is feldolgoztak, aminek értéke nem növeli az ország mezőgazdasági népességének jövedelmét és így a kivitelre kerülő cukorgyári termékek értékéből is, megfelelő arányban levonandó. A gyáripari statisztika szerint 1898—99-ben felhasznált külföldi eredetű cukorrépa mennyisége 432.062 métermázsa volt, 725.864 korona értékben, ami a felhasznált összes cukorrépa értékének 2.6%-a. A cukortermékek alakjában kivitelre kerülő cukorrépa 16,008.559 koronányi értékéből tehát le kell számítanunk 2.6%-ot, a külföldi eredetű nyersanyag fejében. Ezután kapjuk az őstermelés kivitelének értékénél számbaveendő 15,592.336 koronát, mint a külföldre szállított hazai cukorrépa értékét.

A maláta- és sörgyártás céljaira felhasznált árpa mennyisége az 1898—99. termelési évben 704.059 métermázst tett ki.²² Ennek értéke a statisztikai évkönyvek átlagárainak alapulvételével 8,329.017 korona. Az említett mennyiségből 535.804 métermázsa malátát termeltek, 12,022.076 korona értékben, amelyből eladásra került 180.826 métermázsa, a sörgyártás céljaira szolgált 354.978 métermázsa, 4,260.180, illetve 7,761.896 korona értékben. A termelt összes maláta mennyiségének az eladásra termelt maláta 33.7%-a. Ennek megfelelően az eladásra termelt maláta előállításához szükséges árpa mennyiségéül az összes felhasznált árpa 33.7%-át számítjuk, ami 237.268 métermázsanak felel meg s 2,806.880 koronányi értéket képvisel. Ha ezt az értéket az eladásra termelt maláta értékéhez viszonyítjuk, úgy 65.9%-os arányban a nyersanyag és készgyártmány értékviszonyát nyerjük. Az eladásra termelt maláta értékében tehát az árpa értéke 65.9%-ot tesz ki. Az 1897—99. évek átlagában 206.338 métermázsa malátát szállítottunk ki, 4,958.203 korona értékben. Ezen összegből tehát 3,267.456 koronát kell az őstermelés kivitelénél figyelembe venni. Mivel külföldi eredetű árpát sörgyáraink az említett termelési esztendőben csak igen jelentéktelen mennyiségben dolgoztak fel, (összesen csak 5.500 métermázst), a megadott értékből semmit sem kell levonnunk.

A sörgyárak által felhasznált árpa mennyiségének nagyobb részéből (66.3%-ából) sört állítottak elő. A sörtermelés értékével szembeállítva az e célra felhasznált árpa értékét, a nyersanyag és késztermék értékarányául jóval kisebb hányadost, 22.5%-ot kapunk, mint a malátagyártásnál. A hordó és palacksör kivitelének értéke a három esztendő átlagában 1,488.818 korona lévén, ennek 22.5%-ával, vagyis 334.984 koronával kell még az árpakivitel értékét növelni. Végeredményben tehát 3,602.440 koronát fogunk az őstermelés kivitelének értékéhez adni, mint a sörgyári termelés külföldre szállított termékeiben foglalt belföldi árpa értékét.

²¹ A magy. kor. országainak gyáripara az 1898. évben. Cukorgyártás. (143. l.)

²² U. o. XVIII. füzet. (44. l.)

A következő, vizsgálódásunk tárgyát képező nagyfontosságú mezőgazdasági iparág a szesztermelő ipar. Szeszgyáraink által 1898-ban felhasznált mezőgazdasági nyersanyagok (cukorrépa, burgonya, melasz, árpa, rozs, stb.) értéke 22,205.686 korona volt.²³ Az előállított szesz és a felhasznált nyersanyagok közötti arány 57%. A borszeszkivitel értéke az 1897—99. esztendőök átlagában 4,651.662 koronát tett ki s így nyersanyagértékül 2,651.447 koronát számíthatunk. Szeszgyáraink azonban, ellentétben sörgyárainkkal, jelentékenyebb mennyiségben dolgoztak fel külföldi eredetű nyersanyagot is. A gyáripari statisztika közlése szerint az idegen származású nyersanyag értéke 1898-ban 1,379.857 korona volt.²⁴ A külföldi nyersanyag tehát az összes felhasznált nyersanyagnak 6.2%-át tette ki. Ennek megfelelően a 2,163.023 koronányi export-nyersanyagértékből 164.390 koronát le kell vonnunk. Ez után kapjuk a szeszgyárak által kivitt mezőgazdasági nyersanyag értékét, 2,487.057 koronát.

Végül még a fontosságánál fogva első helyet érdemlő malomipari termelés gyártmányaiiban exportált mezőgazdasági termények értékét fogjuk kiszámítani.

Az 1897—1899. évi külkereskedelmi statisztikák nem mutatják ki elkülönítve az egyes gabonafélékből készült lisztkivittelt, hanem csupán az összes gabonalisztkivittelt egyesítve. Az egyes kenyérmagvak lisztjeinek exportja így csak közvetett úton lenne megállapítható. E helyett azonban a külkereskedelmi statisztikában szereplő gabonaliszt tételt teljes egészében buzalisztnak vettük. Indokolja ezt a körülmény, hogy 1898-ban a gyáripari statisztika szerint a buza kivételével egyéb gabonából készült összes lisztkivitelünk csak 235.521 métermázsát tett ki²⁵, ami az összes gabonalisztkivitelhez viszonyítva, igen csekély mennyiség. A gabonalisztkivitel évenként átlag 5,428.503 métermázsa volt. E mennyiségben azonban külföldi származású gabonából előállított rész is van, amit természetesen le kell vonni a kivitt gabonaliszt által képviselt nyersanyagból. A malmok által liszté feldolgozott buzamennyiség 1898-ban 13,938.752 métermázsa volt. E mennyiségből belföldi eredetű 88.81% volt, míg a többi 11.19% külföldről lett behozva.²⁶ Ezt a 11.19%-ot tehát le kell majd számítanunk. Az 1897—99. évek átlagában 5,428.503 métermázsa gabonalisztet szállítottunk külföldre. A lisztnak buzára való átszámításánál a gyáripari statisztika által legmegfelelőbbnek talált 100:72 kulcsot alkalmaztuk²⁷, s így a liszt alakjában kivitt buza mennyiségét, ha levonjuk a 11.19%-ot kitevő külföldi eredetű nyersanyagot (843.693 métermázsa), 6,695.104 métermázsában határozhatjuk meg. Ennek értéke a szóbanforgó évek átlagáraival számítva: 122,721.256 korona.

A malomipari termelés egyéb kivitt örleményeiben foglalt mezőgazdasági nyersanyag értékére nem voltunk tekintettel, mivel az már a buzaliszt, illetve a teljes egészében buzalisztnak minősített gabonalisztben már bennfoglaltatik. A buzalisztnak buzára való átszámításánál 100 kgr. buza = 72 kgr. liszt arányt vettünk alapul. Egy mázsa buzából azonban nem csak 72 kilogramm lisztet állítanak elő, hanem melléktermékek (korpa, stb.) is keletkeznek. E melléktermékek és a főtermék (jelen esetben buzaliszt) együttes mennyisége adja, a gyártási folyamat alatt elkerülhetetlen anyagvesztés leszámitásával, az előállításukra felhasznált nyersanyag mennyiségét. Ha tehát minden métermázsa kivitt lisztre 1.38 métermázsa buzát számítunk,

²³ Gyáripari statisztika. XVII. füzet. (138. l.)

²⁴ U. o. (139. l.)

²⁵ Gyáripari statisztika, XIV. füzet. (137. l.)

²⁶ U. o. (107. l.)

²⁷ U. o. (132. l.)

ugy a vizsgált időszakban pl. jelentős mennyiségben külföldre vitt korpában foglalt nyersanyag-értéknek külön számításba vétele ket-tős számítást eredményezne.

Az őstermelés köréből származó kiviteli tételeket összegezve, 755,932.488 koronát nyerünk. Az őstermelés évi produkciójának értékét 2.250,729.707 koronában állapítottuk meg. E két összegnek egymáshoz való aránya fejezi ki az őstermelés felsorolt ágainak exportkoefficiensét, 33.59 értékben. Ez a koefficiens fejezi ki Magyarország 1897/99. évi átlagos őstermelési kivitelének szerepét az őstermelés ugyanezen időszakban előállított produkciójában s mutat rá számszerűen arra a fontosságra, amelyet a kivitel az őstermelés számára jelent.

A következő termelési ág, amelyet elkülönítve veszünk vizsgálat alá, a bányászati és kohótermelés.

A bánya- és kohótermelés értéke az 1897—99. évek átlagában 105,650.700 korona volt.²⁸ Ebben az arany- és ezüsttermelés értéke is bennfoglaltatik. Azon különleges helyzet folytán, amelyet az arany és ezüst, mint monetárius célokra alkalmazott fémek a többi gazdasági javak között elfoglalnak, helyesebbnek látszik, ha termelésüknek értékét nem vesszük a bánya- és kohótermelés értékénél figyelembe és ennek megfelelően a bánya- és kohótermelés köréből eredő kivitel értékéből is levonjuk a fém- vagy ércalakban kivitt arany és ezüst értékét. A három év átlagában a fém-arany és ezüst, arany és ezüstérc termelésének értéke 15,347.533 koronát tett ki. Ezt az összeget tehát le kell számítanunk a bánya- és kohótermelés értékéből. Ezenkívül azonban még egynéhány, jelentéktelenebb termelésű bányaterméket sem vettünk számításba. Ennek oka az, hogy a külkereskedelmi statisztikában egyes bányatermékek exportjának értéke elkülönítve nincsen kimutatva, úgy, hogy azokat, ha el akarjuk kerülni, hogy bizonyos nem bányatermékek is szerepeljenek a bányászati kivitelben, a bánya- és kohótermelés köréből származó kivitel egyes tételeinek összeállításánál ki kellett hagynunk. Természetes, hogy így e tételek termelésének értékét sem vehetjük figyelembe, mivel ezáltal az exportkoefficiens egyik tényezőjét egyoldaluan önkényesen növelnők. E számításán kívül hagyott bányatermékek értéke a három év átlagában csak 1,291.501 korona volt. Ezen értéknek és az arany- és ezüsttermelés értékének levonása után nyerjük a továbbiakban alapul szolgáló bánya- és kohótermelési értéket: 89,011.666 koronát.

Azon bányatermékek kivitelének értéke, amelyeket a termelés értékének megállapításánál számbavettünk, a vonatkozó években átlag 15,014.472 korona volt. A bánya- és kohótermelés exportkoefficiense tehát 16.86-dal egyenlő. Ezt az arányszámot a mező-, erdő- stb. gazdaság exportkoefficiensével összehasonlítva azonnal feltűnik az a szerkezeti különbség, amely e termelési ágak között, a külföldi értékesítés tekintetében fennáll.

Az ipari termelés és az iparcikkek kivitele értékének egybevetésével végül az ipari exportkoefficiensst kell kiszámítanunk.

A gyáripari termelés értékének megállapítására megbiz-

²⁸ Statisztikai Évkönyv. 1889. (126. l.)

ható hivatalos adatok állanak rendelkezésünkre. Az 1899-ben eszközölt s az 1898. esztendőre vonatkozó nagy gyáripari statisztikai felvétel az üzemstatisztikai adatokon kívül, a termelés mennyiségét és értékét is kipuhatolta. Ezzel szemben a háziipari és kisipari termelés értékének még megközelítő becsléséhez sincsen megfelelő támpontunk. A Központi Statisztikai Hivatal 1884-ben, a második iparstatisztikai felvétel alkalmával a háziiparra is kiterjesztette a felvételt s ennek keretében az egy év alatt előállított házi-iparcikkek mennyiségét is igyekezett megállapítani, azonban a begyűlt adatok semmiképpen sem feleltek meg a hozzájuk fűzött várákosoknak. A tulajdonképpeni kisiparra vonatkozó felvételeink pedig egyáltalán nincsenek. Fellner professzor módszerét, aki a kisipari tevékenységből eredő nemzeti jövedelem megállapításához a keresetiadóstatisztikát használta fel,²⁹ a kisipari termelés értékének becslésénél szintén nem alkalmazhatjuk. A kisiparosok adóköteles jövedelmét, megfelelő korrekció után, többé-kevésbé azonosíthatjuk a kisipari termelésből eredő nemzeti jövedelemmel. A kisipari termelés által előállított gazdasági javak forgalmi értékére azonban a termelésből eredő jövedelemből következtetni nem lehet, mivel az iparcikk értéke s az előállításával elért nyereség között egyenes arányu összefüggés nincsen. Mindazonáltal a kisipari termelés értékének megállapíthatatlansága nem akadályozza meg az ipari exportkoefficiens kiszámítását. Az exportkoefficiensben azt a fontosságot fejezzük ki, amelyet valamely termelési ág, vagy további részletekig menve, egy termelési ág keretén belül annak valamely csoportja számára a kivitel jelent. Az exportkoefficiens megállapításánál oly termelési ág vagy csoport termelésének figyelembevétele, amely egyáltalán nem, vagy csak teljesen jelentéktelen mértékben exportál, meggyengíti a koefficiens kifejező erejét. Már pedig, hogy az ország kisipara ugyszólván alig szállított külföldre, azt a háboru utáni időkből rendelkezésünkre álló statisztikai kimutatások bizonyítják. A statisztikai évkönyvek adatai szerint a gyáripari termelés értéke az 1927/29. évek átlagában 2.811,979.000 pengő volt.³⁰ E termelésből a belföldön értékesített 2.448,303.000 pengő, a külföldön nyert elhelyezést 335,423.000 pengő értékű iparcikk. Ugyanebben az időszakban az egész ipari export értéke 341,158.526 pengőt tett ki, vagyis a gyáripari és az egész ipari kivitel között csak 5,735.526 pengő különbség mutatkozik. Ez az összeg teljesen jelentéktelen, ha megfontoljuk, hogy 1928-ban csupán Budapesten 30.338 kisiparos 4,124.858 pengő személyes kereseti adót fizetett,³¹ ami 82,497.167 pengős adóalapnak felel meg.

²⁹ Fellner: Id. mű. (21—22. l.)

³⁰ Statisztikai Évkönyv, 1929. (106. l.)

³¹ Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve. Budapest, 1929. Szerkeszti Ilyefalvi I. Lajos dr. (240. l.)

Az adóalap azonban a tényleges kereset alatt áll, úgy, hogy e körülményt figyelembe véve, az egész ország kisipari tevékenységéből eredő kereset értékéül bátran elfogadhatjuk Fellner számításainak eredményét: 378 millió pengőt.³² Az olyan ipari termelés mellett, amelyből származó kereset maga 378 millió pengőt tesz ki, 5.7 millió pengőnyi kivitel számításba alig jöhet. Ennek alapján a kisipari termelés értékét az ipari exportkoefficiens kiszámításánál indokoltan elhagyhatjuk.

A gyáripari termelés értéke 1898-ban, az egyes iparágak szerint a következőképpen alakult:

1. Vas- és fémipar	181.862.209 K
2. Gépgyártás és közlekedési eszközök gyártása, hangszeripar, villamossági ipar.....	170.895.247 „
3. Mész-, magnezit-, gipsz-, cement-, agyagáru- és üvegyártás	51.308.670 „
4. Faipar	95.199.248 „
5. Bőr-, sörté- és szőripar.....	30.928.433 „
6. Fonó- és szövőipar	53.427.886 „
7. Ruházati-ipar	20.407.183 „
8. Papiros-ipar.....	15.955.078 „
9. Élelmezési- és élvezeti-ipar.....	645.978.465 „
10. Vegyészeti ipar	83.830.630 „
11. Sokszorosító-ipar	17.078.982 „

Összesen : 1,366.917.031 K

amihez még hozzá kell adni 3 különleges ipartelepnek 2,450.604 koronát kitevő évi produkcióját, amivel együtt az egész gyáripari termelés értéke 1.369,367.635 koronára rugott.³³ E termelési összértékből azonban két tételt le kell vonnunk. Nem veszünk számításba elsősorban a közhasználatu villamosáram fejlesztő-telepek termelését, mint nem szoros értelemben vett ipari termelést s ugyancsak levonjuk a vas- és fémipar termeléséből a szinitendő nyersvas és öntött nyersvas értékét is. Ez utóbbi tételt ugyanis a bánya- és kohótermelés értékénél már figyelembe vettük. A közhasználatu villamos áramfejlesztő-telepek termelésének értéke 26 millió koronát, míg a szinitendő és öntött nyersvas értéke 42,723.731 koronát tett ki,³⁴ úgy, hogy a gyáripari termelés értékéül 1.300,643.904 koronát számíthatunk.

Az ipari termelés köréből eredő kivitel sémájául az 1928. évi külkereskedelmi statisztika rendszeres csoportosítását használtuk fel.³⁵ E csoportosításnak megfelelően tételenként állítottuk össze az 1897/99. évi külkereskedelmi statisztikákból az ipari kivitelt, melynek értékéül ily módon a három év átlá-

³² Dr. Fellner Frigyes: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme, Budapest, 1930. (55. l.)

³³ Gyáripari statisztika. I. füzet. (244—246. l.)

³⁴ Gyáripari statisztika. II. füzet. (259. l.)

³⁵ Magyarország 1928. évi külkereskedelmi forgalma. Magyar Statisztikai Közlemények, 78. k. Budapest, 1930. (875. l.)

gára vonatkozóan 487,172.806 koronát nyertünk.³⁶ Ez az export 1.300,643.904 korona értékű gyáripari termeléssel állván szemben, az ipari exportkoefficiens 37.45-dal egyenlő.

A három fő termelési ág elkülönített vizsgálata után, az 1897—1899. esztendőök egész (de a nemesfém- és ércpénzforgalom nélküli) kiviteli forgalmának a nemzeti termelés említett elemeinek értékével való arányba állításával végül az általános exportkoefficiensst kapjuk. A nemesfém és ércpénzforgalom leszámításával a három év átlagában a kivitel értéke 1.128,749.666 korona volt.³⁷ Az őstermelés, bányászat és kohászat s gyáripari termelés értéke viszont együtt 3.640,385.277 koronát tett ki, úgy, hogy az 1897/99. évi általános exportkoefficiens: 31.00.

*

A fentiekben kiszámított exportkoefficiensek bizonyos vonatkozásban egy adott nemzetgazdasági komplexus statikus helyzetét fejezik ki. A bevezető sorokban kifejtett megfontolások alapján, másodlagos gazdasági jelenségeket a kivitelnek a nemzetgazdasági termelés egészéhez vagy valamely ágához való viszonyából csak akkor várhatunk, ha az exportkoefficiensben kifejezésre jutó eme két tényező közül csak az egyik vagy másik változik, vagy az egyik tényező változásának nagysága különbözik a másik tényező változásának értékétől. Éppen ezért szükséges, hogy az exportkoefficiensst, illetőleg koefficienseket több, egymástól időbelileg lehetőleg távoleső időpontban állapítsuk meg. Az exportkoefficiensek eme különböző időpontban érvényes értékei, a koefficiensben kifejezésre jutó gazdasági viszony dinamikájáról fognak felvilágosítást adni.

Az exportkoefficiensek kiszámításának második időpontjául az 1908/10. éveket választottuk és pedig — amint már említettük is — azért, mert ebből az időből (1909-ből) megfelelő gyáripari termelési statisztikák állanak rendelkezésünkre.

Az 1908/10. évek átlagában a mezőgazdasági termelés értéke, a vetőmag és a mezőgazdasági népesség buza- és rozsfgyaszttása értéké-

³⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy a malom-, cukor- sör- és szesz- iparok exportjának értékét teljes egészében vettük figyelembe, annak dacára, hogy ezen iparágak által előállított és exportált iparcikkekben foglalt mezőgazdasági nyersanyagértéket már az őstermelés exportjának értékéhez is hozzáadtuk és így első pillanatra csak a mezőgazdasági nyersanyag-értékkel csökkentett összeg számításba vétele látszik megokoltnak. Valójában azonban csak akkor kellene így eljárni, ha a gyáripari termelés értékének megállapításánál is nem az egész termelési értéket, hanem csak az ipari tevékenység által előállított értékelmelkedést írnanék az ipari termelés értékének számlájára.

³⁷ Külkereskedelmi statisztika. 1899. (9. l.)

nek levonása után 3.380,963.970 korona volt.³⁸ Ehhez még hozzá kell adnunk az előző ciklusban is számításba vett termelési ágak termelésének értékét is.

A baromfitenyésztés értékének megállapítására ugyanugy hiányoznak a hivatalos adatok, mint 1899-ben. Így ismét Fellner Frigyes módszere alapján³⁹ kíséreljük meg a baromfitenyésztés, hus, tojás és tollprodukciójának értékét megállapítani. 1896-ban kivittünk 11,102.471 darab élő és leölt baromfit. Az 1908/10. évek átlagában ez a kivitel már 22,987.280 darabra emelkedett.⁴⁰ Az emelkedés 107%. Ha feltételezzük, hogy az egész baromfiállomány ugyanolyan arányban szaporodott, mint amilyen mértékben a kivitel emelkedett, úgy az 1895-ben 32,765.339 darabot kitevő baromfiállomány az 1908/10. évek átlagában 67,824.252 darabot ért el. Ennek az állagnak ismét háromnegyedét véve az évi hozadéknak (belföldi fogyasztás és kivitel) és az 1908/10. évi export darab-átlagárát (1.41 korona) véve alapul, a baromfitenyésztés hushozadéka értékét 71,724.146 koronára tehetjük. Ehhez járul még a tojás- és toll-termelés értéke. Az évi átlagos tojáskivitel értéke 36,193.096, a toll (fosztatlan és fosztott) kivitelé pedig 8,608.212 korona volt.⁴¹ Ugyanennyire becsülve a belföldi fogyasztást, a tojástermelés évi értékét 72,386.192, a tollprodukciót 17,216.424 koronában állapíthatjuk meg. A baromfitenyésztés tehát összesen 161,328.762 koronával járul hozzá az őstermelés produkciójának értékéhez.

A méz- és viasztermelés értéke a szóbanforgó évek átlagában 4,405.600 korona, a selyemtermelése 3,646.992 korona, a szőlészeti termelése pedig 149,967.666 korona volt.⁴²

Az eladásra bejelentett gyümölcstermés értéke Fellner, Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme című munkájában közölt hivatalos adatok szerint 46,010.332 korona volt. Fellner a gyümölcs-termelés összes hozadékaul ennek az összegnek kétszeresét számítja,

³⁸ A mezőgazdasági termelés nyers értéke átlagban 4.149,276.666 koronát tett ki. Ebből a vetőmag értéke fejében 298,700.285 koronát számítottunk le. Ez az összeg két tételből tevődik össze: 1. a kétszeres, tönköly, dinnye, tök, tarlórépa, seprőcirokmag, mák, bükköny, hal-tacim, őszibükköny-borsó és rozs, tavaszi és zabos bükköny, valamint a fejeskáposzta kivételével a mezőgazdaságunkban termelt egyéb veteményekkel bevetett területek nagyságát a statisztikai évkönyvek évről-évre kimutatják. E termények vetőmagszükségletének értéke egyenlő: bevetett terület szorozva a területegységre szükséges vetőmaggal, szorozva a megfelelő átlagárral. Ily módon a vetőmag értékéül 276,348.110 koronát nyerünk, amely összeg a szóbanforgó termények összes termelése értékének (2.735,402.000 K) 10.09%-a. A felsorolt termények — amelyeknek bevetett területe nem volt megállapítható — értéke 221,528.000 korona, aminek 10.09%-át véve a vetőmag értékéül 2. tételnek 22,352.175 koronát kapunk.

A mezőgazdasági népesség buza- és rozsfogyasztásának megállapításánál ugyanolyan módon jártunk el, mint 1897/99-ben. Azonban az egyes foglalkozási ágak körébe tartozó népesség különböző arányu szaporodás következtében (az 1910. évi népszámlálás. II. k. 40—42. l.) a mezőgazdasági népesség buza- és rozsfogyasztását nem az összes fogyasztás 71.4%-ában — mint 1897/99-ben, a rozs fogyasztását pedig nem 89.2%-ában állapítottuk meg, hanem csak 67.85, illetőleg 84.81 %-ban.

³⁹ Dr. Fellner Frigyes: Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme. Budapest, 1916. (27. l.)

⁴⁰ Külkereskedelmi statisztikák, 1896. és 1912. év. 36—37., ill. 167—168. l.)

⁴¹ Külkereskedelmi stat. 1912. (147., ill. 184. l.)

⁴² Stat. Évkönyv. 1908., 1909., 1910. év 131., 133., 124. és 125., 104. l.

mivel az csak az eladásra kerülő mennyiség értékét fejezi ki, de nem foglalja magában a piacra nem kerül, a termelők által elfogyasztott, vagy egyéb módon felhasznált mennyiségek értékét. Mi azonban elfogadjuk az eredeti összeget, mivel nem a termelt, hanem éppen a piacra kerülő mennyiségek képezik vizsgálódásunk alapját.

Végre még az erdészeti hozadékáról kell megemlékeznünk. E tekintetben ismét csak Fellner idézett műve tartalmaz kielégítő adatokat. Hivatalos közlés szerint a magyar korona országainak fatermelése 1913-ban a következőképpen alakult:⁴²

Tölgyfa	6.128.959 köbm.	—	50.062.017 K
Bükk- és egyéb lombfa..	15.016.281 „	—	34.537.443 „
Fenyőfa	7.113.516 „	—	29.876.764 „
<hr/>			
Összesen : 28.258.756 köbm. — 114.476.224 K			

A felsorolt termelési ágak produkciójának értéke együtt adja az egész őstermelés 1908/10. évi átlagtermelésének értékét: 3.860,799.546 koronát.

Ezután ismét áttérhetünk az exportkoefficiens másik tényezőjének, a kivitelnek értékszerű megállapítására.

A' mező- és erdőgazdaság köréből származó összes kivitel értéke az 1908/10. évek átlagában 914,791.172 korona volt. (Lásd a 20. számú jegyzetet.) Ehhez azonban, miként az előbbi időszakban is, hozzá kell még adni a sör- és maláta-, szesz- és cukorgyártás, valamint a malomipari termelés köréből származó kivitel mezőgazdasági nyersanyagértékét.

Egyes iparcikkekben foglalt mezőgazdasági nyersanyag értékének meghatározására nem alkalmazhatjuk minden változtatás nélkül azokat az arányszámokat, amelyeket az 1898. évre vonatkozólag megállapítottunk. Az iparcikkek egyes értékelemei (nyersanyag, munkabér, tőkekamat, vállalkozói nyereség) ugyanis nem egyforma mértékben változnak időről-időre. A nyersanyag, munkabér vagy tőkekamat időnként más és más arányban vesznek részt az illető áru értékének felépítésében. A nyersanyag értékének aránya pl. emelkedik, a munkabéré változatlan marad, míg a tőkekamat és vállalkozói nyereség csökken. Ez a körülmény szükségessé teszi, hogy a mezőgazdasági ipari kivitel mezőgazdasági nyersanyag-értéke megállapítása céljából az 1908—10. évekre vonatkozólag, ujonnan számítsuk ki az értékarány-százalékokat.

Cukorgyáraink az 1908—10. évek átlagában 18,681.673 métermáza cukorrépát dolgoztak fel.⁴³ Ennek értéke a statisztikai évkönyvek átlagárai alapján, métermázsként 1.98 koronával számítva: 36,989.713 korona. A cukorgyári termelés értéke ugyanekkor átlag évi 129,734.320 koronát tett ki. A cukorrépa-nyersanyag és a termelés értéke közötti arány tehát 28.5%, ami jelentékenyen alatta marad az 1898. évi arányszámnak. A megfelelő évek átlagában a cukorgyári kivitel 56,029.986 koronára rugott, amiből nyersanyag-értékül az előbbi arány értelmében 15,968.546 koronát számíthatunk. Mivel cukorgyáraink ebben az időben külföldi származású cukorrépát csak teljesen jelentéktelen mértékben dolgoztak fel, ebből az összegből semmit sem kell leszámítanunk.

Gabonalisztikivitelünk, amelyet — miként az 1897—99-es eszten-

⁴² Fellner: Id. mű. (28. l.)

⁴³ A magyar korona országainak gyáripára az 1906/13. években. III. k. 2. rész. (465. l.)

dőkben is — teljes egészében buzalisztként veszünk tekintetbe, az 1908—10. évek átlagában 3,162.072 métermázsa volt. Az a kérdés, hogy mennyi ebből a hazai termésű búzából készült liszt és mennyi a külföldi eredetűből előállított? Az 1909. és 1910. esztendőik átlagában gyári malmaink 20,153.725 métermázsa búzát dolgoztak fel, amiből külföldi származású 3,277.362 métermázsa volt.⁴⁵ Vagyis a külföldről beszerzett buza az összes feldolgozott búzának 16.26%-át alkotta, úgy, hogy a kivitt lisztnek csak 83.74%-át vehetjük számításba a mezőgazdasági nyersanyag kiszámításánál. Ennek megfelelően csupán 2,647.919 métermázsanyi buzalisztkivitelt véve figyelembe, s a buza és a buzaliszt mennyiségi arányául ismét a 100:72 arányt elfogadva, az 1908—10. évek átlaga lisztkivitelének mezőgazdasági nyersanyagmennyiségét 3,677.665 métermázsaiban állapíthatjuk meg, aminek értéke a statisztikai évkönyvek átlagára (21.75 K) alapján 79,989.214 koronával egyenlő.

A sör- és szeszipari termelésre vonatkozóan sajnos nincsenek megfelelő részletadataink, úgy, hogy meg kell elégednünk az 1898-ban alkalmazott arányszám használatával.

A kivitel hordó- és palacksörben 1,183.492 koronát, malátában 5,731.318 koronát tett ki. A kész sör és árpa, továbbá a maláta értékarányául alkalmazott 22.5%-os, illetőleg 65.9%-os kulcs szerint a sör-kivitel nyersanyag (árpa) értékűl 266.286 koronát, a maláta nyersanyagértékűl pedig 3,776.938 koronát számíthatunk, úgy, hogy a sör-gyári termelés köréből eredő kivitel összesen 4,043.224 koronával járul hozzá a mezőgazdasági kivitel értékének emeléséhez.

Végül a szesz- (denaturált, finomított és nem finomított) kivitel értéke a három esztendő átlagában 2,314.659 koronára rugott. Ismét az 1898. évi arányszámot (57%) alkalmazva a késztermék- és nyersanyag-érték egymáshoz való viszonyának kifejezésére és 6.2%-ot külföldi eredetű nyersanyag fejében leütve, a szeszgyári kivitel mezőgazdasági nyersanyag-értéke: 1,009.585 korona.

A mező- és erdőgazdaság köréből eredő összes kivitel ezek alapján 1,015,801.741 koronányi értéket képvisel, amivel szemben az egész termelés értékét 3,860.799.546 koronában állapítottuk meg. A kivitel értékének emelkedése tehát alatta maradt a termelés értéke növekedésének, ami kifejezésre jut az 1897/99. évi 33.59-o-s exportkoefficiensnek 26.31-ra való esésében. Amíg az 1897/99-es évek átlagában a mező- és erdőgazdaság termelésének egyharmada talált külföldön elhelyezést, addig az 1908/10-es években már csak valamivel több mint egynegyede exportáltatott az egész termelésnek.

A bányászati és kohótermelési export koefficiense, ha csekélyebb mértékben is, mint a mező- és erdőgazdaságé, szintén elég jelentékeny visszaesést mutat. A bánya- és kohótermelés értéke az arany, ezüst s az 1897—1899. években is számításban kívül hagyott néhány bányatermék nélkül, évente átlag 139,242.000 koronát ért el.⁴⁶ A kivitel ugyanakkor évi 20,795.313 korona értékű volt, úgy, hogy az exportkoefficiens 14.93. A bánya- és kohótermelésnek a külföld piacaitól való

⁴⁵ A magy. kor orsz. gyáripára az 1906/13. években. III. k. 2. rész. (195. l.)

⁴⁶ Stat. Évkönyvek, 1908/10. évfolyamok.

egyébként is csekély mértékű függősége tehát még inkább csökkent.

Az 1909. évi gyáripari törzskönyv adatai szerint a szoros értelemben vett Magyarország területén a vas-, fém-, élelmezési, fa-, csont-, gép-, (a villamosáramtermelés nélkül), bőr-, papiros-, fonó- és szövő-, valamint ruházati ipari termelés értéke 1,713.811.283 koronát tett ki.⁴⁷ A Horvátország területén lévő gyáripari vállalatok termelésének értékét, amit pedig 1898-ban szintén figyelembe vettünk, e felvétel nem mutatja ki és így kénytelenek vagyunk azt közvetett úton megközelítőleg megállapítani. Az 1906. évben eszközölt, a magyar korona országaira kiterjedő gyáripari statisztikai felvétel alapján a horvátországi gyáripari termelés a következőképen alakult:

Vasipar	500.000 K ⁴⁸
Fémipar	—
Fa- és csontipar	25.330.000 „
Gépipar (a villamosáram termelés nélkül) .	12.290.693 „
Bőripar	15.264.100 „
Papiros-ipar	6.160.000 „
<hr/>	
Összesen :	59.544.793 K

Az élelmezési, fonó-, szövő- és ruházati ipar termeléséről nem ad számot a statisztika. Feltüntetett azonban a felvétel az egyes iparágakban üzemben állott gyárvállalatok számát, a Horvátországra eső telepek számát s a gyárankénti átlagos termelést. Az élelmezési és élvezeti cikkek előállító gyárak száma 24, a fonó- és szövőipar-telepeké 10, a ruházati ipar körébe tartozó vállalatoké pedig 3 volt.⁴⁹ Az első csoportba tartozó gyárakra átlag 1,445.724 korona, a második csoportba tartozókra 657.067 korona, a harmadik csoportba tartozókra pedig 196.475 korona termelési érték jutott.⁵⁰ Így a horvátországi élelmezési ipar termelésének értékét 34,697.376, a fonó- és szövőipar termelését 6,570.670, a ruházati ipar termelését pedig 589.425 koronában, összesen 41,857.471 koronában állapíthatjuk meg. Végeredményben tehát a felsorolt 9 ipari termelési ág 101,402.264 korona értékű iparcikket produkált. Ugyanekkor a szoros értelemben vett Magyarországon a szóbanforgó iparágak termelésének értéke 1,485.432.252 koronát tett ki, amely összegnek a horvátországi termelés 6.83%-a. Ha feltételezzük, hogy Horvát- és Szlavonországok gyáriparának termelése 1906 és 1909 között ugyanolyan arányban növekedett, mint a magyarországi gyáripari termelés, akkor a horvát gyárak termelésének értékét 1909-re vonatkozóan 118,876.384 koronában adhatjuk meg. Ezzel együtt a magyar korona országai eddig számbavett iparágainak termelése 1909-ben 1.832,687.667 korona volt.

Ebben az összegben azonban még nem foglaltatik benn a vegyészeti, mész-, magnezit-, gipsz-, cement-, agyagárutermelés, az üveg-, szesz-, sör-, maláta-, dohány-, likör-, rum-, pálinka- és pezsgő-borgyártás, amelynek értékét pedig 1898-ban szintén tekintetbe vettük. A felvétel ezen iparágakra is kiterjedt ugyan, azonban az adatok nem dolgoztattak fel, illetőleg nem tétettek közzé és így termelésük kipuhatólására a következő utat választottuk.

1898-ban azon iparágak termelésének értéke, amelyekre az 1909.

⁴⁷ Az 1906. évi gyáripari stat. adataival együtt közölt 1909. évi törzskönyvi adatokból összegezve.

⁴⁸ Gyáripari stat., 1906. (II. k. 1. r. 24. l.; II. k. 2. r. 8. l.; u. o. 276. l.; u. o. 532. l.; III. k. 1. r. 40. l. és III. k. 1. r. 228. l.)

⁴⁹ Gyáripari stat. 1906. (III. k. 1. r. 393. l. és 2. r. 24. l.)

⁵⁰ U. o. (III. k. 2. r. 52. l., III. k. 1. r. 411. l., u. o. 887. l.)

évi gyáripari törzskönyvi adatgyűjtés is kiterjeszkedett, s amelyek horvátországi termelésének értékét a fentiekben megállapítottuk, 1.013,440.540 koronát tett ki.⁵¹ 1909-ben ez a termelés, amint láttuk már 1.832,687.667 koronára emelkedett, ami 81%-os növekedésnek felel meg. Ha feltételezzük, hogy a vegyészeti, mész-, gipsz-, stb. termelésnek 1898-ban 329,927.095 koronára rugó termelése ebben az időben ugyanilyen arányban emelkedett, úgy 1909-ben e termelési ágak termelésének értéke 597,168.042 koronányi értéket képviselt. Az egész gyáripari termelés értéke tehát: 2.429,855.709 korona volt.

Az 1897/99-es években is alapul szolgált export-séma szerint összeállítva, az 1908/10. évek átlagában az ipari termelés köréből eredő kivitel értéke 756,164.105 koronára rugott. Miként a mező- és erdőgazdaság, valamint a bánya- és kohótermelés köréből származó kivitelnél, úgy itt is az exportkoefficiens csökkenése állapítható meg. Az 1897/99. évek átlagában még 37.45-öt kitevő ipari exportkoefficiens az 1908—1910. évek átlagában már 31.11-ra szállott alá.

Végül meg kell még állapítanunk az általános exportkoefficiens értékét is. A számításba vett termelési ágak produkciójának értéke a következő volt:

Mező- és erdőgazdaság	3,860.799.546 K
Bánya- és kohótermelés	139.242.000 „
Gváripari termelés	2,429.855.709 „
<hr/>	
Összesen :	6,429.897.255 K

Az összes árukivitel évente átlag 1.667,134.333 korona értékű lévén,⁵² az általános exportkoefficiens: 25.09.

*

A következő számításaink már Csonka-Magyarország termelési és kiviteli viszonyaira vonatkoznak.

Az 1927—29. esztendőök átlagában a szoros értelemben vett mezőgazdasági termelés értéke 2.089,477.714 pengő volt.⁵³ Ehhez még hozzá kell adni a széna- és sarjutertermelés értékét, amiről a háboru utáni statisztikai évkönyvek nem adnák számot, de a régebbi évfolyamok a termelés értékében kimutatták. A három esztendő átlagában ez 137,065.000 pengőt tett ki.⁵⁴ Ezzel együtt a mezőgazdasági termelés összesen 2.226,542.714 pengő értéket produkált.

⁵¹ Gyáripari stat. 1898. (I. füzet, 245—246. l.)

⁵² Külkereskedelmi stat. 1912. (66. l.)

⁵³ Stat. évkönyvek, megfelelő évfolyam. (66., 85., ill. 73. l.)

⁵⁴ Ebben az értékben nem foglaltatik benn a kelkáposzta, kalarábé, sárgarépa, petrezselyem, saláta, uborka, paradicsom, vöröshagyma és paprika értéke. Az 1897/99. és az 1908/10. évi statisztikai évkönyvek ugyanis nem mutatják ki ezek termelésének értékét, úgy, hogy azok így természetesen nem is szerepelnek a mezőgazdasági termelés értékében. Az exportkoefficiensek összehasonlíthatóságát veszélyeztetnők azzal, ha egyes megállapításoknál, akár a termelés, akár az export oldalán oly tételeket vennénk figyelembe, amelyek nem minden egyes felvételnél szerepelnek.

⁵⁵ Dr. Fellner Frigyes: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme. Budapest, 1930. (22 l.)

A buza, rozs, árpa, tengeri, zab és burgonya vetőmagszükségletet a statisztikai évkönyvek évről-évre kimutatják. A szükséglet mennyiségileg és értékbelileg az 1927—29. évek átlagában a következőképpen alakult:⁵⁶

	A vetőmag mennyisége	A vetőmag értéke
Buza	2.825.352 q	68,656.054 P
Rozs	1.131.839 „	23,881.803 „
Árpa	704.878 „	15,154.877 „
Tengeri	395.390 „	8,065.956 „
Zab	382.881 „	7,159.875 „
Burgonya	3.826.651 „	29,465.213 „
Összesen ...	9.266.991 q	152,383.778 P

A többi termény vetőmagszükségletét a bevetett területek alapján, a három esztendő átlagárainak figyelembevételével állapítottuk meg.⁵⁷

T e r m é n y	Bevetett terület	1 ha.-ra szükséges vetőmag	A vetőmag értéke
Köles.....	14.544 ha.	40.99 kgr.	110.893 P
Tatárka.....	710 „	82.89 „	11.540 „
Seprőcirok	77.991 „	14.00 „	378.889 „
Borsó	11.876 „	121.60 „	532.873 „
Bab	3.816 „	123.68 „	222.878 „
Lenese.....	2.499 „	134.10 „	211.448 „
Cukorrépa.....	70.278 „	17.50 „	1,635.767 „
Takarmányrépa	106.047 „	14.00 „	2,034.039 „
Dohány	22.854 „	00.75 „	42.500 „
Len	3.326 „	80.70 „	182.716 „
Kender	8.227 „	114.00 „	797.215 „
Bükkönyfélék ⁵⁸	—	—	16,102.866 „
Lóhere	139.437 „	15.00 „	6,002.892 „
Repce	9.368 „	82.32 „	539.840 „
Komló.....	209 „	68.00 „	34.080 „
Csalamádé	72.780 „	156.33 „	2,321.051 „
Dinnye	13.379 „	11.00 „	1,472.000 „
Lucerna	161.162 „	22.00 „	10,920.448 „
Fejeskáposzta	4.238 „	4.00 „	374.000 „
Tök	414.532 „	11.00 „	9,119.800 „
Összesen	1,137.273 ha.	—	59,180.159 P.

A vetőmag fejében tehát összesen 211,563.937 pengőt üthetünk le a mezőgazdasági termelés értékéből.

⁵⁶ Stat. Évkönyv, 1929. (220—221. l.)

⁵⁷ U. ott. (71. l.)

⁵⁸ Fellner: Id. mű. (24. l.)

A mezőgazdasági népesség buza- és rozsfogyasztásának megállapításánál nem fogadhatjuk el minden további nélkül az 1920. évi népszámlálás adatait. Az 1900. évi népszámlálás adatait az 1897—99. évek, az 1910. évi népszámlálását pedig az 1908—10. évek átlagára vonatkozó számításainknál korrekció nélkül alkalmaztuk, mivel az összeírások időpontja egybe vagy legalább is igen közel esett vizsgálódásunk időpontjához. Ezzel szemben az 1930. évi népszámlálás részletes eredményei még nem jelentek meg, az 1920. évi viszonyok pedig nyolc év alatt nagy változáson mentek keresztül. Így tehát a mezőgazdasági népesség számát is külön kell megállapítanunk az 1927—29. évek átlagára vonatkozólag.

1920-ban az őstermeléssel foglalkozók száma, a bányászattal foglalkozók, baromfitenyésztők, majorosok és kertészek nélkül a következőképen alakult:⁵⁹

Őstermeléssel foglalkozó önállóak.....	553.347 K
Segítő családtagok.....	574.180 „
Mezőgazdasági tisztviselők és gazdasági cselédek..	234.019 „
Mezőgazdasági munkások és napszámosok	753.638 „
Önálló és segítő családtagok eltartottjai.....	1,125.560 „
Mezőgazdasági tisztviselők és cselédek eltartottjai	386.935 „
Mezőgazdasági munkások és napszámosok eltar- tottjai.....	791.625 „
Összesen	4,419.304 K

A mezőgazdasági munkások és napszámosok, valamint azok eltartottjainak csak felét számítva a mezőgazdasági népességhez, a 3,643.672 lelket számláló mezőgazdasági népesség 45.7%-át alkotta az ország egész lakosságának. Miután 1929-ig bezárólag a természetes népszaporodás 686.395 főt tett ki,⁶⁰ az 1927—29. évek átlagában az össznépesség 8,598.728 volt, aminek (nem ismerve a foglalkozási ágak körében bekövetkezett, semmiesetre sem jelentékeny eltolódásokat) 45.7%-át véve mezőgazdasági népességnek, 3,929.619 lelket kapunk. Ha — miként eddig is tettük — a buzánál 20, a rozsnál 50%-kal több fogyasztást számítunk a mezőgazdasági népességnél, úgy a belső gabonafogyasztás rendelkezésére álló mennyiségből⁶¹ a mezőgazdasági népesség a három esztendő átlagában évenként 7,178.815 métermázsa búzát és 3,383.360 métermázsa rozst fogyasztott el. Ennek értéke pedig az 1927—29. évi helyszíni átlagárak alapján 160,080.885, illetőleg 69,358.880, vagyis összesen 229,439.765 pengő. A szoros értelemben vett mezőgazdasági termelés értékéből tehát a vetőmagszükséglet és a mezőgazdasági népesség buza- és rozsfogyasztása értékének levonása után csak 1,785,539.012 pengőt fogunk figyelembe venni.

A méz- és viasztermelés értéke az 1927—29. esztendők átlagában 2,822.529 pengő⁶², a selyemtermelésé 1,165.376 pengő, a musttermése pedig 82,931.333 pengő volt.⁶³ E három termelési ág tehát együttesen 86,919.238 pengővel járul hozzá a mezőgazdasági termelés értékéhez.

A gyümölcs- és fatermelés hozadékának értékéül Fellner adatait minden további nélkül felhasználhatjuk, mivel azok kiszámítása ugyanolyan módszer szerint történt, mint a két előbbi időszakban. A gyümölcstermelés értékéül így 46,884.000 pengőt, a fatermelés értékéül pedig 19,653.000 pengőt fogunk számításba venni.⁶⁴

⁵⁹ Népszámlálás, 1920. II. rész. (26—28. l.)

⁶⁰ Stat. Évkönyv, 1929. (12. l.)

⁶¹ Stat. Évkönyv. 1929. (220. l.)

⁶² Stat. Évkönyv. 1929. (94. l.)

⁶³ U. o. (80. l.)

⁶⁴ Fellner: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme. (41., ill. 43. l.)

A baromfiállomány megoszlása 1928-ban a következőképpen alakult:⁶⁵

Tyukféle.....	23,718.831 drb.
Pulyka.....	760.672 „
Liba.....	4,726.330 „
Kacsa.....	3,139.143 „
Galamb.....	1,340.806 „

Ezen állomány értéke Fellner áradatai alapján⁶⁶ 59,421.480 pengő. Feltételezve, hogy a baromfiállomány háromnegyed része szolgál a belföldi fogyasztásra és a kivitelre, a baromfityenyésztés hushozadéka értékéül 44,566.110 pengőt nyerünk. Az évi tojástermelés értékéül 43,078.245 pengőt, a tolltermelés értékéül pedig 15,737.362 pengőt számítva,⁶⁷ a baromfityenyésztés összes hozadéka értékét 103,381.717 pengőben állapíthatjuk meg.

A mező- és erdőgazdaság összes ágai termelésének értéke tehát a következőképpen alakult:

A szántóföldi termelés értéke, a vetőmag-szükséglet és a mezőgazdasági népesség buza- és rozs fogyasztása értékének levonásával .	1.648,474.012 P
A széna- és sarjatermelés értéke.....	137,065.000 „
A viasz- és méztermelés értéke.....	2,822.529 „
A selyemtermelés értéke.....	1,165.376 „
A musttermés értéke.....	82,931.333 „
A gyümölcstermelés értéke.....	46,884.000 „
A fatermelés értéke.....	19,653.000 „
A baromfityenyésztés hozadéka értéké ...	103,381.717 „
Összesen	2.042,376.967 P

A mező- és erdőgazdaságból eredő nyersanyagkivitel az 1927/29. évek átlagában 533,645.545 pengőre rugott.⁶⁸ Ebből még le kell vonnunk a 20. számú jegyzetben részletesen felsorolt jószágok kivitelének értékét. Ez a 3 év átlagában 7,614.274 pengőt tett ki, úgy, hogy az őstermelés nyersanyag exportjául 526,031.271 pengőt kell csupán számításba vennünk. Ehhez járul azonban még a szesz-, maláta-, sör-, cukor- és malomipari termelés nyersanyag kivitelének értéke.

1929-ben a sörgyárak 317.829 métermázsa árpát dolgoztak fel, 247.844 métermázsa malátát állítva elő, amely mennyiségből 122.772 métermázsa a kereskedelmi forgalomba került, 125.072 métermázsa pedig a sörgyártás céljaira szolgált.⁶⁹ Az egész malátatermelésnek így tehát 49.53%-a került a kereskedelmi forgalomba, míg 50.47%-ból sört készítettek. Ennek megfelelően a gyártáshoz felhasznált árpa 50 százalékát úgy tekintjük, mint amelyből a kereskedelmi forgalomra szánt maláta, 50 százalékát, mint amelyből a sörgyártás céljaira fordított összes maláta állítottat elő. Egy métermázsa árpa átlagos ára 1929-ben 24.9 pengő volt,⁷⁰ úgy, hogy a nyersanyag értéke mindkét esetben 3,993.910 pengő. A kereskedelmi forgalomba kerülő maláta értékével (6,209.557 pengő) a nyersanyag értéke így 64.31%-os, a sörgyártás értékével (32,113.934 pengő) 12.4%-os arányban áll.

⁶⁵ Stat. Évkönyv, 1928. (109. l.)

⁶⁶ Fellner: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme. (36. l.)

⁶⁷ U. o.

⁶⁸ Magyarország külkereskedelmi forgalma, 1927—1928. és 1929. évben. (824—875. és 419. l.)

⁶⁹ A sör-, szesz- és cukorgyárak termelésére vonatkozó adatokat Dr. Kovács Alajos h. államtitkár ur, a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal elnöke szíves előzékenységének köszönjük.

⁷⁰ Stat. Évkönyv, 1928. (85. l.)

Az 1927/29. esztendő átlagában külföldre vitt maláta értéke 5,296.000 pengő volt,⁷¹ aminek 64.31%-a 3,407.858 pengővel egyenlő. E nyersanyagértékből azonban még le kell vonnunk a külföldi származású árpa értékét. 1928-ban sörgyáraink 19.778 métermázsa importált árpát dolgoztak fel, ami 6.2%-a az összes felhasznált árpának. 6.2%-os csökkentés után a kivitt maláta belföldi származású nyersanyag (árpa) értékéül 3,196.571 pengőt kapunk. A sörkivitel értéke évente csupán 100.512 pengő volt. Nyersanyagértékül tehát 11.690 pengőt kell felvennünk. A sör- és malátatermelés exportja együttesen így 3,208.261 pengővel emeli a mezőgazdasági kivitel értékét.

A cukorgyári termelés értéke 1929-ben 114,394.816 pengő volt. A termelés céljára 14,401.000 métermázsa cukorrépat használtak fel, aminek értéke métermázsként 3 pengővel számítva⁷² 43,203.000 pengő. A késztermék és nyersanyag értékének aránya ezek szerint 100:37.8. Mivel a három esztendő átlagában kivitt cukor értéke 33,527.000 pengőre rugott⁷³ és külföldi cukorrépa nem dolgoztatott fel, a nyersanyag értékéül 12,673.206 pengőt könyvelhetünk el.

Az ipari szeszgyárak által felhasznált nyersanyag értéke 1929-ben 7,113.554 pengőt tett ki, amiből 1,352.547 (19%) pengőnyi érték külföldi eredetű volt. Ugyanebben az évben a termelt nyers szesz értéke 11,892.567 pengő volt, úgy, hogy a késztermék és nyersanyag között 59.8%-os viszony áll fenn. A 7,525.449 pengőt képviselő három évi átlagos szesz kivitel nyersanyag értéke ezek szerint 4,500.219 pengő. Ebből azonban le kell számítanunk a külföldi nyersanyag értékét, ami után nyersanyagérték fejében 3,645.177 pengőt nyerünk.

Végül a malomipari termelést kell figyelembe vennünk. Az 1927—1929. esztendő átlagában 2,124.036 mázsányi buza lisztet, buzadarát és rozslisztet exportáltunk.⁷⁴ Miként az előző periódusokban, úgy most is ezt az egész mennyiséget buza lisztnek tekintjük, az előbbieken már előadott okok következtében s 100:72 arány alkalmazásával számítjuk át buzára. A liszt alakjában kivitt buza tehát 2,948.162 métermázssával 71,640.336 pengő értéket képvisel.⁷⁵ Mivel malmaink a jelzett időszakban külföldi búzát csak egészen elenyésző mennyiségben (1—2 száz mázsát) dolgoztak fel, ebből az összegből semmit sem kell levonnunk.

Az őstermelés köréből eredő kivitel összegezve a következő tételekből tevődik össze:

A mező- és erdőgazdaság köréből eredő nyersanyagkivitel ..	526,031.271 P
A maláta- és sörgyártás exportjának nyersanyag értéke.....	3,208.261 „
A cukorkivitel nyersanyag értéke.....	12,673.206 „
A szesz kivitel nyersanyag értéke.....	3,645.177 „
A malomipari termelés köréből eredő kivitel nyersanyag értéke	71,640.336 „
- Összesen.....	617,198.251 P

A termelés értékét 2.042,376.967 pengőben állapítottuk meg, úgy, hogy az exportkoefficiens: 30.21. Csonka-Magyarország gazdasági strukturájában bekövetkezett mélyreható változásoknak egyik jellegzetes tünete, hogy a háború előtt csökkenő irányzatot mutató mező- és erdőgazdasági exportkoefficiens emelkedett s ha nem is érte el az 1897/99. évi ma-

⁷¹ Stat. Évkönyv, 1929. (127. l.)

⁷² U. o. (73. l.)

⁷³ U. o. (127. l.)

⁷⁴ Stat. Évkönyv, 1929. (127. l.)

⁷⁵ Az árat a stat. évkönyvek átlagárai alapján 24.3 pengővel számítottuk.

gasságot, mégis felette áll az 1908/10. évi hányadosnak, ami igen kedvezőtlen jelenség, mert a külföldtől való függőségünk megerősödését jelenti.

A bánya- és kohótermelés értéke a tárgyalt időszakban évente 167,204.000 pengőre rugott.⁷⁶ Ugyanekkor a bánya- és kohótermelés köréből eredő export 16,383.173 pengőt tett ki évente. A termelés és kivitel értékének szembeállítása után a bányászat és kohótermelés köréből eredő kivitel koefficiensének értékeül 9.79-et nyerünk. A mező- és erdőgazdaság exportkoefficiensével szemben, amely 1927/29-ben magasabb értékű, mint a háború előtt, tehát irányvonala megtörött, a bánya- és kohótermelési exportkoefficiens folytatta esését. Az 1897/99. évi 16.86-os koefficiens 1908/10-ben 14.93-ra, majd 1927/29-ben már 9.79-ra esett.

A Központi Statisztikai Hivatal által vezetett gyáripari törzskönyv adatai szerint az egész gyáripari termelés értéke az 1927/29. évek átlagában 2.811,979.000 pengőt tett ki. Ebben az összegben bennfoglaltatik a közhasználatu villamos áramfejlesztő telepek 111,709.000 pengőnyi átlagos évi produkciója is.⁷⁷ Ennek levonása után a gyáripari termelés értéke átlagosan 2.700,270.000 pengő.

Az ipari termelés köréből származó kivitel (az áruk és félgyártmányok ugyanolyan rendszer szerint való tekintetbevételével, mint az előző két ciklusban) értéke 341,158.526 pengő volt,⁷⁸ aminek következtében az ipari export koefficiens: 12.63. Az ipari export koefficiens tehát, mint a bányászati export koefficiens is állandóan csökkenő tendenciát mutat. 1897/99-ben 37.45, 1908/10-ben 31.11 1927/29-ben pedig már csak 12.63 volt.

Az általános export koefficiens, a bányászati és ipari export koefficiensek nagymértvű hanyatlása következtében, amelyet a mező- és erdőgazdasági export koefficiens csekélyebb mértékű emelkedése nem egyensúlyozott ki, szintén csökkenést mutat. A számításba vett termelési ágak produkciójának értéke a következőképpen alakult:

Mező- és erdőgazdaság.....	2.042,376.976 P
Bányászati- és kohászati termelés.....	167,204.000 „
Gyáripari termelés	2.700,270.000 „
Összesen.....	4.909,850.967 P

A közel 5 milliárdos termeléssel szemben áll a három esztendő átlagában 890,691.333 pengőt kitevő összes áruforgalom,⁷⁹ aminek megfelelően az általános exportkoefficiens 18.14-ban állapítható meg.

⁷⁶ Stat. Évkönyv, 1929. (99. l.)

⁷⁷ U. o. (106. l.)

⁷⁸ Magyarország 1929. évi külkereskedelmi forgalma. (68. l.)

⁷⁹ Magyarország külkereskedelmi forgalma, 1929. (68. l.)

III.

Számításaink eredményeit a következő táblázatban foglalhatjuk össze:

	1897/99,	1908/10.	1927/29.
Mezőgazdasági export koefficiens	33.59	26.31	30.21
Bányászati „ „	16.86	14.93	9.79
Ipari „ „	37.45	31.11	12.63
Általános export koefficiens	31.00	25.09	18.14

Mielőtt a nyert exportkoefficiensek alakulásának közelebbi vizsgálatához foglalnánk, meg kell emlékeznünk egy oly körülményről, amelyet különböző időpontokban fennállott áraknak összehasonlításánál figyelmen kívül nem hagyhatunk. Az árváltozások az exportkoefficienseket csak annyiban érintik, amennyiben a két tényezőben, a belföldi termelésben és a kivitel egészében, különböző nagyságu vagy éppen különböző irányu árváltozások lépnek fel az egyes időszakokban. Ha azonban az árváltozások egyenletesek, vagyis pl. ha a belföldi termelés és a kivitt jószágok árindexe, ha még oly szélsőségesen is, de egyenlő mértékben emelkedik vagy esik, e körülmény az egyes időszakok exportkoefficienseinek összehasonlíthatóságát nem érinti, mivel nem abszolút-, hanem viszonyszámokról van szó. Az a kérdés tehát, hogy vajjon a kivitt jószágok árindexének alakulása a felvételi időszakokban valóban megfelelt-e a belföldön termelt jószágok árindexe alakulásának? E kérdésre szabatosan megfelelni természetesen csak akkor tudnánk, ha visszamenőleg megfelelő indexek állának rendelkezésünkre. Azonban sajnos, ilyen indexeink nincsenek és így meg kell elégednünk a valószínű hibaforrások becslésével.

A Központi Statisztikai Hivatal által összeállított, az 1913. évi bázisidőszakra vonatkozó nagykereskedelmi árindex 1927-ben 132, 1928-ban 136 volt.⁸⁰ Ugyanekkor a dr. Meszlényi Emil által közölt,⁸¹ ugyancsak az 1913. esztendőre vonatkozó s a kiviteli forgalomnak mintegy kétharmadát magában foglaló export árindex 128, illetőleg 127 volt. Ha ezen indexek átlagának megfelelően az 1927/29. évi termelés értékét 34%-kal, az 1927/29. évi kivitel értékét pedig 27.5%-kal csökkentjük s az így kapott értékek szembeállításával korrigáljuk az általános exportindexet, úgy az eredeti 18.14-os érték helyett 19.92-ot kapunk. Ezt a kiigazítást még ilyen hozzávetőlegesen sem végezhetjük el a régebbi időszakokra vonatkozólag. Ha azonban

⁸⁰ Stat. Évkönyv, 1928. (135. l.)

⁸¹ Dr. Meszlényi Emil: Az 1928. évi külkereskedelmi értékjelzőszámok. (Magyar Statisztikai Szemle, 1929. június. 638. l.)

megfontoljuk, hogy a háboru előtt, a normális gazdasági élet idejében az árváltozások sokkal lassabbak és főleg sokkal egyenletesebbek voltak, úgy elfogadhatjuk azt a feltevést, hogy a belföldi termelés és az export árindexe többé-kevésbé egyenletesen változik, illetőleg, hogy a változásokban fellépő eltérések lényegesen nem érintik az exportkoefficiensek dinamikai kifejező erejét.

Sokkal fontosabb az exportkoefficiensek statikus kifejező erejének helyes megítélése. E tekintetben két körülményt kell figyelembe venni. 1. Az exportkoefficiensek tényezőinek (a termelésnek és kivitelnek) megállapításánál követett módszer és 2. az azonos módszer keretében előállható, a statisztikai adatok elégtelenségéből vagy megbízhatatlanságából folyó hibaforrásokat. Ami az első körülményt illeti, különösen hangsúlyoznunk kell, hogy az exportkoefficiensek abszolút értékei a kivitelnek nem az egész nemzeti termeléshez való viszonyát fejezi ki. Jóval kisebbek lesznek az egyes felvételi időszakok exportkoefficiensei, ha a termelés értékének megállapításánál a kisiparra, háziiparra, a mezőgazdaság körében pedig a kerti termelésre, a nádasok hozamára, a vadászatra és halászatra is kiterjeszkedünk. Másrészt azonban a mezőgazdasági népesség saját fogyasztásának pontosabb (tehát nem csak a búzára és rozsra kiterjeszkedő) megállapítása emelné ez exportkoefficiens abszolút értékét. A második körülmény, a statisztikai adatok elégtelenségéből vagy megbízhatatlanságából eredhető hibaforrások külön megokolást nem igényelnek, de mindenesetre bármely statisztikai számadat értékelésénél szem előtt tartandók.

Rátérve ezek után a táblázatban feltüntetett exportkoefficiensek analizisére, az első pillanatban feltűnik, hogy az 1927/29. évi mezőgazdasági exportkoefficiens kivételével, a koefficiensek állandóan csökkenő irányzatot mutatnak. Az a kérdés, mivel magyarázható a háboru utáni mezőgazdasági exportkoefficiensek eme, a szabálytól eltérő alakulása? Hogyan lehetséges, hogy ma, midőn a népsűrűség nőtt és az iparosodás jelentékeny mértékben előrehaladt, a mezőgazdaság termelésének nagyobb hányadát képes nélkülözni, a külföldnek átengedni, mint a háboru előtt. A táblázat szerint 1908—1910-ben a szóbanforgó koefficiens 26.31, míg 1927/29-ben 30.21 volt. A koefficiens értékének ez az emelkedése csak látszólagos, valójában a mai Magyarország mezőgazdasága viszonylag kevesebbet szállít külföldre, mint a békebeli Magyarország mezőgazdasága. A háboru előtt ugyanis a mai terület a hegyvidékeket is ellátta gabonával. Fodor Ferenc becslése szerint kb. 6.600.000 métermázsára lehet tenni azt a kenyérmagmennyiséget, amelyet az alföldek (tehát tulnyomóan a

mai, megmaradt területek) a felvidékeknek átadtak.⁸² Ez a forgalom természetesen nem mint kivitel, hanem mint belső forgalom jelentkezett. Az ország feldarabolása következtében azonban ez a háború előtti belső forgalom kivitté alakult át. Másszóval: a mezőgazdasági exportkoefficiens egyik tényezője (a mezőgazdasági termelés) viszonylag a normális (kisebb) arányban növekedett, míg a másik tényezőben (a kivittelen) a politikai és vámhatárok mesterséges megváltoztatása ugrásszerű emelkedést hozott létre. Így azután a számlálónak természetellenes megváltozása (magnagyobbodása) a nevező ezirányú változatlansága mellett, a hányados emelkedését idézte elő.

Az 1927/29. évi mezőgazdasági exportkoefficiensnek ezen elvi, számszerűleg alig kimutatható kiigazítása után megállapíthatjuk, hogy az ország árukivitele a termeléshez viszonyítva, több mint 30 esztendőn keresztül a legnagyobb szabályszerűséggel állandón csökkenő irányt mutat. Az exportkoefficiensek évi átlagos csökkenését a következő összefoglalás mutatja:

	1897/99-től 1908/10-ig	1908/10-től 1927/29-ig
	Az exportkoefficiens csökkent (—), illetőleg növekedett (+)%-kal	
Mezőgazdasági export-koefficiens	— 0.60	+ 0.19
Bányászati „ „	— 0.16	— 0.25
Ipari „ „	— 0.52	— 0.92
Általános „ „	— 0.49	— 0.34

Az általános exportkoefficiensnél az évi átlagos csökkenés az 1897/99—1908/10. évek időszakában 0.49%, az 1908/10—1927/29. esztendőik intervallumában pedig 0.34% volt. Ha tekintetbe vesszük az 1927/29. évi mezőgazdasági exportkoefficiensről fentebb mondottakat, úgy az 1908/10. évi általános exportkoefficiens értékül (a mai területre vonatkoztatva) bizonyos nagyobb (26.31 plusz x) értéket vehetünk fel. Ennek következtében a mai területen az 1908/10. évektől kiindulólág 1927/29-ig az általános exportkoefficiens csökkenése is valamivel nagyobb lehet, mint évi 0.34%. Ha pedig eltekintünk a mezőgazdasági exportkoefficiensről, úgy a bányászati és ipari exportkoefficienseknél határozottan észrevehetjük a második időszakban a nagyobb mértékű csökkenést.

Megfigyeléseink eredményeiből egyelőre még korai lenne távolabbi következtetéseket levonni. A vizsgálat, ha időbelileg talán elég hosszú tartamra, térbelileg igen szűk körre terjedt ki. Hozzájárul még ehhez az a körülmény is, hogy a felvétel

⁸² Dr. Fodor Ferenc: Magyarország gazdasági földrajza. Budapest, 1924. (69. l.)

tulajdonképpen különböző nemzetgazdaságokra vonatkozóan történt a háboru előtt és a háboru után. Az egy időpontra vonatkozó abszolút adatok értékét ez ugyan nem érinti, a fokoztat azonban, amint a mezőgazdasági exportkoefficiens alakulásánál meg is állapítottuk, bizonytalanná teszi. Sok, különböző gazdasági szerkezetű (iparos, őstermelő, stb.) országnak, hosszabb időszakra vonatkozó általános és különös exportkoefficiensei mindenesetre igen mélyreható betekintést engednének az egyes nemzetgazdaságok statikus szervezetébe és dinamikus fejlődésébe. Valószínűnek tartjuk, hogy a kivitel alakulását a külföldi kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb értékesítési lehetőségek sokkal jelentéktlenebb mértékben befolyásolják, mint az exportáló állam nemzetgazdaságának belső szervezete, az egyes termelési ágak termelési értékének egymáshoz való aránya, a népsűrűség alakulása, a népességnek foglalkozási ágak szerint való megoszlása és egyéb belső körülmények.

Amit azonban a fentiek alapján kétségtelenül megállapíthatunk, az csupán annyi, hogy a kivitel Magyarország termelése szempontjából (valutáris szempontból azonban pl. egészen másként áll a dolog) állandóan veszít jelentőségéből. A belföldi termelés mindinkább a belföldi szükségletet elégíti ki. Míg 1897/99-ben közel $\frac{1}{3}$ -a a nemzeti termelésnek külföldön értékesített, addig 1908/10-ben a termelésnek már csak $\frac{1}{4}$ -e, 1927/29-ben pedig kevesebb, mint $\frac{1}{5}$ -e exportáltatott. A másik jellemző tény, hogy az egyes termelési ágak kiviteli viszonyai különbözőképpen alakultak. A háboru előtt mind a két felvételi időpontban az ipari termelésnek nagyobb hányada került külföldre, mint a mező- és erdőgazdaság termelésének. Ezzel szemben a háboru után a mezőgazdaság termelésének sokkal nagyobb részét értékesíti külföldön, mint az ipar. Az általános felfogással szemben a kivitel tekintetében ma sokkal inkább mezőgazdasági jellegű állam vagyunk, mint a háboru előtt. A háboru előtt az ipari termelés nagyobb mértékben volt az értékesítés tekintetében a külföldre utalva, mint a mezőgazdaság (természetesen nem felejtendő el, hogy most nem abszolút értékekről, hanem a kivitelnek a termeléshez való viszonylagos nagyságáról van szó), míg jelenleg a külföldi piacnak, hogy úgy mondjuk potenciális energiája majdnem két és félszer akkora értékű a mezőgazdaság, mint az ipar számára.

*

A kivitelnek a nemzeti termeléshez viszonyított csökkenésére első ízben — amint már említettük is — Werner Sombart mutatott rá. Tételének bizonyítása azonban egészen általános alapokon, egyes legfontosabb nyersanyagok termelésének a kivittel való összevetésén, nyugodott. A megállapítás illetően hiányos alátámasztása tág teret engedett a kétkedés-

nek. Sombart az exportkvóta csökkenésének okát a munka produktivitásának, — melyet végeredményben az őstermelés termelékenysége határoz meg — változatlanságában, illetőleg igen lassu emelkedésében jelölte meg. A XIX. század gazdasági lehetőségei, az új területek megművelés alá fogása, a rablógazdálkodás, a mezőgazdasági népesség kiuzsorázása, fokozatosan megszűntek. S míg egyfelől az őstermelés termelékenységének rohamos emelkedése megszűnt, addig másfelől az agrárállamok mindinkább igyekeztek ipart teremteni s a meglévőt kifejleszteni. Ennek következtében mezőgazdasági termékeiket most már nem tudják oly mértékben nélkülözni, mint eddig s így természetesen nem áll rendelkezésükre oly ellenérték, amelyet külföldi iparcikkéért fizethetnének. Röviden ezt Sombart úgy fejezi ki, hogy egy és ugyanazon agrár-bázison nem épülhet fel két iparrendszer, t. i. a belföldi és a külföldi iparrendszer is. Ezzel az elmélettel szemben Max Victor⁸³ azt az ellenvetést teszi, hogy csak akkor állhat meg, ha a munka termelékenysége valóban nem emelkedik. Már pedig egy nemzetgazdaság kapitalizációja, — mely az iparosodással együtt jár — a teljesítőképesség emelését jelenti, hiszen a külföldi tőke a racionálisabb termelőhelyet keresi fel, a belföldi tőke pedig az eddigi szállító országoktól elveszi a nyereséget és szállítási költségeket. Emellett a mezőgazdaság hozadéka az új területek megművelésével, mechanizálásával és a közlekedési hálózatba való kapcsolásával emelkedik. Ily feltételek mellett viszont a belföldi ipar kialakulásával nem jár szükségszerűen együtt a nyersanyagkivitel megcsökkenése, sőt éppen a megnövekedett vásárlóerő egy része a külföldi termékek megszerzésére fog fordíttatni.

Max Victor eme igen tetszetős kifogásával közelebből itt nem foglalkozhatunk s csupán annyit jegyzünk meg, hogy azok éppen annak következtében, hogy az egész nemzetgazdaság átlagos termelékenységének emelkedése számszerűen közvetlenül nem állapítható meg, továbbá mert a termelékenység (produktivitás) távolról sem azonos a lukrativitással, — amire pedig Victor érvei elsősorban irányulnak — nem látszanak alkalmasnak Werner Sombart okadatolását megdönteni.

Egyébként eredményeinket, ha általánosabb keretek között és hozzávetőlegesebben is, a „Deutscher Aussenhandel“ ez irányu statisztikai vizsgálódásai is megerősíteni látszanak. E kimutatás szerint⁸⁴ a világ legfontosabb nyersanyagai termelését és a világkereskedelem volumenjét feltüntető grafikon vonalai 1890-től 1929-ig a következőképpen haladtak: 1890-től 1895-ig a termelés és külkereskedelem vonalai egészen párhuzamosan

⁸³ Max Victor: Das sogenannte Gesetz der abnehmenden Aussenhandelsbedeutung. Weltwirtschaftliches Archiv, 1932. július.

⁸⁴ Deutscher Aussenhandel. II. S. 21.

zamosan haladnak. 1895-től 1913-ig a termelés grafikonja évente átlag 4.5%-kal, a külkereskedelemé azonban csak 3.9%-kal emelkedett, vagyis a külkereskedelem emelkedésének nagysága állandóan a termelés emelkedésének nagysága alatt maradt. Még nagyobb mértékben kifejezésre jutott ez a folyamat az 1913-tól 1929-ig tartó időszak alatt. Ez időben a termelés 60%-kal, a külkereskedelem azonban csak 25%-kal emelkedett, ami világosan bizonyítja, hogy a kivitel világszerte mindinkább csökkenő részét tette ki a termelésnek.

Láng János.

Közlemények.

Devizagazdálkodás és aranyvaluta.

Mintegy másfél évvel ezelőtt — az angol fontnak az aranyparitástól való elszakadását megelőzően — a valutapolitikának az volt egyik legnagyobb problémája, vajjon a termelt arany a világ monetáris aranyszükségletét fedezni fogja-e, s nem kell-e esetleg aranyhiánnyal számolnunk. Az angol font eltérése az aranyparitástól, s ujabban a dollár elszakadása az aranystandardtól egészen más fordulatot adott a valutapolitikának és új problémákat vetett felszínre. Jellemző e részt, hogy az *Aranybizottság* 1932. június havában közreadott *zárójelentésében* már nem az aranyhiány problémájával, hanem az aranyvaluta restaurációjával, az aranydeviza valuta-rendszer kérdésével foglalkozik.¹ Úgy véljük, nem végzünk felesleges munkát, ha az aranyvaluta új problémáira, főleg a devizagazdálkodás szempontjából, az alábbiakban röviden rámutatunk.

A világgazdaság válságából eredőleg mindenütt a fizetési eszközök válságát is látjuk. Különösen sokat szenvedtek azok a valuták, amelyek a háborút követő inflációs korszak lezárása után szanálásra szorultak és amelyeket — kivétel nélkül — aranyalapon szerveztek ujja. Mikor ezeket az aranybázison reorganizált valutákat szabad utjukra bocsátották, joggal lehetett feltételezni, hogy hivatásukat zavartalanul fogják betölteni és minden erőpróbát ki fognak állani. A szanálások keresztülvitele után 7—8 évvel később már arra a tapasztalatra kellett rájönni, hogy a szanált valuták nem bírták ki azokat a nagy erőpróbákat, amelyeket a válság következtében ki kellett volna állaniok és ezért — egy-két kivételtől eltekintve — minden állam védőintézkedéseket volt kénytelen életbe léptetni. Az Aranybizottság zárójelentésében maga is utal erre a körülményre, mikor jelentését azzal végzi, hogy az aranyvaluta zavartalan funkcionálásának előfeltételei vannak: egészséges valutaviszonyok általános gazdasági konszolidációt kívánnak.² A szigorú védőintézkedések hatása alatt azután megindul a bírálat: az aranyvaluta hivatásának többé nem képes megfelelni és kénytelen helyét *más valutáris rendszernek* átengedni. Akik ezt a felfogást vallják, azt állítják, hogy a fejlett modern közgazdaságban a racionális aranyvaluta előfeltételei immár hiányzanak. Első érvük a *világ aranytermelésének fokozatos kiapadása*. Ezzel a kérdéssel azonban részletesen nem is kell foglalkoznunk, mert egyrészt ma már a Népszövetség Arany-

¹ Société des Nations. Rapport de la délégation de l'or du comité financier. Genève, 1932.

² Währung und Wirtschaft. Mitteilungen des Währungs-Instituts. Berlin, 1. Jahrgang, No. 5. November, 1932.

bizottsága sem foglalja el az aranyhiányra vonatkozólag ezt az álláspontot, másrészt a világ aranytermeléséről szóló adatok is mást mutatnak, mint amit 2—3 évvel ezelőtt az Aranybizottság az 1926—28. évekre vonatkozó aranytermelési beszámolókból következtetett. A Samuel Montagu & Co. bankház 1931. évi aranytermelésről szóló jelentéséből kiderül, hogy a világ aranytermelésének irányzata az utolsó két év óta emelkedő tendenciát mutat. Különösen az 1931. évi válságévben volt nagy az emelkedés, amikor is a világ aranytermelésének értéke 3.8 millió fonttal, tehát majdnem 100 millió pengővel nőtt. Az 1932. évre már eddig beérkezett adatok pedig arra vallanak, hogy az ebben az évben kitermelendő arany el fogja érni a háboru előtti aranytermelés színvonalát, amely az utolsó békeévben 9 millió aranyfont körül mozgott.³ E jelentés szerint az aranytermelésre nemcsak az arany vásárlóerejének növekedése volt hatással, hanem az a körülmény is, hogy Anglia és az északi államok letértek az aranyalapról, miáltal angol font relációban az aranynek egyszerre 30 százalékos árszámot ért el és ez buzdítólag hatott az aranybányák teljesítőképességének erősebb kihasználására. Emellett, különösen Indiában, a tezaurált arany is egy része megmozdult és mintegy 50 millió font értékű aranyat cseréltek át fontbankjegyre. Hasonló jelenséggel találkozunk magában Agliában is, amely körülmény szintén cáfolata annak a felfogásnak, mely az aranyvaluta jövőjét aranyhiány folytán pesszimiztikusan ítéli meg. Hiszen éppen a válságos viszonyok között olyan erőforrás nyílt meg az aranyvaluta számára Angliában, amelyre akkor számítani sem lehetett.

Az aranyvalutával kapcsolatos második és ezidőszert leg-nagyobb probléma a *deviza-kényszergazdálkodás*. Kerschagl felveti a kérdést, mi értendő elméletileg deviza-kényszergazdálkodás alatt. Szerinte olyan kényszerrendszabályok összessége, amelyek arra irányulnak, hogy a fizetési eszközök árfolyamának megállapításánál ne a kereslet és kínálat törvényei érvényesüljenek; ez a gazdálkodási rendszer akkor következik be, ha a jegybank készfizetői kötelezettségét felfüggeszti, — s bankjegyeiért nem köteles sem aranyat, sem valutát, sem külföldi fizetési eszközt kiszolgáltatni.⁴ A Magyar Nemzeti Bank 1932. évi közgyűlési jelentése a devizakényszergazdálkodás szükségességét így indokolja: „Hármas cél érdekében vált szükségessé a devizagazdálkodás bevezetése: A pénz értékállandóságának fenntartása, a belső hitelügyi szervezet épségének lehető megóvása és legszükségesebb külföldi fizetéseink ellátásának biztosítása érdekében.”⁵

A devizagazdálkodás problémáját illetőleg mindenekelőtt tisztábbá kell lennünk azzal, hogy az végeredményben kimondottan átmeneti intézkedés, provizórikus megoldás jellegét viseli magán, kiindulva abból a célból, hogy a megzavart közgazdasági élet fejlődését kényszerintézkedések révén biztosítsa. A közgazdasági élet rend-

³ Ez a következtetés helyesnek is bizonyult, mert az 1932. évi aranytermelési statisztika szerint az 1932. évi aranytermelés 13 százalékkal haladta túl az előző évben kitermelt arany mennyiségét. Währung und Wirtschaft. 1. Jahrgang, No. 7. Január, 1933.

⁴ Dr. Richard Kerschagl: Devisenbewirtschaftung. Ein Abriss ihrer ökonomischen Probleme. Berlin, 1932. 14. lap.

⁵ A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének VIII. rendes évi ülése 1932. évi február hó 1-én. Budapest, 1932. XX. lap.

ellenessége főleg a kereskedelmi és fizetési mérleg alakulásából és Kerschagl szerint még az ugynevezett *Währungsbilanz* helyzetéből, amit magyarul *fizetési eszközök mérlegének* lehetne nevezni, állapítható meg. Ennek az utóbbi mérlegnek megvilágítására Kerschagl egy példát hoz fel: egy magánbanknál az aktívák különösen a nyújtott hitelek, a passzívák a betétekből és egyéb hitelezőkből állanak. Számszerűleg az aktívumok és passzívumok egymáshoz való viszonya mutatja a vállalat mérlegét. Ha azonban tovább menve, részeire bontjuk mind a két oldalon a vagyontárgyakat és teherkéteket, akkor a szóbanforgó vállalatnak nem a szám szerinti, hanem a minőségi, a gazdasági mérlegét kapjuk. Már most a jegybanknál ennek a fizetési eszköz mérlegnek elgondolása a kibocsátott bankjegyek valutáris fedezetében jut kifejezésre. Ez a fedezeti arány, vagyis a bankjegyek minősége a fedezet szempontjából adja meg a fizetési eszköz mérleg fogalmát. Ennek a valutáris bilanznak normális viszonyok idején jelentősége nincs és a háború előtt nem is ismerték. A szanálások után, amikor minden valuta stabilnak látszott, ismét csak a kereskedelmi és fizetési mérleg számadatai voltak vizsgálat tárgyai, mert a valuták reorganizációja után a fedezeti arány inkább javult, mint csökkent. Amikor azonban a fizetési mérleg — részint a külföldi tőkék erős kivonása, részint pedig az ugynevezett tökemenekülési láz folytán — rosszabbodott, a fedezeti arány lépcsőzetes megromlása a legnagyobb gondokat okozta és éppen a fizetési eszköz mérleg érdekében került a sör majdnem minden államban devizakényszerintézkedések megtételére. Addig, amíg egy ország fizetési mérlege ki van egyenlítve, az ugynevezett valutáris fedezet, akár arany, akár deviza, akár effektív valuta, nagy általánosságban mindig stabil pozíciót mutat. Ebben a nyugalmi állapotban nagyobb devizafeleslegek nem mutatkoznak, viszont devizaelvonások is jelentéktelenebbül, mint-hogy az áruforgalomból befolyó külföldi fizetési eszközökből a jegybankok devizamérlege érezhetőbb változások nélkül stabilizálható. Amint azonban a kereskedelmi mérlegben zavarok mutatkoznak és hasonlóan fokozódó passzív egyenleget mutat a fizetési mérleg, valutáris intézkedéseknek kell következniök, mert különben a fizetési eszköz mérleg megrázkódtatásoknak lesz kitéve. Az egyéb szokásos, pusztán jegybanktechnikai eszközök, mint többek között a kamatláb-emelés, komoly megrázkódtatás esetén már nem vezet célhoz, különösen olyan időkben, mint amilyenek Ausztriában, Németországban és Magyarországon 1931. május 13-án, a Kreditanstalt zavarainak nyilvánosságra jutásakor támadtak és folytatódtak a német, illetőleg a magyar bankzárlat elrendeléséig. Ilyen változások valutáris viszonyok idején kényszerrendszabályokkal kell élni. A devizakényszergazdálkodás bevezetéséhez fordultak — majdnem kivétel nélkül — az összes aranyvalutás államok, anélkül, hogy a törvény szerinti aranyvaluta alapról letértek és a törvényes fedezeti arány megváltoztatásához folyamodtak volna.

Allandóan kísértő és visszatérő, újabb problémát rejt magában az a sokak által hangoztatott, valósággal szemrehányásszerű megállapítás, hogy tiszta aranyvaluta mellett a deviza-kényszergazdálkodás sokkal inkább elkerülhető lett volna és az *aranydevizavaluta* rendszer nagy részben felelős azért, hogy a szanált aranyvaluták nem mutatkoznak elég ellentállóképeseknek. Ezzel a megállapítással szemben vizsgáljuk meg azt a közgazdasági hatást, amit az aranymag valuta már természeténél fogva magában rejtett. Kétség sem férhet ahhoz,

hogy azokban az esetekben, ahol devizák a jegybank érckészletébe korlátlanul beszámíthatók voltak, ez a körülmény a bankjegyforgalom alakulására nem maradt hatástalan. A külföldi hitelek tekintélyes része ilyen módon átalakult belföldi valutára, mert a külföldi kölcsönök nagy részét átváltották a jegybankál és a bankjegyforgalom elasticitása a megszerzett devizakészletek folytán emelkedett. *Hahn* is azt mondja, hogy a nagy nemzetközi kölcsönök kétféle célt szolgáltak: Vagy azt, hogy az állam a külföldi kölcsön révén az általános közgazdasági helyzet fejlődését segítse elő, vagy pedig a valuta fedezeti arányának megjavítását.⁶ A jegybankok — s ez alól még a Francia Bank sem kivétel — az angol font esése előtt szaporodó devizakészletüket arany arbitrázs útján nem igyekeztek átváltani. A legszemléltetőbben igazolja ezt az a körülmény, hogy amikor Anglia a fontsterlinget revalorizálta, a font értékcsökkenése következtében a francia jegybank 31½ milliárd frank, a hollandi jegybank pedig mintegy 30 millió forint veszteséget szenvedett, jóllehet még a valutáris krízis kitörése előtt igen erélyes figyelmeztetések hangzottak el abban az irányban, hogy a beözönlő devizák nagy részét az egyes jegybankok igyekezzenek effektív aranyra átváltani.⁷ Erre mondja *Kurt A. Hermann*, hogy mint ahogy a készpénz nélküli fizetési forgalom nemzetközi vonatkozásban a forgalom egy fejlődési állomása, éppen úgy az aranydeviza valutarendszer — a fedezet szempontjából — a nemzetközi fizetési forgalom konzekvens továbbfejlődése, azonban régi s helyesnek bizonyult valutaelméletek figyelmen kívül hagyása mellett.⁸ Az arany ugyanis mindenkor lehet tartalék devizák számára, ellenben a devizák az arany, illetőleg aranydeviza valutáknál a bankjegykibocsátás tartalékául szolgálnak. Kétségtelen, hogy a tiszta aranyvalutánál a bankjegykibocsátási határ sokkal inkább kontingentálva van. Németország, Ausztria, Magyarország, Bulgária és Lengyelország banktörvényei az aranykészlet egyharmadáig engedik meg a devizáknak a fedezetbe való beszámítását. *Mlynarski* a jegybankoknak ezt a deviza mennyiségét 1929. évre a monetáris aranykészlet 20 százalékára becsüli.⁹

Bármennyire is elismerjük, hogy a valuták reorganizálásakor a tiszta aranyvaluta előfeltételei nem állottak teljes mértékben rendelkezésre, jóllehet több előrelátással talán az aranydevizavaluta rendszer hátrányai mégis kikerülhetők lettek volna, minden fenntartás nélkül megállapítható, hogy ez a rendszer a nemzetközi hitelviszonyokat bizonyos fokig elhomályosította.¹⁰ Ennek volt a következ-

⁶ L. Albert Hahn: Aufgaben und Grenzen der Währungspolitik. Jena, 1928. 15 lap.

⁷ Busse azt a megjegyzést teszi, hogy egy másik államban esetleg előálló pénzrosszabbodás lecsökkenti a belföldi devizakészletek értékét, s magának a veszteségeket szenvedő államnak a fizetési eszközét is veszélyezteti. Dr. Hans Busse: Die Golddevisenwährung, ihre Bedeutung in Vergangenheit und Gegenwart. Berlin, 1932. 98. lap.

⁸ Dr. Kurt A. Herrmann: Die Zukunft des Goldes. Berlin, 1925. 161. lap.

⁹ Dr. Felix Somary: Bankpolitik, zweite Auflage. Tübingen, 1930. 111. lap.

¹⁰ Lásd részletesebben Dr. Julius Domány: Die Golddevisen-Währung. Eine währungstheoretische Untersuchung. Berlin, 1931. 9—12. lap.

ménye, hogy a nemzetközi hitelek sok államban nemesak a közgazdasági, hanem a valutáris képet is látszólag lényegesen kedvezőbben befolyásolták, mint ahogy az a valóságos viszonyoknak megfelelt. Ilyen módon ez a valutáris rendszer feltétlenül hozzájárult ahhoz, hogy a kézenfekvő veszélyeket alig látták, a lényegét későn ismerték fel, sőt a hátrányokat kezdetben egészen alábecsülték. Nagyon találoán mutat rá erre a hátrányra *Schacht* egyik könyvében, amikor azt a megállapítást teszi, hogy egy valutáris pénz, amelynek egyik része devizákkal van fedezve, a kiegyenlített nemzetközi fizetési mérlegre és a kiegyenlített államháztartásra támaszkodik és a míg itt minden rendben van, s abnormális tünetek nem jelentkeznek, addig a devizafedezet működése zavarokat nem idéz elő.¹¹

Az arany, illetőleg aranydeviza rendszer szorosan összefügg a fizetőeszközmérleg problémájával, s *Weyermann* szerint végeredményben az aranystandardot veszélyezteti.¹² Mert a kereskedelmi és fizetési mérleg alakulását illetőleg közömbös, hogy a jegybank érekszlete devizából, vagy effektív valutából, vagy aranyból áll-e. A fizetési mérleg szempontjából nem fontos, hogy a fizetés aranyban, vagy devizában történik-e. A fizetési mérleg hiánya csak külföldi fizetési eszközök segítségével balanszírozható, de ez esetben nincs különbség a deviza és az arany között, mert ha nincs elegendő deviza a fizetési mérleg passzívumának kiegyenlítésére, úgy az aranyküldés esete fog előállni.

Fölmerül azonban mindezek kapcsán az újabb kérdés, nem volna-e könnyebb a valutáris nehézségekből való szabadulás, ha az államok az aranyvalutától eltérnének és más valutáris rendszert választanának? E részt nem kétséges, hogy minden kísérlet, amely a mai válság közepette valutarendszer-változásra irányul, javulással nem kecsegtet, a helyzetet csak körülményesebbé tenné és a zavarokból való menekülés és a tiszta aranyvalutához való visszatérés hosszú időre kilátástalanná válnék. 1933. január havának második felében a világ gazdasági konferencia előkészítő-bizottságának genfi ülésén *Fraser* és *Tip*, a Nemzetközi Fizetések Bankjának delegátusai öt pontba foglalták össze a világszanálási programot, s a második pont így hangzik: „*Valamennyi államnak vissza kell térnie az aranyalapra*“. Ezt a javaslatot az előkészítő-bizottság magáévá is tette.

Persze, szem előtt tartandó, hogy a devizakényszerszergazdálkodás mégis csak átmeneti időre szóló megoldás, jóllehet felmerül az ellenvetés, hogy valutapolitikai intézkedések egyáltalán képesek-e a valutáris helyzetet kedvezően befolyásolni s ezáltal az országban az általános közgazdasági viszonyokat fejlődésükben elősegíteni? Vajjon mit történnék az esetben, ha olyan valutáris intézkedés lépne életbe, amely a pénz aranyértékét 20—30 százalékkal leszállítaná? Az illető államnak a fizetési eszköze akkor is aranyvalután nyugodnék, — állítják azok, akik az ideát proklamálják — ha 20—30 százalékos *devalvációt* léptetnének életbe. Azonban semmi biztosíték nincs arra, hogy ha az államok pénzük aranyértékét leszállítanák, a nem-

¹¹ Hjalmar Schacht: *Eigene, oder geborgte Währung*. Leipzig. 1928. 1. lap.

¹² Dr. M. R. Weyermann: *Der Goldstandard in der Kreditkrise*. Ein währungstheoretischer Beitrag. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*. Jena, 1931. III. Folge, 80. Band, 801. lap.

zetközi értékelést ugyanazon a színvonalon meg is tartanák és nem következnek-e az aranyérték leszállítása után újra egy olyan folyamat, amely az intervalutáris kurzust hol magasabb, hol pedig alacsonyabb árfolyamon vetitené elénk. Sokszor történik hivatkozás az angol font revalorizációjára, s ebből a szempontból érdemes a Népszövetség pénzügyi bizottságának 1931. október 24-én közreadott jelentésére utalni. A delegáció előtt a körül is folyt vita, hogy Magyarországnak az aranyparitás leszállítása érdekében állana-e. E tekintetben a delegátusok érvelése nagyon helyesen mutatott rá arra, hogy Magyarországot nem lehet Angliával összehasonlítani, mert Angliában az egész termelési rendszer olyan szilárd tételekkel van megterhelve, amelyekre éveken át nem lehetett változtatni, de amelyek az érmeparitás leszállításával csökkentek. Ilyenek a 6 milliárd font belső adósság terhe, amely az adók felét teszi ki, a munkabérek, a munkanélküliség, belföldi szállítási költségek stb. Ezáltal a termelési költségek arányban csökkentek, s az ország exportképessége ennek megfelelően emelkedett. Egyébként is az érmeparitás leszállítása egy ipari államban az exportra sokkal inkább hat serkentőleg, mint egy mezőgazdasági államban, mert ott a gyártási folyamat rövidebb, míg az utóbbinál a készlet eladása után csak a következő évben termelhető újabb exportfelesleg, s ez is függ a terméseredménytől. Ezenfelül Magyarország már egyszer végigszenvedte az infláció minden keservét, tehát nem tudna esetleg mindeki különbséget tenni az érmeparitás leszállítása és az infláció között, s az érmeparitás leszállítása talán éppen az ellentétes hatást váltaná ki, mint Angliában, a pengő esését s egyidejűleg az árszínvonal emelkedését vonná maga után, s újra belekerülnénk az inflációba.¹³

Különösen az áralakulás szempontjából veszélyes ez a kísérletezés, még ha figyelemmel vagyunk is arra a vádra, hogy az aranyvaluta legfőbb hivatását, az *árak stabilizálását* megvalósítani nem tudta. Mennyivel kedvezőtlenebbül alakulna azonban e tekintetben a piac, ha az aranyérték elejtetné és a sokszor emlegetett 20—30 százalékos leszállítás bekövetkezne. Az Economist egy agrárállamban esetleg bevezetendő 25—30 százalékos devalvációra vonatkozólag a következő észrevételeket teszi.¹⁴ Az agrárérdekek 25—30 százalékos devalváció *mellett* szólnak, mely megfelelően emelné az agrártermékek árát, könnyítené a fix adósságterheket, s ezáltal javítaná a bankok, kereskedelem és mezőgazdaság szolvenciáját és csökkentve a nemzeti jövedelem igazgatásra fordított részét, elősegítené a költségvetés kiegyensúlyozását is. A devalváció *ellen* szóló érvek: 1. a félelem, hogy nem sikerül megállani egy 25—30 százalékos értékleszállításnál, különösen a költségvetés kiegyenlítésen voltára való tekintettel, 2. attól való félelem, hogy az ipari árak is emelkedni fognak, s így az agrár- és ipari árak disparitása nem csökken, 3. hogy a külföldi valutában fennálló külföldi adósság terhe növekednék.

Megindítaná továbbá ez a 25—30 százalékos devalváció az áraknak az egész vonalon semmiféle törvényes intézkedéssel meg nem akadályozható emelkedését, ami a pénz vásárlóerejét alapjában rendítené meg és a nemzetközi értékelés még kellemetlenebb momen-

¹³ Részletesebben: Dr. Julius Domány: Die Zukunft der Goldwährung. Berlin, 1932. 31. lap.

¹⁴ The Economist. 1932. szept. 24.

tumokat vetne felszínre. Ez a meggondolás indította a Genfben 1933. január második lelében összeült világ gazdasági konferencia előkészítő-bizottságát annak az álláspontnak az elfoglalására: vissza a szabad aranyvalutához, amely az egyedüli lehetséges valutarendszer, s amely a stabilabb árakat is magával fogja hozni. A Nemzetközi Kereskedelmi Kamarának a dunai államok pénzügyi kérdéseivel foglalkozó bizottsága kérdőívek alapján megvizsgálta a defláció, vagy devalváció lehetőségét Bulgáriában, Görögországban, Ausztriában és Magyarországon. Egyik esetben sem látszik — állapítja meg a jelentés — devalváció keresztülvitelének lehetősége a jelenlegi árdisparitás végleges kiküszöbölésére.¹⁵

Ha most már arra az újabb kérdésre térünk át, hogy a *devizakényszergazdálkodásnak elméletileg hol a felső határa*, azaz meddig lehet devizakényszergazdálkodással a valutát védeni, úgy a felelet az, hogy: mindaddig, amíg a megzavart egyensúly helyre nem állítatott. Persze, az egyensúly helyreállítása gazdaságilag teljesen izolált államok között szinte elképzelhetetlen. Míg a tőkeáramlásnak nem lesz meg a szabad útja, hanem gazdasági okoktól független körülmények befolyásolják a tőke mozgási lehetőségeit, addig meglehetősen nehéz feladat megvalósítani a devizakényszergazdálkodás fokozatos visszafejlesztését, különösen pedig a teljes megszüntetését.¹⁶ Csak az államok között létesülő szorosabb, nagyobb terjedelmű pénzügyi és gazdasági kapcsolatok biztosíthatják a valuták zavartalan funkcionálását és amíg erre sor nem kerül, addig előreláthatólag a korlátozó valutáris intézkedések sem szűnhetnek meg teljesen. Tökéletesen elhibázott felfogást vallott a Népszövetség akkor, amidőn az inflációt megszüntetve, stabil valutákat akart minden államban teremteni, de az egyes államokat nem figyelmeztette arra, hogy a stabil valuta előfeltétele helyes gazdasági politika és hogy enélkül az ujonnan szabályozott valuták funkcionálása nem sikerülhet.

Az aranyvaluta körül újabban még egy egész különös probléma vetődött fel s amióta a devizakényszergazdálkodás életbe lépett, ezen kérdés körül folynak a legterjedelmesebb viták. *Wagemann* vetette bele a köztudatba azt az elgondolást, hogy *szabályozott infláció* által a gazdasági életet fel lehet élénkíteni, tehát olyan jegybankreformot kell keresztülvinni, amelynél a bankjegyforgalom szaporítása mellett az aranyvaluta, ha nem is a jelenlegi formájában, de mégis fenn tartható és amellett az árak emelkedése révén a közgazdasági életben fellendülés remélhető. Ez a megállapítás elűt a klasszikus közgazdászok dogmájától. *Heller Farkas* például a pénz és az árszínvonal egymásra hatását vizsgálva, azt mondja: „Nem magában a pénzmennyiség gyarapodása, hanem a pénzmennyiség gyarapodása által a jövedelemeloszlásban előidézett változás az, ami a pénz vásárlóerejének változását magával hozza. A hatás iránya éppen ezért nincsen magának a pénz mennyiségének a gyarapodásában adva, hanem a jövedelemeloszlásban előidézett változások természetétől függ. A pénz mennyiségének gyarapodása tehát tényleg lehet hatással az árszínvonalra, — s ezt vallja *Spann* is — de csak akkor.

¹⁵ Fr. Ztg. 1932. dec. 8.

¹⁶ Bizonyos, hogy az autarkiaira való törekvés — amelynek az utolsó esztendőben, főleg Németországban hihetetlen nagy irodalma támadt — nem kedvez a szabad tőkeforgalomnak, s nem serkenti a tőkét gyorsabb helyváltoztatásra.

ha nem pusztán mint forgalmi technikai eszköz gyarapodik a pénz, hanem vele együtt a jövedelemelosztás is megváltozik.¹⁷

A valuták sorsa a devizakényszergazdálkodással csak addig van biztosítva, amíg a bankjegyek kibocsátása nem inflatorikus jellegű. Ezt különben *Éber Antal* is — aki egyébként a devizakényszergazdálkodás gyakorlati hatásaitól és eredményeitől nincs túlságos mértékben elragadtatva — elismeri, amikor az infláció és áralakulás viszonyáról a következőképpen ír: „A valóság elméletileg az, hogy nem az áremelkedés idézi elő az inflációt, hanem az infláció idézi elő az áremelkedést. Ha tehát nincs infláció, vagyis ha a jegybank szigorúan ügyel arra, hogy a bankjegyforgalmat észszerű keretek között tartsa, ebben az esetben nem forog fenn és nem következhet be az áremelkedés. A közönség vásárlóképessége körülhatárolt mennyiséget jelent, amelynek kétségkívül van bizonyos rugalmassága, de amely a nemzeti jövedelem által körülvont kereteken túl csak abban az esetben terjeszkedhetik, ha a jegybank a pénzjegyek erőltetett szaporításával mesterséges vásárlóerő-többletet teremti.”¹⁸

Hogyan képzelhető el az ugynevezett szabályozott infláció mellett az aranyvaluta további zavartalan működése? A német jegybank és a többi kontinentális jegybank jegykibocsátásának fedezetül az érckészlet, a devizák és a leszámított kereskedelmi váltók szolgálnak. Wagemann azt ajánlja, hogy ezen három fedezeti anyagon kívül bizonyos százalékig állampapírok is beszámíthatók legyenek a fedezetbe. Tiltakozik az ellen, hogy javaslata inflációs jellegű volna, jóllehet a bankjegyforgalom növekedését jelentené és Bendixenre hivatkozik, aki szerint az áruváltó a bankjegykibocsátásnak, a pénz teremtésének ideális fedezete. Miért ne szolgálhatna tehát az állampapír is a jegyforgalom egy részének fedezetéül, anélkül, hogy az infláció veszélye fenyegetne? Felveti azt a kérdést, mi történne akkor, ha ércfedezet nélkül bocsátásának ki pl. egymilliárd összegben bankjegyet és milyen hatása lenne ennek az árakra? Véleménye szerint nem lenne inflatorikus jellege, ha a bankjegykibocsátás szigorú ellenőrzés mellett történne és a devizakényszergazdálkodás továbbra is betartatnék.¹⁹

Nem érdektelen befejezésül még egész röviden azokat a terveket is ismertetni, amelyek az aranyvaluta, sőt sokszor a devizakényszergazdálkodás fenntartása mellett jegybankreformokon keresztül új pénzrendszer bevezetését kívánják. A „Währung und Wirtschaft” mintegy 50 inflációs tervetről emlékezik meg, amelyek a legfantasztikusabb ideákat vetik felszínre, s mindegyik az általa felvetett idea megvalósításától reméli a valutáris zürzavarból kivezető utat.²⁰ Messze felette áll ezen terveknek *Keynes* javaslata,

¹⁷ Heller Farkas: Közgazdaságtan. Budapest, 1921. I. kötet, 248. lap.

¹⁸ Éber Antal: Deviza-gazdálkodás. Közgazdasági Szemle. Budapest, 1932. 75. kötet, 8—9. szám, 520—521. lap.

¹⁹ Ernst Wagemann: Geld und Kreditreform. Berlin, 1932. 33—41. lap. Ismerteti a szerinte követendő fedezeti elveket.

²⁰ M. J. Bonn: Währungsprojekte und warum? Berlin, 1932. című munkájában (11. lap) megjegyzi, hogy ezen nem lehet csodálkozni, mert az utolsó nagy nemzetközi válság idején, amely a hetvenes évektől a kilencvenes évek közepéig tartott, s igen erős áresést eredményezett, a valutajavaslatok egész tömegét hozták elő éppen, mint jelenleg.

aki abból indul ki, hogy azok a jelenségek, amelyekre a világválságot visszavezetik, inkább csak tünetei, vagy következményei a világválságnak, de nem okai. Szerinte az egyetlen ok a vásárlóerőnek, a fogyasztóképesységnek visszafejlődése. Tehát a fogyasztóképeség, a vásárlóképeség emelése az első legfontosabb teendő. Elsősorban az államok megerősítése a fontos, a közgazdaság fejlődése ugyanis bekövetkezik, ha az államok külföldi hitel folytán pénzbőséget előidézve, a vállalkozási kedvet élénkebbé teszik. Elgondolásának lényege az, hogy a Nemzetközi Fizetések Bankja, vagy esetleg egy újonnan létesítendő nemzetközi pénzügyintézet 5 milliárd dollárért aranybizonylatokat bocsásson ki. Ezek a bizonylatok bizonyos arány szerint kerülnének felosztásra a világ jegybankjai között és rendeltetésük az lenne, hogy fedezetül szolgáljanak és lehetővé tegyék a bankjegyforgalom kiszélesítését. Látnivaló, hogy a végső következménye ennek a tervnek ugyanaz, mint a Wagemann-féle elgondolásnak, vagyis a mérsékelt, a szabályozott infláció győzelmét jelentené. Az aranyvaluta szempontjából a Keynes által ajánlott aranybizonylat nagy részt ütne az eddigi fedezeti rendszereken, de — szerencsére — elméleti és gyakorlati fogyatékoságánál fogva a tervezet alig vihető keresztül. Ha az infláció szabályozva is lenne, mint ahogy Keynes elképzei, miután a bankjegyforgalom pontosan körülírt határok között mozogna, egyéb hatás nem volna tőle várható, mint az, hogy az egyes országokon belül az árak színvonala átmenetileg emelkedést tüntetne fel. Az árnívó szempontjából körülbelül azt a hatást váltaná ki, mint az angol font revalorizációja, de tovább egy lépéssel sem menne, s különösen akkor idézne elő nagy valutáris zavarokat, ha egyszer ezeknek az aranybizonylatoknak a likvidálására kerülne a sor. Valutáris intézkedést tenni olyan irányban, amikor valósággal előre megjósolható az eredmény negatívuma, azért is felesleges, mert a megzavart egyensúly több kellemetlen következménnyel járna, mint amennyi átmeneti előny tőle remélhető. A pénz vásárlóerejének hullámlását nem szabad bizonytalan eshetőségeknek kitenni, minden állam főfeladata a pénzérték állandóságának biztosítása.²¹ Ezt tudvalevőleg két körülmény befolyásolja, a pénz mennyisége, vagyis a bankjegyforgalom nagysága és az arany vásárlóereje. Míg a bankjegyforgalom az egyes államok jegybankjaitól függ, addig az arany vásárlóereje teljesen nemzetközi behatások alatt áll. Ezért az arany vásárlóerejét nemzetközi kooperációval kellene biztosítani. Cassel szerint is sokkal inkább vezetne célhoz, mint azok a javaslatok, amelyek a bankjegyforgalom mesterséges emelésében látják a javulás kulcsát, mert ha sikerülne a nemzetközi kooperáció által a racionális aranymegosztást keresztülvinni, az aranyvaluta jelenlegi válsága is kisebb terjedelművé zsugorodna össze.

Ha az itt előadottakban rövid áttekintést nyújtottunk az aranyvaluta legújabb problémáiról és nagy vonásokban rámutattunk azokra a törekvésekre, amelyek másfél éve, különösen az angol fontnak az aranystandardtól való elszakadása óta időnként felmerülnek, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ha több, mint másfél év alatt, amely idő jelzi az angol font letérését az aranyalapról, nem lehetett olyan megoldást találni, amely a jelenlegi aranyvaluta és fede-

²¹ Gustav Cassel: Zur Charakteristik der Krise. Vierteljahrsbericht der Skandinaviska Kreditaktiebolaget No. 4. 1932.

zeti rendszerek lényeges megváltoztatását idézte volna elő, akkor bizhatunk abban, hogy az aranyvaluta, amely sohasem oka a gazdasági krízisnek és amelynek kifogástalan funkcionálásához hosszú évtizedek békés gazdasági fejlődése fűződik, nem lesz megingatható. Ha egyszer a krízis tünetei enyhülni fognak, senkinek sem fog eszébe jutni, hogy a hosszas világ gazdasági válságért az aranyvalutát tegye felelőssé.

Domány Gyula.

Az 1933. évi Budapesti Nemzetközi Vásár nemzetgazdasági haszna.

Abban a gazdasági elszigeteltségben, amelyben Csonka-Magyarország és Európa többi országai ma élnek, már évek óta nagy jelentősége van minden olyan törekvésnek, mely mindaddig, míg a gazdasági béke úgy, ahogy helyreáll, ennek a terhes feszültségnek legalább enyhítését igyekszik elősegíteni. A vámfalakkal körülzárt országok egymáshoz való közelebbhozása tekintetében komoly munkát végeznek a nemzetközi árumintavásárok, amelyek gyorsan idomulva a mindenkor gazdasági célkitűzésekhez, főfeladatukat most abban látják, hogy a korlátozásokkal körülzárt gazdasági közületeket legalább átmenetileg egymáshoz közelebb hozzák.

Míg a múlt évi őszi és az idei tavaszi külföldi árumintavásárok e tekintetben sok eredményre nem tekinthetnek vissza, mert úgy a kiállítók és a látogatók számában, mint pedig a kialakult forgalomban a legjobb esetben stagnáltak, a Budapesti Nemzetközi Vásár különösen ebben az évben nemcsak valóra váltotta mindazokat a várakozásokat, amelyeket hozzáfűztek, hanem sok tekintetben felül is multa azokat.

A Budapesti Nemzetközi Vásár a magyar gazdasági élet struktúrájából fakad és így csak rokon a külföldi sajátos árumintavásárokkal, de úgy célkitűzéseiben, mint tartalmában, nemkülönben szervezésében, piackeresési törekvéseiben és módjaiban lényegesen eltér azoktól. Mert a vásár célkitűzései az idegenforgalom fejlesztésén kívül a belföldi piac elmélyítésére, részben az export fejlesztésére irányulnak. Bár a vásárt a kereskedelmi és iparkamara rendezi, dícsérétre méltó buzgalommal törekszik kiállítói sorába a mezőgazdasági termelőköt is évről-évre fokozottabb mértékben felvenni. A vásár ipari karaktere mindennek ellenére nem csökkent, ami elsősorban az igen fejlett magyar gyártmányok érdeme s ez örömmel szokta felhasználni az alkalmat nemcsak ipari újdonságainak bemutatására, hanem azon cikkek felvonultatására is, amelyek alkalmasak arra, hogy a trianoni határvonal miatt elszakadt nyersanyagforrásokat vagy ipari telepek gyártmányait pótolják. Mégis a Nemzetközi Vásár csak kiállítói karakterében magyar, törekvéseiben, ami a legjobban látogatottságában jut kifejezésre: nemzetközi.

A külföldi piacok meghódításáért hatalmas tiszteletbeli képviselői hálózatot tart fenn és ennek eredményeként 39 állam kereskedelme és fogyasztóközönsége kapcsolódott be a vásár látogatottságába, ami, a fennálló korlátozások dacára, tekintélyes eredményeket hozott a magyar exporttörekvések javára.

A vásár minden tekintetben magas nyugateurópai nivón álló, festői keretében 1464 kiállító helyezkedett el. Ebből 45 volt külföldi, vagyis az összes kiállítók 3.1%-a. A legerősebb szakmák közül meg-

említjük a textilt. butort, élelmiszert, a vas- és gépipart, valamint a kisiparral együtt a háziipart. A múlt évi vásárhoz képest a kiállítók száma 232-vel növekedett.

A vásár kiállítói anyagának az üzletkötésekre való törekvés mellett igen nagy jelentősége van a fogyasztóközönség és a továbbfeldolgozó kisipar felvilágosítása és oktatása szempontjából is. Ez által a vásár 10 napja alatt a magyar iparosodás továbbérlelődésének egyik fontos fázisa zajlik le. De a kiállítókkal kapcsolatban ki kell emelnünk azt a jelentőséget is, amelyet a vásár a belföldi és külföldi piacmélyítés mellett, mint importcsökkentő akció is betölt. Utalunk itt különösen a magyar iparnak ama technikai és üzleti kísérleteire, amelyekkel arra törekedett, hogy a trianoni határvonal által előidézett gazdasági változásokat ellensúlyozva, háztartásunkat nemcsak elviselhetővé, hanem olcsóbbá is tegye. Ezekből a kísérletekből a Nemzetközi Vásár gazdag anyagot mutatott be. Például: a fabehozatal csökkentését célzó új építkezési anyagokat, az akácfa-parkettákat, a bányafát helyettesítő vasanyagokat, a hazai tüzelőanyagok elégetésére alkalmas berendezéseket és számos egyéb olyan vívmányt, amelyek a világpiacon talán ipari újdonság jellegével nem bírnak, de a magyar nemzeti gazdálkodás szempontjából többet jelentenek ennél: a külkereskedelmi mérleg javítását, a pengő értékállandóságának elősegítését.

A vásár hasznát ezen nagyszabású és átütőerejű propagandisztikus és piacfeltörő oktató munkája mellett, természetesen azok a konkrét — közvetett vagy közvetlen — gazdasági eredmények adják, amelyek annak kapcsán a különféle gazdasági ágazatokban és közületi pénztárakban előállott többletbevételek formájában jelentkeznek. Midezeket pontosan lemérni nem áll módunkban, de hozzávetőleg öt főtételre bonthatjuk őket:

1. *A vásár mint munkaalkalom.* A vásár maga, megrendezésével kapcsolatban, több mint 600.000 pengőt forgatott meg. Ezenkívül 1464 kiállító a vásárral kapcsolatban mintegy 250.000 munkanapot vett igénybe kiállításának előkészítésére. Ez utóbbi napi 4 pengős átlagbér mellett, kereken 1 millió pengő munkabért jelent.

2. *A vásár által támasztott idegenforgalom,* mely négy világrészből és 39 államból tevődött össze, 66.000 idegent vonzott a fővárosba. Ez, átlagos két napos budapesti tartózkodás és napi 10 pengő átlagköltség mellett, 1.320.000 pengő bevételt jelent. Hasonló összeggel véve számításba a közlekedési, szórakozási, gyógykezelési és apró bevásárlási költségeket, megállapítható, hogy a vásár idegenforgalma legalább 3 millió pengő többletbevételt biztosított az idegenforgalomban érdekelt iparágaknak.

3. *A vásáron létrejött belföldi üzletek értéke,* amelyek rendszerint lényegesen meg szokták haladni az exportüzletek értékét és amelyeknek tömegére jellemző, hogy az azzal kapcsolatos 10%-os MÁV. szállítási kedvezményt a vásár területén 254 teljes vagon árura kérték ki, legalább mintegy 5—6 millió pengőre becsülhető.

4. *A normális exportüzletek,* amelyek külön engedély nélkül voltak a vásáron lebonyolíthatók, szakértők által 1.5—2 millió pengőre becsültettek.

5. *A vásár alkalmából árupengő ellenében engedélyezett kedvezményes exportüzletek* értéke pedig, amelyeket a Magyar Nemzeti Bank és a Magyar Külkereskedelmi Hivatal a vásár területén ellen-

örzött és tartott nyilván, ezen hivatalok pontos megállapítása szerint 5.5 millió pengőt tesz ki.

A vásár által a fentiekben ismertetett nemzetgazdasági haszon tehát legalább 16—17 millió pengőre becsülhető, eltekintve az egész ország gazdasági életére kiható erkölcsi eredménytől, valamint attól, hogy a vásár nemzetgazdasági haszna, annak lezajlásával, e most említett keretekben csak megkezdődött, de további gazdasági hullámmozgása még meg nem szűnt. Érdekesnek tartjuk lerögzíteni a mai korlátozott gazdálkodás mellett azokat a normális viszonyokhoz képest szokatlan helyzeteket, amelyek a Nemzetközi Vásár alkalmából éppen az export tekintetében nyilvánultak meg.

A Nemzeti Bank által engedélyezett 10 millió pengős exportkereten belül háromféle engedélyezett magyar árulista szerepelt. Voltak olyanok, amelyek 100%-ban árupengő ellenében voltak exportálhatók, részben mint ipari, részben mint mezőgazdasági cikkek és voltak olyanok, amely cikkekért 50%-ban árupengőt, 50%-ban pedig valutát kellett beszolgáltatni. Ezek az engedélyek csak a velünk kliringmegállapodásban nem lévő országok felé voltak érvényben, a többi országok felé ez a kedvezmény csak abban az esetben állott fenn, ha az illető állam jegybankja ehhez kifejezetten hozzájárult. Csehszlovákiával kapcsolatban pedig ezenfelül még szükség volt azt is kimutatni, hogy a cseh hatóság a vásáron történt exportüzlethez exkontingens-behozatali engedélyt adott. Jugoszlávia felé a magyar export tulnyomórészt jugoszláv áruszállításból eredő árupengő ellenében mehetett. Egyéb tekintetben az árupengők cedálását az egyes államok között a Nemzeti Bank különösebben nem nehezítette meg.

Az exportüzletek lekötésére történt bejelentések, illetve igénylések az eredetileg engedélyezett 10 millió pengőt teljesen kimerítették, azonban a korlátozások miatt tényleges exportra a keretnek csak 55%-a kerülhetett. Rendkívül érdekesnek tartjuk leszögezni, hogy a magyar készfizető kezességet — mert lényegében az árupengő ellenébeni export ezt jelenti a külföld számára — a Magyar Nemzeti Bank még azzal is igyekezett elősegíteni, hogy a kliringmegállapodásokból őt megillető valutahányadok beszolgáltatásáról lemondott abból a célból, hogy az exportot ezzel is előmozdítsa. Vagyis Olaszországba, Svájcba, Belgiumba, Luxemburgba és Franciaországba, mint kliringelő államokba, a magyar exportőrök csak 100% valutabeszolgáltatás mellett exportálhattak volna egyébként, a Nemzeti Bank előzékenysége folytán azonban, mivel az őt megillető valutahányadokról a magyar export javára lemondott, ezen államokban 40, 33, 33, 35 és 15% erejéig lehetett az áru értékét árupengőben kiegyenlíteni.

Egyébként rendkívül érdekes képet mutat a vásári exportüzletek piacszerinti megoszlása is, aminek különösen azért van nagy jelentősége, mert a szállítmányok zöme próbamegrendelés jellegével bírt és így a magyar termelés javára a vásár újabb piacok megnyitását jelenti.

A kedvezményes exportból az alább felsorolt országok a következő mértékben vették ki részüket:

Afrika	3.391.—	Jugoszlávia.....	472.765.88
Amerika	385.127.25	Lengyelország	140.461.75
Délamerika	63.172.—	Luxemburg	3.600.—
Anglia	974.460.73	Málta	1.235.—
Ázsia	21.476.08	Németország	532.089.39
Belgium	24.729.46	Norvégia	225.771.70
Bulgária	138.—	Olaszország.....	593.400.50
Csehszlovákia	392.794.70	Palesztina	38.955.—
Dánia	43.359.—	Románia	249.926.32
Egyiptom	11.680.—	Spanyolország	2.387.80
Finnország	18.237.—	Svájc	315.350.92
Franciaország	49.034.—	Svédország	243.442.—
Görögország	322.50	Szíria	70.186.—
Hollandia	402.433.25	Törökország	76.200.—
India	86.248.—	Tunisz	5.179.20
Összesen			5,447.554.43 P.

A vásáron lekötött exportüzleteket 3—400 vagonra becsülik, amelyek egy részére a vásári MÁV. szállítási kedvezmény részben tájékoztatlanságból, részben pedig azért nem kéretett ki, mert a leszállításra került tételek nagysága nem mindig érte el a vagon-tételt.

Mindezekből megállapítható, hogy a vásár termékenyítő hatását az egész magyar gazdasági élet a vásár befejezése után is még hosszú hónapokig meg fogja érezni.

Krasznay Károly.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A szervezett gazdaság irodalmáról.

Prof. Goldschmidt Hans: Das neue Zeitalter der Organisationswirtschaft. Carl Heyman's Verlag. Berlin. 1932. 50. o.

Reupke Hans: Das Wirtschaftssystem des Faschismus. Verlag von Reimar Hobbing. Berlin, 1931. 130. o.

Lamor Henry: Le problème national et international du blé. Paris, A. Pedone Éditeur, 1931. 159. o.

Miként régen az angolszász ideológia talaján megszületett az individuális-liberális gazdasági rendszer, hogy egész napjainkig egyik kristályosodási pontja legyen a világ gazdasági politikájának, úgy legújabbán egy másik ilyen általános gazdaságpolitikai irányzat, az u. n. „szervezett gazdaság” az, amely sokak szerint hivatva van arra, hogy a világ arculatját megváltoztassa.

Mindenekelőtt fogalmakat kell tisztázni, mielőtt tárgyunk elemzésébe, ennek az újfajta gazdasági rendszernek ismertetésébe fogunk. Legtöbbször a szervezett gazdaságot a racionalizációval tévesztik össze. De magának a racionalizációnak fogalomalkotása sem ment minden zavartól. A szervezett gazdaságban tényleg vannak racionális elemek: a nagy egységre törekvés, továbbá a történelemmentes szemlélet. Németországban szeretik ezt a fogalmat a „*Planwirtschaft*” névvel megjelölni. Ez a kifejezés azonban, ha a világgazdaságra vonatkoztatjuk, nem ad tiszta képet annak fogalmáról, mert nem öleli azt fel egészen. Ha pedig elszigetelten egy nemzeti gazdasággal kapcsolatban említjük, akkor nem tűnik ki belőle eléggé a szervezés ama jellege, amely a fennebb idézett „*Organisationswirtschaft*” c. könyvben oly szembeötlő. A francia „*économie dirigée*” viszont csak a gazdaságba való állami belenyulást adja vissza, de nem a nagy koncepciót. A franciák általában — a Marx tanait megvalósító oroszországi kommunizmustól eltekintve — a szervezett gazdaságnak több fajtáját különböztetik meg. Az első csoportba az u. n. *économie associée* tartozik, amelynek szerintük fő sajátossága az, hogy az állam a már eltrösztösödött nagyipar és bankvilág vezetésébe parancsoló kézzel nyul bele. Így egy államkapitalisztikus rendszert hoz létre, amelynek megteremtésénél az a cél vezeti, hogy minden *holding-company* élén álljon és így saját elgondolásait megvalósítsa. Ehhez a rendszerhez közeledik Németország. Ennek a célnak az elérésére újabban már a termésértékesítést is magához ragadja, amelyet állami buzamonopóliummá fejleszt ki, mint ahogy azt alább még látni alkalmunk lesz. A másik kategóriába az u. n. *économie concertée* tartozik

az amerikai rendszer, ahol az etatizmus már nem hangsúlyozódik ki annyira, hanem ahol a főbb termelési ágak kartelljei (olaj, réz) uralják a termelést és saját elgondolásuk szerint alakítják ki a késői kapitalizmus formáit. A harmadik gazdasági életforma az u. n. *économie corporative*, ahol az állami beavatkozás a fasiszmus képében a gazdasági élet egész vonalán a legteljesebb mértékben valósul meg. Azonban hogy sokszor mennyire sikertelenül, azt egy francia szerző szerint a fasiszta árleépítő politika mutatta meg akkor, amidőn még 10 percentnyi árcsökkenéseket sem tudott elérni.*

Goldschmidt professzor munkája röviden összefoglalja a „szervezett” gazdaságok alakjainak eddigi megnyilvánulásait, hivatkozva Sombart-ra, aki már jóelőre megjósolta volt, hogy a kapitalizmus mai alakja, a „*Hoch-Spütkapitalismus*” bizonyos strukturális változásokon fog átmenni. *Goldschmidt* igen helyesen „*Organisationswirtschaft*”-nak nevezi a gazdaság és állami irányítás összetalálkozásának e különös formáit. A német viszonyokkal kapcsolatban rámutat, hogy a nagy tömegek politikai iskolázatlansága vezet arra, hogy a Birodalom gazdasági életének intézése néhány iparmágnásnak és pénzembernek kizárólagos kiváltsága legyen. Általában a személyi momentumok tulságos érvényesülését kifogásolja a nagy egységek létrejötténél: a legfontosabb fuziókról csak az igazgató vagy felügyelőbizottság tud, anélkül, hogy arról a részvényesek sejtjenének is valamit. Így jut a részvényjog reformjának szükségességéhez. Igen érdekesek statisztikai adatai, amelyek szerint 1927-ben a *Statistisches Reichsamt* kimutatásai szerint a 12.008 német részvénytársasági vállalatból 2106 koncernben volt egyesülve. Egyes iparágakban a koncentrációt az állam segíti elő, amennyiben a megfelelő keretek és ellenőrzési szervek felállításával bizonyos vállalatokat tömörülésre ösztönöz. Ilyenek azok az iparok, amelyek az ipartörvény értelmében állami ellenőrzés alá vannak helyezve, mint pl. a káliipar, a szénbányászat; ilyen eset fordul elő ugyancsak a jelzálogintézetek egyesülésénél, valamint a biztosítótársaságoknál, amelyek hasonlóképpen széleskörű állami ellenőrzés alá vannak helyezve és kényelmesebb megoldás részükre az érdekközösségre való lépés. A továbbiakban a közüzemeket tárgyalja, amelyeknek gyakori német formája egy félig magán, félig állami (parasztatális) alakulat s amely mint „önállósított közüzem” szintén erősen hat a szervezett gazdaság térhódítására. Ennek egyik legismertebb példájára, a *Vereinte Industrie Aktiengesellschaft* (VIAG) hivatkozik, amely tipikus megnyilvánulása az állami koncernnek.

De különösen érdekes az államgazdaságnak a szakszervezetek felől való megszervezése. Ugyanis a munkásszervezetek szintén élvezhetnek monopolhelyzetet, amikor a munkabérek alakulását befolyásolják és így a gazdasági szervezésnek fontos tényezőivé válnak. Itt kapcsolódik be G. professzor munkájába a társadalmi probléma. Szerinte a szervezett gazdaság mélyen megváltoztatja a társadalom arculatát is. Megszűnik a régi osztálytagozódás, s csak három társadalmi osztály lesz: 1. A vezető személyiségek. 2. Munkavállalók és tisztviselők. 3. A középosztály. A szervezett gazdaság volt az, amely a középosztályválságot is előidézte. A nagy egységekbe való tömörülések, amelyek végső elemzésben a kisipar, a kiskereskedelem, a kis-

* *Paul Pic*: Les devoirs de l'économie dirigée. Revue Politique et Parlementaire. 1932 dec.

birtok sirját ássák meg és létrehozzák az óriásvállalatokat. a nagy-áruházakat és nagybérleteket. egyáltalán nem kedveznek a középosztálynak. Ez lassan felszívódik más osztályokba és miután elvesztette tőkéjét, tönkrement a vállalata és a földje, már csak egyet tartott meg: középosztályöntudatát. Mindez igen jellemző szociális nézőpontja a kapitalizmus válságának és alkattani változásának.

A szervezett gazdaság másik fontos típusa, amelyről Reupke kiválóan megírt könyve szól: a fasiszmus. Ha igaz az, amit Goldschmidt állított, hogy a szervezett gazdaság „ideológiája” tért hódít, ezt sehol jobban nem látjuk megvalósulva, mint az olasz fasiszmusban. Nem csupán gazdasági rendszerről, vagy irányzatról van itt szó. hanem eszményekről, amelyeket megmásítani, vagy éppen kiirtani nem lehet, mert már annyira kijegecesedtek és belefészkeltek magukat egy nép öntudatába.

Reupke igen figyelemreméltó bölcséleti megalapozottsággal ismerteti a fasiszmus szellemi felépítését s visszamenve Sorel-re, ennek az uralomról és a mythosnak társadalomlélektani jelentőségéről vallott felfogásában látja annak a tannak eredetét, amelyet Mussolini fejlesztett rendszerré. Különösen érdekes a korporatív szellem kifejlődésének fejtegetése, amely a gazdaságilag és társadalmilag legyöngült Olaszországból Európa egyik legelső államát teremtette meg. A korporatív gondolat, amelynek Mussolini a római császárságba való beillesztésével oly szuggesztív történelmi erőt adott, most már áthatja az egész népet. Természetes, hogy a társadalom testületi szervezésének eszményi alakja még nem valósulhatott meg a maga teljességében, de mindenesetre megvan a remény a „*Stato Corporativo*”-nak integer létrejöttéhez. Reupke műve harmadik részében a fasiszta állam társadalmi és gazdasági szervezetét veszi német alapossággal bonckés alá. Méltatja az 1926 április 3-i törvény fontosságát, amely a gazdasági szervezkedés kartája Olaszországban. Szól a szakszervezetek új szerepéről a fasiszta alkotmányban, amelyek a szocialista szakszervezeteket teljesen háttérbe szorították. Dacára a diktatórikus törekvéseknek, bámulatraméltó, hogy a *sindaca*-hoz való csatlakozás önkéntes belépésen alapul. A fasiszta munkaalkotmány részletezi a *sindaca*-k szervezetét, amelyekben a fasiszmusra igen jellemző etikai elv: a felelősség úgy anyagi, mint politikai tekintetben, tehát kettős viszonylatban van meg. Az előbbi a tartományi hatóságok tevékenysége által oldatik meg (*tutela*), úgy, hogy bizonyos jogügyletek kötéséhez ezeknek előzetes hozzájárulására van szükség. Az utóbbi szerepére azon hivatalnokok vállalkoznak, akik az üzletmenetet ellenőrzik (*vigilanza*). A fasiszta új gazdasági rendnek Mussolini a következő feladatokat jelöli ki: 1. A tömegek nevelése. 2. A tőke történeti szerepének elismerése. 3. A tőkének és munkának a nemzeti felsőség alá való helyezése. 4. Az osztályharc leküzdése. Ezek mindenesetre olyan programpontok, amelyek feltétlen odaadást követelnek meg gazdasági téren a nemzeti cél elérése érdekében. Reupke végül tárgyilagos vázlatát adja annak a szédületes iramnak, amelyet a fasiszmus tíz éve alatt gazdaságpolitikai tekintetben Olaszország felmutatni tud.

Könyvismertetésünk utolsó kötete a szervezett gazdaság problémáját a *mezőgazdasági válság* tükörképében szemlélteti. Ha a gazdaságtörténelem tanulsága szerint a buza és gabona volt mindig az a cikk, amely egész világrészek kereskedelmi politikájára döntő befolyást gyakorolt s határozta meg az államok védővamos vagy sza-

badkereskedelmi irányzatát, úgy Lemor könyvét fokozott érdeklődéssel kell olvasnunk.

Ha nem is adunk teljesen igazat azon felfogásnak, amely a mai világválság eredőjét az agrárkrízisben keresi, mégis el kell ismernünk annyit, hogy a mezőgazdasági válság egyik hatalmas összetevője a mai siralmas gazdasági helyzetnek. A búzának a helyzete mindenestre mélyen befolyásolja a termelést és a fogyasztást egyaránt, mert dacára annak, hogy fogyasztása korántsem foglalja el azt a kiemelkedő helyet, amelyet az egyesek háztartásában évtizedek előtt betöltött: mégis elsőrendű tápláléka marad a népesség legnagyobb százlékának.

Szerző a mezőgazdasági krízisek természetével foglalkozik behatóan és felfedi annak az ipari válságoktól eltérő voltát. Feltűnteti azon éveket, amidőn a mezőgazdasági válság összeesik az iparival. Ilyen évei a mezőgazdasági-ipari pangásnak az 1857—58, 1863—64, 1890, 1900, 1907 és 1929. évek voltak. A mezőgazdasági tultermelés az alábbi években azonban teljesen ment volt az ipari válságoktól: 1854, 1874, 1882, 1894, 1903, 1921, 1925.

A tultermelés problémája után az értékesítés kérdésének szentel néhány nagyon érdekes fejezetet, ahol a külföldi és belföldi értékesítőszervezeteket behatóan tárgyalja. Kezdve az amerikai *Pool-on*, itt találunk az ausztráliai szervezetekig mindenféle érdekes adatokat arra, hogy az államok hogyan igyekeznek a bajbajutott gazdákon segíteni. Ennek a kérdésnek napi aktualitást a közeljövőben felállítandó francia gabonaértékesítő monopólium, az „*Office du Blé et des céréales panifiables*“ kölcsönöz, amely a francia gazdák magántársuláson alapuló intézményeit veszi igénybe és a parlamenti törvényjavaslatok értelmében állami célokra sajátítja azokat ki. Ezek az alakulások pedig a földművesek szakszervezetei, a szövetkezetek és a társpénztárak. Az asszocializmusnak egy érdekes alakulata bontakozik ki így Franciaországban, amely mint paraszttatális szerv, elsősorban van hivatva arra, hogy az irányított gazdaságnak, vagyis tervgazdálkodásnak vázát képezze.

A könyvön a megszervezett gazdaságnak gondolata huzódik különben végig és bennünket nagyon közelről érint azon javaslatok ismertetése és kritikája, amelyeket a különböző nemzetközi értekezleteken tárgyaltak és amelyeket itt összefoglalva, rendszeresen olvashatunk. Közép-Európa agrárproblémája mint külön tanulságos fejezet szerepel. Beállítása az, hogy a nyugateurópai államok az agrárkrízis Közép- és Kelet-Európában való elhuzódásáért felelősek. Ebben a tekintetben egy gabona-clearinget tart legcélravezetőbb gondolatnak.

Csikay Pál.

Autarkia a német főzelék- és gyümölcs-ellátásban.

Dr. Samuel Ludwig: Gemüse, Obst und Südfrüchte im Deutschen Reich. Versorgungsbilanzen und Verkehrsbeziehungen. Berlin, Paul Parey, 1933. Berichte über Landwirtschaft, 69. Sonderheft.

Dr. Diel Joseph: Der Standort der deutschen gartenbaulichen Produktion. Berlin. Paul Parey, 1933. Berichte über Landwirtschaft, 70. Sonderheft.

A berlini *Reichsforschungsstelle für landwirtschaftliches Marktwesen* előttünk fekvő két nagyszabású tanulmánya, mely bennünket

elsősorban módszertani szempontból érdekel, a német autarkisztikus törekvések tudományos terméke. Mindkét szerző ugyanis a nagy tudományos apparátust kifejezetten agrárpolitikai célkitűzések, t. i. a főzelék és gyümölcsfélék terén is elérendő önellátás érdekében vonultatja fel. Mindketten kiemelik, hogy a német mezőgazdasági termelésen belül a kertgazdasági termelés különleges helyet foglal el nagy jövőbeli lehetőségeinél fogva. Ez a lehetőség kettős: egyfelől még mindig igen nagymértékű e cikkek behozatala, mely belföldi termékekkel pótolható, minthogy Németország e téren még nem érte el az önellátás határát, ami pl. rozsnál, burgonyánál és legutóbb husznál bekövetkezett. Másfelől további fejlesztési lehetőségeket nyújthat a népesség fejenkinti fogyasztásának emelkedése. Mig ugyanis pl. rozsenyérnél és burgonyánál a jólét emelkedésével inkább fogyasztáscsökkenésre lehet számítani és pl. a huszfogyasztás is csak korlátozott mértékben emelhető, a jóléti viszonyok javulásával a gyümölcs- és főzelékfogyasztás nagy mértékben fejleszthető.

Ennek az új fogyasztásnak meghódítása azonban mindenesetre tervszerűen kell hogy történjék, mert csak így válik lehetővé a tőke helytelen befektetésének elkerülése. Ez a fejlesztési lehetőség ugyanis nem egységes, az egyes termékek különböző keresleti elaszticitása folytán. Emellett egyrészt az egyes gyümölcs- és főzelékfajták németországi termelési lehetősége, másrészt pedig a Németországban nem termelhető ily cikkek más termékekkel való pótlásának lehetősége is különböző. Éppen ezek a szempontok teszik szükségessé a gyümölcs- és főzelékfélék termelési, piaci és ellátási viszonyainak tüzetes elemzését, hogy ezáltal a fejlődési irányzatok megállapíthatók és a termelés további kiépítésének irányvonalai meghatározhatók legyenek.

A szerzők a kertgazdasági statisztika sürgős kiépítését kívánják. Erre vonatkozólag *Joseph Diel* munkája hoz konkrét javaslatokat. Mind a főzelékek művelési területét, mind a gyümölcstermelést illetőleg évi statisztikai felvételek szükségességét hangsúlyozza.

Megfelelő termelési statisztika hiányában *Samuel* methodologiai érdekes eljárással az áruforgalmi statisztikából indul ki és ebből következtet vissza a piaci viszonyokra. Munkájának ez a része négy főfejezetből áll. Az első fejezet a német birodalom főzelék, gyümölcs, illetőleg déligyümölccsel való összellátását mutatja be, az önfogyasztás és a piaci ellátás szempontjai szerint tagolva. A kertművelési termékek forgalmát szembeállítja egyfelől a megművelt területtel, másfelől a népességgel és így állapítja meg e területek jelentőségét a megművelés és a fogyasztás szempontjából. A második rész a birodalom különböző részeibe érkező szállítmányokat a kül- és belföldi származási helyek szerint elemzi és így a termelési és fogyasztási területek közötti viszonylatokat tisztázza. A harmadik rész kiegészítésképpen az importált áruk megoszlását részletesen vizsgálja. A negyedik fejezet, éppen az első részek adatai alapján kihámozható szabályszerűségeket és fejlődési tendenciákat foglalja egybe.

A számtalan értékes megállapításból a következőket emelhetjük ki: a három fő fogyasztási központ: Berlin, a Ruhr-vidék és Szászország a piacra kerülő összes mennyiség egyharmadát veszi fel; a legfontosabb termelő vidékek: Dél- és Délnyugat-Németország, a rajnai tartomány, Sachsen és Brandenburg tartományok az össztermelés

háromötödét szolgáltatják. A legnagyobb piaci fogyasztást Hamburg tünteti fel 113 kg-os fejkvótával, a legalacsonyabbat Keletporoszország 18 kg-mal. Berlinben a fejkvóta 90 kg. A fő fogyasztási központok szükségleteiknek kétharmadát a határos tartományokból származó belföldi termékekkel fedezik. A főzelékfélék összforgalmából egyötödrész belföldi áru, ezzel szemben a kelvirág 70%-a, a paradicsom 60%-a és az uborka 40%-a külföldi áru. A gyümölcsforgalom egyharmadát a külföld szállítja. A behozott termékek kétharmada szárazföldi határokon át, egyharmada tengeren jön az országba. A szárazföldi behozatal kétharmada Hollandiára és Olaszországra esik. A tengeren érkező áru legfontosabb kikötője Hamburg. Valamennyi többi német kikötő együttes áruforgalma csak fele akkora, mint Hamburgé. De pl. a banán kilencetized része Brémán át érkezik. A szárazföldi behozatal irányzata csökkenő, a tengeren át való behozatalé emelkedő. A szárazföldi behozatalból Hollandia és Franciaország részesedése visszaesett, ezzel szemben Olaszországé és Délkelet-Európáé emelkedett. Ennek az a magyarázata, hogy a nyugati államok árban nem tudnak versenyezni a déliekkel és délkeletiekkel. Azon termékek behozatala, amelyeket Németország is termelni tud, már 1929 óta visszaesett, míg a többi termékeké csak a válság elmélyülése, vagyis 1931 óta.

Ugyanazon agrárpolitikai célok érdekében *Joseph Diel* a kertgazdaság strukturáját más szemszögből világítja meg. A német kertgazdálkodás gazdaságföldrajzi atlaszát nyújtja, számszerű adatokkal és bő magyarázó szöveggel. 52 térkép tünteti fel az egyes gyümölcs- és főzelékfajták megoszlását a birodalomban. Az így adódó főzelék- és gyümölcsstermelési gócpontokat 20 külön térkép foglalja össze úgy, hogy ezáltal az egész német kertgazdaság strukturájáról plasztikus és a valóságnak teljesen megfelelő képet nyerünk. Különösen szellemes a száraz statisztikai anyag eredeti és újszerű feldolgozása a térképek segítségével, míg *Samuel* munkájának főleg új módszere figyelemreméltó, amennyiben t. i. a forgalmazott mennyiségek mozgalmából visszakövetkeztetve mutatja be egy egész termelési ág strukturáját.

Az agrárpolitikai végkövetkeztetéseket *Samuel* vonja le és a kertgazdaság továbbfejlesztésének konkrét programját nyújtja. Rámutat egyfelől a hazai termelés nagyobb mérvű igénybevételének módjaira, másfelől az össztermelés kiterjesztésének lehetőségére. Az utóbbi szempontból különös gonddal elemzi az egyes cikkek különbözőségét a pótolhatóság szempontjából, rámutatva arra, hogy egyes termékeknel a külföldnek csupán organizációs, avagy klimatikus előnye is van-e?

A két munka a fenti intézet egy korábban publikált munkáját is hozzávéve (*Dr. Hans Liebe, Preisbildung bei Gemüse und Obst. Berichte über Landwirtschaft 52. Sonderheft.*) a szisztematikus piacutató kitűnő példáját nyújtja és egyben előnyös megvilágításba helyezi a piacutató jelentőségét nemcsak az értékesítés lehetsége, hanem a termelés irányítása szempontjából is.

Rostás László.

Könyvismertetések.

Polgár László: Alapvető dolgozatok a közgazdaságtan tanszaka, kvantitatív elméletéhez. Budapest 1933

A matematikai közgazdaságtan ellenfelei feleslegesnek tartják ezt a tudományt. Feleslegesnek, mert, szerintük, nem lehet megakadályozni azt, hogy ne foglalkozzanak közgazdasági kérdésekkel olyanok is, akiknek nincsen mennyiségtani előképzettségük. Ily módon azután lassan két különböző közgazdaságtan fog egymás mellett kialakulni: egyik a matematikai, másik a nem matematikai közgazdaságtan.

E sorok írója nem tudja osztani ezt a felfogást. Másrészt el kell ismerni azt, hogy a matematika-ellenes irányzat híveinek ehhez az álláspontjához az alapot részben maguk a matematikai közgazdaságtan egyes művelői szolgáltatották. Szolgáltatották pedig azért, hogy egyesek helytelen irányokban indultak el, mások viszont — és sajnos, ez eléggé gyakori eset — a mennyiségtani formulákba kísérelték meg elrejtetni azt a tényt, hogy lényeges mondanivalójuk nincsen. Amennyire hasznos a tudomány számára egy Walrasnak, Paretonak, Bowleynek vagy Moorenak a működése, annyira hátrányos ezé a második csoporté, mert diszkreditálja az exakt közgazdaságtant.

Miről van itt tulajdonképpen szó?

Mennyiségtani előképzettséggel nem rendelkező olvasó nem kísérheti figyelemmel a bonyolult (illetve sokszor egyáltalán nem is olyan nagyon bonyolult) matematikai levezetéseket. Egyet azonban megtehet: ellenőrizheti a kiindulási pontnak a helyességét. Ellenőrizheti ezt akkor, ha ebben a szerző segítségére siet az olvasónak, ha úgy fogalmazza meg munkáját, hogy az előfeltételek felállítása mindenki számára érthetővé váljék. Ha nem ezt teszi, ha megnehezíti az áttekintést, sőt esetleg összezavarja a fogalmakat, akkor a hiba nem a matematikai módszerben van, hanem a szerzőben, aki nyilván azt gondolta: akkor alkot igazán tudományos értékű művet, ha azt minél kevesebben értik meg. Pedig a valóság ennek éppen a fordítottja. Elvont, nehezen felfogható előadásmóddhoz rendszerint azok szeretnek folyamodni, akiknek nincsen lényeges mondanivalójuk és ezt a tényt érthetlenséggel igyekeznek takarni.

Az itt kifejtettek szempontjából örömmel kell üdvözlönnünk *Polgár László* kis füzetét. Ez az író, úgy látszik, azt érzi, hogy van mondanivalója. Nem igyekszik a matematikai módszerrel elfátyolozni semmit. Ha itt-ott mégis nehézzé válhatik a tanulmány olvasása a mennyiségtanilag nem képzett olvasó számára, úgy ez biztosan nem szándékos leplezés a szerző részéről; inkább talán csak arra vezethető vissza, hogy *Polgár* nyilván nem gondolt az általunk feljebb kifejtett szempontokra.

Más kérdés azután az, hogy *mi* a szerzőnek a mondanivalója. Ő maga ezt a következőképpen formulázza:

„A leglényegesebb különbség az itt előadott elmélet és a régebbiek között az, hogy a mi elméletünk független attól, hogy a társadalom milyen gazdasági rendszer szerint gazdálkodik. Principiumaink és a belőlük levonható következtetések egyaránt érvényesek úgy a magántulajdonon alapuló kapitalizmus, mint a magántulajdont megszüntető kommun gazdaságára. A régebbi elméletek vagy

csak a szabad versenyre, vagy általában a magántulajdonon alapuló gazdálkodásra épültek fel.“¹

Mennyiben sikerült ez a kísérlet a szerzőnek? Polgár úgy vélte, hogy a kitűzött célra való tekintettel az ő rendszere számára nem szolgálhat alkalmas kiindulási pontul a gazdasági egyensúlyi helyzet és más alapot keresett. Ezt az alapot az „érték megmaradásának elvében“ vélte feltalálhatni. „Nemcsak egy időpontban, hanem különböző időpontban levőket is lehet egymással cserélni“ — mondja szerző. — „A hitelüzletnek ez a lényege. Ha a különböző időpontban levők egymással cserélhetők, akkor kell, hogy ezeknek az értékük egyenlő legyen.“

Szerző szerint három esetet lehet elképzelni: 1. A mai készlet kevesebbet ér a jövőendő készleténél. Ez azt jelenti, hogy a jövőendő készletéért a mai készletnél kevesebbet kell adnunk. Nyilvánvaló, hogy ez lehetetlen, mert többet annál, ami ma van, nem adhatunk. Erre azt az ellenvetést teheti valaki, hogy gondolkozásunk nem helyes, mert nekünk nemcsak a ma készletét, hanem ennek a jövőendő szaporulatát is oda kell adnunk és ennél fogva a jövőendő készlet értéke a szaporulat értékével nagyobb a mai készlet értékénél. Ez a felfogás ellentmondást rejt magában, — válaszolhatjuk erre. — Ugyanis, ha mi a mai készletet odaadtuk, akkor már ab ovo odaadtuk ennek mindenkori szaporulatát is, feltéve, hogy a szaporulat a semmiből nem állhat elő. Annak, aki nem tartja lehetségesnek azt, hogy a semmiből valami keletkezzék, el kell fogadnia, hogy a ma készlete a jövőendő készleténél kevesebbet nem érhet.

2. Érhet-e a mai készlet többet, mint a jövőendő készlete? Ez azt jelenti, hogy a jövőendő készletéért elég a mainak csak egy részét odaadnunk. Ez ismét ellentmondásokra vezet, ha feltesszük azt, hogy valami nem válhat semmivé. Ugyanis ebben az esetben a ma készletének egy része tovább is a maiaké és éppen ezért a maiak nem kaphatják meg a jövőendő teljes készletét, hiszen ennek egy része már ab ovo az övék. Annak, aki nem tartja lehetségesnek azt, hogy valami semmivé váljék, annak el kell fogadnia, hogy a ma készlete a jövőendőénél többet nem érhet.

Ha azonban sem az 1., sem a 2. eset nem lehetséges, akkor csak a 3. eset lehetséges, hogy t. i.: a készlet értéke megmarad, minden időpontban egy és ugyanaz, tehát constans.

Ez szerző elméletének az alapja.

Legyen szabad itt rámutatnunk a következőkre. Szerző szerint: „ha mi a mai készletet odaadtuk, akkor már ab ovo odaadtuk ennek mindenkori szaporulatát is“. Ez igaz. Semmiből nem lehet valamit előállítani. Ám: a szaporulatok munkával, szolgáltatások által jönnek létre és a mai készlet átadásával átadtuk e szolgáltatások felhasználásának a lehetőségét, de nem adtuk át magukat a szolgáltatásokat, a munkát.

Szerző felfogása naturálgazdasági, aminek oka nyilván az, hogy oly rendszert akart felállítani, amely független attól, hogy a társadalom milyen gazdasági rendszer szerint gazdálkodik. Ám ez az álláspontja odavezet, hogy figyelmen kívül hagy egész esomó tényezőit, amely tényezők elhagyása viszont az ő rendszerét csak igen tág keretek között teszi alkalmazhatóvá. Mi több: az 1. esetben ma-

¹ 30. old.

gától értetődőnek veszi azt, hogy a mai és a jövődő készlet közötti cserébe okvetlenül belekapcsolódik a jövődő *egész* készlete, ami nem olyan nyilvánvaló. Ha pedig a jövődő egész készlete nem kapcsolódik bele a cserébe, akkor egyáltalán nem áll meg szerzőnek az az okoskodása, hogy a ma készletének értéke nem lehet kisebb a jövődő készleténél.

Am eltekintve ezektől az ellenvetésektől, bizonyos, igen tág keretek között és *igen nagy általánosságban* mégis elfogadhatjuk szerző tételét. Elfogadhatjuk azért, mert, ha „készleten” az összes földi javakat értjük, úgy ezek értéke a kőkorszakbeli ember számára valószínűleg ugyanaz volt (abban az időben), mint az összes jelenlegi földi javak értéke a ma embere számára. Ennyit mond Polgár tétele. Hiszen változtak az igények is, nemcsak a készletek fajtái és mennyiségei. *Am ennél többet* nem mond a tétel. Amit tehát mond, az inkább bölcséleti megállapítás, mintsem közgazdasági.

Ez magában még nem volna baj, ha szerzőnek ez a megállapítása olyan alap volna, amelyre a további fejtegetéseket fel lehet építeni. Hogyan akar azonban szerző erről az alapról tovább jutni? Szerinte az egész készlet értéke (amely a fentiek szerint bármely időpontban ugyanaz) nem más, mint egy összeg, melynek tagjai: a készlet egyes jószágfajtáinak x mennyiségei, megszorozva a kérdéses fajta y értékével. Ha ez az összeg állandó, akkor bármely x -nek (tehát bármely jószágfajta mennyiségének) megváltoztatása az y -ok (értékek) megváltoztatását is magával vonja. Más szóval: az y -ok az x -eknek a függvényei.

Szerző felteszi, hogy e függvények folytonosak és differenciálhatók. Differenciálva e függvényeket és elhanyagolva a Δx mennyiségváltozások magasabb hatványait, szerző természetesen bizonyos együtthatókra jut, amelyekkel e mennyiségváltozásokat (Δx) meg kell szoroznia, hogy megkapja az értékváltozásokat (Δy). Szerző ezeket az együtthatókat *hatákszámoknak* nevezi.²

Ahhoz, hogy szerző egyenletrendszere megoldható legyen, természetesen nem elegendő az az egy egyenlet, amelyre eredetileg jutott, t. i. az értékmaradás elve. Ha n számú x és y van, akkor a probléma megoldásához még további egyenletek kellenek. Szerző ezekhez a további egyenletekhez oly módon kíván eljutni, hogy a hatákszámokat statisztikai úton kívánja megállapítani. „Bármely időpontban meghatározhatóak ugyanis a fajták mennyiségei és árai.”

E sorok írója nem tudja osztani szerzőnek azt a felfogását, hogy ez az út járható. Gyakorlati szempontból ugyanis ez a feladat oly részletes termelési és árstatisztikát tenne szükségessé, aminek a felállítása szinte lehetetlenségnek látszik. Még nehezebben képzelhető el az, hogy ily statisztikák alapján elvégezhető volna az az óriási munka, mely egy-egy időpontra nézve ily egyenletrendszerek felállításával járna.

Am tekintsünk el a gyakorlati nehézségektől és vizsgáljuk a kérdést tisztán elméleti szempontból. Hiszen a lényeges nem az, hogy numerikus számeredményekre jussunk, hanem az, hogy exakt ösz-

² Végeredményben matematikailag ez a „hatákszám” nem más, mint a kérdéses jószágfajta egységnyi mennyiségénél előálló *értékváltozás*, egységnyi nagyságú mennyiségi változás esetében.

szeffüggéseket tudjunk megállapítani az egyes változók között. Kérdés, vajjon ilyen szempontból járható-e a szerző által ajánlott út?

Minden matematikai közgazdasági rendszernek az értékelés megfogalmazása a próbaköve. Az emberi agynak heroikus küzködése volt az, amely e probléma megoldására irányult; *Walras* kísérletezése gyönyörű példája annak, hogy mire képes egy nagy elme, és hogy mégis, hol vannak a határai a megoldhatatlannal szemben. Az exakt közgazdaságtudomány uttörői: *Jevons*, *Edgeworth* és *Walras*, mind fizikailag mérhetőnek tételezték fel az u. n. *haszonintenzitásokat*.³ Ez viszont lehetlenség. Végeredményben csak *Paretonak* sikerült e problémát nem megoldania, de megkerülnie, oly módon, hogy a további következtetések alól a talaj veszendőbe ne menjen.⁴

Lássuk már most, miképpen fog e problémához *Polgár László*?

Munkája II. fejezetében a következőket mondja: „Az érték definíciója: Az érték a változóknak az a közös tulajdonsága, amelynek alapján az elcserélt változókat egyenlőknek nyilvánítjuk. Az érték tehát egy szempont, amely szempont szerint mérve, az elcseréltek egyenlők.” Majd, talán érezve, hogy ilyen egyszerűen mégsem lehet elintézni a kérdést, alább még a következőket mondja: „Bizonyosan akadnak majd, akik a fenti definíciót nem tartják eddigi felhasználással összeegyeztethetőnek. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy amit az értékről mondtunk, nem tétel és nem törvény, hanem csak meghatározás. Éppen azért mindenki elfogadhatja, azzal az esetleges megjegyzéssel, hogy a megadott definíció az ő definícióját nem fedi. Tehát az, amit mi itt értéknek nevezünk, nem azonos azzal, amit ő idáig értéknek definiált.”

Ebben az utolsó mondatban minden elméleti közgazda igazat fog adni szerzőnek: az, amit szerző értéknek nevez, valóban nem az, amit a közgazdaságtan „érték” fogalomnak fogadott el. Ha a szerző további következtetésére ez az álláspont kihatással nem lenne, úgy ez a meghatározás csak annyiban volna baj, hogy bizonyos zavart idéz elő. Ebben az esetben csak azt nem látnók tisztán, miért kell a szerzőnek a tudomány által bizonyos fogalom megjelölésére már általánosan elfogadott „érték” szót egy más, némileg szűkebb körű és némileg eltérő tárgyú fogalom megjelölésére használnia.

Am az igazi baj ott keletkezik, hogy szerző az ő következtetéseiben ezen az alapon tovább is megy és az általa „értéknek” nevezett fogalmat immár matematikailag is formulázván, ezt a formulát felhasználja olyan összefüggésekben is, amelyekben az „értéket” a fentitől eltérő fogalomnak tekinti.

Első lépése ezen az úton az, hogy az árak és a javak mennyiségei alapján kívánja az értékeket meghatározni. Ily módon a következő eredményre jut:

Tegyük fel, hogy rendelkezésünkre áll a javak egy bizonyos készlete. E készlet több fajta jószágból áll, minden fajta ismét több egyedből. Minden egyes fajtában levő jószágok mennyiségét más és más mértékegységgel állapítjuk meg. Bármely ilyen mértékegység értékét a következőképpen formulázza szerző:

³ Valamely készlet, egymásután következő jószágegységeinek hasznát.

⁴ E helyen nem kívánunk részletesebben kitérni a *Pareto* által használt közönbösségi (indifferencia) vonalak elméletére. Erre nézve l. *Pareto*: *Manuel d'économie politique*. Paris 1927.

az illető mértékegység értéke = $\frac{\text{az illető mértékegység ára}}{\text{az egész készlet ára.}}$

Minden elismerésünk mellett, mellyel a szerző munkásságának adózunk, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy ezt az eredményt nem tartjuk helyesnek. Tegyük fel ugyanis, hogy a fenti egyenlet helyes. Ebben az esetben (átalakításokkal) a következő egyenletet nyerhetjük belőle:

valamely véges nagyságu jószág értéke = $\frac{\text{ugyanazon jószág ára}}{\text{az egész készlet ára}}$
 illetve (további átalakítással)

valamely véges nagyságu jószág értéke = $\frac{1}{\text{az egész készlet jószág-mennyisége.}^1}$

Amint egyébként szerző is mondja egy helyen: „az értékváltozások a mennyiségi változásoknak *lineáris* függvényei”.

Ha ez a megállapítás igaz, akkor nincsen határhaszontörvény, akkor a haszonintenzitások vonala (a javak mennyisége szerint) nem görbe, hanem egyenes.

Már most hol van a hiba szerző gondolatmenetében? Szerény véleményünk szerint szerző elkerülhette volna ezt a tévedést, ha tekintetbe veszi a matematikai közgazdaságtan eddigi eredményeit. Akkor ugyanis nem következett volna be az, hogy az ő matematikai formulázásában összezavarta az érték fogalmát részben a határhaszonnak, részben a csereértéknek, részben pedig a ritkaságnak a fogalmával.

Pareto rámutatott arra, hogy gazdasági egyensúly esetének egyik előfeltétele az, miszerint minden egyes egyén számára egyenlők az egyes áruk mérlegelt határhasznai. Ám ez csak az *egyik* feltétel.

Polgár oly rendszert akart felállítani, amely „független attól, hogy a társadalom milyen gazdasági rendszer szerint gazdálkodik”. Ezért nem akart nyilván kiindulni a gazdasági egyensúly elméletéből. Ezáltal azonban abba a hibába esett, hogy figyelmen kívül hagyott egy csomó előfeltételt. Emellett nem is logikus az az álláspont, amely feladja a gazdasági egyensúly elméletét, mint kiindulási pontot, csak azért, hogy „általános érvényű” tételekhez jusson. Polgár kiindulási pontja ugyanis végeredményben szintén a *csere*, azon az alapon, hogy „csereelni csak egyenlő értékűeket lehet”. Ha ez az elv fennáll kollektív gazdálkodás esetében is, akkor — bizonyos módosításokkal — fennáll a gazdasági egyensúly elmélete is.

Persze, a lausannei iskola elvileg következetesen kitarzott a gazdasági egyensúly elmélete mellett s így kikapcsolta vizsgálataiból az *időmozzanatot*. Szerzőnket talán ezért sem elégithette ki. Tény, hogy az ő kiindulási pontja (az értékmegmaradás elve) magába foglalja az idő mozzanatát. A lausannei elmélet továbbkifejlesztése (az időmozzanat bekapcsolásával) azonban már megtörtént, akár oly módon, hogy a gazdasági jelenségek empirikus, statisztikai megfigyeléseinek segítségével fejlesztünk statisztikai idősorokat a már meglevő statikai elméletből (H. L. Moore módszere⁶), akár oly módon, hogy elvi megfontolások alapján kapcsol-

⁵ Feltéve, hogy ez egész készlet u. a. fajta javakból áll.

⁶ L: H. L. Moore: „Economic Cycles. Their law and cause. 1914” és u. a. szerzőtől: „Synthetic economies 1929”.

juk bele az időmozzanatot a statikai rendszerbe (G. C. Evans módszer⁷).

És mégis hangsúlyozni kívánjuk, hogy szerző munkásságát nem tartjuk haszontalannak, sőt nagyrabecsüljük azt. Nyilvánvaló, hogy szerző nem tanulmányozhatta át kellő alapossággal sem a lausannei iskolának, sem Moornak és Evansnak az eredményeit. Ha ezt megtette volna, bizonyára nem követi el azt a tévedést az értékelésnél, amelyre feljebb rámutattunk. Ha viszont szerző alapos előtanulmányok nélkül jutott el munkájának az eredményeihez, úgy teljes elismeréssel kell tekintenünk az ő képességeit. Hiszen az exakt közgazdaságtant nem *egy* ember teremtette meg önmagából; sok tévedésen át vezetett az út a mai eredményekig. Ez a körülmény magyarázza szerző tévedéseit is. Munkája alapján azonban bátran állíthatjuk, hogy megfelelő előtanulmányok után még igen használató eredményekre fog eljutni és érdeklődéssel várjuk további működését.

Zelovich László.

Wilken, Folkert: Die Metamorphosen der Wirtschaft. Eine Neubegründung der Nationalökonomie nach geisteswissenschaftlicher Methode. Gustav Fischer, Jena. 1931. 333 o.

Wilken a nemzetgazdaságtan új megalapozását helyezi könyvében kilátásba. A szellemtudományi módszer alkalmazásával kívánja ezt elérni. Véleménye szerint a legutóbbi időben csupán *Steiner Rudolf* nemzetgazdasági előadásai adtak helyes utmutatást a gazdaság szellemi megragadására. Ezen az uton *Wilken* oly *gyakorlati* eredményekre remél jutni, amelyek a gazdaság helyes, — még pedig szellemi szempontból helyes — működésére fognak vezetni.

A könyv három részből áll. Első része: a gazdaság három fokozata és az ezeknek megfelelő fogalmi metamorphosisok. A második rész: a helyes jövedelemképződés megvalósítása. A harmadik rész: a helyes érték- és árképződés megvalósítása. Még egy zárófejezetben a cirkuláció korlátaival és szabadságaival foglalkozik.

A könyv lényege, hogy hangsúlyozza az ember szellemiségének befolyását a gazdaságra. Olyan szellemi és filozófiai alapokat állít föl, amelyekre támaszkodva a gazdaságot az emberi célok helyes megvalósításának szolgálatába lehetne állítani. De ha mondanivalóinak lényegét tekintjük, akkor *Wilken* sem mond egyebet, mint a *szocializmus*, amely az emberi méltóság nevében tiltakozik az ellen, hogy a gazdaságot önműködő mechanizmusnak tekintsék, az emberi akarattól és céloktól függetlennek. *Wilken* is hisz egy ideális társadalmi és gazdasági rendben, mint régen az utópikus szocialisták. És ha ilyen körülmények között rendszerében mégis van helye a fejlődés elvének, akkor ezt csak külső, alaki átalakulások lehetőségének fölismerésében vehetjük észre.

Ezek után nem kell csodálkoznunk, hogy *Wilken* élesen bírálja a kapitalizmust és kijelenti, hogy a kapitalizmus most már semmi kö-

⁷ L.: *E. G. Evans: „The Dynamics of Monopoly. American Mathematical Monthly. XXXI. k. 1924“* és u. a. szerző: „*Mathematical Introduction to Economies. 1930*“. — Ugy Evans, mint Moore gondolatmenetének ismertetését l.: *Theiss: „Az idő mozzanat az exakt közgazdaságtanban.“* Közg. Szemle 1932. dec.

rülmények között nem maradhat fenn. Hangsúlyozza, hogy a kamat munkanélküli jövedelem és elsiklik a nemzetgazdaságtannak a kamatról adott magyarázatai fölött. Élesen bírálja azt a tényt, hogy a kapitalizmus az emberi munkaerőt árunak tekinti és azt mondja, hogy ennek a következménye a szociális forradalom lesz. Visszautasítja a különbözeti járadékok elméletét, mert jogosulatlanoknak tartja a különbözeti járadékokat. A földjáradékot Ricardo elméletével szemben nem különbözeti, hanem abszolút járadéknak tekinti, amiben, mint ismertes, már *Rodbertus* és *Wagner Adolf* is megelőzték. Wilken károsnak tartja a takarékossgot, mert szerinte a pénz így megszűnik eredeti rendeltetését követni.

A megoldás, amelyet Wilken nyújt, sem egyéb, mint a szocializmus megoldása. A gazdasági erők önálló működését egy felsőbb irányító és szervező tényezővel kívánja helyettesíteni, a jövedelemelosztást pedig a szükség szerint akarja megállapítani, a munkateljesítménytől függetlenül. Kijelenti, hogy a munkás és családtagjai számára szükséges létfenntartási eszközök mennyisége egy adott nagyságot ad. Hibáztatja, hogy nincs különbség az egyedülálló és a családos munkás bére közt. A szocializmustól Wilken fölfogása csak abban különbözik, hogy nem használja ezt az elnevezést és hogy erősen értékeli a szellemi munkát. Jellemző, hogy egyik fő érveként *Romain Rolland* szavait idézi, amelyekben a francia író arra a szélsőes észszerűtlen módra mutat rá, ahogy a mai gazdasági rend a művészi munkát értékeli; egyes művészeket milliommokká tesz, másokat pedig éhen hagy pusztni, noha *Romain Rolland* szerint a művésznak csak megélhetésre van szüksége, hogy alkothasson.

Nincs értelme, hogy azok olvassák ezt a könyvet, akik elutasító magatartást tanusítanak a nemzetgazdaságtannak tulzottan filozófiai alapra való helyezésével szemben. És ha fölismertük az egyedül helyes gazdasági rendre irányuló törekvések utópikus voltát, akkor sem tulajdoníthatunk jelentőséget Wilken könyvének.

Mikor Wilken a nemzetgazdaságtan új megalapozásáról beszél, akkor nem tesz egyebet, mint hogy összekeveri a közgazdasági elméletet a közgazdasági politikával. A gazdaságelmélet története mutatja, hogy tudományunk fejlődésének egyik jelentős lépése volt, hogy ezt az elválasztást végrehajtotta. Nem lehet a gazdaságelmélet új megalapozásáról beszélni ott, ahol, — mint Wilken — a kiindulás alapjává egy világnézetet tesznek. A világnézet szükséges előfeltétele a gazdaságpolitikának, viszont ha azt egy elmélet alapjává teszik, akkor le kell mondani arról, hogy az elméletet egyedül helytállónak tekintsük, mert így az elmélet a világnézet függvénye lesz. Ez pedig tudományos szempontból semmiesetre sem kívánatos.

Ami Wilken „gyakorlati eredményeit” illeti, azok egyáltalán nem újak. A gazdaság szervezése és felsőbb irányítása nem egyéb, mint a tervgazdaság gondolata. Ez a gondolat már nem probléma az elmélet számára, de annál inkább megoldatlan gyakorlatilag, mert a gazdaság oly szervezését és irányítását kívánjuk, amely mentes a bürokratikus nehézségektől és költségektől. Wilken ennek a nehézségnek a megoldására semmi utmutatást nem ad. Fejtegetései teljesen légtüres térben mozognak, mert ha igazat is kell adni neki abban, hogy az emberi munkaerő nem tekinthető kizárólag árunak, a gazdasági haladást alapjában támadná meg az a követelése, hogy az emberek megélhetését munkateljesítményükre való tekintet nélkül kell biztosítani.

Lipták László.

Blackett Basil P.: Planned Money. London, Constable 1933. VIII, 194 p.

Sir Basil Blackett, az Angol Bank egyik igazgatója és minden jel szerint Keynes figyelmes olvasója abból indul ki, hogy Anglia háboru előtti hitelezői monopoliumát a háboru után a két hitelezői (angol—amerikai) rendszer váltotta fel, ami a nemzetközi aranystandard további londoni ellenőrzését lehetetlenné tette. Az aranyvásárlóereje, mely 1870-től 1914-ig annyira az Angol Bank felügyelete alatt állt, hogy a font és az arany vásárlóereje egyértelmű volt, az aranyalapra való 1925-ös visszatérés után nem került vissza Anglia kizárólagos irányítása alá. A nemzetközi tőkeforrás bifurkációja egyuttal a nemzetközi hitelpolitika gyökeres változásához vezetett. Anglia a külföldi kamattörlesztéseket hosszú lejáratu új kölcsönök és áruvásárlás útján továbbra is úgy akarta a törlesztő országba visszajuttatni, hogy az eredeti kölcsön a teljes visszafizetésig kamatos kamataival együtt lehetőleg többször felszivódjon az adós ország nemzeti termelésébe. A nemzetközi hitelezésnek ez a kipróbált gyakorlata az árubehozatal és a külföldről származó tőkenyeresség egyensúlyában mutatkozott. Hogyan alakult ezzel szemben Amerika, a hitelezői vetélytárs fizetési mérlege? Az 1896—1914. évek netto átlagát tekintve 487.6 millió dolláros kiviteli feleslege és 52.6 milliós külföldről felvett tőkekölcsöne 160 millió külföldre irányuló kamatszolgálattal és 353.7 millió egyéb fizetési kötelezettséggel (biztosítási és fuvardíjak, stb.) állott szemben. Az 1914—1919-es strukturális átalakulás idején kiviteli feleslege évi átlagokban 2.662.3 millió dollárra emelkedett, a kamat és tőkemozgalom iránya azonban megcserélődött: külföldről befolyt 125 millió dollár kamatjövedelem, külföldre viszont befektetett 773.5 milliót. Végül 1920—1928 közt áruforgalmi feleslege évi átlagban 953.2 millió, a külföldi tőke-kihelyezés összege 564 millió dollár volt, kamatok és háborus államadósságok törlesztése fejében 438.4, illetve 146.9 millió dollárt vett be, tengeri fuvarozásért és egyéb szolgáltatokért pedig 707.7 milliót fizetett külföldre¹. A fizetési mérleg netto tételei tehát az *áruforgalmi* és az „*egyéb szolgálatok*“ rovat kivételével 1914. és 1920. közt előjelt cseréltek, ami annyit jelent, hogy az adósból hitelezővé vált ország elmulasztotta külkereskedelmi mérlegét a külföld törlesztői helyzetéhez alkalmazni.

A két hitelközpont ellentmondó kölcsönpolitikáján kívül az aranystandard zavartalan működését az is akadályozta, hogy az angol font aranyra szóló dollárparitását akkor állapították meg, mikor az arany valutájú Amerika nagykereskedelmi árindexe a megelőző és következő évekhez viszonyítva magas volt, az angol ipar helyes kiviteli bázisául tehát nem szolgálhatott.² Anglia kezdettől fogva hitelmegszorítások s a newyorkinál 1—1½-kal magasabb kamatláb útján védte a font reprezentatív aranyértékét, melyet a túl magas költséggel dolgozó ipar sem támogatott (a nagy szénbányászsztrájk pontosan az aranyalapra való visszatérés első évfordulóján tört ki), holott Amerikában éppen ekkor szaporod-

¹ V. ö. a National Industrial Conference Board alapvető munkáját: *The International Financial Position of the U. S. New-York 1929.* 19, 39, 94 old.

² G. D. H. Cole: *The intelligent man's guide,* London 1932. 189 old.

tak legjobban a bankhitelek s emelkedtek a hitelen nyugvó termelési indexek.³

A nemzetközi gazdasági kiegyenlítésre szánt aranystandard tehát a két hitelezői rendszer alatt a két országban ellentétesen működött. Igaz ugyan, hogy az állandó munkanélküliség 1926—1929 közt nem Angliában, hanem a rohamosan racionalizálódó Egyesült Államokban növekedett, miután azonban a hitelbőség az ottani árat változatlan szinten tartotta,⁴ a vásárlóerő csökkenése sem az ipari munkanélküliség oldaláról, sem azáltal nem volt észrevehető, hogy a farmerek eladási árai 40%-kal, bevásárlási árai 55%-kal álltak a békebeli szint felett. A pénzbőség és a racionalizálás okozta nyereség-marge egyre nőtt, a pénz azonban a munkabérek változatlansága miatt az áru piac helyett nagyrészt a kivételes piac felé irányult vissza. Ezzel a folyamattal járt együtt a nemzeti jövedelem megoszlásának átalakulása. A pénz emelkedő vásárlóereje a válság beállta után felemelte a kötött járadékok részesedési hányadát, ellenben csökkentette a növekvő áruszolgáltatás által lemorzsoltt tökéltáson- és bérhányadot, szóval azt a részt, melyet első sorban fordítanak egyrészt fogyasztási javak beszerzésére, másrészt ipari, vagy mezőgazdasági beruházásra. A nemzeti jövedelem improduktív eltolódása (amit *Strakosch* az aranybizottság egyik jelentésében különböző árindexek alapján szemléletes ábrákkal is bemutatott) az eladósodott östermelő népesség vásárlóerejét mind nagyobb mértékben vonta el az ipari piacról s olvasztotta be az áru piac számára közömbös fix jövedelmekbe: kamatokba.⁵ Minél alacsonyabb az országos árindex, annál kisebb a vállalkozói és munkásréteg, illetve annál nagyobb a járadékos részesedése a nemzeti jövedelemben, feltéve, ha ezt közjogilag megerősített fizetési halasztások még nem akadályozzák. Főleg ez a szempont bírta rá a különböző angol szakbizottságokat, hogy az aranystandard felfüggesztése előtt és után állást foglaljanak az aranyvalutától függetlenített ár-emelés mellett.⁶

Az egyoldalú nemzeti (pánbrit) ár-emelés gondolatát veszi át *Blackett* pozitív terve is.⁷ Szerinte az aranystandardot addig volt érdemes fenntartani, amíg az egyenletesen elosztott aranyfedezet mérsékelt nemzetközi áramlása és az ezzel kapcsolatos kamatpolitika az egyes országok közgazdasági szervezetének leginkább megfelelő külkereskedelmi egyensúlyt folyamatosan helyreállította. Hozzáteszi azonban, hogy a változatlan aranyláb jóval a háború előtt is túlságos áldozatokat követelt, így pl. az 1874—78-as, 1883—85-ös

³ National Industrial Conf. Board 141 old.

⁴ 1924 december — 1929. december közt (e két időpont között esett az aranyrestauráció és a 20-as évek konjunkturája) az angol nagykereskedelmi árindex az „aranydefláció” következtében 20%-ot, az amerikai csak 7.3%-ot esett.

⁵ Documents sélectionnés soumis à la délégation de l'or du comité financier, Genf 1930. 35. old. Hasonló értelemben: Projet du jour annoté de la Conférence monétaire et économique, Genf 1933. 19. old.

⁶ Macmillan Report, London 1931. 114. old., Imperial Economic Conference at Ottawa. Summary of Proceedings, London 1932. 12. old., Monetary Policy. Report by a Special Committee of The London Chamber of Comm. Ch. of C. Journal supplement, 1932 jul.

⁷ Ezt a szélsőséges álláspontot vallotta legutóbb Mac Kenna volt pénzügyminiszter, a Midland Bank elnöke is. (Times 1933. I. 28.)

és 1892—94-es depressziók a megelőző válságoktól eltérően, már az 1870 óta uralkodó monometallizmus részleges következményei voltak és viszonylag leginkább ahhoz az „aranydeflációhoz” hasonlítottak, melyet az angol közgazdák 1924—1929 közt észleltek. A merev aranystandard a század végén maga után vonta a nyomott árakat és a belső vásárlóerő indokolatlan csökkenését, ami viszont a 80-as évek felújított védvámpolitikájához vezetett. A nemzetközi arany-pénzláb megszilárdulása tehát a nemzetközi kereskedelem felfokozott szabadsága helyett éppen a *nemzeti* védvámrendszer kiépítését idézte elő.

Az aranystandard azonban teljesen feleslegessé vált akkor, amikor egyrészt megszűnt az Angol Bank világbankári monopóliuma, másrészt a szabadkereskedelem is megsemmisült. A változatlan aranyérték elsőbbségét a lerögzített országos árindexek elsőbbsége, tehát a belső vásárlóerő védelme kell, hogy felváltsa. A Blackett által ajánlott terv szerint a nemzeti árpolitika egy-egy *országos nagykereskedelmi árindex állandóságáról* a jövőben úgy gondoskodik, mint régen a nemzeti bankok az állandó pénzparitásról. Miután az árindex védelmére nagy termelési területek szövetkeznek és apró kilengésekkel előre számolnak: egy-egy áru keresletében, vagy kínálatában mutatkozó változások (rossz buzatermés, vagy technikai újítások valamelyik iparban) a számítási alapot alig befolyásolják. A szilárd árparitásokat általános áremelés kell, hogy megelőzze, de nem az eladó és adós mezőgazdasági, hanem a hitelező és vásárló ipari országok részéről. Három autárk világgazdasági érdektérület alakul ki: Sterlingaria (a brit birodalom, a skandináv államok, Délamerika, Egyiptom, Irak stb.), az aranyfedezeti országok (Egyesült Államok, Franciaország, Belgium, Hollandia, Svájc) és egy átmeneti zóna (Németországban, a dunai államok stb.), amely előbb-utóbb felszívódik a megelőző két terület valamelyikébe. Jellemző, hogy Blackett területi beosztása ugyanabból a devizagazdálkodási szempontból indul ki, amelyből hónapokkal később a világgazdasági konferencia előkészítő bizottsága az egyes országok pénzügyi csoportosításánál.⁸

Az aranyfedezeti országok továbbra is az egyes valuták szilárd aranyárfolyamához: a változatlan rate of external exchange-hez, a papísterling szövetségesei a szilárd árindexhez alkalmazkodnak, de Newyork és London megegyeznek a kölcsönös árindexek ellenőrzésében is, nehogy megismétlődjön az 1925—1929-es mesterséges és megtévesztő amerikai árrögzítés, mely sem a termelés közbeeső racionalizálásáról, sem a raktárkészletek felduzzadásáról, sem a kötvénypiac spekulatív irányáról nem vett tudomást. A két terület közt érdekkölcsönösség állana fenn: az aranycsoport érdekével az erős áringadozás, a sterlingcsoportéval a heves árfolyam-ingadozás ellenkezne. Sterlingaria lemond az aranyfedezetről és kizárólag annyi nemesfém-tartalékról gondoskodik, amennyi a rövidlejáratú hitelek aranyban való kigyenlítéséhez szükséges. Eleinte a két rendszer nem vállal egymással szemben hosszú lejáratú kötelezettséget, a rövid lejáratú hiteleket viszont áru helyett aranyszállítványokkal törleszti. Ezek az aranyszállítások — az arany nem lévén többé külkereskedelmi értékmérő — sem az árakat, sem az egyes országok hitelkeretét nem befolyásolnák. A pénzmennyiség

⁸ Projet du jour annoté 14. old.

alapjául könnyen folyósítható kereskedelmi váltók, kincstári váltók és állami kötvények szolgálnak, a mindenkori belföldi hitelek készpénzfedezeti arányát pedig a Nemzeti Bank az árindex megfigyelése alapján emelné, vagy csökkentené.

E helyen csupán a lerögzített árindexre vonatkozó aggodalmunkat vetjük fel. Az országos árindex országonként eltérő tömegárakat foglal magában, egyikben több, másikban kevesebb a világszármazékok, az amerikaiak például nemzetibb összeállításúak, mint az angolok. Ha az angol index esik, nem annyira a brit készáruk ára, mint inkább az ausztráliai, egyiptomi, afrikai termékek ára, tehát az ottani lakosság vásárlóereje csökken. Hogyan kerülhető el már most, hogy a kiválasztott árindex, melyet a Nemzeti Bank védeni köteles, ne rejtse magában ollót, akár úgy, hogy a hazai termelési ágak összefoglaló árindexei, akár úgy, hogy a behozott tengerentúli nyersanyagok és kivitt iparcikkek ára között állandó eltolódás ne mutatkozzék? Mekkora időközökben változzék az árindex és állami kalkulátorokon kívül ki szóljon bele, hogy az egyes iparok haszna, különösen gyökeres üzembracionalizálás után, igazságosan érvényesüljön? Előre láthatólag Sterlingaria államai évenként egy-egy ottawai konferenciára gyűlnének össze, hogy az árindex mögé rejtőző valóságos árakért a birodalmi buzapreferencia, vagy a kanadai szövet- és acélvám vitáját elismételjék. Valamennyi indexből hiányozna a legfontosabb áruk egyike, a valuta, holott a fokozódó vásárlóerő éppen a változatlan árszinvonal miatt kifelé, a valutaspekuláció felé keresne utat. Ha az aranyfedezeti országok nem gondoskodnának hasonlóan merev árörögzítésről, a kétféleképp működő piacnak előbb-utóbb a behozatali tilalmak és büntetések sűrűjébe kellene menekülnie, bár nincs az a drákói rendszabály, mely a tőkét merev belső árak esetén a külföldi konjunkturától visszatartsa.

Egy átmeneti kor bizonytalan ítéletére s az elméleti írók rossz példaadására vall, ha kipróbált gazdaságpolitikusok ilyen kuruzslásokba bocsátkoznak. Blackett a hagyományos árelméleten lényegileg semmit sem változtat, de föléje egy autárikus kereskedelempolitikai tervet szerkeszt. Anglia helyzete a brit népszövetségben ma rendkívül súlyos: Sterlingaria és a hozzá hasonló pánbrit jelzavak valószínűleg a tényleges hatalmat és elsőbbséget hivatottak pótolni. Ez a nehéz sors azonban mégsem tévesztheti meg annyira az angol közgazdát, hogy a kibontakozás útját a jegy kibocsátás és az illusztratív jellegű árindexek kétes kimenetelű összeegyeztetésében s ne a csere felszabadításában keressék.

Cs. Szabó László.

Fried Ferdinand: Autarkie. Eug. Diederichs Verlag, Jena. 1932
159. old.

A „*Tat-Schriften*“ legújabb köteteként 1932 végén jelent meg *Ferdinand Fried* új műve. A *Tat* és kiadványainak jelentőségére e helyütt főlegesen rámutatnunk. Elég, ha utalunk éppen közgazdasági tárgyú termékeire, mint *M. Holzer* „*Technik und Kapitalismus*“ című művére, *G. Wirsing*: „*Zwischeneuropa und die deutsche Zukunft*“ című könyvére és *Ferdinand Fried* korábbi munkájára: „*Das Ende des Kapitalismus*“, amelyről a „*Közgazdasági Szemle*“ m. é. novemberi száma emlékezett meg. A *Tat* ma kétségtelenül legértékesebbjeit gyűjti össze azoknak a gondolkodónémet koponyáknak, ame-

lyek pártkereteken kívül állva, nem egy derűs Olympus elvonatkoztatott magasságából tekintenek le a jelen eseményeire, hanem éppen az időszerű és tömegmozgalmakból, igyekeznek következtetni, a nemzet jövő útjára.

Ferdinand Fried előttünk fekvő könyve a mai gazdaságpolitikai kérdéskomplexum legfontosabb részét tárgyalja: az autarkia problémáját. Könyvének első részében azt a kényszerítő erőrendszert boncolja, amely szükségképpen autarkióhoz vezet, a másodikban az autarkia alapjait tárja fel, a harmadikban annak kialakításáról közli mondanivalóit a mai német import adatainak részletes elemzése által, a negyedik részben pedig az autarkia célszerű formáit és irányait rögzíti meg.

Kiindulásul szerzünk rámutat arra, hogy autark és szabad gazdaság — ép úgy, mint piaci gazdálkodás és tervgazdálkodás — nem tekinthetők kontradiktatorikus ellentéteknek, hanem egymás történeti leváltását, egy szerves fejlődés fokozatait jelentik. Ily értelemben felfogva, a tervgazdaság nem egyéb, mint megszervezett szabadgazdaság, autarkia pedig szervezett szabadkereskedelem. Magát a történeti fejlődést vizsgálva, rámutat azokra a lépcsőfokokra, amelyek megfigyelhetők az elmúlt évtizedek külkereskedelmi forgalmában és amelyek pontosan jelzik, mint finomodik egyre nagyobb mértékben az ipari országok kivitele a nyersanyagországok felé (gyapju, szövöszékek, orsók, gépgyártó gépek) addig a pontig, melyen lezáródik a nemzetközi munkamegosztás időszaka.

A kérdés bölcséleti alapjait vizsgálva tűnik leginkább szembe az a szoros kapcsolat, amelyben szerző és a tudós csoport, melynek tagja, a német nemzet gondolatvilágával áll. A mult nagy folyamatával, — ugymond — amelyben a gondolkodás eltávolodott a szerves egységektől az ésszerűség alakzatai felé, szemben áll a mai fejlődés, a szerves képzetekhez való visszatérés. Ez nem jelent mást, mint a nemzeti elv győzelmét a gazdasági elv fölött. Amint a világháboruban újjászületett a nemzeti gondolat, úgy hozta magával a „pénz világháboruja“ a nemzetközi hitelszervezet összeomlását, az „áru világháboruja“ pedig a világ gazdaság fikciójának szétoszlását.

Fried állandóan hangoztatja az autarkia-gondolat jellegzetesen német voltát. A nemzet, — írja — mely ma születik a német forradalomban, intenzíven maga felé fordul, önmagát akarja kielégíteni (autarkia) és ezáltal önmagát uralni (autarchia). A szabadság hatalmas és végeredményben átkos mánora kitombolódott, az ember felismerte határait és csalódva fordul el a délibábtól. Maga szabja meg rendeltetését, ismét belső életet él, megtalálja ismét önnön mértékét. Felismeri, hogy egyedül, magára utalva áll e világon. Alázatos lesz, hinni akar és vallásossá válik. Ráeszmél a földre, amelyre a sors állította, a közösségre, amelybe az helyezte, a családra, a törzsre, a népre. Égrengető kirándulása után utat talál természetes kötelmeihez. A forradalom francia volt, német a reakció. „Gazdasági struktúránk tudatos, rendező és szuverén alakítása juttat el a telepítés nagy nemzeti feladatához, a tervgazdasághoz, pénz- és hitelügyi viszonylatban a belső valutához, külső viszonylatban az autarkióhoz (szorosabb értelemben), mindezekkel pedig a nemzeti függetlenséghez...“

Nemzeti függetlenség! Ez a nagy cél, melyet végső fokon az autarkia apostolai német viszonyok között és mai helyzetükben elveik megvalósításától várnak. Szerző rámutat arra, hogy az össz-

külfölddel szemben oly ütőkártya az autarkia, amely az 1809-i és 1812-i porosz reformokéhoz hasonló hatást válthat ki. Természetesen tisztában van ennek az új „szabadságharc”-nak lehető következményeivel is. Rámutat arra a lehetőségre, hogy az eddigi passzív blokád helyett ismét aktív blokáddal élhet az ellenséges külföld, ha Németország megszakítja forgalmi kapcsolatait a nyugattal és egy időben beszünteti odairányuló fizetéseit. Erre az esetre — mint utolsó lehetőség a kereskedelempolitikai küzdelemben — marad német részre a *tökéletes autarkia*.

Igen alaposan kidolgozott része a könyvnek az időszerű német behozatal részletes analízise. Ilyirányú vizsgálódásainak eredményeit összefoglalva szerző kiindul a birodalmi statisztikai hivatalnak abból a megállapításából, mely szerint Németország készárukivitelének 30%-át teszi az ahhoz szükséges nyersanyagbehozatal. Az eddigi adatok figyelembevételével ez azt jelenti, hogy a készárukbehozatal teljes megszüntetése esetén az eddigi 1¼ milliárdot tevő behozatalnak megfelelően kb. 400 millió márkával nőne szükség-szerűen a nyersanyagbehozatal (az ezek után Németországban előállítandó készáruknek megfelelően), míg a készárukivitelnek szélső esetben 7.4-ről 2.4 milliárdra való csökkenése egy kb. 1½ milliárdos nyersanyagbehozatalra tenne fölöslegessé. A két folyamat eredőjeként egy több, mint egymilliárdos nyersanyagbehozatali mínusz adódna, alapul véve az 1931-i adatokat, melyek szerint az összes nyersanyagbehozatal 3½ milliárdra rugott, a szükséges behozatal pedig kereken 2 milliárdra tehető.

Könyvének utolsó fejezetében szerző nagy vonásokban, majd egységeiben vizsgálja azt a fejlődést, mely a világgazdaság felbomlásával a nagyobb gazdasági terekhez, tehát gazdasági államszövetségekhez vezet. Ilyenek ma már: a britt Empire, a francia birodalom (anyaország és gyarmatok), az Északamerikai Egyesült Államok, stb., a jövőben pedig ilyen lesz Délkelet-Európa, melyhez tartozandónak hiszi a Német Birodalmat. A gazdasági terekben jelöli meg Friedl azt a gondolatot, mely közel hozta már eddig is az autarkistákat és a szabadgazdaság híveit.

A kristálytisztá logikával megírt kitűnő könyv méltán csatlakozik a Tat-kiadványok eddigi sorához. Szerzőnek sikerült első ízben átfogó és tudományos művet írni arról a kérdéstről, melyhez pozitív értelemben eddig legfeljebb a publicisztika nyult, vagy éppen a politikai pártirodalom.

Viener András.

Sólyom Jenő: A magyar vámügy fejlődése 1519-i g. Budapest, 1933. 216. o.

Amennyire nélkülözzük történelmünk régebbi és legrégebbi korszakainak kimerítő, szerves s nemcsak a történetíró, de a közgazda szemüvegén keresztül nézett történetét: az egyes korok adózási és pénzügyi viszonyairól kitűnő részletmunkákkal rendelkezünk. Domanovszky Sándor, Hóman Bálint, Szekfü Gyula, Illés József, Eckhardt Ferenc, Takács Sándor stb. munkássága folytán eléggé alaposan ismerjük e korok ezirányú viszonyait. Oly munkával azonban, amely a magyar vámügy történetét összefoglalva adta volna, mindezideig nem rendelkezünk. Az etekintetben még legteljesebb munka Eckhardt Ferenc kitűnő könyve: „A királyi adózás

története Magyarországon“, csupán az 1932. esztendőig terjed. Ilyen értelemben *Sólyom* Jenő könyve hézagpótló irodalmunkban. Nem új anyaggal, nem a szempontok újszerűségével igényeskedik, hanem rendszerre, logikus beosztásra, a kikristályosodott fogalmak használatára és a vitás és kétséges tények kikapcsolására törekszik. A munkának ez a természete és ez a célja igazolhatja csak azt, hogy tanulmányát az 1519. esztendővel fejezi be, amidőn is a bácsi országgyűlés a III. t.-c. megalkotásával kimondotta az országos és királyi kincstár szétválasztásának szükségességét. Gazdaságtörténeti szempontból ez a dátum nem jelent sokat s semmi esetre sem lehet az a határpont, *ameddig* a vámügy történetének egyik fejezete számitható s *amelytől* kezdve egy újabb fejezet veszi kezdetét. A középkori és a legújabbkori vámok között gazdasági tekintetben alig áll fenn más, mint formális rokonság. Gazdasági céljuk és hatásuk teljesen különböző, úgy, hogy a legmesszebbmenőkig indokolva lenne a tudományos irodalomban a középkori és a modern vámoknak különböző elnevezéssel való illetése. „Középkori értelemben az utak, hidak, révek használatáért szedett illetékeket kell vám alatt értenünk. Később egyes községek, különösen nagyobb városok által forgalmi adóként behajtott illeték gyanánt szerepel a vám, szemben a mai felfogással, amikor a vám szedésének legfőbb célja az ország közgazdasági életének szabályozása.“ Természetes ennek alapján az, hogy szoros értelemben vett gazdaságtörténeti munkának is ott kellene a vámügy egyes korszakainak elválasztó határát megvonnia, ahol ez az átalakulási folyamat, amely a középkor, királyi bevételi forrást képező vámokból közgazdasági instrumentumot fejleszt ki, megindul vagy befejeződik. Ez az időpont azonban semmiesetre sem esik egybe a bácsi országgyűlés idejével. A folyamat már korábban, Mátyás király alatt indul meg erőteljesebb mértékben s csak jóval később, I. Ferdinánd alatt fejeződik be.

A munkának erős regisztráló beállítottsága magyarázza — és mentheti — egyuttal azt is, hogy a gazdasági elem háttérbe szorításával, a jogi és formális elem dominál. Megfelelő gazdaságtörténeti forrásmunkák hiányában Szerző is elhanyagolja a kérdésnek ezt az oldalát. Két fejezetben, a pozsonyi harmincadnapló analitikus feldolgozása és a vám- és kereskedelmi szerződések tárgyalása alkalmával azonban felülemelkedik a jogi formalizmuson és az alapul fekvő gazdasági folyamatokat is vizsgálat alá veszi. Igen érdekesek a pozsonyi harmincadnapló feljegyzéseinek nyugvó azon számításai, melyek segítségével a lerótt harmincadok alapján e terület kereskedelmi forgalmát igyekszik megállapítani.

A vámügynek Mátyás király idejében való alakulását tárgyaló „*A Vectigal Coronae*“ című fejezetben különösen szembetűnő a gazdaságtörténeti háttér teljes hiánya. A vámmენტességeken, a vámszervezeten és felügyeleten kívül semmit sem tartalmaz ez a rész. Pedig itt alkalma lett volna Szerzőnek a magyar gazdaságtörténet egyik igen érdekes fejezetén bemutatni a jogi szabályozás alatt rejlő, azt befolyásoló s másrészt a jogi szabályozás által szintén befolyásolt gazdasági folyamatokat. Ehelyett azonban Szerző Ernuszt János felekezeti hovatartozásával foglalkozik ennek fontosságán felüli mértékben.

A forráskutatás szempontjából a munka legönállóbb s legsikerültebb része „A vámosok szervezete“ című fejezet.

Láng János.

Kirchner Gyula: Hét hónap szovjet szolgálatban. Budapest: Dante. (Évszám nélkül) 161. p.

Míg az angol, francia és különösen a német irodalom a bolsevizmusról és az oroszországi viszonyokról bőséges irodalmat mutatnak fel, addig magyar nyelven ily könyvekkel nem találkozunk. Ennek egyik főoka természetesen az, hogy a nevezett országoknak a Szovjetköztársasággal sűrű érintkezése van, és sokan kerülnek ki Oroszországba, kik azután beszámolnak tapasztalataikról vagy az ott látottakról, míg hazánk fiai közül kevesen fordulnak meg Oroszországban.

Jelen ismertetés célja röviden rámutatni egy kis magyar munkára, mely szerző Oroszországban eltöltött hét hónapi tartózkodásának eredménye. A munka szerzője egy magyar vegyész-mérnök, aki a donsodai vegyészeti gyárban volt alkalmazva. Könyvecskéje nem szakmunka, de érdeklődésünket már csak azért is megérdemli, mert tudomásom szerint magyar nyelven egyedül áll e minőségben. Szerzője egyébként is elfogulatlan, jó ítélőképességű és jó tollú író, aki nagy közvetlenséggel számol be a látottakról és ott szerzett tapasztalatokról.

A könyv jó bepillantást enged az orosz élet több vonatkozásába. Leginkább persze a gyárak viszonyait ismeri a szerző közvetlen tapasztalatból. Szerinte az orosz mérnökök jó elméleti képzettségben részesülnek, de terveikből gyakorlatilag kevés valósul meg; inkább az irodában, mint műhelyben érzik jól magukat. A munkások nagy része csak fásultan végzi munkáját és csak egy kis része az, mely a szovjet iránti lelkesedésből verseng a munkateljesítményben. A gyár vezetősége állandó rettegésben él, mert szabotálással és a szovjet iránti köteles hűség elmulasztásával könnyen meggyanúsítják, — erre a gyárban történt igazi vagy vélt mulasztások is elegendők — és ekkor a GPU. kezébe kerül. Az idegen mérnökök általában európai kényelemben élnek Moszkva három európai szállodájában, melyek külföldiek számára vannak fenntartva. Életük a belföldiek egyhangu proletár sorsával kiáltó ellentétben áll. Általában egyhangú és proletárszinvonalon mozog a szerző szerint az ottani lakosság élete, mely sokszor nélkülözésekkel van telve. A jegyekre keveset lehet kapni és az ezenkívüli vásárlás a magas árak miatt a lakosság tulnyomó része számára igen nehéz.

Kirchner megfigyeléseiből is az a kép bontakozik ki a mai orosz életről, melyet a nem irányzott külföldi munkák mutatnak. Ez az élet elproletározódása sivár és kellemetlen következményeivel és az egyéni szabadság óriási elnyomásával. E mellett az egyenlőség igazán meg sincs valósítva. Erre nemcsak az idegenek számára fenntartott moszkvai szállodák ellentéte a tömegek életével szemben jellemző, hanem az is, amit a jegyre való vásárlásról és az ezenkívül való beszerzésekről olvasunk, melyekből gyakorlatilag a nép ki van zárva, mert nem tudja megfizetni a magas árakat. Jellemző különben az is, amit az orosz vasutakról mond a szerző, hogy a kocsiosztályokat eltörölték ugyan, de a valóságban az árkülönbség a fapados és a párnás kocsik közt fennmaradt és az átlagos orosz utas egyszerűen nem tudja megfizetni a párnás kocsik viteldiját.

Leírását a szerző az orosz ideológiára és jogi berendezkedésre vonatkozólag legáltalánosabb tudnivalókkal egészítette ki. Könyve mindenesetre megérdemli, hogy elolvassuk.

H.

Dr. Béli Béla: A repülőgépközlekedés gazdasági kérdései. Dr. Neumann Károly egyet. tb. r. tanár előszavával. Budapest, 1931. 134 old.

Gazdasági életünk egyik fontos megoldandó problémája a régi és új közlekedőeszközök működési területének oly módon való elhatárolása, hogy mindenik azt a szállítási szükségletet elégítse ki, amelyiket a leggazdaságosabban, a többi szállítóeszköz érdekeinek csorbitása nélkül, képes ellátni. Béli tanulmányában a repülőgépnek technikai, gyakorlati és gazdasági kérdéseivel foglalkozik. Örömmel kell üdvözlönnünk a dicséretreméltó törekvést, mellyel szerző a nagy és szétágazó kérdéskomplexumot tárgyalja, meg kell azonban állapítanunk, hogy — habár derekas munkát végzett — művének egyes fejezetei kiegészítésre szorulnak.

A munka öt fejezetre oszlik. Először a szerző a légi közlekedés általános ismereteit tárgyalja. A Neumann professzor által bevezetett *specifikus energia*¹ tételét alkalmazva, igyekszik kijelölni azt a területet, amelyet a légi közlekedés a gazdaságosság elvének megfelelően kiszolgálhat. A légi közlekedés specifikus energiái: a nagy gyorsaság, a közvetlenség, az egyenes utirány és a mesterséges pálya hiánya. Egyetértünk szerzővel abban, hogy a nagy gyorsaság a vasúttal szemben főként nagy távolságok berepülésénél jut érvényre, különösen akkor, ha éjjeli üzem van, kisebb távolságoknál azonban a repülőtérnek a város központjától való nagy távolsága miatt, csak különleges esetekben (így pl. Párizs és London között) jut érvényre.

A tanulmány legfontosabb fejezete a légi közlekedés gazdasági számításai. Szerző a repülőgép-közlekedési vállalatok költségeinek megoszlásánál az állandó költségeket cca. 42 százalékra, a változó költségeket 58 százalékra teszi. Sajnos, nem adja meg azt, hogy e költségmegoszlás milyen teljesítményű vállalatra vonatkozik. Pirath adatai szerint 1928-ban egy közép nagyságú európai repülő-társaságnál, melynek gépei évenként átlagban 350 órán át voltak üzemben, az állandó költség 55.6 százalékot, a változó költség 44.4 százalékot tett ki.² Szerző a biztosítási költségeket, a pilóták fizetését, a rádiószolgálat díját, nem helyesen, a változó költségek közé számította. Az is nyilvánvaló, hogy a változó költségek százalékos aránya a teljesítés növekedésével csökken. A légi közlekedés magas önköltségét a holt súly és fizető súly kedvezőtlen aránya, a nagy holt idő, a kedvezőtlen amortizációs idő, a nagy energiafogyasztás, a nagy karbantartási és javítási költség, valamint a nagy biztosítási költség okozza. A légi közlekedés önköltsége, amint Zelovich: „A vasut helyzete a közlekedésben“ c. tanulmányában³ megállapította, a személyforgalomban négyszer, ötször akkora, mint a vasuté a legdrágább kocsiosztályban. Éppen ezért, ha tarifáját az önköltséghez szabja, nem versenyezhet a vasúttal. A repülőgépközlekedés hatalmas állami szubvenciók birtokában (a német Luft Hansa 1931-ben: bevételeiből kiadásainak csupán 35 százalékát fedezte, 65 százalék állami hozzájárulás volt) a személyforgalomban az I. o. vasúti hálókocsi tarifájánál alig valamivel drágább.

¹ Specifikus energia az a különleges előny, amelyet valamely közlekedési eszköz egy másikkal szemben nyújtani képes.

² Pirath: Forschungsergebnisse. Heft 3. 1930.

³ Vasúti és Közlekedési Közlöny 1929 dec. 15, 22.

A repülőgépnek a személyforgalomban a vasuttal szemben támasztott versenyét tárgyalva szerző ezt mondja: „A vasutnál az utasforgalomnak 8—10 százaléka esik az I. kocsiosztályra, ez azonban nem mind gyorsvonati I. osztályon bonyolítottatik le és emellett a vasutnál igen sok kedvezmény is van, úgyhogy a gyorsvonati hálókocsin egész jeggyel utazók az összforgalomnak kb. 3—4 százalékát tehetik. Ha ebből még kivesszük azokat, akik — a mondott okból — anyagi lehetőségeik dacára sem jöhetnek a légi közlekedés szempontjából számításba, akkor mai helyzetében a légi közlekedés az összutasforgalomnak legfeljebb 2 százalékára számíthat.” Itt nyilvánvalóan sajnálatos tévedés csuszott be, mivel az utasforgalom megoszlása korántsem oly kedvező az I. osztályú utasok számára, mint szerző feltüntette. A Reichsbahn és a MÁV vonalain az utasok számát és az általuk megtett utaskilométereket az egyes kocsiosztályok százalékában az alábbi táblázat mutatja:

	Máv. vonalai 1930/31.			Reichsbahn 1929.		
	I. o.	II. o.	III. o.	I. o.	II. o.	III. o.
Utasok számának %-a	0.23	15.06	84.71	0.029	7.068	92.903
Utaskilométerek %-a	0.70	18.67	80.63	0.404	8.896	90.700

A 111. oldalon közölt repülő utasok száma 1928-ban a MÁV vonalain levő utasok számának 0.00480%-a, a Reichsbahn-t használó utasok számának 0.00552%-a, ez az érték pedig a tanulmányban megadott 2%-tól igen messze van.

Az a remedium, — melyet szerző ajánl, — hogy a személyszállítási tarifa fokozatosan az önköltség felé emeltessék, a vasuttal szembeni versenyt illetőleg egyenlő alapot adna, kérdés azonban, hogy akkor egyáltalában lehetne-e repülő fizető utasokra számítani?

A légi áruszállítás tarifája is jóval az önköltség alatt van. Jó eredményeket értek el a postaszállítás terén úgy, hogy itt egyes járatok a rentabilitás határán vannak.

A tanulmány utolsó fejezetei a légi közlekedés állami támogatása, valamint a célszerű vállalati forma kérdésével foglalkoznak.

Vásárhelyi Boldizsár.

Diamant Izsó: Szabad gazdasági rendszer vagy tervgazdaság? Budapest. (Pantheon-kiadás) 1933. 81. oldal.

A könyv a szabad gazdasági rendszer fejlődési folyamatának részleges boncolásából indul ki. Ismerteti a merkantil és fiziokrata irány alapelveit és a laissez-faire gondolatának eredetét és hatását. A szocializmus gazdasági teóriájának elemzésével kiemeli azokat a tervgazdasági elemeket, melyek már Marx és Engels műveiből is kiütköznek. Rámutat arra, hogy a szabad vagy automatikus gazdasági rendszer nem mondható teljes joggal szabadnak ricardoi értelemben, mert oly elemek kerültek bele, amelyek a tervgazdasági gondolat kritériumait árulják el; ezek az elemek részben már az ideológia születésénél keverednek bele, részben a rendszerprodukálta válság ellenintézkedéseiben találhatók, végül pedig a fejlődési folyamat egyre több új, szabad gazdasági rendszertől való eltávolodás tüneteiként jelentkező elemet kapcsol az apparátusba. Ezen utóbbi eset klasszikus iskolapéldája: a jegybank, mely a kamatláb és a hitei-keret szabályozásával a legközvetlenebbül avatkozik bele a gazda-

sági élet alakulásába. Ilyen a termelők egymásközötti versenyének közös programmon alapuló tompítása vagy megszüntetése. És ilyen a mai termelési rend leginkább tervgazdasági tüneteként a vámrendszer is.

A válság megoldását célzó elgondolásokat három csoportba osztja aszerint, hogy miben látják a gazdaság-funkciós zavarok eredetét: ezek a munkanélküliség, a piacfelvevőképeség csökkenése, végül strukturális okok. Ismerteti egyfelől a munkatáinak teremtésére irányuló különböző elgondolásokat, másfelől a Szovjet-Unió ötéves tervét. A teljesítmények és investíciók aránytalansága, az összagrártermékeknek a lakosság szaporodásával szemben való csökkenése, a termelt mennyiségek minőségi fogyatékoságai, a szociális problémák megoldatlansága mind azt bizonyítják, hogy az ötéves terv nem lehet alkalmas sem a gazdasági válság leküzdésének előmozdítására, sem egy új gazdasági rendszer alapjainak lefektetésére.

A ml. végső következtetése, hogy csakis egy szervezett és irányított kapitalizmus, egy szabad akarathól önmagát organizáló gazdasági rendszer lehet hivatva a mai válság megszüntetésére és a jövő fejlődés biztosítására.

Lándori György.

Tarján Róza: Az európai kikötők jelentősége a kontinens gazdasági életében. különös tekintettel egymásközötti versenyükre. Budapest. 1932. 86. l.

Tarján Róza értekezésében érdekesen bontakozik ki előttünk az európai gazdasági élet a kikötők szemszögéből nézve. A kikötők a gazdasági élet legfontosabb érzékszervei. A szerző értékes munkát végzett. Először a kikötők fejlődésének és versenyképességének általános feltételeiről szól, azután sorra veszi az Északi tenger, a Földközi tenger fontosabb kikötőit, majd áttér a világháború okozta eltolódások bemutatására: egyrészt Konstantinápoly hanyatlására, másrészt Pireus, Constanza és Gnydia föllendülésére. A harmadik fejezetben az európai kikötők versenyhelyzetéről szól, gazdag és megbízható források alapján mutatva be a kikötők, hajó- és áruforgalmát.

Az olvasó figyelmét a forgalom lebonyolódásának mechanizmusa mellett talán leginkább a lelki tényezők elemzése ragadja meg s főleg ez a szempont az, amely értékessé teszi e kis tanulmányt. A gazdasági életet irányító lelkiség keresi, kutatja, válogatja azokat a tényezőket, amelyek céljának leginkább megfelelnek. mi tényeken és számokon ott érezzük a számító, értékelő emberi intelligenciát.

Czerny József.

Die Deutsche Volkswirtschaft. Zeitschrift für nationalsozialistische Wirtschaftsgestaltung. Herausgeber Dr. Heinrich Hunke. Erster Jahrgang 1932. Haude & Spenersche Buchhandlung Max Paschke, Berlin.

Ennek az esztendőnek január havában lépett második folymába a nemzeti szocializmus félhivatalosnak nevezhető közgazdasági havi szemléje. Amikor több mint egy évvel ezelőtt megindult, egészen speciális helyet foglalt el kezdettől fogva a német szaksajtóban. Hivatott volt a legidősebb és a jövőben megoldandó kérdésekhez egyformán hozzászólni. azonban szigorúan a nemzeti szocia-

lista munkáspárt programja, tehát dogmatikája szellemében és értelmében. Ebben különbözött a pártkeretek által nem kötött Tat-tól, illetve az ahhoz hasonló szellemi termékektől.

Nemzeti szocialista közgazdasági szemle önmagában véve is érdekes. Fokozottan érdekes annak oly évfolyama, mely egy nagymértékben mozgalmas és eseménydús esztendőnek adja képét. Ilyen az előttünk levő kötet. A D. V. számai nemcsak az 1931-es évnek szönyegre került gazdaságpolitikai problémáit tárják eléánk, hanem eléánk fényt vetnek egy nagy mozgalom életének legfontosabb szakára, külső és belső átalakulására egyaránt.

A folyóirat belső szerkezetére elsősorban jellemzők az állandó rovatok (*Die Lage, Was steht zur Debatte?*, *Die Deutsche Volkswirtschaft in Zahlen*, stb.), amelyek által folytonos kapcsolat létesült a lap és az események között. Oly tulajdonság ez, mely nem egy tudományos szinten mozgó kiadvány sajátja a mai Németországban. Az önálló cikkek és tanulmányok az általános gazdaságpolitika, a mező- és erdőgazdaság, az ipar, kereskedelem és közlekedés, a pénzügy- és tőzsdeügy, végül a szociál- és gyarmatpolitika, a kereskedelmi és közjog köréből valók. Külön rovata a lapnak a gazdaságtechnikai, mely a nemzeti szocializmus által végzendő műszaki munkákról és a technikustársadalomnak juttatandó szerepről tartalmaz cikkeket.

A lap munkatársai — a D. V. pártállásának megfelelően — a nemzeti szocialista munkáspárt mindenkori vezetői közül kerültek ki. (*Strasser, Feder, Reventlow* birodalmi gyűlési képviselők, *Daitz, Raumer* és más nemzeti szocialista közgazdászok, stb.) A lap élén *Heinrich Hunke* dr., birodalmi gyűlési képviselő áll. Kezdetben mint szerkesztő működött mellette két igen kiváló fiatal német közgazdász. *Martin Schönicke* és *A. R. Herrmann*. A párt kebelében már az ősszel lejártsódott bomlási folyamatok a D. V. szerkesztőségében is nyomot hagytak. Az utóbb említett két szerkesztő helyébe *Kopsch* dr. lépett, a nemzeti szocialista közgazdász egyik kiválóbbika. Evvel egy időben természetesen megszűnt *Gregor Strasser* és *Gottfried Feder* együttműködése a lappal. (A német nemzeti szocializmus a közelmúltban tudvalevően erősen irányt változtatott és a koncentrációs kabinet keretében a pártprogram gazdasági része volt az az áldozat, amit a NSDAP a politikai uralomért hozott.)

A lap valamennyi szerkesztője kezdettől fogva igen erélyesen szállott sikra a középeurópai gazdasági együttműködésért és különös határozottsággal foglalt állást a magyar-német politikai és gazdasági közeledés mellett. Elsősorban a *Tardieu*-terv idején, majd a Duna-kérdés napirendrekerülésekor, a D. V. elsőizben sürgette a nemzeti szocialista párt oldaláról az egész német külforgalom átkontingentálását, különös tekintettel a gazdasági strukturájában komplementer Magyarországra.

Ezek az új Közép-Európa-elgondolások — legalább is gazdaságpolitikai vonatkozásban — ma ugyan nem időszerűek, azonban rövidesen újabb aktualitást nyerhetnek a német belsőpolitikai helyzet módosulásával. Mindenesetre érdekes és értékes munkát végzett a *Deutsche Volkswirtschaft* eddig magyar szempontból is — politikai és gazdasági tekintetben egyaránt.

Viener András.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Bd. 137. Heft 6. — Dezember 1933.

Schneider, Erich: Über die Nachfrage nach Produktionsmitteln und ihre Elastizität. — *Michels, Robert: Die internationalen Trusts und Kartelle.* A háboru után a nemzetközi kartellek alakulása addig soha nem ismert méreteket öltött, — ennek okai a következők. A tervgazdaság iskolája hozzászoktatott az erős kötöttségekhez s az egyéni érdekeket elnyomó összefogó alakulatokhoz. A valutadumping fokozta a törekvést az ilyen illegális nemzetközi verseny kiküszöbölésére. A háboru utáni első nagy konjunkturát követő összeszűkülése a piacoknak szintén az értékesítés nemzetközi szervezkedésére ösztökélt. Stimulálólág hatott a régi gazdasági egységek széttördelése, továbbá az egyes országokban uralkodó tőkehiány, melyet nemzetközi kartellekhez való csatlakozással gyakran enyhíteni lehetett. A mértéktelen vámpolitika és protekcionizmus is provokálta ilyen kartellek alakulását, melyeknek a háboru utáni internacionalisztikus-pacifisztikus hangulat is kedvezett. — A nemzetközi kartellek képződésének hatásai az áralakulásra; kartellek és védővámok viszonya. A belső fegyelmezés nehézségei; a nemzeti érdekek háttérbeszorítása azon államok részéről, melyeknek a kartellben a legnagyobb a súlya; a munkapiacra vonatkozó megegyezések; a termelés mennyiségének korlátozása. — *Müller, Johannes: Die wirtschaftliche und soziale Gesetzgebung des Deutschen Reiches* (1932 július 1-étől szeptember 30-áig.). — *Halm, Georg: v. Zwiedineck-Südenhorsts Kapitalbegriff.* E fogalommeghatározás nem célszerű, mert oly tőkefogalom, mely szerint csak a kapitalisztikus keresetgazdasági termelési mód megtestesülései alkotnak tőkét, azt a látszatot kelti, mintha egy nemkapitalisztikus gazdaságban a tőke nélkülözhető volna s a tőkével együtt a kamat és a munkanélküli jövedelem is kiküszöbölhető lenne. — *Vöchting, Friedrich: Die Wanderbauern der römischen Campagna. II.* — *Albrecht, Gerhard: Die Krise der Invaliden- und Knappschaftsversicherung.*

Bd. 138. Heft 1. — Januar 1933.

Zahn, Friedrich: Die Lehren der deutschen Preissenkungsaktion. A németországi árcsökkenítő akció kiindulópontja az államháztartás krízise volt, amely a jövedelmek csökkentését követelve, a vásárlóerő összezsugorodásával fenyegetett. Ezt megelőzendő, rendelte el az 1931 december 8-iki sürgősségi rendelet az árak befolyásolását. A cél az volt, hogy lehetőleg az összes árak és szolgáltatások árai lökésszerűen, érezhetően csökkentessenek, hogy így egyrészt a jövedelemcsökkenés hatása paralizáltassék, másrészt az árcsökkenési periódus elnyújtása a depressziót el ne mélyítse. Az árcsökkenés egyrészt a kartellek, szindikátusok és a márkás áruk kötött áaira terjedt ki, másrészt a kötetlen árak szabályozására árellenőrző biztosok rendeltettek ki, akiknek — ellentétben a magyar árellenőrzőbizottsággal — teljes végrehajtóhatalmuk volt. Ismerteti a biztosok rendelkezésére álló eszközöket, az eljárást, stb. Ami az akció eredményét illeti, az kielégítőnek mondható. 1931 novemberétől 1932 március végéig a nagykereskedelmi index 6.8%-kal, a létfenntartási index 7.2%-kal csökkent, szóval eléggé megközelítette a sürgősségi rendelet által bevezetett 9–10%-os jövedelemcsökkenést. Az eredmény persze még nagyobb lehetett volna, ha a forgalmi adó egyidejű emelése és az egyébként teljesen érthető agrárvédelmi intézkedések nem dolgoztak volna ellene. Az eredmények megmutatták, hogy ma is a szabad, önálló és csak önmagának felelős gazdasági individuumok a közgazdaság egészséges fejlődésének az előfeltételei, de megmutatták azt is, hogy a tervszerűség — nem a

tervgazdaság! — a közgazdaságnak épugy nélkülözhetetlen, mint a magángazdaságnak. A köz- és az üzemgazdaságtan megteremtik az alapot, amelyen ez a tervszerűség felépülhet: az eddigi sejtések helyett a megbízható tudományos megismerést. E tanulmányt a szerző 1932 októberében a Magyar Tudományos Akadémiában is felolvasta. — *Albrecht, Gerhard: Geschichtliche und soziologische Begründung der berufsständischen Sozialordnung.* I. Gazdasági rend és társadalmi rend. A gazdasági liberalizmus társadalmi rendje. A gazdasági erők osztályellentétének társadalmi rendje. A hivatási rendeken alapuló társadalmi rend. II. 1. A hivatási rendeken alapuló társadalmi rend megvalósításának kezdetei. 2. Fejlődési tendenciák, melyek erre a társadalmi rendre utalnak. 3. A hivatási rendeken alapuló társadalmi rend szociológiai megalapozása. — *Conrad, Otto: Die Möglichkeiten einer Erweiterung des Arbeitsbedarfes. Eine Auseinandersetzung mit Emil Lederer.* 1. Lederer azt állítja, hogy a teljesen új termelési ágak, illetve jószágok megjelenése a termelést s így a munkaszükségletet is növeli, anélkül, hogy a régi termelési ágakban visszafejlődést idézne elő. Lederer itt feltételezi a pénz forgássebességének fokozódását, ami azonban teljesen alaptalan feltevés. A valóság az, hogy minden ilyen új termelési ág feltünése tulajdonképpen csak a kereslet irányváltozását jelenti, s így a régi termelési ágak termékei iránti keresletnek a csökkenése paralizálja az új termelési ág új munkaszükségletét. 2. A technikai újítások hatásait illetőleg Lederer a következő álláspontot foglalja el: akár kihat az újítás következtében jelentkező költségmegtakarítás az árakra, akár nem, a vásárlóerő összmenyisége egyik esetben sem változik. Az első esetben a munkanélkülivé vált munkások elmaradó vásárlóereje a fogyasztóközönségre, a második esetben a vállalkozóra ruháztatik át. Nem keletkezvén vásárlóerőtöbblet, nem kerülhet sor a termelés kiterjesztésére s így a technikai újítás következtében elbocsátott munkások újraalkalmazására sem. Ez is téves, a fogyasztóközönség jövedelme ugyan az első esetben nem változott, vásárlóereje azonban nőtt, s ez a többletvásárlóerő oda fog vezetni, hogy a technikai haladás következtében elbocsátott munkások újra alkalmaztatnak. 3. Lederer azt állítja, hogy ha az áreséssel parallel általános jövedelemcsökkenés következik be, akkor semmi sem változik, csupán a pénz értéke emelkedik. Itt feltételezi, hogy az áresés a pénzmennyiség kontrakciójára fog vezetni, ami azonban teljesen indokolatlan. Abból, hogy a defláció általános árcsökkenést idéz elő, nem lehet a megfordított kauzális kapcsolatra következtetni. Az általános árcsökkenés csupán jövedelemeloszlási eltolódásokra fog vezetni s így a megnövekedett vásárlóerő új munkaszükségletet fog teremteni. Sőt, új munkaalkalmak teremtésére éppen az általános ár-és jövedelemcsökkenés az egyetlen mód; az árcsökkenés emeli a vásárlóerőt, a keresletet s így lehetővé teszi új munkások alkalmazását, a jövedelemcsökkenés pedig lehetővé teszi ez új munkások díjazását. Ez a lehetőség mindaddig fennáll, amíg munkanélküli munkások és kihasználatlan termelőjószágok vannak. — *Lüpkes, Gerhard: Widerspruch zwischen Begriff und Ursprungserklärung der Grundrente bei Thünen.* — *Wilpert, J.: Das Rentabilitätsproblem in der sowjetrussischen Wirtschaft.* A rentabilitás kérdésének megítélésével foglalkozik a szovjetgazdálkodás különböző fázisaiban —; Lenin állásfoglalása, a Nep, az ötéves terv politikája. Állandóan erősödnek a hangok, melyek a szovjetüzemek rentabilitásának szükségességét hangsúlyoztatják. A rentabilitásbrigádok munkája; a kérdés ilymódon való megoldásának kilátástalansága. — *Winkler, Horst: Landwirtschaftliche Kreditgenossenschaften und die Grundsätze Raiffeisens.* Zur 70. Wiederkehr der Gründung des ersten auf Selbsthilfe beruhenden Raiffeisen-Vereins. — *Fehlinger, H.: Die Durchführung der internationalen sozialpolitischen Übereinkommen.* — *Behrendt, Richard: Japans politischer Aktivismus.* — *Zurkuhlen, H.: Die Reichspräsidentenwahl und die Frauen.*

D. Á.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Április 20-án *Vágó József* elnöklésével „*Visszatérés az aranyhoz*“ címen *Balogh Tamás* tartott előadást. Kifejtette, hogy a válság egy olyan öngerjesztő deflációt idézett elő, amelynek megszűnése pénzügyi közbelépések nélkül nem képzelhető el. Az ilyen pénzügyi intézkedéseknek a belső kereslet felemelését kell célozniuk, arra a szintre, amely a mai bizonytalanság és pesszimizmus miatt nem érhető el. Ezen közbelépés nemzetközi lebonyolításához szükséges a valutaárfolyamokat megrögzíteni. Az aranystandardhoz való visszatérés nélkül előálló árfolyamhullámzások a megrögzítés kedvező hatását megsemmisítenék. A mai hírek szerint Rooseveltt a dollár aranyparitását feladta. Ha ezen hír a tényeknek megfelel, úgy egy igen súlyos újabb zavaró momentummal állunk szemben, amelynek következményei talán még súlyosabbak lesznek, mint az angol pénz elértéktelenedésének. A dollár áresése a többi aranyvalutának és a font mai, jó idő óta tartott aranyértékének megrendülésére fog vezetni. Egyébként az előálló veszteségek, a bizalmatlanság növekedése a belső kereslet emelését célzó intézkedések hatékonyságát igen nagy mértékben meg fogják támadni és így a fellendülést ki fogják tolni. Így az amerikai kormány mai elhatározása a legjobb esetben egy felesleges komplikáció, a rosszabbik esetben egy következményeiben ma még alig belátható további nemzetközi deflációt jelent.

*

Május 23-án *Eber Antal* elnökle mellett *Neubauer Gyula* tudományegyetemi magántanár adta elő tanulmányát „*Technokrácia*“ címen. A nagy érdeklődéssel fogadott előadást a „Közgazdasági Szemle“ egyik legközelebbi száma fogja közölni.

Igazgató-választmányi ülés.

Igazgató-választmányunk május 23-án tartott ülést *Vágó József* elnöklésével. Jelen voltak: *Elischer Viktor*, *Gorove László*, *Frey Kálmán*, *Fellner Vilmos*, *Neubauer Gyula*, *Varga István*, *K. Nagy Dénes*. A főtitkár előterjesztette, hogy a társaság 1933. évi rendes közgyűlését június 6-ára fogja összehívni és bemutatta a közgyűlés elé terjesztendő jelentéseket, számadásokat és költségvetést. Az igazgató-választmány az előterjesztéshez egyhangulag hozzájárult.

A főtitkár jelentése a Magyar Közgazdasági Társaság 1932. év működéséről.

1932-ben Társaságunk eddigi hagyományaihoz hű maradva folytatta munkásságát és úgy előadásaiival, mint kiadványaival igyekezett hozzájárulni a közgazdasági műveltség terjesztéséhez és hazánk és a világ nagy gazdasági kérdéseinek tisztázásához. 1932-ben 14 felolvasó ülést tartottunk: Január 5-én *Pályi Menyhért*, a berlini Handelshochschule tanára „Az aranystandard problémája“, 21-én *Darvas Ferenc*, az Országos Kertész Szövetség elnöke „Kertészeti termelésünk szerepe mezőgazdaságunk ujjaszervezésében“, 28-án *Gyömrei Sándor*, a budapesti kereskedelmi és iparkamara titkára „A magyar gazdaság-történetírás új útja“, február 4-én *Manoilescu Mihály*, a román királyság volt kereskedelmi minisztere, „Adaptation économique et résistance sociale“, 18-án *Domány Gyula*, a Magyar-Olasz Bank Rt. igazgatója „Az aranyvaluta jövője“, 25-én *Bierbauer Virgil* műépítész „Racionalizálás a lakásépítés terén“, március 10-én *Móricz Miklós* hírlapíró „A munkaerő politikája“, június 2-án *Neubauer Gyula* tudományegyetemi magántanár „Gazdasági egyensúly és világgazdasági válság“, június 17-i közgyűlésünkön pedig *Laky Dezső* műegyetemi tanár „Adalékok tvh. városaink háztartásához“ címen tartottak előadást.

Őszi ciklusunk első előadója *Mises Lajos* bécsi egyetemi tanár volt, aki „Die grosse Wirtschaftskrise und der Kapitalismus“ címen szólt. November 4-én *Neubauer Ferenc* v. államtitkár „A nemzetközi adósságok és a gazdasági világválság“, december 1-én *Andreich Jenő* műegyetemi adjunktus „Az ártörvényszerűségek statisztikai megközelítésének tudományos és gyakorlati jelentősége“, 15-én *Szádeczky-Kardoss Tibor* műegyetemi magántanár „A közterhek alakulása Csonka-Magyarországon“, 29-én *Weber Tibor* közgazdász író „A font-sterling problémája“ címen tartottak előadást.

Kiadványunk, a „Közgazdasági Szemle“ *Heller Farkas* szerkesztésében 1932-ben összesen 9 füzetben, 59 iven 944 oldalnyi terjedelemmel jelent meg. A Szemle rovatai továbbra is a régiék maradtak, csupán a „Közgazdasági Krónikát“ tartottuk megszüntetendőnek, tekintettel arra, hogy ujabban a Magyar Gazdaságkutató Intézet közleményei, a Pénzügyi Központ jelentései és egyéb szervek rendszeres beszámolót közölnek a gazdasági élet alakulásáról s a mai viszonyok között minden kétszeres munkát kerülni kell. A tanulmányok, közlemények, könyvismertetések, folyóiratok szemléje a magyar olvasóközönséget állandóan tájékoztatják tudományunk fejlődéséről és lehetőséget nyújtanak az aktuális kérdések mélyebb megértésére. Irodalmi rovatunkban újításként bevezettük a csoportos és összefoglaló ismertetéseket, egy-egy kérdésről szóló könyvek együttes, részletesebb elemzését. Továbbra is csatoltuk minden számhoz a Szemle németnyelvű kivonatát, amely 102 oldalra terjedt, ezzel együtt tehát összesen 1046 oldalt, vagyis 65½ ivet adtunk, ami megfelel a régi mértéknek és a mai nehéz gazdasági viszonyok között igen szép teljesítménynek mondható. Legyen szabad még megemlítenünk, hogy a tárgyi szempontok mellett a Szemle szerkesztésében nagy súlyt helyeztünk a formai értékek ápolására s a tiszta magyar közgazdasági nyelv fejlesztésére is.

A „Közgazdasági Könyvtár“ ez évben ismét egy kötettel szapo-

rodott, amennyiben 12-ik köteteként kiadtuk *György Ernőnek*, az Országos Hitelvédő Egylet igazgatójának „Az infláció mérlege” című munkáját, amelynek kiadási költségeit azonban a szerző maga fedezte.

A mai nehéz gazdasági viszonyok között természetesen még kevésbé tudtuk kiadványaink költségeit a tagdíjakból és előfizetésekből fedezni, mint egyéb esztendőknben s hogy tudományos feladatainkat képesek voltunk az eddigi mértékben teljesíteni, az elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia erre az évre is megadott 4800 P segélyének, nemkülönben azoknak a nagylelkű adományoknak köszönhető, amelyekkel Budapest székesfőváros, a Magyar Nemzeti Bank, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, a Pénzüntézeti Központ, Kereskedelmi és Iparkamaráink, valamint egyéb intézményeink, ipari és kereskedelmi vállalataink, pénzüntézeink jöttek segítségünkre. Az adományozók teljes névsora pénztárosunk évi jelentésében olvasható, e helyütt is ki akarjuk azonban fejezni Társaságunk hálás köszönetét mindazoknak, akik adományaikkal lehetővé tették, hogy a világgazdasági válság nagy nehézségei közepette is változatlanul tudtuk teljesíteni kötelességünket a magyar tudomány és műveltség fenntartásában és fejlesztésében.

Taglétszámunk éppen a súlyos viszonyok folytán némi csökkenést mutat, amennyiben a kivált 59 taggal szemben csupán 28 új tagot vettünk fel. Ilyen módon 1932 december 31-én tagjaink száma: 1176 volt.

Pénzügyi helyzetünkről a főpénztáros jelentése ad számot. A számvizsgáló bizottság jelentése és a vagyonskimutatás az előirt módon megvizsgáltatván, kérjük az elnökség részére a felmentvény megadását, ugyancsak kérjük az 1933. évi költségvetés elfogadását.

A főpénztárnok jelentése az 1932. évről.

Csatolva van szerencsém a Magyar Közgazdasági Társaság 1932. évre vonatkozó pénztári kimutatásait betérjeszteni.

Az I. számú kimutatás szerint a társaság bevétele az előző évről áthozott egyenleggel együtt P 43.031.01
kiadása pedig „ 28.221.02
volt, úgyhogy P 14.810.—
maradvánnyal zártuk le az 1932. évet.

A társaság összvagyon a III. számú kimutatás szerint 1932 december 31-én a Matlekovits-alappal együtt P 22.715.85-t tett ki.

Örömmel láttuk azt az áldozatkészséget, amelyet a közgazdasági élet számottevő tényezői társaságunk törekvéseinek méltánylásában tanusítottak akkor, amidőn a „Közgazdasági Szemlé”-nek a korábbi évek színvonalán való megjelenését — az egyre rosszabbodó gazdasági viszonyok ellenére is — adományaikkal lehetővé tették.

Amidőn ezen nagylelkű adományokért e helyen is őszinte köszönetet mondunk, igazoljuk, hogy az 1932. év folyamán a következő adományok folytak be:

Budapesti Áru- és Értéktőzsde P 220.—, M. Kir. Postatakarékpénztár P 80.—, Magyar Tudományos Akadémia P 7.200.—, Magyar-Olasz Bank P 1.600.—, „Foncière” általános biztosító intézet P 400.—, Salgótarjáni Köszénbánya RT. P 240.—, Budapest-Székesfővárosi Községi Takarékpénztár P 300.—, Hazai Bank RT. P 240.—, Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó Bank P 320.—, Belvárosi Taka-

rékpénztár P 50.—, Magyar Nemzeti Bank P 1.600.—, Magyar Földhitelintézet P 100.—, Wiener Bankverein P 400.—, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank P 800.—, Pénzüntézet Központ P 800.—, Magyar Cukorgyárosok Országos Egyesülete P 320.—, Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT. P 100.—, Weiss Manfréd acél- és fémművei RT. P 100.—, Goldberger Sám. F. és Fiai RT. P 160.—, Magyar Általános Takarékpénztár P 240.—, Corvin áruház P 50.—, Alumíniumérc-Bánya- és Ipar RT. P 100.—, „IBUSZ“ P 100.—, Beocsini Cementgyári Unio RT. P 240.—, Magyar Jelzálog Hitelbank P 160.—, Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület P 500.—, Autotaxi Budapesti Automobil Közlekedési RT. P 300.—, Adria Biztosító Társulat P 200.—, Magyar Cukoripar RT. P 400.—, Angol-Magyar Bank RT. P 400.—, Triesti Általános Biztosító Társulat P 400.—, „Hermes“ Magyar Általános Váltóüzlet RT. P 50.—, Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű RT. P 200.—, Magyar Országos Központi Takarékpénztár P 200.—, Magyar Általános Köszénbánya RT. P 400.—, Hangya Termelő-, Értékesítő- és Fogyasztási Szövetkezet P 200.—, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamra P 800.—, Kőbányai Polgári Serfőző RT. P 100.—, Első Magyar Általános Biztosító Társaság P 300.—, Budapest Székesfőváros P 900.—.

A költségelőirányzatot a folyó évre a II. sz. kimutatás szerint kérjük P 37.010 bevétellel és P 33.000.— kiadással megállapítani.

A taglétszám az 1932. évben a következőképpen alakult: 1932 január 1-én 1.191 tagunk volt. Az év folyamán belépett 36, kilépett 28, töröltetett 23 tag, úgyhogy a taglétszám 1932 december 31-én 1176 volt.

A Magyar Közgazdasági Társaság zárszámadásai 1932 december 31-én.

TARTOZIK

KÖVETEL

	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltségei ... 15.039.80		Áthozat az 1931. évről ...	8.579.—
Tiszteletdíjak ... 11.520.—	26.559.80	Tagdíjak ...	10.692.—
Különféle költségek ...	1.661.22	Előfizetések ...	1.722.33
Egyenleg mint készpénz	14.810.—	Adományok ...	21.347.20
		Kamatjövedelem ...	690.49
	43.031.02		43.031.02
Budapest, 1932 december 31-én.			
Felülvizsgáltatott és rendben találtatott.			
Gerlőczy Béla s. k. pénztáros.		Zsengery Manó s. k. számvizsgáló.	

A Magyar Közgazdasági Társaság előirányzata az 1933. évrre.

KIADÁS

BEVÉTEL

	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltségei ...	16.000.—	Készpénzáthozat az 1932. évről ...	14.810.—
Tiszteletdíjak ...	11.000.—	Tagdíjak ...	6.000.—
Különféle költségek ...	2.000.—	Előfizetések ...	800.—
Közgazdasági Könyvtár	4.000.—	Adományok ...	15.000.—
Egyenlegmintkészpénz	4.010.—	Kamatjövedelem ...	400.—
	37.010.—		37.010.—

A Magyar Közgazdasági Társaság vagyonleltára 1932 december 31-én.

Készpénz ...	P 14.810.—
10.000 K n. é. 4½%-os Magyar Takarékpénztárak	
Központi Jelzálogbankja záloglevél ...	„ 1.—
15.000 K n. é. 6%-os nostr. májusi hadikölcsön ...	„ 1.—
10.000 K n. é. 6%-os nostr. februári hadikölcsön ...	„ 1.— P 14.813.

Matlekovits-alap :

Készpénz ...	P 4.902.85
100 drb Magyar-Olasz Bank részvény à P 30.—	„ 3.000.— „ 7.902.85
	P 22.715.85

Budapest, 1932 december 31.

Felülvizsgáztatott és rendben találtatott.

Gerlóczy Béla s. k.
pénztáros.Zsengery Manó s. k.
számvizsgáló.**Közgyűlés.**

Társaságunk június hó 7-én tartotta közgyűlését Eber Antal elnöklése alatt. A közgyűlésen a társaság tagjai igen nagy számban vettek részt, közöttük Elischer Viktor, Balás Károly, Navrátil Ákos, Heller Farkas, König Tivadar, Mattyasovszky Miklós, Tóth Jenő, Gorove László, Urbanovits G. Zoltán, Nyulász János, Szigeti Gyula, Kovács Gyula, Gerlóczy Béla, Vágó József, Gál Jenő, Németh Béla, Farkas Kálmán, Krivoss Árpád, Kelemen Mór, Országh Róbert, Neubauer Gyula, Szádeczky-Kardoss Tibor, Kovrig Béla, Zelovich László, Vuk Gyula, Fellner Vilmos, Varga István, Guóthfalvi Dorner Zoltán, Sűrű István, Hajnóczi Károly, Domány Gyula, Frey András, Neményi Endre, Turóczi Szigfrid, Virány Egon, Tihanyi Lajos, Dorogi Kálmán, Gergely István, Krausz István, Rostás László, Martos Iván, Lándori György és még számosan.

Eber Antal elnöki megnyitója után *kisléghi Nagy Dénes* főtitkár előterjesztette a társaság 1932. évi működéséről szóló jelentését. Virány Egon a jelentéshez hozzászólva, azt a kívánságát fejezte ki, hogy egyfelől a társaság foglalkozzék többet a világ gazdasági válsággal, másfelől, hogy minden előadást rendszeresítve vita kövessen. Eber Antal elnök válasza után a közgyűlés a jelentést elfogadta. Ugyancsak elfogadta a pénztárnoki jelentést, valamint az 1932. évről szóló zárszámadásokat és az 1933. évi költségvetést. A közgyűlés utána *Balás Károly* egyetemi ny. r. tanár tartott előadást „Az adóztatás mértékéről”. Tanulmányát a „Közgazdasági Szemle” jelen száma közli. A hallgatóság az aktuálításuknál fogva is rendkívül érdekes fejtegetéseket nagy tetszéssel fogadta.

A „bourgeois“ és „kapitalista“ megítélésének eredete.

(Adalék a közgazdaságtan és karakterológia viszonyának kérdéséhez.)

Korunk gazdasági válsága nemcsak termelési válság, hanem a jövedelemeloszlás kérdéseinek revíziója is. A jövedelemeloszlás megváltozása sokkal inkább függ a politikai és társadalmi helyzet kiéleződésétől, mint a gazdasági tevékenység egész többi területe. Sajátos az, hogy a jövedelemeloszlás kérdésének a primátusa rányomja a reformtervekben a maga bélyegét a „termelési rendszerre“ is: a termelést azért óhajtánák megváltoztatni egész strukturájában, *hogy* a jövedelemeloszlás más lehessen, avagy azért, *mert* a jelen jövedelemeloszlást hibás alapnak vélik. Egy egészséges társadalomkritika mindig szükséges, de tudatosan kell szempontjainkkal bánni. A mai „rendszer“ kritikája azonban nem tudatos szempontú; az utolsó félszázadban sajátos irányt öltött: beléhatolt a „polgári“ nézőpontokba is a szocialista kritika. S ha szemügyre vesszük a szocialista és félszocialista kritika alapjait, azt találjuk, hogy a sokat emlegetett „rendszer“-rel szemben a legfőbb érvek *nem* közgazdaságtani alapról indulnak ki, nem is pl. termeléstechikai szempontuak, hanem mások: *személyi* típus-kérdések. Az ütőkártya, melyet a mai „rendszer“ ellen kijátszanak, nem az, hogy a termelés, a forgalombahozatal stb. merőben kialakulatlan, durva hibákban leledzik, hanem az, hogy az egész „rendszer“-nek hibás a *szelleme*, hibás az a motor, mely a „rendszert“ mozgatja, tehát végre is hibás az u. n. gazdasági *érzület* (Wirtschaftsgesinnung). Az ép a feltűnő, hogy a szocialista nem egyszer nyílt vagy titkos elismeréssel adózik az egyébként ócsárolt „kapitalista termelési rendszernek“, de olyasféle fenntartással, hogy a ma messze-menő finomságokig kiépült „kapitalista termelési rendszer“ tulajdonkép akkor volna jó, ha — kapitalista nélkül képzeljük el. Ime, itt *személyi* kérdés jelentkezik. Ki kell iktatni tehát a „rendszer“-ből a kapitalistát, annak gazdasági „érzületét“, a termelési reform ezen felül már csak parciális lesz. Mig az előbbi kiiktatás forradalmat jelent, a termelés továbbfejlesztése csak — reform. Nem kellett nagy megfigyelőképesség

alhoz, hogy észrevegye egy amerikai utazó, Knickerbocker¹ a Szovjet kapitalista módszereit; míg pl. a szocialista károsnak, kizsákmányolónak tartja az akkordbért, addig a marxista Oroszország újból behozza, ott is, ahol nem szorul rá. A szocialista kritika a „rendszer” illetőleg megsemmisítő csapást óhajt mérni a „kapitalizmusra”, s amit elér, nem több mint mozgékony magánkapitalizmus lehetetlenné tétele után oly államkapitalizmust létesít, ahol a gazdasági *vezetők* bürokraták. Itt is *személyi* kérdésről van szó.

Az a probléma, melyhez itt, szerény hozzászólásként, adalékot nyújtunk, s amelynek csak némikép is tüzetesebb kidolgozásához egy jókora kötet kívántatódna, tulajdonképpen a következő. A gazdasági „rendszerek” *funkciórendszerek*. A termelés, a forgalom stb. tényei emberi funkciók. Amidőn ama „rendszereket” érintő társadalomkritika a maga bírálathoz fog, első dolga a funkciórendszerekből kikapcsolni az „emberre”, a funkcionálóra vonatkozó szempontot. A funkció függ az embertől, de az ember is függ a funkciótól. A vizsgálatot *két oldalról* kell megindítani; és *egy* oldalról indul meg.

Az „emberre” vonatkozó vizsgálat igen sokféleképp érthető. Vizsgálhatjuk pl., hogy egy bizonyos gazdasági „rendszer” minő munkafajekat kíván meg, azaz hogyan vonja a funkciók adott szüksége és rendszere az egyes embereket a munkanemek összefüggésébe. Egy agrárállam, avagy egy merkantilis, nagy gyarmatbirodalom a maga fejlődési tendenciájával és fejlődési lehetőségeivel *adva van*: ehhez képest kellenek emberek, sajátos termelési stb. készségekkel. Ez a közgazdasági kiindulás. Hasonlít az itt felmerülő vizsgálati mód a milieu-elmélethez. Amilyen egy adott milieu, olyannak *kell* lennie az embereknek, kik ott élnek.

A másik fajta vizsgálat az *embert* veszi adottságnak. Abból indul ki, hogy vannak testi-lelki képességek. Milyen kell a gazdaságot egy adott területen kiépíteni, hogy a való, reális emberanyag erőit gyümölcsöztessük. Ez az ember központu problémalátás megfordítja a milieu-elméletet. Nem azt mondja, hogy *adva* van egy sajátos milieu és *ehhez képest* alakulnak ki emberi életformák, típusok, hanem fordítva. A milieu rugékony fogalom. A milieu nem az emberi behatások *nélkül* van *adva*, hanem a behatások formálják a milieut: csak „plasztikus milieu” van. Azonkívül a mozgékony ember számára a milieu nem úgy van „adva”, mint a növény számára; az ember választja is a milieut stb. Ami valóban *adva* van, az az emberi természet. Ámde ez sem fix, hanem plasztikus természet. Itt az emberből fogunk kiindulni.

Ennek a két nézőpontnak egyaránt megvan a maga

¹ *Der rote Handel droht! Der Fortschritt des Fünfjahrsplans der Sowjets. 1931.*

joga; de külön mindkettő keveset mond, a problémát szimplifikálja és messzemenő arányokig eltorzítja.

Az utóbbi nézőpontot, az ember-központu látást *karakterológiai*nak fogjuk mondani és szembehelyezzük a *közgazdasági* problémalátással. Nem beszélünk tehát *pszichológiai* nézőpontról; ezzel arra utalunk, hogy a pszichológiai nézőponton belül: a karakterológiai esik a súlypont. Látni fogjuk rögtön, hogy miért.

Először a közgazdaságtan elméleti épületét vizsgáljuk meg arra vonatkozólag, hogy miért nincs itt karakterológia; mikép volt lehetséges az, hogy konstruált sémákkal megelégszik s elfordul a való élettől. Az elmélet szobájába persze a való élet harci zaját beengedni kénytelen, s így itt is lefolyik, némi tompitással, a százados per: a „bourgeois“ elleni per. Az elmélet nem tudja fogalmainak absztrakt szférájából kizárni a „gazdasági ember“, a *bourgeois*, avagy a *kapitalista* lelki arculatát, hiszen ezek a motorok, melyek üzemben tartják a gazdasági-társadalmi üzemet. Azonban nemcsak a viták hangos zürzavara, hanem a gazdasági elmélet is egyaránt tisztázódás felé kiált: mit higgyünk eme típusok felől. Meg vannak-e ezek valóban rajzolva, avagy vértelen fantómok? Első dolgozatunk a probléma elméleti *eredetére* utal, a kiindulópontokat jelöli meg.

I. A gazdasági akaratember.

Bárminő távoli időnek is látszik, vissza kell mennünk a közgazdaságtan bölcsőkorához, mert e bölcsőkor bélyegét, a születési ház vonásait viseli ma is magán a közgazdaságtan. Semmi lényeges különbség nincs egy ponton a „klasszikus“ közgazdaságtan és a mai között: azt is, ezt is *fiktív közgazdaságtannak* mondjuk. A kifejezésen nem szabad meglepődnünk, hiszen fikciók minden tudományban vannak; kérdéses csupán az, hogy a fikciók a tudományrendszer melyik pontján helyezkednek el, előtérben vannak-e, avagy a háttérben, lényeges ponton vannak-e, vagy nem; lényeges az, hogy *tudunk-e* a fikciók hollétéről, avagy nem. Ez az utóbbi igen fontos, mert ha nem tudjuk, hogy itt vagy ott egy nyilvánvaló fikció van, úgy a fikciót valóságnak nézzük, ebből pedig lényeges torzítások keletkeznek.

A közgazdaságtanban lényeges ponton van, egyenesen előtérben van egy fikció: ez a gazdálkodó emberről szól. Ez a sokat emlegetett *economic man*, angol elgondolás, s így természetes, hogy a kifejezés is visszamutat a szülőföldjére, a skót filozófus, Smith Ádám földjére. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy ez az író az „erkölcsfilozófia“ tan-székét töltötte be, aki az altruista érzések, a szimpathia elmé-

letének kérdéseiben uttörő.² A gazdaságtauban ép ellenkező tényt keres.³ Mikor a „gazdálkodó emberről“ ír, *máris tipizál*, t. i. fikciós alapon indul ki: minő *volna* a gazdasági élet, ha az emberben csak az önérdek dolgoznék. Tendenciája szerint nem más ez, mint jellemrajz, karakterológia az embernek, de fikciós alapon. S ez éppen nem új. A „selfish system“ meg-alapítója, Hobbes is így gondolkozott: minő *volna* az alkotmány, ha az ősi államszerződést önző és érdektudatos emberek kötnék meg. Sajátos etikai-karakterológiai iskoláról van szó, amely tanítást közöl az emberről: 1. kimerithetetlen *önzés* benne az uralkodó, ebből ered a versenyláz. Hobbes szerint az ember *mindent* magának akarna, igénye mindenre terjed (*jus ad omnia*); tehát afféle gyermek, aki mindent akar a világon, csak ép — felnőtt létére — a csillagokat nem. Ez az iszonyatos igény-maximum azonban korlátozottan érvényesül; 2. az embert *eszessége* önkorlátozásra bírja, miről szólni fogunk.

A Hobbes-féle emberkép beletartozik az u. n. *egoista objektivizmus* rendszerébe.⁴ Objektivizmus ez, ellentéte a hédonista, örömhajhászó szubjektivizmusnak. Az objektív ember meghajlik bizonyos szükségességek előtt, tehát — látni fogjuk — bizonyos *ordre naturel* követelményei előtt. Nem a vágyait akarja korlátlanul érvényesíteni, hanem a vágyait *alárendeli* valaminek, mondjuk e szóval: a természetnek. Főcélja a teljes önkifejtés,⁵ ami még nem jelent tökéletességet. Itt van az a pont, ahol kisarjad a szociális darwinizmus elgondolása, aminek utolsó akkordja Nietzsche. Az egyesnek feltétlenül, minden „idegen“ korlátozás dacára érvényesülnie kell. Nem keres mértéket másban, mint éppen csak magában. Az Übermensch önmagát hatványozza. Nem más, mint *önmagának* legfőbb lehetőségeit kifejtett valaki. Magát nem másnak, hanem önmagának eszményéhez szabja. Normát nem ismer magán kívül. Schopenhauer, ki a részvét erkölcsösségét magasztalja, elismeri: „Die Haupt- und Grundtriebfeder im Menschen wie im Tiere ist der Egoismus“. Rá kell eszmélnünk arra, hogy itt egy u. n. főmotivum kiemeléséről van szó, amelyet *belekonstruálunk* másokba, vagy — magunkba is: az egoizmus kiindulási alapján mindennek „arra az elvre kell kilyukadni, hogy kiki *legyen* is megfontolt, körültekintő egoista, vegye észre a maga előnyét, kerülje a látszólagos előnyt. A végső következmény ez lesz: minden másnemű látszólagos motivum valójában csak ezen egyéni tendencia *részjelensége*

² Ld. G. Störing, *Moralphilos. Streitfragen*. I. 1903.

³ Ha Gide és Rist (*Hist. des doctrines écon.* 3. kiad. 1920. 100. l.) erre utalnak is, nem mutatják be jelentőségét.

⁴ Ld. alapjait illetőleg dolgozatunkat. *Ethika, szociológia és társadalomfilozófia*. Athenaeum. 1929.

⁵ Smith szavaival: „minden ember természetes törekvése *helyzetének* javítására”: ez a főmotor.

lesz.“ (Nic. Hartmann.) Már Spinoza kitűzi a fő motívum lényegét: *suum esse conservare*. Ez magától értetődik az objektív egoista számára, s minden más — ehhez képest — már csak „következmény“ lesz, illetve annak látszik.

Az *önfenntartás* azonban nem lehet el *önkifejtés* nélkül. E ponton egész sereg norma indul ki, hiszen neki, mint egyesnek, ép ahhoz *kell* tartania magát, amivé neki *kell* válnia. Ennyiben világos az egoizmus. De világos az objektivizmus is: nem hangulati lény az egyes ember, nem él féltelen vágyainak, sőt magával szemben rideg, kiméretlen; határozott munkaprogramja van: az *önkifejtés*. Ily karakterológiai alapon magától értetődik az *önkifejtés objektív* eszméje: kiki azt teszi, ami *kell*, nem azt, amit ép akarna.⁶ Hajlam nem számít, „alapjában“ szenvedély nem fűt senkit. Sőt az ember ép kiválókép cselekvő lesz, aktív, munkás ember, puritán. Ez vezet egy puritán *munka-kultuszra* — ettől egy lépés, s már a gazdálkodó ember eszmei típusánál tartunk.

Smith nem tudja, mennyire követője Hobbesnek,⁷ de az 6 önérdékembere sem ismer *személyes* vágyakat, pl. szülői gyengédségeket, hiúságot, hatalmi gőgöt stb., hanem egyszerűen kiki azt teszi, amit *kell* tennie, t. i. gazdasági „érdekei“ szerint cselekszik. Itt tehát *objektív* álláspont van előttünk, érvényesülés önfegyelme, s nem szubjektív önkény. A termelő is objektív, azt teszi, amit *kell*, nem pedig amihez a szíve huzza — ez a szubjektív vonás de facto megvan ugyan, azonban kikapcsolandó a — gyakorlatból. És kikapcsolja az elmélet is! Lehet, ez hibának fog bizonyulni, ám erre csak mi másfél száz év után eszmélünk rá, mint látni fogjuk.

A gazdasági emberben nemcsak ép amaz objektív egoizmus szelleme lüktet. Ez az alapkiindulás az *akarat* határozománya; az akarat az, ami *egoista* és az akarat az, ami *objektív akar*: cél van előtte, amely csak az övé ugyan, de amely ép a cél *objektív követelménye szerint* fogja megkivánni, be rendezni, sorbarakni az egyes cselekvési aktusokat, a „gazdálkodást“. A gazdálkodás tehát így nézve még nem több, mint *szándékos aktusok sora objektív cél igényéhez képest, tehát nem szubjektív ötletek és vágyak szerint és főképp mindig egyéni célra, egoista alapon*.

⁶ Ebből ered aztán a klasszikusok híres takarékoság-elmélete. Smith m. ford. II—III. 115. l. „Ami a pazarlást illeti, a költségesre indító ok a pillanatnyi élvezetek utáni vágy, mely, habár néha szenvedélyes és nehezen legyőzhető, rendszerint mégis csak *muló és alkalmi*(!). De a takarékosagra serkentő ok az óhaj, állapotunkat megjavítani, mely óhaj, bár rendszerint szolid és *ment a szenvedélytől, velünk született* és el nem hagy a sirig...“ „A legtöbb ember állapotát vagyonszaporítással véli és reméli javíthatni...“ „Az okos és szerencsés vállalkozások száma *mindenütt messze felülmúlja* az oktalankét“ stb.

⁷ Ambár itt-ott említi.

Mondanunk sem kell, hogy ez a gazdálkodó típus még igen antipatikus; társadalombontó, mert kiki *csak a maga „érdekeit“ nézi*,⁸ az önérvényesítésben atomizálódik minden, az emberatomok *külön* akarják elérni a maguk emelkedését.

Karakterológiai fikciók és feltevések az *egyes* emberre vonatkozólag ritkán jelentkeznek anélkül, hogy egyben fikciókat ne jelentenének az egyén és a társadalom *viszonyát* illetőleg és in ultima analysi a társadalom *lényegét*, összetételét illetőleg is. Az a karakterológiai kép, melyet a klasszikus fikciós gazdaságtan ősei rajzolnak meg az egyes emberről, egyben individualista társadalomszerkezetet is feltételez: a társadalom atomizált; eszerint nem nagyszámu és sokféle faj *eredeti* (primer) *csoport* jut szerephez, nem mesterséges társulások, hanem egyének azok, amikből „eredetileg“ össze tevődik a társadalom. Az egyén a primer konstituens. Mivel a konstituens, az őselem *akaratembernek* tekintendő, aki ép a „mindent akarás“, a korlátlan igény (jus ad omnia) álláspontján van. *egyetemes verseny* fog keletkezni. A Hobbes-féle „bellum omnium contra omnes“ — azaz minden „egyesnek“ harca minden „egyessel“ szemben — megvan Smithnél s utódainál:⁹ a verseny principiumában. A verseny is individualista, egyesek közt lefolyó. De ezen túl ismét meg kell találnunk — amit az elmélet később elfelejt — az objektív egoizmus álláspontját. Miért lett uralkodó az az „optimizmus“ a *verseny hatásait* illetőleg, amiről a közgazdasági tantörténet meg szokott emlékezni? Ez tulajdonkép nem optimizmus a verseny *hatásait* illetőleg, mint ahogy tévesen fel szokták tételezni, hanem optimizmus az ember *alaptermészetét* illetőleg. A klasszikusok éppen az egoizmus mögött feltételezték az *objektív* célgondolatot az emberekben: tehát nem is *egymással* versenyeznek tulajdonkép az emberek, hanem versenybe indulnak egy-egy *objektív* célt elérendő. Így az emberben egy objektív vezérfonal működik, ami megtűri ugyan az egoizmust, ámde az egoistát magát egyben *alárendeli* egy, számára szükségképpen fennálló, objektív cél objektív követelményeinek: az egoista nem hangulatok és pusztá vágyak embere lesz,

⁸ Smith. I. 17. „Nem humanitásukhoz, hanem önzésükhöz fordulunk, nem a magunk szükségletéről, hanem a saját maguk hasznáról beszélünk nekik. Egyedül a koldus függ embertársai jóakarától...“ Az önérdek „une manière intelligente de l'aimer soi-même. (Bastiat.)

⁹ Jellemző a szocializmus felé már átmenetet képviselő J. St. Mill álláspontja (*Principles of polit. economy*. Ed. Ashley. 1909.); 242. l. még csak ennyi: Political economists... have been accustomed to lay almost exclusive stress upon the first of these agencies [competition and custom], s megengedi: only through the principle of competition has polit. economy any pretension to the character of a science. Majd 793. l.: Instead of looking upon competition as the baneful and antisocial principle... I conceive that... every restriction of it is an evil, and every extension of it... is always an ultime good (sic!).

hanem *sajátos objektív programm* őt kötelezi. A verseny nem is *személyek összeütközése*, hanem objektív *célok* összeütközése, s ez objektív céloknak — in statu agendi — az egyén csak eszköze. Az így keletkező u. n. versenyből mintegy kikapcsolódik a személyes vonás, mintegy személyfölötti jelleg vonul a versenybe, mert e verseny tulajdonkép objektív *célért* van. Tehát a klasszikus verseny fogalom az *objektív verseny* fogalma. Az optimizmus forrása az, hogy felteszik: az ember képes egyáltalán objektív versenyre, képes „személyi” szempontjainak kikapcsolására. Egyéni ugyan a célja, de *objektív* célja van — ami még nem jelent abszolút egyén-fölöttséget. Nem könnyű életbeállítás ez, de elképzelhető együtt egoizmus és objektív célok uralma.

A verseny kultusza természetesen egészen más emberarcot leplezett le. Feltárta, hogy az objektív egoizmus mély ellentmondásban szenved, kiderítette, hogy az egoizmus mindig *csak látszólagosan objektív*, hogy az egoizmus szünetlenül lesodródik a szubjektív sikra. Ép a verseny tényleges lefolyása mutatja, hogy a verseny egy lejtőpálya, ahol objektív *célokért* kezdenek küzdeni, de aztán egymás *ellen* fordulnak, míg végre a verseny maga öncéllá lesz, ahol a személyes szenvedelmek veszik át a vezérszerepet: az objektív gondolat nyomtalanul eltűnik.

Az individualista társadalom-elképzelés pedig csakhamar megbukik, midőn kitűnik, hogy egyéni versenyek alig vannak, s ha az egyén egyéni versenyben *érzi* is magát, végeredményében tekintettel van „társaira”, kik vele együtt vannak hasonló helyzetben („osztály”-fogalom). A verseny így tulajdonkép maga vezet arra, hogy ha egyéni is lesz a verseny *indulása*, az további folyamán *versenycsoportok* között fog lefolyni. Az egyénnel együtt különböző kollektívumok jelentkeznek, elháríthatatlanul: az egyén optimista elbírálása is alábbhagy, erői nem elégségesek sem az objektív *cél* eléréséhez, sem pedig — a *verseny* lefolytatásához.

Az *economic man* jellemrajzához hozzátartozik az *észszerűség* is: a gazdasági ember gyökerében racionális és mindent racionalizál. Így is jelentkezik az objektív egoizmus álláspontja: a „*közönséges józan ész*” (Smith) éppen a helyes önérdék belátására vezet. Az *önérdektudatosság egyetemes emberi*, ez a gazdasági racionalizmus korának karakterológiai feltevése, mely *ellentétbe helyezkedik általában a típusok pluralitásával*. Ennek az egyetemes józanságnak, a közértelmességnek dicsérete specifikus racionalista vonás, hiszen Descartes egy legismertebb munkájának élére teszi ezt: „Nincsen semmi, ami igazságosabban van elosztva az emberek között, mint a józan ész; mert mindenki azt hiszi, annyi jutott neki belőle, hogy többet, mint amennyi van, még azok sem igen szoktak maguknak kívánni, kiket minden más dologban igen

nehéz kielégíteni“. Nemcsak a motivumok (az önzés), hanem az ész, a gazdasági racionalitás terén is *egy* típus az egész emberi nem. Ez tár kaput arra, hogy majdan a buorgeoist egyetemlegesen ítéljék el, könnyörtelenül hideg ész- és sikerkultusza alapján az *egész típust* egyetlen forradalmi mozdulattal lökjék a mélybe. A *különböző* típusok tényleges sokfélesége és valamennyinek *relatív* értéke nem lesz uralkodó gondolat. Mielőtt a gazdasági ember és a *racionalitás* viszonyát továbbra is megvilágítani kezdenők, meg kell állapítanunk, hogy új irányba tér a problémánk és célszerű, ha az előbbi utvonalat még egyszer átvizsgáljuk, kérdezve, minő álláspont alakulhat ki az azt vizsgáló szociális emberben ama típus láttára.

Azt mondtuk, hogy az objektív egoista tulajdonkép elsősorban akaratember. Ha ez így van, ha látjuk az emberi indítékok egocentrikus összpontosulását és egyben erejét is, könnyen felismerhető, minő közel jutottunk itt a *Macht-mensch* típusához. A homo oeconomicus és a homo politicus egy sikra tartoznak, sőt talán a lényegük ugyanazza lesz. Mind a kettő fenntartja a maga hatalmát, egyik vagyoni, a másik politikai erővel és növelni is igyekszik (lásd Oppenheimer „két eszköze“.) De ugyanez alapon az önkifejtés másokkal szemben is arra fog vezetni, hogy mind a két típus született imperialista, azaz hatalmi körének határait egyre inkább kifelé terjeszti. Az imperialista típusnak ép az az alapvető sajátossága, hogy nem ismeri el másnak a jogát, csak azt, hogy ő élhessen és hatalmában növekedjék. E téren pedig a köznapi élettapasztalat, a szociognózis is rávezeti az embereket az imperialistának szellemi konturjaira, megértéséhez nem kell valaminő elmélet, tehát — megered annak egy spontán kritikája.

Mit mondhat a kritika elsősorban, mire bukkan rá azonnal? Nem a hatalmi típusnak *erejére* és ezen erőnek *hasznos* voltára, hanem arra figyel fel, hogy ez a típus neki, a kritikusnak és másoknak is rendkívül kellemetlen, terhes, hiszen a hatalmi pozíció, az erő mindig aggasztó annak, aki akar, vagy kénytelen megmérkőzni vele. Ez azonban a kritikusok hadát még csak terheli, de nem ingerli, nem háborítja fel. A felháborodásnak is van azonban alapja: az az egocentrikus motivum,¹⁰ mely a hatalmi típusnak szélesen kirajzolódik a

¹⁰ Abban Dietzelnek (*Selbstinteresse u. Methodenstreit* Hdw. d. Stwiss. 3. 1911.) igaza van, hogy nem az *eredmény* (siker) mutat valakit egoistának, hanem a *motivum* (avagy az „érzés“, v. ö. Dékány, Polit. lélektan. 1932.): ez pszichologizálásra vezet s mert a motivumok nehezen nyomozhatók, bőséges út nyílik motivumoknak másokba való beleképzelésére. Az erkölcsi megítéléseknél muszáj a motivumokra rátérni; a felháborodás kényszerít a pszichologizálásra, mely korlátot nem ismer, ha általánosít.

mindennapi arculatára. Most már kitérhetünk az általánosság sikjáról a szocialista kritika konkrétumára.

A gazdasági ember típusát általában azért támadja meg a szocialista, mert az előbbiben mérhetetlen és ez — szerinte a lényeg — *szükségképpen* egoizmust fedez fel. A gazdasági-hatalmi ember „kizsákmányolóvá” lesz gazdasági téren, „elnyomóvá” lesz politikai téren. Nem arra eszmél tehát a szocialista kritikus, hogy a gazdasági ember például kitűnő vezetőerő, hogy kiváló technikus, hogy pompás szervező lehet, hanem arra, hogy a tömeggel szemben könyörtelen erőhatalom, aki csak a maga útját járja, a maga céljait nézi, „a” társadalomét nem. Az argumentum tehát kész van: az economic man antiszociális, társadalombontó, tehát el kell tűnnie. Észrevesszük, hogy a kritika egyoldalú: mindazt meglátja, ami az objektív egoizmusban tényleg hiba, az egyéni önérték-keresés merevsége, szűk látóköre és „a” társadalommal szemben való aránytalan közönyössége, de mást nem lát meg, a pozitív tulajdonságok elhalványodnak.

Az a típus, melynek jellemteni képét adtuk, nem egy kerek és valóságos típus, hanem egy elméleti célból *konstruált típus*, melyet — fikcióval — csak így irtunk körül: „objektív egoista hatalmi ember gazdasági téren”. Konstrukció ez, ami megközelítheti a valóságot — egyes esetekben, — de *nem fedi az átlagot*. A szocialista kritika ép átlagosít, hiszen jellemteni képrajzolása dolgában meglehetősen gyors, dogmatikus, s rögtön kész az ítéleteivel. El sorokban mi lépésről-lépésre haladunk és felhívjuk a figyelmet arra, hogy minden ponton hol tartunk és — hol nem. Nem tartunk ott, hogy egy élő és valóságos típusnak a jellemteni körvonalait megtaláljuk és sorra felsoroljuk. Kiindultunk az objektív egoizmusból és láttuk, ez egyben a hatalmi emberhez vezet. A karakterológiai vázlatunk azonban még nem kész, éppen csak a kezdetnél tartunk. Az átlag-kritika lélegzete azonban már a kezdetnél kimerül s végpontnál érzi magát. Ami tovább is következik, már nem jellem-analízis, hanem — bőséges antipatia-nyilatkozatok és vádak. Már látjuk, hogy csakhamar elkészül a jövő idők zenéje s nemsokára milliók kimondják a „bourgeois” és a „kapitalista” típusaira az eleve elkészített ítéletet — ez a regiszter nagyon ismeretes, elég, ha utalunk rá. Nekünk újabb karakterológiai feladatunk csak ép tudatossá lett *anélkül*, hogy itélni akar-nánk. Miért?

Arra kell ráeszmélnünk, hogy az objektív egoista típust az elméleti vizsgálat igenis használja és pedig *magyarázat* céljaira. Kiindulása az elméletnek az, hogy elkészíti a gazdasági folyamatok sémáját, *mintha* egyedül az objektív egoizmus motívumrendszere, másszóval (mint még utalunk rá) a gazdasági racionalizmus volna egyedül működésben. A fikciós gazdaságtan lesz a 18. századi racionalizmus folytatója. A lex

minimi sem egyéb, mint egy normatív séma, mely megszabadít bennünket a *reális* motívum-tényállások tekintetbevételének ballasztjától: a gazdasági tevékenység ilyen „volna”, ha ily tisztán kvantitativ mérőszempont „érvényesülhetne” a gazdasági gondolkodásban egyáltalán.¹¹

Az ily quasi-normatív elképzelések és fikciók nem okozhatnak bajt, ha tisztán magyarázatra szorítkozunk és ha abszolút biztonsággal tudjuk, miből indultunk ki, minő fikciós korlátozással élünk, és minő célra.

A mai tudománypraxis gyakran él oly eljárással, minő a fizikussal szemben a geometer eljárása; ez utóbbi „üres testekkel” (formákkal) operál, — mintha volna üres test, — míg a fizikus teljes testekkel. A geometriai formák — „testek” — magukban is jelentenek valamit, meg lehet őket magyarázni és velük is lehet megmagyarázni valamit. De geometriai „testek”-ből nem lehet házat építeni, ahhoz fizikai-kémiai tulajdonságú testek kellenek: a valóságos anyagok. A mai idők fikciós karakterológiája is mintegy „formákkal” kezdődik. Ámde ez a modern tudomány tudja, hogy a valóságot nem ebben, hanem a tényleges, azaz *komplex* típusokban leli meg. E célból *sokféle* típust kutat fel, s tüzetesen leírja azokat; így relative mindenikben talál értékes vonást (karakterológiai pluralizmus), s nem hiszi, hogy csak *egy* típus (ez szocialista elképzelésben a jövő idealizált proletárja!) lehet az *egyedül* értékes (karakterológiai monizmus).

A legmodernebb elméleti célokra *Max Weber* az „*ideáltípus*” fogalmába öltöztette a fikciós gondolatot. Ezzel nem a valóság *átlagát* akarta leképezni, hanem egy elméleti *sémát* alkotott: „feltesszük”, hogy bizonyos adottság a maximális fokon van (ezért „ideál”-típus, ami nem „eszményi”, hanem eszmei, azaz theoretice maximált, „kiélezett” típus). Ugyanezzel a fogalommal él *Ed. Spranger* (*Lebensformen*), aki a „gazdasági” embernek is az „ideáltípusát” rajzolja meg, úgy ahogy ő látja. Mi az „ideál” szót itt félreérthetőnek tartjuk s tévedések elkerülésére ama „kiélezett” típust *extrém-típus*-nak mondjuk.¹²

A sui generis gazdasági embert egy bizonyos „alaptípusba”, a *technikai* alaptípusba tartozónak tartjuk, melynek

¹¹ Az „izoláló” módszer elleni vád a történeti iskola részéről túllő a célon (minden elmélet „izolál”) s javaslata: a konkrétot kutassuk csak, lehetetlenül szűk program az elmélet számára. (Die abstrakte Vorarbeit wird durch „realistische” Nacharbeit ergänzt — mondja Dietzel helyesen.) A gazdasági alapelvnek is megvan a maga *nem*-praktikus, hanem *theoretikus* jelentősége. Ámde viselni kell az elviselhetetlen következményt, hacsak amaz elv szemüvegén át *tudunk* látni? Az elmélet maga felelős a szociálpolitikai „rendszerek” zavaraiért: terjeszti a reális egyoldalúság hitét.

¹² V. ö. Dékány: *Az emberi jellem alapformái*. Budapest, 1932. Egyetemi nyomda.

alapvető vonása az, hogy mindent eszköznek tekint — az embert is — egy, számára *adott* és *feltételelesen* fennálló célra. Nem a gazdasági ember tűzi ki a célokat, hanem a kitűzött célok számára fennálló *eszközviszonyokat* állapítja az meg és így „technikai“ nézőpontokat érvényesít (amire már Spann is utal, de karakterológiai alapvetés nélkül).

Az ilyen „ideáltípus“, „alaptípus“, illetve extrémípus nem egyéb, mint teoretikus *segédeszköz*; mintegy állványzat a reális kép felépítéséhez. E ponton lényeges arra ráeszmélnünk, hogy ha ily teoretikus segédeszköz a magyarázatot elősegíti, nem szabad azokat az *extrémípusokat* a reális valóságban *adott komplexípusokkal* egynek venni. Már pedig éppen erre a lejtőpályára jutunk, ha megelégszünk ama konstruált-teoretikus (eszmei) típusokkal, (amelyek hivatásuknál fogva csak kiemelésekkel, lényeg-sémákkal szolgálnak) és *megítélés tárgyává tesszük*. Nem az elméleti sémákat kell megítélnünk, hanem a reális embereket, azaz a komplexípusokat. Abban van pl. a szocialista emberkritikák eredeti hibája, hogy ama kritikák elméleti extrémípusokat valóságnak vesznek és azok alapján alkotnak *értékitételeket*. Ime, itt már nem pusztán elméleti igényű *magyarázatról* van szó, hanem többről: emberekről, kiket kárhoztatnak. Sőt, látjuk még, a kritika emberek elképzelt *átlagtípusát* teszi meg egy „rendszer“ hordozójául s ha a rendszerben hiba van, az illető rendszer hordozójának hittípust *egészében* ítéli el, tehát nem csupán egy-egy („fő“) motivumot kárhoztat. Mindez az extrémípusra kilyukadó sematizálás — ez itt főmondanivalónk — *megítélési alapnak nem alkalmas*, mert az alapja kevés, karakterológiai-lag még nincs is a típus megrajzolva.

II. A gazdasági racionális típus.

A skót-angol eredetű klasszikus gazdaságtan a gazdasági embertípusnak *akarattípus*-jellegét emelte ki. A francia gondolkodás *észípus*-jellegét domborítja ki. Itt is fogunk bőséges zavarforrásra akadni.

A gazdasági ember racionalista típus. Ez a kiegészítés feltétlenül szükséges a gazdasági akaratember típusrajzához, mert az akarat csak az előrehajtó erő, mely a gazdasági vagyonnövekedést, a termelés célját *akarja*, de az ész vezet a helyes *módozatokhoz*. A termelés üdvös, mint speciális *ész*-kombináció — azaz *eszközkombináció* eredménye. Az értelem az instrumentális szervünk, mint azt W. Stern, avagy utóbb Bergson tudatosítja.¹³ Az értelmes megfigyelés a tényekre vezet rá, s az oksági összefüggéseket nyomozza. Most már csak

¹³ V. ö. Teremtő fejlődés. M. ford. Az Akadémia Filozófiai Könyvtára.

az a kérdés, hogy melyik ok az, amely emberi beavatkozással céljainkra mozgásba hozható: ezek lesznek az „eszközök“. A tudományos analízis maga e téren gyakorlati jellegű, „a tudás hatalom“. Abban a korban azonban, mikor a gazdaságtan francia földön megindul, az észnek *nem* az instrumentális jelentőségére gondoltak,¹⁴ hanem *értékmeglátó* erejére és *ember-ábrázoló* jelentőségére. Ismét régi dolgoknál tartunk, ámde ezek ma is beszivároghat ott élnek a gazdaságtan legújabb formáiban.

Ész és természet a racionalizmus századában egy akkord részei. Amit a természet „mond“, azt az ész „felismeri“¹⁵ és javasolja az emberi nemnek — meggyőző, világos és téves következtetés. Klasszikus formában jelzi ezt a gondolkodást Diderot: „Természet, minden lény korlátlan ura, s ti, Erény, Ész, Igazság, kik édes gyermekei vagytok (sic), ti legyetek örökre a mi egyedül való isteneink. Titeket illet meg a Föld minden tömjéne és minden ajándéka. *Mutasd meg nekünk, oh Természet, mit kell az embernek tenni*, hogy elérje azt a boldogságot, melyre *te vágyat keltettél* benne!“ Fellengős kitörésnek látszik ez, holott pregnáns kifejezése egy egész kornak.

Tehát van egy utmutató, normáló Természet; ez a kövendő. A fiziokrata formulák ismeretese: ne avatkozzunk bele a „természet“ járásába; ne kormányozzunk „tulságosan“ stb. Azonban a „természet“ nemcsak előttünk és kint van, hanem bennünk is: ez a mi saját — egyetemesen emberi — „természetünk“;¹⁶ ez is normáló, utmutató lesz, egy rendszer, óramű (l'homme-machine), ahol a — magától járó — óramű mutatóit nekünk csak le kell olvasnunk. Rögtön ráismerünk a modern közgazdaságtan egy álfogalmára: az u. n. szükségletekre. Ez ma is épügy, mint két százada, egy egyetemesen emberi preformált rendszer, amit ki *kell* (sollen és müssen!) elégítenünk. Oly tág formulát nyertünk, amellyel minden problémánál kapcsolatba léphetünk — a megoldás látszatával. Pl. hogy miért termelünk? — mert „szükségleteinket“ ki akar-

¹⁴ Ebből ered a *szervező erő* magyarázata. Erre itt általában nem térünk ki. A szervezett, rationális társadalmi egészekre nézve részletesebben *A társadalmi szervezés értéke* 1930. c. dolgozatunkat.

¹⁵ Nagyon jellemző a racionalista korra Holbach e mondása: „Az okosságot úgy határozhatjuk meg, hogy az azon *következményektől való értelmes félelem*, melyek cselekedeteink eredményei lehetnek.“ (Sociales System. Übers. Umminger, 1898. 108 l.)

¹⁶ Smith (m. ford. I. 15. l.): a munkafelosztás „szükséges következménye az *emberi természet* bizonyos hajlamának“; hogy a csère hajlama „egyike-e az *emberi természet eredeti tulajdonságainak*... vagy a gondolkodó- és beszélőképesseg szükséges következménye“, nem vizsgálja, de tudja: „*ez minden emberrel közös*“. I. 18. „A legeltérőbb karakterek különbözősége pl. a filozófus és a teherhordó értelmi fokának különbsége *nem a természettől*, hanem szokás és neveléstől valónak látszik lenni“.

juk elégíteni. Ez *obscurus per obscurius*, mert a termelés fogalma sokkal világosabb, mint a szükséglet fogalma. A termelés egy materiális cél elérése, javak létrehozása, a szükséglet pedig „állandósult és időszakosan ismétlődő vágy“, azonban ezzel egyedül alig magyarázunk meg valamit, mert vannak nem időszakos vágyak is, továbbá mert nem mindig azért termelünk, mert szükségletünk van, hanem sokszor azért *keltünk* szükségleteket, mert el akarjuk adni az azokat kielégíteni alkalmasnak látszó cikkeket stb.

Az egész kérdésből itt bennünket csak az érdekel kiválókép, hogy racionalista hagyomány elképzelni az embert egyetemesen emberi *preformált szükségletek* rendszerével. Nem is több ennél az ember. Pl. vannak vallási, művészeti és politikai „szükségletek“. A racionalista az utóbbit illetőleg úgy gondolkodik, hogy az is az *emberi nem egységét* mutatja. Egy francia író „alkotmányt“ szerkeszt a lengyeleknek, pedig a lengyelek történeti és emberi adottságai előtte ismeretlenek, de nem is érdekli ez a racionalistát: elég tudnunk az egyetemesen emberi preformált szükségleteket. Egy másik francia az oroszoknak szerkeszt közoktatási rendszert tartalmazó javaslatot stb. Mindenütt a *homo universalis* sive *rationalis* a végső, amire a problémamegoldás rögtön fölényesen fellép.

Az u. n. „szükségletrendszer“ fogalma olyannyira megszokottá válik, hogy immár merész tagadásnak látszanék, ha valaki azt állítaná, hogy ilyen nincsen, és fölösleges állításnak, hogy ilyen van, mert az magától értetődő. A mi problémánk itt az, hogy rámutatunk: szükségletrendszerről igen különböző értelemben lehet beszélni és az többé-kevésbé, de sohasem fix rendszer és nem „általános emberi“, mint a racionális hagyomány feltünteti, hanem a fennálló szociális viszonyoktól függ, az is, hogy milyen (pl. egy őstermelő és egy művész szükségletrendszere) és hogy milyenné *alakítható*. Vagyis nem *preformált-emberi*, hanem szociálisan *formált* alakulat.

Különös hangsúllyal kell jelen témánk keretében azt megállapítanunk, hogy az u. n. *szükségletrendszerre* való utalás nem több, mint összefoglaló formula, amely kitér a tartalmi megállapítás követelménye elől s arra a célra szolgál, hogy emberekről és karakterformákról beszéljünk — formálisan, *anélkül, hogy a karakterológiai problematikát el akarnók vállalni*. Ama szükségletrendszer tehát az egyenletben fellépő x , amely pozitív számmá az egyenlet megoldása után lehetne, de az egyenletet eleve nem akarjuk megoldani.

Egy ismeretlennek tudatos megtűrése szintén jól ismeretes a tudománypraxisban. Itt azonban éppen nem erről van szó, hanem sajnos, egy zavar forrásáról. Amaz u. n. szükségletrendszer ugyanis racionalista nézetek szerint nem valami véletlenségek találkozásából adódik, sem történeti produktum,

sem nevelési termék, azaz *nem esik genetikus szempont alá*, hanem kifejezi magának az embernek a lényegét, azaz *alapvető az ember karakterére nézve*, ami első tekintetre igen meggyőzőnek látszik. A szükségletrendszer — ez a karakter maga, holott közelebbi vizsgálat könnyen rávezet arra, hogy a karakter mélyebben van, a szükségletrendszer a karakter mélységeivel szemben egyenesen felületi képződmény, nem több. Ha valakinek egy marad a karaktere, azaz alapvető jellemvonásai nem változnak meg, miközben társadalmi állásában nagyot emelkedik, egészen más lesz a szükséglet-„rendszere“, mint előbb, t. i. társadalmi állásához igazodik, holott jellemvonásai nem, vagy alig változtak. A szükségletrendszer nem elsősorban a karakterhez igazodik, hanem a társadalmi állás követelményeihez és lehetőségeihez, jövedelemhez stb. A szükségletrendszer tehát másodlagos valami, éppen nem a karakter mélye.

Egy másik hiba is felszínre jut a „szükségletrendszer“ fogalmával. Mert azt gondolták *more rationalistico*, hogy a szükségletrendszer az egyén maga, vagyis általában az emberi „természethez“ tartozik, a szükségletet nem *magyarázatra* használták adott *tények* megfejtésénél, hanem szabályadónak, *normativumnak* tekintették. A szükséglet *írja elő*, hogy mit tegyünk. Ez az emberi „természetre“ való hivatkozás, amidőn a *natura* egyszersmind irányjelző *norma* is, a *naturalizmus* hibás alapjára sodor bennünket. Pedig az, ami ép „szükséglet“, meglevő hiányérzet, még külön is igazolandó helyességére, követendőségére nézve. Nem a természet a norma, hanem a norma szerint *alakítjuk* a természetet, az emberi természetet is.

Karakterológiai szempontból ez a naturalizmus is egy sajátos *fatalizmusra* vezet. A szükségletrendszer ilyen és ilyen s ezen nincs mit változtatnunk. Olyan, mint a születési hiba, a vakság és sükettség, nem tehetünk ellene semmit. A jellembeli alapok is ilyenek: adottak, változtathatatlanok. Ha jók, jók, ha rosszak, rosszak, de a rossz nem tehető jóvá — ez „a karakterológiai fatalizmus“ látszólag nem a racionalizmus szadzadának gondolata, hiszen ez a század kulturszázad, amelyben igenis a haladás korlátlan lehetőségeit látják, mint Helvetius, aki szerint *l'éducation peut tout*. Azonban ellenkezőleg, az emberi alaptermészet mintegy alapkö gyanánt is áll fenn, amennyiben bizonyos szükségszerűség, fátum is van benne. Ezt a jellemre érteit fatalizmust átveszi aztán a kritika. Pl. a szocialista szerint a „tőke“ determinálja a „tőkés“ alapvető tulajdonságát: nem is *lehet* ez más, mint „kizsákmányoló“, avagy „nem lehet más szempontja, mint profitszempont“ stb. Itt is azt látjuk, hogy átlagvélemény szerint *a belső jellembeli*

*determináció*¹⁷ valaminő fix dolog. És a belső determináció *egyetemes is*: „minden“ kapitalista egyforma. A karakter sokféle változatának megfigyelése kimarad. Nincs több vagy kevesebb „kizsákmányoló“ véna — úgy vélik — egyik „kapitalistában“ sem. Ebből ered aztán az az egész európai kulturára veszedelmes és egyes országokra nézve végzetes következtetés, hogy *nem egyes típusok* a veszélyesek, illetve *nem egyes emberek*, hanem egy „egész osztály“.

A hiba tehát ott eredt meg, hogy *nem is fennálló emberi típusokat kerestek, hanem általános (emberi) meghatározottságokat* — és ezt a foglalkozásból magyarázták, holott ez is a társadalmi helyzet eredménye, nem a jellem mélyének megnyilatkozása, vagy legalább nem átlagosan az. Odavezet már most a következtetés, hogy a szocialista sommás eljárás egész *foglalkozási csoportokat* együtt ítél el, egész *típusokat* egyszerre tesz gyűlöletessé, mert végre is típus elleni hadjáratát *nem tények vizsgálata előzi meg*, hanem karakterfajokról való pusztá konstrukció és feltevés.¹⁸

Ismételten a karakterológiai vizsgálat hiánya a főök abban, hogy vadon burjánzó feltevések, gyanúsítások oly szabadon támadhatnak és terjenghetnek. A racionalista észember — tudatos önérdékember — tehát csak „kizsákmányoló“ típust képviselhet amaz — elképzelt — belső determináció szerint.

A bourgeois szintén nem más, mint önző ember, ki egyedül profitszempontra által vezetteteti magát, tehát mint természetben abszolút önző ember, nincs tekintettel semminő szociális szempontra. Ez is egy klisé egy embertípusról, melyet szüntelen olvashatunk, variációk nélkül, szocialista írásokban, sőt gazdaságtörténészeknél is (Sombart sem kivétel). Amint az önérdékember akarattípusát, úgy a „hideg“ észembert, a könnyörtelen racionalizmust is (gazdasági téren) könnyű vádakkal illetni. Nem keletkezik-e ez írásunkban egy látszat, hogy mi tulajdonképp védőíratot írunk? Kérjük az olvasó figyelmét arra nézve, hogy minő problémakörre szorítkozunk. Észrevehető, hogy hozzászóltunk egy nagy, százados perhez, melynek felirata: proletár contra bourgeois. Mi azonban sem vádló-, sem védőbeszédre nem vállalkozunk, hanem éppen azt emeljük ki, hogy a pert nem lehet benyújtani, mert nincs reá-lisan létező alperes. Azt fejtjük ép ki, hogy az u. n. bourgeois-

¹⁷ Sombart igen érdekes kísérletet tesz arra nézve, hogy az *ordre naturel* felfogásának fajait megállapítsa; ezek: *orvosi, technológiai, mechanikus* felfogások (ld. Der proletarische Sozialismus. 1924. I. 192—3. lk.). Ezekhez hozzávehetjük a fentebbiek alapján a belső vagy *karakterológiai* ordre naturel-t is s azt hisszük, ennek a feltevésnek Sombarthoz hasonlóan irodalmi nyomon-kísérése rendkívül érdekes eredményekre fog vezetni.

¹⁸ Közismert, hogy a Szovjet általában „típusokat“ igyekezett megsemmisíteni.

tipushoz közelálló típus még lehetséges, de azonos típus nincs. Továbbá azt hangsúlyozzuk, hogy önkényes konstrukciókból egy fikció keletkezik, egy fiktív típus, amely ellen folyik a per. Sőt nemcsak pert indítottak ellene, mint típus ellen, hanem egy egész „rendszer“ alapkövévé deklarálták, s vele együtt „az egész rendszert“ ki óhajtják küszöbölni. Mindez azért, mert három százados gondolatmeder erre felé ágyazza s tereli a felgyülekezett vizeket.

A vádzuhatag vajjon nem pusztá agitációk terméke-e minden belső komolyság nélkül? Ezt is tagadnunk kell, mert az objektív egoizmus *körvonalai* valóban jól látszanak. Itt azonban egy kiemelést kell tennünk, hogy kizárjuk a pusztá agitáció-eredetre való utalást. Az ép a sajátos, hogy ha van szerepe az agitációnak, ennek könnyű volta arra mutat, hogy megvan annak egy *társadalomszerkezeti* előfeltétele: a disztanciálódás. Ez a karakterológiai eltorzítások melegágya. Száz-kétszáz évvel ezelőtt még bizonyos térbeli és lelki közelség volt az emberek közt (amit rendesen, bár nem pontosan, „patriarchális“ viszornak mondunk). Ez megszűnt. A modern eltömegesedett társadalomban térbeli közelség hallatlan lelki eltávolodással járhat együtt, hiszen évekig szomszédok ma már nem ismerik egymást. Mivel automatikusan ily disztanciák keletkeznek, megvan az alap arra, hogy emberek egymást — ne ismerjék, hanem csak elképzeljék, mint típust. Nem is érdekel más a tömeges érintkezési esetekben bennünket, mint a típus. Így azonban, midőn az u. n. patriarchális közelségből eredő automatikus *kényszerű* egymást-ismerés megszűnt, ma a típusok *elképzélése* terén korlátlan önkény uralkodhat — anélkül, hogy az ellenőrzés lehetőségei meglennének, a tévedések kiküszöbölésére a bőséges alkalom kínálkoznék — és a tudomány elősegitené.

A mai szociális állapot tehát a többé-kevésbé eltorzított típus-*konstrukciók* klasszikus kora. Így nyer kellő talajt a bourgeois-típus elképzélése is: megered észrevétele az objektív egoizmus hatalmi súlya révén és megindulnak az u. n. következtetések: „csak profitszemponit vezeti“, tehát stb. Az objektív egoizmus említett „körvonalaít“ valóban kiölti az agitáció, de ez csak segéderő. A főerő a tömegek spontán tipizáló törekvése, sommás karakter-keresése. A hagyomány ma is az, hogy a karakter bizonyos szükségszerű és elháríthatatlan beállítottságtól függ, egyébként fix dolog, nem hajlítható; új formulában a társadalmi és gazdasági *helyzet* („osztály“) fátuma. Tehát nem is emberi alkotás, nem önbeállítás.

Hozzájárul ehhez a föltevéshez a 19. század közepén az említett milieu-elmélet is. Olyan fix az ember — szükségkép, aminő a fix környezete. *Nem is lehet* mássá. Nem beletörődnek egy változhatatlanba, hanem *fellázadnak a milieu ellen:*

meg kell semmisíteni az egész mai milieut, közszóval: a rendszert. Új rendszer *csak* új embereket fog majd produkálni. Ezzel ismét vérmes várakozás indul meg: egy új ember-típus várása új milieu *alapján*. Ismét *nem közvetlenül* az emberi karakter megismerésének és változtatásának kérdéséhez fordulnak, hanem — a milieu *keresztül* várják az új ember eljövételét. Forradalmi gondolat ez azért, mert a „milieu“-ben minden bent van, tehát mindent — egy csapásra — megváltoztatni kívánnak, hogy kiküszöböljék az objektív egoista feltett „klasszikus“ típusát.¹⁹

A „bourgeois“-t *tipusnak* nézik, holott másról van szó. A bourgeois-proletár állítólagos karaktertani képletek mögött nem látunk társadalom-*leírást*, mögötte nem keresünk mást, mint *harci* attitűd kihangzását. Az ómarxista görcsösen ragaszkodik ez álfogalomhoz: neki kell a „bourgeois“, hogy vádoljon valakit s egyben önmagát akcióképes harcosnak tüntesse fel. A *bourgeois* végre is „politikai“ (párt-)fogalom²⁰ lesz, harci jelszónál nem több, s erre a szocialisták is rájönnek, mint K. Renner, Ausztria szocialista időszakának volt kancellárja.²¹ Mikor 1917 tavaszán ez a szélesebben látó szocialista kritizálta a „megcsontosodott“ osztályharcelméletet, megindult a szovjet végzetes rohama minden „polgári“, azaz jobboldali elem ellen, a régi marxista alapon, hogy aztán importáljon pl. mérnököket. Persze ennek az ómarxista hadjáratnak szüksége volt arra, hogy *elvben* eleve két tábort alkosson (akármilyen is az a társadalmi valóság), hogy aztán csak ő maradhasson meg. A bourgeoisie-ről szóló legendát ma típusrajznak tartani tudományos alapon nem lehet. A két perben álló fél csak a harci *viszony* állapotában van jelezve, de nem

¹⁹ Figyelembe kell vennünk, amit Gide és Rist állítanak (*Hist. des doctrines écon.* 3. 554. l.): „Le marxisme est un greffon enté sur l'arbre classique et quoique celui-ci s'étonne et s'indigne des fruits étranges qu'on lui fait porter, c'est bien lui pourtant qui les a nourris de sa sève.“

²⁰ Mint pl. a „jobboldal“ fogalma.

²¹ Igen érdekes könyve: *Marxismus, Krieg und Internationale*, 1917. ma is figyelemreméltó. Az osztályharcelmélet „megcsontosodásáról és elegyügyösödéséről” ír. Itt a 61. l. igen jellemző: „In dem erstarrten Festhalten der Klassenschichtung, wie sie vormal einst gegeben war, und in der Scheu, die Umschichtung der Klassen anzuerkennen, erblicke ich die Verknöcherung der Klassenkampflehre. Zu dieser reaktionären Verbildung Marxschen Denkens kommt die andere, ebenso verderbliche, die darin besteht, dass die Klassenformel von einer Reihe intellektueller Adepten von K. Marx auf zwei einfache Gegensätze reduziert erscheint, auf die Paare Fabrikant-Arbeiter, Bourgeois-Proletarier, ersteres mehr für die Ökonomie, letzteres mehr für die Politik hergerichtet, beides gehandhabt wie ein Janitscharensäbel, mit dem alles zerhackt wird, was in die Formel nicht hineinpasst. Solche Ver-simpelung des überaus verwickelten Klassenbaues der bürgerlichen Gesellschaft müsste uns jede wahre Einsicht in die ökonomische Entwicklung verbarrikadieren.“

a maga *jellemében*. A szüntelen használat folytán hozzácsukunk ahhoz, hogy a bourgeois realitásnak nézzük, holott az olyan, mintha valaki a harci zászlót nézné harcos embernek. Ama harci jelszó, sajnos, mérges gázokat bocsát az ellenfélre — akárki van is előtte: terjeszti az osztályharc pszichózisát — hiszen nemcsak külpolitikai háborúnak van pszichózisa. Afféle karaktertani gázbombákat vetnek a harcban, avagy kézigránátokat, melyek embereket és rendszereket akarnak találni. Végre is azonban a kézigránátok megsértik annak eldobóját is, mert durván megsértik a valóságot, zürzavart, csalódást, sőt keserű öncsalódást is okoznak, előidézik saját reményeiknek tragikumát is: deformálják a társadalmat saját kárukra.

A bourgeois és proletár látszólag karaktertani dualizmus a másfélszázéves, avatag hagyomány; mint már a nevük mutatja, importált és idegen gondolat. Ideje, hogy letegyünk ily karaktertani fantáziákról. A való, reális típusokat, a való, reális emberképet kell megkapnunk a haladó tudomány eszközeivel megrajzolva, s így kiderül, hogy sem angyalok, sem ördögök nem járnak közöttünk. Ha szállongó frázisok nem ejtenek foglyul bennünket és harci jelszavak nem zavarják meg látásunkat, úgy megkapjuk a reális emberképet a való életből. És ekkor a mai differenciált gazdaságból igen sokféle típus fog elénk bukkanni, nem két ódon kategória, melybe erőszakkal belegyömöszöljük a sokkal gazdagabb valóságot. Ama két kategória mintegy torzító tükör, mely elé állítják az egyes embereket s lelki arcukat torzítva adja vissza.

Én nem látok „bourgeois”, ámde „proletárt” sem: ilyen formulák üres geometriai, konstruált alakzatok, amiknek ürességébe csak a harci tűz képzelő heve visz bele húst és vért. Nem láttam bourgeois, — mert benne egyszerűen embert látok. És valahányszor őszintén szóltam egy „proletárhoz”, kitártul előttem, hogy ő is ép olyan ember, mint más. Ezt kell tudnunk és látnunk. A tulfeszített harci jelszavak avultas zászlók, harci emlékekkel, de az emberi karakter tudományának realitáshoz szokott szeméit nem ígézik meg. Aki becsületesen lát, az mindenekelőtt azt látja meg, ami emberi vonás minden emberben. A karaktertani képzelgések és a tipustani gyorstalpalások után vissza kell térnünk az egészséges emberlátáshoz. Ehhez pedig a jó szemem kívül először az kell, ami az osztályharcos elméletekből elpárolgott: igazi és általános emberszeretet. Ha ez nincs, úgy még sok vér pecsételi meg országok sorsát, melyek a jövőt egyre kilátástalanabbá változtatják.

Az egész, ecsetelt gondolatmenetből, azt hisszük, kitűnik: ahol csak felszínre kellett volna jutni a karakter *sokoldalú* figyelésének, *félretolták az egész karakterológiai problémát*,

s helyette konstruált sémákkal dolgoztak, ami megnyugtatónak nem mondható.

Tekintsük most, minő következménye lett mindennek a közgazdaságtanra is, egész elméleti rendszerére vonatkozólag.

III. A gazdaságtani deperszonalizálás.

A mai közgazdaságtan nem veszi fel általában a *személy* fogalmát. Az emberi perszonalitás oly bonyolult, hogy e ropant feladat megoldása elől a gazdaságtan természetszerűleg kitér. Ami probléma csak felmerül, eltávolodik a kérdés „személyi” vonatkozásaitól, az elmélet teljesen *deperszonalizálódik*. Nem az emberi alany, „szubjektum” kerül *tényleges vonásaiban* az elmélet boncasztalára, hanem egy „objektumokból” álló világ. Pl. nem mondjuk: a „munkás” bére, hanem a „munka” bére, pedig nem a munka, hanem a munkás kap bért. Nem mondjuk, hogy „vevők” csoportja, hanem objektíve: a piac, melynek szinte légüres terében nem „árskeresők” vannak, hanem „árskereslet” nyilvánul meg, szemben vele nem kínálók, hanem kínálat stb. Fárasztó és unalmas volna itt a felsorolás, hiszen az *egész* közgazdasági nyelv tárgyszerű nyelv, a műszavakból ki van küszöbölve a személyi elemmel való vonatkozásoknak csekély árnyalata is.

Ez a deperszonalizált nyelv maga is jelentékeny tényező: leszoktat a személyi-emberi vonatkozások figyeléséről. Egész természetes, méginkább lekerül a figyelem központjáról nemcsak a *személy* általában, hanem az egyes emberi *tipusok*, a karakterformák rajza. Sajátságos, hogy a gazdasági *funkciók* általában objektív „folyamatokká” lesznek.

Távrolról sem az a célunk, hogy a közgazdaságtan nyelvét elhibázottnak tüntessük fel, sőt ez a legcsiszoltabb nyelv, melyet a közhasználat régóta szentesített s világosan mutatja, hogy a közgazdaságtan ma a legfejlettebb társadalomtudományi diszciplína. Azonban ez a nyelv még nem tökéletes. Marshall nyomatékosan utal jóideje arra, hogy a gazdasági élet gyakorlatából számos ingadozó fogalmat csempész a nyelv az elmélet asztalára. Mi itt ép fordítva, arra óhajtjuk a figyelmet felhívni, hogy az elmélet is felelős a gyakorlat zavaraiért. A gazdaságtani nyelv annyiban kíván kiegészítést, amennyiben legalább világos tudatát kell fenntartani annak, hogy mindenütt a gazdasági „jelenségek” körében *emberi* viszonyokról is van szó, tehát minden „folyamat” egyben karaktertani térre is vonatkozik. Folyton *csak* dolgokról, „funkciókról”, „jelenségekről”, azaz „objektív” tényekről beszélünk.

Am elfeledve az *embert*, a karakterformát, vajjon a funkciókat hibáztatjuk-e, ha a rendszer bírálatába bocsátkozunk? Ez már lehetetlen: a kritika ép a funkcionálót, az *embert*, az *előkapott típust* közvetlenül vonja felelősségre. Sajá-

tos parallelizmus ez. Az a helyzet, hogy egy gazdaságpolitikai „rendszer“ vizsgálata tárgyszerű felfogásban, objektív nyelven, deperszonalizáltan történik, ugyanakkor a kritika és felelősségrevonásnál minden egyszerre személyi kérdés lesz, a rut vagy rossz *embertípus* vádja lesz. De éppen, mert jó karakterrajzok egyáltalán nincsenek, automatikusan *előkerülnek azok a sémák a típusokra nézve, amelyek fikciók alapján csak konstruáltak*. Így lesz a bourgeois „végre is“ egészében lehetetlen, antiszociális egoista — és nem több is, akinek emberi vonásai is vannak. Viszont a másik oldal felé hasonlóképp lehet — egy fikciós séma alapján — a „proletárt“ éig magasztalni, hőssé tenni, s a proletárban, melyet a végletekig heroizáltunk, minden idők legtökéletesebb emberét elképzelni.

Fikciók vannak tehát a multnak felülmulandó típusaira nézve, de a jövő kialakítandó típusai is fikciókon át nyernek megvilágítást. Hol a realitás? A multat nem *akarja* látni a fikciókra építő kritikus, a jövőt pedig ép csak úgy *tudja* látni, ahogyan *akarja*.

A karakterológiai fikciók özöne végül is kölcsönös vádaskodásokból fog állani. *Ember*ek nem ismernek más *embereket*, mert egy agitációs könyvzuhatag már eleve meggyőzte a siető kritikusokat arról, hogy bizonyos „típusok“ csak kárhozatosak *lehetnek*. Minek akkor annak emberi arcvonásaiba, karakterformájukba elmélyedni? A közgazdaságtan maga, mint elmélet, két ut előtt áll: vagy tovább megy a deperszonalizáció síkján s az áruk, anyagok, folyamatok, árak kvantitatív viszonyaiba merül bele. Így máris kialakult egy tisztán kvantitatív, *statisztikai és matematikai irány*. De ekkor tudatosan egyoldalú lesz. Vagy pedig felveszi, úgy, ahogy az egy speciális társadalomtudomány számára lehetséges, a *reális* társadalmi viszonyokban élő *reális* embertípusokat, amelyek nem két párton állanak *szemben* egymással, hanem nagy számban találhatók fel egymás *mellett*, azaz belebocsátkozik a maga igényei szerint az emberi karakterológiai kérdésekbe; ekkor pedig e tudomány *gazdaság-szociológiai* irányba tér. Mindkét irány jogos, és járható ut. Az utóbbi iránynak az az előnye, hogy kapcsolatba lép más, most erősen fejlődő tudományokkal, elsősorban a szociológiára és a karaktertanra gondolunk, előnye, hogy nem fikciós, hanem reális emberképpel fog dolgozni. Viszont hátránya, hogy ismét nagymértékben kiszélesedik a problémák köre. Lehet, ez elkerülhetetlen és a problémátöbblet rentábilis lesz már a közel jövőben.

Első várható eredmény bizonyára az lesz, hogy a fikciós alapon meginduló gazdaságpolitikai „típus“-perekben tényleg módjában lesz *tények* alapján állást foglalni. Ha igaz az, hogy a gazdaságpolitikai „rendszerek“ mögött tulajdonképp emberi karakterek megítélései is rejlenek, amiről kétségünk nincs,

ugy minden jövőendő értékitéletünk szilárdabb bázist nyerhet ez oldalon. Egy bizonyosnak látszik előttünk — ez az, hogy ha felismerjük problémánk tulajdonképpeni kiindulópontját: az objektív egoizmus rendszerét, tudni fogjuk, mi ebben a fikció, hol kell tovább mennünk s minő téves u. n. következtetéseket kell és lehet elkerülnünk ugy emberi karakterformákat, mint gazdaságpolitikai „beállitottságokat“ illetőleg. Számos fogalmunk csiszoltabb, tisztább s rendszerbe illeszthető lesz. A tapasztalat szerint a tudomány épületét csak ily tűzálló és kiformált téglákból lehet felépíteni: fikciók viszont az alapjait teszik megingathatóvá.

Egy következő dolgozatunk tárgya az lesz, hogy ugy a gazdaságtörténeti-elméleti és gazdaságpolitikai-kritikai irodalomban, a közelmúlt és jelen írásokban minő formákat öltenek azok a fikciók, melyeknek végső, elméleti gyökereit feltártuk az objektív egoizmus kapcsán.

Dékány István.

A nemzetközi szociálpolitika demográfiai nehézségei.

Tartalom: A probléma időszerűsége. — Gazdasági változások. — Demográfiai változások. — Az elvégzendő nemzetközi tanulmányok.

A probléma időszerűsége.

A népesedés problémája a háboru után a világ egyik legfontosabb és legkomolyabb kérdésévé vált. A munkásosztályok társadalmi helyzete és a demografikus tényezők közötti, ugyyszintén a társadalom-politika és népesedés-politika közötti összefüggés kutatása égetően időszerű tudományos feladat. Éppen ezért nemzetközi szempontból is mélyebbre ható és rendszeresebb módszerrel vizsgálat tárgyává kell tennünk ezeket az összefüggéseket, amelyek a jövő gazdasági életére és társadalmi fejlődésére nézve alapvető jelentőséggel bírnak. A népesedési viszonyokba való bele nem avatkozás, ami a XIX-ik században még lehetséges volt, avagy ellenkezőleg ezen tényezők értelmes irányítása a munkásosztályok helyzetében döntően fontos különbségeket okozhat.

A háboru utáni legfontosabb nemzetközi problémák, amelyek a társadalmi reform és népességfejlődés kölcsönös összefüggésének mélyebb és részletezőbb megvizsgálását kívánják, a következők:

I. A *gazdasági* oldalról nézve: 1. legáltalánosabb szempontból: a világválság; 2. a szociálpolitikának állítólagosan elért határai és a tervgazdaság irányában való kísérletek; 3. a mind erősebb racionalizálás és technológiai munkanélküliség, a női munka térfoglalása.

II. A *népesedési* oldalról tekintve: 1. a legujabb demografikus, numerikus és strukturális változások, nevezetesen a születések hallatlan mérvű csökkenése¹, amely az európai civilizáció országainak jövőjét oly közelről érinti, s ezzel párhuzamosan a Távolkelet növekvő túlnépesedése; 2. a nemek viszonyának és családi életének átalakulása és a belőlük következő társadalmi reformok („családpolitika“ stb.);

¹ 1880 körül a születési szám sok művelt országban még 35—40 volt ezer lakosonként, ma pedig 15—25 között váltakozik. Csupán Lengyelország, Oroszország és Japán tudtak még ellenállani a születések erősen csökkenő irányzatának.

3. a természettudományok fejlődése, nevezetesen az átöröklés problémáját illetőleg, amelyből az eugenikai és biológiai kiválasztás követelményei erednek; 4. a nemzeteken belüli nemzetközi és faji ellentétek, amelyek a népesedési *politika* terén is ma oly élesekké váltak.

A háboru utáni *világválság* magában véve is elegendő lenne ahhoz, hogy az érdeklődés középpontjába helyezze az embergazdaság problémáit, amelyek között egyike a legfontosabbaknak az a kérdés, mennyire függ a népesség volumenje létfenntartási lehetőségektől, vagyis a földgömb természetes forrásaitól, illetve azok emberi hatalomba vételétől. A világháboru, a forradalmak, a háboru utáni gazdasági ellenségeskedések, a mezőgazdasági túltermelés, az új „ipari forradalom“, amely az elsónél is nagyobb terjedelmű és amelyet „racionalizálásnak“ neveznek, azután a termelők nagy egyesülései, amelyek a tőkés gazdaság szabad versenyének játékát meggátolják: mindezek a termelés tényezői és a lakosság fogyasztóképesége között megzavarták az egyensúlyt és pedig úgy nemzeti, mint területi, nemzetközi és professzionális szempontból. Ebből hatalmas válság támadt, amelynek a mind erősebb munkanélküliség egyik legjellemzőbb tünete.

Mindennek ellenére — Malthus korával ellentétben — néhány, gyakran túlzó kivételtől eltekintve, a mai rendkívüli világválság szempontjából, sőt a közel jövő gazdasági rendszere és társadalmi viszonyai szempontjából is a népesedési tényezőknek nagyon csekély jelentőséget tulajdonítottak. A különböző válságelméletek, amelyek a problémát a gazdasági oldalról elemzik, (pénzügyi nehézségek, külkereskedelem, küladósságok, magánhitelek, technikai átalakulások) sokkal inkább foglalkoztatják a közvéleményt. A gazdaságkutatás segítségével igyekeznek megrajzolni a termelés görbéit, azután a külkereskedelemhez való viszonyukat. Holott azok a nemzetközi demográfiai változások, amelyek a háboru előtt, alatt és a háboru óta lefolytak, különösen pedig a háboru utáni állapotok, nem kevésbé elmélyítő elemzést követelnének.²

A világ népessége még mindig évenként 20 millióval gyarapszik és 1931-ben meghaladta a 2 milliárdot³; ezért az emberek általánosságban eléggé megfeledkeznek arról, hogy párhuzamosan a gazdasági átalakulásokkal, a proletariátusnak eddig sose látott biológiai forradalma van folyamatban.

² Lásd a Sir William Beveridge és Keynes között lefolyt vitát az „Economic Journal“-ban (1923 december), illetve az „Economica“-ban (1922 február) és az azóta megjelent elég szerény irodalmat a demografikus tényezők szerepéről a hosszú tartamu depresszióban.

³ Annuaire statistique de la Société des Nations, 1931/32, Genève 1932; p. 23.

Az európai eredetű munkásosztály, általán szólva, többé nem hajlamos meggondolatlanul a termelés állandó „tartalékhadseregét” szaporítani és ugyanakkor a népesség felsőbb osztályainak a pótlékot szolgáltatni. A születési hiány a háború alatt, azóta pedig a fogamzások tudatos meggátlásának fejlődése, a magzatelhajtások — amelyek száma némely országban, úgy látszik, már nagyobb a születések számánál — az európai civilizáció körébe tartozó népességnek a század folyamán való stabilizációját, sőt csökkenését teszik valószínűvé. A *szociálpolitika*, amelynek határai a gazdasági termelékenységben vannak, ennél fogva *kénytelen lesz sürgősen alkalmazkodni a népesedési helyzet számbeli, szerkezeti és vándorlásügyi változásaihoz és az abból eredő gazdasági egyensúlyhiányhoz*. Ez az alkalmazkodás annál elkerülhetetlenebb, mert hiszen sokan a mai válságot nem csupán konjunkturális, hanem strukturális jellegűnek is tekintik.

Gazdasági változások.

1. A közgazdák ma sokat vitatkoznak arról a kérdéstről, vajjon a mai válság ama időszakosan visszatérő válságok egyike-e, amelyek a kapitalizmus velejárói, avagy magának a kapitalizmusnak végét jelzi-e. Meg lehetett állapítani, hogy a régebbi válságoknak megvolt az az eredményük, hogy utánuk a gazdaság magasabb fejlődési fokra emelkedett, kiküszöbölve a termelés elévült formáit. Mindeddig mindig sikerült a munkafeltételek átmeneti leszállítása útján meg-nagyobbítani a munka- és az áru-piacot és azután állandó jellegűen emelni a népesség életszinvonalát. A jelenlegi válságban azonban, úgy látszik, nincsenek meg ennek az automatikus mechanizmusnak ama tényezői, amelyek a gazdasági és társadalmi fejlődést biztosították, és a politikai ellentétek inkább a pesszimista jóslásokat látszanak igazolni. A gazdasági nacionalizmus tulzása következtében a világválság az egész földön immár fenyegető mértékben súlyosbodik és némelyek már a világgazdaság végleges szétszakadásától félnek.

Míg a XIX. század liberalizmusa mindenféle nemzetközi forgalom szabadsága mellett emelt szót, a nemzeti autarkia⁴ra való törekvések nem csupán a termelés, az áruforgalom, a pénzrendszer és a hitel⁴ területén, hanem a népesség-forgalom területén is olyan zárt gazdasági rendszerre vezettek, amely a középkorra emlékeztet. A nemzetközi vándorlások megakasztásával eltűnt a demografikus ellentétek és a munkapiac kiegyenlítésének és egyuttal a nemzeti és nemzet-

⁴ V. ö. Société des Nations: *Les cours et les phases de la dépression économique mondiale*. Publication du Secrétariat de la Société des Nations, Genève 1931. Id. Service d'études économiques: *La situation économique mondiale*, 1931/32, Genève 1932.

közi válságok enyhítésének egyik leghathatósabb eszköze. Az áruk és emberek külföldre vitelének lehetetlensége rendkívüli módon súlyosbította a válságot⁵, sőt a háborús adósságok megfizetésének problémájában is nehézségeket okozott. A kizárólag aranyban történő fizetések erősen hozzájárultak az árak eséséhez és a magánhitelek tulzott kiterjesztéséhez (Egyesült Államok), ilyen módon előidézve a pangás legutolsó és legaggályosabb szakaszát. A munka- és életfeltételek változásai egyes országokban a vidékről való elvándorlásoknak véget vetettek, sőt az ellenkező irányú népmozgalmat eredményezték. Mindenesetre a népesség új egyensúlybahozásának problémája áll előttünk.

Tulnyomó nézet szerint lehetetlenség, hogy a világgazdaság magától visszaszerezze működésének régi ritmusát és lehetővé tegye a folyton gazdagodó termelés eredményeinek mind egyenletesebb elosztását. Pedig a népesedés fejlődése és megfelelő megoszlása egy évszázad óta akadály nélkül ment végbe és kielégítő módon összhangban volt a világtermelés gyarapodásával. Azonban a háború óta a születések alakulásának válsága; nemkülönben a vándorlások mesterséges megakasztása még az egyes országok népességének, valamint kor, nem és foglalkozás szerint való megoszlásuknak a nemzetgazdasági feltételekkel való összhangját veszélyeztetik. Ma már a népesedési tényezőt is olyannak kell tekintenünk, mint amely jelentékeny mértékben növeli a termelés és fogyasztás diszharmoniajának okait. A születések és vándorlások csökkenésének demográfiai és gazdasági következményei egyébként valóban gyökeres módon csak néhány évtized múlva fognak megmutatkozni. Innen ered, hogy a mai zürzavaros helyzetben ezeknek a népesedési problémáknak viszonylag még csak csekély figyelmet szentelnek. Pedig az, amit *Ohlin* a mai világgazdasági válság minden más részletproblémájáról mond, áll a népesedés problémáira is: ezeket is az egész kérdés keretében kell tanulmányozni.⁶ Éppen azért kívánatos, hogy már mostantól kezdve a kölcsönhatások egységében tanulmányozzuk a válság sajátos társadalmi, gazdasági és népesedési tényezőit; és az is szükséges, hogy a jelenlegi sivár helyzettől és az elkerülhetetlen átmeneti intézkedésektől függetlenül a *sub specie aeternitatis* végzett elméleti tanulmányok is jobban felhívják a figyelmet arra a döntő jelentőségű kapcsolatra, amellyel a demográfia kérdései a jövő *gazdasági és társadalmi rendszer* szempontjából bírnak.

⁵ *Imre Ferenczi*: Les migrations et les prévisions démographiques et sociales. Extrait de la revue „Le Assicurazioni Sociali“, année VII, mars—avril 1931, No 2.

⁶ *Bertil Ohlin*: Ungelöste Probleme der gegenwärtigen Krise. Weltwirtschaftl. Archiv. Bd. 36, H. 1. (Jul. 1932) S. 3.

2. Általánosan ismert tény, hogy egyfelől a népesség száma, szerkezete és mozgalmi jelenségei a javak termelésére, megoszlására és fogyasztására általában jelentékeny hatást gyakorolnak és hogy másfelől a népesedés nem csupán természeti törvényeknek, hanem a gazdasági és társadalompolitikai szervezetnek is a folyománya. Mert az ember a gazdaság alapja és célja, termelő és fogyasztó egyaránt; éppen azért az emberek száma, teljesítményeik, életszínvonaluk a gazdasági szervezetnek és gazdasági haladásnak egyrészt egyik alapját, de ugyanakkor következményeit is jelentik. *J. B. Clark* tanítása szerint⁷ minden nemzetgazdaságnak dinamikus jellege van, azonban mindig vannak benne olyan erők, amelyek statikus egyensúlyra törekszenek. Clark öt tényezőt különböztet meg, amelyek az egyensúly megzavarását okozzák és amelyek a gazdaságnak a maga sajátos dinamikus jellegét adják. Ezek a következők: a népesség szaporodása, a tőke gyarapodása, a termelési módszerek változása, az ipar szervezetének változásai, végül a fogyasztók szükségleteinek változásai. A kezdetleges csereviszonyok között természetes, hogy minden termelő egyuttal egy másik termelőnek felajánlja terményeik kölcsönös kicserélését. Viszont a fejlődés magasabb fokán, a munkamegosztás, a pénzgazdaság és a tőke gyarapodásával mindinkább szükségképpen a megfelelő *organizációtól* függ, hogy a termelők és fogyasztók csoportjai találkozzanak és egymást megfelelően kiegészítsék.⁸

A mai válság gyógyszereinek lázas keresésében egyesek még mindig beérik azzal, hogy a liberális individualista gazdaság emlékeit idézik, azét a rendszerét, amely mellett a klasszikus iskola mesterei tettek hitet. Azt tartják, hogy az a formális szabadság, amelyet a XIX. században munkaadók és munkások élveztek, ideális mechanizmusként működött az említett tényezők automatikus egyensúlybahozatala érdekében.

Valóban, a háború s az azt a legtöbb országban követő politikai változások nagymértékben elmélyítették azokat a kompromisszumokat, amelyek már előzőleg kialakulóban voltak a szabad cserén és magántulajdonon alapuló liberalizmus és ama szocializmus között, amely a kollektívizmus szellemében a javak megoszlásának, sőt azok termelésének is szabályozására igyekszik. Nevezetesen a háború után az állam különösen a jövedelemeloszlást befolyásoló testületi szervezkedés alapjait ismerte el és fejlesztette ki (kartellek és szakszervezetek); ezekhez azután a gazdaság központi kötelező szabályozásának más formái is járultak. Egyesek már

⁷ *Clark, J. B.*: The distribution of Wealth, Newyork, 1899.

⁸ Az Egyesült Államokban megint egymillióra becsülik azoknak a számát, akik a munkanélküliségtől sujtva úgy tartják fenn létüket, hogy többszáz szervezet segítségével közvetlenül cserélik ki áruikat és szolgálataikat. („Informations Sociales“ 1932, március 6.)

az állam összes gazdasági beavatkozásainak értelmesen átgondolt egységesítését kívánják. A gazdaságpolitika ilyen módszeres racionalizálása már az ugynevezett „tervgazdaság” egy faját jelentené.⁹ Azonban a marxisták számottevő csoportjai többet akarnak: a gazdasági fejlődés végső eredménye és célja szerintük a teljesen központosított, kollektív gazdaság. Minden más tervet csupán e végcél felé vezető eszköznek tekintenek.^{9a} Viszont ezek az eszmék, más közgazdák szerint, kikerülhetetlenül a gazdasági bukás felé sodorják a világot.¹⁰

A liberális álláspont szerint, amely leginkább a munkaadóköri körökben van elterjedve, a mai társadalompolitikai rendszer a maga terheivel máris veszélyes merényletet jelent a gazdaság örök törvényeivel szemben. Óriási mértékben emeli a termelés költségeit és a közterheket és mindezek folytán

⁹ A közgazdaságtan művelőinek legnagyobb része kételkedik abban, hogy bizonyos szocialista jellegű reform-intézmények sikerrel járhatnának egy olyan gazdaságban, amelyet általában a szabad verseny szabályoz. A kapitalizmus jövőjéért aggódnak, de másrészt nem tudnak hinni egy teljesen irányított szocialista gazdaság lehetőségében sem, ahol a termelés teljesen egy központi szerv egységes terve alapján történik. Szerintük az emberi természet nem tűr meg ilyen túlzott szabályozást, másrészt a tőkekamat megszüntetése lehetetlenné tesz mindenféle megtakarítást. Sokan még mindig a modern munkamegosztás keretében, a szabad versenyt tartják a legjobb védelemnek a monopóliumok túlzásaival szemben és az árak kölcsönös összefüggésében látják a monopólium veszélyes következményeit legbiztosabban elhárító eszközt.

^{9a} Csupán egyes tudósok, mint Emil Lederer (*Wege aus der Krise*. Tübingen, 1933), hisznek annak lehetőségében, hogy bizonyos részleges szocialista rendszabályokkal meg lehet oldani a válságot (a hitelek ellenőrzése, közvetlen csere a munkanélküliek között) s hogy ezek a rendszabályok a teljes tervgazdaság felé vezető utnak mintegy első szakaszát jelentenék. Azt remélik, hogy „már közel van az a perc, amikor a társadalom termelőerőinek megfontolt rendje kikerülhetlenné válik” és hogy „ez a probléma teljesen megoldható”. Ezzel ellentétben egy másik, egyébként szocialista meggyőződésű író, Karl Landauer (*Planwirtschaft und Verkehrswirtschaft*. München und Leipzig, 1931) szembefordul azokkal, akik a szabad gazdaság rendjébe, ameddig az fennáll, állami beavatkozásokat sürgetnek. Azt kívánja, hogy „a gazdasági rendszer problémája elvi tisztaságában állíttassék fel”. (108. l.) „Egy központi terv szerint szabályozott kapitalizmus” — ugymond — „legjobb esetben is csak egy átmeneti rendszer lehet, amely szükségképpen ki nem elégítő módon funkcionál és amelynek a használhatósága nagyon hamar megszűnik... Vagy a valódi kapitalizmust kell tudatosan követelnünk..., vagy ha ezt nem akarjuk..., akkor csupán a termelékenység leromlása, vagy a gazdaság szocialista ujjaépítése között választgatunk”.

¹⁰ Friedrich von Gottl-Lilienfeld: *Der Mythos der Planwirtschaft. Vom Wahn im Wirtschaftsleben*. Berlin, 1932.

tultermelést és munkanélküliséget okoz. Ez a felfogás erőlyesen tiltakozik mindenféle tervgazdaság ellen.¹¹

Ezzel a felfogással szemben a társadalmi haladás híveinek nagy többsége nem ismeri el, hogy a társadalompolitikai intézmények már túllépnék az észszerűség határait és azt vallják, hogy a mai világválságnak legfőbb forrása a tömegek elégtelen fogyasztása és érvül felhozzák a fogyasztásnak a válság legutóbbi szakaszában való rendkívüli mértékű csökkenését.¹²

Heller Farkas professzor véleménye szerint:¹³ „tévedés

¹¹ Az individualista liberalizmus jelenleg egyik legelső tudományos képviselője, *L. Mises* professzor kitűnő munkájában („Die Gemeinwirtschaft“ Untersuchungen über den Sozialismus 2. átdolg. kiad. Jena, 1932) ezt mondja: „Ahhoz, hogy jól meg tudjuk ítélni és lényegében megérteni azt a politikát, amely a tömegek fogyasztását a tőkében való gazdagság rovására akarja emelni és ilyenmódon a jövődőt feláldozza a jelennek: ahhoz mélyebb ítélőképesség kell, mint amilyenell általában az államférfiak, politikusok és azokat vezéreikül választó tömegek birnak. Azt hiszik, hogy addig, ameddig a gyárak falai állnak, a gépek mozognak s vonatok futnak a sínekem, addig minden rendben van. A nemzeti életszínvonal fenntartásának mindinkább növekvő nehézségeit pedig más okoknak tulajdonítják, nem pedig annak a ténynek, hogy a tőkepusztítás politikáját követik.“ Munkája új kiadásában azután Mises különösen a „tőkedestrukció“ ellen fordul, amelyet a munkanélküliek segítése idéz elő.

Hasonló állásfoglalást látunk egyes francia közgazdánál is. *Jacques Rueff* („L'Assurance-Chômage cause du chômage permanent“ *Revue d'Economie Politique* mars—avril, 1931) a magas munkabérek és a munkanélküliség esetére szóló biztosítás ellen fordul. Tételét különböző, nevezetesen világpolitikai szempontokból bírálja *Fernand Maurette* a *Revue Internationale du Travail* 1931 decemberi számában. *Gottschalk* (*Helmuth Gottschalk*: „Die Kaufkraftlehre.“ Eine Kritik der Unterverbrauchslehren von J. A. Hobson, Emil Lederer, W. T. Foster und W. Catchings. Jena, 1932) és *W. E. F. M. Durbin* (*Purchasing Power and Trade Depression. A Critic of Underconsumption Theories*; London, 1933) szintén a legismertebb, különböző nemzetiségű írók ellen fordulnak, akik az elégtelen fogyasztás elméletének és a magas munkabérek politikájának hívei. A szociálpolitikusok legnagyobb része a munkabéreket illetőleg relativista álláspontot foglal el. (*Ludwig Heyde*: „Die Lohnfrage. Jena, 1932. — *Arnold Wolfers*: „Deutsche und Amerikanische Löhne“, Berlin, 1933. — *Karl Massar*: „Lohnpolitik und Wirtschaftstheorie“, 1932, etc.)

¹² A legfontosabb gabonaneműek és sok nyersanyag fogyasztása tényleg nem ugyanazon ütemben fejlődött, mint a termelésük. A készletek szaporodtak és ránehezedtek a piacra. Az ebből következő árletörés a nagy világválság egyik legfontosabb tényezője. (*Société des Nations: Memorandum sur la production et le commerce*, 1925—1929/1930, Genève, 1931, p. 11.) A kész cikkek árai, aranyban értve, 1932 nyolcadik hónapjáig körülbelül egyharmaddal estek, ellenben a nyersanyagok árai átlag 50—60%-kal. Az utolsó három esztendő folyamán a külkereskedelem legalább 25%-kal csökkent. (*Société des Nations: Conférence monétaire et économique. Projet d'ordre du jour annoté. Questions économiques et financières* 1933, 20 janvier, N. II. Spec. 1.)

¹³ Verbrauch und Krise. Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik. 82. Bd. S. 340.

a válság legmélyebb okát az alacsony árszínvonalban látni, mert ez utóbbi más oknak, nevezetesen fogyasztás, háború és inflációk okozta csökkenésének a következménye." Heller professzor a világ elszegényedésének igazi okát a vagyonok megsemmisülésében keresi, továbbá abban, hogy sokan elvesztették létalapjukat munkájuknak a nemzet- és világ-gazdasági forgalomból való kirekesztése által, végül az egész nemzet- és világ-gazdaságnak a háború, a békeszerződések és a hibás tőkebefektetés folytán beállott desorganizációjában. Ugylátszik, ugyanezen a véleményen vannak vezető angol közgazdák¹⁴ is, akik, míg egyfelől sürgős nemzetközi rendszabályokat követelnek a válság enyhítésére, ugyanakkor elvileg nem kívánják a társadalompolitikai intézmények megszorítását. Az amerikai válság mai arányait sokan éppen a szociálpolitika, nevezetesen a munkanélküliség esetére szóló biztosítás hiányára vezetik vissza. Egy hat amerikai szakértőből álló bizottság (Mitchell, Merriam, Harrisan, Hamilton, Odum és Ogburn), amelyet Hoover elnök 1929 nyarán nevezett ki a célból, hogy az amerikai nemzetgazdaság fejlesztésére tervet dolgozzon ki, arra az eredményre jutott, hogy a magántulajdon a maga hagyományos formájában többé nem képes a tömegek vásárlóerejének nagy problémáját megoldani. Egyfelől a gazdasági és társadalmi rendszer, másfelől a technikai fejlődés megoldhatatlan ellentétbe kerültek egymással és innen ered a tultermelés, a nem kellő mértékű fogyasztás és a munkanélküliség állandó veszedelme. A bizottság éppen azért úgy véli, hogy irányított („terv“-) gazdaságra van szükség, anélkül a tömegek diktaturája fog bekövetkezni, amely a szakértők értelmét félrelökve, az erőszak prédájává fogja tenni a társadalmat.¹⁵

¹⁴ *Sir Arthur Salter and collaborators*: „The World's Economic Crisis and the Way of Escape.“ Halley Stewart Lecture 1931. Londres, 1932. Döntő jelentőséget tulajdonítanak mindenekelőtt a vámtarifák leszállításának, a jóvátételi fizetések és háborús adósságok gyökeres csökkentésének, végül a monetáris politikának a világ-gazdaság ujjaáteremtése céljából. Különböző ezeket a problémákat tárgyalta a londoni világ-gazdasági konferencia is. Egyébként Sir William Beveridge a munkanélküliség esetére szóló biztosítást a modern közületek részére mellőzhetetlennek tartja. Keynes és Clay különösen a közmunkák szükségére hívják fel a figyelmet. Sir Basil Blackett egy észszerű gazdasági szervezet tervét javasolja.

¹⁵ „Recent Social Trends in the United States.“ Report of the President Research Committee in Social Trends, Newyork, 1933. 2 volumes.

Altalában a társadalompolitika hívei a társadalmi törvényhozás eddigi rendszerét a válság alatt legalább is fenn akarják tartani és azután a fellendülés bekövetkezésekor még tovább fejleszteni azt. A fennebb idézett amerikai szakértők, szakítva az országukban eddig divott hagyományos jótékonyosság rendszerével, a „társadalmi invenciók“ gyorsítását sürgetik, ellentétben a „technikai invenciók“ okozta tulracionalizálással. Ugy vélik, egyetértve a legtöbb európai

*J. A. Hobson*¹⁶, aki az elégtelen fogyasztás elméletét, amelyet már Sismondi és Marx is vallottak, újra előtérbe helyezte, azt állítja, hogy a tőkések a virágzás korszakában tulsok megtakarításra hajlanak, ezáltal a kereslet megszorítását, ebből eredőleg a fogyasztás csökkenését s végső fokon a pangás beálltát okozzák. A tőkekamat és a jövedelmek piaci hullámozása a tőkés rendszerben magukban véve nem elégségesek ahhoz, hogy automatikusan előidézzék a nemzeti jövedelemnek egyfelől az új befektetések, másfelől a termelvények fogyasztása közötti legkedvezőbb megoszlását.¹⁷ Ezért egy központi terv segítségével meg kellene szüntetni bizonyos cikkek fogyasztásának tulbecsülését, ami a tőkehiány és a válság elmélyülésének legfőbb okozója. A társadalompolitikának egy nemzeti és nemzetközi irányított gazdaság felé való fejlődése néhány európai szociológus felfogása szerint logikai szükségszerűséggel folyó következtetés azok számára, akik a mai válság főokát az elégtelen fogyasztásban látják.¹⁸ Az ilyen irányított gazdaságnak kiinduló pontként csakugyan a különböző országok nemzeti életszínvonalát kellene vennie és nemzetközi rendszabályok által kellene biztosítania a gazdasági és társadalmi tényezők összhangját. Ilyen módon remélni lehetne, hogy a népesség megfelelő életszínvonala megtartható és a jövőben egyfelől emelhető, másfelől nemzetközileg egyenlősíthetőbb lesz. Másrészt Szovjet-

társadalomujtóval, hogy az állami szociálpolitika, bármennyire fontosak is annak hatásai, végeredményben nem változtat a társadalom szervezetén. Abban is egyetértenek, hogy a mai gazdasági rendnek fokozatosan át kell alakulnia egy másfajta szervezetté. De azok, akik nem szocialisták, nem tudják pontosan megmondani ennek az új szervezetnek pozitív alapjait.

Felbuzdulva az olasz fasizmus példáján és irányt merítve a „Quadragesimo Anno“ encyklikából, a konzervatív katolikusok azt vallják, hogy a társadalom minden újjászervezésének alapját a korporáció eszméjében kell keresni. (L. például *Th. Brauer*: Sozialpolitik und Sozialreform. Jena, 1931.) A katolikus munkásmozgalom Németországban (Frankfurter Zeitung 1933 ápr. 3.) Ausztriában pedig a kanclár (Neue Freie Presse Abendblatt 1933 ápr. 3.) hivatalosan csatlakoztak ehhez a felfogáshoz.

¹⁶ Lásd újabban *J. A. Hobson*: Economics of Unemployment. London, 1932. Rationalisation and Unemployment. London, 1930.

¹⁷ Lásd még *Maurice Ansiaux*: De rôle de la sous-consommation dans les crises économiques. Revue Internationale du Travail. Vol. XXV. (juillet 1932).

¹⁸ *Henry Man*: Réflexions sur l'économie dirigée, 1932. Paris—Bruxelles, 1932. Szerinte a tervgazdaság formuláját ki kell egészíteni a szem előtt tartott cél megmondásával. A protekcionista és imperialista kapitalizmus tervgazdaságával a szerző egy másik tervgazdaságot állít szembe, amely a tömegek vásárlóerejének a termelékenység fejlődésével párhuzamos fejlesztésére, valamint az államok közötti verseny kiküszöbölésére igyekszik. E rendszer elérésének első tárgyi követelménye, hogy a munkás többé ne tekintessék árunak, a második, hogy egy nemzetek feletti politikai egység létesíttessék.

oroszországban az „ötéves terv“ alatt látni lehetett a termelési eszközöknek gyártását szolgáló nehéziparok terén eszközölt óriási befektetéseket a fogyasztási cikkek iparainak nagymértékű hátrányára.¹⁹ Még a marxista elmélet hívei is a bolsevista kísérlet eredményeit általában kudarcnak tekintik. A kollektív gazdaság régi elméleti és gyakorlati problémája továbbra is a maga egészében megoldatlanul áll.

De még akkor is, ha az ember még hisz a liberális gazdasági rend feltámadásában, el kell ismernie, hogy a gazdasági élet hullámlásainak éles változásait csak akkor lehet enyhíteni, ha a jövődő népesség-alakulásának rendkívüli fejlődésére nagyobb figyelmet fordítunk. Ha pedig elfogadjuk a tételt, hogy egy nemzetközileg irányított tervgazdaság hovatovább parancsoló szükségességgé válik, el kell ismerünk, hogy annak megvalósítása nagymértékben *demografikus* tényezőktől is fog függeni. Egy ilyen tervnek kialakítását teljes lehetetlenségnek tartjuk a népszám és népesedési struktúra jelenlegi helyzetére és jövőbeli fejlődésére vonatkozó, alapos és folytonos tanulmányokon nyugvó tudományos ismeretek nélkül. Mindenképpen illogikus lenne a dinamikus gazdaságnak ezt a döntő tényezőjét kihagyni az általános racionalizálás keretéből. Csupán akkor, ha kellő mértékben tekintetbe vesszük a világ népességének számában és szerkezetében beálló változásokat, csupán akkor lehetséges elasztikus módon a termelést a *fogyasztáshoz* alkalmazni, szem előtt tartva a társadalompolitika követelményeit is. Hogyan is lenne mód, hogy e demografikus szempontok figyelembevétele nélkül szakadatlanul összhangba hozzuk a bérszínvonalat és a létfenntartást, szabályozzuk a munkaidőt és a túlórázást?

Mindezek ellenére az amsterdami társadalomgazdasági kongresszus tárgyalásain (1931 augusztus 23—29) még meg-

¹⁹ A Szovjetoroszország kommunista pártjának központi bizottsága és a központi végrehajtó bizottság elé terjesztett jelentések szerint az öt éves terv végrehajtása legjobban a nehéziparban sikerült, miután az 1932. évi termelés 8.4 százalékkal több volt annál, amennyit a terv ötödik esztendejére kívántak. Az élelmezési cikkek ipara elérte az öt éves terv követelményeit, ellenben a könnyűipar és faipar jelentékenyen elmaradtak. (Informations sociales, 27 février 1933 p. 297). Az új öt éves terv már ezeket a tapasztalatokat figyelembe akarja venni és emelni akarja az életszínvonalat, amely *Boris Brutzkus*, a petrográdi mezőgazdasági főiskola rendkívüli tanára szerint (Der Fünfjahrsplan und seine Erfüllung. — Weltwirtschaftliche Vorträge und Abhandlungen, H. 12. Leipzig, 1932.) sokkal alacsonyabb a háborúelőttinél. Az ellenkező nézetet vallja I. A. Kraval (Social Economic Planning in the Union of Soviet Socialist Republics World. Social Economic Congress Amsterdam. Report of Delegation from the U. S. A. R. August, 1931. V. V. Obolensky-Osinsky, S. L. Ronin, A. Gayster, I. A. Kraval) New York, 1931, 135 és köv. lap.

feledkeztek a demografikus tényezőről. És a Szovjet-bizottság fentebb idézett jelentése is teljesen mellőzi azt. Valóban a szovjet gazdaságpolitikája sohasem törődött sem a népesség óriási arányu szaporodásával, sem annak megoszlásával. Azonban 1933-ban egyszerre csak kénytelen volt a tervgazdaság eszméjét a népesedésre is kiterjeszteni. Ugyanis az iparosításra való törekvés nagy változásokat okozott az ipari és mezőgazda lakosság arányában; a városoknak, a nagy új ipari telepeknek és termelési központoknak élelmezése nehéz és szövevényes feladattá lett, viszont az agrár kollektívizmus elől menekülő és városokba tóduló parasztságot vissza kellett fordítani a falu felé. Végül az is szükségesnek mutatkozott, hogy a nagy városokat megtisztítsák az ellenforradalmi, bünnöző és hasonló elemektől. Mindezen okoknál fogva az összes szovjet-polgároknak összeírását és kötelező passzussal való ellátását rendelték el.²⁰ Ez az apró beavatkozás a demográfia területén persze csupán apró töredék, a sokkal gyökeresebb rendszabályokhoz képest, amelyekkel a népesség tényezőjének a szovjet-rendszer gazdasági követelményeihez való kölcsönös adaptációja megtörténhetnék.

3. Tekintettel arra, hogy a világ különböző országaiban különböző a születés és halálozás s ennek természetesen megvannak a maga szociális következményei: már mostantól kezdve tanulmányozni kellene a modern racionalizáció demografikus hatásait is. A termelés gyors és végig nem gondolt mechanizálása erős mértékben fokozta a nagy válság okozta munkanélküliséget és a társadalomra nézve állandó túlnépesedés veszélyét jelenti.²¹ Az ugynevezett technológiai munkanélkü-

²⁰ Informations Sociales, janv. 1933., Frankfurter Zeitung 1933 febr. 5. Azt remélik, hogy ezen az úton a munkások jobb megoszlását érik el és csökkentik a munkanélküliséget, mindenkit arra a helyre irányítva, amely a szovjet gazdasági rendszere szempontjából a legmegfelelőbb. Mindenki köteles, mielőtt passzusát megkapná, bizonyítványt bemutatni arról, hogy bejegyeztette magát az elhelyező hivataloknál. Ezen intézkedések máris lehetővé tették, hogy a városok régi polgári elemeinek nagy részét kitelepítsék, épügy, mint azokat a parasztokat, akik nem voltak hajlamosak meghódolni az agrárkollektívizmus elvének.

A fasiszta politika viszont már évek óta nem csupán a születések szaporítására törekszik a soktagu családoknak nyújtott kedvezmények által, hanem a vidéki vándorlás ellen is küzd. Ebből a célból igyekszik megakadályozni az egyének bevándorlását az olyan városokba, ahol a munkapiac feltételei azt nem teszik kívánatossá. (L. Gini: Das Bevölkerungsproblem Italiens und die faschistische Bevölkerungs politik. Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie, Bd. 25. 1931.). Másrészt azon igyekszik, hogy új ipartelek létesítését csupán a nagy városokon kívül engedélyezzék. (Soziale Praxis, März 9.)

²¹ Már 1929-ben az Egyesült Államok ipara a „Federal Reserve Board” statisztikái szerint, a racionalizáció és a technikai újítások következtében 6 százalékkal alacsonyabb munkáslétszámot foglalkoztatott, mint 1919-ben. A traktorok száma, amely 1920-ban 246.000 volt,

liség, úgy az ipar, mint a mezőgazdaság terén csökkentve a foglalkoztatási alkalmakat, a jövőt illetőleg az emberi erő használatának stabilitását igen erős mértékben veszélyezteti. A racionalizáció más, távolabbi területeken is „technológiai munkanélküliséget“ okozhat: egy ország sem képes védekezni alacsony munkabérrel és más termelési költségekkel termelt cikkek behozatalával, mint kivándorlóinak visszatelepülésével szemben. Ezt a társadalmi veszélyt csak úgy lehet kikerülni, ha a racionalizálást kellő korlátok közé szorítjuk és egyéb tényezőkkel összhangba hozzuk, ilyen módon a köznek biztosítva a növekvő termelékenységek előnyeit. Elvégből oly nemzetközi preventív intézkedésekre van szükség, (a tőkesítésnek, az arányos áraknak és béreknek, a munkaórák csökkentésének, az irányított vándorlásoknak politikája), amelyek a lehetőség mértékéig tekintettel vannak a népesség differenciális szaporodására és a munka-világpiac helyzetére is.²²

4. Az alkalmazási lehetőségek és a keresőképes korban levő lakosság közötti egyensúlyt végül a nők részéről mutatózó és általában emelkedő munkakereslet is fenyegeti. Ötven év előtt a nők még a munkapiacra alig szerepeltek; a háboru óta a nemek változó aránya is sokszor tulsúlyba emelte számukat a kereső-életben.^{22a}

Az imént kifejtettük, hogy a *krónikus* munkanélküliség a termelés csökkenésének folyamánya, amely utóbbi viszont a fogyasztás periodikus megszűküléséből ered, ellenben a *technológiai* természetű munkanélküliség oka a termelékenység növekvése, kapcsolatban a foglalkozási alkalmak csökke-

1929-ben 853.000-re emelkedett, egy traktor használata pedig az amerikai mezőgazdaságban öt ember munkáját teszi feleslegessé. (*Grégoire Kherian*: „Le chômage technologique“ *Revue d'économie politique*, 1932, p. 118.) A Rajnavidék és Westfália szénbányáiban a termelés 1924-től 1929-ig három százalékkal, míg a bányászok száma a racionalizálás következtében kilenc százalékkal, vagyis háromszor annyival csökkent. (*Reichsarbeitsblatt*, 1929, Nr. 6. S. 1.)

²² Az egész racionalizálási irodalom mind mostanig elhanyagolta a demográfia annyira fontos szempontjait. Ez a mellőzés jellemzi azt az élénk mozgalmat is, amelyet *Howard Scott* könyve hívott elő tizenkét év alatt. (Lásd „Bevezetés a technokráciába.“ Newyork, 1933.) Ez a szerző is azt a nézetet vallja, hogy a mai gazdasági rend eltűnése kikerülhetetlen. A „technokraták“ úgy képzelik, hogy az energiafogyasztás ugynevezett görbéi alapján előre megmondhatják a társadalmi fejlődés jövődő alakulását. Hisznek egy utopisztikus kommunizmus közeli megvalósulásában, a „technokraták“ diktaturája alatt. Ezt az új gazdasági rendszert mindenféle válságtól örökre megóvná az a tény, hogy a pénz helyébe „energia-bizonyítványok“ lépnek. A munkaórák számát heti 16-ra lehetne leszállítani és sose remélt magasságig lehetne emelni az általános színvonalat. Ez utópia teljesen válasz nélkül hagyja a kormányzatnak és nevezetesen a gazdasági vezetők kiválasztásának kérdéseit.

^{22a} Ez ellen irányul egy újabb német intézkedés. (Gesetz zur Gewährung von Ehestatensdarlehen. R. G. B. L. I. 28. 733. S. 540.)

nésével. Végül a *demografikus* jellegű munkanélküliség főként a különböző országok népességeinek különböző arányu szaporodásából, valamint a nem kereső fiatalabb munkaképes és idősebb korcsoportok közötti aránytalanságból következik. A demografikus egyensúly eme zavarai azután legalább is gátolják a termelésnek a fogyasztás terjedelméhez és irányaihoz való gyors alkalmazkodását.

Demográfiai változások.

Legalább is azt kellene tehát elkerülni, hogy az új *népesedési változások* ne váljanak új veszedelemmé és ne rontsák le a társadalompolitika eddigi eredményeit, hanem ellenkezőleg, azokat méginkább megerősítsék és biztosítsák. Attól a perctől kezdve tehát, ha elfogadjuk azt az alapvető tételt, hogy a munka- és életfeltételeknek szerepelniök kell, sőt kiindulási pontul kell szolgálniuk a tervgazdaság nagy problémájában, attól kezdve feltétlenül szükséges, hogy minden országra nézve ismerjük a népesség számát, sűrűségét, megoszlását nem, kor, foglalkozás szerint, valamint növekedésének, illetve csökkenésének ritmusát. A társadalompolitika feladata ezen a területen általában igen nehéz.

1. Gazdasági szempontból tekintve, a modern nemzetek mind körülbelül ugyanazon módszerekkel szállnak szembe a természet és a verseny nehézségeivel; ellenben népesedési fejlődésük nem csupán változó anyagi feltételeknek, hanem lelki tényezőknek, gyakran tudatalatti érzelmi erőknek is funkciója; ennél fogva a nemzetek népesedési politikája is igen különböző irányokban fejlődik. A népesség *differenciális szaporodási száma* magában véve is nagy befolyással bír a kormegoszlás alakulására és ez a jelenség az, amely egyes nemzeteknek az ifjuság, az érett kor, vagy inkább az öregedés jellegét kölcsönzi. Már csak ebből a forrásból eredőleg is a társadalmi reformnak ritmusa és hatékonysága általában igen különböző módon fog alakulni. És különösen fontos tekintetbe venni ezt a körülményt, ha egy országban az aktív és az egész népesség aránya már túl van a maximumon, míg egy másik országban még nincs, vagy ha például egyik országban a mezőgazdaság még fejlődésben van, míg más országokban a termelés más ágai veszik igénybe a munkaképes lakosság mindinkább növekvő százalékait.²³ Nem érdektelen e részt megjegyezni, hogy Franciaországban a lakosság nagyobb része még a vidéken él, míg az Egyesült Államokban csak 1932-ig csökkent a vidéki lakosság arány-

²³ 1910-ben az Egyesült Államok *farmokon élő* lakossága még 32 millió volt, míg 1930-ban már csak 27.4 millióra rugott.

száma.²⁴ Olaszországban a kis városok, ellenben Nagybritanniában a nagy központok, végül az Egyesült Államokban a közepes városok szaporodnak legerősebb mértékben. A falusi és városi életkörülmények közötti különbségek eddig nagyrészt megmagyarázták a születési és halálozási számok differenciális alakulását, valamint a különböző országok közötti professzionális különbségeket. Azonban ma már e részt is egy nagyfontosságú kiegyenlítés kezdeteit látjuk.

A népesség nyomása a létfeltételek szaporítására, illetve kivándorlás és gyarmatosítás útján való terjeszkedésre ösztönöz, mihelyt a lakosságot a termelés fokozása és *belső* vándorlások által elhelyezni és ellátni lehetetlenné válik. A *nemzetközi vándorlások* viszont, a különböző területek eltérő szaporodásának gyakori következményei, döntő módon befolyásolhatják a népesedés természetes tényezőit a bevándorlási, illetve kivándorlási országokban, és ugyancsak változásokat, illetve fontos egyenlősítéseket okozhatnak a társadalmi feltételekben és a társadalmpolitika intézményeiben is. A vándorlások jelenlegi megakasztásának folyamányaként e tekintetben különösen érdekes fejlemények előtt állunk. Hogy tehát teljes szociális siker koronázza azokat, a demografikus vagy gazdasági megegyezéseknek nemzetközi jelleggel kellene birniok.

2. De rendkívül jellemzők a mi korunkra azok a jelentős eltolódások is, amelyek a lakosságnak *nemek* szerinti tagozódására, a nemi kapcsolatokra, a családi kötelékek bomlására, általán a család funkcióira vonatkoznak s amelyek társadalmpolitikai szempontból különös megfontolást igényelnek.²⁵

A család megerősítése, amely a proletáriátus szempontjából is a tiszta és egészséges társadalmi élet alapját jelenti, a társadalmpolitika és társadalmi előrelátás egyik fontos problémája.²⁶ A társadalmi igazság nevében, egészen elvonatkozva a születési számra gyakorolt hatástól, a társadalmi haladás képviselői gyakran a családi terhek arányosítását kívánják²⁷ (differenciális társadalombiztosítás, bérpolitika (kom-

²⁴ 1920-tól 1930-ig a vidéki területek lakossága az egész népesség 48.8 százalékáról 43.8 százalékára esett vissza. 1932 óta azonban a vidék irányában sokkal nagyobb a vándorlás, mint az ellenkező irányban. The United States Daily, February 27, 1933, p. 3. Hasonló tendenciák mutatkoznak más országokban is. (Németország!)

²⁵ Lásd különösen „A nők társadalmi és pedagógiai munkájának német akadémiaja” kiadványait. Kutatásokat Franciaországban, Olaszországban és Belgiumban is folytatnak a családnak a jelen korokban való fennállási módjáról, illetve megrendüléséről.

²⁶ A társadalmi munka második nemzetközi kongresszusa evvel a problémával nagyon részletesen foglalkozott (Frankfurt, 1932, július 10–14.) L. a Soziale Praxis 21. és 26. számát. 1932. július.

²⁷ Lásd „A társadalmi haladás nemzetközi szövetségének” tárgyalásait. (Bécsi és zürichi tanácskozások 1928-ban a „családi politikáról.”) L'avenir du travail. vol. 6. no. 4. és vol. 8. no 1–4.

penzációs pénztárak), az előnyök kiterjesztése a nem bér munkás osztályokra is megkülönböztető adóztatás útján stb.). Ennek természetesen pénzügyi jellegű nemzetközi vonatkozásai vannak.

3. A társadalompolitika általános és nevezetesen a családi politikai eredményeit a *fajegészségügyi* mozgalom bírálata kíséri. Az átöröklés tanának hívei bizonyos ankétekre hivatkoznak, amidőn azt állítják, hogy a népességben a kulturális és tehetséges elemek kisebb szaporodást mutatnak, mint a kevésbé egészséges és kevésbé képzett családok.²⁸ E törvényszerűségeket ismerve, helyteleneknek tartanak minden olyan rendszabályt (születési prémium, családi segély, stb.), amelyek csupán a népességnek a minőség rovására történő mennyiségbeli szaporítását mozdítják elő. E felfogás szerint a társadalmi terheket a jövőben inkább a minőség-beli szaporításnak és ily módon az ember tökéletesítésének és jólétének szolgálatába kell állítani. Ennélfogva az államnak olyan törvényeket és intézményeket kellene létesítenie, amelyek, kezdve a házassági tanácsadáson, oda vezetnének, hogy a népesség legegészségesebb és az öröklődő tulajdonságok szempontjából legerősebb elemei választatnának ki, viszont a kevésbé értékesek visszatartatnának a sok gyermek nemzésétől, végül a betegek és abnormálisok családalapítása formálisan megtiltatnék. Nevezetesen a pozitív születési politika tudatos differenciációjával el lehetne érni az olyanféle néprétegek erősebb szaporodását, minő például a vidéki parasztság.²⁹ Azonban e részt még igen sok természettudós a kétely álláspontját foglalja el s nem fogadja el azt a tételt, hogy az átöröklés törvénye alapján már a jelenben a faji és egészségügyi kiválasztás érdekében kötelező rendszabályok hozassanak.^{29a}

4. A demografikus helyzet a háború után a különböző országokban igen sajátságossá és szövevényessé vált; de az

²⁸ Marcus (1838), Hichsen (1849) után különösen Francis Galton (1865) és W. Greg (1868) vezették be a népesedés-elméletbe a fajjavítás szempontját a családok örökletes tulajdonságain alapuló differenciális kiválasztás útján. A két utoljára nevezett tudós — akik *Darwinnak* az ember származásáról írt könyveire is nagy hatással voltak — kifejti azokat az okokat (több értelmesség stb.), amelyek a mi korunkban csupán a műveltebb osztályokat bírják rá a születések korlátozására, míg „az érzéki és féktelen tömeg korlát nélkül nemzett.”

²⁹ Lásd Herman Muckermann: *Rassenforschung und Volk der Zukunft. Das kommende Geschlecht*, Bd. 4. H. 2, 1928. S. 38.

^{29a} A német fajvédő törvényhozás mindazonáltal ama még nem tisztázott teoriákból indul ki. Lásd nevezetesen a „Gesetz-t zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums“ a legutóbb (R. G. Bd. aug. 9.) kiadott „irányelvek“ megvilágításában, másrészt a „Sterilisierungsgesetz Minderwertiger“-t. E kérdések tanulmányozására alakult legutóbb a „Sachverständigen-Beirat für Bevölkerungs- und Rassenpolitik des Reiches“. A sterilizációs törvényt e tanács megkérdezése után bocsátották ki.

országok mennyiségi népesedési politikája is erősebb ellentéteket mutat, mint az előző korszakokban. A XIX. század első válságait még meg lehetett próbálni az általános túlnépesedésre való törekvéssel magyarázni. Ugyanekkor Malthus úgy vélhette, hogy minden ország lakossága változatlanul az ország belsejében található élelmiszerek szaporodásának arányában növekszik. Azonban a világtermelés és világkereskedelem fejlődése³⁰ megmutatta, hogy a civilizált országokban a népesség problémája nemzetközi jelleggel bír. A szállítás és a mezőgazdaság mechanizálása lehetővé tette, hogy egy élelmiszerekben és nyersanyagokban gazdag ország termelése növekedjék anélkül, hogy népessége is arányos mértékben szaporodjék, mert a nemzeti gazdaság feles terményeit más, távoli országok lakosságának táplálására fordítják. Másrészt a vándorlásokat is sokkal gyorsabban és kényelmesebben lehet végezni s ezek által a népességet az egymást kiegészítő országok feltételeihez alkalmazni. Ennélfogva egyes országok kitűnően kihasználják természeti gazdagságukat oly módon, hogy miután tudatosan csökkentették saját születési számukat, erős mértékben beengedik az idegen bevándorlókat. Ennek folytán a gazdasági fejlődés többé nem bír azzal a befolyással a születések, halálozások és házasságok számának alakulására, amellyel régen a művelt országokban és a primitív népeknél ma is bír. A földgömb lakosságának erőteljes szaporodási korszakában (1880—1900) a liberális közgazdák még kiindulhattak egy olyan gazdaságból, amely minden akadály nélkül, a népességgel párhuzamosan és mindig egyenletes ütemben fejlődik. Azonban tételük a valóságban még a mult statisztikai által sem nyert megerősítést.³¹ Mindamellet még mindig vannak népesedésméleti tudósok, akik távoli századokra vagy az állatvilággal való analógiákra hivatkozva, azt tartják, hogy huzamos időtartamot tekintve, a demografikus és gazdasági tényezők egymást automatikusan egyensúlyba hozzák. Azonban ez a liberális álláspont a háboru alatt és után beállott nagy demografikus változások folytán egyáltalán tarthatatlanná vált. Az állam közvetlen demografikus beavatkozásának hívei, erősen nemzeti szellemű színezettel, ma újra nagy többségben vannak, de egymással szemben álló táborokra oszolva.

A neomalthusista közvélemény aggodalma a földgömb túlnépesedése miatt, amely egyes angolszász országokban erőteljes születés-korlátozó politikára ösztönöz, érthetővé vá-

³⁰ 1820-ban a nemzetközi kereskedelem 120 millió dollárt tett ki. 1900-ban 11 milliárdot és 1929-ben, a maximum évében 34 milliárdot.

³¹ Lásd Mombert Paul: Bevölkerungsentwicklung und Wirtschaftsgestaltung. Zur Frage der Abnahme des Volkswachstums. Veröffentl. der Frnkf. Gesellschaft für Konjunkturforschung. Neue Folge, H. 3. S. 14.

lik, ha azt látjuk, hogy ezekben az országokban a munkanélküliek száma mily óriási mértékben megsaporodott; azonban nemzetközi vonatkozásban mindinkább értelmét veszíti a termelés, a technika és társadalmi szervezet ugyszólván korlátlan haladásának lehetőségeivel szemben. Mindamellet az a nacionalista törekvés, hogy ama erősen csökkenő országok születési számát más országokra is ráoktroálják, semmiképpen sem hanyagolható el, mert a legtöbb országban az államok mind nagyobbbszabásu beavatkozásokkal a születési szám emelésére igyekeznek. Ezek az országok nemcsak gazdasági fegyverkezésüket akarják fejleszteni, hanem a katonait is a demográfia területén, tetemes áldozatokat hozva eszményüknek: nemzetük népszámának szaporítása érdekében anélkül, hogy tekintettel lennének az ebből eredő belső gazdasági és szociális hatásokra vagy e politikának más népeknél kiváltott reakciójára.³²

Az eddig nyert tapasztalatok alapján egyébként még nem is tudjuk pontosan lemérni e — két ellentétes irányu — születési politika eszközeinek gyakorlati és közvetlen jelentőségét sem az elérni óhajtott demografikus cél, sem pedig az általuk előidézett társadalmi, nemzeti és nemzetközi hatások szempontjából. A legtöbb ország pénzügyi helyzete különben is meggátolja, hogy valóban megfelelő jelentőségű intézkedéseket tegyenek. És e részt nemzetközi megegyezés annál inkább nehézségekbe ütközik, mert hisz az országokban magukban is a pártok, tudományos elméletek és vallásos meggyőződések élesen szemben állanak egymással.

Ami például e kérdésben a *közgazdasági* irodalom állásfoglalását illeti, elegendő néhány szélsőséges javaslatra utalnunk: *Balás Károly* professzor azt a tételt védelmezi, hogy minden egészséges házaspár törvényes kötelezettsége legyen bizonyos minimális számú gyermek világrahozatala, — ezt a számot „a gyermekek határszámának” nevezi; ilyenmódon reméli, hogy az európai művelődés körébe tartozó népek főlénye számbelileg megvédhető a keleti fajok óriási szaporodásával szemben.³³ Meg lévén győződve, hogy hatályos „szankciókat” nem nehéz ma alkalmazni, e cél elérésére nemzetközi akciót sürget. Ellenkezőleg egy, a „Daily Herald” 1932 augusztus 8-iki számában megjelent cikk a fehér és színes fajok születési számai közötti ellentétet a kultura és béke

³² A lengyel hivatalos lapban kifejtették, hogy egy nem magas átlagéletkor, amely egy *magas* születési és *halálozási* (különösen csecsemőhalandósági) *számból* ered: előnyt jelent, miután a 20 és 40 év közötti, katonai szolgálatra különösen alkalmas lakosoknak a száma viszonylag nagyon jelentékeny lesz. (Vossische Zeitung, 1932 május 10.)

³³ *Balás Károly*: Az új népesedési probléma. A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai. 7. szám. Budapest, 1932. 68. és köv. l.

veszélyeként tünteti ugyan fel, de ezt a megállapítást egy egyetemes nemzetközi neomalthusista propaganda érdekében akarja kihasználni. Rouve mérnök, aki egy kis német párt-nak (radikale deutsche Staatspartei) vezére volt, tényleg már a születések kötelező korlátozására tett javaslatokat.³⁴ Azt hirdeti, hogy a kormányoknak a két gyermek-rendszert kellene meghonosítaniok és evégből a következő törvényszöveget ajánlja: „Minden családapa, aki már harmadik gyermekét nemzette és a fogamzást követő héten nem küldte feleségét az orvoshoz, legalább négyhavi elzárással, az orvos pedig, aki a beavatkozást megtagadta, legalább négyhónapi börtönnel büntetik.”

Nem kisebbek az ellentétek az orvosi tudomány képviselői között sem. Franciaországban sokat foglalkoznak a bevándorlás racionális politikájával, nevezetesen a tudatos „fajközi oltás” kérdésével, amelyet sokan az egyedüli eszköznek tartanak a francia népcsökkenés megakasztására és a népesség megújítására.³⁵ Más országokban viszont az általános nyomor elméleti tanulmányokat és gyakorlati beavatkozásokat hív életre a népesség korlátozásának érdekében. A legkedveltebb eszmék egyike — különösen tekintve előnyeit a magzat-elhajtással szemben — a nők periodikus átmeneti meddségére³⁶, illetve az egészséges férfiak időleges sterilizációjára támaszkodik. Emlékeztet, hogy a legfelsőbb bíróság felmentette Schmerz gráci professzort, akit két alsóbb fokon elítéltek, mert férfiak időleges magtalanítása céljából többszáz műtétet végzett. Ennek folyományaként nemcsak egész sereg ilyen műtétet visznek végbe erre minősített orvosok, hanem e célra egész szervezet alakult Ramus Péter ismert író vezetésével („Bund der Herrschaftslosen“). Ez az író lapot indított az „ideális anarchizmus” szellemében („Erkenntnis und Befreiung“) és egész sereg röpiratot adott ki, a magtalanítás gondolatát a társadalompolitika egyetlen hatékony eszközeként tüntetve fel.³⁷

A születések emelésére, illetve korlátozására alakult nagy szabadszervezetek, amelyek sok országban működnek,

³⁴ A. Rouve: „Die Lehren vom Gleichgewicht der Menschen“ 1930.

³⁵ Lásd: Dr. René Martial ankétját az „Académie des sciences et politiques“ keretében. (Le Corps Médical, 10. Juillet 1932, pp. 2093—2095.)

³⁶ Lásd: p. o. F. Engelmann. Gibt es eine empfängnisfreie Zeit im Sexualcyklus der Frau? Dsche. med. Wochenschrift 50, Nr. 50, 1932.

³⁷ Ez a szervezet Ausztria különböző városaiban kezdetleges műtési központokat létesített, ahol százán meg százán, mind a munkásosztályba tartozók, véglegesen sterilizáltatták magukat elég drága pénzen, sarlatánok által, akik egész sereg ügynökkel dolgoztak. Emlékeztet, hogy a tetteseket bíróság elé állították „súlyos testi sértés” vádjával. (Neue Freie Presse, 1932 szept. 6., Morgenblatt). A per tárgyalása azonban 1933 július 4-én a vádlottak felmentésével végződött.

illetve azok nemzeti és nemzetközi kiadványai, amelyeket bizonyos mértékig már szakértők irányítanak, a következő főkérdésekkel foglalkoznak: 1. a fogamzás elleni akció, 2. fenntartása vagy eltörlése a büntetőtörvénykönyv magzat-elhajtásra vonatkozó paragrafusának és a kérdés pozitív szabályozása, 3. az eugenika követelményei. Terünk nem enged meg, hogy itt a különböző, ellentétes irányú nemzeti és nemzetközi kongresszusokról és az egész mozgalom fejlődéséről és alapvető problémáiról részletesen megemlékezzünk. Elég annyit mondanunk, hogy különösen a háború után e részt sok országban nagyszabású mozgalmak voltak, egyesületek alakultak ezer meg ezer díjfizető taggal, akik nagyrésze munkás s hogy ezek az egyesülések egymással szemben állva ma is a kaotikus háboruszkodás állapotában leledzenek.³⁸

Objektív, nemzetközi tanulmányok e téren még alig történtek³⁹ és a kérdések szociálpolitikai szempontjai sem vizsgáltattak még meg kellő alapossággal, nevezetesen a demografikus beavatkozásokról szóló nemzetközi vitákban. Ennek folytán a pártok, kormányok és parlamentek gyakran nem is tudnak határozott álláspontot elfoglalni a népesedés legaktuálisabb kérdéseiben s nem tudják még alapos megfontoltsággal módosítani a régi törvényeket és hagyományos köz-

³⁸ Lásd: Németországra nézve: Laienorganisationen für Geburtenregelung (Dr. Lehfeldt), Archiv für Bevölkerungspolitik, Sexualethik und Familienkunde. 2/1932, 63. és köv. l.

³⁹ A nemzetközi népesedéstudományi kongresszusok eredményeként állandó jellegű intézetek csak legutóbb létesültek a népesedés kérdéseinek rendszeres és tudományos tanulmányozására. Az első ilyen világkongresszust Genfben tartották 1927 szeptemberben (Proceedings of the world population Conference, edited by Mrs. Margaret Sanger, London, 1927). Ezen a kongresszuson alakult meg a „Nemzetközi Egyesülés a népesedés tudományos tanulmányozására“, amelynek állandó székhelye jelenleg London. Ennek az Egyesülésnek eddig két teljes összejövétele volt és az utolsón, 1931-ben, elhatározták, hogy 1934-re Németországba új nemzetközi népesedéstudományi kongresszust hívnak össze. (L.: *International Union for the Scientific investigation of Population Problems: Problems of Population. Being the Report of the Proceedings of the Second General Assembly of the International Union for the Scientific Investigation of Population Problems. Held at the Royal Society of Arts, London, 15—18 June, 1931. Published under the direction of the Executive Committee. Edited by G. H. L. F. Pitt-Rivers, B. Sc.*)

Függetlenül e kongresszusoktól a népesedés problémáinak tudományos kutatására alakult olasz bizottság, a maga részéről 1931 szeptember 7-től 10-ig szintén összehívott Rómába egy nemzetközi kongresszust, amely nyolc szakosztályban tárgyalta a demografikus problémákkal foglalkozó tanulmányok különböző vonatkozásait. A kongresszusra készült jelentések, valamint a jegyzőkönyvek legközelebb megjelennek — állítólag — 10 kötetben, 5300 oldalon. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal úgy a Nemzetközi Egyesülés tárgyalásán, mint Rómában képviseltette magát.

igazgatást.⁴⁰ Egyes kormányok és országgyűlések állandó hivatalos bizottságokat küldtek ki, hogy a minisztériumok képviselői és tudományos körök karöltve tanulmányozzák a népesedési probléma társadalmi szempontjait.⁴¹

A demografikus problémák nemzeti és nemzetközi megoldása azonban nem csupán a tudományos felfogások különbözősége, valamint gazdasági és társadalompolitikai területen uralkodó ellentétek miatt nehéz, hanem azért is, mert szorosan összefügg a nemzetek *szuverénitásával* kérdésével.

Fennebb kimutattuk, hogy gazdasági és társadalmi szempontból magában egy nemzet se találhatja meg népeseedési problémájának megoldását. Viszont politikai szempontból nyilván éppen a népesség a függetlenség, a hatalom és a nemzeti törekvések egyik legfontosabb tényezője. Innen a probléma sok nehézsége. Éppen ez jelzi ma az országok nemzetközi szolidaritásának határait, miután az imperialista és pacifista törekvések éltető idegeit érinti. A munkásosztályok

⁴⁰ Jóllehet a születések ellenőrzésére indított mozgalom nagy-sikerű volt Nagybritanniában, be kellett érnie a következő intézkedésekkel: 1. Nagybritannia közegészségügyi minisztériuma kijelentette, hogy bizonyos feltételek mellett társadalmi központoknak megvan engedve fogamzáselleni óvszereket kiosztani; 2. Minden orvosnak saját belátása és felelősségtudata szerint jogában áll ilyenekkel ellátni a pácienseit.

⁴¹ Például Franciaországban a kormány 1905-től kezdődőleg egy nagy bizottságot létesített az elnéptelenedés problémájának tanulmányozására. Ez a bizottság a kérdést minden szempontból megvizsgálta és kiadta kutatásai eredményeit és javaslatait. 1912 novemberében egy második, több mint 300 tagból álló bizottságot nevezett ki a pénzügyminiszter, ez azonban, úgy látszik, nem működött. A születések szaporítása és a soktagu családok érdekében már a háboru előtt és azután is egész sereg törvényes és egyéb intézkedés történt. 1922-ben megalakították a Születésügyi Tanácsot és azt a Közegészségügyi Minisztériumhoz csatolták. (V. ö.: *Huber Michel*, directeur de la Statistique générale de la France: *La population de la France pendant la guerre*, avec un appendice sur les revenus avant et après la guerre. *Histoire économique et sociale de la guerre mondiale* (Série française). Publications de la Dotation Carnegie pour la Paix internationale. Les Presses universitaires de France, Paris. Yale University Press New-Haven, U. S. A., 1932., p. 908 et suiv.)

Németországban 1929-ben állítottak fel egy Birodalmi Tanácsot a népesedési problémák ügyei részére, ez a belügyminisztérium keretében működik s már nagyszámú társadalmi problémát vett tárgyalás alá. Ezenkívül a porosz államtanács már ez év januárjában (*Kölnische Zeitung*, 1932. január 22.) elfogadott egy javaslatot, amelynek célja a születési csökkenés megakasztása s egyúttal az eugenikai elvek tanításának előmozdítása. A testileg és szellemileg gyöngébbek gondozására fordított összeget le akarja szállítani olyan mértékig, amelyet egy leszegényedett ország még elviselni képes. A fajvédő kormányrendszer azután a már jelzett törvényeket léptette életbe a faj „tisztasága” és „megjavítása” érdekében; a fajkutatás céljaira szakértőt nevezett ki a birodalmi belügyminisztériumban, Thüringiában berendezte az első fajhivatalt, stb. — másrészt erőlesen küzd a születéskorlátozás ellen.

különböző nemzetközi szervezetei mindezekig szintén nem voltak képesek olyan programot találni, amelynek segítségével a túlnépesült és csekély népességű területek egyensúlya helyreállítható volna. A gazdasági érdekek is, amelyek a túl és nem kellőleg népes országok természetes kiegyenlítésére törekszenek, még elválaszthatatlanul össze vannak kötve a háború és béke kérdésével. A mandzsuriai konfligráció éles világot vet annak az anormális népesedési nyomásnak a következményeire, amely a Távolkeleten és a Csendes-óceán partvidékein uralkodik. El lehet képzelni, hogy az erőszakos demografikus terjeszkedés politikáját nemcsak a Távolkeleten és nemcsak Szovjet részéről, hanem bizonyos európai nemzetek is fel fogják ujitani.

A Népszövetség, amelynek feladata a béke állandó szervezése, nem mehet el tehát a népesedés kérdései mellett. Épp így a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal sem, amelynek a békét a társadalmi igazság elveire kell alapítania és ezért nem hagyhatja figyelmen kívül a munka problémájának demografikus vonatkozásait. Sőt a jövőre nézve éppen itt rejlik a hivatalos nemzetközi szervezeteknek legfontosabb feladata.⁴²

Az elvégzendő nemzetközi tanulmányok.

A nemzetközi társadalompolitika, a világgazdaság és a népesedés fejlődése közötti organikus kapcsolatok vizsgálatából kitűnik, hogy a válság a világ-társadalompolitika lényegét és határait is érinti. Az utóbbi többé nem tekinthet el a gazdasági feltételektől s nem vonhatja ki magát a népesedés terén beállott s a jövőben várható változások hatása alól.

A nemzetközi törekvések a bérek emelésére, munkórak csökkentésére, épügy egyéb nemzetközi munkaügyi egyezmények teljesen illuzórikussá válnának, ha a munkára hajlamos emberek mind nagyobb számát nyomor fenyegeti a munkanélküliség által, vagyis ha — a demográfia nyelvén szólva — egy viszonylagosan állandó és nem csupán átmeneti túlnépesség nehezedik tényleg mind több országra, sőt egész földrészekre.

Ennélfogva a mai, megoldást váró kérdések központjában a demografikus tényezők is állanak, szerepük a katasztrofális munkanélküliség előidézésében és a foglalkoztatás jövő kilátásaiban. E tárgyat illetőleg még mindig szélsőséges ellentéteket látunk: a legtöbben még azt hiszik, hogy a túlnépesedés, a háborút megelőző évek gyors szaporodása, a mai bajnak legfőbb oka. Viszont a Nemzetközi Munkaügyi Hiva-

⁴² Lásd: *Imre Ferenczi*: Surpopulation et politique de natalité. Extrait de la Revue économique internationale (septembre 1928). Bruxelles, 1928, p. 40.

tal értekezletein az egyik delegátus⁴³, egyezően némely közgazdával, azt vallotta, hogy a válság főoka abban rejlik, hogy a népesség fejlődése elmaradt a termelés növekedésével szemben.⁴⁴ Másrészt Hersch a népességnek a háboru utáni csökkenésére hivatkozik érvül amellett, hogy a demografikus tényezők egyáltalán nem képesek számottevő mértékben megmagyarázni az óriási munkanélküliséget.⁴⁵

Ha azonban csupán a háboru utáni népességsökkenés általános számát állapítjuk meg, nem véve tekintetbe jelentőségük szerint a népesség összetételében a kor szerint beállott változásokat és a munkakereső férfiak és nők közötti legújabb aránytalanságot: akkor a demografikus tényezőknek a válság és munkanélküliség szempontjából való fontosságát illetőleg ellenmondó és félrevezető következtetésekre jutunk.

Mert nem kizárólag a népesség teljes szaporulatának van fontossága a nemzeti és nemzetközi munkapiac szempontjából, hanem társadalmi és gazdasági struktúrája rendkívüli fejlődésének is. Különösen azt szokták gyakran elfelejtetni, hogy az aktív lakosságnak (15—65 évesek), amelynek a munkapiacot illetőleg jelentősége van, a száma a háboru utáni esztendőkhöz a nagy iparos országokban viszonylag sokkal jobban emelkedett, mint a fiatalabb korosztályoké és néha jobban az öregekénél is. Ezen alapvető és folyamatos változások alapján sokféle zavar és egyenetlenség mutatkozik egyrészt a fogyasztás teljes terjedelme és iránya, másrészt a termelés különböző ágainak arányai között és ez a jövőben még inkább erősödni fog.

A következőkben néhány jellemző adatot közlünk a szóbanforgó tárgy közelebbi megvilágítására. Fel kell hívnunk

⁴³ Comptes-rendus provisoires, No. 17. p. 170.

⁴⁴ Hogy rámutassunk arra, miképpen ütközik össze naponta ez a két felfogás, idézzünk néhány példát. *Joseph Caillaux* egy cikkében („L'avenir de l'Europe“ a „Le Capital, 1931 január 4-i számában) kijelentette, hogy Európának több mint 150 millió olyan lakosa van, akiket nem tud táplálni. Ellenben a „Le Temps“ 1932 augusztus 10-i cikke szerint a népesség szaporodása alkalmas a munkanélküliség csökkentésére, miután a közszükségleti cikkek termelésének szaporítását vonja maga után. Épígy a „Neue Zürcher Zeitung“ 1932 január 12-i számában „Középeurópa gazdasági nyomora“ címen megjelent cikk szintén a népesség gyors szaporítását kívánja, emellett az óriási termelési költségek csökkentésére az improduktív lakosságot Középeurópában a vidékre akarná telepíttetni.

⁴⁵ *Hersch* azt írja, hogy: az a példanélküli munkanélküliség, amelytől a nyugati civilizáció országai annyit szenvednek, nem tulajdonítható jelentékeny mértékben ezen országok népessége tulgyors szaporodásának, mivel a háboru és a „normális“ fejlődés üteme folytán ez a szaporodás az utolsó évtizedekben sokkal lassabb volt, mint a háboru előtt, amikor pedig nem volt okunk ilyen nagyszabású, krónikus munkanélküliség miatt panaszkodni. (Nemzetközi Munkaügyi Hivatal: Problèmes du chômage en 1931. Genève, 1931. Population et chômage p. 207.)

azonban az olvasó figyelmét arra, hogy a közölt számadatok összehasonlítása csupán a legnagyobb óvatossággal történhetik, miután az azok alapjául szolgáló feltevések eléggé különbözők és forrásaik nyomán alapos vizsgálatot kívánnak.

Nagy-Britanniában *Bowley* professzor számításai szerint a 15 évnél fiatalabb gyermekek viszonylagos száma 1901-ben még 100%-a volt a 15—65 éveseknek; ellenben 1930-ban már csak 73%-a. Ennek az esztendőnek születési számát, továbbá állandó halálozási számot és a vándorlások teljes hiányát véve számítási alapul, a két korcsoport aránya 1951-ben körülbelül 60:100 lesz. Míg a 65 évnél idősebb korúak száma a 15—65 évesek százalékában ugyanakkor 32 lesz, holott 1930-ban csak 17 volt.^{45a}

A *Scripps's Foundation* számításai szerint az *Egyesült Államokban* 1980-ban a négy korcsoport százalékos megoszlása szemben az 1920-as helyzettel (zárójelben) a következő lesz. 19 évnél fiatalabbak: 26.1 (39.1), 20—49 évesek: 43.1 (43.9), 50—69 évesek: 24.1 (19.9), 70 és idősebbek: 6.7 (3.1).^{45b}

Németországot illetőleg a *Statistische Reichsamt* megállapította, hogy a háboru előtt a 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma az egész népességnek még egyharmada volt (1900-ban 35%, 1910-ben 34%) és az 1925. évi népszámlálás szerint már a lakosságnak csupán egynegyedére (25%) esett vissza. 1930-ban a 15 évnél fiatalabb korcsoport, az aktív (15—65 éves) korcsoport és az öregek (65 és idősebbek) százalékos aránya a következő volt: 23, 70 és 7, míg huszonöt év múlva (1955-ben) e számok: 19, 71 és 10, ötven év múlva pedig (1980-ban): 17, 67 és 16 lesznek.^{45c}

Franciaországra nézve *Sauvy* számításai szerint szintén meg lehet állapítani, hogy a 0—19, 20—59 és 60-nál idősebb korcsoportok 1931-ben mutatózó 30, 56 és 14 százalékos arányszáma, 1955-ben eléggé optimista felfogás szerint a következő lesz: 23, 59 és 18, míg 1980-ban: 21, 57 és 22.

Olaszországban a 0—15, 15—65 és 65-nél idősebb csoportok százalékos arányszáma 1921-ben 32, 62 és 8 volt, míg 1961-ben a megfelelő számok 26, 66 és 8 lesznek,^{45d} vagyis nem-

^{45a} A. L. *Bowley*, *Economics Aspects of the Tendency of Population in Great Britain*, „Problems of Population“, edited by G. H. L. F. Pitt-Rivers, London, 1932, pag. 49.

^{45b} P. K. *Whelpton*, *The Future Growth of the Population of the United States*, *Ibid.*, pag. 82.

^{45c} *Statistik des Deutschen Reichs*, Teil II, Band 401, Berlin, 1930.

^{45d} *Alliance nationale pour l'accroissement de la population française*. *Prévision scientifiques sur l'avenir de la population française*, Paris, 1930. pag. 9.

zetközileg összehasonlítva, itt még a legharmonikusabban fog-
nak alakulni.^{45e}

Mindamellett a nem aktív fogyasztók számának csökkenése a háboru alatti születések hiánya és a háboru utáni születés-korlátozás folyamányaként egyes országokban mindmáig többé-kevésbé rejtve maradt a *segélyben részesülő* munkanélküliek tömegének rendkívüli emelkedése miatt.⁴⁶ Természetes, hogy azokban az országokban, ahol a munkanélkülieket nem vagy alig segélyezték vagy mind kevésbé segélyezik, azokban a tisztán demografikus munkanélküliség, amely az aktív koru (15—65) lakosok száma és az összes csak fogyasztók számbeli aránytalanságából ered, már — ceteris paribus — többé-kevésbé jelentős mértékben megnyilvánul.

Ha utóbb kísérlet történnék arra, hogy az emelkedő konjunktura pillanatában az összes munkanélküliek millióit ismét munkába állítsák, akkor mindenütt azt látnók, hogy különösen az elsőrendű szükségleteket kielégítő cikkek területén és a belső piac számára dolgozó termelési ágaknál nagy ürr mutatkozik a termelés és a kereslet terjedelme között. Ezért a munkapiac helyzete továbbra is nagyon nehéz maradna, ha a termelők az aktív és nem aktív korosztályok csoportjai közötti új arány alakulását előre nem veszi figyelembe.⁴⁷ A kiviteli iparok szempontjából a lakosságnak aktív és nem aktív csoportokra való felosztása a beviteli országokban vagy a versenyző államokban bizonyosan birna bizonyos szereppel. Az idegenből való behozatal esetén a demografikus változások az érdekelt országokban szintén nem hanyagolhatók el, mert közelről érintik a kereslet egész mennyiségét és ezen át az árakat, munkabéreket, stb.

Az az optimista vélemény, hogy a születések csökkenése folytán a jövőben a munkanélküliség is mindjobban

^{45e} Istituto Centrale di Statistica del Regno d'Italia, Serie VI, Vol. X, Annali di Statistica; Corrado Gini e Bruno de Furetti. Calcoli sullo sviluppo futuro della popolazione italiana, Roma, Istituto poligrafico dello Stato, 1931, Anno IX, pag. 46.

⁴⁶ Lásd: Németországra nézve Ernst Günther: Der Geburtenrückgang als Ursache der Arbeitslosigkeit. Jahrbücher für Nationalök. u. Stat. 134 Bd. 1931, S. 921 ff. A bérfizetési alkalmazottak száma az iparos országokban a munkanélküliség ellenére ugyancsak még emelkedett. A szerző a kormegoszlás változásainak forradalmi jelentőségét a nemzetközi munkapiacra már a római népességügyi kongresszus (1931 szept.) közgazdasági osztályában kifejtette. E fejtegetéseket a génuai „Il Lavoro“ (Ann. XXIX. No. 24b.) vezércikkben méltatta.

Magyarországon a kormegoszlás eltolódása már 1930-ig különösen jelentékeny volt. A produktív korúak (15—60 évesek) %-a volt: 1910-ben 57.3, 1920-ban 60.4, 1930-ban 62.7.

⁴⁷ A fogyasztás jellegében és módjában végbemenő nagy változások, (élelmezés, lakás, ruházat) a tulgyors racionalizáció és az életszínvonal hullámlásai ezt az új gazdasági egyensúlyhiányt csak fokozhatják.

csökkenni fog, sőt a végén talán a munkáskezekben hiány fog mutatkozni, egyáltalán nem látszik indokoltnak. Nem csupán arról van szó, hogy az öreg, távozó keresők helyére évenként kisebb és kisebb számu új munkaerő lép és ilyen módon a mai munkanélküliek nagy tartalékja lassankint kimerül. Valójában a piacnak a történelemben még sosem látott instabilitásával állunk szemben. Ugyanekkor az autarkikus fejlődés veszélye is nő, éppen a demografikus kilátások folytán, amelyek nyilván a nemzetgazdaság érdekében a mezőgazdasági és ipari termelésnek határok közé való szorítását, a racionalizálás és különösen a házépítés, belső gyarmatosítás és a vándorlások állami szabályozását kívánják. És ezek a változások az aktív lakosoknak szakmai szétosztását is követelik a nemzeti termelés nagy területén, nemkülönben a fiatalok és nők szakadatlan professzionális tájékoztatását.

Hogy a nemzeti termelés a fogyasztóképességnek megfelelőleg oszoljon meg, ahhoz nyilvánvalóan nem elegendő egyedül a születések befolyásának figyelembevétele a lakosság kor és nem szerint való összetételére, hanem tekintetbe veendő a halálozások hatása is; ugyancsak számba kell venni a házasodást a háztartások száma szempontjából (lakások!), a városi és vidéki lakosság arányát és a nemzetközi vándorlások hatását a népesség mérlegére és strukturájára, stb.

A népek demografikus fejlődésének mennyiségi és strukturális ellentétei nem csupán a foglalkoztatás állandóságát veszélyeztetik belföldön, hanem a föld különböző területein a reális munkabérek és életszínvonalak különbségét is jobban kiélezhetik. Bizonyos országok vonzóereje, vagy ellenkezőleg, más részek nyomora ilyen módon egyszerre alsóbbfoku műveltségű bevándorlók anarchikus invázióját idézheti elő, elpusztítva a társadalompolitika hosszú erőfeszítéseinek gyümölcseit.

Lehetséges, hogy a jelen század folyamán Európában a különböző országok népszaporodási számai egymást erősen meg fogják közelíteni s ezáltal e földrész gazdasági és társadalmi szolidaritása szilárdulni fog⁴⁸, viszont e területek virágzását a Szovjet veszélyeztetheti, ahol a népesség félelmetes szaporodását s ugyanakkor az életszínvonal állandó csökkenését látjuk.

Egyes országok lakosságainak általános és szakadatlan szaporodása, valamint a koresoportok összetétele által okozott kiegyensúlyozatlan helyzet, egészen elvonatkozva technológiai, gazdasági, pénzügyi és társadalmi változásoktól, a tervszerű nemzetközi gazdaság- és társadalompolitika egyik legnehezebb megoldandó problémáját jelenti. Éppen ezért men-

⁴⁸ Wl. Woytinsky: Tatsachen und Zahlen Europas, Wien—Leipzig. Paris, 1930, p. 82.

nél előbb hozzá kell fogni komoly tanulmányokhoz, kutatva a fogyasztás változó elemeit, hogy ilyen módon a lehető legbiztosabban és leggyorsabban összhangba lehessen hozni a termelés különböző ágait és így biztosítani a nemzetközi munkapiacra a kereslet és kínálat cseréjét, szem előtt tartva a munkafeltételek lehető egyenlősítését is.⁴⁹

Hogy rámutassunk a társadalmi, pénzügyi és demografikus tényezők kölcsönös kapcsolatára, idézzük legelőbb a társadalombiztosítás példáját, nevezetesen az öregségi biztosítását, amellyel a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia 1933. évi ülészakán foglalkozott. Az öregebb korúak abszolút és viszonylagos szaporodása, a korhatár megállapítása és a biztosítottak összetétele döntő befolyással lesz a különböző rendszerek kialakulására és a demografikus tényező téves becsülése a biztosítottak, valamint az állami költségvetés részére is katasztrofális következményekkel járhat.⁵⁰

Feltétlenül szükséges, hogy a nemzetközi tanulmányok — kellő módszertani óvatossággal — elővegyék azokat a demografikus kérdéseket is, amelyeknek ismerete mellőzhetetlen az olyan szövevényes problémák megoldásánál, aminek a munkanélküliség, a nemzetközi munkapiac, a vándorlások és a gyarmatosítás, a munkaidő és munkabér, nők és fiatalok munkája, általában a társadalmi terhek, a racionalizáció, a lakás, élelmezés és a munkásháztartás egyéb kérdései. Másfelől éppen a társadalompolitika mind szűkösebb pénzügyi eszközeinek racionálisabb kihasználása érdekében nemzetközileg erőteljesebbé kell tenni a gyermekek törvényes védelmét, épp így az ifjúnokét is (pl. az iskoláztatás meghosszabbítása, foglalkozásbeli tájékoztatás kötelező és fakultatív közszolgálat útján stb.) és ki kell fejleszteni a társadalmi és közegészségügyi politika, valamint az embergazdaság többi berendezéseit. Ma javaslatokat tenni és tanulmányokat adni ki a demografikus tényező elhanyagolásával egyenesen sajnálatos anakronizmusnak mondható.

Egyébként a mennyiségi és minőségi népesedési politika hívei közötti ellentét is szükségessé teszi, hogy a szociálpolitika tudatosan erősebben mérlegelje a családi terheket a bérfizetés megállapításakor, a lakáskérdés és a belső telepítés épügy, mint az adóztató politika problémájának megoldásakor. Másrészt mindenütt különösen meg kell vizsgálni a bérminimum, a munkanélküliség és családi juttatások hatását a születési (és halálozási) számra, valamint a család megszi-

⁴⁹ Lásd a tárgyra nézve a részletezőbb elemzéseket és javaslatokat előbbi tanulmányomban: „Les migrations et les prévisions démographiques et sociales”, I. c. pp. 67—80.

⁵⁰ A társadalombiztosítás eme szempontjairól szól már a Munkaügyi Hivatal egyik kiadványának egy rövid fejezete: „L'assurance sociale et l'invalidité-vieillesse-décès (Genève, 1932). 1. fejj.: „Bases et prévisions démographiques”, pp. 180—186.

lárduulására, tekintetbe véve az eugenika észszerű szempontjait is. Azok a javaslatok, amelyek egy differenciális szociálpolitikát sürgetnek az életre alkalmatlanok és anormálisok szaporodása ellen, ezzel együtt csökkentve azokat a terheket, amelyek e forrásból a társadalomra nehezednek, egyetemes érdeklődést kell hogy keltsenek. Ilyen módon elkerülhetetlenné válik, hogy a nemzetközi szociálpolitika is a születési és halálozási politika terén állandóan szemmel tartsa az eszméket, rendszabályokat és javaslatokat, amelyeket, bár sokszor eltérő szellemben, az egyes államok elfogadnak. Elegendő, ha e részt célozunk azokra az energikus törvényhozási reformokra, amelyeket a születések érdekében, illetve más országokban azok korlátozásának érdekében hoztak, nemkülönben Szovjet-oroszország merész kísérleteire a család- és fajfenntartás hagyományos intézményeivel szemben. Ezek a kísérletek szükségképpen foglalkoztatják az emberi gondolkozást. Végül a nemzeti autarchikus gazdaság vagy a világgazdaság tervszerű megszervezésére irányuló törekvések sem hanyagolhatják el a ezentul a jövő népe sség szükségleteinek szempontjait, sem pedig célként a „népe sség optimum“-ának ideálját. E szempont elhanyagolása ugyanis, tekintve a világ töke szegénységét, csupán fokozhatja a gazdasági és politikai nehézségeket.

Egy nemzetközi szociálpolitikának eszménye, amely a föld népe sségének *optimuma* felé vivő programot tűzne maga elé, a mi nemzedékünk előtt már nem látszik irreális célnak. Vannak, akik ebben az irányban látják egy Népszövetség legelső feladatát. Ennek folytán hozzá kell fogni a tudományos kutatáshoz annak megállapítására, hogy a föld lakosságának optimumát meg lehet-e határozni és nemzetközi egyezmény által lehet-e azt legalább is megközelíteni.

Lehetséges, hogy a hivatalos nemzetközi szervek elé egy napon olyan javaslatok fognak kerülni, amelyek *nemzetközileg* akarnak rendszabályokat létesíteni, akár a népe sség szaporítása, stabilizálása vagy csökkentése, akár pedig az eugenika követelményeinek megvalósítása érdekében. Egyelőre pl. a Franciaországban (1932 március 4-i törvény) és Belgiumban (1930 augusztus 4-i törvény) a családi bérpótló pénztárak megszavazása azt a következményt vonhatja maga után, hogy a termelési költség egyenlősítése érdekében e téren nemzetközi egyezményre nyújtanak be javaslatot.⁵¹

⁵¹ Landry, francia munkaügyi miniszter a családi segélyek központi bizottsága fennállásának tizedik évfordulóján a következőket mondta: „Hogyan lehetne szebb intézményt találni a családi segélyeknél? Inkább azon csodálkozhatunk, hogy olyan későn teremtettük meg azokat, úgyhogy jelenleg csak nálunk és Belgiumban vannak életben és hogy a nagy társadalmi ujitók közül, akik egy félszázad óta az egész világon oly nagy tevékenységet fejtenek ki, ezzel oly keveset törődtek.“

Csakhogy a nehézségek, amelyek a népesedési és nevezetesen a születési politika különböző irányjaiból erednek, — mint fennebb láttuk — nem csupán társadalmi és gazdasági jellegűek.

Mig a szociálpolitika, hogy hatékony lehessen, mindinkább nemzetközivé válik, a szorosabb értelemben vett népesedési politika nemzetibb maradt, mint valaha. Azok a lélektani ellentétek, amelyeket az irodalom és erőteljes propaganda is erősítenek olyan népek és néprétegek között, amelyek egyfelől egy mennyiségi és minőségi *demografikus* politika, másfelől egy par excellence *szociális* politika hívei, éppen nem olyan természetűek, hogy egy békés világ-gazdasági politika kialakulását elősegítsék. Az a kérdés tehát, lehet-e már ma vázolni egy *nemzetközi népesedési politika* alapelveit, elfogadva, hogy egy közös társadalmi és népességi eszménynek a jövőben kedvező hatásai lehetnek a népek és fajok kibékülésére és ugyanakkor az emberi nem kvalitatív fejlődésére is.

Abban mindenki egyetért, hogy többé nem szabad úgy, mint régen, az éhínség, a járványok és a háború primitív eszközeivel érní el a népesség és létfenntartás ellentétnek kiegyenlítését. Épügy lehetséges megegyezés azokat a társadalmopolitikai rendszabályokat illetőleg is, amelyek a halandóság csökkentésére alkalmasak. Viszont logikailag az is valóbb-színűnek látszik, hogy gazdasági oldalról érhetjük el azon társadalmi feltételek nemzetközi egyenlősítését, amelyek a születési számra befolyással vannak, minthogyha közvetlenül a születési politika ama rendkívül kényes eszközeihez nyulunk, amelyek az érzelmek és az annyira különböző egyéni, faji, nemzeti érdekek gátjaiba ütköznek. Egyébként a közvetlen születési politika demografikus és gazdasági következményei a legjobb esetben is csak két évtized múlva észlelhetők. Viszont ma még utópisztikusnak látszik abban reménykedni, hogy az egész világra kiterjedő tervgazdaság a közel jövőben olyan társadalmi és politikai feltételeket teremthetne: a jövedelmek stabilitását, az anyagi és szellemi életszínvonal folytonos emelését és a békében élő világ termelékenysége-nek olyan fejlődését, hogy a nemzés kérdését a szuverén államok teljesen az egyes polgárok belátására és felelősségére bízhatnák. A modern államban a hatalmi célok, az állam lét-fenntartása — terület s lakosság — minden egyéb szempont előtt állanak. Mindenképpen áll, hogy mindaddig, míg egy nemzetek fölötti világállamnak nincsenek meg a maga eszközei, hogy akaratát az egész emberiségre rákényszeríthesse, mindaddig lehetetlenség, hogy bárki is egyféle születési politikát írjon elő az egyes nemzeteknek. Egyébként tudjuk, hogy kivált a modern légiháború mennyire háttérbe szorítja a népszám kérdéseit és milyen veszélyt jelent a hagyományos

nemzeti szuverénítás és civilizáció jövője szempontjából. Mindezeknél fogva kizárólag az erőteljes és a demografikus tényezőt is számbavevő szociálpolitika által s nevezetesen a termelési tényezőknek, beleértve az emberi munkát, békés nemzetközi cseréje s a világ természeti kincseivel számoló kölcsönös penetrációja által — *a posteriori* — lehet megközelíteni a világ népességének optimumát.

*

Fejtegetéseinkből kitűnik, hogy a nemzetközi szociálpolitika elvesztette eredeti, csupán a munkástörvényhozást magában foglaló szűk értelmét és nem lehet többé közömbös a gazdasági és pénzügyi politika, valamint a népesedési politika kérdései iránt. *Albert Thomas* egyik legutolsó cikkében a következő módon fejezte ki véleményét a szociálpolitika mai helyzetét s a gazdasági jellegű rendszabályokkal való összefüggését illetően: „Az orvosszereket — és itt az áruk termelése és fogyasztása közötti egyensúly helyreállítására, az országok közötti normális kereskedelmi összeköttetések felujtására, a rendkívüli, társadalmi és politikai rendszabályoknak, amelyek mindenkit mindenkivel harcba kevernek, megszüntetésére, a nemzetközi hitel feltámasztására egy nemzetközi pénz alapján és mindezek legelső feltételeként a nemzetközi bizalom visszatérésére gondolok, — az orvosszereket, mondom, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal megállapíthatja és ajánlhatja, de alkalmazni őket ez a szervezet maga nem képes.”⁵² A Népszövetség gazdasági, szociális, pénzügyi és egészségügyi szervezetei között szintén szoros együttműködésre van szükség, ha a népesség szövevényes problémájának nemzetközi megoldását keressük. A Népszövetség különböző technikai szervei módszeresen még egyáltalán nem foglalkoztak a nemzetközi népesedési *politika* problémáival. Az egészségügyi szervezet ugyan bizonyos mértékig tanulmányozta a kérdés higiéniai és statisztikai oldalait, de az 1927. évi világ-gazdasági konferencia nem tartotta opportunusnak, hogy a népesedés kérdéseit is programjába iktassa, tekintettel arra, hogy bizonyos államok ezt kizárólagosan belső ügyüknek tekintették. A most lezárt 1933. évi világgazdasági konferencia programjában szintén csak az áruk és tőkék forgalmának kérdései szerepeltek, az emberi vándorlás és népesség problémái nem.^{52a}

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal viszont mindig tiszteletben tartva a Népszövetség különböző szerveinek sajátos kompetenciáját, alapítóokmányának elveit követve, amelyek

⁵² Soziale Praxis, 1932, 532. l.

^{52a} Mindazonáltal több oldalról, így a paraguayi delegáció emlékiratában sürgette a vándorlások nemzetközi organizációját, a Népszövetség égisze alatt.

szerint feladata a munka feltételeknek nemzetközi szabályozása, továbbá egyes delegátusoknak a nemzetközi kongresszuson előadott kívánságait⁵³ és felejtethetlen igazgatójának, Albert Thomasnak szuggesztióját követve, máris megkezdte a demográfikus fejlődés társadalmi következményeinek egyes tereken való (munkanélküliség, társadalombiztosítás) közelebbi tanulmányozását. Sajnos, a világgazdasági válság, a politikai ellentétek és a nemzeti érzékenység mindeddig útjában állottak annak, hogy nagyobb eredményeket tudjon elérni; ez még a vándorlási mozgalmak nemzetközi szervezését illetőleg sem sikerült.⁵⁴ Mindamellet a jövőt illetőleg nem lehet kétséges, hogy a társadalmi igazságosságnak a Békeszerződés XIV-ik részében kifejezett elvei nem lesznek elhanyagolhatók a népesség optimumának meghatározásakor és hogy ez a cél elérhetővé váljék, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet feladata, hogy közvetlen érintkezésben a munkaadókkal és munkások világával, amelyet legjobban fenyegetnek a jövőendő demográfikus zavarai: rendszeres és módszeres formában tanulmány tárgyává tegye a statisztikai adatokat⁵⁵, a népesedés társadalmi problémáiról szóló kutatásokat, javaslatokat, terveket, az illetékes nemzeti és nemzetközi szervekkel karöltve vizsgálja a kérdéseket s így próbálja megtalálni a munka összes problémáinak megoldását. A demográfikus, gazdasági és társadalmi tényezőknek megfelelő számbavétele feltétele a nemzetközi összhang megteremtésének világtermelés és világfogyasztás között. Mindenképpen igaz, hogy a társadalompolitika és népesedési politika közös problémái csakis egy egységes, központosított kutatás módszeres eredményei alapján és a népek szolidaritásának szellemében érhetik el nemzetközi megoldásokat, talán különleges, a világnépesedési probléma megoldására egybehívandó diplomáciai összejöveleteken.

Genf, 1933 április 15.

Ferenczi Imre.

⁵³ Rapport du Directeur (Quinzième Session, Genève, B. I. T., 39. l.; Seizième Session, 32. és köv. l.).

⁵⁴ V. ö.: *Imre Ferenczi*: Les migrations et les prévisions démographiques, l. c. 52 és köv. l.; *Guisepe de Michelis* ismert javaslatára nézve l. utolsó cikkét: Les remèdes contre le chômage dans l'ordre international. (Rivista di Assicurazioni Sociali. Ann. VII/1932 No 3.)

⁵⁵ A népesedés problémáinak tanulmányozására 1931 szeptember 7-től 10-ig Rómában ülésező kongresszus e részt a következő óháját fejezte ki: „Kívánjuk, hogy minden országban hozzáértő emberek által létesíttessék népesedéskutató szolgálat, amely elég nagy körzakra terjedjen ki és nem csupán a lakosok számával, valamint a népesség kor és nem szerinti összetételével, hanem a születések és halálozások várható valószínűségi számával is foglalkozzék.” Informations Sociales, Vol. XI. 406. l.)

A hazai nyersanyagok jelentősége textiliparunkban.

A hazai nyersanyagok kérdése két szempontból is fontos és tarthat számot általános érdeklődésre. Az egyik szempont a textilipar nagysága és nemzetgazdasági fontossága. Textiliparunk nagyságra nézve ma a legnagyobb iparágunk, amelyben több mint 40.000 munkás dolgozik, évi termelésének az értéke netto 200—220 millió pengő körül mozog; gyárainknak és gépi berendezéseiknek értéke is igen jelentékeny.

A másik szempont a textiliák óriási behozatala. Behozatalunknak legnagyobb értékkel szereplő része a textilimport, akár mint nyersanyag, akár pedig mint félgyártmány és gyártmány. Az 1931. év összimportjában, amely 550 millió pengő volt, a textilipar 117 millióval (21.3%) szerepelt. A textilbehozatal mellett csak a fának és szénnek a behozatala jut még ily magas összegekben kifejezésre. A behozatal kérdésével kapcsolatban még egy szempont adódik és ez az ön-ellátás kérdése. Az autarkiaira való törekvés ma ugyyszólván minden államnak egyik fő programpontja; a hazai termelésnek minél magasabb fokra való emelésére minden állam igyekszik.

Az elmondottakból mindenesetre kitűnik, hogy textiliparunknak hazai nyersanyagokkal való ellátása mind gazdaságpolitikailag, mind pedig pénzügyi szempontból igen fontos, úgyhogy a kérdésnek részletes taglalása és a megoldás módozatainak keresése komoly figyelemre tarthat számot.

A textilipar a leggyakrabban és a legnagyobb mennyiségben a következő nyersanyagokat használja: pamut, gyapju, műselyem, len, kender, selyem és juta. E hét fő nyersanyagon kívül használ még egy sereg más nyersanyagot is, de ezeknek összes mennyisége nem éri el az előbb említettek közül egyetlenegynek a mennyiségét sem. A textiliparnak e hét nyersanyagából három teljesen külföldi, olyan, amelyik nálunk egyáltalában nem fordul elő. A pamut és a juta nálunk nem terem, műselymet pedig kb. egy éve nem gyártanak. Így tehát hazai nyersanyagaink: a gyapju, len, kender és selyem. Ezeknek a fokozottabb felhasználásáról s jelenlegi mostoha helyzetéről lesz szó a következőkben.

Az említett nyersanyagok mindegyikét használja a mi

textiliparunk is. Fonódáink és szövődéink, valamint a kötőüzemek is jelentékeny mennyiséget dolgoznak fel belőlük évenként. A legutóbbi pár év folyamán azonban érdekes eltolódás állott be a feldolgozást tekintve a hazai és külföldi nyersanyagok között. Az arány ugyanis egyre jobban eltolódik a külföldi nyersanyagok javára. A külföldi nyersanyagok a belföldiek rovására egyre jobban terjeszkednek és veszik el még azokat a fogyasztási területeket is, amelyeken pedig azelőtt a hazai termék egyeduralkodó volt, pl. a len, vagy a selyem. A külföldi nyersanyagok előtörése ma olyan, mintha egyáltalában nem volna kötött devizagazdálkodás és egyáltalában nem volna szükségünk az exportért befolyó minden csepp valutára. Külföldi nyersanyaggal dolgozó textilgyáraink, melyek a legnagyobbak a textilgyárak között, export- és önkompensációs üzleteik busás haszna mellett elfeledkeznek a hazai nemzetgazdasággal szemben fennálló köteleességeikről. Exportálnak pamutot és műselymet, amelyet nyersanyag formájában súlyos milliókért kell a külföldön megvennünk, ugyanakkor, amidőn a hazai nyersanyagoknak, a lennek, a gyapjunak és a selyemnek a termelése mindjobban visszaesik. Igaz, hogy a hazai nyersanyagok intenzívebb felhasználási lehetőségei az egész világra kiterjeszkedő akadályokkal állnak szemben. Ilyen elsősorban a pamut és a műselyem nagyarányu előtörése. A pamutnak és a műselyemnek a többi textilnyersanyag rovására való terjeszkedése mindenütt végbement, nálunk azonban valamivel erőteljesebben, mint máshol. A kettő közül a pamutnak az előtörése régiebb, még az összeomlást közvetlenül követő időkre vezethető vissza. Ezeket az időket az általános szegénység jellemezte, amely nem kedvezett semmiféle nemesebb nyersanyagnak, hanem csupán a legolcsóbbat kereste. Az olcsóságnak pedig legjobban a pamut felelt meg, melynek óriási mennyiségben való termelése minden szükségletet ki tudott elégíteni. Erre az időre, a háborút követő évekre, esik az északamerikai, az indiai és egyiptomi, e három legfontosabb pamuttermelő ország pamuttermelésének a nagyarányu megnövekedése. A pamut akkor kezdte meg azt a nagyszabásu térhódítást, melyet azóta tett az összes többi nyersanyag rovására. Legelőször a fehéráru, a fehérneműek frontján terjeszkedett, a lent és selymet szorítva mindjobban háttérbe, majd később a gyapjút is. Az olcsóbb szövetek mind nagyobb mennyiségben készülnek pamutból, a népruházati cikkek legnagyobb része pamut, vagy pamuttal átszőtt olcsó gyapju.

A pamutéhoz hasonló előtörést tett a műselyem is. A textiliparnak ez a legfiatalabb nyersanyaga, mihelyt tulesett a kísérletezések s javítások esztendein, egyszerre óriási mennyiségben lepte el a textiliparnak minden ágát. A legelső a Chardonnét-féle nitrát műselyem után a rézoxid, a viszkoze,

majd acetát műselyem gyorsan tette meg az utat a kémiai és fizikai tökéletesülés felé és kedveltette meg magát mindenki-vel. Mihelyt a vízzel szemben való ellenállóképességét, festhetőségét és a finomabb, egészen vékony szálakban való előállíthatóságát a technika megoldotta, versenytársává lett minden textilnyersanyagnak. A műselyem olcsósága, korlátlan s mesterséges előállíthatósága s a selyemhez hasonló tulajdonságai voltak azok az előnyök, amelyek a műselymet előtörésében segítették. Ma a női kelmék és fehérneműek, valamint a férfi- és női divatcikkek, mondhatnók majdnem kizárólag műselyemből készülnek, de ezenkívül a többi textiláruban is megjelenik minden diszitó, vagy pótló elem. A textiliparnak különösen a kötőipari ága dolgoz fel sok műselymet harisnyákká, fehérneműekké, kesztyűkké stb. A kötőiparnak a nagy fellendülése éppen a műselyem nevéhez fűződik.

A pamutnak és a műselyemnek a világpiacon való térhódítása nálunk, párosulva a mesterségesen teremtetted kedvező viszonyokkal, oda vezetett, hogy hazai nyersanyagaink mellettük mindjobban elveszítik jelentőségüket. Selyemtenyésztésünk, len-kender termelésünk a legnagyobb nehézségekkel küzd, a nyersselyem, a len és kenderrost átvétele és további feldolgozása minden évben megújuló akadályokkal találkozók.

Hazai nyersanyagaink mostoha helyzetét csak akkor fogjuk megismerni, ha egyenként sorra vesszük őket és végigmegyünk termelési, fogyasztási, technikai és gazdaságpolitikai viszonyaikon. Mind mennyiségre, mind értékre és jelentőségre nézve kétségtelenül első helyen áll a *gyapju*. A gyapju a legfontosabb ruházatkodási anyag, de emellett a gyapjuter-
meléssel összefüggő hus- és tejtermelés is nagy értéket képvisel. Juhállományunk jelenleg 1.4 millió darab, amelynek évi gyapjuhozama kb. 5 millió kg. zsirban nyírt gyapju. Juhállományunk ma meglehetősen kicsi, ezen a nívón csak 1922-ben állott, midőn 1.35 millió darab juhunk volt. Legmagasabb állását 1925-ben érte el 1.9 millió darab juhhal, utána fokozatosan csökkent mai állapotára.

Juhállományunk mai értéke kb. 15—18 millió pengő, ha átlag 35 kg-mal számítjuk egy-egy juh élősúlyát s 30 fil-
lérrel élősúlyának kg-ját. Az évenként termelt gyapju értéke 6—7 millió pengő között mozog, a hus, tej és egyéb haszon kb. ugyanennyi. A magyar juhállomány évi jövedelme tehát 13 millió pengőre tehető, mint nyersanyag ennyit jelent a magyar nemzetgazdaság számára.

A juhállomány csökkenése a gyapju és juhhus árának évről-évre való csökkenésével függ össze. A juhászatok ugyanis tudvalevőleg két szempontot vesznek tekintetbe: az egyik a juhoknak hus, a másik a gyapjunyerés céljából való tenyésztése. E két szempont egymással ellentétes. A hus-

gyerés szempontjából tenyésztett juhnál nem lehet olyan gyapjuhozamot elérni, mint a gyapjura tenyésztett juhnál és megfordítva. E két irány állandóan küzd egymással s váltokozva kerül uralomra. Jelenleg a juhtenyésztés abban az irányban halad, amely a hustermelést tartja fontosabbnak, aminek a kialakulásában a gyapju alacsony ára is jelentékeny tényező volt.

A gyapju ára 1929-től kis megszakítással állandóan esökkent. A világpiac gyapjuárának kialakulására a londoni aukciók áralakulása bir döntő jelentőséggel, a mi termelésünk gyapjuárai is eszerint igazodtak. A gyapju áresése 1929-ben kezdődött, midőn az árak az 1928. évihez viszonyítva, 20—40%-kal estek, folytatódott 1930-ban és a következő években és 1932-ben már csak felét, egyharmadát tette az 1929. évi áraknak. A legfinomabb posztógyapju 1929-ben 3.50—4.50 P volt kg-ként, 1930-ban 4.75—5.14 P, 1932-ben 1.32—2.00 P. A fésűsgyapju ára 1929-ben kg-ként 2.30—2.50 P, 1930-ban 1.70—2.00 P, 1932-ben 0.92—1.20 P. A silány minőségű gyapju ára 1929-től 1932-ig 1.80 P-től 0.90 P-ig változott.

A gyapjunak ez árai a magyar gyapjuaukciókon jegyzett árakat jelentik. A magyar gyapjuaukciókat 1931-ig a Gyapjuárverési Vállalat rendezte, míg azután 1931-ben az egész vállalat s az aukciórendezés joga a Futura tulajdonába ment át.

A gyapju áresésével kapcsolatban számos panasz merült fel az aukciókkal szemben. Ezek a vállalattól szedett jutalék magassága, a raktározás és a vasuti szállítás drágasága ellen irányultak. A panaszokat a földművelésügyi kormány a magáévá tette s midőn az új aukciókat a Futura átvette, konkrét intézkedéseket tett. Mérsékelte a díjakat, az el nem adott gyapju után szedett jutalékot, abban az esetben, ha a beküldő a becslőbizottság megállapításánál nem értékelte magasabbra gyapjuját, 2.75%-ról 1.75%-ra szállította le, kedvezményes tarifát számított a vasuton az odaszállításnál, 50% kedvezményt a visszaszállításnál és mérsékelte díjtétel mellett raktárhelyiséget bocsátott rendelkezésre a vámmentes kikötőben.

Az aukcióra kerülő gyapju minősége igen különböző; gyapjutermelésünk a legfinomabb minőségek mellett a legsilányabb gyapjut is tartalmazza. A minőségeknek ez a nagy változatossága, helyesebben szertelensége azt mutatja, hogy gyapjutermelésünk még igen messze van attól az állapotától, mely a helyes s leggazdaságosabb, ugynevezett standardizált termelést jellemzi. Az igen nagy számban lévő apró, 100—150 juhos juhászataink a gyapjutermelés helyességéről s okszerű fejlesztéséről semmit sem tudnak, megszervezésükre még egyáltalán semmi sem történt. Gyapjutermelésünk legnagyobb százaléka a középfinom A. minőség gyapju 45.6%, ezt követi

az AA. minőség 33.6%, míg a legfinomabb AAA. és az AAAA. merino gyapjukra együttesen 15.6%, a silány minőségű B.C.D.E. minőségekre 5.2% esik.

Az évi átlagos mennyiség kb. 5 millió kg, melynek kétharmad része exportra kerül, csak egyharmad részét dolgozzák fel a magyar gyárak. Az 5 millió kg zsirban nyirt gyapjuból kb. 1.4 millió kg gyári mosott gyapju lesz s így a magyar gyárak mintegy félmillió kg nyersanyagot dolgoznak fel fonallá s szövetté.

Gyapjufonó- és szövőiparunk kapacitása ennél azonban jóval nagyobb, a még szükséges mennyisége behozatal útján fedezi. Gyapjuiparunk, amely Nagy-Magyarország területén igen jelentékeny iparág volt, a megcsonkítás után is igyekezett régi helyét visszafoglalni. Fonódáink és szövődéink ma is bővítik még üzemüket s főleg fésűs fonódáink orsóinak szaporítása forog állandóan napirenden. Jelenleg egy 2000 orsós új fésűsfonóda beszerelés alatt áll s szó van néhány külföldi u. n. Kammgarnspinnerei-nek hozzánk való áttelepítéséről.

Gyapjuiparunk jelenleg mintegy 50.000 orsóval s 1900 szövőszékkal dolgozik. Ezek a számok, összehasonlítva az összeomlás utáni adatokkal, midőn 5800 orsóval s 370 szövőszékkal rendelkezünk, szép fejlődésről tesznek tanúságot. Gyapjuiparunk éppen úgy, mint textiliparunk egyéb ága, főleg 1924 óta, az autonóm vámtarifa bevezetése óta, fejlődött nagyot. A munkáslétszám 1931-ben 5227 volt, ami a pamutipar után a legmagasabb a textilipar egyes ágai között. A munkások s tisztviselők fizetése ugyanebben az évben 7.625 millió pengőre rugott, ami összehasonlítva a gyapjuipari termelés értékével, 43.2 millió pengővel, annak 18%-a. Érdekesbb összehasonlításra ad alkalmat az, ha a felhasznált nyersanyagnak, illetve félgyártmánynak s a termelés értékének a viszonyát nézzük. A gyapjuipar nyersanyagának s félgyártmányainak, melyet 1931-ben termeléséhez felhasznált, értéke kereken 20 millió pengő volt. Ez a termelés értékéhez ugyaránylik, mint (20:43.2) 1:2.16-hoz. Ha ugyanezt az arányt megvizsgáljuk egyéb ágaknál, mint pamut, len, selyem, kikészítő telepek, azt látjuk, hogy ez kb. középárányosan fekszik közöttük. Ebből pedig az következik, hogy a gyapjuiparban egyenlő fontosságú a nyersanyag s a készáru, azaz egyformán rentabilis mind a kettőnek a fejlesztése. Értékbelileg a gyapjuipar 20 millió pengős nyersanyag felhasználása a pamutipar s a kikészítőtelepek után a textilipar harmadik legjelentősebb tétele, mely három- és négyszerese a többi ágazaténak. A gyapjuiparban az erőgépek, s villamosmotorok 12 308 L. E.-t képviselnek, ami szintén a harmadik helyet biztosítja neki a pamut s kikészítőtelepek után.

Gyapjuipari fonaltermelésünk jelenlegi indexszáma

84-en áll az 1927-es 100-hoz viszonyítva. Ez az indexszám 1928-ban 118-ig emelkedett s utána kezdett csökkenni. A csökkenés tartott 1931 végéig, míg azután 1932-ben emelkedett. Ez az emelkedés a behozatali korlátozásokkal áll legszorosabb összefüggésben, mert a fonalimportra nem igen lehetett devizát kapni. Gyapjuárutermelésünk ezzel szemben még jobban hanyatlott, jelenleg 54 körül áll. A fogyasztás indexszáma katasztrofálisan alacsony, 43.8 s ma még nincs is semmiféle kilátás a felemelkedésére, ami a legszomorubb a dologban. A gyapjuárufogyasztás, ha a jelenlegi körülmények továbbra is fennmaradnak, illetve hatásuk továbbra is olyan irányu lesz, mint jelenleg, még tovább fog esni a pamut s műselyem javára. Ha ez a tendencia, amely ma uralkodik a divat terén s a gyárak nemtörődömsége továbbra is ilyen mértékű lesz, a pamut és műselyem még további területekről is ki fogja szorítani a gyapjút.

Gyapjuiparunk természetszerűleg a belföldi piac ellátására dolgozik. Ezt mutatja a 3.8% arányszám, amennyivel a belföldi termelés részes az exportban. A belföldi termelésnek tehát csak elenyésző kis része jut exportra.

Gyapjuiparunk elégtelenségét s a fejlesztés reális alapjait mutatja a kivitel és behozatal megoszlása, illetve miután a kivitel teljesen elhanyagolható, a fennálló óriási behozatal. Súlyos milliók vándorolnak ki külföldre mindenféle gyapjuárúért s nyersgyapjuért, midőn a mezőgazdasági termelés felkarolása a jelszó. A mezőgazdasággal összefüggő iparok azok, amelyek egyenesen rája támaszkodnak s egész létüket a mezőgazdaságtól kapják, nem részesülnek nálunk eredményt is felmutató támogatásban. Nem részesülnek jelszavakon s erkölcsi támogatáson kívül semmiféle praktikus támogatásban, pedig a mainál praktikusabb támogatással, kevesebb pénzzel s jószándékkal is lehetne nagyobb eredményt elérni.

Behozatalunk nyersgyapjuban az 1929—31. években 16.2, 16.5 és 15.81 ezer q. Ebből 4735 q 1931-ben fésültgyapju volt, a fennmaradó 11.000 q zsirban nyirt gyapju. Ez a behozatal kb. 770.000 juh gyapjújának felel meg. A tisztán nyersanyagban mutatkozó behozatal tehát oly nagy, hogy jelenlegi juhállományunk több mint a felével való megnövelését tenné lehetségessé. Ha ebből leszámítjuk azt a mennyiséget, amely speciális, nálunk nem termelhető minőségekre esik s amely kb. az egész egyharmadára tehető, még akkor is jelentős mennyiségekről van szó.

A nyersanyagokon kívül azonban jelentős az a mennyiség is, mely fonal és készáru alakjában kerül hozzánk. Ha figyelmesen megnézzük a nyersanyagbehozatal számait, azt látjuk, hogy a mennyiség évről-évre nagy állandóságot mutat, alig változik valamivel. A legutóbbi három év alatt a változás mindössze 732 q, 4%, ami igazán számba sem jöhet. A beho-

zatal emez állandóságából következik, hogy a fogyasztás legalább ilyen mennyiségre teljesen biztosítva van, ez a válság elmúltával csak felfelé változhat. A juhállomány szaporítása s a termelhető mennyiségek megnövelése ezek szerint teljesen reális alapokon nyugszik. Pénzbeli értékét tekintve, a behozatal nem mutat jelentős összeget, mindössze 5 millió pengőt. Ehhez azonban két körülményt kell igen erősen számba venni. Az egyik az, hogy a gyapjuárak ma igen alacsonyan állanak s a másik, hogy a juhtenyésztésben főleg kisbirtokosok vannak érdekelve, akiknél ugyyszólván minden fillér jövedelem számottevő, hiszen ebből fedezik az adót s az állammal szemben fennálló minden kötelezettségüket.

Gyapjufonalban a behozatal 1929-ben 22.573, 1931-ben 11.612 q. Készáruban, mint szövet, posztó, kötöttáru, rövidáru stb. 1929-ben 20.771, 1931-ben 9500 q. Ezek a mennyiségek már jóval számottevőbbek, mint a nyersgyapju behozatala, de még jobban megnő a jelentőségük, ha a pénzbelileg kifejezett értékeket nézzük. A fonal- s készárubehozatal együttes értéke 1929-ben 58 millió pengő, 1931-ben 23 millió pengő volt. Ezek az értékek azt mutatják, hogy a behozatalban, főleg a félgyártmány s készgyártmány azok, melyek a legsúlyosabb teher jelentik a hazai nemzetgazdaság számára, mert bennük már nyersanyagáron felül, munkabér, tisztviselői fizetések, gyártási költségek, s üzleti haszon is bentfoglaltatnak, amelyek óriásiak a nyersanyag árához képest. Így ha összehasonlítjuk az 1931. évi nyersanyag- és félgyártmánybehozatalt, mennyiségileg és értékbelileg e kirívó különbség tisztán előtűnik. A nyersanyag mennyisége (behozatal) 1931-ben 15.800 q, a fonálé 11.611 q; az arány 1.36:1 a nyersanyag javára. Ugyanez értékbelileg: nyersanyag 5, fonál 7.4 millió pengő. Az arány: 1:1.5 a fonál javára, vagy átszámítva az előző arányra, 1.36:2.04. Az értékbeli eltérés tehát több mint 100 százalékos. Ha ugyanezt vizsgáljuk a nyersanyag s készáru összehasonlításában, a következőket kapjuk: nyersanyagbehozatal 1931-ben 15.800 q, készáru: 9500 q, az arány: 1.67:1 a nyersanyag javára, értékbelileg 1.67:5.09. Az értékbeli különbség ezek szerint több mint ötszörös. Egy métermázsá készáru több mint ötször annyi pénzt visz ki az országból, mint egy métermázsá nyersanyag. A gyapjuiparban tehát nagy a jelentősége a készáru elleni küzdelemnek, amellyel elsősorban érhető el nagyobb eredmény. A behozatalnak a hazai fogyasztópiacra való nagy jelentőségét mutatja az a körülmény is, hogy 1931-ben az összes fogyasztásnak 21%-a a behozatal útján nyert kielégítést; az egész áruszükségletnek több mint egyötöde az exportból nyert fedezetet.

Mennyire tehető Csonka-Magyarország egy évi gyapju-fogyasztása? Ez fejenként évi 2 kg-ot számítva, 8.5 millió főt véve, 17 millió kg gyapju. Ilyen nagy mennyiség pedig 5 mil-

liós juhállománnyal érhető el, azaz a jelenlegi állománynak a háromszorosával. Ha ebből egyharmadot leszámítunk olyan gyapjura, amely egészen speciális szükségleteket elégít ki s mely nálunk jövedelmet hozóan nem termelhető, úgy maradna 2.8 milliós juhállomány. Ez minden körülmények között gazdaságosan volna kihasználható. Ilyen mennyiség termelésének az elhelyezésére minden lehetőség megvan. Emellett azonban van még egy másik körülmény is. Ha 5 millió, vagy még ennél több juhra szaporodnék fel juhállományunk, ez okvetlenül magával hozná, hogy bizonyos standard-minták alakulnának ki, amelyek a hazai éghajlat alatt a legeredményesebben s legolcsóbban volnának tenyésztethetők. Ilyen rentabilisan termelt s standardirozott gyapju pedig bárhol exportpiacot találna, úgyhogy a felesleg elhelyezése nem okozna gondot, s nem okozna nemzetgazdasági veszteséget. A juhállomány gyarapítása a gyapjuforgalom mellett még a husnyérés, s a tejtermékek szempontjából is megengedhető és kívánatos, úgyhogy ez tartalékként mindig rendelkezésre állana. A juhhusfogyasztásnak ugyan a jelenlegi helyzet nem kedvez, de a tejtermékek fogyasztása kedvező s ez kiegyenlitené amazt.

A hazai nyersanyagok közül a gyapju után a *len* és a *kender* következik a termelt mennyiség és érték szempontjából. Ez a termelési águnk s feldolgozó iparunk, mely éppen olyan évszázados müttra tekinthet vissza, mint a gyapjuipar, jelenleg még rosszabb helyzetben van, mint az.

A len- és kendertermelés két szempontból érdemel figyelmet: az egyik a rostanyagnak a termelése a textilipar számára, a másik a len- és kendermagnak a termelése a festékipar részére. Fontosság és gazdasági jelentőség tekintetében nincs különbség közöttük, a len- és kendermag termelése éppen olyan fontos, mint a len- és kenderrosté. Ebben a kérdésben kedvező körülmény, hogy e két szempont elég jól összeegyeztethető, amennyiben mind a len, mind a kender rostanyagként való termesztése egyuttal magtermesztésül is szolgál. A len- és kenderrost ugyanis a növénynek magnyérés szempontjából való termesztésekor sem lesz túl fás s így felhasználható a textilipar céljaira is.

A kender learatott területe 1930-ban 42.260 kat. hold volt, amelyből 16.721 kat. hold esett mint főterményre. Az 1931-es learatott terület 41.673 kat. hold, az 1932-es 45.041 kat. hold volt. A legutóbbi három év alatt tehát az összterület 3000 kat. holddal szaporodott, ha az összes területet nézzük. A valóság azonban az, hogy a kender, mint melléktermény, mind a mag, mind a kórótermelés szempontjából alig jön számításba, erre a főtermény terméshozama a döntő. Így vizsgálva a kérdést, azt látjuk, hogy a learatott terület 5000 kat. holddal csökkent, 16.721 holdról 11.612-re. A kender átlagos terméshozama magban 2.3—2.6 q, kóróban 22—25 q kat. hol-

danként. A textilipar részére rendelkezésre álló nyerskóró tehát 240—250.000 q.

A len learatott területe 1930-ban 25.436, 1931-ben 31.107, 1932-ben 10.589 kat. hold. A learatott terület tehát három év alatt 15.000 kat. holddal csökkent; az 1930. évi learatott területnek 40%-ára. A len termésátlaga kat. holdanként 10—11 q lenkóró s így a textilipar részére jelenleg mintegy 115.000 q lenkóró áll rendelkezésre.

A termelés adatai azt mutatják, hogy a len- és kendertermelés közül főleg a lentermelés helyzete súlyos, sőt katasztrofális. A kendertermelés aránylag nem esett vissza túlságosan, értéke is kisebb, mint a nyersanyagé s ezenkívül a feldolgozása is kedvezőbb. A kenderből készíthető zsák- és ponyvaszövetek, kötelek, zsinegek és hálók mindmáig nem estek vissza annyira a fogyasztás szempontjából, mint a lenárúk. A kenderárúk ugyanis semmiféle versenytársat nem kaptak — a pamut és műselyem előretörése rájuk nem hatott — s aránylag olcsó textilcikk, amelyek fogyasztása még ma is biztosítottnak tekinthető.

A lentermelés, amint láttuk, ezzel szemben súlyosan visszaesett. Az 1932-es learatott terület alig valamivel nagyobb az 1929. évnél, mely 8769 kat. hold volt. Az 1929. év pedig a lentermelés történetében fordulópontot jelent, mert ekkor alakult meg a lentermelő és értékesítő szövetkezet, amely a lentermelés előrevitelét tűzte ki célul. 1929 előtt ugyanis lentermelésünk csupán 2—3000 kat. hold volt, mely nevetségesen csekély mind a textilipar, mind a mezőgazdaság szempontjából. A legelső év óriási eredménnyel végződött. A learatott lenterület 262,5%-kal megnövekedett, a termelt kóró nemcsak a hazai gyárak szükségletét fedezte, hanem kivitelre is jutott. Nagyobb mennyiség került kivitelre a termelt nyerskóróból Csehszországba, Breslau környékére és Dél-Németországba. Ezzel nagy mértékben megszűnt a mi behozatalunk, amely pedig még az előző években is jelentős volt a balti államokból, eszt, finn és lett országokból. A szövetkezet, amely a nagy- és kisbirtokosokat egyaránt tagjai közé fogadja, feladatául főleg a termelő gazdák finanszírozását és a gyárakkal való szerződések létrehozását tekintette. Tagjai részére 4%-os évi kamattal termelési előlegeket folyósított, mely 60—80 P kat. holdanként. A szövetkezet az O. K. H. kebelében működik és így állami felügyelet alá tartozik. A szövetkezet másik, az előbbinél is fontosabb tevékenysége a feldolgozó gyárakkal való szerződések megkötése, amelyek a termelt lenkórók átvételére vonatkoznak. Ezek a szerződések mindenkor egy évre szólnak és eddig minden évben hosszantartó és elkeseredett tárgyalások után jöttek létre. Az ellentétek az átvett mennyiség árának megállapítására vonatkoznak, illetve a fix, vagy világszármányos árra. Az első évben, 1929-ben 4000 holdra

kötöttek szerződést. A következőben, 1930-ban 1560-ra, úgyhogy az I. osztályu lenkóróért 12, a II. osztályuért 10, a III. osztályuért 7.50 pengőt fizettek a gyárak. Ez az ár megfelelő rentabilitást biztosított a termelőknek és kielégítette a gazdákat is. Az 1930. év folyamán beköszöntött a válság és főleg az orosz dumping, amely kiméletlen árletörést vitt végbe az európai piacokon, úgyhogy a kedvező helyzet felborult. Az orosz verseny katasztrofálisan hatott az alig megindult lentermelésre. A lenrost ára leesett 4 pengőre q-ként és ez az ár már nálunk nem tett volna lehetővé lentermelést. Az alacsony világpiaci árat úgy emelték fel, hogy a kikészítő gyárak csupán 4000 kat. holdra kötöttek szerződést, úgyhogy viszont a fonógyárak köteleztessenek tőlük a rost átvételére. A fonógyárak kötelezettségük fejében azt kívánták, hogy közszállításoknál megfelelő garanciákat kapjanak. Az ily módon nyélbeütött szerződés az I. osztályu kóróért 8, a II. osztályuért 6.40, a III. osztályuért 4.80 pengőt biztosított a termelőknek. 1932-ben a nehézségek még inkább fokozódtak, így a rost átvételi átlagára a 7 pengő alá esett. Jelenleg az 1933. évre ugyanez az árszínvonal alakult ki.

Lentermelésünk súlyos helyzete azt tételezné fel, hogy belőle semmiféle behozatalunk nincsen, de nem így van. Még 1931-ben is 3000 q lent hozattunk be, amely megfelel cca 20.000 q kórónak, évi termelésünk kb. 10%-ának. A kender-behozatal ennél jóval nagyobb volt, 1931-ben 30.000 q nyerskendert, azaz kb. 180.000 q kórót, ami összes kenderkórótermelésünk 72%-ának felel meg. A kenderbehozatal a lennel szemben az utóbbi évek folyamán alig változott, amiben nagy része van annak, hogy kikészítő telepeink jelentős része a szerb határ mentén feküdvén, nyersanyagát tulnyomóan innen szerezte be. A kender alacsony ára ugyanis — alig pár pengő — nem teszi lehetővé a kóró hosszabb vasuti szállítását s így egy-egy kikészítőtelep csak bizonyos körzeten belül vásárolhat kórót.

A nyersanyagokon kívül behozunk még évente sok fonalat, de emellett még szintén jelentős készárut is. Lenfonalbehozatalunk 1929-ben 4922, 1930-ban 2196, 1931-ben 957 q volt, a kenderfonalbehozatal 800 q körül mozgott e három évben, tehát jóval jelentéktelenebb volt. A lenfonalimport legnagyobb értékét 1929-ben érte el 2.4 millió pengő értékben. A kenderfonal átlagos értéke 250.000 pengő körül mozgott.

A készárubehozatal len- és kenderszövetben 1929-ben 1892, 1930-ban 1701, 1931-ben 627 q volt. Legmagasabb értéke 1929-ben 2 millió pengő. Len- és kenderiparunk belső helyzete még egy-két évvel ezelőtt is a mainál jóval kedvezőbb volt és előkelő helyet foglalt el textiliparunkban. Ma a helyzete egyre rosszabbodik, mert a lenszövőgyárak is kénytelenek pamutra és műselyemre áttérni. Lenfonaliparunk orsószáma

jelenleg 20.000 orsó, a kenderfonóiparé 5500. A megcsontításkor nálunk maradt 10.000 len- és 4000 kenderfonóorsó. A szövőszékek száma a megcsontításkor 600 volt és ma 1700 körül van a len- és kenderiparban együttesen. A kikészítőtelepek száma, amelyek a kóró rosttá való elkészítését végzik, a leniparban és kenderiparban együtt eléri a 30-at, különösen a kenderiparban több olyan telep van, amely 1000 holdnak a kórótermését fel tudja dolgozni, úgyhogy a rostnyerés a mai-nál jóval nagyobb mennyiségekre is biztosítva van.

Len- és kenderiparunk, amint az adatok mutatják, csakhamar elérte a Nagy-Magyarországon kivivott helyet, mert akkor is csak 18.300 lenfonóorsónk és 1800 szövőszékünk volt. A mai lenipar munkáslétszáma 2086, a kenderiparé 2465, a kikészítőtelepeké 3061, úgyhogy a len- és kenderipar 7612 munkást foglalkoztat összesen. A termelés értéke 1931-ben a leniparban 13.7, a kenderiparban 14.3, a kikészítőtelepeké 44.1 millió pengő volt. Ehhez a lenipar 6.38, a kender 6.52, a kikészítőtelepek 26 millió pengő értékű nyersanyagot, félgyártmányt használtak fel. Jellemző adat még a felhasznált löerőszám is, amely e három iparágban 25.269 volt.

Leniparunk orsószáma, mint már említettük, 20.000. Egy orsó évi teljesítményét 150 kg nyersrost feldolgozásában véve fel, ez 30.000 q rostnak felel meg, azaz 180.000 q kórónak. A mai kórótermelés ezzel szemben csak 115—120.000 q, tehát el sem éri a már meglévő orsók szükségelte mennyiségét. A fonóiparnál azonban fejlettebb a szövőipar, ami a nagy fonalimportból is látható, úgyhogy az orsók számát még fokozni kell, hogy a szövőszékek elláttathassanak hazai fonallal. A lentermelés fokozását racionalissá teszi még az a körülmény is, hogy nálunk a kedvező éghajlati viszonyok igen jóminőségű lent adnak és így exportálása is biztosítható. A len- és kendertermelés fokozottabb figyelemmel kísérése, a mai válságon való átmentése ezek szerint eléggé megokolt, mert pusztán anyagi szempontból is megérdemli a ma érte hozandó áldozatokat. A len- és kender ugyanis, mint kereskedelmi növény, iparcikké, különféle textiláruvá dolgozható fel, amelynek ára a nyersanyagának a többszöröse. Amint tehát valamit javulnak a viszonyok és visszatér a divat a régi formákhoz, értékesítése azonnal megindulhat s termelése rentabilitást nyer az iparcikkekben. Ekkor szükség lesz az eddigi vetésterületekre, s elérhető érte megint olyan ár, mint csak kevés mezőgazdasági terményért.

A gyapju, len és kender után ismerkedjünk meg a harmadik hazai nyersanyagunkkal, a selyemmel. A selyemtenyésztés, a selyemipar hazánkban szintén évszázados multra tekinthet vissza, ha nem is olyan messzire, mint az előbbiek. Virágzó iparágunk azonban csak volt, mert a megcsontítás életfeltételeiben szakította ketté és amikor ezt ki-

heverte, a világpiac kedvezőtlen irányzata mért reá megint igen súlyos csapást. Selyemiparunk is a len- és kenderipar mellett a textilipar legszerencsétlenebb ága, amely a világ-gazdaság bajait a magyar szegénységgel tetéztve kapta s küzd ma a legnagyobb nehézségekkel. A selyemfogyasztás az egész világon erősen csökkent, a selyemárak mindenütt katasztrofálisan estek.

Selyemgubótermelésünk 1931-ben 494.444 kg volt, 1930-ban 772.054, s 1929-ben 524.013 kg, az előző években cca 400.000 kg. A fejlődés tehát 1930-ig tartott, utána igen erős hanyatlás következett. Az áralakulás még ennél is szomorubb képet mutat. 1 kg gubó beváltási ára 1927-ben kb. 3 pengő, 1929-ben már 2.— és 1931-ben 1.20 pengő volt. A gubó árán kívül szorosan a selyemtenyésztéshez tartozik még az eperfa-állomány és a selyemtenyésztők száma is. Az eperfaállomány 1931-ben 631.000 kiosztott facsemetével és 56.000 ültetésre alkalmas fával gyarapodott. Az előző 1930. évben ez a gyarapodás 790.124 darab volt, 1929-ben 540.334 darab. A selyemtenyésztők száma 1931-ben 22.370, 1930-ban 29.091, 1929-ben 20.914 volt; ez tehát az előző évekhez viszonyítva alig változott.

Selyemtermelésünk ma tehát nem éri el a félmillió kg-ot sem. A háboru előtt pedig már serény s céltudatos munkával sikerült elérnünk a kétmillió kg-ot is, a mai termelés négyszeresét. Az Országos Selyemtenyésztési Felügyelőség hatalmas s praktikus szervezetével a háboru előtt odáig fejlesztette selyemtenyésztésünket, hogy az egyre szebb nevet vivott ki magának a világpiacon is. Igaz ugyan, hogy mennyiségi tekintetben Japán, Kína és Olaszország mellett még számba sem jöhetett, ellenben minőségi tekintetben annál inkább. A mi selymünk erős, rugalmas fogású, melyet nem ér el egy selyemfajta sem. A megcsonkítás után a szépen induló fejlődést a világpiaci ár nagy zuhanása akasztotta meg, amely arra kényszerítette a Felügyelőséget, hogy erejéhez mérten felárat fizessen a beváltott gubókért. A felár fizetése nélkül ugyanis teljesen megsemmisült volna selyemtenyésztésünk, nem akadt volna tenyésztő.

A behozatal mindezek ellenére tekintélyes. Nyersselymet ugyan gubóalakban nem hoztunk be, de annál több fonalat és készárut. Selyemfonalbehozatalunk 1931-ben 5 millió P volt, selyem- és félselyemszövetbehozatalunk 5.2 millió P. Az előző évben, 1930-ban még 14.7, 1929-ben 20 millió pengő volt a fonal- és szövetbehozatal. A behozatal tehát közel 50%-kal esett, de ennek főoka a vásárlóképesség megcsappanásában van, s még így is túl magas. Selyemben összes behozatalunknak nem szabad túllépnie a 2 millió pengőt. A behozatal selyemfonalban a szövésre alkalmas organzin s tráma, valamint a nyers florette és bourette fonalban a legnagyobb, kb. 4 mil-

lió pengő. Ez a behozatal 3.3 millió kg szálselyem árának felel meg, ha átszámítjuk annak mai árára. A szövetbehozatal értékét is hozzászámítva s figyelembe véve az import által is fedezett szükségletet, bátran állíthatjuk, hogy selyemtenyésztésünk minden kockázat nélkül fokozható a mai mennyiség többszörösére. A fonál- és szövetbehozatal ugyanis azt mutatja, hogy nem rendelkezünk elég fonó-, illetve cérnázó-, valamint szövőüzemmel. Ha ezekben új alapítások történnének, amint éppen e napokban történtek erre irányuló lépések, ha tehát több cérnázó s szövőüzemünk volna, az könnyűszerrel felvehetné a nagyobb belföldi gubótermelést. Nézzük, mit jelent a fonál-, szövetbehozatal a nyersanyagra átszámítva. Selyemfonálbehozatalunk 3655 q, 5 millió pengő értékben. Egy kg fonál átlagára tehát 13.68 pengő, a nyersanyag értékének több mint tizszerese. Selyemszövetbehozatalunk 993 q, 5.2 millió pengő értékben. Egy kg selyemszövetre tehát 52.37 pengő átlagár esik, a nyersanyagának 43-szorosa. A fonál s szövet árának a nyersanyag fölött való óriási magassága egyrészt azt mutatja, hogy a nyersanyag ára ma mennyire irreális, másrészt pedig, hogy a továbbfeldolgozó ipar mennyi érték-többletet élvez s mennyire szükséges nálunk további kiépítése.

A behozatal kérdésénél megemlékezünk egy másik nagyfontosságú tényről, a passzív kikészítésről. A selyem- és fél-selyemszövetek kikészítése ugyanis legnagyobb részét külföldön megy végbe, a nálunk készült szövet appretálás végett külföldre kerül s így jön azután vissza. A passzív kikészítés egymaga közel 30 millió pengőt képvisel, oly összeget, amely mellett nem lehet minden gondolkodás nélkül elmenni. Ha meggondolás céljából kiszámítjuk azt a nyersselyemmennyiséget, amely selyemiparunk összes behozatalának árából, a hazai termelőktől volna beváltható, úgy elképesztő nagy számot kapunk; 8.5 millió kg gubónak a mennyiségét, de ehhez még nem számítottuk hozzá a passzív kikészítés 30 millió pengő-jét. Ha pedig az összes selyembehozatalt magyar gubóval akarnók helyettesíteni, úgy ahhoz kb. 6—6.5 millió kg gubó kellene, a mai csökkent fogyasztóképesség mellett is.

Selyemiparunk a textilipar ágai között szervezetével különleges helyet foglal el. Ez az iparágunk, melynek első nyomai 1680-ban fedezhetők fel, hosszú ideig állami monopólium volt, s ma is a legszorosabb kapcsolatban áll vele. A selyemtenyésztés a múlt század közepe táján a Selyemtenyésztési Felügyelőségek kezébe került, melyek az államtól kaptak pénzt a gubó beváltására, a tenyésztők jutalmazására, az eperfák ültetésére, stb., — egyszóval mindarra, ami a selyemtenyésztéssel összefüggött. A felügyelőségeknek egyedüli joguk volt a gubóbeváltásra, a gubó lemotollálására. Az 1900-as évek körül már kilenc fonódájuk

volt a lefejtésre, raktáraik, munkásjóléti intézményeik, pete-vizsgáló-állomása s számos eperfaiskolájuk. Az állam, a vármegyék s községek mindenütt lehetőleg előmozdították a selyemtenyésztést. A lefejtett gregè-t a felügyelőség adta el, illetőleg a fonódáit bérelték olaszok, franciák, s osztrákok, amelyből azután visszafizette az államtól kapott összegeket, az ugynevezett előlegeket. Az az összeg, melyet az állam 1880—1918 között a Felügyelőségeknek adott, 124 millió korona volt, s ezzel szemben a felügyelőség 129 millió koronát tudott mint aktivát felmutatni, mely az ez idő alatt visszafizetett előlegekből s berendezésből állott.

A selyemtenyésztés történetében 1918-ban változás állott be, amennyiben ekkor megalapították a Magyar Agrár- és Járadékbankkal közösen a Magyar Királyi Selyemfonódák Haszonbérlete R. T.-ot, amely 20 évre bérbekapta a fonódákat, amelynek 51% részvénytöbbsége az állam kezében volt. A társaság intézi jelenleg a pénzügyeket, a legombolyítást, eladást, stb., amíg az állam a Felügyelőségek révén a selyemtenyésztés szervezését, irányítását.

A trianoni béke következtében az eperfák nagyobb részét elveszítettük, a fonódák közül pedig négyet. A megmaradt öt fonóda közül csak kettő maradt fonódnak, egy üzem kivül áll, a másik kettő szövőde lett. Ekkor a selyemtenyésztésnek újabb szabályozása vált szükségessé, úgyhogy az állam 1925-ben országos selyemtenyésztési alapot létesített 17.6 milliárd papirkoronával, amely ezentul financirozta a Felügyelőségek munkáját, főleg a gubóbeváltást. A Felügyelőségek ezentul tehát csupán a kiadás és bevétel különbségét számolták el a kincstárral, amely a legutóbbi évekig pozitív volt a kincstárra nézve. Selyemiparunk jelenlegi fejlettsége: két gubólefejtő, a győri s tolnai, s körülbelül 1400 szövőszék. A felhasznált nyersanyagok és félgyártmányok értéke 1931-ben 8.27 millió pengő, amely a pamut- és gyapjuipar után a harmadik helyet jelenti. A termelés értéke 23.6 millió pengő, s ehhez 3924 lóerő munkát használtak fel. A munkáslétszám átlag 2726 s a kifizetett munkabérek 3 millió pengőre rugtak. Az adatok együttesen a selyemipart s textilipart harmadik legjelentősebb ágává teszik, a kikészítőtelepek elhagyásával.

A selyemiparban ma a legszembetűnőbb jelenség a fonal- s szövettermelés növekedése, amely új üzemek felállításában nyeri magyarázatát. Tarthatatlan volt ugyanis az a helyzet, amidőn a legombolyított grège-t Olasz- s Franciaországba vittük ki és onnan megsodorva és festve többszörös áron hoztuk vissza. Selyemfonaltermelésünk indexszáma 1924-től folytonosan emelkedett, s az ez évi 100-hoz viszonyítva 1929-ben 113.8, 1930-ban 137.5, 1931-ben pedig már 164.5-re nőtt. A szövettermelés indexszáma még ennél is ma-

gasabb, mert 1931-ben 199.2-ön állott és 1930-ban is elérte már a 134.2-t. A selyem- és műselyemárak együttes fogyasztása 1931-ben 160, 1930-ban 134.6, 1929-ben 116.1, az 1925—27. évi 100-hoz viszonyítva. Igaz ugyan, hogy a készáru-fogyasztásban a műselyemfogyasztás növekedése a döntő, de itt mégis emelkedésről van szó. A selyemipar súlyos helyzetét a nyersanyag nagy áresése idézte elő és ez borította fel az egész iparágnak egészséges továbbfejlődését.

Az elmondottakból világos képet nyerünk arra vonatkozólag, hogy az egyes nyersanyagok mily értéket, fontosságot jelentenek textiliparunkban. A hazai nyersanyagok azonban egyenként nem fejezik ki eléggé ezt a fontosságot, éppen ezért összefoglalva néhány jellegzetes adat megadásával igyekszünk kidomborítani nagy horderejüket. A hazai nyersanyagok tulajdonképpen szervesen együvé tartoznak és együvé sorozza őket a hazai termelhetőség és a közös mostohaors.

Jelenleg együttesen szenvednek a gazdasági válságtól, kedvezőbb helyzetük is csak együttes segítség révén érhető el. Annak, hogy külön-külön valamely mentőakció révén kerüljenek kedvezőbb helyzetbe, semmi gazdasági alapja nincsen, mert valamelyiknek a támogatása esetleg még kedvezőtlenebb helyzetbe sodorná a másikat, vagy ha ez nem is következne be, semmit se segítene rajta. Minden akciónak együttesnek és a hazai nyersanyagok mindegyikére kiterjedőnek kell lennie.

Ha a fejlődési lehetőségeket nézzük, vagyis azokat a reális alapokat, amelyekre a hazai nyersanyagok nagyobb fogyasztási mennyiségei felépülhetnek, úgy legelőször a behozatalt kell vizsgálnunk. Behozatalunk gyaluban, selyemben és len-kenderben 1931-ben, mint nyersanyagban, 48.263 q-át tettek ki, amelynek az értéke 6.8 millió pengő volt. Félgyártmányban, tehát fonalban, a behozott mennyiség 16.844 q, értékben 12.96 millió pengő volt. Készáruban kb. 19.400 q, cca 22 millió pengő értékben. A hazai nyersanyagok tehát behozatalunkban összesen 75.507 q-val, 41.76 millió pengővel szerepelnek, ami azt mutatja, hogy termelésünknek a fejlesztése reális alapokkal bír. A behozatal kiszorítása mellett azonban még egy lehetőség áll a hazai nyersanyagok rendelkezésére és ez a külföldi nyersanyagoknak, a pamutnak, a műselyemnek, a jutának a visszaszorítása, a már elvesztett fogyasztási területeknek a visszaszerzése. Ez még nagyobb jelentőségű, mint a behozatal teljes megszüntetése.

A hazai nyersanyagok együttesen 50.349 lóerő munkát használtak fel 1931-ben és munkáslétszámuk 15.565 volt. A termelés értéke ugyancsak 1931-ben 139 millió pengő volt, amelyhez összesen 67.26 millió pengő értékű nyersanyagot és félgyártmányt használtak fel. A hazai nyersanyagok tehát

67.26 millió pengőt jelentenek, mint nyersanyag és 71.74 millió pengőt, mint feldolgozási értéktöbbletet. Ebből a 71.74 millió pengőből munkabérekre és tisztviselői fizetésekre 20.687 pengő esik, úgyhogy 51.053 millió pengő az az összeg, amely a magyar nemzetgazdaságnak jut, mint üzemi fogyasztás, adó, vállalkozói haszon stb.

A hazai textilnyersanyagok sorsával tehát törődnünk kell nemcsak azért, mert velük szükség esetén függetleníteni is tudjuk magunkat a külföldi textilnyersanyagbehozataltól és így önállóbbakká válhatunk, hanem azért is, mert termelésünkben jelentékeny összegről van szó. A hazai nyersanyagok termelésének és fogyasztásának mai mélypontját sürgősen el kell tüntetnünk, érdekükben mindent el kell követnünk. Miben álljon a segítség módja és milyen eszközökkel segíthetünk a legeredményesebben?

A termelés megnövelésének a feltételei rendelkezésre állanak; nem a termelés, hanem az ipari növények értékesítése a probléma, mondja az Országos Mezőgazdasági Kamara egyik legutóbbi jelentése. A termelés tehát bármikor, bármilyen mennyiséggel megnövelhető, a probléma magva a feldolgozás s a fogyasztás területein fekszik.

A feldolgozás is olyan területnek tekinthető, mint ahol nem sok tennivaló akad, mert mind a kikészítőtelepek, mind a fonódák, mind pedig a szövődék technikailag jól felszereltek, modernnek, velük a mainál jóval nagyobb mennyiség is zavartalanul feldolgozható volna.

Az egyetlen terület, ahol a hazai nyersanyagok jelenlegi válságát eredményesen munkálhatjuk, a *fogyasztás* területe. Itt lehetne még sokat tenni és kell sokat megváltoztatni, hogy a mai válság eltűnjék, vagy legalább is enyhüljön.

A legelső teendő a *hazai nyersanyagoknak a propagálása*. Óriási fontosságú és halaszthatatlan sürgősségű a gyapjúból, selyemből, len- és kenderből készült áruknak a nagyközönséggel való bővebb megismertetése. Nagyközönségünk a textilárúkról csak annyit tud, hogy ez, vagy amaz nevű anyag a divatos, de alig vesz tudomást arról, hogy a divatos kelme miből készült, mi a nyersanyaga. A legnagyobb mértékben szükséges volna pl. a lennek propagálása, hogy a vásárló közönség megismerje előnyös tulajdonságait, megtudja, hogy a legfinomabb lenárúk nemcsak a legszebb fehérneműt adják, de tartósságukhoz hozzá sem hasonlítható sem a műselyem, sem pedig a pamut tartóssága. A gyapju és selyem, mint ruházatai anyag, szintén a legtartósabbak közül valók és ezen kívül számos olyan jó tulajdonságuk van, amelyeket a többi nyersanyagnál hiába keresünk.

Kik csinálják a propagandát? A gyárak s a társadalmi egyesületek, főleg női egyesületek. A gyárak, az ugyanazt a nyersanyagot feldolgozók, közösen kell, hogy hirdessék az il-

lető nyersanyag, pl. len előnyeit, kiemelve mindenütt, hogy ez hazai nyersanyag, tehát magyar áru. A propaganda kiállítá-sokkal, plakátokkal, sajtó útján és főleg olesó kiárusításokkal kell hogy végbemenjen, de ezenkívül igénybe kell vennie minden olyan eszközt, amely alkalmas a nagyközönség széles rétegeinek a bekapcsolására.

A legnagyobb szerep természetesen a kereskedőkre há-rul. A vásárló csak olyan árut vesz, amelyet elsősorban keres-kedője ajánl, a hazai nyersanyagokból készült áruk forgalmá-nak megnövelésére tehát a kereskedők a legnagyobb hatással lehetnek. A kereskedőknek a mozgalom céljaira való megnye-rése a gyárak érdekképviselőik, a kamarák és egyesületeik útján könnyen véghezvihető.

A társadalmi egyesületek, főleg a női egyesületek, elő-adásaikkal s tagjaiknak a sajtó útján való megnyerésével len-dithetnek nagyot a hazai nyersanyagok propagálásának az eredményén.

A hazai nyersanyagok intenzívebb felhasználását a pro-pagandán kívül a legeredményesebben maga *az állam* segít-heti elő. Az állam elsősorban és a leghatékonyabban a *köz-szállítások* révén segíhet. A katonaság, rendőrség, csendőrség, pénzügyőrség, posta és államvasut, valamint a közületek, mint a székesfőváros és megyék, községek évenként igen nagy mennyiségű és értékű textilárut szereznek be. E beszerzéseknél a következő szempontokat kell figyelembe venni: ruha-anyagnál és köpenyszövetnél csak gyapju jöhessen számításba, a nyári ruhaanyagoknál csak len, a bélésanyagoknál, ameny-nyiben lehetséges, selyem. Eltiltandó a gyapjunak és lennek más nyersanyaggal való keverése, a pamut, műselyem és juta teljesen kirekesztendő a közszállításokból.

Mindezek egyébként nagyrészen úgy is megvalósításra kerültek, ezért a további szigorú megkülönböztetések könny-en megvalósíthatók.

A közszállításoknak ilyen értelemben való kiírása és megvalósítása igen jelentékeny tényezőjévé fog válni a hazai nyersanyagok fellendülésének.

Az állam a maga súlyával és hatalmával a közszállítások mellett az *állami kedvezmények* megfelelő kezelésével, illetve újra rendezésével is erősen belenyulhat e kérdésbe. Ismeretes, hogy Csonka-Magyarország textiliparának nagyobb fele az összeomlást követő években keletkezett, 1920—25-ben. Ekkor seregestül keletkeztek a textilipar minden ágában a gyárak, amelyek majdnem kivétel nélkül igénybe vették az 1907. évi III. t.-c.-ben biztosított állami kedvezményeket. Ezek a ked-vezmények 5—15 évre szóltak s adattak ki a gyáraknak. Ezek-nek a kedvezményeknek a revíziója már időszerű. A kedvez-ményeket vissza kell vonni és a szükséghez képest a hazai nyersanyagot feldolgozó üzemeknek újból kiadni. Az állami

kedvezmények célja az volt, hogy vele a meginduló textilipart a kezdet nehézségein átsegítsék, ami ma már túlhaladott álláspont. Szükség van azonban a hazai nyersanyagok erőteljesebb felkarolására és erre az egyik legalkalmasabb eszköz az állami kedvezmények. A kedvezményekkel azonban óvatosan kell bánni; csak olyan üzemeknek adandók ki, amelyek üzem-bővítést hajtanak végre, vagy új üzemet alapítanak, vagy valamilyen más igen méltányos szempont mellettük szól.

A gyárak állami kedvezménye mellett nagyobb jelentőségű lenne a *kereskedők állami kedvezménye*, akik az árukat eladják. A kereskedőknek adott kedvezmény a hazai nyersanyagokból készült árukra feltétlenül megnövelné a forgalmat és elősegítené a fogyasztást. Minden könnyítés, amely a kereskedőt illeti, az áru árában is kifejezésre jutna, s az alacsonyabb ár párosulva a kereskedő nagyobb buzgalmával, nagyobb fogyasztást is eredményezne. A hazai nyersanyagokból készült árukra adott kedvezmények feltétlenül sok olyan kereskedőt ösztönöznének ilyen áruknak a tartására, akik eddig pl. külföldi gyárak bizományosai voltak. A múltban külföldről rengeteg textiláru került hozzánk; angol szövet, francia selyem és német műselyem. Ezeknek a kiküszöbölése csak ilyen uton volna lehetséges.

A hazai nyersanyagok ügyének végleges és eredményes rendezéséhez végül szükség van egy *központi szervre*, amely a termelést és az értékesítést irányítja. A hazai nyersanyagok ügye bír olyan fontossággal, s megérett már arra, hogy egységesen és egyöntetűen irányítsák egy szervnek a segítségével. A len és kender, valamint a selyem már rendelkezik ilyen szervvel; az előbbi a Lentermelő és Értékesítő Szövetkezetben, az utóbbi a Selyemtenyésztési Felügyelőségekben, csupán még a gyapjunál nincs ilyen. Bizonyos formában azonban a gyapjunál is megtalálhatjuk: az Országos Gyapjuminősítő Intézet a törzskönyvezés, a Futura pedig a gyapjuakciók révén irányítólag hat a gyapjura. Az egyes nyersanyagok tehát külön-külön mind rendelkeznek valamilyen szervvel. Ezeknek az egybefoglalása nem okozna semmi nehézséget, a megteremtése pedig felbecsülhetetlen előnyökkel járna. A felállítandó központi szerv a következő szervezettel működhetné: 7 tagból állhatna olyképpen, hogy 2—2 tagot adna 1—1 nyersanyag, hetedik volna az elnök. Az egy-egy nyersanyag által delegált két tagból, az egyik volna a termelő, a másik kereskedő. Mig az elnök független textil-szakember lenne. A központi szerv feladata volna elsősorban azoknak a régen szükséges intézkedéseknek a végrehajtása, amelyeket az egyes nyersanyagok igényelnek, azután a már meglévő szervezetek útján az eddigi tevékenység hatályosabb folytatása. Az egyes nyersanyagok régen esedékes intézkedései a következők lennének. A gyapjunál a törzskönyvezés általános végrehajtása.

Ezen a téren már történtek figyelemre méltó kezdeti intézkedések, de ezek ma is csak a kezdet kezdetén állanak. A gyapju *standardizálása* pedig elengedhetetlen a feldolgozó ipar szempontjából, mert csak egynemű, s minden évben ugyanaz a minőségű gyapju feldolgozása rentabilis a fonódákban, melyek a szövődék és a kereskedelem részéről szigorúan megállapított feltételekhez kötött fonalat kötelesek szállítani. Nagyobb mennyiséget pedig csak kizárólag a standardizálás után kaphatnak évenként a gyárak az egyes gyapjuféleségekből, ami azután azzal járhat, hogy elmarad az eddigi import. A mi gyapjuink legnagyobb hátránya ugyanis az, hogy a sokféle és egyenetlen minőség miatt a hazai gyárak csak kis mennyiségeket vehetnek át belőle, míg a többi olesón exportra szorul. A standardizálás, amely tekintetbe venné az egyes országrészek éghajlatát és juhtartási viszonyait is, ezenkívül még azzal a le nem becsülhető előnnyel is járna, hogy mindenütt a legalkalmasabb juh fajta volna tenyészthető a legnagyobb mennyiségben.

Az éghajlati, valamint a táplálkozási viszonyok tanulmányozása bizonyára előnyös változást hozna a mi gyapjuink fizikai tulajdonságaiban is, amennyiben feltétlenül javíthatni lehetne gyapjuink sárgás színét és merevségét. A hazai gyapjak erősen sárga színe s az elemi szálak lágyságának a hiánya ugyanis érezhető hátrányt jelent a gyapjuáruk értékesítésénél.

A standardizálás mellett a legnagyobb horderejű intézkedés lenne a *gyapjuértékesítés* végleges megoldása. Gyapjuakciónk ugyan most legujabban a Futura rendezésében jóval eredményesebben működik, mint azelőtt, de hiányzik még egy nagyfontosságú intézkedés. A mi termelőink nagyrésze ugyanis kiscgazda, akinek 50—150 juha van. Ezeknek a kis juhászoknak a gyapju értékesítése teljesen lehetetlen áron történik, terményeiket csak nehezen és csak akkor tudják értékesíteni, ha az ügynökök hajlandók az átvételre. E kis juhászoknak valamilyen formában való megszervezése az értékesítés szempontjából jelentős lépés lenne, a gyapjutermelés előmozdítására.

A len- és kendertermelésnél a központi szerv feladata lenne a termelés megszervezése. A megszervezés alatt értjük azt, hogy az eddigi kereteket oly módon tudnák kiszélesíteni, hogy a Lentermelő Szövetkezetnek minden gazda a tagja lenne, erőteljesebben vinné keresztül az értékesítést és megszervezné a magyar len-export piacait. A mi lenünk ugyanis kiváló jó minőségű, melyet a megfelelő helyen és kezeléssel termelve, el tudnánk érni oly alacsony termelési árat, amely mindenkor exportképes lenne. A hazai piacon pedig sürgősen rendezendő lenne a jutának s a kendernek a keverése és egyszer végre életbe kellene léptetni a kendernek a juta fonásához 25%-ban való hozzákeverését.

A hazai nyersanyagoknak a külföldiekkel való keverése egyébként nemcsak a feldolgozás előtt volna szükséges, hanem a feldolgozás alatt is, tehát a szövésnél is. Ennek alkalmazására főleg a közszállításoknál lenne alkalom, ahol azoknál az áruknál, amelyek ma rendszerint pamutból készülnek, előirandó volna len láncfonal és műselyem helyett pedig selyem.

A selyemtenyésztés fellendítése főleg a hazai továbbfeldolgozó iparágak, mint a cérnázás és festés kifejlődésével, valamint az export megszervezésével volna a legeredményesebben keresztülvihető. A központi szerv munkájának tehát elsősorban ezeknek az iparágaknak a megteremtésére és az elsőrendű gubóminőségek fokozására kell kiterjeszkednie, amely alkalmas az exportra és növeli a magyar selyemnek már eddig is kivivott jó hírnevét.

Összefoglalva a mondottakat: a hazai nyersanyagok népszerűsítésének és nagyobb mennyiségben való feldolgozásának legfontosabb eszköze a minél szélesebb körű propaganda. A fogyasztóközönség minden egyes tagjával meg kell ismertetni a magyar nyersanyagot és megértetni eddig félreismert jótulajdonságait. E propaganda sikere nélkül az összes többi intézkedés csak félmegoldást eredményezhet. A következő legfontosabb tényező az állam beavatkozása a közszállítások, az állami kedvezmények és a vámok útján és végül a hazai nyersanyagok termelésének és értékesítésének egységes, egyöntetűen való irányítása egy központi szerv útján.

Pálinkás András.

Közlemények.

Az érték fogalma a matematikai gazdaság-elméletben.

Az az alapos és mélyreható bírálat, amelyben *Zelovich László* a Közgazdasági Szemle legutóbbi számában e sorok írójának „Alapvető dolgozatok” című munkáját részesíti, bizonyos félreértéseket tartalmaz. *Zelovich* szerint a szerző „matematikai formulázásában összezavarta az érték fogalmát részben a határhaszonnak, részben a csereértéknek, részben a ritkaságnak a fogalmával.” A következőkben azt óhajtjuk megvizsgálni, hogy milyen összefüggés áll fenn a könyvünkben szereplő értékfogalom és a *Walras* által definiált csereérték fogalma között.

Walras szerint az ár másképpen a cserértékek viszonya egyenlő a kicserélt árumennyiségek inverz viszonyával.¹ A mi jelölésünket használva: ha az i árufajta q_i mennyiségét adják cserébe a k árufajta q_k mennyiségéért és ha az i árufajta csereértéke v_i , a k árufajtáé pedig v_k , úgy az i fajtának a k fajtával kifejezett ára

$$\text{I.} \quad p_{ki} = \frac{v_i}{v_k} = \frac{q_k}{q_i}$$

Ezt az egyenletet *Walras* az idézett helyen fel is írja, csak más jelöléseket használ. A könyvünk 17. oldalán található 5. egyenlet szerint ugyanez az ár így nyer kifejezést.

$$\text{II.} \quad p_{ki} = \frac{y_i}{y_k} = \frac{q_k}{q_i}$$

Ahol y_i az i fajta, y_k pedig a k fajta mértékegységének „értéke”. A fenti egyenletekből következik, hogy

$$\text{III.} \quad p_{ki} = \frac{y_i}{y_k} = \frac{v_i}{v_k}$$

Vagyis: az egyes fajták „érték”-ei úgy viszonylanak egymáshoz, mint a csereértékeik. Ebből azonban következik, hogy az általunk „érték”-nek nevezett fogalom a *Walras* által definiált csereérték fogalmából egy konstans faktorral való szorzás útján levezethető.

$$\text{IV.} \quad \left\{ \begin{array}{l} y_i = c v_i \\ y_k = c v_k \\ \dots\dots\dots \\ y_n = c v_n \\ \dots\dots\dots \end{array} \right.$$

Az esetben, ha ez a konstans szorzófaktor az egységgel egyenlő, úgy a mi értékfogalmunk is egyenlő a csereérték fogalmával. A IV. egyenletünk egyértelműen definiálja az általunk „érték”-nek nevezett fogalom és a csereérték összefüggését. Ezáltal

¹ (Éléments d'économie politique pure 1926-ban megjelent IV. kiadás, 49. old.) „Les prix, ou les rapports des valeurs d'échange sont égaux aux rapports invers des quantités de marchandise échangées.”

Az a lényegbevágó lépés, amely szerény véleményünk szerint a „Dolgozatok” értékfogalmát a Walras csereértékéhez viszonyítva előbbreviszi, ott nyilvánul meg, hogy mi definiálni tudtuk az „érték”-et, mint az árak és a mennyiségek függvényét és levezetjük a 17. oldalon a 4/c egyenletet, amely szerint

$$V_i = \frac{p_{li}}{\sum_j x_{ij} p_{lj}}$$

plj „ j „ mértékegységének az ára l ármérő szerint.

V. Az i fajta mértékegységének értéke = $\frac{\text{az i fajta mértékegységének ára}}{\text{az egész készlet ára.}}$

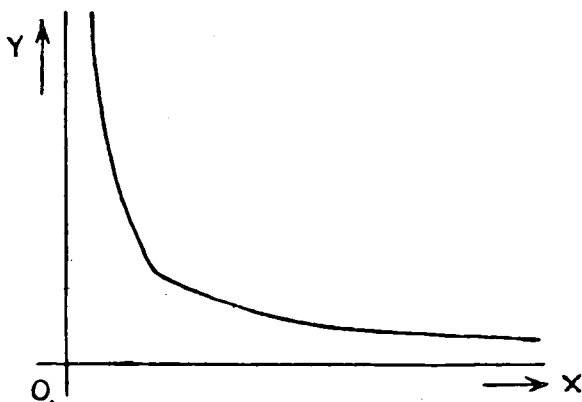
V/A. valamely véges nagyságú jószág értéke = $\frac{\text{ugyanazon jószág ára}}{\text{az egész készlet ára}}$
 illetve (további átalakítással)

V/B. valamely véges nagyságu jószág értéke = $\frac{1}{\text{az egész készlet jószágmennyisége}}$

Azonban itt tévedett a bíráló. Az V/B egyenlet nemhogy kizárná a haszonintenzitások vonalának görbe voltát, hanem egyenesen megköveteli azt. Az V/B egyenlet ugyanis a jószágérték és a jószágmenyiség között nem lineáris összefüggést ad meg, hanem hyperbolikusát. Jelöljük a jószág értékét y -nal, a jószágmenyiséget pedig x -szel, úgy az V/B egyenletünk így írható

$$V/B. \quad y = \frac{1}{x}$$

Ez az egyenlet egy egyenlő szárú hyperbolát ábrázol, amelynek asszimptótái a koordinátatengelyek.

Zelovichot valószínűleg az ejtette tévedésbe, hogy a hatásszámok elméletét tárgyaló dolgozatban bizonyos közelítő feltevések mellett levezetjük, hogy „az értékváltozások a mennyiségi változásoknak lineáris függvényei”.² E közelítés feltevései között szerepel azonban az, hogy Δx mennyiségi változások magasabb hatványai elhanyagolható kicsinyek. Természetes, ez a feltevés csak azon a szakaszon helytálló, ahol a görbénk görbülete oly kicsiny, hogy egyenessel pótolható. Ez nem jelenti azonban még azt, hogy az egész görbe egyenessé fajultnak tekintendő. A hatásszámok elméletének tárgyalásánál fel is hívjuk a figyelmet az elmélet közelítő voltára: „Hangsúlyozni kívánjuk azt, hogy a hatásszámokat bizonyos feltevések alapján vezettük le és éppen ezért a hatásszámok csak oly mértékben használhatók, amilyen mértékben feltevéseink teljesítve vannak. A hatásszámok elmélete tehát egy közelítés és mint ilyen, nem is tiszta megoldás. A hatásszámok elmélete a megmardás egyenletét nem elégíti ki. Ennek oka az, hogy a Taylor-sorban a magasabbrendű tagokat elhanyagoltuk.” (29. old.)

Abban a speciális esetben, mikor az egész készlet ugyanazon fajtájú javakból áll és amelyre az $y = \frac{1}{x}$ egyenlet vezethető le, bizonyos, hogy az értékek egyes szakaszokon a mennyiségek lineáris függvényeként adhatók meg, jóllehet, hogy az értékek a mennyiségeknek tulajdonképpen hyperbolikus függvényei. Ez a hyperbola azonban az $x=y=1$ helytől távolodóan mind laposabb és laposabb görbe, amely mindjobban és jobban helyettesíthető egy egyenessel.

Az előadottakból kétséget kizáró módon megállapítható, hogy a V egyenlet nem mond a határhaszon törvénynek ellent és hogy a hatásszámok elmélete bizonyos esetekben jó közelítéshez vezethet.

Zelovichnak az V egyenletünkkel kapcsolatban másirányú aggályai is vannak. Azt írja ugyanis: „Az, amit a szerző értéknek nevez, valóban nem az, amit a közgazdaságtan „érték” fogalomnak fogadott el. Ha a szerző további következtetésére ez az álláspont kihatással nem lenne, úgy ez a meghatározás csak annyiban volna baj, hogy bizonyos zavart idéz elő.” „Am az igazi baj ott keletkezik, hogy a szerző az ő következtetéseiben ezen az alapon tovább is megy és az általa „érték”-nek nevezett fogalmat immár matematikailag is formulázván, ezt a formulát felhasználja olyan összefüggésekben is, amelyekben az „érték”-et értékdefiníciójától eltérő fogalomnak tekinti. Első lépése ezen az uton az, hogy az árak és a javak mennyiségei alapján kívánja az értékeket meghatározni.”

Annak a megállapításnak a helyességét, hogy a „Dolgozatok” értékdefiníciója a közgazdaságtanban elfogadott értékfogalmat nem fedi, elfogadjuk. Azt a vádat azonban, hogy mi az általunk megadott „érték” definíciója mellett következetesen nem tartanánk ki, továbbá, hogy az árak és javak mennyiségének függvényeként az V egyenletünkben megadott érték nem fedné teljesen eredeti értékmeghatározásunkat, el kell hárítanunk magunkról. Bizonyításként vezessük le V egyenletünkéből az eredeti értékdefiníciókat. Az V egyenlet szerint

$$y_i = \frac{p_{li}}{\sum x_j p_{lj}} \quad ; \quad y_l = \frac{p_{li}}{\sum x_j p_{lj}}$$

² Lásd „Dolgozatok” 28. old.

Az ár definíciója szerint

$$p_{li} = \frac{q_l}{q_i} \quad ; \quad p_{li} = \frac{q_l}{q_l} = 1$$

ahol q_i és q_l az i , illetve az l fajtából egymásért kicserélt mennyiségeket jelentik. Behelyettesítés után kapjuk

$$y_i = \frac{q_l}{q_i \sum_j x_j p_{lj}} \quad ; \quad y_l = \frac{1}{\sum_j x_j p_{lj}}$$

Ebből

$$\text{VI.} \quad q_i y_i = q_l y_l$$

Ez szavakban kifejezve annyit jelent, hogy az i fajtából cserébe adott q_i mennyiség értéke egyenlő az l fajtából cserébe adott q_l mennyiség értékével. Vagyis kapjuk eredeti értékdefinícióinkat, amely szerint: „Az érték egy szempont, amely szempont szerint mérve az elcseréltek egyenlők. Ezért cserélni csak egyenlő értékeket lehet.” Mivel V. egyenletünkben az eredeti értékdefinícióink egyenesen következik, lehetetlen, hogy V. egyenletünk eredeti definíciókat ne fedje.

A VI. egyenletünkben átalakítással levezethető a II. egyenletünk is

$$\text{II/A.} \quad \frac{y_i}{y_l} = \frac{q_l}{q_i} = p_{li}$$

Ha figyelembe vesszük, hogy IV. egyenletünk szerint

$$y_i = c v_i \quad ; \quad y_l = c v_l$$

ugy a VI. egyenletből megkapjuk Walras csereegyenletét³) (équation d'échange)

$$\text{VIII.} \quad q_i v_i = q_l v_l$$

A V. egyenletünk az általunk bevezetett értékfogalmat az árak és a készletmennyiségek függvényeként adja meg. Ugy az árak, mint a mennyiségek minden észlelő egyén részére egyértelműleg megállapíthatók. Az általunk bevezetett értékfogalom tehát nem egy szubjektív értékitétele, hanem egy *objektív értéket* reprezentál, ami alatt azt értjük, hogy számszerűleg mindenki részére ugyanakkorának adódik. Ez a megállapítás azonban nem jelenti azt, hogy a mi objektív értékfogalmunk ne lenne az egyének szubjektív értékitételeivel semmiféle összefüggésben. Erre az összefüggésre akarunk most rámutatni.

Egy meghatározott jószágra vonatkozó szubjektív értékitételek és e jószág ára között összefüggésnek kell lennie. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy valminek az ára ne változzék, ha a rája vonatkozó értékitételeink változást szenvednek. Ha ez egy meghatározott jószágra vonatkozólag fennáll, úgy ennek érvényesnek kell lennie a jószágok összességére, az egész készletre vonatkozólag is. Éppen ezért összefüggésnek kell léteznie az egész készlet ára és az embereknek minden egyes jószágról alkotott szubjektív értékitételei között is.

Az V/A egyenletünk szerint egy jószág objektív értéke egyenlő e jószág ára elosztva az egész készlet árával. Ha az elmondottakat figyelembe vesszük, úgy még mondhatjuk azt is, hogy

$$\text{V/C.} \quad \text{egy jószág értéke} = \frac{\text{erre a jószágra vonatkozó szubjektív értékitételek egy meghatározott, de ismeretlen függvénye.}}{\text{az összes jószágokra vonatkozó szubjektív értékitételek egy meghatározott, de ismeretlen függvénye.}}$$

³ L. Walras idézett munkáját 48. old.

Sajnos, ezeket az ismeretlen függvényeket nem tudjuk meghatározni. A fölirt V/C egyenlet azonban így is nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy a mi objektív értékfogalmunkban a szubjektív egyéni értékitételek összesűrítve bentfoglalva vannak. Az elmondottak az objektív értékfogalomra való áttérést könnyebbé teszik azok részére, akiknek gondolkodása eddig az egyéni értékitéletről indult ki.

Végeredményképpen leszögezhetjük: Jóllehet, az általunk kifejtett gondolatok nem nyugszanak a szubjektív értékitételeken és ezekre vonatkozólag nem állítanak és nem tagadnak semmit, az objektív értékfogalmon nyugvó gondolkodás nem mond ellent a szubjektív értékitéleten alapuló gondolkodásnak. Mig a szubjektív értékitételek mérhetetlen és nehezen észlelhető lelki jelenségek függvényei, addig a mi objektív értékfogalmunk mérhető jelenségek függvényeként adódik. Az objektív értékfogalom a jelenségek közötti összefüggést egy későbbi stádiumban kezdi vizsgálni, amikor már a mérhetetlen jelenségek mérhető jelenségekkel tevődtek össze. Ezért a szubjektív értékitéleten felépülő gondolkodásnál számítani nem lehet, az objektív értékfogalmon nyugvó gondolkodásnál azonban igen.

Ezek után térjünk át az értékmegmaradás elvére. Minden gondolkodónak jogában áll új fogalmakat egyértelmű módon definiálni és a gondolkodásba bevezetni. Nem lehet tehát kifogás tárgya, ha mi egy új objektív értékfogalmat vezetünk be. Legyen ez megadva az V. egyenletünk által. Az V. egyenletünket tehát a most kifejtendőnkben definíciónak kell felfogni. Legyenek egy meghatározott időpontban az egyes fajták összmennyiségei

$$x_1, x_2, \dots x_j, \dots$$

a fajták egységnyi mennyiségeinek az értékei pedig

$$y_1, y_2, \dots y_j, \dots$$

Az y fajta összmennyiségének az értéke tehát $x_j y_j$ a a teljes készlet összértéke pedig $\sum_j x_j y_j$. Helyettesítsük be e szummációba az V. egyenletünket:

$$\text{VIII.} \quad \sum_j x_j y_j = \sum_j \frac{x_j p_{lj}}{\sum_j x_j p_{lj}} = 1$$

Vagyis kapjuk, hogy a teljes készlet összértéke az egységgel egyenlő. Mivel ez bármely időpont készletére vonatkozólag igaz, a teljes készlet összértéke nem változik az idő folyamán, hanem megmarad, minden időpontban egy és ugyanaz, tehát konstans.

A most kifejtettek után az értékmegmaradás nem principium többé, hanem bebizonyított tétel, amely semminemű megszorításnak alávetve nem lehet. Az előadottakat összefoglalva mondhatjuk tehát, a mi értékfogalmunk és Walras csereértékfogalma között szoros kapcsolat van, amely IV. egyenletünkben nyer kifejezést. A mi értékfogalmunk tulajdonképpen a csereérték fogalmának kitágítását jelenti. Ezt a kitágított fogalmat, amely a Walras-féle csere és csereérték fogalmát teljes épségben meghagyja, sikerült nekünk az V. egyenletünkben az árak és a készletmennyiségek függvényeként megadni. Tekintettel arra, hogy úgy az árak, mint a mennyiségek mindenki által egyértelműen észlelhetők és mérhetők, értékfogal-

munk is egyértelműen mérhető és számokkal jellemezhető fogalom. Minden egyes jószághoz minden egyes időpontban egy és csakis egy számokkal kifejezhető objektív érték tartozik. A teljes készlet összértékét minden egyes jószág értékének az összege adja meg. Jószág alatt most árucikk, pénz, munka, vagyis minden cserélhető egyaránt értendő. Sikertült továbbá felállítanunk, illetve levezetnünk az érték-megmaradás tételét. E tétel egyszerű összefüggést teremt a különböző időpontok teljes készletének értékei között és alkalmas arra, hogy a közgazdaság jelenségei között fenntálló akár statikai, akár dinamikai összefüggések kutatásának biztos bázisa lehessen. Ezért választottuk a tételt gondolkodásunk tengelyéül, mellőzve a tradicionális irányt, amely ugyszólván minden ágazatában a kereslet és a kínálat tanán alapul.

A jelenlegi közgazdasági gondolkodás alapvető tétele az, hogy az ár, a kereslet és a kínálat között egy meghatározott összefüggés van. Ezt az összefüggést nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy a kereslet növekedésével az ár nő, csökkenésével pedig csökken, — a kínálat növekedésével az ár csökken, csökkenésével pedig nő. Be kell látnunk, hogy mi valaminek a növekedését vagy csökkenését csak akkor tudjuk megállapítani, ha mérni tudjuk a szóbanforgó jelenséget. Annak az ismérve, hogy valami növekedett, egyedül csak az lehet, hogy a későbbi időponthoz tartozó mérőszáma nagyobb az előző időponthoz tartozó mérőszámánál. Nyilvánvalóan nem tudjuk megmondani sohasem, hogy mennyi egy meghatározott időpontban a kereslet. A kínálatnál is ugyanaz a helyzet. Hiába jelentjük ki ugyanis, hogy a kínálat mennyisége a piacon lévő jószágok mennyiségével egyenlő, ha nem tudjuk megadni azt, hogy mi-ben különböznek a piacon lévő jószágok a piacon nem lévőktől. A kereslet és a kínálat mennyiségét nem tudjuk megállapítani és így képtelenek vagyunk e jelenségek változását követni. Ha pedig a változók változását követni nem tudjuk, úgy nem lehet reményünk arra, hogy e változók között összefüggést tárhassunk fel. Bármilyen helyes és nagyjelentőségű is az a megállapítás, hogy az ár és a kereslet és a kínálat között összefüggés van, — képtelenség e megállapításon tulmenően bármit is felkutatni a szóbanforgó fogalmak mérhetetlen volta miatt.

Ha végignézzünk közgazdaságtudományunk egyéb fogalmain, és megvizsgáljuk a különböző módokon definiált érték, a ritkaság, a szükséglet, a határhaszon, a haszonintenzitás fogalmait, úgy meg kell állapítanunk, hogy sajnos, e fogalmak sem mérhetők és e fogalmak változása sem állapítható meg. Következésképp e fogalmak egymással való összefüggése kutató elménk számára hozzáférhetetlen marad.

A előadottakból világosan közvetkezik: Ahhoz, hogy a közgazdaság tudományát eredménnyel továbbfejleszteni tudjuk, feltétlenül szükséges az, hogy fogalmait mérhetővé tegyük. Két ut áll rendelkezésre: 1. A meglévő fogalmak mérésének módját feltalálni. 2. Új és mérhető fogalmakat bevezetni. Mi értékfogalmunkkal megpróbáltuk ezt az utóbbi utat követni.

Polgár László.

A tejforgalom szabályozása a kötött gazdálkodás alapján.

A m. kir. minisztérium 1931 októberében kiadott 5890. M. E. számú rendelete és a földmivelésügyi miniszter 1931 novemberében kiadott 21.300. F. M. számú rendelete Budapestre és 12 megyei városra, illetőleg községre kiterjedő hatállyal különleges intézkedéseket hozott három főirányban. Az egyik főirány az volt, hogy a *tejkereskedelmi és tejipari* vállalatok működését új feltételekhez kötötte, azoknak ellenőrzését nemcsak a berendezés és felszerelés hiányossága, hanem az észszerű üzemvezetés tekintetében is ellenőrzésnek vetette alá és azok üzemének racionalizálása szempontjából is rendelkezéseket tett. A másik főirány a *tej átvételi és fogyasztói ára*, valamint a *viszontelárusítói jutalék* tekintetében hozott intézkedéseket. A harmadik főirányban az *őstermelők által a közvetlenül a fogyasztóhoz* kerülő tejnek forgalomba hozatalára nézve állított fel szabályokat. Ennek a rendeletnek alapján történt meg azután 1932 februárban a termelői tejárnak hely⁺ Budapest 20 fillérben, a kicsinybeni fogyasztási eladási árnak 34 fillérben való megállapítása a viszontelárusítói jutaléknak 10 százalékban való megkötésével.

A tejértékesítési nehézségek alapoka ezeknek a rendelkezéseknek ellenére sem tűnt el; a tejnek a fővárosba való beáramlása továbbra is nőtt, a fővárosi tejkereskedelmi vállalatok meg az oda szállító termelők között a rendeletben megállapított ár szerződés-szerű fizethetésére nézve nagy ellentétek álltak elő és ezért a m. kir. minisztérium 1932 májusában 2700. szám alatt, a földmivelésügyi miniszter ugyanakkor 32.500. M. E. szám alatt rendeletet adott ki a tejforgalom szabályozásáról, mely alapját alkotja a jelenlegi szabályozott, kötött tejforgalomnak. Ezek a rendeletek kimondják, hogy Budapest székesfőváros, valamint Budafok, Kispest, Pesterzsébet, Rákospalota és Újpest megyei városok, valamint Albertfalva, Békásmegyer, Budatétény, Cinkota, Csepel, Nagytétény, Pestszentlőrinc, Pestujhely, Rákosszentmihály és Sashalom községek területe a főváros és környékének területe *zárt terület*, védett piac és azok, akik eddig ide rendszeresen szállítottak tejet, a további szállításra is jogot szereznek az olyan termelőkkel szemben, akik eddig erre a területre nem szállítottak rendszeresen tejet. Ennek a rendelkezésnek célja az volt, hogy erre a területre csak annyi tej legyen szállítható, amennyi a szükségletnek megfelel és azok részéről, akik földrajzi helyzetük, közlekedési viszonyaik és üzemrendszerük adottságainál fogva ennek a szükségletnek ellátásában eddig is résztvettek

Az ország legnagyobb tejfogyasztó piacának, a fővárosnak elzárása azokkal szemben, akik eddig, illetőleg az 1931 januári—1932 áprilisi időszakban ide tejet nem szállítottak, de tetszésük szerint szállíthattak volna, egyfelől bizonyos anyagi hátrányt jelentett azáltal, hogy a vajértékesítés a kiviteli nehézségek miatt ugyanakkor megromlott, másfelől bizonyos igazságtalanság, egyenlőtlenség érzetét keltette a kiszorultakban. A békében 10 millió pengő értékű tejkivitelünk és 5 millió pengő értékű sajtkivitelünk teljesen megszűnt. Vajkivitelünk, mely a háborút követő években erősen összezsugorodott, az utóbbi években szépen fellendült, 1930-ban 5 millió pengőt ért el. Vámemelések, kontingentálások és elzárkózások következtében a legutolsó években óriási nehézségekkel küz-

dött vajkivitelünk, és ez az ország egész tejtermelésének 11%-át, évi 172 millió liternyi tejmenntiséget sujtotta és nyomta az elérhető fogyasztópiacok felé. Ezért a kormányrendelet az ipari tej jobb értékesíthetése érdekében *árkiegészítő alap* létesítését mondotta ki, amely alaphoz a zárt területre behozott fogyasztási tej után a termelők, a tejszövetkezetek és a tejkereskedelmi vállalatok kötelesek járulékot fizetni.

A kormányrendelet a meghatározott területen működő tejkereskedelmi, illetőleg tejipari vállalatok iparengedélyezésére, ezen vállalatok felülvizsgálatára, az iparengedélyek elvonására, az üzem ellenőrzésére nézve az előző rendelettel nagyjában megegyező, ezt kiegészítő és nyomatékosabb intézkedéseket hozott. Kimondta a rendelet, hogy ha valamely vállalat meg nem felelő működését az üzem teljesítőképességének, vagy forgalmának csekélysége okozza, az ilyen vállalatot kötelezheti, hogy más vállalattal egyesüljön. Ez a rendelkezés elsősorban a tejtermelők részéről nyomatékosan nehézményezett „spannung“ leszállítására irányult. Ez az üzemi költségekből, viszonteladói jutalékból és üzleti nyereségből előállt „spannung“ 1931-ben kereken 16½ fillér volt, az 1932. évi rendelet 13 fillérre nyomta le, melyből maga az üzemi költség 9.91 fillérről 8.26 fillérre csökkent. Az 1933. évi rendelet szerint a spannung 11.8 fillér.

A kormányrendelet egy *Országos Tejgazdasági Bizottságnak* alakítását mondja ki véleményező és végrehajtó hatáskörrel. Ebben a bizottságban a tejtermelői, tejkereskedelmi és tejipari érdekeltségeken kívül a fogyasztók érdekeit a népjóléti miniszter jelölése alapján kinevezett két tag és Budapest székesfőváros kiküldöttéi képviselik.

Az ebben a kormányrendeletben nyert felhatalmazás jogán a földmivclésügyi miniszter az Országos Tejgazdasági Bizottság meghallgatása után a fogyasztási tejnek legalacsonyabb termelői árát 20.2 fillérben, a fogyasztói árát 34 fillérben, a viszontelárusítói jutalékot 3.4 fillérben állapította meg. Elrendelte továbbá, hogy az árkiegészítő alapba a tejkereskedelmi és tejipari vállalatok és az oda-szállító termelők literenként 0.8 fillért, a tejüket nem a vállalatok útján értékesítő, hanem termelői vagy tejszállítási igazolvánnyal ellátottak 2 fillért kötelesek fizetni. A tejforgalom kötöttségét még teljesebbé teszi az, hogy a földmivclésügyi miniszter állapítja meg a zárt területre szállítható fogyasztási tej mennyiségét, ennek a szállításra jogosítottak közti arányos felosztási módját, továbbá a tényleges fogyasztás szükségletét meghaladó, tehát az ipari feldolgozásra kerülő tejmenntiségnek a fogyasztási tejmenntiséghez való arányát.

Más fogyasztási területre a kormányrendelet hatályát nem terjesztették ki, bár a kormányrendelet felhatalmazza a földmivclésügyi minisztert, hogy indokolt körülmények esetén a rendelkezések más városokra és községekre is kiterjeszthetők.

A kötött tejgazdálkodás természetsszerűen panaszokat és kifogásokat váltott ki. Erősen megnyilvánult az a kívánság is, hogy a tenyésztő, tehenészetek a lefező tehenészetek rovasára uj tejszállítási és nagyobb tejszállítási kontingenst kapjanak. Az ipari feldolgozásra utalt tejnek, ami 1932 júliusában 23%, 1933 áprilisában 38.3% volt, nagyobb támogatása vált szükségessé az árkiegészítő alaphól. A tejkereskedelmi vállalatok sérelmesnek találták, hogy a fogyasztói tejárat a termelői tejár érintetlenül hagyása mellett 1932 októberben 32 fillérre szállították le. Ugyanakkor az engedély és ellenőrzés

nélkül behozott és árusított tej a fővárosi tejmennyiségnek 20%-át is meghaladta, ami a vállalatok fogyasztási tejmennyiségét csökkentette és üzemköltségeiket növelte. Más kívánságok is támadtak és érvényesülést igyekeztek szerezni.

Mindezek hatása alatt a kormány 5000/1933. M. E. szám alatt és a földmivelésügyi miniszter ennek végrehajtására 66.900. F. M. szám alatt rendeletet adott ki, mely 1933 május 15-én lépett életbe. Ezekből a rendeletekből csak azt akarjuk kiemelni, ami a *kötött gazdálkodásra* vonatkozik és az előző rendelettől eltér. A rendelet a zárt területet *szűkíti*, amennyiben kihagyta ebből a korábban bevont Budatétény, Cinkota, Csepel és Nagytétény községeket. Viszont *kiterjeszti* a forgalom kötöttségét egyes tejtermékekre nézve. Eszerint a földmivelésügyi miniszter a *vaj* előállításának és forgalombahozatalának módját is szabályozhatja. Kimondja a rendelet, hogy *tejszint* és *tejfölt* is csak annak lehet a zárt területre felhozni, aki a Tejtermelők Budapesti Szövetségének tagja. Megállapítja, hogy a tejszállítási kereten belül hány százalék tej szállítható tejszin alakjában és 2.40 pengőben állapítja meg a tejszin, 1.80 pengőben a tejföl árát. A kormányrendelet alapján kiadott 13.000/1933. F. M. számú rendelet még azt az érdekes intézkedést is tartalmazza, hogy a városi tejellátó üzemek által forgalomba hozott tej zsirtartalmának alsó határértékét 3.5%-ban állapítja meg, az 1895. évi XLVI. t.-c. alapján kiadott 71.000/1924. F. M. számú rendelettel megállapított 3.3% helyett.

Új és magát a tejtermelést nagymértékben érintő intézkedése a kormányrendeletnek az, mely a zárt területre való szállítás jogát — az 1931 januártól 1932 áprilisig való szállítás feltételezése mellett is — olyan gazdaságokra korlátozta, melyek normális mezőgazdasági üzem jellegének megfelelő mennyiségű tehenet tartanak, melyekben tehát a tartott tehenek száma arányban áll a gazdaság területével és a miveltési ágakkal. Ez az *irányított termelésnek* egyik érdekes kezdeményezése. Célja a tejtermelés túlméretezésének csökkentése és a speciálisan a főváros tejellátására berendezkedett tejgazdaságokkal szemben a normális gazdasági üzem keretén belül üzött tejtermelés előnyben részesítése.

A kormányrendelet az előzőnél hatályosabb intézkedést tartalmaz, hogy azoknak a kis tejtermelőknek, kik tejszállítási igazolvány alapján (50 literen aluli mennyiségben) saját termelésű tejüket továbbra is zárt területen kívánják értékesíteni, *tejszövetkezett kell létesíteniök* és ha a tejszövetkezet városi tejellátó üzemi iparendélyt nem szerez, a tejet itt csak tejipari vállalat útján értékesítheti.

A kötöttséget teljesebbé teszi a kormányrendeletnek az az intézkedése is, hogy azok a nagyobb termelők, akik termelői igazolvány alapján akarnak a zárt területen közvetlenül vagy viszontelárusítók útján tejet forgalomba hozni, ezt csak akkor tehetik, ha városi tejellátó üzem céljára kellően felszerelt, illetőleg berendezett helyiséggel már rendelkeznek, vagy pedig ha napi 1000 liternél nagyobb mennyiséget szállítanak, 1933 aug. 31-ig ilyen létesítenek. Az államilag gümőkórmentesnek nyilvánított és minősített tejet termelők szintén közvetlenül hozhatnak forgalomba.

A tejkereskedelmi és tejipari vállalatok gestiójának szabadságát érintő fontos rendelkezések is vannak az új rendeletekben. Az előzőnél határozottabban mondja ki, hogy a vállalatok által a tej átvételével, kezelésével és szétosztásával járó költség és keres-

kedői nyereség címén felszámítható összeg legmagasabb mértékét a földművelésügyi miniszter megállapíthatja. Kötelezheti a földművelésügyi miniszter a zárt területen működő vállalatokat tejelosztási és eladási rendszerüknek okszerű beosztására és egyszerűsítésére. Kimondja a kormányrendelet, hogy a zárt területen levő vállalatok kötelesek a Tejipari Vállalatok Budapesti Szövetségét megalakítani, hogy az 1932. évi rendelettel alakított tejtermelők budapesti szövetségével együtt a közös ügyekben megállapodjanak. A zárt területen csak olyan vállalat hozhat forgalomba fogyasztási tejet, amely ennek a szövetségnek tagja.

Az ipari feldolgozásra kerülő tej, tehát főleg a zárt területre be nem hozható tej értékesítésének megjavítása céljából az előző kormányrendelet által életrehívott *árkiegészítő alap* részére a kormányrendelet részben új, részben nagyobb járulék fizetését rendeli el. A földművelésügyi miniszter a belügyi, kereskedelemügyi és pénzügyi miniszterrel egyetértően a margarinra és a mesterséges ételzsírokra az árkiegészítő alap javára járulékot vethet ki és azoknak gyártását és forgalmát szabályozhatja. Az árkiegészítő járulékot a földművelésügyi miniszter a közvetlenül a fogyasztónál értékesített tej literje után 4 fillérben állapítja meg, a vállalatokhoz beszállított tej árkiegészítő járulékát pedig 2.5 fillérben. A főváros területén levő tehenészet tulajdonosa tehenenként és havonként 18, illetőleg 14 pengő, a zárt területhez tartozó megyei városok és községek területén levő tehenészetek havonként 10 pengő árkiegészítő jutalékot kötelesek fizetni. Elrendelte a földművelésügyi miniszter, hogy a vállalatok az „ipari tejként” elszámolt tejet kötelesek az állami ellenőrzőjegy (vajmárka) használatára jogosult tejüzemi vállalatokhoz beszállítani.

A rendelet a fogyasztási tejnek legkisebb termelői árát helyt Budapest 18.5 fillérben, a kannatej kicsinybeni árát 32 fillérben, a viszontelárusítói jutalékot 3.2 fillérben állapította meg. A tej termelői ára helyt Budapest 1913-ban 20.75 fillér, 1929-ben 27.95 fillér, 1933-ban 20.2 fillér volt. A kicsinybeni eladási ár Budapesten 1919-ben (2.8% zsirtartalommal) 28 fillér, 1929-ben (3.3% zsirtartalommal) 34 fillér, 1933 májusától (3.5% zsirtartalommal) 32 fillér. A viszonteladói jutalék 1930-ban 5.97 fillér, 1931-ben 6.98 fillér, 1933-ban 3.2 fillér.

A kormányrendelet az 1932. évi rendelettel létesített *Országos Tejgazdasági Bizottságot* megfelelő hatósági jogkörrel is felruházta olyan ügyek ellátására, amelyeknél a közigazgatási hatóságot igénybevenni nem lehet.

A tejgazdálkodásnak az a kötött rendszere, melyet a főbb vonásaiban ismertetett kormányrendeletek alkottak, a következőkben szemléltethető. A fővárosnak és környékének területéből zárt terület alakíttatik, ahova csak a jelenlegi szükségnek megfelelő zárt mennyiségű tej szállítható. Ezt a tejmennyiséget csak azok a termelők szállíthatják, akik a terület ellátásában való eddigi részvételükkel erre jogot szereztek. A jogosult termelők megállapított kontingens szerint csak annyi tejet szállíthatnak, amennyit a rendelet előtti időben szállítottak. Ez a szállítási jogosultság még ahhoz a feltételhez van fűzve, hogy a termelt tej mennyisége a mezőgazdasági üzemmel arányos legyen. A kistermelők csak tejszövetkezetek útján hozhatnak tejet forgalomba. A megállapított területről kizárt termelők tejértékesítésének javítására létesített árkiegészítő alapba a zárt terü-

letre szállítók és az itt tejet forgalomba hozók kötelesek járulékot fizetni. A tejkereskedelmi és tejipari vállalatok nemcsak egészségügyi szempontból ellenőriztetnek, hanem üzemük észszerűsége tekintetében is. A rendelet értelmében a racionálisabb üzemvezetésre vonatkozó rendszabályok a kényszerfuziót, végső esetben az iparengegedély megvonását adják szankcióként. A minimális termelői tejár, maximális fogyasztói tejár és viszontelárusítói jutalék megállapításával megállapított egyuttal a tejkereskedelmi vállalatok üzemi költségeinek és nyereségének mértéke. Kényszersertársulást hoz létre a rendelet azzal, hogy zárt területre csak az szállíthat tejet, aki a termelők és ott csak az hozhat kereskedelmi forgalomba tejet, aki a vállalatok szövetségének tagja. A tagság lehetőségét viszont a rendeletnek fent ismertetett pontjai adják meg.

Kétségtelen, hogy ez a rendszer a kötött gazdálkodás, az irányított termelés és szabályozott forgalom ismérveit foglalja magában, még pedig olyan felépítettségben, mint külföldön sehol, holott a kötött gazdálkodásra irányuló jogszabályalkotás a külföldön előbb indult meg. *Németországban* 1930 július 31-én hozzák meg a *Reichsmilchgesetz*-et. Ennek V. fejezete „Besondere Massnahmen zur planmässigen Ordnung der Milchwirtschaft“ és ebben a 38. §. az, amely a kényszergazdálkodás alapján áll. E paragrafus szerint: „legfelső országhatóságok (Landesbehörden) az illető foglalkozási körök érdekképviselőiteinek meghallgatása után a tejtermelő, valamint a tejkezelő és tejfeldolgozó üzemeket a tej és tejtermékek értékesítésének és forgalmazásának szabályozása céljából egyesíthetik“. A törvény szerint ezeknek az egyesületeknek ármegállapító jogkörük is van. A törvényt 1931 május 15-én léptették rendelettel életbe. Poroszországra nézve a törvény végrehajtásáról 1931 december 16-án kiadott rendelet szerint a kényszersertársítás eljárása csak akkor indítható meg, ha önkéntes társulás a cél érdekében nem lehetséges. A végrehajtási rendelet a kényszersertársítás eljárását és szabályait részletesen ismerteti. *Ausztriában* a tejkérdés lassabb és határozatlanabb. 1931 március 25-én az osztrák népjóléti miniszter rendeletet adott ki, mely „*Milchregulativ*“ cím alatt lett ismertté és mely egészségügyi szabályokat tartalmaz ugyan, de első paragrafusaiban bizonyos korlátokat állít már a tejforgalomnak. Ez a §. azt mondja ugyanis, hogy „több helyről származó és összekevert tejet iparszerűen árusítani tilos, ha azt nem tisztították meg mechanikai úton, nem pasztörözték és nem hűtötték le“. Ami azt jelenti, hogy tulajdonképpen csak tejkereskedelmi vállalatok útján hozható forgalomba a több termelői helyről származó tej. 1931 július 17-én Ausztriában megalkották a „*Milchausgleichsfonds*“-ról, az árkiegyenlítő alapról szóló törvényt, mely „a piacok tejjel és tejtermékekkel való lehetőleg egyenletes ellátásának közgazdasági okokból fontos elérése céljából“ tejkiegyenlítő alapot létesít. Ebbe az alapba (a törvényben literenként 3 garasban) megállapított járulékot köteles fizetni a tejtermelő és a tejkereskedő. 1933 május 13-án kelt rendeletével az osztrák kormány hatóságilag megállapította a tej legkisebb termelői árát (30 garasban) és egyes országrészek szerint alakított tejármegállapító bizottságok javaslata alapján megállapítja a forgalomba kerülő tej nagybani és kicsinybeni árának alsó és felső határait. *Angliában* az 1931 július 31-én hozott „*Agricultural Marketing Act*“ bevezető szavai így határozzák meg a törvény célját: „Törvény, mely lehetővé tegye a mezőgazdasági termények piaca-

nak szabályozását; megállapítsa a létesítendő szövetségek (board) és más testületek jogkörét ebből a célból; a fentemlitett testületek részére megfelelő anyagi fedezetről gondoskodjék; előmozdítsa a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalmat, kutatásokat és oktatást". Ennek a törvénynek alapján 1932 áprilisában az angol földmivelésügyi miniszter egy bizottságot küldött ki a tejpiac szabályozásához szükséges szabályzat kidolgozására és ez a bizottság 1933 január 27-én tett erre vonatkozóan 150 nyomtatott oldal terjedelmű jelentést a földmivelésügyi miniszterhez. A bizottság jelentése szerint a tejtermelők központi szövetsége (central producer's board) lenne megalkakitandó regionális bizottságokkal; tejkereskedők és tejiparosok szövetsége (central dairymen's and manufacturer's board) ugyancsak regionális bizottságokkal és egy ezekkel kapcsolatos tejgazdasági tanács (joint milk council) a termelők, kereskedők és érdektelenek bevonásával. Ez a három testület (a „board“-ot csak azért neveztük „szövetség“-nek, mert a mi szövetségeinkkel hasonló rendeltetésűek) intézné Nagy-Britanniában a tejpiac ellátását és szabályozását a Marketing Act értelmében. A termelők szövetségét a bizottság olyan messzemenő jogkörrel akarja felruházni, hogy ez lenne a termelők tejének tulajdonosa és ennek a tejnek eladását a kereskedők szövetségénél ez eszközölné.

Csak egészen röviden akartam a külföldi jogalkotásnak azokat az intézkedéseit ismertetni, amelyek a tejtermelés, tejértékesítés és tejforgalom szabályozására és bizonyos mértékig való megkötésére vonatkoznak.

Szükséges lehet statisztikai adatokkal megvilágítani a kormányzat által szabályozott és bizonyos mértékben megkötött tejgazdálkodás jelentőségét. Statisztikai számítások szerint az ország évi tejtermelése 1.652,694.801 liter. Ebből a kormányrendeletek által alkotott zárt területre kerülő tej évi mennyisége kerekén 160 millió liter, tehát *az ország egész termelt tejmennyiségének közel 10%-a*. Az országban termelt tejből eladatott (lásd Magyar Statisztikai Szemle 1932. 2. sz.) 846,600.000 liter, tehát kerekén 50%, a zárt területen az országban eladásra kerülő egész tejmennyiségnek 20%-a kerül forgalomba. A zárt területre szállító termelőnek tejbevételét, 18 filléres átlagos áron számítva, a zárt terület tejforgalmának értékét mintegy 30 millió pengőre számítják.

Tejtermelésünk emelkedése nem utolsó sorban a kormányzati intézkedések hatása alatt, a belső piacon való tejfogyasztás csökkenése a lakosság keresőképeségének leromlása miatt, a tej és tejtermékek külföldi kivitelének megnehezülése és lehetetlenné válása a külállamok intézkedései következtében, a magyar tejgazdaságot olyan nehéz helyzetbe hozták, mely intézkedéseket kívánt meg. Hogy ezek az intézkedések éppen Budapestre és annak környékére vonatkoznak, azt megmagyarázza az a körülmény, hogy Budapest és a környező városok és községek alkotják a legnagyobb fogyasztói piacunkat, ahová a bőségben termelt tej, a külföldi kivitel lehetetlenné válása miatt még az ország periferiáiról is szakadatlanul törekedett. Az az intézkedés, melyet az ismertetett kormányrendeletek tartalmaznak, a tejgazdaság jövedelmezőségének megmentését és emellett a városi lakosság közegészségügyi érdekeinek megvédését tűzte ki céljául.

Eber Ernő.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Magyar agrártörténeti irodalom.

A magyarországi urbérrendezés története Mária Terézia korában. Az irományokat kiadta és a bevezető tanulmányt írta *Szabó Dezső*. Magyarország ujabbkori történetének forrásai. Iratok a magyar társadalom- és gazdaságtörténethez. I. kötet. Budapest, 1933. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 813 l.

Tanulmányok a magyar mezőgazdaságtörténetéhez. Szerkeszti: *Domanovszky Sándor*. I. kötet. *A regéci uradalom gazdálkodása a XVIII. században*. *Jármay Edith*: A regéci uradalom üzeme a XVIII. század első felében és *Bakács István*: Trautsohn herceg regéci uradalmának terméseredményei a XVIII. században. Budapest, 1930. Sárkány-nyamda r.-t. 84 és 86—159 l.

I.

Magyarország agrártörténelme — annak egyes részletkérdései is — ezideig igen kevés történész érdeklődését keltették fel. Az a néhány komoly tanulmány, amely ilyen természetű kérdésekkel foglalkozik, egy-egy csepp csupán a tengerben. A legujabb idők agrárpolitikusai és közgazdái kutatták ugyan a legalsó földműves réteg viszonyait is, de vizsgálódásuk a mult század utolsó évtizedeinek a helyzetéből indult ki s legfeljebb annak a megállapítására szorítkozott, hogy milyen is volt a paraszt helyzete a földtehermentesítés után. Nem rajtuk mulott, hogy a fejlődésnek ezzel a nagyfontosságú mozzanatával nem foglalkoztak behatóbban. Ez a kérdés már az agrártörténelem keretébe tartozik; ehhez már a történet kutatójának a felkészültsége is kell. S vajjon igaz lenne az a sokat hangoztatott szemrehányás, hogy a történészek, mint általában a szellemi tudományok művelői, nem érzik a reális élettel való kapcsolatot? Tény azonban az, hogy pl. a már említett igen nagyfontosságú történelmi kérdés: a jobbágyváltság története csaknem teljesen feldolgozatlan. Lexikonok, nagyobb összefoglaló munkák pár soros utalásai adnak csak róla felvilágosítást annak az ujabb nemzedéknek, amely személyesen már nem ismerhette ennek a kérdésnek a körülményeit.

De menjünk tovább vissza a századok során. A XIX. század reformországgyűlésein tárgyalt jobbágykérdések fel vannak-e dolgozva? Ismerjük-e pontosan II. József intencióit és terveit, amelyek a jobbágyság eltörlését eredményezték és mennyit tudunk Mária

Terézia nagy urbérrendezésének a háttéréről? E lehangoló kérdések sorozatát tovább is folytathatnók, legfeljebb azzal a változtatással, hogy a XVI—XVII. század jobbágyviszonyairól még inkább van néhány munka, amelyek kellő óvatossággal használva még mindig értékes felvilágosítást nyújthatnak.

Ilyen körülmények között türelmetlenül vártuk a gróf Klebelsberg által szervezett „Fontes“-sorozatban (Magyarország legujabbkori történetének forrásai) a magyar társadalom- és gazdaságtörténet forrásaiul szolgáló iratok publikálását. A tervbevett munkák első kötete most jelent meg. *Szabó Dezső* debreceni egyetemi tanár szedte össze a Mária Terézia által végrehajtott urbérrendezés történetére vonatkozó iratokat s azokat nemcsak ügyes csoportosításban tárja az olvasó elé, hanem részletes bevezetésében az urbérrendezés előzményeinek igen érdekes összefoglaló történetét is adja a „Fontes“-vállalkozásban ismert szerény „bevezetés“ megjelölés alatt értendő komoly tanulmányban.

Igaz ugyan, hogy még csak az első kötet látott napvilágot s ez elsősorban az urbérrendezés kérdésének az 1764/65. évi országgyűlésen történt felvetésétől kezdve az urbéri ügyek számára kijelölt királyi biztos kiküldéséig terjedő időszak (1764 júniusától 1766 január 17-ig), nem egészen két év eseményeit és tárgyalásait tartalmazza s ezek inkább közigazgatástörténeti jelleggel bírnak, de e formai részt a lüktető élet elevensége tölti ki. Ez az élet pedig nemcsak a királynő által pártfogolt szegény jobbágyok élete; az elégedetlenkedőknek a királynőhöz juttatott panaszai; az uriszék és a megye ítéletének való ellenszegülés, amely végül is Vas és Zala megyékben a jobbágyok forrongásához vezetett, hanem az uralkodó és a rendek küzdelme is.

Szomorú tragikuma a magyarságnak, hogy az önállóságáért, a nemzeti alkotmányért folytatott küzdelemben a rendek az uralkodó minden tervbevett ujtásában sérelmet véltek felfedezni. Ne vádoljuk meg a rendeket a nyugati haladástól való teljes elmarádással. Az a réteg, amely nálunk a fejlődést előmozdítani hivatva volt, nem csupán saját hibájából nem tartott lépést az általános európai fejlődéssel; az állandó harcokat és a XVI—XVII. század bizonytalan viszonyait kell ezért kárhoztatnunk. De még ilyen körülmények között is — ha nem tartottak volna az urak állandóan az uralkodó elnémetesítő politikájától — talán egy-egy korszerű reform terve felnyitotta volna a szemüket. Mária Terézia törekvéseiben is, aki törvényben akarta kimondatni, hogy urbéri ügyekben ő a legfelsőbb ellenőrző és fellebbezési fórum, az urak megint a régi törvények sérelmét látták.

Néhány, Mária Teréziával foglalkozó tanulmányból már ezideig is világosan állott előttünk az a tény, hogy a királynőt tényleg a jobbágy helyzetén való javítás gondolata vezette az urbérrendezésnek minden körülmények között végrehajtandó akarataához. Az csak természetes, hogy az állam-raison gondolat fénykorában e humánus érzés szorosan összefügg azzal a meggondolással, hogy ha a jobbágy helyzetén könnyítenek, az több adót és jobban fogja tudni fizetni. Ez a gondolatmenet eredményezte, hogy a hétéves háború befejezése után a zilált pénzügyi viszonyok rendezése miatt az adó lényeges felemelése céljából összehívott országgyűlés vége felé az uralkodó felvetette az urbérrendezés gondolatát is.

Az országgyűlés tárgyalásai ebben a kérdésben egyáltalán nem

vezettek eredményre s végül is a királynő kijelentette, hogy „lelkiismeretét ez idő szerint más eszközök által kényszerül megnyugtítani“. Az uralkodónőnek ezt az országgyűléstől függetlenül hozott nagyfontosságú rendeletét a maga teljes egészében a következő kötetből fogjuk csak megismerni. Az országgyűlés bezárásától, 1765 március 21-től azonban még közel két esztendőnek kellett elteltnie addig, amig végre e rendelet 1767 február 19-én napvilágot látott. Az egyik és mindenestre a legnagyobb baj az volt, hogy a királynő és környezete maga sem volt tisztában a rendezés lényegével. A további tárgyalások során alakultak csak ki a fontosabb elvi döntések is s így természetesen nem lehetett olyan hamar határozni ebben a tényleg igen bonyolult kérdésben, mint amilyen hamar pedig a bekövetkezett események miatt szükséges lett volna. A másik részben az előbbiből folyó baj az volt, hogy a jobbágyok, különösen Vas és Zala megyékben az urbér kérdésének az országgyűlésen történt felvetése óta tömegesen fordultak panaszaikkal az uralkodónőhöz. Ezek a panaszok még csak nem is a legrosszabb sorban lévőktől jöttek. Nagyobb földesurak jobbágyai panaszkodnak, legnagyobbbrészt csak általánosságban s jellemző, hogy a királynő gondolatával okolják meg panaszaikat: ha nem könnyítik a földesuri terheket, nem fognak tudni adót fizetni. Szabó Dezső ebből azt következteti, hogy ezeket a panaszokat Bécsben kellett megszövegezzé valaki s ez nem is látszik valószínűtlennek, bár igen közel áll az a lehetőség is, hogy Vas megye — mert az elégedetlenkedők mozgalma innen indult ki — német jobbágyai között kell keressük s talán éppen a lázongást szító Kramer János, Dobrafalva esküdtje személyében azt, aki az országgyűlési tárgyalásokról szóló hírek hatása alatt a környék jobbágyainak panaszával az uriszék és a megye megkerülésével az uralkodónőhöz fordult.

Megtudjuk a publikált iratokból, hogy a jobbágyok közül többen személyesen is jártak Bécsben s a királynő környezetéből nyert biztatással tértek haza. Könnyen meg lehet érteni, ha aztán hónapokig hiába várva a kedvező döntésre, végül is a királynő nevében a Bécsben nyert biztatásokkal homlokegyenest ellenkező ítéletet hirdettek ki előttük, amely szerint szolgáltatásaik végleges rendezéséig azt teljesítsék a földesurnak, amit eddig, hogy ezek után az ítélet kihirdető megyei tisztviselők ellen s az ellenük küldött karhatalommal szembefordultak, „mert ez nem Ófelsége parancsa, hanem azt csak úgy mondja a vármegye, mert a papiros igen türelmes s mindent rá lehet írni!“

E lázongások végül is odavezettek, hogy mivel a törvényes fórumok a rendet helyreállítani nem tudták, szükségessé vált, hogy a királynő személyes utasítását képviselő királyi biztost küldjenek ki az említett megyékbe. A királyi biztos kiküldésével most már a királynő tényleg eljutott oda, ahova akart, hogy személyesen s lehetőleg a magyar hatóságok kikapcsolásával intézhesse az urbáriumok szabályozását.

A gazdaságtörténészt, a jobbágyok viszonyainak kutatóját legjobban azok a fejezetek érdeklik, melyek az időközben Vas és Zala megyében hozott s a királynő elé részletes referálással terjesztett urbéri ítéleteket tárgyalják. Az ezekből az ítéletekből nyert tapasztalatok, valamint a korona- és kamarabirtokok urbáriumainak szabályozása indította meg az egységes rendezés gépezetét, amely pár év múlva e nagy horderejű kérdés országos szabályozásához vezetett.

II.

„Negyvenhárom évvel ezelőtt adta ki a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága *Wenzel Gusztáv* könyvét, „Magyarország mezőgazdaságának történetét“. Wenzel akkor arról panaszkodott, hogy a magyar mezőgazdaságtörténet még töretlen terület, hogy alig állott rendelkezésre előmunkálat könyvének megírásához, hogy a nyers anyagot is jórészt magának kellett összegyűjtenie, amiért nem is kívánja munkáját „kisérletnél egyébnek tekinteni“. Negyven esztendővel Wenzel Gusztáv után *Kazal Zsigmond* vállalkozott, hogy újabb összefoglaló munkában vázolja a magyar mezőgazdaság történetét a honfoglalás előtti időktől az újabb korig, de az ő munkája sem jelent haladást, különösen azért nem, mert nincsen tájékozva arról, hogy erről a kérdéstről ő előtte mit irtak. Gazdaságtörténeti irodalmunk éppen a mezőgazdaság történetével foglalkozott legkevésbé, *Tagányi Károly* erre vonatkozó tanulmányain kívül alig történt valami előbbrevitelére.“

„A magyar mezőgazdaság történetének ez az elhanyagolt volta indított arra, hogy a Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetemnek a vezetésem alatt álló Magyar Művelődéstörténeti Intézetében megszervezzem a magyar mezőgazdaság történetének kutatását.“

„Történetet nem lehet adatok nélkül konstruálni. Wenzelnek is az volt a legnagyobb baja, hogy feldolgozásához adatok nem állottak kellőképpen rendelkezésére. Hogy tehát a magyar mezőgazdaságtörténelem helytálló megállapításokra juthasson, szükség van a részlettanulmányok egész sorozatára. *Meg kell állapítanunk, hogy a különböző korokban s az ország különböző részeiben milyen volt a gazdasági üzem berendezése, milyenek voltak a művelési formák, milyenek voltak a terméseredmények és a birtok jövedelmezősége. Ezen tulmenőleg vizsgálni kell, hogy milyenek voltak a termés értékesítésének lehetőségei, volt-e kivitel és hova, vagy mik voltak a kivitel akadályai.*“

Ezek a sorok abból az előszóból valók, amellyel *Domanovszky Sándor* a „Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez“ című sorozat első kötetét útjára bocsátotta. Szóról-szóra idéztük ezt a részt, amely nemcsak a mezőgazdaságtörténet szomorú helyzetét tárja fel és ezzel egyuttal rámutat az ilyen tárgyú munkák égető szükségességére, hanem pontosan körvonalazza a tervezett tanulmányok irányát is. Nagy örömmel üdvözljük ennek a rég esedékes tervnek a megvalósulását, de sajnós, a kutatók szorgalmas ekéi — ha még oly alapos munkát is végeznek — csak igen-igen kis részét szántják fel a magyar agrártörténelem nagyon elhanyagolt ugarának.

Különben is ez az elhanyagolt terület csak itt-ott művelhető kellő eredménnyel. A rég mult idők mezőgazdasági üzemét és a termelés eredményeit legnagyobbbrészt csak közvetett forrásokból ismerhetjük meg. S ha néhány nagyobb uradalom gazdasági utasításai és számadásai aránylag pontos adatokat is nyújtanak, ezekből az adatokból más uradalmakra csak nagyon nagy óvatossággal lehet valami csekély következtetést levonni.

Ezzel a megállapítással nem azt akarjuk mondani, mintha az ezirányú kutatások kilátástalanok lennének; igenis, vannak agrártörténelmi forrásadataink mindenféle vonatkozásban. Ezeket kell tehát feldolgozni és *Domanovszky* ezt a célt tűzte fiatal gárdája elé.

A sorozat 1930-ban indult meg s azóta már hét kötet látott napvilágot. Számra nézve is szép eredmény, de az egyes munkák értékét

tekintve, a kitűzött célra való rendszeres törekvés megnyilvánulását látjuk. Nem tartjuk tehát érdektelennek, ha a továbbiakban az egyes kötetekről külön-külön emlékezünk meg. Mindegyik kötet önálló munka s a tanulmányok annyira különböző természetűek, hogy eredményeik önálló ismertetése a magyar mezőgazdaság múltja iránt való érdeklődést méltán keltheti fel és tarthatja ébren.

Az első kötet két tanulmányt közöl a *regéci uradalom* XVIII. századi gazdálkodásáról. A választás igen szerencsés volt, mert a rebellisnek nyilvánított Rákóczi-birtokokból a regéci és pataki (Sárospatak) uradalmakat 1712-ben Trautsohn herceg kapta adományba s 1780-ban a család fiágának kihaltá után visszaszállt a kamarára. Ezzel együtt az uradalmakra vonatkozó iratok is a kamara levéltárába kerültek s ennek köszönhetjük, hogy azok majdnem hiánytalanul fennmaradtak. Ilyen összefüggő gazdasági iratanyagot egyébként csak a leggondosabb levéltári őrzési mód és emellett is csak a véletlen tarthatott meg más nagyobb uradalmakról.

Trautsohn herceg állandóan Bécsben élt, de írásban sokat foglalkozott az uradalmakkal. Nem ismerjük még az egykoru magyar urak gazdálkodását. A következő tanulmányok feladata lesz annak a kimutatása, hogy ők is ilyen rendszeres gazdálkodásra törekedtek-e és ők is ilyen nagy súlyt fektettek-e a megfelelő értékesítésre. De aligha csalódunk, ha eleve feltesszük, hogy a földdel közvetlenebb kapcsolatban álló s az üzemet saját kezében tartó földesur kevésbé ragaszkodott a pontos kimutatásokhoz s kevésbé vette észre az értékesítés lehetősége és a tényleges értékesítés közötti különbséget, mint a Bécsben élő osztrák herceg.

De ismételten hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy a mezőgazdaságtörténeti forrásadatok természetesen nagyon hiányosak, nemcsak azért, mert nem készítettek mindenütt pontos feljegyzéseket. — bár ezt általánosságban nem is lehet feltételeznünk — hanem azért, mert ezeknek a gazdasági feljegyzéseknek a megőrzésére nem fordítottak olyan gondot, mint például a családnak az egyes birtokrészekhez való jogát igazoló iratokra.

Jármay tanulmányának gerincét a regéci uradalom *szőlőgazdálkodása* alkotja. A Hegyalján fekvő uradalom természetadta berendezése helyezte itt a szőlőgazdálkodást a gabonaművelés fölé. Az uradalom gazdálkodásának a súlypontja is erre van helyezve s a bor jelenti a földesurnak küldendő pénzösszeg főforrását. A gabona-termelésnél a törekvés csak az volt, hogy az uradalom szükségletét: a természetbeni ellátásokat, a pálinkafőzést és sörgyártást fedezze, de még így is gyakran van vételre szükség.

A szőlőgazdálkodás legnagyobb részét az allodiaturán, az uradalom saját üzemében folyt. A XVIII. században már mindenütt nyomon követhetjük a földesur törekvését az allodiális (major) gazdálkodás fejlesztésére a feudális (jobbágy) gazdálkodással szemben. Igaz ugyan, hogy az előbbi nagyobb kiadásokkal jár, de a napszámosokat a földesur igyekszik a feudális birtokrészek jobbágyainak robotjával pótolni s így a központi vezetés alatt álló, szakszerűen vezetett, jól felszerelt s elegendő munkaerővel ellátott allodiatura sokkal többet jövedelmez, — pénzzé tehető terményfeleslegben — mint a jobbágy elmaradott, szegényes gazdálkodása. Ez a tény még fokozottabb mértékben áll a szőlőgazdálkodásra, mint a gabonaművelésre. Természetes tehát, hogy ezt a helyzetet látjuk a regéci uradalomban is.

A feudális birtokon a földesur megelégszik a jobbágy szolgáltatásaival, legfeljebb igyekszik minél többet kapni tőle, de a gazdálkodás mikéntjével nem törődik; a saját kezelésben lévő uradalomban azonban gazdasági utasításokkal látja el alkalmazottait, akik anyagi felelősséggel is tartoznak. Így ismerhetjük meg a regéci uradalom gazdasági alkalmazottainak ranglistáját és hatáskörét; az írásban tett jelentésekből, számadásokból, ezeknek a felülvizsgálásából, egyes tételeknek bővebb igazolására való utasításokból, valamint az erre adott válaszokból tárul elénk a gazdasági élet pontos menete.

Érdekes és jellemző, hogy a boráról már akkor híres Hegyalja egyik legnagyobb uradalmában milyen lassan és milyen rendszeretlenül folyik a bor értékesítése. Az aszabor nagyrészt ugyan a herceg számára készül: 1728-ban például 60 hordót szállítanak neki Bécsbe, de az ugynevezett közönséges bor is igen kiváló minőségű itten. Ezt az uradalom területén mérik ki, vagy lengyel és a Felvidék városainak a kereskedői vásárolják meg, — ez utóbbiak is lengyelországi kivitelre — de állandó vevő nincsen. Az idegen származású földesur nem is tudja ezt megérteni. Állandóan kifogásolja az eladás lassu voltát és a bor olcsó árát. De még így is a bor jelenti a legfőbb bevételt. Az uradalom évi átlagos 25.667 magyar forint bevételéből átlag 10.533 magyar forint esik a bor kiméréséből és eladásából befolyt összegre, amelyhez a pálinka és sör jövedelméből 6153 magyar forint járul.

Bakács a regéci uradalom *gabonaművelésének* terméseredményeivel foglalkozik. Az előbb mondottakból következik, hogy ennek nem volt olyan nagy szerepe a regéci uradalom gazdálkodásában, mint a szőlőnek s éppen ezért a szántóföldet inkább jobbágykezelésben műveltették. *Bakács* azonban az allodiális föld terméseredményeit kutatta. Az elsőrangú forrásként szolgáló gazdasági jegyzőkönyvek azonban csak három esztendőről maradtak fenn, a számadások pedig nem nyújtanak mindig pontos adatokat. Ha a becslési számok nem is fedik száz százalékig az uradalom gazdasági helyzetét, még így is igen értékes és szemléltető képet kapunk róla.

Az első nagy nehézséget az allodiális terület nagyságának megállapítása jelentette. Egykoru szokás szerint a számadások a földet „köblök”-ben (később pozsonyi mérőben) adják meg, ami a föld termékenységeire vonatkozik: tudniillik mennyi gabonát tud befogadni egy bizonyos földterület. *Bakács* az uradalom saját üzemében művelt terület egy-egy évben bevetett részét átlag 361 köblös földben — egy köből egyenlőnek vehető egy magyar holddal — állapította meg. Dicséretére szolgál a fiatal kutatónak, hogy úgy ezt, mint a többi számításokat és becsléseket körültekintő alapossággal és pontossággal végezte el. Ezek alapján pontos táblázatokban közli az egyes majorságok gabonaneműinek évenkénti termését, valamint az ötéves átlagokat. Ugyancsak táblázatokba foglalja a gabonaneműek termékenységet is.

Altalában mind a két tanulmány a gazdasági eredményekről érdekes és szemléltető táblázatokot nyújt, amelyek nemcsak az elért eredményeket tárják elénk, hanem igen értékes forrást jelentenek a tanulmányokat felhasználó gazdaságtörténész számára.

H. Pálffy Ilona.

Könyvismertetések.

*Dános Árpád: Az iparszabadság a magyar ipari köz-
igazgatási jogban. Budapest, 1933. A Magyar Jogász-
egylet kiadása. 541 l.*

Ez a nagyértékű munka folytatása és befejezése azoknak a kitűnő tanulmányoknak, amelyeket szerző a magyar ipar közigazgatási jogának és történetének anyagából merítve közétett. „A magyar ipari közigazgatási jog” cím alatt 1917-ben megjelent kitűnő munkáját 1928-ban követte „A magyar ipar története és legújabb szabályozása”, míg a most publikált kötet monográfia, mely — a kitűzött program szerint — „az egész anyagot abból a speciális szempontból vizsgálja meg, vajjon a magyar ipari jog, a megváltozott viszonyok között is megőrizte-e hagyományos irányát és az iparszabadság gondolatához való ragaszkodását”.

A szabadság eszméjének filozófiai és történeti alapon való ismertetése után a szabadság és jog viszonylatát és kölcsönhatását fejtegeti, majd áttér a szabadság elveinek alkalmazására. A gazdasági és különösen az ipari élet terén abban konkludál, hogy az iparszabadság javított a tömegek helyzetén, fokozta a nemzeti vagytonokat, viszont „minden szabadság csak úgy tudja hivatását a közönség javára teljesíteni, ha saját maga tulkapása ellen megfelelő korlátozásoknak veti alá.” Ez után az ipari közigazgatási jog külföldi fejlődésének története következik, majd nagy alapossággal ismerteti a magyar jogfejlődést és ebben a fejezetben az iparjog terén való nagy felkészültséggel és az ipar iránti meleg szeretettel foglalkozik az alkotmányos korszak kezdetétől napjainkig hozott ipari törvényekkel. plasztikusan domborítva ki azt az utat, amelyet a magyar törvényhozás az 1872. évi liberális ipartörvénytől az 1922. évi novelláig megtett. Tisztázza az ipar fogalmát, úgy közigazgatási jogi, mint közgazdaságtani szempontból és nagy részletességgel, de egyuttal tömören és egységes irányelvek alapján ismerteti és csoportosítja azokat a rendelkezéseket, amelyek jogunkban az iparigazolvány kiadásától az ipar megszüntetéséig a múltban és jelenleg biztosítják. illetve korlátozzák az iparüzés szabadságát. Külön fejezetet szentel az iparosok szociális kérdéseinek, az iparosok alkalmazott-tartásának jogszabályait történeti alapon és az élő jog szempontjából is ismerteti, majd az intézkedések beható mérlegelése után levonja azt a következtetést, hogy „az alkalmazott-tartási jogban iparjogunk az iparszabadságot teljesen tiszteletben tartja”. Befejezésül az iparosok egyesülési jogát, az ipartársulatokat, ipartestületeket és az 1932. évi törvény alapján létesült ipartestületi központot ismerteti és mindezekben az intézményekben a szabadság elvének érvényesülését, illetve korlátozását tárgyalja és bírálja.

Ezekben ismertettük — nagyon vázlatosan — Dános kitűnő munkáját, amely lezárja, kiegészíti és termékennyé teszi a magyar kézműipar történetének és jogának ismertetése körül kifejtett két évtizedes tudományos munkásságát. Mélységes fájdalommal állapítjuk meg, hogy ezzel a nagyszerű könyvvel szerzőnk tragikus módon zárta le sokoldalú, mély tudományra, a tárgy izzó szeretetére és mindvégig szellemes kezelésére valló irodalmi tevékenységét, mert ezt a könyvet már halálos ágyán fejezte be és rövidesen megjelenése után Dános Árpád — közgazdasági tudományunk nagy veszteségére — elköltözött az élők sorából. A magyar ipar története és joga iránt

érdeklődők fájdalmas kegyelettel fogják tanulmányozni ezt az utolsó nagyértékű művét, amely mindörökké hirdetni fogja a magyar iparos-ság sorsdöntő kérdései iránt tanusított lángoló szeretetét. Szolgáljon azoknak, akik a magyar kisipar támogatására és fejlesztésére hivatottak, örök tanulság és intelem gyanánt ez a bölcs és igaz megállapítása:

„*A kisiparosokon segíteni kell.* Nem humanizmusból, nem is politikai okokból: segíteni kell rajtuk, mert hibájukon kívül buktak el és mert munkájukra szükség van... *A talpraállításhoz gazdasági segítség kell*... a kisiparosokon való segítség útja csak az lehet, hogy szaktudásukat tovább képezzük, termelésüket racionalisabbá tesszük, műhelyeiket modern gépekkel szereljük fel, lehetővé tesszük, hogy a nyersanyagot együtt és olcsón vásárolhassák, hogy munkáikat kiállíthassák és követeléseikre hitelt kapjanak.“

Eber Antal.

Reichenbach Béla: Mezőgazdasági Üzemtan. I. rész. 1. kötet 268 old., 2. kötet 228 old. Budapest, Pátria, 1930—32.

A mezőgazdasági üzem a telek, a felszerelés és a munka jószágtermelő egysége. A róla szóló tanítás nem könnyű tudomány s nem volt könnyű munka *Reichenbach Bélának*, a Közgazdasági Egyetem jeles tanárának két kötetben most megjelent üzemtani alapvetése sem. A szerző maga tankönyvnek mondja művét, amelyet első-sorban a mezőgazdasági szakos egyetemi hallgatók számára írt. Ámde azt hisszük, továbbnéző, tanyai célját is jól megszolgálta és méltán tekintheti „munkája legnagyobb eredményének, hogy oly gyakorlati gazdák is haszonnal olvashatják, akik az üzemtan újabb elveit s azok alkalmazását még nem ismerik“.

Csaknem 40 évvel *Reichenbach* művének megjelenése előtt becsátotta közre *Hensch Árpád*, a magyaróvári Gazdasági Akadémia néhai érdemes professzora kétkötetes, 700 oldalas uttörő Mezőgazdasági Üzemtanát. Már ez a művelt elme jól különböztet a mezőgazdaságtan technikai és ökonómiai része között. Amaz „csak a termelés mikéntjével foglalkozik, tekintet nélkül a jövedelemre. Megtanít arra, hogy bizonyos növényi, állati és mellékipari termények mily módon, minő eszközökkel és berendezésekkel állíthatók elő“. Tapasztalati tudomány, mely azonban „tapasztalatainak tudományos megalapításánál a természettudományokra támaszkodik“ s ez okból mégis: „alkalmazott természettudomány“. Ezzel szemben az ökonómiai rész, az *üzemtan* „a termelés szervezésével és vezetésével foglalkozik. A termelés technikájának ismeretét feltételezve, fejtegetéseivel főleg az üzleti vagy jövedelmi szempontokat emeli ki. Tételeit szintén gazdasági tapasztalatokból meríti, tehát szintén tapasztalati tudomány, azonban a tapasztalatok megokolásánál a közgazdaságtanhoz folyamodik s törvényei levezetésénél annak módszerét követi; amennyiben nem abszolút érvényű törvények megállapítására, mint inkább arra törekszik, hogy az adott viszonyok kellő méltánylása mellett követendő elveket jelölje ki. Az üzemtan és a közgazdaságtan között fennforgó viszonyból kifolyólag a mezőgazdasági üzemtant alkalmazott közgazdaságtannak szokták tekinteni“.

E fogalmi elhatárolás ellen, amelyet jobban átesiszolt, szabatosabb formában nagyjából *Reichenbach* is elfogad s amely a klasszikus német üzemtudósok ismerettani álláspontja, alapjában véve nem

emelhető kifogás. Hiszen velejében csak üzemtani ismételése a technikai és ökonómiai módszerek ismert szembeállításának.

Hanem már Hensch is s még inkább Reichenbach érzi, hogy a mezei üzemtannak ez a tudományos besorozása („alkalmazott közgazdaságtan“) *csak módjával* fogadható el. Hensch fenntartásai e részben a régi felületen maradnak s Reichenbach sem ér rá ennek az ismerettani hézagnak tüzetesebb átvizsgálására. Talán nem árt, ha épp az ő kitűnő könyvének s a megírás nehézségeinek méltatására indulás előtt itt egy kicsit megállunk. A mezőgazdaság termeléstana (technikája) éppenugy, mint gazdaságtana (üzemtana) nemcsak más, hanem *másfajta* ismereteket és szabályokat is foglal magában, mint az ipari vagy forgalmi termelés tan és gazdaságtan. Amikor a technika kutatná a mezőgazdaság berendezésének és jószágtermelésének módszereit, mindenfelől a nem ismétlődő egyszeri tapasztalat, az élet színessége, a még meleg konkrétum nyugtalanítja. Azok a *nemfelejtő fák*, amelyekről Plinius beszél. Számokba nem foglalható eleven foglalatok, melyeket nem lehet szétfejtteni. Vannak a mezei technikának is bevált eszközei. Csakhogy az eszközök belső tulajdonságai s egymással való kapcsolataik csak ott érvényesülnek, ahol azonos feltételeket birunk megállapítani, mert csak ott számíthatunk következményeik ismétlődésére is. Most aztán gondoljunk arra, hogy Lawes a termelésnek azokat a tényezőit, amelyek nem eshetnek a földművelő befolyása alá — mint légkör, csapadék, hőmérséklet — 93—94%-ra becsüli! S nem sokkal biztosabb az üzemtan sem a maga dolgában, ha éppen csak általános közgazdasági törvényekkel akarná az üzemet kormányozni. A nemzetgazda megkivánná az üzemtántól (ha ez nem más, mint a gazdaságtan alkalmazása a mezei üzemekre), jelölje ki a mezőgazdasági kínálat okszerű határait úgy, amint e határokat a termelés költsége s a remélt nyereség megszabná. Ez azonban tulkövetelés volna a mezei üzemmel s a róla szóló tudománnyal szemben. Hányszor kénytelen a gazda a látszólagos gazdaságtani okságot kettévágni, hányszor kénytelen a kísérlet kívánalmait kémiai, biológiai és fiziológiai adottságok miatt máról holnapra elutasítani. Hiába sürgönyöz neki a göbolykereskedő, hogy Svájc két hétre felnyitotta a vámsorompót, amikor a reggeli mázsálás a gazdát azzal lepte meg, hogy göbolyei majd csak 6 hét múlva készülnek el. Hiába emelkedik a buza ára: a buza érését nem lehet sürgetni. A konjunktura ritkán várja meg a gazda nehéz lépéseit. Csak huzódozva fogadhat el megrendelést. Csak álmatlan éjszakák árán vállalhatja az előirányzatot. Csak a sötétbe ugrik, amikor még oly gondos üzemtervre bizza is vagyonát s annak jövedelmezőségét. Minthogy a termények tömegeit, amelyekről szó van áttekinteni, ellenőrizni nem lehet, s azok nyersen, kiegyenlítetttség nélkül szoktak piacra kerülni: a gazda az árakat nem bírja az ipar szervezettségével biztosítani. Nem tud az árakkal mit kezdeni. Nem tudja azokat a maga számára értékelni, sem azokat termelőterveiben hasznosítani. Sok terménye egyáltalán nem piacképes, de még a piacképesek is hozzávetőleges, szubjektív értéktételek kíséretével jelentkeznek vásárlók előtt és versenytársaik között. Ez aztán felette megnehezíti az üzemi előrelátást és a tárgyilagos üzemvezetést. Magát az üzemtant pedig, mint különösebben a mélyreszántó *Aereboe*-iskolát, melyhez Reichenbach is tartozik, arra kényszeríti, hogy inkább arra a sokra figyelmeztessen, ami *nem-szabály*, mint arra a kevésre, ami az üzemben srófra jár.

Ugyanezeket a nehézségeket érezteti szerzőnk a mezőgazdasági munkaökonómiáról szóló nagy szemhatáron, kitűnő fejezeteiben. Nemcsak a mezei termény, a mezei termelés is ezerágu. A tanyai specialistát szinte negyedóránként felváltja a tanyai ezermester, a kalkulációt a szimat és a szeszély. A legszolidabb gazda is — ha akarja, ha nem — szakadatlanul spekulál, mert a bizonytalanra épít s a görög bölcs szava szerint *várja a váratlant*. Munkája még nem ágazott szét munkamegosztássá. Ő nem gyárt egész éven át buzát, mint ahogy vannak, akik egész éven át cipőfelsőrészt, vagy patent-gombot gyártanak. A tengerentuli egyoldalúság zónái is csak úgy tudnak specializálódni, hogy üzemüket az év legnagyobb részén üresen hagyják s a talaj állagával nem törődnek, tulajdonképpen hát nem is gazdálkodnak üzemtani értelemben (üzem = telek + eszköz + munka). Az európai paraszt meg jóformán *munkaidőhulladékokkal* dolgozik. Tesz-vesz, fur-farag. A paraszt munkája nem megosztott munka, hanem egymásba öltött, egymásba kapaszkodó emberi tevékenység. Eppen, *mert* mindenhez hozzányúl, mindig kéznél van: győzi technikai tökéletlensége ellenére a gépi vetélkedést.

Hanem épp itt a bökkenő az üzemtan nézőpontjából. Ez a sokféle munka nincs közös nevezőre hozva. A mezőgazdaság nem győzi számmal az üzemet. Nem tudja magát számokban kifejezni.

Honnan szedje fel a gazda az üzemi elhatározást, amikor a legtöbbször még hozzávetően sem tudja a termelés költségeit kiszámítani? Hiszen e réven a nyereség reménye is csak homályosan dereng és hidegen hat értékitéleteiben. A kereslet és kínálat csak távoli lökéseit és moráját érezteti a mezei termelővel, aki a kereslet és kínálat szabályához nem tud olyan gyorsan és rugalmasan alkalmazkodni, mint ahogy azt tőle *Smith* Ádám is elvárta volna.

Amióta a mezei üzemtan már nemcsak tapasztalatokat rak értelmezés nélkül egymás mellé, amióta tudomány: — két egymással sokat perlekedő irányzata alakult ki. Az egyik osztja a mezőgazdaság számszerűségével szemben fentebb kifejezett pesszimizmust. Ennek az iskolának nagy kritikai gondolatmunkáját a német *Aereboe* alapozta meg. Nálunk az ő szkeptikusabb, de azért termékeny üzemtani irányzatát Reichenbach képviseli. A másik iskola élén a svájci *Laur* professzor áll, ő már jobban bizik a mezőgazdaság és a számok egymásközi barátságában. Laur és tanítványai oly módszerek kidolgozására vetik a sulyt, amelyek az egyszerűbb üzemvezetést praktikusán előkészítik és azt alkalmassá teszik könyvelésre és mérlegkészítésre.

Persze azért *Aereboe* és *Reichenbach* pesszimiztikusabb állásfoglalása sem jelent üzemtani tétlenséget. Csak az ő ismerettani kritikájuk a mezőgazdasági számokkal szemben töprengőbb és tartózkodóbb. Nem hiszik el, hogy az egyes mezőgazdasági üzemágakat módszertanilag a többitől kifogástalanul szét lehetne választani. Szerintük szerves kölcsönhatásban élnek az üzem ágazatai, a termelési évek, a trágyázási turnusok és a különböző munkateljesítmények. Ezeknek a kölcsönhatásoknak kipuhatolására és esetenként való megmagyarázására akarja *Aereboe* iskolája s most *Reichenbach* jeles munkája is az üzemvezetőt rábírní. Gondolkodásra ösztökéli s nem ad számára kész sémákat, minthogy ezek általános érvényességét tagadja. *Reichenbach*ról is azt lehet mondani, *inkább nevel, semmint tanít az üzemvezetésre*. Az ő ítélete szerint a könnyen áttekinthető természetüknél fogva sok tekintetben egyivásu alpesi

parasztiüzemekre megállhatnak a svájci módszerek s talán alkalmazhatók a tengerentuli, osztott munkájú tájgazdálkodásra is. De történelmileg kifejtett, természettől tarkább, multhatatlanul bonyolultabb üzemi viszonyaink közt az általánosítás könnyelműsége és elnagyolt ítélet fenyegetné az üzemtant. A matematika alkalmazását logikai tájékozódásnak, gondolati rendnek kellene megelőznie minden vonalon.

Reichenbach nemcsak azért alkalmas Aereboe üzemtani iskolájának magyar képviselőjére, mert mesterének tanításait és gazdálkodásunk bonyolultságát ismeri. Hanem azért is, mert az üzemtani tételek viszonylagosságára már rendkívüli lelkiismeretessége is szükségképpen rávezeti. Jó szomszédságot tart az étellel, melynek új és új mezei kérdéseit sohasem sokallja, de sőt mindig szívesen látja. Ítélete szemmel láthatóan izmosul a felmerülő nehézségeken és gyakorlati gazda létére örömét leli abban, hogy sokféle válasz közül válogathat. Nem az a célja, hogy a tankönyv számsémáit uszítsa rá magtárakra és szérüskertekre, ő úgy írja tankönyvét, mintha esténként irogatta volna a tanyáról hazajövet. A dolgot könnyebb végéről fogná meg, ha csak a szakmabeli katedrák külföldi tekintélyeinél keresne igazodást. De ő ezzel nem érte be. Magyarra és praktikusra érlelte az idegen elméletet úgy, hogy szérük szerint vizsgálja az itthoni életet, pusztáról pusztára való fáradhatatlan ténygyűjtéssel s egyszerű gazdatisztek megöszült tapasztalataiból. Nem hajt bele az elméletek kódébe s apróra, minden kanyarulat előtt újra meg újra tudakolja a helyes utat a tájékon ismerős, odavalósi emberektől. Könyvét nem is írhatta meg csak olyan vérbeli szakember, aki tanácsadói és szakértői tevékenységével is hosszú idő óta gazdatársa a magyar gazdának.

Hensch alapvető Mezőgazdasági Üzemtana, amely csaknem 40 éven át az egymást felváltó gazdanemzedékek vademekuma volt, megosztotta az élők kimaradhatatlan sorsát. Megöregedett. Ma már más kötéssel fogjuk össze Hensch régi kérdéseit s az üzemi csomókat változott módszerekkel bontogatjuk. Nem is szólva az azóta felcseperedett, vagy addig elnagyolt fiatalabb problémákról, amelyek közben szép számmal a nyakunkra nőttek. Mint ahogy Reichenbach ismeretlanilag Aereboe tanítványa, az üzemtani gyakorlat hazai alapvetésében Hensch Árpádot vallja mesterének. De nem lett volna jó tanítvány, ha csak másolná és alkalmazná a mester tanításait s nem törekednék azok továbbfejlesztésére. Hensch idején még más üzemi feltételek között gazdálkodott az ország népe azokon a területeken is, amelyek ma is hozzánk tartoznak. Azidétt még a régi magyar mintagazdaságok hatottak mindent kizáró fénnel az üzemtani ítéletekre. Azoknak az üzemi tökélyükre méltán büszke, logikus rendszerükre rátartó nemes magyar uradalmaknak gondja, gondolata itthon termett s legfeljebb a lénia volt hellyel-hellyel német, amellyel a gondot és gondolatot megvonalozták. Ennek az időszaknak klasszikus üzemi emlékei élnek még ma is számos uradalmunk szabatosan egybehangolt, kiegyensúlyozott, szinte azt mondhatnók: antikszabásu üzemvitelében. Bárha az Alföldre is jutott e mintagazdaságokból, történelmi és természeti okok miatt zömük a Dunántulra esett. Bármily alaposan ismerte is Hensch az alföldi üzemhelyezetet, keszthelyi és óvári katedráin és üzemtani könyvében mégis inkább a tuladunai, nyugatra dülő üzemek hatása alatt tanított. Így néha, akaratlanul is, ehhez viszonyítgatta az egész ország üzemi feltételeit s ilyenkor

mintegy a dunántuli arany szabálytól való káros kivételnek érezte az Alföld problematikáját. Hensch lelki rokonságot tartott azzal a dunántuli üzemtípussal, amely az osztrák és német üzemi feltételekhez közelebb állván, szaporábban és állandóbban meg tudott felelni az üzemtan német sarkigazságainak, úgy amint azt Thaer, Thünen, Settegast és Von der Goltz valamikor elmés könyvekbe foglalták. Reichenbach művét a külön alföldi problémakör bő értékelése is jellemzi. Miközben az ottani felvetődő üzemi nehézségeket mérlegre teszi, új érveket talál Aereboe üzemtani relativitásához.

A magyar gazdaközönség köszönettel fogadja nehéz éveinek ezt a tanulságos könyvbe foglalását. A becses munka további részeinek megjelenése elé még fokozódó érdeklődéssel tekinthetünk. Talán alkalma lesz addig a kiváló szerzőnek nagyobb mértékben, mint azt most megjelent művében tette, az üzemtan legújabb angol és amerikai művelőivel is foglalkozni, persze nem azért, mert azok angolok és amerikaiak, hanem azért, mert sok újat mondanak és ezt mindig világosan mondják. Közülök Angliában H. C. Taylor, Sir Henry Rew, A. W. Ashby, de különösen az oxfordi iskola méltán tisztelt feje, C. S. Orwin érdemel megkülönböztetett figyelmet, míg Amerikában főleg O. E. Baker, T. N. Carver és W. I. Myers jutottak olyan eredményekhez, amelyek a magyar üzemi viszonyokra is tanulságosak.

Ifj. Leopold Lajos.

Laky Dezső. Népesedéspolitika. Kincsestár, 65. szám. Kiadja a Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933. 80 l.

A Magyar Szemle Társaság Kincsestárának kis kötetei a nagyon szegény magyar szakirodalomnak komoly nyereségei. Sikerük és népszerűségük talán abban rejlik, hogy eltalálták azt a formát és hangot, amely iránt a magyar nagyközönség szélesebb rétegei a legfogékonyabbak. A sikerhez a szerkesztők helyes célkitűzéseinek párosulnia kellett a szerzők helyes megválasztásával. Mert 80 kis oldalon egy-egy egész könyvtárra rugó irodalommal bíró témának minden oldalról való megvilágítása és annak helyes lemérése, hogy mit szabad tárgyalni és mit kell elhagyni, teljes szaktudást és egyben nagy írói készséget, sőt írói művészetet igénylő feladat.

E szempontok alapján mérlegelve tekinthető a Kincsestár egyik legsikerültebb kötetének a *Laky Dezső* tollából nemrég megjelent „Népesedéspolitika”. Ahol minden német tudományos kézikönyv definíciókkal kezdené, ott *Laky* a népszaporodás érdekfeszítő képét tárja bevezetőül az olvasó elé, néhány számadattal szemléltetve az európai, de még fokozottabb mértékben az ázsiai és amerikai népeség hatalmas arányu szaporodását. Szinte észre sem veszi az olvasó és e bevezetés után dióhéjban máris megismerkedett az egész népesedésemeléttel, a természetes és valóságos szaporodás, népsűrűség, vándorlási különbözet, nemkülönben a különböző születési és halálozási arányszámok fogalmaival.

A rövid terjedelem által diktált helyes ökonómiával él *Laky* professzor, amikor a népesedési politika többi problémáit (halálozás, vándorlás, házasságkötés) csupán nagy vonásokban érintve, a tárgyalást a születések problémájára koncentrálja, illetve a többi problémát is ebből a szemszögből nézi, abból a megfontolásból indulva ki, hogy: „a népesedési politika mai alakjában elsősorban

a születési szám szabályozására irányuló politika és legfontosabb célkitűzései, hogy tervszerű akciókkal, gazdasági és szociálpolitikai eszközök fegyvertárának felhasználásával a népesség fejlődésében a piramis alaku kormegoszlást lehetőleg tartósan biztosítsuk, vagy ha elvesztettük, újra meghódítsuk.“ Valóban ez a népesedési probléma szabatosan meghatározott tartalma, amely már Malthus óta, de főleg az utóbbi évek során nemcsak a szakkörök, hanem a legszélesebb nyilvánosság érdeklődésének középpontjában áll.

A könyv néhány számadattal plasztikusan érzékelteti a születési szám zuhanását, amely a múlt század 90-es éveiben Nyugat-, Észak- és Középeurópában indult meg, ugyszólván egészen általánossá pedig a háborút követő átmeneti növekedés után vált. A szerző természetesen mindenütt az okokat is kutatja. Határozott állásfoglalása azon gátló körülmény tekintetében, mely a születések jelenlegi katasztrófális csökkenését okozta, teszi számára lehetővé, hogy az erre vonatkozó legújabb irodalmat, az összes pro- és kontraérveket kritikailag ismertesse. Szerinte ugyanis „a világháborút követő esztendő szemlélődései szinte kizárólagossá teszik azt a felfogást, hogy a kulturnépek natalitásának hovatovább döbbenetes esése legelsősorban az emberi akaratnak, vagy még helyesebbnek a gyermeknemakarásnak a függvénye. A férfi és nő egyesül ebben a közös akaratban. A házasságokat gyakran azzal a nyílt vagy hallgatólagos megállapodással kötik, hogy a szülők gyermek nélkül élnek majd házaseletüket — legfeljebb egy, vagy két gyermekre gondolnak“.

Ugyanilyen határozott állásfoglalása a követendő népesedési politika tekintetében is. Ismerteti a mennyiségi és minőségi politika eszközeinek széleskörű skáláját, felfogása szerint elsősorban a gazdasági és szociális viszonyok javítása s az erkölcsi felfogás kimélyítése az, ami a születések problémájának megoldását megnyugtató irányba fogja terelni. A népesedési politika igazán hatásos eszközeit azokban az elgondolásokban véli felfedezni, amelyek elsősorban jól kitervelt és következetesen véghezvitt belső telepítés segítségével kívánják tovább fejleszteni azokat az eleven erőket, amelyek a gyors szaporodást mutató családi törzsek életében jelentkeznek. Igen rokonszenves és a nemzeti szempontokat is élesen hangsúlyozó állásfoglalás ez, éles kontraszt az utóbbi évek során felmerülő torz ötletekkel és tervekkel szemben.

A kis munka statisztikai szempontok mellett a gazdaságpolitikaiakat is kellő figyelemre méltatja. Gazdasági szempontból is megvilágítja a városbaözlés, nemkülönben a népesség és az élelmiszerek mennyisége közötti összefüggéseket, keresi és Gini nyomán negative határozza meg a kapcsolatokat a születések arányszámának csökkenése és a munkanélküliség között. Hogy csupán érinti és nem fejti ki részletesen azokat a hatásokat, amelyeket a népesség csökkenése a jövő gazdasági fejlődés tekintetében okozni fog, miként azt Kahn és mások teszik, azzal magyarázható, hogy mindenütt a józan realitás terén mozog, a népesedési politika ki-kristályosodott, meg nem támadható alaptételeit nyújtja, míg például Kahn-nak a gazdasági jövőről festett képe alig több, mint utópia.

Mindent összefoglalva, *Laky* professzor kis könyve többet ad, mint amit címe ígér, mert a népesedési elmélet egész történeti fejlődését és alapfogalmainak is nyújtja. Könyvéből megismerhetjük azokat a problémákat, terveket, megoldási elgondolásokat, amelyek ma a

népesedési kérdés szakértőit foglalkoztatják. A fontos kérdéseknél konkrét irányítást is kapunk. Emellett a szerző egy-két megjegyzéssel is fel tudja kelteni az érdeklődést a népesedési irodalom legjellegesebb termékei iránt és éppen ezért kitűnő bevezető a népesedési problémák további tanulmányozásához. *Rostás László.*

Röpke, Wilhelm: Krise und Konjunktur. Leipzig, Quelle und Meyer. 1932. 141 old.

A konjunkturairodalom az utóbbi évtizedekben oly nagy terjedelmet öltött, hogy rövid összefoglaló munkák e téren, minden vázlatosságuk mellett is, csak örömmel üdvözölhetők. *Röpke* ez anyagnak oly kitűnő ismerője és oly világos fej, hogy idevágó kis munkája a legjobbak sorába tartozik. Különös vonzóerőt kölcsönöz könyvének az, hogy bár általános áttekintést nyújt a konjunkturalmélet kérdéseiről, mégis erősen előtérbe tolja a mai világválságot, keresve okait és megszüntetésének, illetőleg enyhítésének eszközeit.

Röpke nem az illúziók, hanem a szigorú tudományos gondolkodás embere. Jelen munkájának ez két irányban válik különösen előnyére. Egyrészt megóvja attól, hogy a konjunktura-problémának elméleti szempontból nagyobb jelentőséget tulajdonítson, mint amilyen megilleti és így az elméletben, mint némelyek teszik, alig lásson mást, mint konjunkturaproblémát. Másrészt a konjunkturaváltozások elméleti összefüggései mellett is erősen hangsúlyozza a történeti tényezőt, vagyis a történelmi adottságok változásának nagy befolyását a konjunkturaváltozásra és annak lefolyására. Tudatában marad annak is, hogy a megfigyelési idő a konjunkturalefolyásokat illetőleg nem oly hosszú és a megfigyelési anyag sem oly tökéletes, hogy ezekre egy minden kételyt kizáró elméletet lehetne alapítani. Ebben tehát egy állásponton van *Mitchel*-l, ki ugyanily óvatosan itéli meg a kérdést. Különösen a mai világválsággal szemben óva int az „*unperspektivistische Betrachtung*“-tól, vagyis attól, hogy a válság súlyosságából mindgyárt a kapitalizmus létalapjainak megrendülésére és hasonlókra következtessünk. Az elhamarkodott következtetések erélyes visszautasítása nagy pedagógiai jelentőséget is kölcsönöz e tömör kis könyvecskének, melyet elolvasásra ajánlunk mindazoknak, akik oly gyorsan kéznél vannak azzal, hogy a mai válságból a közgazdaság egész ujjaépítésének szükségét vezessék le és a világ gazdaság örökre való összeomlását következtessék. *Röpke* jól megalapozott fejtegetései élesen rávilágítanak arra, mennyire felületesek és történeti távlat nélküliek minde szólásmódok, melyek a pillanat benyomásainak kifolyásai.

A könyv anyagbeosztása igen ügyes. A szerző először rövid áttekintést nyújt a konjunkturaciklus lényegéről, majd szép áttekintést ad az eddigi fejlődésről, röviden összefoglalva a mostani válság adatait is. Ezután következik az igazi elméleti rész, mely az eddigi magyarázatokat néhány találó ecsetvonással éles színekben mutatja be, hogy azután az utolsó részben a válság- és konjunkturapolitika alapvonásait fejtsse ki, különös tekintettel a mai válságra és ajánlott ellenszereire.

A szerző elméleti álláspontját természetesen elsősorban a történeti rész tükrözi vissza. Ebből láthatjuk, hogy *Röpke*, bár kerüli az egyoldalúságot, mégis a monetarius magyarázathoz áll legközelebb. A leghatározottabban a tultermelési elméletet utasítja vissza. a klasszikusak érveire támaszkodva és *Ricardo*-t idézve. Szerinte

csak viszonylagos tultermelés lehetséges, nem általános. Csodálkozva kell látnunk, hogy ez állítást ő is arra alapítja, hogy mindenből nem lehet bőség addig, míg kielégítetlen szükségletek vannak. Ő sem veszi észre azt, hogy ez érvelés csak teljes kommunizmus mellett volna jogosult, de minden alapot nélkülöz a keresetgazdasági rendszeren alapuló közgazdaság számára, melyben csak az található fogyasztóra, amire *fizetőkép*es kereslet áll fenn. Így azután figyelmen kívül marad okoskodásában az, hogy a jövedelemeloszlás és az árrendszer döntő tényezői a termelés és fogyasztás összhangjának, mely oly módon is megzavarható, hogy széles rétegek fogyasztóképessége az adott árak és jövedelemeloszlás mellett a bőségben levő javakat nem képes megvásárolni.

Röpke érveléséből kibukkan az az ok is, mely e tényállást előtte és oly sokak előtt elhomályosítja. Ez ok a monetarius elmélet, mely szerint a pénzmennyiség in globo, tehát eloszlását figyelmen kívül hagyva, döntő a vásárlóerőre. Ezért cáfolja *Röpke* az általános tultermelési elmélet azzal, hogy az egyiknél elmaradó vásárlóerő a másikhoz hozzánövekszik, tehát amivel a munkás kevesebbet kap, azzal többet kap a vállalkozó. (67. old.) Először is nem áll már ez magában, mert a pénzmennyiség magával az üzletmenettel változó tényező, melyet a rossz üzletmenet magától könnyen csökkent, mert a kihelyezési alkalmakat csökkenti. Másodszor azonban a jövedelmi eltolódások önálló tényezői a piacnak. Felvevőképességét és így a termelés és fogyasztás viszonyát befolyásolják. Válság tehát nemcsak a termelési ágak egymásközi aránytalanságából, hanem a termelés és a jövedelmek viszonyának megzavarásából is állhat elő. Általános tultermelés tehát a jövedelmek és a termelés összhanghiányának következeképpen állhat be.

Hogy *Röpke* oly élesen elítéli az általános tultermelés elméletét, annál csodálatosabb, mert a tőkeképződésről és takarékosagságról szóló fejezetben maga írja: „*Das Verhältnis zwischen Konsumption und Realkapitalbildung kann nicht beliebig verändert werden, ohne dass Störungen auftreten.*“ (76. old.) De hát a pénzmennyiség, azaz a vásárlóerő eloszlása a konjunktura alatt ebbe az irányba visz és ha hozzánövekvő hitelek, miként *Röpke* is elismeri, tovább növelik a beruházásokat, akkor az egyensúly megbomlása elkerülhetetlen és ez az adott helyzetben általános tultermelést is jelenthet. Nem véletlen, hogy *Malthus* az általános tultermelés lehetőségét éppen a maihoz némileg hasonló válság idején vitatta.

A szerző szükségesnek látja a fogyasztáshiány elméletét is külön visszautasítani, hangoztatva, hogy „*Kaufkraftschwäche der Käufer*“ (68. old.) nem magyarázhatja meg a ciklust, de maga is elismeri, hogy az elmélet eme változata a fellendülés és tulcsigázásának magyarázatához a jövedelmi eltolódásokban fontos adalékot szolgáltat. Ez az eltolódás természetesen nem állhat másban, mint egyes jövedelmek vásárlóerejének csökkenésében és ezzel a növekvő termelés és csökkenő fogyasztóképesség útján az egyensúly megzavarásában, mivel mégis csak a fogyasztáshiány lesz a fordulat előidézője, mely a termelés oldaláról a tulinvestíciónak — melyre *Röpke* is súlyt helyez — és ezzel a tultermelésnek is forrása.

De mindettől eltekintve az általános tultermelés gondolatának elutasítása egy időig csak szórványosan érintett hibából származik. Nevezetesen annak mellőzéséből, hogy a mai árrendszer nem az a rugalmas mechanizmus már, legalább a maga egészében, mint ami-

lyen a versenyszabadságon nyugvó piac mellett. Mihelyt a kartellek árpolitikája és az adók tulságos fokozása merevvé teszik az átalakulást, az árak és a jövedelmek alkalmazkodása nem történhetik meg többé oly simán, hogy az árak és jövedelmek disparitása ne lehetne általános tultermelés okozója. Abban azután *Röpké*-nek teljesen igaza van, ha tiltakozik az ellen, hogy a termelést csavarjuk vissza a megcsappant fogyasztóképesség színvonalára az egyensúly kedvéért. Abban is igazat kell neki adnunk, ha az idecélnő tervgazdasági gondolatokat visszautasítja. De akkor viszont el is kellene ismernie, hogy az egyensúly a kiszélesedett termelési alapon csakis alacsonyabb árak mellett jöhet létre, tehát a fogyasztáshiány okának megszüntetésével.

Érdemes volna *Röpké*-nek a válság megszüntetésére célzó eszközöket illető bírálatára is részletesen kitérni. Sajnos, azonban tulságosan megnövekednék ezzel ismertetésünk kerete. Így hát bírálatának csak egy-két pontjára térhetünk ki. Általában skeptikus álláspontot foglal el a különböző javaslatokkal szemben. Szerinte a lelkiismeretes közgazda a mai helyzetben inkább csak bizonyos tüneti kezeléseket ajánlhat és végre is az idő gyógyító hatására („Die Selbstheilungskräfte des Körpers“ 103. old.) utalhat. Mégis azt hiszi, hogy a mai szivós válságban „Initialzündungra“, tehát valamilyen „Ankurbelung“-ra lesz szükség, melynek módjával adós marad, midőn megállapítja, hogy: „Es wäre von Grund auf verfehlt, diese Reaktion“ (t. i. a tullendülésre következő reakciót) — etwa durch neue Injektionen von Kreditinflation zu bekämpfen“ (103). Igaz, hogy később azokat, kik ma mindig az inflációtól félnek, emberekhez hasonlítja, kik egy vigjátékban mindig nem a kellő helyen nevetnek (122). Tehát, mint egyébként a monetarius elmélethez huzó theoretikusnál nem is csodálhatjuk, mégis a hitelkiterjesztés felé vonzódik. A hatósági árpolitikát liberális felfogásából kifolyólag természetesen elítéli, mert szerinte a depresszió már túlhaladta azt az állapotot, midőn tisztulási folyamatra van szükség. Az állami beavatkozás szerinte oly fokra hágott, hogy már nem a kapitalizmus, hanem az intervencionizmus válságáról kell beszélnünk. Ebben tehát teljesen találkozik felfogása *Éber Antal*, Társaságunk elnökének felfogásával, ki a mai állapotot „denaturált kapitalizmusnak“ nevezi.

Heller Farkas.

Dobretsberger, Josef: Freie oder gebundene Wirtschaft? Zusammenhänge zwischen Konjunkturverlauf und Wirtschaftsform. Duncker und Humblot, München u. Leipzig. 1932. 165 l.

Dobretsberger azok ellen fordul, akik tulságosan a pillanatnyi helyzet hatása alatt állva, minden bajért a fennálló gazdasági rendet okolják és akik a válság ellen folytatott küzdelem minden apró mozzanatában már ott látják egy kialakulófélben lévő, központilag irányított és szerintük ideális gazdaság rendszerének egy-egy alapkövét. Tévednek, — mondja *D.* — mert azt a kérdést, hogy több „szabadság“ vagy több „kötöttség“, állami beavatkozás felel-e meg jobban a gazdálkodás céljainak, a tudomány nem tudja általános érvénnyel, eleve eldönteni. Hogy milyen legyen a gazdasági rend, hogy több „szabadságot“ nyujtson-e, vagy erősebb kényszernek vesse-e alá a gazdálkodást, csak másodlagos kérdés, — állítja *D.* — amelyre asze-

rint kell változnia a helyes válasznak, hogy miként alakul a konjunktura. Nem a gazdasági rend alakítja ki a konjunkturát, hanem *D.* szerint éppen megfordítva: a mindenkori konjunktura határozza meg a helyes gazdasági rendet. Tanítása szerint: elemi adottság egyedül a konjunktura, a gazdasági rendben pedig másodlagos, az előbbi tényezőtől függő változót kell látnunk.

A gazdaság mai képe tulhajtott védővámokat, kartellek, koncentrációk jegyében kialakult monopol-helyzeteket, az adóprés hihetetlen megszorítását, széles körre kiterjedő közüzemeket, állami segélyeket, a gazdaság erejét meghaladó társadalombiztosítási kényszert, legújabbán pedig a valutapolitika és a külkereskedelmi politika terén messzemenő autarkia-törekvéseket szolgáló állami beavatkozást mutat. Megannyi kötöttség, — mondja *D.* — amely azonban kizárólag a konjunktura-hanyatlás következménye. Ha t. i. maholnap beköszöntene egy fellendülés, úgy a gazdaság feltörő ereje nyomban széjjelzuzná a gazdaságpolitikai kényszeralkalmazás eme bilincseit és utat törne a szabad verseny, a nemzetközi munkamegosztás felé. De csak akkor, ha fellendülés váltaná fel a mai nyomasztó válságot. Mert — *D.* szerint — a legtulzóbb Manchesterizmushoz való visszatérés sem volna képes konjunktura-fellendülés számára utat nyitni. Viszont a gazdasági kötöttség jelenleg észlelhető egyes tünetenyei sem fognak egy központilag irányított tervgazdasági rendszerre sűrűsödni. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Szovjetország is fokról-fokra kénytelen volt a tervgazdálkodás szigorú kényszereszközein enyhíteni. És a másik oldalon a fascista gazdasági program is évek óta kénytelen beérni a gazdasági érdekképviselők kiépítésével, de ezek ellenállásán megtorpant minden abbéli kísérlet, hogy fölibük helyezze azt az eredetileg tervbevett központi szervet, amely „felülről-lefelé“ irányítaná a fascista gazdaságot.

Rövidlátás volna mingyárt arra következtetni, — hangsulyozza *D.* — hogy új gazdasági rend alakul ki a szemünk előtt, hiszen a gazdasági kötöttség eme jelenségei csak a pillanatnyi konjunktura-hanyatlás jegyében születtek és annak elmúltával mint a karikacsapás el is fognak tűnni.

D. nem gazdaságpolitikus. *D.* nem tűz ki célokat, nem értékkel. Az ő kauzális összefüggéseket kutató szeme számára a gazdasági rend, vagyis a „szabadság“ vagy a „kötöttség“ csak *eszköz*, amely egy már eleve fennállóként feltételezett konjunktura-helyzetből kiindulva, vagy alkalmas vagy nem alkalmas valamely, a gazdaság vezéralakjai által kitűzött célnak az elérésére.

Végző tételét, amely más-más alakban könyvének minden fejezetén végigvonul, példába burkolva így adja elő: Az egyik esetben — a konjunktura-fellendülés időszakában — a gazdaságilag erős vállalatok monopol-helyzeteket igyekeznek maguknak biztosítani, míg a piacról kiszorult vállalatok mindenáron szabad versenyt akarnak létrehozni, hogy újból bekapcsolódhassanak a piacra. Ezzel szemben a másik esetben — konjunktura-hanyatláskor — az erős vállalatok nem félnek a szabad versenytől, míg a veszélyeztetett vállalatok monopol-helyzetekben igyekeznek védelmet találni.

Dobretsbergernek ez a gazdaságpolitikai relativizmusnak beillő tanítása formál-logikai szempontból feltétlenül megállja a helyét. De két pontot is találunk elméletében, amelynek gyenge teherbíró-képessége erősen leszállítja az imént előadott törvényszerűség megismerési értékét.

Az egyik: *D.* a gazdasági rend irányváltozásainak az előfeltételeként egyszerűen csak konjunktura-változásokról szól. Anélkül, hogy a konjunktura fogalmát közelebbről elemezné. Már pedig a gazdaságtörténelem egyáltalában nem tanuskodik amellett, hogy a gazdasági rend az aránylag rövid tartamu, 4—7 éves konjunktura-ciklusok fellendülési és hanyatlási fázisai szerint a „szabadság” és a „kötöttség” ellentétei között váltakozó fejlődést mutatna. A gazdasági rend sokkalta hosszabb tartamu és többé-kevésbé egyirányu fejlődései mégis csak mélyebben fekvő és huzamosabb ideig ható okokra látszanak utalni. Ilyenek a gazdasági strukturaváltozások, amelyeket *D.*, mint magyarázatot, igen könnyedén és hamarosan elvet (7—8. lap). Elvégre, hogy csak egy-két példát említsünk, a Franciaországban a múlt század 60-as éveiben és Németországban a 70-es évek végén behozott védővámokat eddig már több mint 60 éven keresztül Európaszerte mindinkább erősödő védővamos politika követte. A mai autarkia-törekvések és a háboru után sok éven át és fokozódó mértékben észlelhető kartell-alakulás, monopol-helyzetek kifejlődése és az állami beavatkozás erős térhódítása pedig alighanem szintén ilyen mélyebben fekvő és tartósabb okokra vezethetők vissza. T. i. egyes gazdasági területeknek a békeszerződések által történt megcsonkítására, az elzárkózásra, a jóvátételi terhek és háborus adósságok fizetésére, egyes pénzrendszerek összeomlására stb. E jelenségek pedig, szinte felesleges hangsúlyozni, lényegesen különböznek a ciklikus konjunkturaváltozásoktól, úgyhogy az elmélet itt — azt hisszük — indokoltan nyul a strukturaváltozások fogalmához.

Egy másik gyengéje *D.* gondolatmenetének: *D.* leegyszerűsíti elméletét azzal a teljesen bebizonyíthatlan előfeltételezéssel, amely szerint elemi adottság csakis a konjunktura, a gazdasági rend pedig a konjunkturától függő másodlagos jelenség, amely maga nem hat ki a konjunktura lefolyására. Ezzel szemben pedig egészen nyilvánvaló, hogy a gazdasági rend is, annak „szabad” vagy „kötött” volta és ennek az áralakulás, valamint a jövedelemeloszlás terén mutatkozó következményei igen nagy befolyással bírnak a konjunktura alakulására.

Mindebből most már az következik, hogy a gazdasági rend, helyesebben szólva a gazdálkodást szabályozó jogrend, nem lehet egyszerű függvénye a konjunkturális jelenségeknek, hanem azokkal kölcsönhatásban kell állnia. A tágabb értelemben vett konjunktura jelenségei közül is inkább a strukturális tényezőkkel áll vonatkozásban, ami amellett a tapasztalatilag is alátámasztott nézet mellett szól, hogy a gazdasági rend fejlődése hosszabb ideig is haladhat egy irányban. Nem vehetjük tehát oly bizonyosra, mint *D.*, hogy a gazdasági kötöttségek a várva-várt fellendüléskor tüstént eltűnjenek.

Neményi Endre.

Cassel Gustav: The crisis in the world's monetary system. Oxford, Clarendon Press 1932. 117 p.

Cassel megkülönböztet automatikus és ellenőrzött pénzrendszert. Előbbiben a pénzforgalmat az arannyal való készfizetés korlátozza, mintája a merkantilizmus. Az ellenőrzött pénzrendszer viszont abból áll, hogy a jegybank a forgalmat az aranyballasztói felszabadítva, fedezeti alapon állandósítja a pénz vásárlóerejét. A háboru előtti közgazdaságtan mindinkább, egy babonás fedezeti

tanba ásta el magát, a jegybank-fedezet érintetlenségében a változatlan vásárlóerő biztosítékát látta és ettől a felfogástól akkor sem tágitott, mikor az infláció a háborús államháztartásokon át belopódzva a valutákat világszerte megmértelyezte.

A háboru utáni gazdasági felszámolás döntő feladata az arany vásárlóerejének újabb megrögzítése lett volna. Erre azonban nem került sor, mert Amerika időközben úgy megtelt a pénzhigitás elől átmenekülő európai arannyal, hogy az 1920-as defláció után pénzét az arany értékének előzetes stabilizálása nélkül állandósította. Az arany vásárlóereje a dollárhoz alkalmazkodott, a világ pénzürendszereit dollárparitáson rendezték, ugyanakkor azonban a dollár értékét az Egyesült Államok ötletszerű pénzüpolitikája döntötte el. Amerika mulasztása rendkívüli nagy volt, mert az arany szaporulata a változatlan árszínvonalhoz szükséges évi 3 százalék mögött maradván, változatlan vásárlóerejét csak nagy körültekintéssel lehetett volna visszatartani a rohamos emelkedéstől. A javak világtermeléséhez viszonyítva a járulékos aranyszaporulat 1917 óta állandó hátrálékban van, e diszparitás árrontó hatását csak a jegybankok egyetértő takarékosága küszöbölheti ki.¹ Az aranystandard 1924-től 1928-ig éppen azért működött kielégítően, mert e kooperatív takarékoságra nézve csakugyan komoly kísérlet történt.²

Cassel megmarad korábbi, egyoldaluan monetáris álláspontján és primordiális válságoknak kizárólag az áresést ismeri el.³ Bár a szabad tőkés gazdálkodás a háboru után nem állt helyre s az erőszakos felértékelések, vállalati és szakszervezeti monopóliumok, munkanélküli segélyezés és a szünetelő vándormozgalom beleütköztek a kapitalista termelési rendbe, a világ gazdaság 1929-ig mégis fejlődött, jeléül annak, hogy a huszas években elkövetett hibák nem voltak mélyrehatóak. De visszautasítja a tultermelési elméletet is, amely szerinte a szociálista „visszatérő válsághullám” formula meg gondolatlan felujítása. Az aranyalap helyreállítása óta a világ gazdaság évi 3 százalékkal fejlődött (Carl Snyder számítása), az áresés tehát nem a tulzott ártermelésből állott elő, hanem monetáris oldalról, helyesebben olyan politikai okokból származott, amelyeknek deflatorikus hatását a jegybankok nem tudták kiküszöbölni. Ilyen kívülálló „politikum” volt a szövetségi adósságtörlesztés és a jóvátétel, melyek a háboru utáni hitelmozgalom új medrét az egyenlőtlen aranyelosztás irányában kimélyítették. Cassel a monetáris tétel kedvéért szemet huny az előtt is, hogy a háborús ameri-

¹ A világ évi aranytermelése 1915-től 1922-ig állandóan csökkent és 1916 óta nem éri el a meglévő készlet 3%-át. Cassel számítását az 1932. év váratlanul jó eredménye mindenesetre keresztezi. V. ö. Production of Gold, Times supplement. 1933 jun. 20. és Henry Strakosch: Monetary gold stocks. U. o.

² Cassel alapvető szűkösségi elméletéhez tér vissza, mikor a „ciklikus törvénnyel” szakítva, a világ gazdasági válságot a szűkös aranykészletnek s a nemzetközi jegybank-kooperáció hiányának tulajdonítja. Kitchin, aki az aranykérdésben világtekintély volt, hasonló állásponton állt. V. ö. J. K.: The World's gold reserves. Economist supplement, 1933 jan. 21. A kérdés részletes, de vitatható bírálatát v. ö.: Hein János: Az aranyhiány elméletének bírálata. Közgazda, I. évf. 2—3. szám.

³ Ugyanígyen értelemben: Rapport séparé de M. G. Cassel. (Rapport de la délégation de l'or. Genève, 1932. 80 l.

kai konjunktura végső felszámolását 1921-ben, 1924-ben és utoljára 1927-ben a túl korán visszatérő hitelinfláció akadályozta meg. A látszólagos termelési egyensúlyra valló árak csakugyan változatlanok voltak, de éppen az 1921/23-as változatlan árak hitették el később az amerikaiakkal, hogy a konjunkturákat a magas háborus szinten megrekedt termelési költségek leszállítása nélkül, pusztán megrögzött árak alapján tetszés szerint meg lehet ismételni.

Mindaddig, amíg Amerika és Franciaország a háborus törlesztésből eredő aranybehozatait külföldön kihelyezett kölcsönökkel ellensúlyozta, az aranypiacot nem nyugtalanította túlságos kereslet. A nemesfémekkel való helytelen gazdálkodás mindkét ország egy idejű pénzpénzügyi irányváltozása miatt csak 1928-ban kezdődött el. Amerikában kitört a régóta készülő spekulációs láz, mely nemcsak a lebegő hazai tőkéket tartotta vissza, hanem a visszavándorlást is siettetette.⁴ Másrészt a francia franknak a békebeli aranyérték egyötödén való s a belső árszinthez viszonyított rendkívül alacsony stabilizálása a termelési költségeket mesterségesen mérsékelte s ezáltal a legnagyobb háborus hitelezők egyikét aranyra átváltható kiviteli prémiumhoz juttatta.

A következő években az aranyvesztes országok olyan fokú deflációra kényszerültek, mely nemcsak a belföldi árakat, hanem az aranyat importáló országok árait is lenyomta, miután ezek az aranytartálékolástól függetlenül szintén hitelmegszorításhoz folyamodtak.⁵ Az amerikai szövetségi bankrendszer például a spekuláció elszigetelt megfenyítésére valószínű büntető hitelpolitikába fogott, természetesen anélkül, hogy egyidejűleg a termelést csakugyan megkímélte volna. Az arany helytelen megosztásából még nem következett a jegyforgalom és a hitelvolumen összezsugorodása, mint ahogy megelőzőleg az 1928/29-es tőzsdei láz sem a jegyforgalmat, hanem a betétek forgási sebességét növelte. A hitelösszeg változatlan maradt, de a fölemelt kamatláb meglassította a hitelforgást, tehát a változatlan hitelvolumen mögött mégis defláció játszódott le. Cassel felfogása végeredményben megegyezik a Royal Institute of International Affairsnek azzal a megállapításával, hogy „ha a arany az Egyesült Államok felé irányul: az árak esnek, ha onnan elvándorol, emelkednek. Az U. S. A. aranyimportja csökkenti a világhitelt, kivitele kiterjeszti”.⁶ Mindez csak úgy helytálló, ha Amerika aktív kereskedelmi mérlegű nyersanyagkiviteli ország marad.

A kétszertendős defláció 1931 őszén az aranystandard bukásához vezetett. Miután a kötött árak, munkabérek és investált ipari adósságok változatlanok maradtak, az aranyvesztes, deflatált országok az aranyalap feladásával próbálták a termelési költségek és az árak közötti diszparitást csökkenteni. Példátlan a gazdaságtörténelemben, hogy az aranystandard bukását tulzott pénzszaporítás helyett pénzsűke előzte volna meg.

⁴ Az Egyesült Államok külföldi címletű kibocsátásai 1928 első felében 841 millió dollárt, második felében 409 milliót tettek ki. (Rapport de la délégation de l'or. Genève, 1932. 20 l.)

⁵ V. ö. J. Kitchin hasonló értelemben leolvasható ábráit. Economist Supplement. 1933 jan. 21.

⁶ Monetary Policy and depression. Roy. Inst. of Int. Affairs. London, 1933.

Ma már valóságos gazdaságtörténeti mellékize van annak a polémiának, melyet Cassel tavaly megjelent könyve Hoover deflációs politikája ellen intéz. A defláció hívei a védett árakat az agrár-index színvonalára akarják süllyeszteni, holott a legalacsonyabb árak egyuttal a legérzékenyebbek is, tehát a csucsáruk ellen irányuló defláció ismét a nyersanyagárakat rombolná le. A fonttal végzett kísérlet sikerét viszont megnehezíti, hogy az aranyalap feladása után úgy azt, mint a skandináv valutákat tulságosan leértékelték. Az 1926/28-as áralaphoz viszonyítva a papirvaluták vásárlóereje 1932 januárig 35%-kal, a dolláré 51%-kal emelkedett, a font értéke tehát 3.40 dollár helyett 4.36 dollár kellett volna, hogy legyen. Ez a probléma egy év múlva köztudomásulag a szerencsétlen sorsu világgazdasági konferencia gyújtópontjába került.⁷

Cassel a háboru utáni inflációban sokat emlegetett, azóta kissé megtépázott „purchasing-power parity” elméletét felújítva, a stabilizálás előfeltételei közül az áremelésnél is nagyobb jelentőséget tulajdonít annak, hogy a papirvalutájú országok Anglia vezetése alatt olyan államesoporttá egyesüljenek, mely a vásárlóerő állandóságát néhány évig aranyalap nélkül is fenntartja. Amennyiben az aranyalap helyreállításának előfeltételei: az arany értékesökkenése, helyes eloszlása, a jegybankok kooperatív takarékosága, a háborus adósságok törlése, a tőke- és vándormozgalom szabadsága nem volnának megvalósíthatók, a papirfonthoz csatlakozó államesoport (Sterlingária) a közeli jövő pénztörténetében döntő szerephez jut.⁸

⁷ A paritás körüli vitát összefoglalja: „The Dollar and the Pound”. Economist, 1933 jun. 17.

⁸ Erre mutat az anyaország és a dominiumok nagy horderejű együttes nyilatkozata is, melyet a londoni konferencia után, jul. 28-án bocsátottak közre. Times, 1933 jul. 28.

Cs. Szabó László.

Annuaire International De Statistique Agricole
1931—32. Rome, 782 p.

Az előző évkönyvektől ez a statisztikai forrásmunka abban tér el, hogy eddig mindig a háboruelőtti helyzet szolgált összehasonlítási alapul, most pedig egy közelebbi időszak. Azelőtt azt tartották, hogy a háboruelőtti helyzetet lehet normálisnak tekinteni s az ahhoz való közeledés és attól való távolodás jellemzi legjobban a gazdasági fejlődést. A háboru óta azonban már nagyon sok idő telt el s egyes országokban olyan mélyreható változások történtek, hogy a háboruelőtti viszonyokhoz való visszatérés kizártnak tekinthető. Az évkönyv ennek folytán nagyon helyesen eltért az eddigi gyakorlattól s azt az általában használatos rendszert fogadta el, amely szerint a legutóbbi öt év hasonló adatai szolgálnak összehasonlítási alapul. Az 1931—32. évkönyv az 1928—1931. évi adatokat dolgozta fel, tudniillik az ezen évek valamelyikében eszközölt hivatalos felvétel vagy megbízható becslés eredményeit s összehasonlítási alapul az 1913—1917. évi hasonló adatokat, illetőleg átlagokat vette.

A területre s a népességre vonatkozó adatok a következők:

Világrész	Terület 1000 négyzet- kilométerben	Lakosság millióban	Terület százaléka	Lakosság százaléka
Európa (Oroszország nélkül)	5.425	380·6	4·1	18·8
Oroszország (európai és ázsiai)	21.274	163·2	16	8·1
Észak- és Közép- Amerika	22.679	168·7	17	8·3
Dél-Amerika	18.466	84·6	13·9	4·2
Ázsia (Oroszország nélkül)	26.822	1072·4	20·1	53
Afrika	30.037	144·6	22·5	7·1
Oceania	8.566	9·8	6·4	0·5
Összesen	133.269	2023·9	100	100

Az 1929. évi adatokhoz képest Európa, Észak- és Közép-Amerika és Afrika lakosságánál mutatkozik némi csökkenés és Ázsia lakosságánál majdnem 1 százalékos emelkedés. A *Magyarországra* vonatkozó adatok a következők: terület — 93.046 négyzetkilométer, lakosság 1927-ben 8,525.725, 1931-ben 8,734.206. (Az 1930. évi népszámlálás szerint 8,668.319.) Népsűrűség 1913-ban négyzetkilométerenként 65,8, 1931-ben 93,9. A népsűrűség tehát erősen növekedő tendenciát mutat, ami nemzetpolitikai szempontból öröndetes jelenség, viszont a nagyobb lakosság eltartása fokozottabb gazdasági megterhelést jelent.

Európa *népsűrűségének* átlaga szintén emelkedő irányzatú: 1927-ben 68, 1931-ben pedig 70,2. A nyugati, iparilag fejlett államokban természetesen nagyobb a népsűrűség és pedig legelől áll Belgium négyzetkilométerenként 268 lakossal, azután Németalföld következik 245,9, Anglia 193,9, Németország 139 lakossal. Franciaország sűrűsége csak 76.

A mezőgazdaságilag *művelt területre*, a *termésre* s a *termésátlagokra* vonatkozó adatok közül bennünket elsősorban a gabonaművekre s különösen a búzára vonatkozó adatok érdekelnek.

A *gabonaművekkel bevetett területet* az alábbi táblázat mutatja:

O r s z á g	Gabonával bevetett terület 1000 hektárban	A szántó- földi terület százaléka	Az összterület százaléka
Németország	12006	58·6	25·6
Ausztria	1144	59·1	13·6
Bulgária	2613	71·8	25·3
Franciaország	11049	49·9	20·3
Anglia	2023	40·5	8·9
Magyarország	4140	74	44·5
Olaszország	7239	52·5	23·3
Lengyelország	11778	63·5	30·3
Románia	11504	85·3	39
Jugoszlávia	5886	83·6	23·7
Csehszlovákia	3543	60·7	25·2
India (angol)	64368	51·3	23·8
India (független)	14787	44·7	26·3
Kanada	18286	77·7	2·0
Argentina	16930	64	6·1
Ausztrália	8074	58·7	1·0

A legnagyobb gabonával bevetett területek Indiában vannak. Európában az összterület legnagyobb százaléka (44·5) Magyarországon van gabonával bevetve. A szántóföldi művelés alatt álló terület legnagyobb százaléka pedig Romániában (85·3) és Jugoszláviában (83·6). Magyarország 74 százalékkal a harmadik helyen áll.

A világtermésre vonatkozólag az alábbi adatokat soroljuk fel:

Termény	Terület millió hektárban			Termés millió q	
	1913*	1930	1931	1930	1931
Buza	109·4	105	102	1049·5	1042·8
Rozs	44·6	19·9	18·8	256·3	213·5
Árpa	34·4	30·4	29·1	358·1	311·2
Zab	57·8	41·9	41·3	520·4	481·3
Tengeri	71·8	79·3	81·6	994·0	1104·0
Burgonya	15·6	13·3	13·7	1546·1	1540·0

* Az 1913. évre vonatkozó adatokat az előző évkönyvekből vettem.

Az adatok Oroszország nélkül vannak összegezve, miután az ottani adatok nem megbízhatók. Ugyszintén hiányzanak a Kinára vonatkozó adatok. A gabonaneműekkel bevetett terület 1913-hoz viszonyítva általában csökkent, ami az alacsonyabb terményárak folytán előállott gazdasági pangás szempontjából kedvező jelenség. A terméseredmények is kisebbek, kivéve a tengerit, aminek oka a terület növekedésén kívül az is, hogy 1931. évben nagyon jó termés volt.

A *termésátlagok* 1931-ben hektáronként métermázsákban kifejezve a következők: *buzánál*: Dánia 26.1, Írland 25.2, Hollandia 23.6, Magyarország 12.2; *rozsnál*: Belgium 23.4, Hollandia 20.0, Magyarország 9.2; *árpánál*: Dánia 26.6, Belgium 26.2, Hollandia 24.8, Magyarország 10.1.

Az *állatállományról* összesítő és összehasonlító kimutatásokat az évkönyv még nem tud kimutatni, mert még nem sikerült minden ország részéről megbízható adatokat szerezni. Az európai országokra nézve az alábbi adatok szolgálhatnak tájékoztatásul. A *lovak* száma Magyarországon 1931-ben: 864.571 (1927-ben volt 903.326) Románia: 1.988.126, Jugoszlávia: 1.168.768, Lengyelország: 4.123.545. *Szarvasmarha* volt Magyarországon 1931-ben 1.807.429 db (1927-ben 1.798.551), Franciaországban 15.433.840, Németországban 19.23.658, Lengyelországban 9.786.389. *Sertés* volt Magyarországon 2.714.635 (1927-ben 2.386.664), Németországban 23.807.945, Lengyelországban 7.320.898, Romániában 3.221.472, Jugoszláviában 3 millió 133.164, Csehszlovákiában 2.575.921. A szomszédos államok adatai megmutatják ezen országok gazdasági fejlődését s azt, hogy ott a kisgazdaságok is jól fel vannak szerelve állatokkal.

A *külforgalomról* az évkönyv az összes terményeket illetőleg részletes adatokat tartalmaz. Ezek közül bennünket legjobban a buza és a buzaliszt forgalmára vonatkozó adatok érdekelnek.

Buza és buzaliszt import (+) és export (—) millió métermázsában:

Világrész	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
Európa (Oroszország nélkül)	+ 167.6	+ 123.2	+ 152.2	+ 141.7
Oroszország (európai és ázsiai)	+ 1.4	— 2.6	— 39.9	— 17.6
Kanada és az Északamerikai Egyesült Államok	— 149.6	— 87.8	— 99.7	— 85.8
Délamerika	— 50.6	— 32	— 25.7	— 29.3
Ázsia (Oroszország nélkül)	+ 15.4	+ 4.7	+ 6.8	+ 5.3
Afrika	+ 2.1	+ 0.039	— 1.2	— 3.6
Oceania	— 28	— 16	— 40	— 41

Érdekes, hogy Oroszország, mely 1928/29. évben még importra szorult, 1929/30-ban kisebb tételekkel, 1930/31-ben pedig már nagy mennyiséggel jelent meg a piacon, exportja azonban 1931/32-ben majdnem felével visszament. Figyelemre méltó továbbá, hogy most már Afrika is részt kér a kivitelből. A kivitelnél mutatkozó többletet a tranzitó tételek okozzák, amelyeket a legtöbb országban szintén számításba vesznek. Az európai államok között 1931-ben a buza-kivitelnél Románia vezetett 9.860.102 q-val. A buzaliszt-kivitelben Magyarország 1.245.114 q-val.

Ez alkalommal az évkönyv kimutatja a buza és buzaliszt

készleteket is. Készlet volt az egyes években 1000 q-ban (minden év július 31-én összeírva):

	1930	1931	1932
Kanada	31.313	42.732	39.820
Északamerikai Egyesült Államok	88.439	92.068	104.244

A kanadai készletek valamivel csökkentek, az északamerikaiak azonban emelkedtek, ami az árképződésre nagyon kedvezőtlen befolyást gyakorol.

Az évkönyv közli a legfontosabb *termények árait*, továbbá összehasonlító kimutatásokat, amelyekben az árak az amerikai dolláron keresztül aranyfrankra vannak átszámítva (1 dollár = 5'183 aranyfrank). A dollárt az évkönyv mint a legstabilabb valutát vette alapul. Azóta ez is megváltozott.

A buzaárak katasztrofális esését igazolja az alábbi táblázat:

Piac	Buzafajta	1927	1928	1929	1930	1930
Winnipeg	Manitoba 1	28·24	25·79	25·56	18·01	10·76
Chicagó	Hard Winter 2	30·40	27·61	28·10	20·68	12·59
Buenos-Ayres	Barletta	26·46	24·35	22·00	18·32	9·33
Budapest	Tiszavidéki	29·41	27·16	21·86	18·03	11·98

Az árzuhanás 1930-ban kezdődött s mélypontját 1931-ben érte el, amikor az árak az 1927. évi árak egyharmadára estek le. Ezek az adatok igazi fokmérői a gazdasági válságnak.

Az évkönyv hozza az *összes mezőgazdasági termények* árának esését igazoló *index-számokat* is, melyeknél az 1927/28. évi árakat vette alapul.

A legtipikusabb számokat az alábbi táblázat tünteti fel:

	1928	1929	1930	1931
Németország	97·5	94·5	82·1	75·3
Anglia	98	94·6	85	77·6
Argentina	111·3	105·2	88·1	65·4
Kanada	87·7	108·7	59·9	48·6
Egyesült Államok	106·1	105·3	89·3	61·1
Olaszország	100	95·9	77·9	64·6
Lengyelország	97·2	95·9	68·5	59·7

Az árak esése már 1929-ben megkezdődött, 1930-ban jutott lejtőre s 1931-ben katasztrofális mérvet öltött. Kanadában például az index-szám 50%-nál többel romlott, de az európai országokban is egyharmaddal estek az árak.

A mezőgazdasággal foglalkozók s azok által eltartottak számára ez alkalommal az évkönyv nem is közöl adatokat, mert nem

akart elébe vágni a hivatalos népszámlálásoknak, amelyeket a legtöbb országban 1930-ban és 1931-ben ejtettek meg. A birtokmegoszlásról találunk részletes adatokat, hiányzik azonban az erdőszetre vonatkozó rész, mert ez külön kiadványban fog megjelenni.

Tóth Jenő.

de Csikay, Paul: L'Europe Centrale Économique et Social. Préface par Charles Gide. Paris, Alcan 1931 un vol. in. 16.

Csikay Pál, a francia-magyar kapcsolatok érdemes mívelője, ezen kapcsolatok erősítésére francia nyelven tette közzé jelen munkáját, amely a cím ellenére elsősorban Magyarország helyzetével, gazdasági és szociális szempontokból foglalkozik. A munka előszavát Charles Gide írta, aki vallomást tesz Magyarországgal mellett, tul szigorúnak tartva a trianoni diktátumot olyan országgal szemben, amelyet a háboru felidőzésében felelősség nem terhel.

Rövid történeti bevezetés után szerző ismerteti a Trianon utáni gazdasági helyzetet Buday László, „A megcsonkított Magyarország” című műve nyomán. Ezután egy fejezetet szentel a Népszövetség égisze alatt végbement gazdasági szanálásnak, majd a magyar ifjuság helyzetéről értekezik és annak uralkodó eszményét két pontban jelöli meg: Az emberiség és a haza iránti vonzalmában.

Középeurópa élő nemzetgazdáinak szánt fejezet Heller Farkas érdemes munkásságának van szentelve, mig egy következő hasoncímű fejezet Hóman Bálint, Kornis Gyula, Balás Károly, Navratil Ákos, Surányi-Unger érdemeit méltatja. A könyv utolsó része szociális kérdéseket tárgyal és hazánk szociális törvényhozását az európai szociálpolitika fejlődésébe állítja bele. Részletesen ismerteti a magyar társadalombiztosítással kapcsolatban a német, angol és francia társadalombiztosítás sajátosságait. Figyelmet érdemel a társadalombiztosítás pénzügyi részének vizsgálata, a népszövetségi kölcsön maradványaiból folytatott lakásépítési állami tevékenység méltatása, valamint azok az intézkedések, amelyeket a magyar kormány a külföldön lakó magyar honosok biztosításügye érdekében tett. A szociálpolitika tudományos művelését illetőleg szerző azt az álláspontot képviseli, hogy a szociálpolitika elméleti alapokra való helyezése és a rokonszaktudományoktól való elválasztása azok a követelmények, amelyek a szociálpolitikát a társadalomtudomány sorában az öt megillető helyhez juttatnák.

A könyv minden fejezete bibliographiai áttekintést nyújt, amely különösen a külföldi olvasóknak, akiknek a könyv száma van, jó szolgálatokat tehet.

Hantos Elemér.

Dr. Busse, Hans: Die Golddevisenwährung, ihre Bedeutung in Vergangenheit und Gegenwart. Berlin, 1932.

A háboru utáni években aranyhiány jelentkezett Európában. Az 1922. évi genuai konferenciának egyik főproblémája ez az aranyhiány volt. A helyzet orvoslása céljából a konferencia 11-ik határozata végső célnak a tiszta aranyvalutára való visszatérést javasolta. Mivel azonban ez az azonnali visszatérés a tőkében szegényebb államok számára lehetetlennek látszott, a konferencia úgy vélte,

hogy ezek az államok *átmenetileg* aranyra szóló devizák segítségével igyekezzenek a valutájukat alátámasztani és fokozatosan megerősíteni.

E javaslat értelmében sok állam helyezte pénzrendszerét az aranydeviza alapjára (Gold-Exchange-Standard). Ez a rendszer egyébként már a háboru előtt is ismeretes volt; a háboru után még nagyobb mértékben terjedt el. Jelenleg a bankjegyfedezet szempontjából a következő 3 csoportra oszthatók azok a pénzrendszerek, amelyek — legalább elméletileg — az aranyat tekintik végeredményben alapjuknak. Ezek a következők:

1. Az aranyvaluták.¹ Ilyenek: Franciaország, Hollandia, Svájc² stb.

2. oly valuták, melyeknek fedezetéül a törvény részben aranyat ír elő, részben aranyra szóló devizát is megenged. Ezek: Albánia (törvényes előírás: a fedezet $\frac{1}{3}$ -a arany, $\frac{2}{3}$ -a deviza), Belgium ($\frac{3}{4}$ arany, $\frac{1}{4}$ deviza), Dánia ($\frac{3}{5}$ arany, $\frac{2}{5}$ deviza), Németország ($\frac{3}{4}$ arany, $\frac{1}{4}$ deviza), Görögország ($\frac{3}{4}$ arany, $\frac{1}{4}$ deviza), Litvánia ($\frac{1}{3}$ arany, $\frac{2}{3}$ deviza), Lengyelország ($\frac{3}{4}$ arany, $\frac{1}{4}$ deviza), Cseh-Szlovákia ($\frac{3}{4}$ arany, $\frac{1}{4}$ deviza).³

3. Tiszta aranydeviza-fedezetet enged meg a törvény a következő államokban: Bulgária, Danzig, Észt-, Finn-, Lett-, Olaszország, Ausztria, Oroszország, Jugoszlávia, Csonka-Magyarország.

A genuai konferenciát követő években úgy a gyakorlati, mint az elméleti felfogás az volt, hogy az aranydeviza, mint fedezeti eszköz, teljes mértékben rendelkezik az arany előnyeivel és emellett csökkentheti az aranyhiányt.

A Nemzetek Szövetségének aranybizottsága is kitarzott nagyjából a genuai konferencia álláspontja mellett az aranydeviza-fedezet kérdésében. A bizottság nem volt ugyan minden szempontból megelégedve ennek a rendszernek a működésével,⁴ mégis úgy vélte, miszerint az a tény, hogy sok állam tért rá az aranydeviza-fedezetre, (Gold-Exchange-Standard), az aranyhiányra csökkentőleg hatott. Ez okból a bizottság ajánlotta is, hogy oly államok, amelyek még nem stabilizálták a pénzüket, szintén erre a rendszere térjenek át.⁵

Másrészt az elméletben jelentkeztek lassanként oly hangok is, hogy az aranymagvaluta- és az aranydeviza-fedezet között lényeges különbségek vannak, az utóbbi hátrányára. Így *Lansburgh* a „Die Bank“ című folyóiratban 1927—1930-ig közzétett különböző tanul-

¹ E kifejezés körül némi zavarok vannak. Aranymagvaluta (Goldkernwährung) esetében a bankjegyek fedezete *kizárólag* arany. Az aranymagvaluta tehát nem tévesztendő össze az u. n. „Gold-Exchange-Standard“ del, ahol a fedezet részben, vagy egészben aranyra szóló deviza, nem pedig arany. Sok szerző nem törődik ezzel a különbséggel. Így *Machlup*: „Die Goldkernwährung. Halberstadt 1925.“ c. munkájában a Gold-Exchange-Standard-et „Goldkernwährung“-nak fordítja. Az innen származó zavar a gyengéj. Machlup egyébként kiváló könyvének.

² Svájcban ujabban aranydevizák is beszámíthatóak a fedezetbe.

³ A zárjelben adott törtszámok *nem a tényleges állapotot*, hanem a törvényes előírást jelentik.

⁴ L.: 2nd Interim Report of the Gold-Delegation-League of Nations Geneva, 1931. 13. old.

⁵ L.: 1st Interim Report of the Gold-Delegation-League of Nations Geneva, 1930. 20. old.

mányaiban, azután *Mlynarski*.⁶ Ez utóbbi szerint a bankjegyfedezetbe az aranyon kívül csak aranyra szóló közvetlen utalványokat és idegen bankjegyeket (persze nemesvalutájuakat) szabad beszámítani; más devizát nem. Ám *Mlynarskinak* sem sikerült még teljesen a probléma mélyére hatolnia.

Az 1931-es hitelválságnak és az ezzel kapcsolatos megrázkódtatásoknak kellett jönniök ahhoz, hogy nyilvánvalóvá váljanak az aranydeviza-fedezetnek a hátrányai az aranymagvalutával szemben.

Busse könyvének érdeme az, hogy mélyebben igyekszik ebbe a problémába behatolni. Nem uttörő, mert *Lansburgh* és *Mlynarski* nyomán jár, de rendszerbe foglalja azt, amit az utóbbiak nagyrészt rendszertelenül mondtak el és amellet egyes vonatkozásokban tovább jut elődjeinél. Hibájául talán csak azt lehet felhozni, hogy túlságosan igyekszik álláspontját kidomborítani és ezért csaknem mindig szélsőséges eseteket hoz fel példa gyanánt. Ez a hátrány azonban rendszerint velejárója olyan munkának, amely szélesebb körökben egyelőre még nem ismert szempontokra igyekszik a figyelmet felhívni.

Busse szerint az aranydeviza-fedezetnek az aranymagvalutával szemben a következő lényeges hátrányai vannak:

1. Az arany, amelyre a deviza szól, egyidejűleg két államban szolgál bankjegyfedezetül.

2. Az aranydeviza-fedezettel bíró állam valutapolitikai szempontból függésbe kerül azzal az állammal szemben, amelynek devizáját fedezetül használja. De ez az utóbbi állam is megérzi a helyzet hátrányait, mert kénytelen pótfedezeteket tartalékolni. E körülmények egyrészt ellentétet és bizalmatlanságot támasztanak a jegybankok között, másrészt fokozzák azokat a tényezőket, amelyek az arany helytelen megoszlásának az irányában hatnak, holott az aranydeviza-fedezet egyik feladata, éppen az volna, hogy csökkentse a helytelen aranymegoszlásból származó hátrányokat.

Az 1. pont alatt említett helyzetnek további következményei is lehetnek. Az a tény, hogy ugyanaz az arany mennyiség két államban is szolgálhat fedezetül, kihat ez államok hitel- és ezzel kapcsolatban investíciós politikájára is.

Az itt felsorolt két pont *Busse* szerint a leglényegesebb. Ám rámutat ő ezeken kívül még egyéb, kevésbé fontos hátrányokra is, amelyeknek ismertetése itt túl sok helyet venne igénybe. *Busse* ezzel a könyvével értékes munkát végzett. E sorok íróját *Busse* könyve némileg emlékezteti A. *Hahn* működésére. Ez az utóbbi, ha tulzásaival tévedésbe esett is, *Macleod*-ból kiindulva, mégis tulajdonképpen megalapozója lett a járulékos hitelek elméletének. *Busse* nem megy a maga terrénján annyira tulzásokba, mint *Hahn* ment a hitel-elméletek terén. Eredetiség szempontjából *Busse* messze elmarad *Hahn* mögött. Ám kétségtelen, hogy a kétfajta probléma között sok a rokon vonás. *Busse* szerepe az ő saját problémájában viszont többoldalú, mint *Hahné* volt a hitelmélet terén, mert *Busse* rámutatott az aranydeviza-fedezet révén előállott hitelkiterjesztéseknek a veszélyeire is.

⁶ *L. Mlynarski*: „Gold and Central Bank. New-York 1929“, valamint „The Reform of the Exchange Standard (Documents of the Gold-Delegation 1930) c. munkáit.

Végül legyen szabad még egy szempontra felhívni a figyelmet. Az elmélet nagyon szépen el tudja határolni a járulékos hitelt az inflációtól. Gyakorlatilag azonban ez az elhatárolás koránt sem olyan könnyű és az elmélet emberei nem egyszer jönnek zavarba, ha konkrét esetekben, egyes tőkekibocsátásoknál kellene eldönteniük azt, vajjon járulékos hitelekkel, vagy tényleges inflációval állanak-e szemben. Hasonló esetek származhatnak az aranydeviza-fedezet rendszeréből is. Ez a rendszer tehát mindenesetre rejthet magában inflatorikus veszélyeket.

Zelovich László.

Az Országos Mezőgazdasági Kamara évi jelentése, Budapest, Pátria, 1933, 308 oldal.

A *Jelentés* hű tükrét adja mezőgazdaságunk válságának, amely az 1932. évben nemhogy enyhült volna, hanem lényegesen súlyosbodott. Fájdó szívvvel kell olvasnunk, hogy a *termelés eredménye* egyes művelési ágakban most már nemcsak értékben, hanem mennyiségben is csökkent. Így például a cukorrépával bevetett terület néhány év alatt 64.000 holddal redukálódott és ennek megfelelően a feldolgozott cukorrépa mennyisége az 1930/31. évi 15.5 millió métermázsról 8.2 millió métermázssá süllyedt. Ez a csökkenés egyedül a cukorrépa megművelésénél 3.5 millió munkanap elvesztését jelenti. A helyzet azonban ott sem vigasztalóbb, ahol a terméseredmény és a termelési terület nem csökkent még, mert például a dohánytermelésnél látjuk, hogy az 1932. évi dohánytermés mennyisége több volt, mint az 1931. évé, azonban ezzel szemben egy hold nyershozadéka 489 pengőről 397 pengőre esett. Tudjuk, hogy a folyó évben a dohánynyal beültetett területek is lényeges csökkenést fognak állampénzügyi szempontból szenvedni. A termelés intenzitásának csökkenésére mutat, hogy 1932-ben az összes műtrágyafogyasztás csak 3300 vagónt tett ki, holott volt a háború után esztendő, amikor a műtrágyafogyasztás 20.000 vagónra rugott.

Allatállományunk is csökkent 1932-ben az 1931. évi állapottal szemben s egyedül szarvasmarhákban látunk némi jelentéktelen emelkedést, míg a juhállomány több mint 200.000, a sertésállomány pedig csaknem 400.000 darabbal lett kisebb egyetlen esztendő alatt. Még szomorubb a kép, hogyha az 1932. évi adatokat az 1911. évi adatokkal hasonlítjuk össze, mert 1911 óta sertésállományunk több mint 30%-kal, vagyis abszolút számokban 3.3 millióról 2.3 millióra, juhállományunk pedig 50%-kal, 2.4 millióról 1.2 millióra esett.

A jelentésnek talán legérdekesebb része a *Mezőgazdasági termények piaci helyzete* című fejezet, amelyből megtudjuk, hogy a mezőgazdasági kivitel értéke a három év előtti kivitelnek 27%-ára hanyatlott. A mezőgazdasági cikkek kivitele általában mennyiségben és értékben visszaesett, de az érték hanyatlása nagyobbarányú volt, mint a mennyiség csökkenése. A visszaesés 1931. évvel szemben, az értéket tekintve 52%, a volument tekintve 37% volt. E két adat mindent megmond.

A *gabona- és állatárakat* illetőleg a jelentés szerint a legszembetűnőbb az állatok és állati termékek és ezek között is főleg a szarvasmarha nagy árzuhanása, ami valósággal csapásszerű sullyal érinti a gazdákat.

„Ily módon nagy általánosságban csak azt lehet megállapítanunk, hogy az elmúlt esztendőben tovább mélyült a magyar mezőgazdaság válsága, tovább csökkent annak fogyasztó-, vásárló- és

teherviselőképesége.“ A jelentés is utal ezzel kapcsolatban arra, hogy a belföldi piac fogyasztásának emelésére nagyobb gondot kellene fordítani. Tudjuk, hogy például a cukorfogyasztás fejkvótája állandóan csökken és a budapesti tejfogyasztás is 1931-ről 1932-re 12%-kal hanyatlott, ugyanakkor azonban Magyarországon a cukor fogyasztási adója mázsánként 50 pengő az ausztriai 35 schillinges megterheléssel szemben s gyáraink ab gyár csak 10 pengőt kapnak az exportcukor mázsájáért, míg a belföldi fogyasztó 130 pengőt fizet egy métermázsáért, s 3 pengő körüli kilónkénti árat azért a vajért, amelyért az exportör külföldön csak 1 pengő körüli árat kap. Ezek kétségtelenül olyan anomáliák, melyeknek megszüntetése végeredményben a mezőgazdasági termelőknek, a városi fogyasztóknak és az államkincstárnak is egyaránt érdeke.

A *mezőgazdasági termények szállítási körülményeiről* szólva a jelentés leszögezi, hogy 1931 október 1. óta az állatok szállítási díjtételei általában több mint 100%-kal emelkedtek és például a jugoszláv vasuti tarifa hasonló tételeinél lényegesen magasabbak. A magas vasuti díjszabásnak következménye az, hogy a gazdák kénytelenek a lábonhajtás rendszerét alkalmazni, ami sem az állatállomány kiemelése szempontjából, sem a vasut bevételeit tekintve nem mondható előnyös megoldásnak. A gabonánál is a vasuti szállítási díjtételek olyan magasak, hogy 200—250 kilométerről és azon felüli távolságról történő szállításoknál a szállítási díj a szállítmány értékének 16—31%-ára rug! Hagymánál 250 kilométeres távolságra történő szállításnál a díj a szállítmány értékének 79%-a!

Mezőgazdasági *hitelviszonyainkról* szólva a jelentés elmondja, hogy 1932. év végén a mezőgazdaság teljes eladósodottsága hivatalos megállapítás szerint 2.3—2.4 milliárd pengőt tett ki. Hogyha figyelembe vesszük, hogy az agrárcikkek árindexe a békebeli áraknak 64%-ára rug csak, úgy meg kell állapítanunk, hogy ez az eladósodódás az indexparitás alapján átszámítva 3750 millió békebeli aranypengőértéknek felel meg, holott békében csak körülbelül 3000 millió aranypengő volt a magyar mezőgazdaság adósságterhe a megcsonkitott Magyarország területére vonatkoztatva. Hozzá kell ehhez még tennünk, hogy a mai kamatteher sokkal súlyosabb a békebelinél, mert ma a kamatleszállítás után még a legelőnyösebb, ugynevezett amortizációs kölcsönöknél is a tényleg folyósított kölcsönösszegnek közel 6.5%-ára rug a bankok által felszámított kezelési költség figyelembevétele mellett.

A mezőgazdaság ipari szükségleteinél megemlíti a jelentés, hogy az elmúlt évben az agráröllő nyílása ismét kb. 10%-al bővült s 1932. végére vonatkoztatva 64%-ra rug az index, amelynél azonban a nagykereskedelmi árak vétettek csak figyelembe, holott a gazdaságsadalom terményeiért a nagykereskedelmi áraknál kevesebbet kap, viszont a vásárolt iparcikkekért azok nagykereskedelmi áránál többet fizet. Az agráröllő ezidőszerint Magyarországon alakul a legkedvezőtlenebbul. A kartellek áralakulására nézve közli a jelentés a Magyar Gazdaságkutató Intézetnek azt a már közismert megállapítását, hogy az 1925—27. évek árszintjéhez képest az ugynevezett szabad iparcikkek ára 38.4%-al csökkent, a kartellek ára azonban 3.9%-al emelkedett.

Talán legszomorubb fejezete a könyvnek a *mezőgazdasági munkásügyekről* szóló rész, amelyből megtudjuk, hogy a mezőgazdasági napszámbérek a békebelieknek csupán 75%-ára rugnak, ami

figyelemmel az iparcikkek drágulására, nagyon lesújtó. A napszám-bérek 1391-től 1932-ig is csökkentek.

A közteherviselésről szólya hangot ad a jelentés annak a régi gazdakivánságnak, hogy az adóterhek arányosítassanak és az adóztatásnak az a módja, amely már a vagyonállagot pusztítja, szüntettessék meg.

Bárki is vegye kezébe a Mezőgazdasági Kamara 1933. évi jelentését, megtalálja benne azokat az adatokat, amelyeket talán másutt is megkap ugyan, de nem összefoglalva és rendszeresen csoportosítva. Ha van is kritikai megjegyzésünk, ez nem is arra vonatkozik, ami a jelentésben benne van, hanem arra, ami abból kimaradt, esetleg még belejöhethetne. Nézetünk szerint az Országos Mezőgazdasági Kamarára hárulna az a nem csekély feladat, hogy a Központi Statisztikai Hivatallal és az OMGE-vel karöltve évről-évre megállapítsa: 1. mennyi a mezőgazdaság által produkált évi termelési érték a közgazdasági értelemben vett termelési költségek levonása után, 2. mennyit fogyaszt el ebből az agrárnépesség és mennyi kerül forgalomba, 3. mennyi ilyenformán az a bruttó készpénzbevétel, amelyen az állam, a hitelezők, adó és kamat címén és az iparosok iparcikk-eladás révén osztozkodhatnak, 4. mennyi az agrárlakosságra nehezedő közvetlen és mennyi a közvetett egy évi közteher, 5. mennyi az egy évi kamatteher, 6. mennyi az adó- és kamatteher kifizetése esetén visszamaradó vásárlóerő, elegendő-e ez a mezőgazdasági üzem iparcikk-szükségletének és a gazdák létfenntartásának fedezetére vagy nem?

Ha ezekre a kérdésekre az Országos Mezőgazdasági Kamara évi jelentésében rendszeresen feleletet tudnánk kapni, úgy a közgazdasági tudomány is nagy hálaára lenne kötelezve, de a gyakorlati közgazda- és gazdaságpolitikus is még több haszonnal forgathatná a jelentést. Ma ugyanis privát becslésekre vagyunk utalva annak a kérdésnek eldöntése tekintetében, mennyi is voltaképpen az agrárnépesség fizetőereje, ami pedig tekintettel az ország agrárjellegére és a kérdésnek az egész gazdasági élet alakulásával való közvetlen összefüggésére, elsőrendű fontosságú probléma! A kitűnő jelentés szerkesztői talán módot találhatnának arra, hogy a későbbi jelentésekben a fentebb felvetett kérdésekre is választ kapjon a tudomány és a gazdasági közvélemény. *nagykálnai Leváti László.*

Külföldi folyóiratok szemléje.

Annali di Economia.

Marzo 1933. Vol. VIII. No. 1.

Vecchio, Gustavo del: F. Y. Edgewort e le nuove teorie economiche.

Kiemeli azokat a szolgálatokat, amelyeket ez a híres angolszász tudós a gazdaságirodalomnak tett, annak különösen két területén: a statisztikában és a matematikai közgazdaságtanban. Az utóbbi vonatkozásban határozottan egyvonalba sorolható Walras és Pantaleonival. Edgeworth azok közé tartozott, akik könyvet sose adtak közre, hatása mégis rendkívüli volt. Alig van tudományunknak olyan elméleti területe, ahol nem működött és hasznosat nem alkotott volna. Ugy tekinthető, mint továbbépítője a klasszikus tanoknak, amelyeknek egyéni színezetet ad, megérdemli, hogy méltó helyre állítsuk őt: legnevezetesebb matematikus közgazdáiink közé. Ez az előadás is, amely a Carnegie-alap londoni ülésén mondatott el, ezt a célt kívánja szolgálni. — *d'Albergo, Ernesto: Intorno al concetto di costo dell'attività finanziaria* Az adókkal és a közületek háztartásainak költségfedezetével a pénzügyi tudomány eddig csak annyit foglalkozott, amennyit a közületi kiadások fedezésének megismertetése okvetlenül megkívánt. Nem nagyon volt azonban eddig alkalom arra, hogy ezen pénzek hováfordításának mikéntje vizsgálat alá vétessék. Ezt a hiányt igyekszik pótolni fenti munka, amely Pantaleoni, de Viti és Conigliani hasonló tárgyú vizsgálódásain tulmenve az állami gépezet költség-hováfordítását tárja fel és rámutat azokra a tényezőkre, amelyek nem is közvetlenül, de közvetve befolyásolják az állam költségalkulását. Ily tényezők: az egyéni szükségletek kielégítetlen volta, alacsony telítettségi foka, a nemzetgazdasági teremelőtényezők nem teljes mértékben való kihasználása, vagyis a nemzetgazdasági hatályosság fokának csökkenése, továbbá politikai okok és változások. Mindezen objektív tényezőkön felül vannak még szubjektív tényezők, amelyek számbavétele után lehet csak pontos mérleget készíteni az állam pénzügyi gesztiojáról. — *Bassani, Gerolamo: La politica economica e i trattati di commercio dell'Italia dall'unità alla guerra.* Az olasz kereskedelmi szerződéseknek története visszanyúlik abba a korba, amidőn az „*Italia Unita*“ helyét apró kis államocskák foglalták el. Ezekben az időkben különösen élénk kereskedelmi forgalmat mutatott fel Piemonte, Sardinia, Nápoly és Velence. Ezen államok tengeri kereskedelmi forgalmára vonatkozóan szerzőnk rendkívül érdekes és számos történeti forrást hordott össze. Az olasz államocskák vámpolitikai tekintetben annyira el voltak zárkózva, hogy a kereskedelem lebonyolítása az „igazi“ külfölddel sokkal kevesebb nehézségbe ütközött, mint magukkal az olasz államokkal folytatott árucserre. Cavour fellépése vámpolitikai tekintetben is maradandó nyomokat hagyott, mert az általa 1851-ben kidolgozott vámtarifa átment a modern vámügyi törvényhozásba is. Cavour és miniszterei által megkötött kereskedelmi szerződések már egész komplexumát szabályozzák a külkereskedelemmel összefüggő kérdéseknek. 1860 után az olasz királyság egymásután köti meg kereskedelmi szerződését Európa majdnem minden államával. Az 1878 május 30-iki törvény szabályozza végleg e kérdéseket, az első kodifikációs dokumentum, amelyet az 1887-iki törvény egészít ki. Szerző helyesen mondja, hogy az olasz vámpolitikai

törvényhozás legújabb fejezete, amely 1900-zal kezdődik, csak részben képes lépést tartani azzal a nagyarányú fejlődéssel, amelyet a felerdülő olasz gazdaság, az „*adolescenza economica*” képvisel. Ennek a szelleme pedig nem csupán kereskedelmi szerződésekből megrögzített és megkötött közgazdaságot, hanem egy olyan külkereskedelmi rendszert kíván, amely együtt él és halad a fiatal Olaszország feltörő gazdasági életének minden mozzanatával. A kötetet 150 oldalas *bibliográfia* zárja be. Cs. P.

Revue Économique Internationale.

Vol. III. No. 1. — Juillet 1933

Maspiétol, Roland: *La position de la France à la conférence de Londres*. Három tanulmány az ezüstprobléma köréből. — Hermite Paul: *La remonétisation de l'argent*. A remonetizálás az európai és tengerentúli nagyhatalmak egyforma érdeke. — Colen, Jean: *Le problème de l'argent-métal*. Ortodox monometallista tanulmány. Az ezüst 70%-a az ólom-, réz-, ón-, arany-, nikkel- és vasbányászat mellékterméke, termelése tehát nehezen szabályozható. Csupán Mexikó kivétel, ahol az ezüst 70%-át ezüstmányákból nyerik. A konjunkturális évek fokozott amerikai érc-, különösen rézbányászata az ezüstkínálatot is növelte, holott a bimetallizmus állandó térvessztése az ezüst monetáris célú keresletét egyre csökkenti, 1914-től 1929-ig 31 nemzet, 1930-ban Indokina demonetizálta az ezüstöt s ma csupán Afganisztánnak, Ethiopiának, Perzsiának és Kinának van ezüst valutája. Spanyolország bimetallista. Horne, Amery, Deterding, Borah az ezüst áresésében látják a világválság egyik okát és ezért a remonetizálás hívei. A népek vásárlóerejét azonban nem a hazai pénzegység aranyparitásos árfolyama, hanem a termelésük szabályozza. Kína, India stb. vásárlóereje a mezőgazdasági áresés miatt csökkent s ez hatott vissza az ezüstpiacra is. Remonetizációs célokra egyébként is minden országnak elegendő ezüstartaléka volna. Az ezüst áremelése végeredményében sem Kinának, sem a hatalmaknak nem érdeke. Kinában a belső árszínvonal az 1929-es összeroppanás után is változatlan maradt, az államadósságok terhe pedig lecsökkent, mert a fedezetül lekötött vámok aranyra szólnak. A revalorizálás csak kivitelének ártana. Az amerikai és angol kivitelben viszont Kína csupán 3%-kal, illetve kb. 15%-kal részesedik, ez pedig nem éri meg a bimetallizmus kockázatát. Az ezüst ára megszilárdulna ugyan, de Gresham törvénye is érvényesülne, ha nem térne át minden ország erre a rendszerre. Már pedig ez elképzelhetetlen. Pittmann szenátor javaslata a világ gazdasági konferencián a jegybankok 20%-os ezüsfedezetéről szintén aggályos. Szerző szerint az ezüstprobléma a világkereskedelem tükrében összezsugorodik: a bimetallisták túlnagy jelentőséget tulajdonítanak az ezüstvalutájú ázsiai piacoknak. — Hennebicq, Léon: *L'argent-métal devant la conférence de Londres*. — Baudin, Louis: *La vitesse de la circulation de la monnaie*. A pénz forgási sebességét 1. a javaknak egy adott időben való forgalmával; vagy 2. azzal az idővel mérik, mely a javak adott mennyiségének forgalmához szükséges. J. St. Mill nyomán a legtöbb közgazda csak a „cselekvő” pénzt veszi számításba. I. Fischer például a kincstári készletet és a banktartalékokat, Keynes az összes teaurált pénzt figyelmen kívül hagyja, mert szerinte ez csak a mennyiséget s nem a sebességet befolyásolja. Keynes csupán a le nem kötött betéteket számítja a pénzforgalomhoz, holott ezeket a lekötött betétektől nem választja el éles határ. Az 1921-es angol defláció alatt a betétállomány alig emelkedett, viszont a szabad betétek jelentős része lekötött betétekké alakult át s éppen ez okozta a forgási sebesség meglassulását. Ajánlatos minden forgalomba kerülhető pénzt beszámítani. Dechesne, Mourre, Snyder és Gide szerint V (se-

besség) és T (áruforgalom) kiegyenlítik egymást, tehát a sebesség nem befolyásolja az árakat. Schumpeter csak a közvetítői áruforgalomban ismeri el ezt a kompenzációt, fogyasztói viszonylatban nem. Utóbbi esetben a jövedelmek forgási sebessége feltétlenül befolyásolja az árakat. Szerző szerint régebben az egyoldalu fizetések (adózás) és áruátruházások (ajándékozás, stb.) szintén kompenzálták egymást, tehát a kétoldalu ügyletek egyensúlyát nem zavarták. Ezt az egyensúlyt a háboru utáni megnövekedett adózás felborította. A tuladóztatás a pénz forgási sebességét meglasztította és így az árakra is visszahatott. A forgási sebességet végeredményében olyan tört viszony fejezi ki, melynek számlálója: a teljesített fizetés szorosan összefügg az áruforgalommal, nevezője: a mindenkori pénztári készlet inkább lélektani körülményektől függ. A fizikai pénz forgási sebessége (V) kevésbé változó, mint a bankpénzé (V'), mert kevésbé áll ciklikus hatás alatt, de új bankjegykibocsátás vagy nyílt piaci műveletek V' régi egyensúlyát is rendszerint helyreállítják. A bankpénz forgási sebessége a konjunktura végén legerősebb. Ilyenkor a jegybank felemeli a kamatlábat, a vészjelre a tőkekinálat megcsappan s a keresletet a rendelkezésre álló pénzből kell kiegyenliteni. Szoros kapcsolat van a jövedelem mindenkori megoszlása és a pénz forgási sebessége közt is. A sebességet kifejező tört nevezője ugyanis társadalmi pszichológiai okokból a jövedelem társadalmi megoszlása szerint változik. A forgási sebesség fontosságát különösen a lélektani iskola emeli ki: Keynes tultakarékossági elméletének például egyik döntő tényezője. Konjunkturális beruházások idején a sebesség gyorsulása az árukereslet következménye, társadalmi vagy háborus veszély esetén ellenben a lassulás: előzmény, indok. Ez viszont megcáfolja a „planned money“ keresztülvihetőségét. 1928—1930 közt például a Federal R. S. hitelpolitikája nem gyakorolt hatást a forgási sebességre. — *Vigreux Pierre: Le marché monétaire de Londres et l'abandon de l'étalonor.*

Vol. III. No. 2. — Août 1933.

Spanyol szám. Hat tanulmány foglalkozik a kétesztendő spanyol köztársaság politikai, mezőgazdasági, ipari és pénzügyi problémáival. — *Paret, Victor: La situation économique de l'Espagne.* — *Dormingue José Calvino: Panorama de la république espagnole.* — *Ras, Aurelis: L'industrie en Espagne.* — *Mata, Rodriguez: La situation des finances en Espagne.* — *Marichalar, Louis: La situation agricole en Espagne.* — *Banos, Fernandez: Observations au sujet de la dépression économique en Espagne.*

Cs. Sz. L.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 138. Heft 2. — Februar 1933.

Kelber, Magda: Die abgeleiteten Einkommen. Részletes dogmatörténeti áttekintés után a következő fogalommeghatározást adja: származékos jövedelmek azok a jövedelmek, amelyek egy gazdasági tervnek alapját képezik s melyek az áralakulásnak is alapjai, anélkül, hogy a maguk részéről az áralakulásban gyökereznének. Csoportosítani szintén csak negatív ismérvek szerint lehet őket: míg az árak lényeges előfeltételei valamely cseretárgy jelenléte és a csereaktus önkéntessége, addig a származékos jövedelmek egyik csoportjánál az ellenszolgáltatás, másik csoportjánál viszont az önkéntesség hiányzik. — *Müller, Johannes: Die wirtschaftliche und soziale Gesetzgebung des Deutschen Reiches. (1932 október 1-étől december 31-ig.)* — *Eppstein, Paul: Normative Symptomatik der wirtschaftlichen Erweiterung.* — *Bielschowsky, Heinz, H.: Der MacMillan-Report.* Nem a praktikus javaslatok a legértékesebbek és legmaradandóbbak ebben a

jelentésben, — hisz ezeknek jórészt az azóta bekövetkezett események már időszerűtlenné tették — hanem a valutaügyet és valutapolitikát illető elvi reformjavaslatok és az új felfogás: a laissez faire elvének határozott elvetése. A bizottság felfogása szerint a valutapolitika feladatai közé tartozik a hitel volumenjének és feltételeinek szabályozása révén bizonyos fluktuáló tényezőknek az árnívóra gyakorolt hatását a lehetőséghez képest kiegyenlíteni. Az aranymozgalmak után igazodó jegybankpolitika alapelveit elégteleneknek tartja a bizottság; ezek azt eredményezték, hogy ahelyett hogy az árak, a „business” stabilizáltatott volna lehetőleg magas nívón, az egyes nemzetgazdaságok minden bárhol a világon előadódó zavar hatásának ki voltak szolgáltatva. Célként a bizottság a nemzetközi árnívó stabilitását tűzi ki s közvetlen konjunkturapolitikai feladatként ezen árnívó emelésének feltétlen szükségességét hangoztatja. A valutaügyre vonatkozó javaslatok szintén az új iskolának a konzervatív irányzat fölötti teljes győzelmét mutatják: a bizottság tiltakozik az aranyállománynak és a jegyforgalom nagyságának mindennemű összekapcsolása ellen. Az angol valuta jövő útjait illetőleg a jelentés arra a következtetésre ad alapot, hogy a Keynes-féle irányzat ma már annyira erős, hogy az aranyvaluta régi formájához való visszatérésről aligha lehet többé szó. Az angol gazdasági élet elaszticitásának növekedésére a jövőben sem lehet számítani s ezért természetes, hogy az angolok igyekeznek a gazdasági élet nagyfokú elaszticitását és alkalmazkodóképességét követelő pénzértékváltozásokat kiküszöbölni; ez magyarázza az angol „stabilizáló” irányzat nagymérvű megerősödését az utóbbi években. A bizottság javaslatai nyilván az aranyvaluta végét jelentik, nemcsak az aranyvaluta „denaturálásáról” van itt szó, hanem szabad valutáról arany köpönyegben. A háború utáni angol valuta eddig is manipulált valuta volt, a manipuláció célja azonban egyszerűen az aranyvaluta elviselhetetlenül erős hatásainak a gyengítése volt. A MacMillan-Report manipulációjának célja azonban egyszerűen az aranyvaluta mechanizmusának feleslegessé tétele. — *Schönberg, Max: Sächliche und personelle Betriebsstatistik in der Landwirtschaft.*

Band. 138. Heft 3. — März 1933.

Wagner, Emmy: Die Motive der Fürsorge. — Gumbel, E. J.: Die Gauss-sche Verteilung der Gestorbenen. — Wollheim, G.: Aufstieg und Niedergang des Kapitalismus im Römerreich nach Max Weber und Michael Rostovtzeff. — Heyer, F.: Die Britischen Bahnen in der Krise. — Hiess, Fr.: Die Familienstatistik im Fragenprogramm der Volkszählungen.

Band 138. Heft 4. — April 1933.

Mann, Fritz Karl: Zur Soziologie des Berufs. — Wagenführ Horst: Kartellpreise und Tariflöhne im Konjunkturverlauf. A berlini Institut für Konjunkturforschungnak a 1926—1932-i konjunktura-ciklusra megállapított indexeiből a következő tanulságok vonhatók le: a fellendülés kezdetén a tarifabérek és a kartellárak nem emelkednek, csak később, ill. a fellendülés tetőpontján mutatkozik ezeknél emelkedési tendencia, mely a tarifabéreknél erősebb, mint a kartelláraknál. A hanyatlás kezdetén viszont mindketten lényegesen tovább emelkednek s az így elért legmagasabb nívón megmaradnak még az előrehaladott depresszió idején is. Csak a gazdasági helyzet további rosszabbodásával következik be a kötött áraknak és béreknek zökkenésszerű esése. A depressziónak krízissé fajulása idején folytatódik ez a hanyatlás. Ez egyrészt annyit jelent, hogy a fellendülés idején a vásárlók külön nyereséget élveznek, ami indokolatlan tulinvesztálásokra vezethet, másrészt viszont annyit, hogy a hanyatló ágban a kartellárak merevsége a depresszió elmélyítésére vezet. Az a nézet, hogy a kötött áraknak konjunkturastabilizáló hatása van — bár egy

csekély igazságot rejt magában — mégsem helytálló; konjunktúrat kiélező hatásuk mindenesetre felülmúlja stabilizáló hatásukat. Ami a kötött bérek gazdasági hatásait illeti, ezek megítélésénél figyelembe veendő a tarifaszereződések szokásos időtartama, az a szerep, amit a bérek az egyes iparágak összköltségein belül játszanak, továbbá az a körülmény is, hogy az áruk árait a költségeknek a legtöbb esetben sokkal kevesebb befolyása van, mint a piaci helyzetnek. Lényegesen különböznek a kötött bérek a kötött áraktól abban is, hogy az előbbiek nem csupán mint költségelemek hanem a másik oldalon is: mint a vásárlóerő faktorai is hatnak. — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1932.* — Sommer, Luise: *Mitteleuropäische Kombinationen.* A következő négy munka beható ismertetése: 1. Die Anschlussfrage in ihrer kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Bedeutung, hrsg. v. Friedrich F. G. Kleinwächter und Heinz v. Paller; 2. Grossraumwirtschaft. Der Weg zur europäischen Einheit. Hrsg. v. Wilhelm Gurge und Wilhelm Grotkopp; 3. Schacher, Gerhard: Die Nachfolgestaaten Österreich, Ungarn, Tschechoslowakei und ihre wirtschaftlichen Kräfte; 4. Hantos, Elemér: L'Europe centrale. Hantos könyvéhez megjegyzi, hogy a külkereskedelmi adatok megmutatják, hogy a dunai államok Németország vásárlóerejére nagyon rá vannak szorulva, maguk azonban, mint piacok Németország számára quantité negligable-ok. A preferencsisztéma azonban szerző nézete szerint csak olyan államok között válhatik be, amelyek kölcsönösen rá vannak utalva egymásra. — Krebs, Willy: *Zur Entstehung der Deutschen Zentralgenossenschaftskasse. Ein Rückblick.* — Emminghaus, Bernhard: *Die Studierenden aus den abgetrennten Gebieten in der „Deutschen Hochschul-Statistik“ 1930 bis 1931—32.* D. Á.

Weltwirtschaftliches Archiv.

1933. 37. Band, Heft 1.

Röpke, Wilhelm: *Die saeculare Bedeutung der Weltkrisis.* Nagyszabású probléma, hogy a világgazdasági válság évszázados strukturaváltozást jelent-e, vagy csak a gazdasági élet konjunkturavonulásának egyik mélypontját képviseli. Kétségtelen, hogy nem lehet a mai világkrízist a fellendülést követni szokott depresszióknak tartani, viszont az is igaz, hogy a világgazdasági válságot kizárólag strukturaváltozásból magyarázni és annál a konjunkturális tényezőket figyelmen kívül hagyni szintén lehetetlen. Arra az álláspontra kell helyezkedni, hogy a világkrízis eredetileg a hitelkiterjesztés és a tulspekuláció után mutatkozó konjunkturális visszahatás. Hogy azonban a válság sohasem tapasztalt méreteket öltött, azt további négy ok magyarázza: 1. A válság akkor tört ki, amikor a világ tele volt feszültségekkel és a strukturaváltozásokhoz még nem idomult hozzá. 2. A hitelkiterjesztés és a spekulatív tőkebefektetés szokatlanul nagyméretű volt, úgyhogy a visszahatásnak különben is igen élesnek kellett lennie. 3. Az oly súlyos válság lefolyása közben nemzetközi likviditási válság tört ki, amely igen nagy pusztítást végzett. 4. A negyedik okot a válságelméletnek még meggyőzően be kell bizonyítania, azt tudniillik, hogy kumulatív hanyatlási folyamat, „öndefláció“ folyamata indult meg, amely a gazdasági életet zsákutcába vezette és az ott van még ma is. A világválságot tehát konjunkturális reakciónak történelmileg véletlen, egyszer előforduló szerencsétlen körülményekkel való találkozásaként kell felfogni. A világgazdasági válság nem jelenti tehát, hogy a gazdasági rendszer bukott meg. A válság korszakos jelentősége ellenkezőleg abban rejlik, hogy ezután kell eldőlnie, vajjon a gazdasági rendszer a válságot kibírja-e vagy sem. Gazdasági rendszerünk nagy életerejét mutatja, hogy annyi szerencsétlen körülmények találkozása mellett sem omlott még össze, hanem remélni engedi, hogy a

mai válságot is kiheveri. — *Manoilescu, Mihail: Die Zersplitterung und Wiederergänzung der Weltwirtschaft.* — *Coatman, J.: Die britische Reichswirtschaftskonferenz von Ottawa.* — *Heller, Wolfgang: Die Zukunft der Eingliederung Ungarns in die Weltwirtschaft.* A közgazdaságnak a világ gazdaságba való kapcsolódása mikéntjét a következő tényezők határozzák meg: 1. Az ország termelőereje mint kínálati tényező 2. Az ország hiánya termelőerőkben és más javakban, valamint a nemzeti jövedelem nagysága és eloszlása, mint kereseti tényező. 3. Az ország árnívója és annak összetétele. 4. A világárnívó. 5. Történelmi és politikai befolyások. Magyarország autarkióra nem rendezkedhetik be, mert mezőgazdaságának feltétlenül szüksége van kivitelre, másrészt nélkülözhetetlen nyers- és segédanyagokban a külföldre van utalva, végül pedig a tőkehiány is lehetetlenné teszi az autarkiót. Magyarország jövő gazdaságpolitikáját az határozza meg, hogy a többi országok beengedik-e a magyar agrártermékeket vagy pedig folytatják elzárkozó politikájukat. Behozatali szükségletét és külföldi tartozását csak kivitelével fizetheti, ha tehát a többi országok elzárkozóznak, ő is kénytelen a lehetőséghez képest az önellátásra berendezkedni. Ami a dunai államok problémájának megoldását illeti, két terv áll az előtérben. Az egyik dunai konföderációt akar, abból indulván ki, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia egymást kiegészítő részekből tevődött össze, ezen az úton kellene azt visszaállítani, amit a békeszerződésekben szétromboltak. Elfelejtik azonban, hogy a világháború óta az elszakított részek ma már egész más strukturával rendelkeznek, mint régen és a terv megvalósításának politikai akadályai is vannak. Sokkal könnyebben megvalósítható a másik terv a vámkezdőzményes rendszerrel, amelyhez Németország és Olaszország is csatlakozhat. Míg az előbbinek megvalósítása nehéz, de állandóbb jellegű megoldást jelent, addig az utóbbi még távol van attól a céltól, hogy az országok külkereskedelmi kapcsolatainak biztos alapot teremtsen és elősegítse az egészséges munkamegosztást a dunai medencében. Az egymáshoz való viszonyt huzamosabb időre kell rendezni, rövidlejáratu megállapodásokkal nem lehet a külkereskedelmi bizonytalanságot megszüntetni. Emellett mérsékelni kell a túl magas vámokat. Ezen az úton válhat egészségesebbé a külkereskedelmi helyzet és csak így állhat helyre a valuta-rendszerek rendezettsége. — *Franges, Otto von: Die wirtschaftlichen Beziehungen Jugoslawiens und die Problematik seiner Eingliederung in die Weltwirtschaft.* — *Tippetts, Charles S.: Die Bedeutung wirtschaftlicher Autarkie für die industrielle Struktur der Vereinigten Staaten.* — *Levy, Hermann: Die europäische Verflechtung des amerikanischen Aussendhandels.* — *Copland, D. B.: Zolltarif- und Arbeitsmarkt in Australien.* — *Kole, V. G.: Britisch-Indien und die Weltwirtschaft.* — *Donaldson, John: The World Monetary Problem.* — *Chronik, Bericht und Materialien.* — *de Graaf, A.: Die Neugestaltung der internationalen Zuckerwirtschaft.* — *Tschierscky, Siegfried: Chronik der internationalen Kartelle und Trust.* — *Bobtschev Konstantin: Das bulgarische Kartellgesetz.* — *Platow, Robert: Das Zwangskartell für die Elbeschiffart.*

T. J.

Előteremtés és átváltás.

A világháború vége óta, amióta a reparáció kérdése felmerült és úgy a politikai, mint a gazdasági érdeklődés e kérdés megoldása körül koncentrált, az előteremtés és az átváltás problémái a gazdaságpolitikai és gazdaságelméleti megbeszélések központjába jutottak. Különösen a Dawes-terv közzététele óta vált az ezirányú tudományos vita élénkké. A Dawes-terv ismeretesen arra az úgy a közgazdaságtan elmélete, mint a gazdaságpolitika szempontjából egyaránt nagyjelentőségű álláspontra helyezkedett, hogy az előteremtés és az átváltás¹ egymástól független probléma,² amelyek közül csak az utóbbinak lehetősége igényel behatóbb vizsgálatot, mert az előteremtés lehetősége ténykérdés, amelynél elméleti szempontok alig jönnek számba és amely Németország szempontjából annál kevésbé tesz különleges vizsgálatokat szükségessé, mert Németországban — és a Dawes-terv előkészítése idején e kérdéssel kapcsolatban kizárólag Németországgal foglalkoztak — az összes adóssághoz az infláció következményeképpen amugyis igen csekély és a német államháztartásban adósságszolgálat címén jelentkező teher ugyanezen oknál fogva szintén jelentéktelen. E felfogás szerint tehát a német közgazdaságnak képesnek kell arra lennie, hogy azokat az összegeket, amelyeket azelőtt a közületek adósságszolgálatára fordított, a jövőben reparációs célokra teremtsen elő, amire már abból a célból is kötelezni kell, mert egyébként a német adófizető adóterhe kisebb volna a szövetséges hatalmak adófizetői terhénél, ami Németország világpiaci versenyképességét nagyon megjavíthatta volna.³

Ez a felfogás az előteremtés kérdését a jóvátételi fizetések vonatkozásában — és e kérdéssel más vonatkozásban ugyyszólván sohasem foglalkoztak — merőben állampénzügyi

¹ E két kitűnő magyar kifejezést az eddig szokásos idegen „Aufbringung“ és „Transfer“ kifejezések helyére Navrátil Ákos: *Közgazdaságtan*. I. kötet. Budapest, Gergely R. 1933, 410—411 l. ajánlja.

² V. ö. August Philips, Jr.: *Economic Aspects of Reparations and Inter-Allied Debts*. S. C. Van Doesburgh, Leyden, 1930, 27. l.

³ *Reports of the Expert Committees appointed by the Reparation Commission*. London, 1924, 22—23. l.

kérdésnek tekintette.⁴ E felfogással időnkint közgazdasági szempontokat is szembeállítottak, helyesen arra utalva, hogy jelentős különbséget jelent, hogy az előteremtett összegek az egyik közgazdaságból a másikba átutalandók-e, mint a jóvátételi fizetéseknél, avagy pedig, hogy az előteremtett összegek felhasználása a nemzetgazdaságon belül történik, mint a belöldi kamatszolgáltatnál, mert ebben az utóbbi esetben csak belső jövedelemeloszlási eltolódás következik be. De ez a felfogás az irodalmi vitákban nagyon elhanyagolt maradt, annak ellenére, hogy több figyelmet érdemelt volna, mert nemzetgazdasági vonatkozásokat helyez előtérbe, míg az előbb említett és általánosabb felfogás fiskális, tehát tulajdonképpen magángazdasági szempontokat. Már most megemlíthető azonban, hogy még az utóbbi, a közgazdasági vonatkozásokat előtérbe helyező felfogás is elköveti azt a hibát, hogy az előteremtés problémáját merőben pénzügyi kérdésként kezeli és elmulasztja a „pénzfátyolt“ félretolni, vagyis a jelenségek naturálgazdasági összefüggéseit megvizsgálni.⁵

Az előteremtés problémájával — mint már említettem — az irodalomban alig foglalkoztak.⁶ Az ettől a problémától többnyire függetlennek tekintett átváltási probléma jóval több figyelemben részesült. Néha ugyan megtörtént, hogy az előteremtés és átváltás problémái szétválasztásának jogosult-

⁴ Így különösen jellemző pl. *Harald Fick: Transferproblem und Transfertheorie. Ein Beitrag zur volkswirtschaftlichen Theorie der deutschen Reparationen.* Gustav Fischer, Jena, 1929. Az ehhez az irányhoz tartozók felfogása, akik tehát előteremtés alatt merőben állampénzügyi problémát látnak, annyiban indokolt, hogy kizárólag a jóvátételi kérdéssel, nem pedig valamennyi egyoldalú értékátruházás problémájával foglalkoznak, abban a vonatkozásban azonban mégis túl szűk, hogy ezáltal éppen csak a magángazdasági szempontot veszik figyelembe, a nemzetgazdasági előteremtés nemzetgazdasági problémáját azonban figyelmen kívül hagyják. Különösen azt tartom félrevezetőnek, hogy *Fick* és mások az előteremtés problémáját a pénz-, nem pedig a jószággazdálkodás problémájának tekintik. Erre vonatkozóan jellemző a következő definíció: „Wir verstehen unter „Aufbringung“ alle diejenigen wirtschaftlichen und finanziellen Handlungen und Vorgänge, die notwendig sind um alljährlich eine bestimmte festgesetzte Geldsumme in die tatsächliche Verfügungsgewalt des Agenten (für Reparationszahlungen) zu bringen“ (i. m. 40. l.). És tovább: „die Aufbringung ist also im wesentlichen eine finanzwirtschaftliche Erscheinung“. (i. m. 41. l.). Hasonlóképpen azonban *Albert v. Mühlenfels* is, *Transfer. Betrachtungen über Technik und Grenzen der Reparationsübertragung.* Gustav Fischer, Jena, 1926. 1. l.

⁵ Arranézve, hogy többnyire csak pénzösszegekről és ugyyszólván sohasem jószágmennyiségekről beszéltek, a következő tipikusnak tekinthető fejtegetések jellemzőek: „... car autre chose est de prélever une somme sur un ensemble de revenus à l'intérieur du pays, autre chose de faire parvenir cette somme à une destination extérieur“. *Raymond Deschièrre: Les Reparations. La protection des obligataires. La Banque des Règlements Internationaux.* Les Presses Universitaires de France, Paris, 1931. 98. l.

⁶ V. ö. pl. v. *Mühlenfels* i. m. 1. l.

ságát kétségbevonták. Az ehhez az irányhoz tartozó szerzők ugyanis arra az álláspontra helyezkedtek, hogy bizonyos összegeknek a külfölddel szemben történő fizetések céljaira való előteremtése az átváltás problémáját, a transzfert automatikusan megoldaná. Az előteremtés folyamata ugyanis deflációt és árcsökkenést idéz elő, amelynek folyománya-képpen export keletkezik, ami az átváltást lehetővé tenné. Az automatikus átváltásra vonatkozó eme felfogást sokan bírálták. De láthatjuk: ez a felfogás is tulajdonképpen csak az átváltás, a transzfer problémáját elemezi, az előteremtést adottságnak tekinti és nem vizsgálja meg annak következményeit, ha a transzfer bármely oknál fogva nem sikerül. Ezzel a problémával természetesen elsősorban azoknak⁷ kellett volna foglalkozniuk, akiknek felfogása szerint a transzfer az előteremtésnek nem automatikus következménye, mert ebből a felfogásból már logikai szükségességgel következik annak a lehetőségnek feltevése, hogy az előteremtés sikerül, a transzfer pedig nem, amikor is vizsgálni kellene, hogy a transzfer elmaradása miként hat vissza az előteremtéssel összefüggő jelenségekre.⁸ A Dawes-jelentés nem érintette ezt a kérdést, noha számolt azzal a lehetőséggel, hogy a jóvátételi fizetések céljaira előteremtett összegeket esetleg nem lehet majd külföldi valutára átváltani, amikor gondoskodott arról, hogy ezek az át nem váltható összegek egy bizonyos összegen túl ne növekedhessenek, kimondván, hogy az előteremtés ebben az esetben felfüggesztendő lesz. De a Dawes-terv szerint ez az összeg 5000 millió márkában volt megállapítva, tehát oly nagy összegben, hogy összegyülemmlése esetén, amire utóvégre könnyen sor kerülhetett volna, mert hisz a Dawes-terv azt az előírást tartalmazta, hogy a terv alapján eszközlendő fizetéseknek a márka aranyparitását nem szabad befolyásolniuk, ugyanazok a problémák, amelyeket a továbbiakban főképp az utolsó esztendőik magyarországi eseményei során kívánok érinteni, szintén jelentkezhettek volna. A transzfermoratóriumnak Németország által 1933 június 9-én történt és június végén csak részben enyhített elrendelése pedig Németország tekintetében is teljes mértékben aktuálissá tette ezt a problémát. Egyébként is az, hogy az előteremtés és átváltás problémái és azok összefüggései csak a jóvátételi fizetések kapcsán vitattattak meg, jórészt véletlen körülménynek tulajdonítható, mert e problémák tulajdonképpen az egyoldalu nemzetközi értékátruházások,⁹ legfőképpen pedig a

⁷ V. ö. pl. F. W. Taussig: *Deutschlands internationaler Handel und das Reparationsproblem*. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 60. kötet, 1928. 225. és köv. l.

⁸ Mühlenfels utal erre a problémára, i. m. 29. és 94. l.

⁹ Melchior Pályi: *Der Zahlungsbilanzausgleich bei einseitigen Wertübertragungen*. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 56. kötet, 1926. 302. l.

jelentős összeggel passzív fizetési mérlegek kiegyensúlyozása általánosabb problémájának részét képezik és pl. Magyarországon, de újabban Németországban is a jóvátételi fizetések-től független jelentőségre tettek szert. De a probléma tulajdonképpen a háború előtt is felismerhető volt, valahányszor egy ország fizetési mérlege jelentős összegű passzivitásának kiegyenlítésére került a sor.

A jelzett problémának gyakorlati jelentősége az utolsó két esztendőben rendkívüli módon megnőtt. Amióta számos ország devizagazdálkodási nehézségeinek következményeképpen kénytelen volt a külfölddel szembeni fizetési forgalmát korlátozásoknak alávetni, ezekben az államokban ugyiszólván mindenhol megkísérelték azt, hogy a belföldi előteremtést folytassák a külfölddel szembeni transzfer elmarádása ellenére. Ez az elgondolás gazdaságpolitikailag helyes, mert egyrészt indokolt az egyes adós és a nemzetgazdaság egészének fizetőképessége, illetőleg fizetéseképtelensége között különbséget tenni, másrészt pedig súlyos hiba a belföldi előteremtésnek teljes megszüntetésével a hitelviszonylatokat teljesen petrifikálni. De e gazdaságpolitikailag helyes célkitűzéssel a lehetőségek kérdése áll szemben, amelyeket elméleti megfontolások segítségével lehet tisztázni. S e vonatkozásban az a lényeges, hogy a jelzett szabályozás az előteremtést és az átváltást szétszakítja, arra az álláspontra helyezkedve, hogy az előteremtés abban az esetben is lehetséges, ha az átváltás lehetetlen.

E vonatkozásban tulajdonképpen nem két, hanem három jelenség között kell különbséget tenni: a magángazdasági előteremtés, a nemzetgazdasági előteremtés és a nemzetgazdasági transzfer jelensége és problémája között.

Átváltás, transzfer alatt azt kell érteni, hogy a külfölddel szemben fennálló pénztartozásokat a külföldnek külföldi valutában bocsátják rendelkezésre.¹⁰ A transzfer lehet valóságos és lehet látszólagos, amely utóbbi esetben a transzfer új külföldi kölcsönök hozamából történik, nemzetgazdasági szempontból tehát tulajdonképpen konverzió útján megy végbe. A transzfer ezidőszereint azokban az államokban, amelyekben transzfermoratórium áll fenn, a külfölddel szemben fennálló tőketartozások tekintetében teljesen, a kamattartozások tekintetében pedig nagyobb részben lehetetlennek tekintetik, sőt számos országban, így Magyarországon is, még az árutartozások tekintetében is csak korlátozottan tekintetik lehetségesnek, amit a fennálló devizaforgalmi korlátozások igazolnak. Ezzel szemben az előteremtés megvalósítását ezen országok legtöbbszörében épp az előadott felfogás

¹⁰ A valóságos transzferrel azonos elbírálás alá esik azonban, ha a jegybank arany- vagy devizakészletét nem külföldi kölcsön hozamából, hanem az exportdevizák egy részének elvonása útján fokozza.

alapján lehetségesnek tekintik, miként a kibocsátott vonatkozó rendelkezések szerint is az előteremtés az átváltástól egészen független és megvalósítandó feladatként szerepel. Ez tűnik ki a magyar kormány hivatalos álláspontjából a magyar transzfermoratórium elrendelése idején, amely azonban úgy a Nemzetek Szövetségének szakértői részéről, mint a főképpen érdekelt külföldi hitelezőcsoportok részéről is helyesléssel találkozott s ugyanez a felfogás csendül ki Schacht német jegybankelnök nyilatkozatából, amellyel az 1933 június elején elrendelt német transzfermoratóriumot megindokolta. S akkor, amikor a még vázolandó kapcsolatok következtében a magángazdasági előteremtés a nemzetgazdasági előteremtés lehetetlenülése után szintén nehézségekbe kezdett ütközni, a magángazdasági előteremtés részbeni felfüggesztését mindenütt az adós magángazdaságok helyzetének nehézségeivel, sohasem pedig azoknak a nemzetgazdasági összefüggéseknek kényszerével indokolták, amelyekre alább rá kívánok mutatni.

Először a magángazdasági előteremtés kérdését kell részletesebben tárgyalni. A magángazdasági előteremtés az átváltás kérdésének rendezésétől — a jelzett összefüggés ellenére — nyilván mégis elég messzemenően független. Magángazdasági előteremtés alatt az értendő, hogy a fizetésre kötelezett magángazdaságok kötelezettségeiknek úgy a tőke-, mint a kamatfizetés tekintetében, még pedig úgy a hosszú-, mint a rövidlejáratú tartozások tekintetében eleget tesznek. Nem közömbös természetesen, hogy az e kötelezettségek teljesítéséhez szükséges összegek a kötelezett magángazdaságok gazdasági tevékenységeinek eredményeit képezik-e, avagy pedig tőkeállaguk egészének vagy egy részének értékesítéséből, vagy végül belföldiek által nekik nyújtott új hitelek-ből történik-e. A magángazdasági előteremtés határai az egyes magángazdaságok teljesítőképességétől függenek. Az utolsó esztendőik során bekövetkezett nagy árcsökkenések ismeretesen a magángazdasági előteremtés lehetőségeit is korlátozták, vagy legalább is nagyon megnehezítették. Ezért lehetséges, hogy a közjó érdeke a magángazdasági előteremtésnek is korlátokat szab akkor, ha az adósok jelentős hányadának kötelezettsége meghaladja a teljesítőképességét úgy, hogy a kötelezettségeik betartására való kényszerítés az adósok nagy számának tönkremenetelét elkerülhetetlenné tenné.

A magángazdasági előteremtés rendszerének szabályozása a devizaforgalmi korlátozásokkal rendelkező különböző országokban részben eltérő. Magyarországon a külfölddel szemben esedékes összegeket a jegybank által vezetett transzfer- és kliringalanokba kell befizetni. Elnevezését illetőleg többféle alap létezik (a legfontosabbiknak neve: Külföldi Hitelezők Alapja), de jellegét illetőleg csak kétféle. E kétféle alap

rendeltetése egymástól egészen különböző. A transzferalapba a pénztartozások szolgálata, vagyis a hosszulejáratu kölcsönök törlesztése és kamatszolgálata volt eredetileg befizetendő, a törlesztés felfüggesztése óta pedig csak a kamatszolgálat, továbbá a rövidlejáratu pénztartozások kamatszolgálata, míg a kliringalap arra szolgál, hogy azokban az esetekben, amelyekben az intervalutáris fizetési forgalom lebonyolítására kliringmegállapodások jöttek létre, a Magyar Nemzeti Bank és az érdekelt államok jegybankjai, vagy más, erre monopolisztikus jogkörrel felruházott intézményei között a vonatkozó, tulnyomó részt áruszállításokból származó fizetési kötelezettségek lebonyolítását közvetítse. De mindkét esetben a magángazdaságilag előteremtett összegek átváltása nem megy azonnal végbe. Ez különben a különleges ismérve a transzfer- és kliringalap intézményeinek, hogy t. i. a belföldiek által a külföldiekkel szemben teljesítendő fizetések a belföldön végbemenő magángazdasági előteremtés után nem azonnal bonyolítottatnak le. Ez a transzferalapnál szükségyszerűen az intézmény céljával függ össze, mert hisz a transzferalap rendeltetése éppen az, hogy a külfölddel szemben esedékes összegek magángazdasági előteremtését fenntartsa, noha a külfölddel szemben elrendelt moratórium a fizetések átváltását megakadályozza. A kliringalapnál viszont az abba befizetett összegek felgyülemelésének az az oka, hogy a Magyar Nemzeti Bank külföldi partnereinél befizetésre kerülő összegek általában jóval csekélyebbek mint a Magyarországon befizetésre kerülő összegek. Ennek következtében a kliringgazdálkodásba bevont fizetési tételekből kifolyólag a külfölddel szemben fennálló kötelezettségek épp annak következtében gyülemlenek fel, hogy a magángazdasági előteremtés nagyobb összegekre vonatkozik, semmint a kliringgazdálkodáson belül átváltásra kerülhet. A többlet a kliringalapban felgyülemlik, a kliringalap tehát növekszik. A transzfer- és kliringalapok közvetlen monetáris hatása között tehát nincs különbség. legfeljebb azzal kell számolni, hogy a kliringalap felszámolására valószínűleg előbb fog sor kerülni, mint a transzferalap megszüntetésére. (Meg kell jegyezni azonban, hogy az utolsó időben a kliringszámlák állaga lényegesen csökkent, a külföld vonatkozó követelése részben liquidáltatott.)

Figyelembe veendő természetesen, hogy a külfölddel szembeni fizetési forgalomnak csak egy — valószínűleg kisebbik — része bonyolítódik le a transzfer- és a kliringalapokon keresztül. A fizetési forgalomnak másik része — különösen amennyiben áruszállításokból származó fizetési kötelezettségen alapul — a jegybank által a régi módon, az azonnali szolgáltatás és ellenszolgáltatás alapján megy végbe. Egy további része az u. n. „magánkompenzációkon” keresz-

tül bonyolódik le, amely esetekben tehát a jegybank tulajképpen lemond a devizatranzakciók tekintetében ezidőszerint számára biztosított monopolisztikus lebonyolítás jogáról. A külfölddel szembeni fizetési forgalomnak egy része végül illegális úton bonyolódik le, vagyis szintén megkerüli a transzfer- és kliringalapot.

Ezen utóbbi jellegű devizatranzakciók gazdasági hatása merőben különbözik a transzfer- és kliringalapon keresztül lebonyolított tranzakciókétól. Ellentétben ugyanis a transzfer- és kliringalapba történő befizetésekkel, ezekben az esetekben a devizák megvásárlására felhasznált belföldi valutaösszegek rögtön ismét forgalomba kerülnek. Ha magánosoktól vásárolunk devizákat, ez egészen nyilvánvaló, ha viszont a jegybanktól vásárolunk devizákat, ugy figyelembe kell venni, hogy a jegybank devizákat — különösen a jelenleg fennálló viszonyok között — tulajdonképpen nem saját állandó készletéből enged át, hanem csak abban a mértékben ad el, amely mértékben devizákat vásárolni tud, amiből az következik, hogy nagyjából ugyanazok az összegek, amelyek hozzá az általa eladott devizák vételáraként befolynak, általa újból forgalomba hozatnak. Ezek a tranzakciók tehát a pénzforgalom összegét nem befolyásolják. A transzferalapba eszközölt befizetések deflációs hatása ezzel szemben magától értetődik és a kliringalapba eszközölt befizetések hatása hasonló, amíg a jegybank által vezetett kliringszámlák egyenlege emelkedik. (Más a helyzet természetesen azóta, hogy ezek a kliringegyenlegek csökkennek, de hosszú időn keresztül állandóan emelkedtek.) Ha a transzfer- és kliringalapokba befizetett összegeknek külföldi fizetőeszközökre való átváltása, vagyis a közgazdasági transzfer valóban lebonyolítódnék, ez a deflációs hatás többnyire elmaradna, mert ebben az esetben az ellentételeket képező, a külföld részéről belföldiek számára kiutalt fizetések a jelzett deflációs hatást ellensúlyoznák. Minden olyan esetben ugyanis, amelyben a jelzett ellentételek nem a külföld által a belföldnek nyújtott hitelből származnának, hanem látható vagy láthatatlan exportnak volnának az eredményei, a transzfer- és kliringalapba befizetett összegeket a jelzett exportárak megvásárlása céljából ismét forgalomba kellene hozni.

Ez a tényállás azáltal komplikálódik, hogy az exportnak vannak olyan határai, amelyek megakadályozzák azt, hogy az a belföldön elért defláció arányában fokozódjék. Egyrészt a külföldi kereslet elaszticitásának van nagy jelentősége. Ismeretes az a vita, amely e probléma körül *Keynes*, *Ohlin*,

Rueff, Haberler, Machlup, Lösch¹¹ és mások között kifejlődött. De ebben a vitában egy másik fontos szempont, a fuvardíjak kérdése, figyelmen kívül maradt. Igaz ugyan, hogy némi mesterkéeltséggel lehetséges ezt a problémát a kereslet-elaszticitás problémájával kapcsolatba hozni, de a kapcsolat-teremtés mesterkéeltségére való tekintettel mégis helyesebb a jelzett kérdést önállóan vizsgálni. Ha ugyanis a magángazdasági előteremtés révén előidézett defláció a belföldi árakat leszállítaná, az előteremtett vásárlási erőnek a külföld részére való átengedése viszont a külföldi árakat emelné és ezáltal a klasszikus currency elméletnek megfelelően áruexportot idézne elő, semmiesetre sem jogosult az a feltevés, hogy ez a folyamat a belföldi árakat a régi szintjükre visszaemelheti. A belföldi áraknak még abban az esetben is esniök kellene, ha a külföld az exportált nagyobb mennyiséget hajlandó volna változatlan árak mellett átvenni. Mert a kereslet-elaszticitásának ez az alakulása csak a határárra vonatkozhatik. Meggondolandó azonban, hogy egy nagyobb exportmennyiség külföldön való elhelyezése a külföldi kereslet alakulásának változatlansága esetén szükségszerűen csak az exportrádiusz meghosszabbítása mellett bonyolódhatik le. És mert különösen a nem kartellált mezőgazdasági termékek belföldi árának azonosnak kell lennie, bárhova is adják el az árut, az exportrádiusz meghosszabbításának a fuvar költségek emelkedésére való tekintettel szükségszerűen a belföldi árak leszállítását kell előidéznie.¹² A jelzett árcsökkenés — ha az eladást nem monopolisztikus szervezet bonyolítja le — nem csupán az export, hanem egyidejűleg a belföldi fogyasztás céljaira eladott árumennyiségre is kihat. Ezért az ezzel kapcsolatos árcsökkenések válság-okká válhatnak, amikor is a válság a közgazdaság belföldi előteremtési képességét is aláássa. Különös komplikációt jelent, ha a fuvar költségek az exportrádiusz meghosszabbítása esetén a külföldi kereslet földrajzi elhelyezkedése következtében oly magasakká válnának, hogy a világpiaci árral majdnem azonosak lesznek,

¹¹ J. M. Keynes: *The German Transfer Problem*. The Economic Journal, March 1929; Bertil Ohlin: *Transfer Difficulties, Real and Imagined*. The Economic Journal, June 1929; J. M. Keynes: *A Rejoinder*, u. ott; Jacques Rueff: *Mr. Keynes Views on the Transfer Problem*. The Economic Journal, September 1929; Bertil Ohlin: *A Rejoinder*, u. ott; J. M. Keynes: *A Réply*, u. ott; Gottfried Haberler: *Transfer und Preisbewegung*, Zeitschrift für Nationalökonomie. I. kötet, 1930; Fritz Machlup. *Transfer und Preisbewegung*, u. ott; Bertil Ohlin: *Transfer und Preisbewegung*. (Eine Entgegnung) u. ott; August Lösch: *Eine Auseinandersetzung über das Transferproblem*. Schmollers Jahrbuch, 1930.

¹² L. Stefan Varga: *Die Preisbestimmungsfaktoren des ungarischen Weizens*. Zeitschrift für Nationalökonomie. II. kötet, 1931. 780. és köv. l. és Varga István: *A magyar buza minősége, ára és értékesítése*. Közgazdasági Könyvtár IX. kötet, Budapest. Gergely R., 1930.

aminek az a hatása, hogy a belföldi közgazdaság a szóbanforgó cikkek exportjáért ugyszólván nem ér el többé devizabevételt. Így néhány esztendővel ezelőtt előfordult, hogy magyar búzát exportáltunk ugyan Rotterdamba, de az ott elért világpiaci ár alig 30%-kal volt magasabb, mint a szállítási költség a magyar határtól Rotterdamig. Nyilvánvaló, hogy ilyenféle helyzet mellett a transzfer és ezáltal — mint még látni fogjuk — a nemzetgazdasági előteremtés szintén lehetetlenné válhatik.

A nemzetgazdasági előteremtésnek a magángazdasági előteremtéssel való szembehelyezését általában el szokták mulasztani, noha e megkülönböztetésnek rendkívüli jelentősége van. Előteremtés alatt többnyire egyszerűen a megfelelő pénzösszegek összegyűjtését szokták érteni. Ez a fogalom-meghatározás azonban nem megfelelő, félrevezetően szűk. Nemzetgazdasági előteremtés alatt — arra való tekintettel, hogy az fogalmilag is csak a külföld javára történhetik — csak olyan folyamatot szabadna érteni, amelynek során a társadalmi termelvénynek, a szociálproduktumnak az a hányada, amely az előteremtendő pénzösszegnek megfelel, konkrét javakban elvonatnék a belföldi fogyasztás elől. Nyilvánvaló, hogy ez csak abban az esetben lehetséges, ha a megfelelő árumennyiség egyidejűleg a külföldre is szállíttatik, transzferáltatik, mert hisz ellenkező esetben a társadalmi produktumnak megfelelő hányadát egy nagy áruraktárban kellene összegyűjteni, felhalmozni. Ha pedig erre képesek vagyunk, úgy általában nem lehetne akadálya annak, hogy ezt az árumennyiséget a külföldre ki is szállítsuk. De a megfelelő árumennyiségnek összegyűjtése is csak akkor volna lehetséges, ha a jegybank a transzfer- és kliringalapokba befizetett összegeket a szóbanforgó áruk felhalmozása céljából való összevásárlására fordítaná, ami nyilvánvalóan egészen lehetetlen gondolat, mert hisz ebben az esetben ismét nem volna akadálya annak, hogy az összevásárolt szóbanforgó áruk a külföldre kiszállíttassanak, vagyis a transzfer is lebonyolíttassék.

Ha azonban a jelzett, a nemzetgazdasági előteremtés végrehajtásához szükséges árumennyiséget nem halmozzuk fel és annak a külföldre való kiszállítása is elmarad, vagyis ha a társadalmi produktumnak egy hányadát nem vonjuk el a belföldi fogyasztás elől, nemzetgazdasági előteremtésről sem szabad beszélni. De ha a jegybank a transzfer- és kliringalapokban felgyülemelő összegeket nem fordítaná a szóbanforgó áruraktár összevásárlására, hanem a forgalomból kivonná, ez a nemzetgazdasági előteremtés folyamatát automatikusan

rögtön megindítaná. Ezáltal ugyanis defláció keletkeznék¹³ és ez a defláció az árszínvonalat szükségszerűen oly mértékben csökkentené, hogy a vásárlóerő egy részének a jegybank által való elvonása után a megmaradó vásárlóerő ismét képessé válnék arra, hogy a társadalmi produktumnak változatlanul maradt árumennyiségét, bár alacsonyabb árak mellett, megvásárolja. E defláció tehát az árszínvonalat szükségszerűen oly mértékben csökkentené, hogy az a kivített fokozná, vagyis a transzfert — a külföldi értékesítés nehézségeivel és költségeivel összefüggő, már jelzett és még tárgyalandó frikcióktól eltekintve — ismét megindítaná, tehát egy olyan eredményt idézne elő, amelynek megvalósítását más nemzetgazdasági megfontolásoknál fogva nem tartjuk kívánatosnak, amit épp a transzfer- és kliringgazdálkodás berendezése igazol. A szóbanforgó gazdaságpolitikai megfontolások szerint a jelzett folyamat által előidézett árcsökkenések a válságot ugyanis fokoznák és ezáltal az előteremtésre kötelezett nemzetgazdaság teljesítőképességét tovább gyengítenék.

Mindebből az következik, hogy egyfelől elméleti tévedés az előteremtés és a transzfer problémáit egymástól szétválasztani akarni és hogy másfelől a jegybank számára kényeszerű szükségesség, hogy a transzfer- és kliringalapokban felgyülemelő összegeknek megfelelő összegeket ismét forgalomba hozza, kikölesönözze. Ez persze nem jelenti még azt, hogy a pénzforgalomnak állandóan változatlannak kell maradnia, mert hisz az a konjunkturaváltozásoknak, vagyis a termelés és az árak emelkedésének vagy csökkenésének megfelelően automatikusan nőhet és csökkenhet. Ez az utóbbi körülmény azonban nem befolyásolja az előző állítás helyességét.

Ha a fenti levezetés helyes, nagyjelentőségű következmények fűződnek hozzá. Ezek szerint abban az esetben, ha a transzfert beszüntetik, a külfölddel szemben fennálló tartozások nemzetgazdasági előteremtése szintén lehetetlenné válik és legfeljebb a magángazdasági előteremtés folytatódhatik. Ha tehát a magángazdasági előteremtés transzfer, vagyis egyidejű közzgazdasági előteremtés nélkül megy végbe, a jegybank — mint már említettük — kénytelen a magángazdaságilag előteremtett összegeknek megfelelő összegeket a hitelkeretek kiterjesztése vagy új hitelek formájában a nemzetgazdaságnak ismét rendelkezésre bocsátani.

Ez a folyamat természetesen a fizetési mérleg egyéb tételeinek alakulását, illetőleg — miután tőke tranzakciók az általános bizalomhiány következtében viszonylag ritkák és kis-

¹³ B. M. Anderson: *The Payment of Reparations and the Receipt of Reparations*. *Wirtschaftsdienst*. IX. évfolyam, 1924. 639. l.: W. Lautenbach: *Reparation und Volkswirtschaft*. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 79. évfolyam, 257. l.

méretűek, ha csak nem vonatkoznak a külföldön elhelyezett hosszulejáratu kölcsönök cimleteinek tilalmazott, de mindamellett egészen meg nem akadályozható visszavásárlására — a kereskedelmi mérleg alakulását is befolyásolja. Ennek megfelelően a magyar kereskedelmi mérleg hosszú idő óta kiegyenlítődött, sőt kis mértékben aktív. A kliringalap egy időn keresztül tartó, de már megszűnt felduzzadása gyakorlatilag csak azt jelentette, hogy a külfölddel szemben fennálló rövidlejáratu eladósodottság, bár a külföld szándéka ellenére, de mégis emelkedett és hogy a megfelelő összegek a fizetési mérleg egyéb passzív tételeinek kiegyenlítésére — talán épp a külföldön elhelyezett járadékpapírok visszavásárlására, vagy más rövidlejáratu külföldi tartozások törlesztésére — fordítottak. A gazdasági eseményeknek az elmélet által kimutatott automatizmusa a valóságban tehát igazolódik.

De elhibázott volna mindebből most már ex contrario azt a következtetést levonni, hogy a transzfermoratórium elrendelése felesleges volt, mert elrendelésének elmaradása esetén — épp a gazdasági élet hivatkozott és a jelzett módon érvényesülő automatizmusa révén — a pénzforgalomnak a nemzetgazdasági előteremtés által előidézett contractiója a transzfer-mechanizmust automatikusan megindítaná. Ez a következtetés ugyanis csak részben helyes. Mert a nemzeti jövedelem a legkülönbözőbb okoknál fogva oly mértékben zsugorodott össze, hogy számolni kell azzal, hogy a külfölddel szemben eredetileg fizetendő összegek közgazdasági előteremtése gyakorlatilag lehetetlenné válnék annak következtében, hogy a belföldi lakosság életstandardja nem szorítható le egy bizonyos színvonal alá, már pedig az árcsökkenések és a gazdasági tevékenység összezsugorodása következtében a külfölddel szemben fennálló kötelezettségek a nemzeti jövedelemnek jóval nagyobb hányadát teszik, mint korábban.¹⁴ Ez különösen akkor igaz, ha nem csupán a kamatszolgálatra, hanem a külfölddel szemben fennálló rövidlejáratu tartozások tőkéjére is gondolunk, amely tőkéket a kölcsönadók a magyar nemzetgazdaság pénzügyi nehézségeinek kitörése idején egész összegükben ugyszólván egyszerre szeretnék volna visszavonni.

Még fontosabb és az előbb jelzett inkább szociológiai nehézségekkel szemben tisztára gazdasági természetű kérdés a transzfer gyakorlati megvalósíthatóságának problémája. Meg-

¹⁴ Thomas Balogh: *Some Theoretical Aspects of the Central European Credit and Transfer Crisis*. Internationals Affairs: Journal of the Royal Institute of International Affairs. May 1932. Sir Andrew Mc Fadyean: *Reparation Reviewed*. Ernest Benn Limited, London, 1930. a következőket mondja: (159—160. l.) „Is there not reason to suspect that the abstract theory of the automatic adjustment of a country's economy to the needs of its foreign trade situation threatens to break down at this point, when we introduce into the problem a complication presented by modern social conditions“.

lepő, hogy a transzferproblémának az egyébként igen tanulságos és széleskörű elméleti megvitatása a valóságtól oly távol-eső feltevésekből indul ki, amelyek ugyyszólván csak első megközelítésszámba mehetnek. És meglepő, hogy ezeket más feltevések segítségével nem igyekeztek a valósághoz közelebb hozni. Az a felfogás, amely szerint a transzfer minden körülmények között lehetséges, a vásárlóerő fennmaradásának elvéből indul ki, vagyis abból a tételből, hogy a vásárlóerőből nem semmisül meg semmi, abban az esetben sem, ha azt a külföldre ruházzák át. E felfogás szerint a transzfer a transzferáló ország életszinvonalát csökkentené és a transzfert befogadó ország életszinvonalát fokozná ugyan, anélkül azonban, hogy az árszinvonalat befolyásolná. Ez a felfogás logikailag talán helyes, addig, amíg frikciókra nem gondolunk. Ezekről azonban nem lehet eltekinteni. E frikciók egy részével az irodalom foglalkozott, így különösen azzal a kérdéssel, hogy a transzferáló ország termelésének esetleg szükségessé váló átállításának melyek volnának a következményei, valamint — különösen részletesen — azzal a kérdéssel, hogy a kereslet-elaszticitás különféle alakulása a transzfert befogadó országokban minő hatásokat váltana ki, s különösen az áralakulást miként befolyásolná. A szállítási költségek hatásának alapvetően döntő fontosságú kérdése azonban már pl. egészen figyelmen kívül maradt. Ez a hatás — amelyre fentebb már utaltunk — a következőkben jellemezhető:

A külföldet az hozza abba a helyzetbe, hogy a belföldi termelés egy részét átvegye, hogy a belföld részéről rendelkezésre bocsátanak egy vásárlóerőösszeget, amelyet a társadalmi produktum elért vagy várt hozamából hasítanak le. Ez épp a vásárlóerő megmaradásának elve, amelyre többek között a váltoárffolyamok kialakulásának Ricardo-féle elmélete is felépül. Ez a folyamat a valóságban természetesen csak akkor bonyolódhatik le, ha a belföld olcsóbban ad el árukat a külföldnek, mint amennyiért az azokat maga előállítaná, illetőleg más államokból beszerezhetné. A vásárlóerő átruházása idézné elő a belföldön épp azokat a deflatorikus tendenciákat, a transzfert befogadó országban pedig azokat az inflációs hatásokat, amelyek a szükséges árkülönbségekhez vezetnek.

Ez a mechanikus felfogás a szállítási költségek kérdését figyelmen kívül hagyja. A külföld számára egyoldaluan átruházott vásárlóerőket ugyanis nem lehet teljes összegükben a belföldön áruk megvásárlására fordítani, hanem egy részüket a szállítási költségek fedezésére kell fordítani. Ezek a szállítási költségek részben a transzferáló, részben pedig a transzfert befogadó országban (esetleg természetesen egy a szállítást átengedő országban, amely azonban a transzfert befogadó országgal egyenlő szempont alá esik) merülnek fel. E szállítási költségek hatása már most igen sokoldalú lehet és feles-

leges egy teljes kazuisztikának a kidolgozása. Általánosságban azonban állitható, hogy a szállítási költségek a vásárlóerő diszpozíciójában fognak eltolódásokat előidézni olyként, hogy ez a vásárlóerő ugyan „megmarad“, azonban nem fog teljes összegben áruk megvásárlására szolgálni mint azelőtt, hanem egy része a fuvarozási intézmények bevételeivé fog válni. A szóbanforgó összegek felől tehát ezek diszponálhatnak és a nemzetgazdaság alkalmazkodhatik a vásárlóerő felhasználásának jelzett eltolódásához: de ez frikciók nélkül nem mehet végbe. Az egyoldalú értékátruházások fejében a külföldre szállítandó áruknak belföldi ára általában esni fog, hogy az ezeket az árukat terhelő fuvar költségek ellenére árban a külföldön konveniálhasson. Ezeknek az áruknak olcsóbbodása a vásárlóerő megmaradása elve alapján még kompenzálódhatnék, mert hiszen most már a fuvarozási intézmények rendelkeznek több vásárlóerővel, mint korábban. Hogy ez nem valószínű, az természetes. De ettől függetlenül is figyelembe vevendő, — és ez éppen az, amit többnyire figyelmen kívül hagynak — hogy nem csupán a külföldre kiszállított árumennyiségnek ára fog csökkenni, hanem a szóbanforgó árukategóriák teljes mennyiségének ára is, vagyis azé a részé is, amelyet továbbra is a belföldön adnak el, mert hisz a szóbanforgó árukategóriáknak ára csak azonos lehet akár külföldre, akár belföldre adják el annak egy-egy részét. Az ezáltal előidézett vásárlóerővesztés pedig nem talál kompenzálódásra. Ellenkezőleg. Az ezáltal meginduló árcsökkenések tovább gyűrűznek és válságot idéznek elő, vagy a már más oknál fogva kialakult válságot súlyosbbitják úgy, hogy ezáltal a nemzetgazdaság előteremtési készsége, vagy általában teljesítőképessége is aláásódhatik.

Ilyféle következmények veszélye tehát a transzfer megszüntetését bizonyos esetekben elkerülhetetlenné teheti. Még inkább az lesz a helyzet a külföldi elhelyezési feltételek különleges alakulása esetén. A szárazföldi szállítás költsége a válság során távolról sem csökkent oly mértékben, mint amennyire az árszínvonal esett. Különféle országok (igy pl. a Magyarországgal szomszédos államoknak) elzárkozó külkereskedelmi politikája azt idézi elő, hogy még a korábban exportált mennyiségek elhelyezéséhez is földrajzilag jóval kiterjedtebb területen kell piacot keresni, mint korábban, az exportmennyiségek fokozásáról nem is szólva. És ez is a gyakorlati lehetetlenüléshez vezethet. A magyar exportnál korábbi években — igaz, hogy csak kormánysszubszvenciók segítségével és hatásaképpen — előfordult, hogy a külföld távoleső piacain elért ár alig volt magasabb, mint a külföldi vállalatoknak fizetendő szállítási költség. A külföldi kereslet-elaszticitás ilyféle földrajzi tagozódása esetén az export fokozása gyakorlatilag lehetetlenné válhatik. De a behozatalt sem lehet egy

bizonyos ponton túl csökkenteni. A kulturának és a gazdálkodásnak meghatározott színvonalán álló ország bizonyos külföldi nyersanyagokat, de egyéb árukat sem tud teljesen nélkülözni. Így tehát — ellentétben az ezt tagadó elméleti felfogással — bizonyos körülmények között lehetetlenné válhatik, hogy oly exportfelesleg alakuljon ki, amely a szükségessé váló egyoldalú értékátruházásokat lehetővé tenné.

De mert ezekben az esetekben, amelyekben tehát a transzfert be kell szüntetni, mint fentebb láttuk, legfeljebb a magángazdasági előteremtést lehet tovább folytatni, a nemzetgazdasági előteremtés azonban lehetetlenné válik és — épp a magángazdasági előteremtés folytatása esetén — a jegybank kénytelen új hiteleket nyújtani, felmerül az a kérdés, kiknek és mily célokra, minő feltételek mellett nyujtassanak ezek a hitelek, hogy a nemzetgazdaságnak lehető nagy hasznot hozzanak, vagy annak legalább is csekély kárt okozzanak. Önként értetődik, hogy nemzetgazdasági szempontból nyilvánvalóan egészen közömbös, hogy a magángazdaságilag előteremtett összegeknek megfelelő új hitelek közvetlenül az ezeknek az összegeknek összegyűjtésére szolgáló transzfer- és kliringalapokból nyujtatnak-e, avagy pedig, ha ezek az alapok érintetlenek maradnak és a jegybank váltótárcájának növelése útján nyujtja az új hiteleket.

Ha az állam igénybeveszi azokat az összegeket, amelyek az általa a transzferalapba fizetendő összegeknek megfelelnek, úgy ez nemzetgazdaságilag tulajdonképpen ugyanannyi, mint hogyha ezeket az összegeket be sem fizetné. Ebben a vonatkozásban nem jelent különbséget az, hogy az állam a kölcsönt közvetlen veszi-e fel a jegybanknál, vagy pedig a jegybank üzletvitelére vonatkozó jogi előírásokra, avagy pedig a gazdasági szokásokkal összefüggő pszichológiai megfontolásokra való tekintettel közvetve, pl. különféle vállalatok által forgatott kincstárjegyek segítségével. Megváltozik a helyzet, ha az állam úgy határozná, hogy a jegybanktól igénybeveszi mindazokat a hiteleket, amelyek arra szükségesek, hogy megakadályozzák annak a deflatorikus tendenciának az érvényesülését, melyet egyébként a transzfer- és kliringalapba magánosok részéről történő befizetések előidéznének. Ha ezeket az összegeket nem fenyegető államháztartási deficitjének fedezésére veszi igénybe, úgy azokat arra használhatja fel, hogy budgetjének kereteit kiszélesítve, eredetileg nem intencionált új közmunkákat hajtson végre és ezáltal a nagy munkanélküliséget csökkentse, sőt, hogy segítségükkel ezen tulmenőleg a gazdasági tevékenység nekilendítését is megkísérelje, ami utóvégre a külföldi hitelezőknek is érdekében áll, mert hisz a nemzetgazdaság teljesítőképessége a transzfer tekintetében is megnő, ha a termelőkapacitás kihasználása megjavul. De ezt a lehetőséget szembe kell állítani azzal a másik lehetőséggel, amely mellett

az állam a szóbanforgó, egyáltalában nem inflatorikus, hanem ellenkezőleg csak az egyébként fenyegető deflációt ellensúlyozó hitelek igénybeveszi ugyan, de azokat nem új, az eredeti költségvetési keretekben elő nem irányzott közmunkák finanszírozására fordítja, hanem arra használja fel, hogy adószükségletét csökkentse és ezáltal, vagyis a termelés költségeinek csökkentése, a termelés rentabilitásának fokozása révén igyekezzék a gazdasági tevékenységet nekilendíteni.

Pénztechnikai szempontból természetesen nem jelent különbséget, hogy a jegybank a szóbanforgó hitelek az államnak, illetőleg más közületnek, avagy pedig magánosoknak nyújtja. Utóbbi esetben azonban nem közömbös, vajjon épp azok a vállalatok jutnak-e ezeknek a hiteleknek az élvezetébe, amelyek a magángazdasági előteremtésre kötelezve volnának, mert ebben az esetben — attól a nyilván egész kivételes esettől eltekintve, hogy azok termelési körét kibővítik — ez tulajdonképpen a magángazdasági előteremtést is megszüntetné, úgyhogy arról sem lehetne többé közgazdasági, hanem legfeljebb jogi vonatkozásban szó. Ilyenmód tehát a magángazdasági előteremtés is merő látszattá válnék. Eltérő a helyzet, ha oly vállalatok veszik ezeket a hitelek igénybe, amelyek a kamatláb mérséklése esetén — ami pedig minden hitelkiterjesztésnek szükségszerű előfeltétele, függetlenül attól, hogy a hitelkítágításnak mi az oka és formája — kereteiket megfelelően ki tudják tágítani. Ennek a lehetőségnek azonban számos korlátja van. Ezek a korlátok Magyarországon pl. az utolsó időben már igen érezhetők. Azoknak a köre, akik új hitelek szempontjából figyelembe jöhetnének, részben a válság következtében szűkült. Ez magyarázza meg, hogy tulajdonképpen nemcsak az államháztartás szükségletéből, hanem a pénzpiac mechanizmusából is következő szükségszerűség az, hogy a transzfer- és kliringalapokban felgyülemelő összegeknek tekintélyes hányadát a közületek, elsősorban pedig az állam kölcsön formájában igénybevegyék. Ez még nem jelent inflációt, hanem csak egy egyébként fenyegető defláció ellensúlyozását.

Láthatjuk tehát, hogy a transzfermoratórium és a kliringgazdálkodás, nevezetesen tekintélyes összegeknek a transzfer- és kliringalapokban való felgyülemelése oly problémákhoz vezet, amelyeknek helyes megoldása a gazdasági élet alakulását és ezzel összefüggésben a nemzetgazdaság jövő teljesítő-képességét igen mélyrehatóan befolyásolja.

Varga István.

Államháztartásunk alakulása a szanálás óta.

Magyarország háboru utáni gazdasági történelmének jelentőségénél és kihatásainál fogva legkiemelkedőbb eseménye az u. n. szanálási akció volt, melynek sikeres végrehajtása nemcsak a gazdasági és pénzügyi viszonyok terén uralkodó anarchikus állapotnak vetett véget, hanem megteremtette a normális gazdasági életműködés számára szükséges előfeltételeket is. A Nemzetek Szövetségének égisze alatt végrehajtott szanálás jelentette az inflációs gazdálkodás megszűnését, a pénz stabilitásának és az államháztartás egyensúlyának helyreállítását, az áru- és devizaforgalmat bénító korlátozások feloldását, a külföldi tőkék bizalmának visszatérését, egyszóval az egészséges gazdasági állapothoz való visszatérés lehetőségét. S bár kétségtelen, hogy ez a pénzügyi operáció bizonyos vonatkozásokban áldozatokat is követelt — elég itt csupán a tisztviselői létszámapasztásra, az inflációs gazdálkodásból táplálkozó vállalatok tömeges megszűnésére, a munkanélküliség átmeneti emelkedésére, a tőzsdei tevékenység visszaesésére s a közterhek növekedésére gondolnunk — tárgyilagosan megállapítható, hogy az országnak az akkori viszonyok között a gazdasági és pénzügyi összeomlás elkerülésére nem volt egyéb választása, mint — Ausztria biztató példája után — a külföld pénzügyi segítségének igénybevétele. Szükségesnek látszik ezt a tényt leszögezni azért, mert még máig is fennáll egy olyan felfogás, hogy a szanálással az ország tulságos nagy terhet vett magára s hogy a kölcsönre tulajdonképpen szükség nem is volt, mert az államháztartásnak már az első szanálási éve jelentékeny felesleggel zárult. Ezzel szemben köztudomású, hogy az akkori idők pénzügyi kormányzata a legrendkívülőbb eszközöket (kényszerkölcsön, vagyonváltság) vette igénybe, hogy a pénz stabilitását és az államháztartás egyensúlyát megóvja s csak akkor foyamodott külső segítséghez, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy az ország saját erejéből nem képes a gyógyulás eszközeit előteremteni. Az 1924/25. költségvetési év jelentékeny feleslege pedig elsősorban a valuta stabilizálódásának volt az eredménye, ami éppen a szanálási terv legfontosabb programpontjának sikeres megvalósulását jelentette. A szanálás a korona stabilizálása mellett elsősorban az államháztartás egyensúlyának helyreállítását és megóvását

előzta, mert azon a tudományos meggondoláson és gyakorlati tapasztalaton épült fel, hogy a gazdasági élet ingadozó valuta és költségvetési deficit mellett tartósan nem prosperálhat.

Ennek a két fontos programpontnak megvalósítása minden esetre konszolidálta az államháztartás helyzetét, de nyitva hagyta a magángazdaság fellendítésének nem kevésbé fontos problémáját, mert hiszen kétségtelen, hogy az állam pénzügyi egyensúly tartósan csak egészséges és prosperáló magángazdaság mellett biztosítható. Gazdasági ujjáépítésünk nagy munkájának megindulását mindenestre kedvezően befolyásolta az a körülmény, hogy a gazdasági élet ezidőtájt Európaszerte a fellendülés jegyében állott s így az ország közgazdasága nagyobb megrázkódtatás nélkül jutott túl azokon a megpróbáltatásokon, melyek a szanálási akció szükségképpen velejárói voltak.

Az alábbiakban az 1924/25—1931/32. évek államháztartási viszonyait kívánjuk részletes vizsgálat alá venni, vagyis annak a periódusnak budgetáris viszonyait, melynek kezdete egybeesik az államgazdálkodás normális mederbe való jutásával. Az anyag tárgyalásánál főleg két szempontot tartunk érvényesítendőnek: egyrészt kidomborítani annak a mennyiségi és minőségi változásnak a mértékét, amely a tárgyalandó évek alatt az állami budget kereteiben, illetőleg szerkezetében előállott, másrészt rámutatni az állampénzügyek alakulása és az általános gazdasági viszonyok közötti kölcsönhatások jelentőségére.¹

A költségvetési és zárszámadási főeredmények. A Nemzetek Szövetségének támogatásával 1924-ben meginduló sza-

¹ Az állami és magángazdálkodás egymáshoz való viszonyának, valamint ezek egymásra gyakorolt kölcsönhatásainak elbírálását természetesen nagyban befolyásolhatja az a körülmény, hogy mily álláspontot foglalunk el a feladatköröknek az állam és társadalom közt való megosztását illetőleg. A XIX. század második felében és a XX. század elején a fejlődés vonala a közületi gazdálkodás tisztán másodlagos jellegének kialakulása felé vezetett. A közjogi szolgáltatások fokozottabb igénybevételével párhuzamosan az állami gazdálkodás egyre önállótlanabbá lesz, mert amily mértékben támaszkodik a magángazdaság által előállított javakra, oly mértékben mond le maga a javak előállításáról. A liberális kapitalisztikus rendszer államgazdálkodását jellemzően nevezi ezért Heller Farkas (I. Pénzügytan, I. kötet) tiszta fedezeti gazdaságnak, mert működésükben szükségleteik fedezése vezeti csupán, ezentul nem kívánnak bevételeket szerezni, sőt a bevételesszerzés lényegükkel egyenesen ellenkezik. Ezt a fejlődési vonalat azonban a világháború megtörni látszott s az utóbbi években az állam elsődleges gazdasági tevékenységének olyan kiszélesedését lehet határozottan konstatálni, mely már az államszocialisztikus irányban való elmozdulás feltevéseire készítet. Ennek a fejlődési folyamatnak szem előtt tartása tehát rendkívül fontos az államháztartás keretében végbemenő közületi gazdálkodás megítélése tekintetében, mely különböző következtetésekre vezethet aszerint, amint ezt a gazdálkodást az állami beavatkozásra vonatkozó klasszikus elmélet, vagy az újabb fejlődés szükségszerűségének szemszögéből nézzük.

nálás tudvalevőleg az államgazdálkodás számára 1924 januártól 1926 júliusig, tehát 5 féleven át u. n. normál költségvetéseket állapított meg, amelyek a kiadások maximális s az adóbevételek minimális előirányzatait tartalmazták. Alábbi táblázatainkban azonban nem ezeket az 1924:IV. t.-c.-hez mellékelt költségvetési évek adatait közöljük, hanem az országgyűlés által elfogadott 1924/25. és 1925/26. évi költségvetéseket, melyek a szanálási költségvetésektől nemcsak abban különböztek, hogy azok netto rendszerével szemben brutto rendszerben állították össze, hanem abban is, hogy a netto kiadások és bevételek is magasabb összegekben irányoztattak elő. A valuta stabilizálása és az általános bizalom visszatérése mellett ugyanis reálisan lehetett számolni az adóbevételek nagyobb mértékű emelkedésével, amely az inflációs években azért nem adhatott kielégítő eredményt, mert állandó koronaromlás folytán a befolyt adók csak egy kis töredékét tették a kivetett összegeknek.

Ha az 1924/25—1931/32. évek költségvetési és zárszámadási főeredményeire, melyeket az I. sz. táblázat tartalmaz, egy futó pillantást vetünk, azonnal szembetűnik, az államháztartás kereteinek az egyes évek folyamán mutatkozó jelentékeny növekedése. (Megjegyzendő, hogy az előirányzat adatai a költségvetések alapján vannak beállítva s nem tartalmazzák a külön törvényes felhatalmazáson alapuló bevételeket és kiadásokat.) *Az államháztartás volumenjében bekövetkezett emelkedés azonban — amelynek analizálására alább még visszatérünk, — a valóságban még nagyobb mértékű volt, mert tudvalevő, hogy az államháztartás vitelénél ezekben az években kettős kezelés volt s a tulajdonképpeni költségvetésen kívül a különböző törvényhozási intézkedések az alapszerű gazdálkodásnak is lényeges szerepet juttattak.*²

A budgetkeretek növekedésének mértékét a tényleges eredmények alapján az alábbi arányszámok szemléltetik (az 1924—25. évi kiadások = 100).

	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
Közigazgatás	113.2	125.5	138.6	151.6	151.5	167.2	148.4
Üzemek	115.5	122.8	128.2	137.9	139.5	153.1	120.2
Együtt	113.9	124.5	134.9	146.7	147.2	162.1	138.1

² Az 1925:IX. tc. 9. §-a felhatalmazta a kormányt, hogy az 1924:VI. és X. tc.-ek szerinti kényszerkölcsönből és a vagyonváltság-hátalékból befolyó összegeket, valamint az állami gabonaakció felszámolása során megmaradó felesleget termelési (beruházási) célokra fordíthassa. Hasonló felhatalmazást adtak az egyes költségvetési törvények a háztartási feleslegek, valamint a népszövetségi kölcsön felszabadított összegeinek felhasználása tekintetében, kimondván egyuttal, hogy ezek az összegek *alapszerűleg* kezelendők és számolandók el. Az állami zárszámadások ennek megfelelően az ezen alapokból teljesített kiadásokat külön számolják el.

I. Az állami költségvetési előirányzatok és zárszámadási eredmények 1924/25 — 1931/32. években.

Megnevezés	1924/25		1925/26		1926/27		1927/28		1928/29		1929/30		1930/31		1931/32	
	elő- irány- zotti	tény- leges	elő- irány- zotti	tény- leges	elő- irány- zotti	tény- leges	elő- irány- zotti	tény- leges	elő- irány- zotti	tény- leges	elő- irány- zotti	tény- leges	elő- irány- zotti	tény- leges	elő- irány- zotti	tény- leges
összegek millió pengőben																
KIADÁSOK.																
A) Közigazgatás:																
Rendes kiadások.	475	458	614	634	664	682	695	775	795	849	846	860	827	865	813	793
Rendk. kiadások.	67	185	54	94	60	125	58	116	73	126	75	114	69	210	65	161
Összes kiadások	542	643	668	728	724	807	753	891	868	975	921	974	896	1.075	878	954
B) Üzemek:																
Rendes kiadások.	300	317	395	384	403	416	418	443	469	486	489	463	480	448	467	404
Rendk. kiadások.	35	44	31	33	16	28	21	20	21	12	19	41	23	105	20	30
Összes kiadások	335	361	426	417	419	444	439	463	490	498	508	504	503	553	487	434
C) Közigazgatás és üzemek együtt:																
Rendes kiadások.	775	775	1.008	1.018	1.067	1.097	1.113	1.218	1.264	1.335	1.335	1.322	1.307	1.313	1.280	1.197
Rendk. kiadások.	101	229	85	127	77	153	79	136	94	138	94	156	91	315	85	190
Összes kiadások	876	1.004	1.093	1.145	1.144	1.250	1.192	1.354	1.358	1.473	1.429	1.478	1.398	1.628	1.365	1.387
BEVÉTELEK.																
A) Közigazgatás:																
Rendes bevételek.	446	625	709	804	724	895	752	961	869	969	922	900	896	822	872	784
Rendk. bevételek	3	126	2	17	1	59	1	26	1	15	1	75	1	221	7	205
Összes bevételek	449	751	711	821	725	954	753	987	870	984	923	975	897	1.043	879	989
B) Üzemek:																
Rendes bevételek.	311	333	414	412	419	438	439	461	490	498	509	472	504	420	487	366
Rendk. bevételek	—	5	—	1	—	8	—	3	—	1	—	33	—	117	—	58
Összes bevételek	311	338	414	413	419	446	439	464	490	499	509	505	504	537	487	424
C) Közigazgatás és üzemek együtt																
Rendes bevételek	757	958	1.123	1.216	1.143	1.334	1.191	1.422	1.359	1.467	1.431	1.372	1.400	1.242	1.359	1.150
Rendk. bevételek.	3	131	2	17	1	67	1	29	1	16	1	108	1	338	7	262
Összes bevételek.	760	1.089	1.125	1.233	1.144	1.401	1.192	1.451	1.360	1.483	1.432	1.480	1.401	1.580	1.366	1.412
Háztartási egyenleg (+)																
A) A közigazg.-nál	—	93	+ 108	+ 44	+ 93	+ 1	+ 148	—	+ 96	+ 2	+ 9	+ 1	+ 1	— 32	+ 1	+ 35
B) Az üzemeknél	—	23	— 23	— 12	— 5	— 3	—	+ 1	— 1	+ 1	+ 1	+ 1	— 2	— 16	—	— 10
C) A közigazgatás és üzemeknél együtt.	—	116	+ 85	+ 32	+ 88	+ 1	+ 151	—	+ 97	+ 2	+ 10	+ 3	+ 2	— 48	+ 1	+ 25

A kiadások az állami költségvetésnél a 8 esztendő alatt 48.4%-kal, az üzemeknél 20.2%-kal, az egész államigazgatásnál 38.1%-kal növekedtek; a növekedés az 1930/31. évig állandó és fokozatos volt, amikor 62%-os emelkedéssel a maximumát érte el az államháztartási keretek növekedése s csupán a legutolsó évben esett vissza, részben az általános gazdasági viszonyok megromlása, részben a hatékonyabb takarékosági intézkedések következtében,³ bár az 1931/32. év háztartási volumenje még mindig magasabb volt, mint a gazdaságilag legkedvezőbb 1927/28. évié. Bár az állami feladatok sokasodása folytán az állami budgetek keretei világszerte lényegesen megtágultak,⁴ a fentínél nagyobb arányú növekedés 1931-ig az európai országok közt mégis csak elvétve található. Ez az emelkedés magábanvéve természetesen nem volna aggodalmas jelenségnek minősíthető, ha az csak azt jelentené, hogy az alapév (1924/25) háztartási volumenjének az állam tényleges szükségleteivel nem számoló keretei szűkre szabottak voltak s az évek folyamán jutottak fokozatosan összhangba a nemzeti jövedelem és a teherviselőképeség nagyságával. Megállapítható ugyanis, hogy az első szanálási év költségelőirányzata s még inkább a tényleges eredmények olyan szinten mozogtak, mely a többi országokhoz viszonyítva is normálisnak volt mondható. Nézetünk szerint tehát az állami bevételek és kiadások jelentős növekedésének okát inkább abban kell keresnünk, hogy a háború és a forradalmak folytán hosszú ideig kielégítetlenül maradt és összetorlódott *korábbi* szükségletek, valamint az új politikai és gazdasági életre való berendezkedéssel felmerült új közzfeladatok vártak sürgős kielégítésre, illetőleg megoldásra. E vonatkozásban hasonló volt a helyzet az államon kívüli egyéb közületeknél, valamint a magángazdaságban is, melyek 1924 után egyre fokozottabb mértékben vették igénybe a bőségesen kínálkozó külföldi tőkeforrásokat, ami az egész gazdasági életet rendkívül erős tevékenységre serkentette. A konjunktúrának ebben a kedvező éveiben szinte észrevétlenül nőtt meg az államgazdaság iniciáló és irányító szerepe, sőt primár gazdálkodási tevékenysége is, mely egyre táguló háztartási kereteket igényelt. Miután pedig ezek a keretek a konjunktúra hanyatlásával nem voltak mindjárt

³ Az 1931:XXVI. tc. 4. §-a utasította a kormányt, hogy az állami kiadások csökkentése és a bevételek fokozása érdekében tegyen meg minden intézkedést. Az e törvény alapján szervezett 33-as bizottság több mint 23 millió P megtakarítást hozott javaslatba, mely csaknem teljes egészében meg is valósult.

⁴ Az államok háztartásának megnövekedése az utóbbi évtizedek alatt igen nagyarányú volt s ez a jelenség a pénzügyi írókat is igen erősen foglalkoztatta. Az emelkedés főokául az árak emelkedését, az állami hatáskör kiterjesztését, az államadósság gyarapodását, a katonai kiadások növekedését, a jólét fejlődéséből folyó emelkedő adóbevételelt jelölték meg.

lebonthatók, bizonyos fokú tulddimenzionáltság állt elő az államháztartásnál s az állami- és magángazdaság közti egyensúly az utóbbi hátrányára erősen elmozdult. Ez a jelenség az utóbbi években csaknem valamennyi országban tapasztalható volt s *a közületi gazdálkodás terjedelmének a magángazdaság erőviszonyaival való összhangba hozatala a mai idők egyik legfontosabb gazdasági problémájává érlelődött.* Jóllehet a közületi gazdaság, mint kényszergazdaság felette áll a közgazdaságnak, de egyuttal belőle is meríti a szükségletkielégítéshez megkívántató eszközöket s így ezek megszerzésénél rendelkezésre álló kényszert nem alkalmazhatja mértéktelenül anélkül, hogy azzal saját maga létalapjait is ne veszélyeztesse. Az a pénzügypolitikai elv, mely szerint a közületi gazdaság eszköz- megszerző tevékenysége csak addig a határig terjedhet, ameddig a magángazdaság egyensúlyi helyzetét nem zavarja, természetesen csak a kapitalisztikus termelési rendszer mellett mértékadó, de olyan mértékben vesztí érvényét, amely mértékben halad a közületi gazdaság maga is a javakat előállító, vagyis a kollektív gazdálkodás felé. *A mai idők gazdasági és pénzügyi viszonyainak ziláltsága jórészt annak a kialakulatlan helyzetnek a folyománya, amely a közületi s magángazdaság egymáshoz való viszonyában áll fenn.* A mai gazdasági rendszer ugyanis sok vonatkozásban eltér a tiszta liberális kapitalisztikus berendezkedéstől az állami beavatkozás nagy mértékű növekedése folytán s *ebben az átmenetinek nevezhető állapotban természetesen aligha érvényesülhetnek teljes egészükben azok a gazdasági és pénzügypolitikai elvek és tétel-ek, melyeket az elmélet és gyakorlat egy más fejlődési fokon álló s nem egészen azonos berendezésű társadalomgazdasági életműködésre nézve megállapított.*

A fenti elgondolások lépnek önkéntelenül is előtérbe az államháztartásnak a tárgyalt évek alatti alakulásának vizsgálatánál s közelebbről annak a kérdésnek eldöntésénél, vajjon ez az alakulás az államháztartás és közgazdaság közti szükséges egyensúly irányában történt-e.

E kérdésnek eldöntéséhez természetesen hiányzanak az abszolút érvényű irányelvek s így ahhoz inkább csak a különböző gazdasági és pénzügyi politikai intézkedések, valamint ezek hatásainak beható mérlegelése, továbbá a költségvetések tételekig menő részletes vizsgálata alapján lehet állást foglalni. Ilyen részletekbe menő analízist a jelen ismertetés kérétei nem tesznek lehetővé, de a tárgyalandó évek költségvetésének és zárszámadásainak vizsgálatánál igyekezni fogunk azokra a fontosabb mozzanatokra rámutatni, melyek az államháztartás alakulását érdemileg befolyásolták.

Áttérve most már az adatok vizsgálatára, mindenekelőtt a pénzügyi konszolidáció első évének, 1924/25-nek az eredményeivel kell kissé részletesebben foglalkoznunk.

A szanálási terv az ország pénzügyi ujjaépítését tudvalevőleg 5 félévre kontemplálta, amelyből az első félév, mely még az 1923/24. költségvetési évre esett, a tulajdonképpeni pénzügyi helyreállítás programjának megállapításában, a vonatkozó törvények (1924:IV., V. és VI. t.-cikk) megalkotásában és az alapvető munkák megkezdésében. nevezetesen a külföldi kölcsön megszerzésében, a Magyar Nemzeti Bank felállításában, az 1924/25. évi költségvetés munkálatainak megindításában s a szükséges pénzügyi reformok előkészítésében telt el. Miután a népszövetségi kölcsön effektuálásával rövid időn belül nem lehetett számolni, a koronaérték csökkenésének meggátolása szükségessé tette, hogy a külföldi valutákban teljesítendő s határidőhöz kötött kötelezettségek teljesítése végett külföldi értékre szóló összegek átmeneti hitelműveletek útján szereztessenek be.

1924 június végén már elhelyezésre került az ujjaépítési kölcsön melynek hozadéka az 1924 június 26-i londoni árfolyam szerint 253.8 millió aranykoronát tett. A kölcsön egyes részkihozsátásának hozadéka azok felhasználásáig zároltatott s az egész kölcsön a többi állami pénzekről elkülönítve, külön számlán kezeltetett s az állami költségvetés keretein kívül nyert elszámolást. *A kezelésnek ez az elkülönített módja, bár az a költségvetés egységének és teljességének elvével ellentétben áll, részben a kölcsönfeltételekből folyt,* de elméletileg megindokolható azzal is, hogy a költségvetés volumenjét az időnként felszabadított összegek, illetve a belőlük teljesített kiadások éveken át normális szint felett tartották volna, holott az ujjaépítési terv szerint a népszövetségi kölcsönnek, mint átmeneti tényezőnek, a költségvetésben való szerepe csak rövid időszakokra s csupán a deficit eltüntetésére korlátozódott.

Ila az 1924/25. évi költségvetés és zárszámadás eredményeit összevetjük, két szembeeszkő jelenséget állapíthatunk meg. Egyfelől a költségvetési év a provideált 115.8 millió P hiány helyett 84.9 millió P felesleggel zárult, másfelől a zárszámadási eredmények sokkal magasabb nívón álltak elő, mintsem előirányozva volt. A kiadási oldalon az emelkedés 128 millió, a bevételi oldalon pedig 329 millió P-t tett. A kiadásnál ez az emelkedés az 1925:IX. tc.-ben megállapított előirányzati összegekkel szemben a külön törvényes felhatalmazás alapján eszközölt, kisebb részben pedig az előirányzatnélküli kiadásoknak tudható be, míg a költségvetési terv szerint előirányzott kiadásoknál a tényleges kezelésben némi csökkenés is mutatkozott.

Az előirányzatnélküli kiadások összege 1924/25-ben még nem mondható jelentősnek, de az utána következő években mind nagyobb összegekkel szerepelnek, ami az államigazgatás szempontjából kedvezőtlen jelenségnek minősíthető. Az előirányzatnélküli gazdálkodás rendszeressé válása veszéllyel jár s az államháztartásban szükséges takarékoság helyett a költsékezési hajlamot erősíti. Igaz ugyan, hogy az előirányzatnélküli gazdálkodás alig kerülhető el oly időkből, amidőn a társadalomgazdasági élet átalakulóban van, vagyis állandó és kiszámíthatatlan változásoknak van kitéve, de a viszonyok stabilizálódásával az ilyen természetű kiadásoknak vissza kell szorulniuk.

Az 1924/25. költségvetési év kedvező eredménye elsősorban a bevételek nem várt emelkedése folytán állt elő. A költségvetési törvényben megállapított bevételeket a tényleges bevételek a közigazgatásnál 302 millió P-vel, az üzemeknél 27 millió P-vel haladták meg. Az emelkedés csaknem kizárólag az adóbevételek kedvező alakulása folytán állt elő. A közjogi szolgáltatások nagymérvű emelkedése az adó aranyalapon való kivetésének — kapcsolatban az 1922-ben végrehajtott adóreformokkal —, továbbá a forgalom emelkedésének volt folyománya. A külkereskedelmi forgalmat korlátozó rendelkezések fokozatos megszüntetésével a forgalom volumenje erősen emelkedett, az 1924:XXI. tc.-el életbeléptetett autonóm vámtarifa pedig a vámbevételek növekedését idézte elő. A hivatalos indoklás szerint a szanálási év első költ-

ségvetésének rendkívül óvatos számítással előirányzott összegei csak a legfontosabb személyi és dologi szükségletek kielégítését tartották szem előtt s sem a közszolgálati alkalmazottak alacsony illetményeinek rendezéséről, sem az évek óta elmaradt s a halaszthatatlanná vált beruházási munkálatok elvégzéséről nem történt — mert nem történhetett — gondoskodás. Másfelől azonban a 876 millió pengős költségvetési keret a nemzeti jövedelem nagyságához képest (mely ebben az időben kb. 4 milliárd P-nek felelt meg) nem volt alacsonynak mondható s így a következő évekre nézve azzal a helyzettel kellett számolni, hogy vagy kielégítetlenül maradnak igen fontos közszükségletek, vagy ezekről gondoskodás történik, mely esetben a magángazdaság túlzott igénybevétele nem kerülhet el. A szanálás utáni évek költségvetésének akár a személyi kiadásait, akár azokat a kiadásokat vizsgáljuk, melyek az állam beruházó és gazdasági iniciáló tevékenységét tükröztetik, megállapíthatjuk, hogy államháztartásunk vitele az utóbbi irányba terelődött. Igazolja ezt az a tény is, hogy az államháztartás egyensúlya sokkal magasabb színvonalon következett be, mint ahogy azt az újjáépítési program tervbe vette. Igaz viszont, hogy ehhez az aranyalapra helyezett bevételeknek a már említett emelkedésen kívül az árak emelkedése és a korona árfolyamának javulása is hozzájárult. A belföldi árnívó ugyanis a gazdasági kényszerrendszabályok megszüntetésével automatikusan simult a külföldi árszintekhez. Az árak emelkedése természetesen hozzájárult a kiadások felfokozásához, aminek hatása úgy a tisztviselői illetményeknél, mint a dologi kiadásoknál jelentkezett. A harmadik tényező a korona értékének javulása volt, ami pl. az 1924/25. évi előirányzott összegeket végeredményben aranyalapon mintegy 17%-kal emelte.

A következő évek költségvetései egészen 1930/31-ig táblázatunk adataiból megállapíthatólag állandóan emelkedő összegeket mutatnak s úgy az előirányzatok, mint a tényleges eredmények feleslegekkel zártak. Kétségtelen, hogy ezt az eredményt az 1926. évben meginduló gazdasági fellendülés tette lehetővé, mely az állami bevételek alakulását kedvező irányban befolyásolta, de ha figyelembe vesszük, hogy a szanálás második esztendejében a tisztviselői illetmények már lényegesen felemeltettek, hogy továbbá a nagyobb szabású beruházások elvégzésére rendelkezésre állottak a költségvetés feleslegei és a népszövetségi kölcsön felszabadított részei, valamint az 1925:IX. tc. 9. §-a alapján létesített alap bevételei, vagyis a legfontosabb szükségletek fedezete biztosítva volt, azt kell mondanunk, hogy a költségvetési volumen további növelésével egyre jobban romlott az a helyes arány, melynek a gazdasági élet megterhelése és az ennek alapján fedezendő szükségletek fontossága közt szükségképpen fenn kell állnia.

Miután az államháztartás egyensúlya az 1925/26. évvel véglegesen biztosítotttnak látszott, a kormányzat elérkezettnek látta az időt a szanálás folytán erősen igénybevett magángazdaság terheinek könnyítésére. E téren már 1925-ben tettek bizonyos intézkedések, melyeket a következő években további adóenyhítő rendelkezések követtek.⁵

⁵ Az 1925:XXIII. tc. a kincstári házhaszonrészesedést és a jövedelemadó-alapot mérsékelte s felhatalmazta a pénzügyi kormányt a forgalmi adókulcsnak 3%-ról 2%-ra való csökkentésére. Az 1926. évi IV. tc. eltörli a kincstári házhaszonrészesedést. Az 1927:V. tc. leszállította a földadó és házadó kulcsát, a kereseti adónál felemelte az adómentes létminimumot, a fokozatos illetékek egyrészét %-os illetékké alakította s igen sok fontos élelmicikket kivont a forgalmi adó alól. Az 1929:II. és XXIII. tc.-ek a föld-, ház-, jövedelem- és vagyonadóknál további mérsékléseket rendeltek el.

A közterhek csökkentésére irányuló intézkedések ellenére is a vonatkozó adatok szerint — melyekre alább még részletesen kitérünk — a közjogi szolgáltatások összegei 1927/28. évig emelkedtek, 1928/29-ben stagnáltak s csak 1929/30. évtől kezdve mutatnak lényegesebb visszaesést. Ennek a körülménynek az a magyarázata, hogy a nagyobb mértékű külföldi tőkebeáramlás, valamint a megélénkült állami beruházások élénkebb gazdasági tevékenységet, tehát fokozott forgalmat és fogyasztást eredményeztek s miután a közjogi szolgáltatások tulnyomó része a forgalomra és fogyasztásra felépített adókból került ki, a bevételek megduzzadása szükségszerűen bekövetkezett. Természetesen a konjunktura hanyatlásával ezeknek a közvetett adóknak a hozama is lényegesen visszaesett, s miután a kiadások a dolog természetéből folyóan nem igazíthatók azonnal a gazdasági viszonyok változásaihoz, előállott az államháztartás egyensúlyi helyzetének megbomlása, mely az 1930/31. költségvetési évben már meglehetősen súlyossággal jelentkezett.

Ha már most a tárgyalt időszak egyes éveinek előirányzatait úgy a kiadásoknál, mint a bevételeknél a tényleges eredményhez viszonyítjuk, azt látjuk, hogy a bevételek 1928/29-ig jóval erősebben emelkedtek, mint a kiadások; ettől kezdve az emelkedés körülbelül egyforma méretű s az 1930/31. évben már a kiadások növekedése jóval nagyobb arányú. Ez a jelenség arra mutat, hogy a pénzügyi gazdálkodásunk a szanálás alatt s az azt követő években teauráló jellegű volt, 1928/29 után pedig különösen a kiadások tényleges alakulása, majd ennek nyomán a következő évi kiadásokra vonatkozó előirányzat a tényleges bevételek fejlődésének tulerős hatása alatt állt. Másfelől azonban nem lehet szem elől tévesztetni, hogy az ország megcsonkítása folytán sok vonatkozásban olyan rendkívüli helyzet állott elő, hogy a kiadások politikájának intézésében a célszerűség és gazdaságosság elve mellett méltányossági és kényszerűségi momentumoknak is érvényesülniök kellett. Bizonyos azonban, hogy számos elsőrendűnek nem nevezhető közszükséglet kielégítésére fordított kiadás elhalasztódott volna, ha a magas adóteher megfelelő csökkentése mellett a bevételek kisebb mértékben folytak volna be.

A háztartási kereteknek a tárgyalt évek folyamán való tágulása még jobban kidomborodik, ha az első szanálási év költségvetését az 1931/32. év tényleges eredményeivel hasonlítjuk össze. Kitűnik ebből, hogy a szanálási terv eredeti elgondolása szerint megállapított költségvetési keret a kiadási viszonylatban 58%-kal, a bevételt tekintve pedig 86%-kal növekedett. *A nyolc esztendő alatt tehát közel megkétszereződtek az államháztartás által felhasznált összegek azokhoz az összegekhez képest, melyeket az 1924/25. évi költségvetés az*

államgazdálkodás részére előirányzott. Az emelkedés jelentőségének helyesebb megítélése végett nem lesz érdektelen néhány európai ország vonatkozó adatait is szemügyre venni.

A kiadások emelkedése 1924-től 1931-ig százalékokban kifejezve egyes országokban a következőkép alakult:

Ausztria	61.4%
Franciaország	56.2%
Románia	56.0%
Németország	41.5%
Bulgária	36.5%
Olaszország	9.3%

Ha a fenti adatokat a magyarországi hasonló periodusra 1924/25—1930/31. vonatkozó adatokkal egybevetjük, megállapítható, hogy a fenti országokban a kiadások alatta maradtak a magyar államháztartási volumen növekedésének. Ebből a körülményből, valamint abból a tényből, hogy az állami gazdálkodás 1924/25-től 1927/28-ig igen jelentékeny bevételi többleteket produkált, akkor, amikor az előirányzatok állandóan egyre emelkedő nivón állapítottak meg és amikor a költségvetésen kívül is jelentős összegek álltak a beruházások végrehajtására, arra lehet következtetni, hogy állami budgetünk a magángazdaság fejlődésének mértékét meghaladó arányban duzzadt meg.

Az egyes évek tényleges eredményeinek mérlegét vizsgálva, azt látjuk, hogy 1924/25-től 1929/30-ig minden év felesleggel zárult s csak az 1930/31. év mutat 48 millió pengő hiányt. *A szanálást követő 8 év alatt az adatok szerint kerék 410 millió pengő költségvetési felesleggel zárult állami gazdálkodásunk.* Meg kell azonban jegyezni, hogy a kimutatásainkban szereplő háztartási egyenlegek csak a szorosabb értelemben vett *pénztári kezelés* eredményeit tüntetik fel. Ahhoz ugyanis, hogy az államgazdálkodás tényleges eredményei helyesen legyenek megállapíthatók, szükséges a pénztári kezelésen túlmenőleg azt is figyelembe venni, hogy a bevételek és kiadások végeredményének kialakulásánál olyan tényezők is fennforognak, amelyek az államháztartás helyzetére a számadási éveken túlmenőleg is kihatnak. A kölcsönökből eredő bevételek, az alapszerű kezelésekből áthozott összegek stb., mind meg olyan tételek, amelyek az államgazdálkodás mérlegét érdemileg módosítják. A fentiek figyelembevételével vizsgálva a háztartási mérlegeket az utolsó két év — 1930/31. és 1931/32. — eredménye a közölt adatokkal szemben lényeges eltérést mutat, miután ezekben az években a háztartás normális viteléhez szorosan nem tartozó kölcsönügyletek igen fontos szerepet játszottak.

1930/31-ben az állami közigazgatás tulajdonképpeni hiánya 158.5 millió P, az üzemeké 73.1 millió P, vagyis az

összes hiány 231.6 millió volt. Hasonló eltérés mutatkozik a pénztárkezelés és a tényleges gazdálkodás eredménye közt az 1931/32. évben is, mely a közigazgatásnál 123.3 millió P, az üzemeknél 61.5 millió P, vagyis összesen 184.8 millió P hiánnyal zárult. Ha tehát az államgazdálkodás eredményét a tárgyalta 8 év alatt a fentiek figyelembevételével állapítjuk meg, a gazdálkodási felesleg gyanánt nem 410, hanem csupán 16.6 millió P jelentkezik, miután az első hat esztendő 433 millió P-t kitevő zárszámadási többletével szemben az utolsó két év 416.4 millió P-t kitevő deficitet produkált. A tárgyalta időszak első hat esztendejének jelentékeny feleslegeit a kedvezőbb gazdasági viszonyok tették lehetővé, az utolsó két év kedvezőtlen eredményei pedig jórésztben a kiélesedett válsággal függnek össze, de kétségtelen, hogy ennek előidézésében része volt az előző évek nagy felesleget produkáló s a magángazdaságot erősen igénybevevő háztartásvitelnek is. A klasszikus pénzügytani elvek szerint az államnak, mint fedezeti gazdaságnak természete kizárja a feleslegre való törekvést, ha pedig ez rendszeresen jelentkezik, maga után vonja az államnak a termelő és elosztó gazdálkodásban való fokozódó tevékenységét. Már pedig tudvalevő, hogy az állam költségesebben és kevésbé rentabilisan gazdálkodik, mint a magángazdaság s egyébként is az állam erősebb mérvű beavatkozása a gazdasági életbe, gyengíti a magángazdaság iniciáló erejét és önállóságát s végeredményben kifejleszti azt a káros felfogást, mely minden kezdeményezést az államtól vár.

Az államháztartás főeredményeinek összefoglaló áttekintésénél meg kell még emlékezni a *külön törvényen alapuló és az előirányzat nélküli* kezelés adatairól. (L. II. sz. tábla.) Külön törvényes felhatalmazások alapján úgy a bevételeknél, mint a kiadásoknál jelentősebb összegek számoltattak el, de a bevételnél csak a közigazgatásnál találkozunk ilyen tételekkel. Az ilyen címen eredő bevételek 1924/25-ben 114.8 millió P-t, 1925/26-ban 0.2 milliót, 1927/28-ban 1.3 milliót, 1928/29-ben 2.8 milliót, 1930/31-ben 95.9 milliót, 1931/32-ben 238.1 milliót, összesen tehát 453.1 millió P-t tettek, amelyek tulnyomórészt az állam által felvett kölcsönökből és ujonnan behozott adóbevételekből tevődtek össze."

⁶ Az 1924/25. évi összegek a Magyar Nemzeti Bank nyereségből eredő részesedéséből az 1924:VI. tc. alapján kibocsátott kényszerkölcsönbefizetéséből és az 1924:V. tc. alapján felvett 4 millió font előlegkölcsönből tevődnek össze. A következő évben az 1925:XLVIII. tc. alapján bevezetett rokkantellátási adó bevételei, 1927/28-ban a gépjárműadó, 1928/29-ben az államrendőrség költségeihez a városoktól való hozzájárulásból, 1930/31-ben a 87 millió P-s váltókölcsönből és az 1930:XLVII. tc. alapján fizetendő különadóból, 1931/32-ben pedig az 1930:XXXI. és az 1931:XXVI. tc.-ek alapján felvett kincstárjegykölcsönökből, illetőleg kivetett szükségadóból eredő bevételek nyertek e címen elszámolást.

II. Előirányzat nélküli és külön törvényes felhatalmazáson alapuló tényleges bevételek és kiadások.

M e g n e v e z é s	é v o k b e n e z e r p e n g ő							
	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
A) Közigazgatás:								
Kiadások:								
a) Külön törvényes felhatalmazáson alapuló	121.665	240	1.710	2.017	24.306	18.559	21.261	10.686
b) Előirányzat nélküli	9.167	27.192	65.758	58.769	40.830	26.025	130.923	121.653
Összesen	130.832	27.432	67.468	60.786	65.136	44.584	152.184	132.339
Bevételek:								
a) Külön törvényes felhatalmazáson alapuló	114.825	245	—	1.310	2.799	—	95.931	238.052
b) Előirányzat nélküli	10.083	20.443	60.018	27.369	19.665	75.255	134.615	23.209
Összesen	124.908	20.688	60.018	28.679	22.464	75.255	230.546	261.261
B) Üzemek:								
Kiadások:								
a) Külön törvényes felhatalmazáson alapuló	—	12.529	3.000	—	—	—	—	—
b) Előirányzat nélküli	6.182	1.241	8.570	3.375	556	4.186	62.418	17.159
Összesen	6.182	13.770	11.570	3.375	556	4.186	62.418	17.159
Bevételek:								
a) Külön törvényes felhatalmazáson alapuló	—	—	—	—	—	—	—	—
b) Előirányzat nélküli	5.483	1.017	8.089	3.375	763	32.816	117.142	58.302
Összesen	5.483	1.017	8.089	3.375	763	32.816	117.142	58.302
C) Közigazgatás és üzemek együtt:								
Kiadások:								
a) Külön törvényes felhatalmazáson alapuló	121.665	12.769	4.710	2.017	24.306	18.559	21.261	10.686
b) Előirányzat nélküli	15.349	28.433	74.328	62.144	41.386	30.211	193.341	138.812
Összesen	137.014	41.202	79.038	64.161	65.692	48.770	214.602	149.498
Bevételek:								
a) Külön törvényes felhatalmazáson alapuló	114.825	245	—	1.310	2.799	—	95.931	238.052
b) Előirányzat nélküli	15.566	21.460	68.107	30.744	20.428	108.071	251.757	81.511
Összesen	130.391	21.705	68.107	32.054	23.227	108.071	347.688	319.563

A külön törvényes felhatalmazáson alapuló kiadások a közigazgatásnál a tárgyalat 8 esztendő alatt 200 millió P-re, az üzemeknél 15 millió P-re rugtak. Ezek a kiadások a közigazgatásnál kölcsönök visszafizetésére és az 1925:IX. t.-c. alapján létesített beruházási alap dotálására, az üzemeknél pedig beruházásokra eszközöltettek. Az *előirányzatnélküli* kezelés mikénti elbírálásáról fentebb már röviden megemlékeztünk s itt csupán az eredmények rövid ismertetésére szorítkozunk. Az adatok szerint a *tárgyalat 8 év folyamán a közigazgatásnál 480 millió P, az üzemeknél 104 millió P, összesen tehát 584 millió P előirányzatnélküli kiadás eszközöltetett.* Megjegyzendő, hogy a valóságos kiadás ennél valamivel kevesebb annak következtében, hogy bizonyos tételek úgy a közigazgatásnál, mint az üzemeknél előfordulnak. (Példa erre az 1930/31. évi zárszámadásban a pénzügyminisztérium átmeneti kiadásai közt szereplő, a MÁV-nak beruházási kölcsöntörlesztésre adott 55 millió P, mely visszafizettetvén, az államadósságok rendkívüli bevételei közt számoltatott el, ugyanakkor azonban a MÁV kiadásai, illetőleg bevételei közé is felvétellett. A bruttó rendszerből eredő ez az elszámolási mód természetesen az államháztartás bevételi és kiadási oldalát számszerűleg lényegesen megduzzasztja.) A fenti összeg tulnyomó részben rendkívüli tőketörlesztésekre, üzemek és a magángazdaság számára történő kölcsönnyújtásokra, kötvénnyvásárlásokra, forgótőke képzésre, tatarozásokra és segélyekre fordított. Az *előirányzatnélküli* bevételek legjelentősebb tételei: a Magyar Nemzeti Banktól nyereségrészesedés, kölcsönök kamata és üzletrészesztalék, pénzverési nyereség, amelyek mellett még a kölcsönvisszafizetések és térítmények szerepelnek jelentékenyebb összegekkel.

A háztartási volumen vizsgálata során foglalkoznunk kell még röviden a költségvetés *valószerűségének* kérdésével, azzal a körülménnyel nevezetesen, hogy a költségelőirányzatokban megnyilvánuló pénzügyi elgondolások miképpen realizálódtak és mennyiben tértek el ettől a valóságos eredmények.

Az előirányzott kiadások és bevételek és a tényleges eredmények közti különbségeket abszolút és viszonyszámokban a következő összeállítás szemlélteti:

	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
	években a tényleges eredmény az előirányzatnál több volt							
A kiadásoknál (millió P) %	128.1 15	51.9 5	106.5 9	162.1 14	115.0 8	49.5 3	229.9 16	22.8 2
A bevételeknél (millió P) %	328.7 43	108.3 10	257.0 22	259.0 22	123.0 9	48.1 3	178.7 13	46.1 3

A dolog természetéből folyólag az előirányzott és a tényleges eredmény közti eltérés kiadási viszonylatban általában kisebb, mint a bevételeknél, melyek alakulása — a gazdasági viszonyok állandó változása folytán — kevésbé pontosan határozható meg előre. Az adatokból kitűnőleg az 1924/25, az 1927/28. és 1930/31. év tényleges eredményei mutatják a legnagyobb eltérést az előirányzatoktól. A szanálás első esztendejében ez a nagyobb eltérés szinte magától értetődő, mivel az inflációs gazdálkodás hirtelen megszűntével nem lehetett még kellőleg áttekinteni és kiszámítani azokat a hatásokat, melyeket a szanálással kapcsolatos intézkedések a magán- és államgazdasági viszonyok terén kiváltottak. Az 1927/28. év magas konjunktúra jegyében állott a magángazdaságnak részben a bőséges külföldi tőkeforrásokból táplálkozó nagyobb teljesítőképessége következtében. Az 1930/31. évben az előirányzattal szemben mutatkozó nagyobb arányú eltérés az előirányzatnélküli kezelésben előfordult kölcsönügyletekre, illetőleg visszafizetésekre vezethetők vissza. Ez az esztendő már a kiélesedő válságperiódusba esett s az egyre romló gazdasági viszonyok mellett az előirányzatok úgy a bevételeknél, mint a kiadásoknál csak részben valósulhattak meg.

A kiadások alakulása. A régebbi pénzügytani írók a *kiadások* kérdését nem igen vonták be az államháztartástan tárgyalásába, mely csaknem kizárólag a bevételek vizsgálatára korlátozódott. Érthető ez a bizonyos egyoldalúság, ha meggondoljuk, hogy a közületi szükségletek köre, továbbá az államtani és gazdaságbölcseleti felfogások mindenkor állása közt igen szoros összefüggés van s így az utóbbinak folytonos módosulása nem teszi lehetővé abszolút érvényű elvek megállapítását. Különben is ezek felállítása nem tisztán a pénzügytan problémája, hanem azoké a tudományágaké is, melyek kutatási területeit a kiadások érintik. A kiadások kérdésével az államháztartástan főleg abban a vonatkozásban foglalkozik, hogy azok legtakarékosabban és leggazdaságosabban miként teljesíthetők. Ebben már benne foglaltatik az a probléma is, hogy a kiadásoknak az egyes közszükségletek közti megosztása miként vihető optimálisan keresztül. A kiadások kérdésének e vonatkozásait a pénzügytan azonban még nem tisztázta kellőképpen s csupán általánosságban mozgó irányelveket állapított meg, jóllehet kétségtelen, hogy a kiadások felhasználásának mikéntje nemcsak az államháztartásra, hanem az egész gazdasági életre is döntő kihatással van. Minél jobban növekszenek az állami kiadások, annál több vonatkozásban befolyásolja az állam a magángazdasági életmegnyilvánulásokat, egyuttal annál hatásosabb gazdaságpolitikai eszközök is teremtenek számára. Erre való tekintettel mondja Heller Farkas,⁷ hogy a növekvő közületi kiadásokban a szocializálás

⁷ Heller Farkas: I. m.

kétségtelen eleme fekszik. A mondottakból következik, hogy az államháztartás vitelénél a rendelkezésre álló fedezeti eszközök mikénti felhasználása állampénzügyi és általános gazdasági szempontokból éppen olyan fontos kérdés, mint a fedezetek legcélszerűbb előteremtésének problémája.

A magángazdaság kereteibe beágyazott államgazdaság a közületi kiadások révén a *jövedelemeloszlásra, az áralakulásra* és a *közteherviselés megosztására* nyer erős befolyást. Az állam a közszolgáltatások formájában a magángazdaságtól egyre nagyobb erőket von el, amelyeket az alkalmazottak folyton növekvő tömege közt oszt szét. A jövedelemeloszlásra ezért elsősorban a *személyi kiadások* vannak befolyással. A *dologi kiadások* főleg azon javak piacán döntő ártényezők, melyeket az állam nagyobb mennyiségben fogyaszt. Lényeges befolyása van végül főleg a beruházási jellegű kiadásoknak a *közteherviselésre* is azáltal, hogy e kiadások bizonyos rétegek közvetlen előnyét szolgálják, melyek így a létesítményekhez szükséges adók terhét tényleg kisebb mértékben viselik, mint a közvetlenül nem érdekeltek. (Az állam által eszközölt létesítmények, melyek a környező ingatlanok értékét emelik (közutak felállítása), vagy a termelést előmozdítják (visszabályozás), vagy termelési költséget csökkentik (szállítási költségek csökkentése, utak, hidak építése által), tényleg az egész gazdaság érdekeit szolgálják, ezeknek jótékony hatásait az egész gazdasági élet érzi, de legnagyobb mértékben mégis annak a rétegnek javára esik, amelyet ezek az előnyök legközvetlenebbül érnek.) Természetes, ezek az előnyök csak átmenetiek és időhöz kötöttek s más esetben más csoportok érdekében történő kiadásokkal ellensúlyozást nyernek. Ez az egész kérdéskomplexum végeredményben a gazdasági és pénzügyi politikának legkiválóbb feladata, mely a gazdasági élet egészséges és egyöntetű fejlesztésének problémáját foglalja magában.

Az állami kiadások alsó határát az állam lényegéből származó funkciók zavartalan teljesítése, felső határát az állami vagyonból eredő és a magángazdaság nélkülözhető jövedelmei határozzán meg, következik, hogy az állami élet zavartalan fenntartása egy bizonyos meghatározott kiadások megtételét feltétlenül igényli, jórészt függetlenül attól, hogy ez a nemzeti jövedelemre milyen megterhelést jelent. Ezzel magyarázható az a jelenség, hogy azokban az országokban, ahol a nemzeti jövedelem alacsony, az állami kiadások jóval nagyobb százalékát teszik a nemzeti jövedelemnek, mert az állam létfenntartási költségeit alacsonyabb jövedelmi nivå mellett is okvetlenül ki kell elégíteni.

A közületi szükségletek tárgyalásánál a pénzügytan a kiadások különböző kategóriáit állítja fel, melyek alapja a kiadások rendeltetés szerinti, vagy tárgyi jellege (gazdasági.

kulturális, szociális, hitelügyi, személyi, dologi) gazdasági szempontból tekintett hatékonysága (hasznos, improduktív) jogi természete (állami, önkormányzati, közjogi, magángazdasági), végül egyéb formai ismérvek, melyek rendszerint a zárszámadási kimutatások beosztásában gyökereznek (előírt, tényleges, rendes, rendkívüli, hitelműveleti stb.). Vizsgálódásunknál a kiadásoknak a fenti kategóriák szerinti vonatkozásaira természetesen nem lehetünk tekintettel s az anyagot csak a zárszámadásoknál alkalmazott rendszernek megfelelő csoportosításban tárgyaljuk, de a főszempont mindenütt a gazdasági vonatkozások kiemelése, közelebbről annak a vizsgálata lesz, hogy a kiadások megoszlása és felhasználása mit jelent a gazdasági életre nézve és hogyan bírálendő el — adott viszonyok között — annak szempontjából. Állami zárszámadásunk alaki rendszerének megfelelően a kiadások a következő főbb csoportok szerint vizsgálhatók: igazgatási ágazatok szerinti kiadások, személyi, dologi (utóbbiból külön kiemelve a beruházásokat) és hitelügyi kiadások.

Ugy a költségvetések, mint a zárszámadások a *rendes* kiadásoktól különválasztva mutatják ki a *rendkívüli* kiadásokat, melyek közé az átmeneti és beruházási kiadások tartoznak. A rendkívüli kiadások egyes tételeinek vizsgálata azt mutatja, hogy ezek nagy részénél nincs meg az a jellemvonás, melyek alapján az elméleti pénzügytan egyes kiadásokat rendkívülieknek minősít. A karbantartási, épületjavítási munkálatok, felszerelések kiegészítési költségei, intézmények támogatása stb.-re fordított kiadásokat nem lehet olyanoknak tekinteni, amelyek előre nem láthatók, vagy csak hosszabb időközönként fordulnak elő. Sőt, az a körülmény, hogy az egyes évek költségvetési keretébe évről-évre visszatérő összegek állítottak be beruházási munkálatok rendszeres végzésére, melyeknek fedezete nem is rendkívüli forrásokból vétetett, még a beruházási kiadások egyrészét is megfosztja rendkívüli jellegüktől. A rendkívüli kiadások gazdasági és pénzügyi hatásai tudvalevőleg sok tekintetben eltérnek a rendes kiadásokétól, amennyiben az államvagyon, az állam tartozási és követelési szaldójának állapotát megváltoztatják, a közterhek megoszlását pedig időbelileg módosítják. Ezért nemcsak alaki, hanem tartalmi szempontból is indokolt a rendes és rendkívüli kezelés eredményeinek különválasztása. Fontos követelmény azonban, hogy a rendkívüli kezelésben csakis olyan tételek véessenek fel, melyek a rendkívüliség jellegét minden vonatkozásban magukon viselik.

Mint említettük, zárszámadásainkban a rendkívüli kezelésben sok olyan tétel szerepel, melyek az elfogadott formai ismérvek szerint sem tartoznak oda. Ugyanez a helyzet tapasztalható különben a külföldi országok nagy részének háztartásában is, ami azt mutatja, hogy a hivatalos kimutatások

a két kezelés szétválasztásánál nem követik mindig a tudomány által elfogadott alapelveket. E vonatkozásban igyekeznek logikusabb rendszert teremteni a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek madridi ülésén elfogadott javaslata,⁸ mely a rendes és rendkívüli kezelés helyett úgy a kiadásoknál, mint a bevételeknél két olyan főcsoportot alkot, amelyekbe az egyes tételeket aszerint tartja besorozandónak, hogy azok az állami vagyonállagra, vagy az állam tartozási és követelési mérlegére befolyással vannak-e, vagy sem. Ez a megkülönböztetés a budgettétel osztályozásánál a magángazdasági szempont erős hangsúlyozását jelenti.

A fent említettekre tekintettel, a kiadások e kategóriák szerinti megoszlásának részletesebb vizsgálatát itt mellőzzük s csupán néhány figyelemreméltó mozzanat kiemelésére szorítkozunk.

A rendkívüli kiadások — a tényleges eredményeket véve alapul — az összes kiadásoknak legnagyobb hányadát 1924/25-ben (29%) és 1930/31-ben (24%), vagyis azokban az években tették, melyekben az államháztartás helyzete nagyobb szabású kölcsönműveleteket tett szükségessé. A többi években a rendkívüli kiadások aránya 12—14% között mozog. A bevételnél a két kezelés eredményének egymáshoz való viszonya nagyban egészen hasonlóan alakult. A rendkívüli kiadásoknál (a beruházásoktól eltekintve), legjelentékenyebb összegekkel a rendkívüli kölcsöntörlesztések és kölcsönnyújtások szerepelnek, míg a rendkívüli bevételek túlnyomó része kölcsönfelvételből és kölcsönvisszafizetésekből adódott.

Tanulságos képet nyújtanak és fontos következtetések levonására alkalmasak azok az adatok, melyek a kiadásoknak az egyes kormányzati ágak szerinti megoszlásáról adnak számot s melyeket a III. sz. táblázatban mutatunk be. Az adatokból kitűnőleg a kiadásoknak minden évben a legnagyobb hányadát az államadóssági, valamint a pénzügyi-, a honvédelmi-, belügyi- és közoktatásügyi ágazatok foglalták le. Ez az öt kiadási csoport az egyes években az összes kiadásoknak kerek 80%-át tette. Az egyes tárcák közül a miniszterelnökség és a külügyminisztérium szerepelnek a legkisebb összegekkel, de jelentőségükhöz képest feltűnő alacsony arányszámot mutatnak a kereskedelemügyi és földművelésügyi tárcák is. Ha meggondoljuk, hogy Magyarországon, mint kimondottan agrárországban a földművelésügyi tárca kiadásai csupán a legutolsó 1931/32. évben érték el az összes kiadások 4%-át, megállapíthatjuk, hogy az egyes igazgatási ágak közti helyes arány és harmonikus egyensúly nem volt meg teljes mértékben. A háború utáni években az egyes igazgatási ágak fontossági sorrendjében bekövetkezett jelentékeny változások a leg-

⁸ Voeux et avis Madrid. 1932.

III. Az állami kiadások igazgatási ágak szerint 1924/25—1931/32.

Igazgatási ág	Tényleges kiadások az							
	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
	é v e k b e n — e z e r p e n g ő b e n							
Kormányzóság	1.381	1.777	1.523	1.619	1.158	1.162	1.129	1.039
Országgyűlés	2.296	3.812	4.433	4.875	5.481	5.319	5.333	4.862
Állami adósságok ..	168.658	104.072	96.587	105.493	98.224	93.128	112.009	100.914
Békeszerz. terhek ..	7.945	8.345	5.359	5.793	6.372	4.866	8.689	2.933
Legfőbb áll. számvsz.	486	672	741	957	944	932	880	814
Közigazgatási bíróság	613	863	890	977	1.097	1.165	1.144	1.053
Orsz. földb. rend. bir.	524	809	752	741	760	823	750	611
Miniszterelnökség ..	6.266	2.691	3.737	4.847	4.166	6.426	6.041	5.688
Külügyminiszterium	6.946	8.889	10.124	12.457	11.539	12.239	12.545	10.885
Belügyminiszterium	76.655	96.704	99.029	111.804	124.784	128.755	130.310	120.875
Pénzügyminiszterium	94.960	128.602	187.364	187.739	189.101	186.438	253.653	184.708
Keresk. miniszterium	15.976	22.827	23.005	27.689	39.978	40.680	51.274	50.107
Földm. miniszterium	19.581	25.890	27.387	29.859	39.306	39.551	40.615	57.002
Népj. és munk. min.	32.672	54.663	60.798	72.057	77.786	76.909	78.842	76.020
Vall. és közokt. min.	82.196	110.002	119.036	134.347	158.158	154.282	154.554	140.563
Igazságügyminiszt.	36.073	46.864	49.996	55.370	60.270	61.770	60.402	56.150
Honv. miniszterium.	90.772	110.266	115.785	134.495	155.262	159.542	156.719	139.899
Közgazd. miniszt. ...	—	—	—	—	28	9	—	—
Kisgazda miniszt. ..	—	—	—	—	—	—	—	10
Összesen	644.000	727.748	806.546	891.119	974.414	973.996	1,074.889	954.133

több ország költségvetésében feltalálhatók, de amíg ezeknél a háborus terhek és hadügyi kiadások felduzzadt összegei szorították le az egyéb igazgatási ágazatok arányát, addig nálunk az eltolódás a kulturális és szociális szükségletek nagyobb mérvű kielégítése folytán állt elő. A gazdasági-, szociális- és kulturális feladatokra fordított összegek, illetőleg a három szükségletcsoport közti arány pontos megállapítása természetesen csak oly módon volna lehetséges, ha a kiadásokat tételekig visszamenőleg csoportosítanók e kategóriák szerint, mert hiszen a gazdasági ágazatoknál igen tekintélyes összegek szerepelnek kulturális, vagy szociális kiadások címén és viszont, de az össz képen lényegesen az ilyen részletadatokon alapuló összeállítás sem változtatna. Ugy az elmélet, mint a gyakorlati élet beigazolta, hogy a szociális és kulturális feladatok, mint magasabbrendű szükségletek csak a gazdasági szükségletek megfelelő biztosítása után nyerhetnek kielégítést s e sorrendnek megbolygatása, úgy az államháztartásra, mint az egész gazdasági életre károsan hat vissza. S bár figyelembe kell vennünk, hogy a tárgyalt 8 esztendő alatt a költségvetésen kívül a kölcsönmaradványokból és a háztartási feleslegekből igen jelentékeny összegek fordítottak a gazdasági tevékenység alimentálására, alig vonható mégis kétségbe, hogy a tárgyalt évek alatt államgazdálkodásunkban a szükségletek fenti sorrendje nem érvényesült kellő mértékben.

A kiadásoknak egyes igazgatási ágak szerinti vizsgálata tanulságos képet nyújt az állami feladatkörök megoszlását és fontossági sorrendjét, másszóval a kiadásoknak az állam szempontjából tekintett jelentőségét illetőleg. A kiadásoknak a gaz-

dasági élet szempontjából való megítélését azonban az a csoportosítás teszi inkább lehetővé, melynél a kiadásoknak a gazdasági életjelenségekkel való közvetlenebb fogalmi kapcsolata szembetűnőbb s amelyeknek alapján a kiadások felhasználásának gazdasági vonatkozásai élesebben előtűnnek. A közigazgatásra és az üzemekre vonatkozó idevágó adatokat a IV. sz. táblázat tartalmazza. A kiadások csoportosítására nézve szük-

IV. Az állami közigazgatás és üzemek kiadásainak részletezése rendeltetésük szerint az 1924/25 – 1931/32. években. (Utalványozási adatok.)

Megnevezés	Személyi járandóság	Nyugellátás	Hozzájárulások önkormányzatok alkalm. járandóságaihoz	Dologi és egyéb rendes kiadások	Beruházások	Állami adósságok	Békeszerződési terhek	Összesen
	e z e r p e n g ö b e n							
1924/25. Áll. igazg.	187.072	70.435	32.132	161.330	14.933	171.569	7.931	645.402
Üzemek ...	99.045	52.040	—	167.063	42.992	—	—	361.140
Összesen	286.117	122.475	32.132	328.393	57.925	171.569	7.931	1.006.542
%	28.4	12.2	3.2	32.6	5.8	17.0	0.8	100.0
1925/26. Áll. igazg.	227.498	89.972	42.436	239.520	15.867	104.185	8.345	727.823
Üzemek ...	115.598	67.230	—	201.537	32.914	—	—	417.279
Összesen	343.096	157.202	42.436	441.057	48.781	104.185	8.345	1.145.102
%	30.0	13.7	3.7	38.5	4.3	9.1	0.7	100.0
1926/27. Áll. igazg.	234.644	99.947	44.512	310.147	15.291	96.587	5.359	806.487
Üzemek ...	118.897	68.957	—	228.101	27.737	—	—	443.692
Összesen	353.541	168.904	44.512	538.248	43.028	96.587	5.359	1.250.179
%	28.3	13.5	3.6	43.1	3.4	7.7	0.4	100.0
1927/28. Áll. igazg.	261.583	116.791	51.153	336.167	15.678	105.545	5.793	892.710
Üzemek ...	127.689	76.536	—	235.802	18.937	4.083	—	463.047
Összesen	389.272	193.327	51.153	571.969	34.615	109.628	5.793	1.355.757
%	28.7	14.3	3.8	42.2	2.6	8.0	0.4	100.0
1928/29. Áll. igazg.	285.392	127.546	55.476	372.720	28.605	98.271	6.372	974.382
Üzemek ...	137.990	82.457	—	261.918	12.188	3.886	—	498.439
Összesen	423.382	210.003	55.476	634.638	40.793	102.157	6.372	1.472.821
%	28.7	14.3	3.8	43.1	2.8	6.9	0.4	100.0
1929/30. Áll. igazg.	289.743	132.173	57.439	361.708	34.912	93.174	4.866	974.015
Üzemek ...	138.739	85.039	—	235.340	41.263	3.854	—	504.235
Összesen	428.482	217.212	57.439	597.048	76.175	97.028	4.866	1.478.250
%	29.0	14.7	3.9	40.4	5.1	6.6	0.3	100.0
1930/31. Áll. igazg.	299.096	136.685	57.768	423.995	35.113	112.056	8.689	1.073.402
Üzemek ...	135.660	88.021	—	279.564	46.029	3.834	—	553.108
Összesen	434.756	224.706	57.768	703.559	81.142	115.890	8.689	1.626.510
%	26.7	13.8	3.6	43.3	5.0	7.1	0.5	100.0
1931/32. Áll. igazg.	267.465	128.508	54.625	357.674	41.942	100.960	2.933	954.107
Üzemek ...	124.384	84.796	—	198.670	25.694	30	—	433.574
Összesen	391.849	213.304	54.625	556.344	67.636	100.990	2.933	1.387.681
%	28.2	15.4	3.9	40.1	4.9	7.3	0.2	100.0

ségesnek látszik mindenekelőtt néhány megjegyzést előre bocsájtani. A táblázatban szereplő kiadási csoportok tulajdonképpen két főkategóriába oszthatók: személyi- és dologi kiadásokra. A beruházások, békeszerződési terhek s az állami adósságok ugyanis jellegüknél fogva a dologi kiadásokhoz volnának sorozhatók, de különleges szerepükre s jelentőségükre tekintettel, önálló szemléletet kívánnak, főleg az utóbbi két csoport, mert az ezekbe tartozó kiadások gyakran semmi

kapcsolatba nem kerülnek később az állam, vagy a nemzet gazdasági életével, hanem egészen idegen gazdasági terület (külföld) érdekkörébe jutnak. A személyi és dologi kiadásokat illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a kiadásoknak ilyen ismérvek szerint való szétválasztása nem egészen pontos, mert a dologi kiadások közt gyakran vannak személyi természetű kiadási tételek elszámolva, bár ezek lényegileg nem módosítanák a két kiadási nem közt fennálló arányt. Ha már most a személyi és dologi jellegű kiadásokról beszélünk, akkor tulajdonképpen nem gazdaságtani fogalmakat jelölünk meg, mert ez a megkülönböztetés inkább csak háztartástechnikai rendező formula. De ha közelebbről vizsgáljuk e kiadásnemeket, arra az eredményre jutunk, hogy azok hatásai a gazdasági életnek nem ugyanazon a területein érvényesülnek s gazdasági hatásokuk is különböző. Táblázatunk adatainak helyes értékelése végett szükségesnek látszik ezért a személyi és dologi kiadások természetét s a gazdasági életre gyakorolt hatásaikat közelebbről is szemügyre venni.

A *személyi* kiadások elsősorban a *jövedelemeloszlásra* birnak döntő befolyással. A személyi kiadások növekedésével párhuzamosan növekszik a közületi háztartásból élők száma s így az állami kiadások nagysága egyre szélesebb körű társadalmi réteg jövedelmének alakulását determinálja, ami már társadalompolitikai szempontból is jelentőséggel bír, mert az önálló és az államtól függő existenciák közti arányt az előbbiek rovására módosítja. A személyi kiadások, melyek mint tisztviselői járandóságok jelentkeznek, természetesen befolyásolják a tisztviselői háztartások által igényelt szükségleti cikkek *áralakulását* is, melyekkel szemben állandó keresleti tényezőkként állanak. A tisztviselői járandóságok, mint személyi szolgálatok ellenértéke, fogalmilag a munkabérek kategóriájába tartoznak, de általában nem függenek a piaci viszonyoktól s bizonyos jogi monopolisztikus vonás van bennük. A *dologi* kiadások legközvetlenebb hatása az árviszonyok terén mutatkozik, miután bizonyos anyagi javakban az államháztartás fogyasztása olyan jelentékeny, hogy az ezekre fordított kiadások e jószágok áralakulásának igen fontos tényezői lesznek. Az áralakuláson keresztül természetesen a szükségelt javak *termelési viszonyait* is befolyásolják a dologi kiadások s így minél jobban növekszenek, annál fontosabb gazdaságpolitikai eszközt jelentenek az államgazdálkodásra nézve. Ha már most a személyi és dologi kiadások közti különbséget gazdasági nézőpontból akarjuk megállapítani, akkor külön kell választani a dologi kiadásokat aszerint, hogy azok fogyasztási, vagy termelési javak megszerzésére, illetőleg vagyontárgyak létesítésére irányulnak-e. A dologi kiadások első csoportja és a személyi kiadások közt ugyanis lényegileg nincs különbség. Dologi kiadások közé tartoznak pl. az iroda-

szerek beszerzési költségei. Az állami és a magángazdaság szempontjából már most nincs különbség aközött, ha e szükségletekről a dologi kiadások révén maga a köz gondoskodik, vagy ha ezeket nem ő fedezi, hanem felemeli a tisztviselők fizetését, hogy ők maguk gondoskodjanak ezekről. Itt legfeljebb mennyiségi különbségről lehet szó, amennyiben az utóbbi esetben a szükségleti cikkekben takarékosabb lesz a fogyasztás. Másként áll a dolog természetesen a dologi kiadásoknak azon kategoriájával, amelyek termelési javak előállításával kapcsolatosak. Ezek az u. n. beruházási jellegű kiadások, vagy a nemzeti jövedelmet (üzemek felállítása, vízlecsapolás, bányák feltárása stb.), vagy a nemzeti vagyont (iskolák, utak stb. építése) növelik, alimentálják a termelést s emellett munkaalkalmak teremtésével a fogyasztóképességet is emelik s e képen a gazdasági élet szempontjából a leghasznosabb kiadásoknak tekinthetők. E kiadásokkal kapcsolatban is felvetődhetik egy további kérdés a rentabilitás szempontjából, hogy t. i. a javakat előállító gazdasági tevékenységet nem volna-e célszerűbb a magángazdaságnak átengedni. E kérdés vizsgálatára azonban ehelyütt nem térünk ki, miután azzal részletesebben a beruházásokkal kapcsolatban fogunk foglalkozni. A személyi és dologi kiadások közt az elméleti és gyakorlati felfogások a rentabilitás szempontjából is igyekeztek különbséget tenni. Még ma is eléggé elterjedt az a felfogás (melyet főleg a fiziokraták vallottak kiélezett formában), hogy a személyi kiadások terméketlenek, mert csupán a fogyasztásra irányulnak s a gazdasági életre nézve csak a hasznos beruházási kiadások jelentenek előnyt. Tényleg, ha a kiadások forrására, a közjogi bevételekre megyünk vissza, a személyi kiadásokban nem láthatunk mást, mint a magángazdaságtól elvett vásárlóerőnek egy bizonyos társadalmi réteg közt való szétosztását, amely azzal, hogy a csereforgalom útján ezt a gazdasági erőt az eredeti termelőkategóriákhoz visszajuttatja, tulajdonképpen semmiféle új gazdasági értéket nem teremt. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy ezek által a személyi kiadások által biztosított közületi működés teremti meg végső sorban azokat a feltételeket, amelyek a zavartalan gazdasági életműködés számára nélkülözhetetlenek s így *közvetve* gazdasági értéktermelést jelentenek. Miután a személyi kiadások növekvése fokozott mértékben von el a magángazdaságtól olyan erőket, amelyek egyébként közvetlenül a termelés és így az általános vagyonosodás érdekeit szolgálnák s azokat vásárlóerő alakjában használja fel, a személyi kiadásokat csak addig a mértékig lehet jogosultaknak tekinteni, míg az azok révén biztosított közfunkciók nagyobb előnyt jelentenek a társadalomgazdasági élet számára, mint amilyen áldozatot a személyi kiadások fedezéséhez szükséges adóteher reprezentál.

A dologi kiadások közül — mint említettük — külön elbi-

rálást igényelnek a *beruházási* kiadások, amelyek gazdasági értéke és haszna kézenfekvő s melyek révén a gazdasági élet gyakran megnövekedve kapja vissza azokat az értékeket, melyeket a közület adó, vagy kölcsön alakjában elvont tőle. Ezt a kiadási csoportot alább részletesebben is ismertetjük. A dologi kiadások másik nagyobb csoportja, mely a kisebb tatarozásokat, irodai, fűtés-világítási szükségleteket, bérleti költségeket stb. foglalja magában, lényegében és gazdasági kihatásaiban nem sokban tér el a személyi kiadásoktól, amelyeknél elsősorban a fogyasztási jelleg domborodik ki. A személyi és dologi kiadások arányának alakulásánál igen fontos szerepet játszik az állami adminisztráció fejlettségi foka, az általános gazdasági és kulturális állapotok, valamint az állami beavatkozás terjedelme a társadalmi és gazdasági életbe. Az etatizmus kifejlődése általában nagyobb hivatali apparátust és személyzeti létszámot követel, amivel együtt jár a személyi kiadások növekedése. A személyzeti létszám mellett természetesen befolyásolja a személyi kiadások nagyságát az illetmény-nívó is, amire ismét a köz- és magángazdaság helyzete van befolyással. Miután az alacsony illetmények gyakran rosszabb közigazgatást is jelentenek, a magasabb személyi illetmények okozta közteheráldozat az állami apparátus tökéletesebb működése révén inkább megtérül. A személyi kiadásoknak természetesen helyes arányban kell állniok az általános teherviselőképeséssel, az állam tevékenységi körének nagyságával s az általánosan elterjedt felfogás szerint ez az arány akkor van meg, ha az összes közületi kiadásoknak nem haladja meg 30—40%-át. Tapasztalati tény, hogy rossz gazdasági viszonyok mellett a személyi kiadások aránya megduzzad; a háboru után ez a jelenség majd minden országban mutatkozott abszolút vonatkozásban azért, mert a magángazdaság kisebb felvevőképesége folytán egyre többen törekszenek az állami szolgálat felé, relativ pedig a dologi és beruházási kiadásoknak a gazdasági pangás folytán való visszaesése miatt. A személyi kiadásoknak a válságos idők folytán való megnövekedése gazdasági szempontból nézve a kérdést kedvezőtlen, de szociális szempontból nem hátrányos, ha kedvezőtlen viszonyok mellett a jövedelemforrások minél több egyén között osztódnak meg az államgazdálkodáson keresztül.

A fenti megfontolásokat kell szem előtt tartanunk, táblázatunk adatainak általános szemléleténél. Az adatok a személyi kiadásokat rendszeres és nem rendszeres illetmények, nyugdíjak és hozzájárulások szerint részletezve mutatják. A nyugdíjak különálló vizsgálatát speciális körülmények is indokolják, mert tudvalevő, hogy államháztartásunk súlyos

megterhelésének egyik főoka azoknak a nagy nyugdíjterheknek a viselése, melyek jogilag az utódállamokat köteleznék.⁹

Ha a kiadásokat a személyi és dologi kiadások kettős csoportja alá vonjuk össze, a személyi kiadásokra nézve az egyes években a következő arányszámokat kapjuk:

	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
Áll. igazgatás	44.9	49.4	46.9	48.1	48.1	49.2	46.0	47.2
Üzemek	41.8	43.8	42.3	44.1	44.2	44.4	40.5	48.3
Összesen	43.8	47.4	45.4	46.8	46.8	47.6	44.1	47.5

Amint látható, a személyi kiadások arányának változása elég szűk határok közt mozgott: az állami igazgatásnál általában 45-től 49%-ig, az üzemeknél 41-től 44%-ig s csak az utolsó évben emelkedett a dologi kiadások erős visszaesése folytán 48.3%-ig.

A személyi kiadások aránya a háboru előtti állapothoz képest más országokban is jelentékenyen eltolódott a dologi kiadások rovására. Ennek egyik oka a hosszú ideig tartó világháboru volt, amikor is a hadbavonult alkalmazottakat újabb munkaerőkkel kellett pótolni, akiknek nagy része az alkalmazottak visszatérése után is közszolgálatban maradt. Másik ok az állami feladatok szaporodása és differenciálódása folytán szükségessé váló új hivatalok és intézmények létesítése. Általában a kollektív gazdálkodás irányában történő fejlődéssel természetszerűleg szaporodik a közalkalmazottak száma s az ezzel járó személyi kiadások. Ha meggondoljuk, hogy 1912-ben a személyi kiadások kb. 20%-át tették az összes kiadásoknak, 1931/32-ben pedig közel 50%-át, világosan áll előttünk a közületi szükségletek belső összetételében beállott változás mértéke.

A személyi járandóságokra vonatkozó részletadatok szerint az aktív fizetések 286.1 millió P-ről 391.8 millió P-re, vagyis 37%-kal, a nyugdíjak 122.5 millió P-ről 213.3 millió P-re, azaz 74%-kal emelkedtek a tárgyalt 8 év folyamán. Az összes személyi kiadások (beleértve a hozzájárulásokat) 1925 végén 440.7 millió P-t tettek, 1932 végén pedig 659.7 millió P-t, ami 70%-os növekedésnek felel meg. *A személyi kiadások növekedése tehát valamivel nagyobb volt, mint ami az összes kiadások emelkedési arányának megfelel.*

A személyi járandóságok kérdésével kapcsolatban foglalkoznunk kell még röviden a létszám kérdésével, amelynek

⁹ Az 1933/34. évi költségvetés szerint a trianoni nyugdíjterhek mintegy 87.6 millió P-t tesz. Az összes nyugdíjterhek ugyanebben az évben kerek 240 millió P-ben irányoztatott elő s így a nyugdíjterheknek kerek 1/3-a az elszakított területekről menekült nyugdíjasok ellátására esik. Ezek száma a nyugdíjterhek az összes nyugdíjasokhoz való viszonyítása alapján számítva mintegy 30—35.000 tehető.

részletes adatait az V. számú táblázatban közöljük. Az adatok szerint a 8 esztendő folyamán a közigazgatási alkalmazottak száma kerekén 5.500-al, az üzemeké 18 ezerrel, vagyis összesen a személyzeti létszám 23.500-al apadt. A nyugdíjasok száma a VI. sz. tábla kimutatása szerint 17 ezer fővel szaporodott. úgy hogy a tiszta létszámcsökkenés csupán 6.500 fő. Miután a szanálás utáni nyugdíjazások és végkielégítések, valamint a halálozás folytán a tényleges alkalmazottak létszámapadása legalább 35 ezer főre tehető, amivel szemben az effektív csök-

**V. Kimutatás a magyar állam összes alkalmazottairól
az 1924/25—1931/32. években.**

Megnevezés	Az alkalmazottak száma az							
	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
	évi állami költségvetés szerint							
A) Állami közigazg. :								
Tisztviselők.	35.305	32.829	31.670	31.264	31.796	31.829	31.832	31.627
Kezelők, havidíjasok és napidíjasok	5.028	4.363	4.038	3.902	3.923	3.869	3.831	3.758
Segédtisztek, altisztek, szolg. és őrsz.	41.276	38.016	37.808	37.442	37.444	37.454	37.039	36.898
Egyéb alkalmazottak	6.543	5.593	5.341	5.320	5.379	5.127	5.120	5.169
Állandó munkások	5.810	5.020	5.010	5.707	5.707	7.279	7.279	7.224
Levonva a létszámapasztás folytán az év végével szabályszerű elbánás alá vontak számát	3.810	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	90.152	85.821	83.867	83.635	84.249	85.558	85.101	84.676
B) Üzemek :								
Tisztviselők.	12.433	11.657	10.653	10.761	11.025	11.044	11.029	10.911
Kezelők, havidíjasok és napidíjasok	2.569	2.436	1.608	1.657	1.593	1.622	1.629	1.603
Segédtisztek, altisztek, szolg. és őrsz.	35.917	34.148	32.484	31.853	32.462	32.788	32.750	32.415
Egyéb alkalmazottak	133	128	112	112	117	117	117	111
Állandó munkások	42.418	37.418	31.359	30.304	29.919	29.325	28.290	28.996
Levonva a létszámapasztás folytán az év végével szabályszerű elbánás alá vontak számát	1.509	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	91.961	85.787	76.216	74.687	75.116	74.896	73.815	74.036
C) Állami közigazg. és üzemek együtt :								
Tisztviselők.	47.738	44.486	42.323	42.025	42.821	42.873	42.861	42.538
Kezelők, havidíjasok és napidíjasok	7.597	6.799	5.646	5.559	5.516	5.491	5.460	5.361
Segédtisztek, altisztek, szolg. és őrsz.	77.193	72.164	70.292	69.295	69.906	70.242	69.789	69.313
Egyéb alkalmazottak	6.676	5.721	5.453	5.432	5.496	5.244	5.237	5.280
Állandó munkások	48.228	42.438	36.369	36.011	35.626	36.604	35.569	36.220
Levonva a létszámapasztás folytán az év végével szabályszerű elbánás alá vontak számát	5.319	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	182.113	171.608	160.083	158.322	159.365	160.454	158.916	158.712

VI. Kimutatás

az állami nyugellátásban részesülők létszámáról az 1924/25—1931/32. években.

	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
Állami közigazgatás	47.856	49.347	49.855	50.876	52.734	53.889	54.599	55.696
Állami üzemek	46.979	51.249	51.874	53.393	54.417	55.309	55.332	56.190
Együtt	94.835	100.596	101.729	104.269	107.151	109.198	109.931	111.886

kenés 23.500-at tett, következík, hogy a tárgyalt 8 év alatt új felvételek folytán legalább 10—12 ezer fővel szaporodott az alkalmazottak száma.¹⁰

Az alkalmazottak létszámának helyesebb elbirálása végett az alábbiakban közöljük Nagymagyarország 1912. évi személyzeti létszámát, mely főbb kategóriák szerint a következő volt: tisztviselők 55.644, kezelők, havidijasok és napidijasok 15.680, altisztek, szolgák (őrszemélyzettel együtt) 86.148, állandó munkások és egyéb alkalmazottak 147.575, összesen 305.047. Ha az állandó munkásokat nem vesszük számba (akik nagyrésze az állami üzemek elszakított területeken levő mőhelyeiben, telephelyein volt alkalmazva s így a mai területtel nem hasonlítható össze), az alkalmazottak létszáma 157.472 főt tett; 1931-ben e csoport létszáma 123.347 volt. Még frappánsabb eredményt kapunk, ha csupán a tisztviselőket vonjuk be az összehasonlításba. Ezek száma 1912-ben 55.644 volt, 1931-ben pedig 42.861. Mig tehát Nagymagyarországon (a munkások nélkül) 132 lakosra esett egy állami alkalmazott s 380-ra egy tisztviselő, addig a mai Magyarországon 70 emberre jut egy alkalmazott s 202 lakosra egy tisztviselő. Az aránytalanság a békeévvél szemben tehát nagyon erősnek látszik s a bürokratizálódás kétségtelen folyamatát mutatja. A tuldimenzionáltság okára röviden már fentebb rámutattunk s itt a létszámkérdéshez még annyit fűzünk hozzá, hogy a mai súlyos gazdasági viszonyok közepette kétszeresen nehéz a tisztviselőkérdés megnyugtató megoldása, mert a fiskális szempontok rideg érvényesítését a kérdéshez kapcsolódó súlyos szociális problémák alig teszik lehetővé.

A személyi létszám vizsgálatánál érintenünk kell még röviden a tisztviselői fizetési kategóriák megoszlásának kér-

¹⁰ A létszámredukció tekintetében már a szanálást megelőző évben történt intézkedés, amennyiben az 1923:XXXV. tc. 20%-os általános csökkentést vett tervbe. A szanálási terv (1924:IV. tc. 2. §.) értelmében tudvalevőleg 15.000 főnyi létszámapasztás volt végrehajtandó 1924 januártól 1930 júniusáig. A csökkentés azonban tényleg nagyobb mérvő volt. Az 1925. évi 7000. M. E. sz. rendelet megállapította az egyes státusok maximális létszámát, melyet 1927 június végéig kellett végrehajtani. Az 1930:XLVII. tc. újból 10%-os redukción rendelt el, melynek 6 évi végrehajtási idejét az 1931:XXVI. tc. lényegesen megrövidítette.

dését, amelyre nézve gyakran ferde nézetekkel találkozunk. Még ma is tartja magát az a meggyőződés, hogy a magasabb fizetési kategóriák túl vannak telítve s az évek folyamán történő csökkentések nem érintették azokat. Az állami rendszerű *fizetési osztályokba* sorozott tisztviselők létszámváltozását az alábbi adatok illusztrálják:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.
	fizetési osztályba sorozott tisztviselők száma										
1924/25	1	16	22	89	544	1706	3736	5836	7748	7826	5765
1931/32	1	12	21	31	242	754	1764	3275	3857	5241	4383

Az adatokban nem szerepelnek a bírói státusba, a rangosztályba és a fizetési fokozatokba sorozott tisztviselők. Az adatokból látható, hogy a szóbanlevő 8 esztendő alatt a IV—VI. fizetési osztályokba tartozók létszáma erősebb arányban csökkent, mint az alacsonyabb kategóriába tartozóké, bár kétségtelen, hogy az 1913. évi állapothoz képest (amikor is a III. fiz. osztályban 19, a IV.-ben 27, az V.-ben 290 tisztviselő volt), a magasabb fizetési osztályokban is még mindig túltelítettség mutatkozik.

A dologi kiadások csoportjai közül a *beruházásokra* és az *adósságszolgálatra* fordított kiadások kívánnak részletesebb analízálást.

Tisztán gazdasági szempontból tekintve a kérdést, a beruházási kiadásokat szokták a leghasznosabb kiadásoknak mondani, mert tipikusan termelési célú kiadások s a vagyon, vagy jövedelem gyarapodását segítik elő. A beruházásokat illetőleg is felmerül azonban az a kérdés, hogy célszerű-e e munkálatokat a közületnek végezni s nem volna-e helyesebb az ilyen vállalkozásokat a magángazdaságra bízni, mely gazdaságosabban tudná felhasználni azokat a közszolgáltatási többleteket, illetőleg kölcsönadott összegeket, melyekből az állam a beruházási munkálatokat végrehajtja. E kérdés elbírálásánál nézetünk szerint a gazdaságiakon kívül egyéb szempontokat is figyelembe kell venni. Gazdasági oldalról nézve a kérdést, a következő megfontolásokat tehetjük. Általánosan elfogadott pénzügypolitikai elv, hogy olyan beruházásokat, melyek előnyeit a társadalom hosszú időn át érzi, kölcsönökből kell fedezni, melynek terhei tehát az előnyöket élvező jövőendő generációra is áthárulnak. A rendes háztartás keretén belül közszolgáltatásokból csupán helyreépítési és karbantartási kiadások fedezendőek. A szanálás óta 1931-ig eszközölt beruházások, mint tudjuk, a népszövetségi kölcsönmaradványokon kívül főleg az államháztartási feleslegekből, az állam által nyújtott kölcsönvisszafizetésekből és bizonyos alapokból

eszközöltettek, melyeknek dotációja részben az általános közjogi szolgáltatásokból történt s ily módon a beruházások tulnyomó része az államháztartás rendszeres bevételeiből nyert fedezetet, ami — legalább is gazdasági szempontból — ellentétben áll a fentebb említett pénzügypolitikai elvvel. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a szanálás előtti dezorganizált viszonyok rendezése s egészséges köz- és magángazdasági életműködés számára szükséges szilárd alapok megteremtése az állami beavatkozást sokkal nagyobb mértékben igényelte, mint normális viszonyok között. De indokoltá tette az államnak erőteljesebb gazdaságirányító tevékenységét az ország tulnyomórészt agrárjellegű lakosságának konzervativizmusa s nehezkesebb iniciáló készsége is. A rentabilitás szempontjából mindenesetre vitatható az állam gazdálkodási tevékenységének nagyobb mérvű kiterjesztése, de kétségtelen, hogy az állam a szanálás után megindított beruházásokkal egységebben és nagyvonalubbán tudta irányítani az új életre való berendezkedés küzdelmes munkáját. A beruházások kérdése ezért inkább csak abból a szempontból igényel bírálatot, hogy a kielégítésre váró szükségletek közötti helyes arány és sorrend kellőleg érvényesült-e.

A beruházásokra fordított kiadásokat a főbb szükségletcsoportok szerinti részletezésben a VII. sz. tábla tünteti fel. A részletadatok ismertetése előtt szükséges azonban ennek a nagyjelentőségű állami akciónak előzményeiről és kísérő körülményeiről is röviden megemlékezni.

A nagyobb szabású beruházási munkálatok tulajdonképpen csak az 1925/26. számadási évben indultak meg. Az 1925:XXIII. és 1926:IV. t.-s.-ben a kormány felhatalmazást kapott, hogy a törvény vonatkozó szakaszaiban megállapított összegeket a népszövetségi kölcsön felszabadított részeit és a háztartási feleslegeket hasznos beruházásokra fordíthassa. Ilyen irányú felhatalmazásokat a későbbi évek költségvetési törvényei is tartalmaztak,¹¹ s egyben elrendelték, hogy a beruházásokra megszavazott összegek alapszerűleg kezelendők s aszerint számolandók el. Ezek a kiadások, valamint a vonatkozó bevételek tehát nem a rendes költségvetésben, hanem a hasznos beruházások cím alatt külön számoltattak el. Az 1931/32. költségvetési évre a törvényhozás hasznos beruházásokra már újabb összegeket nem állapított meg s miután a még fel nem használt maradványösszegek ebben az évben igénybevétték, a hasznos beruházások alapszerű kezelése 1931/32-ben megszűnt. A hasznos beruházások keretében rendelkezésre állott összegeken kívül még további beruházások eszközlésére nyújtottak módot a különböző alapok, melyek részben kifejezetten erre a célra, részben egyéb költségvetésen

¹¹ L. az 1926:XV., 1927:XI., 1928:XXXIII. tc.-eket.

VII. Beruházásokra fordított kiadások 1924/25—1931/32.

M e g n e v e z é s	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1924/25— 1931/32
	e z e r p e n g ö b o n								
<i>A költségvetés keretében eszközölt beruházások:</i>									
Állami közigazgatás	14.923	15.857	15.314	15.678	28.605	34.882	35.143	41.942	202.344
Állami üzemek	42.963	32.920	27.737	18.937	12.188	41.263	46.029	25.695	247.732
Összesen	57.886	48.777	43.051	34.615	40.793	76.145	81.172	67.637	450.076
<i>Költségvetésen kívüli beruházások:</i>									
Állami közigazgatás	—	93.370	118.729	151.832	137.639	42.354	33.293	7.116	584.333
Állami üzemek	—	17.464	16.292	38.196	26.605	6.182	570	6	105.315
Összesen	—	110.834	135.021	190.028	164.244	48.536	33.863	7.122	689.648
<i>Összes beruházások:</i>									
Állami közigazgatás	14.923	109.227	134.043	167.510	166.244	77.236	68.436	49.058	786.677
Állami üzemek	42.963	50.384	44.029	57.133	38.793	47.445	46.599	25.701	353.047
Mindössze	57.886	159.611	178.072	224.643	205.037	124.681	115.035	74.759	1,139.724

kivül megvalósítandó célokra létesítették. Ilyen alapok: a vagyonváltságalap, az 1925:IX. t.-c. 9. §-a alapján létesített alap, az üzemi beruházások alapja, az országos népiskolai építési alap,¹² stb.

Mindezekben a költségvetésen kívüli beruházási kiadásokon kívül, — melyek államháztartásunknak a kettős kezelés jellegét adták — az egyes évek költségvetéseinek keretén belül is jelentékeny investíciók eszközöltettek. Az állami üzemeknél a költségvetésben elszámolt beruházások magából az üzemi feleslegből történtek.

Rátérve most már táblázatunk adatainak ismertetésére, megállapítható, hogy 1924/25-től 1931/32-ig 1140 millió pengőt fordított az állam beruházásokra, melyből 690 millió P a költségvetésen kívüli és 450 millió P a költségvetés keretében eszközölt investíciókra esik. A fenti összegből az állami igazgatás 787 millió P-vel, az üzemek pedig 353 millió P-vel részesedtek. A legnagyobb arányú volt a beruházási tevékenység 1926—29. években, vagyis az általános gazdasági konjunktúra idejében, amikor az államháztartás feleslegei igen jelentős összegekre rugtak. Annak oka, hogy a beruházási program tulnyomórésze a költségvetésen kívül nyert lebonyolítást, abban rejlik, hogy a szanálási korszak kezdetén a költségvetési keretek többé-kevésbé labilisak lévén, a feleslegekről nem volt lehetséges tiszta képet alkotni s így módon realisabbnak látszott a már elért felesleg felett rendelkezni, semmint előre a beruházások fedezetét előirányozni. Azonkívül pedig a költségvetések összeállításakor nem lehetett pontosan megállapítani, hogy a beruházások fedezetére szolgáló népszövetségi kölcsönmaradványból mily összegek fognak felszabadíttatni. Igaz viszont, hogy a szanálási akció lezárásakor az államháztartási egyensúly már teljesen biztosítottnak volt mondható s az előirányzatoknál is meglehetősen konszolidált és állandó viszonyokkal lehetett számolni, minekfolytán a beruházásoknak a költségvetés keretébe való beillesztése nem ütközött nagyobb akadályokba s így meg volt a lehetőség

¹² A vagyonváltságról szóló I. (1921:XV. tc.) és II. (1921:XLV. tc.) törvénye akként rendelkezik, hogy a vagyonváltságokból eredő bevételek az állam rendes kiadásaira fel nem használhatók, hanem azok a külön felhatalmazások alapján utalványozandó kiadásokra, illetőleg az üzemi beruházásokra szolgáló összegeken kívül teljes egészében a magyar állam rendkívüli tőke- és kamattartozásainak törlesztésére fordítandók. A vonatkozó rendelkezés szerint a vagyonváltsági törvény alapján befolyt összegekből egy alap létesítendő. Az 1925:IX. tc. alapján létesített alapról már fentebb megemlékeztünk. Az 1922. évi XXVII. tc. intézkedik arról, hogy a vagyonváltságtörvény alapján fizetendő összegeket az államháztartás egyéb eredményeitől elkülönítve kell kezelni oly célból, hogy azokat törlesztéses kölcsön formájában a állami üzemek beruházásaira igénybe lehessen venni. Az így befolyó pénzeknek külön kezelése céljából nyitattott a P. K.-nál az „üzemi beruházások számla”.

arra, hogy a budgetjogi szempontból aggályos kettős kezelés fokozatosan leépíttessék.

A beruházásokra fordított kiadások természetének és jelentőségének tisztább megítéléséhez segítenek a VIII. számú táblázat adatai, melyek az investíciók cél és jelleg szerinti megoszlásáról adnak számot.

Mint már fentebb említettük, az 1140 millió P-t kitevő beruházási kiadásokból 690 millió P volt a költségvetésen kívüli kiadás. Ez utóbbi összegből 212 millió P esik a népszövetségi kölcsön terhére,¹³ 478 millió P pedig az egyes évek költségvetési feleslegeinek, valamint a beruházásokkal kapcsolatban engedélyezett kölcsönök törlesztési összegeinek a terhére eszközölt beruházásokra. A táblázat adataiból kitűnőleg az összes beruházásokból 801 millió P (70%) gazdasági, 228 millió P (20%) szociális és kulturális és kerek 111 millió P (10%) egyéb beruházási célokra fordítottatott. Ha már most az investíciókat abból a szempontból vizsgáljuk, hogy ezek mennyiben szaporították a nemzeti vagyont, vagy jövedelmet, vagy miképpen alimentálták a termelést, akkor mindenekelőtt külön kell választanunk az állam által a magángazdaságnak nyújtott s 130 millió P-t kitevő kölcsönösszeget, továbbá azt a 173 millió P-ös kiadást, mely különböző intézmények alap- és üzletrésztőkéjéhez való állami hozzájárulásra fordítottatott. E kölcsönökre és üzletrész jegyzésekre fordított összegekre, melyek minden esetre az állami követeléseket gyarapították, a fenti szempontból való elbírálására nincs meg a mód, miután ezek további felhasználásának gazdasági eredménye nehezen volna megállapítható. Másfelől figyelembe kell venni, hogy az egyes beruházási tételeknél szerepelnek olyan összegek is, melyek az állami vagyonleltár egyik elemét sem gyarapított-

¹³ A kölcsön hozadékaiból, amely a főkötvény aláírásakor érvényes londoni árfolyam alapján számítva 258,648.742.63 aranykoronát tett, a következő kiadások eszközöltettek: külföldi adó és bélyegilletékre 4,827.902.37 aranykorona, kötvények előállítására és egyéb kibocsátási költségekre 297.723.50 aranykorona, kölcsöntörlesztés biztosítására létesített tartalékalap képzésére 15,618.752.22 aranykorona, az 1923. évben felvett 10 millió svájci frank kölcsön visszafizetésére 8,752.941.18 aranykorona, az 1924. évben felvett 20 millió svájci frank kölcsönrelőleg visszafizetésére 17,115.321.83 aranykorona, a M. kir. Államvasutaknak cseh szlovák vasutakkal szemben fennálló forgalmi tartozásai törlesztésére 6,505.453.11 aranykorona, a Budapesti Vámmentes Kikötő építésére felvett 15 millió francia frank kölcsön visszafizetésére 3,681.987.73 aranykorona, pénztárjegykölcsön kamatszükségleteire 1,606.425.34 aranykorona, francia egyezményből kifolyólag teljesítendő fizetésekre 754.685.22 aranykorona, a Deviza Központ működésének megszűnésekor fennállott tartozások törlesztésére 12,287.507.81 aranykorona, a régi állami devizatartozások törlesztésére 18,667.543.92 aranykorona. Ezen összegek levonása után 168,532.498.40 aranykorona állott további célokra rendelkezésre. Ezen összeg és a beruházásokra felhasznált s 212 millió P-ben kimutatott összeg közötti különbözet az időközi árfolyamnyere ségből és a kamatjövedelemből adódott.

VIII. Beruházásra fordított kiadások 1924/25—1931/32. években.

M e g n e v e z é s	é v e k									
	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1924/32	
o z e r p e n g ö b e n										
<i>I. Gazdasági célú beruházások:</i>										
A budapesti kikötő építése	4.169	8.816	4.729	3.982	3.011	1.408	190	218	26.523	
Ut- és hidépítések	1.084	12.685	12.830	23.863	15.202	8.146	14.742	18.752	107.304	
Vízi beruházások	620	12.175	17.313	18.051	14.246	11.589	5.068	5.606	84.668	
Mező- és erdőgazdasági beruházások	239	13.946	30.431	19.363	32.418	9.488	2.169	2.074	110.128	
A hitelélet támogatását célzó be- ruházások	—	31.320	2.320	9.296	12.875	—	26.711	2.811	85.333	
A posta és távirala beruházására .	11.721	14.349	19.329	22.311	13.905	25.141	13.734	6.103	126.593	
Az államvasutak beruházására . .	24.394	26.225	21.508	31.117	19.570	18.675	32.527	17.018	191.034	
Az áll. vas-, acél- és gépgyár be- ruházására	6.136	9.483	6.886	4.629	2.497	831	—	2.019	32.481	
A bányászat beruházásaira	254	348	330	1.611	892	1.269	423	262	5.389	
Egyéb áll. üzemek fejlesztésére . .	—	37	3.672	6.427	1.869	74	159	395	12.633	
Egyéb gazdasági beruházások . .	48	—	1.833	4.249	7.480	4.102	792	299	18.803	
<i>I. összesen</i>	48.665	129.384	121.181	144.899	123.965	80.723	96.515	55.557	800.889	
<i>II. Kulturális és szociális célú be- ruházások:</i>										
Tanyai népiskolák építése	236	4.795	12.084	15.470	17.132	4.647	811	499	55.674	
Szakiskolákra	1.352	2.033	6.569	6.311	5.754	4.706	2.254	2.094	31.073	
Egyetemek építk. és felszerelésére	2.027	1.021	2.542	4.650	3.209	1.969	1.830	2.498	19.746	
Kórházak, klinikák építk. és felsz.	149	2.417	5.639	8.744	7.382	2.243	1.532	1.649	29.755	
Munkás- és kislakás építése	2.397	14.275	15.834	12.200	10.651	175	1.429	—	56.961	
Egyéb szoc. és kult. beruházásokra	186	675	2.741	6.285	7.602	13.224	2.109	1.601	34.423	
<i>II. összesen</i>	6.347	25.216	45.409	53.660	51.730	26.964	9.965	8.341	227.632	
<i>III. Egyéb építkezési és kisebb beruházásokra:</i>										
Hivatali stb. épül. létes. és felsz.	2.874	4.947	11.482	25.084	25.560	13.048	8.281	10.422	101.698	
Egyéb beruházások	—	64	—	1.000	3.782	3.946	274	439	9.505	
<i>III. összesen</i>	2.874	5.011	11.482	26.084	29.342	16.994	8.555	10.861	111.203	
<i>Mindössze</i>	57.886	159.611	178.072	224.643	205.037	124.681	115.035	74.759	1.139.724	

ták, termelési célokat közvetlenül nem szolgáltak, hanem csupán karbantartási, javítási munkálatokra, segélyekre s különböző költségekre (külföldi tanulmányutak, tiszteletdíjak, utiköltségek, veszteségi tartalékalapkiegészítés, stb.) fordítottak s így a tulajdonképpeni beruházási kiadások közé nem sorozhatók. Ilyen természetű kiadások összege a tárgyalta 8 esztendő folyamán 129 millió P-re rugott.

A fenti három tétel összege, vagyis 432 millió P az az összeg, melyet az 1140 millió P-t kitevő beruházási összegből levonásba kell hoznunk, mert ez a rész a nemzeti vagyon szempontjából meg nem rögzíthető tételt jelent. Ha még figyelembe vesszük, hogy a többi kiadások közt is vannak olyan természetűek, melyek nem eredményeztek vagyon-, vagy jövedelemszaporodást, hanem csak a meglevő vagyon karbantartására szolgáltak, *kerek 700 millió P-re tehetjük azt az összeget, mely a beruházások által a nemzeti vagyonosodást, illetőleg nemzeti termelést közvetlenül szolgáltatta.*

A kölcsönök és üzletrészekre fordított fenti 303 millió P figyelembevétel nélkül a gazdasági célú beruházások 64%-át, a szociálisak 25%-át és az egyéb beruházások 11%-át foglalják le az összes beruházási kiadásoknak. Az állami beruházó tevékenységnek a főfeladatkörök közti fenti megoszlását megnyugtatónak kell mondanunk, mert nagyjában megfelel annak a helyes aránynak, ami a primär gazdasági és a magasabbrendű közszükségletek harmonikus kielégítése tekintetében kívánatos. Más kérdés természetesen, hogy a gazdasági beruházások olyan módon történtek-e, amelyek a munka- és tőkeáldozatnak megfelelő vagyongyarapodást, vagy a befektetéssel arányban álló jövedelmezőséget jelentettek. E kérdés eldöntése azonban, mely a legapróbb részletekig hatoló analízist igényelne, már túlhaladja a jelen ismertetés feladatkörét s ezért annak vizsgálatát mellőzzük. Ismételten hangsúlyozni kell azonban, hogy annak a valóban nagyszabású beruházási akciónak elbírálásánál, melyet a tárgyalta nyolc év alatt az állam lebonyolított, mindig *szem előtt kell tartani azt a körülményt, hogy a veszített háború és a forradalmak pusztítása, valamint az ország hosszú ideig kielégítetlenül maradt fontos közszükségletei olyan adottságokat jelentettek a beruházások számára, melyek nem mindig tették lehetővé a rentabilitás szempontjainak rideg és maradéktalan érvényesítését.*

Az államháztartásunkra jelentékeny terhet hárít az *államadósság tőketörlesztése és kamatszolgálat*a, melynek évi összege a tárgyalta évek átlagában 100 millió P körül mozgott. Az 1924/25. évi rendkívül magas hitelügyi kiadás az ismeretes fontkölszönelőlegvisszafizetésnek a folyománya. Az államadóságra fordított kiadások az összes kiadásoknak az egyes években átlag 6—9 százalékát tették. Magyarországon tehát a hitelügyi kiadások arányszáma, a többi európai országokéhoz viszo-

nyitva, — amelyeknél 30—40%-os arányszámmal is találkozunk (Belgium, Franciaország, Nagybritannia, Olaszország) — nem mondható magasnak.

Az évenkénti tőketörlesztésre és kamatfizetésre vonatkozó adatokat a IX. sz. tábla mutatja. Mint látható, a kamat-

IX. Az államadósság szolgálata 1924/25—1931/32. években.

Megnevezés	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
	e z e r p e n g ő b e n							
Tőketörlesztés . . .	141.454	42.190	48.873	35.041	32.595	33.777	55.243	40.506
Kamat	35.617	50.188	47.429	49.998	48.596	47.703	56.072	54.771
Összesen	177.071	92.378	96.302	85.039	81.191	81.480	111.315	95.277

fizetés nagyjában azonos szinten mozog, míg a tőketörlesztés évről-évre lényegesebb hullámzást mutat. Ezek a hullámzások az adósságálladékoknak részben a törlesztésekkel, részben — a valutás adósságoknál — a valutaárfolyam ingadozásával összefüggő változásával, továbbá a kamattételek módosulásával (Nemzeti Bankkal szemben fennálló adósság) vannak kapcsolatban.

A hitelügyi kiadásokkal kapcsolatban röviden meg kell még emlékeznünk az államadósságok álladékváltozásáról is,¹⁴ melynek adatait — az országos és tárcaadósságok szétválasztásával — a X. táblázat tünteti fel.

X. Az állami adósságok álladék változása 1924/25—1931/32. években.

Megnevezés	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
	e z e r p e n g ő b e n							
Állandó és törlesztéses államadósságok:								
a) állami közigazgatás	1,168.749	1,268.658	1,259.299	1,242.735	1,238.536	1,206.111	1,295.277	1,437.349
b) állami üzemek	182.819	214.125	214.223	212.269	209.495	206.228	265.331	264.180
a) — b) összesen	1,351.568	1,482.783	1,473.522	1,455.004	1,448.031	1,412.339	1,560.608	1,701.529
Egyes tárcákat terhelő adósságok:								
a) állami közigazgatás	3	23	31	23	3	12.037	119.824	90.123
b) állami üzemek	21.295	25.513	31.509	34.357	39.352	170.793	213.947	272.739
a) — b) összesen	21.298	25.536	31.540	34.380	39.355	182.830	333.771	362.862
Mindössze	1,372.866	1,508.319	1,505.062	1,489.384	1,487.686	1,595.169	1,894.379	2,064.391

¹⁴ A békeszerződés tudvalevőleg az államadósságok közül csak az 1914 július végén fennállott, valamint a háború kezdetétől 1918 okt. 31-ig felvett állami adósságok tekintetében tartalmaz különleges rendelkezéseket s ezen adósságok közül is csak a címletszerű állami adósságok megosztására vonatkozólag intézkedik, míg a nem címletesített állami adósságok a békeszerződés 186. és 188. cikke szerint teljes összegükkel Magyarországot terhelik.

A megosztás alá eső háborúelőtti államadósságoknál a békeszer-

Meg kell itt mingyárt jegyeznünk, hogy az állami zárszámadások az 1924/25. és az 1925/26. évekre az álladékokat nem egyöntetűen mutatják ki. Az 1925/26. évben tudvalevőleg papirkoronában állittatott össze a költségvetés és zárszámadás, s így ha a főeredményeket aranyalapra egységes szorzószám alapján számítjuk vissza, nem kapunk helyes eredménye, mert a valutás tartozások álladékanak megállapítása az illető pénznemek árfolyamalakulásának folyamányakép tételenkinti visszaszámítást igényelne, amelyre a zárszámadások alapján nem volt mód. Ennek folytán az 1925/26. évi álladékokat nem tekinthetjük pontosnak.

Az 1924/25. évi álladékokat kiindulási pontnak véve, megállapítható, hogy az időközi törlesztések figyelembevételével az *állandó államadósság a tárgyalt nyolc év alatt kerek 350*

zódés vonatkozó cikke a megosztás kulcsa tekintetében különbséget tesz a biztosított adósságok (melyeknek biztosítására vasutak, vagy más javak különösen le vannak kötve) és a nem biztosított címletszerű adósságok közt. Az előbbiekből a Magyarország terhére területgyarapodásban részesült államok mindegyike akkora részt köteles vállalni, amekkora a Jóvátételi Bizottság megállapítása szerint a biztosított adósság zálogául szolgáló javakból átvett értéknek megfelel. A külön nem biztosított adósságokból Magyarországra 45.73, illetőleg 49.62 esik. Ha az eredeti címlet papírpénzre szolt, akkor mindkét fajta adósságnál az új címleteket a kibocsátó állam pénznemében kell kiállítani. A külföldi pénznemre vagy aranyra szóló címletadósságok esetén a kiállítandó új címleteknek ugyanezen pénznemekre, illetőleg dollárra és fontra kell szólnia. Ilymódon a tárgyalt kölcsönökből Magyarországra eső álladékszükséglete — a felülbélyegzés eredményéhez képest — részben papirkoronában, részben külföldi pénznemben terheli az államkincstárt. A külföldi pénznemekben teljesítendő fizetésekkel járó terhek azonban lényegesen csökkentettek az 1923. évi innsbrucki és az 1925. évi prágai egyezmények által, melyek az adósságterhek 27, illetőleg 32%-os valorizációját állapították meg. A háborús adósságokra nézve a békeszerződés akként rendelkezik, hogy Magyarország és az utódállamok a területükön levő címleteket kötelesek felülbélyegezni s e címlettulajdonosok az illető ország hitelezőivé válnak. Kizárólag Magyarországot terheli a szóbanforgó adósságoknak az a része, mely a békeszerződés aláírása előtt oly államok tulajdonában volt, melyek a Monarchia feldarabolása folytán területgyarapodásban nem részesedtek.

A békeszerződés 231. §-a intézkedik a háború előtt, vagy alatt lejárt azon kötelezettségek rendezéséről, melyek egyfelől a szövetséges hatalmak állampolgárai, másfelől Magyarország, illetve a magyar állampolgárok közt állanak fenn, e rendelkezés a Felülvizsgáló és Kiegyenlítő Hivatalok útján történik (Magyarország eddig angol, francia, görög és belga viszonylatban rendezte ilymódon a kötelezettségeket) oly módon, hogy a hivatalok egymással és havonként leszámolnak s a különbözetet az adós állam egy hónapon belül készpénzben köteles kifizetni. Azon módokat, melyek szerint a magánosok az államkincstár által kiegyenlített tartozásukat az államnak visszatéríteni kötelesek, a békeszerződés egyes gazdasági rendelkezéseivel kapcsolatos belső elszámolásról szóló 1923:XXVIII. tc. szabályozza. E rendelkezésekből folyólag az államadósság szolgálatában a kliringtartozások címén állandóan bizonyos összegek szerepelnek, mellyel szemben állanak az államnak a magánosokkal szemben keletkezett s az államadósság címnél a rendkívüli bevételek közt elszámolt követelése.

XI. Magyarország államadósága (a tárcaadóságok nélkül) az 1932/33. évi költségvetés szerint.

Adósság neve	Külföldi	Belföldi	Összes	éves szükséglet		
	álladók			Külföldi	Belföldi	Összes
	ezer pengőben					
a) Hosszlejáratú kölcsönök:						
Államadóssági járulék	53	—	53	25	—	25
4 %-os magyar arany-járadékkölcsön	671.732	9	671.741	11.375	19	11.394
4 %-os magyar korona-járadékkölcsön	59	39	98	24	1	25
5 %-kal kamatozó pénztárjegyek	3	—	3	—	—	—
5 ½ %-kal „	14	7	21	1	—	1
Az 1913. évi 4 ½ %-os magyar járadékkölcsön	18.648	4	18.652	306	1	307
Az 1914. évi 4 ½ %-os törlesztéses járadékkölcsön	94.112	10	94.122	1.551	3	1.554
Az 1910:IV. t.-c. alapján kibocsátott 4 %-os magy. járadékkölcsön	20.553	6	20.559	338	1	339
Az 1891:XXV. t.-c. alapján a szab. osztr.-magyar államv. társ. magy. vonalainak megváltásából származó adósság	71.704	—	71.704	1.617	2	1.619
Kisebb kölcsönök	6	10	16	1	1	2
Az 1897:XXX. t.-c. alapján kibocsátott 3 ½ %-os magy. kor. járadékkölcsön	1	1	2	—	—	—
Vasuti kölcsönök.	1	—	1	—	—	—
A francia egyezményből kifolyólag teljesítendő fizetésekre	11.270	—	11.270	767	1	768
A brit egyezményből kifolyólag teljesítendő fizetésekre	17.491	—	17.491	11.125	18	11.143
Külföldre 5 %-os, 5 ½ %-os és 6 %-os hadikölcsönök	51	701	752	3	40	43
Egyéb kisebb háborús adósság	9	—	9	—	—	—
Nemzetközi segélyhitel (Relief-kölcsönök)	11.267	—	11.267	395	1	396
Kezelési költségek	—	—	—	—	34	34
A Magyar Nemzeti Bankkal szemben fennálló adósság	—	54.137	54.137	—	778	778
Az 1922:I. t.-c. 6. §-a alapján 1922. évi január 31-iki kelettel kibocsátott 6 %-os frankban kamatozó pénztárjegykölcsön	270	—	270	294	1	295
Az 1922:I. t.-c. 6. §-a alapján 1925. évi július 1-i kelettel kibocsátott frankban kamatozó 6 %-os kötvénykölcsön	13.749	—	13.749	1.701	6	1.707

Az 1923:XXVIII. és az 1927:XXII. t.-c-ek, ill. az 1922:XXVIII. t.-c. 3. §-a, valamint a magyar-clearing-egyezmény végrehajtásával kapcsolatban felmerülő kiadások	10.309	10.309	—	—	1.515	1.515
Az 1924:VI. t.-c. alapján kibocsátott 5 %-os kölcsön (kényszerkölcsön)	62.713	62.713	—	—	3.157	3.157
Az 1924:VIII. t.-c. alapján kibocsátott frankban kamatozó 6 ½ %-os kölcsön	—	23.719	—	1.770	9	1.779
Az 1924:XXIII. t.-c. alapján 1925. évi január 1-i kelettel kibocsátott olasz lírában kamatozó 6 %-os pénztárjegy	—	—	1.106	590	2	592
Az 1922:I. t.-c. 6. §-a alapján 1930 január 1-i kelettel kibocsátott olasz lírában kamatozó 6 %-os pénztárjegy	1.485	—	—	89	2	91
Az 1924:IV. t.-c. 3. §-a alapján kötött egység szerint görög viszonyi. kibocs. kincstári jegy	2.544	—	—	664	1	665
Az 1922:I. t.-c. 6. §-a alapján 1929. évi dec. hó 1-i-kelettel kibocsátott svájci frankban kamatozó 6 %-os pénztárjegy	15.854	—	—	1.983	4	1.987
Az 1929:XLIV. t.-c.-be beikt. m. belga clearing-egyezmény 4. cikke alapján kibocsátott 1928. évi 6 %-os törl. kötvények	4.472	—	—	126	7	133
Az 1931:VIII. t.-c. 1. §-a szerint a földművel. előmozd. érd. váll. áll. szav.	—	—	—	—	2.000	2.000
Az Osztrák-Magyar Bank felszámolóival az 1921. évi XXXVI. t.-c. 10. §-a alapján létrejött megállapodás szerint kibocs. 5 %-os áll. kötelezv. Vezes döntőbíróági ítéletek alapján kibocsátott 1931. évi 3 %-os áll. kötelezv.	990	—	—	49	—	49
A Magyar Nemzeti Bankkal szemben fennálló áll. adósság rendk. tőketörl.	10.523	—	—	—	1	1
A magyar királyság 1924. évi államkölcsöne	—	—	—	—	643	643
E ölegetések a vasuti kamatbiztosítás alapján.	252.133	3.661	255.794	33.589	556	34.145
Együtt: a)	—	—	—	3.929	7	3.936
	1,243.819	131.607	1,375.426	72.312	8.811	81.123
b) <i>Függő adósságok:</i>						
Az 1930:XXXI. t.-c. alapján felvett váltókölcsön	78.662	—	78.662	5.561	14	5.578
Az 1930:XXXI. t.-c. alapján felvett kincstárjegykölcsön	95.088	40.606	135.694	6.214	2.675	8.889
Az 1931. évi 5 %-os deviza-kölcsön	—	5.336	5.336	—	267	267
Forgótőke-kölcsönök és egyéb kötelezettségek	25.940	—	25.940	9.494	11	9.505
Együtt: b)	199.690	45.942	245.632	21.272	2.967	24.239
Összesen	1,443.509	177.549	1,621.058	93.584	11.778	105.362

millió P-vel, a tárcaadósságok 340 millió P-vel, vagyis az összes állami tartozás 690 millió P-vel szaporodott. Ha az egyes évek álladékváltozását nyomon követjük, azt látjuk, hogy az állandó adósságok növekedését az 1930/31. és 1931/32. évek eredményei duzzasztották fel, a tárcaadósságok pedig 1929/30-tól kezdve növekedtek meg feltűnő módon. Az állandó adósságok 1930/31. évi kerek 148 millió P-t kitevő gyarapodását az 1930:XXXI. t.-c. alapján felvett váltókölesön (88 millió P) a Postatakarékpénztár útján felvett forgótőkekölesönök (29 millió P), továbbá pénztárjegy és kötelezvény kölesönök (31 millió P), az 1931/32. évi 140 millió pengős gyarapodás pedig az 1930:XXXI. és az 1931:XXVI. t.-c. alapján felvett kincstér- és pénztárjegykölesön felvétele folytán állt elő.

A tárcaadósságok növekedését az üzemeknél a „Hasznos beruházások“-tól, az „Üzemi beruházások alapjá“-tól, továbbá egyes pénzügyintézetektől beruházási és forgótőkekiegészítési célokra történő kölcsönfelvételek, az állami igazgatásnál pedig hátralékos árutartozásokból, különböző altruista intézetek alaptőke- és veszteségi tartalékalapjához való, még nem effektuált hozzájárulásokból, értékesítési és egyéb célokra felvett kölcsönökből eredő kötelezettségek idézték elő.

Az adósságálladékokat tételenként feltüntető XI. sz. tábla adataira nézve megjegyzendő, hogy azok az 1932/33. évi költségvetési kimutatások alapján állítottak össze s ez a magyarázata annak, hogy a végösszegek a X. sz. tábla végeredményeitől némileg eltérnek. Miután a zárszámadások az adósságokat kül- és belföldi állomány szerint nem részletezik, célszerűnek látszott az államadósság részletes adatainak összeállításánál a teljesebb áttekinthetőség kedvéért a költségvetési kimutatást alapul venni.

Annak eldöntéséhez, hogy az állam eladósodásának mértéke, illetőleg az adósságszolgálat terhe milyen megítélés alá essék, célszerű bizonyos összehasonlítási alapot is keresni. A háború előtti viszonyokat véve figyelembe, megállapítható, hogy az 1913. év végén a 6.8 milliárd aranykoronát kitevő államadósság a 41.5 milliárd aranykoronára becsült nemzeti vagyonnak 16.4%-át, a 270 millió ar. kor. összegű adósságszolgálat a 6.7 milliárd ar. kor.-ra becsült nemzeti jövedelemnek kerek 4%-át tette. 1931-ben az adósságálladék csak 7%-ára rugott a nemzeti vagyonnak, a kölcsönszolgálat pedig a nemzeti jövedelemnek csupán 3.3%-át vette igénybe. Az 1913. évi állapothoz viszonyítva tehát az eladósodás mérve és az adósságteher nem mondható súlyosnak, de nem szabad szem elől téveszteni, hogy a kedvező gazdasági viszonyok mellett a magasabb adósságteher könnyebben elviselhető, mint a gazdasági dekonjunktúra idején az aránylag kisebb kölcsönteser.

Az államadóssággal kapcsolatban meg kell röviden emlékeznünk az állami követelésekről, melyeket az eladósodás nettó

eredményének megállapításánál figyelembe kell vennünk. A hasznos beruházások keretében az állam úgy az üzemeknek, mint a magángazdaságnak jelentékeny hiteleket bocsátott rendelkezésére, még pedig részben közvetlenül, részben szétosztó szervek (P. K., IOKSZ, O. K. H., stb.) útján. Az állami üzemeknek a kölcsönök 7.5%-os kamat és 15 éven át félévi utólagos annuitásos részletekben való törlesztés mellett folyósítottak, a bevételi többletekből engedélyezett kölcsönök kamatlába azonban 1927/28-tól kezdve 5%-ra szállított le. A magánvállalkozásoknak folyósított kölcsönök 2—9%-osak s általában 3—20 év alatt fizetendőek vissza. A kölcsönök általában beruházási (építési, termelési, értékesítési stb.) célokra engedélyezettek.

A követelések álladéka az egyes években a következő volt (ezer P):

	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
Üzemek	—	19.715	40.596	84.335	100.474	95.952	63.225	59.438
Magánvállalatok ..	18.846	31.131	76.155	102.998	129.574	125.189	97.688	93.882
Összesen	18.846	51.146	116.751	187.333	230.048	221.142	160.913	153.320

Megjegyzendő, hogy ezek az összegek csupán a beruházási akció keretében támadt követeléseket tüntetik fel; ezenkívül ugyanis az egyes tárcahitelekből is nyújtattak kölcsönök s az államkincstárnak jelentékeny összegű követelései állanak fenn azokból a fizetésekből folyólag is, melyeket az állam a trianoni békeszerződés 231-ik cikke értelmében a magánosok klearingtartozásai fejében teljesített. Mindezeket a követeléseket a zárszámadások csak az 1931/32. évre vonatkozólag mutatják ki. Ezeknek az összege 134.6 millió P. Az összes állami követelések álladéka tehát 1931/32. zárszámadási évben kerek 288 millió pengőben mutatható ki. Kétségtelen, hogy ezeknek a követeléseknek egy része az időközi gazdasági dekonjunktúra, részben pedig a követelések elévülése¹⁵ folytán realizálhatatlanná vált, de miután ennek mérve meg nem állapítható, az állami tartozás és követelés egyenlegének megállapításánál ezek az összegek az adósságálladék vonatkozó összegeiből teljes egészben levonásba hozandók.

A békeszerződésből eredő terheknek az egyes évek során mutatkozó változása e kötelezettségeket megállapító rendelkezésekből folyik. A békeszerződésből folyó terhek tudvalevőleg

¹⁵ Az 1931/32. évi zárszámadási jelentés maga is megemlíti, hogy a magánosok részéről az államkincstárral szemben fennálló tartozások biztosítása és behajtása iránti intézkedések oly soká elhúzódtak, hogy ma már ezek az eljárások nem vezethetnek arra a kedvező eredményre, mely az államkincstár érdekei szempontjából feltétlenül kívánatosak lettek volna. Az 1931/32. zárszámadás szerint több, mint 22 millió P iratott le a kliringkövetelésekből, mint behajthatatlan.

oly módon állapították meg, hogy az állam a szanálási kölcsön visszafizetésének tartama alatt, azaz 1924 január 1-től 1943 december 31-ig a békeszerződésből folyó kötelezettségek címén összesen 200 millió aranykoronát fizet, még pedig 1924 januártól 1926 decemberig különböző természetbeni szolgáltatásokat és készpénzfizetéseket, melyeknek értéke évenként kb. 7 millió aranykorona, 1927 és 1928-ban fizetendő 5 millió aranykorona, 1929-ben 6 millió aranykorona, később pedig évenként emelkedő összeg, mely 1942 és 1943-ban 14 millió aranykoronára emelkedik. Ezzel szemben a szanálási kölcsönre tekintettel a békeszerződés 180. §-ában foglalt zálogjog 20 évre felfüggesztetik. Ezt az ideiglenes rendezést kiegészítette a Párizsban 1930 február 28-án megkötött egyezmény, mely a Jóvá-tételi Bizottság 1924. évi határozatában foglalt fenti kötelezettséget továbbra is érvényben tartja, viszont biztosítja az 1944—1966-ig, tehát 23 éven át teljesítendő évi 13.5 millió aranykorona ellenében a teljes mentességet a békeszerződésből és az 1918 novemberében kötött katonai egyezményből folyó összes kötelezettségek alól. Ezeket a fizetéseket az ország nem jóvátétel, hanem a trianoni szerződésen alapuló *különleges követelések* címén fizeti.

A bevételek alakulása. Az államháztartás szükségleteinek fedezésénél tudvalevőleg részben közjogi, részben magánjogi jellegű bevételi forrásokra támaszkodik. A fedezeti eszközök mennyisége és összetétele az állameszme fejlődésével s az állami feladatkörökre vonatkozó felfogásokkal párhuzamosan változik. Azt lehet mondani, hogy az állambevételek rendszere az állami élet fejlettségi fokának tükörképe. A köz- és magánjogi jellegű bevételek egyidejű és egymás melletti igénybevétele a legrégibb kortól kezdve felfedezhető s a fejlődés különböző határköveit e vonatkozásban éppen azok a változások jelzik, melyek a két főbevételi nem egymáshoz való arányában időről-időre megnyilvánultak. A fejlődés folyamán e két fedezeti eszköz mellett bizonyos vegyes típusú bevételi nemek is kialakultak, amelyekben mind a magán-, mind a közjogi elem fellelhető (regálék, monopóliumok). Fejlett közületi élet s szaporodó közfeladatok mellett a közjogi jellegű bevételnek jutnak fokozottabb jelentőséghez, míg a magángazdasági (üzemi) bevételek inkább a hatékonyabb gazdaságpolitikával összefüggően nyernek jelentőséget. Megjegyzendő azonban, hogy éppen az újabb időkben részben a súlyos gazdasági viszonyok folytán az állam magángazdálkodási tevékenységéből folyó bevételek a közszükségletek fedezete szempontjából is egyre növekvő jelentőséghez jutnak.

Az állami bevételek közül az adókat és illetékeket tekintik tipikusan közjogi jellegű bevételeknek, míg a regále és monopolbevételek vegyes jellegűek, mert a bennük rejlő közjogi elem mellett igen szoros kapcsolatuk van a magángazdasági elvek-

kel. Tiszta magánjogi jellegű bevételek az állam magángazdasági tevékenységéből eredők. Ezek: az üzemi és hitelügyi bevételek. Az állami vállalkozások, vagy kimondottan bevétel-szerzésre berendezett, tehát pénzügyi szempontból fenntartott vállalatok (bányák, ipari vállalatok stb.), vagy olyanok, melyek lényegükben nem pénzügyi, hanem gazdasági-szociális-kulturális politikai célt szolgálnak s amelyeknél a bevétel-szerzés alárendeltebb jelentőségű (posta, vasut. ménestelepek, mintabirtokok, állami lakótelepek, iskolák, kórházak stb.). A hitelből, mint tiszta magánjogi elveken nyugvó fedezeti eszközből eredő bevételeknek a modern államháztartásban igen fontos szerepük van, amelyet különösen rendkívüli viszonyok esetén az államkincs-tár alig nélkülözhet.

A fenti inkább elméleti szempontból megállapított kategorizálástól eltérően a közhasználat az állami bevételeknél két főcsoportot különböztet meg: közjogi és magángazdasági bevételek csoportját, az előbbiekhöz sorozva az adókat, illetékeket, jövedékeket, az utóbbiakhoz az üzemi, hitelügyi és egyéb (díjak, bérek, térítmények) bevételeket.

A tárgyalt időszak bevételeinek ismertetésénél mi is ezt a kettős beosztást követjük s ennek megfelelően fogjuk a bevételek részletes analizisét elvégezni, külön kiemelve a magángazdasági bevételek közül a hitelügyi, üzemi és tárcabevételeket. A XII. számú táblázat adatai azt mutatják, hogy a köz-

XII. A bevételek megoszlása jellegük szerint.

Bevételi nem	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
	évi tényleges bevételek ezer pengőben							
Közzolgáltatási bevételek	596.376	736.617	839.487	898.589	898.658	824.516	741.262	731.895
%	54.8	59.7	59.9	61.9	60.6	55.7	46.9	51.8
Hitelügyi bevételek	124.156	18.726	26.887	26.772	22.727	71.641	326.299	258.958
%	11.4	1.5	1.9	1.9	1.5	4.8	20.7	18.3
Tárca bevételek . .	30.380	65.983	94.881	65.040	62.622	112.010	91.506	49.223
%	2.8	5.4	6.8	4.5	4.2	7.6	5.8	3.5
Üzemek bevételei	338.148	412.105	439.928	461.018	499.237	472.081	420.748	372.812
%	31.0	33.4	31.4	31.7	33.7	31.9	26.6	26.4
Összesen:	1,089.060	1,233.431	1,401.183	1,451.419	1,483.244	1,480.248	1,579.815	1,412.888
%	100	100	100	100	100	100	100	100

szolgáltatási bevételek átlag 55—60%-át tették az összes bevételeknek s az 1930/31. és az 1931/32. évek jóval alacsonyabb aránya kizárólag a hitelügyi bevételek rendkívüli megnövekedésével függ össze. A hitelügyi bevételek közé soroztuk a kölcsönfelvételeket, a kölcsönökből eredő kamatbevételeket, továbbá az állam által az üzemeknek és autonómiáknak, ármentesítő társulatoknak s egyéb intézményeknek nyújtott kölcsönvisszafizetéseket, illetve az ezekből eredő kamatbevételeket. A kölcsöntermészetű bevételek 1924/25-ben, 1930/31 és 1931/32-ben foglalták le jelentékenyebb részét az összes bevételeknek. A hitelügyi bevételeknek ez az emelkedése a

közigazgatásnál 1924/25-ben tudvalevőleg az 1924:IV. t.-c. 3. §-ában foglalt felhatalmazás alapján átmenetileg felvett négymillió angol font előlegkölsön és a kényszerkölsönre történt nagyobb tőkefizetések, 1930/31-ben pedig az 1930:XXXI. t.-c. 1. §-a alapján felvett váltókölsön és az állami üzemek részéről történt nagyobbösszegű kölsönvissza-fizetések, 1931/32-ben pedig az 1930:XXXI. és 1931:XXVI. t.-c.-ek alapján felvett kincstár- és pénztárjegy, valamint az 5%-os devizakölsön felvétele folytán állt elő. Az üzemek hitelügyi természetű bevételei beruházási és forgótőke kiegészítési célból részben az államkincstártól, részben az üzemi beruházási alaptól, továbbá hitelintézetektől igénybevett kölsönfelvételekből tevődnek össze.

A *tárcabevételek* aránylag nem játszanak nagyobb szerepet a szükségletfedezésnél s arányuk egyik évben sem érte el az összes bevételek 10%-át. Ez a bevételi csoport a legkülönbözőbb természetű tételeket tartalmazza, amelyek jellegük szerint majd a magángazdasági (házbérek, kiadványok, anyagok értékesítése, osztalékok stb.), majd a közjogi természetű (konzuli illetékek, engedély-vizsgálati, hitelesítési díjak, tandíjak, büntetéspénzek stb.) bevételi nemekhez állnak közel.

A tárcabevételek az államháztartási fedezet szempontjából különösebb jelentőséggel nem bírnak, nem kimondottan pénzügyi, hanem egyéb (gazdaságpolitikai, tanügyi, igazságügyi stb.) közcélok megvalósításával s a különböző állami funkciók elvégzésével összefüggően állnak elő s inkább járulékos természetű bevételeknek tekinthetők.

Az *üzemi bevételek* az állam összes bevételeinek átlag $\frac{1}{3}$ -át tették. Az üzemek működésénél általában az volt az irányadó szempont, hogy összes kiadásaitat lehetőleg saját bevételeikből fedezzék s a rendes kezelésben elért esetleges bevételi többletek pedig az üzemek beruházásaira fordítandók. Az üzemek háztartása ilymódon az önellátás elvére volt beállítva. A tárgyalt évek folyamán 1924/25., 1925/26., 1930/31. és az 1931/32. években zárultak az üzemek számadásai hiánnyal, míg a többi években feleslegeket is értek el. Ha azonban a beruházási kiadásokat — melyek rendes pénzügyi gazdálkodás mellett is általában rendkívüli bevételből fedezendőek — nem vesszük számításba, az üzemek gazdálkodásának eredménye minden évben jelentékeny felesleggel zárult.

Az üzemek bevételei alatt táblázatunk azokat az összegeket mutatja, amelyek a szorosan vett üzemi szolgáltatások ellenértekeképpen vételeztettek be, figyelmen kívül hagyva a kölsöntermészetű bevételeket.

A hitelügyi bevételeket illetőleg még meg kell jegyeznünk, hogy a népszövetségi kölsön felszabadított összegei

nem a költségvetés, hanem a „Hasznos beruházások“ keretében nyertek elszámolást, hogy továbbá bizonyos tételek a zárszámadás bruttó rendszeréből folyólag kétszeresen szerepelnek, ami a hitelügyi bevételek tételét és az összbevételben elfoglalt arányát is a ténylegesnél jobban megduzzasztja. Ez a körülmény azonban csak az 1930/31. és 1931/32. évben eredményez nagyobb eltérést, amikor az államkinestár nehéz helyzete már jelentékenyebb hiteltranzakciók végrehajtását tette szükségessé. Ha az üzemeket, mint önellátó gazdálkodást folytató intézményeket kivesszük az államháztartás kereteiből s csak a szűkebb értelemben vett közigazgatás fedezeti eszközeit vizsgáljuk, a következő képet kapjuk:

	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
Közzszolgáltatási bevételek	79.4	89.7	87.9	91.0	91.3	84.4	70.9	74.0
Hitelügyi bevételek	16.5	2.2	2.2	2.4	2.3	4.0	20.1	21.0
Tárcabevételek	4.1	8.1	9.9	6.6	6.4	11.6	9.0	5.0

A közzszolgáltatásokból eredő bevételek eszerint 70—90%-ban fedezték a háztartási szükségleteket; a hitelügyi bevételek csupán 1924/25., 1930/31. és az 1931/32. években jutottak a fedezet szempontjából lényegesebb szerephez, míg a tárcabevételek általában 4—10%-át foglalták le az összes bevételeknek. Az a csaknem kizárólagos jelentőség, amellyel a közzszolgáltatások az államháztartás fedezete szempontjából bírnak, szükségessé teszi a közjogi jellegű bevételeknek kissé részletesebb vizsgálatát, melyeknek főbb adatait a XIII. sz. táblában közöljük. Meg kell itt mindjárt jegyeznünk, hogy a monopóliumokból és az illetékekből származó bevételeknek — amelyeknél a köz- és magánjogi elemek keveredésével állunk szemben — a közzszolgáltatások gyűjtő név alá foglalása nem az elméleti pénzügytan által megállapított kritériumok, hanem a gyakorlatban elfogadott osztályozás alapján történt, mely minden olyan bevételt, amelynek kialakításánál az állam közjogi hatalma szabályozó szerepet játszik, a közzszolgáltatásokhoz soroz. Hogy az egyes közzszolgáltatási csoport jogilag, vagy gazdaságilag eltérő jellegét némilg mégis kidomborítsuk, a bevételeket három főrészt tagolva mutatjuk ki, még pedig egyenesadók, forgalmi és fogyasztási adók és jövedékek. Ez az osztályozás ugyanis fejlődéstörténeti, államtani és gazdasági szempontból egyaránt lényegesen eltérő bevételi nemek elhatárolását jelenti. Az egyenesadók céltudatos kiépítése általában az újabb időkre esik s a közvetett adók rováására való térfoglalása különösen a háborúutáni években szembetűnő. Minél fejlettebb, különben az államhoz való tartozás tudata s minél tisztultabb a felfogás, a közületi életfunkciók és a közületi feladatok szükségessége tekintetében,

XIII. A közszolgáltatásokból eredő bevételek 1924/25—1931/32. években.

M o g n e v o z é s		o z e r p e n g ö b o n									
		1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32		
I. Egyenesadók:											
Földadó	20.921	40.978	44.893	39.157	48.320	36.078	28.965	26.282			
Házadó	25.967	26.169	44.098	58.639	69.486	71.192	73.348	65.820			
Társulati adó	8.820	8.817	12.086	17.580	21.824	24.196	21.249	14.652			
Jövedelem- és vagyonadó	36.609	53.634	57.526	56.807	48.229	50.970	49.504	37.934			
Különadó	—	—	—	—	—	—	8.363	23.672			
Rokkantellátási adó	—	245	8.945	11.394	10.252	11.159	10.296	8.788			
Nyilv. betegápolási pótdadó	—	—	12.647	17.466	19.115	19.397	17.898	12.531			
Gépjárműadó	—	—	—	1.311	3.898	4.588	4.614	4.182			
Szükségadó	—	—	—	—	—	—	—	54.433			
Vegyes bevételek	1.463	12.496	5.526	5.578	5.187	4.355	4.885	3.880			
I. összesen	93.780	142.339	185.721	207.932	226.311	221.935	219.122	252.174			
II. Közvetett adók:											
Forgalmi adók és illetékek	223.452	237.803	264.506	270.061	264.989	231.780	190.675	201.339			
Fogyasztási adók	59.177	83.476	86.038	97.373	101.967	95.511	84.750	77.989			
Forg. és fogy. adók összesen	282.629	321.279	350.544	367.434	366.956	327.291	275.424	279.328			
Vámjövedék	111.321	124.252	142.057	148.193	124.613	96.764	79.988	50.165			
Dohányjövedék	91.166	122.966	135.216	148.636	154.182	151.636	140.074	123.697			
Sójövedék	17.090	24.924	24.642	24.785	24.947	24.855	24.622	24.450			
Mesterséges élesztő szerek eladásából eredő jövedelem	183	102	113	126	145	156	153	201			
Osztálysorsjátékából folyó jövedelem	207	755	1.194	1.483	1.504	1.879	1.879	1.880			
Jövedékek összesen	219.967	272.999	303.222	323.223	305.391	275.290	246.716	200.393			
II. összesen	502.596	594.278	653.766	690.657	672.347	602.581	522.140	479.721			
Mindössze	596.376	736.617	839.487	898.589	898.658	824.516	741.262	731.895			

annál nagyobb lesz a szerepe a közülethez való tartozást leginkább érzékeltető egyenesadóknak. A forgalmi és fogyasztási adók, amelyek a közületi háztartás kifejlődésének kezdetén is már jelentékeny szerepet vittek, a mai időkben is igen fontos elemei az államháztartás vitelének s pénzügyi jelentőségük csaknem minden államban meghaladja az egyenesadókét. A jövedékek, melyekben a köz- és magánjogi elemek egyaránt megtalálhatók, a tiszta magángazdasági bevételek mellett legkorábban jelentkeznek, mint közjogi jellegű bevételek az államháztartásban. Jelentékeny pénzügyi eredményeikre tekintettel, a legtöbb állam háztartásának fontos tényezői. A jövedékek fogalmilag és lényegileg igen közel állnak a fogyasztási adókhoz s csupán pénzügyi jogi helyzetük különböző s a belőlük eredő bevétel a vállalkozói nyereség jellegét is magán viseli.

Az egyenes- és közvetett adók jelentőségében, illetőleg egymásközi arányában az utolsó két évtized folyamán bekövetkezett változásról néhány országban az alábbi adatok számolnak be:

	Egyenes	Közvetett	Egyenes	Közvetett
	adók aránya 1913-ban		adók aránya 1930-ban	
Nagybritannia	48	52	55	45
Franciaország	18	82	40	60
Olaszország	32	68	36	64
Románia	9	91	24	76
Magyarország	25	75	35*	65*

* 1931/32.

A két főadócsoporthoz tehát határozott eltolódás mutatkozik az egyenesadók javára.

A közszolgáltatási bevételekre vonatkozó részletes adatokat a könnyebb áttekinthetőség kedvéért viszonyyszámokra átértékelve is bemutatjuk a XIV. sz. táblában. Az adatokból kitűnik, hogy 1924-től 1931-ig az egyenesadóbevételek aránya az összes közszolgáltatásokban 15.7%-ról 34.5%-ra emelkedett, míg a közvetett adóké 84.3%-ról 65.5%-ra esett. A közvetett adók azonban még mindig közel $\frac{3}{4}$ részét adják az összes közszolgáltatási bevételeknek. Pénzügyi szempontból a legjelentékenyebb bevételi nemek a jövedékek, amelyek a legutóbbi években is még körülbelül $\frac{1}{3}$ -át szolgáltatották a bevételeknek. továbbá a forgalmi adók és illetékek, melyek a szanálás első éveiben még 36—38%-kal szerepeltek az összes bevételben, de azóta arányuk fokozatosan csökkent, bár az 1931/32. évben még mindig több mint $\frac{1}{4}$ -ét foglalták le a közszolgáltatásoknak. Az egyenesadók közül a legnagyobb hozamot a házádonál látjuk, mely 1925/26-ban még a felét sem érte el a jövedelem- és vagyonadónak s 1927/28-tól kezdve már jelentékenyen túlhaladta azt. Ez a feltűnő és állandó emelkedés összefüggésben van az 1924:IV. t.-c.-ben provideált fokozatos házábéremelkedéssel.

XIV. A közszolgáltatási bevételek %-os jelentősége.

Megnevezés	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
<i>I. Egyenesadók:</i>								
Földadó	3.5	5.6	5.3	4.4	5.4	4.4	3.9	3.6
Házadó	4.4	3.6	5.3	6.5	7.8	8.6	9.9	9.0
Társulati adó . . .	1.5	1.2	1.4	2.0	2.4	2.9	2.9	2.0
Jövedelem- és va- gyonadó	6.1	7.3	6.9	6.3	5.4	6.2	6.7	5.2
Különadó	—	—	—	—	—	—	1.1	3.2
Rokkantellátási adó	—	—	1.1	1.2	1.1	1.4	1.4	1.2
Nyilv. betegápolási pótadó	—	—	1.5	1.9	2.1	2.3	2.4	1.7
Gépjármű-adó . . .	—	—	—	0.1	0.4	0.6	0.6	0.6
Szükségadó	—	—	—	—	—	—	—	7.5
Vegyes bevételek .	0.2	1.6	0.6	0.7	0.6	0.5	0.7	0.5
<i>I. összesen</i>	15.7	19.3	22.1	23.1	25.2	26.9	29.6	34.5
<i>II. Közvetett adók:</i>								
Forg. adók ési lle- tékek	37.5	32.3	31.6	30.1	29.4	28.1	25.7	27.5
Fogyasztási adók .	9.9	11.3	10.2	10.8	11.3	11.6	11.4	10.6
<i>Forg. és fogyasztási adók összesen . .</i>	47.4	43.6	41.8	40.9	40.7	39.7	37.1	38.1
Vámjövedék . . .	18.6	16.9	16.9	16.5	13.9	11.8	10.8	6.9
Dohányjövedék . .	15.3	16.7	16.2	16.5	17.2	18.4	18.9	16.9
Sójövedék	2.9	3.4	2.9	2.8	2.8	3.0	3.3	3.3
Mesterséges édesítő szerek eladása . .	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Osztálýsorsj. folyó jövedelmek	0.1	0.1	0.1	0.2	0.2	0.2	0.3	0.3
<i>Jövedékek össz.</i>	36.9	37.1	36.1	36.0	34.1	33.4	33.3	27.4
<i>II. összesen</i>	84.3	80.7	77.9	76.9	74.8	73.1	70.4	65.5
<i>Mindössze</i>	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Ha figyelembe vesszük, hogy a háború után a pénzügyi politika világszerte a hozadéki adók helyett a személyes vagyon- és jövedelemadó minél intenzívebb kiépítése irányában mozgott s ha meggondoljuk, hogy a jövedelemadó a legtöbb országban az állampénzügyek egyik legfontosabb pillérévé fejlődött,¹⁶ nagyon alárendelt jelentőségűnek kell mondanunk azt a szerepet, melyet adórendszerünkben ez az adónem visz. Anélkül, hogy az egyes adónemek célszerűségének, gazdasági és pénzügyi hatásainak kérdése körüli elméleti vitába belekapcsolódnánk, egyszerűen megemlítjük, hogy a mai általános elismerésre talált tudományos és gyakorlati felfogás szerint a személyes jövedelemadó közelíti meg legjobban azt az

¹⁶ Az Egyesült Államokban közel 90%, Svédországban 85%, Nagybritanniában és Németországban 80%, Norvégiában 75%, Ausztriában 57%-át tették az utóbbi években a jövedelmi adóbevételek az összes egyenes adóbevételeknek, míg Magyarországon 1931/32-ben csak 15%-át

ideált, amely az adózással szemben támasztott szociális, gazdasági és etikai követelményeket a legtökéletesebben kielégíti.

A táblázat adatainak futólagos áttekintéséből is megállapítható, hogy a közszolgáltatási bevételek minden egyes ága 1926—28-ig jelentékeny emelkedést mutat, ettől kezdve pedig — egy-két bevételi nemtől eltekintve — általános visszaesés észlelhető. Bizonyos fokú stabilitást csupán a só- és lottójövedék egyébként kevésbé jelentős bevételei mutatnak. Az a körülmény, hogy a bevételek hullámozása nagyjában parallel haladt a gazdasági élet változó konjunkturáival, szembeszökően illusztrálja azt a szoros összefüggést, mely az általános gazdasági viszonyok alakulása és az adózás eredménye közt fennáll.¹⁷

Miután az államháztartás alapjai a magángazdaságba vannak beágyazva, az államháztartás helyzete függvénye az általános gazdasági helyzetnek, de egyuttal lényegesen befolyásolja is azt. *Ez a befolyásolás kétféleképpen történhet: egyfelől az állam magángazdasági tevékenységének kiterjesztése által, másfelől az adórendszer megfelelő kialakítása révén.* Tekintettel arra, hogy az állam létéből folyó funkciók, valamint az okvetlenül megoldásra váró közfeladatok zavartalan ellátása egy bizonyos meghatározott és állandóan biztosítandó bevételt igényel, az adórendszernek is birtania kell az állandóság bizonyos elemével, mit a személyi vagy tárgyi alapon nyugvó egyenesadók biztosítanak. A forgalmi és csergazdaság tényeihez fűződő közvetett adók (ezek közül is főképp a forgalmi és fogyasztási adók) gyorsan és érzékenyen reagálnak a konjunkturaváltozásokra, rendkívül változó hozadékképességük s így nem nyújtanak elég stabil és állandó alapot ahhoz, hogy a mai modern államháztartás rájuk legyen építhető. Könnyű kezelhetőségük s a változó gazdasági viszonyokhoz való gyors alkalmazkodásuk viszont jó eszközt jelent a pénzügyi politika számára a bevételszerzés szempontjából.

Arra való tekintettel, hogy a jövedelmi (hozadéki) adók csak kedvező konjunkturák idején lehetnek kielégítő hozamuak, amikor a gazdálkodás általában kielégítő eredményre (jövedelemmel) zárul, következik, hogy a forgalmi és fogyasztási adók kiegészítő szerepe különösen kedvezőtlen konjunkturák idején lép előtérbe.

Miután az adózás par excellence gazdasági funkció s miután az adózással az állam lényegesen befolyásolhatja a gazdasági viszonyok alakulását, ami ismét magára az államháztartás helyzetére hat vissza, úgy az állam, mint a magángaz-

¹⁷ L. e kérdésről bővebben Balás Károly: Adóztatás és konjunkturák. Közgazdasági Szemle 1931. 75. köt.

daság szempontjából fontos követelmény az adózóképesség optimalis kihasználása. Éppen ezért a helyes adórendszernek olyan összetételűnek kell lenni, melynek legalább egy része a konjunkturaváltozásokhoz könnyen és gyorsan adaptálható, ami nemcsak a fiscus bevételszerzését teszi eredményessé, hanem a változó adóerő egyenletesebb igénybevételére nyújt módot.

Magyarországon, mint láttuk, a bevételeknél a forgalomra és fogyasztásra felépített adónemeknek tulnyomó jelentőségük van s így a nagyszámu közvetett adóban a gazdasági élet mindenkori hullámnzásához simuló adóztatás lehetőségei adva vannak.

A fenti megállapítások természetesen nem jelentik annak az elvnek rideg alkalmazhatóságát, hogy dekonjunktura idejében a közvetett adók vehetőik erősebben igénybe, mert kedvezőtlen gazdasági viszonyok mellett is lehetnek erősödők, pl. bizonyos jövedelmi források, amelyeket a közvetlen adókkal lehet jobban utolérni. Az adóztatásnak a gazdasági élet hullámmozgásaival való szoros kapcsolatát éppen azért emeltük ki, hogy az adóztatás és az adópolitika egyik legfontosabb elvi követelményére rámutassunk. Nagymértékű általános pangásnál az elsősorban bevételszerzésre szorítózkodó adópolitikának ugyanis be kell olvadnia egy tágabb perspektívájú államgazdasági politikába, mely nemcsak a bevételek, hanem a kiadások megfelelő alakítására is tekintettel van.

A kiadások ismertetése során már röviden érintettük a magángazdaság igénybevételének mértékéről vallott felfogásokat. Az adózás súlyának az idők folyamán világszerte tapasztalható emelkedése az anyagi és szellemi kultúra haladásával és az általános emberi fejlődéssel karöltve jelentkezik. A szükségletek terén mutatkozó kollektivizálódás az állam feladatkörét jelentékenyen tágitotta, minek folytán a kincstár egyre növekvő igényekkel lép fel a magángazdasággal szemben. Az adózás a nemzeti jövedelem egy bizonyos részének közélokra történő átengedését jelenti, tehát az egész nemzet gazdasági élete szempontjából jövedelemeloszlási folyamat, s csupán az egyes gazdasági alanyokra nézve jelent jövedelemcsökkentést. Ha azonban az adózás gazdasági hatásait — melynek részletes vizsgálatára itt nem térünk ki — közelebbről szemügyre vesszük, arra az eredményre kell jutnunk, hogy bizonyos helyzetben az adóztatás a nemzeti jövedelem egészének alakulására is befolyással van. A tulzott, vagy rosszul alkalmazott adóztatás a termelésre olyan terhet jelent, mely annak rentabilitását veszélyezteti, a fogyasztást összeszűkítheti, a tőkeképződést megakadályozhatja. Van egy bizonyos pont, melyen túl a tehernövelés már konjunktura-rontást és adóerőcsökkentést eredményez, mely ugy a magángazdaság, mint az államháztartás szempontjából egyaránt

kerülendő. Hogy mi ez a határ, erre nézve a pénzügyi tudomány nem ad exakt feleletet s ennek megállapítása a gazdasági életmegnyilvánulások minden területét figyelemmel kísérő s a mindenkori helyzettel számoló gyakorlati pénzügyi politika feladata.

Az adóterhek alakulására nézve értékes támpontot nyújt a vonatkozó adatok nemzetközi összehasonlítása, melyek a fejenkénti adóterhet, illetőleg a terheknek a nemzeti jövedelemhez való viszonyát tárják elénk.

Az alábbiakban néhány ország idevonatkozó adatait közöljük:

	Fejenkénti adóteher (1930—1931. év)
Nagybritannia	416 P
Németország	184 „
Olaszország	124 „
Ausztria	162 „
Magyarország	95 „
Románia	43 „

Megjegyzendő, hogy az adatok csak az állami adó fejenkénti összegét tüntetik fel, az önkormányzati adók nélkül. Az adatok önmagukban természetesen nem mutatják a tényleges teher nagyságot, miután az csak a jövedelemmel összemérve ad helyes eredményt. Sajnos, nemzeti jövedelemre vonatkozó adatok csak néhány országban állnak rendelkezésre 1930-ra, melyek azt mutatják, hogy Németországban az adóteher a jövedelem 13.2%-át, Ausztriában 23.3%-át, Romániában 13.1%-át teszi, míg Magyarországon annak 29.6%-át foglalja le. Néhány országra nézve csak 1927—1928. évekre rendelkezünk ilyen irányú adatokkal,¹⁸ melyek szerint Nagybritanniában 22%-os, Franciaországban 20%-os, Svédországban 20%-os s az Egyesült Államokban 10.5%-os volt ez években a megterhelés aránya. Magyarország teherarányát tehát ezek az adatok igen magasnak jelzik — s a nemzetközi eredményeket tartva szem előtt — arra kell következtetnünk, hogy a megterhelés az adózás felső határa körül mozog.

Az állampénzügyek ismertetésének kiegészítéseképp meg kell még röviden emlékeznünk a *pénztári mérlegek*, valamint az állami vagyonmérleg alakulásáról. Tudvalevő, hogy az állami pénzkezelés terén 1924 júliusával lényeges szervezeti változás történt, amennyiben ez idő óta az állampénztárak által végzett pénzkezelés megszűnt s az összes állami bevételek a Postatakarékpénztár közbejöttével a Magyar Nemzeti Banknál vezetett gyűjtőszámlákra folynak, melyekről ugyancsak a Postatakarékpénztár útján teljesíttetnek az összes állami

¹⁸ Memorandum sur les Finances publiques 1922—1926. Société des Nations.

kiadások. Ez a pénzkezelési mód a brutto költségvetési rendszer legteljesebb mértékben való érvényesítését biztosítja, áttekinthetőbbé teszi az államháztartás egész vitelét s segélyével naponként meg lehet állapítani az állampénztár helyzetét.

A XV. sz. táblában az egyes évek pénztári mérlegének eredményeit mutatjuk be. Az adatok a tényleges kezelés eredményei mellett a hitelműveleti és átfutó kezelést is feltüntetik. A *hitelműveleti kezelés* azoknak a kölcsönöknek nyilván tartására szolgál, melyeket az egyes állami szervek és üzemek magától az államtól kapnak s amelyekért bizonyos előre meghatározott évi törlesztés mellett rendszeresen kamatokat is tartoznak fizetni. Ez a kezelés tehát tulajdonképpen egy belső elszámolást jelent s ezért még az átfutó kezelésnél is kevésbé érinti a zárszámadási eredményeket, mert benne a kiadások és bevételek azonos összegekkel szerepelnek. Az egyes évek kezelése mellett itt tartatnak nyilván azok a követelések is, melyek az adott és nyert kölcsönök nyomán keletkeztek és itt vezetnek keresztül a követelések és tartozások álladékat csökkentő évi törlesztések is. Az *átfutó kezelés* azokat a bevételeket és kiadásokat tünteti fel, melyek az államgazdaság egészének az egyes gazdasági ágazatokhoz, továbbá azoknak egymáshoz, vagy idegen vagyonhoz való viszonyából származnak, melyek azonban az államvagyonra mennyiségileg befolyással azért nincsenek, mert az ilyen bevételek megfelelő összegű kiadással, esetleg tartozással, a hasonló természetű kiadások pedig megfelelő bevétellel, esetleg követeléssel vannak ellensúlyozva. Az átfutó kezelés áll: előlegekből, melyekkel megfelelő visszakövetelési jog, idegenpénzekből, melyekkel megfelelő visszatérítési kötelezettség áll szemben és ellátmányokból. Az adatokból megállapíthatólag kiadási többlet volt 1927/28., 1928/29. és az 1930/31. évben. Míg azonban az az előbbi két év kiadási többletét az átfutó kezelés passzív eredménye idézte elő, addig 1930/31-ben annak jórészt a tényleges kezelésben mutatkozó passzivitás volt az oka. A pénztármaradvány összegei az egyes kezelések eredményeinek megfelelően elég nagy hullámzást mutatnak, de 100 millió pengőnél kisebb összegre csak a szanálás első évében s a deficités 1930/31. évben rugtak. Megfelelő pénzkészletek tartalékolása Magyarországon, mint agrárállamban, különösen fontos, mert a legcélszerűbb módja azoknak az időközi eltéréseknek kiegyenlítésére, melyek a szükségletek fennforgása és a fedezetek jelentkezése közt fennállanak.

Az állami pénzügyek és az állam egész gazdálkodásának megítélése szempontjából a háztartásvitel évi eredményei mellett az *állam vagyon*i állapotának változása nyújtja a legfontosabb támpontot. A dologi, de főleg a beruházási kiadások értékelésénél döntő szempontként jön figyelembe, hogy azok az állami vagyon szaporulatához mennyiben járultak hozzá; az egyes vagyontárgyak nagyságának és megoszlásá-

XV. Pénztári mérlegek alakulása az 1924/25 — 1931/32. években.

Megnevezés	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
ezer pengőben								
<i>Bevétel:</i>								
A valódi kezelésnél	1,089.060	1,233.431	1,401.184	1,451.419	1,483.244	1,480.248	1,579.815	1,412.889
A hitelműveleti kezelésnél	31.910	32.127	6.859	7.915	8.179	6.739	8.699	9.224
Az átfutó kezelésnél	11,924.585	16,799.872	17,603.093	21,441.755	23,613.241	23,333.156	23,290.162	18,221.367
<i>Összesen</i>	13,045.555	18,065.430	19,011.136	22,901.089	25,104.664	24,820.143	24,878.676	19,643.480
<i>Kiadás:</i>								
A valódi kezelésnél	1,004.196	1,145.039	1,250.084	1,354.339	1,472.853	1,478.176	1,628.053	1,387.708
A hitelműveleti kezelésnél	31.909	32.127	6.859	7.915	8.179	6.739	8.699	9.225
Az átfutó kezelésnél	11,992.248	16,871.491	17,697.871	21,586.725	23,625.398	23,321.276	23,294.486	18,218.559
<i>Összesen</i>	13,028.353	18,048.657	18,954.814	22,948.979	25,106.430	24,806.191	24,931.238	19,615.492
Bevételi (+) v. kiadási (—) többlet	+ 17.202	+ 16.773	+ 56.322	— 47.890	— 1.766	+ 13.952	— 52.562	+ 27.988
Pénztármaradvány	86.575	118.873	175.195	127.306	125.541	3	86.931	114.919

nak ismerete pedig lehetővé teszi annak elbírálását, hogy a jövedelmező vagyontól eredő bevételek alakulása mennyiben felel meg a gazdasági eredményesség követelményeinek. Sajnos, állami vagyonleltár a háboru után nem készült s így a fenti kérdések elbírálására nincsen mód. A zárszámadások csupán az ingó és ingatlan vagyonnak a pénzszámadással összefüggő gyarapodásáról adnak számot s mint vagyonálladékok csupán az értékpapirokat tartják nyilván s így csak az utóbbiról fogunk röviden megemlékezni. A szanálás után megindult állami beruházási akció keretében az állam igen jelentékeny mértékben vállalt részesedést — főleg altruista intézményeknél — részvények s üzletrészek jegyzésével, ami az állam értékpapírvagyonát évről-évre növelte. A részvényekbe, részjegyekbe és kötvényekbe fektetett értékpapírvagyon álladéka az egyes költségvetési évek végén a következő volt (ezer P):

	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
Állam.....	7.735	40.978	68.910	129.211	160.908	164.636	176.657	186.387
Üzemek.....	1	21	975	3.477	4.462	8.655	9.485	10.108
Összesen	7.736	40.999	69.885	132.688	165.370	173.291	186.142	196.495

Az értékpapírvagyon az egyes évek folyamán tehát igen jelentős emelkedést mutat, de tekintettel az időközben bekövetkezett tőzsdei dekonjunkturára és a vállalatok gazdasági erejének általános csökkenésére, az eredeti beszerzési értékkel felvett értékpapírvagyon lényegesen kisebb értéket reprezentál — különösen napjainkban — mint amit az adatok feltüntetnek. Ha már az állam közvetlen gazdasági vállalkozásai ellen is bizonyos megfontolásokat lehet felhozni, még inkább helytállóak azok az ellenvetések, melyek a sokkal több kockázattal járó és kevésbé ellenőrizhető indirekt állami gazdasági tevékenységgel szemben felmerülnek.

*

Az 1924/25—1931/32. évek államgazdasági viszonyai egy olyan gazdasági időszak jelenségeit és eseményeit tükrözik vissza, melynek első két éve a lassu konszolidáció, a középső három esztendeje a kedvező konjunktúra s utolsó évei a válság jegyében állottak. Ezen időszak államháztartási viszonyainak alakulásából végeredményben két főjellemvonás domborodik ki: egyfelől a magángazdaság erősbödő igénybevétele, a másik oldalon pedig a folyton növekvő állami beavatkozás a gazdasági életbe. E körülményeknek volt a folyamánya, hogy a viszonyok rosszabbra fordultával a gazdasági élet teljesítő- és ellenállóképessége részben a korábbi erősebb igénybevétel folytán egyre nagyobb mértékben romlott, ami természetesen visszahatott az államháztartás helyzetére s így a magángazdaság mindinkább nélkülözni kényszerült azt a segítséget is, melyet az évek során az állam iniciáló és támogató tevékenysége jelentett számára.

Hajdrik Sándor.

Közlemények.

Roosevelt kísérlete.

A rettenetes válság, mely könyörtelenül szétfoszlatta a tengerentuli nagy köztársaság álmát az örök prosperitásról, eresztékeiben recsegtette meg az amerikai közgazdaság büszke épületét és letaszította trónjáról a háborút követő másfél évtized uralkodó valutáját, a dollárt, az 1929 októberi tőzsdekrachhál vette kezdetét. Valójában a helyzet már 1929 október előtt is kritikus volt és az a fékevesztett tőzsdespekuláció, mely az árfolyamokat a pánik előtt egy utolsó erőfeszítéssel újabb rekordmagasságokba hajtotta fel, vulkán felett táncolt. Az évekig tartó világháború, amelynek tartama alatt a hadviseiő felek minden erejüket a hadiipar fejlesztésére fordították és egyéb javak előállítását az elengedhetetlen minimumra voltak kénytelenek ieszorítani, felborította a közgazdaság egyensúlyát. Az európai termelés hiányát a tengerentuli államok saját termelésük kiterjesztésével pótolták, így a négy legnagyobb buzatermelő, U. S. A., Canada, Argentína és Ausztrália buzatermése az 1909—13. évek átlag 1124 millió bushelével szemben az 1926—30. években átlag 1702 millió bushelt tett ki.¹ Mikor 1925—26-ban az óvilág termelése ismét elérte a háború előtti színvonalat, a nem elasztikus piaccal rendelkező mezőgazdasági terményekben a keresletet meghaladó kínálat kezdett mutatkozni. A fenyegető áresést a Farm Board a rendelkezésére bocsátott félmilliárd dollárral csak ideig-óráig tudta feltartani, végleg megakadályozni kivihetetlen feladatnak bizonyult. A felhalmozott készletek állandó veszélyt jelentettek és amikor a tőzsdén általános eladási hullám tört ki, a buza áresése is feltartóztatatlanná vált, csökkentve a mezőgazdaság vásárlókéességét, ami viszont az iparcikkek iránti kereslet csökkenésére és az ismert circulus vitiosusra: kisebb kereslet — munkáselbocsátás — kisebb vásárlókéesség — kisebb kereslet stb. vezetett.

Amerika vállalkozó szellemű népe mindig hajlamos volt adósságszínálásra. Gyors meggazdagodásra nem a mezőgazdasági vagy ipari foglalkozás, hanem a spekuláció nyújtott reményt. A spekulációhoz pénz kell, pénz pedig hitel formájában szerezhető. Különösen meggondolatlanul történt a hitelfelvétel a prosperitás éveiben úgy, hogy az ország hosszulejáratu eladósodása 1925-től 1931-ig 100 milliárd dollárról 135 milliárd dollárra, a kamatteher 6 milliárd dollárról 8 milliárd dollárra emelkedett, ami még a jó évek 70—80 milliárd nemzeti jövedelme mellett is jelentékeny megterhelést képvisel, az 1932-ben körülbelül felére visszaesett nemzeti jövedelemnek pedig

¹ National City Bank of New York Letter, June 1933.

arányvtalanul nagy részét teszi ki.² Ez a nagyméretű eladósodás csökkentette a közgazdaság ellenállóképességét; a mezőgazdasági termények esésével a gazdaadósságok nagy része behajthatatlanná vált, a városi ingatlanpiac, amely féktelen spekulációnak volt színhelye, valóságos melegágyává lett a krízisnek. Az adósok romlása magával rántotta a hitelezőket, vagyis elsősorban a bankokat.

Ellentétben a többi fejlett kapitalista országgal, ahol a bank-szervezet néhány nagy intézetben van koncentrálva, melyek az egész országra kiterjedő fiókhálózatukkal és üzletkörüikkel a rizikó megfelelő megosztásáról gondoskodhatnak, az Egyesült Államokban fiókok felállítása régi s ma már elavult nézetek eredményeként, monopolisztikus helyzet kialakulásának megakadályozása és a konkurrencia biztosítása céljából csak néhány államban és ott is csak szűk keretek között van megengedve. A pénzintézetek legnagyobb része apró vidéki bankokból kerül ki, amelyek a rizikó megosztásának lehetősége nélkül a maguk kis gazdasági területére, sokszor csak egy termelési ágra vannak utalva és gyakran rosszul vannak vezetve. Azonkívül néhány állami bankon kívül hosszulejáratu mezőgazdasági hitel nyújtásával foglalkozó külön intézetek nincsenek úgy, hogy a bármikor felmondható betétek ellenében a kis vidéki intézetek aktivái nehezen likvidálható, a válság óta pedig behajthatatlanná vált gazdaadósságokat és városi ingatlanra folyósított követeléseket tüntetnek fel. Az amerikai közgazdaságnak ez a két gyenge pontja tette a válságot az európainál súlyosabbá: a nagymérvű eladósodás, amely megbénította az amúgy is rosszul organizált hitelszervezetet.

A bankkérdés már Hoover kormányzatának is egyik főgondja volt. Intézkedéseit többször kerestették az időnként tömegesen ki-robbanó bankbukások, melyeknek száma a legfényesebb konjunktura idején is évente több száz volt, 1930-ban azonban 1345-öt, 1931-ben 2290-et tett ki 2.6, illetve 1.8 milliárd dollár betéttel. Az ezeknek nyomában keletkezett nyugtalanság kedvezőtlenül befolyásolta a hitelviszonyokat, holott Hoover konjunkturapolitikája köz-munkákon kívül bő és olcsó hitellehetőségek biztosításában állott. A bankbukások méretének csökkentését szolgálta a pénzintézetek önszegélyezésének elve alapján 1931 őszén alapított National Credit Corporation, melynek szerepét 1932 februárban a szövetségi kormány által biztosított 1½ milliárd dollárral a Reconstruction Finance Corporation vette át. Az előbbi intézet csak bankoknak adott kölcsönöket, az utóbbi egyéb társaságoknak is, így elsősorban vasutaknak, hogy az ideiglenes immobilizáción átsegítse őket. Egy időre sikerült is ilyen módon a bankinszolvenciákat leszorítani. Ezzel szemben az olcsó pénz politikája még ideiglenes sikereket sem tudott felmutatni. Bár a Federal Reserve Bank-ek által felvásárolt állampapirok 1932 február 27-től 1932 július 30-ig 740 millió dollárról 1839 millió dollárra emelkedtek, az akció a nagyobb pénzintézetek likviditásának emelésén kívül eredménnyel nem járt. A jegy-bankhitelek giroszámlán és a pénzpiacon maradtak, a gazdasági élet mélyebb rétegeibe nem szivódottak fel. A konjunktura egyre hanyatlott és Amerika, mely kezdetben még vakon hitt a hivatalos és egyéb vezető helyekről jövő optimista jóslatoknak és buzdításoknak, teljes fásultsággal kezdte az 1933. évet. És 1933 rosszul kezdődött.

² Frankfurter Zeitung 1933 jul. 9-i számában közölt becslések.

Hoover politikája, mely a seb kioperálása helyett megelégedett a szimptomák elnyomásával, most meghozta eredményét. Február közepén két detroiti pénzintézet fizetési zavarai újból felszakították a Reconstruction Finance Corporation segítségével elleplezett sebet: a vidéki bankok komoly helyzetét. A betevők nyugtalansága egyre tovább terjedt, a hatóságok nem tanultak a középeurópai tapasztalatokból, hanem részleges moratóriumokkal kísérleteztek, melyek természetesen csak növelték a pánikot. A fejetlenség és zürzavar tetőpontján, március 4-én vette át hivatalát Rooseveltnél.

Az új elnök első ízben a bankpánik levezetésénél adta tanujelét erélyének és gyors elhatározókéességének. Általános bankszűnnapokat rendelt el az Unió egész területére, majd az Emergency Banking Act (Bankszükség törvény) által, melyet a Kongresszus 7 óra alatt tárgyalta le és fogadott el, bankügyekben szinte diktatórikus hatalommal látta el magát. A Federal Reserve System tagjai csak a pénzügyminiszter, a state bank-ek pedig az illető állam bankhatóságának engedélyével nyithattak ki.³ Az engedélyt a bank státusának előzetes felülvizsgálása után adták meg, ami sokat ígérő kezdeményezés volt az egészséges és menthetetlen bankok szétválasztása és az utóbbiak likvidálása irányában. A törvény egyéb fontosabb rendelkezései: szükségpénz kibocsátása, a jegybankhitel hozzáférhetőbbé tétele, sőt kiterjesztése nem tagintézetekre is. Hatása a pánik gyors elmúlásában nyilvánult, március végéig a cca 18.000 bank közül 13.000 újra megnyílt, az erősen megduzzadt Federal Reserve hitel néhány hét alatt előző méreteire esett vissza.

Roosevelt az általános bankmoratórium elrendelésével egyidejűleg megszüntette a jegybankok aranybeváltási kötelezettségét és megtiltotta az arany kivitelét, ami azonban még nem jelentette az aranystandard feladását. Néhány napi bizonytalanság után a dollár, a hivatalos körök magyarázatára, melyek az aranyhoz való ragaszkodást ígérték, csakhamar elérte régi paritását. De úgy látszik, közben az infláció híveinek, elsősorban a farmereknek nyomása erősen megnőtt, mert dacára annak, hogy a devalváció gondolatát az új kormány kezdetben nyomatékosan elutasította, április 20-án Rooseveltnél bejelentette, hogy kísérletet tesz az árnívó emelésére. E célból a mezőgazdaság megsegítéséről szóló törvényjavaslatba bevétette a rendkívül fontos „inflation amendment”-et (inflációs betoldás), mely felhatalmazza az elnököt, hogy a jegybankokat újabb 3 milliárd dollár állampapír vásárlására utasíthassa, hogy 3 milliárd dollár fedezetlen papírpénzt bocsáthasson ki a szövetségi kormány esedékessé váló kötelezettségeinek teljesítése vagy állampapírok vásárlása céljából, hogy a dollár aranytartalmát legfeljebb 50%-kal leszállíthassa és hogy megállapíthassa az arany és ezüst értékviszonyát. Rooseveltnél

³ Az Egyesült Államokban 12 jegybank van, melyeket Federal Reserve Bank-eknek neveznek. A Federal Reserve törvény értelmében közvetlen jegybankhitelt csak az u. n. Federal Reserve System tagjai kaphatnak. Az ország egész területére szóló banktörvény alapján alakultak és működnek a national bank-ek, melyek a Federal Reserve Systemhez csatlakozni kötelesek, míg az egyes államok által hozott banktörvények alapján alakult és működő state bank-ek, valamint a trust company-k csatlakozni nem kötelesek, de jogosultak, amennyiben bizonyos előfeltételeknek megfelelnek. Az egész rendszert együtt nevezik Federal Reserve System-nek.

tanácsadói nyilván azért látták szükségesnek felhatalmazást kérni a jegybankok megkerülésével 3 milliárd papírpénz kibocsátására, mert még élénk emlékezetben él a Hoover alatt folytatott „open market policy” csödjé. Ha tehát a jegybankok állampapír vásárlásai most sem járnának eredménnyel és az ily módon kreált hiteleket a Federal Reserve System tagjai ismét csak a jegybankokkal szemben fennálló adósságuk csökkentésére és likviditásuk emelésére fordítanák, a kívánt hatás elérését a kormány által kibocsátott papírpénzzel lehet megkísérelni. A 6 milliárdnyi bankjegykibocsátás jelentőségét mutatja az a körülmény, hogy a tavaszi pániktól eltekintve, az utóbbi két évben az egész pénzforgalom 5.6 milliárd dollár körül mozgott. Az inflation amendment, mely az amerikai törvényhozás sajátossága folytán időkimélés céljából került a vele össze nem függő, de véletlenül éppen tárgyalás alatt lévő Farm Relief Act-be (Törvény a mezőgazdaság megsegítéséről), a további amerikai fejlődés alapjait vetette meg. Az arannyal való teljes szakítás jelenti és mivel határozatlan időre szól, nyitva hagyja az utat bármilyen valutapolitika számára. Csak azt mondja ki, hogy a dollár aranytartalma legfeljebb 50%-kal leszállítható, ami lehetségessé teszi, hogy az aranyhoz való visszatérés nélkül a valuta tetszőleges arányban manipuláltassék. Igaz, hogy Rooseveltnak sohasem a korlátlan infláció, hanem a „tisztességes dollár” volt célja, melynek vásárlóereje a kölcsön felvétele és visszafizetése idejében egyforma. Az árnívó tehát felemelendő az 1929 előtti színvonalra, mivel pedig ennek bejelentése aranyvaluta funkcionálása esetén tömeges aranyvesztésre és végül ugysis az aranyparitás feladására vezetne, célszerűbb a dollárt mindjárt esni hagyni. Amerika tehát Angliával ellentétben külső kényszer nélkül, szabad elhatározásból bizta sorsára valutáját; a dollár pozíciója még mindig olyan erős volt, hogy, kivéve a valutapolitikába vetett bizalom megrendülését, minden megerőltetés nélkül tartható lett volna.

Az említett Farm Relief Act egyébként abból a helyes felfogásból indul ki, hogy a válság oka a gazdasági egyensúly megzavarása: a relatív mezőgazdasági túltermelés és az agrárarany. 1932-ben a mezőgazdasági árnívó a háboru előttinek 50%-át, míg az ipari 100%-át tette ki, amely diszharmónia eltüntetésé a legfontosabb feladat. Inkább vitatható az a módszer, amivel a célt el akarja érni: a termelés korlátozása és ezzel a mezőgazdasági termények árnívójának felemelése az ipari termékek színvonalára. Wallace földmívelésügyi miniszter okfejtése szerint: „Vagy helyre kell állítanunk a világkereskedelmet, vagy végleg ki kell vonnunk a termelésből azt a 40 millió acre-t (1 acre = 0.7 katasztrális hold), amit a háborus konjunktúra alatt vettünk művelés alá.”⁴ Mivel pedig a világkereskedelem helyreállítása nemcsak Amerikától függ, a második utat választották. A törvény felhatalmazza a földmívelési minisztert, hogy egyezményt kössön a farmerekkel termelési kvóták megállapítása vagy árörögzés céljából, kártalanítsa azon farmereket, akik kötelezettséget vállaltak termelésük korlátozására, ezen célból adót vehessen ki mezőgazdasági termények első feldolgozóira, amely adónak nagysága a jelenlegi árak és az 1909—1914. évi átlagárak alapján számított „méltányos csereérték” közötti különbségben áll.

⁴ Megjegyzendő, hogy jelenleg az Egyesült Államokban 350 millió acre van művelés alatt.

pittatik meg. Mivel pedig az ipari termékek ára 1933 május közepén pontosan a háboru előtti nivón állott, a mezőgazdasági termények „méltányos csereértékének” az 1909—1914. évi átlagos árak felelnek meg. A törvény rendelkezései a benne felsorolt főbb mezőgazdasági termények közül eddig csak a búzára és pamutra nyertek alkalmazást. A búzára bushelenként 30 cent feldolgozási adó vettettet ki, amelyből azon farmerek fognak kártalaníttatni, akik vetésterületüket 1934-ben és 1935-ben az akkor szükségesnek talált mértékben korlátozni fogják. A pamuttermelés korlátozását már 1933-ban megkísérelték keresztülvinni, az összesen 40 millió acre pamuttal beültetett terület 25%-án a termést beérés előtt lekaszálták vagy beszántották. aminek ellenében az ültetvényesek között a fontonként 4.2 centet kitevő feldolgozási adó kerül szétosztásra. A Farm Relief Act a termelés korlátozására irányuló rendszabályokon kívül intézkedéseket tartalmaz a gazdaadósságok rendezésére is. A farmerek hosszulejáratu adósságai 1932-ben 9.1 milliárd dollárt, egyéb tartozásaik 4.5 milliárd dollárt tettek ki, ami után az évi kamatteher eca 1 milliárd dollárra rugott, ezzel szemben jövedelmük 1929-ben 12 milliárd, 1932-ben 5.3 milliárd dollár volt. Az egyes üzemeknek 40%-a van eladósodva, az 1933 márciusban végződött év alatt az üzemeknek 4.3%-a került árverés alá.⁵ A helyzet súlyosságát főképp az adósság terhének egyenlőtlen elosztása okozza, az eladósodás súlypontja a nyugati és déli államokon van. A törvény értelmében a Federal Land Bank-ek 2 milliárd dollárig 4%-kal kamatozó kötvényeket bocsáthatnak ki, melyeknek kamatszolgálatát a kormány garantálja. A hitelezők ezen kötvényeket kapják, míg az adósok a következő öt év alatt csak 4½% kamatot fizetnek, ugyanerre az időre a tőketörlesztés is felfüggesztetett. Hasonló rendszabályokat tartalmaz a kis háztulajdonosok megmentésére a Home Owners' Loan Act.

Az ujjaépítési program ezen első stádiumába tartozik még az állami kiadásoknak erélyes lefaragása. Az Unió pénzügyei a háboru után a depresszió kimélyüléséig fényesen állottak: a szövetségi kormány adóssága 1919-től 1930-ig 26.3 milliárról 15.8 milliárd dollárra süllyedt. Gyökeresen megváltozik a kép 1930-tól kezdve: az 1932 június 30-án végződő költségvetési év 2.9 milliárd, az 1933 június 30-án végződő pedig 1.8 milliárd dollár hiánnyal zárult és a szövetségi államadósságok 1933 július végén ismét 22.6 milliárd dollárt tettek ki. Az amerikai adórendszer alapja a jövedelmi adó, mely ugyan igazságos adónem, hátránya azonban nagy konjunktura-érzékenysége: 1925/26—1931/32-ben az összes rendes bevételeknek több mint felét, ezzel szemben 1932/33-ban csak mintegy harmadát szolgáltatta. Rooseveltt ígéretet tett a szövetségi kormány 1932/33-ban adósságtörlesztés nélkül 3.6 milliárd dollárt kitevő rendes kiadásainak 25%-os csökkentésére, amit a köztisztviselők fizetésének és hadviseltek segélyének csökkentése, valamint a közigazgatás átszervezése útján óhajtott elérni.

A Rooseveltt kezébe adott inflációs fegyver az ujjaépítési program első fázisában teljes sikert hozott. Anélkül, hogy az infláció tényleges megvalósítására a legcsekélyebb mértékben is sor került volna, példátlanul gyors fellendülés vette kezdetét, mely ugyan

⁵ Valamennyi adat: American Bankers Association Journal, May 1933.

az inflációs félelemből indult ki, azonban a spekuláció szárnyain emelkedett magasba, bár tagadhatatlan, hogy az elnök imponáló tetteire sem volt hatás nélkül. A kereskedők a depresszió hosszú évei alatt kiürült raktáraik megtöltésébe kezdtek, mozgásba hozva ezáltal a szükségleti cikkeket gyártó ipart. Az ipari termelés júliusban ismét elérte 1930 közepének színvonalát, az acélipar, mely márciusban kapacitásának 13%-át tudta csak kihasználni, júliusban már kapacitása 59%-ával dolgozott, a mezőgazdasági termények árai rohamosan emelkedtek, amivel szemben az ipari árnívó hátramaradt úgy, hogy az agráraró, mely februárban még 49% volt, július 15-én 72%-ra szorult össze. Ám a fényes külső egészségtelen belső struktúrát takart. Valahányszor a dollár árfolyama megszilárdult, vagy stabilizációs hírek kerültek forgalomba, az érték- és árutözsdek azonnal ellanyhultak, folytonosan szükség volt tehát inflációs fenyegetésre. Ezért volt Rooseveltnél kénytelen még a világgazdasági konferencia felrobbantásának árán is visszautasítani minden olyan nyilatkozatot, melyből stabilizációra lehetett volna következtetni. Még egy normális konjunkturaciklusban a fellendülés az ipari beruházásokból, vagyis a nehéziparból indul ki és a nagyobb munkabérek összegei következtében megnőtt szükségleti cikkek utáni kereslet nem találja magát szemben ugyancsak megnőtt kínálattal, hanem csak ezután serkenti a fogyasztási cikkeket gyártó ipart is élénkebb tevékenységre, ami megint visszahat a nehéziparra, jelen esetben az ipari termelés felszökését majdnem kizárólag a kereskedelem raktárkészletének kiegészítése, vagyis a fogyasztási cikkek gyártásának emelkedése okozta. Az acélipar kivételével, melynek felvirágzása azonban szintén kizárólag a fogyasztási tárgyakat gyártó iparágak keresletének volt köszönhető, a legnagyobb munkaslétszámot foglalkoztató nehézipar fellendülése messze elmaradt, mert beruházásra szolgáló kölcsönök felvételét a dollár sorsa iránti bizonytalanság által megbénított tőkepiac helyzete lehetetlenné tette. A munkanélküliség csökkenése és a munkabérek emelkedése távolról sem követte az ipari termelés kiterjedését, ami nyilvánvalóvá tette, hogy mihelyt a kereskedelem árukészletét kiegészíti, vagy pedig az inflációs veszély megszűnik, az ipar foglalkoztatásának is újból esnie kell. Más szóval a gazdasági motor begyújtása tisztán inflációs fenyegetéssel nem sikerült. Ezen előrelátott veszélyen volt hivatva átsegíteni Rooseveltnél nagy feltűnést keltő, mivel az individualista amerikai gazdasági életbe hatalmi szóval belenyúló törvénye, a National Industrial Recovery Act (röviden N. I. R. A., magyarul: nemzeti ipari ujjaépítési törvény), amelyet a Kongresszus még június közepén fogadott el, gyors keresztülvitelét azonban a július közepén kezdődött általános visszaesés indokolta. Legfontosabb intézkedése a munkaidő leszállítása és a munkabérek felemelése az ipar és kereskedelem egész területén, hogy ezzel az ipari és kereskedelmi alkalmazottak, kiknek száma 1930-ban 48.8 millió önálló keresettel rendelkező közül 38.4 milliót tett ki, vásárlóképesége emelkedjék és a megnőtt termelés számára piac biztosítsák, továbbá a munkanélküliek számára a munkaidő csökkentése által munkalehetőségek teremtsenek. A termelés feltételeit, elsősorban a munkaidőt és munkabérekét, az egyes iparágak által kidolgozott és a N. I. R. A. végrehajtására alakított National Recovery Administration (röviden N. R. A., magyarra: nemzeti ujjaépítés végrehajtó bizottságának lehetne fordítani) által jóváhagyott u. n. code-ok sza-

bályozzák. amelyek előírásokat tartalmaznak a konkurrencia megfékezésére is, mivel Roosevelt tanácsadói a gyilkos versenyt dumpingárakat és különösen az amerikai reklám hallatlan költségeit károsnak tartották. Mivel a N. I. R. A. életbelépésének kezdetén a code-ok betérjesztése felette vontatott volt, augusztus 1-én mindazon iparágak számára, melyek még nem rendelkeztek saját code-dal, egy általános code lépett életbe, mely munkások számára heti 35 órai munkaidőt és minimális 40 cent órabért, míg irodai alkalmazottak számára heti 40 órai munkaidőt és 14—15 dolláros minimális fizetést állapított meg. Ezzel egyidőben a munkaadók felszólították, hogy egyelőre lehetőleg ne emeljék áruik árát, mivel a felemelt munkabéreknek időt kell engedni hatásuk kifejtésére: a tömegek vásárlóképesége nem emelkedne, ha az árak a pénzben kifejezve magasabb munkabérekkel együtt mennének fel. Az általános code-hoz való hozzájárulás nem volt kötelző, azonban Roosevelt fontosságát olyan nagyra értékelte, hogy elfogadása érdekében a világ egyik legnagyobb propagandahadjárata indult meg. Minden munkaadó kapott aláírás végett hozzájárulási nyilatkozatot, a sajtó legteljesebb felhasználásán kívül rezesbandák, görlok, óriási felvonulások, a rádió és hangosfilm által az ország minden részébe közvetített magyarázatok és buzdító beszédek igyekeztek a code sikerét biztosítani, amely esetre Johnson tábornok, a N. R. A. vezetője, szeptember elejére a munkanélküliek felének, tehát körülbelül 6 milliónak újra munkába állítását ígerte. A code elfogadtatása sikerült, azonkívül szeptemberben egymásután készültek el az egyes iparágakat szabályozó speciális code-ok is. Az egyedüli jelentékeny ellenszegülő Ford, aki azonban szintén nem a munkaidőt és a munkabéreket tartotta elfogadhatatlannak, hanem a szakszervezetek elismerését.

A code-ok felállítása nagyjából befejezést nyert, Amerikának jóformán egész üzleti világában feltűnt a N. R. A. jelvénye, a kék sas, melynek használatára a valamely code-ot aláírt munkaadók jogosultak. De a konjunktura július óta állandóan rosszabbodik. A N. R. A. által megdrágított költségek a kiskereskedelmi árak eleinte lassu, majd egyre gyorsuló emelkedésére vezettek, a drágulás júliusban 5.2%-ot, augusztusban már 8.4%-ot tett ki, mivel szemben a mezőgazdasági termények árai július óta jelentékenyen visszaestek, úgy, hogy az agrárrolló július 15-én ismét 64%-ra, azóta pedig még sokkal nagyobbra nyílt ki. A pamuttermelés korlátozása csődött mondott, az ültetvényesek legjobban termő földjeiket tartották meg és a kormánytól kártalanításként kapott pénzen műtrágyát vásároltak, minek következtében az idei termés semmivel sem kisebb a tavalyinál. Az ipari termelés július óta hanyatlik és a legjobb, amit október közepén az amerikai konjunkturáról mondani lehet az, hogy a visszaesés tempója csökken. Roosevelt kísérletezése újból megmutatta a közgazdaság egyes részeinek bonyolult összefüggéseit: a N. R. A. tevékenysége következtében emelkedő ipari árnívó a farmerek helyzetének kezdetben elért javulását teszi semmivé, ezen javuláshoz viszont szükséges volt az inflációval való fenyegetés, ami a tőkepiacot tette működésképtelenné, megakadályozván hosszulejáratu beruházási kölcsönök felvételét és ezzel a nehézipar fellendülését. Az igazi vásárlóerőt nem a pénzfizetések emelése, hanem az árak és szolgáltatások zavartalan kicserélése biztosítja. Roosevelt is kijelentette, még az újjáépítési program végrehajtásának kezdetén, hogy

terve csak kísérlet. továbbá, hogy ha egyik kísérlete nem sikerül, újabb, majd megint újabb eszközökkel fogja a válság elleni küzdelmet felvenni. Október közepén, úgy látszik az infláció megvalósítására nem gondol, legalább is erre mutat az államadósság nagy részét kitevő $4\frac{1}{2}\%$ -os u. n. liberty bond-okból 2 milliárdnak $3\frac{1}{4}\%$ -ra való konvertálása. A N. I. R. A.-ban foglalt 3.3 milliárd dolláros közmunkák gyorsított végrehajtásával (az ősz elejéig a kincstár ténylegesen csak 60 millió dollárt fizetett ki) és főleg expanzív hitelpolitikával igyekszik az eddigi eredményeket tartani és tulszárnyalni. A Federal Reserve Bank-ek ismét nagyobb arányú állampapírvásárlásba kezdtek, a Reconstruction Finance Corporation, mely szeptember 30-ig több mint 3 milliárd dollárt engedélyezett, még nagyobb mértékben folytatja tevékenységét és közreműködése a bankzárlat óta ki nem nyitott bankok aktiváinak mobilizálásánál is tervbe van véve, ezenkívül több intézmény felállításáról van szó, melyek a közgazdaság egyes ágainak nyújtásának speciális hitelek. Mindezen tervek hatása bizonytalan; a kilátások megítélésénél figyelembe kell venni, hogy a világgazdaságban határozottan kezdenek mutatkozni a depresszió mulásának és a még gyenge, de tagadhatatlan javulásának jelei.

Prileszky Pál.

A hitelélet legújabb fejlődése Olaszországban.

Mussolini, akinek országát a világgazdasági válság hullámai épügy csapdossák, mint bármely más, a viláfgorgalomba belekapcsolt nemzetet, pénzügyi programjának tengelyébe állította a hitelélet egészséges kiépítésének problémáját. Az alábbiakban, a legújabb adatok felhasználásával, vázolni fogjuk annak az utját, miképpen szervezte meg s fejlesztette ki e program végrehajtásával az olasz nép pénzügyi erejét.

A pénzügyi felvértezetttség kiépítése logikusan két menetből áll. Az első feladat a nemzet fölös, megtakarított tőkéinek céltudatos felszívása nemzeti tőkegyűjtő csatornákba, a másik feladat az így felgyülemlett tőkéknek nemzeti építőmunkára, korrupciómentesen való felhasználása. Sem az egyik, sem a másik feladat megkerülésével nem lehet eljutni a kitűzött célhoz.

Mussolini tehát mindenekelőtt széttekintett az ország pénzügyi intézményeinek hálózatán és szerencsés kézzel, ügyes meglátással kiválasztotta azokat az intézményeket, amelyek közreműködésének szükségességét érezte ahhoz, hogy elgondolásait végrehajthassa. Mindezenelőtt rendezte a bankjegykibocsátás kérdését. Mint ismeretes, Olaszországban azelőtt három banknak volt bankjegykibocsátási joga: a Banca d'Italia-nak Rómában, a Banco di Napoli-nak Nápolyban és a Banco di Sicilia-nak Palermóban. A helyes valuta- és diszkontpolitika érdekében Mussolini csak egy bankra és pedig a Banca d'Italia-ra korlátozta a bankjegykibocsátás jogát, a másik két bank kénytelen volt aranykészleteit Rómába szállítani. Ezzel a intézkedésével Mussolini megvetette alapját a szilárdan álló nemzeti banknak. A másik két bankból parastatális, állami bank lett, melyeknek feladatává tette a takarékbetétek gyűjtését, a magángazdasági élet támogatását nemzeti szellemben, a kormány támogatását pénzügyi elgondolásainak kivitelében. Arról, hogy a Banca d'Italia mily elsőrangú eszköze a fasiszta pénzügyi és valutapolitikának, nem szükséges e helyütt külön megemlékezni. Lássuk azonban a két parastatális bank szerepét.

A Banco di Napoli és a Banco di Sicilia az utóbbi években hatalmas lendületet vettek, úgyhogy ma már a nemzetközi mammutbankok, a Banca Commerciale Italiana, a Credito Italiano mellett is büszkén állják meg helyüket. 1931 december 31-én a Banco di Napoli alap- és tartaléktőkéi 1.389,400.000 lirára rugtak, a banknál elhelyezett takaré- és folyószámlabetétek pedig 1.874,600.000 lirát tettek ki. Ugyanezen időpontban a Banco di Sicilia tőkéje és tartalék-alapjai 434 millió lirát, a nála elhelyezett betétek 665.2 millió lirát tettek ki. Ha figyelembe vesszük, hogy a Banca Commerciale Italiana betétállománya 1931 dec. 31-én 1.232,600.000 lira, a Credito Italiano betétállománya pedig 1.140,000.000 lira volt, el kell ismer-nünk, hogy a két olasz parastatalis bank tekintélyes helyet foglal el az olasz pénzügyi világban. Ezek azonban nem az egyetlen pénzfelszívó intézményei a fasiszta országnak. Mussolininek gondja volt arra, hogy országának pénzügyi erejét minél jobban növelje. A Banco di Napoli és a Banco di Sicilia átszervezése után az összes takarékpénztárakat a nemzet szolgálatába állította. Állami felügyelet alá kerültek, s a náluk gyümölcsözésre elhelyezett tőkéket kockázatos ügyletekkel nem veszélyeztethetik, spekulációkba nem bocsátkozhatnak, hiteleket csak az állam által garantált értékpapírokra nyújthatnak, vagyonukat csak állampapírokba fektethetik. E rendelkezésekkel nagyban hozzájárult a fasiszta kormány ahoz, hogy a közönség körében a takarékpénztárak iránti bizalmat megerősítse s a takarékosági szellemet felébressze. Ugyanakkor e rendelkezésekkel a kormány a takarékpénztárak hatalmas pénzügyi erejét teljes mértékben maga részére megnyerte. E takarékpénztárak közt vannak olyanok is, melyek bármely nagy bankkal kiállják a versenyt. A híres Monte dei Paschi di Siena név alatt ismert takarékpénztár 1931 dec. 31-én 942,351.797 lira betétet kezelt, a milanoi híres Cassa di Risparmio 320 millió lira alaptőke és 4.794,593.312 lira betét felett rendelkezett 1931 december 31-én. Torino város takarékpénztára 1,857.051.871 lira betétet kezelt és 145.356.830 lira alaptőke felett rendelkezett.

Az olasz takarékpénztári törvényen nyugvó pénzintézeti hálózat 101 tőkeerős intézetből áll, melyek hatalmas fiókhálózatuk révén hangyaszorgalommal gyűjtik az olasz polgárok megtakarított filléreit. Az olasz kormány azzal is kifejezést akart adni a takarékpénztári intézményével szemben érzett rokonszenvének, hogy egyrészt rájuk bízta az adók behajtását, másrészt nekik adott engedélyt zálogházak felállítására. Ezek a zálogházak, melyek egyben takarékpénztári működést fejtenek ki, *monte di pietà* elnevezés alatt ismertek Olaszországban. Annak megvilágítására, hogy ennek a takarékpénztári intézménynek mily nagy pénzügyi hatalma van, közöljük, hogy 1931 december 31-én a takarékpénztáraknál és monte di pietáknál kezelt betétállomány 19.469,837.140 lirát tett ki. E takarékpénztárak összefogó szerve az Istituto di Credito delle Casse di Risparmio Italiane (Olasz Takarékpénztárak Hitelintézete), amely nemcsak a clearingintézete a takarékpénztáraknak, hanem egyúttal azok pénzügyi irányítója, amelyen keresztül valósulnak meg a fasiszta kormány pénzügyi célkitűzései. Ennek a központi szervnek a felhívására kapcsolódnak be a takarékpénztárak s ezek üzletfelei a kibocsátásra kerülő kölcsönkötvények jegyzésébe, újabbi pénzügyi és gazdasági szervek felállítási munkálataiba. A későbbiekben látni fogjuk, hogy bekapcsolódásuk e pénzügyi tranzakciókba mily jelentőséggel bír.

A takarékpénztárakkal azonban még nem merítettük ki annak a hálózatnak bemutatását, mely a nemzet megtakarított pénzét összegyűjti s állítja azt a nemzet sorsát irányító kormány rendelkezésére. Ide tartozik még a fasiszta kormány, az olasz állam nagy bankja, mely egyben Olaszország legnagyobb pénzintézete, a Cassa dei Depositi e Prestiti (Letéti és kölcsönpénztár). Ez a hatalmas intézmény kezeli az olasz állam vagyonát, az olasz állam pénzét, a parastatalis intézetek alapjait és fölös tőkéit, a nyugdíjpénztárak tartalékalapjait, továbbá az összes bírói letéteket, az árvák pénzét, a szállítások elvállalása alkalmával letett kauciókat stb. stb. Hogy mily vagyonok és betétek feletti hatalmat jelent ez az intézmény, annak megvilágítására közöljük, hogy 1931 december 31-én a Cassa Depositi e Prestiti aktívái 31.235.670.000 lírát, passzívái 22.401.837.000 lírát tettek ki, tiszta vagyona tehát 8.833.770.000 líra értéket képviselt. Ebben a hatalmas intézményben foglal helyet az olasz Postatakarékpénztár intézménye is. Egyébként a Cassa Depositi e Prestiti aktívái közt a következő tételekkel találkozunk (1931 december 31-i adatok): a Postatakarékpénztár intézménye 15.073.530.000 líra aktívával szerepel, az olasz társadalombiztosító intézet kezelésre kihelyezett tartalékalapjai 2.131.665.000 lírával, a vasutasok nyugdíjintézete 1.438.686.000 lírával, a tanszemélyzet nyugdíjalapja 607.026.000 lírával, a községi alkalmazottak nyugdíjalapja 503.179.000 lírával, az állami tisztviselők jótéti alapja 222.115.000 lírával.

Az olasz postatakarékpénztár intézményének hihetetlen mértékű fejlődését igazolják az alábbi adatok. 1913-ban a Postatakarékpénztár által kezelt betétállomány 2.727.000.000 lírát tett ki, 1918-ban 1.781.000.000 lírát, 1922-ben már 9.295.000.000 lírát, 1927-ben 13.907.000.000 lírát, 1932 december havában pedig már 18.825.000.000 lírát. Az olasz postatakarékpénztár óriási propagandát fejt ki a takarékosági szellem kifejtésére terén s betevői közt évente több millió líra jutalmat sorsoltat ki, hogy ezzel is takarékosagra serkentsen.

Vannak azonban még parastatalis pénzintézetek, melyek főképpen a tőkegyűjtés munkáját végzik. Ilyen például az 1932 június 16-án kelt királyi rendelet értelmében az Istituto di S. Paolo, Torino hatalmas pénzintézete. Ez a pénzintézet még 1563-ban keletkezett s az elmúlt századok folyamán számtalan jótékonycélu intézmény alapjait rakta le. A fenti rendelettel ez az intézmény is felvette a nemzeti pénzintézet jellegét, ami annyit jelent, hogy az intézet pénzügyi forrásait a köz rendelkezésére bocsátja. Az új parastatalis pénzintézet saját vagyona ugyan mindössze 69.8 millió líra volt 1931 december 31-én, de a nála kezelt betétek 745.7 millió líra értéket képviseltek.

A pénzgyűjtő intézmények közé sorolhatjuk fel még a Banca Nazionale del Lavoro (Nemzeti Munkabank) is, mely eredetileg az olasz szindikátusok, szakszervezetek bankjának készült azzal a céllal, hogy összegyűjtse a szakszervezetek tőkéit és alapjait, a munkások megtakarított pénzét s ezzel egyidejűleg az a feladat hárult rá, hogy hitelet nyújtson munkás termelőszövetkezeteknek, hogy közmunkák megindítását támogassa, részt vegyen kis lakásépítkezésekben stb. Ennek a banknak jelenleg 217.500.000 líra alaptőkéje és 24.804.952 líra tartalékalapja van, azaz saját tőkéje 242.304.958 líra. E mellett a bank által kezelt folyószámla és takarékbetét 184.826.946 lírát tett ki 1932 január 1-én. A bank alaptőkéjének a

jegyzésében 22.472.000 lírával szerepel az olasz társadalombiztosító intézet, 10 millió lírával a Nemzeti Biztosító Intézet 15 millió lírával a Frontharcosok Nemzeti Szövetsége.

Annak szemléltetésére, hogy az eddig felsorolt s az olasz kormány pénzügyi intencióit támogató intézmények mily hatalmat jelentenek Olaszországban, közöljük a *Rivista delle Casse di Risparmio* 1933 májusi számában közölt alábbi adatokat. 1932-ben 54 milliárd lírára rugott Olaszországban a takaré- és folyószámlabetétek állománya, melyben a Postatakarékpénztár 18.825.000.000, az olasz takarékpénztárak 16.228.000.000 lírával, a Monte di Pietak 657.000.000 lírával szerepelnek, azaz összesen 35.710.000.000 lírát tesz ki az a betétállomány, amely a fasiszta kormány ujjaépítő politikájának rendelkezésére áll.

A fentiekben felsorolt pénzintézeteken felül van még két hatalmas tökefelszívó, tökegyűjtő intézménye Olaszországnak, melyek azonnal az első sorban állanak, valahányszor Mussolini az olasz nemzethez fordul pénzügyi segítségért valamely közmunka megindításához, új közegészségügyi intézmény, kórház, szanatórium felállításához, avagy az olasz föld termőképességének felfokozása érdekében. Olaszország e két intézménye az *Istituto Nazionale delle Assicurazioni* és az *Istituto Nazionale Fascista della Previdenza Sociale*. Lássuk működésüket, szerepüket közelebbről.

Az *Istituto Nazionale delle Assicurazioni*, azaz a Nemzeti Biztosító Intézet Olaszországnak parastatalis, állami jellegű biztosító intézete. Az olasz kormányok korán felismerték a biztosítási intézménynek tökegyűjtő szerepét s azt is látták, hogy a nép megtakarított fillérei külföldi biztosító intézetekhez folytak. Ezért még 20 évvel ezelőtt felállították az állami Nemzeti Biztosító Intézetet, mely egy időben monopoliumot is élvezett Olaszország területén az élet-, tűz- stb. biztosítások gyűjtésére. A fasiszta kormány ugyan újabban megszüntette az intézet monopolisztikus helyzetét, de továbbra is teljes erővel támogatja ezt az intézményt. Erről az intézményről jelentette ki Mussolini 1933 júniusában, hogy a fasiszta pénzügyi politika egyik hatalmas eszköze (potente strumento finanziario della politica fascista). S ezt az elismerést méltán megérdemli az intézet, mert ha végigjárjuk Olaszország városait, azt fogjuk tapasztalni, hogy az utóbbi években a legszebb palotákat, a legmodernebb lakóházakat, kislakásos bérházakból álló házsorokat ez a hatalmas intézmény építtetette. Ha Mussolini a tuberkulózis elleni küzdelemre hívta fel a nemzetet, azonnal hatalmas adomány felajánlásával sietett az intézmény vezetősége közreműködni a célkitűzés keresztülvitele érdekében. Az 1932. évi üzleti jelentésből kitűnik, hogy vasutépítkezési munkálatokhoz 61.171.830 lírát, utépítkezési munkálatokhoz 35.975.142 líra, mellorációs műveletek keresztülviteléhez 23.757.312 líra, házépítkezésekhez 32.274.930 líra kölcsönt nyújtott s emellett még 72.346.650 líra kölcsönrel támogatta a megyéket és községeket közmunkaprogramjuk keresztülvitelénél. Mennyi munkaalkalmat teremtett az intézet egy év alatt!

A Nemzeti Biztosító Intézetnek igen jelentős szerep jut még a nyugdíjterhek csökkentése körül is. Sok város és község ugyanis a világháború alatt s az inflációs években kimerítette tisztviselőinek nyugdíjalapját s ennél fogva az utóbbi években óriási nyugdíjterhekkel kellett megküzdeniök. A Nemzeti Biztosító Intézet ezekkel a nyugdíjterhek alatt roskadozó városokkal külön-külön szerződést

kötött, magára vállalta a nyugdíjak folyósítását s ezért a városok meghatározott éven át annuitást tartoznak fizetni.

A Nemzeti Biztosító Intézet tiszta vagyona 1932 december 31-én 3 milliárd 721,519.539 lirát tett ki, mely összegben az intézet saját tulajdonát képező ingatlanok 304.500.857 lírával, az értékpapírok 826,343.132 lírával szerepelnek. 1932. év folyamán kifizettek a biztosítottaknak 479.280.000 lirát. Mussolininak a gazdasági élet támogatását célzó intézkedéseinek ismertetése során látni fogjuk, hogy a Nemzeti Biztosító Intézet mily jelentős szerepet játszott e téren is.

A másik nem kimondottan pénzintézet, de elsőrangú tőkegyűjtő intézménye Olaszországnak az Istituto Nazionale Fascista della Previdenza Sociale, amelyet az olaszok társadalombiztosító intézetének tekinthetünk. Ez az intézet látja el ugyanis Olaszországban az ipari és mezőgazdasági munkások öregségi, rokkantsági biztosítását, továbbá az anyasági biztosítást, a tuberkulózis elleni kötelező biztosítást, a munkanélküliség esetére szóló biztosítást s ezenfelül még a kereskedelmi tengerészek betegségi, öregségi biztosítását is. E biztosítási ágak közül az öregségi, rokkantsági biztosítási ágaknak tiszta vagyona 1931 december 31-én 6.758,418.532 lírára rugott, mely összegben értékpapírok 1.371,165.302 lírával, állampapírok 2.329,193.922 lírával, kölcsönök 2.213,293.583 lírával, ingatlanok 233,753.928 lírával, bankbetétek, pénztárhétszletek 563,439.928 lírával szerepelnek. A munkanélküliség esetére szóló biztosítási ágazat tiszta vagyona 1931 december 31-én 871,432.530 lirát tett ki. a tuberkulózis elleni biztosítási ág 220,492.235 lírával rendelkezett fennállásának alig negyedik évében.

Olaszországnak ezen hatalmas társadalombiztosító intézménye igen jelentős szerepet játszik Mussolini pénzügyi és gazdasági elgondolásainak, terveinek kivitelénél. Közreműködik ipari hitelintézetek megalapításánál, állami, megyei, városi közmunkák megindításánál, utépítésnél, kórházak, szanatóriumok építésénél, szociális bérű lakások termelésénél. Fennállásának első tíz esztendője alatt. 1931 december 31-ig maláriás területek eltüntetésére, mocsarak lecsapolására, meliorációs munkálatokra 1.389,524.000 lira kölcsönt folyósított, községeknek, megyéknek közmunkák megindításához 1.145.172.000 lira kölcsönt nyújtott, vasutépítkezéseket 1.128,366.000 lira kölcsönrel támogatott, hajóépítkezésekhez 101,348.000 kölcsönt szavazott meg. Az alábbiakban még látni fogjuk, hogy a gazdasági élet fellendítését célzó vállalatok megalakítása körül is mily fontos szerepet töltött be az olasz társadalombiztosítás hordozója.

Az eddigiekből láttuk tehát, hogy az olasz nép megtakarított filléreinek s a gazdasági élet tökefeleslegeinek felszívására Mussolini számos elsőrendű intézménnyel rendelkezik, nevezetesen négy parastatalis bankkal (Banco di Napoli, Banco di Sicilia, Banca Nazionale del Lavoro, Istituto di S. Paolo, Torinóban), a nemzeti szelvényben működő takarékpénztári és a monte di pietai hálózattal, továbbá a Cassa dei Depositi Prestitiben egy hatalmas állami pénzintézettel s ezen belül a nagy teljesítő képességű postatakarékpénztárral s végül a hatalmas tartaléktőkéket gyűjtő Nemzeti Biztosító Intézettel és az olasz társadalombiztosító intézettel.

Amily művészettel hozta össze Mussolini azokat az intézményeket, melyek felszívják a nemzet fölös tőkéit és filléreit, époly művészettel építette ki azokat a szerveket, amelyek e fölös tőkéknek nem-

zeti, kenyeret nyújtó alkotó munkának lefolytatására hivatottak az olasz testületi államban. Ily intézményekkel találkozunk úgy az ipari, mind pedig a mezőgazdasági termelés előmozdítása és fejlesztése terén. Mussolininek gigantikus küzdelme a munkanélküliség rémével, a világgazdasági válsággal több, rendszeresen átgondolt, anyagilag kellőképpen megalapozott, nagyrészt teljesen fasiszta eredetű intézményen keresztül folyik le. Ezek az intézmények a következők:

A *Consortio di credito per le Opere pubbliche*, azaz közmunkákat finanszírozó konzorcium főcélja hosszulejáratú (10 éven túl) kölcsönök nyújtása megyéknek, községeknek, hogy a kölcsönök segítségével közmunkákat indíthassanak meg. Ennek a konzorciumnak alaptőkéje 102 millió lira, melyből 60 milliót a Cassa Depositi e Prestiti, 20 millió lirát az olasz társadalombiztosító intézet (Istituto Nazionale Fascista della Previdenze Sociale), 20 millió lirát a Nemzeti Biztosító Intézet és kétmillió lirát az olasz takarékpénztárak központi hitelszerve jegyezték. Természetes, hogy a konzorcium tisztán alaptőkéjével nem lenne képes célkitűzésének megfelelni, éppen ezért törvényes felhatalmazás alapján kötvényeket bocsáthat ki. Kötvényei számos kedvezményben részesülnek: illetékmentesek, kaucióképesek, a takarékpénztárak, nyugdíjalapok, társadalombiztosító intézet stb. tőkéiket, betétjeiket, alapjaikat e kötvényekbe fektethetik. Kötvényeit emellett a nagyközönség is előszeretettel jegyzi minden egyes kibocsátás alkalmával.

A konzorcium 1933 februárjáig 2.822.977.499 lira kölcsönt nyújtott, az általa kibocsátott kötvények névértéke pedig 2.750.768.900 lirát tett ki. Az alábbiakban közöljük, hogy a kölcsönök mily értékű és mily természetű közmunkák lefolytatását tették lehetővé:

meliorációs munkákra	786,547.239	lira
vasutépítésekre	226,801.986	„
hidroelektrikus üzemek felállítására	186,684.122	„
községek, megyék által megindított közmunkákra	752,433.401	„
gyarmatokon végzett közmunkákra	100,000.000	„
hajóépítkezésekre	640,690.712	„
bányafeltárásokra	24,199.481	„
építkezésekre	105,691.554	„

lira kölcsönt nyújtott. Legutóbb, 1933 február 6-án egymilliárd lira nyereséymkötvény jegyzésére hívta fel az olasz nagyközönséget. Ötszáz lírás címleteket bocsátott ki 455 lira árfolyamon, huszévi törlesztésre, amely évi 4,5%-ot kamatozik. Öt éven keresztül évente öt-millió lira nyereséymt sorsolnak ki a kötvénytulajdonosok közt, egy-egy nyereséym egymillió lira. Rövid néhány nap alatt e kölcsönt tuljegyezték Olaszországban.

A konzorcium egy másik fényes pénzügyi sikerét az olasz vasutak villamosításával kapcsolatban kibocsátott kötvények elhelyezésével érte el. Az olasz állam ugyanis elhatározta, hogy további 4365 kilométer vasuti hálózatot fog elektrifikálni s ezzel együtt a villamosított hálózata 6600 kilométert fog kitenni, amely az egész vasuti hálózatának 41%-át teszi ki, de ezen bonyolódik le a személyforgalom 60%-a. A villamosítással kapcsolatban múlt évben hívta fel először a konzorcium a nagyközönséget egymilliárd lira névértékű kötvények jegyzésére, 1933 július 10-én pedig meghirdette a második tranchenak a kibocsátását, mely 600 millió lirából állott. Az aláírásra serkentőleg hatott az a körülmény, hogy a konzorcium öt éven át

évente három egymillió lira összegű nyereményt sorsol ki az aláírók közt s ezenfelül husz éven át minden évben 1000 elsőosztályú vasuti jegyet is kisorsoltat, melyek jogot adnak egy hónapig tartó körutazásra Olaszországban. A szerencsés nyerő szabadon választhatja az utazásra szánt hónapot július 1. és október 1. közt.

A konzorcium fényes pénzügyi sikereinek titka abban keresendő, hogy a konzorcium tiszta haszna 1932-ben 153.367.150 lira volt s ugyanakkor a konzorcium összes ügyviteli költségei mindössze 428.763 lirát tettek ki.

A másik hatalmas ipari hitelek nyújtó intézménye Mussolini-nek az *Istituto di credito per le imprese di pubblica utilità*, azaz a közhasznú vállalatokat hitellel ellátó intézet. Ez az intézmény 1924 május 20-án kelt dekrétum alapján keletkezett. Alaptőkéjét 1932 szeptember 2-án felemelték 100 millió liráról 150 millió lirára. Az alaptőkejegyzésben résztvett 15 millió lirával az olasz társadalombiztosító intézet, 10 millió lirával a Nemzeti Biztosító Intézet, 10 millió lirával a Takarékpénztárak Hitelintézete, két-kétmillió lirával a Banco di Napoli, a Banco di Sicilia, a torinói Istituto di S. Paolo. Ez az intézmény sem gyűjthet betéteket s éppen ezért a hitelműveleteihez szükséges tőkéket kötvények kibocsátása révén teremtheti elő. Az előbb ismertetett konzorcium és e hitelintézet közt az a különbség, hogy az előbbi megyéknek, városoknak nyújt kölcsönt közmunkákhoz, az utóbbi pedig olyan olasz magánvállalatoknak, melyek a köz érdekeit szolgálják, nevezetesen elektromos üzemeknek, gázgyáraknak, telefonközpontoknak stb. Az intézet 1931. év végéig 1.083.000.000 lira összegű kölcsönt nyújtott.

A gazdasági válság által létükben és működésükben megtámasztott intézmények megsegítésére is gondolt Mussolini, amikor 1931 november 13-án megvetette alapját az Istituto Mobiliare Italianonak (röviden I. M. I.), melynek célja olasz iparvállalatoknak mobil értékekre kölcsönt nyújtani, esetleg részvényérdekeltséget vállalni. Kölcsönt nyújt az intézet átmenetileg pénzügyi nehézségekkel küzdő, de egyébként jól megalapozott ipari vállalatoknak. Az I. M. I. 551 millió lira alaptőkével alakult, melyből a Cassa Depositi e Prestiti 250 millió, az olasz társadalombiztosító intézet 60 millió, a Nemzeti Biztosító Intézet 50 millió, a Banco di Napoli 40 millió, a Banco di Sicilia 10 millió lirát jegyzett. Ezeken felül az olasz takarékpénztárak is résztvettek az alaptőke jegyzésében. Az intézet 1933 március 27-én 250 millió névértékű 9 éves törlesztéses kötvényt bocsátott ki, melynek tiszta hozadéka 5.5%. E kötvények ellentétele ipari vállalatok részére kellő fedezet mellett nyújtott kölcsön volt. E kötvények is az állam részéről a legmesszebbmenő kedvezményekben (illeték, adómentesség, óvadékképeség stb.) részesülnek.

Mint hogy a gazdasági válság tovább szedte áldozatait, Mussolini újabb intézményt állított fel az ipari termelés kedvező menetének biztosítására. Nevezetesen 1933. év végén életre hívta az *Istituto per la Ricostruzione Industriale* (rövidesen I. R. I. név alatt ismert) Ipari újjászervező intézetet. Ennek az intézménynek a célja a befagyott hitelek visszafolyásának az előmozdítása. Az 1933 január 22-én megjelent dekrétum értelmében az új intézmény két osztályból áll: a Sezione finanziamento industriale és a Sezione smobilizzi industriali. Az első (sezione finanziamento industriale) gyáriparosokat finanszírozó osztály 100 millió lira alaptőkével alakult, mely összeget a Cassa dei Depositi e Prestiti, továbbá az olasz társadalombiztosító

intézet és a Nemzeti Biztosító Intézet jegyezték. Ezenfelül husz éven keresztül ez az osztály évi 85 millió lira állami támogatásban részesül, mely összegek az állami költségvetésben szerepelnek. Ez az intézet a pénzügyminiszter felügyelete alatt működik. Elnöksége hat tagból áll, akiket a pénzügyminiszter a testületi miniszterrel együtt nevez ki. A hat tagból egyet a Cassa dei Depositi e Prestiti, egyet az olasz társadalombiztosító intézet, egyet a Nemzeti Biztosító Intézet jelöl ki. Abból a célból, hogy az olasz ipar minél hathatósabb támogatására siethessen az új intézet, az évi 85 millió lira állami szubvenciót engedményezte a Közmunkákat hitellel ellátó konzorciumnak, mely ellenértékül 1.000.000.000 lira névértékű kölcsönkötvényt bocsátott ki s annak eredményét engedte át. E kötvények kibocsátásáról már megemlékeztünk.

A fentebb említett intézmények mellett működik még 1921 óta az *Istituto di liquidazione*, azaz Felszámoló intézet, mely a Jegybank támogatásával a csödbe került, fizetési nehézségekkel küzdő intézmények felszámolását végzi. Az intézményt újjászervezte az 1926 november 6-án kelt dekrétum, amely hozzá utalta át az összes felszámolás alatt álló intézmények aktívait és passzívait. Egyik legnagyobb feladata a már régebben fizetéseképtelenné vált Banca Italiana di Sconto és az Ansaldo felszámolása.

Mussolini figyelmét nem kerülte el az a körülmény, hogy az egyes külföldi államok az utóbbi években devizakorlátozásokat állítottak fel, melyek az olasz exporttevékenységre is befolyással vannak. Az összes külföldi valutákban eszközlendő kifizetésekre, külföldi adósságok rendezésére felállította Mussolini az *Istituto Nazionale per i Cambi con l'Estero* (Nemzeti devizaközpont) név alatt ismert intézményt. Alaptőkéjét (10.000.000 lira) a Banca d'Italia jegyezte.

Nem lett volna azonban teljes Mussolini gondoskodása, ha figyelmen kívül hagyta volna a sok munkáskezet foglalkoztató hajóépítőipart és a tengeri hajózási vállalatokat. 1928-ban jelent meg az a rendelet, mely lefektette az alapjait az *Istituto per il Credito Navale*nek (hajózási hitelek nyújtó intézet). Ennek az intézménynek a feladata az olasz hajópark növelésével fáradozó, avagy rendszeres tengeri hajójáratokat fenntartó tengerhajózási vállalatoknak hitellel való ellátása. Az Istituto per il Credito Navale 100 millió lira alaptőkével indult meg, melynek jegyzésében 10—10 millió lirával résztvett a Banco di Napoli, a Banco di Sicilia, az olasz társadalombiztosító intézet, 20 millió lirával a Tengerészek nyugdíjpénztára, 32 millió lirával a Cassa Depositi e Prestiti, 5 millió lirával a Nemzeti Biztosító Intézet, a többit a nagyobb takarékpénztárak jegyezték.

Az intézet 1931 december 31-éig 384 millió lira kölcsönt nyújtott és 247 millió lira előleget fizetett ki hajóépítkezésekre.

Igen jelentős szerepet játszik az olasz gazdasági életben még a *Consorzio per sovvenzione su valori industriali* név alatt ismert intézmény, mely ugyan még 1914-ben alakult 25 millió lirával, de a fasiszta kormányzat alatt is erősen fejlődött, úgyhogy ma már 125 millió lira alaptőkével rendelkezik. Az 1924 december 30-án kelt királyi dekrétum értelmében a konzorcium kincstári jegyeket is bocsáthat ki, melyeknek összege időközben 463 millió lirára emelkedett. A konzorcium ipari értékpapírokra kölcsönöket folyósít. 1931 december 31-éig a konzorcium által folyósított kölcsönök összege 4.617.000.000 lirára emelkedett s 1932. év elején a még fennálló köl-

csönök 804,900.000 lírát tettek ki. Ennek a konzorciumnak az elnöke a Banca d'Italia kormányzója.

A kézművesek hitelezésére alakult 1926-ban az Istituto Nazionale di Credito per le piccole industrie e l'artigianato (Kisipari és kézműipari nemzeti hitelintézet), majd később ennek helyébe az Ente Nazionale per le Piccole Industrie (Kisipari Szövetség) mellett állítottak fel egy hitelező szervet 9,048.000 líra alaptőkével.

Mussolini szeme azonban nemcsak az olasz határokon belül csüngött dolgozó honfitársain, hanem megakadt azokon is, akik a külföldön igyekeztek elismerést szerezni az olasz névnek. Még 1923-ban fektette le az alapjait az *Istituto Nazionale di Credito per il Lavoro Italiano all'Estero* (Olasz munkát külföldön hitellel ellátó nemzeti intézet) név alatt ismert intézménynek. Az intézet alaptőkéje 100,000.000 líra, melynek segítségével 1929-ben 71,771.000 líra 1929-ben 80 millió líra, 1930-ban 68 millió líra, 1931-ben 62 millió líra kölcsönt nyújtottak.

Az ipar mellett azonban nem vált mostoha gyermekké az olasz mezőgazdaság sem. Amint az alábbiakban látni fogjuk, a mezőgazdasági hiteket nyújtó intézetek egész hálózatát teremtette meg Mussolini az elmúlt évek alatt. Ezeknek az élén áll a *Consorzio Nazionale per il Credito agrario di miglioramento* (Többtermelés előmozdítására hitelt nyújtó nemzeti konzorcium), melynek alapjait az 1927 július 29-én kelt királyi dekrétum vetette meg. A konzorcium még 1927-ben kezdte meg működését 250 millió líra alaptőkével. Ennek az alaptőkének a jegyzésében résztvettek többek közt a Banco di Napoli, a Banco di Sicilia 30—30 millió lírával, a társadalombiztosító intézet 10 millió, a nemzeti biztosító intézet 15 millió, a Monte dei Paschi di Siena 11 millió lírával, a többi a takarékpénztárak jegyezték.

Ennek a konzorciumnak célja fejleszteni az olasz mezőgazdasági termelést. Az említett cél érdekében a konzorciumok felállítását elrendelő dekrétum értelmében a konzorcium kölcsönöket nyújthat mezőgazdasági üzemek átszervezéséhez, tagosításhoz, talajjavításhoz, utak építéséhez, mezőgazdasági lakóházak emeléséhez, öntözőművek építéséhez, csatornázáshoz, utak építéséhez, mezőgazdasági üzemek elektrifikálásához, fásításhoz, más termelési ágra való áttéréshez stb. A konzorcium a földművelésügyi miniszter felügyelete alatt áll. Munkáját azonban nem elszigetelten végzi, hanem Olaszország különböző részein felállított mezőgazdasági hitelintézetek közreműködésével. Ezek az intézmények pedig a következők: A Banco di Napoli-nak, a Banco di Siciliának, az Istituto di S. Paolonak külön mezőgazdasági hiteket nyújtó osztálya van, ugyancsak a Banca Nazionale del Lavoro mellett is működik egy autonóm mezőgazdasági hiteket nyújtó szerv, melynek külön alaptőkéje 57,500.000 líra. Ezenkívül a Veneziai tartomány mezőgazdasági lakosságának hitelszükségletét a Velencében székelő takarékpénztár Mezőgazdasági hitelosztálya látja el, a liguriai gazdák hitel szükségletét az Istituto di Credito agrario per la Liguria látja el, a Lombardtartomány területén a Cassa di Risparmio delle Provincie lombarde mezőgazdasági hitelosztálya, Középolaszországban az Istituto di Credito Agrario per l'Italia Centrale, a piemonti tartományban az Istituto Federale di Credito Agrario per il Piemonte, az emiliai és romanyai tartományban a Sezione di Credito Agrario per l'Emilia e le Romagne, Toskánában az Istituto Fede-

rale di Credito Agrario per la Toscana, végül Szardínia szigetén az Istituto di Credito Agrario per la Sardegna működik. Ezek az intézmények tekintélyes saját tőkéiken felül záloglevelek és kötvények kibocsátásával előteremthetik a hiteligények kiegészítéséhez szükséges tőkét. A Banco di Sicilia a szicília kéntermelés fejlesztésére, a Banca Nazionale del Lavoro a carrarai márványtermelés előmozdítására bocsáthatnak ki kölcsönkötvényeket. Nagyobb mértékben éltek a kötvénykibocsátás jogával az Istituto di S. Paolo (577,798.000 lira n. é.), a Banca Nazionale del Lavoro, mely mezőgazdasági hitelosztálya révén 355,508.000 lira névértékű kötvényt bocsátott ki, a carrarai márványtermelést finanszírozó osztálya révén pedig 52,000.000 lira névértékű kötvényt helyezett el.

Amint a fentiekben láttuk, Mussolini igyekezett segítő társakról, anyagi forrásokat előteremtő szervekről gondoskodni az olasz ipar, mezőgazdaság, kisipar, külkereskedelem, tengerészet támogatására. Milliárdokat szívnak fel erőteljes takarékosági propaganda kifejlesztése mellett Itália tőkegyűjtő szervei és milliárdokat bocsátanak vissza a gazdasági életbe, a nemzeti ujjaépítés munkájához az e célból létrehozott szervei. Rövid tanulmányunk célja nem volt más, mint feleletet adni mindazoknak, akik csodálkozva állnak meg a Viale dell'Imperon, a velence—mestrei tizkilométeres autóhidon, az országot keresztül-kasul hálózó pompás autóstrádon, a vasuti hálózatnak lüktető ütemben folyó villamosítása látára, az újonnan keletkezett Mussolini-városok, a termékennyé tett területek, a hatalmas római stadion, a Rex, a Conte Savoia, az Oceania hajóóriások előtt s önkéntelenül is felteszik azt a kérdést, hogy mindezt miből és hogyan tudja előteremteni Mussolini s miben rejlik az ő pénzügyi hatalma.

Bikkal Dénes.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Háboru és népesedés.

Huber Michel: La population de la France pendant la guerre avec un appendice sur les revenus avant et après la guerre. Histoire économique et sociale de la guerre mondiale (Série française). Publications de la Dotation Carnegie pour la Paix internationale. Les Presses universitaires de France, Paris. Yale University New Haven, U. S. A., 1932. XII. 1025 pp.

Meerwarth, Rudolf, Günther, Adolf und Zimmermann, Waldemar: Die Einwirkung des Krieges auf Bevölkerungsbewegung, Einkommen und Lebenshaltung in Deutschland. Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Weltkrieges. Deutsche Serie. Veröffentlichungen der Carnegie-Stiftung für Internationalen Frieden. Abteilung für Volkswirtschaft und Geschichte. Stuttgart, Berlin., Leipzig, Deutsche Verlags-Anstalt; New Haven, Yale University Press, 1932. XV. 474 pp.

Az előttünk fekvő két kötethez Prof. *James T. Shotwell*, a Carnegie-alapítvány közgazdasági és történelmi szakosztályának igazgatója írt előszót. Az említett szakosztály 1914 ősze óta azt a tudományos célt tűzte ki maga elé, hogy egy nagyszabású történelmi felvétel útján megállapítja a háboru gazdasági költségeit és azokat a zavarokat, amelyeket a civilizáció fejlődésében okozott. A háboru végén azután szükségesnek látszott különösen a háborus gazdálkodás területét mélyebben szántó kutatásokkal tenni vizsgálat tárgyává. E célból a nagyobb államok mindegyikében bizottságot jelöltek ki, a kisebbekben pedig egy-egy igazgatót bíztak meg a munka szervezésével. Ezek feladata az volt, hogy országuk gazdasági és társadalmi történetét feldolgoztassák. Ilyen módon a történelmi és leíró monográfiák gazdag sorozata jött létre, amelyek mintegy középúton állanak az egyéni emlékiratok és hivatalos jelentések között. Ezeken a forrásokat feldolgozó monográfiákon kívül más tanulmányokat is megindítottak, amelyek inkább technikai jellegűek és a történelem vagy statisztika bizonyos, pontosan körülírt területére voltak korlátozva.

Az általános tervezet értelmében minden országot illetően egy-egy tanulmánynak a népességet, valamint a magánjövedelmek terén beállott változásokat kellett vizsgálat tárgyává tennie. Franciaországban ezzel a feladattal *Michel Huber*-t, a francia statisztikai hivatal igazgatóját bízták meg. Huber könyve a tényekkel és nem az elméletekkel foglalkozik; célja, hogy összeszedje és elren-

dezzé mindazokat az adatokat, amelyek segítségével a népesedés hullámzását a háboru előtt és alatt meg lehet világítani, valamint hogy feltüntesse a háborus esztendőök eseményeinek hatását és nyomait a népesség összetételében és jelenlegi fejlődési irányzatában. Az említett hármask feladat teljesítésében a szerző, hivatalos pozíciójánál fogva, bőven felhasználhatta a népességi statisztika módszereit és adatait, a foglalkozási, a vándorlási, népszámlálási felvételek eredményeit stb. Jóllehet, különösen Franciaországban, e téren sok nehézséggel kellett megküzdenie, a szerzőnek kitünő képet sikerült adnia azokról a zavarokról, amelyeket a háboru a kutatott területen okozott. Könyvének ez a második része a népesség hullámzását nem csupán a 77 szabadon maradt, hanem 7 megszállott megyéről is megrajzolja. Különösen érdekes a francia és idegen lakosság francia területen való nagy lakóhelyváltoztatásainak leírása az ellenségeskedések folyamata alatt és azok után, valamint az idegenek nagy beáramlásának vázolása. A kötet végén tömör összefoglalásban nyújtja a francia népesség háborus adatait és alapos következtetéseket nyújt a jövőt illetően.

Kevésbé teljes a háboru alatti jövedelmekről adott kép. E tárgyra nézve 1914 előtt csak hozzávetőleges adatok álltak rendelkezésre. A háboru tartamára nézve pedig ugyyszólván egyáltalán nincsenek adatok. 1919-től kezdődőleg fogtak hozzá a legnélkülözhetetlenebb felvételekhez. Ami példának okáért a népesség különböző kategóriáit és osztályait illeti, e részt nem vették kellő mértékben igénybe a családi háztartások módszerét. Ilyen módon a népesség különböző rétegeinek jelenlegi helyzetét a háboru előtti helyzettel csak nagy általánosságban lehet összehasonlítani. Mindamellett a munka eme részének is megvan az az érdeme, hogy összefoglalja az összes franciaországi adatokat a tőke-járadékokra, bér munkára (ankétok, a termelés és a közszolgálat különböző ágaiban fizetett bérek összegeinek becslése) és a „vegyes jövedelmekre“ vonatkozólag. A szerző éppen a mondottaknál fogva igen óvatos az osztályok, különösen a munkásosztály helyzetében beállott változások megítélésében.

A háborunak a német népességre gyakorolt hatását feldolgozó szerző nem közli az összes hivatalos statisztikákat, hanem köztük ügyes kiválasztást végez. Nem kapjuk a népesség aprólékosan részletes helyzetképét, hanem csupán általános, összefoglaló tabellákat, amelyek tiszta képet vetnek a természetes népmozgalom különböző tényezőire a háboru előtt, alatt és után. *Merwarth* kimutatja, hogy a vándorlási mozgalmak jelentősége általában az ország demografikus fejlődésének van alárendelve. Beéri azzal, hogy az állampolgárok és külföldiek bevándorlására és kivándorlására nézve elmondja a legfontosabb hivatalos becsléseket. Végül nem sokat törődik a nemzetközi összehasonlításokkal, viszont a különböző jelenségek tudományos magyarázatát is adja. Munkájának bevezetésében a népesség évenkénti jövedelmét, a születési számot, a fogamzások korlátozását, a termékenységet stb. feltüntető háboru előtti tabellát közöl. A háborus évekre nézve a népesség természetes és mesterséges mozgalmának tényezőiről közöl adatokat, kiegészítve azokat a háboru utáni első esztendőkről szóló információkkal (1923-ig). Nevezetesen vizsgálja a házassági adatokat, a kor szerinti megoszlást, a házastársak közötti korkülönbség csökkenését és mindezzel kapcsolatban a háborus születéseket, a születési számot, konstatálja a

halvaszülöttek számának csökkenését és az ujszülöttek nemek szerinti arányában beállott szerény változást. Legnagyobb jelentőséget tulajdonít a halandóság elemzésének és tiszta és pontos mérlegét nyújtja a háboru alatti és háboru utáni népesedésnek. Nevezetesen szemben Franciaországgal, kimutatja a csecsemőhalandóság különösen kedvező fejlődését, főleg a törvénytelen születésűeket illetőleg. A háboru utáni népesség összetételében nagy fontosságot tulajdonít a kor- és nemek szerinti megoszlás terén beállott változásoknak, a születések csökkenésének, végül a halandóság folytonosan javuló irányzatának. Ezt az utóbbit nem a kormegoszlás terén beállott változásoknak, hanem az összes korosztályokban csökkent halálozási számnak tulajdonítja. Viszont a szerző az elkövetkező esztendőben a halálozási szám emelkedésére számít, annak következtében, hogy a középkorú csoportok az idős korcsoport kategóriájába lépnek át.

A kötet második tanulmányának címe: „A háboru hatása a jövedelmekre és a középosztályok színvonala Németországban“. Szerzőjét, *Günther* professzort, különösen nehéz feladat elé állította az a körülmény, hogy a „középosztályok“-nak elfogadott és elismert meghatározása éppugy nincs, mint ahogy hiányoznak a megfelelő statisztikai adatok. A középosztály fogalmáról már e század elején nagy viták folytak Németországban, A háboru pedig a társadalom egy rétegében sem okozott olyan mélyreható változásokat, egyéni és családi eltolódásokat, mint a „középosztályok“-ban. Ennélfogva a tanulmány szerzője kénytelen volt munkájának első részét e probléma elméleti vizsgálatának szentelni, azonban az erről a tárgyról szóló külföldi irodalmat nem vette figyelembe. A második részben aztán tárgyilagos, történeti képet nyújt a szóbanforgó osztály különböző rétegeinek helyzetéről. A harmadik rész statisztika-demografikus jelleggel bír és a legkülönbözőbb forrásokból merített adatokban gazdag; feltünteti a középosztály életszínvonalában beállott változásokat. Általán szólva, tanulmányából az tűnik elő, hogy a középosztály életszintjének rosszabbodása nagyobb mértékű a nemzet többi csoportjainál és hogy ennek következtében az ebbe az osztályba sorolhatók száma módosult. A szerző ezt a számot 1914-ben 17.15 millióra, 1920-ban 15 millióra, 1925-ben 12 millióra becsüli. Különbséget tesz a középosztály változatlanul maradt, lefelé menő és felfelé menő rétegei között. Ami „a régi középosztályt“ illeti, — mint egyébként a történeti fejezetben is, — megállapítja annak jelentékeny és folytonos elszegényedését a háboru alatt és egészen 1926-ig, amikor is 1928-ig helyzetében átmenetileg némi javulás észlelhető. Viszont a magánalkalmazottak és tisztviselők osztályának sikerült megtartania életszínvonalát, azonban — mint egyébként a munkásosztálynak is — csupán 1930-ig, és így is csupán a megtakarítások, a népszaporodás és a foglalkoztatás mértékének terhére. A középosztály jelenlegi helyzete a szerző szerint a társadalompolitika tulzásaainak és a jóvátételi fizetéseknek következménye.

A szerzőnek magának is az az érzése, hogy nem sikerült teljes és világos összefoglalást adnia arról a nagyon bonyolult statisztikai anyagról, amely a középrétegek jövedelmének és háztartásainak fejlődésére vonatkozik. De tanulmányából mindenesetre tisztán előtűnik az a tény, hogy a háboru következményeként az

ugynevezett középosztály helyzete számottevő mértékben közeledett a munkásosztályok általános helyzetéhez.

Egyebekben ugyanaz a tanulság derül ki a kötet utolsó tanulmányából, amelyet *Zimmermann* professzor írt és amelynek címe: „A háború által okozott változások a munkásosztályok jövedelmi és életviszonyaiban“. E tanulmány egyfelől a statisztikai módszer alkalmazása, másfelől a tárgyat illetőleg Németországban található gazdag anyag rendszeres feldolgozása szempontjából mintaszerűnek mondható. Viszont a szerző nem akart tovább menni a háború utolsó esztendejénél (1918), miután a háború utáni helyzetről még nem volt módjában megfelelő képet rajzolni. Feladatának elméleti nehézségeiről rövid bevezetésben ad számot.

Az első fejezetben a munkásosztályoknak háború előtti életszínvonalát feltüntető legfontosabb indexszámokat közli (munkabérek, létfenntartás, a munkásosztály részesedése a nemzeti jövedelemben). A második fejezetben azután a háború hatását írja le a munkások jövedelmére és életszínvonalára. Kiindulva a lakosság gazdasági helyzetében beállott általános változások jellemzéséből, ismerteti az összes rendelkezésre álló adatokat a bér- és munkajövedelmeket illetőleg, és pedig nemcsak általánosságban, hanem bizonyos napokra vonatkozó megállapításokkal és a háborús és egyéb iparokról szóló speciális felvételekkel. Ilyen módon tiszta képet sikerül adnia a bérek fejlődéséről, a munkások és nevezetesen a munkáscsaládok helyzetéről. Ami a különböző munkáscsoportok életszintjét illeti, ugyancsak gazdag forrásanyagot ad elő (árstatisztika, háborús adóstatisztika, átlagos élelmezési számadatok, háztartási költségvetések, az élelmezés terén a háború folyamán beállott, a munkásosztály különböző rétegeit érintő eltolódások). A normális létfenntartási indexszám görbéjének összehasonlítása a jövedelmek görbéjével feltünteti a munkásosztályok helyzetében bekövetkezett változásokat. Ami a munkásháztartásokban a munkabérek magassága és a létfenntartási költségek emelkedése közötti arányt illeti (az utóbbit általánosságban tekintve 150%-ra lehet becsülni), ez az arány kizárólag a szorosabban vett háborús iparok munkásai számára maradt kedvező. A munkabérstatisztikában számbavett munkásoknak több mint a felére nézve a munkabérek görbéje nem követte kielégítő módon az élet drágulását feltüntető görbét. Mindamellett a női munka óriási mértékű szaporodása lehetővé tette, hogy sok munkáscsaládban az említett lemaradásból eredő hiány pótolhassék. Különösen kedvezőtlenül alakult a helyzet a szövő-fonó- és ruházati iparban. Itt a családok összes tagjainak erőteljes közreműködésre volt szükség, hogy a legnagyobb nyomort kikerüljék, a teljes és részleges munkanélküliek támogatása éppugy, mint a háborús segélyezés, nem lévén elegendő. Mégis, egészben véve, a szerző szerint a munkások életszínvonalának süllyedése viszonylag kisebb volt, mint a nemzeti életszínvonalé a maga egészében tekintve. A háború messzeható következménye, hogy Németország születési száma már jóval Franciaországé mögött marad,

Ferenczi Imre.

Könyvismertetések.

Le Cours et les Phases de la Dépression Economique Mondiale. Genève Publ. par S. D. N. 1931. 375 p.
 Situation Economique Mondiale 1932—33. Service d'Etudes Economique. Genève S. D. N. 1933. 370 p.

A világgazdasági válság méreteinek megnövekedésével tudvalevőleg a Nemzetek Szövetsége mind kevésbé térhetett ki e jelenségnek munkálatai körébe vonásától, mert hiszen ma már nincsen ország, amelynek sorsát a világválság erősen ne érintette volna. A gazdaságpolitikai konferenciák sorozata mutatja azt az igaz, sok nagyon is érthető okból eddig eredményt fel nem mutató tevékenységet, melyet e téren a Nemzetek Szövetsége kifejtett. Érthető ezek után, ha Mussolini arra az álláspontra helyezkedett, hogy elég volt a nemzetközi értekezletekből.

Nem mondható ez azonban a Nemzetek Szövetsége ama törekvéséről, melyet a Loveday vezetése alatt álló és a pénzügyi, valamint gazdasági tanulmányok eszközzésére felállított tudományos osztálya kifejt. Jelentős pénzügyi eszközökkel és nemzetközi összeköttetésekkel felszerelve, az egész világot felölelő statisztikai anyaggal és mindenekelőtt nagyképzettségű munkatársakkal rendelkezve, széles alapon foghat hozzá a gazdasági helyzet tanulmányozásához és már ez magában véve is számára oly előnyt jelent, amelyet magányos kutatók alig biztosíthatnak maguknak. Így hát a legnagyobb figyelmet érdemli meg az a két munka is, amelyet a világgazdasági válságnak szentelt a Nemzetek Szövetsége.

Az első idevágó munka a Nemzetek Szövetségének 1930 szeptember 29-én kelt határozata alapján indult meg a világválság lefolyásának és fázisainak leírására. Szerencsés kézzel e kérdés feldolgozására Ohlin stockholmi professzort választották ki, aki kivált a nemzetközi forgalom kérdéseivel legujabban megjelent munkája előtt is már igen behatóan foglalkozott. Ha munkájára itt csak röviden térünk ki, ennek az az oka, hogy azóta, miként arra mingyárt rátérünk, egy újabb tekintélyes kötetet tett közzé e kérdésre vonatkozólag a Nemzetek Szövetségének jelzett osztálya.

Ohlin feladata oly módon volt körülhatárolva, hogy az inkább leíró, mint oknyomozó jellegű. Bár az oknyomozó munka értéke sokkal magasabb volna, mégis, úgy hisszük, helyesebb volt a feladatot a leírásra korlátozni, mert a munka elbírálása nemzetközi bizottság elé volt utalva, amely, ha az okoknak a kutatására került volna a sor, bizonyára ugyanazon nehézségek előtt állott volna, mint a Nemzetek Szövetsége által összehívott konferenciák, mert hiszen az okok között nagy mértékben szerepet játszanak a politikai tényezők, amelyek megítélésében az érdekek nagy ellentéténél fogva egyetértés alig remélhető. A világválság lefolyásának leírása elkerüli e veszedelmes pontot és így Ohlin akadálytalanul folytathatta tanulmányait és szűrhetette le eredményeit.

Ohlin munkája a háboru utáni gazdasági fejlődés jellemzésével kezdődik. Megállapítása szerint a világ termelése körülbelül 1925-ben érte el a háboruelőtti színvonalat. Európa kivételével minden világ-rész termelése ezóta a háboruelőtti termelést jelentékenyen túlhaladta. Nem mondható természetesen ugyanez a fogyasztásra és különösen bizonyos élelmiszerek fogyasztására, melyek merevségét Ohlin külön kiemeli. E téren mégis legérdekesebbek éppen a fogyasztás

változására vonatkozó adatai. A buzalisztre vonatkozólag az Egyesült Államokból adatokat közöl, melyek szerint az 1889-ben fejenként 223.9 fontot tevő fogyasztás 1929-ben már csak 175. 2 font volt. A husra és az állati termékekre vonatkozólag viszont emelkedésről számol be Anglia adatai alapján. Felemlítésre méltók a Svájcra vonatkozólag közölt adatok, mert mutatják, hogy a husfogyasztásnak a háború következtében való süllyedése egy jómódu országban mily gyorsan adott helyet a rendes fogyasztási szokásoknak. Az 1913-ban fejenként 42 kg-t kitevő husfogyasztás ugyanis 1921-ben még csak 25 kg, de már 1929-ben ismét 41 kg-t tett ki. Csodálatos azonban, hogy éppen ez adat nem ragadta meg jobban Ohlin figyelmét és nem indította, hogy rámutasson arra, mennyivel kisebbek volnának a mezőgazdaság nehézségei, ha a szegényebb országok gazdasági bajainak megszüntetésével a lakosság alsó rétegei is ismét rendesen tudnának táplálkozni.

Ezután rátér a szerző azokra a strukturális változásokra, amelyek a mostani depresszió előtt a világ gazdaságban végbementek és amelyek a változott helyzettel nem mindenben számoltak kellően. Itt különösen természetesen az agrártermelés kiterjesztésére gondol. A továbbiakban az ipari nyersanyagok termelésének alakulását ismerteti érdekes adatok kapcsán. Különös figyelmet szentel természetesen az árak alakulásának is. Ezután az utolsó tíz év konjunktura-ciklusainak a leírását adja, részletesen rátérve az 1929 óta beállott depresszió tüneteinek a leírására. Mindenütt kitér lehetőleg a gazdasági élet különböző vonatkozásaira, a termelésre, a fogyasztásra, az árakra, a tőkék hozamára és a nyereségekre. A depresszió elemzésénél különös súlyt helyez arra, hogy a fordulat oly időpontban állt be, amidőn a strukturális változások még nem tudtak egy egyensúlyi helyzetet előidézni (242. old.). A depresszió lefolyásának leírásához egy összehasonlítást csatol a megelőző depressziókkal és utolsó fejezetében az 1931 nyarán fennállott helyzetet ecseteli.

Elméleti szempontból érdekesebb fejtegetéseket találunk a VI. fejezet egyes részeiben, p. o. ott, ahol az állandó és változó költségek hatását vizsgálja az árakra; hasonlóképp a VII. fejezetben is.

Sokkal behatóbb ismertetést kellene adnunk Ohlin szép munkájáról, ha a Nemzetek Szövetsége azóta nem ajándékozott volna meg egy újabb, ugyancsak a világválságra vonatkozó szélesalapú munkával. E második munka közvetlenül csatlakozik Ohlin munkájához és a világ gazdasági helyzetnek 1932—33-ban való jellemzését tűzte ki céljául. *M. J. B. Condliffe* tollából származik és ugyancsak nagy alapossággal van megírva.

A munka a depresszió lefolyásának jellemzésével kezdődik. Majd sorra veszi az árak 1932—33-ban való alakulását, a termelés adatait, a bérek és a szociálpolitika tényeit és a vállalkozói nyereségek alakulását. Ezután rátér a közületi pénzügyek adatainak taglására a nemzetközi kereskedelem és a vámpolitika ismertetésére, a valutapolitikai kérdésekre, a nemzetközi adósságokra és a fizetési mérlegekre és végül a folyó év júliusában fennállott helyzet jellemzésére.

Condliffe munkája tehát nem az időbeli lefolyás alapján, hanem egy rendszeres séma alapján tárgyalja a kérdést és így könnyebben áttekinthető és rendszeresebb, mint Ohlin munkája, melynek a válság keletkezését és lefolyását kellett jellemeznie és így el-

kerülhetetlen volt ugyanazokra a tüneményekre ismételten vissza nem térni.

A kép, amelyet Condliffe munkájából merithetünk, természetesen nagyon kevésbé biztató. Amiről beszámolhat, az kereskedelem-politikai téren természetesen csak az elzárkózás térfoglalása. Így megállapítja, hogy 32 államban léptettek életbe behozatali tilalmakat és behozatali kontingenseket. Tizenkét állam a gabonaneműekre vonatkozólag szélesebb, vagy szűkebbkörű monopóliumot állított fel. Valutáris téren nem kevésbé kedvezőtlen a kép. 34 állam hagyta el az aranyvalutát. A munkában egyébiránt helyenként elég részletesen megtaláljuk a tanulmánya tárgyát képező időszakban lefolyt fontosabb gazdaságpolitikai események leírását is.

Mégis legérdekesebbé a munkát az a gazdag statisztikai anyag teszi, amely már Ohlin munkáját is jellemezte, de amely az utóbbi munkában azért érdemi meg jobban érdeklődésünket, mert friss adatokat közöl. Ezek közül talán különös érdeklődésre tarthatnak számot azok az adatok, melyeket a nagy- és kiskereskedelmi árak diszparitására vonatkozólag közöl. Ezekből kitűnik, hogy miként azt a szakember természetesnek is fogja találni, 1929 óta minden vizsgált országban a kiskereskedelmi árak kisebb mértékben esték, mint a nagykereskedelmiek. Ez alul C. adatai szerint csak Japánban van kivétel. Érdekes a kartellárak és a nem kartellált cikkek árainak összehasonlítása is, melyeket Németországra vonatkozólag eszközöl, ahol az 1926. évet véve bázisul. 1933-ban a nem kartellált cikkek árai 45.7-en, a kartelláltaké pedig 83.5-en állottak. Németország pedig e kérdésben talán még nem is lehet egészen irányadó, mert hiszen Németországban az 1931. évben nagy árleszállítási akció a kötött-árakra is kiterjedt. Érdekes adatokat közöl Condliffe arra vonatkozólag is, hogy egyes államokban a bérek és tisztviselői fizetések milyen hányadát tették ki a nemzeti jövedelemnek és az ipari termelés értékének. Egyenesen lesújtók azok az adatok, amelyeket a könyv a mezőgazdasági termelés értékére vonatkozólag közöl. Így p.o. 1924—25-ben Németország mezőgazdasági termelése 11.1 birodalmi márkát, 1932—33-ban pedig csak 8.8 milliárdot képviselt. Argentínában a vonatkozó évek adatai 1111 millió aranydollár és 567 millió aranydollár. Az Egyesült Államokban 11.3 milliárd dollárral ma csak 5.2 milliárd dollár áll szemben.

Borzalmas képet nyújt a világkereskedelemnek 1929—32 közt való alakulása, mit szintén csak természetesnek találhatunk a nagy autarkiatörekvések és a nemzeti jövedelmek nagyarányú csökkenésének tudatában. Az összes világforgalom ugyanis ez időszakban 68.6 milliárd dollárról 26.6 milliárd dollárra süllyedt. A kereskedelem-politikai adatoknál Magyarországra vonatkozólag is van egy grafikon, amely néhány ipari nyersanyag és ipari készáru behozatalára vonatkozik. A szerző ezzel azt akarja igazolni, hogy a mai világgazdasági helyzet hogyan hat egyes országok gazdasági átalakulására és milyen mélyreható szerkezeti változásokat idéz fel közgazdaságukban, amely természetesen a külkereskedelmi forgalomban is világosan kifejezésre jut.

Condliffe munkája végén az Egyesült Államok mostani nagy kísérletével foglalkozik. Leírása csak a jelen év július haváig terjed.

Miként említettük, a két munka közül egyik sem oknyomozó, mégis elszórtan itt-ott találhatunk bennük a válság okaira vonatkozólag is utalásokat. Ilyen már magában véve a nemzetközi kereske-

delem összezsugorítása és oly folyamatoknak elősegítése, amelyek a jövőben is nehezzé fogják tenni a nemzetközi kapcsolatok felvételét. Különösen rá szeretnék azonban mutatni Condliffenak egy megállapítására, mely megerősít a világválság okaira vonatkozólag ismételtén kifejtett nézetemben. Nevezetesen rámutat Condliffe arra, hogy nem tökébben van hiány, hanem azok biztonságos és nyereséges ki-helyezési alkalmában. Utal továbbá arra is, hogy az egyes jávak nagymértékű áresése és a tervszerűen lehetően állandóan tartott árak közötti eltérés mennyire akadályozza a gyógyulás folyamatát. Ugyanerre mutat rá *Ohlin* is munkája egyik helyén (307. old.), midőn kiemeli a gazdasági mechanizmusnak különböző tényezők által való megmerevítését, mint az egyensúly helyreállításának egyik fő akadályát.

Ha tehát az előttünk fekvő munkák nem is oknyomozók a szó szoros értelmében, mégis egyrészt igen értékes és egyébként nem könnyen hozzáférhető adatokat tartalmaznak a világválság tüneteire vonatkozólag, másrészt pedig, miként láttuk, a szerzők nem kerülhetik el munkáikban azt, hogy egyes okokra is rámutassanak. Tudomásom szerint a Nemzetek Szövetségének tudományos osztálya a világválság oknyomozó kutatását is tervbe vette, mely munka eie mindenesetre nagy várakozással tekinthetünk. H. F.

Weber, Adolf: „Weltwirtschaft“ Was jeder davon wissen muss. München. F. Bruckmann A. G. 1932. S. 334.

Adolf Weber az elmúlt esztendőben, nagyszabású négykötetes Közgazdaságtanának harmadik kötetével egyidejűleg, rendkívül hasznos és érdekes, hozzátehetnők újszerű és újcélú „Világgazdaságtant“ irt mindenki számára. Ugyanakkor mikor tudományos művében egy teljes kötetben a mezőgazdasági és az iparpolitikát klasszikus exaktsággal fejtegeti, eme munkájában „mindenki számára“ ir tanulságos, érdekes és könnyen megérthető, de semmiesetre sem népszerű Világgazdaságtant. Adolf Weber annyira hozzátartozik a klasszikus közgazdaságtan modern követőihez, hogy az ő munkáját még az adott célok mellett sem fenyegetik a népszerűség fogalmának kétesértékű attribútumai. Világgazdasági vonatkozásban ugyanis a népszerűség fogalma, a mai gazdasági és politikai adottságok mellett, előrevetitené a gazdaságpolitikai, illetve a politikai megalkuvást, vagy egy olyan ad hoc állásfoglalás lehetőségét, amely többé-kevésbé kiméli, illetve alátámasztja az elfogult közvéleményt. Ilyen veszély nem fenyeget Adolf Webernél, aki a klasszikus közgazdaságtan alapjaiból kiindulva, tudatosan halad célja felé. Megismerteti olvasóival a közgazdaságtan alaptételeit, a technika és a közgazdaság egymásrautaltságát, a pénz és a kereskedelmi forgalom nélkülözhetetlenségét stb., de főképen a nemzetgazdaságok és a világgazdaság szoros összefüggését. A nemzetgazdaságban a termelés és fogyasztás egymásrautaltságát, világgazdasági vonatkozásban pedig a nemzetgazdaságok egymásbakapcsolódásának elkerülhetetlenségét huzza alá. Szerinte nem lehet súlyos következmények feltámasztása nélkül megbolygatni a XX. század technikai, közlekedési, pénzügyi és szociálpolitikai berendezkedését. Pedig, ime, mégis megicisérték politikai rövidlátásból a kialakult gazdasági együttműködés megbolygatását, ugy a világháboru alatt, azután és azóta többször és többféleképp: reparációk, autarkiák, Planwirtschaftok

stb. formájában. Ezek a kísérletek Weber szerint mind szociálökonomiai abszurditások és elsősorban a közgazdaságtani és a gazdaságpolitikai ismeretek hiányára vezethetők vissza. „... Ez annál végzetesebb, mert a mi tudományunkban minden állampolgár szakértőnek véli magát és alkotmányos jogainak gyakorlása ezt meg is követelhetné tőle; akit polgártársa bizalma a parlamentbe küld, az feljogosítva és hivatva érzi magát arra, hogy mint tapasztalt politikus minden gazdasági elmélet felett ítéletet üljön...“ itt a nyitja annak, hogyan jöttek létre a békeszerződések által mesterséges és be nem vált területi szabályozások, a reparációk számhalmazai, stb., miért váltott ki a XX. század hadisarca inflációt, ez pedig prosperitást, a prosperity viszont egy még sohasem tapasztalt gazdasági krízist. A válságok alatt — füzi tovább — a közgazdasági tudatlansággal párosult politika támasztotta alá azokat a kísérleti módszereket, amelyeket „a kapitalista rendszer végelgyengülésének“ helyettesítéséül egyes teoretikusok különböző országokban, különböző elnevezések alatt dobtak be a köztudatba, hogy ílymódon bilentsék helyre a megbomlott világ gazdasági egyensúlyt. (214. l.) „... Nicht die freie Verkehrswirtschaft ist zu überwinden, sondern der Aberglaube der politischen Zauberlehrlinge.“ Ez a vágás a Sombart-féle Spätkapitalismus magyarázóinak szól. Ugyancsak a Planwirtschaft hívei ellen támad a következőkben: „Die Volkswirtschaft darf nicht zum blossen Spielzeug wirtschaftspolitischer Dilettanten werden.“ (268. o.)

Az eddig kiragadott tételek és az a tény, hogy Ad. Weber a klasszikus közgazdasági tanok hívője, megmagyarázzák, hogy művén miért húzódik végig vörös fonálként két célkitűzés. Először tiszta, alaps. világos és elfogulatlan alapismeretek terjesztése, amelyeknek segítségével sohasem részleges, hanem mindig empirikus és a nagy összefüggéseket jelentő gazdasági értékitételeket kell keresni; másodsor a szabad forgalom, a nemzetek és a nemzetgazdaságok harmonikus és céltudatos együttműködésének szükségessége.

Amennyiben „mindenki“ megszerzi az alapismereteket és követi a Weber által felállított összefüggéseket, akkor „mindenki“ képes lesz politikai izgatástól és elfogult érdekektől ment, történelmi tapasztalatokból merítet nemzetgazdasági és világ gazdasági véleményeket érvényre juttatni. A természet által nyújtott javakat a „homo sapiens“-nek ökonomiával kell felhasználnia és sohasem szabad izolálnia az egymásbanyuló gazdasági tényezőket. Egyes közgazdasági jelenségeknek kiragadott elméleti tételek által való megmagyarázása éppoly veszélyes eredményekre vezethet, mint amilyen hamis következtetésekre jutnak azok, akik alapos gazdasági ismeretek és tájékozottság nélkül, egyéni vagy társadalmi érdekből, politikai vagy osztályelőítéletekből indulva ki, támadják a jelen gazdasági rendet.

A köztudatban egyes gazdasági problémák megítélése teljesen hamis alapokon nyugszik. Pl. a kamatpolitika kérdése. Mindenkinek tudnia kellene azt, hogy a kamat a tőke ára és ez az ár függvénye a kínálat és kereslet arányának, a tőke termékenységének, de egyszerűsmind közbiztonsági koefficiens is. Éppen ezért a kamatláb monopolisztikus és huzamosabb időn át való szabályozása képtelenség, mert maga után vonná a termelési politika centrális irányítását, ez pedig nem jelent mást, mint szociális gazdálkodást. De másrészt jelenti azt is, hogy mivel a tőke használati alakja a könnyen helyettesíthető és könnyen mozgatható pénz, komoly eredmény nélkül ma-

rad mindenütt a tökemenedülés megakadályozására kibocsátott mindenféle állami intézkedés.

Avagy az agrárpolitikában „... mindenesetre együgyű struccpolitika volna, ha a technika haladását csupán annyiba vennék számításba, hogy nálunk az árakat mesterségesen emelnék, vagy pedig hogy a mezőgazdaságot szubvenciók nyújtásával tennék hozamképessé”. (131. o.) Eredmény a megdrágult életstandard, a termelés csökkenése, a munkanélküliség. Eppen oly együgyűségnek minősíti Weber a technika ellen intézett támadást, hiszen az nem lehet a munkanélküliség okozója. „ha célszerűen illeszkedik bele a közgazdaságba”. Így és hasonlóan boncolja a termelés és fogyasztás kérdését és leszögezi, hogy a mezőgazdaságokon belül helyreállított céltudatos termelési harmóniára kell újraépíteni a katasztrófák által megbolygatott világgazdasági együttműködést. Nem az autarkiak, a szubvenciók, a reparációk, szóval nem az elzárkózás politikája, hanem csupán a világgazdasági kooperáció mentheti meg a kapitalista rendszert. És ime, mindezt a bölcsességet tanulja meg „mindenki” a közgazdaságtanból.

Adolf Weber műve nemcsak logikus, világos, könnyen követhető, érdekfeszítő és céltudatos fejtegetést ad a közgazdaságtan analfabétái számára, hanem felkelti a tájékozottak érdeklődését is, éppen kitűnő gazdaságpolitikai beállításánál fogva. Ez a könyv kitűnő példája annak, hogyan lehet népszerűség hajhászása nélkül „mindenki” számára világossá és érdekessé tenni a közgazdaságtant és hogyan lehet tudás segítségével tárgyilagosan megítélni az aktuális gazdasági problémákat.

Mátyásné Marton Clementin.

Josephy, Berthold: Währungs-schutz, Währungsbeherrschung. Jena, 1933. G. Fischer. VIII. 160 l.

A szerző célja állást foglalni a ma pénzproblémáihoz. E célt úgy véli a legeredményesebben elérhetőnek, ha messzemenő általánosításoktól tartózkodik. Egy adott történeti pillanat, nem pedig az időtől független tudományos kiritika abszolút szemszögéből kíván foglalkozni a pénzzel, illetve a valutával.

Ez a célkitűzés szerényen hangzik, de nem felel meg a könyv tartalmának: szerző a célkitűzése által egyáltalában nem követelt súlyos kijelentésekre ragadtatja el magát. Így mindiárt bevezetésül az általa keresett konkrét valutapolitikai alapvetést egyuttal a pénzelmélet legmagasabb elérhető feladatának nyilvánítja. Szerinte a pénz egyáltalában nem közgazdasági probléma, immanens tulajdonságai nincsenek, minden gazdaságilag releváns tulajdonsága és látszólagos törvényszerűsége a valutapolitika produktuma (7. l.). A pénz neutrális dolog, amely a gazdasági életben tisztára passzív szerepet játszik; a közgazdaság pénzgazdasági strukturája és a valutapolitika azok az erők, melyektől mozgásai és hatásai függenek (9. l.). Nem a pénznek, hanem a valutának van tudományos problematikája. A valuta a pénznek és mindazoknak a tényezőknek az összessége, melyektől a pénzgazdaság függ, vagyis a pénzgazdasági strukturának és a valutapolitikának. A pénz csak azáltal nyer értelmet, hogy a valutának építő elemét képezi (13 l.). Végül: a valuta éppugy, mint a pénz, nem általánosan definiálható „természeti” fogalom, hanem egyszeri történeti kulturjelenség. „Währung an sich” nincs, még

mint elméleti fogalom sem; csak határozott nemzeti valuták. valuta-individuumok vannak (13. l.).

Ha mindez áll, akkor persze pénzelméletről szó sem lehet, nemcsak azért nem, mert a pénznek nincsen gazdasági jelentősége és így a gazdasági elméletnek nem érdemes vele foglalkozni, hanem azért sem, mert „a“ pénz, mint általánosan definiálható fogalom sincs. Persze amikor Josephy azt mondja, hogy tudományos problematikája nem a pénznek van, hanem csak a valutának, akkor, tekintettel az általa adott valutadefinícióra, úgy látszik, hogy csak a terminológiával zsonglörködik. Hogy a pénznek és a pénzgazdasági strukturájú közgazdaságnak összefüggéseit „valuta“ vagy „pénz“ fejezetcím alatt tárgyaljuk-e, az csak ízlés és szokás dolga, — igaz, hogy a szokás a „pénz“ elnevezés mellett szól. Csakhogy Josephy tovább megy, szerinte „Währung an sich“ sincs. szóval e megjelölés alatt sem lehet pénzelméletet csinálni.

Nehéz belátni, hogy minderre szükség van. Josephy nem is kísérli meg a bizonyítást; sőt amikor azt mondja, hogy a pénz mozgásai és hatásai a valutapolitika mellett „a közgazdaság pénzgazdasági strukturájával kapcsolatosak, maga mutat rá a pénzelmélet alapvető problémáira. Ha Josephy e kérdésekkel nem akart foglalkozni, akkor még nem lett volna szükséges a kérdések létezését kétségbevonni. Másrészt miután a valutapolitika feladatainak és lehetőségeinek tisztázását tűzte ki feladatául, okvetlenül állást kellett foglalnia a pénznek a gazdasági életben játszott szerepét, kauzális vagy funkcionális kapcsolatait illetően. Josephy sem vonhatta ki magát e kényszerűség alól, — a továbbiak megmutatják, hogy saját kijelentései ellenére a mennyiségi elmélet alapján áll s hogy ezt tagadásba veszi, az könyvének egyik legfeltűnőbb szépséghibája. Itt említendő még meg, hogy pénzelmélet-ellenes állásfoglalásánál abból a tételtől indult ki, hogy a pénz nem természeti jelenség s így semmi értelme sincs a természettudományok leíró-törvénykutató módszereivel közeledni hozzá. A kiindulás helyes, azonban addig, amíg a gazdaságtudományok a matériájuk nyújtotta nehézségek következtében nagymértékben rá vannak utalva a természettudományi megismerés módszereire, addig ez ellenvetésnek kevés gyakorlati értéke van, — a pénzelméleti kutatás módszerei nem lehetnek autonómok.

A valutapolitika feladatát illetően Josephy is ahhoz az egyre növekvő táborhoz csatlakozik, mely azt vallja, hogy a valutapolitika ma már nem merülhet ki a régi értelemben vett valutavédelemben. Szerinte ez a célkitűzés csak addig igazolható, amíg a pénzforgalom funkcionálására, a pénzmennyiség hatására, az arany és a pénz összefüggéseire vonatkozó ismereteink néhány empirikus szabályon nem terjedtek túl. Ma már módunkban van az empiria helyébe a tudományos módszert állítani s így az arany automatikus működése helyébe a céltudatos megfontolást és elhatározást. Amíg az arany uralkodó szimbólum volt, addig a valutapolitika feladata igen egyszerű volt: az aranyparitás védelme. Ma az arany ebbeli minőségében csödült mondott s így a modern valutapolitikának a régi szimbolikus tartalom helyett közvetlenül a célra irányuló tartalmat kell adni. A „körforgás rövidzárata“ ma sokkal nagyobb súllyal esik latba, mint az arany elvesztése, — a zavartalan pénzcirkuláció sokkal inkább védeni való érték, mint az aranyparitás. A valutapolitika feladata tehát, kezdeményező beavatkozással a pénzforgásnak ezt a zavartalanságát biztosítani.

Ezirányu pozitív fejtegetéseit bevezetendő, néhány elméleti fogalmat igyekszik tisztázni a szerző (3. fejezet); a pénzforgás, a tőke, a pénzmennyiség és pénzszükséglet fogalmait. Leglényegesebb az, amit a pénzmennyiség abszolút nagyságáról mond:

A pénzoldalról „ma” nemcsak a jelenlegi pénz és pénzmennyiség hatásai érvényesülnek, hanem a múlt monetáris helyzetéből eredő hatások is; számtalan hosszulejáratu, különböző koru kötelezettség nyulik bele a jelenbe s ezek a jelen monetáris helyzetétől teljesen függetlenül és befolyásolhatatlanul gyakorolnak befolyást a jelen helyzetre. A megszokott árak tehetetlenségi nyomatéka a kis-kereskedelemben s a munkapiacon csökkenő tendencia esetén szintén a multhoz láncolja a jelen gazdaságát s kerékkötője az új monetáris helyzethez való alkalmazkodásnak. Ezek a multban keletkezett, de még élő kötelezettségek s nem-írott árszokások mindenkor egy monetáris „erőteret” (monetärés Kraftfeld) alkotnak, amely — ha a forradalmi eszközökkel dolgozó gazdaságpolitikától eltekintünk — megváltoztathatatlan adottság. Egy bizonyos pénzmennyiség hatásai az árak, illetve a forgalom nagyságának alakulására tehát nem függenek abszolút törvényektől (!), hanem azoktól a monetáris adottságoktól, melyekre a pénzmennyiség talál, — a multból származó fizetési kötelezettségeknél ez a hatás teljesen hiányozni fog, az árszokások hatalmának alávetett áraknál csak részleges lesz, viszont az üzletemberek közötti forgalomban, a centrális piacokon, börzéken a hatás erősen tulzott formában fog jelentkezni, mert csak így állhat helyre az egyensúly, amit az előző kötött tényezők felbillentettek. Minél nagyobb az előre meghatározott árak jelentősége, annál nagyobbak lesznek az egyes árcsoportok közötti viszonyban beálló eltolódások, illetve a forgalom volumenjének változásai. Ebből a megismerésből egy igen fontos valutapolitikai alaptétel vonható le, hogy t. i. a pénzszükségletnek van egy abszolút nagyságú tényezője, amelyhez a pénzellátásnak igazodnia kell: a monetáris erőter; a pénzmennyiség abszolút nagysága tehát mégsem közömbös, mint azt a mennyiségi elmélet állítja.

Az egész gondolatmenet nyilvánvalóan a pénzszükséglet fogalmából indul ki s lényege, hogy ennek a fogalomnak — épügy, mint Cassel — a multból származó fizetési kötelezettségekre és ármeghatározó tényezőkre való tekintettel sokkal konkrétebb tartalmat tulajdonít, mint az régebben pénzelméleti meggondolásokból kiindulva valutapolitikai fejtegetésekben is részben szokásos volt. Valutapolitikai szempontból ezt az állásfoglalást szerző alaptétele indokolja: hogy t. i. a gazdasági élet zavartalan menetének biztosítása az első szempont, amit a pénzmennyiség szabályozásánál szem előtt kell tartani. Ebből a szempontból nem lehet megelégedni azzal az elméleti igazsággal, hogy a gazdasági élet (legalább is relative szabad gazdasági rendszer mellett!) bármekkora pénzmennyiséghez alkalmazkodni fog s így a pénzszükséglet fogalmának nincs konkrét tartalma, — mert ez az alkalmazkodás megrázkódásokat és zavarokat követel. Elméleti feltétele pedig nyilvánvalóan az, hogy a pénz forgási sebességének elaszticitása nem elégséges ahhoz, hogy ezt az alkalmazkodást, ki-egyenlítést a maga részéről elvégezhesse.

A mennyiségi elméletnek e fejtegetésekkel kapcsolatban adott kritikája azonban teljesen elhibázott. Nyilvánvaló, hogy a fent vázolt gondolatmenet a mennyiségi elmélet alapján áll, gondoljunk csak arra, amit az egyes „árcsoportok” egymáshoz való viszonyáról

mond. Kár volt tehát újra hangsúlyozni, hogy egy bizonyos pénzmennyiség gazdasági hatásai nem abszolút törvényektől függenek (74. l.) s kár volt a mennyiségi elméletről olyan elítélőleg nyilatkoznia. Az a vádja, hogy a mennyiségi elmélet „összes” képviselői az árnyót és a pénzmennyiséget hozzák csak egymással kapcsolatba s közben a megforgatott árumennyiséget, mint olyan tényezőt, mely e változókra nincsen befolyással, állandó koefficiensként neutrális előjellel látják el (70—71. l.), a mennyiségi elmélet modern képviselői szemben teljesen indokolatlan. Hasonlóképpen nem új az sem, amit a pénzmennyiségnek az áruk relatív árai alakulására gyakorolt hatásáról mond; a mennyiségi elmélet modern fogalmazásaiban többnyire megtaláljuk ezt az elemet, ha nem is annyira mechanisztikus formában, mint Josephynél (talán Budge formulázása áll legközelebb Josephyéhoz). Ha a szerző megvonta volna a határvonalat elméleti megismerés és gazdaságpolitikai célkitűzés között, elkerülhette volna ezeket a kisiklásokat.

Kiindulva abból, hogy a közgazdaság pénzszükséglete végeredményben egy abszolút számokban kifejezhető komponenstől függ, az e szükséglet mérésére eddig alkalmazott mértéket, az árindexet, Josephy szerint többé nem tekinthetjük megfelelő utmutásnak. A pénzmennyiségnek az árindex alapján való szabályozása, szóval a pénzérték stabilizálása nemcsak hogy nem a közgazdaság mint egység pénzszükségletéből indul ki, hanem emellett individualisztikus-atomisztikus szellemében sem konzekvens és igazságos. A pénzérték csak azoknak mérvadó szempont, akik meglevő vagyonukból, vagy fix jövedelmükből gazdálkodnak: a többség azonban a pénzkezeléssel kapcsolatban van, ezek számára nem a pénzérték, hanem jövedelmük vásárlóereje az irányadó gazdasági mennyiség. Az a politika, mely a pénzmennyiséget a pénz vásárlóereje szerint szabályozza, csak azokra van tekintettel, akiknek vagyonuk, illetve tartozásaik már vannak, szóval a *beati possidentes*-re, de magukra hagyja azokat, akiknek még semmijük sincs, akik csak pénzt keresni, vagy kölcsönvenni akarnak. Éppen mivel a pénzérték jövedelemeloszlási tényező, nagyobb kaliberű valutapolitika nem mondhat le befolyásolásáról, nem kötheti magát az árindexhez.

Mi tehát a helyes iránytű, melyhez a valutapolitikának a pénzmennyiség szabályozásánál igazodnia kell? A legfontosabb gazdasági szükséglet ma a rendszeres, biztos jövedelem, az optimális pénzmennyiség tehát az, amely a polgárok rendszeres jövedelmét a legjobban biztosítja. Vagyis — miután a közgazdaság dinamikája e cél eléréséhez a pénzmennyiség állandó alkalmazkodását kívánja — a pénzmennyiség változásainak olyanoknak kell lenniök, amelyek e jövedelmek rendszerességét és zavartalanságát biztosítják. Itt zárul a gondolkodás s nyer igazolást s konkrétebb tartalmat a kiindulási tétel, hogy a modern valutapolitika aktív, kezdeményező fellépést követel: a pénzmennyiségnek a nemzetgazdaság szükségleteihez igazodó szabályozását.

Ez a szabályozás egyértelmű a monetáris konjunkturapolitikával, melynek lehetőségeivel a krízisek leküzdése terén a könyv 5. fejezete foglalkozik. Ismerteti a depresszió leküzdésének két homlok-egyenest ellenkező módját: a költségek csökkentését és a piac támogatását, a deflációt és az inflációt, ezek átmeneti és végleges hatásait, végrehajtásuk nehézségeit és veszélyeit, — de nem vindikálja a

teóriának, sőt még az aktív valutapolitikának sem a két módszer közötti választás jogát, hanem ezt az általános gazdaságpolitika hatáskörébe utalja. Persze az az önmegtartóztató objektivitás, melyet itt a valutapolitika elméletének kötelességévé tesz, ellentmond a monetáris erőterre vonatkozó fejtegetéseinek s egyáltalában könyve egész tendenciájának.

Ha a szerző exkurziói az elmélet területére nem is éppen szerencsések, főcélját mégis elérte: a valutapolitikának általa adott alapvetése — egyes kisebb kisiklásoktól eltekintve — zárt és egységes, a problémák lényegét ragadja meg s számol a valutapolitika alaposan kibővült feladatkörével. A részletekben ugyan nem sok újat tartalmaznak fejtegetései, lényeges pontjaikban Casselre és Keynesre támaszkodnak, ezeket a részleteket azonban Josephy sikerrel olvasztja bele rendszerébe. Meg kell azonban még jegyeznünk, hogy a könyv felépítésének áttekinthetősége és gondolatvezetésének töretlensége erősen mögöttes maradnak lendületes, friss előadásmódjának.

Domanovszky Ákos.

Rothe, Carl: Die Front der Gewerkschaften. Tatschriften. Eug. Diederichs Verlag, Jena, 1930. 80 old.

Az előttünk fekvő könyv beszédes bizonyítéka annak a szoros kapcsolatnak, mely időszerűség és tudományosság között fennállhat és amely egyáltalán nem válik szükségszerűen rovására a tudományos színvonalnak.

Szerzője a német szakszervezetek jövő hivatását igyekszik megrajzolni a nemzeti ujjaépítés munkájában. Elindul a szakszervezetek történetén és következetesen boncolja azt az antagonizmust, mely a *szocialisztikus szakszervezetek* időszerű és konkrétumokra törekvő politikája és a *szocialista párt* absztrakt és utopisztikus elgondolásai között kezdettől fogva tapasztalható. Az első szakszervezetet nyomdászok létesítették, egy messze az átlagon fölüli képzettséggel bíró munkáscsoport, amely azonfelül jövedelem dolgában is különös helyzetben volt. „Ezeknek az öntudatos szakmunkásoknak szervezett összefogása nem annyira a proletár gyengeségérzetéből, mint tiszteletreméltó és kétségtelenül föllelhető öntudatból eredt.”

Amint eltérőek voltak a kétféle szocialista tömegmozgalom elsődleges rugói, úgy kétféle álláspontot is kellett, hogy elfoglaljanak azok az állami közösséggel szemben. Ez megnyilatkozott már a mozgalom gyermek éveiben, mikor a 70-es évek nagy eseményei tették első nagy próbára a proletariátus nemzethűségét. Az 1870-i pártnapon hangzottak el a szakszervezetekhez közelálló munkásvezérek ajkáról azok az egyszerűségükben is megragadó szavak, melyekkel ők a súlyos napokban fenntartás nélkül németeknek vallották magukat, „oly időkben, mely legméltányosabb kívánalmaikat is megtagadni volt kénytelen”. A szakszervezeteknek ez a konstruktív álláspontja azonban nem bénította meg átütő erejüket és a szocialista mozgalom leghevesebb küzdelmei éppen a nagy bérharcokban mutatták meg az újonnan szervezett tömegek erejét. Ezek a bérharcok izmosították meg a helyi szervezeteket és kovácsolták őket nagy, központi egyesülésekbe. Ezek a hatalmas erőkoncentrációk azonban nem változtattak a szakszervezetek általános irányelvein. Kongresszusaik egész sora foglalt ismételten is állást a konstruktív munka mellett. Legfontosabb irányáru manifesztáció volt a hamburgi,

1907-ben, midőn a legradikálisabb és egyszersmind a legnagyobb csoport tett hitvallást a szociálpolitikai célkitűzés mellett. Ettől az időponttól kezdve a szakszervezetek nem szüntek meg tevékeny osztályosai és segítőtársai lenni az állami társadalompolitikának. Közben más irányban is történt egészséges fejlődés. A különböző világnézeteknek megfelelő munkásság megalkotta a maga szervezeteit és azok nemsokára oly különleges problémákkal állottak szemben, amelyek legyűrése éppen annyi határozottságot és tetterőt igényelt, mint a szocialista munkásság bérharcai. Ilyen alakulatok voltak a nemzeti alapon álló (liberálisnak mondható) *Hirsch—Dunker*-féle csoport és a keresztényszocialista szakszervezetek. Utóbbiak röviddel alakulásuk után magával az egyházzal kerültek szembe és így kénytelenek voltak ugyanarra az utra lépni, mint a szocialisták: az önsegély útjára. Az egyház, a polgári értelmiség segítsége nélkül járták meg rögs, de eredményes útjukat. Azóta „a keresztény szakszervezetek politikája határozottság dolgában miben sem áll a szocialistáké mögött”. A keresztény szervezetekkel szorosabb kapcsolatban álló német nemzeti szakszervezet (a kereskedelmi alkalmazottaké) különösen értékes munkát végzett. A 70-es évek gazdasági válsága és az akkor „a társadalmi oldalról jogosulttá váló” antiszemitizmus adott lendületet ennek az alakulásnak és amikor szociális összetevőt vitt bele a nemzeti erőrendszerbe, megalapítójává vált egy oly gondolatvilágnak, mely sokkal később a nemzeti szocializmusban hódította meg a német tömegeket. Ez a szakszervezet különösen alkalmazottá vált arra, hogy fogát vegye a vállalkozói részről minden szakszervezeti mozgalmat a „Gewerkschaftsmarxismus” gyűjtőfogalmával illető beállításnak. Ez az ellenfél — írja Rothe — gyakran sokkal kellemetlenebb volt, mint a „nemzetköziek”.

Szerző szerint a szakszervezeti mozgalom legfontosabb eredményei azok az alapelvek, amelyek a *kollektív tarifaszabályozásban* rögzítették. Erről — ugymond — nem is mondhatnak le, valamint a gazdasági harceszközök alkalmazásáról, végső esetben tehát a sztrájkokról sem. „A sztrájk mindenkor ultima ratio-ja marad mind azoknak, kik semmi más fegyverrel nem rendelkeznek, mint avval, hogy nem adják ingyen munkaerejüket. Oly szakszervezet, mely nem hajlandó sztrájkot hirdetni, nem is érdemli meg ezt a nevet.” Azonban a szakszervezetek tevékenysége nem merülhetett ki oly munkában, mely akár közvetve, akár közvetlenül gazdasági színezetű. Akkor sohasem nyerhettek volna azok oly fontosságot, aminőt szerzőnk nekik a nemzeti erők összefogása szempontjából tulajdonít. Már a szakszervezetek alakulásának időpontja oly korszakra esik, midőn a kapitalizmus oszlásnak indít minden közületalkotó és -fenntartó értéket. Egy atomizáló individualizmus világának kellős közepén — írja Rothe — legelőször is a proletariátusban jelentkeznek új, kollektív lét érdekében ható erők. A szakszervezeti munka még az osztályhelyzet síkjában folyik, de annak sikere már ez állapoton túlra visz. „A szakszervezetek kivezték a munkást abból a kritikai és dialektikus ellenzékéből, amit a kapitalizmussal szemben elfoglalt és kibővítették a proletariátus sorsközösségét oly munkaközösséggé, amely az osztályöntudatot egy új közösség öntudatává mélyíti.” *Sturmfels*-nek ehhez a mondatához csatlakozva, boncolja szerzőnk ennek a vállalkozásnak és átalakulásnak gyakorlati eredményeit, kezdve a munka és a munkaerő átértéklésén, aminek lecsapódásait megtalálhatni a tételes jogban is. További etapjai ennek az „osz-

tálytól nemzethez vezető folyamatnak” azok a törekvések, melyek a szakmabeli — mondhatni rendi — eszmék és sajátosságok kimélyítését célozzák s amelyeknek melegágyai ugyancsak a szakszervezetek. M. Habermann, a német nemzeti szervezet egyik vezetőfőfia mutatott rá arra az ekölesi értékre, melyet a szakszervezet, mint „lelki otthon” adott az egyedülálló munkásnak. Mindezeknek a részfolyamatoknak eredőjeképpen mutat rá R. arra a végső fejleményre, hogy a szervezett tömegek az „en tout cas forradalmár” szerepét átadták a sehonnaivá vált polgárságnak.

Könyvének további fejezeteiben szerző részletesen ismerteti a kollektív szerződéseket, azok társadalmi szerepét, értékét és megvédi azoknak ma uralkodó formáját az ellenük lépten-nyomon hangoztatott támadásoktól. Maguknak a kollektív szerződéseknek különös fontosságát abban látja, hogy azok jelentik ugyyszólván az első próbálkozásokat a gazdasági élet tervszerű alakítása irányában. A szakszervezetek kulturális tevékenységének és az üzemi közösségeknek tárgyalása után érdekes párhuzamot találunk a német és az olasz szakszervezeti, illetve korporációs fejlődés között, majd R. rátér a szakszervezetek politikai feladatainak tárgyalására.

Érdekes változáson ment át a szakszervezeti állásfoglalás a mostani világválsággal szemben. Míg kezdetben pártkülönbség nélkül helyezkednek a gazdasági opportunizmus álláspontjára, „a kapitalizmus válságát annak saját szavaival mentegetik . . . karöltve vállalkozói érdekeltséggel és tehetetlen parlamentarizmussal” — addig nemsokára új hangokat hallani szakszervezeti oldalról is (nem kis részben a nemzeti szocialista pártagitáció hatására) és ekkor emelkedik a munkásság nemzeti viszonylatban eddig soha el nem ért ekölesi és politikai magaslatra: szakszervezeti írók — tekintet nélkül közvetlen és közvetett osztályérdekekre — a nemzet gazdasági szervezetének messzemenő módosításának kívánatával állnak elő és támogatóivá lesznek a telepítés, a reagrarizálódás törekvéseinek.

Vienner András.

Eckert Christian: Englands Aufstieg und Gefährdung in der Weltwirtschaft. Berlin, Junker u. Dünhaupt, 1932. 76 old.

André Siegfried ragyogó tanulmánya után Christian Eckert kölni egyetemi tanár foglalkozik a szabadelvű angol világgazdaság nagy teherpróbájával. Anglia valamikor a gazdaságtörténelem mintaábrája volt, valóságos bonctani táblához hasonlított, melyen a kapitalizmus legfontosabb szerveit és kóros tüneteit föl lehetett ismerni; számos gazdaságtörténész, így F. A. Ogg, a hitelgazdaság alapvető elemeit egyenesen angol jelenségekből vezette le. Ez magyarázza meg a gazdaságkutatók változatlan érdeklődését Anglia iránt. Miután a kontinens 1880 és 1932 közt a vasut államosításától a „hídeg szocializálásig” jóformán valamennyi állami kisegítő kísérletet kipróbálta: a jelenkori neo-merkantilizmus hatását tanulságosabb a szabadelvűség hajdani fellegvárában tanulmányozni, mint a protekcionizmusra jobban előkészített szárazföldön.

Hogyan lett Anglia szabadkereskedői világhatalommá? Egy asszony: földesurak, halászok és kalózok királynője esztelen elhatározással kétségbevonta a spanyol birodalom tengerentuli féléjségjogait. Ezt a kihívást az elemek is segítették: a vihar szétverte

az Armadát, mielőtt döntő mérkőzésre került volna sor. Annál keményebben fizetett a hollandok, Boërrbónok, Napoleon és Németország fölött szerzett győzelmeiért, amelyeket három évszázad alatt katonás szellem nélkül, de egyre harciasabb nemzetté válva viveti ki. Valamennyi ellenfele közül Napoleonnal bánt el legnehezebben, a harcból megrendült Nemzeti Bankkal és Ricardo pesszimista könyvével került ki. De ipari fölényét a megelőző ipari forradalom szociális kiméletlenségei árán akkor már megrendíthetetlenül biztosította; erre támaszkodott egyrészt szabadelvű tanítása: Smith Ádám dogmája s Bentham társadalomerkölése, másrészt a vállalkozók politikai előnyomulása: az 1832-es választójogi reform s a gabonavámok eltörlése 1846-ban. Most áll a fiatal liberális iskola a csucson, az áru- és munkapiacra nincs korlát, a vállalkozó és a munkás egyenként, monopol szervezetek védelme nélkül viszi áruját a piacra. Időközben nemcsak a színes rabszolgaságot, hanem a fehér dominiumok politikai függését is eltörli, 1840-ben Kanada alkotmányt kap, 1867 óta önálló vámtarifája van. A század közepe kifelé a békés penetráció kora, benn viszont a kiméletlen gründolót felváltja az alapítványozó patrónus, aki vánkosa alatt tartogatja John Stuart Mill szociálpolitikai tanácsait. A hetvenes években külföldön és belföldön egyaránt visszatérnek a harcos idők: Afrikában kalandos küzdelem folyik Szuez védővonalaért, otthon a munkaadók és szakszervezetek tervszerű hadállásba helyezkednek. A búr háború, a háborúval fenyegető fashoda-i válság s az angol munkáspárt megalapítása körülbelül egy időre esik.

Az anyaország, a dominiumok s a koronagyarmatok ipari-mezőgazdasági munkamegosztása visszahatott a népesség egyoldalú foglalkozásbeli megoszlására is. Aránylag kis területre túlnyomóan ipari népesség szorult, amelynek gazdasági léte a készáru külföldi elhelyezésétől, ez viszont egyrészt mérsékelt nemzetközi vámoktól, másrészt a termelő költségektől, így a bérmunka árának lehető rugalmasságától függött. A hetvenes évek nagy válsága után ezek az előfeltételek hovatovább megszűntek, anélkül azonban, hogy Anglia ipari és kereskedelmi fölényét már Viktória császárnő életében kisebbitették volna.

Annál problematikusabban alakult Anglia háborús mérlege. Napoleon leverése is örvény széléig sodorta az országot, de Európán kívül akkor még szegény ültetvényesek vagy Markó Polo nagymoguljához hasonló keleti fejedelmek éltek, akik a háborút követő keserves felszámolás alatt nem válhattak kapitalista versenytársakká. A közbeeső száz éves tőke kivétel, mely a tengerentúlra irányult, azt jelentette, hogy Nyugateurópa legközelebbi kimerülése a szerzett gazdasági előjogok egyidejű elvesztésébe kerülhet. Anglia államadóssága 1914 tavaszától 1919 tavaszáig 650 millió fontról 7.435 millióra nőtt s az Egyesült Államokkal szemben 950 millió font fundált tartozása keletkezett. Ugyanakkor azonban a hazai termelésnek a dominiumi és ázsiai ipar rohamos terjeszkedésével is számolnia kellett, mert az aranyalapra való visszatérés után (1925) a merev munkabérek nem csökkentek az aranyvaluta vásárlóerejével arányosan. A nehézkes, szétforgácsolt angol ipar ujonnan felszerelt tengerentúli üzemekkel, a szénbányászat a petróleum és vizierő versenyével küzdött.¹ Emlékezetes, hogy a példátlan erejű bányász-

¹ A dominiumok iparosodásáról v. ö. F. Brock kitűnő tanulmányát: *Die Industrialisierung der Britischen Dominions*. *Weltwirt. Archiv* Bd. 35. 536. l.

sztrájk éppen a háborus konjunktúra delelőjén tört ki. A külkereskedelmi multra támaszkodó nehézipar alapjaiban rendült meg, míg a belső piacra termelő vagy racionális műselyem-, elektromos- és autóipar jobban állta a válságot.

Időközben a magas aranyparitás által megzavart tőkepiac kiszikkadása is tovább tartott. Anglia a hazai ipar külföldi vevőinek változatlan vásárlóerejét hagyományos kölcsöneivel már csak úgy tarthatta fenn, hogy gazdaságilag hosszulejáratunak szánt, jogilag rövidlejáratu hitelekkel vett föl és a kamatlábat emelte, ami ismét csak a termelést drágította, illetve a belföldi munkanélküliséget növelte. Az ország erőfeszítése nem is vezetett eredményre. Hiába igyekezett a szabadkereskedelem helyreállítását a háborus adósságok enyhítésével siettetni (az 1922-es Balfour-jegyzék alapján): az ipari kivitel zsugorodásához 1930 után a láthatatlan kivitel csökkenése járult. Ausztrália, India, Kína, Argentína, Németország stb. törlesztőképessége annyira megcsappant, hogy külföldi befektetésekből származó 270 millió font évi jövedelme (1924/28-as átlagok) 1930-ban 220 millióra, 1931-ben 165 millióra esett. A világ legnagyobb ipari műhelye fürge tengerentuli üzemek ellen harcolt, a világ első bankárja fizetésektelen földrészek hitelezőjévé vált. Így érte Angliát a gazdasági megpróbáltatás kellős közepén legnagyobb megalázása, az 1931 szeptemberi flottazendülés.

Ezek az előzmények készítették elő azt a kettős irányu (pénzügyi és kereskedelempolitikai) változást, mely a pillanatnyi szükségyszerűségeken túlmenve utólag az angol liberalizmus felülvizsgálásához vezetett. Egyrészt felfüggesztették az aranystandardot, a nemzetközi árucserre normatív alapját, másrészt e csere további megnehezítésére védővámokat vezettek be. Az aranyalap kiküszöbölése jelentős államháztartási sikernek bizonyult, a termelésen azonban olyan kevésbé segített, hogy tizenegy hónappal a szükségintézkedés után kitört a bányászsztrájk méreteit megközelítő takács- és fonómunkás-sztrájk. A pénzromlás által átmenetileg mérsékelt reálbérek kedvező hatását ugyanis közömbösítették a külföldi országok hasonló valutáris intézkedései, ami nemcsak a reálbérükben hasonló vagy még nagyobb mértékben csökkentett külföldi vásárlók vásárlóerejét rontotta, hanem növelte a leromlott valutájú országok ipari versenyképességét is.

A pénzügyi siker azonban kétségtelen volt. Anglia 1932 február 1-ig visszafizette az aranyvaluta védelmére szánt amerikai és francia hitelt, márciusban megszüntette a devizakorlátozást s a júliusban meghirdetett államadóssági konverziót olyan sikerrel hajtott végre, hogy a decemberi esedékeség alkalmával 2.087 millió font kölcsönből már csak 165 milliót kellett eredeti kamatozással visszafizetnie. Miután a megbénított ipar és kereskedelem az olcsó pénzt kincstári műveleteknek engedte át, az állam márciustól novemberig két és félmilliárd font adósságot konvertált, ami — ha a termelő osztályok kamattörlesztő nehézségeit is mérlegeljük — a járadékos jövedelmek megfelelő arányosításának tekinthető.

A védvámokra való áttérés célja a belső piacra visszaterelt iparok üzemi összefogása, másrészt az volt, hogy a fizetési mérleg láthatatlan tételeinek: a külföldről befolyó kamatoknak, tengerfuvarozási díjaknak stb. kiesését a látható árubehozatal megfelelő visszaszorítása ellensúlyozza. Az ideiglenes szükségvámok 1931 november 25-én léptek életbe, a 10 százalékos értékvámból és számos

tiltó rendelkezésből kiinduló végleges tervezetet, pedig a törvényhozás 1932 februárban fogadta el. Köztudomásu, hogy az 1932. évi angol külkereskedelem már a védvám s a fontromlás kettős jegyében alakult: a behozatal a megelőző évhez viszonyítva 18.5 százalékkal, a kivitel 8 százalékkal esett.

Merre mutat a jövő? Az 1931-es westminsteri statutum az anyaországot lefokozta a tagállamok sorába. Bizonyos mértékig ebből az új alkotmányos helyzetből folyt, lélektanilag mindenesetre ez érlelte meg az ottawai konferenciát, melyen Anglia lemondott a legolcsóbb világpiaci bevásárlásról és ilyen módon a birodalmi önellátás alpját homályos körvonalaiban megvetette. Alapul véve az 1932 január—augusztusi angol bevitt, kiderül, hogy az 1930. év megfelelő időszakában behozott érték 83 százaléka, közvetlenül Ottawa előtt 30.2 százaléka, Ottawa után 25.2 százaléka maradt vámmentes, a szerződés előtt a megvámolt áruk 20 százaléka, utána 30 százaléka esett 10 százalékon felüli értékvám alá.² A birodalomközi munkamegosztás tehát a jövőben nem működik a szabadkereskedelmi mechanizmus alapján, mert Angliában az ottawai vámok miatt úgy a fogyasztás, mint a termelési költségek megdrágulnak anélkül, hogy az ország ezekért az áldozatokért a dominiumi ipar versenyétől megszabadulna.

Cs. Szabó László.

Georgakopoulos, Phrixos: Die Wirtschaftseinheit als Objekt einer wirtschaftswissenschaftlichen Disziplin. Tübingen, 1930. 148 oldal.

A mű célja, hogy a *gazdasági egység* fogalmát és lényegét megállapítsa s következtetéseket vonjon le a gazdasági egységet kutató tudományra. A „gazdasági egység” zárt, önálló, egységes, monád-szerű, organikus erőpontokat, centrális életegységeket jelent, amelyeknek egymásrahatása adja a közgazdaságot. Ha eddig gazdasági egységről beszéltünk, rendesen fogyasztó-, kereseti, vagy közületi gazdaságra gondoltunk, pedig az igazi végső gazdasági egység az ember, mert egyedül csak az ember tud akarni. Ha a gazdasági egységek (emberek) együttesét pusztán gazdasági — és nem technikai, kulturális vagy társadalmi — szempontból vizsgáljuk, akkor azt homogénnek, minden részében egyenlőnek találjuk. Nem oszlik fel osztályokra, munkásokra, tőkésekre, kézművesekre, vállalkozókra, fogyasztókra, termelőkre, hanem egyféle, egyretőrekvő személyekből áll, akik mind a saját hasznukért birkóznak. Minden külső technikai folyamat ennek a küzdelemnek a következménye.

Mivel foglalkozzék a gazdasági egységeket kutató tudomány? Eddig az üzemet és a termelést vizsgálta, ezért téves nyomokon halad. Igazi tárgya csak egy lehet: a gazdálkodó ember és ennek a külvilághoz való viszonya. Már kialakulóban is van ez a tudomány, de eddig 30-nál több különböző neve van. Szerzünk a magángazdaságtan elnevezést ajánlja.

A könyv írója görög ember, aki Németországban végezte tanulmányait, e doktori értekezést német nyelven adta ki. Munkája valóban egyesíti magában a görög bölcséleti vénát s a német alaposságot. Ebből magyarázható, hogy témájának sokkal több munkát szentel,

² Economist. Ottawa supplement. 1932 okt. 22.

mint amennyit megérdemel. Az egyes gazdálkodó egyén gazdasági tevékenységének vizsgálata nem új dolog a közgazdaságtanban. Annyira nem, hogy pl. *Spann* azért találja elvetendőnek az egész fiziókrata, klasszikus, osztrák elméletet, mert individuális alapon építik fel a közgazdaságtant. Igaz, hogy sehol sincs kidomborítva a gazdálkodó egyénnek a tevékenysége, de ha errefelé vezetnénk tudományunkat, lassan több lenne benne a pszichológia, mint az ökonómia.

Takaróné Gáll Beatrix.

Rudas Béla: Imperializmus. Szerző kiadása. Budapest, 1933. 157 oldal.

A könyv célja, hogy kimutassa, mennyire megérett a mai gazdasági élet arra, hogy a kollektív termelési rend felváltsa a kapitalizmust. Ma a verseny kettős irányban érvényesül: egyrészt ellentétek keletkeztek az egyes országok határain belül az uralomra jutó kapitalista csoportok között. másrészt a kapitalista államok is szembekerülnek egymással, mert minden nemzet arra törekszik, hogy minél nagyobb gazdasági hatalomra tehessen szert. A terjeszkedési vágy kapitalista hódítókká, vagyis imperialistákká teszi az államokat.

Egyszerű volt az imperializmus érvényesülése addig, amíg a földön elfoglalatlan, szabad területek voltak, mert ezeket gyarmatosították. 1870—1900-ig van a *hódító imperializmus* kora. Ezután már kevesebb lehetőség van a térfoglalásra, úgyhogy 1900—1914-ig van a *stagnáló imperializmus* kora. 1914-től már nincs szabad préda, csak egymástól vehetnek el területeket a versenytársak s így a *bomlási korszakba* léptünk. Nemcsak a piacokért folyik a harc, hanem a nyersanyagforrásokért és a tőkeelhelyezési területekért is. Emellett a belső békétlenség sem szünetel. Mindjobban kimélyül az ellentét a tőkések kisebb és a bér munkásság nagyobb tömegei között. Mint utolsó mentsvárhoz, a politikai erőhöz folyamodik a bomló kapitalizmus, de kevés eredménnyel. A külső ellentétek feltétlenül új háboruban robbannak ki, a belső ellentétek pedig örökös nyugtalanságot okoznak s lassan felemésztik a nemzeti erőket. Az imperializmus összeütközéseit elhárítani s a pusztulásnak indult erőket új virágzásba lendíteni csak a *szociálizmus* tudja, mert kiküszöböli az ellentéteket és a válságot, felfokozza a termelést, egyöntetűbbé teszi a fogyasztást s megszünteti az osztályellentéteket.

Látnivaló, hogy a szerző Marx elméletének hive. Ugy véli, hogy most élünk abban a korszakban, melyben minden előfeltétel megvan arra, hogy a szociálizmus elvei mindenütt évenyre jussanak. Széles, áttekinthető keretben, az egész világ gazdaságra kiterjedőleg ismerteti az imperialista törekvéseket. Mindent számokkal szemléltet, ami nagy előnye a munkának, kár azonban, hogy nem jelöli meg sehol, hogy honnan vette a statisztikai adatokat, mert ezzel a munka tárgyilagosságát nagyon megerősítené. A szociálista világnézet és politikai állásfoglalás annyira ráüti bélyegét a könyvre, hogy nem tudja mindenütt megőrizni a teljes objektivitás látszatát. Meggyőző erejét sok helyütt gyengíti az, hogy kiérzik belőle a célzatos beállítás. Feltétlenül előnyére szolgál azonban, hogy hangja mindvégig nyugodt s a tudományos kereteket nem áldozza fel politikai elfogultságának.

Takaróné Gáll Beatrix.

Diczig Alajos: A kereskedelem képesítéshez kötetése. Debrecen, 1932.

A háboru és a forradalmak megváltoztatták a társadalmi gazdaság képét. Ez a megváltoztatás különösen a kereskedelem terén volt észízelhető. Sokan mentek a kereskedelmi pályára, aminek következtében tulzsufoltság állott elő. A verseny tehát hevesebb lett, a megélhetés pedig nehezebb. De különösen az a körülmény súlyosbitotta a helyzetet, hogy olyanok özönlöttek el a kereskedelmi pályát, akik a megfelelő rátermettséggel, szakképzettséggel nem rendelkeztek. Már pedig, ha kell valahol szakképzettség, úgy kétségtelenül a kereskedelmi pályán való működés kívánja ezt meg az egyén és az összeség érdekében. A szerző *Deák Ferenc*re hivatkozik, aki e gondolatot a legmegkapóbban egy 1835 június 5-én tartott beszédében a következőképpen juttatta kifejezésre: „Ami pedig a tudományt illeti, az ügyetlenség sehol sem bünteti meg önmagát annyira, mint éppen a kereskedésben; az ügyetlen tisztviselő a közönségnek, az ügyetlen bíró az igazságnak ostora, de az ügyetlen kereskedő saját magának...” A szerző részletesen foglalkozik tanulmányában a bel- és külföldi pro- és kontra-vélemények bírálataival és végkövetkeztetésül a törvényhozó részéről oly jogszabály alkotását óhajtja, amely szerint a szerzett jogok tiszteletben tartásával a kereskedelmi pályára való lépést azok számára biztosítsák, akik kereskedelmi nevelésben részesítve erre a jogcímet is megszerezték. Az érdekes tanulmány tartalmazza még a szerző által átbúvárolt gazdag irodalom felsorolását is. *László Béla.*

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue Économique Internationale.

(Bruxelles, Palais d'Egmont.)

Vol. III. No. 3. September 1933.

Öt tanulmány a vasutügyről. *Perroux, François: La crise des chemins de fer français.* A francia vasutak krízisét többféleképpen magyarázzák. Jules Moch szocialista szakértő szerint a válságba jutott koncessziók a kapitalista kizsákmányolás utolsó formái. A kizsákmányolás a bér munkások és gyarmatok helyett az állami költségvetésre irányul olyanformán, hogy a tőkések a köztulajdonba visszakerülő koncessziók terhére a magánkézben visszamaradó leányvállalatokat (szállodai üzemeket, sinöntődéket stb.) fejlesztik. Moch elhallgatja, hogy a vállalkozókat már az 1859-es szerződés közérdekű, de pénzügyileg veszteséges vonalak kiépítésére is kötelezte s ezt a hálózati tervet a Freycinet-féle 1883-as egyezmény még tetemesen kiszélesítette. A krízist mások azzal magyarázzák, hogy az 1921-ben létesített közös pénztárból az elért megtakarítások után fizetendő prémiumot alig folyósították, ami a társaságokat visszatartotta az elérhető maximális megtakarítástól. Az autó versenye még nem veszélyes, 1930-ban pl. 795 millió vonatutasra és 315 millió tonna vasuti árura 20 millió autótutas, illetve millió tonna áru esett. Moch a válságot az öt nagy vállalat 1950—1960 közt lejáró engedményének megvonásával akarja leküzdeni, ami nyilvánvalóan csak az állami szerződésekbe vetett bizalmat csökkentené. Daladier közmunkaügyi miniszter 1932-ben fuziót ajánlott, de gyors segítséget ez sem jelent és sikertelensége az államosítóknak adna igazat. Szerző szerint a deficitet azzal lehetne csökkenteni, ha a közös pénztárt megszüntetnék s helyett a vállalkozók szabad kooperációját mozdítanák elő. — *Castiau, Marcel: Rivalité du rail et de la route en Belgique.* — *Stamp Josiah-Charles: Les chemins de fer en Grande-Bretagne.* A vasut és autó versenye a vasuti üzletvitelnek a háború utáni magánkézbe való visszavétele idején már éles volt. Az 1926-os szénbányász-sztrájk a vasutak nehéz helyzetére is ráterelte a figyelmet, de az 1928-as közlekedési törvény csak az utasszállításban mozdította elő a vasut és autó kooperációját. Az L. M. S. vonalain levő 1760 állomás 32 százalékának ma már közvetlen autóbusszcsatlakozása van. Jóval nehezebb a teherszállítás kielégítő elosztása. A vonatok a nagy-kiterjedésű, de kevés értékkel bíró áruk (szén, nyersvas) mérsékelt fuvardíját a kis térfogatu, de értékes áruk magasabb tarifájával egyenlítik ki. Ezt a kiegyenlítő díjszabást az autó versenye lehetetlenné teszi, miután az autók nagytömegű áruk szállítására ritkán vállalkoznak s az ezekre engedélyezett tarifakedvezményt nem kell az értékesebb áruk magasabb fuvardíjával kompenzálniok. Az állam semleges magatartását véglegesen csak az 1932-es Salter-jelentés után adta fel. Ezentul a teherautók tulterhelését, a munkabéreket, az utak megengedett kihasználását s a különböző szállítói kategóriák részesedését a közutak fenntartásában hatóságilag ellenőrzik. A vasuti szabályzat nyilvánosságát és szigorát az autóközlekedésre is kiterjesztik különösen a gyorsaság, munkaidő és megterhelés tekintetében. — *Sayous, André:*

La réglementation du transport en commun des voyageurs par route, au Maroc français. — Nikiline, B.: *La politique du rail en Asie antérieure.* — Jessen, Jens: *La nouvelle structure de la vie économique en Allemagne.* Jessen kiel egyetemi tanár, aki Harmstól a Világgazdasági Intézet vezetését és a Weltwirtschaftliches Archiv szerkesztését átvette, az új rendi gazdálkodás korporációs szervezetét ismerteti.

Vol. IV. No. 1. Octobre 1933.

Felcourt, E.: Quelques aperçus du problème de la valorisation du metal argent. A folyóirat júliusi „ezüst” számát kiegészítő monomentallista közlemény. — *Dr. Notz, Willam: Etat actuel du problème des chemins de fer aux Etats-Unis.* Az 1928—29-es spekulációs lázban az Unió vasutttársaságai sokat kerestek, de ellenállóképességük nem fokozódott. Az állami ellenőrzésre hivatott Interstate Commerce Commission állandó közbeavatkozásai dacára se rendezte az anarchikus versenyt, mely gyakran a legszörnyűbb adminisztrációs pénzpocsékoláshoz vezetett. (Buffalóban pl. két rivális teherpályaudvar van.) Az 1921-ben föllépő krízist növelte a távolsági olajszivattyuzás, a villamoserőátvitel s az autó elterjedése. Az Unióban közlekedő 3,5 millió teherautó közül 900.000 darab a gabonatermelő farmerek tulajdonában van. 1932 óta a Reconstruction Finance Corporation három évre szóló, 4 százalékkal kamatozó állami hitelt közvetít a vállalatoknak. A vasuti problémával egyrészt az amerikai Kereskedelmi Kamara, másrészt a Calvin Coolidge elnökle alatt álló washingtoni bizottság ankétja behatóan foglalkozott. Nem valószínű, hogy a válság a rossz háborús emlékként kísértő államosítást előmozdítaná, valószínű azonban, hogy a Missisipitől keletre eső területen az összes vonalakat rövidesen négy főhálózatban egyesítik. — *Baudour, Fernand: Les transports combinés.* — *Della Riccia A.: La course à la balance active et les Etats-Unis.* A század elején a föld 1400—1600 millióra becsült lakosából az ipari exportországok lakossága körülbelül 200 millió volt. A háború után az előbbi szám valószínűleg 2000 millióra, az utóbbi 900 millióra emelkedett, az ipari szállítók és megrendelők száma tehát majdnem kiegyenlítődtött s a hitelező és adós országok iparai valamennyi piacon versenyeznek egymással. Ha azonban a hitelező országok (az USA) az áruval vagy emberi munkával (kivándorlással!) való törlesztéstől elzárkóznak, az adós országok viszont az így bekövetkező aranykivitelüket és annak belső pénzügyi hatását: a deflációt csak úgy akadályozhatják meg, ha a hitelező országnak újabb áruszállítások alakjában jelentkező hitele elől elzárkóznak. Európa és az Egyesült Államok 1921—30-as kereskedelmi mérlegében az Unió évi aktivuma 1150 millió dollár volt, ami annyit jelent, hogy a következő öt évben az óvilág maradék aranykészlete is átvándorolt volna Amerikába. Szerző szerint az USA nem a mezőgazdasági eladósodás miatt tért le az aranyalapról, hanem azért, hogy aktív kereskedelmi mérlegét a dumping-valuták versenyében is fenntartsa. Se nemzetközi fizetési mérlege, se a betétek és jegyforgalom kombinált fedezeti aránya, se a fejénkénti államadósság nem jogosították fel a kormányzatot arra, hogy az aranyparitással szakítson. Az árudollár megvalósítása nagyon kétséges, tekintve, hogy hét egyforma bázisu amerikai árindex 1921—1925 közt 20,1 pont, 1927—1930 közt 9,3 pont eltérést mutatott, miután a rugalmas fogyasztású (tehát az árak tekintetében kevésbé változó) termékek és a változatlan fogyasztású (tehát ingadozó értékű) áruk eltérő arányban voltak az egyes indexekben fölveve. Ezek szerint a kevésbé elasztikus fogyasztású elsőrendű élelmiszertermékeket termelő szegény országoknak még gyakrabban kellene áruvalutájuk aranyértékén változtatniuk, mint azoknak a fejlett országoknak, amelyek rugalmasabb fogyasztású, tehát változatlanabb áruiparcikket termelnek. — *Meeus Stanislaus Cte.: La clause de la nation la plus favorisée et la crise économique.* A vámpolitikának egyik irányelve a két- vagy többoldalu viszonyosság, másik az általános szabadság:

ez utóbbin alapszanak a legtöbb kedvezményes záradéku szerződések, melyek származásra való tekintet nélkül tarifaszámonként egyforma vámtételt állapítanak meg. Az 1927-es világgazdasági konferencia még ragaszkodott a legtöbb kedvezmény elvéhez s a Népszövetség gazdasági bizottsága el is készítette a záradék általános mintaformáját. Azóta a do ut des vámeljárás előtérbe nyomult. A legtöbb kedvezményes eljárás egyik állítólagos hátránya, hogy a magas vámokat megrögzíti és általánosítja. Így pl. a német iparnak a múlt század utolsó negyedére eső óriási fejlődése miatt Franciaország kénytelen volt az 1870-es német-francia legtöbb kedvezményes szerződés tételeit olyan magasán megszabni, amelyre elsősorban a drágábban termelő harmadik szerződő felek fizettek rá. A többoldalú preferenciák viszont csak akkor vezetnek eredményre, ha gazdaságilag, történetileg vagy földrajzilag egymásra utalt területek fejlődését előmozdítják és nyitva maradnak harmadik országok számára. Ebből a szempontból mintaszerű volt az Ouchy-i egyezmény, melyet azonban csak az amerikai Unió fogadott barátságosan. — *Dr. Kohl Halkema: Projets de rapprochement entre la Belgique et les Pays-Bas.* C. S. Sz. L.

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.

69. kötet, 1. füzet, 1933 április.

Bonné, Alfred: Das Fellachenproblem im Vordern Orient. Az egyiptomi mezőgazdasági munkásság rossz helyzetét a túlnépesedés okozza. Az elaprózott birtokokat művelő kistermelő tehetetlen az agrártermékek árhullámozásával szemben. Az eladósodott termelő nem tudja az országot ellátni, csak a termelés átszervezése volna képes a behozatal szükségességét megszüntetni. Hasonlóképpen Palesztinában, ahol a körülményeken telepítéssel és a megkezdett földreformmal akarnak segíteni, csak a politikai nyugalom hiányzik ennek keresztülviteléhez. Szíriában a birtokelosztás és a mezőgazdasági népesség rossz szociális helyzete az oka, hogy sűrű lakosság és termékeny területek ellenére sem rentabilis a mezőgazdaság. Ezzel szemben Irak lakossága gyér, a földnek csak egyötöde művelhető terület, mely nagyrészt az állam birtokát képezi. Az állam bérlei azonban a birtokosok jogaival élnek, megterhelik a földet s ezen adósságok állandó konfliktusok szülői. Irak mezőgazdasági problémája tehát az állandó földművelőosztály megteremtése. Törökországban kedvező arány van föld és földszükséglet között. Az agrárvilágkrízis tünete mellett az ország speciális baja az, hogy tulgyorsan akarták modernizálni a mezőgazdaságot, ami a török paraszt primitívsége mellett lehetetlen. — *Nielsen, Axel: Das währungspolitische Ziel der Papierwährungsländer.* — *Gross, Herbert: Ausgangspunkte, Formen und Wirkungen der Devisenzwangswirtschaft.* A devizakényszergazdálkodást csak akkor lehet majd megszüntetni, ha a külföldi tőkének már nem lesz gazdaság- és valutapolitikai oka a bizalmatlankodásra. Ez a közgazdaság stabilitását jelentené s a bizalom abban mutatkoznék, hogy a német papírok külső és belső kurzusa között nem lenne többé különbség. — *Braun, Marie: Überblick über neuere Literatur auf dem Gebiete der sozialen Fürsorge.* Szerző külön ismerteti a társadalmi tevékenység általános módszere és a család- és ifjúságvédelem utolsó éveiben megjelent irodalmát. — *Zeisl, Hans: Zur Soziographie der Arbeitslosigkeit.* A szociográfia fejlődésének vázolója után beszámol a modern pszichológiai módszer egy kísérletéről. Marienthal alsóausztriai község 1500 lakója munkauélküli lett, miután az ott működő gyár felszámolt. A tanulmányozó bizottság felvételeinek eredménye szerint a lakosságot rezignáltság, energia-bénelés és teljesen redukált igények jellemzik. — *Literatur.*

69. kötet, 2. füzet. 1933 május.

Pedersen, Jörgen: Wicksells Theorie des Zusammenhangs zwischen Zinssatz und Geldwertschwankungen. — Geiger, Theodor: Soziale Gliederung der deutschen Arbeitnehmer. Az u. n. nyers-tagozásnál a társadalmi helyzet ismertetőjegyeiből kiindulva, három szempont szerint alkotunk statisztikai csoportokat. E szempontok a gazdálkodás területe, a hivatás és a hivatali állás. Ezen osztályozás azonban, mely a termelési viszonyokból adódó tulajdonságai szerint vizsgálja a társadalmat, nem meríti ki annak egészét, mert egyesek társadalmi magatartásukban függetlenek a termelési viszonyoktól és más hatások alatt is állnak. Így a nyers-tagozást, mint alapot megtartva, de számolva az említett körülményekből adódó árnyalatokkal, keletkezik a vertikális-tagozás, mely szerint 22 csoportja adódik a német dolgozó osztálynak, míg a nyers-tagozás szerint csupán hét. — *Koller, Philipp Alexander: Gedanken zur Krisenbekämpfung.* Azon válságmegoldási tervek között, melyek nem elméletileg maga a gazdasági rendszer helyessége felett vitatkoznak, hanem melyek gyakorlatilag valamely pillanatnyi megoldást keresnek, érdekes a genfi Milhaud terve. Az áruforgalmat a kompenzációs rendszer kiterjesztésével akarja megindítani, nemzetközi vásárlójegyek segítségével. Szerző leírja, hogy e bonok mechanizmusa milyen s mily hatással volnának a hiteléletre, munkapiacra, stb. s leszögezi, hogy Milhaud plánuma végeredményben tervgazdasághoz vezetne, hasonlóan Lederer és az amerikai Frank D. Graham válságelmélete. Ezek a munkanélküliségből kiindulva, a rendszer termelési folyamat mellett, termelés és fogyasztásnak egy zárt szükségorganizációját képzelik el eszköz gyanánt a krízis leküzdésére. — *Sagoroff, S. und Tschaikaloff A.: Die Zahlungsbilanz Bulgariens 1924—1934.* Az 1927—28-as esztendő kivételével a bolgár fizetési mérleg passzív ezekben az években. — *Jecht, H.: Ein System der autonomen Finanzwissenschaft. Bemerkungen zu Bruno Molls Lehrbuch der Finanzwissenschaft. — Literatur.*

69. kötet, 3. füzet. 1933 június.

Marcuse, Herbert: Über die philosophischen Grundlagen des wissenschaftlichen Arbeitsbegriffs. A munka filozófikus meghatározásától a nemzetgazdaságtan mindig eltekintett, így e fogalom megmerevedett és korlátok közé szorult: a bér munka modellje szerint nem-szabad tevékenységet értettek alatta. A közgazdasági elmélet a szükséglet és annak kielégítéséből kiindulva, csak az anyagi produkció és reprodukció magyarázatáig juthat el. Eszerint azonban az anyagi kielégülés esetén a munkának meg kellene szünnie, amint annak gazdasági motivumai és kényszere véget érnek. De a munka túlnő a gazdasági dimenzión, nem az hozza létre, hogy a javak a szükségletek mögött maradnak, hanem ellenkezőleg: a munka az emberi lét többlete minden lehetséges szituáció felett, ami azt jelenti, hogy akkor is dolgozunk, amikor közvetlen gazdasági szükségleteinket már kielégítettük. A gazdasági tevékenység csak alárendelt része ennek az igazi munkának. Ezen szabad, nem-öncélú munka révén lesz az ember történelmi tényezővé, általa kinő pusztá énjéből s egy tárgyra irányulva ver gyökeret a történelmi milióben. — *Ritschl, Hans: Der Staatshaushalt in der Depression.* A kapitalisztikus piac dinamikája Németországban a 80-as években törte át a közgazdálkodás statikáját. Szerző azt az utat vázolja, melyet ezen idő óta egészen a mai válság éveig a német gazdasági élet megtett. Miben hatott a krízis az államháztartásra s annak üzemeire s hogyan kell az államot konjunkturafüggetlen pénzügyi politikával visszavezetni a közgazdálkodás statikus állapotába, anélkül, hogy a szabad gazdálkodás megszűnjék? E kérdésre akar az új Németország programja megfelelni. — *Frantisek, Valina: Die tschechoslowakische Ausfuhr in der Krise.* Az 1932-es év kivételének nagy visszaesése arra figyelmeztet, hogy az

ország kiegyensúlyozatlan gazdasági erői mellett nem szabad autarkiaira törekedni, hanem tervszerű, liberális gazdaságpolitikát kellene követni. — Wolff, Konrad: *Die dialektische Erfassung des Rechts im sozialen Ganzen.* — Literatur. K. V.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Bd. 138. Heft 5. — Mai 1933

Žižek, Franz: *Die „Allgemeine“ und die „Spezielle“ statistische Methodenlehre.* Vizsgálja az általános statisztikai módszertannak, amit a statisztika elméletével azonosít, a lényegét, s ezt generális és formális jellegében találja meg, továbbá a statisztikai vizsgálódás tárgyát és célját általában s a szűkebb értelemben vett statisztikai módszerek mibenlétét (a statisztikai módszerek leírása, általános jellegű fogalomképzések, a statisztikai módszerekre vonatkozó általános tételek normatív jellege). A második részben a speciális statisztikai módszerek lényegével (speciális és materiális jelleg) és a következő kérdésekkel foglalkozik: a statisztika egyes ágainak tárgya, célja és szűkebb értelemben vett speciális vizsgálati módszerei. — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1932* (befejező közlemény). — Beinhorn, Hans: *Beitrag zum Kapitalproblem.* A takarékoság a reáljövedelmek, tehát a foglalkoztatottság mértékével párhuzamosan, de erősen progresszíve változik, viszont a kamatlábnak nincs reá lényeges befolyása. Ezzel szemben az önként igénybevett termelési hiteleknel döntő szerepet játszik a kamatláb magassága. A dolgot azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a modern hitelszervezet mellett, mely az adós és hitelező közötti közvetlen kontaktust megszünteti, hogyan érhető el időbeli egyezés a hitelnyújtó fogyasztás elhalasztása és a hiteligénybevevő időelőtti fogyasztása között. A feleletet erre a kérdésre a bankok hitelkreáló szerepének teljes negligálásával próbálja megadni: ha a takarékoskodók fogyasztáskorlátozását nem paralizálja új hiteligénybevétel, akkor a takarékbetéteket mindaddig a fölöslegessé vált árukészletek finanszírozására kell fordítani, amíg a termelés általános korlátozása s ennek kísérőjelenlései (munkanélküliség, jövedelemcsökkenés, adóemelések) a takarékoskodókat takarékbetéteik konzumtív felhasználására kényszerítik. Hogy ellenkező irányú divergencia esetén hogyan jön létre a kiegyenlítődés, arra nem ad választ. — Fick, Harald: *Finanzwirtschaft, Fiskalität und Zweckbesteuerung. Zugleich ein Beitrag zur Frage der Neuorientierung der Finanzwirtschaft.* Lényegében Mario Pugliese „La finanza e i suoi compiti extra-fiscali negli stat moderni“, Padova, 1932. c. művének, — mely az állampénzügyek fiskális szempontokhoz igazodó vezetését elítéli s olyan állami gazdálkodást követel, melynek nem első célja az állam és egyéb közületek szükségletkielégítéséről gondoskodni — ismeretése és kritikája. — Mönch, Hermann: *Spannungsverhältnisse im Betriebsrätesystem.*

Bd. 138. Heft 6. — Juni 1933.

Englis, Karel: *Erkenntnistheoretische Kritik der österreichischen Werthlehre.* A „Schriften des Vereins für Sozialpolitik“ 183/1. kötetében (Probleme der Wertlehre) Oskar Morgenstern „Die drei Grundtypen der Theorie des subjektiven Wertes“ című cikkében első helyen röviden vázolja az osztrák iskola értékelméletét. Ennek a vázlatnak a szövegezése alapján kritizálja Englis jelen cikkében az osztrák határhaszonelméletet először ismeretelméleti alapjaiban, azután pedig részleteiben. A határhaszonelmélet az áralakulás magyarázatánál visszamegy a cselekvő egyén pszichéjére, megismerései tehát pszichológiai-empirikus jellegűek, mert hiszen pszichológiai megismerések nem is lehetnek mások, mint kauzális-empirikusak s ennek következtében csak relatív ér-

vényűek. Ez iskolának egész tanítása az egyes gazdaságról azonban deduktív gondolatsort képez, logikus következtetések sorozatát abból a feltevésből, hogy az individuum választ, egyik lehetőséget előnyben részesíti a másik felett. Ez az alapvető feltevés azonban azt jelenti, hogy ez iskola a gazdálkodók cselekményeit teleologikus uton kívánja magyarázni. Ennek az osztrák iskola nem jött tudatára s emellett nem is ismeri a teleologikus elmélet törvényeit. Egész szisztémája torzó marad, mert egy teleologikus szisztémát alkotott, melyből hiányzik a cél s mely csak a pszichofizikai egyénre érvényes; logikailag sem egységes a rendszer, mert empirikus és spekulatív megismeréseket próbál egyesíteni. Első nagy tévedése, hogy az egyes gazdaságot azonosítja az individuális magángazdasággal, holott ezen kívül is vannak gazdasági alanyok, pl. az állam. Azután ahelyett, hogy az eszköz-szerzést és eszköz-felhasználást meghatározó okokat a gazdálkodás rendjében keresné, az egyén pszichéjének rendjében keresi őket. Holott ezek az okok, épugy, mint a szükségletek, a haszon, a határhaszon, a jószágok, a költségek, minden gazdaságban megvannak, minden gazdaság a legnagyobb haszon elérésére törekszik, mindez egyszerűen a gazdálkodás formális rendjéhez tartozik s az állami gazdálkodásra épugy áll, mint az egyéni magángazdaságra. A gazdálkodás eme rendjének elvei nem pszichikai jellegűek, hanem formális, logikus elvek, a teleologiai racionalitás elvei. Ebből a formális rendből materiális rend csak akkor lesz, ha a cél tartalmat kap. Minden gazdálkodás teleologikus konstrukciójához a rendező cél (ordnender Zweck) járul; az egyéni gazdálkodásnak eme rendező célja a személyes jólét, tehát egy szubjektív cél, melynek szubjektív haszon és szubjektív érték felelnek meg. Viszont az állami gazdálkodás célja a népideál, vagyis egy objektív cél, az ennek megfelelő haszon és érték objektívek. Az osztrák iskolának az egyéni gazdaság teleologikus rendjéről alkotott egyébként logikus konstrukciójában a szükségletek tana a pszichikus betét. A teleologia teljes magyarázatát tudja adni a szükségleteknek (a célt szolgáló eszköz akarása); ezzel szemben az osztrák iskola nem tud semmit sem mondani a szükségletek lényegéről, egyszerűen pszichikai tényeknek minősíti őket. Teleologikus fogalmakat alkalmaz a kauzális világra s így persze nem tud kielégítő módon a szükségletek által felvetett problémákra válaszolni. Az osztrák iskolának a haszonról szóló tana is helytelen, hiba, hogy különbséget tesz hasznosság és haszon között s hogy a hasznot mérhetetlennek nyilvánítja. Maga a határhaszon konstrukciója ugyan helytálló, hibás azonban ismét a határhasznok nivellálódásának törvénye (2. Gossen-féle törvény). Hibás a költségeknek a feláldozott haszonnal való identifikálása is — szintén csak Morgenstern nem egészen precíz szövegezése alapján! — Müller, Johannes: *Die wirtschaftliche und soziale Gesetzgebung des Deutschen Reiches* (1933 január 1.—március 31.). — Remak, Robert: *Können superponierte Preissysteme praktisch berechnet werden?* — Deybeck, Karl v.: *Die Bürgschaften der öffentlichen Hand in rechtlicher, finanzieller, und volkswirtschaftlicher Beziehung.* — Fehlinger, H.: *Die Arbeitslosenversicherung. Eine internationale Übersicht.* — Lütge, Friedrich: *Hundert Jahre Bayerisches Statistisches Landesamt.* D. Á.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Tanácskozmány a gazdaadósságok rendezéséről.

A Magyar Közgazdasági Társaság a gazdaadósságok rendezése tárgyában zártkörű tanácskozmányt hívott össze, amelynek ülését 1933 október 10., 12., 17., 26. és november 2-án folyták le. Az ankét elnöke *Eber Antal* volt, az értekezleten a meghívottak közül a következők vettek részt: *Bátor Viktor*, *Cukor Gábor*, *Demel Aladár*, *Eckhardt Tibor*, *György Ernő*, *Halmi Miklós*, *Hegedüs Loránt*, *Jakobi Olivér*, *Kohner Arthur*, *Konkoly-Thege Gyula*, *Koós Zoltán*, *Kovrig Béla*, *Marschall Ferenc*, *Mattyasovszky Miklós*, *Máté Imre* (a földművelésügyi miniszter úr képviselőjében), *Metzler Jenő*, *Nyulászy János*, *Párnitzky Ede* (a pénzügyminiszter úr képviselőjében), *Posch Gyula*, *Proszvimmer Béla*, *Szigeti Pál*, *Tóth Jenő*, *Ulain Ferenc*, *Vágó József*, *Varga István*, *Walkó Loránt* és *Kisléghi Nagy Dénes* főtitkár.

A tanácskozmány alapjául a gazdaadósság rendezéséről megelőzőleg közreadott *Hegedüs—Nyulászi*, *Koós Zoltán* és *Varga István*-féle tervek szolgáltak. E tervezetek irányelvei a következők:

A *Hegedüs—Nyulászi*-féle TEBE-terv egyik célja a rövidlejáratú mezőgazdasági hitelek átalakítása hosszulejáratúvá, másik célja az, hogy a túlméretezett viszontleszámitolási hitel, mely a magyar gazdasági életet eldugaszolja, visszaszoríttassék. A konvertálást a hitelező pénzintézetek közvetítésével és delcrederejük fenntartása mellett egy fölállítandó központi intézet hajtja végre. A váltók helyébe kötelezvények lépnek, melyeket az intézetek bekebeleztetvén, az azokról kiállított jelzálogos adósságleveleket az említett centrális intézetre beforgatnak. A beforgatott jelzálogos adósságlevelek készpénzellenértékét a beforgató pénzintézetek csak viszontleszámitolási hitelük csökkentésére használhatják fel. A hosszulejáratú kölcsönné átalakított váltók azonban nem kell, hogy azonosak legyenek azokkal a váltókkal, amelyeket a viszontleszámitolt anyagból kiváltak, sőt előfordulhat, hogy éppen azokat a váltókat konvertálják, amelyeket nem reeszkomptáltak. A központi intézet e műveletet a konvertálás céljára engedélyezett jegybank-hitellel hajtja végre. E hitelt a Nemzeti Bank az államnak nyújtja, mely a törlesztést egyrészt az adósok s a pénzintézetek visszafizetéseiből, másrészt egy külön létesítendő veszteségi alapból fizetné. Miután a konvertálandó váltók s a viszontleszámitolásból visszaszerzett váltók nem föltétlenül azonosak, előfordulhat, hogy a konvertálás átmenetileg pénzüzzadást okoz. Ez két okból nem veszélyes. Egyrészt a pénzüzzadás véget vetne annak az állapotnak, hogy a jegybank váltótárcája nagyobb legyen, mint a jegyforgalom, másrészt a pénz amúgy is hamar visszafolyna a Nemzeti Bankhoz, mint ahogy ez pl. 1931 szeptemberében történt. A terv további irányelve

az, hogy a hosszulejáratúvá való átalakításnak nem lineárisan, hanem kiválogatás alapján kell történnie. Az adós teljesítőkészségén kívül az eladósodás mérve legyen irányadó. Miután a köznek nincs elég ereje ahhoz, hogy egyszerre valamennyi adóson segítsen, először azokat az adósságokat kell rendezni, amelyek a kat. tiszta jövedelem negyvenszeresét meghaladják. Az egyes pénzüzetek a konvertálandó adósságok után delcredetet vállalnak. A delcredere annál is indokoltabb, mert ez csak annak a kötelezettségnek a fenntartása, mely a pénzüzetekre a váltók továbbadása révén amugy is ránehezedne. A terv a konvertálási kamatlábat 5 százalékban kívánja megállapítani. Hegedüs Lóránt és Nyulászi János párhuzamosan kidolgozott terve abban a két kérdésben tér el, hogy Hegedüs a központi intézményt a Magyar Nemzeti Bank kebelében tartja megvalósítandónak, Nyulászi viszont önálló intézményre gondol. Hegedüs Lóránt azonkívül a beforgatott jelzálogos adóslevelek alapján zálogleveleket akar kibocsátani és esetleges záloglevél-lombardirozással óhajtja a szükséges tőkét megszerezni, míg ellenben a Nyulászi-terv szerint e kötvénykibocsátás későbbi időre maradna.

A *Koós Zoltán*-féle tervezetben három szempont érvényesült: először, hogy minél több adósság rendeztessék; másodszor, hogy a rendezésnek az adósság aranyértéke alapján kell történnie; harmadszor, hogy a mezőgazdaság jogosult tartozásának kedvező rendezése érdekében kiviteli feleslegeit felhasználni. Rendezés alá kerülne mintegy 350 millió pengő törlesztéses kölcsön, mintegy 700 millió pengő olyan rövidlejáratú mezőgazdasági kölcsön, mely a kataszteri tiszta jövedelem harmincszorosát meg nem haladja, az ezen túl lévő mintegy 500 milliós hitelintézeti gazdaadósság, végül magyar adósoknak külföldi hitelezőkkel fennálló rövidlejáratú tartozásaiból mintegy 800 millió pengő. A tartozások tőkéértéke aranyban kifejezve érintetlenül fennmaradna, ellenben e tőke után járó szolgáltatásokat olyan kamatlábon számítanák, mely az eredeti tartozást az arany vásárlóereje emelkedésének megfelelően devalválja. Az arany megnövekedett vásárlóerejének mérésére egy katasztrális szántóföld nyers hozadékának 1925—1929-es, illetőleg 1930—1932-es átlaga szolgál. Ha valamelyik évben a mezőgazdaság hozama az 1930—1932-es átlag fölé emelkedne, a kamatszolgáltatás ennek megfelelően lépcsőzetesen emelkedne. A felsorolt elvi szempontok alapján a terv egy központi kliring segítségével a magyar mezőgazdát, mint adóst szembeállítja a külföldi hitelezővel, viszont a rövidlejáratú külföldi hitelek magyar adósai azokkal a magyar hitelezőkkel lépnének jogviszonyba, akiktől a magyar gazdaadósok tartozásai elvétettek. A *zálogleveles* kölcsönök alapjául szolgáló amortizációs kölcsönök kamata évi 2 százalékban állapíttatnék meg, a kamatláb egy hold szántóföld 3 évi átlagos hozadékának esetleges emelkedésével párhuzamosan az eredeti $7\frac{1}{2}\%$ -ig emelkedhetik. Azok a *rövidlejáratú* mezőgazdasági kölcsönök, amelyek a jelzálogul lekötött ingatlan kat. tiszta jövedelmének *harmincszorosát* meg nem haladják, huszonhárom év alatt törlesztendő kölcsönné volnának átalakítandók. Nevezett kölcsönöket azok a magyar intézetek, amelyek jelenleg is ezen kölcsönök hitelezői, tovább engedményeznék egy központi intézetre. A központi intézet „A” sorozatu kötvényeket bocsátana ki, amelyekkel visszaváltaná a magyar adósoknak külföldi hitelezőkkel szemben fennálló tartozásait. E követelések alapján aztán „B” sorozatu kötvényeket bocsátana ki, amelyeket átadna azoknak az intézeteknek, melyek a mező-

gazdasági kölcsönöket reá engedményezték. Az „A” jelzésű aranyvalutás kötvények kamatlába 2%, a papirvalutás kötvényeké 5%, a „B” jelzésű aranyvalutás kötvényeké 4%, a papirvalutás kötvényeké 6% volna. A kamatok a „B” aranyvalutás kötvények kamatának kivételével a mezőgazdasági nyershozadék növekedésének megfelelően 7½ %-ig emelkedhetnek. Végül a *harmincszoros* megterhelésen felüli arany- és papirvalutájú tartozások 1½ %-os, illetőleg 6 %-os kamatozással tizenöt és félév alatt volnának törlesztendőek. A konverziót lebonyolító központi intézet 250 millió pengő értékű elsőbbségi üzletrészt az állam jegyzi. Az állam a befizetéshez szükséges készpénzt 250 millió pengő névértékű államjegy kibocsátásával teremtené elő, ennek ellenében viszont a jegybank 250 millió pengő bankjegyet vonna vissza. Miután az elsőbbségi üzletrészek a „B” kötvények törlesztésével párhuzamosan törlesztetnek az államnak: 23 év leforgása alatt a 250 millió pengő visszafolyna az állampénztárba.

Varga István a tervét először a Pester Lloyd 1932 szeptember 29-iki számában ismertette, de számszerű részletei csak az ankét folyamán váltak ismeretessé. A terv abból indul ki, hogy a kb. 2100 millió pengős bekebelezett és be nem kebelezett mezőgazdasági tartozásból 1079.3 millió pengő adósság szorul konszolidációra, melyből 959.3 millió pengő bekebelezett és 120 millió be nem kebelezett teher. Ebből az anyagból levonandó a magyar mezőgazdaságnak a külfölddel szemben közvetlenül fennálló 20.0 millió pengős tétele, 29.1 millió pengő vételhátralék, valamint 3.3 millió pengő örökösödési teher, mert ezek a hitelezőkkel szemben közvetlenül konszolidálhatók. A kincstári adó- és illetékhátralék, továbbá a végrehajtási és perköltségek 202.6 millió pengős tételét pedig az állam konszolidálhatja azon az alapon, hogy ő ennél nagyobb összeggel tartozik rövidlejáratuan a külföldnek. Kiemelendő még az a 95.3 millió pengő rövidlejáratu kölcsön is, melyet a mezőgazdák magyar pénzüintézeteken keresztül vettek fel, mert a külföld erről eredetileg is tudta, hogy mezőgazdasági célokra fordítják s így konszolidálása valószínűleg nem ütközik nehézségbe. Végeredményében kb. 729 millió pengő adósság konszolidációjára kell megoldást találni, de ebből az összegből is kb. 200—230 millió pengőt külön rendezés alá kell vonni. Ennyi t. i. azon kölcsönök összege, amelyeket vidéki pénzüintézetek saját betétállományukból nyújtottak a gazdáknak részben közvetlenül, részben vidéki kereskedők és iparosok közvetítésével. A budapesti pénzüintézetek tehát 500 millió pengő olyan kölcsönt nyújtottak, amelyet föltétlenül konszolidálni kell. A terv ebből az összegből 200—250 millió pengőt kíván a jegybank felé hosszulejáratúvá átalakítani, ami lehetővé tenné, hogy a fennmaradó 250—300 millió pengőt a pénzüintézetek külföldi tartozásaikkal közvetlenül szembeállítsák. A jegybank után csak azokat a tételeket kellene konszolidálni, amelyek az egyes pénzüintézetek külfölddel szemben fennálló saját tartozását meghaladó gazdaadósság formájában jelentkeznek. Ezáltal feleslegessé válik a Koós terv azon elgondolása, hogy az egyes pénzüintézetek adósaikat más pénzüintézetekkel kicseréljék. A jegybank reeszkomptját ma is azok a pénzüintézetek veszik igénybe, amelyek több hitelt nyújtottak a gazdáknak, mint amennyit az általuk felvett külföldi kölcsön és megmaradt belföldi betétállományuk megengedett volna, tehát a jegybank által átveendő anyag nagyjából azonos marad a tárcájában levő anyaggal, csak éppen hosszulejáratúvá válik. mig most formailag rövidlejáratu. A vidéki pénzüintézetek betétálló-

mányának terhére nyújtott 230 millió pengős tétel rendezését a terv egy központi szervre bizná. Ez a szerv külföldi hitelezőket keresne, akik hajlandók vele jogviszonyba lépni, hogy az általa nyújtandó nagy biztosíték alapján a gazdák tartozását konszolidálják.

Az ankétot *Eber Antal* elnök nyitotta meg. Bejelentette, hogy miután a megoldási tervek és a gazdaadósságra vonatkozó statisztikai anyag a résztvevők előtt ismereteseek, a Társaság nem jelölt ki előadót. Az értekezlet munkáját a kormány készülő ideiglenes adósságrendező rendelete nem befolyásolja, mert az ankét a kérdést kizárólag elvi szempontból és lehetőleg a végleges megoldás szemmel-tartásával tárgyalja. A szaktanácskozás tagjai azonban semmi tekintetben sincsenek megkötve, tehát az ideiglenes megoldásra is tehetnek javaslatot.

Az első napon a gazdaérdekeltségek részéről hárman szóltak a vitához.*

Marschall Ferenc az agráradósságok áruértéke és pénzösszege között keresztülviendő kiegyenlítődésre csak akkor lát lehetőséget, ha az nem a hazai hitel-, illetve közgazdaság kontójára, hanem általában külföldi hiteleink ellentételein át lesz megoldható. Amiképpen egyes idegen valutákban máris mutatkozik bizonyos kiegyenlítődés, amennyiben ezen valuták árfolyamában megtörtént azoknak a való-ságos értékhez való átértékelése. Amire egyelőre törekednünk lehet és kell, az szerinte az, hogy két-három évre szóló nyugalmi idő megteremtése mellett a gazdaadósok évi terhét leszorítsuk arra a színvonalra, amely józanul megfelel a mezőgazdasági üzemek mai teljesítőképességének. Az eddigi gazdavédelmi intézkedéseknek az volt a legfőbb hibájuk, hogy az adós részére megadandó nyugalmat olyan feltételek teljesítéséhez kötötték, amiknek csak igen kevés gazda tudott megfelelni. A folyó kamatteher mérvének leszállítása mellett természetesen gondoskodni kell arról, hogy egyrészt a kamathátralékok tőkésíttessenek, másrészt az adóhátralékoknak hosszabb időre szóló méltányos elosztására is mód adassék. Tudatában van annak, hogy a gazdaadós kötelezettségeinek mérséklése a köztől bizonyos áldozatokat kíván. Egyáltalában nem látja e tekintetben járhatatlannak azt az utat, amely a Nemzeti Banknak az állam részéről ezen a címen való igénybevételét tenné lehetővé. Feltételezi, hogy a pénz-intézeti szervezet is bevonható lesz bizonyos mérvű áldozathozatalba. A rövidlejáratu tartozások kötvényesítésének gondolatát — a keresztülvitelnek ma mutatkozó nehézségei mellett is — napirenden tartandónak véli, de megjegyzi, hogy a váltótartozások de facto többé-kevésbé máris lerögződötteknek tekinthetők. Az adósvédelemnek szerinte lineárisnak kell lennie, aminthogy viszont az adósságren-dezést csakis individuális alapon tudja elképzelni. Elismeri, hogy bizonyos szociális szempontok nem lesznek mellőzhetők a kormány új gazdavédelmi rendeletének kidolgozásánál. Végül szóvá teszi a törlesztéses kölcsönök kérdését, utalva arra, hogy ezen adósság-terheknek záloglevelekkel való kiegyenlítésére intézményesített le-hetőséget kell teremteni.

Szigeti Pál a mezőgazdasági adósok nevében szembefordul a hitelintézeteknek azzal a felfogásával, miszerint a végleges rendezés-

* A vita jobb áttekinthetősége kedvéért helyenként eltérünk a fel-szólalások időrendi sorrendjétől.

nek a pénzláb megváltoztatása nélkül, az aranypengő elszámolási alapján kell megtörténnie. A gazda azt a pengőt, amelyben adósságát kontrahálta, a mai árszonyok mellett meghamisított értékmérőnek tekinti, ezért a végleges rendezést csak a revalorizálás valamilyen formájában képzei el. Az adósságtőke átértékelésének terhét sem a Nemzeti Bank, sem az állam nem viselheti, hanem kizárólag a pénz tulajdonosa. Alig hihető, hogy a kormány dollár-rendelete a pénz tulajdonosait annyira megkárosította volna, hogy újabb terheket nem vállalhatnak. A pengő megnövekedett vásárlóereje ugyanis a dollár-kötvényekből előálló veszteséget tulkompenzálta. Egyébként a dolgok rendezésénél elengedhetetlennek tartja, hogy a rendezés ne csak a gazdákra, hanem az összes adósokra kiterjesztessék. Marschall Ferenczel egyetértésben a gazdaadósok lineáris megsegítését kívánja.

Eckhardt Tibor a hitelszervezet épségben tartását elsőrendű gazdaérdeknek tekinti, de maga sem hiszi, hogy a földteherrendezés devalváció nélkül végrehajtható volna. A nemzeti ingatlanvagyon viszonylagos tulterhelése miatt ezt a megoldást a végleges rendezésnél aligha lehet kikerülni. A rendezés azonban nemcsak pénzügyi, hanem szociális probléma is, ezért a lineáris rendezés helyett föltétlenül az egyéni elbírálást ajánlja. Lebossal együtt 567.000 ötven holdon aluli kisgazdaságot terhelnek a hitelintézeti kölcsönök. Családtagokat is beszámítva, kb. kétmillió lélekről, tehát Csonka-Magyarország lakosságának egynegyed részéről van szó. A rendezés lehet végleges vagy ideiglenes, első alapelve azonban a kamatleszállítás kell, hogy legyen. Figyelembevétel a hitelszervezet szempontjait is, négy százalék volna a mezőgazdaság részére elfogadható. A kihelyezett tőkék nagyrészt kötvényesíteni kellene. Az adó- és adósságproblémát szét kell választani. Az egyezségi eljárást is ki kellene terjesztetni, e célra a járásbírók helyi ismeretüknél fogva már jól beváltak. A rendezésből a betevők is ki kell, hogy vegyék a maguk részét. Ha a betétkamatot a leszállított jegybank-kamatlábhoz mérten mérséklük, emiatt a betétek nem fognak leapadni. Ellenkezőleg: a betevők azontul nem a kamat, hanem a nagyobb biztonság kedvéért helyezik el pénzüket a bankban.

A hitelintézetek álláspontját *Hegedüs Lóránt* felszólalása képviselte. Szerinte mindaddig, míg a világ két legfontosabb pénzneme: a dollár és az angol font nincs stabilizálva, hanem visszafelé versenyez egymással, Magyarországon devalvációra gondolni sem lehet. Éppen ezért a gazdaadósság rendezésénél a „végleges” szóval sem szabad játszani. Egyetért a mezőgazdasági érdekeltekkel abban, hogy az adóhátralékok kérdését és az adósságrendezést nem lehet szorosan összekapcsolni, továbbá abban is, hogy a transzfermoratórium módosításával engedjék meg a kölcsönöknek záloglevelekben való visszafizetését. Egyesek a rendezés nagy terheit a tőkére akarják áthárítani. Azokat a tőkéket azonban, amelyeket egyes tervezők a gazdagok enyhítésére igénybe akarnak venni, sem a záloglevélpiacra, sem a betevők pénzéből nem lehet előteremteni. A kormány dollár-rendelete nemcsak a záloglevélpiacnak ártott, hanem azokat az intézményeket is megviselte, amelyek kötelezve voltak a gondozottak pénzét záloglevelekben elhelyezni. A betétekhez viszont szociális szempontból nem lehet nyulni, miután a szegény gazdákkal szemben leginkább szegény kisbetevők állnak. A katasztrofális áresés következtében a magyar gazdasági életben olyan gátszakadás történt, amely ellen csak közerővel lehet küzdeni. Az adósságrendezést a legkisebb emberek megsegítésével kell kezdeni. A dollár-rendelet éppen ebből a

szempontból volt elhibázva, nemcsak azért, mert kb. 39 millió kárt okozott a bankoknak, hanem azáltal is, mert a legnagyobb birtokkategóriák jelzálogos terhein könnyített, ahelyett, hogy a rendezést a kisgazdák pengőváltóállományának stabilizálásával és terheinek kisebbitésére irányította volna. Az adósságprobléma helyes megítélésénél azonban figyelembe kell venni, hogy Magyarország mezőgazdasági termelésének értéke 1929-től 1932-ig 2400 millió pengővel csökkent, a gazdák kb. 125 millió pengős évi kamatterhe tehát ennek a veszteségnek csak 5.5 százaléka. Ez a szám is mutatja, hogy hiába rendezzük a gazdaadósságot: az országot a válságból nem ez, hanem az európai vámpolitika gyökeres átalakítása vezetheti ki.

Koós Zoltán szerint csak az aranyvaluta lehet az az eszköz, mely a nemzetközi forgalom igényeit kielégíti. Ebből következik, hogy minden ország tovább őrzi meglévő aranykészletét, nagyarányú nemzetközi tőkemozgalomra tehát egyelőre nincs kilátás. Miután az árszínvonal lemorzsolódásának oka a monetáris aranykészletek befagyásában keresendő, e sterilizált aranykészletek pedig egyhamar nem kerülnek forgalomba, ennél fogva olyan monetáris intézkedésekre se lehet számítani, melyek az aranyban kifejezett árszínvonalat lényegesen fölemelnék. Ha pedig a jelenlegi árszínvonalat véglegesnek tekintjük, akkor a többi gazdasági jelenséget kell ehhez alkalmazni, más szóval a végleges adósságrendezés ideje elérkezett. Az adósságokat eredeti aranytartalmuk alapján kell rendezni, a kamatokat azonban úgy kell megállapítani, hogy a lecsökkent kamatozás ötven százalékos tőkeredukció hatását pótolja. A külföldnek rövidlejáratra eladósodott magyar adósok és a magyar hitelintézeteknek tartozó gazdaadósok kicserélése által a gazdaadóssági kamatok leszállításának terhét a külföld viselné. Ilyen áldozatot azonban csak akkor vállalhat, ha fizetéseinket ismét megkezdjük. Ezért a magyar mezőgazdaságnak meg kell engedni, hogy a kiviteli feleslegekből elért devizák egy részét saját adósságainak előnyös rendezésére használja föl.

Az ankét *második ülésén* elsőnek *Jacobi Olivér* szólalt föl. Szerinte különbséget kell tenni a mezőgazdasági jövedelmezőség katasztrofális kiesése s a tuladósodott gazdák ügye közt, melyet a múlt ülésen némileg eltulozták. A Lebosz-adósoktól eltekintve és ötszázalékos kamatfizetés mellett 100.000-re becsülhető azoknak a gazdáknek a száma, akiknek adóssága a kataszteri tiszta jövedelem negyvenszeresét meghaladja. Ezek az adósok családtagjaikkal együtt a lakosság öt százalékát alkotják. Nem szabad miattuk a népesség kilencvenöt százalékát a pénzdevalválás örvényébe taszítani. A rendezés a *törlesztéses adósságokra* is ki kell, hogy terjeszkedjen, mert csak így szűnik meg a külföldi tartozások pengőletétje körüli bizonytalanság. Az eredetileg is hosszulejáratu kölcsönöket kb. a mostani ideiglenes kamatláb alapján pengőre átalakítva kellene rendezni. Rendezési alapul csak a pengő aranyparitása szolgálhat, ami még nem jelenti azt, hogy a külföldi hitelezőknek, ha nem kérnek aranyat, aranyban fizessünk. A nyugati valuták elértéktelenedéséből származó előnyt közcélra lehetne fordítani. A *rövidlejáratu adósságokat* kamatleszállítással kell rendezni. Ha a Nemzeti Bank kamatszintje nem volna lejjebb szállítható, úgy esetleg külön gazdakamatlábat kell megállapítani. *Eckhardt Tibor* felfogásával ellenében, a betétkamat leszállítását veszélyesnek tartja, mert ez

betét-, illetve hitelvi visszavonást, tehát deflációt okoz. A defláció nem a bankjegyforgalomban, hanem a lecsökkent hitelvolumenben tükröződne. A bankkamatlábbal egyidejűleg azonban a betét-kamat is veszély nélkül leszállítható. Ebben az esetben a rövidlejáratú adósságokat hosszulejáratúvá lehet átalakítani, tekintettel arra, hogy jelenleg a jegybanknál levő visszleszámitolt gazdaváltók likviditása amúgy sem nagyobb, mint a kötvényeké. Végül a negyvenszeres kataszteri tiszta jövedelmet meghaladó adósságteher 5 százalékos kamatát az állam viselné. Összefoglalva: a 300 millió pengő Lebesz-kölcsönt külön kell rendezni; a 300 millió törlesztéses kölcsön pengősítése a záloglevélpiacon bizonytalanságát megszünteti; a 700 millió váltókölsönből egy rész prolongáció, másik rész kötvényesítés útján rendes mederbe tereődik, a fennmaradó legrosszabbul fedezett hitelező pedig kiegyezne a legrosszabb gazdaadósokkal, ha a maga számára hosszulejáratú állami kamatbiztosítékkal ellátott egyezséget tudna biztosítani. A rendezés azonban hiábavaló, ha az adóhátralékok is ninesenek alacsony kamat mellett hosszú törlesztésre átalakítva.

György Ernő a gazdaadósságok során felmerülő egyeztetési eljárás elveivel foglalkozott. E téren az első probléma a kérdés nagyságrendi jelentősége. Ha az egyeztetési eljárás a 100 holdon felüli gazdákra korlátozódik, úgy a megoldandó feladatot meg lehetőséggel szűk területre lehet szorítani. Az a 100 holdon aluli birtokos, aki terheinek rendezésére olyan összeget fizet le, amely megfelel a haszonbérnek, mentesül az alól, hogy vele szemben végrehajtást, árverést, vagy egyáltalában behajtási lépéseket érvényesítsenek. Ha a kötelezettségének nem tenne eleget, úgy a behajtás közzadók módjára, az összes kötelezettségek szempontjából egyesített s lehetőleg költségmentes eljárás keretében volna érvényesíthető. A 100 holdon felüli birtokosok közül azoknak a száma, akik oly mértékben vannak eladósodva, hogy velük szemben egyezségi eljárást lehet lefolytatni, az ezer alatt marad. A száz holdnál nagyobb területen gazdálkodó birtokosok és haszonbérlok egyezségi eljárásának szempontjai volnának: a) az adós gestiójának kivizsgálása, hogy ilyen módon a válság alatt érvényesülő „fordított szelekció” elkerülhető legyen; b) az adós üzletvitelének ellenőrzése, mely öt esetleg további forgótőkéhez juttatja, c) a hitelezői autonómia érvényesülése, mert ez fokozza a hitelezők megértését, d) egyéni moratorium a mai általános moratoriummal szemben. E megoldással függ össze az egyezségi eljárásnak ama gyakorlata is, hogy a hitelező nem ad feltétlen tőkeengedményt az adósnak, hanem opciót nyújt részére azzal, hogy amennyiben záros határidőn belül a követelés bizonyos hányadát készpénzben kifizeti, vagy erre teljes biztosítást nyújt, megelégszik a lecsökkentett hányaddal.

Hasonló tárgykörben mozgott Kohner Arthurnak a mezőgazdasági kényszer egyezségről szóló felszólalása is, amely az ankét negyedik ülésén hangzott el. A mezőgazdasági és a közönséges kényszer egyezés közötti lényeges különbség a külön kielégítési jogokban áll. Ha a mezőgazdasági hitelezők külön kielégítési jogát megtámadjuk, akkor a hitel legfontosabb bázisát: a telekkönyvi rendszert bontjuk meg, ha viszont a külön kielégítési jogot meghagyjuk, úgy aligha érhetünk el nagyobb eredményeket. Ezen a problémán buktak el az utóbbi időben felmerült kényszer egyezségi tervek, melyek a ki-

tünő magyar telekkönyvi rendszertől függetlenül keresték a megoldást. Felszólaló olyan eljárást ajánl, mely az általános kényszer-egyezségi eljárástól eltérően nem bíróságok előtt folya. A mezőgazdasági kényszeregyezségi eljárást lebonyolító szerv a hitelezők autonóm többségéből szerveződne meg. E központi szerv döntene afölött, hogy az adós a nem szanálható, vagy pedig a szanálható adósok csoportjába tartozik-e. Ha az adós a központi bizottság megállapítása szerint nem szanálható, e bizottságnak jogában áll a további eljárást megszüntetni és ekkor a hitelezők az adósvédelmi intézkedések mellőzésével eljárhatnak. Ha az adós szanálható, úgy záros határidőn belül dönteni kell a szanálási módról, amely lehet: *a)* kamat- és költségredukció; *b)* kamatfizetés mellett halasztás; *c)* ingatlanrészek vagy felszerelések eladása útján való szanálás; *d)* a követelések bizonyos részének kvótális kielégítése. A halasztás maximális időtartama 3—5 év lehet. Ha a szanálás bizonyos ingatlanrészek eladása útján történik, úgy a kényszeregyezséget lebonyolító szervnek meg kell állapítani a tehermentesítési kulcsot. A kvótális kielégítés csak a jelzálogilag nem biztosított, vagy a becsértéket meghaladóan biztosított tételeknél alkalmazható. A hitelezői autonómián felépült bizottság döntése kötelező volna az összes adósokra és az összes hitelezőkre, tekintet nélkül a biztosítás mértékére. Hatálytalan lenne ellenben minden olyan döntés, mely a telekkönyvi sorrendet sérti. A mezőgazdasági kényszeregyezségi eljárás azonban csak úgy valósulhat meg, ha a köztartozások előnyös helyzetét illetőleg a mainál méltányosabb s az ötven év előtti csődtörvény felfogásához hasonló rendszer nyerne alkalmazást.

György Ernő felszólalása után *Konkoly-Thege Gyula* ismertette azokat a statisztikai adatokat, amelyeknek közlésére a vita tisztázása érdekében *Eber Antal* elnök már az első ülésen felkérte. A mezőgazdasági adósságok 1932. év végi álladéka csupán egy százalékkal nagyobb az 1931. évinél. Legnagyobb jelentősége a bekebelezett belföldi hitelintézeti kölcsönöknek van. A Lebosz-kölcsönök együtt az összes terheknek 70.6 százaléka, a bekebelezett terheknek 76.4 százaléka ezekből állt. A megterhelt területet és az adósok számát tekintve legrosszabb helyzetben a törpebirtokosok vannak, de ha a Leboszt elkülönítjük s csak a szabadforgalmu birtokokat vesszük figyelembe, az eladósodás aránya a közép- és nagybirtokra nézve a legkedvezőtlenebb. A Lebosz-kölcsönök összege 304.3 millió pengő, amelyből a törpebirtokra 297.1 millió pengő nehezedik. A bekebelezett hitelintézeti kölcsönök közül a törlesztéses kölcsönök 72%-a a közép- és nagybirtokra, a váltókölcsönök 67%-a ellenben a kisbirtokra esik. A hitelintézeti kölcsönök látszólag szintén a törpebirtokot nyomják legjobban, mert itt a kölcsönöknek házakra eső része emeli az átlagot. Ha azonban a kölcsönöknek házakra eső része a földre eső résztől elkülönítettik, úgy viszonylagosan a legtöbb kölcsön az 50—100 kat. holdas birtokra nehezedik. Amennyiben a be nem kebelezett terhekkel együtt az összes terhek figyelembe vétetnek, kiderül, hogy a különböző birtokcsoportok helyzete egyformán súlyos. Az adósok nagy tömegére való tekintettel azonban elsősorban a kisbirtokosokat kell megsegíteni.

E felszólalás után kialakult vitában az értekezlet megállapította, hogy a Lebosz-kölcsönöket a megterhelés kimutatásánál föl kell venni, de a teherrendezések szempontjából nem jönnek számításba.

A Lebosz-kérdésre tért vissza az értekezlet *harmadik napján Demel Aladár* is. Szerinte a Konkoly-Thege-féle statisztikából hiányzik a kb. 205.000 hold vagyonváltságföldet terhelő összeg, mert ezek az ingatlanok még a vagyonváltságot leadó birtokos néven vagy az állam tulajdonaként szerepelnek. A megváltási ár és a vagyonváltsági ár együttesen 413 milliót tesz ki, amelyből 304 millió bekebelezett Lebosz-kölcsön, 109 millió pedig a be nem kebelezett kölcsön. Összesen 700.000 hold megváltott- és vagyonváltságföldet 413 millió pengő terhel és ez 450.000 adós közt oszlik meg. Az adósok eredetileg a megváltási ár 5.4%-ának megfelelő annuitást tartoztak fizetni, de az első három évben (1929—1931-ig) csak az adósok 35%-a fizetett. A kormány 1932-ben a fizetést azután úgy akarta megkönnyíteni, hogy a földhöz jutottak kívánságára a kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után 1.20 pengő használati díjat állapított meg. A holdankint tíz korona kat. jövedelmű ingatlanok 600 pengős átlagárából kiindulva, a használati díj 2%-nak felel meg. Azoknak, akik az annuitást tovább fizették, a rendelet 33%-os mérséklést adott. Jellemző a válságra, hogy a leszállított használati díjaknak is csak 22%-a folyt be.

Az ankét második ülésének utolsó felszólalója *Ulain Ferenc* volt, aki azt javasolta, hogy a hitelintézetek bizonyos világpiaci árfolyamon fogadják vissza a kölcsönöket. Ha például egy intézet zálogleveleit 50—60%-os árfolyammal jegyzi külföldön, akkor az intézet a valutakülönbség hozzáadása után kb. 70%-kal köteles a tőke visszafizetését elfogadni. A 700 millió pengő rövidlejáratú adósságból 500 millió alkalmasnak látszik arra, hogy kötvényesíttessék. A pénzintézetek a Jegybank tárcájában lévő váltóanyagukat ezekkel a kötvényekkel kicserélnék, a kötvényeket 50% erejéig lombardiroznák s ezzel kb. 250 millió pengő új pénz kerülne forgalomba.

Éber Antal zárószavaiban rámutatott, hogy a kötvényesítés éppen deflációt okozna. Ha 500 millió pengő váltót kötvényesítenek s e kötvényeket 50 százalékkal lombardirozzák, úgy a Nemzeti Bank tárcájában levő váltók visszavásárlása folytán 250 millió pengő bankjegy kerül ki a forgalomból. A váltók kötvényesítésének csak az lehetne a módja, hogy az intézetek szavatosságuk fenntartása mellett a váltókat 100 százalékgig a Nemzeti Bankra cedálják.

Az ankét *harmadik ülésén* elsőnek *Metzler Jenő* szólalt fel. Az angol vagy amerikai hitelező és a magyar adós közt nincs jogi kapcsolat, mert a magyar pénzintézetek a jelzálogkölcsönüzletet saját veszélyükre folytatták. A dollárkölcsönökben fekvő pénz jórésze nincs is az Egyesült Államokban mobilizálva, tehát ha a magyar adósoknak megengedik, hogy papírdollárban fizessenek, ez csak a magyar hitelszervezetet károsítja meg. Éppen ezért az aranydóllár-rendelet a végleges rendezésnek a hosszulejáratú kölcsönök oldaláról föltétlenül utját állja. Ajánlatos volna, hogy a magyar adósok és hitelezők a dollárkérdést közvetlen egyezséggel próbálják megoldani. A végleges rendezést a pénzlábszűkítés és revalorizáció kikerülésével is meg lehet valósítani. Alakíttassék a Nemzeti Bank közvetlen közreműködésével egy részvénytársaság, mely egyedül jogosult búzát és rozst a mezőgazdasági rentabilitást biztosító áron átvenni. Ha a tervezet 8 millió mázsa évi átlagos kiviteli feleslegből, 18 pengős buzaárból és 14 pengős rozsárból indul ki, akkor kb.

64 millió pengő exportvesztéség fedezéséről kell gondoskodni. Ez a buza és rozs után számított felárból, az örlési felárból és a deviza-felárból volna előteremthető. Az export és import egyensúlyát a kiviteli és behozatali tanusítványok szabad forgalmával kívánja biztosítani. Amennyiben a revalorizálást egyszer mégis kérésztülvinnék, ez csak a hadikölcsönkötvények 10 százalékos felértékelésével párhuzamosan képzelhető el.

Ezután *Varga István* foglalkozott a végleges adósságrendezés módjával. Fölmerült az a gondolat, hogy a viszonylag kis mértékben megterhelt, valamint a súlyosan megterhelt adósokat kizárják a rendezésből, továbbá az is, hogy az adósokat a földbirtok nagyságát, tehát szociális szempont alapján megkülönböztessék. E megkülönböztető elbánás ellen két fontos érv szól. Egyrészt a tökemérséklést pótló kamatmérséklésre az igazságosság alapján az összes adósok megterhelésüktől függetlenül igényt tarthatnak. Másrészt a nagyon súlyosan eladósodott gazdáknak vagy nagyobb birtokkategóriáknak a rendezésből való kivonása azt a veszélyt vonná maga után, hogy az adósvédelmi intézkedések megszűnése után olyan tulzott birtokkinálat mutatkozna, mely a földértéket súlyosan lerombolná. Nem volna célravezető az adósság tökeértékének megváltoztatása sem, miután a kamatlábcsökkentés egyik indoka éppen a pénzérték megváltozásának kiegyensúlyozása, amikor is a kamatmérséklés pótolja a tökeösszeg egyébként igazságos leszállítását. Ennek megfelelően adósságrendezés alatt kettőt kell érteni: a rövidlejáratu adósságoknak hosszulejáratuvá való átalakítását, valamint a kamatláb mérsékelt megállapítását. Ugy a törlesztési idő, mint a kamatláb tekintetében azután már megkülönböztetést lehet tenni akár az eladósodottság sulya, akár a rendezendő földbirtok nagysága, akár a bekebelezési rangsor szerint. A leszállított kamatlábu *hosszulejáratu tartozások* nem jelentenek különleges problémát. A konszolidálandó *rövidlejáratu tartozások* a statisztikai szétbontás után 1000—1200 millió pengőre becsülhetők. Ebből legalább 3—100 millió pengőt a jegybank finanszírozott, a rendezésnek ez a része tehát abban csucosodik ki, hogy mikép lehetne a jegybankfedezetet ismét flexibilissé tenni. Ehhez a jelenlegi váltóanyagnak belföldi töke- illetve hitelképződés, vagy külföldi kölcsönök segítségével való kiváltása volna szükséges. Előbbire most nincs kilátás. Ha utóbbit az állam vagy más tényező venné föl és annak hozamát a jegybanknak adná el: a bankjegyforgalom felduzzadna és ezért a jegybank, — az inflációt elkerülendő — kénytelen volna váltótárcáját csökkenteni. Ez viszont csak úgy lehetséges, ha a kölcsön belföldi felvevője hajlandó arra, hogy a gazdáknak a jegybankkal szemben fennálló tartozását magához váltsa. Amennyiben tehát a jegybank megtalálja azt az ellenőrzési módot, amely biztosítaná azt, hogy a külföldi kölcsönök csak akkor legyenek fölvehetők, ha a jegybanknak ezáltal módja nyílik váltótárcájának apasztására, akkor az amugy is befagyott rövidlejáratu gazdaadósságnak a jegybankra cső hányada nehézség nélkül konvertálható. A rövidlejáratu gazdatartozások ama részét, melyet a pénzintézetek nyújtottak, a jelenlegi magyar hitelstrukturának szintén csak hosszú idő alatt likvidálható tételeivel kell szembeállítani. Ilyenek az ország külföldi rövidlejáratu adósságai. A hosszulejáratuvá változott, de jogilag rövidlejáratu gazdatartozásokat egy nagyszabásu adósságkliring segítségével a külfölddel szemben fennálló rövidlejáratu tartozásokkal kellene

szembeállítani. A külföldi hitelező két alternatíva közt választhat: vagy elfogadja egy alacsonyabb kamat transzferlehetőségét, — ha mindjárt e transzfer csak úgy volna lebonyolítható, hogy a belföldi adós, illetve a külföldi hitelező a transzfert lehetővé tevő kivitel érdekében 25—30%-os valutaveszteséget vállal magára, — vagy azt választja, hogy magyarországi követelése felett a jövőben még a jelenleginél is nagyobb megkötöttséggel rendelkezhetik. Addig, amíg a külföldi hitelezők ezt a megoldást tudomásul veszik, átmeneti megoldásról kell gondoskodni oly módon, hogy a külfölddel szemben obligált nagybankok, vállalatok és intézmények kényszerösszeteketezt alkotnának, amelyre a vidéki bankok a gazdákkal szemben fennálló rövidlejáratú követeléseiket cedálják. Az engedményezés eredményeképpen a vidéki pénzügyintézetek betéteinek egyik ellentételét a szervvel szemben fennálló követelések, további ellentételét pedig azok a követelések képeznék, melyek jelenleg a külföldre eladósodott magyar bankok és vállalatok tartozását fedezik. A mezőgazdáknak nyújtandó hosszulejáratú hitelt csak arra lehetne fölhasználni, hogy régi tartozásaikat visszafizessék. A hitelből a mezőgazdáknak korábban hitelező pénzügyintézetek formailag kikapcsolódnának, de del credere kötelezettségeiket fenn kellene tartani és arra is kötelezni kellene őket, hogy e tételeket mérlegeikben külön kimutassák.

Vágó József a legtöbb felszólalóval szembefordulva kétségbevonja, hogy az adósságrendezésnél a Nemzeti Bankot olyan mértékben lehessen igénybe venni, ahogy azt a különböző tervek ajánlják. Az agráradósságok konvertálásának a Nemzeti Bankra való részbeni áthárítása túllépi a jegybank-politika határait. Ezt a következőkkel indokolja: 1. Semmilyen jegybank nem fogad el bankjegykibocsátás alapjául záloglevelet. 2. A befagyott váltónak záloglevelekkel való kicserélése esetén a Nemzeti Bank státusában csak akkor nem következne be változás, ha a jelenlegi váltóanyag fele csakugyan immobilizálva lenne, már pedig a magyar váltóknak éppen legjava van a Nemzeti Bank birtokában. 3. A záloglevelekre támaszkodó jegykibocsátás hátrányosabb, mint a váltó elleni, mert ezeket a bank rossz viszonyok közt is rediszkontálhatja, jó viszonyok közt pedig behajthatja, a zálogleveleket viszont csak 40—50%-os veszteséggel mobilizálhatja. 4. A rendezés nem állhatja el a végleges szanálás útját, már pedig a Nemzeti Bank igénybevétele javaslok is számolnak azzal, hogy a hiteligenybevevők az infláció elkerülése végett a gazdaváltókat vissza kell, hogy váltsák. 5. Ha a bankjegy fedezetének felét meg rögzített kamatlábu záloglevelek képezik, a jegybank a gazdasági helyzet jobbrafordultával nem térhet vissza a normális diszkontpolitika-hoz. 6. A transzfer megkezdése megköveteli majd a váltótárca megfelelő apasztását, ha tehát a váltók helyébe a konverzió miatt záloglevelek kerülnek: a transzfer felvétele inflációval fog kezdődni. 7. A jegybank jegyforgalma az áru és termelési mozgalom korrelátuma és nem a nemzeti vagyóné. A záloglevelek mögött azonban vagyონrészek állnak, amelyekre való hitelnyújtás nem fér össze a jegybank természetével. 8. A záloglevél 35 éves törlesztéssel enyhített immobilizált hitelt jelent, ennyi idő alatt azonban a befagyott váltók is mobillá válhatnak. 9. Ha az érckészlet csökken, akkor a jegybank kénytelen deflatálni, kivéve, ha összes kihelyezései rövidlejáratúak, mert ebben az esetben olyan arányban terjeszti ki a váltótárcaját, amilyenben apadt az érckészlet csökkenésével párhuzamosan

a bankjegyforgalom. A jegybank elaszticitása tehát szorosan összefügg a rövidlejáratu hitelekkel.

Nyulászi János felszólalásában a Hegedüs—Nyulászi-féle (TÉBE) tervvel és annak a szakértekezlet folyamán elhangzott bírálatával foglalkozott. Szerinte a *hosszulejáratu* mezőgazdasági kölcsönök problémája nem veszedelmes. Csak egyetlen magyar intézetnek van nagyobb méretű zálogleveles érdekeltsége külföldön, a záloglevelek jelentékeny része azonban itthon maradt, mert a belföldi nyugdíjintézetek és a közönség nagy összegekkel jelent meg annakidején a záloglevélpiacon. Nem az a nehézség, hogy a záloglevél külföldön van, hanem az, hogy a Stillhalte-egyezmények folytán az amerikai és angol hitelezők nem engedték meg a záloglevél visszaváltását. Ez hiúsítja meg az Ulain-féle elgondolást is. A zálogleveles kölcsönök körüli legnagyobb baj az, hogy a jelenlegi jogszabályok szerint az adós nem teljesíthet, csak letétbe helyezhet. Ezen a bajon esetleg egy Konversionskasse felállításával lehetne segíteni. Foglalkozni kellene Éber Antalnak azzal a javaslatával is, hogy az állam álljon helyt a valutáris kockázatért. A zálogleveles kölcsönök rendezését a jelenlegi 5 százalékos alapon föltétlenül meg lehet oldani, de ezenkívül gondoskodni kell a záloglevéllel való törlesztésről is. A *rövidlejáratu* adósságokat illetően sokan félreértették a TÉBE által ajánlott rendezést, mikor azt állították, hogy a Nemzeti Bank jó váltóit kötvényekkel akarja kicserélni. Sehol a világon, főleg pedig a környező államok egyikében sincs olyan olcsó bankszabadalom, mint nálunk, ha tehát a gazdák föltétlenül segítségre szorulnak, akkor ezt a forrást igénybe kell venni. A jegybank adjon kölcsönt az államnak, melyet egy felállítandó központi szerv fordítson a vidéki pénzügyintézetek jelzálogos adósaival szemben kiállítandó adóslevelek átvételére. A pénzt az átruházó pénzügyintézet csak a viszontleszámitolás csökkentésére fordíthatja, akár valamelyik fővárosi intézetnél, akár a Nemzeti Banknál. Ami pénz tehát ebből az átruházásból forgalomba kerül, nem használható fel másra, mint a reeszkomptált hitelek csökkentésére. Ebből következik, hogy a rendezés folytán ideiglenesen mutatózó infláció a gazdasági élet útján rövidesen ismét fölszívódna a Nemzeti Bankba.

A TÉBE tervre vonatkozott *Hegedüs Lorántnak* az ankét *negyedik ülésén* elhangzott felszólalása is. Alaptalan az a kifogás, mi szerint a Hegedüs—Nyulászi-féle adósságrendezés bármiféle pénzügyi zavarást jelent. A terv a Nemzeti Bank statútumaiba sem ütközik, hiszen úgy a Magyar Szavatossági Banknál, mint a Hitelintézetek Szövetkezeténél sokkal nagyobb jogi nehézségeket győztek le. A terv akként van szerkesztve, hogy azalatt a 10—15 év alatt, amíg a rövidlejáratu gazdaadósságok hosszulejáratuakként maradnak fenn, ki kell zárni azt, hogy az állam pénzhigitási szándékkal a Nemzeti Bankhoz fordulhasson. A tervezett eljárás emlékeztet arra, melyet Ausztria a Creditanstalt esetében az osztrák jegybankkal közösen követett. Ausztria az A, B, C számlákon 640 millió Schilling kötelezettséget vállalt a jegybanknál a Creditanstalt érdekében és később ezt más nagybankok szanálása követte. Magyarországon a gazdák apró Creditanstaltokat képviselnek, akiket a kormány és a Nemzeti Bank együttesen kell, hogy megsegítsen. A belföldi mezőgazdasági hitelek és a külföldi rövidlejáratu hitelek párhuzamos megmerevítése, tehát a Koós Zoltán és Varga István féle ajánlat elméletileg helyes, keresz-

tülvitele azonban két akadályba ütközik. Egyik az, hogy a megmerevítést a külföldi rövidlejáratu hiteleken kellene kezdeni és csak azután lehetne erre támaszkodva a gazdaadósságok rendezését keresztülvinni. A másik akadály az, hogy a tervek nem gondolnak arra a vidéki betevőre, aki ezen idő alatt ki akarja venni a betétjét. A Hegedüs—Nyulászi-terv megoldja ezt a kérdést, mert készpénzt juttat a forgalomba, sőt némi ideiglenes pénzduzzasztást is előidéz. Nem lehet a vidéki pénzügyintézetek hitelkeretét egyszerre annyival megcsappantani, mint amennyi váltóanyagot tőlük elvesznek. A mezőgazdasági hitellel foglalkozó intézetek hitelkeretének felemelése a centrális intézet részéről ideiglenes volna, mert a pénz a gazdasági vérkeringés útján ismét visszatérne a jegybankhoz. Ellenzi Varga Istvánnak a budapesti nagybankok és vállalatok kényszerszövetkezetére vonatkozó tervét, de még inkább azt, hogy Varga a vidéki pénzügyintézeteket halálra ítéli. A vidéki pénzügyintézeteket a csekély tőkeképződés elszórt volta miatt nem gyöngíteni, hanem erősíteni kell. A TÉBE terv a vidéki hitelintézetek egészséges fuziójáról is gondoskodik.

Éber Antal az ülés zárószavaiban rámutat arra az utra, mely az elhangzott viták alapján a jövő üléseken követhető. Visszapillantva az eddig történetekre, kéri, hogy a pénzláb körüli vitát ejtsék teljesen el. A monetárius kérdésben úgy sincs kilátás megegyezésre. Ha a záloglevelekkel való fizetés kérdését is kiküszöbölik, csak az a probléma marad fenn, hogy a jelenlegi kevés fedezettel mikép lehet a mezőgazdasági adósságokat konszolidálni. Szerinte az értekezletnek csak a végleges rendezéssel érdemes foglalkoznia, mert csak ez állítja helyre a jogrendet s biztosítja a fizetendő összeg kikényszeríthetőségét. Az adósságok konszolidására nézve két terv merült fel. Az egyik a Hegedüs—Nyulászi-féle, mely a kat. tiszta jövedelem negyvenszeresén felüli terheket és a kisemberek adósságát rendezi, a többieket pedig figyelmen kívül hagyja. A másik terv a Koós—Varga-féle megoldás. Szerinte a kérdést nem lehet úgy beállítani, mintha a kat. tiszta jövedelem negyvenszeresén alul maradó terhek, illetőleg a nagyobb birtokkategóriák valóban olyanok volnának, amelyek teljesen szabadon rendezhetők. A jövő megbeszéléseket lehetőleg arra a tárgyra kell szorítani, hogy mikép lehetne a Nemzeti Bank felé konszolidálandó 300 millió pengő és a külföld felé konszolidálandó kb. 700 millió pengő problémáját megoldani.

A *negyedik ülés* megnyitójában *Éber Antal* elnök a hátralevő vita leegyszerűsítése érdekében és annak ellenőrzésére, hogy a végleges rendezés lehetősége fennforog-e egyáltalában, arra kéri a résztvevőket, hogy a TÉBE, a Koós Zoltán és a Varga István-féle tervekhez szóljanak hozzá. Vajjon elgondolható-e a rövidlejáratu tartozásoknak hosszulejáratu tartozásokká való átalakítása azon a módon, hogy kb. 300 millió pengő értékű kötvény a Nemzeti Bankhoz tétesék át és a további 700 millió pengőre nézve az a terv lépjen életbe, amit Varga István a külföldi rövidlejáratu hitelekkel kapcsolatban javasolt. Csak e kérdés tisztázása után kerülhet sor annak a kiderítésére, hogy miképpen illeszkedjék be a kényszeregyezségi eljárás. Amennyiben a végleges rendezés terve a vita hátralevő részében kialakulna, úgy arra is kell gondolni, hogy a gazdaadósságok hátralékainak konszolidálásával együtt a köztartozások konszolidálásáról is gondoskodjanak.

Jacobi Olivér szerint Koós Zoltán és Varga István azon terve, hogy a magyar és külföldi rövidlejáratu hiteleket együttesen alakítsák át hosszulejáratuvá, keresztülvihető volna. Ezt csak úgy lehetne megvalósítani, ha a magyar állam és a magyar ipar, mely a külföldnek ma rövidlejáratu adósa, pengőben megfizetné az adósságát, a pénzt azonban nem adnák oda a külföldnek, hanem kiváltanák vele a Nemzeti Banknál lévő gazdaváltókat és azokat az állam és az ipar pengőben letörlesztett adósságainak a helyébe tennék. Ha a külföldön rövidlejáratra eladósodott magyar állam és magyar ipar pengőben sem tud fizetni, akkor tartozásukat megint csak hosszulejáratuvá kell átalakítani, más szóval megint csak a Nemzeti Bankhoz vagy a Koós-féle intézethez kell hosszulejáratu papirokat letenni, amelyek vagy bankjegyek, vagy Koós-féle államjegyek fedezetéül szolgálnának. Ezt pedig a Nyulási-féle agrárváltó fundálással is el lehet érni. Szerencsés gondolata a tervnek, hogy a külföldtől a transzfer fejében elérhető engedményeket nem a külföldre jelenleg eladósodott magyar adósoknak kell kapniok, hanem közcélra fordítják. A rövidlejáratu gazdaadósságoknak nagy részét azonban a külföldi adósságokkal való összekapcsolás nélkül is át lehet alakítani hosszulejáratuvá. Nincs igaza Vágó Józsefnek abban, hogy a Nemzeti Bank diszkontpolitikája megnehezednék, ha tárcájának egy része hosszulejáratuvá alakulna át. A Nemzeti Banknál lévő váltóanyag befagyott része behajtási tilalom alá esik, ezzel az anyaggal tehát amúgy sem tudná befolyásolni a diszkontot. Kérdés, hogy milyen váltókat kellene a Nemzeti Bankban kötvényekké átalakítani? Leghelyesebb volna, hogy a leggyengébb anyag kötvényesíttessék, de úgy, hogy az anyag gyengeségét pótolja az állam garanciája a kamatokért s a törlesztésért. A nem kötvényesített gazdaadósságot a gazda-kamatláb leszállításával és a bankok részéről hagyományosan gyakorolt prolongációval lehetne rendezni. A túladosodási margót vegye át az állam. Ezek szerint a rendezés a következőkből állna: a kamatesőkentés útján az egész hitelélet hozzájárul a gazdaterhek könnyítéséhez, a túladosodottak rendezéséhez pedig az állam járul hozzá.

Koós Zoltán felszólalásában rámutat, hogy a Hegedüs—Nyulási terv csak a gazdaadósok bizonyos csoportjára terjeszkedik ki és a többi adóssal nem törődik. Holott nemcsak a negyvenszeres, hanem az egytől negyvenszeresig terjedő terheket is át kell alakítani, még pedig úgy, hogy a fundált tartozás után fizetendő kamatlábat a hitel-szervezet el is bírja. A kamatláb az adósságrendezés központi problémája. Egyesek attól tartanak, hogy a Koós-terv a betétek likviditását csökkenti. Ez nem áll. Az intézeteknek a „B” kötvények átvétele után is annyi váltó maradna a birtokában, amennyivel azoknak a Nemzeti Bankban való leszámítolása után a mérsékelt betételvonást fedezni tudná. A külföldi és belföldi adósok szembeállítására azért fontos, mert ebben az esetben a fundált gazdaadósságok alacsony kamatát nem a belföldi tőke, hanem a magyar állam és ipar eddigi külföldi hitelezői viselnék. A külföld készséggel belemegy a 2 százalékos kamatozásba, ha a tényleges transzfert biztosítva látja. Éppen ezért az adósságrendezésnek elengedhetetlen követelménye, hogy a mezőgazdasági kivitelből származó devizafelesleg egy részét a mezőgazdasági adósságok kedvező fundálása céljára felszabadítsuk.

Eber Antal a rossz gazdaváltók kötvényesítését csak akkor tartja lehetségesnek, ha a váltók állami garanciával vannak alátá-

masztva. Meg kell azonban állapítani azt a határt, ameddig a Nemzeti Bank át tudja venni ezeket a kötvényeket. Figyelmezteti a résztvevőket, hogy ha az ankét nem talál módot az eddig kialakult két vélemény áthidalására, úgy a szakértekezlet arra az eredményre jut, amire a kormány: hogy t. i. a végleges rendezésnek nincs lehetősége. Miután a szakértekezlet elején az a vélemény alakult ki, hogy csak végleges rendezés vezethet a kérdés megoldásához, arra kell törekedni, hogy a hátralevő vita a két felfogást összeegyeztetve, pozitív eredményt érjen el. Ellenkező esetben a jövőben arra fognak majd állandóan hivatkozni, hogy mindazok, akik a végleges rendezést akarták, maguk sem tudtak megegyezni annak módozataiban. A végleges rendezés kérdése az állami deficit eltüntetése szempontjából is fontos. A deficitet csak úgy lehet megoldani, ha közgazdasági életünket és hitelszervezetünket olyan helyzetbe hozzuk, hogy az állampénztár állandó hiányát belső kölcsön útján lehessen fedezni. Belső kölcsönt pedig csak akkor lehet felvenni, ha a hitelélet előbb teljesen rendbejött. Felkéri Varga Istvánt, hogy Koós Zoltánnal való előzetes megbeszélés alapján a jövő értekezletig a kliringrendszerre vonatkozóan tervezetet készítsen.

Az *ötödik ülés* első felszólalója *Szigeti Pál* volt. Kifogásolja, hogy a termés értékelése legalább 20-%kal túl van becsülve. Különösen súlyos hibaforrás rejlik a mezőgazdasági adósság-statisztikában, mely a magánjellegű, be nem kebelezett adósságokat minimálisra becsüli, holott ezek minden valószínűség szerint a becsült összszegnek tizszeresét is kiteszik és éppen ők taszítják át az adósok tömegeit a harminc és negyvenszeres megterhelés határán. Felhívja az összes hozzászólók figyelmét arra, hogy különböző szűkebb és tágabb kategóriákat felölelő statisztikai számok vannak. Veszedelmes és káros csak a hitelintézeti vagy csak a bekebelezett adósságokból véleményt alkotni, mert a kérdést csak az adósságok egész tömegének számbavétele alapján lehet megítélni.

Éber Antal felfogása szerint a hátralevő megbeszélés a Koós—Varga-féle elgondolásra szorítkozhatik. A TÉBE terv értelmében a 40-szeres megterhelésig semmiféle adósságanyag nem kerül a Nemzeti Bankba, pedig a 40-szeres megterhelés egymagában is súlyos kötelezettséget jelent és föltétlenül rendezést igényel. A jegybanktól 300 millió pengőt vesznek igénybe, anélkül, hogy a moratoriumot be lehetne szüntetni és a megmaradó terhekre komoly behajtási eljárást lehetne lefolytatni. Ezek szerint megvitatásra maradna Koós Zoltán emlékirata és Varga István tervezete. A kétféle adósok kliring-szerű szembeállításánál különösen azt kellene tisztázni, hogy mi lesz annak a pénzügynek a helyzete, amelynek több a jelzálogkölcsöne, mint a külföldi adóssága és mi lesz annak a helyzete, amelynek hitelezői. illetve adósviszonya ennek a fordítottja?

Koós Zoltán még egyszer ismerteti a terv fő szempontjait s hangsúlyozza, hogy a belföldi és külföldi adósok szembeállításánál a kamatkérdés volt irányadó. Csak így volna keresztülvihető, hogy a gazdaadósság rendezésének terhét a készfizetés kedvéért a külföldi hitelezők vállalják. Bizonyos mennyiségű váltót a Nemzeti Banktól vissza kellene váltani. Erre szolgálnának a londoni világkonferencián is megvitatott s a Koós-féle tervben ajánlott államjegyek. A váltóvisszaváltás deflációt okozna ugyan, de a pénzpiac ebből semmit sem érezne, mert a fizetési eszközök nem csökkennének. Csak a megoszlás

volna más: a zsrókövetelésekkel együtt körülbelül felerész jutna a bankjegyforgalomra, felerész az államjegyforgalomra. Az államjegykibocsátást azért is helyesnek tartja, mert ez a Nemzeti Bank bizonyos kötelezettségeinek rendezését megkönnyítené. Ebben az esetben ugyanis a Nemzeti Bank a Nemzetközi Fizetések Bankjával szemben fennálló kötelezettségét az érckészlet egy részének átengedésével rendezhetné s a pénz fedezeti aránya még sem csökkenne.

Varga István ismerteti az általa ajánlott adócsere pénzügyi strukturáját. Amikor 1932 szeptemberében tervét nyilvánosságra hozta, még ő is az összekötő megoldás mellett foglalt állást, de most, éppen az Éber Antal által hangoztatott aggályok miatt az egyes tételek külön-külön való kezelését a központi lebonyolítás elé helyezi. Ezután tételenként foglalkozik a konszolidálandó gazdaadósság anyagával.

Jacobi Olivér szerint nehéz a Koós és Varga-féle terveken át gyakorlati eredményt elérni, miután a megoldás függővé van téve attól, hogy sikerül-e megegyeznünk a külfölddel, tudunk-e évente 70 milliót transzferálni s az ország elhatározza-e magát arra, hogy egész pénzügyi rendszerét megváltoztassa? Éppen olyan nehéz eredményre jutni akkor is, ha az államjegykibocsátástól eltekintve a jegybank terhére immobilizáljuk a gazdaadósság egy részét, akár Nyulászi, akár Varga terve alapján. Varga István szerint az agráradósságok szembeállíthatók ugyan a külföldi hitelezőkkel, de viszont a jelenleg külföldön refinanszírozott ipari hitelek megint csak a Nemzeti Bank volna kénytelen hosszulejáratu hitelek formájában refinanszírozni. Az értekezlet eddigi eredményéből három pozitív tanulságot lehet levonni. Egyik az, hogy az összes résztvevők egyetértének az agráradósság kamatának csökkentésében. Másik az, hogy a rövidlejáratu adósságok egyrészét hosszulejáratuvá kell átalakítani. Harmadik a Koós—Varga féle terv ama gondolata, hogy a transzferálás ellenében elérhető kamatmegtakarítást nem azok javára kell fordítani, akik a külföldnek jelenleg tartoznak, hanem az egész magyar közgazdaság részére kell rezerválni.

Judik József szerint a jelenlegi időpont nem alkalmas a gazdaadósság végleges rendezésére. Nem ismerjük a gazdák jövőbeli teherbíróképességét, mely a mezőgazdasági árak előre nem látható alakulásától függ. De a belső adósságrendezés egyébként se vihető keresztül addig, amíg a világgazdasági bizonytalanság a külföldi adósságok végleges rendezését lehetetlenné teszi. Ezután a Koós—Varga terv két főelgondolásával, a jegybank igénybevitelével és a kétféle tartozások kicserélésével foglalkozik. A tervek a jegybank váltótárcájának kivételes felduzzadását véglegesnek tekintik és ebből azt a következtetést vonják le, hogy csupán formai jelentőségű kérdés az, hogy a jelenleg befagyottnak tekinthető követelések váltókból állnak-e, vagy alakilag is hosszulejáratu követelések formájában jelentkeznek-e. Holott a jegybank a váltóleszámitolás kivételes emelésével csak két rendkívüli körülményt ellensúlyozott, amelyek a jegyforgalom tetemes visszafejlődéséhez vezettek volna: a külföldi hitelezők részére a jegybanknál történt pengőbefizetéseket és a jegybank által 1931-ben igénybevett külföldi hitelek felhasználásával kapcsolatban eszközölt devizaeladásokat. Ez a két tényező együtt a váltótárcának csaknem 300 millió pengős rendkívüli emelkedését vonta

maga után. Annak a kérdésnek a vizsgálatánál, hogy a jegybankot milyen mértékben lehet igénybevenni a gazdatartozások rendezésére, a jegybank „normális”-nak tekinthető státusából kell kiindulni. Ha az imént említett kivételes jellegű tényezők hatását a jegybank státutából kiküszöbölni próbáljuk és feltételezzük a jegybank érckészletének némi emelkedését, a jelenlegi 600 milliós váltóállomány helyett kerekén 250 millió pengő összegű váltóállományhoz jutunk. Ebből a váltóállományból legfeljebb 100 millió pengő összegű rész volna hosszulejáratu követelésre átalakítható, a legutóbbi gazdarendelet azonban ezt az összeget már lekötötte. A fejlődés a jövőben minden valószínűség szerint ebben az irányban fog haladni. Elsősorban várható a külföldi hitelezők részére befizetett pénzüsszegek fokozatos felhasználása. Az ezen követelések felhasználása révén forgalomba kerülő fizetési eszközök előbb-utóbb a jegybank reeskompt-hitelét igénybevevő bankokhoz kerülnek és lehetővé teszik a jegybanknak továbbadott váltók egy részének visszaváltását. Ilyen módon a külföldiek részére letett pénzek felhasználása a jegybank váltóállományának fokozatos csökkenésére vezet. Ha azonban a váltótárca hosszulejáratu követelésekké alakíttatik át, ez az egészséges irányban haladó fejlődés nem mehet végbe. A külföldi és belföldi adósok kicserélésével szemben a következő aggályok merülnek fel: A kicseréléssel a magyar pénzintézetek elvesztenék legjobb gazdádósaikat, mert az ezekkel szemben fennálló követeléseiket fix kamatozású kötvények ellenében a központi szervre kellene cedálniok. Másrészt azok a bankok, melyeknek külföldi tartozásaik vannak, a központi intézet adósaivá válnának és ezen tartozásaik erejéig a központi intézettel szemben fennálló követeléseik és tartozásaik kompenzálódna. Mindez a bankok hitelnyújtási képességének csökkenésére, üzletkörüik és bevételeik apadására vezetne. Aggályos a javaslat a külföldi hitelezőkkel való vonatkozásban is, mert az összes rövidlejáratu külföldi tartozásokat befagyasztani kívánja. Ennek a megoldásnak a magyar hitelre gyakorolt hatását csak akkor vállalhatnók, ha kétségtelen volna, hogy soha többé nem lesz szükségünk külföldi hitelre. Kérdésesnek látszik, hogy a transzferlehetőségek tényleges alakulása lehetővé fogja-e tenni a Koós által javasolt transzferálási módot. Ami pedig a Koós-féle javaslatnak a kötvények lombardirozására, illetve az állami jegykihocsátásra vonatkozó részét illeti, ennek megvalósítása esetén a jegybank működési köre olyan kicsire zsugorodnék össze, hogy a jegybank feladatának nem volna képes megfelelni.

Varga István szerint a jegybank a Judik által vázolt módon nem volna mobilizálható. A jegybank immobilizálása tudniillik a váltótárcától függetlenül, az állami igénybevétel következtében amugy is bekövetkezett. Az állam összes számbavehető tartozása miatt a jegybankhitel körülbelül 250 millió pengős befagyása fenyeget. Az immobilizálás veszélye azonban megszűnne, ha az államnak a gazdákkal szemben jelenleg fennálló kb. 200 milliós követelése az általa ismertett adósságklingre felhasználható volna. Az állam ugyanis tekintélyes összeggel tartozik a külföldnek, melyet csak hosszulejáratuan és alacsony kamatozás mellett fog törleszteni, tehát a kincstár a neki tartozó gazdákat hasonló előnyhöz juttathatná. Így a kb. 900 milliós rendezendő adósságösszeg 200 millióval csökkenne s ha még a vidéki pénzintézetek betétállományából folyósított kölcsönöktől is eltekintünk, a gazdákkal szemben fennálló követelések és a külföld-

del szemben fennálló tartozások szembeállítása föltétlenül keresztülvihető. A jegybank immobilizálása szempontjából nem jelent döntő különbséget, hogy az állam tartozik-e a jegybanknak, vagy a jegybanknak gazda-záloglevelei vannak. Tervét oda is lehet módosítani, hogy az állam tartozzék a jegybanknak ezzel az összeggel és viszont az állam vegyen át ilyen összegű záloglevelet.

Ezután *Éber Antal* elnök a szakértekezletet barekesztette. Megállapította, hogy a végleges rendezésre nézve nem alakult ki egységes vélemény, de az ideiglenes rendezés veszélyeire valamennyi felszólaló rámutatott. Véleménye szerint az ideiglenes állapot meghosszabbítása különösen azért veszélyes: *a)* mert a fizetési halasztás pszichózisát állandósítja, *b)* mert a hitelintézeti kérdés megoldását elodázza és *c)* mert a gazdasági társadalom egy részében az inflációba vetett bizalmat megerősíti.

Köszönetet mond a résztvevőknek, akik kitünő munkát végeztek s kizárólag a viszonyok páratlan súlyosságának tulajdonítja, hogy a végleges adósságrendezés egységes terve nem alakult ki.

A tiszta ökonomia és az univerzalizmus viszonya.

A közgazdaságtan a való életnek, a mindennapi történeteknek a tudománya. A gazdasági tevékenység az emberi élet központjában állott mindig, mert a létfenntartással, a mindennapi szükségletekkel, az életfeltételek megteremtésével foglalkozik. Nem is szünetelhet mindaddig, amíg élet lesz a földön. Mégis az ember figyelme csak lassan fordul a tevékenység felé azzal a szándékkal, hogy annak tudományos hátterét kiépítse és a gazdasági jelenségvilág áttekinthetetlenségében rendet teremtsen, bizonyos alapelvek szerint szisztematizáljon.

A gazdasági élet vizsgálható *gyakorlati* és *elméleti* szempontból egyaránt. A *gyakorlati* vizsgálat közelről nézi a gazdasági élet eseményeit. Figyeli a részjelenségek kialakulását, lefolyását, hatását, a közgazdasági intézmények fejlődését, együttműködését, a különböző gazdasági és nem gazdasági tényezők egymásra hatását. Szóval szemügyre veszi a gazdasági élet apróbb és nagyobb jelenségeit, hogy annak horizontján belül minden részletkérdésre rávilágítson. A gyakorlati kutatással azonban a tudomány még nem elégedhet meg. A széthulló részjelenségek világa csak úgy lesz áttekinthető, ha a szemlélődés bizonyos perspektívát nyers olyan rendező, magasabb szempontokra irányuló elveket talál, amelyekkel felsőbb szintézisbe foglalhatja eredményeit. Ezt a munkát végzi el az *elméleti* kutatás.

I. Az elméleti közgazdaságtan legmélyebben járó része az u. n. tiszta ökonomia. *Tiszta ökonomiának* nevezik azt a közgazdaságtudományi elméleti irányt, mely a gazdasági folyamatok számára olyan exakt, egyedül a gazdasági élet jelenségeinek, összefüggéseinek vizsgálatából leszűrt törvényszerűségeket akar levezetni, amelyek helytől, időtől, társadalmi helyzettől, politikai, nemzeti befolyástól függetlenül, mindig és mindenütt érvényesek. Jellemző vonásai a következők:

Exakt megállapításokra törekszik. A gazdasági jelenségek belső értelmét, mélységét, igazi lényegét kutatja és eredményeit határozott, szabatos, pontos, szigorú törvényszerűségek kimondásában foglalja össze.

Absztrakt elmélet. Távol van minden gyakorlati célvonatkozástól. Tekintetét egészen a teoriák világába emeli. Noha tárgya a gazdasági jelenségek vizsgálata, amely a valóságok világába vonja és noha tárgyi analízissel állapítja meg

a reális tények elemeit, — mégsem marad meg azok egyszerű észlelésénél, hanem ésszel tovább vezet, hogy az egyszerű elemekből hogyan indukálhatók a bonyolultabb, összetettebb jelenségek. Szóval elvonatkoztat, elméletesít.

*Általános érvényűsége*re tart számot. Ugy képzeli, hogy amint a természettudományoknak megvan a maguk örökké érvényes, mindig visszatérő, soha el nem évülő törvénye, úgy a gazdasági élet is talál olyan egyetemes kategóriákat, amelyek mindenütt és mindenkor érvényesek maradnak. Ezeket az egyetemes kategóriákat hol általános fogalmaknak, hol törvényeknek, hol ideáltípusoknak, hol állandó relációknak nevezi. Lényegében ugyanazt jelenti mindenik elnevezés: a helytől és időtől független, általánosan érvényes, szigorú következetességet.

Racionális elmélet. Eredményeit deduktív úton nyeri, még akkor is, ha azok az alapjelenségek, amelyekre épít, pozitívek, tapasztalatiak és induktív vizsgálattal jutottak is szemléleti körébe. Gyakran ésszel leegyszerűsíti a kiindulási feltételeket is. Körülbástyázza a lehetőségeket. Kiemli a történéseket a mindennapi élet hatásszövedékéből. Kirekeszt minden relativitást, csak abszolutumokra támaszkodik. Egyetlen tekintélyt ismer el: a szigorú értelmet; egyetlen ismeretszerzési módot: a logikus következtetést.

Tiszta tudomány pedig az elméleti közgazdaságtannak ez a része azért, mert nem keresi más területen tételei megoldását, egyedül csak ott, ahová vizsgálatai fűzik, a gazdasági élet területén. Számára nincs politika, nincs történelmi fejlődés, nincs kulturális befolyás. Egyetlen tényezőre van benne visszavezetve minden: a gazdasági élet automatikus indító és szabályozó erejére. De *tiszta tudomány* azért is, mert mentes minden gyakorlati céltól. Óvakodik attól, hogy gazdaságpolitikát teremtsen s tanait az életre alkalmazza.

A tiszta ökonomia elég késői hajtása a közgazdaságtannak. Csak akkor beszélhetünk róla mint önálló tudományról, amikor a gazdasági kutatások leráznak magukról minden gyakorlati szempontot, kiemelkednek a célrairányultság köréből s magáért a tudományért, a fogalmak tisztázásáért, a vezér elvek és relációk kedvéért keresik az exakt ismeretet.

Ez a negatív magatartás a gyakorlati élettel szemben sokáig hiányzik a közgazdaságtanban. A *merkantilistáknál* az elmélet és gyakorlat összeesik. Náluk a tudomány praktikus feladatok megoldásával foglalkozik. Csupán azt kutatja, hogy melyek a nemzet gazdagodásának forrásai és eszközei. A *fiziokraták* sem maradnak meg a mérő teoriánál, — noha tiszta dedukcióval vezetik le elméletüket, — hanem hatni akarnak a gyakorlati életre is, különösen a jövedelemeloszlás kérdéseiben. *Smith*-nél is összefolyik a kettő. Nála is a teoretikus szemléletből nőnek ki a helyes gazdasági magatartás

szabályai s ő is irányelveket akar adni a gazdasági berendezkedések számára.

A tiszta ökonomia tulajdonképpen *Ricardo*val kezdődik. *Ricardo* ugyan *Smith* nyomdokain indul el, de elméletét messze túlépíti ezen s főként teoretikus irányban gazdagabbá teszi és elmélyíti azt. Vele a klasszikus elmélet eléri fejlődése csúcspontját, mert elmélete tiszta absztrakció, amely minden társadalmi momentumtól elvonatkoztatva vizsgálja a gazdasági életet.

Ismereteredmény szempontjából három csoportba oszthatók a tiszta ökonomiai irányok: 1. Vannak, amelyek a gazdasági jelenségek magyarázatára *szigorú törvényszerűségeket* állítanak fel. (Klasszikus és osztrák iskola.) 2. Vannak, amelyek a *funkcionális összefüggések és relációk algebrai ábrázolását* tűzik ki célul. (Matematikai iskolák.) 3. Vannak, amelyek *általános fogalmakat, ideáltípusokat alkotnak.* (*Menger, Marx Weber* álláspontja.)

Ismeretelméleti szempontból, vagyis aszerint, hogy milyen módon alkotják meg egyetemes érvényű elméleti megállapításait, ismét három csoportot találunk: 1. Tisztán elméleti alapon, *a tapasztalati jelenségek elvonatkoztatásával* alkotott ismereteket nyújt a matematikai irány. 2. Tisztán *empirikus alapra* építi megállapításait az osztrák iskola. 3. Tapasztalati tényeken alapuló, de *deduktív uton* nyert ismeretekkel alkotja meg törvényeit a klasszikus iskola.

E tiszta ökonomiai elméletek fejlődési rendje nem ugyanaz, mint a logikai rendje. A logikai rend ugyanis az lenne, hogy a tiszta empirikus iránytól tartson a fejlődés a tiszta spekulatív irány felé, vagy fordítva. Ezzel szemben a *kialakulás időrendje* a következő: Az első tiszta ökonomiai irány *Ricardo empirikus alapra épített deduktív rendszere.* Ettől mintegy kettéhasadást jelent a további fejlődés. Egyik oldalról kifejlődik ugyanis a *tisztán spekulatív természetű matematikai irány*, a másik oldalról pedig az *empirikus alapon álló pszichológiai irány.*

Ha a különböző irányok alapelveit összevetjük, látjuk, hogy módszerükben, felfogásukban vannak olyan közös sajátosságok, melyek jellemzők mindenikre. Szintugy közősek azon tulajdonságaik is, amelyeket mint hiányosságokat szoktak felemlíteni. A tiszta ökonomia leggyakrabban hangoztatott fogyatékos tulajdonságai a következők:

1. *Általánosítja megállapításait* s ezzel eltávolodik a való lélettől. Törvényei olyan mereven és elszigetelten, ahogyan azt pl. a klasszikus, vagy a matematikai iskola felállítja, az életre nem alkalmazhatók.

2. Elválasztja a gazdasági jelenségek világát az élet egyéb területeitől, azaz *izolálja vizsgálatait.* A homo oeconomicust tanulmányozza, noha ez az eljárása a valóság meg-

hamisításához vezet, mert csak gazdálkodó egyén nincs. Szem elől téveszti, hogy van a gazdasági életnek olyan területe is, ahol a gazdasági törvények nem érvényesülhetnek fenntartás nélkül, mert más tényezők is befolyáshoz jutnak. Pl. a piac, ahol a tiszta ökonomia a gazdasági egyensúly törvényeit kutatja, bár tisztán gazdasági alakulat, mégsem egyedül a gazdasági törvények uralma alatt áll. Érvényesülnek ugyanis benne olyan behatások, amelyek irányító erővel bírnak fellette, noha nem a gazdasági életből erednek. Így hatnak rá társadalmi, pszichológiai, jogi tényezők is. Elképzelhető lenne, hogy egy olyan államban, mely a magántulajdon jogosságát nem ismeri el és nem is védi, vagy amelyben az állam nem avatkozik be a gazdasági események irányításába, vagy ahol minden gazdasági vonatkozású szervezkedés ki van zárva egészen másként alakulnának a piaci jelenségek.

3. De leggyakrabban hangoztatott kifogás az, mely az *időmozzanat kikapcsolását* tartja elhibázottnak. Különösen a történeti közgazdaságtan tiltakozik az ellen, hogy a gazdasági cselekményeket törvényszerűségbe lehessen foglalni s vissza lehessen egy-két őstényezőre vezetni. Mert ha valóban lehetne ilyen örökké változatlan principiumokat találni a gazdasági élet számára, akkor annak örökké ugyanolyannak, megdermedt egyformaságúnak kellene lennie. Már pedig az élet fejlődést, változást, alakulást mutat. A tiszta ökonomia erre a progresszív folyamatra nem tud magyarázatot adni, csak a sztatikus állapotot ismeri, holott a valóságban a dinamikus tényezők diktálnak.

II. A tiszta ökonomia nem marad visszahatás nélkül a közgazdaságtan továbbfejlődésében. Míg a klasszikus iskola után az osztrák iskola és a matematikai iskola tovább fejlesztik izoláló módszerükkel az exakt törvényszerűségek kutatását, addig más elméletek is alakulnak és életre kelnek, amelyek új szempontokat visznek tudományunkba. Reakcióknak tekinthetők: az *etikai iskola*, a *történelmi iskolák*, majd *Müller Ádám* fellépése is, aki azt kifogásolja a klasszikus tanokban, hogy azok az egyénből indulnak ki s a gazdasági életnek az *egyetemes világrendbe való bekapcsolódását elhanyagolják*. *Müller romantizmusát* mélyíti el és fejleszti tovább napjainkban, *Othmar Spann* a maga elméletével, amelyet *univerzalizmusnak* nevez. Műveiben szembefordul a megelőző közgazdasági irányzatokkal. Hadat indít minden ellen, ami a múlté. Új szempontokat és új fogalmakat visz tudományunkba.

A tiszta ökonomiával szemben felállított ellenvetései a következők:¹

1. A tiszta ökonomia *individuálisan* fogja fel a gazda-

¹ *Spann*: Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre. 20. Auflage 91—93; 169—173; 176.

sági életet s ezzel hamis beállításban vizsgálja azt. *Spann* az individualizmus ellentétét nem a szocializmusban keresi,² mert a szocializmus s a belőle kinövő kommunizmus és anarhizmus is individualis rendszerek. Az *individualizmus ellentéte* szerinte az *univerzalizmus*, az egyetemlegesség. Az egész ugyan a részeiben él s az individuum létezése időben megelőzi az univerzális együttest, — de csak időben, mert *logikailag az összesség a primatus*. Így a gazdasági élet törvényeit nem az egyéni tevékenység, hanem a társadalom s az együttes egész vizsgálatából kell megalkotni.

2. A tiszta ökonomia individualitásából következik szélsőséges *mechanizmus*. Az individuális felfogások ugyanis önkénytelenül mechanisztikusak is, mert a legszélsőségesebb individualizmus sem térhet ki az elől, hogy a neméindividuális, a *társadalmi* jelenségek számára magyarázatot találjon. Ennél a pontnál pedig minden individuális rendszer akaratlanul is mechanizmusba esik, mert úgy fogja fel a komplex jelenségeket, mintha azok az egyénteremtette jelenségek összetalálkozásából úgy jönnének létre, mint az erőparallelogramm komponenseiből a rezultáns.³

A tiszta ökonomia tehát *Spann* szerint a komplex jelenségeket az *egyes jelenségek atomisztikus halmazának* tekinti s ezért minden megállapítása hamis. Hamis már maga a kiindulási pont is, amikor az *értéket az egyesek értékeléséből* képezi ki, mert az érték az egészben való részesülés mértéke. Az „*összérték*“ fordított probléma,⁴ mert az nem az egyes hasznosságok összegezésével fejezhető ki, hanem csupán a magasabbrendű egészből, amelynek tagja. Az értékek és árak nem alulról felfelé, összeszámlálás útján, hanem felülről lefelé, *kitagozódás útján* nyernek értelmet, vagyis a magasabb gazdasági egészből, végeredményében a kontinuuális nemzet- és világ gazdaságból magyarázhatók meg. *Helytelen a tiszta ökonomia piacfogalma is*, amikor azt az egyesek összetalálkozásából vezeti le.⁵ A piac nem az eladók és vevők atomisztikus tömege, hanem egészen új organikus alakulat. A teljességnek egyik kitagozódott formája, amelynek más életfolyamatai vannak, mint egy önálló egyedekből összerakott, szervezetlen halomnak. Egyetlen egy nagyság vagy képződmény sincs a közgazdaságban atomszerűen megadva, valamennyien *kölcsönösen teremtik egymást*.

3. A tiszta ökonomia a gazdasági életet *kauzálisnak* tekinti. A gazdasági élet kauzalitása azt jelenti, hogy a gazdasági jelenségek szigorú oki összefüggésben vannak egymással.

² *Spann*: Haupttheorien. 135. 137.

³ *Spann*: Die Krisis in der Volkswirtschaftslehre 25.

⁴ *Spann*: Haupttheorien. 166, 172.

⁵ *Spann*: Gleichwichtigkeit gegen Grenznutzentheorie 322—23.
Spann: Tote und lebendige Wissenschaft. 65, 72.

Minden eredmény visszavezethető kiinduló pontjára. Sőt a ténykörülmények alapos és mindenoldalu vizsgálatából előre kiszámíthatók a bekövetkezendő események. Az okok mérlegelése, összevetése s az a tapasztalat, hogy hasonló körülmények mellett mindig ugyanazon következmény áll elő, *mechanisztikusan* engednek következtetni az okozatra. Mechanisztikusan, mert annak a végeredménye olyan biztosnak, gépiesnek, szükségképinek látszik, mint a kétszer kettő.

Spann a gazdasági élet e kauzális felfogását tévesnek bélyegzi, elveti s helyette annak *teleologikus, céltudatos* értelmét pillantja meg és emeli ki. Szerinte a gazdasági jelenségek nem a maguk szűk körében és okozati viszonyukban vizsgálандók, hanem abban a vonatkozásukban, hogy *mennyiben viszik előbbre a nagy egészet*, az egyetemes emberi életet célja elérésében. A gazdasági élet csak egyik megnyilatkozása az ezerarcu életnek épugy, mint a művészi, erkölcsi, vagy vallásos élet. Nem tekinthető tehát öncélnak. Még csak az élet elszigetelt területének sem. Meg kell keresni minden gazdasági jelenségben a *célvonatkozást*, a felsőbbrendűséget, az egyetemes szellemi világból, az *univerzális egész*ből való *részesülést*.

4. A tiszta ökonomia *quantitatizálja* az egész közgazdasági életet. Gazdaságelmélete ugyanis az egyes gazdaságok csereforgalmának elméletévé lesz. Ezzel odajut, hogy a *cserefogalom* lesz a rendszerhordozó principium s mellette a termelés fogalma veszendőbe megy. Az *értéktörvény* lesz a döntő gazdasági törvény. Az egész közgazdaságtan érték- és ártanná válik. Az egyetemes egész szempontjából tekintett teljesítménnyel szemben így az *ár a primer*. Holott az ár soha sem előzheti meg a teljesítményt. Az eszközöknek a célokért való kitagozódottsága az első jelenség s a teljesítménynagyság, vagyis az érték és ár csak ezután vezetődnek le a teljesítményből és a kitagozódottságból.⁶

Ennek a merev és tulhajtott érték- és árelméletnek a következménye az egész gazdasági élet *quantitatizálása*, vagyis a *mennyiségek bevezetése és tulbecsülése* tudományunkban. További önkéntes folyamánya pedig ennek az, hogy *matematikai formákat* próbálnak használni a törvényszerűségek kifejezésére.⁷ *Marx* azt mondja, hogy a közgazdaságtanban „a minőség felváltódik mennyiségre“. Ezzel akaratlanul is szellemesen fejezi ki ennek az egész irányzatnak a mechanisztikus, természettudományi módszerét. Mert ezzel azt mondja, hogy mivel a minőségek önmagukban össze nem mérhetők, ki kell azokat valami mennyileges módon fejezni, hogy így összehasonlíthatókká legyenek. A közgazdaságtan elquantitatizálása egyaránt jellemzi a tiszta ökonomia mindenik irá-

⁶ *Spann*: Haupttheorien. 180—181.

⁷ *Spann*: Die Krisis in der Volkswirtschaftslehre. 26.

nyát. A klasszikus iskola leglényegesebb része ez a matematikai mehanizálás, amint azt a csere alapján magyarázott gazdasági élet meg is kívánja. A határhaszon-iskola törekvése ugyanaz, csak más oldalról közelíti meg a gazdasági életet. Nem áruk mennyiségével, munkamennyiségekkel dolgozik, hanem szubjektív haszonmennyiségekkel, szubjektív értékeléssel. Minden közgazdasági jelenség *Smith*-nél, *Ricardo*-nál, *Menger*-nél egyaránt az értékképzés alapján lel magyarázatot.⁸

Spann a gazdasági életben a mennyiségek helyett a minőségeket hangsúlyozza. Szerinte nem a szubjektív érték a döntő, hanem a gazdálkodás szellemi felfogása, amellyel minden gazdasági tevékenység beleilleszkedik a társadalmi együttesbe s az egésznek organikus, élő tagjává lesz. Így nem az érték és az ár a fontos. Nem a munka és a jószág tömegei azok, amelyek a gazdaságot valóságban meghatározzák, hanem a teljesítményeknek a gazdaság egészében való ésszerű tagozódása, a gazdasági alakulatok, képletek összteljesítménye.⁹ Ennek az összteljesítménynek pedig nincsen kvantitatív mérése (mint amilyen pl. a határhaszon), mert minden teljesítmény visszahozhatatlan, megismételhetetlen, egyedülálló s így egy másikkal össze nem mérhető. A többi teljesítménnyel bizonyos megfelelési viszonyban áll, ami kvantitatív nem is fejezhető ki.¹⁰

5. A tiszta ökonomia izoláló módszere — *Spann* szerint — meghamisítja az egész gazdasági élet képét, mert segítségével a gazdasági élet számára a természeti törvényekhez hasonló exakt törvények állíthatók fel.

A kvantitatizálás és izolálás együtt megteremtik a közgazdaságtanban a matematikai módszert. Pedig az itt teljesen használhatatlan. Minden matematikai kalkulus ugyanis a független változó fogalmára épít. Ezt a fogalmat pedig a gazdasági élet nem ismeri.¹¹

A gazdasági élet vizsgálata azt mutatja, hogy a gazdasági életfolyamatokban nagy következetesség van. Sőt vannak egyértelműleg meghatározott jelenségek is, melyek adott előzményekre mindig ugyanugy következnek be. (Pl. a nagy kínálat áresést hoz, vagy a pénzhiány az árak emelkedését eredményezi.) De ezek csak konzekvenciák és nem eredeti törvények. Nincsenek mehanikusan, kauzálisan meghatározva. Az ártörvények vagy a kereslet és kínálat törvényei is tehát csak levezetett megfelelések. Csak az ésszerű, tagszerű teljesítmények összefüggésének a kifejezései. Ugy kísérik a gazdasági életet, mint a láz bizonyos betegségek lefolyását. Nem elsődleges jelenségek, hanem csak szimptomák, velejáró tünetek.¹²

⁸ U. o. 22.

⁹ *Spann*: Fundament der Volkswirtschaftslehre IV. 163. 180.

¹⁰ *Spann*: Gleichwichtigkeit gegen Grenznutzentheorie. 312—13.

¹¹ *Spann*: Die Krisis in der Volkswirtschaftslehre. 20. *Spann*: Haupttheorien. 176.

¹² U. o. 92—93. 181.

6. *Spann* következő ellenvetése, hogy a tiszta ökonomia előtt minden gazdasági folyamat *etikailag közömbös*. Ez a tétel szerinte egyenesen romboló hatása a közgazdaságtanban, mert a gazdasági élet központjába az önérdéktől vezetett egyes ember működését állítja. Holott az egyesnek a maga gazdasági tevékenységével bele kell kapcsolódnia egy, már fennálló univerzális egészbe. Annak az egésznek pedig nemcsak gazdasági, hanem szociális és etikai feltételei is vannak.¹³ Egy cselekvés csak akkor válik gazdasági cselekvéssé, ha nemcsak szubjektív szempontoknak felel meg, hanem a gazdasági élet egészében tagszerű cselekvéssé lesz. Viszont a gazdasági életnek bele kell illeszkednie az egyetemes világrendbe, amely morális alapok nélkül nem állhat fenn.

7. Végül azt mondja *Spann*, hogy a tiszta ökonomiából folyó *gazdaságpolitikai magatartás*, amely a teljes gazdasági szabadságot, a be nem avatkozás elvét vallja, szintén tartahatatlan.¹⁴ Miután *Spann* szerint a gazdasági életnek nincsenek természeti törvényei, tervszerű és észszerű irányítással lehetséges és szükséges annak tagozódását és menetét befolyásolni, alakítani. Szükséges, mert a gazdasági szabadság és a szabad verseny nem helyes elvei a gazdasági életnek. Ugy állítják ugyanis be azt, mintha az egyeseken nyugodnák minden. A gazdasági élet egészének az ápolása és hangsúlyozása a fontos.

Az univerzalizmusban az a szellem jut uralomra, mely *a gazdasági tevékenységet organizálja* s a társadalmat testületekre, szövetkezetekre, rendekre tagolja s mindent *teleologikusan*, az emberben lakozó isteni szellem érvényrejuttatása érdekében állít munkába.¹⁵

III. Ha komoly kritika alá akarjuk venni *Spann* állást pontját, el kell ismernünk, hogy valóban nélkülözhetetlenek és járt, el kell ismernünk, hogy valóban nélkülözhetetlenek és hízagpótlók a közgazdaság *egészének* összefüggésére vonatkozó vizsgálatok.

A tiszta ökonomia a való lélettől csakugyan távol van. Az elméleti közgazdaságtan legégetőbb kérdése ma az, hogy a tiszta ökonomia eredményeit hogyan lehetne összhangba hozni az élet sokoldalúságával. De az univerzalizmus minden nagyszrűsége mellett is azért nem kielégítő, mert a tiszta ökonomiát nem méltányolja eléggé. Sőt úgy akarja új alapokra helyezni a közgazdaságtant, hogy azt teljesen elveti. Kétségtelen, hogy a tiszta ökonomia tulságba viszi a gazdasági vizsgálódások előfeltételeinek leegyszerűsítését, az absztrakeiót, az általánosítást, de azért kiindulását és kutatásait egészen el-

¹³ U. o. 92.

¹⁴ U. o. 93.

¹⁵ *Spann*: Die Krisis in der Volkswirtschaftslehre. 36.

hibázottnak tartani nem lehet. Az újabb irányzatoknak nagy érdeme, hogy a történelmi, etikai és organikus összefüggésekre ráirányítják a figyelmet. Az új szempontokat a régiekkel szemben azonban *nem ellentéteseknek*, hanem *kiegészítőeknek* kellene tekinteni. Az univerzalizmus sokkal nagyobb hasznára lenne tudományunknak, ha az elméletet azokon az alapokon építené tovább, amelyeket a *klasszikusok*, *Jevons*, *Walras* és *Menger* lefektettek. Együttal igyekezne azokat helyesbíteni és kiegészíteni.

Kíváncsi volna ez már csak azért is, mert a tudomány fejlődésének sokkal jobban megfelel az *evolúciós folytonosság*, mint az *eruptív átalakulás*. Annál fejlettebb egy tudomány, minél kevesebb benne a különböző utakon járó, egymásnak ellentmondó elmélet és minél több a mindenkitől elfogadott, egységes rendszerbe foglalt, általánosan elismert igazság.

Tudományunk tovahaladásában nem szabad tehát elvetni a tiszta ökonomia eredményeit. Az újabb elméleteknek a kiegyenlítődést kell keresniök a látszólag éles ellentétben álló múlt és jelen között. Éppen ma, amikor a relativizmus korát éljük a tudományos gondolkodásban, könnyen elfogadhatjuk, hogy sokszor csak a beállítottságtól, a nézőpont, a látószög megválasztásától függ az, hogy milyen vetületben, vagy milyen szög alatt, milyen megvilágításban látjuk az előttünk lejátszódó eseményeket.

Nézzük *Spannak a tiszta ökonomiával szemben felállított tételeit külön-külön!* Vizsgáljuk azokat abból a szempontból is, hogy *vajjon áthidalhatatlan ellentét van-e a két gazdaság-elméleti rendszer között!*

IV. *Spann* úgy látja, hogy organikus elméletével már abban a pillanatban teljes diadalt arat a tiszta ökonomia fele, amikor vizsgálatait univerzalizisztikusan építi fel. Szerinte az individualizmus és univerzalizmus olyan éles ellentétben állanak egymással, hogy a két különböző kiindulási pontra felépített elmélet teljesen kizárja egymást. Az univerzalizmus megdönti az individualizmust.

Mielőtt elfogadnánk vagy elvetnénk ennek a tételnek az igazságát, tegyük fel a kérdést, hogy *mi hát lényegében az individualizmus és mi az univerzalizmus?*

Az *individualizmus* központi kérdése minden olyan tudománynak, mely az *emberrel* foglalkozik. A történelmi fejlődés azt mutatja, hogy az egyén és a társas közösség lassanként szembehelyezkednek egymással. Az egyik a másik ellen tör. Harcba keverednek s hol az egyik, hol a másik kerekedik felül aszerint, hogy melyik az erősebb, melyik tudja inkább uralma alá törni a másikat. Mert mennél nagyobb az egyén szabadságának, jogának köre, annál kisebb lesz a társadalomé, államé és megfordítva.

Az *individualizmus a filozófiában* azt jelenti, hogy min-

den egyes létező önálló és különvaló. Az egyéniség létezése a döntő. Az egyénnek logikai elsőbbsége van a közösséggel szemben. Így gondolja ezt már az ókorban *Herakleitos*, ezt hirdeti a középkor *arisztokratikus feudalizmusa*, így látják a XVIII. század angol *morálfilozófusai*, majd *Leibniz* és *Nietsche* is.

Az *univerzalizmus* a szellem történetében époly jelentékeny szerepet játszik, mint az individualizmus. Az ókorban már *Platon* előtt megcsillan az univerzalizmus eszméje, amikor úgy tekinti az államot, mint magasabbrendű organizmust, melyben a Jó-ideája itt a földön megvalósul s melyért az egyén mindenkor feláldozható. *Aristoteles* is univerzálisan gondolkodik, amikor azt mondja, hogy a természet egységes, tökéletes egész, nem esik szét epizódokra, mint egy rossz tragédia.¹⁶ A középkori *skolasztikusoknál* szintén az univerzalisztikus államfogalom uralkodik. Az arab és zsidó filozófiában, valamint a nominálizmus és reálizmus harcában az *univerzáliák*, az egyetemes fogalmak körül forog minden vita.

Az újkorban viszont felülkerekedik a filozófiában, államtanban s minden tudományban egyaránt a természetjog alapján álló individualizmus. Igaz, hogy csak rövid időre, mert az univerzalizmus újra hatékony szerephez jut, részben már *Kant*-nál, de méginkább *Fichte*-nél és *Schelling*-nél. *Fichte* már túllát a mechanikus egységeken s felismeri az összességének szellemi, erkölcsi természetében rejlő erejét. *Schelling* méginkább elmélyíti ezt a gondolatot. Ő ugyanis természetfilozófiai spekulációjában az ember és természet viszonyait is szembeállítja egymással. Egységes *világsszellemre* építi fel az egész egyetemes világrendet.

Az individualizmus és univerzalizmus nemcsak a filozófiában vannak állandó harcban egymással, hanem küzdenek más tudományokban is. Legszenbetűnőbb a két álláspont az államtanban, ahol *Rousseau* individuális államfelfogásától a *fasiszmus* egyetemes államszervezetéig minden állambölcsésznek állást kell foglalnia az egyik vagy a másik irányzat mellett. Ugyanígy megvan e kettősség a pszichológiában, jogtudományban, történettudományban, sőt még az orvostudományban s a természettudományokban is.

A *közgazdaságtanban* is folyton küzd egymással e kétféle nézőpont. Az *individualizmus* a gazdaságtörténetben a *merkantilizmussal* kezdődik. Az agrárfeudalizmus naturál gazdaságát kikezdi a kereskedelem. Ezzel pedig együtt jár a pénzgazdaság, a bankárvilág kialakulása és a városok fejlődése. Ez a mélyreható változás azt jelenti a gazdaságtörténetben, hogy a középkori átfogó gondolkodással szemben az

¹⁶ *Kornis*: Bevezetés a tudományos gondolkodásba. 243.

individuális szempontok lépnek előtérbe. A közgazdaságtan fejlődésének következő állomása, a *fiziokratizmus*, már inkább az *általános szempontokat* engedi előtérbe jutni, amikor az egyes társadalmi osztályok gazdasági helyzetét és szerepét vizsgálja. Termelékenység elméletében is az egyetemes egész szempontjai érvényesülnek, noha *Spann* az individualizmus megalapítójának bélyegzi *Quesnayt*.¹⁷ A következő lépések tudományunk fejlődésében ismét az individualizmus felé terelődnek. Nagy haladást jelent az, hogy a fiziokratizmus átfogó gondolatvilágával szemben *Smith* az önérdek gondolatával tudatosan *bekapcsolja az individuumot* a gazdasági életbe.

Az angol gondolkodást képviselő klasszikus ökonomiával szemben a *német szellem* eleitől fogva az *általános szempontok* bevitele felé hajlik. Mig egyrésztől angol hatásra tovább fejlődik az individualizmus a tiszta ökonomiában, addig a másik oldalon részben a *történeti iskolák* s méginkább *Müller, List, Baader, Thünen*, vagyis a *romantikus elmélet* képviselői, az *univerzalizmus* felé hajolnak s a közgazdasági élet szerves alapjait és hátterét vizsgálják. Az univerzalizmus kifejezést ebben az értelemben *Spann* használja először.

Látjuk tehát, hogy az individualizmus és univerzalizmus *állandóan kísérik egymást* a közgazdaságtan fejlődésében és más tudományokban egyaránt. Ez az észrevétel élénken rávilágít arra a tényre, hogy ezek *nem is a tudományos megismerés tárgyi természetéhez tartozó principiumok*. Egyszerűen *világnézeti álláspontok*. Bizonyítja ezt az is, hogy mindkét ellentétes irányzat egyformán igazolható. Pro és kontra egyaránt lehet velük szemben érvelni, anélkül, hogy az egyik nézőpont bebizonyítása megdöntené a másikat. Mindenik meggyőzőbben tudja cáfolni az ellenkező álláspontot, mint megvédeni a magáét. Mit jelenthet már most valamely világnézet a tudományos megismerésben?

Noha minden világnézet túl van valamennyivel a logikus gondolkodás határain, mert bizonyos hányadában irracionális elemeken, érzelmi momentumokon épül fel és végeredményében ésszel nem bizonyítható szubjektív elvekre támaszkodik, mégis *irányító befolyást* nyerhet az egyes tudományok továbbfejlődésében. Azáltal hat ugyanis, hogy a kutató a tárgyi ismeretalkotás mellett érzelmi színezetű szemléleteit is egyesíti valamelyes felsőbb szintézisbe, s kivetíti azokat az objektív kutatási területre. Lehetünk világnézetünk szerint optimisták vagy pesszimisták, idealisták vagy materialisták, individualisták vagy univerzalisták. Állásfoglalásunk nem csupán érvekkel igazolható elméleti meggyőződésünkben, hanem egyéni természetünkben, sajátos felfogásunkból, vérmérsékletünkben s mégis meglátszik tudományos álláspontunkon.

¹⁷ *Spann*: Haupttheorien. 37.

Az a jelenség, hogy az individualizmus és univerzalizmus, *mint ellentétes világnézeti álláspontok* a közgazdaságtudományban is kitermelik külön-külön a maguk fejlődési irányát, bizonyos távlatból nézve nem az ellentétek kiéleződését jelenti. Jelent egyszerűen új szempontot, más látószöveget, kiegészülést, anélkül, hogy valami sorsdöntő fordulattal az egyik világnézet végérvényesen a másik fölé kerekedhetne. Kétségtelen, hogy napjainkban az univerzális világnézet kezd uralkodóvá lenni. De ez magában nem bizonyítja még sem annak a végleges sikerét, sem a másik döntő vereségét. Egyszerűen más oldalról más megvilágításba juttatja a tudomány problémáit.

Mind e vizsgálatok kettős eredményre vezetnek:

1. *Spann* azzal a szilárd meggyőződéssel lép fel, hogy az individualizmuson alapuló tiszta ökonomia tévedéseit és tarthatatlanságát kimutatta, tantételeit megcáfolta s ezzel a tiszta ökonomia tanításait megdöntötte. Pedig ép azért, mert az individualizmus és univerzalizmus alapmotivumai nem objektív, hanem szubjektív különbözőségek, *világnézeti ellentmondások*, megcáfolásról szó sem lehet. Az éremnek két ellentétes oldalát mutatják anélkül, hogy egymást megdöntenék. A tiszta ökonomia individuális nézőpontja époly jogosult, mint az organikus elmélet univerzális szemlélete. Minden egyes közgazdasági problémát meg kell tehát világítani mindkét nézőpontból.

2. De nem lehet szó az individualizmus megdöntéséről azért sem, mert az individualizmus és univerzalizmus *mellérendelt viszonyban* vannak egymással. Ha nincs individuális álláspont, nincs univerzális sem. Az egyik feltételezi a másikat épúgy, mint ahogy fény nélkül nem képződhet árnyék, vagy ahogy a pozitív feltételezi a negatívot. Hogy a két álláspont közül *melyik a helyes*, azt nem lehet mereven kimondani. Az egyik épúgy nem mentes az egyoldalúságtól és korlátolt látókörüségtől, mint a másik.

Megállapodhatunk tehát abban, hogy a közgazdaságtannak *szüksége van mindkét irányu vizsgálódásra*. Együttesen a legerősebbek, mert kiegészítik egymást. Az egyik felfedi a gazdasági életnek azt az irányát, amelyet a másik már természeténél fogva sem láthat meg, mert a jelenség-változatok végtelenségében mindenik nézőpont csak részterületet tud átölelni.

V. Mint a térben a kitérő egyenesek, úgy állanak tehát egymással szemben a rideg individualizmus és a rideg univerzalizmus. Nem párhuzamosak, nincs is közös metszőpontjuk. Az egyik felfelé mutat s az egyetemes egész átfogó szempontjához emeli a tekintetet, a másik horizontális irányban terjeszkedik s az egyedi jelenségeket magyarázza.

De ha e két világnézet ennnyire ellentétes és távol álló,

akkor talán mégsem nyugodhatunk meg abban, hogy mindkét nézőpontra egyaránt szükség van s hogy kiegészítik egymást? Egy és ugyanazon tudomány keretein belül kinos összeférhetetlenséget okozhatnak!

Valóban tapasztalható is, hogy némely tudományban valóságos kettéhasadást, kibékíthetetlen ellentétet támaszt a két különböző irányu szemlélet. Pl. az államtanban, büntetőjogban, vagy az oknyomozó történelemben. Nem okoz azonban ilyen végleges szakadást a közgazdaságtanban. Mint két ellenkező előjeli pólus szerepelnek ugyan itt is az individualizmus és univerzalizmus, de van közöttük egy közömbösségi ekvátor, egy *indifferencia-sík*, ahol mindkettő enyhül. Ezen a találkozási felületen keresztül átágaznak egymásba. Engednek merő álláspontjukból. Beleoldódnak a valóságba. *S ez a szociális élet területe.*

A tiszta ökonomia valóban az individuum szempontjából indul ki vizsgálódásaiban. De nem marad meg a merő individualizmus területén, mert nem is maradhat. Individuális gazdaság ugyanis teljes kizárólagossággal soha fent nem állott. Minden gazdasági rendszernek bele kell illeszkednie valamilyen szociális alakulatba, ami számára keretül szolgál. Még a legegységibbnek gondolható zárt házi gazdálkodásnak is össze kell hangolódnia azzal a társadalmi renddel, amelyen belül életképes s amely számára körvonalakat ad. Olyan gazdasági elmélet, amely a szó rigorózus értelmében individuális lenne, nem is képzelhető el. Ezt *Max Weber* is mondja.¹⁷

Már a merkantilisták, fiziokraták és klasszikusok is hátróztottan látják, hogy a gazdasági élet szerves egész.¹⁸ De megnyilatkozik ez a nézet a *tiszta ökonomiában* is. Alapelveit ugyan a homo oeconomicus fogalmából vezeti le, de ezzel még nem tép el minden szálát az együttes társadalmi rendtől. Ezt az ésszel konstruált, képzeleti formátumot ugyanis egy tapasztalati szisztéma keretéből absztrahálja. Majd ismét abba helyezi vissza és úgy használja fel vizsgálódásai céljára. Homo oeconomicus, *csak* gazdálkodó egyén a való életben ténylegesen nem létezik. A kiindulási pont tehát valóban egyoldalú és tulzó, amint *Spann* is mondja. De benne mégis a *társadalmi* egyén van megtestesítve.

Ha e képzelt alak csak mint a gazdasági élet fantómja szerepelhet is a gazdasági élet vizsgálatában, mégis egy *köz-kép* és nem individuum, vagyis ez az általános tulajdonságokkal felruházott, képzelt alak bizonyos társas együttélésbe, állami szervezetbe tömörült gazdálkodó egyének leegyszerűsített képe, *akiben kiábrázolódik az organikus, szociális élet.* Nem olyan elkülönült, egyedülálló individuum, aki esetleg szembe is helyezkedhetne a társadalmi renddel. Mondhatjuk

¹⁸ *Lederer*: Aufriss der ökonomischen Theorie. 86—89.

¹⁹ *Heller*: Közgazdaságtan I. 230.

tehát, hogy a tiszta ökonomia minden individualizáló hajlama mellett is *az egész emberi társadalom közgazdasági körülményeinek összképéből abstrahál*. Ugy magyarázza a gazdasági jelenségeket, mint az összetartozó s egymással viszonyban álló jelenség-sokaság részeit.

Lássunk ennek igazolására néhány konkrét példát!

1. A tiszta ökonomia vizsgálatának központjában a *piac* áll, ami már nem egyedi, hanem társadalmi jelenség. Végtelen sok kapcsolatnak a szövedéke, amint *Spann* is beállítja. A piacot a tiszta ökonomia felfogása szerint is a tömegek egymásra hatása irányítja. A kereslet és kínálat nem individuális jelenségek, hanem a társas együttélés tünetei.

2. A tiszta ökonomia mindent a cseréből magyaráz. Ez sem merő individualizálás, mert a *cseré* a forgalmi gazdaságban szintén nem nevezhető individuális jelenségnek. Már természeténél fogva társas jelenség. Az sem a tiszta ökonomia individualizmusából folyik, hogy a cserefolyamatok az egyén érdekeit veszik alapul, hanem magából a gazdasági élet alapelvéből: a gazdaságosságból, a *lex minimi*-ből.

3. A jövedelemeloszlás kérdése is egészen *társadalmi kérdés*, akár munkabérről, akár járadékról van szó. Pl. a tőke is társadalmi felhasználhatóságot jelent. Ami csak egyéni fogyasztás céljaira szolgál, vagy ami nincs valahol felhasználva, az nem tőke s nem is kapcsolódik bele a jövedelemeloszlásba. A munkabér, a járadék is társas együttesben élő emberek jövedelme lehet csupán.

4. *Ricardo*-nak, a tiszta ökonomia megalapítójának meg éppen kiemelkedő jellemvonása, hogy a társadalmi elemet keresi a közgazdaságban. *Parallel-teóriájának* az az alapgondolata, hogy a termelés társadalmi uton történik. Mindenki függ a másiktól. *Járadékelmélete* is egészen a szociális életjelenségeket magyarázza. Akkor is, amikor pl. a földjáradék keletkezését arra vezeti vissza, hogy a népszaporodás új térhódításra kényszerít s akkor is, amikor a különbozeti járadékot abból magyarázza, hogy a piacon elért legmagasabb árhoz igazodik minden ár.

5. A *matematikai elmélet* szintén társadalmi oldaláról vizsgálja a dolgokat, amikor maximum problémába old fel minden kérdést. Egyensúlyi helyzet nem az individuumban, hanem a társadalmi együttesben élő egyedek gazdasági életében észlelhető csupán. De emellett szól az is, hogy a matematikai iskola a funkcionális összefüggésekkel foglalkozik. Ahol funkcionális összefüggésekről van szó, ott az egész közgazdaság organikus egysége van szem előtt s több elem egybefűzőtt-sége van algebrai nyelven kifejezve.

6. Az osztrák iskola következetesen keresztülvitt *határgondolatában* is ugyanezen szempontok érvényesülnek. Különösen a piac magyarázatánál, amikor határvevőkről és határeladókról beszél.

7. A tiszta ökonomiában érvényesülő *szabad verseny* szintén nem egyszerűen az individuális szempontok összesítéséből ered. Kollektív szempont is van benne. Alapmotívuma az, hogy a szociális közösség gazdasági helyzetének optimális állapota a szabad érvényesülés alapján érhető el. Egyébként is csupán a társadalmi együtteség biztosítja a szabad verseny lehetőségét.

8. Végre a *gazdasági egyensúly* eszméje, ami a tiszta ökonomia központi problémája, a legtökéletesebb társadalmi gondolat. Az individuális szempont egészen elnémul benne, mert a mindent átfogó közösségi szemszögből nézi a társadalom szükségletének és termelésének összhangját.

Látjuk tehát, hogy a közgazdaság fogalma a tiszta ökonomiában sem az egyén és természet egymáshoz való egyszerű viszonyát jelenti. Hanem jelenti a társadalmi alapon végzett gazdálkodás szummációját. *Az individuumban jelentkező gazdasági jelenségeket kivetíti a társadalmi életbe* s úgy magyarázza azokat. Ez is a helyes eljárás, mert egy közgazdasági cselekmény sem tud teljesen individuális lenni. Mindenikben van társadalmi vonatkozás is. Még a fogyasztásban, a jövedelmek felhasználásában is van szociális momentum, mert minden gazdasági jószág véges mennyiségben van meg s így az egyéni fogyasztással megváltozik az az arány, amelyben egy bizonyos készlet bizonyos embercsoporttal szemben áll.

A tiszta ökonomia egyoldalúsága tehát nem erről az oldalról keresendő. Nem is ebben a vonatkozásban áll szöges ellentétben az univerzalizmussal. Hanem abban, hogy magát a társadalmi élet szerkezetét, hatóerejét, a gazdasági életre kifejtett befolyását mellőzi, amikor a gazdasági élet törvényeit kutatja. A tiszta ökonomia szemében mintegy csak edényül szolgál a társadalom, amelybe az egyén körül kialakult gazdasági jelenségek beleömlenek. Elismeri, hogy a gazdasági formátum idomul az őt befogadó edény alakjához, de annak szerkezetét figyelmen kívül hagyja. A piacból magyarázott közgazdasági élet társadalmi alapon van megvilágítva, de a társadalomban érvényesülő *nem-gazdasági hatóerők teljes elhanyagolásával.* Nem veszi figyelembe a társadalmi szervezettség, együttes fellépés, központi irányítás hatalmi erejét, hanem *minden változást magából a gazdasági életből magyaráz.*

Legélénkebben kiütkezik egyoldalúsága ebből a szempontból *jövedelemeloszlási elméletében.* A tiszta ökonomia az u. n. funkcionális elosztás elve alapján áll. Eszerint mindenkinek annyi jövedelme van, amennyi gazdasági alapon a munkája után lehet neki. Amennyire helyes ez a felállítás az észszerűség szempontjából, annyira távol van az élettől s a tapasztalattól. A valóságban ugyanis a jövedelemelosztás egy-

szerűen *áralakulás*, melyre a keresleten és kínálaton kívül a társadalmi és hatalmi tényezőknek is jelentős befolyása van.

Az univerzalizmus viszont szintén *túloz ebben a tekintetben*, amikor olyan hihetetlenül nagy szabályozó erőt lát a társadalmi szervezetben a gazdasági élettel szemben. A társadalmat testületekre, szövetkezetekre, rendekre tagolja. Ezekben belül folyik a termelés. E szervezetekben valósul meg az élet igazi értelme, mert azok mindent teleologikusan, az emberben lakozó isteni szellem érvényrejuttatása érdekében produkálnak. Ez a felfogás elvet tehát minden individuális indítékot a gazdasági életből s ezzel egy magasabb világba emeli azt.

El kell ismernünk, hogy az univerzalizmus helyes állásponton van, amikor azt mondja, hogy az egyetemes élet transzcendens célját, a lelkeséget az örök értékek birodalmában találhatjuk csak fel. De ezzel még maga után hagy egy *kinos kérdést! Vajjon meg lehet-e magyarázni a gazdasági jelenségeket ezen az alapon?*

A gazdálkodó egyén a gazdasági funkciókkal elsősorban az életét akarja fenntartani és biztosítani. Csak a lét-fenntartási eszközök megteremtése után lehet szó arról, hogy a törekvésével a felsőbbrendű szellemi életben is részesül. Az univerzalizmus sem tévesztheti szem elől, hogy a *gazdasági tevékenység ősmozgatója*, egyetlen, örök rugója: a fogyasztás, a *szükségletkielégítés*. Bármilyen egyetemes szempontok közé állítjuk is be a termelést, vagy a teljesítés eszméjét, hármennyire elválaszthatatlanul összefüggnek is a közgazdasági jelenségek az erkölcsi, vallási vagy politikai vonatkozásokkal, a *gazdasági tevékenység indítéka és megteremtője mégis a szükséglettel járó hiányérzet*. Hiszen bizonyos cselekvés gazdasági jellege nem is a cselekmény tartalmától függ, hanem egyedül attól, hogy szükségletet elégíti ki, vagy nem. A szükséglet pedig elsősorban mindig *mint individuális jelenség lép fel*. Még a közszükséglet is. Innen kell tehát a logikai hidat kiépíteni az egyetemes egész felé.

S most még *ismeretelméleti* szempontból is állítsuk szembe a tiszta ökonomia és az univerzalizmus fogalomalkotási módszerét! Az áthidalhatatlan ellentétek ezen a területen is feloldódnak a következő meggondolások alapján: Általában *minden logikai megismerés alapja a kategorizálás*. A kategorizálás azt jelenti, hogy az *egyedi adottságot* valami előbb meghatározott *egyetemes fogalom alá soroljuk*. Egyest csak egyetemességek alapján ismerhetünk meg.²⁰ Amit a logikai ítéleésben kategóriáknak nevezünk, ugyanazokat nevezhetjük a közgazdasági ítéletalkotásban általános fogalmaknak és törvényszerűségeknek.

A tiszta ökonomiai megismerés ellen nem emelhető isme-

²⁰ Pauler: Bevezetés a filozófiába.

retelméleti szempontból sem az individualizálás vádja. Amikor a tiszta ökonomia általános törvényszerűségeket és fogalmakat állapít meg, akkor a *katégorizálást készíti elő*. Már pedig minden kategorizálás tul van az individualitáson, mert az egyessel szemben az egyetemet emeli ki. Minden megismerési procedura körfolyamat: egyes esetek megfigyelése vezet az általános fogalmakhoz, kategóriákhoz. Azután ezeknek a segítségével értjük meg és rendszerezünk az egyeseket. Ez az ismeretalkotás helyes, egészséges, örökké ismétlődő folyamata. A tiszta ökonomia általános fogalmakat, törvényszerűségeket vagy ideáltípusokat állapít meg. Voltaképpen a *logikai priuszt* keresi a közgazdasági ítéletek számára. Ez a ténykedés pedig már *messze átlépte az individualizálást*.

Az univerzális gondolkozás a közgazdasági ismeretek megalkotásánál az ismeretalkotási folyamatból az első láncszemet, az egyes esetek megfigyelését kitépi. Azonnal a *katégoriákból indul ki*, hogy azokon keresztül jusson az egyeshez. Ezzel azonban tagadásba veszi az emberi megismerés természetét, amely az érzéki valóságból, a tapasztalati megismerésből indulhat ki csupán. A két megismerési mód lényegében nem ellentétes. De a tiszta ökonomia kategorizáló megismerése hivebben nyomon követi azokat a fázisokat, amelyek az emberi megismerés természetének megfelelnek s amelyeket az univerzális megismerés misztikus kódbe von.

VI. A tiszta ökonomia és az univerzalizmus között éles összeütközés van módszer tekintetében is. Itt az első kérdés az, hogy *helyes-e a tiszta ökonomia izoláló módszere?* Szabad-e a közgazdasági életet tértől és időtől elvonatkoztatva, minden kísérő társadalmi, politikai, jogi, történelmi mozzanattól elkülönítve vizsgálni? Nem inkább a maga osztatlan egészében, a relációk végtelen láncolatában kellene-e azt tanulmány tárgyává tenni?

Az izolálás tipikus természettudományi módszer. Alapformája a kísérlet. Ezt a kutatási módot a szellemi tudományok nélkülözik, mert legtöbbször nem hajtható végre bennük kísérlet. A közgazdaság területén sem lehet kísérleteket folytatni. Mégis alkalmazható benne az izoláló eljárás mindannyiszor, valahányszor *absztrakcióval* akarunk foglalmat alkotni. A fogalomalkotásnak ugyanis egyetlen módja az absztrahálás. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági jelenség változó jellegű, esetleges, járulékos tulajdonságait elhanyagoljuk, lényeges jegyeit kiemeljük és általánosítjuk. Absztrahálni izolálás nélkül nem lehet, mert minden általánosítás elszigetelt megfigyeléssel kezdődik. *Nem küszöbölhető tehát ki az izolálás ott, ahol exakt közgazdasági fogalmakat akarunk alkotni.* Egészen más kérdés aztán az, hogy hogyan bánunk az izolálás útján szerzett absztrakt fogalmakkal. Az általánosítás ugyanis nagy óvatosságot igényel, mert számos hibának,

téves tételnek lehet a kutforrása. Csak akkor nem vezet hamis eredményekre, ha csupán a változó jellegű, esetleges járulékos tulajdonságokat hanyagolja el és minden lényeges vonásra tekintettel van.

Spann elítéli a tiszta ökonomia izoláló módszerét azért, mert az abból a feltételből indul ki, hogy a gazdasági élet sztatikus, mozdulatlan. Már pedig a gazdasági élet jellemző sajáttsága a dinamikus változás. Tehát minden más beállítás szerinte hamis.

Valóban a gazdasági élet a folytonos változások láncolata, azért az elvonatkoztatott, merev állapot vizsgálata nem adhatja annak teljes és hű képét. Életfunkciók csak bizonyos keretben mehetnek végbe, amelyet a vizsgálat nem hagyhat figyelmen kívül. Vizsgálhatjuk a szabadesést légüres térben, de pl. a kartellkérdést, vagy a kamatelméletet nem vizsgálhatjuk a társadalmi, politikai, jogi, történelmi fejlődésen és adottságokon kívül. Az absztrahált egyén atomszerű vizsgálata csakugyan nem tárhatja fel hűen azokat az eredményeket, amelyek a társadalmi formákon, történelmi helyzeten átszűrődve, hatalmas embercsoportok, nemzetek életformáló erején át váltak valósággá.

A tiszta ökonomia legkönnyebben támadható pontja tényleg az izoláló eljárás. Ebből magyarázható az az élénk tiltakozás, amit az univerzalizmus előtt már a történelmi iskolák is kifejtettek ellene. Mielőtt azonban végleg elítélnénk *Spann*-nal együtt a tiszta ökonomia izoláló eljárását, figyelembe kell vennünk, hogy ugyyszólván *minden tudomány alkalmazza ezt a módszert*. Főként pedig ott, ahol a tudomány leíró fogalmakat akar alkotni.

A tudományos fogalomalkotásnak ugyanis *két útja* van. Minden tudományban vannak leíró, *struktúra-fogalmak*, melyek a jelenségek közvetlen szemlélete és leírása útján keletkeznek. Vannak azután *funkció-fogalmak*, melyek a jelenségek összefüggését fejezik ki. Az izoláló módszer által nyújtott pillanattfelvételek főként struktúra-fogalmakat adnak. Létjogosult tehát ez az eljárás minden tudományban s így a közgazdaságtanban is. Főleg ott, ahol adott tényeket akarunk vizsgálni, ahol a gazdasági élet alkata, szerkezete az érdeklődés tárgya.

A *tiszta ökonomia fogalmai inkább leíró fogalmak*, amelyek tértől és időtől elvonatkoztatva jellemzik a gazdasági élet strukturális jelenségeit. Indokolt tehát a gazdasági élet izolált, sztatikus vizsgálata. Nem fogadható el *Spann*-nak az az ellenvetése, hogy a tiszta ökonomia fogalmai hamisak. Azok igazak, csak *egyoldalúak* s így nem adnak teljes képet a gazdasági életről. Egyoldalúságuk pedig onnan ered, hogy sztatikus állapotban ragadják meg a gazdasági életet s ezzel kikapcsolják vizsgálataikból az idő mozzanatát.

Spann a struktúra-fogalmak helyett a funkció-fogalmakra veti a súlyt a közgazdasági ismeretalkotásban. Ezzel tulajdonképpen a természettudományi módszert akarja tudományunkból kiküszöbölni. Szerinte a természettudós végezhet szintetikus munkát, amikor az izolált megfigyeléssel nyert szigorú, kauzális összefüggések láncolatából megkonstruálja eredményeit, de az ökonomista munkája csak analitikus lehet, mert azt kell vizsgálnia, hogy milyen a gazdasági élet funkcionális működése az egyetemes egésszel szemben, amelyből kitagolódott.

Végeredményben megállapodhatunk tehát abban, hogy mint minden tudománynak, úgy a közgazdaságtannak is *egy-aránt szüksége van* a szintetikus kutatási módszerre is s az analitikusra is. Egyaránt helyet találnak benne a tértől és időtől elvonatkoztatott struktúra-fogalmak s a dinamikus elemekre is kiterjedő funkció-fogalmak. Tagadhatatlan ugyan, hogy a közgazdaságtan *tárgyi természetének* inkább a funkció-fogalmak felelnek meg. Ezek tökéletesebb képet is adnak róla. Pl. a kamat fogalma magyarázható strukturálisan (a kamat mibenléte), de megközelíthető funkcionális magyarázattal is (a dinamikus elmélet). Az utóbbi többet mond.

Ha valamely tudomány tökéletességre törekszik, ismeretelméleti szempontból egyik fogalomalkotási eljárást sem nélkülözheti. Ha magasabb szempontból tekintjük a kérdést, azt látjuk, hogy éppen a tiszta ökonomia és az univerzalizmus éles módszerbeli különbségei harmónikusan kiegészítik egymást tudományunkban.

VII. Spann másik ellenvetése a tiszta ökonomia módszere ellen, hogy *elquantitatizálja* a gazdasági életet. Nézzük ezt is behatóbban!

Ha a tudományokat sorozatba állítanánk abból a szempontból, hogy mennyiben uralkodik bennük a quantum s mennyiben a qualitas, akkor a természettudományok indítanák meg a sorozatot, a történettudományok zárnák be és a közgazdaságtan éppen a középre kerülne.

A quantitatizálás valóban egyik tartozéka a természettudományi módszernek. A megfigyelés vagy kísérlet eredményeit nyomon követi a matematikai kifejezések, formulák használata. Éppen abban van a természeti törvények nagy exaktségának a titka, hogy a kvantitatív kifejezések számára hozzáférhetők. Ujabbán belépett a quantitatizálás a legtöbb *szellemi tudományba* is. Pl. a pszichológiában az érzetek, a figyelem, emlékezet erősségét mennyilegesen is kifejezik. Vagy a tehetség- és képességvizsgálatok „tesztjei” egészen kvantitatív alapelvek szerint készülnek. Erősen quantitatizál a politika s a jogtudomány is, amikor állandóan statisztikákkal dolgozik. Vagy pl. a jogszolgáltatás, amikor még az erkölcsi károkat és kártérítéseket is pénzösszegben fejezi ki.

A tiszta ökonomia érdeklődésének gyújtópontjában a piac és annak folyamatai: a csere, az áralakulás, a kereslet, kínálat állanak. A csere a gazdasági élet központja és irányítója. A cserében mutatkozó értékelés határozza meg a gazdasági életet, mert a piacon elérhető ár után igazodik az egész termelés. A tiszta ökonomia az érték- és áralakulás körül forog tehát. Így benne a csere kvantitatizáló elve alapján minden gazdasági jelenség kvantitativé jut kifejezésre. Ez helyes is, mert így a tiszta ökonomia álláspontja teljesen megfelel ebben a kérdésben a gazdasági élet természetének. A gazdasági élet kutatásából *a mennyiségezést nem lehet kikapcsolni* anélkül, hogy ezzel át ne lépnénk olyan *idegen területre*, amely már nem közgazdaság. Filozófiai vagy etikai alapon nem lehet megoldani a gazdasági kérdéseket, mert a közgazdaságtan a materiális élet tudománya.

De pillantsuk át a gazdasági életnek néhány olyan jellemző vonását, amelyek *elengedhetetlenül magukkal hozzák a kvantitativ elemek elsőbbségét* a kvalitatívokkal szemben. Így :

1. A *tömegszerűség* s az *anyaghoz kötöttség* nem lehet meg számok nélkül.

2. A mai gazdasági élet a piacon bonyolódik le, tehát *áralakulás* nélkül nem tudjuk azt felfogni. Ha a piac automatikus működése meg is szünnék s valami szervezettség, testületi vagy rendi alakulat lépne a csere helyébe, amely kiosztással helyettesitené a forgalmi gazdaságot, még akkor sem volna mellőzhető a kvantitatizálás, akkor sem tudna a kvalitásokban feloldódni a gazdasági élet.

3. A gazdasági élet alaptörvénye a *lex minimi*, vagyis, hogy minél kevesebb erőbefektetéssel minél nagyobb eredményt hozunk létre. Már pedig ez szintén mennyiségi szempontokat juttat előtérbe. Számítással kell ugyanis megállapítanunk, hogy egy gazdasági tevékenységben érvényesül-e a gazdaságosság elve, vagy nem? A mérlegelés, fontolgatás művelete pedig quantumokat épugy anticipál, mint kvalitásokat.

4. A gazdasági életben a számok beszélnek. Mindent számokkal, viszonyokkal, arányokkal, összefüggésekkel fejezünk ki. A statisztika adatai regisztrálják a múltat s bepillantást engednek a jövőbe. Pedig a statisztika nem tesz mást, mithogy a gazdasági, szociális, politikai, kulturális vagy erkölcsi élet quantumait sorakoztatja, hogy belőlük kvalitásokat olvasson ki.

A közgazdaságtanban a kvantitativ és kvalitatív szempontoknak olyan *éles szembehelyezése*, amint azt *Spann*ál találjuk, két okból is téves:

1. A kvantitatizálás és kvalitatizálás, mint módszerek, a közgazdaságtudomány területén összefolynak. Nem is választhatók élesen szét, mert logikai összefüggésben vannak

egymással. A kvantitatizálás ugyanis már *logikailag feltételezi a kvalitatív elemzést*. Osztályozni, rendszerezni, mennyiségezni csak a minőségi szempontok fölérendelésével lehet. Pl. ahhoz, hogy számokkal kimutassuk, hogy az árból mennyi esik a nyersanyagra, mennyi a munkabérre, tőkehozadékra, vállalkozói nyereségre, előzőleg minőségileg kell az árelemeket elválasztani egymástól.

2. A gazdasági élet tulzott *átszellemesítése*, amely minden quantumot kiküszöböl s helyette minőségekből, viszonyokból építi fel a közgazdasági élet rendszerét, époly *egyoldaluvá* teheti a gazdasági vizsgálatokat, mint a tiszta ökonomia, amikor a való élettől elszigeteli megfigyeléseit.

Óriási lépés tudományunkban az, hogy *Spann* a közgazdaságtan szellemi oldalát hangsúlyozza. De ez a nézőpont mégsem adhat teljes képet a reális életről soha, mert kiküszöböl, elszigetel olyan vonatkozásokat, amelyek az anyaghoz kötöttség folytán mennyiségekben realizálódnak.

VIII. A tiszta ökonomia és az univerzalizmus felfogását módszer és alapelvek tekintetében összevetve, a kérdések kérdése mégis az, hogy klauzálisan vagy teleologikusan vizsgáljuk-e a közgazdasági jelenségeket?

A *kauzális felfogás* a jelenségek összefüggő láncolatában az ok és okozat viszonyát keresi. Eszerint minden, ami létrejön, szükségképi folyománya a ható okok fellépésének. A *teleologikus felfogás* viszont úgy tekinti a jelenségeket, mint adott célra irányzott beteljesüléseket. Minden gazdasági mozzanatban az eszköz- és célvonatkozást kutatja.

A tiszta ökonomiában a *kauzális gondolkodás két irányban* is érvényesül. Egyrészt, hogy a gazdasági alapjelenségeket: az értékelést, az áralakulást, a cserét, a jövedelemeloszlást ok és okozati alapon magyarázza. Pl. a költségelmélet vagy a kvantitási elmélet az áralakulást; másrészt, hogy e jelenségekből építi fel kauzális kapcsolatok alapján az egész közgazdasági elméletet. Nem enged abban más, kívülről jövő szempontokat érvényesülni.

Az univerzalizmus előtt viszont az egyetemes egész életnyilvánulásaiban való részesülés lebeg, mint cél s ehhez szabja a közgazdasági élet magyarázatát. Ennek a felfogásnak a kulminációja az, hogy a *teljesítmény-gondolatot* állítja a középpontba. A kauzális és teleologikus felfogás azonban nem állanak oly élénk ellentétben egymással, mint ahogyan azt az univerzalizmus beállítja.

Általánosságban véve is már régen elfogadott dolog, hogy az *egész világ érthetősége* és magyarázhatósága a *kauzalitás elvén* nyugszik. A közgazdaságtanban épugy, mint bármely más tudományos kutatás területén, ha az egyes tünetenyeket logikailag akarjuk megközelíteni, nem tekinthetjük azokat porszemként széthulló jelenségegyedeknek. A jelenség-

világ mindenütt egymásból folyó, egymásra ható, egymást feltételezett, kölcsönösen függő, következetesen folytonos összefüggéseket mutat. Nem a semmiből keletkeznek a közgazdasági jelenségek s nem is válnak semmivé. Az egyikből önkénytelen önkéntességgel árad ki a másik.

Ha az okság elvét kiküszöbölnénk a jelenségvilág köréből, akkor minden, ami körülöttünk lefolyik, rendezetlen össze-visszaság, alogikus, áttekinthetetlen kaosz lenne. Magyarázni nem is tudnánk azt, legfeljebb elszigetelt benyomásait észlelnénk. Épigy a gazdasági élet magyarázata is lehetetlen volna, ha a gazdasági mozzanatokból a kauzalitást kiszakítanánk s az észlelhető jelenségeket minden rend és összefüggés nélkül következő szabálytalan egymásmelletti-ségnek tekintenénk. „Es gibt zwar kausale Verknüpfung ohne Teleologie, aber keine teleologischen Begriffe ohne Kausalregeln.”²¹

Látjuk tehát, hogy az okság elve nem mellőzhető semmiféle tudományos magyarázatban sem. De itt álljunk meg! Próbáljuk *más oldalról elindulva* is megközelíteni az igazságot.

Az életnyilvánulatok általában kétfélék: 1. Vannak olyanok, amelyek a *folytonosság vonalába* esnek. Ezek egymásból alakulnak, szükségképpen, spontán következnek be. Ezekben a jelenségekben az *akaratnak nincs tere*. Kizárólag az *oksági viszony* alapján követik egymást s velük szemben az embernek csak passzív, megfigyelő szerep jut. Ilyen pl. a szabadesés törvénye, az anyagcsere, a növekedés, amelyek kizárnak minden akarati funkciót. 2. Van az életnyilvánulatoknak azonban egy másik csoportja, amelyekben a jelenségek nem szükségképiek. Nem a merev kauzalitás elve alapján sorakoznak, hanem egy adott pont, az *előre kitűzött cél* körül gyűrűződnek. Ezeknél az ember akarata irányítja, befolyásolja a történéseket, azért itt beszélhetünk *teleologikus* vizsgálódásokról. Pl. az emberi munka, vagy minden teremtő, átalakító tevékenység.

Vizsgáljuk most, hogy vajjon a *gazdasági jelenségek melyik csoportba tartoznak?* Mennyiben érvényesül bennük a merő természeti kényszeren alapuló okszerűség s mennyiben a célra irányuló teleologikus szempont?

Első pillanatra úgy látjuk, hogy a gazdálkodó tevékenység — noha a materiális világban gyökerezik — mégis *szellemi funkció*. A beosztás, mérlegelés, válogatás az eszközökben, eljárásokban, olyan felsőbbrendű tevékenység, mely már az akarat síkjába esik. Egy gazdasági terv felállítása és keresztülvitele, vagy az emberi munka, vagy bizonyos eszközök igénybevétele: mind határozott célra irányzottsággal járnak. Az *aktivitás* a döntő faktor bennük s nem az ok és okozat

²¹ Max Weber: Wissenschaftslehre 127.

szigorú, kimért viszonya. Az eredmények is az értelem, akarat, megfontolás, mérlegelés lelki jelenségeinek helyes és tudatos összeműködéséből folynak s nem a szükségszerűségből. Első pillanatra valóban így látjuk a dolgokat!

Azonban, ha mélyebben kutatunk, el kell ismernünk, hogy *a gazdasági tevékenység alapmozgatója, őszindítója*, eredeti mivoltában mégis *merő természeti kényszer*. Kiáltó szükségszerűség, melynek első fázisában az akarat elemi kíván kapcsolva. A gazdasági tevékenység megindítója, ősrugója ugyanis a *szükséglet* és a *szükségletkielégítés* vágya. Egyszerű oksági viszony. Az élet igenlésének ösztöne, amely természeti jelenség s így az akarat mezején kívül áll. Az éhes ember természeti kényszertől hajtva indul vadászatra, vagy munkát keresni. Ugyancsak az élet igenléséből származik az a törekvés is, hogy minél kisebb erőbefektetéssel, minél nagyobb eredményt érjen el, azaz igyekezzék gazdasági tevékenységében a gazdaságosság elvét, a *lex minimi*t megvalósítani. *Tehát maga az indok természeti kényszer!* Ennek a következménye az, hogy a kauzalitás elvét, mint bélyeget végig magán viseli a gazdasági élet.

De mintahogy a szunnyadó álcában egyszer csak megmozdul az élnivágyás s a lepke leveti burkát, kibontja szárnyait és merészen röppen a magasba, úgy a kibontakozó gazdasági tevékenység is mindinkább kilép a természeti kényszer békóiból. Párosul az ember lelkében élő alkotó tetvékenységgel, nagyobbyszerűre hivatottsággal s *átsiklik az akarat síkjába*. S itt már teleologikusan vizsgálható a gazdasági élet! *Mert mi a teleologikus magyarázat?* Az okság visszafelé irányulása. Regresszív kutatás, mely az okozatot, mintán létrejött, célnak tekinti. Az okokat pedig a cél elérésére irányuló eszközöknek. A *cél* a gazdasági tevékenységben csak a folyamat végének *gondolatban való anticipálása*. Soha sem lehet azonban már eredetileg az objektív kiindulási folyamat valóságos természeti tényezője.²²

Az univerzalizmus szerint a gazdasági élet a célját abban találja, hogy a nagy mindenség harmonikus együtteséből részesül. Ez a cél nem adódik önként. Csak a gondolkodó elme pillanthatja meg és állithatja vezéricsillagként a szüklátkörű, természeti törvények és szükségletek nyomasztó járma alatt nyögő, gazdálkodó egyén elé. *Olyan cél ez, mely gondolatban anticipálva lehet, de nem lehet kiindulási pontja a gazdasági tevékenységnek.* Mert annak tárgya az anyag, alanya az ember, aki táplálék nélkül éhes, ruha nélkül fázik, közlekedési eszközök nélkül mérhetetlenül fárad, gépek nélkül több erőt elpocsékol, mint amennyit felhasznál. Aki termel, fogyaszt, dolgozik, részt kér az együttes eredményekből, még mielőtt meglátta volna, hogy az univerzális lét egy eleme ab-

²² V. ö. Kornis: Lelki élet. I. 87.

rázolódik ki abban a gazdasági tevékenységben, amelyben az ő munkája is benne van, mint egy porszemnek eliminálható csekély hányada.

Spann-nak örök érdeme marad, hogy a gazdasági élet teleologikus magyarázatával olyan régiókba emelte a közgazdaságtudományt, ahová ő előtte nem jutott el. Szébbé, átfogóbbá, tartalmasabbá, felemelőbbé, sugárzóbbá tette azzal, hogy a nagy, együttes cél felé irányította s mélységét, szellemiségét szemünk elé tárta. Azonban ő is az *egyoldalúság* és *izolálás* vétkébe esik, amikor azt mondja: „Mechanismus und Zweckmässigkeit sind zwei Welten, die einander nicht berühren können.“²³ Mert e szembeállítás igaz lehet az etikában, vagy a kriminológiában, vagy a pedagógiában, vagy más olyan tudományban, mely az emberrel, mint *személlyel* foglalkozik, de megdől a közgazdaságtudományban, ahol, annak sajátos természeténél fogva, a teleolog és kauzális kutatási módszer egyaránt szükséges és jogosult.

Különben itt ugyanaz a *kétirányú egyértelműség* áll fenn, mint az individualizmus és univerzalizmus kapcsolatában. Az egyik alulról indul ki, a másik felülről s *van egy terület, ahol találkoznak*. Ha a gazdasági jelenségek síkjában *horizontális irányban* előrehaladunk, akkor a *kauzális összefüggések* világában vagyunk. Itt megoldást, magyarázatot találhatunk minden olyan jelenségre, amely a tapasztalati tények, a reális valóságok körébe tartozik. Ha pedig kilépünk a tapasztalati jelenségek köréből s a *célnak* nevezett *utolsó okozatból* kiindulva, regresszív következtetéssel, *vertikálisan* haladunk az empirikus jelenségek felé, akkor végre is ugyanabba a síkba jutunk, ahol a *kauzák világa* van.

Ez a gondolatsor önkénytelenül rávilágít a teleologikus kutatási mód egy *másik tulajdonságára* is.

Ha teleologikusan vizsgáljuk a közgazdasági életet, annak felső kiindulási pontját, a *célt*, nem *vehetjük magából a közgazdasági életből*. Át kell lépnünk a filozófia, metafizika, etika, szociológia, politika vagy biológia területére. Csak onnan alászállva érkezhetünk el a közgazdaságtudomány reális területéhez, a való élethez. Mert az együttes egészben való részesülés nem közvetlen célja a gazdasági tevékenységnek. A gazdasági tevékenység, ha célt keres magának, csak a *termelésig* jut el. Ha azon túl is keresi az összefüggéseket, akkor már ki kell lépnie a saját köréből. A tiszta ökonomia viszont mindent *magából a gazdasági életből* magyaráz. Természetével ellenkezésben áll, hogy kívül fekvő célokat keressen. Így minden teleologikus kutatás idegen is marad számára. Maga a *Spann*-féle elmélet is *igazolja* ezt a megállapítást.

²³ *Spann*: Gründung und Entfaltung als Kategorien der Geschichte. Ständisches Leben. I. Jz. 3. Heft. 303. S.

Spann a gazdasági élet megvilágításában a nagy, egységesen létező univerzális egész gondolatából indul ki. Azért olyan erős *elméletének bölcséleti háttere*, mert ezzel a gondolattal nem tud teljesen belegyökerezni abba a világba, ahol az anyagi eszközök, mennyiségek, előnyök uralkodnak, ahol az a döntő kérdés, hogy milyen viszonylatok nyújtanak kedvezőbb kihasználást. Igaz, hogy nem is tartja fontosnak, hogy célkitűzéseivel a gazdasági élet területén maradjon. Sőt állandóan az *eszközi jelleget* hangsúlyozza.

Ennek azonban megvan a súlyos és visszás következménye! Még pedig az, hogy *számos kérdésre inkább filozófiai, mint közgazdasági magyarázatot ad*. Termelékenységi elmélete — ami vizsgálódása központjában van — inkább filozófiailag, ontológiailag, létezésstani szempontból fejti meg a kérdéseket, mint gazdaságelméleti szempontból. Emellett a szociológia és etika területére is átcsap, amikor a gazdasági jelenségeket felszabadítja az anyagi, quantitativ szempontok alól s a gazdasági tevékenységet, mint szociális akarati funkciót vizsgálja. Természetesen nem marad meg inindvégig ebben a gondolatvilágban, mert akkor gazdaságelméleti szempontból nem mondana semmit. A *teljesítmény* fogalmán keresztül, lefelé irányuló következtetéssel elérkezik a reális élet területére, ahol fogalmai, ha más néven szerepelnek is, fedik a tiszta ökonomia fogalmait. Így beszél monogenetikus és poligenetikus gazdaságokról, melyek a zárt házi gazdálkodásnak és a forgalmi gazdálkodásnak felelnek meg. Továbbá beszél az árról, piacról, cseréről, munkamegosztásról, versenyről, ha mingyárt nem a szokott kifejezésekkel és a szokott értelemben szerepelnek is azok nála.²⁴

Látjuk tehát, hogy ez a más területre való átcsapás az *univerzalizmus lényegéből folyik*. Amint a nagy, egységesen létezőből, az univerzális egész gondolatából indul ki, azonnal nem határolhatja el a gazdasági, szellemi, erkölcsi vagy társadalmi élet területeit egymástól. Az életben a hatások összefolyanak. Az eredmények, következmények befolyásolják egymást. Maga az ember a legheterogénebb testi és lelki szükségleteket, törekvéseket, vágyakat egyesíti magában és polarizálja az életfenntartás és lelki fejlődés sarkpontjai köré. Ha az univerzalizmus szigorúan elkülönítené az életjelenségeket egymástól, akkor egyszerűen ott volna, ahol a tiszta ökonomia. Kiábrázolhatná a homo oeconomicust, aki épügy nem létezik, mint a homo religiosus, a homo politicus, vagy a homo sapiens. S ezzel egyuttal izolálttá is tenné vizsgálatait.

Végeredményben kimondhatjuk a következőket:

El kell ismernünk, hogy a teleologikus magyarázat min-

²⁴ *Heller*: Das Fundament der Volkswirtschaftslehre. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge, 67. Band, 581. S.

dig magasabbrendű, mint a kauzális. Felsőbb cél felé mutat s egy központi rendező elv köré csoportosítja a létező világ jelenségeit. Azonkívül az organikus élet számára olyan egységes, átfogó magyarázatot ad, amilyenre a tiszta ökonomia nem képes. Bevilágít olyan szélesebb körvonalú kérdésekbe is, amelyekkel szemben a mechanikus kutatási mód meg-némul, mert mindig csak részleteket tud megokolni. Mégis a közgazdaságtanban egyaránt szükséges a teleologikus és kauzális kutatási módszer, mert teljes képet csak együtt nyújthatnak. Nagy haladást jelent tudományunkban minden olyan törekvés, mely az egyetemes emberi élet felfogásából indul ki s ezzel a gazdasági tevékenységet beágyazza az értelmi, érzelmi és akarati jelenségek körébe. De nem jelent még mindent! A gazdasági élet kérdéseire vonatkozólag mégis csak az empirikus uton nyert ismeretanyagból, a reális élet szemléletéből alkothatók meg a legigazabb, legbiztosabb és legtöbbet mondó tantételek.

IX. *Spann* erősen felrója a tiszta ökonomiának, hogy rá-nézve a *közgazdaságtan etikai oldala közömbös*. Sőt e jellemvonást egyenesen romboló hatásúnak tekinti.

A tiszta ökonomia arra az alapfelfogásra épül, hogy miután a gazdasági életnek megvannak a természeti törvényekhez hasonló exakt, akaratunktól független törvényei, nyilván következik, hogy a gazdasági élet nem tűr semmiféle beavatkozást. Olyan a gépezete, amely regulátorát önmagában hordja. Automatikusan működik. Nem lehet szándékos ráhatással irányítani, akár helyes eredményekre vezet etikailag, akár nem. Akár jólét fakad a nyomában, akár egyenlőtlen, megnyugvást nem hozó társadalmi diszharmónia. Nem rítható fel tehát a tiszta ökonomiának, hogy függetleníti magát minden etikai szemponttól, mert hiszen *ez a természete*.

A tiszta ökonomia etikamentes álláspontjának egyébként *kettős magyarázata van*: 1. Miután a természeti világ szemeivel nézi a közgazdasági életet, *gépies működést lát abban*. Itéletei *tényítéletek*, amelyek nem értékelnek. Csak arra vonatkoznak, hogy mi van s nem tudnak összeférni a „mi legyen“ kérdésével. Nem akarnak normákat adni a jövőre. 2. A tiszta ökonomia központi kérdése a *gazdaságosság elve*. Ennek pedig *sohasem lehet szociális, vagy morális gondolat a háttere*. Mert addig, amíg egy adott eselekvést egyedül a gazdasági élet szempontjából bírálunk el, nem vehetünk más figyelembe, csak a gazdaságosságot. Ha pedig más is figyelembe veszünk és pl. a szociális jólét vagy erkölcs szempontjából bíráljuk el, akkor már kiléptünk a merő gazdasági élet területéből és az emberi élet más összefüggéseivel hoztuk azt vonatkozásba.

A tiszta ökonomia etikamentessége egyébként már rég-
gen ütközőpontja mindazon közgazdasági elméleteknek, ame-

lyek nem nyugodnak bele az egyoldalú, elszigetelt nézőpontba s az emberi lét magasabb látószögéből tekintik a gazdasági életet. *Sismondi* ezen a téren az úttörő. Ő magát az államot is erkölcsi kötelekkel egybefont alakulatnak tekinti s a morális elemeket emeli ki közgazdasági vizsgálataiban. *Schmoller* második történelmi iskolájában szintén az etikai irány dominál és egyúttal minden gazdasági jelenségnek a szociális visszahatását is keresik.

Spann gazdaságelmélete is magasabb összefüggésben látja az emberi életet. Annyira egybefonódik nála a gazdasági és etikai vonatkozás, hogy az ő elgondolásában a közgazdaságtannak megvannak a normatív elemei, amelyek irányelvül szolgálhatnak bármely gazdasági berendezkedést illetőleg. Így az univerzalizmus *két végletet egyesít magában!* Egyrészt olyan filozófiai magaslatba vonja a gazdaságelméletet, hogy a tiszta ökonomia minden absztrakciója sem ér fel vele ebből a szempontból. Másrészt lehetségesnek véli, hogy annyira közel jusson a való élethez, hogy annak az irányítását is kezében tartsa.

A tiszta ökonomia tehát úgy látja, hogy a gazdasági élet exakt törvényszerűségeken nyugszik. Függetleníti magát minden etikai szemponttól s egyúttal lehetetlennek is tart minden olyan beavatkozást, amellyel annak automatikus működését irányítani lehetne. Pl. kizártnak tartja, hogy a piacon kialakuló árakra nem gazdasági tényezők is befolyással lehessenek. Árszabályozó erejűnek tartja a szabad versenyt, vagy a pénzmennyiséget, vagy a befektetett költség-elemeket, de nem ismeri el a politikai, vagy a morális, vagy a tekintély-tényező hatóerejét.

Érdekes, hogy a tiszta ökonomia ebben szinte anakronisztikusan *modern*. Ezzel az álláspontjával szembefordul az egész középkori felfogással s a felszabadulást képviseli a multtal szemben. Viszont az etikai kérdések előnyomulása a közgazdaságtanban mintegy a *konzervativizmust* képviseli. Minden olyan elmélet, mely a gazdasági kérdéseket a morális kérdések sorába iktatja, visszamutat a középkori gondolkodás felé. Feltűnő pl., hogy *Spann* is, mint a kánonisták, az *igazságos* árat kutatja. Persze, erre is megvan az egyszerű magyarázat. A középkorban önként vetődött fel az igazságos ár problémája. Nem volt ugyanis piac, amely alkalmat nyújtott volna arra, hogy az árak maguktól a szabad verseny tisztító erejének hatása alá kerüljenek.

Spann igazságos árproblémájának viszont *kettős forrása* van: 1. Ma a piac egyensúlyozó ereje ismét hanyatlóban van. A kartellek és monopóliumok erősödése folytán újra közeledünk ahhoz, hogy a piac automatizmusa ne érvényesülhessen. 2. De az árkérdés etikai színezetének objektív alapja is van *Spann*-nál. Szerinte ugyanis az u. n. *elhasználhatatlan*

teljesítmények (feltaláló munkája, kereskedelmi szerződések) nehezen fejezhető ki pontosan az árban. Az automatikusan képződő ár sokszor nem tudja hűien érvényre juttatni az illető produktumban felhalmozott értékbefektetéseket.

A tiszta ökonomia etikamentességének kérdése nem is önálló kérdés. Tulajdonképpen abba a problémába torkollik bele, hogy vannak-e a gazdasági életnek exakt, végérvényes törvényei, vagy nincsenek? Mert ha vannak, akkor a tiszta ökonomia természetszerűleg csak a tények tanulmányozásával foglalkozhat és nem törődhet azzal, hogy „mi legyen”. *Erre a kérdésre pedig a következőket felelhetjük:*

A létező mindenség két részre különül: 1. Van egy természeti világ, amelybe az ember is mint *természetrajzi lény* beletartozik. 2. Efelett van a szellemi világ, amelynek az ember *mint lelkes lény* a középpontja. *A gazdasági élet középpütt áll* e két külön világ között. Részesül mindkettőből. Egyik felével a természeti világban gyökerezik, azért van az, hogy kimutatható jelenségeiben a természeti törvények exaktsága. Másik felével azonban átnyulik a szellemvilágba s így érvényre tud benne jutni a szellemi erők célra irányozottsága is. Mint ahogy az ember biológiailag, élettanilag besorozható a szerves lények bizonyos csoportjába s a reá megállapított fejlődési, vagy élettani törvények helytől és időtől függetlenül érvényesek, noha amellet lelle, szelleme is van, amely a testbe életet, tennivágyást, alkotó elemet lehel, úgy a gazdasági élet rideg, üres kereteit is a szellemi kapcsolatok és a társadalmi élet által nyújtott elevenesség és változatosság teszik értékessé és gazdaggá. A kor szelleme, vezérelve, a társadalmi berendezkedés és formák adják a visszatérő szabályszerűségekbe a tartalmat, erőt, a folytonos megújulást.

Valóban a tiszta ökonomia a *közgazdaságtan természetrajzát* óhajtja adni, amikor jelenségeit időtlenül, a megállott élet távlatán keresztül közelíti meg. Azonban egyoldaluvá teszi vizsgálatait azzal, hogy úgy képzeli, mintha elmélete megdönthetetlenül fennállna minden társadalmi berendezkedés mellett. A gazdasági jelenségek mindig valamilyen társadalmi kereten belül játszódnak le. A tiszta ökonomia is mindig bizonyos konkrét adottságokra (társadalmi élet, jogrend) építi fel törvényeit. Éppen azért kell számolnia azzal, hogy ezek az adottságok nem olyan szilárd, végérvényes fundamentumok, mint azok, amelyeken a természeti törvények nyugosznak. Egyetlen pillantás a történeti élet folyamára igazolja ezt a megállapítást. A hűbérrendszer, jobbágyság, kapitalizmus, mind más és más jogi és társadalmi felfogás alapján fejlődnek ki, noha elsősorban mindenik *gazdasági rendszer*.

A közgazdaság maga tehát nem adott *mechanizmus*, hanem adott *organizmus* keretében jut érvényre, amely a természeti adottságokra időnként másként reagál. Ha megváltoznak

azok a fundamentális pillérek, amelyeken a gazdasági élet nyugszik, akkor megváltozik a *számítási alap* s ugyanazon törvényszerűségek más eredményhez vezetnek. Éppen úgy, mint ahogy az erőkomponensek változtatásával változik a rezultáns, noha az erők összetételénél fellépő törvényszerűség változatlanul ugyanaz marad.

Kétségtelen, hogy a tiszta ökonomia nem kutatja a gazdasági élet etikai kérdéseit. Mégis, *nem tagadható meg minden morális szempont* annak negatív társadalmi magatartásától, a *szabad verseny* gondolatától sem. Ennek ugyanis ép az a rendeltetése, hogy mint tisztító folyamat, mint regulátor szerepeljen a gazdasági életben. Így végeredményében elvezessen ahhoz az egyensúlyi állapothoz, amelyet a tiszta ökonomia akar magyarázni. Ez a gondolat tér vissza *Carey*-nél és *Bastiat*-nál, akik a klasszikus felfogással szembehelyezkednek ugyan, de a gazdasági élet végcélját, a tökéletes összhangot mégis ugyanazon az uton tartják elérhetőnek, mint az: a teljes liberálizmus, a be nem avatkozás alapján. A filozófiában is megvan ez a gondolat *Leibniz presztabilita harmóniájában*. A tiszta ökonomia etikamentes álláspontja ép azt igazolja, hogy annyira hisz a természet megújító erejében, hogy a morális megtisztulást magából a gazdasági életből önként folyónak tekinti s külön figyelmet nem szentel neki. Egyébként a tiszta ökonomia felfogása ebben a kérdésben a kor racionalizmusából is magyarázható. A felvilágosodás szelleme, fel akarván szabadulni a középkor teológiai gondolkodása alól, kiküszöböl magából minden irracionális elemet. Egy biztos ismeretforrást fogad el, az ész. Mindent ebből magyaráz. De vessük latba a dolog más oldalát is!

A tiszta ökonomia *önérdeke* s az univerzalizmus *általános érdeke* sem olyan éles ellentétek, amelyek kizárnák egymást. Az önérdek magában véve nem immorális. Csak akkor válik azzá, ha a jellem áldozatul esik neki. Viszont az általános érdek sem állhat meg, ha elgázolja az egyest. Elvetendő minden olyan felsőbbrendű érdek, amely nincs tekintettel az egyénre. (Szanálás, mely családok hajléktalanná válásával, tömeges öngyilkossággal végződik!) Igaz, hogy csak egy mindentudó elme volna képes a két szempontot abszolút jól összeegyeztetni, mert az érdekek összeütköznek. A történelem is azt igazolja, hogy a két szempont örökös harcban van egymással. Az *egyéni érdek*, mint *hajtóerő*, a közgazdasági életből soha nem küszöbölhető ki, mert az *életszükségletek az egyénben jelentkeznek*. Csak fejlettebb társadalmi élet mellett jelentkeznek a magasabbrendű, kollektív *szükségletek*. (Közbiztonság, kultúra, közegészségügy.) Az *életszükségletek* mozgatója az önérdek, a *közszükségletek* a társadalmi érdek. Az *ősállapot* megelégszik az elsővel. A kultúra hozza a másodikat. Ha egy gazdasági elmélet a kulturális vonatkozásokat kikapcsolja ér-

deklódési köréből, nem is foglalkozhat olyan hatásokkal, amelyek a kultura oldaláról jönnek.

Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy az, hogy a tiszta ökonomia mellőz minden etikai szempontot, *természetéből folyik*. Olyan tudomány, amely csak megismerésre törekszik, nem értékelheti is egyuttal a jelenségeket. Ha az a célja, hogy kutatásaival megközelítse a jelenségek értelmét, magyarázatát adja az önként felbukkanó problémáknak, nem veheti azokat morális szempontból is bíráló alá. A tények konstatálása nem hordozhat magában etikai értelemben vett értéktételeket. Emiatt azonban nem szabad elvetni a tiszta ökonomiát! Amennyiben ez a tulajdonsága hiányosságát mutatja, ki kell egészíteni. Más oldalról is meg kell közelíteni általa az igazságot. Tágítani kell kereteit és összefüggésbe kell hozni az élet sokoldalúságával, az emberi igényekkel, küzdelmekkel.

Bármilyen mélységes, szélesmederű kérdéseket vet is fel az új elmélet, a közgazdaságtannak mégis az marad a feladatköre, hogy magának a *szigoruan vett gazdasági életnek a jelenségeit megfejtse*. Közelebb jut persze feladatának megoldásához, ha kapcsolódik az organikus összefüggések megfigyeléséhez, a szociális és etikai nézőpont tanulmányozásához.

X. *Spann a gazdaságpolitika létjogosultságát tagadja*, nem is tartja tudománynak. Szerinte az csak gazdasági praxis, amit az államférfinak kell üznie.²⁵ De nézzük a kérdést közelebbről!

A gazdaságpolitika általában azt kutatja, hogy az elméletben nyert ismereteredmények hogyan használhatók fel a való életben? Hogy miként lehetne úgy irányítani a gazdasági életet, hogy az a társadalmi együttélés megkönnyítésére és előbbvitelére szolgáljon? A gazdaságpolitikát, mint külön tudományágat, a történelmi iskolák teremtik meg. *Schmoller* úgy látja, hogy a közgazdaságtant etikai alapon álló, normatív tudománnyá kell fejleszteni. Ez pedig szerinte csak úgy érhető el, ha egészen történelmi alapokra épül. A múlt eredményein okult tapasztalat adhat csupán praktikus reformokat a jövő számára.

Ahhoz, hogy bizonyos elmélet gazdaságpolitikai irányelveket nyújtson, állást kell foglalnia több olyan kérdésben, amelyek már átnyulnak a *gazdaságfilozófia* területére. Így megoldásokat kell keresnie a *gazdasági élet metafizikai kérdéseire* az általános emberi élet szociális kereteinek problémái szempontjából. Azután az élet különböző *terrénumainak*: a gazdasági, kulturális, művészi, erkölcsi élet területeinek *összefüggéseire* vonatkozólag is. Bizonyos távlatba kell állítania a gazdasági életet, hogy annak *bölcséleti hátterét* is kiépíthesse. A tiszta ökonomia egészen az elméleti vizsgálatok területén marad s a gazdasági élet gyakorlati vonatkozású kérdéseivel

²⁵ *Spann*: Fundament. 309—310.

szemben nem foglal állást. Kell tehát lennie mellette egy olyan tudománynak, mely átvezet a tiszta elméletből a gyakorlati életbe.

Nem idegen *más tudományokban* sem az a gondolat, hogy az elmélet megmarad a maga eszmei magaslatán, miközben kitermel maga mellett egy másik tudományt, hogy azon keresztül közelítse meg a gyakorlati életet. Így az orvostudomány elméleti vonatkozásu tárgyai: a kémia, fizika, biológia, fiziológia mellett ott van az orvoslástan, a terápia, mely azt tanítja, hogy hogyan kell az elméletet gyakorlativá tenni és adott esetekre célszerűen alkalmazni. Az elméleti neveléstudomány mellett ott vannak a gyakorlat tudományai: a metodika, didaktika, a nevelésügyi intézmények szervezetének tana. A szociológia mellett kiépül a szociálpolitika. Az elméleti jogtudományok mellett a judikaturának számtalanfelé ágazó, a reális élettel egybefonódó részei.

A gazdaságpolitikával szemben tehát *két kérdés* merül fel: 1. *Tudománynak tekinthető-e?* 2. *Van-e rá szükség külön a gazdaságelmélet mellett?*

Az első kérdésre *Spann* a legmerevebben felel, amennyiben nem tekinti tudománynak a gazdaságpolitikát. Még pedig azért, mert az szerinte csak a célszerűséget s a gyakorlati vonatkozásokat kutatja s *nem tűz ki elméleti megismerést* célul. Ebben a kérdésben sokan nem értenek vele egyet. Nem tagadható meg olyan egyszerűen a gazdaságpolitikától a tudomány elnevezés. Még pedig azért, mert feltalálható benne minden olyan ismertetőjegy, mely definitív erővel bír annak a megállapításánál, hogy tudomány-e, vagy nem: *Céltudatos. Rendszeres. Tételeit igazolja.* Bizonyos *etikai* magaslatról tűzi ki azokat a szempontokat, amelyeket irányelvként állít fel a való élet számára.²⁶

Most vizsgáljuk a másik kérdést, hogy t. i. *szükséges-e?*

A tudományok általában önkéntelenül *magukban hordoznak bizonyos idővonatkozást*, ami sajátos természetükkel van kapcsolatban. *A történettudományok a multat* regisztrálják. Lezárt, végleges, eldöntött, soha vissza nem térő dolgokat, eseményeket, történéseket kutatnak. Eredményeik csak visszafelé mutatnak és sohasem tudnak valami pozitívet mondani a jövő számára. A legprecízebb történelmi ismeret sem képes egy sugárnyi világosságot sem előre vetíteni a jövőre. A történelem tehát a multak tudománya. A természettudományok ép az ellenkező sajátságokat hordják magukban. Olyan állandó törvényszerűségeket kutatnak, amelyek *időtől, időtől függetlenek.* Amelyekről el lehet mondani, hogy amint érvényesek voltak eddig, úgy érvényesek maradnak a jövőben is. Eredményeik megjósolhatók, számításba vehetők,

²⁶ *Heller*: Das Fundament der Volkswirtschaftslehre. Jahrbücher für National-Ökonomie und Statistik. III. Folge 67. Band, 595. s.

kivetíthetők a legtávolabbi jövőbe. Rájuk lehet építeni akár egy egész eljövendő világrendet. *A természettudományok tehát a jövőt képviselik.*

A közgazdaságtanban *mindkét* tudománycsoport képviselve van. A *gazdaságtörténet* kiábrázolja a *multat*, a *gazdaságelmélet* magában viseli a *jövőt*. *A kettő között áll a gazdaságpolitika, mely a mult tanulságain s a jövő örök törvényszerűségein megépíti a gazdasági élet számára a jelen tudományát.* Azzal szemben, ami volt és ami örök visszatérő, kutatja azt, ami megfelel a mának. Az örök törvényszerűségek rajta keresztül áradnak át az életnek azon területére, ahol az emberi igények jelentkeznek, a szociális küzdelmek, nemzeti törekvések játszódnak le. Ahol nemcsak a materiális erők, értelmi összefüggések és logikai kapcsolatok végtelen relációja jut érvényre, hanem az érzelmi és akarati elemek is belekapcsolódnak a gazdasági életbe.

Végeredményben megállapíthatjuk tehát, hogy a gazdasági életnek megvan a *naturális része*, amely örök kutatási terület marad a *tiszta ökonomia* számára. S emellett megvan a kapcsolata az egyéni, társadalmi és nemzeti léttel, ahol a *gazdaságpolitikai* kutatások szükségesek és jogosultak.

*Spann*ál a *gazdaságpolitika összeolvad a gazdaságelmélettel*. Az elmélet annyira a való élet produktuma és tükörképe nála, hogy nincs szükség a kettő között összekötő kapocsra. De a gazdaságelmélet és gazdaságpolitika kettőssége nem is különülhet el olyan élesen, ha *felülről nézzük* az egész gazdasági életet. *Spann* kilép vizsgálódásaival a természeti világból s a szellemi világba vonja a gazdasági jelenségeket. S így másként is látja azokat! Mint ahogy a távoli égitestek képe összefolyik előttünk, látószögük 0°-hoz közeleg a nagy messzeség miatt, úgy a gazdasági jelenségek parallaxisa is kicsivé válik, semmivé törpül, ha kilépve a gazdasági jelenségek közvetlen világából, az univerzális egészből közeledünk felé. Felülről nézve, az *egyes közgazdaságtudományi területek összefolynak*. Az addig különhatárolt jelenségcsoportok megkülönböztető jellemvonása elmosódik.

Ez az észrevétel egyuttal átvezet ahhoz, hogy az *univerzalizmus elsősorban tulajdonkép gazdaságbölcsélet*. Magába olvasztja a gazdaságelméletet épúgy, mint a gazdaságpolitikát. Tantételeit filozófiai, pszichológiai és szociológiai szempontból époly erősen megvilágítja, mint közgazdasági szempontból. De meg is kell ezt tennie, mert az ő filozófiája nem engedi a gazdasági élet *elemi jelenségeinek*: a cserének, árnak, piacnak, jövedelemeloszlásnak önálló, atomisztikus vizsgálataát. Egységes egészbe olvasztja azokat.

XI. Az eddigiekben összehasonlítottuk a tiszta ökonomia és az univerzalizmus legélesebben kiütköző vonásait. *Próbáljuk most megvonni a párhuzamot a két elmélet gazdaságbölcséleti háttere között.*

A középkor misztikus, transzcendens gondolkozásával szemben mintegy visszahatásként fejlődik ki a XVIII. században a felvilágosodás filozófiája. Ez elvet mindent, ami a tapasztalati tények világán túl van. Kitermeli a *tiszta racionalizmust*, melynek legfelsőbb fóruma, egyetlen megdönthetetlen tekintélye az ész. Hatása alatt szertehullik az egységes egész. Az emberi elme részekre szabdalja a világmindenséget. Önálló, egymástól különvált kutatási területeket teremt. Ez a fejlődési irány meghozza minden tudományban a maga eredményeit. A közgazdaságtan ugyyszólván egészen neki köszönheti kialakulását. Kiváltképen legnagyobbyszerű alkotását, a tiszta ökonomiát.

Új gondolat, új irány jelentkezik reakcióként minderre a XIX. században. A merő elvonatkoztatott tudásból az eleven élet megértésére akar eljutni minden tudomány. A materiális tartalmak helyett a szellemiekre irányul a tekintet. Az u. n. *német idealizmus* jelenti a gondolkodás történetében ezt az irányzatot, mely más nemzetektől elkülönülve önállóan alakul ki. Nem a természet többé a legfőbb probléma, hanem az *ember*. Annak jelene, multja, változása, fejlődése. A természet-tudományi szellem felett diadalt ül a *történeti szellem*. Az új századnak új problémája van s ez az *evolúció*. *Spencer* filozófiájának hatása érezhető minden tudományban. A romanticizmus bölcsellete szembeszáll az észreépített racionalizmussal s az irracionálizmusnak, az érzelmeknek ad helyet.

A közgazdaságtanban az *angol kutatók* képviselik a racionalizmust. Ők emelik arra a magaslatra, amelyen ma is van. A kor szelleméhez hiven, kiküszöbölnek abból minden heteronóm elemet s a közgazdaság lényegéből eredő, autonóm szempontokon építik fel tudományunkat. A *német felfogás* azonban nem tud megbarátkozni a közgazdaságtudomány területén sem az elszigeteltséggel, azért más oldalról akarja megvilágitani a gazdasági életet. Helyet ad abban a fejlődés eszméjének. Belehelyezi az együttes élet hatásvilágába. Így, bár önállóságából és más tudományoktól való elválasztottságából veszít, mégis szélesebb medrévé és messzebbágazóvá válik. A német felfogásból eredő világnézet szerint a gazdasági élet csak egy szegmentuma a világmindenségben megnyilatkozó életjelenségek teljességének. Koncentrikus az emberi tevékenység más területeivel. Ugyanazon középpont felé gravitál, mint a művészi, kulturális, vagy morális élet: a tökéletes egész létének a megvalósításához. Olyan ideológiát teremt a közgazdaságtanban, mely kora vezéreszméjét, a fejlődést, az átértékelődést, az egyetemességet testesíti meg.

A XVIII. század természettudományi gondolkozásán felépülő *gazdaságbölcseleti irányt* *racionalisnak* nevezik. A XIX. század bölcséletén felépülő *anschaulich*, vagy *szemléleti* néven emlegetik tudományunkban. Az előbbit az angol, az utóbbit a német kutatók fejlesztik ki.

A racionális jelenti: az elvont, tisztán fogalmi gondolkodást, az absztrakt tudást. Nem képzeteket, élményeket egyesít magában, hanem ismereteredményeket. Ésszel konstruált, levezetett, bizonyított, fogalmi koncepciókat ad. E fogalmak, ha keletkezésükben tapasztalati, kézzelfogható jelenségekhez tapadnak is, megérlelődve elválnak mindentől, ami empirikus. Az ész világába emelkedve, gondolati tartalommal finomulnak. Ami racionális, az a logika világába tartozik. A racionális megismerés *döntő jellegzetessége az absztrakció.*

Az *anschaulich* ezzel szemben az ideális, de *szemléleten alapuló* megismerést jelenti. A *szemléleti megismerés* nem emelkedik fogalmi magaslatokig. Nem célja az okszerű, tisztán az észben gyökerező, mindent igazoló és egyetlen eredményben összefutó fogalmi tudás. Miután az érzetből, a leg-
elemibb lélektani jelenségből indul ki, abból szűri le eredményeit is. A való életet akarja megismerni, ahhoz pedig egy ut vezet számára: az érzéki tapasztalás.

A *tapasztalás célja szerint* lehet beszélünk: 1. *praktikus* tapasztalásról, 2. *tudományos* tapasztalásról. *Praktikus tapasztalás az,* mellyel a mindennapi élet apróbb-nagyobb jelenségeit észleljük, konstatáljuk. *A tudományos tapasztalásban* egy jelentős mozzanattal több van ennél. Azzal a mozzanattal, mely a tapasztalást azonnal vagy később kategoriális szemléletté teszi, a szenzuális észrevételt magyarázza, rendszerezi, benne magasabb összefüggéseket állapít meg. Ez utóbbi ismeretszerzési mód az u. n. szemléleti, *anschaulich* megismerés. A kategoriális szemlélet elnevezés *Husserl-től*, az *anschaulich* *Max Weber-től* ered.

Maga a *szemléleti jelenti* tehát a figyelmes vizsgálódást, megtapasztalást, észrevételt, konkrétumok megragadását. A képzetekkel támogatott gondolkodást. Jelenti továbbá az *élménytartalmak összefoglalását*. A részjelenségek egybefüzését a tudat egységében. A céltudatos megismerést. Mint ahogy a racionálizmust élesen jellemzi az absztrakció, úgy *jellemzi a szemléleti megismerést az intuíció.*

Az *intuíció* belső szemlélődést, bizonyos sugallatszerű meglátást jelent. Ezzel emeli az *anschaulich*-teória tudását a konkrét, tényleg létező dolgokra vonatkozólag is magasabb régiókba. Ezzel irányítja bizonyos előre megpillantott cél felé s egységesíti ismereteredményeit teleologikus beállításban. Az intuíció vonja a szemléleti megismerést az *irracionális világba*, ahol sokszor a fogalmi, diskurzív bizonyítások helyett logikailag meg nem okolt, kedélyen, hajlamokon, érzelmeken nyugvó, egyéni beállítások és készségek szabnak utat a tudományos megismerésben. A szemléleti elmélet konkrét dolgokat vizsgál, reáltípusokkal foglalkozik. Ugy akarja a jelenségeket megközelíteni, amint azok az életben megjelennek, nem a vázkat adja csupán.

A racionális elméletből hiányzik minden szubjektivitás. Legfeljebb a klasszikus elmélet hedonizmusában van meg valamelyes vonatkozásban. Viszont az anschaulich-elmélet, miután a lelki élményeket akarja közelebb hozni a tudományos vizsgálatokhoz, nem hagyja figyelmen kívül az *embert* sem, aki érez, szemlél, eszmél, akar. Aki nemcsak alany, vagy tárgy a gazdasági élet számára, hanem központja, irányítója a történéseknek és fejleményeknek. Érdekes az anschaulich-elméletnek ez a tulajdonsága azért is, mert úgy látszik, mintha itt önmagával jutna ellentétbe. T. i. egyrészt közelebb van az emberi lélekhez, mint a racionális elmélet, másrészt tiltakozik az ellen, hogy az individuum oldaláról induljon ki a gazdasági élet magyarázatában. A szemléleti elmélet a gazdasági élet *eszközjellegét* hangsúlyozza. Határozott nézőpontja van: a történelmi változások szemszögéből nézi az egészet s ebből a távlatból ragadja meg tárgyát. A racionális elmélet időtlennek gondolja a gazdasági életet. Kiküszöböl abból minden történelmi elemet s az örökérvényű törvényszerűségeket a múlt értékeitől nem különbözteti meg.

A racionálizmus a tiszta ökonomia gazdaságbölcseleti háttere, a szemléleti elmélet pedig az univerzalizmusé.

A tiszta ökonomia racionálizmusa kiszakít egy részt az élethől, azt vizsgálja. A szemléleti elmélet az egészet együtt látja s egységesen tanulmányozza. A tiszta ökonomia az angol szellem terméke, a szemléleti a németé. Ezek a széthulló, absztrakt, részeredményekkel nem elégednek meg, hanem az egészet egységben akarják átpillantani és megfejtetni.

Természetesen mindkét gazdaságbölcseleti iránynak megvan az Achilles-sarka, amely rányomja bélyegét a belőle sarjadó gazdaságelméletre is. A racionálizmus érzéketlen a fejlődés, a változás gondolata iránt. Időtlennek gondolja a gazdasági élet törvényeit. A természetet s annak vaskövetkezetességű kauzalitását állítja mindennek a központjába. Ezzel egyoldaluvá teszi megállapításait. A szemléleti irány hibája, túlzása és egyoldalúsága épügy a természetéből folyik, mint a természettudományi felfogásnak az izolálás és kauzalitás. És ez az, hogy a közgazdaságtanban a *heterogén eredetű faktorokat egyenlő érvényességüknek tekinti*. A gazdasági élet materiális részét háttérbe szorítja. Annyira belemélyed az egységesítő felfogásba, hogy az egyetemes egész szemléletéből magyarázza a kvantitatív vonatkozású jelenségeket is.

Ezzel az anschaulich gazdaságbölcseleti irány egyébként csak szülőanyjához, a romantikus filozófiához marad hű, amely nagy egységeket akar átölelni. Amennyire célravezető ez az átfogó gondolkodás a filozófiában, époly mértékben lehet súlyos hibák forrása a konkrét tudományok területén, mert nem tudja azokat tárgyilagosan megközelíteni. Tág teret enged a sejtésnek.

A gazdasági cselekvésben csak egy csekély rész az eszményi momentum. Az a veszedelme az anschaulich-teóriának, hogy ennek a résznek a szerepét tulzásba viszi, amikor a gazdasági életjelenségeket felsőbb szemlélettel az egységes egész távlatába emeli. Amint az *akaratnak* szerepet enged a közgazdasági életben, azonnal új síkba emeli azt. A logika, az ész síkjából áthelyezi az irracionális planumba, ahol már az érzelmek uralkodnak. A gazdasági szükségszerűség és kényszer gondolata háttérbe szorul, helyette az etikai és szociális normák foglalják el a helyet.

Amikor a két teóriát így szembeállítjuk egymással, tulajdonságaikat természetesen szinte tullozzuk, hogy ellentétük annál élesebben kitűnjék. A maguk teljességében tekintve, *nem állanak ennyire ellentétben* egymással. Ugyanis *minden teória* akkor is, ha racionálisan épül fel, tartalmazza a *szemléletnek valamilyen nemét*. Az választja el mégis a racionálist a szemléleti elmélettől, hogy az általa választott vizsgálat *célja is racionális*. Továbbá *módszere* és ismeretszerzésének útja is tulnyomóan az. Ezzel szemben a *szemléleti elméletben is van racionális*, logikai elem. Van azonban ezen tul még egy *többlet* is. S ez az egységre, az érzéki megismerésre és lényegszerűségekre való törekvés.

A lényegmegismerés — *Salin* szerint — magában foglalja a racionális megismerést, azért érték szempontjából a *szemléleti elméletnek elsőbbsége van a tiszta racionális rész-megismeréssel szemben*. Ez az *elsőbbség* azonban *csak elméletileg* áll fenn. A valóságban a tiszta ökonomia még mindig uralkodó helyet foglal el tudományunkban. A német közgazdaságtan még mindig vár arra, aki mesteri kézzel a maga tökéletességében kiépíti benne a tiszta ökonomiát.²⁷

XII. Aki a mai gazdaságböleseleti irányokat áttekinti, látja, hogy egészen új szempontok kezdenek érvényre jutni. Az elmúlt 3—4 évtized s főként a háboru alatti és utáni idők hatalmas lendületet adtak a közgazdaságtan kifejlődésének, anélkül, hogy az új tudomány összefoglaló eredményeket tudna felmutatni s olyan harmonikus rendszerbe illeszkedne bele, mint amilyen pl. a klasszikus iskoláé volt. Ezek az egymástól elkülönülő modern kutatási rendszerek, noha minden egységesítő törekvéstől távol vannak, mégis nagyjában *két csoportra oszthatók*: racionálisak és szemléletiek.

Az *első csoportba* tartozók folytatják útjukat a tiszta ökonomia által kijelölt ösvényen. Keresik a gazdasági jelenségekben az ismétlődő vonásokat, periódusokat s az állandósult attributumok sajátosságaiból *törvényszerűségeket állapítanak meg*. Az elméletek *másik csoportja* az *organikus összefüggéseket* kutatja. Ezek arról az oldalukról magyarázzák a

²⁷ *Edgar Salin: Geschichte der Volkswirtschaftslehre, II. Aufl. 55.*

gazdasági jelenségeket, amelyen érintkezésbe jutnak azok az emberi élet egyéb területeivel s beleágazódnak a kulturális, történelmi, nemzeti, művészi, erkölcsi életbe. Vizsgálják azt a viszonyt is, amelyben a gazdasági jelenségek a kor uralkodó eszméivel s a társadalmi és politikai berendezkedéssel vannak.

A tiszta ökonomiai irány továbbfejlesztői: *Schumpeter, Oppenheimer, Cassel, Wicksel, Moore, Hans Mayer.*

Az organikus irányhoz nagyjában a következő rendszerek csatlakoznak: a *történelmi* iskolák, az Amerikában életre ébredt *institucionális*, vagy *intézményi* iskola, *Diehl szociológiai* felfogása, a *fasizmus*, a *kooperatizmus*. Legélénkebben érvényesülnek mégis az organikus elemek *Spann teleologikus* elméletében, amellyel diadalra akarja vinni a gazdaságbölcseletben és gazdaságelméletben azt az áramlatot, mely a filozófiában, mint a XIX. századbeli német ideálizmus újjászülése és továbbfejlődése századunk elején elemi erővel bontakozik ki.²⁸ A *Fichte, Schelling*-féle irány hatalmasan épül, fejlődik tovább a német filozófia újabb képviselőinél: *Windelband*-nál, *Rikert*-nél s főként *Eucken*-nél. Az utóbbi az, aki teljes erővel hadat indít korunk materializmusa ellen. Az ember lelkivilágának felsőbbrendűségét hirdeti. Abbán látja az élet célját, hogy az ember minden tevékenységével bekapcsolódjék a magasabb szellemi létezésbe. Ennek a *német neoidealiztikus filozófiai irány*nak a hatása alatt áll *Spann*, amikor a közgazdaságtant fel akarja emelni a célok világába s az egyetemes életnek a felsőbbrendűségét állítja vizsgálatainak központjába.

Ez a felsőbb szemléletre épített világnézet felemelő, elragadó, szebb, tisztább légkör felé irányító erő. Mégis két kérdést hagy maga után, amelyekre mindezideig nem bontakozott még ki a válasz. 1. Vajjon nem merül-e az univerzalizmus szintén veszedelmes *egyoldalúságba* az élet sokoldalúságával szemben, amikor elvet mindent, ami individuális természetű s nem adja meg azt a súlyt az egyéni lét, egyéni törekvések, egyéni szabadság eszméinek, ami azokat már spontán létükből kifolyólag megilleti? 2. Ha elfogadjuk is a szellemi élet számára ezt a világszemléletet s az ember léte, működése előtt lebegő célt át is helyezzük egy transcendens világba, vajjon megoldhatjuk-e ezen az alapon a gazdasági élet problémáit? Magyarázatát adhatjuk-e így azoknak a jelenségeknek, amelyek a természeti világban épugy benne gyökereznek, mint a szellemi világban? Megvilágíthatók-e szellemi beállítással a közgazdaságtan örök problémái: a szükségletkielégítés, az áralakulás, a jövedelemeloszlás, vagy akár a gazdaságosság, vagy a gazdasági szervezetek kérdései?

Az első kérdés mögött tulajdonképpen az az aggodalom

²⁸ *Surányi-Unger*: Az újabb közgazdasági elméletek bölcséleti alapjairól. 22.

van elrejtve, hogy így az egyén fel van áldozva az egésznek.²⁹ Egyszerűen eszközzé süllyed az egyetemes világszellem érdekében. Már pedig az individuum mint természeti és lelki alakulat olyan tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek az egész elsőbbségének gondolatában fel nem oldhatók. Hogyan álljunk univerzális felfogásunkkal pl. a szükségletkielégitéssel, az erkölcsi felelősséggel, vagy minden kezdeményezéssel szemben? Azzal, ha az általános lelkiségnek adunk elsőbbséget életfelfogásunkban, még nem döntöttük meg azt, hogy lényegében mégis csak az egyén él, nem az összesség. Elsődleges megnyilatkozása, cselekvőképessége, értelmi funkciója, sorsa annak van. Az egész és az egyedi végeredményében *korrelációban vannak*, egyenlő értékűek, elsőbbségről nem is nagyon lehet szó közöttük.

Maga az *emberi természet* is élénken ellene van az univerzális életfelfogásnak. Az ember ugyanis ösztönétől indítva, érzelmileg és akaratilag az egocentrikus világnézet felé hajlik. Az egyén azt hiszi, hogy ő érte van minden s nem is sejti, hogy micsoda végeláthatatlan élettani és történelmi fejlődés kulminál benne. Amikor a dolgok, helyzetek mérlegelésénél a szociális, nemzeti, vagy általános szempontokat helyezi előtérbe, akkor már ésszel dolgozik. Nyilvánvaló, hogy a célra irányítottság, az emberi ténykedéseknek bizonyos eszményi végpont felé való tudatos irányítása már intellektuális funkciók.

Az univerzalizmus erős táplálékot talál abban a tényben, hogy mindnyájan *beleszületünk valamilyen egészbe*. A közelebbi és távolabbi környezet, körülmények bélyegét, hatását, következményeit egész életünkön át magunkon viseljük. Segít továbbá az univerzális világfelfogás kialakításában az is, hogy *mindenik pozitív vallás* feladatául tűzi ki, hogy felébressze az emberben az örökérvényű célok eszméjét s törekvéseit azok felé irányítsa.

Maga az ember, mint individuum, mint az egész életnek, a világrendnek sarkpontja, nem nevezhető ki másodrendűnek. Filozófiailag ez a kérdés csak *duálisan oldható meg, a teljes egyenrendűség álláspontján*.

Mint már említettük, az univerzalizmus a *konzervativizmust* akarja képviselni tudományunkban a modernnek látszó liberálizmussal szemben. Sok olyan vonása van, ami visszamutat a középkori transzcendens gondolkodás felé, szemben az ujkori felvilágosodás szellemével. Maga a teleolog világszemlélet, vagy a rendi államalakulás, vagy akár az igazságos ár kérdései, amelyek sarkpontjai *Spann* elméletének, hangulatukkal épügy, mint rokonvonásaikkal a régmúlt felfogáshoz látszanak visszavezetni. Természetesen messze kimagasló több-

²⁹ Heller: Das Fundament der Volkswirtschaftslehre. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1924. Jg. 594. S.

let van bennük a kánonista és skolasztikus tanokkal szemben. Hogy tudományunk most ebben az irányban halad tova, azt az *élet és fejlődés fluktuáló természete* is megmagyarázza. A nyugalmi állapot a megdermedést, a halált jelenti mindenütt. Az élet maga követeli ki a változást, a haladást.

Egyébként az individualizmus és univerzalizmus harcában *ugyanaz a kettősség nyilvánul meg, ami a test és lélek dualizmusában van.* Az ember életében a kettő elválaszthatatlan. Lelki életünk mindig a testi élethez láncolva jelenik meg, a különbség közöttük mégis szembetűnő és örök. A test elkülönült, önmagát befoglaló, zárt egység. Önálló, egyedi léte van. Jélléte, szenvedése megoszthatatlan. Természeti törvényeknek alávetett: keletkezik és elmulik, fejlődik és visszafejlődik, térben létezik. Van tömege, mozgása, tehát quantifikálható. A lélek része az Egésznek, az Istenségnek, amelyből kivált és amelyhez visszatér, azért is tudja megközelíteni azt. Időtlen, örökkévaló. Tiszta kvalitás, melynek nincsen mértékegysége. A test tiszta individuum, a lélek része az univerzumnak. A kettő együtt az ember.

A tiszta ökonomia mintha a gazdasági jelenségek *testi vonatkozásait* kutatná, az univerzalizmus a *lelkit*. A kettő áthidalhatatlan a szellemi tudományokban, mint ahogy azt a materializmus és spiritualizmus örök ellentéte mutatja. Nagyszerűen kiegészítik azonban egymást a közgazdaságtanban, ahol a racionális kutatás által felfedett törvényszerűségek ép-oly döntő jelentőségűek, mint a szemléleti megállapítások. S valóban ez is a *közgazdaságtudomány fejlődésének logikai rendje*. Először fel kell kutatnia a gazdasági élet alaptörvényeit s azután meg kell állapítania az egyetemes egészhez való viszonyát s ezzel együtt céltudatosságát.

Tagadhatatlan, hogy ma *minden tudomány* területén tapasztalható annak az irányzatnak a megújító hatása, mely a szellemi szempontokat, az ideális világnézetet akarja érvényre juttatni a XVII. és XVIII. materialista és racionalista századdal szemben. Sőt nemcsak az u. n. szellemi tudományokban, hanem magukban a természettudományokban is forradalmi megújulások észlelhetők újabban. Kétségtelen, hogy a közgazdaságtan erősen *nékülözötté eddig a szellemi beállítást.* Szinte mint élenként jelentkező szükségletre, úgy irányította az *idők szelleme* az új nézőpontra a tudomány figyelmét.

A pozitivisták *Corte* szerint 3 stádiuma van minden tudomány fejlődésének:³⁰ 1. a teológiai, 2. a metafizikai, 3. a pozitív korszak. Mindhárom korszaknak megvan a maga jellemző módszere a tudományos ismeretek megalkotására.

Az első fokon, a teológiai korszakban, a *képzelet uralodik a megismerés felett.* A jelenségeket természetfölötti

³⁰ Nagy József: A filozófia története. 312.

okokkal magyarázzák. Nagy szerepet adnak az isteneknek, hősöknek, akik csodákkal oldják meg a bonyolultabb helyzeteket és kérdéseket. A második, az u. n. metafizikai korszakban, a *logikai reflexió* lép előtérbe. Itt a megoldandó problémákat *elvont eszmékkel* magyarázzák. A természeti jelenségekben titkos erőket és összefüggéseket pillantanak meg. A harmadik, a pozitív fokon, a *természeti törvényeket* kutatják. Igazolható ismeretekre törekednek. A megfigyelés és kísérlet lesznek a fő ismeretszerzési módszerek. Hogy valamely tudomány mennyi ideig időzik az egyes stádiumokban, az sajátos természetétől függ. Minél összetettebb jelenségekkel foglalkozik, annál lassabban juthat el a pozitív korszakba.

Ha igaz *Comte*-nak ez a megfigyelése, akkor el kell ismernünk, hogy a *közgazdaságtan érdekes kivétel* a többi tudományok között. Ennek a tudománynak ugyanis *nem volt gyermekora*, melyben a képzelet uralkodott volna rajta s a jelenségek természetfeletti magyarázatot nyertek volna. De *nem volt ifjúkora sem*, melyben metafizikai reflexiók szótték volna át s kérdései az elvont eszmevilág kérdéseivel kapcsolódtak volna. Problémái keletkezésükkor azonnal husba és vérbe markoló, reális problémák voltak, amelyek egyenesen a pozitív korszakba lökték tudományunkat. Ennek az a természetes magyarázata, hogy a közgazdaságtan éppen abban az időszakban kel életre, amikor minden tudományba bevonul diadalmasan a természettudományi módszer. A pozitív tudásra való törekvés a cél.

Ha *Spann* rendszerét végiggondoljuk s azután bizonyos távlatból pillantunk rá vissza, szinte azt kell hinnünk, hogy az ő munkássága nyomán született meg az a *Comte*-féle metafizikai korszak, amelyet idejében nélkülözött a közgazdaságtan. Az ő elmélete mintegy a korán megért közgazdaságtudomány ábrándozó ifjúsága, kedves posthumusa. Értéke ép azért felbecsülhetetlen, mert olyan szemléletekkel, filozófiai meglátásokkal, etikai és pszichológiai koncepciókkal gazdagítja tudományunkat, amelyek nélkül az örökre koravén, szegény és hiányos maradt volna.

Az univerzalizmuson át látjuk meg, hogy a gazdasági élet is az egységes világrend tartozéka, a végtelen szellemi lét egyik megnyilatkozási formája, örökérvényű, etikai ideák érvényrejuttatása. Ha *Spann* eredményeit kapcsolatba hozná a tiszta ökonomia nagyszerű, exakt eredményeivel, kitöltené annak hiányait, előnyeit pedig összeolvasztaná az univerzalizmuséval, akkor ő lenne a közgazdaságtudomány *Messiása*, akire ezidőszert még várunk.

Takaróné Gáll Beatrix.

Közlemények.

A középeurópai buzagazdálkodás mérlege az 1933-34. gazdasági évben.

A legutóbbi termésbecslések szerint¹ az idén kereken 460 millió métermázsa buza termett Európában: 53 millióval több, mint a múlt évben és 81 millióval több, mint az 1927—31. évek átlagában. A mezőgazdasági technika fejlődésén és számos államnak a buza-termelést védő intézkedésein kívül természetesen az idei kivételesen kedvező időjárásnak is része volt ebben az eredményben, mely — az évek óta tartó értékesítési válság kellős közepén — még azokat is megdöbbenetette, akik hosszú idő óta aggodalommal nézték az európai mezőgazdasági termelés merészen emelkedő tendenciáját. Különösen nyugtalanítóak az idei eredmények annál az aránytalanságnál fogva, amellyel a terméstöbblet az egyes európai országok közt megoszlik. Míg a tulajdonképpeni buzaexport-államok (Magyarország, Románia, Jugoszlávia és Bulgária) 97.8 millió q-ra becsült idei termése csak 7.1 millióval, alig nyolc százalékkal múlja felül az 1927—31. évek átlagát, addig ugyanekkor a többi európai országok termelése 287 millióról 363-ra, átlagosan tehát csaknem harminc százalékkal emelkedett.

Néhány évvel ezelőtt az említett négy dunai agrárállam kivételével Európa valamennyi országa többé-kevésbbé buzaimportra szorult és amellet, hogy évente több mint százmillió métermázsa tenge-rentúli és orosz buza jött Európába, könnyűszerrel elhelyezésre talált a Dunamedence exportfeleslege is. A helyzet ebben a tekintetben gyökeresen megváltozott. Az európai „importállamok” termelése pár év alatt 76 millió q-val emelkedett, akkora mennyiséggel, amely jóval meghaladja Argentina átlagos termését és több, mint Argentina és Ausztrália egy évi buzaexportja együttvéve. Természetesen az európai terméstöbblet sokkalta súlyosabban hatott a buza világpiaci helyzetére, mint ha valamely csoda folytán új Argentina és új Ausztrália emelkedett volna ki az óceánból, hiszen nem távoli kontinensek versenyével, hanem a legfontosabb fogyasztópiacok közvetlen közelében kialakult kínálat többlettel állunk szemben, amely helyzeti előnye in felül, az állami protekcionizmus legerőszakosabb eszközeinek védelmét is élvezi.

Hogy egyes államokban a buzatermelés fokozása milyen árnyokat öltött, az alábbi néhány adat mutatja:

¹ Bulletin mensuel de Statistique agricole et commerciale Róma, 1933. október—december.

O r s z á g	1933. évi termés az 1927/31. évek átlaga = 100
Lengyelország	97.2
Románia	98.5
Magyarország	110.5
Jugoszlávia	111.3
Svájc	114.9
Bulgária	119.8
Franciaország	122.1
Olaszország	130.7
Anglia	131.3
Ausztria	146.3
Csehszlovákia	148.9
Németország	151.4
Svédország	153.9
Hollandia	234.1
Görögország	244.6

Figyelemreméltó jelenség, hogy a termésmennyiségeknek ilyen mérvű fokozása — részben természetesen a kedvező időjárás, de talán sokkal inkább a mezőgazdasági kultúra terjedése folytán — a termőterületeknek aránylag csekély kiterjesztése útján volt elérhető. Ausztriában, ahol a termés 46%-kal több, mint az alapul vett öt év átlagában: a termőterület csak 6.8%-kal emelkedett. Magyarország vetésterülete 2%-kal kisebbedett; a francia buzaterület csak 2%-kal, az olasz 4.5%-kal nagyobbodott. A termésmennyiség szempontjából jelentéktelen kisebb államok erőfeszítéseit nem tekintve, figyelemreméltó területnövekedést csak Németországban találunk, ahol 513.000 hektárral, 28%-kal lett nagyobb a buzaterület, továbbá Csehszlovákiában, ahol 128.000 hektárral, tehát 16%-kal és Angliában, ahol 113.000 hektárral, 30%-kal terjesztették ki a vetésterületet az említett átlaghoz képest.

A buzatermelés fokozására irányuló törekvések természetesen elsősorban a középeurópai buzaexport-államok szempontjából vannak maguk után sulyos következményeket. Ezek az államok hosszú évek óta szenvednek a tengerentúli és orosz buzakinálat nyomasztó versenyétől, de ennek a versenynek a jelentősége már-már kezd háttérbe szorulni az európai tultermelés veszedelme mellett. Oly esztendőben, amikor az Északamerikai Unió buzaimportra szorult, több mint egyharmaddal csökkent Kanada termelése és élethálá-harcát vívja a kollektivizált orosz mezőgazdaság: a változatlanul fennálló, sőt sulyosbbodó középeurópai buzaválságot többé-kevésbé izolált jelenségnek kell felfognunk, melynek sulypontja a tengerentúlról Európába tolódott át.

Középeurópa gazdaságilag legszorosabban egymásrautalt országainak buzatermelési, fogyasztási és külkereskedelmi adatai, melyeket az alábbi táblázatok közölnek, megerősítik ezt a tételt. Ezeknek az államoknak a buzatermelése az utóbbi tíz év folyamán a következőképpen alakult:

A legutóbbi 10 év buzatermése Középeurópa 10 államában.

Év	B u z a t e r m é s									
	Magyar- ország	Romá- nia	Jugoszlávia	Bulgária	Lengyel- ország	Ausztria	Csehszlovákia	Német- ország	Olasz- ország	Svéd- ország
	millió méter mázsá									
1923/27 átlag	18.7	26.4	17.7	9.4	14.7	2.7	11.6	28.8	57.3	1.0
1928	27.0	31.4	28.1	13.4	16.1	3.5	14.4	38.5	62.2	1.1
1929	20.4	27.1	25.9	9.0	17.9	3.1	14.4	33.5	70.8	1.1
1930	23.0	35.6	21.9	15.6	22.4	3.3	13.8	37.9	57.2	1.0
1931	19.7	36.8	26.9	16.7	22.6	3.0	11.2	42.3	66.6	1.1
1932	17.5	15.1	14.5	13.8	13.5	3.4	14.6	50.0	75.4	1.5
1933	24.5	31.0	26.3	16.0	18.6	4.7	19.8	56.0	81.0	1.7

A kimutatásban szereplő agrárexport-országok idei buzatermése valamennyiüknél közepesen felüli, de egyiküknél sem maximális eredmény. Ezzel szemben az importországok utolsó évi termése kivétel nélkül egyuttal a legmagasabb is. Termésmennyiségeik növekedésével arányosan csökkent természetesen ezeknek az országoknak a beviteli szükséglete.

Középeurópa 10 államának buzaberiteli szükséglete, illetve kiviteli fölösleg a legutóbbi 10 gazdasági év folyamán.

Gazdasági év (VIII. 1.—VII. 31.)	Nettó kiviteli felesleg (+) vagy beviteli többlet (—)									
	Magyar- ország	Románia	Jugoszlávia	Bulgária	Lengyel- ország	Ausztria	Csehszlovákia	Német- ország	Olasz- ország	Svéd- ország
	millió méter mázsában									
1923/28 átlag	+2.6	+1.2	+1.5	+0.2	—0.7	—2.1	—2.3	—16.1	—22.7	—4.4
1928/29	+3.8	...	+2.4	*)	—0.7	—2.2	—2.2	—21.6	—24.4	—4.5
1929/30	+4.5	+0.6	+6.0	—0.4	*)	—2.9	—1.6	—13.3	—12.3	—4.3
1930/31	+2.4	+4.1	+1.5	+1.5	—0.8	—2.4	—3.2	—8.4	—22.7	—5.0
1931/32	+3.6	+9.6	+4.0	+2.6	+0.6	—2.9	—6.0	—6.2	—10.2	—5.7
1932/33	+1.5	*)	+0.2	+0.8	+0.2	—3.3	—3.0	—2.7	—5.1	—5.2

*) 50.000 métermázsán aluli mennyiség.

... Adat nem áll rendelkezésre.

Ez a táblázat azonban még nem ad teljes képet a középeurópai buzaforgalomról, hiszen az itt feltüntetett mennyiségeken kívül jelentékeny tömegű buza liszt alakjában került a külkereskedelmi forgalomba. Ha a külkereskedelmi forgalomban szereplő lisztmennyiségeket szem-egyenértékre átszámítjuk (1 q buzalisztet $1\frac{1}{3}$ q buzával véve egyenlőnek), akkor a következő adatokat kapjuk:

10 középeurópai állam buza- és buzalisztberiteli szükséglete, illetve kiviteli többlete az utolsó 10 gazdasági évben.

Gazdasági év (VIII. 1.—VII. 31.)	Nettó kiviteli felesleg (+) vagy beviteli többlet (—)									
	Magyar- ország	Románia	Jugoszlávia	Bulgária	Lengyel- ország	Ausztria	Csehszlovákia	Német- ország	Olasz- ország	Svéd- ország
	millió méter mázsában									
1923/28 átlag	+4.9	+2.2	+1.9	+0.5	—1.7	—4.3	—5.5	—18.8	—21.9	—4.4
1928/29	+6.9	...	+2.4	+0.1	—0.7	—3.8	—4.6	—21.2	—23.9	—4.5
1929/30	+7.9	+0.8	+6.2	—0.4	+0.1	—5.2	—3.6	—13.6	—11.5	—4.3
1930/31	+4.8	+4.4	+1.5	+1.6	+1.2	—4.2	—4.7	—8.5	—22.1	—5.0
1931/32	+4.9	+10.1	+4.1	+3.6	+0.9	—3.7	—6.7	—6.3	—9.0	—5.7
1932/33	+2.0	*)	+0.3	+0.9	+0.3	—3.6	—3.2	—1.4	—3.0	—5.2

*) 50.000 métermázsán aluli mennyiség.

... Adat nem áll rendelkezésre.

A liszt-adatoknak a buzamennyiségekhez való hozzászámítása tehát erősen megváltoztatja a képet. Így pl. Németország és Olaszország az utóbbi évek folyamán buzabevitelük nagy részét fejlődő liszt kivitelükkel egyenlítették ki. Ennek a figyelembevételével Németország buzabeviteli szükséglete az utolsó gazdasági évben mindössze tizenhatodát tette ki az 1928—29. évinek; Olaszország beviteli szükséglete ugyanezen idő alatt egynolcadára zsugorodott össze.

A fenti adatokból következtetni lehet az egyes országok évenkénti fogyasztására, olyanformán, hogy a terméseredményekhez hozzáadjuk, illetve levonjuk belőlük az aratást követő gazdasági év külkereskedelmi egyenlegét.

10 közép-európai állam buza- és buzalisztfogyasztása az utolsó 10 gazdasági évben.

Gazdasági év (VIII.1.—VII.31.)	Buza- és buzalisztfogyasztás buzára átszámítva									
	Magyar- ország	Románia	Jugo- szlavia	Bulgária	Lengyel- ország	Ausztria	Cseh- szlovákia	Német- ország	Olasz- ország	Svájc
	millió méter mázsá									
1923/28 átlag	13.8	24.2	15.8	8.9	16.4	7.0	17.1	47.6	79.2	5.4
1928/29	20.1	31.4	25.7	13.3	16.8	7.3	19.0	59.7	86.1	5.6
1929/30	12.5	26.3	19.7	9.4	17.8	8.3	18.0	46.5	82.3	5.4
1930/31	18.2	31.2	20.4	14.0	20.8	7.5	18.5	46.4	79.3	6.0
1931/32	14.8	26.7	22.8	13.7	21.7	6.7	17.9	48.6	75.6	6.8
1932/33	15.5	15.1	14.2	12.9	13.2	7.0	17.8	51.4	78.4	6.7

Ezeknek a fogyasztási adatoknak az alapján kíséreljük meg felállítani a szóbanforgó tíz ország buzagazdálkodási mérlegét a folyó gazdasági évre olyanformán, hogy az 1933. évi termést a valószínű fogyasztási mennyiséggel összevetve, kiszámítjuk az egyes országok 1933—34. évi fölöslegét, illetve beviteli szükségletét. Ez az eljárás, ha nem is tarthat számot feltétlen megbízhatóságra, mindenestre jobban megközelíti a valóságot, mint a csupán a külkereskedelmi forgalom eddigi alakulásából levonható következtetések. Az eredmények azonban így is csak fenntartással fogadhatók el. Mindenekelőtt: a fenti fogyasztási adatok olyan elemeket is tartalmaznak (vetőmagszükséglet, feltakarmányozott mennyiség, átmenő készletek), amelyeknek közelebbi meghatározása nem áll módunkban és amelyek évről-évre előre nem láthatóan módosítják a fogyasztási mennyiséget. Az importországok fogyasztását, adataink tízévi átlagának alapulvételével, még meglehetősen biztonsággal lehet megállapítani. Ezekben a fogyasztás aránylag csekély ingadozásnak van alávetve, mert az import a tényleges szükséglethez alkalmazkodva kiegyenliti a terméseredmények hullámozását. Az export mértéke azonban külső körülményektől is függ, melyek alakulására alig lehet befolyást gyakorolni, az exportországokban tehát a belföldi fogyasztásra visszamaradó mennyiség szélsőségesen változik. Az ingadozást fokozza különösen Romániában, de Jugoszláviában és Bulgáriában is az a körülmény, hogy a buza- és a tengerifogyasztás egymást kiegészítik; a lakosság jelentékeny része a mindenkori áralakuláshoz képest hol az egyiket, hol a másikat fogyasztja nagyobb mértékben. Más országokban a buza- és a rozs fogyasztás között lehetnek — valószínűleg kevésbé jelentékeny — eltolódások. A belföldi fogyasztás ilyen fluktuációja mellett — pl. Romániában egyik évben 31, a másikban 15 millió q maradt a belföldön — a fogyasztás tízévi átlagának becslé-

sünk szempontjából nem sok értéke van. Helyesebben járunk el, ha csak azokat az érveket vesszük figyelembe, amelyben a buza, a tengeri és a rozs termelése a jelenlegi viszonyokhoz hasonlóan alakult s ezeknek az éveknek a fogyasztási adataiból, valamint az akkori piaci viszonyokból igyekszünk megállapítani: mekkora lehet az a mennyiség, amelyet a belföldi piac a túlterhelés veszélye nélkül felvehet?

Az 1933—34. évi buzagazdálkodás mérlege 10 közép-európai államban.

1933/34. gazdasági év	Buza és búzaliszt buzára átszámítva									
	Magyar- ország	Románia	Jugo- szlavia	Bulgá- ria	Lengyel- ország	Ausztria	Csehszlovákia	Német- ország	Olasz- ország	Svájc
	millió métermázsa									
Termésbecslés 1933-ra	24.5	31.0	26.3	16.0	18.6	4.7	19.8	56.0	81.0	1.7
Valószínű fogyasztás 1933-34-ben ..	16.0	29.0	20.0	13.0	18.0	7.5	18.0	50.0	80.0	6.0
Felesleg	8.5	2.0	6.3	3.0	0.6	—	1.8	6.0	1.0	—
Beviteli szükségl.	—	—	—	—	—	2.8	—	—	—	4.3

Nincs két éve, hogy a Tardieu-féle terv megszületett, azzal az elgondolással, hogy két ipari állam: Ausztria és Csehszlovákia vegye át három agrárállam: Magyarország, Románia és Jugoszlavia agrárfeleslegeit. A huszas évek külkereskedelmi adatai alapján ez az elgondolás nem is látszott keresztülvihetőnek. A Tardieu-terv ellenzéke azonban már akkor azzal érvelt, hogy az öt-állam-kombinációnak jelentékeny agrárfeleslegei lesznek, melyeknek értékesítésénél mulhatatlanul szükség volna Németország és Olaszország piacaira. Ugy látszott, hogy a gazdasági egyensúlyt ebben a kereskedelempolitikai kombinációban csak ennek a két nagyhatalomnak a közreműködése biztosíthatja; a hét (vagy Bulgáriával és Lengyelországgal együtt kilenc) állam gazdasági együttműködésének gondolatát, a „kibővített Tardieu-tervet” az agrárországok mint a közép-európai probléma igazi megoldását üdvözölték és propagálták.

Azóta a gazdasági fejlődés mindenfelé az óhajtott megoldás ellen dolgozott. Ami a búzát illeti, a kilátások idén rosszabbak, mint valaha. Ausztria a folyó gazdasági évben legalább egyötödével kevesebb búzát fog tudni importálni, mint a múlt évben. Csehszlovákia és Olaszország elérték, vagy talán már át is lépték az önellátás határát, Németország pedig ideai termésével a buzaexportországok sorába került. A „kibővített Tardieu-terv” tehát, még Svájc szükségletének számításba vételével is több mint 22 millió métermázsnyi buzafelesleget jelent. A közép-európai buzagazdálkodás mérlege nem javul azzal sem, ha Franciaországot is számításaink körébe vonjuk. Franciaország belső buza- és lisztfogyasztásának tízévi átlaga 91 millió q, ideai termése 92.2 millió. A múltévi készletekkel együtt a franciák mintegy 2.5 millió mázsa felesleggel számolnak. Amint a londoni buza-konferencián alakított nemzetközi buzatanács (Wheat Advisory Committee) első ülésén a francia delegátus kifejtette: Franciaország mindent el fog követni a belső buzafogyasztás emeléséért, a folyó évben azonban az agrárállamok ne várjanak tőle többet, mint azt, hogy — feleslegeit nem fogja számottevő mennyiségben külföldön értékesíteni. Hogy mit tekint a francia kormány a buzaex-

port tekintetében számottevő mennyiségnek, kérdés; jelenleg olyan buzaárkiegészítő alap felett rendelkezik, melyből ötmillió métermázsza buza prémiumos kivitelét lehet finanszírozni. Ugyanezen az ülésen a német kormány is ígéretet tett, hogy a belső fogyasztás emelése és a feleslegek feltakarmányozása útján igyekszik az exportot elkerülni. Kilátásba helyezett ezenkívül olyan intézkedéseket is, melyek a jövőre nézve a buzaterületek csökkenését lesznek hivatva előidézni.

Ha feltételezzük azt, hogy sem Németország, sem Olaszország nem fog nagyobb mennyiségben búzát exportálni és lisztkivitelüket sem fogják újra fokozni: a tíz állam mérlege még mindig mintegy 15 millió q felesleget mutat. Görögország bevonásával ez a fölösleg idén legfeljebb félmillió mázsával volna csökkenthető. Görögország 1932. évi 6 millió mázsányi buzabevitelének csak 11%-a származott a szomszédos dunai agrárállamokból, 1931-ben alig 4%-a. A folyó gazdasági évben azonban Görögország buzatermése olyan mértékben emelkedett, hogy aligha lesz szüksége 2 millió q-nál nagyobb bevételre, s ennek a mennyiségnek tulnyomó részét előreláthatóan, mint eddig, most is tengerentúlról fogja beszerezni.

Az augusztusban tartott londoni buzakonferencia nagy reményekkel fogadott kezdeményezései mindeddig nem vezettek gyakorlati eredményekhez. Még ha fel is tételezzük, hogy a világpiaci ár-minimumra, a buzaterületek csökkentésére, a vámok leszállítására és a kiviteli kontingensek felosztására vonatkozó egyezményt ratifikálni fogják és nem jut a straszi határozatok sorsára, elégtelennek kell tartanunk a négy dunai agrárállam: Magyarország, Románia, Jugoszlávia és Bulgária számára megállapított kiviteli részesedést (évi 12.2, maximálisan 14.6 millió q).² A négy állam idei buzatermése összesen körülbelül 98 millió métermázsza. Kiviteli feleslegüket mérlegünkben 19.8 millió q-ra becsültük; ez a becslés semmiesetre sem tulzott, ha meggondoljuk, hogy pl. az 1931—32. gazdasági évben 100.1 millió q össztermés mellett ezek az államok összesen 22.7 millió q-t tényleg exportáltak, anélkül, hogy belföldi piacon hiány, vagy csak az árak lényeges javulása is lett volna tapasztalható. A buzakonferencián megállapított kiviteli kontingens különben is csak abban az esetben nyerne gyakorlati jelentőséget, ha a tengerentúli buzatermelő országok kötelezettséget vállalnának abban a tekintetben, hogy a jövőben nem fognak búzát vagy lisztet szállítani bizonyos európai fogyasztóországokba, az utóbbiak lemondának vetésterületeik további növeléséről, a dunai államok közt pedig megegyezés jönne létre az egymásközti verseny kiküszöbölése érdekében.

A buzakonferencia volt egyébként az első nemzetközi kormány-értekezlet, amely hivatalosan elismerte a „dunai agrárblokk” egységét, amikor a négy állam számára a kiviteli kontingenst egy összegben állapította meg és a további felosztást a blokk tagjaira bízta. Ez mindenesetre szükségessé fog tenni a négy agrárállam között bizonyos tárgyalásokat, amelyek később talán szorosabb kapcsolatok létesítéséhez vezethetnek. A kontingensek megállapításából folyó kény-

² A Wheat Advisory Committee december 12-i ülésén a magyar delegátus kívánságára pótkontingenst állapított meg a dunai államok részére, mely a szükséghez képest 8.1-től 10.8 millió q-ig terjedhet (30—40 millió bushel). A kontingens alsó határa, tehát most már éppen fedi a fentebbi mérlegben kimutatott kiviteli felesleget.

szerű egymásrautaltságban *Hantos* professzor³ a későbbi szorosabb gazdasági együttműködés csiráját látja, melynek legközelebbi célkitűzései: az egymásközi verseny kiküszöbölése, kereskedelempolitikai téren egységes magatartás kialakítása, az árak és a szállítási feltételek összhangbahozása, a szállítási lehetőségek célszerűbb kihasználása, a nagy távolságok rövidítése céljából „buza-kliring” létesítése lehetnének.

A négy dunai agrárállam szorosabb gazdasági összefogása körülbelül az egyetlen még fennálló lehetőség arra, hogy ezek az országok a legközelebbi piacokon többé nem értékesíthető feleslegeik elhelyezését kierőszakolják. Számaink azt mutatják, hogy a buzaértékesítés problémája Közép-Európa keretein belül többé nem oldható meg. Ebből a szempontból nem jelent haladást az olasz kormánynek a dunai államok, Olaszország és Németország gazdasági együttműködéséről szóló, nemrég publikált javaslata sem, hiszen a buzafeleslegek elhelyezésénél Olaszország és Németország aligha jöhetnek tekintetbe. Legfeljebb továbbadhatják az átvett búzát, ami egyik fél szempontjából sem tekinthető kielégítő és tartós megoldásnak. A buza kérdést ma már csak az összes európai importállamokra kiterjedő kontinentális megegyezés oldhatná meg; ennek a lehetősége azonban, legalább elméletileg, még ma is fennáll. A még mindig importra szoruló európai államok beviteli szükségletét a folyó gazdasági évben kerekén 100 millió q-ra becsülhetjük. Ebből az exportfelesleggel bíró európai országok — melyek, jelentéktelen kivételektől eltekintve, valamennyien szerepelnek fentebbi számításainkban — mintegy 33 millió q-t fedezhetnének és 67 millió maradna a tengerentuli és Oroszországból származó importra. Ez az arány körülbelül megfelelne a multévi fogyasztási és az ideai termelési adatokból levonható következtetéseknek. Európa 1932. évi termése 406, nettó importja 119, látható fogyasztása tehát 525 millió q volt, hasonló fogyasztás feltételével az ideai 461 millió q-nyi termésnek 66 millió q tengerentuli import felelne meg. A közép-európai buzatermelés sorsa tehát azon fordul meg: sikerül-e a tengerentuli és orosz import együttes összegét — melyet a római nemzetközi mezőgazdasági intézet idézett jelentése 87, illetve az azóta korrigált termésadatok figyelembevételével 83 millió q-ban irányoz elő — 67 millióra redukálni?

Ez a redukció, bár kétségtelenül érzékenyen sújtaná az érdekelt tengerentuli államokat, mégsem látszik keresztülvihetetlennek. Kétségtelen, hogy vannak európai országok, melyek buzaszükségletüket egészben vagy részben mindig tengerentulról lesznek kénytelenek fedezni. Angliát az ottawai egyezmény, Hollandiát, Görögországot, kisebb mértékben a skandináv államokat és Belgiumot is, tengerparti fekvésük és a tengerentullal való szoros kapcsolataik kötik meg, a balti államokat Oroszország nyomasztó közelsége. Azonban mindezeket az európaikivüli gazdasági kapcsolatokat mérlegelve, a valóban „kötelező” tengerentuli buzaimport összegét nem igen kell évi 70—75 millió métermázsánál többre tennünk.

A két álláspont tehát nem összeegyeztethetetlen. különösen, ha számolunk egyrészt az európai fogyasztásnak a népszaporodással kapcsolatos növekedésével, másrészt azzal, hogy Németország jelenlegi tarthatatlan helyzetén a buzaterületek erélyes csökkentésével fog

³ Die Agrarüberschüsse der Donaustaaten, Neue Zürcher Zeitung, 1933. IX. 25.

változtatni. legalább annyira, hogy exportországból önellátó ország legyen. Ebben az esetben 70 millió, sőt ennél nagyobb tengerentúli buza-behozatal sem veszélyeztetné a dunai agrárállamok érdekeit. Kérdés, vajjon a négytagú „dunai agrárblokk“ egyöntetű fellépése, a Hantos Elemér által javasolt „Verhandlungskartell“, a négy állam ma sem kicsinyelhető jelentősége és — last and least — gazdasági összeomlásuk fenyegető veszedelmére képes lesz-e Európa többi országainak gazdaságpolitikáját az eddigitől lényegesen eltérő irányba terelni?

Rácz Jenő.

A hitelkamatláb kérdéséhez.

Az évek óta pusztító gazdasági válság egyik okozója az árak nagymértvű esése, amely a termelés jövedelmezőségét rendítette meg. A jövedelmezőség emelésére egy mód a termelési költségek leszállítása lenne. Magángazdasági szempontból tekintve, a termelés költségeihez hozzájárul az igénybevett idegen tőke használatáért fizetendő kamat, akár befektetési célokra, akár forgótőke gyanánt való felhasználás végett vették is azt igénybe.

Hanyatló árszínvonal mellett az adósok a kamatot természet-szerűleg nehezebben tudják előteremteni és a kamatterher súlyát a jövedelmezőség megtartásáért küzködő termelés fokozottan érzi. Értethető tehát, hogy a dekonjunktúra éveiben sürűn jelentkeznek azok a panaszok, melyek a hitelkamat mértékét kifogásolják és az adósok — sokszor megfélemlkezve arról, hogy a konjunktúra idején semmilyen pénz sem volt „drága“ — egymást szárnyalják túl a hitelkamatláb leszállítása iránt nyilvánított kívánságaikban. Magyarországon a közélet fórumain az u. n. gazdaadósságok kamatterhéről esik manapság legtöbb szó.

Kétségtelen, hogy az évekkel ezelőtt a gazdasági fellendülés korában felvett kölcsönök kamatfeltételeinek változatlan érvényesítése a jelenlegi viszonyok között széles rétegek számára elviselhetetlenné vált és azoknak nemzeti szempontból veszélyes pusztulását vonná maga után. E tény a kormányzat és a gazdasági élet minden tényezője egyaránt felismerte. A kormányzatnak évek óta súlyos gondot okozott, hogy a gazdatartozások fizetésének ügyét miképpen szabályozza és csak a legutolsó hetekben kibocsátott rendelettel sikerült ez ügyben két évi átmeneti időre — remélhetőleg — nyugalmat teremteni.

A politikai vitákban több-kevesebb élességgel, de újra és újra felbukkant az a vád, hogy a bankoknak a kamatkérdésben tanúsított önző magatartása az oka, hogy a gazdatársadalom elvérzik a kamatterher alatt és hogy a bankok nem engedik csökkenteni a kamatlábat.

Messzire vezetne azoknak a tényezőknek a vizsgálata, amelyekről valamely országban az ott divó kamatláb mértéke függ. Vizsgálni kellene az ország gazdasági fejlettségét, jogrendszerét, tőkegazdagságát illetőleg szegénységét, a bel- és külpolitikai viszonyokat, stb. Ebben a közleményben azonban csakis azokkal a tényezőkkel kívánunk foglalkozni, amelyek a pénzintézetek által nyújtott hiteleknel alkalmazott hitelkamatláb magasságát a pénzintézetek oldaláról befolyásolják.

A magas kamatláb önmagában véve nem bankérdek, mert a pénzintézeteket nem a hitelfeltételek abszolút magassága érdekli, hanem az a különbség, amely az általuk a betétekre fizetett betétkamat-

láb és a hitelkamatláb között jelentkezik. Ez a különbség a sokat emlegetett marge, jó magyar szóval: a *kamatrés*.

A pénzüintézeteknek arra van szükségük, hogy a betét- és hitelkamatláb mértéke közötti kamatrés révén előálló nyereségből fedezhessék:

1. *A liquiditás fenntartásának terheit.* A pénzforgalom zökkenésmentes lebonyolítása végett a pénzüintézeteknek állandóan pénztári készletet és kamatot nem hozó giró-követeléseket kell tartaniok, holott a betétek után járó kamatot teljes mértékben fizetniök kell;

2. *az üzleti költségeket.* A pénzüintézetek üzletvitele magától értetődően személyzeti és dologi kiadásokkal jár; ezek egyrésze, az általános üzleti költségek, függetlenek az egyes üzleteseményektől, (pl. a szervezet fenntartásának költségei), míg más része lényegében az üzletesemények számával arányos (anyagfogyasztás, tisztviselői létszám);

3. *a saját tőke megfelelő kamatoztatását.* A befektetett tőkéje hozadékát mindenki élvezni akarja. Onnan, ahol nincs jövedelem, a tőke igyekszik elvonulni. Kíváncsú tehát, hogy a pénzüintézetekben dolgozó tőke tulajdonosa: a részvényes megkapja méltányos osztalékát;

4. *a tartalékok képzését az elkerülhetetlen veszteségekre.* Bármennyire óvatos is valamely pénzüintézet üzletvitele, a kihitelezéseknél előállható veszteségekkel számolnia kell és minthogy a kölcsönfolyósítás pillanatában — legalább is helyes bankvezetést feltételezve — minden kihelyezést jónak tartanak, a kamatládba bele kell számítani a kockázat vállalásának ellenértékét, mintegy kockázati díjakat, amelyek végeredményben fedezni fogják az előre nem látható veszteségeket.

Vizsgáljuk most azt, hogy milyen kamatrést érhetnek el jelenleg a magyar pénzüintézetek.

1931. év őszén a kormány rendeletileg az *Országos Hitelügyi Tanács* feladatává tette, hogy a birói uton érvényesíthető kamat legmagasabb mértékét megállapítsa; ugyanakkor azonban, hogy a megfelelő kamatrést a pénzüintézetek számára biztosítsa, a bankbetétek után téríthető kamat felső határát is megszabhassa, másszóval, mind a hitel-, mind a betétkamatlábát maximálja.

Az Országos Hitelügyi Tanács az 1931 novemberében történt első szabályozás óta a Magyar Nemzeti Bank bankkamatláb leszállításaival párhuzamosan fokozatosan egyre lejjebb szorította a kamat színvonalat, miközben a kamatrés egyre jobban szűkült. Az alaprendelet szerint a kölcsönkövetelések után járó kamat és a kötött betétek kamata között a Pénzüintézeti Központ I. kuriájába tartozó intézeteknél a különbség még 5%-ot tett ki, (11.5% kamat a kölcsönkövetelések és 6.5% a lekötött betétek után). ma ugyanez a különbség csak 3.5% (7.5% kamat a kölcsönkövetelések és 4% a lekötött betétek után).

1932 októberé óta az *Országos Hitelügyi Tanács* nem bolygatta a kamatviszonyokat, úgy, hogy azokban bizonyos stabilitás következett be. Csak 1933 október vége óta, amikor a gazdatartozások fizetésének újabb szabályozása ügyében kiadott 14.000/1933. számú kormányrendelet megjelent, került előtérbe ismét annak szüksége, hogy a kamatláb felső határát egyes kategóriákra nézve újból megállapítsák.

Az 1932 október 24-e óta érvényes kamattételek részbeni módo-

sítását az *Országos Hitelügyi Tanács* 1933 december 29-i ülésében határozta el és az 1934 január 1-től érvényben lévő lényegesebb tételeket a következő összeállítás mutatja:

	A Pénzügyintézeti Központ	
	I. kuriájába ¹	II. és III. kuriájába ¹
	tartozó pénzügyintézetekre vonatkozólag megállapított felső határok	
Kölcsönkövetelések után	7½ %	8 %
Lekötött betétek után	4 %	5 %
Szabad betétek után	3¼ %	4¼ %
Pénzügyintézetek által benyújtott váltók leszámítolásánál	5.2 %	5.7 %

¹ A Pénzügyintézeti Központ alapszabályai szerint az I. kuriába azok a tagok tartoznak, amelyeknek a saját tőkéje (az alaptőkének és a valódi tartalékoknak az összege) a 10 millió pengőt meghaladja, a II. kuriába azok, amelyeknek a saját tőkéje 3 millió pengő és 10 millió pengő között van, a harmadik kuriába pedig azok, amelyeknek a saját tőkéje a 3 millió pengőt meg nem haladja.

Megjegyzendő, hogy a bejegyzett kereskedőkkel szemben fennálló követelésekre nézve a kamat legmagasabb határa nincs megállapítva, viszont a hitelkamatláb megállapított felső határa olyképp értelmezendő, hogy abban mindennemű költség, jutalék, stb. bennfoglaltatik.

A gazdátartozások fizetését szabályozó fentebb említett kormányrendelet értelmében a gazdaadósok 1933 október 24-étől évi 5.5 %, illetőleg a védett adósok 4 % kamatot tartoznak csak fizetni. A különbözetet, amely e két tétel és az *Országos Hitelügyi Tanács* által megállapított tételek között mutatkozik, a pénzügyminiszter a létesített „kamathozzájárulási alap” terhére a pénzügyintézeteknek megtéríti, de a kamatleszállítás terhére a tőke évi ½ %-ának erejéig a hitelező intézet viseli. A kamathozzájárulási alap részben abból alakul, hogy minden betéti üzletággal foglalkozó pénzügyintézet az 1933 szeptember 30-án nála elhelyezett betétek tőkeösszegének évi ½ %-át tartozik 2 éven keresztül a kamathozzájárulási alapba befizetni.

A *Pénzügyintézeti Központ* I. kuriájába tartozó intézeteknél (tehát a nagyobb budapesti bankoknál) a fontosabb aktív és passzív kamattételek szempontjából a helyzet a következő, figyelembe véve az *Országos Hitelügyi Tanács* által megszabott tételeket és a gazdaadóságokról szóló rendelet intézkedéseit.

Kihelyezéseknél felszámíthatnak:

Kölcsönköveteléseik után legfeljebb 7.5 %-ot,
gazdaadósaiknak. hozzávéve a kamathozzájárulási
alaphoz kapott térítést 7.0 %-ot,
a vidéki pénzügyintézetek által jelentős tételekben benyújtott váltók visszaleszámitolásánál 5.2 %-ot.

Az igénybevett idegen tőkékért fizetnek:

A Bankközi Megállapodás értelmében a 3 óra lekötött betétek után a betevőnek térítenek 3.5—4 %-ot, a szabad betétek után pedig 2.5—3.05 %-ot, mindkettőhöz hozzászámítandó a gazdarendelet rendelkezése szerint a kamathozzájárulási alapba fizetendő évi ½ %.
ugy, hogy a betétek önköltségi ára fejében

a lekötött betéteknél körülbelül	4—4.5 %-ot,
a szabad betéteknél körülbelül	3—3.55 %-ot,
a Magyar Nemzeti Banknál igénybevehető leszámítolási hitelükért a bankráta szerint	4.5 %-ot.

Ezeknek az adatoknak alapján a budapesti nagyobb pénzintézetek által átlagosan elért kamatrést legfeljebb 2½, kivételesen 3%-ra becsülhetjük.

A II. és III. kuriába tartozó intézetek szempontjából (ezek a kisebb budapesti és a vidéki intézetek), a helyzet még ennél is kedvezőtlenebb. Ezeknek a betétállománya, különösen vidéken, a bankzárlat óta lényegesen megcsappant, aminek következtében idegen tőkék dorgában főleg az 5.2—5.7%-ba kerülő visszleszámitolásra vannak utalva. A visszleszámitolási hitel drágaságát átlagban csak kevésbé mérsékli a Nemzeti Banknál korlátozott mértékben élvezett hitel, amely természetesen csak 4.5%-ba kerül.

Kihelyezéseiknél felszámítható kamatmaximum 8%, illetőleg a gazdaadósságoknál 7.5%. Figyelembe véve, hogy a betétállományuk önköltsége — a ½ %-os térítést tekintve — 4.75—5.5%, az ezeknél az intézeteknél elérhető átlagos kamatrés 2% körül lehet.

Természetes, hogy az átlagos kamatrés szélessége intézetenként változik, elsősorban a betétállományért fizetett kamat nagyságától függ és attól, hogy mekkora maga a betétállomány. Egyfelől a betétállomány és a saját tőke nagysága, másfelől a kihelyezések összege eldöntik, hogy a drágább hitelek (visszleszámitolási lehetőségeket) mennyire kell igénybe venni. Mennél kedvezőbb a viszony az előbb említett tényezők között, annál szélesebb az átlagos kamatrés.

Az *Országos Hitelügyi Tanács* legutóljára a *Nemzeti Bank* egyidejű rátaváltoztatása nélkül szabta meg újra a kamattételeket. Határozatánál az a szempont vezette, hogy némileg tágitson a pénzintézetek által elérhető kamatrésen, amely a gazdaadósságok fizetését szabályozó rendelet intézkedései: a betétek után ½ % külön illeték kirovása és a gazdaadósoknak nyújtandó ½ %-os kamatesőkkenítés következtében 1933 október vége óta tulzott mértékben megszűnik. E cél elérése végett változatlanul hagyta a kihelyezések után felszámítható kamatok legmagasabb mértékét, viszont:

1. áthárította a betevőkre az említett külön illetéket, melyet a pénzintézetek a kamathozzájárulási alapba tartoznak befizetni. Ezért a betétek után fizethető kamat legmagasabb mértékét kategóriánként ½ %-kal leszállította;

2. könnyített a vidéki pénzintézetek helyzetén, amelyek a gazdaadósságok ideiglenes szabályozásának terheit, kihelyezési állományuk összetételénél fogva, viszonylag erősebben viselik. E célból a visszleszámitolásra benyújtott váltók leszámítolásánál alkalmazható legmagasabb kamatlábat 0.3%-kal leszállította, tehát a visszleszámitolási hitelt, elsősorban a fővárosi bankok terhére, olcsóbbá tette.

Lássuk ezekután, hogyan alakulnak nálunk a banküzletnek a korábbiakban tárgyalt költségei, amelyek a kamatrés hasznából voltak fedezendőek.

A *liquiditás fenntartásának terhei* a normálisnál magasabbak, minthogy a betéteseknek megújuló nyugtalansága miatt a bankoknak állandó felkészültségben kell állniok, ezért az elsőrangban

liquid tételek növelésére törekszenek. Ez utóbbiak kamathozadéka mindenkor aránylag alacsonyabb.

Az üzleti költségek leszállítására a pénzüintézetek személyi és dologi téren egyaránt törekszenek, azonban az elért eredményeket ellensúlyozza az adók és illetékek ismételt emelése. Minthogy az állományok egyre csökkennek, a jelenlegi kisebb forgalom minden tételét nagyobb regie-hányad terheli.

A saját tőke megfelelő kamatoztatása a banküzlet mai állapotában csak óhaj, egyre kevesebb intézet képes részvényeseinek osztalékot juttatni.

A kockázati elem válságidején természetesen nagy és veszteségtartalékok képzésére soha inkább szükség nem volt. A hitelválság tartama alatt a korábbi rejtett tartalékok nagyrészt felemészthettek és a jelenleg elérhető kamatrésben a kockázatvállalás ellenértékére már nem lehet fedezetet találni. Ez a körülmény különösen veszélyezteti a hitelszervezet épségét, mert ily módon a normális kockázat viseléséből eredő veszteségek sincsenek többnyire a folyó üzlet eredménye által fedezve, holott a válság rendkívüli veszteségeket is előidéz.

Mindezek ellenére a kamatrés aligha tágítható. A hitelkamatláb nem emelhető, mert ezt az adósok fizetőképessége nem bírja el, sőt inkább még további mérséklés volna előnyös a termelés érdekében. Ez azonban a kamatrés további szűkülése nélkül csak akkor lenne megvalósítható, ha egyidejűleg a betétkamatlábát is le lehetne szállítani.

Be kell látnunk azonban azt, hogy bármily kívánatos a kedvezőtlen hozadéki viszonyok mellett az adósokra nézve a kamatleszállítás, bármennyire érthetők az ilyirányú törekvések, a bankok nem képviselhetik csupán az adósok érdekét, nekik a betevők érdeke ép olyan fontos. Csak akkor tudnak a bankok hiteleket nyújtani és nyújtott hiteleket fenntartani, ha a betevők érdekeit is védik. Ezt az alapvető igazságot bizonyítja a magyar bankoknak a bankzárlat óta folytatott kényszerű üzletpolitikája.

Tárgyunk elhatároltságánál fogva nem térhetünk ki bővebben arra, hogy a betétesek érdekeit milyen messzemenően érinti a hitelszervezet veszélyeztetése, nem foglalkozhatunk azzal, hogy az adósok és a betétesek között a pénzüintézeteknek mintegy közvetítő szerepe van, csupán arra mutatunk még rá, hogy ha a betétállományok pillanatnyi viszonylagos nyugalmi helyzetét bármilyen, kihatásaiiban előre meg nem ítélt intőzkedés felkavarná, annak oly következményei lehetnek, amelyek a féltve őrzött pengőnk sorsát is kockára tennék.

Nem vitás, hogy a betevői réteg magas kamatot kívánna. Közgazdasági szempontból nézve a magas betétkamat előnyös a tőkeképződésre és tőkegyűjtésre serkent. Feltételezhető, hogy 1931 júliusa után, mikor a pengő sorsa is bizonytalannak látszott, a betétkiszivárgás mégis lassabb ütemben folyt volna le, ha az ismételt kamatleszállítások nem történtek volna meg. Eltekintve a fogyasztási célokat szolgáló kivétektől, amelyek a kedvezőtlen gazdasági viszonyok miatt minden körülmények között jelentkeztek volna, a betétek átváltozása értékálló, vagy annak hitt dolgokba sokkal kisebb méretű lett volna és a pénzüintézeteknek oly sok gondot okozó betétkiáramlás kevésbé lett volna érezhető.

Emlékeztet az elmúlt két év parcellázási láza és a családi házak építésének lendülete. A kis betevők pénze változott át ezek-

nél ingatlanvagyonná. A kis kamatozás, párosulva a viszonyok bizonytalanságával, nem indította őket megtakarított tőkéjük takarékbetétként való megtartására. Így következett be nálunk az a folyamat, hogy Budapest külterületén és környékén ezrével épültek a kis családi házak, míg a város belterületén lakások ezrei állnak üresen és a nemzeti vagyonnak az a része, amely házingatlanokban testesül meg, rohamosan veszített értékéből.

Összegezzük tehát fejtegetéseinket: a betétesek magas kamatlábat, az adósok alacsony kamatlábat és a bankok széles kamatrést kívánnak. Ahol ilyen ellentétes és közgazdasági szempontból is megindokolható érdekek ütköznek, ott mindenkit teljesen kielégítő szabályozás nem várható, hanem a sokat emlegetett arany középutat kell járni, amely a gazdasági szükségnek és a méltányosságnak legjobban megfelel. Az adósok iránt tanusítandó, a viszonyok által kikényszerített kimélet mellett a nem kevésbé értékes betevői rétegre is figyelemmel kell lenni. E két szempont együttes érvényesítése átmenti a hitelszervezet érintetlenségében rejlő nagy gazdasági erőt az elkövetkezendő jobb időkre.

Künsztler Zoltán.

A német jegybankreform lényege és jelentősége.

A súlyos megrázkódtatások, amelyeket Németországban a gazdasági és pénzügyi válság előidézett, megingatták azokat az alappilléreket is, amelyeken a világháborút követő években végrehajtott valutastabilizálás felépült. Az 1924 augusztus 30-i banktörvény alapelvei a *jegybanknak az államtól való teljes függetlenítése* és a nem kielégítő módon fedezett *jegykibocsátás* megakadályozása voltak, mely utóbbi elvvel együtt járt az állam részére történő hitelnyujtásnak szűk keretek közé való szorítása. A német kormány az 1924. évi törvény szigorú intézkedéseit az utóbbi évek pénzügyi válsága idején fokozódó mértékben terhesnek érezte. A banktörvény módosítása szempontjából azonban nehézséget jelentett az 1930 január 20-i hágai megállapodásnak az a pontja, amelynek értelmében a banktörvény ott megjelölt rendelkezéseinek megváltoztatásához a Nemzetközi Fizetések Bankja igazgatótanácsának hozzájárulása szükséges. Mivel a német kormány által tervbe vett módosítások nagyrészt éppen ezeknek a rendelkezéseknek a megváltoztatását tették szükségessé, a kormány a Nemzetközi Fizetések Bankja igazgatótanácsának 1933 október 9-i ülése elé terjesztette óhajításait, amely a módosítás ellen nem emelt kifogást. Miután a Birodalmi Banknak október 27-én megtartott rendkívüli közgyűlése az előterjesztett módosításokat elfogadta, a kormány ugyancsak október 27-i kelettel közzétette az (az 1926 július 8-i és 1930 március 13-i törvények, valamint a birodalmi elnök 1930 március 1-i rendelete által módosított) *1924 augusztus 30-i banktörvény megváltoztatásáról szóló törvényt*. Az új törvény több vonatkozásban megdönti azokat az alapelveket, amelyeken a korábbi törvény felépült, amennyiben egyfelől *döntő befolyást biztosít az államnak a Birodalmi Bank vezetésére*, másfelől pedig a *jegyfedezeti előírásokat* olyan rendelkezésekkel helyettesíti, amelyek a jegykibocsátás számára gyakorlatilag semmiféle korlátot nem jelentenek.

Az 1924. évi törvény a Birodalmi Bankot kivonta a kormány befolyása alól és a bank vezetését lényegileg az új intézményként létesített *főtanácsra* ruházta. A főtanácsban az első években külföldi származású tagok is helyet foglaltak, az 1930 március 13-i törvény

értelmében azonban a főtanács kizárólag német állampolgárokból állott. A főtanács német tagjait a közgyűlés választotta, illetőleg a főtanács részéről kooptálás útján választott tagokat a közgyűlés erősítette meg állásukban. A bank elnökét a főtanács választotta. Igaz ugyan, hogy a választáshoz a birodalmi elnök jóváhagyása volt szükséges; ha azonban a birodalmi elnök háromszor egymásután megtagadta a jóváhagyását, a választás jóváhagyás hiányában is hatályossá vált. Az 1930. évi törvény azonban már minden esetben megkívánta a birodalmi elnök jóváhagyását. A bank igazgatótanácsának tagjait a főtanács hozzájárulásával a bank elnöke nevezte ki. A törvény a főtanácsot egyébként is tág hatáskörrel ruházta fel; így többek között a főtanácsot illette meg az a jog, hogy az igazgatótanács javaslatára a jegyfedezeti aránynak 40% alá történő leszállítását megengedje. A bank függetlenségének ezt a legerősebb bástyáját az 1933. évi törvény *megszüntette* és a főtanács hatáskörét más szervekre ruházta át. A bank elnökét a jövőben az igazgatótanács véleményének meghallgatása után a birodalmi elnök, az igazgatótanács tagjait pedig a bank elnökének javaslatára, ugyancsak a birodalmi elnök nevezi ki.

A valutapolitikára és a pénzpiacra gyakorolt közvetlen hatás szempontjából a szervezeti változtatásoknál jóval nagyobb jelentőségűek azok az újítások, amelyek lehetővé teszik a Birodalmi Bank részére *nyílt piaci műveletek* folytatását. Értékpapírok tetszés szerinti mértékben való adás-vételének a lehetősége számos nagy külföldi jegybank előtt már régóta nyitva áll. E lehetőséget különösen a *Federal Reserve* bankok és a *Bank of England* használják ki messze menő mértékben, amelyeknél a leszámított váltók az értékpapírok tételéhez képest gyakran elenyésző összeget képviselnek. Ez a lehetőség 1924 előtt — bizonyos korlátozásokkal — a Birodalmi Bank előtt is nyitva állott. Az 1924. évi törvény értelmében azonban a bank saját számlára csak oly mértékben vásárolhatott értékpapírokat, amint ez *a folyó üzlet fenntartásához* szükséges volt és ez a felhatalmazás is csak közületi kötelezvényekre vonatkozott.

Ezzel szemben az új törvény kifejezetten a pénzpiac szabályozása céljából minden korlátozás nélkül feljogosítja a bankot *értékpapírok vásárlására és eladására*. Csupán arra kötelezi, hogy az e felhatalmazás alapján vásárolt értékpapírok mindenkor állományát heti kimutatásaiban külön tüntesse fel. A bank a törvény értelmében minden olyan értékpapírt vásárolhat, amelyekre (az 1930 március 13-i törvény által módosított 1924. évi törvény értelmében) az árfolyamérték 75%-a erejéig nyújthat lombardkölesönöket. A vásárolható értékpapírok körébe esnek tehát a kamatozó vagy egy éven belül esedékes, és látra szóló, a birodalom, valamely tartomány, vagy valamely község által kibocsátott, illetőleg a birodalom, vagy valamely tartomány garanciájával ellátott kötvények; vasuti társaságok részvényei és elsőbbségi kötvényei; állami felügyelet alatt álló földhitelintézetek és jelzálogbankok által kibocsátott záloglevelek; nyilvános jellegű hitelintézetek kötelezvényei és végül az említett intézetek és bankok által kibocsátott minden olyan kötelezvény, amelynek alapjául községeknek nyújtott kölcsönök szolgálnak. A felhatalmazás tehát az értékpapírok rendkívül széles körére kiterjed és a fixkamatozású értékpapírok közül lényegileg csak az ipari kötvényeket és a külföldön kibocsátott német kötvényeket nem foglalja magában.

Ennek az igen tágkörű felhatalmazásnak a gyakorlatban való

ervényesítése a korábbi törvényben foglalt szigorú fedezeti előírások mellett nem lett volna lehetséges. Noha az 1924. évi törvény is módot adott arra, hogy a jegyforgalom *arany- és devizafedezete* kivételes körülmények között 40% alá leszállítható legyen, erre az esetre magas és progresszív emelkedő *jegyadó* fizetését írta elő és kimondotta, hogy ilyen esetben a *bankkamatláb* nem csökkenthető bizonyos színvonal alá. Az arany- és devizafedezet arányának leszállítására vonatkozó felhatalmazással a főtanács már 1931 júniusában valóban élt is, a jegyadó fizetése pedig — a rendkívül alacsony színvonalon mozgó fedezeti arányszámok mellett — oly tetemes összegeket kívánt volna, hogy ezek előteremtése a Birodalmi Bank működésében súlyos zavarokat idézett volna elő, miért is a birodalmi kormány a banknak már 1932 január 1-től kezdődőleg *etengedte a jegyadófizetést*. Végül az 1924. évi törvénynek azt a rendelkezését, amely 40%-on aluli arany- és devizafedezet esetére 5%-os minimális bankkamatlábát írt elő, a Nemzetközi Fizetések Bankja jóváhagyásával 1934 szeptember 30-ig terjedő hatállyal már a birodalmi elnök 1932 szeptember 19-i rendelete felfüggesztette. Ily módon a gyakorlatban jelentkező nehézségek már a törvényes rendelkezések formális megváltoztatása előtt is lehetetlenné tették azok betartását. Azaz az 1933. évi törvény voltaképpen csak a tényleges helyzet törvényes szentesítése iránt intézkedett, amikor a *jegyadó fizetésére és a minimális leszámítolási kamattételekre vonatkozó rendelkezéseket hatályon kívül helyezte*. Eszerint a jegyforgalom arany- és devizafedezete (a jövőben az igazgatótanács és a részjegytulajdonosok képviselőiből alakított központi bizottság együttes határozata alapján) 40% alá csökkenthető, anélkül, hogy ez a bankra nézve bármilyen kötelezettséggel együtt járna.

Míg az új törvénynek e rendelkezése az utóbbi időben követett gyakorlattal szemben nem jelentett változást, az egyéb fedezet tekintetében létesített ujitás az eddigi állapotot gyökeresen megváltoztatta. A korábbi törvény értelmében a bank a jegyforgalomnak arannyal és devizákkal nem fedezett részével azonos összegben *kereskedelmi váltókat és csekkeket* volt köteles tartani fedezet gyanánt. A jövőben ebbe a fedezetbe azok az *értékpapírok is beszámíthatók*, amelyeket a bank a fentiek értelmében vásárolhat és ezenkívül lombardköcsönök alapján fennálló, azonnal esedékes követelések is. Ez az a rendelkezés, amely az értékpapírok vásárlására adott felhatalmazást a gyakorlatban különösen hatályossá teszi. Tekintettel ugyanis arra, hogy az arany- és devizafedezetnek tetszés szerinti mértékű leszállítása semmiféle korlátba nem ütközik, törvényes rendelkezés nem áll útjában annak, hogy a jegyforgalom fedezete teljes egészében értékpapírokból, vagy azokra nyújtott azonnal esedékes kölcsönökből álljon.

Lombardköcsönöket a bank — egyebek, így arany, váltók, áruk stb. mellett — mindazokra a fentebb felsorolt értékpapírokra folyósíthat, amelyeket vásárolni joga van és pedig az árfolyamérték 75%-ának erejéig. Sőt az új törvény arra is felhatalmazta az igazgatótanácsot, hogy amennyiben ezek az értékpapírok nem alkotják tözsdei jegyzés tárgyát, különleges esetekben az összes körülményeknek és elsősorban az adott értékesítési lehetőségnek a figyelembevételével saját maga állapítsa meg a kölcsönnyújtásnál alapul szolgáló árfolyamot. Ez a rendelkezés azért bír messzemenő jelentőséggel, mert megnyitja az utat ahhoz, hogy a jelenleg folyamatban levő községi adósságrendezés során forgalomba kerülő igen jelentős összegű köz-

ségi kötvények, amelyeknek a tőzsdére való bevezetése nincs tervbe véve, szintén eljussanak a Birodalmi Bankhoz.

A német kormányt a banktörvénynek a fenti értelemben való megreformálásánál első sorban az a szándék vezette, hogy a Birodalmi Bank értékpapiroknak tetszés szerinti mértékben való adásvétele útján módot nyerjen a *tőkepiac alakulásának közvetlen irányítására*. A tőkepiaci kamattételek jelentősebb csökkenése, ami pedig a kellőképpen megalapozott gazdasági fellendülés megindulásának egyik legfontosabb előfeltétele, Németországban mindeddig nem következett be, noha a pénzpiaci kamattételek lényegesen visszaestek. A jegybank részéről végrehajtott értékpapír-vásárlások, amennyiben azok nagyobb arányokban történnek, kétségtelenül alkalmasak az értékpapírárfolyamok emelésére és így az effektív kamatozásra csökkentőleg hatnak. Tartós hatás azonban e tekintetben csak akkor remélhető, ha a gazdasági élet egyéb területein mutatkozó jelenségek nem állanak útjában annak, hogy a jegybank értékpapír-vásárlásai a *magántőkére is ösztönzőleg* hassanak és felkeltsék ennek érdeklődését a hosszulejáratu befektetések iránt. Ezért a jegybank fáradozásait valószínűleg nem koronázná siker akkor, ha valamely általa kívánatosnak tartott tőkepiaci kamatlábszínvonal elérését tűzné ki célul. Eltekintve ugyanis egy ilyen színvonalnak esetleg teljesen önkényes jellegétől, annak fenntartása a jegybanktól állandó, talán erejét meghaladó áldozatokat kívánna abban az esetben, ha a magántőke részéről támogatással nem találkozik.

Az értékpapír-vásárlások első hatása olyan országban, mint Németország is, ahol a bankok a jegybanknál erősen el vannak adósodva, bizonyára az lesz, hogy a bankok a birtokukba kerülő új fizetőeszközöket *adósságuk csökkentésére* fogják felhasználni, azaz viszontleszámitolási hiteleiket igyekeznek visszafizetni. A *Federal Reserve bankok* által különösen 1931 tavasza óta nagy arányokban folytatott nyílt piaci vásárlások bizonyítékot szolgáltatottak arra, hogy a fizetőeszközök forgalmának emelkedése helyett az következett be, hogy az értékpapírkészlet gyarapodásával egyidejűleg a váltótárca — átmeneti ingadozásoktól eltekintve — erősen visszaesett és az 1933. évi bankválság után jelentéktelen összeggé zsugorodott össze.

Az értékpapír-vásárlások magukban véve is a *bankok likviditásának* a fokozásával járnak együtt, de ezenkívül hasonló hatás várható az új banktörvénynek attól a rendelkezésétől, amely megengedi a *lombardköveteléseknek a jegyfedezetbe való beszámítását*. A múltban ugyanis a Birodalmi Bank, a jegyfedezeti előírásokra való tekintettel, a lombardüzlet terén kénytelen volt messzemenő tartózkodást tanusítani, ami elsősorban abban jutott kifejezésre, hogy a lombardkamatláb időnként igen jelentősen (az 1931. évi bankválság idején 5%-kal) meghaladta a váltóleszámitolási kamatlábat. A jövőben azonban az értékpapírok és a kereskedelmi váltók között csak annyiban lesz különbség, hogy az értékpapírokra nyújtható lombardkölcsön csak az árfolyamérték 75%-áig terjedhet, eltekintve attól a körülménytől, hogy a lombardkamatláb némileg bizonyára a jövőben is magasabb lesz a váltóleszámitolási kamatlábnál. A likviditásnak az a fokozódása, amely a bankoknál a nyílt piaci műveletek és az értékpapírok lombardirozása folytán előáll, kétségtelenül megadja a lehetőséget a *hitelkiterjesztésre*, ami a gazdasági fellendülés meg-

indulása szempontjából jelentőséggel bírhat, de helytelen alkalmazás esetén a pénzforgalom indokolatlan felduzzasztásához is vezethet.

A Birodalmi Bank a nyílt piaci műveletektől saját üzletvitelére nézve *Schacht* kijelentései szerint azt reméli, hogy sikerülni fog a tárcájában levő *pénzügyi váltók* nyomasztó tömegétől legalább részben megszabadulnia. Nem téveszthetjük azonban szem elől, hogy ez a folyamat lényegileg a pénzügyi váltóknak értékpapirokra való átcserélése után fog végbemenni, amelyek pedig a *jegybank mozgási szabadságának korlátozása* szempontjából ugyanolyan terhet jelenthetnek, mint a pénzügyi váltók. Igaz, hogy Angliában és az Egyesült Államokban az állami kötvények a jegybank befektetéseinek igen jelentős hányadát teszik ki. Ezekben az országokban azonban e kötvények számára állandóan felvevőképes piac és tőkeerős közönség áll rendelkezésre, szemben Németországgal, ahol az értékpapírok eladása nagyobb nehézségekkel jár. Minél nagyobb mértékben telik meg tehát a Birodalmi Bank tárcája értékpapirokkal, annál inkább csökken *politikájának rugalmassága* és annál kisebb lesz befektetéseinek és a pénzforgalomnak az a hányada, amelyet kamatpolitikájával befolyásolni tud. Fokozott mértékben jelentkezhet ez a veszély akkor, ha a jegybank később bármely okból nem a hitelek kiterjesztését, hanem azok korlátozását tartaná kívánatosnak. Az értékpapíroknak nagyobb tételekben való eladása súlyos kísérő jelenségeket válthatna ki, állami kötvények esetében pedig az állam hitelének csorbitásával járna, nem is szólva arról a veszteségről, amely a kétségtelenül bekövetkező árfolyamcsökkenések folytán a jegybankot érné.

Az a csaknem *korlátlan felhatalmazás* tehát, amellyel az 1933. évi banktörvény a Birodalmi Bank vezetőségét felruházza, üdvös eredmények forrása lehet, de veszedelmeket is idézhet fel, aszerint, hogy a bankvezetőség miképpen él a felhatalmazással. A tőkepiacon uralkodó feszültség enyhítése és mérsékelt hitelkiterjesztés útján a gazdasági fellendülés egyik fontos előfeltételének megteremtése a jegybankreform öröndetes eredményei lehetnének. Másfelől azonban a pénzforgalom mértéktelen megnövelése és a jegybank immobilizálása olyan veszélyeket rejtenek magukban, amelyeket feltétlenül el kell kerülni. A Birodalmi Bank vezetősége a jelek szerint teljesen tudatában van a megoldásra váró feladat súlyosságának és remélhető, hogy mindig sikerülni fog megtalálnia a helyes utat, ha csak a *politikai befolyások*, amelyeknek ki van szolgáltatva, ettől el nem térítik.

Óvári Papp Zoltán.

Könyvismertetések.

1. Hundert Jahre bayerisches statistisches Landesamt. — II. Bayern im Lichte seiner hundertjährigen Statistik. Jubiläumsschrift herausgegeben vom Bayerischen Statistischen Landesamt. München, 1933. 192 — 100 lap.

A bajor országos statisztikai hivatalt 1833-ban, tehát 100 évvel ezelőtt állították fel. Ennek emlékére *Zahn Frigyes* dr., e hivatal jelenlegi nagyérdemű elnöke, két ünnepi dolgozatot adott ki, amelyek közül az egyik a bajor hivatalos statisztika történetét és a statisztikai hivatal működését ismerteti, a másik pedig Bajorország népességét, gazdaságát, munkásviszonyait, szellemi és erkölcsi életét, az állami és községi pénzügyeket tárgyalja.

A két bajor jubileumi füzet kétségtelenül annak a hatalmas, két kötetből álló ünnepi irománynak hatása alatt készült, amelyet a királyi porosz statisztikai hivatal 1905-ben adott ki, fennállásának 100-ik évfordulója alkalmából. A világgazdasági válság közepette, a szűkös anyagi eszközök mellett, természetesen nem közelíthette meg a bajor ünnepi kiadvány a poroszt, sem a feldolgozásra került anyag gazdagsága, sem pedig a kötetek kiállításának pompája szempontjából.

Annál nagyobb elismeréssel kell kiemelnünk a bajor kiadványnak azt az értékes sajátosságát, hogy milyen nagyszerű ökonomiával dolgozta fel viszonylag szűk terjedelem mellett a száz év hatalmas anyagát.

A bajor országos statisztikai hivatal történetét magába foglaló füzet tartalmilag többet nyújt címénél. Mert a statisztika általános és egyidejű történetét tárgyalja, a hivatalos statisztika fejlődését, szervezetét és módszereit részletesen feltárja és így szemlélteti „a társadalmi obszervatorium” mind szabatosabb működését. Egyben észlelhetjük azt az egyre szorosabb kapcsolatot, amely a hivatalos statisztika működése és a tudomány között létesül, annak következtében, mert a hivatal vezetői tulnyomó részt a tudomány kimagasló képviselői is. (Igy F. B. Wilhelm Hermann, George v. Mayr, F. Zahn.)

Ezen a réven kapcsolódott a bajor hivatalos statisztika is a nemzetközi kongresszusok, majd a nemzetközi statisztikai intézet tanácskozásaiba, amelynek tagjai között csak akkor foglalhatnak helyet a statisztikai hivatalok vezetői, ha egyuttal tudományos munkásságuk által kimagaslanak.

A bajor országos statisztikai hivatal fellendülése különösen jelenlegi elnökének *Zahn Frigyesnek* több mint 25 éves munkássága idejére esik. A bajor statisztikai hivatalnak a gazdasági és társadalmi statisztika terén, nevezetesen a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és

állami pénzügyi, továbbá a munkabér-, munkásbiztosítás és szegényügyi statisztika fejlesztése körül kifejtett tevékenysége a szak- és tudományos körökben, valamint nemzetközi vonatkozásban is osztatlan elismerésre talált.

A munka tanulságos képet nyújt a hivatalnak a statisztika minden területén végzett munkásságáról.

Elismerésre méltó gondolat volt egyidejűleg, külön füzetben, a hivatalos statisztika fent vázolt munkásságának számszerű, tényleges eredményét is bemutatni. A második füzet Bajorország állami életének, népességének, közgazdaságának és kulturális helyzetének jelenlegi állapotát tárja az olvasó elé, amennyiben az adatok lehetővé tették, száz évi fejlődési folyamatában. A statisztikai anyag gazdag tárháza, valóban szakszerű magyarázó szöveggel. Bajorország hatalmas fejlődését mutatja és megvilágítja az ország jelenlegi helyzetét minden vonatkozásában. Helyszüke miatt nem terjeszketünk ki a számszerű eredmények ismertetésére, csak a legfontosabb jelenségeket említjük meg. A népesség 100 év alatt 3.707.966 lélekszámról 7.604.455-re emelkedett. A mező- és erdőgazdasággal foglalkozó népesség 1840-től 1925-ig 65.7%-ról 34.9%-ra csökkent, míg az iparból és kereskedelemről élők száma 25.7%-ról 51%-ra emelkedett; csökkent a személyes szolgálatokból élők aránya is. Bajorország erősen iparosodott. A jegyforgalom 1875–1931-ig 1.515 milliárd M-ról 41.129 milliárdra emelkedett. A takarékbetét 1834–1931-ig 7.7 millió M-ről 836.8 millióra emelkedett a takarékpénztáraknál, tehát a kisemberek bankjainál. Az egyetemi hallgatók száma száz év alatt 2.699-ről 13.926-ra szaporodott, míg a tanterv 142-ről 1.030-ra. Az elválások rohamos növekedését mutatja, hogy 1839–40-ben 1000 házasságkötésre 6 válás esett, 1931-ben 58.1. Az állami kiadások 1825/26-ban 50.5 millióról 1918–19-ben 1.787.7 millióra duzzadtak. Míg az államadósság 189.2 millióról 2.559.3 millióra.

Fellner Frigyes.

Newfang, Oscar: Capitalism and Communism a Reconciliation. New York-London: Putnam's Sons, 1932. XVIII. 278. p.

A kapitalista rendszer jövőjének, illetőleg csödjének kérdése ma már az általános vitatkozás középpontjában áll. Hozzáértők és kevésbé hozzáértők ma hevesen vitatkoznak azon, hogy a kapitalizmus nem került-e a saját rendszeréből folyó erők hatása alatt olyan zsákutcába, amelyből maga már nem találhatja meg a kivezető utat.

E kérdésbe szól bele az előttünk fekvő amerikai munka. Szerzője, miként a könyv homlokán álló felsorolásból kitűnik, a világbéke és általában az ellentétek összeegyeztethetőségének lelkes híve. E lelki diszpozíciójából folyik jelen munkája is. Munkájának címe nem sok bizalmat kelt, mert méltán kételkedhetünk azon, hogy két alapfelfogásában és eszközeiben egyenesen ellentétes irányzatnak összeegyeztetését csak elképzelni is lehet, mint amilyenek a kapitalizmus és a kommunizmus. Mihelyt azonban bepillantunk a munka tartalomjegyzékébe, nem tagadhatjuk meg tőle az érdeklődést.

Mindenekelőtt rendkívül világos a munka beosztása. Az első részben a kapitalizmus, a másodikban a kommunizmus ellen felhozott vádakot adja elő, hogy azután a harmadik és negyedik részben

a kapitalizmus és kommunizmus előnyeit fejtegesse. Az ötödik rész azután a két rendszer összeegyeztethetősége kérdésének van szentelve. Így azután legalább is a munka első négy részében a két szembeállított rendszer előnyeinek és hátrányainak éles, majdnem pontokba foglalt szembeállítását találjuk meg egy éles elméjű szerzőtől, akinek határozott érzéke van a lényeg iránt, amelyet ríktó színekben tud kidomborítani.

A kapitalizmus elleni vádbeszédét azzal kezdi, hogy a kapitalizmus a munka kizsákmányolásából él. E vádjából egy meggyőződéses marxistát sejthetnénk a szerzőben és idevonatkozó érvelése valóban egészen közel fekszik Marxéhoz. Hogy a szerző mégsem lehet marxista, abból következtethetjük, hogy a kapitalizmus előnyeit is elfogulatlanul és sok meggyőződéssel tárja fel a harmadik részben. Visszatérve a kapitalizmus ellen felhozott vádjaira, a munka kizsákmányolása mellett a munkaalkalmak bizonytalanságát emeli ki, mely a munkások egy részét állandóan a munkanélküliség rémével fenyegeti. A munkásoknak a kapitalizmusban elfoglalt helyzetével függ össze a kapitalista jövedelemelosztás tökéletlensége. Az ipari tartaléksereg ugyanis alacsonyán tartja a bért és a tőkének vezető szerepe a termelésben neki juttatja egyúttal a termelés eredményeinek a munkások életfenntartására szükséges hányad után megmaradó részét. Ezáltal óriási méretű vagyon-összpontosulás megy végbe. E tekintetben hivatkozik az Egyesült Államokban végzett becslésekre, melyek szerint 1854-ben a 10 milliárd dollárra becsült amerikai nemzeti vagyonból kb. 100 millió, tehát a nemzeti vagyon 1%-a volt a fél milliárdon felüli vagyonnal bírók kezében. Ezzel szemben 1890-ben a fél millió dolláron felüli vagyonnal bírók kezében volt a nemzeti vagyon 56%-a, 1900-ban a lakosságnak 0.3%-ának kezében volt a nemzeti vagyon 71%-a, míg 1931-ben a lakosság nem egész 4%-ának kezében volt az Egyesült Államok 360 milliárd dollárra becsült vagyonának 80%-a. A szerző további vádja a kapitalizmussal szemben a termelés anarchiájára vonatkozik, mely gyakran, mint p. o. a fakészleteknél, a nemzet természeti kincseinek kiméletlen, rablógazdasághoz hasonló kihasználásához vezet. A kapitalista rendszer további hátrányait a konjunkturák által való nyugtalanitottságában, továbbá a gazdasági imperializmusban látja, amely háboruba sodorja a nemzeteket egymással, minthogy a termelés elhelyezése érdekében mindig új piacokat kell hajszozniok. Miként látjuk, a kapitalizmus bírálatát a szocializmus alaposan elvégezte és *Newfangnak* is alig van ehhez hozzátenni valója.

A kommunizmus főhátrányát *Newfang* elsősorban az egyéni szabadság elnyomásában látja. A munkás szabadul ugyan a kapitalisztikus elnyomástól, de ehelyett az állam rabszolgája lesz. A kommunizmus megöli az egyéni kezdeményezést és erősen leszállítja a munka hatékonyságát. Megszünteti továbbá az egyéni felelősséget és csak igen kemény diktatúrával tartható fenn, amely az egyén bajaival és vágyakozásaival nem törődik. A tervgazdaságot *Newfang* lehetetlennek tartja, mert nem háriható a központi hatalomra az egyéni szükségletek felkutatása és a termelés részleteinek előírása. A szovjetgazdaságból ríktó példákat hoz fel arra, hogy milyen észszerűtlenségek következtek be Oroszországban a tervgazdaság folyományaként. Az erre vonatkozó, orosz forrásokból eredő felsorolását igazán érdemes elolvasni. Csak kiragadjuk belőle

a szénbányászat esetét. 1931 őszén a donetri szénbányák 119.000 tonna szenet termeltek és mégis a fogyasztásban 10%-os megszorítást kellett alkalmazni, mert a kitermelt szénből 35.000 vagonra való közlekedési eszközök hiján, nem volt elszállítható.

A világbéke szempontjából a kommunizmust türelmetlenségénél fogva meg veszedelmesebbnek tartja, mint a kapitalizmust. Több surlódási felületet szolgáltat a kommunizmus általában azáltal, hogy minden könnyen politikai kérdéssé válik és így a külforgalommal kapcsolatban is könnyen háborús bonyodalmak állanak elő.

Miután a két rendszer hátrányait áttekintette, előnyökre tér rá. Helyesen ismeri fel a kapitalizmus főelőnyének, a mozgási szabadságot és a gazdasági élet automatikus szabályozódását. Ez utóbbi tekintetben ment azoktól az előítéletektől, amelyek ma olyan sokszor felhangzanak a gazdasági élet önszabályozódásával szemben. Erősen kidomborítja a kapitalizmusnak azt az előnyét, hogy a gazdasági szempontoknak megfelelően önmagától osztja fel a különböző termelési ágak között a munkát és a tőkét és automatikusan közelíti egymáshoz a keresletet és kínálatot. Tisztán látja az automatizmusnak a jövedelemeloszlással való kapcsolatát is. Nagyrabecsüli a kapitalizmust a nemzetközi forgalom szempontjából is, mert nem az államnak tartván fenn e kereskedelmet, számtalan szálát fűz az egyes országok lakói között és ezáltal sokkal közvetlenebbé teszi a nemzetközi érintkezést, mint a kommunizmus.

A kommunizmus főelőnyét a munkás kizsákmányolása, vagy mint ő mondja, a bérabszolgaság megszüntetésében látja. A kommunizmus egyszerűen eltörli a kizsákmányolás lehetőségét azzal, hogy nem engedi meg egyik embernek a másik szolgálatába állítását. Nagy előnyt lát abban, hogy a kommunizmus alatt végeredményben a szövetkezeti elvnek megfelelően, a munkások tulajdonába megy át a termelés. A kommunista ipari szervezetben szerinte a munkások olyan helyzetbe kerülnek, mint egy nagy részvénytársaságnak a részvényesei, mert nem zsákmányolják ki őket, hanem a termelési eredményt köztük és a termelés tőkéletesítése között osztják meg. A kommunizmusban szerinte nincs munkanélküliség és minden ember megélhetése biztosítva van. Ha ma Oroszországban nem oly hatályos minden vonalon a munka, mint a kapitalizmus mellett, akkor ennek szerinte az az oka, hogy még nem hatotta át eléggé az orosz népet az a tudat, mely a kommunizmusban erős mozgatója lesz a termelésnek, az a tudat, hogy a munkás önmaga számára dolgozik. A termelés tervszerűtlenségével szemben annak nagy vonalakban központi megszervezését is a kommunizmus előnyéül állítja oda, mert a verseny veszteségeit kiküszöböli és általánosítani tudja a széles alapon való leggazdaságosabb termelést. Bámulattal említi Magnetogorsk óriási acélművét és Stalingrad traktorgyárát. *J. Stuart Millt* idézve, arra hivatkozik, hogy az emberiség a közszellem sokkal magasabb fokára képes, mint amilyenre a kapitalizmus emelni tudta. A szerző szerint végeredményben a termékek egyenlő megosztása mellett bőségesebb lesz az emberek ellátása és ezáltal végeredményben a kommunizmus mindenki javára fog szolgálni.

Nyilvánvaló, hogy a kommunizmusnak ily rózsás színekben való megfestése igen kevésbé egyezik az Oroszországban tett tapasztalatokkal. Immár több, mint tízéves uralma alatt az orosz szovjetgazdaság éppenséggel nem nyújtja azt a kedvező képet, amelyet Newtong fest róla és a kommunizmus bírálatánál ő maga is néhány oly

következményre mutatott rá, amelyről itt a kommunizmus előnyeinek felsorolásánál megfelelkeznek. Amidőn a kommunisztikus jólétről beszél, csodálatosképpen nem vesz tudomást az Oroszországban ismételt fellelépő éhínségekről és azt sem veszi észre, hogy mennyire ellenkezik ez a fejezete a tervgazdaság előnyeinek kifejtésénél, azzal, amit a kommunizmus bírálataánál a tervgazdaságról mond. Az egyéni szabadság korlátozására vonatkozólag előadottak sem léteznek számára ebben a fejezetben. Szinte érthetetlen, hogy valaki, aki a kapitalizmus, vagy helyesebben a piaci gazdaság automatizmusának előnyeit oly világosan látja, mint a szerző, hogyan írhatja a kommunizmusról azokat, amiket e fejezetben találunk.

Szerző szerint a kapitalizmus és a kommunizmus nem összeegyeztethetetlen. Csak ki kell válogatni mindegyikből az előnyös oldalakat és ezeket egymás mellett kell megvalósítani. Annak bizonyítékául, hogy az összeegyeztetés lehetséges, Newfang elsősorban arra hivatkozik, hogy a kapitalizmusban is vannak kommunisztikus vonások és viszont a kommunizmus megvalósítása sem nélkülözhet bizonyos kapitalisztikus vonásokat. Ez állítása egész érthetetlen addig, amíg nem olvassuk könyvében, hogy ilyen kommunisztikus vonásnak tekinti a hadsereget, amely, mint mondja, azon az alapon van megszervezve mindenhol, hogy a katonák egész erejüket a nemzetnek szentelik. A kommunista vonások közé sorolja a valutát, a közegészségügyi intézményeket és az államnak sok szolgáltatását. Kommunisztikus vonást lát a postában, a vízművekben, a rendőrségben, a közkönyvtárakban, stb. A vasutak és a bankok szabályozásában is a kommunista elv érvényesülését véli felfedezhetni. Nyilvánvaló, hogy a szerző a közhatalomnak minden megnyilvánulását összetéveszti a kommunizmussal és a közösség által teremtett minden szervezetben, még ott is, ahol annak a gazdasági életéhez semmi köze nincsen, a kommunista elv érvényesülését látja. Találóan mutat rá ezek után arra, hogy a kommunizmus milyen mértékben volt kénytelen kapitalista elveket megtartani. Mindenekelőtt nem sikerült a pénzt kiküszöbölni és nem sikerült az egyenletes jövedelemelosztást sem megvalósítani. A szovjet is kénytelen volt a bérrendszert a teljesítményhez szabni. Kénytelen volt továbbá a tőkének is engedni, lehetővé téve azt, hogy a munkások megtakarításokat is eszközölhessenek. Szerinte akkor, amidőn Oroszországban ezeket az elveket elfogadták, már egyezséget kötöttek a kommunizmus és a kapitalizmus egymással és a Magnetogorski acélművek és az United States Steel Corporation között szerinte csak az a különbség, hogy az első az orosz államé, a másik pedig magánkapitalistáé.

Ha ezeket olvassuk, akkor nem csodálkozhatunk, hogy Newfang a kapitalizmus és kommunizmus összeegyeztetését tartja lehetőnek. Szerinte ezt elérhetjük akkor, ha a tőkét is egyszerű jószágnak tekintjük, mely a szolgáltatásnak megfelelő ellenértékre tarthat számot és ez, miként a kamat, változik a piac helyzete szerint. A nyereség hátralevő részét a munkások között kell elosztani. Éppen így változnia kell a bérnek is, amely a kapitalisztikus számítási rendszert megtartva, kell, hogy igazodjék a vállalat eredményéhez. A munkásoknak a termelés különböző üzemei között való eloszlását éppen a bérek emez ingadozásával kell elérni. A jövedelemeloszlásban így kétségtelenül egyenlőtlenségek lesznek, melyek ellen bizonyos védekező eszközöket kell alkalmazni, melynek gyanánt az erősen progresszív jövedelmi adót és az örökösödési jognak jelentékeny korlá-

tozását ajánlja. Szerinte az iparnak a kapitalizmust és kommunizmust összehétkötő szervezete hasonló lesz a Zeiss-alapítvány elveihez, vagy pedig általában a szövetkezeti elvhez, mely végeredményben a tagok számára biztosítja a szövetkezet eredményeit.

Szerző szerint a kapitalista és a kommunista alapon álló államoknak szerződést kellene egymással kötniök aziránt, hogy egymást szabadon hagyják fejlődni és mindegyik szabadon engedi eszméjét a másikban hirdetni. Az élet fogja akkor szerint megmutatni, hogy melyik képes az emberiségnek nagyobb előnyöket biztosítani és az idő megadná a lehetőséget arra, hogy a két rendszer egymáshoz közeledjék és egymással való összeegyeztetésük bekövetkezhessék.

E munkával nem végső következtetései végett foglalkoztam behatóbban, mert ezek végeredményben egy, a világbéke légkörében mozgó elme következtetései, melyek az élet valóságaitól távol esnek. Ha érdemesnek tartottam ezt a munkát bővebb ismertetésre, ennek az az oka, hogy négy első részében igen élesen és aránylag röviden foglalja össze a valóságban éppenséggel nem egymás mellett, hanem erősen egymás ellen haladó két rendszer előnyeit és hátrányait. Ma, mikor annyian vitatkoznak e két rendszerről anélkül, hogy a rendszerek lényegével tisztában volnának, hasznos szolgálatot tesz az ily összeállítás. Sajnálunk csak azt kell, hogy a kommunizmus előnyeinek ismertetésénél a szerző inkább csak egy eszmeileg elgondolható kommunista ideál szemontjából nézi a rendszert és miként arra fentebb rámutattam, ezzel messze elkerül a Szovjetországgal e rendszerrel tett tapasztalatoktól.

Az élet kritikáját is kiálló következtetés, melyet e munkából is levonhatunk, csak a szabad kereseti rendszernek egy észszerű, a tömegek érdekeivel is nagyobb mértékben számoló és ezzel egyuttal a gazdasági szervezet összhangját is jobban biztosító továbbfejlesztése lehet. Ha *Newfang* által ajánlott megoldást jobban átgondoljuk, akkor ez is — egyes utópikus kilengésektől eltekintve — lényegében szintén ebben az irányban mozog és nem az, aminek ő hiszi, t. i. nem a kapitalizmus és kommunizmus összeegyeztetése. H. F.

Eulenburg, Franz: Grossraumwirtschaft und Autarkie. Kieler Vorträge. Nr. 37. Jena. G. Fischer. 1932. 74 l.

A nagyobb gazdasági területek létesítésére és az utódállamok vámpolitikai közeledésére irányuló törekvések, továbbá az elzárkózó és teljes autarkiaúra igyekvő német kereskedelempolitika kölesönöznek aktualitást Eulenburg könyvének.

A szerző mindenekelőtt éles határvonalat von a szabadkereskedelem és a nagy gazdasági területek alakítására irányuló törekvések között. Az egész földre, vagy nagy részére kiterjedő szabadkereskedelemmel szemben a nagy gazdasági terület (*Grossraumwirtschaft*) alkotására irányuló mozgalomban zárt területről van szó, amely határain vámokat, vagy egyéb elzárkózó eszközöket alkalmaz a területéhez nem tartozó országokkal szemben. A nagy gazdasági terület alapfeltétele, hogy területén belül az áruk, tőke és emberek, szabadon közlekednek. Az üzemeknek tőkével egyenletesen való ellátását azonban a szabad tőkeforgalom még nem biztosítja. Az egyes országokon belül ma is szabad a tőkeforgalom és a tőkével való ellátás még sem egyenletes. A tőke a rentabilitást keresi és a befektetések nem állanak meg az országhatároknál. A cél elérésére mindenesetre tőkeki-

viteli tilalomra, közös bankberendezkedésekre, továbbá egységes valutára volna szükség. A nagyobb területtől értelmesebb telephelyelosztást is várnak. A nagy gazdasági területtől a konjunktura kiegyenlítődését is remélik, minthogy a lehetőség meg van a termelés nagyrészenek a belső területen való elhelyezésére és így a kültől elzárkózása kevésbé veszedelemes. A nagy gazdasági terület eredményesebb kereskedelempolitikai fellépést is ígér, annak a külkereskedelemnek szabályozására, amelyet még fenn kívánnak tartani.

Eulenburg azután részletesen foglalkozik a nagy gazdasági terület feltételeivel. Mindenekelőtt elegendő termőföldre van szükség és ebből a szempontból nemcsak a gabonának és általában az élelmiszereknek van fontosságuk, hanem a nyersanyagoknak is. Fontosak a mezőgazdaság trágya- és takarmányszükségletei és bizonyos élvezeti cikkek: kávé, tea, kakaó, dohány, rizs, fűszerek stb. is. A nyersanyagellátás az ipari országok életkérdése. Ugyanigy az erőforrásokat, vizet, szénét, olajat sem nélkülözheti a modern technika. Ha a nagy gazdasági terület a szükséges nyersanyagokat maga nem termeli és adott esetben a külföldről sem bírná magának azokat biztosítani, fönnmaradása veszélyeztetve volna. A szerzővel szemben itt meg kell jegyeznünk, hogy véleményünk szerint nem lehet akadály a annak, hogy a nagy gazdasági terület továbbra is kívüleső területekről szerezzen be bizonyos nyersanyagokat.

Igen nagy jelentősége van a nagy gazdasági területen — a szerző szerint — annak, hogy a nagy távolságok és magaslati különbségek ne akadályozzák a forgalmat. A forgalom tekintetében az áruk durván három csoportba oszthatók: könnyen szállíthatókra, pl. textilárúk, nem szállíthatókra, pl. az építőanyagok nagyrésze és nehezen szállíthatókra, mint a szén és az ércek. Az aránylag kisértékű és nagyszúlyú áruk forgalmában nem a legolcsóbb termelés elérése a főfeladat, hanem az olcsó ellátás. A nagy terület ebből a szempontból gyakran hátrányos lehet. *Carey* épp ezért kiemeli a szomszédos forgalom nagy előnyeit és a nemzetközi munkamegosztással az egyes országok relatív önellátottságát állítja szembe. A telephely kérdését eddig egyoldaluan, főképp a technika és a termelői költségek szempontjából vizsgálták és kevésbé a fogyasztás szempontjából. Így pl. a szén- és vasércbányáknak egymástól való távolsága épügy gazdaságellenessé teszi a vastermelést, mint ahogy nem volna semmi értelme sem a hus olcsó és racionális termelésének oly helyen, ahova a marha és ahonnan a hus szállítása a fogyasztást nagyon megdrágítaná. Olcsó termelés, de drága forgalombahozatal lehet a következménye erősen központosított termelésnek, ha az elosztás és forgalom feltételeire nincsenek kellő figyelemmel.

Gazdasági szempontból nagyobb jelentősége van a lakosság vásárlóerejének, mint számának. A vásárlóképeség a lakosság legnagyobb részénél a teljesítőképeség eredménye. Míg a három észak-európai állam 12 millió lakosával 1931-ben egy milliárd márka értékű árut importált, a négy Balkán-állam négyszer akkora lakosságával kereken 300 millió márka értékű árut bírt csak felvenni. A vásárlóképeség feltételeit tehát meg kell teremteni és az a törekvés, amely az agrárállamok iparosodása ellen a versenytől való félelemben száll sikra és ezeket az államokat az agrárszinvonalon szeretné megtartani, éppen a lakosság vásárlóképeségének fejlődését akadályozza meg. Ebből következik, hogy a nagy gazdasági terület lakosságának vásárlóképesége csak a munkaintenzitás és ennél fogva a

lakosság bevételeinek fokozásával növekedhetik. A nagy gazdasági területnek feltétele még a kulturális ideológia közössége, a területen lakók összetartozásának tudata, továbbá az egységes vezetés. Mind-ezeknek a fentebb felsorolt feltételeknek, a szerző szerint, legalább elvben teljessédniök kell, hogy a nagy gazdasági terület létrejöheszen, mert a nagy terület egyedül elválaszt, a szomszédság összeköt.

Eulenburg azután a meglevő nagy gazdasági területek, a Britt Birodalom, Oroszország és az Egyesült Államok tulajdonságaival foglalkozik. Az angol dominiumok élelmiszer- és nyersanyagfőlöslegeit az angol piac nem bírja felvenni, épugy a dominiumokban sem lehet Anglia egész ipari kivitelét elhelyezni. Oroszország már sokkal tökéletesebb gazdasági alakulat, élelmiszer- és nyersanyagellátása nagyon kis kiegészítésre szorul. Egységes politikai akarat is összetartja az ország részeit. Az Amerikai Egyesült Államokban a nagy gazdasági területnek szintén különösen kedvező feltételei állanak fenn. Egyedül a nagy távolságok terhelik a forgalmat, ezen azonban a technika és a racionalizálás páratlan fejlesztésével igyekeznek segíteni. A kedvező feltételek közé kell sorozni azt is, hogy a bevétel csupán a belföldi termelés 8%-a, a kivitel pedig 10%-ára rug. Ez aránylag kedvező gazdasági feltételek mellett sem tudták az Egyesült Államok a válságot elkerülni és azok a remények, amelyeket a nagyobb gazdasági területekhez fűznek, az Egyesült Államok mai helyzetével nem igazolhatók.

Pán-Európa részére mindenekelőtt hiányzik a szükséges földterület, mert Európa egyes országai állandó túlnépesedéssel küzdenek, amelyen az aránylag ritkán lakott Franciaországba, Spanyolországba és Balkán-államokba való kivándorlással nem igen lehet segíteni, mert ennek — a szerző szerint — nemzeti szempontok állják útját. Hogy ezeket a nemzeti akadályokat állandóaknak kellene tekinteni, kétségbe kell vonnunk. Meggyőzőbbnek látszik a szerzőnek az a megállapítása, hogy az élelmiszerellátás sincs ezen a területen biztosítva, minthogy a Balkán-államok élelmiszerfőlöslegei nem elegendők az európai szükséglet kielégítésére. A szerves nyersanyagok (gyapju, nyersbőr, gumi, pamut, selyem) termeléséhez pedig részben a klimatikus, részben a talajbeli feltételek hiányzanak. A szervetlen anyagokból szintén igen fontosak hiányzanak Európában (réz, ón, ólom), a nyersolajellátás sem kielégítő. Az európai gazdasági egyesülés szempontjából kedvezőtlen a közlekedési helyzet is. Mig az Egyesült Államok egyoldaluan és egységesen az Atlanti óceán felé orientálódnak, Európában Franciaország, Németország, Olaszország és a Balkán-államok tengeri érdekei lényegesen különbözök, Anglia pedig megőrizte teljes tengeri különállását. Az európai államok összefüggése rendkívül laza és centrifugális. Németország pl. 16 országgal határos, amelyekkel szárazföldi úton folytathat kereskedelmet, Franciaország csak 5-tel. Franciaország bevételének $\frac{3}{4}$ része, kivitelének kereken a fele tengeri úton bonyolódik le. Ezenkívül magán a szárazföldön is meglehetősen nagyok a távolságok. A kultúrszínvonal egyenlősége is hiányzik. Az igények csupán a gyors és intenzív munkamód mellett, csakis a városi élet és az ipar fejlődése útján emelkedhetnek, amit azonban a nagyobb gazdasági területre való törekvés éppen az agrárországok mai gazdasági helyzetében való meghagyásával igyekszik megakadályozni. Szigoruan állapítja meg Eulenburg, hogy a gondolatnélküliségnek nem kis mértéke kell ahhoz, hogy a vásárlóképességet nem iparosítással és

várositással, hanem az agrárszinvonalra való visszatérés útján kívánják elérni. Az európai népek között nem lehet felfedezni szellemi egységet. Az egymást megértő, magas kulturális színvonalon álló „jó európaiak” kis csoportjának nincs számottevő befolyásuk sem az európai politikára, sem egyéb területeken.

Azután Eulenburg a német autarkia lehetőségeivel foglalkozik. Szaporodó lakosságát Németország csak az iparban bírja elhelyezni, a német mezőgazdaság csupán korlátolt mennyiségű ember felvételére képes. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma állandóan 15 millió körül mozog, úgy hogy a lakosság számának emelkedésével a mezőgazdasággal foglalkozók mind kisebb részét fogják a népességnek kitenni. Téves az az állítás, hogy a német nép a mezőgazdasági technika haladásával a külföldtől függetlenebbé vált, ellenkezőleg, a német mezőgazdaság fejlődése még a lakosság számának emelkedésével sem birt lépést tartani. Ehhez járul még, hogy a békeszerződés mezőgazdasági területeket szakított el a birodalomtól. Az a körülmény, hogy Németország gabonabevitele a legutóbbi években csökkent, nem jelenti, hogy Németország valóban függetlenítette magát a külföldi gabonatermeléstől, hanem azt, hogy a fejenkénti fogyasztás csökkent több, mint negyedrésszel. Ha bizonyos fölöslegesnek látszó gyümölcsök, főzelékek, déligyümölcsök bevitelét Németország megtiltana és helyükbe más belföldi termékek fogyasztásának kellene lépnie, kitűnnék, hogy Németország mezőgazdasága a belföldi fogyasztás ellátására korántsem képes. A földművelés teljesítőképességének megvannak a maga határai és ha a teljesítőképesség fokozása csak költségemelkedéssel lehetséges, állandóságára nincs kilátás. Ha mezőgazdasági téren nem lehet független Németország a külföldtől, még kevésbé érheti ezt el az ipari termelés terén, mert ez az ipari specializálódásról való lemondást jelentené. Az a körülmény, hogy Németország késziparcikk bevitelét ötödrészt tette ki késziparcikk kivitelének, világosan mutatja annak a gondolatnak tarthatatlan voltát, hogy az ipari termelés tevékenységét a belföldi piacra szorítsák. A német ipari kivitel kb. 2 millió munkást foglalkoztat, akik munkájának termékeit a belföldi piacon lehetetlen volna elhelyezni. A Németország által szükségelt nyersanyagok és élelmiszerek beszerzése különben is megfelelő értékű késziparcikk kivitelét teszi szükségessé.

Külön foglalkozik ezután a szerző a különböző európai regionális tervekkel, amelyek lehetőségeit meglehetősen szkeptikusan ítéli meg. Ami különösen a kelet-európai agrárblokk Németország felé való orientálódásának lehetőségeit illeti, erre nézve megállapítja, hogy ezeknek az államoknak gabonatermelése Németország ellátására elegendő volna, eltekintve a kedvezőtlen és gabonadrágulást magával hozó fuvarhelyzettől. A gabona azonban Németország élelmiszerszükségletének csak hetedrészét teszi, míg olaj- és zsirtartalmú termékeket, gyümölcsöt, főzeléket és takarmányt Kelet-európa nem bír elegendő mennyiségben szállítani. Eulenburg ismert és e könyvében is többször hangsúlyozott álláspontjánál fogva, csupán a kelet-európai államok iparosodásától várja lakosságuk fogyasztóképességének emelkedését. Az ottani mezőgazdaság intenzívitásának fokozására értelmetlenség volna új hiteleket fordítani, amíg agrártultermelés áll fenn.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok kérdésének külön feje-

zetet szentel a szerző. Nem kénytelen-e Németország a mindenféle növekvő protekcionizmus mellett a saját belső piacára szorítani termelését? Ebben a gondolatmenetben Eulenburg szerint két hiba van: Németország először nem mondhat le bizonyos élelmiszerek és nyersanyagok beviteléről. Másodszor alig van ipara, egyes kerámiai és vegyészeti iparágainak kivételével, amely ne szorulna külföldi nyersanyagokra, de még a mezőgazdaság sem lehet meg külföldi nyersanyagokból készült szerszámok, gépek és takarmányneműek nélkül. Ezzel szemben a szállító államok Németországban vásárolnak, mert Németország csakis kivittel tudja bevitelét mindaddig megfizetni, amíg fölösleges tőkével nem rendelkezik. A nyersanyagbeszerzés nincsen veszélyeztetve, mert a nyersanyagszállító államok a német piacra rá vannak utalva, ezzel szemben a megfelelő kivitel is biztosítva van. Egyébként is amíg tőkeexportáló és kamatbeszedő államok lesznek, mindig szükség lesz arra, hogy az egyenlegeket árucserére használják fel. Két állam gazdasági kapcsolataiban nem áll okvetlen egymással szemben, hanem a tőkevándorlás, hitelek és kamat- és tartozásfizetések segítségével bizonyos árukliring-féle alakul ki az államok között. A fizetési kötelezettségek az államok között polygon viszonyt fejlesztettek ki.

Röviden foglalkozik Eulenburg a kereskedelempolitika és valutapolitika összefüggéseivel is. Nagyjában stabil pénzérték nélkül hosszabb időre szóló kereskedelmi szerződések nem tarthatók fenn, mert funkcionálásuknak körülbelül kiegyensúlyozott gazdasági helyzet az alapfeltétele. Eulenburg állást foglal a kontingensrendszer és a külkereskedelemnek állami szervezése ellen, minthogy minden bürokratikus kezelés és minden u. n. racionális szabályozás a közgazdaságnak terméketlen megterhelését jelenti. Ezenkívül a kontingensrendszer hívei megfelelnek arról, hogy az egymással találkozó közvetlen vétel és eladás a modern közgazdaságban (legalább is 1931-ig. Sz. A.) mind kisebb mértékben jelentkezik, mert a tőkeforgalom és a különböző nemzetközi szolgáltatások a közvetlen kapcsolat helyébe a polygon kapcsolatot állították, aminek következménye, hogy ritkán lehetséges két állam között a kereskedelmi mérleg teljes kiegyenlítődése. A világkereskedelem terjedelmének összezsugorodásáról elhangzott állításokat is cáfolja a szerző. A világkereskedelem 1928-ban és 1929-ben a háboru előtti forgalommal szemben érték szerint háromnegyed résszel emelkedett és csak 1930-tól kezdve esett vissza. Ilyen depresszió azonban a világkereskedelemben máskor is jelentkezett.

Könyvét a szerző azzal fejezi be, hogy a fejlődést a népesedési mozgalom és a növekvő nemzetközi tőkevándorlások döntően befolyásolják. A világgazdasági kapcsolatok minden valószínűség szerint a jelentős zavarok ellenére is sűrűsödni fognak és ezekből a kapcsolatokból a régi kulturállamok sem tudják magukat kiszabadítani. Az autarkiónak nincs jövője, sem a nyersanyag-, sem a készáru-termelő államokban. A kereskedelempolitikának pedig csak abban az esetben lehet tartós eredménye, ha nem a véletlen napi eseményekhez alkalmazkodik, hanem hosszabb korszakok fejlődési irányát tartja szem előtt. A jelenlegi válság előidézte rázkódtatásokat nem szabad államidőeknek tekinteni.

Székelly Artur.

Xénophon Zolotas: L'étalon-or en théorie et en pratique. Paris: Recueil Sirey, 266 o.

A szerző, aki az athéni egyetemen a közgazdaságtan tanára, az *aranyvaluta lényege* tekintetében vallott felfogását élesen elhatárolja. Egyes vélemények szerint aranyvalutáról csak abban az esetben lehet szó, ha egyedül az aranyérmék alkotnak törvényes fizetőeszközöket. Más szerzők az „aranyvaluta” megjelölést oly pénzügyi rendszerekre is használják, amelyekben aranyérmék mellett törvényes fizetőeszköz jelleggel felruházott bankjegyek is forgalomban vannak, amelyek bármikor aranyérmékre válthatók be. Egy harmadik felfogás az aranyvaluta lényegét abban látja, hogy a forgalomban lévő bankjegyek meghatározott árfolyamon bármikor beválthatók aranyra, tehát aranyvalutáról beszél abban az esetben is, amikor a pénzforgalom kizárólag bankjegyekből áll, amelyek meghatározott árfolyamon aranyrudakra válthatók be. E felfogásokkal szemben a szerző az aranyvaluta jellegzetes vonását a *pénzegység és egy meghatározott arany mennyiség között fennálló állandó értékviszonyban* látja. A szerző szerint nem jelent különbséget az, hogy ez az értékviszony közvetlenül az arannyal szemben, vagy valamely aranyalapon álló pénzegységgel szemben áll-e fenn, sőt közömbös az is, hogy az értékviszonyt törvény állapítja-e meg, vagy annak fennállása csak ilyen irányú valutapolitika folytatásának eredménye. A pénzegység és egy meghatározott arany mennyiség közti állandó értékviszony fennállásának pusztán ténye elegendő annak a megállapításához, hogy valamely országban aranyvaluta van érvényben. Így a pénzegység vásárlóereje mindenkor megfelel az illető arany mennyiség vásárlóerejének és egyiknek a változása maga után vonja a másiknak azonos mértékű változását.

Az *aranyvaluta különböző neveire* nézve a szerző bizonyos módosítással elfogadja azt a meglehetősen általános felfogást, amely aranyérmevaluta (gold specie standard), aranyrudvaluta (gold bullion standard) és arany devizavaluta (gold exchange standard) között tesz különbséget. Pontosabban az aranyvalutának a következő négy fajtáját különbözteti meg: 1. A pénzforgalom teljes egészében kizárólag aranyérmékből áll. 2. Az aranyérméken kívül aranyra beváltható bankjegyek is forgalomban vannak. 3. Törvényes fizetőeszközt kizárólag a bankjegyek alkotnak, amelyek aranyrudakra beválthatók. 4. Ettől abban különbözik, hogy a bankjegyek csak aranyértékű devizákra válthatók be.

Ezután a szerző — nagyrészt az ismert idevágó elméletek figyelembevételével — behatóan foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az aranyvaluta különböző fajtái mellett miképpen alakul a *pénz vásárlóereje*, továbbá, hogy a *valuta külföldi értékelését* minő feltételek határozzák meg és vizsgálja az *arany értéke és a pénzegység értéke* közötti kapcsolat mibenlétét.

Eközben részletesen kitér az aranyvalutás ország által felvett *külföldi kölcsönök hatásának* tárgyalására, mely tekintetben vallott nézetei bizonyos kiegészítésre, illetőleg helyesbítésre szorulnak. A szerző szerint ugyanis abban az esetben, ha a forgalomba kerülő fizetőeszközök a termelés növelésére használtatnak fel, a befektetéseket eszközölő termelési ágak a munkaerőket és termelőerőket más termelési ágaktól kénytelenek elvonni. Ennek következtében ezek *termelése csökkenni fog*, ami a behozatal emelkedéséhez és a kivitel hanyatlásához fog vezetni. Elismeri ugyan, hogy gazdasági pangás és munkanélküliség idején a termelésüket fokozó vállalatok az u.

munkaerőket a munkanélküliek tömegéből merithetik, de ettől a jövedelmek emelkedését várja, ami a javak utáni kereslet növekedését jelenti és így a külkereskedelmet ugyancsak a fenti módon befolyásolja. Ha pedig az új fizetőeszközöket a *fogyasztás* növelésére fordítják, ennek szintén az lesz a következménye, hogy — a belföldi árukészletek kimerülése után — a behozatal emelkedni fog. A szerző szerint tehát e szempontból nem jelentene különbséget az, hogy a forgalomba került fizetőeszközök a termelés, vagy a fogyasztás fokozására szolgálnak-e és ilyen megkülönböztetés a továbbiakból sem tűnik ki. Ezzel szemben rá kell mutatnunk arra, hogy még ha meg is engedjük, hogy a termelés egyes iparágakban csökkenni fog, a *termelésnek* más iparágakban való *emelkedése* folytán csakhamar új javak fognak a piacon megjelenni, amelyek viszont a szükségleteknek a belföldön való fokozott kielégítését teszik lehetővé.

A szerző csak másodsorban említi azt az előbbinél fontosabb körülményt, hogy a külföldi kölcsönből befolyt devizáknak belföldi fizetőeszközökre való átváltása során az illető ország valutájának árfolyama emelkedni fog és pedig feltehetőleg egészen a *felső aranyponthig*, ami szintén a behozatal emelkedését fogja maga után vonni. Továbbá csak mellékesnek és esetlegesnek tartja az *áremelkedés* szerepét, mely áremelkedés szerinte bekövetkezhet akkor, ha a fokozódó kereslettel nem áll mindjárt szemben a kínálat emelkedése. Az egyensúly helyreállítását szerinte az idézi elő, hogy a belföldi valutának a felső aranyponthig történt emelkedése után megindul az aranykivitel, ami a pénzforgalomra csökkentőleg hat és így az ellenkező hatások állanak be. Nézetünk szerint a külföldi kölcsönök nyomán jelentkező hatások kiinduló pontját a pénzforgalom gyarapodása következtében beálló áremelkedésben kell keresnünk, az egyensúly helyreállításánál pedig az aranykivitelnél fontosabb szerepe van annak, hogy a behozatal emelkedése következtében az ország a befolyt devizákat részben, vagy egészben ismét elveszti, valamint annak, hogy a termelés fokozódása folytán új javak jelennek meg a piacon.

A munka *gyakorlati* részében a szerző kiemeli az arany devizavaltutának a háboru utáni években való térfoglalását, részletesen tárgyalja az aranykészleteknek az Egyesült Államokban történt felhalmozódását, a tőkemozgalmaknak az utóbbi időben való alakulását és rámutat arra, hogy a jegybankok együttműködése az aranypolitika terén sok kívánni valót hagy hátra. Ami a *legújabb fejlődést* illeti, a levont konklúziók nagyrészt túlhaladottakká váltak az Egyesült Államoknak időközben az aranyalapról történt letérése következtében, amivel azonban a szerző 1932 őszén lezárt munkájában már, mint valószínű fejleménnyel számolt.

Az aranyvalutának az utóbbi időben észlelhető háttérbe szorítását a szerző a jegybankok aranypolitikájának nem helyes irányán kívül, főképp a *protekciónizmus* túltengésére vezeti vissza, amely lehetetlenné teszi az árak szabályozó hatásának érvényesülését. Emellett nagy szerepet tulajdonít annak, hogy a bizalmi válság következtében a kamattételek nem gyakorolhatnak irányító befolyást a nemzetközi tőkemozgalmakra. Az *aranyvaluta helyreállításának* előfeltételeit — a világgazdasági konferencia előkészítő bizottsága jelentésének megfelelően — elsősorban az aranymozgalmak szabadságában látja, amelyet a jegybankoknak nem szabad mesterségesen korlátozniok. Rendkívül fontosnak tartja továbbá a nemzetközi áruforgalom akadályainak a megszüntetését és a tőkemozgalmak szabadságának a

biztosítását, ami azonban a bizalom visszatérése nélkül nem képzelhető.

A szerző minden fontos részletre kiterjedő gondossággal tárgyalja az *aranyvaluta* szövevényes elméleti és gyakorlati problémáit és munkája nemcsak az eddigi elméletek világos összefoglalása szempontjából bir jelentőséggel, hanem egyes kérdések továbbfejlesztése miatt is figyelmet érdemel. Noha az összefoglaló munkában előadott különböző elméletek nagy tömege maga után vonta azt, hogy egyes részletkérdésekben nem teljesen átgondolt, vagy csak kevéssé kidolgozott megállapítások fordulnak elő, ezek az egyes elméletek közötti összefüggésekre sehol sem hatnak zavaróan. *Óvári Papp Zoltán.*

Gazdaságstatisztikai adatok. 1926—1932. Kiadja a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Összeállította és szövegét írta: *dr. Sipos Sándor*. Budapest, 1932. 104 lap.

Magyarország legújabbkori gazdaságtörténetének igen értékes forrása az az összefoglaló munka, amelyben *Sipos Sándor* a magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal 1926—1932. évre vonatkozó gazdaságstatisztikai adatait rövid szöveges bevezetéssel rendszerbe foglalja.

Az a 6—7 év, amelyről a munka beszámol, első felében a háború utáni viszonylagos gazdasági fellendülés, második részében a hanyatlás időszaka volt. A határmesgyét az 1928-as év II. és az 1929-es év I. — némely vonatkozásban második — fele jelzi. A munkanélküliség ekkor állt mélyponton, a barnaszén, a nyersvas, a vasérc és vasalaktermelés, a külkereskedelmi forgalom legmagasabb színvonalon. Kulminált a vasuti áru- és személyforgalom, a helyközi telefonbeszélgetések, táviratok, levélküldemények száma. 1929 végéig állandóan felfelé tört a gépjárműforgalom is. A nagykereskedelmi index 130—140-es jelzőszáma az áralakulás és értékesítés viszonylag kedvező helyzetét mutatta, amit még rokonszenvesebbé tett az agrárállónak szinte teljes hiánya. A Nemzeti Bank 250 millió pengős ércékszellet felett rendelkezett, a 40% felett mozgó ércfedezeti arány mellett 300 milliót meghaladó váltótárca szolgált ki az élénk gazdasági forgalmat. A jegybank 6—7%-os leszámítolási kamatlába mellett 8—8½% volt az elsőrendű üzleti váltók kamatlába. A betétállomány 5—7%-os kamatozás mellett elérte az 1400 milliós színvonalat. A betétek havi emelkedése mutatta a zavartalan bizalmat, amit a hitelbiztonság stabilitása is alátámasztott. (Váltóóvások, csődök, fizetéseképtelenségek alacsony, nem növekvő száma.)

Minden vonatkozásban szinte töretlenül emelkedő vonal jelezte ezekben az években a magyarországi gazdasági élet javuló irányzatát, 1928—1929 végéig. (Talán csak a zálogházi forgalom megállás nélküli duzzadása jelezte, hogy a látszólagos konjunktúra mögött az *elszegényedés* folyamata is szélesedett.) 1928 vége felé, de különösen 1929-ben, hirtelen hanyatló irányba fordult a gazdasági élet általános grafikonja: az ezidőtől kezdve mind általánosabbá váló és mind jobban elmélyülő termelési, fogyasztási és hitelválság, a növekvő bizalmi krízis markánsan tárul elénk a későbbi évek gazdaságstatisztikai számsoraiban s az ezeket illusztráló grafikonokban.

A Sipos Sándor munkájában közölt gazdaságstatisztikai adatok gyűjtését eredetileg az Országos Gazdaságstatisztikai és Konjunkturakutató Bizottság indította meg. 1931 januárjától kezdve a Magyar Statisztikai Szemle összefoglaló helyzetjelentéseinek számszerű alapját alkották ezek az adatok. A kiadványban azonban 1926-ig

visszamenőleg vannak rendszerbe foglalva s némelyik tekintetben egészen új adatokkal is kiegészítve a gazdasági élet konjunkturális változásait megrögzítő számok. Így külön közli 54 olyan árunak 1931-hez viszonyított árindexét is, amelyek a Központi Statisztikai Hivatal összeállított nagykereskedelmi árindexében szerepelnek.

Gazdaságtörténeti becse mellett különösen módszertani és — elmúlt idők viszonyairól lévén szó — elméleti szempontból értékesek azok a számsorok, amelyek a társadalmi, gazdasági és természeti erők, valamint a világpiaci viszonyok hatása alatt bekövetkező változásait mutatják a magyar gazdasági életnek. Az általános és idény-szerű konjunkturális változások megfigyelésére és lemérésére kiválóan alkalmasak ezek a legnagyobb részben havi részletezésben közölt számsorok. Áttekintésüket és használatukat különösen megkönnyítik a gazdaságkutatók, de a gazdaságpolitikusok számára is azok a szemléletes grafikonok, amelyek Sipos Sándor konjunkturavizsgálatainál állandóan kiemelkedő szerepet játszanak. A közölt adatok főleg abszolutszámok, csak némely vonatkozásban indexszámok, illetve viszonyyszámok. (Nagykereskedelmi árindex, megélhetési költségek indexe, részvényindex.) A 20 oldalra terjedő grafikonanyag mintegy 200 gazdaságstatisztikai számsor hat évi hullámvázát tünteti fel.

Az egyes gazdaságstatisztikai adatok csoportosítása — a népmozgalmi adatok feldolgozásával együtt — egyébként a Magyar Statisztikai Szemle havi összefoglaló jelentéseiből közismert. A népmozgalom, a munkapiac, a termelés, kereskedelem és közlekedés, áralakulás, pénz és hitel, azok a fő társadalomgazdasági jelenségcsoportok, amelyeket a beható részletezésű számsorok felölelnek.

Kétségtelen, hogy a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal ennek az összefoglaló munkának kiadásával hézagpótló, kiválóan hasznos munkát végzett, amelynek folytatását — 5-6 éves időszakonként — nemcsak a tudományos érdek tenné szükségessé, de az a nálunk is egyre növekvő érdeklődés is, amely mind szélesebb körökben mutatkozik a gazdasági élet jelenségei, állandó, vagy időszakos változásai, a változások okainak keresése és a gazdasági élet hullámvonala alakulásának törvényszerűségei iránt.

Afra Nagy János.

Bodor Antal: Budapest mezőgazdasága. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala kiadása. Budapest, 1933.

Bodor Antal sok gondnal és szorgalommal készült tanulmánya eredeti és az újdonság erejével ható feladat megoldására vállalkozik akkor, amidőn az ország fővárosának szerepét mezőgazdasági termelésének jelentősége szempontjából veszi vizsgálat alá. E probléma felvetése talán tulzásnak látszik azok előtt, akik megszokták Budapest közgazdasági jelentőségét csupán kereskedelmében, vagy iparában látni. Tény azonban, hogy a főváros kereken 33,5 ezer kat. holdat kitevő területének még mindig mintegy kétharmadrésze, kb. 20 ezer hold áll mezőgazdasági művelés alatt és így Budapest 20.000 holdnyi termőterületével a mezőgazdasági termelés szempontjából is figyelemreméltó tényezőt jelent. *Bodor* tanulmánya kettős feladat megoldását tűzte maga elé. Rajzát kívánja adni a fővároshoz tartozó területeken üzött mezőgazdaság történetének, továbbá feleletet törekszik adni arra a kérdésre, hogy Budapest hajdan virágzó, de fokozatosan elsorvadt mezőgazdasági termelésére a jövőben milyen sors vár.

A történeti részben nagy érdeklődésre tarthatnak számot a demográfiai adatokon kívül a földárak, földbérek és a munkabérek alakulására vonatkozó tudósítások, amelyek közül több a szerző eredeti kutatásainak köszöni napfényrejutását. Épp ily érdekesek a hajdan különösen a budai részen virágzó bortermelés pusztulására vonatkozó adatok, amelyekből kitűnik, hogy a szőlőműveléssel hasznosított terület nemcsak a filloxerapusztítás révén hírhedté vált 1890-es években mutatott rohamos visszaesést, hanem 1910 óta is állandóan csökkent. A bortermelésnek Budapesten jövője nincsen, főképpen a kevesebb termelési költséggel termelt vidéki borok versenye miatt.

A történeti részhez csatlakozik a jelenlegi Budapest mezőgazdasági termelési viszonyainak ismertetése, amely többek között kiterjeszkedik azoknak a törekvéseknek a vázolására is, amelyeket a főváros vezetősége tett a mezőgazdasági termelés ügyének előbbrevitele terén.

A mezőgazdaságilag hasznosított budapesti területnek jelenleg csak mintegy negyedrésze áll kerti művelés alatt. Ennek, a városi fogyasztás szempontjából fontos művelési ág terjeszkedésének — talán az aránytalanul kiterjedtnek látszó szántóföldi termelés rovására való — térbeli feltétele tehát adva volna. A kerti termelés terén az utóbbi években egyes fajtáknál mutatkozik is növekedés, noha a művelési területnél határozott és az összes számbavett cikkekre kiterjedő emelkedés nem is állapítható meg. Kár, hogy a zöldségfélék termelésére felhasznált területek alakulására vonatkozólag, csak az újabb időkből állanak kimutatások rendelkezésre. Ez annyival is inkább sajnálatos, mivel ez a művelési ág igen jelentékeny területtel szerepel és pl. 1931-ben mintegy 1.100 holdat tett ki.

A továbbiak során szerző Budapest agrárpolitikájának irányelveit törekszik megállapítani. E tekintetben szerepet játszik a munkanélküliség kérdése, amely azt sürgeti, hogy minél több munkáskész kapjon munkaalkalmat. A zöldség- és gyümölcsfogyasztásnak az utóbbi időben tapasztalt növekedése és a virágkultusz terjedése folytán a Budapesthez tartozó, de kellően ki nem használt földterületek a siker reményével volnának a termelés szolgálatába állíthatók.

A túltermelés káros következményeivel a szerző szerint nem kellene számolni, abban az esetben, ha sikerül a könnyen romló termékek konzerválását biztosítani és a fogyasztóközönség a külföldi cikkekkal szemben a belföldieket részesíti előnyben. Az adott viszonyok között tehát a *kerti gazdálkodás* volna az a művelési ág, amelynek fejlesztése sikerrel biztat.

Bodor Antal tanulmánya tehát végeredményben bizakodó felfogásnak ad hangot és e felfogását igen sok és a legapróbb részletekre is kiterjedő adattal támogatja.

Bernát Gyula.

Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. IX. Jahrgang: 1933. Hgb. von Dr. Gustav Gratz. Red. Dr. Gustav Bokor. Budapest—Wien—Berlin, 1933. 432 o.

Az *Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch*nak a magyar gazdasági élet minden ágát felölelő gazdag tartalma már az évkönyv megjelenésének első éveiben indokoltá tette azt a széleskörű érdeklődést, amely iránta úgy a belföldi, mint a külföldi közönség részéről megnyilvánult és azóta csak fokozódott. Az 1931 közepe óta bekövetkezett mélyreható változások azonban a Magyarországgal gazdasági és pénzügyi kapcsolatokat fenntartó külföldi körök számára egyenesen

nélkülözhetetlenné tették a magyar viszonyokról való alapos tájékozódást, mert közvetlen anyagi érdekeik fűződnek ahhoz, hogy tisztában legyenek az ügyleteik lebonyolításánál irányadó változott körülményekkel. Másfelől pedig a belföldi közönség részére nagy segítséget jelent, ha az utóbbi években történt intézkedések messze szétágazó anyagában biztos támaszra számíthat. Ezeket az igényeket teljes mértékben kielégíti a *Gratz Gusztáv* kiadásában és *Bokor Gusztáv* szerkesztésében megjelenő *Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch* legújabb (IX.) évfolyama, amely, amellet, hogy a már korábbi évfolyamokban is ismertetett gazdasági jelenségek legújabb alakulását behatóan elemzi, olyan újabb tárgyköröket is bevon a vizsgálódás körébe, amelyek különösen a legutóbbi időben tettek szert nagy jelentőségre. A *Jahrbuch* szerkesztőségének azt a törekvését, hogy az évkönyv mindezeket a kérdéseket a legnagyobb alapossággal és a valószínűságnak teljesen megfelelő módon, de emellett a nehéz anyagnak elejétől végig élvezetes alakban való előadása útján tárja elő, teljes mértékben valóra váltották azok az illető kérdésekben tökéletes jártassággal bíró szakemberek, akiket a szerkesztőség az évkönyv egyes fejezeteiben megszólaltat.

Tekintettel arra, hogy az 1931 közepe óta különösen súlyos méreteket öltött világválság Magyarország gazdasági helyzetét közvetlenül befolyásolta és így a magyarországi gazdasági fejlemények csak a világ gazdaságba való beillesztés mellett érthetők meg, az évkönyv szerkesztősége, miként a két utóbbi évfolyamban, ezuttal is külön fejezetet szentel e kapcsolatok ismertetésének. *Sipos Sándor* a válság fontosabb tényezőinek kidomborítása mellett élesen rávilágít a válság jelenlegi képére és a nyersanyagok áresésének nyugvópontra jutásából, a munkanélküliség enyhüléséből, valamint a nyugati országok pénzügyi viszonyainak kedvező alakulásából arra következtet, hogy a már eddig is észlelhető javulás állandósulni fog, feltéve, hogy a nemzetközi adósságok kérdésében sikerül megnyugtató rendezést létesíteni.

A mezőgazdasági részben *Utassy Béla* a mező- és erdőgazdasági termelés legújabb fejlődéséről, *Lenck Jenő* pedig Magyarország tejgazdaságáról és Budapest tejellátásáról közöl értekezést. *Görög Frigyes* a magyar föld eladósodottságáról ír és áttekinthetően ismerteti a gazdaadósságok rendezésére irányuló eddigi intézkedéseket, valamint ezek jelentőségét. A szerkesztés frissességére vall, hogy a november elején megjelent kötetben a szerzőnek a függelékben az október 24-én kiadott legújabb kormányrendelet lényegére és jelentőségére is alkalma volt kitérni.

Az ipari vonatkozású részben *Farkasfalvi Sándor* a töle már a korábbi évfolyamokban megszokott alapossággal tárgyalja a magyar gyáripár helyzetét. *Vitéz Guóthfalvy-Dorner Zoltán* és *Varsányi Gyula* közös cikkben számolnak be az iparcikkek áralakulása tekintetében végzett legújabb kutatásaik eredményeiről. Megállapításaiknak különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy belőlük következtetni lehet a behozatali korlátozások által egyes iparcikkek áralakulására gyakorolt hatásra. *Müller Gyula* Magyarország szén-gazdaságáról ír érdekes cikket, *Kádas Károly* pedig a messze kiható jelentőségű új kartelltörvény végrehajtásáról tájékoztat tömör és világos fogalmazásban.

A kereskedelem és vámpolitika körébe tartozó cikkek sorában

Gerő Tibor az utóbbi időben kötött nemzetközi megállapodásokat ismerteti. *Meszlényi Emil* a külkereskedelem legújabb alakulásáról értekezik. *Kemény Dezső* a belkereskedelem helyzetét tárja fel. A közlekedésügyi tárgyú tanulmányok *Déry Hugó*, *Nikl Béla* és *Szentiványi Ervin* tollából valók, akik a vasut, a hajózás, illetőleg a posta kérdéseivel foglalkoznak.

A pénzügyi vonatkozású részben *Kállay Tibor* ezuttal is, mint az évkönyv korábbi évfolyamaiban, minden részletre kiterjedő gondossággal, terjedelmes tanulmányban elemzi az államháztartás helyzetét. Tanulmányát különösen értékessé teszi a Gömbös-kormány állampénzügyi intézkedéseinek összefoglaló ismertetése és a hazai mezőgazdaságnak a költségvetésen kívül történt pénzügyi támogatásáról közölt összeállítás. Emellett *Kállay* idei cikkének külön nevezetessége Tyler népszövetségi megbízott megállapításainak érdekes kritikája. *Vajna Vilmos* a budapesti pénzpiacról és a Magyar Nemzeti Bank helyzetéről számol be, részletes adatgyűjtemény alapján. A devizagazdálkodásnak az érdeklődés középpontjában álló szövevényes problémáit ezuttal is *Judik József* dolgozta fel az évkönyv olvasóközönsége számára. Az utóbbi időben e téren történt intézkedések nagy anyagát *Judik* áttekinthetőbbé teszi azáltal, hogy az intézkedéseket két főcsoportba sorozza, aszerint, amint azok az áru kivitel útjában álló nehézségek kiküszöbölésére, vagy pedig a külföldi adósságok pengőben történő fizetésének újabb szabályozására irányulnak. Kiemeli, hogy ez utóbbi rendelkezések egyfelől a hazai közgazdaság igényeinek, másfelől a külföldi hitelezők érdekeinek a fokozott kielégítését célozták, mely szempontok érvényesítésére a külfölddel való fizetési forgalom ellenőrzését hatályosabbá tevő rendszabályok is életbe léptek. *Reményi-Schneller Lajos* a budapesti pénzintézetek helyzetét ismerteti. *Beck Róbert* a nemzetközi valutáris viszonyokról ír és ezeknek a magyar valutáris helyzetre gyakorolt hatását is tárgyalja. A pénzügyi tárgyú cikkek sorát *Tormay Bélának* a Postatakarékpénztárról szóló tanulmánya zárja le. Fejtegetéseiben különösen a takarékbetéteknek 1932 eleje óta észlelhető következetes emelkedése érdemel figyelmet.

Az építkezési tevékenységről és a közmunkákról *Hantos Aladár* számol be, a munkabérekről és a létfenntartási költségekről *Dálnoki-Kovács Jenő*, a biztosításügyről *Kutasi Elemér*, az ipari szociálpolitikai kérdéseiről pedig *Pap Géza*. Végül *Madarassy-Beck Gyula* báró az idegenforgalom fokozására irányuló rendszabályokat ismerteti és ezek jelentőségére mutat rá.

Amint a tartalom vázolásából kitűnik, az évkönyv kiválóan alkalmas annak a hivatásnak a betöltésére, hogy a külföldi közönség belőle Magyarország gazdasági helyzetéről megbízható és teljes képet alkothasson. Az évkönyv nyelve lehetővé teszi, hogy széles körben elterjedtségre tegyen szert, meg kell azonban jegyeznünk, hogy még így sem találhatja meg mindig az utat azokhoz, a Magyarországgal kapcsolatban álló angol, amerikai és francia gazdasági és pénzügyi körökhöz, amelyek számára a magyarországi viszonyok megismerése, a nagyszámu korlátozó intézkedésekre való tekintettel, fokozott jelentőséggel bír. Mivel e kapcsolatok fenntartása Magyarországnak is érdeke, kívánatos volna, hogy a *Jahrbuch* rendelkezésére álló eszközök mielőbb lehetővé tegyék a szerkesztőség ama tervének a valóra-váltását, hogy az évkönyvet angol és francia nyelven is megjelentesse.

Óvári Papp Zoltán.

Paulinyi Oszkár: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. Budapest. 1933. 40 l.

Paulinyi nagy gonddal készült dolgozata magyar részről kiegészíti *Sombart* és *Strieder* azon elméletét, hogy a középkori bányaművelés legfeljebb a meglévő vagyonokat szaporította, de az elsődleges vagyonakkumulációt nem segítette elő.¹ Ezt a föltevést a cornwalli, goslari, freibergi, halli, faluni stb. bányák feldolgozott történetén kívül most a besztercebányai réztermelők korai története is igazolja. Európa egyik leggazdagabb réztelepén a bányaművelés „küzdelmes és gondterhes jómódot és tisztességes megélhetést” nyújtott ugyan, de még a vállalkozói függetlenséget se biztosította. A közvetítő kereskedelem előleghitele hamar behatolt a bányaművelésbe, szóval a kereskedői vagyon ebben a termelési ágban is ráarakódott a vállalkozásra. A lerakódás azonban nagyon felületes volt s a bányavállalkozás tökehiánya csak akkor szűnt meg, amikor a korakapitalizmus lengyel-magyar reprezentánsa, *Thurzó János*, a bányák vízmentesítésére és ércuzó malmok létesítésére *krakói*, *thorni* és *danzigi* üzletemberekből társaságot alapít. Megelőzőleg a bányavíz levezetéséhez szükséges üzemi tőkével az egyéni és társas vállalkozók jóformán sohase rendelkeztek, a bányavállalatból viszont éppen a hiányos technikai felszerelés miatt nem tudták előteremteni. Így történt, hogy a magyar réztermelésbe még a királyi zaklatásoktól megkímélt jobbmodu vállalkozók is belebuktak, noha a magyar réz először *regensburgi* közvetítéssel a délnémet piacok, majd *thorni*, illetve *krakkói* közvetítéssel a *brüggei* világpiac, végül három irányu (*bécsi*, *zenggi* és *firenzei*) közvetítéssel a velencei kereskedelem keresett exportáruja volt.

Sajnos, *Paulinyi* értékes dolgozata a *Strieder* féle elméleti kölcsönzéstől eltekintve, önálló részében leginkább a tulajdoni változásokat tisztázza. A Verlagssystem kialakulását csak futólag említi, s meg sem kíséri, hogy a réz legalább egyszer a termelőtől a *Brügge*-ig megtett uton végigkísérje. A hitelező rézkereskedőkről egy-két szót és a réz átvételéről semmit sem említ; elsősorban bányarészek helyrajzi problémája, birtokcserék és vagyonjogi viták érdeklik. Ilyen vonatkozású lapalji utalásai helyenként (30. l.) valósággal a tudományos komolyság rovására esnek. Gyakran elárulja közgazdasági fogalmi tájékozatlanságát is. „A bányaművelővállalkozás kénytelen feláldozni vállalkozói autarkiaját” mondja „korszerűen” az előleghitel hálójába került vállalkozókról. A középkori bányavállalkozó sikerét legjobb akarattal se lehet a vállalkozás kedvező „konjunktúrájának” nevezni. Nem hisszük továbbá, — (a lapszám-utalás hiányzik) — hogy *Strieder* szerint a bányatermék megkötött eladása folytán a vállalkozó a kézművesség színvonalára süllyedt volna.

Reméljük, hogy agrárországunkban egyébként érthető családjogi érdeklődését megfélekezve, legközelebbi munkáiban a gazdálkodó embert teljes sikerrel eleveníti fel a rendelkezésére álló nyersanyagból.

Cs. Szabó László.

¹ *Werner Sombart: Der moderne Kapitalismus. L. 157. l. Jacob Strieder: Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen 15 l.*

Külföldi folyóiratok szemléje.

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.

69. kötet, 4. füzet. 1933 július.

Colm, Gerhard: Die Krisensituation der kapitalistischen Wirtschaft. A krízismagyarázatok egyik csoportja szerint a zavar a kapitalista gazdasági renden kívül álló okokból táplálkozik, míg másik csoportja magában a gazdasági rend menetében keresi a törvényszerű zavaró hatásokat. Előbbiek szerint a válságot jórészt politikai változások okozzák, utóbbiak a technikai haladás tényezőjéből indulnak ki válságmagyarázatuknál. Szerintük a termelés kiterjesztése okozza a krízist, tehát nem politikai, hanem tisztán a kapitalizmus lényegéből levezethető jelenség, melynek orvoslására háromféle javaslatot ismernek. Első a radikális tervgazdálkodás, második az olcsó hitelek által történő megindítása a gazdasági életnek s végül a munkanélküliség leküzdését szolgáló országos investíciók. Mindhárom terv konjunkturalitikai természetű, tehát krízismagyarázatához következőes. — *Geiger, Theodor: Statistische Analyse der wirtschaftlich Selbständigen.* Szerző az előző füzetben közölt cikke módszerével csoportosítva vázolja 31 statisztikai táblázaton az önállóan gazdálkodókat Németországban. — *Sander, Fritz: Alfred Vierkandt's Gesellschaftslehre.* V. „Gesellschaftslehre“-jének 2. kiadását (1928) ismerteti. V. elítéli a naturalizmust, mely a „lelki“ a „testin“ keresztül akarja megérteni s szembeállítja a fenomenológiával, mely a szociológia helyes módszere. A fenomenologia a „lelki“-t közvetlenül ragadja meg s ez okozza szerző szerint azt a körülményt, hogy V. megáll mint végsőknél olyan problémáknál, melyek más álláspontból nézve még tovább elemezhetők. V. tana így nem szociológia, hanem „lelki vonatkozások“-ról szóló rendszer. E négy lelki vonatkozás, mely a tannak alapja, a közösség, a kölcsönös erkölcsiség, a társadalom és a harci kapcsolat. — *Neisser, Hans: Volksvermögen und Kassenbedarf.* Marschak hasoncímű cikkének (Archiv f. Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik, 68. kötet, 4. füzet) bírálata. — *Marschak, Jakob: Von Grössensystem der Geldwirtschaft.* — *Literatur.*

69. kötet, 5. és 6. füzet. 1933 augusztus—szeptember.

Elsas, Fritz: Öffentliche Wirtschaft und Planwirtschaft. Ein Versuch. A német közüzemek ismertetése fonalán leszögezhető, hogy a közgazdálkodás korántsem fedi a tervgazdálkodás fogalmát. A közüzemek legtöbbje magángazdasági jelleggel bír s öntörvényszerűségnek van alávetve. Ebből az látszik, hogy az egész közgazdálkodás még nem tervszerű, az állam, a tartományok és a városok még csak szűk területekre korlátozva állítottak fel terveket. az egyetemes közgazdálkodás magángazdasági természetű s ezért a konjunkturaciklusoknak alávetett. Vannak azonban üzemek, melyek célja már nemcsak a cseregazdasági árutermelés, hanem az általános szükségletek kielégítésére s ez kétségkívül a tervgazdálkodás irányát jelöli. — *Rierner, Svend: Struktur und Grenzen der statischen Wirtschaftstheorie.* — *Fellner, Wilhelm: Die quantitative Selbstregulierung der Zahlungsbilanz.* — *Lederer, Emil: Steuerlose Weltwirtschaft.* Az utolsó években a gazdasági

területek mind jobban elszigetelődtek egymástól. E folyamat eszközei a vámemelések, a bevétel korlátozása s a kivitel serkentése voltak, melyek a belső termelés és a világkereskedelem összezsugorodásához vezettek. Ennek ellensúlyozására az „ujmerkantilista“ kereskedelempolitika bevezette a fizetőeszközök ellenőrzését, melynek következménye az államok akaratonkívüli vagy tervszerű valutáris letörése lett. Az aranyvalutával a világgazdaság utolsó spontán organizációja szűnt meg s új kormányzó erőt még nem sikerült találni. A gazdasági izolálódás politikáját a tervgazdasági plánumok csak támogatják, mert a törekvések zárt területekre vonatkoznak. A világgazdasági konferencián láttuk, hogy a politika is ezt az irányt támogatja, hiszen senki sem szállt a szabad forgalom mellett sikra. Elképzelhetjük, hogy ezt az „empirepolitikát“ a nagyhatalmak (Anglia, USA, Franciaország) keresztülvihetik, de a kis országok jövője ilyen irányzat mellett komoly aggályokra ad okot. — *Bernardelli, Harro: Über die Äquivalenz beim Tausche und die wirtschaftliche Dimension.* Egyenértékű dolgok állnak-e egymással szemben a cserénél? Az objektív értékelmélet szerint igen, a szubjektív szerint nem. Tehát az equivalenzia kérdése a közgazdasági elmélet ugrópontja. Az objektív értékelmélet hívei az üres értékfogalomnak tartalmat keresnek, a szubjektív értékelmélet harcosai ki akarják küszöbölni az érték fogalmát a közgazdaságtanból. Így Gottl, aki az érték helyett a gazdasági dimenzió fogalmát vezeti be. De miután e fogalmat a cseretényezők egyenlőségének feltételezésével alkotta meg, mégsem sikerült „leszámolnia az értékelmélettel“. Az objektív értékelmélet jelentős képviselője Marx, akinél az a körülmény, hogy az equivalenciára épített, nemcsak téves, hanem termékeny gondolatokat is szült. Az equivalenzia ugyanis egyenlőséget követel munka és bér, áldozat és haszon, stb. közt s e tételnek nagy morális jelentősége van. Az equivalenzia tétele a közgazdaságtanban nem helytálló, de azáltal, hogy közgazdaságtan és etika kapcsolatát közvetíti, kerülő uton mégis nagy szerephez jut. — *Van Dorp, E. C.: Die Wirklichkeit der Wirtschaft. Eine Abrechnung mit der Zurechnung.* — *Speier, Hans: Bemerkungen zur Erfassung der sozialen Struktur.* A klasszikus „két-osztály-elmélet“ szerint az egyén vagy a proletariátus, vagy a kapitalista osztály tagja, ha mégis valami harmadiknak érezné magát, úgy a hiba, az öntudatában van. Az újabb szociológiai kutatás és a politikai tapasztalat szerint ez az álláspont tarthatatlan, mert a marxizmus nem a valóságot adja, hanem kritizálja az ts nem ismer el saját konstrukcióján kívül semmi mást valónak. Az osztályhelyzetnek tehát nem az az ismérve, hogy beleillik-e a szocialista sémába, hanem hogy az egyénnek milyen a „mentalitása“ és egyéniségének „értvénye“. — *Salomon, Albert: Zur Idee der Nation.* — *Lütken, Charlotte: Amerika in der Krise.* — *Literatur.* — Az „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik“ ezzel a számával egyelőre beszünteti megjelenését. K. V.

Weltwirtschaftliches Archiv.

37. Band. 1933. Heft 2.

Dr. Hirsch, Julius: Der wirtschaftliche Weltwille. A világgazdasági válságot elsősorban a nyersanyagok árának összeomlása idézte elő. A mai kor a legfényesebb termelési eredményeket érte el, ezzel legyőzte a rettenetes malthusi törvény veszedelmét, azonban nem tudott olyan gazdasági szervezetet teremteni, amely a javak helyes elosztását biztosítja. A nyersanyagkészletek még mindig igen nagyok. Az árzuhanás ellenére úgy látszik, hogy a nyersanyagkészletek tartása ugyanakkora pénztőkét köt le, mint 1927-ben, aminek magyarázatát a készletek növekedésében találjuk meg. A készletek növekedése mellett az árak 1933-ban újabb mélypontot értek el. A válság folyamata tisztán áll előttünk. A valorizációs törekvések magas nyersanyagárak fennmaradását akarták biztosítani, ami ellentétben állott

az új termelési viszonyokkal. Mikor a készletek folytonos növekedése után végre az árak zuhanni kezdtek, megingott a magas nyersanyag-árakra épített hitelszervezet is. Milyen eszközökkel igyekeztek eddig a válságot megszüntetni? 1. Kényszer-szülte megoldásokkal, mint az aranyalap elhagyása, 2. pánikszerű megoldásokkal, mint amilyen a készletek megsemmisítése, a termelés erőszakos korlátozása, stb.; 3. olyan megoldásokkal, amelyek az árnívót az 1928. évi szintre emelnek. Ezek a kísérletek azonban nem sikerültek. 4. Az utolsó csoportba tartoznak azok a kísérletek, amelyek a nyersanyag árzuhanásának megfelelően az összes gazdasági értéktényezők átértékelésével indulnak meg. Bár itt bizonyos eredmények mutatkoztak, mégis csak dicséretes kezdeményezésekkel állunk szemben. A válság megszüntetésére irányuló világ gazdasági akarata a következő célokat tűzi maga elé: A mai árnívó alapján kell stabilitást teremteni, a meglévő adósságtömeget izolálni és likvidálásának módjában meg kell egyezni, hogy új hitelek keletkezhessenek. A nyersanyagkészletek csökkentése további fontos feladat, ebből a célból nyersanyaghitelket kell nyújtani hosszú időre. De ez még nem elég. A piacok csődöt mondtak, mint a gazdasági fejlődés regulátorai, mert az árhatások nagyon lassan funkcionálnak. Gondoskodni kell arról, hogy a világ gazdaságban bekövetkező változások, amelyek a jövő alakulását határozzák meg, azonnal mindenütt ismertek legyenek. Meg kell akadályozni továbbá, hogy az arany és az áru értéke között olyan nagy eltolódás következhesse be, mint a mai válság alatt. Ebből a célból a világ öt legnagyobb jegybankja társuljon és egy sor nyersanyag árából készült mérlegelt indexet vegyen alapul az arany értékviszonyához. Ezt a viszonyt igyekezzék minden rendelkezésre álló eszközzel fenntartani. — *John, B., Condliffe: Die Industrialisierung der wirtschaftlich rückständigen Länder.* — *Dr. Neuling, Willy: Entwicklungstendenzen im Welthandel der letzten 50 Jahre.* — *Dr. Schlote, Werner: Zur Frage der sogenannten Enteeuropaisierung des Welthandels.* — *Dr. Mezzei, Jacopo: Kritische Betrachtungen zur neuzeitlichen Zollpolitik.* — *Dr. Pompery, Louis: Die französische Volkswirtschaft in der Weltkries.* — *Dr. Toyokichi, Jumoto: Die Entwicklung des japanischen Aussenhandels.* — *Dr. Lindahl, Erik: Zur Frage eines internationalen Systems der Goldwährung.* Azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy az aranyvalutát a jövőben milyen elvek szerint kell megszervezni. A kifejtendő tervet az aranybizottságban tett javaslatokra a svéd jegybank megbízásából dolgozta ki. Az új nemzetközi aranyvaluta elvei a következők volnának: 1. Minden jegybank kötelezi magát, hogy pénzügypolitikájánál figyelembe vesz egy belföldi árindexet, amelyet minden országban lehetőleg analóg elvek szerint készítenek el. 2. Ettől az irányelvtől akkor kell eltérni, ha az aranyparitás fenntartása az aranykészlet folytonos csökkenését vagy emelkedését idézi elő. 3. Az aranykészlet átmeneti változása nem ok arra, hogy a pénzügypolitikai irányelven változtassanak. Átmeneti változásokat aranyhitel útján kell kiküszöbölni. Az aranyhitelt egy nemzetközi bank, esetleg a Nemzetközi Fizetések Bankja nyújtaná. Ez a bank az összes monetáris aranykészlet öt százalékát kapja kamatmentesen a rendszerhez csatlakozó jegybankoktól. Minden jegybank kötelezve volna, hogy az aranykészlet normális nagyságát meghaladó részét a nemzetközi bank rendelkezésére bocsássa kamatmentesen. Az aranyhitelket esetről esetre meghatározandó kamattal mellett nyújtják. 4. Az aranykészlet normális nagyságát minden jegybank részére a nemzetközi bank állapítja meg, de mindig rövid időszakra. A megállapításnál a külföldi tartozások nagysága az irányadó. 5. A nemzetközi bank aranybizonylatokat állíthat ki, amelyek az arannyal egyenértékűek. 6. Hogy a monetáris arany kizárólag a nemzetközi fizetések szolgálatában álljon, törvényes fizetési eszköz funkcióját meg kell szüntetni, az aranyérméket ki kell vonni a forgalomból. 7. Az aranyparitástól való eltérés megengedhető nagyságát két százalékban

állapítsák meg. Minden jegybank kötelezve van aranyat és aranybizonylatot a paritáson felül egy százalékkal eladni és egy százalékkal a paritáson alul vásárolni. Legfontosabb kérdés most már az, hogy az indexet hogyan állapítsák meg és milyen elvek legyenek irányadók annak kezelésénél. Az index felállításánál két lehetőség van, vagy csak a nemzetközi áruforgalomban szereplő világpiaci árukat veszik alapul, vagy pedig minden ország sajátos viszonyainak megfelelő áruk alapján számítják ki az árindexet. Az index változásaival kapcsolatban a jegybank-politikának nem kell figyelembe venni a szezon-szerű ingadozások és a terméseredmények szerint következő változások árhatásait. Üzemi korlátozásoknál, amelyek bérviszályok vagy más okok miatt állnak elő, a termelés csökken, ilyenkor indokolt, hogy az árnívó emelése érdekében lépjenek közbe, mert azok a jelenségek rendszerint csökkenő árak mellett jelentkeznek. A technikai haladásnak árcsökkentő hatását tanácsos biztosítani. Ha az árindexben csak a nemzetközi áruforgalomban szereplő nyersanyagok és félgyártmányok szerepelnek, a nyersanyagárak és a késztermékek árai között eltolódások keletkezhetnek: Ilyenkor tanácsos úgy változtatni meg az indexet, hogy a készgyártmányok ára maradjon változatlan. — *Hohlfeld, Hans Herbert: Die Struktur der zwischensländischen Kapitalbewegungen.* — *Reisch, Richard: Begriff und Bedeutung des Kredites.* — *Chronik, Berichte und Materialien: Die nichtlandwirtschaftliche Arbeitslosigkeit in den Vereinigten Staaten 1930—1932, von E. W. Burns.* *Die wirtschaftliche Bedeutung der römischen Europa-Tagung. Bericht des Commit. of Economists on intergovernmental Debts.* *Der Weltluftverkehr im Jahre 1931—32 von Carl Hanns Pollog.* *Internationale Kongresse und Konferenzen im Jahre 1932 von Dr. Fritz Lotsch.* T. J.

Revue Économique Internationale.

(Bruxelles, Palais d'Egmont.)

Vol. IV. No. 2. — Novembre 1933.

Pommery, Louis: Le Franc. Az 1928-as stabilizálás külföldi vélemény szerint végzetes aranyhalmozáshoz, a belföldi kritikusok szerint a francia kivitel megdrágításához vezetett. Szerző mindkét vádat visszautasítja. A francia jegybank csak abban hibázott, hogy a frank megerősítésére megelőzőleg fölvett külföldi devizákat nem váltotta át mindjárt az 1926-os *de facto* stabilizálás után. Ehelyett a bank a külföldi hitelpiac iránti kimélethez az aranyra való átváltást egyáltalában nem erőszakolta s így 1931 őszén súlyos veszteségek érték. Az aranyhalmozásnak inkább az a természetes oka, hogy Párizsban 1928 óta valamennyi világvaluta állandóan az aranypont alatt állt, ez viszont a francia fizetési mérlegek kedvező tökeforgalmi szaldójának tulajdonítható. A növekvő aktivumot nem a jóvátételi fizetés, hanem az állandó visszavándorlás és kisebb részt idegen tőkék bemenekülése idézte elő. A hazai kritikára felelve, Pommery azt állítja, hogy az exportot megnehezítő belföldi áralakulást sem az aranyhalmozással járó bankjegyszaporulat okozta, hanem az ország védvamos politikája. A behozatali cikkek ára 55%-kal, a belföldieké 28%-kal esett. Előbbiekhez jórészt szabadon belépő nyersanyagok, utóbbiakhoz erősen védett mezőgazdasági és ipari termékek tartoznak. A kiskereskedelmi árak feltűnő merészségét is a protekcionizmus okozza. A frank jövője azonban a nagy aranykészlet dacára sem biztos. Mindenekelőtt az angol valutakiegyenlítő alap (E. E. F.) és az amerikai újjáépítő hitelintézet (Refico) aranyvásárlásai fenyegetik. Ám az aranyvásárláshoz szükséges frankot csak úgy lehet megszerezni, ha a fizetési mérleg teljesen leromlik és ráadásul a hazai tőkék ismét kimenekülnek az országból. Ezt pedig a külkereskedelmi mérleg extra-monetáris körülményekből származó rend-

kivüli leromlása egymagában még nem idézheti elő. Nagyobb veszedelem rejlik az 1930 óta halmozódó államháztartási deficitekben. A stabilizálás óta végrehajtott törlesztések kárhavesztek, az államadósság ma jóval meghaladja az 1928-as szintet. — *Corcelle, Charles: Les échanges commerciaux franco-allemands en 1932.* — *Rosenberg, W. W.: L'esprit des lois modernes sur les banques.* — *Lemoine, Robert J.: Crise du socialisme scientifique et marxiste.* (Folytatólagos közlemény az októberi és novemberi kötetben.) A marxizmus egyes tételei és megfigyelései végleg felszívódtak a közgazdaságtani tudományba. De a tudomány megtermékenyítése után — függetlenül a szociáldemokrata párt világvereségétől — jelentősége is csökkent. A marxisták sohase jutottak hozzá a tudományos vizsgálat nyugalmához, a szakszervezeti élet, a pártbürokrácia, a sajtómunka teljesen kiszípolyozták őket. Jellemző a tan megkövülésére, hogy a független polgári kutatókra gyakorolt termékenyítő hatása tudományos szempontból ma már jelentősebb, mint az ortodox tanítványok szövegmagyarázata. A marxistákból a tudományos kutatószellem kiveszett, míg a „burzsoá“ kutatókban ma is él. Ortodox marxisták a tények ellenére tovább is kitartanak az elszegényedési és „munkástartalék“ elmélet mellett s arra is csak elkésve eszméltek rá, hogy a proletalizált kispolgárból nem proletár, hanem fasiszta válik. Nyilvánvalóan helyes a polgári közgazdáknek az a feltevése is, hogy a kapitalizmust gazdasági katasztrófák egyáltalában nem dönthetik meg; a kapitalizmus sorsa kizárólag szociál-lélektani forradalmaktól függ. Szerző főntebbi szempontokból vizsgálja Vandervelde és Labriola legújabb munkáit. A II-ik Internacionále elnöke, aki ortodox marxista, nem tud felelni az új problémákra. Labriola, az eretnek viszont úgy próbál felelni rájuk, hogy visszakanyarodik a klasszikus „burzsoá“ forráshoz.

Cs. Sz. L.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülés.

December 14-én *Eber Antal* elnöklésével *György Ernő*, az Országos Hitelvédőegylet igazgatója tartott előadást „Rugalmasság a gazdasági életben“ címen. A nagy érdeklődést keltett tanulmányt a *Közgazdasági Szemle* legközelebbi számában közöljük.